

A magyar nyelv a Kárpát-medencében: 25 év kutatás, tervezés és szolgálat

Szerkesztette: Szoták Szilvia

25 éves a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat

Szabó T. Attila Nyelvi Intézet (Kolozsvár), Gramma Nyelvi Iroda (Somorja),
Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont (Beregszász), Imre Samu Nyelvi Intézet (Alsóőr),
Verbi Nyelvi Kutatóműhely (Szabadka), Glotta Nyelvi Intézet (Eszék)

A magyar nyelv a Kárpát-medencében: 25 év kutatás,
tervezés és szolgálat

A MAGYAR NYELV A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN: 25 ÉV KUTATÁS, TERVEZÉS ÉS SZOLGÁLAT

Válogatott írások a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat
nyelvészeitől

Szerkesztette
Szoták Szilvia

TERMINI
MAGYAR NYELVI KUTATÓHÁLÓZAT

Törökbálint, 2026

Megjelent a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat 25 éves jubileumi évében.

© Szerzők, szerkesztő 2026

© Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat Egyesület, 2026

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes tanulmányokat illetően is.

Kiadja a Termini Egyesület

A kiadásért felel a Termini Egyesület elnöke

Recenzensek:

Prof. dr. Csernicskó István

Prof. dr. Kolláth Anna

Prof. dr. Péntek János

Nyomdai előkészítés, tördelés és borítóterv: Toldi Teodóra

ISBN 978-615-83084-0-3

TARTALOM

ELŐSZÓ.....	11
I. A TERMINI MAGYAR NYELVI KUTATÓHÁLÓZAT KÜLDETÉSE....	16
PÉNTEK JÁNOS: A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat munkája és küldetése	18
CSEERNICSZÓ ISTVÁN: A magyar nyelv státusának változásai 1920 és 2025 között	28
PÉNTEK JÁNOS – BENŐ ATTILA: A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat leíró és standardizáló tevékenysége	45
BENŐ ATTILA: Magyar nyelvvaltozatok a Kárpát-medencében. A nyelvi határtalanítás eredményei és további feladatai.....	69
II. NYELVPOLITIKA, NYELVSTRATÉGIA, NYELVI TERVEZÉS	95
PÉNTEK JÁNOS: A magyar nyelv és nyelvközösség: sokféle gond, közös felelősség	97
LANSTYÁK ISTVÁN: A nyelvi problémák kezelése mint nyelvvalakító tevékenység	105
CSEERNICSZÓ ISTVÁN – SZABÓMIHÁLY GIZELLA: Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól	122
SZOTÁK SZILVIA: A nyelvpolitikai stratégia külhoni vonatkozásai	159
III. KONTAKTOLÓGIA	172
BÁRÁNY ERZSÉBET – GAZDAG VILMOS: Magyar–ukrán nyelvi interferenciajelenségek: (különös tekintettel az iskola, oktatás, szakmák, tisztségek és egészségügy tematikai csoporthoz tartozó szavakra)	174
MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ: Nyelvi érintkezésen alapuló neologizmusok kognitív megközelítése	183
IV. LEXIKOGRÁFIA, TERMINI SZÓTÁR, HATÁRTALANÍTÁS	199
BENŐ ATTILA – JUHÁSZ TIHAMÉR – LANSTYÁK ISTVÁN: A Termini „határtalan” szótára	201
BENŐ ATTILA: A Termini-szótár hasznosíthatósága a terminológiai adatbázisok építésében	213
M. PINTÉR TIBOR – P. MÁRKUS KATALIN – LIPP VERONIKA – PRÓSZÉKY GÁBOR: Lexikográfiamentesment a Termini magyar–magyar szótár és adatbázisban	227

KOLLÁTH ANNA – LEHOCKI-SAMARDŽIĆ ANNA – VUKOV RAFFAI ÉVA: Az oktatás terminológiája a Termini-szótárban – délszláv nyelvi kontaktusban	236
SZOTÁK SZILVIA: Országspecifikus oktatási terminusok terminológiai és szociolingvisztikai elemzése a Termini magyar–magyar szótár példái alapján (Ausztria)	251
CSEHNICSÓ ISTVÁN – MÁRKU ANITA: Ízelítők a Termini magyar–magyar szótár kárpátaljai anyagából	271
 V. NYELVITÁJKÉP-KUTATÁS	289
SZOTÁK SZILVIA: A nyelvitájkép-kutatás mint az alkalmazott nyelvészet egyik legújabb kutatási területe	291
VUKOV RAFFAI ÉVA: Egy szerbiai bunyevác falu, Alsótavankút nyelvi tájképe az utcától az iskoláig	303
HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA – TÓTH-OROSZ ENIKŐ – MÁTÉ RÉKA: Nyelvi tájkép Kárpátalján: az elmúlt 20 év	310
 VI. NÉVTAN	332
BENŐ ATTILA – LANSTYÁK ISTVÁN – VÖRÖS FERENC: A kontaktusjelenségek tipológiája a családnevek körében	334
SZOTÁK SZILVIA: Családnevek és kétnyelvűség az örvidéki temetőben (Alsóőr)	363
 VII. KÉTNyelvűség	374
BENŐ ATTILA – SÓFALVI KRISZTINA: „...hogyan is neveződik?” A nyelvi hiány és a nyelvi bizonytalanság jelzésének módjai és formái a mezősegi kétnyelvű beszélők megnyilatkozásaiban	376
VUKOV RAFFAI ÉVA: „Tudom, hogy bolgár vagyok, de magyarnak érzem magam.” A székelykevei bolgárok kétnyelvűsége és nyelvcseréje	399
GAZDAG VILMOS: A kétnyelvűségkutatás eredményeinek megjelenése a magyarországi és a kárpátaljai magyar középiskolai oktatásban	426
DANČO JAKAB VERONIKA: „Próbálok figyelni arra, hogy ne keverjek szlovák szavakat a magyar nyelvbe” Középiskolai tanulók a kódváltásról	444

VIII. TERMINOLÓGIA	458
SZOTÁK SZILVIA: A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat terminológiai tevékenysége – A Termini magyar-magyar szótár jogi vonatkozásai	460
LANSTYÁK ISTVÁN: Nyelvmenedzselés-elmélet és terminológia	471
BENŐ ATTILA – KOKOLY ZSOLT – BENŐ LORÁND: A román és a magyar jogi terminológia helyzete Romániában – szaknyelvi problémák és terminológiatervezési feladatok	496
SZOTÁK SZILVIA – BENŐ ATTILA – TAMÁS DÓRA: Jogi terminológiai kihívások a szomszédos országok nyelvén	529
SZOTÁK SZILVIA – TAMÁS DÓRA MÁRIA: Egy készülő oktatásterminológiai adatbázis módszertani elvei	547
KOLLÁTH ANNA – GAÁL PÉTER: Oktatásterminológia és kétnyelvű oktatás, avagy a puding próbája.... ..	565
DANČO JAKAB VERONIKA: Szlovák–magyar felsőoktatási fogalmak egy oktatásterminológiai adatbázis tükrében	579
HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA – VÁRADI KRISZTIÁN: Ukrajnai országspecifikus oktatási terminusok az Oktatásterminológiai alprojektben és a Termini- szótár fejlesztésében	599
IX. OKTATÁS	620
PÉNTEK JÁNOS: Két nyílt levél a romániai magyar közoktatás érdekében	622
MISAD KATALIN: „Úgy tud majd érvényesülni, ha jól beszél szlovákul” Részletek tannyelvválasztásról készült interjúkból	629
VUKOV RAFFAI ÉVA: Egy stigmatizált igealak anyanyelvnevelési szerepe és hatása Vajdaságban	648
HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA: Új stratégiák? Módosulnak a tannyelvválasztási szokások Kárpátalján?	658
X. NYELVVÁLTOZATOK	677
PÉNTEK JÁNOS: A nyelvjárások többletértéke a külső régiók kettősnyelvűségében és kétnyelvűségében	679
BENŐ ATTILA – SÓFALVI KRISZTINA: Mezőségi beszélők verbális repertoárja	702
MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ: A magyar nyelv areális európaisága	724
SZOTÁK, SZILVIA: Az örvidéki magyar nyelv változatai	733
XI. A KÖTET SZERZŐI	747

Előszó

A nyelv közösség nélkül nem létezhet

A Termini 2001-ben jött létre, a magyar nyelvészet történetének egy olyan időszakában, amikor a politikai határok által szétszabdalt nyelvterület nyelvészeti kutatása még nagyrészt szétagolt keretek között zajlott. 1999-ben PhD-hallgatóként tanúja voltam egy beszélgetésnek, amely a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem D épületében zajlott Szépe György professzor szobájában, a Tanár úr és Mesterházy Szilvia között, aki velem együtt PhD-hallgató volt, és akkor a HTMH-ban dolgozott. Arról beszélgettek, hogy nyelvészek kezdeményezték, hogy jöjjenek létre olyan nyelvi irodák a külső régiókban, amelyek egyszerre látnak el nyelvi tanácsadó feladatot és kutató szerepet. A Tanár úr – aki mindkettőnk Szilvikének hívott – így kezdte: Szilvike, szervezze meg! Majd elmondta, kiket hívjon meg: nyelvészeket, politikusokat és az MTA-t. A beszélgetés eredményes volt, mert sorra megalakultak a nagyrégiókban a nyelvi irodák: a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet (Kolozsvár), a Hodinka Antal Intézet (Beregszász), a Gramma Nyelvi Iroda (Dunaszerdahely) és Szerbia-Montenegróban a Magyarokanizsai Szociográfiai-szociolingvisztikai Műhely (Magyarkanizsa), majd ehhez csatlakoztak a kisrégiókban az egyéni kutatóhelyek, amelyek később intézetté szerveződtek (UMIZ–Imre Samu Nyelvi Intézet 2007; Glotta Nyelvi Intézet 2014;). A kutatómunkát az MTA Kisebbségkutató Intézete és az MTA Nyelvtudományi Intézete koordinálta, a pénzügyi forrásokat az Arany János Közalapítvány és az Illyés Közalapítvány adta (Papp et al 2005; Szoták et al 2005).

A hálózatiság a 21. századi tudományosság egyik kulcsfogalma, újfajta lehetősége a kapcsolattartásnak és a határokon átvívelő kutatási programok kommunikációját is megkönnyíti. A Hálózat megalakulásával egy olyan, több országra kiterjedő együttműködés jött létre, amelynek célja és küldetése a magyar nyelv változását és változatosságát egységes elméleti és módszertani keretben, ugyanakkor regionális sokféleségében vizsgálni.

A jelen kötet a Termini magyar nyelvi kutatóhálózat fennállásának huszonötödik évfordulója alkalmából készült. Olyan tanulmányokat gyűjtöttünk egy csokorba, amelyek az elmúlt tíz évben jelentek meg. A kötet egyrészt tekinthető tudományos számvetésnek, másrészt a kutatási programjaink áttekintésének is. A tanulmányok szerkezete és tematikai elrendezése a Hálózat kutatási területeinek sokszínűségét hivatott bemutatni, s egyben azokat a kutatási területeket, amelyeket az elmúlt negyedszázad alatt érintettünk.

A kötet első része a hálózat küldetését mutatja be. A tanulmányok a Termini legfontosabb célkitűzéseit – a nyelvi határtalanítást, a leíró és standardizáló tevékenység összekapcsolását, valamint a magyar nyelv státusának változásait, annak vizsgálatát – helyezik középpontba. E tanulmányokból kirajzolódik a Termini által képviselt szemléletváltás: nyelvváltozatában mindenki érezze magát otthon.

A második tematikus egység a nyelvpolitika, a nyelvstratégia és a nyelvtervezés kérdéseit járja körül, választ keresve a nyelvpolitikai változások során felmerülő problémákra. A tanulmányok közös vonása, hogy a magyar nyelv helyzetét nem elszigetelt rendszerként, hanem nyelvpolitikai, társadalmi és intézményi beágyazottságában írja le. A nyelvi problémák kezelése, a külhoni magyar közösségek nyelvpolitikai kihívásai, valamint a nyelvtervezés lehetőségei egyaránt azt mutatják, hogy a Termini tevékenysége kezdettől fogva szorosan kapcsolódik a nyelvhasználat mindennapi problémáihoz és színtereihez.

A harmadik rész a Hálózat kontaktológiai kutatásaiba nyújt betekintést. Az írások a magyar és a környező országok államnyelvi kölcsönhatásait elemzik, legyen szó az interferenciajelenségekről vagy a kontaktuson alapuló lexikai változásról. Ezek a tanulmányok hozzájárulnak a nyelvi jelenségek leírásához, s a többnyelvű környezetben zajló nyelvi folyamatok megértéséhez is. Mondhatjuk, hogy a kontaktológiai kölcsönhatások vizsgálata a Termini egyik fontos hozzájárulása az alkalmazott nyelvészeti kutatásokhoz.

A Termini magyar–magyar szótárról szóló fejezet a hálózat egyik legjelentősebb tudományos vállalkozását mutatja be. A „határtalan” szótár és az ahhoz kapcsolódó adatbázis nem csupán a magyar nyelv regionális változatait dokumentálja, új lehetőségeket is teremt további kutatásokhoz.

A kötet további részei újabb kutatási irányokat mutatnak be: a nyelvitájkép-kutatás a vizuálisan is megragadható nyelvhasználati szokásokat vizsgálja többségi és kisebbségi kontextusban. A következő fejezetekben bemutatott névtani vizsgálatok a kontaktusjelenségek és a kétnyelvűség sajátos aspektusait világítják meg, különös tekintettel a személynévhasználatra. A kétnyelvűséggel foglalkozó tanulmányok pedig a főképp az anyanyelvű oktatás jelentőségére irányítják a figyelmet.

A terminológiai kutatás a Termini egyik legújabb projektje, amelynek fókuszában a jogi és az oktatási terminológia vizsgálata áll. A jogi terminológia kutatásába az Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda vonta be a Terminit, míg az oktatási terminológia kutatását a Hálózat kezdeményezte. Az Oktatásterminológia projekt célja az oktatási domén

és további aldomének kidolgozása, ezzel az oktatás szaknyelvének Kárpát-medencei egyesítése. A projekt az MTA nemzeti programjaként megvalósuló – négyéves (2023–2027) időtartamú – Magyar Terminológiastratégia alprogram része. Az alprogram intézményi bázisát és infrastruktúráját, egyben számítógépes háttérét az ELTE Nyelvtudományi Kutatóközpont biztosítja.

Az utolsó nagyobb tematikus egységek – az oktatás, a nyelvváltozatok és a regionális nyelvhasználat területei – visszavezetik az olvasót a kötet kiindulópontjához: a magyar nyelv sokféleségének és társadalmi beágyazottságának vizsgálatához. A nyelvjárások értéke, a kétnyelvű repertoárok, valamint az egyes régiók sajátosságai mind azt erősítik, hogy a magyar nyelv egysége csak a változatosság figyelembevételével érthető meg.

A huszonöt év eredményeinek értékelése alapján elmondhatjuk, hogy a Termini olyan szakmai közösség, amely több szinten is maradandó hatást gyakorolt a magyar nyelvtudományra. Hozzájárult a magyarországi standard-központú nyelvszemlélet kritikájához, rámutatva arra, hogy a külső régiók magyar nyelve erősen kontaktusos és nyelvjárásias (Kolláth 2006). A Termini nyelvpolitikai szempontból is jelentős szereplővé vált. A kutatásai hozzájárultak a kisebbségi nyelvhasználat jogi és társadalmi értelmezéséhez, támogatták az oktatáspolitikai és nyelvpolitikai döntéseket, s a kisebbségi közösségek nyelvi jogi helyzetének feltárását.

A Termini egyik talán kevésbé látványos, de kiemelkedően fontos eredménye a kutatói közösség fenntartása és az utánpótlás-nevelés. Az elmúlt évtizedekben több generáció kapcsolódott be a munkába, létrejöttek nemzetközi együttműködések, közös konferenciák és közös publikációk születtek.

A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat első 25 éve a Kárpátmedencei magyar nyelvészet történetében szoros kapcsolatot alakított ki a tudomány és a társadalom között. A Termini nemcsak egy hálózat, de szemléletmód is, amely nélkül a magyar nyelv regionális változatainak kutatása elképzelhetetlen.

Az elmúlt negyedszázad értékelésekor nem hagyhatók figyelmen kívül a korlátok és kihívások sem. Ezek egyike a nemzetközi láthatóság növelése. A másik fontos kérdés a fennmaradás, azok a finanszírozási bizonytalanságok, amelyek végig jelen voltak a Hálózat és a nyelvi irodák életében.

A Termini működésének egyik legfontosabb alapja a szakmaiság mellett az emberi kapcsolatokban rejlik. A közös kutatások, publikációk és projektek

nem pusztán intézményi együttműködések eredményei, hanem a hosszú távon épülő bizalomé: ez biztosította a tudományos munka stabilitását és folytonosságát. Köszönet a Terminiseknek és mindenkinek, aki támogatta a Hálózat létrejöttét, különösen a néhai Szépe György professzornak, aki fontos tudománydiplomáciai lépésként elindította a megalakulás folyamatát, Mesterházy Szilviának, aki megszervezte az első eseményt, Szarka Lászlónak, aki az MTA Kisebbségkutató Intézet igazgatójaként támogatta a Hálózatot, Kenesi Istvánnak, aki az MTA Nyelvtudományi Intézet igazgatójaként vonta be különböző projektekbe a kutatóállomásokat, majd Tarnóczy Mariannak, aki az MTA Határon túli Osztályának vezetőjeként soha nem feledkezett meg a Terminiről. Külön köszönet illeti Tolcsvai Nagy Gábor akademikust, Heltainé Nagy Erzsébet és Nádor Orsolya kollégákat, Balázs Ildikó ügyvédet, akiknek az egyesület bejegyzésében volt fontos szerepük. A későbbiekben Bence Lóránt professzornak és Tóth Attilának, a Magyar Nyelvstratégiai Intézet igazgatóinak, valamint a Nemzetstratégiai Intézet elnökének, Szász Jenőnek is köszönettel tartozunk, akik segítették a Termini működését. Napjainkban Prószekey Gábornak és Lipp Veronikának, az ELTE nyelvtudományi Kutatóközpont leköszönő és jelenlegi főigazgatójának köszönjük a Magyar Terminológiastratégia alprogram vezetése és koordinációja kapcsán nyújtott segítségüket. Köszönjük a Szabó és a Törpényi családoknak, hogy tíz évvel ezelőtt ránk bízta a Szabó T. Attila-díj kezelését, reméljük, hogy minden eddigi díjazott örömeire. S végül É. Kiss Katalin professzornak köszönjük, hogy mindig értékként tekintett a munkánkra, s támogatásáról mindvégig biztosított bennünket.

A jelen kötet tehát ennek a negyedszázados munkának egyszerre dokumentuma és folytatása: olyan tudományos teljesítmény lenyomata, amely nem lezárt, hanem tovább építhető hagyományként értelmezhető.

Törökbálinton, 2026. április 25-én.

Szoták Szilvia

A Termini elnöke

Irodalom

- Kolláth Anna 2006. Határtalanítás: fejezetek a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító vizsgálatából. *Nyelvünk és kultúránk* (143–144) 1–2: 60–83.
- Papp György, Péntek János, Csernicskó István, Szabó Mihály Gizella 2005. A szomszédos országok magyarnyelvi kutatóállomásairól. *Magyar Nyelv* (101) 3: 105–113. https://epa.oszk.hu/00000/00032/00024/pdf/EPA_00032_magyar_nyelv_2005_01_kulonf.pdf
- Szoták Szilvia, Kolláth Anna, Z. Szentesi Orsolya 2005. Kiegészítés „A szomszédos országok magyarnyelvi kutatóállomásai” című beszámolóhoz. *Magyar Nyelv* (101) 3: 371–378. https://epa.oszk.hu/00000/00032/00026/pdf/EPA_00032_magyar_nyelv_2005_03_kulonf.pdf

I. A TERMINI MAGYAR NYELVI KUTATÓHÁLÓZAT KÜLDETÉSE

PÉNTEK JÁNOS

Babeş–Bolyai Tudományegyetem

pentekj@gmail.com_

<https://orcid.org/0000-0002-1620-859X>

A Termini magyar nyelvi kutatóhálózat munkája és küldetése¹

1. Elődök és előzmények

Amikor 2001-ben a Magyar Tudományos Akadémia magyar nyelvi kutatóállomások létrehozását kezdeményezte a Kárpát-medencei külső régiókban, már mögöttünk volt a szorosabb szakmai együttműködés egy évtizede. Szakmai életünk múltjában pedig – kinek-kinek életkora és körülményei függvényében – ennél is jóval korábbi időszakból, az akkori zárt világokban is voltak személyes kapcsolataink elsősorban a magyarországi nyelvészekkel, kivételesen a távolabbiakkal, éppen délvidékiekkel is. Az időpont és a helyszín miatt is indokoltnak érzem, hogy az előttünk járók nemzedékére is emlékeztessék, azokra, akik nehezebb történelmi körülmények között elkötelezetten végeztek élőnyelvi, kontaktológiai és nyelvtörténeti kutatásaikat az egyes régiókban. Ebben az évben [ti. 2016-ban] van 100 éves születési évfordulója a szlavóniai nyelvjárási kutatásairól is ismert újvidéki egyetemi tanárnak, Penavin Olgának és az erdélyi, iskolateremtő Márton Gyulának, akinek magam is az egyetemi pályámat köszönhetem, 110 éve született a 14 kötetes monumentális erdélyi történeti szótár anyagának gyűjtője, Szabó T. Attila. Ők, mint sokan mások, közvetve vagy közvetlenül a Csűrý-iskolához kapcsolódnak, nagy szintéziséket alkottak a dialektológiában és a nyelvöldrajzban. És ehhez a nemzedékhez tartozott a szlavistaként nagy tekintélyű, a magyar–horvát nyelvi és művelődési kapcsolatokat vizsgáló,

¹ A dolgozat nyitó előadásként hangzott el azon a nemzetközi konferencián Eszéken, amelyet *15 éves a Termini* címmel a Glotta Nyelvi Intézet és az eszéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék munkatársai szerveztek 2016. október 21–22-én az eszéki egyetem épületében a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat fennállásának 15. évfordulója alkalmából. A tanulmány első megjelenésének forrása: Ana Lehocki-Samardžić – Szoták Szilvia (szerk.): *Az anyanyelv megőrzésének lehetőségei a magyar nyelvterület peremén*. Eszék: Glotta Nyelvi Intézet. 9–17.

alsólendvai születésű budapesti professzor, Hadrovics László, valamint a háború utáni horvátországi magyar oktatás megszervezőjeként és nyelv művelőként tisztelt Merki Ferenc. Vele is alkalmam volt személyesen is megismerkednem a hatvanas évek közepén a debreceni nyári egyetemen, és ennek az ismeretségnek köszönhetően évtizedeken át olvasója lehettem az általa szerkesztett eszéki *Képes Újságnak*.

Általánosabb vonatkozásban diszciplínáink és kutatásaink fontos előzményeiként tarthatjuk számon élőnyelvi kutatásként is az európai dialektológia egészét, valamint a szókincstörténet hagyományos vizsgálatát, Kárpát-medencei környezetünkben az areális nyelvészetet (a prágai iskolát, Gáldi Lászlót és Balázs Jánost), amely éppen a Duna menti nyelvi térségre irányította a figyelmet. A magyarban a társas nyelvészet sajátos felfogását képviselte Karácsony Sándor, az etnolingvisztikát a Csűry-iskola, diszciplinárisan is a 70-es évek elejétől magunk is ilyen témákat kezdeményeztünk Kolozsváron a 70-es évektől (etnolingvisztika, etnoszemiotika, etnoszemantika). A standard nemzetközi vonulat képviselőinek, D. Hymesnak, J. Fishmannak, W. Labovnak az iránymutató munkáival a 80-as évektől ismerkedhettünk meg.

Szakmai háttérként és a közvetlen együttműködésben alapvetőnek bizonyult 1990 után a magyarországi szociolingvisztika elméleti és diszciplináris megalapozása az egyetemi oktatásban, alapvető kézikönyvek megjelenése, kutatások kezdeményezése. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi osztályán ezt képviselte a velünk folyamatosan együttműködő Kontra Miklós, az ELTE-n a hagyományos dialektológiához hozzákapcsolódott a szociolingvisztika Kiss Jenő professzor révén, a Pécsi Egyetemen Szépe György professzor munkatársaival alkalmazott nyelvészeti diszciplínává tette a nyelvpolitikát. Szintén a stúdiumok tárgya lett a kétnyelvűség pszichológiája Budapesten, Veszprémben és Újvidéken, több központban a kétnyelvű oktatás, legújabbban a terminológiakutatás. Mindezek gyakorlatilag minden egyetemen helyet kaptak a bölcsészképzésben: Budapesten, Pécsen, Debrecenben, Veszprémben, Pozsonyban, Beregszászon, Kolozsváron, Bukarestben, Újvidéken.

2. Intézményesülés, határtalanítás, hálózatiság

A szorosabb szakmai kapcsolatok, az együttműködés közvetlen formái azonnal létrejöttek, amint erre az 1990-es kedvező változások nyomán lehetőség nyílt. A külső régiók magyar nyelvészei is megjelentek az Élőnyelvi Konferenciákon, egyik ilyen konferenciának Kolozsvár

volt a helyszíne, egyre természetesebbé vált előadásaink, dolgozataink publikálása a közös kötetekben. 1993-ban a 6. Élőnyelvi Konferencián kezdődött meg annak a munkaközösségnek a megszervezése, amely Kontra Miklós irányításával, több irányú pályázati támogatással 1996-ban elvégezhette a legnagyobb szabású közös kutatást (l. Kontra 1998: 14–15). Ennek eredményei *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című, az egyes régiókat külön-külön bemutató sorozat köteteiben jelentek meg (1998-ban Kárpátalja, Csernicskó István, 1999-ben Vajdaság, Göncz Lajos, 2000-ben Felvidék, Lanstyák István, 2012-ben Ausztria és Szlovénia, Szépfalusi István, Vörös Ottó, Beregszászi Anikó és Kontra Miklós. Horvátország a délszláv háború miatt kimaradt az 1996-os kutatásból, és ezt a kényszerű kimaradást 2013-14-ben sikerült pótolni magyarországi és horvátországi nyelvészek és egyetemi hallgatók részvételével (Kontra 2016: 16). Így ennek az évnek, 2016-nak az elején megjelenhetett a sorozat V. kötete is: *A magyar nyelv Horvátországban*, szerzői Fancsaly Éva, Gúti Erika, Kontra Miklós, Molnár Ljubić Mónika, Oszkó Beatrix, Siklósi Beáta, Žagar Szentesi Orsolya.²

Az előbbieken idézett horvátországi kötet előszavában joggal állapítja meg Kontra Miklós: „Részben a mi kutatásunkból keletkezett, több kutatónk aktív részvételével a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat, ami sikeresen *határtalanítja* a magyar szótárakat és más nyelvi kézikönyveket, vagyis tudományos rendszerességgel leírja a magyarországi és a környező országokban használt magyar nyelv különbségeit.” (l. m. 15). Kutatóállomásoknak nevezett szakmai intézeteink a nagyrégiókban jöttek létre 2001-ben, ennek van most 15 éves évfordulója. A kisebb régiókban évekig egyéni kutatóhelyek pótolták az intézményeket. Mindez virtuális volt, és virtuális maradt, mivel kizárólag rövid lejáratú pályázati támogatásra számíthattunk főleg az Akadémia részéről, és ennek kerete is folyamatosan csökkent éppen ebben a másfél évtizedben. 2001 után még évekig tartott, amíg rendszeres nyári, székelyföldi szemináriumainkon, majd debreceni tanácskozásainkon igazi hálózattá szerveződünk, létrehoztuk a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózatot. 2003, 2004, 2005 nyarán Illyefalván találkoztunk, 2007, 2008, 2009, 2010-ben az októberi időszakban Debrecenben, a Debreceni Akadémiai Bizottság székházában, a DAB támogatásával, 2009 májusában már Budapesten a Domus Vendégházban, és most ezt tekintjük stabil helyszínnek. A tízéves évforduló alkalmából

² 2020-ban jelent meg a sorozat 6., utolsó kötete: Péntek János–Benő Attila: *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*. Szerk. Kontra Miklós. Erdélyi Múzeum-Egyesület & Gondolat Kiadó. Kolozsvár–Budapest. <https://eda.eme.ro/handle/10598/32624>

2011 júniusában a kalotaszegi Jegenyén találkoztunk. Ugyanebben az évben november 24-én tartottuk meg ünnepi konferenciánkat Budapesten az MTA székházában, és ott mutattuk be a tíz év szintézisének szánt kötetünket: *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve* (Benő–Péntek szerk. 2011).

3. A Termini értelme és feladatai

A *Termini* a kutatóhálózat neveként ismertté vált a magyar nyelvészek körében. Magának a névnek, a szónak az értelme azonban, amire mi eredetileg gondoltunk, úgy érezzük, még mindig magyarázatra szorul. Azért is, mert menet közben nemcsak programjaink, munkánk tartalma változik, hanem az a szemantikai asszociációs kör is, amire hivatkozhatunk a *Terminivel* kapcsolatban. Eredetileg a névnek arra a latin jelentésére hivatkoztunk a „keresztapa”, Lanstyák István nyomán, hogy a *terminus*: határ, határvonal, *Terminus* pedig a földek határait védelmező isten. A külső nyelvi régiók is védőövezetet alkotnak Magyarország körül, az országhatár és a nyelvhatár között, a külső régiók ilyen értelemben nyelvi és kulturális végvárak. A „terminisek” pedig e végvárak nyelvmunkásai, tanárai. Újabban azzal, hogy a terminológiakutatás a magyar nyelvészetben is intézményesült, diszciplinárisan is beépült az alkalmazott nyelvészetbe, és ez a mi hálózatunk számára is előtérbe hozta a szaknyelvek, szakterminológiák kutatását, a *Termini* névként a *terminológiára* is utal. Szakmai munkájával a *Termini* a határon túli magyarság fennmaradását is szolgálja, e magyar nemzetrészek nyelvének a dokumentálását és a nyelvi jogok érvényesítését, a magyar nyelv pozíciójának erősítését a Kárpát-medencében.

4. További kiterjesztés, intézményesülés az elmúlt öt évben

A tízéves évforduló óta újabb öt év telt el, és ennek az öt évnek az egyik fontos eseménye éppen a délvidéki nyelvészkutatók szakmai szerveződése, intézményesülése. A szakmai kapcsolat és együttműködés velük is megvolt már korábban, elsősorban az újvidéki egyetem tanáraival: Papp Györggyel és Ágoston Mihállyal, aztán Göncz Lajossal és különösen az igen tevékeny Molnár Csikós Lászlóval. Horvátországból Kovács Lea és Žagar Orsolya dolgozott közös témáinkon, Mariborból pedig mindvégig Kolláth Anna. Az ausztriai és szlovéniai közös kutatóállomás, az Imre Samu Nyelvi Intézet létrehozása 2007-ben vált lehetővé Alsóőrben Szoták Szilvia vezetésével. Az elmúlt öt évben alakultak meg a kutatóállomások hálózatában hiányzó déli csomópontok: 2013-ban Vajdaságban a szabadkai Verbi Nyelvi Kutatóműhely, 2014-ben Horvátországban az eszéki Glotta Nyelvi Intézet.

2014-ben – a már meglévő, működő Magyar Nemzetpolitikai Intézet és Magyar Nemzetstratégiai Intézet mellett – megalakult a számunkra újabb reményekre okot adó intézmény, a Magyar Nyelvstratégiai Intézet, amelynek kollégánk, Szoták Szilvia is munkatársa lett. 2015-ben pedig megtörtént a hálózat magyarországi jogi intézményesülése is a Termini Egyesület létrejöttével. És itt vagyunk most 2016. okt. 21-22-én, Eszéken, a J. J. Strossmayer Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, a Glotta által szervezett első konferencián, amelynek témája a nyelvi tervezés és nyelvstratégia fő kérdése: *Az anyanyelv megőrzésének lehetőségei a nyelvterület peremén.*

5. Változások és folyamatok a nyelvben és a nyelvközi viszonyokban

A kedvezőtlen demográfiai változások ellenére elmondható, hogy a Kárpát-medencének nevezett virtuális hazában még mindig a magyarnak van a legtöbb anyanyelvű beszélője. Annak ellenére, hogy folytatódik a 20. századi kedvezőtlen folyamat: a környező nyelvek expanziója és a magyar folyamatos regressziója, földrajzi, demográfiai és funkcionális térszűkítése. Itt a Délvidéken ezt tetézték a szerbiai és horvátországi magyarok által átélt háborús traumák, veszteségek. Szétestek a közép- és kelet-európai birodalmak, maga Európa is eljutott a posztkoloniális korban, de nem változott a peremrégiók, a kisebbségi közösségek, régiók gyarmati helyzete. Ennek a helyzetnek, valamint a térszűkítésnek és az államnélküliségnek, a jogi alárendeltségnek a következménye az a fajta „irányított” kétnyelvűsödés, amelyben gyakran háttérbe szorul az anyanyelv, és amelynek következménye a nyelvcsere, a szórványosodás, végső fokon az identitás feladása, az asszimiláció. Ez a magyar anyanyelvűek számára kedvezőtlen folyamat másrésről tudatosítja és fölértékeli az anyanyelv szerepét az egyéni és közösségi identításban. Hogy ez a tudatosság milyen mértékben garantálhatja a nyelv megtartását, az függ attól is, hol állnak a nyelvi közösségek a megmaradás lehetőségének kritikus szintjéhez viszonyítva. A nagyrégiók szigetei és szórványai, a muravidékiek, a felsőőriek, szlavóniaiak létszámban és szórtágban alatta vannak annak a kritikus szintnek, amely biztosíthatná a megmaradást. Emiatt itt a nyelvstratégiát is a veszélyeztetett helyzetnek megfelelően kell alakítani.

A Kárpát-medence nagy részében 1990 után, Délvidéken az elmúlt másfél évtizedben a körülmények megváltoztak, kedvezővé váltak. Szabadabb politikai légkörben a 20. század gyorsuló idejéből átkerültünk az új század robbanó idejébe, a digitális korszakba. Nehéz is megítélni, hogy abban, ami történt, a politikának vagy a technikának volt-e nagyobb

szerepe. Párhuzamosan történt a nagy változás, a politikai, társadalmi és a technikai, informatikai. A lényeges számunkra mindkettőben ugyanaz: a szabadság, a határtalanság nemzeti szempontból. Nyelvünk változásában is – éppen a szabadságnak és a mobilitásnak köszönhetően – az előző századival ellentétes folyamat indult el: a régiók nyelvi szétfejlődését, távolodását a közeledés, a divergens változást a konvergens váltotta föl. Ez azonban része egy általános konvergenciának, a globalizációnak, a globális nyelvek térhódításának, amelynek szintén megvannak a veszélyei. Az esélyek és a veszélyek egyaránt jelen vannak a nyelv új dimenzióiban, halmazállapotaiban: az elektronikus, digitális nyelvben, az internetben, az online felületekben, a médiában is. Nekünk elsősorban ennek az előnyeit, az esélyeit kell látnunk és kihasználnunk, hiszen ma már hálózati együttműködésünknek is ez legfontosabb technikai háttere.

A nyelvi folyamatok és a megváltozott helyzetek átalakították a magyar nyelv belső változatait, regisztereit is és a közöttük lévő viszonyokat. A nyelvterület peremén élők mindig kontaktusváltozatot beszéltek, sokan közülük kétnyelvűek voltak. Az előző században azonban erre ráépült mindaz, amit a külső régiókban a jogi alárendeltség eredményezett, és így kialakultak a kutatásainkban első helyen álló kisebbségi változatok. Ezek egyúttal regionális változatok, nyelvjárások is. Konzervatív voltuk ellenére a nyelvjárások jelenkori mozgása is konvergens: a regionális köznyelv, a közmagyar irányába tart. A külső régiókban megnőtt a nyelvjárások, általában a vernakulárisok fontossága, többletfunkcióik vannak: ők biztosítják a hagyomány folytonosságát, a közösséggel való azonosulást, a csoportszolidaritást, a nyelvi otthonosságot. A helyi archaikus nyelvjárás az anyanyelv őrzője: első a szocializációban és utolsó, amikor a beszélő a nyelvvesztés küszöbére jut. A nyelvjárás gyakran régióink múltbeli összetartozását is jelzi: Horvátországban a szlavóniai nyelvjárás peremszigetként típusában rokon a székellyel.

6. Spontán változás, tudatos tervezés

Ennek a másfél évtizedes vagy akár az 1990 utáni negyedszázados időszaknak a kedvező nyelvi mozgása bizonyára elsősorban nyelvváltozataink spontán közeledésének tulajdonítható, voltaképpen a beszélők mozgásának. A határ két oldalán élő azonos anyanyelvű beszélők szabadon mozoghattak, megismerhették egymás beszédjét, és hasonló következménye volt és van a magyar nyelvű médiának, az internetnek, az elektronikus levelezésnek. Ehhez járult a szakszerűen feltárt helyzetek ismeretében az egyes régiókban és a hálózat keretében folyó tudatos

nyelvi tervezés. A nyelvi tervezés feladatai többnyire folyamatosságot feltételeznek: nincsenek lezárt, lezárható folyamatok például a szaknyelvek gondozásában, harmonizálásában vagy a földrajzi nevek kodifikálásban. Mindennek azonban feltétele a nyelvváltozatok egyenértékűségének, a természetes sokféleségnek az elismerése, a főváltozat közössé tétele. Hasonlóképpen sokféle tévhitet kellett és kell eloszlatnunk a kétnyelvűség formáival és fokozataival kapcsolatban. Arról – mint a helyzetből adódó tényről –, hogy a külső régiókban természetes és szükséges a kétnyelvűség, nincs miért vitázni. Arról azonban igen, hogy miképpen befolyásolható úgy a kétnyelvűség, a kétnyelvűsödés, hogy abban – minél magasabb szinten – domináns legyen az anyanyelv. Emiatt is folyamatos odafigyelést igényel az anyanyelvű oktatás: elsősorban a tananyelv-választás és az oktatás versenyképes színvonala, a pedagógusok szakmai és nyelvi felkészültsége, a tankönyvek stb. Eddigi munkánkban is ez volt a fő területe: a nyelvmegtartás biztosítása, a nyelvvesztés végső eseteiben a nyelvélésztés, a nyelvi revitalizáció. Közös vizsgálat eredményeként jelent meg 2011-ben Bartha Csilla, Nádor Orsolya és Péntek János szerkesztésében a *Nyelv és oktatás kisebbségben. Kárpát-medencei körkép* című kötetünk.

Kutatóhálózatunk legfontosabb nyelvi tervezési programja az, amelyet határtalanításnak neveztünk el. Mára már sokak által használt nemzetpolitikai szlogen lett a határtalanítás, azt azonban kevesen tudják, hogy ezt elsőként mi használtuk a nyelvi tervezés sajátos programjára, amelynek célja a tudatos *közelítés* a regionális nyelvi értékek rögzítésével és megőrzésével. Azt a kutatások is jelezték, hogy az országhatárok által generált nyelvhasználati eltérések zavarhatják a magyar–magyar kommunikációt, azt is, hogy a határon túliak eltérő nyelvhasználata stigmatizáláshoz, esetenként önstigmatizáláshoz vezet. Táplálhatják a kisebbségi beszélőknek azt az érzését, hogy az ő nyelvük nem „igazi” magyar nyelv, hogy ők nem is tudnak „rendesen” magyarul. Közvetve bátoríthatják a magyar nyelvből való „kilépést”, a nyelvcserét. Mindezt ellensúlyozhatja az eltérések számbavétele, tudatosítása és értékelése a sokféleség elismerésével. A magyar nyelv leírásába ily módon bekerülnek a határon túli sajátos, a regionalitással és a kétnyelvűséggel összefüggő jelenségek és lexémák. Ez történik meg a folyamatosan nyitott ún. ht-listával, amely az említett nyelvi tények élő, online leltára. Ez a korpusz teszi lehetővé, hogy az újonnan megjelenő szótárak és más jellegű kézikönyvek kiterjedjenek a magyar nyelv egészére. Ennek, hogy a regionális változatok beszélői érzékelik saját nyelvhasználatuk „elismertségét”, véleményünk szerint nyelvmegtartó hatása van.

Ezt azonban nem mindenki látja így: a határtalanítás megítélésében eltérőek a szakmai álláspontok. A vélemények annak megválaszolásában oszlanak meg, hogy mennyire teszi kérdésessé a határtalanítás a magyar nyelv egységét, és hogy miképpen kell ehhez viszonyulnia a nyelv művelésnek és a magyar nyelvi tervezés egészének. A látszat szerint két vélemény, két szakmai tábor áll szemben egymással: 1. az egyiket azok a (főként határon túli) nyelvészek képviselik, akik vitapartnereik véleménye szerint kutatóként és e nyelv változatok használóiként a magyar nyelv és a köznyelvi norma egysége ellen érvelnek, 2. a másikat azok, akik a nyelvi egység és a művelt köznyelv normájának a védelmezői. Az első vélemény, azaz a mi véleményünk szerint a viszonylagos nyelvi egységnek éppen az a feltétele, hogy ismerjük fel, vegyük tudomásul, ismerjük és fogadjuk el a beszélők nyelvhasználatának változatosságát, a tagadhatatlan tényeket, jelenségeket és folyamatokat. A nyelvi egységet és a nyelvi normát nem lehet olyan szűkre szabni, mereven értelmezni, hogy az kizárja a beszélők jelentős részét. Az egység viszonylagosságának, a norma rugalmasságának elismerése lehetővé teszi a nyelvhasználatbeli eltérések közelítését. Mi, akik rész veszünk a Termini Kutatóhálózat szakmai munkájában, ezt tekintjük nyelvi tervezési programjaink fő céljának.

7. Hatás, hasznosulás

A programjaink az elmúlt másfél évtizedben egyszerre voltak elméletiek és gyakorlatiak. A kutatások túlmutattak az elméleten, megalapozták a nyelvi tervezést és az alkalmazást. Azonban a nyelvi folyamatok olyan természetűek, hogy nagyon sok és sokféle tényező befolyásolja őket. Éppen ezért a mi munkánk közvetlen hatását sem lehet mérni: a hatás tőlünk is függ, a hasznosítók azonban nem mi vagyunk. A nyelvpolitikák közvetlen alakítói többnyire nincsenek tekintettel a szakmai véleményekre, például oktatáspolitikai, nyelv jogi kérdésekben nem kíváncsiak a véleményünkre. A mérleg azonban még így is pozitív: mi is közreműködtünk abban, hogy kedvező nyelvi folyamatok indultak el, hogy tudatosabb a nyelvhasználat, rugalmasabb a normaszemlélet. Az oktatásban is változik a szemlélet: a tanulók nyelvhasználatát tekintetében is bátorítóbb az iskola, a pedagógusok elfogadóbbak a vernakulárisokkal, a nyelvjárásokkal, a kontaktuselemekkel szemben stb. A nyelvi helyzet tudomásul vételét jelzi például egy Moldvában magyar nyelvet tanító pedagógus, Márton Attila véleménye, aki azt mondja, hogy „jobban szeretem a punga magyarokat [ti. azokat, akik román eredetű szavakat használnak], mint a purifikátorokat [azaz a puristákat, nyelvtisztogatókat]”. Nyelvi, nyelvhasználati

kérdésekben számít a véleményünk, gyakran fordulnak hozzánk, közönségszolgálatainkhoz. Kevésbé sikerült befolyásolnunk pl. Erdélyben a magyar hivatali nyelvhasználatot, közigazgatási nyelvet, annak ellenére, hogy első kétnyelvű szótárainkat éppen ezekben a témákban jelentettük meg.

Az egyes kutatóállomások és a hálózat helyzetét úgy lehetne jellemezni, hogy virtuális, bizonytalan a léte, miközben a mi véleményünk szerint fontos és hatékony a szakmai munkája. Akadémiai testületekben szinte kizárólag elismerő vélemények hangzanak el a munkánkról, szervezetségünket is mintaként emlegetik a Kárpát-medencei magyar tudományosságban. Azt természetesnek tekinthetjük, hogy minden kutatóállomás szorosan kapcsolódik egy nagyobb intézményhez: a Hodinka Intézet a II. Rákóczi Ferenc Főiskolához, a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetségéhez, a kolozsvári egyetemi tanszékhez és az MTA Kolozsvári Területi Bizottságához, a Gramma Nyelvi Intézet a Fórum Intézethez és a pozsonyi tanszékhez, az Imre Samu Intézet Alsóőrben a Magyar Média és Információs Központhoz, Szlovéniában a maribori tanszékhez, a Verbi a szabadkai Tanítóképző Főiskolához, a Glotta Eszéken a Strossmayer Egyetemhez. Szakmai kapcsolataink egyébként is kiválóak mindhárom körben: az egyes régiókon belül, magyarországi intézményekkel és egyre inkább a tudomány nemzetközi vonulatával. Létünk és munkánk bizonytalanságát a támogatás stabilitásának hiánya okozza, ez az akadály a fiatalításnak is: a normatív támogatás hiánya miatt nincsenek főállású munkatársaink. Ez okozza azt is, hogy régebbi témáink elakadtak, és hogy új, fontos témákat nem indíthattunk el.

Úgy véljük, a másfél évtized igazolt bennünket, és igazolta annak a munkának a szakmai fontosságát és közösségi hasznát, hasznosíthatóságát, amelyet végzünk. Ez pedig feljogosít bennünket arra, hogy elvárjuk a Nemzetstratégiai Kutató Intézettől és a Nyelvstratégiai Intézettől, hogy – az anyanyelv megtartásának mint fontos nemzetstratégiai és mint elsőrendű nyelvstratégiai célnak az elismeréseként – megfelelő működési és kutatási támogatással biztosítsa munkánk folytatását, terveink megvalósítását.³

3 Ez az elvárásunk, reményünk az azóta eltelt évtizedben hiú ábránd maradt, a Nyelvstratégiai Intézet megszűnt, illetve beolvadt a Magyarorsággkutató Intézetbe, és az is világossá vált, hogy sem ettől, sem a Nemzetstratégiai Intézettől közvetlen normatív támogatásra nem számíthatunk, sőt a legutóbbi években az MTA intézményi működési pályázati támogatása is megszűnt.

Irodalom

- Benő Attila–Péntek János szerk. 2011. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve. Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok*. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda, Kolozsvár: Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.
- Kontra Miklós 1998. Sorozatszerkesztői előszó. In: Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó és MTA Kisebbségkutató Műhely. 13–15.
- Kontra Miklós 2016. Sorozatszerkesztői előszó. In: Fancsaly Éva–Gúti Erika–Kontra Miklós–Molnár Ljubić Mónika–Oszkó Beatrix–Siklósi Beáta–Žagar Szentesi Orsolya: *A magyar nyelv Horvátországban*. Budapest: Gondolat Kiadó, Eszék: Media Hungarica Művelődési és Tájékoztatási Intézet.

A magyar nyelv státusának változásai 1920 és 2025 között¹

1. Bevezetés

A határ az első világháborút lezáró békeszerződések óta meghatározó szerepet játszik a magyar nemzetről, kultúráról és nyelvről folyó diskurzusokban (Csernicskó 2025). Ez nem véletlen, hiszen meghúzásuk után az adminisztratív és közigazgatási határok átalakítják, meghatározzák az emberek szociális hálóját: a határon belüli kapcsolatok felerősödnek, a határon átnyúló kapcsolatok pedig ilyen-olyan akadályokba ütköznek, ezért rendszerint gyengülnek, s így a határoknak identitáskonstruáló hatásuk is lehet (Kamusella 2015; Csernicskó 2020). Az államhatárok kettős természetűek, amennyiben egyszerre idéznek elő konvergenciát és divergenciát, egyebek mellett a nyelvhasználatban is: a határon belüli nyelvváltozatok fokozatosan elkezdnek egymáshoz közeledni és a kiegyenlítődés irányába fejlődni, míg a határ másik oldalán rekedt nyelvi változatokban a különfejlődés erősödik fel (Palander et al 2018). Nem véletlen, hogy a magyar nyelvtörténet legfrissebb összefoglaló munkáinak egy része a Trianon utáni időszakot – „újabb magyar kor”-nak nevezve – új nyelvtörténeti korszakként kezeli (Kiss 2003). Ennek elsődleges oka az, hogy – Szilágyi N. Sándor szavaival élve – 1920 óta „a Kárpát-medencében a magyar nyelv nem egyetlen országban változik, hanem a történelem jelenlegi állása szerint most éppen nyolcban egyszerre, a nyelvi változást pedig minden országban más-más tényezők befolyásolják” (Szilágyi N. 2008). A Trianon óta eltelt évszázadban a határok átrendeződésével együtt járó politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális változások

¹ A tanulmány szerkesztett és bővített változata ennek a publikációnak: Csernicskó István: Nyelvpolitikai rezsimek a Kárpát-medencében 1920–2022 (a magyar nyelv státusának változásai tükrében). In: Kovács, Kiss Gyöngy (szerk.): *A magyar kisebbségek 100 éve: a Magyar Tudományos Akadémia II. Filozófiai és Történettudományok Osztályának 2022. szeptember 22–23-ai konferenciáján elhangzott előadások szerkesztett változata*. Kolozsvár: Komp-Press, 2023. 57–67.

következményei között minden Magyarországgal szomszédos államban megfigyelhető például:

- a) az asszimiláció és a nyelvcsere tipikus irányának megfordulása (magyar szempontból a korábbi nyereség helyett a veszteség vált jellemzővé);
- b) a magyar nyelv fokozatos visszaszorulása az állam által kontrollált színterekről;
- c) a felerősödő államnyelvi hatás a nyelv minden szintjén (Fenyvesi 2005).

A háborúk és a radikális geopolitikai átrendeződések szükségszerűen jelentős hatást gyakorolnak a nyelvpolitikára is (Charalambous et al 2018). Az első világhéget követő békedöntések után a magyar nyelv helyzetében és a magyar nyelvhasználatban végbemenő jelentős változások között meghatározó jelentőséggel bír a magyar nyelv státusában bekövetkező fordulat. Trianon után ugyanis a magyar nyelv – a területében és lakosságában megfigyelt, etnikailag és nyelvileg a korábbinál sokkal homogénebbé vált Magyarország kivételével – minden szomszédos államban elveszítette korábbi kiemelt, államnyelvi státusát, és kisebbségi nyelvvé vált.

A magyar kisebbségi nyelvi státusba kerülése nemcsak egy jogalkotási lépés vagy egyszerű nyelvpolitikai döntés, hiszen a nyelvpolitika sohasem kizárólag a nyelvről szól (Paulston–Heidemann 2006: 305). A nyelvpolitika hatékony eszközként használható a társadalmi javak és a politikai tőke egyenlőtlen elosztásának eléréséhez, illetve megideologizálásához, és gyakran éppen erre használják (Tollefson 2015). A nyelvpolitikai döntések hátterében a nyelveket beszélő csoportok közötti társadalmi, politikai és/vagy gazdasági konfrontáció áll. Tollefson szerint a nyelvpolitika úgy helyezi társadalmi struktúrába a nyelvet, hogy az adott társadalomban a nyelv révén válik meghatározottá, ki fér hozzá a politikai hatalomhoz és a gazdasági erőforrásokhoz (Tollefson 1991). Nyilvánvaló, hogy „a nyelvet sokszor pusztán ürügyként használják a politikai szereplők arra, hogy politikai célokat, például valamilyen társadalmi átrendeződést érjenek el, vagy konzerváljanak egy nekik kedves állapotot” (Sándor 2014). Paulston és Heidemann pedig azt állapítja meg, hogy minél nagyobb a kontroll, annál több a korlátozás, és annál valószínűbb, hogy az ilyen nyelvpolitika konfliktusokat és vitákat eredményez (Paulston–Heidemann 2006).

2. A magyar nyelv státusa a két világháború között

A kisebbségek nemzetiségi és nyelvi jogai, valamint a biztonság és stabilitás közötti összefüggések felismerése vezetett oda, hogy az első világháború után a nemzetközi jogban először megjelent a kisebbségi jogok rendezésének, a kisebbségi kérdéssel kapcsolatos konfliktusok megelőzésének szándéka. A nemzeti kisebbségek speciális jogainak biztosítására törekvés ellenére azonban a nagy háború után az államok többsége nemzetállamként határozta meg magát, így a kisebbségek, köztük a magyarok nemzetiségi és nyelvi jogai jelentős részben csak elméletben léteztek.

Vizsgáljuk meg, mit is jelent az, hogy Trianon után minden Magyarországgal szomszédos államban megváltozott a magyar nyelv nyelvpolitikai státusa. Kloss (1967) szerint a kisebbségi nyelvek jogi, nyelvpolitikai státusa a következő fokozatokkal jellemezhető: (Hoffmann 1991: 208–209; Bartha 1999).

6. A nyelv az egész ország területén egy (vagy több) másik nyelvvel együtt azonos jogokkal bíró államnyelv és/vagy hivatalos nyelv.

5. Egy nagyobb regionális vagy közigazgatási egység (ország rész, tartomány, autonóm terület) hivatalos nyelve.

4. A nyelv használatát engedélyezik a nyilvános érintkezésben, megjelenik az oktatásban, a kulturális életben, a sajtóban, bizonyos megkötésekkel, korlátozott funkciókban akár a hivatalos helyzetekben is használható, bár a nyelvnek nincs hivatalos státusa.

3. A nyelv használatát tolerálják a magánéletben, esetleg az egyházi életben és a magániskolákban vagy az oktatás alsóbb szintjein, de az állam által kontrollált színtereken nem használható.

2. A nyelv használatát törvények, rendeletek tiltják vagy erősen korlátozzák.

Bár Kloss erről nem tesz említést, olyan esetek is ismeretesek, amikor egy-egy nyelv létezését, önálló nyelvi státusát sem ismerik el. Ezt a legalacsonyabb, 1. fokozatnak tekinthetjük.

Trianon után a magyar nyelv – a korábbi államnyelvi státusból – Romániában és Jugoszláviában nagyjából a fenti skála negyedik szintjének megfeleltethető helyzetbe került, bár a magyar nyelvet a hatóságok igyekeztek minél jobban kiszorítani a közigazgatásból. Némileg

kedvezőbb volt a magyar nyelv státusa Csehszlovákiában (ahol azoknak a járásbíróságoknak a területén, ahol a magyarok aránya elérte a húsz százalékot, a magyar nyelv használható volt a helyi közigazgatásban), és kedvezőtlenebb Ausztriában (ahol a magyarok nyelvi jogait inkább a skála harmadik fokával jellemezhetjük). A Magyarországról leválasztott területeken élő magyarok számára Trianon tehát nemcsak azt jelentette, hogy megváltozott az állampolgárságuk, hanem egyben azt is, hogy a hétköznapi élethelyzetek jelentős hányadában meg kellett birkóznuk az új államnyelv kötelező használatával, és a legtöbbjük számára ez egyben azzal is járt, hogy – ilyen vagy olyan fokon, de – el kellett sajátítaniuk ezt a nyelvet.

3. A magyar nyelv helyzete a második világháború és a rendszerváltozások közötti időszakban

A második világháború után Magyarország és szomszédjai helyzetét elsősorban az határozta meg, hogy a világ kétpólusúvá vált, és a kialakuló kényes egyensúly megbomlása egy újabb háború veszélyét hordozta. Az első világháború tapasztalatai alapján a biztonságpolitikával szoros összefüggésben álló kisebbségi kérdést ebben a korszakban nem a kisebbségek nyelvi és kulturális jogainak biztosításában, hanem a kisebbségek arányának és számának csökkentésében vélték megtalálni. Ezt a célt szolgálták az át- és kitelepítések, lakosságcserek, illetve az asszimilációt támogató politikai lépések egyaránt, amelyek mind az etnikai és nyelvi homogenizáció felé hatottak. Az érvelés szerint a nemzeti kisebbségek veszélyt jelentenek a békére, ezért fel kell számolni őket (Borsody 1988). Ennek az elméletnek pusztító következményei voltak. A második világháború közvetlen utóhatásaként több százezer német ajkú embert deportáltak erőszakkal Csehszlovákiából és Magyarországról Németországba. A magyar-szlovák lakosságcsere során körülbelül 87 000 magyart kényszerítettek Szlovákiából Magyarországra, míg mintegy 73 000 szlovák költözött önkéntesen Magyarországról Szlovákiába. Hasonlóképpen, 1944 novemberében nagyjából 30 000 magyar és német állampolgárságú férfit deportáltak Kárpátaljáról, amelyet a háború után a Szovjetunió annektált (Molnár D. 2022).

1948-ban megszületett ugyan *Az emberi jogok egyetemes nyilatkozata* (web1.), amely összefoglalja azokat az általános emberi jogokat, amelyek minden embert (nemtől, kortól, vallástól, anyanyelvtől, bőrszíntől vagy vagyoni helyzetétől függetlenül) megilletnek (Davies– Dubinsky 2018), ám ez a rendkívül fontos dokumentum gyakorlatilag semmit sem mond

arról, milyen általános emberi jogok kapcsolódnak a nyelvhasználatához (Skutnabb-Kangas 2012).

A megosztott Európában a Kárpát-medence magyarsága (a maroknyi ausztriai közösség kivételével) a szovjet érdekszférába került. A Szovjetunió által meghatározott politikai térben a szocializmust építő népek internacionalista barátsága, a népek közeledésének ideológiája háttérbe szorította a kisebbségi kérdést, s egyben a kisebbségi nyelvek használatára vonatkozó jogok problémáját is. A közvetlenül a világháború utáni első időszakot kivéve ezt a korszakot nyílt kisebbségellenes politika nem jellemezte, a burkolt asszimilációs nyomás azonban mindvégig érvényesült.

A Magyarországgal szomszédos államokban élő magyar kisebbségek nyelvi jogai e korszakban ismét változatosan alakultak. Csehszlovákiában a háborút követő első időszakban a magyar nyelv státusa gyakorlatilag a fentebb ismertetett skála második fokozatának felelt meg, hiszen 1945 és 1948 között – a jogfosztottság éveiben – az országban nem működhetek magyar tannyelvű iskolák, sőt a magyar nyelv nyilvános használata is korlátozásokba ütközött (Lanstyák 2000). Ezt követően a magyar nyelv státusa a skála harmadik és negyedik fokozatának feleltethető meg. Romániában az 1960-as évekig a magyar nyelv helyzete a negyedik fokozattal írható le, az 1952 és 1968 között létező Magyar Autonóm Területen belül bizonyos fenntartásokkal a magyar nyelv státusa akár az ötödik fokozatot is megközelítette. Az 1980-as években a román nemzetiségi politika és a fokozatosan romló gazdasági helyzet következményeként azonban magyarok ezrei hagyták el az országot (Péntek–Benő 2020). A Szovjetunióban és Jugoszláviában az etnikai elven szerveződő föderatív berendezkedés jelentős szerepet játszott a nemzetiségi politikában, bár ez a közigazgatási struktúra csupán a felszínen megjelenő díszlet volt. A magyar nyelvpolitikai státusa jellemzően a skála negyedik fokozatával jellemezhető mindkét országban (Göncz 1998). Az Ausztriába került őshonos magyar kisebbség ugyan nem került a kommunista blokkon belülrre, de épp ebben a magyar közösségben végzett kutatások óta tudjuk, hogy a **nyelvcserre nem pusztán nyelvi, hanem társadalmi folyamat**, és hogy a kétnyelvű burgenlandi magyarság körében a **gazdasági modernizáció, a társadalmi mobilitás és az ideológiai értékítéletek** hatására a német **szimbolikus és gyakorlati előnyei** fokozatosan kiszorították a magyart a nyelvhasználati színterek többségéről (Gal 1979).

4. A magyar nyelv nyelvpolitikai státusa az 1990-es évektől máig

A kisebbségi kérdést és ezen belül a kisebbségek nyelvi jogainak kérdéskörét a Szovjetunió széthullása, valamint a délszláv háború helyezte ismét előtérbe a kelet-közép európai térség rendszerváltási folyamataival párhuzamosan. A régió politikai térképének ismételt átrajzolása és a korábban a szocializmust építő államokban lezajlott rendszerváltások után a Magyarországgal szomszédos államokban élő magyar közösségek bíztak abban, hogy a társadalmi, politikai és gazdasági átalakulásokat követően a kisebbségi és a nyelvi jogok területén is teljesen új korszak kezdődik, és a nyelvi jogok korlátozása – ami az első és a második világháborút lezáró békedöntések után kisebbségbe szakadt magyar közösségek mindennapjainak része volt – hamarosan a múlt kódéba vész. A reményeket fokozta, hogy Magyarország a szomszédjaival együtt tagja lett az Európa Tanácsnak, illetve – Ukrajna és Szerbia kivételével – az Európai Uniónak is.

A kisebbségekkel és nyelvi jogaikkal kapcsolatos problémák meghaladása iránti reményeket táplálták azok az európai egyezmények is, amelyeket épp az etnikai és nyelvi alapú konfliktusok megelőzése, valamint a kisebbségi és nyelvi jogok kodifikálása céljából dolgoztak ki és javasoltak elfogadásra az 1990-es évek első felében. Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ, web2.) például abból a célból hozta létre a nemzeti kisebbségi főbiztos tisztségét (web3.) 1992-ben, hogy a kisebbségi alapú konfliktusok a lehető legkorábbi szakaszban megelőzhetőek legyenek. A kisebbségi főbiztos hivatalának megteremtése nemzetközi jogi válasz a volt Jugoszlávia területén etnikai-nemzeti és nyelvi alapon kialakult háborús helyzetre, mivel az európai politikai elit attól tartott, hogy hasonló szituáció megismétlődhet Európa más pontjain is (Csernicskó 2002). Azt is hangsúlyozták azonban az EBESZ tisztségviselői, hogy a szomszédos államok mint anyaországok nemzeti kisebbségekért történő fellépései „potenciális forrásai az államok közötti feszültségeknek, sőt konfliktusoknak”, és az ilyen feszültségek „valóban döntő szerepet játszottak Európa történelmében”².

A főbiztos hivatala több olyan ajánlást dolgozott ki és ajánlott az EBESZ tagállamainak figyelmébe, amelyek célja a kisebbségekkel kapcsolatos

2 Erről lásd pl. az EBESZ kisebbségi kérdésről kiadott ajánlásainak bevezetőit. Például: *A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások és értelmező megjegyzések*, 1p. *A nemzeti kisebbségek nyelvi jogairól szóló oslovi ajánlások és az ezekhez kapcsolódó értelmező megjegyzések*, 1p.

konfliktusok megelőzése, csökkentése. Ezek közül több érinti a nyelvi jogok, a nyelvhasználat kérdéskörét. Például: *A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások és értelmező megjegyzések* (1996, web4.); *A nemzeti kisebbségek nyelvi jogairól szóló oslói ajánlások és az ezekhez kapcsolódó értelmező megjegyzések* (1998, web5.); *Útmutató a kisebbségi nyelvek használatához az elektronikus médiában* (2003, web6.). Az ENSZ kisebbségügyi különleges jelentéstevőjének hivatala (web7.) dolgozta ki a *Language Rights of Linguistic Minorities: A Practical Guide for Implementation* (2017, web8.) című dokumentumot. Ez azonban – akárcsak az EBESZ említett ajánlásai – nem általános nyelvi emberi jogi egyezmény, hanem csupán a nemzeti és/vagy nyelvi kisebbségek nyelvhasználati jogaira vonatkozó ajánlás; így tehát nem kötelező érvényű. Közös ezekben a dokumentumokban az is, hogy nem általános emberi jogként, hanem a (nemzeti vagy nyelvi) kisebbségek speciális jogaként érintik a nyelvi jogokat (Csernicskó 2023a).

A *Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája* (web9.) (a továbbiakban Karta) 1992-ben, a *Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről* (web10.) (a továbbiakban Keretegyezmény) 1995-ben született az Európa Tanács égisze alatt, és a térség európai integrációt célul kitűző valamennyi állama – Magyarországot is beleértve – csatlakozott e két nemzetközi kisebbségvédelmi egyezményhez (1. táblázat).

Az első és második világháborút követő békedöntések után kisebbségi helyzetbe került és hosszú évtizedeken át nemzetiségi és nyelvi jogaiban korlátozott több milliónyi magyar anyanyelvű számára reményt keltő lehetett az is, hogy a magyar nyelv az összes Magyarországgal szomszédos államban a Karta védelme alá vont nyelvek közé került, Magyarország pedig az összes, vele határos ország állam nyelvét a Karta által védelt nyelvek közé sorolta (2. táblázat).

Elvileg tehát már Magyarországon és mindegyik vele szomszédos államban az úgynevezett „nemzetközi standardok” vagy „európai normák” szerint szabályozzák a kisebbségek nyelvhasználati jogait. A kisebbségi és a nyelvi jogok korlátozása azonban időnként máig feszültségeket okoz (Csernicskó 2019). A magyar nyelv használatának korlátozásából fakadó, az egész 20. századot végigkísérő nyelvi jogi problémák – amint arról például *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című könyvsorozat kötetei (Csernicskó 1998; Göncz 1999; Lanstyák 2000; Szépfalusi et al 2012; Fancsaly et al 2016; Péntek–Benő2020), a magyar kisebbségek nyelvi jogi helyzetét összefoglaló munkák (Kontra–Hattyár 2002; Nádor–Szarka 2003), vagy éppen a Termini Magyar

Nyelvi Kutatóhálózat munkatársainak elemzései (Benő–Péntek 2011) is rámutatnak – az európai kisebbségvédelmi dokumentumokhoz való csatlakozások ellenére máig konfliktusok forrásai lehetnek. Ennek egyik oka az, hogy sok állam aláírja ugyan ezeket az egyezményeket, és részt vesz az említett ajánlások kidolgozásában, ám „nem tesz erőfeszítéseket azok végrehajtására” (Phillipson– Skutnabb-Kangas 2017).

1. táblázat. A Karta és a Keretegyezmény (ratifikációt követő) hatályba lépésének éve Magyarországon és a szomszédos államokban. *Saját szerkesztés. (web11)*

	Karta	Keretegyezmény
Magyarország	1998	1995
Szlovákia	2002	1995
Ukrajna	2006	1998
Románia	2008	1995
Szerbia	2006	2001
Horvátország	1998	1997
Szlovénia	2001	1998
Ausztria	2001	1998

Szerencsére azonban – részben éppen az említett nemzetközi egyezmények és ajánlások hatására – ma egyetlen olyan állam sincs, ahol kifejezetten tilos volna a magyar nyelv használata, és arra sincs példa, hogy ne ismernék el a magyar kisebbség jelenlétét vagy a magyar nyelv önállóságát. Ha a Kloss által bevezetett skálát vesszük alapul, akkor 2026 elején Szerbiában, a Vajdaság területén a magyar az államnyelv mellett hivatalos nyelvként használatos. Ennél alacsonyabb fokozat, amikor a kisebbségi nyelvnek nincs ugyan hivatalos státusza, de bizonyos megkötésekkel, például a szóbeli érintkezésben, lehet használni a helyi vagy regionális önkormányzatok munkájában, megjelenik az oktatásban, a közéletben, a sajtóban stb. Romániában és Szlovákiában nagyjából ez a helyzet, sőt: a magyar többségű vidékeken ennél kicsivel jobb a magyar nyelv státusza. Jogilag Szlovéniában, Horvátországban és Ausztriában is hasonló a magyar nyelv státusza, ám mivel a magyar közösség demográfiai súlya ezekben az országokban jóval kisebb, a magyar nyelv hivatalokban való használata ritkább. Ukrajnában 2019-ben olyan államnyelvi törvény lépett hatályba, amely visszaszorítja a kisebbségi nyelvek, köztük a magyar használatát az oktatásban, korlátozza a megjelenését a sajtóban, illetve gyakorlatilag

kitiltja a kisebbségi nyelveket a hivatalokból és önkormányzatokból, de részben még a szolgáltatási szférából is, így törvény értelmében a magyar nyelv használata visszaszorult az egyházak és a magánélet területére (Beregszászi–Csernicskó 2020). A régió magyar közösségének tiltakozása, Magyarország diplomáciai erőfeszítései, valamint a nemzetközi szervezetek ajánlásai hatására 2023-tól a kijevi kormányzat bizonyos kisebbségi és nyelvi jogokat visszaadott (Csernicskó–Kontra 2023), és ezzel a magyar nyelv helyzete is kedvezőbbé vált némileg (1. ábra).

2. táblázat. A Karta védelme alá vont nyelvek Magyarországon és a szomszédos államokban. *Saját szerkesztés.* (web12.)

	Magyarország	Szlovákia	Ukrajna	Románia	Szerbia	Horvátország	Szlovénia	Ausztria
magyar		+	+	+	+	+	+	+
szlovák	+		+	+	+	+		+
ukrán	+	+		+	+	+		
román	+		+		+			
szerb	+			+		+	+	
horvát	+	+		+	+		+	+
szlovén	+					+		+
német	+	+	+	+	+	+	+	

A nyelvpolitika és a nyelvek státusa azonban korántsem statikus. A fentiek alapján is jól látható, hogy az egyes történeti korszakok vagy politikai kurzusok függvényében kedvező, vagy épp kedvezőtlen irányba módosulhat a magyar mint kisebbségi nyelv státusza. Különösen jó példa erre az 1991-ben függetlenné Ukrajna nyelvpolitikájának elemzése: a három évtized alatt az ukrajnai kisebbségi nyelvek, és köztük a magyar jogi helyzete többször is jelentősen változott (Csernicskó 2013; Csernicskó–Fedinec 2016; Csernicskó 2017).

5. Összefoglalás helyett: mit hozhat a jövő?

„A nyelvet, mint a csoportidentitás erőteljes szimbólumát, gyakran említik a csoportok közötti konfliktus okaként. És a történelem során a mai napig a nyelvhasználat korlátozása fontos szerepet játszott az ilyen konfliktusokban” – írja Davies és Dubinsky (2018). Roter és Busch szerint „a kizárólagos nemzetépítés folyamatában (...) a nyelvi kérdések gyakran ürügyként szolgálnak a hatalmi küzdelmek elfedésére, amelyek

heves konfliktusokat eredményezhetnek az államon belül vagy az államok között” (Roter–Busch 2018: 156).

2022. február 24-én, amikor Oroszország megtámadta Ukrajnát, új geopolitikai korszak kezdődött. Ez a háború nagy eséllyel jelentősen átalakítja majd a globális biztonságpolitikai rendszert is, és ennek keretében a kisebbségek nemzetiségi és nyelvi jogai szintén más megvilágításba kerülhetnek. Ennek egyik oka, hogy már a háború oroszok általi megindítása előtt is sokszor merült fel a kisebbségi és nyelvi jogok kérdése. Oroszország a Krím 2014-es orosz megszállása és az Ukrajna keleti régióiban 2014-ben kirobbant fegyveres konfliktus előtt is ürügyként használta fel a nyelvi kérdést (Cserniczkó 2016). Vlagyimir Putyin orosz elnök a Krím Oroszországhoz csatolásának moszkvai ceremóniája során 2014. március 18-án tartott beszédében az általa „elsősorban orosz ajkú Krím”-nek nevezett régióról például kijelentette:

„A Krím és Szevasztopol lakói Oroszországhoz fordultak, hogy védelmezze meg életüket és jogaikat azzal, hogy megelőzi az olyan eseményeket, mint amelyek Kijevben, Donyeckben, Harkovban és más ukrán városokban történtek, illetve történnek jelenleg is. Ezt a kérést nyilvánvalóan nem hagyhattuk figyelmen kívül. Részünkről ez felért volna egy árulással. (...) Több millió orosz nyelvet beszélő ember él Ukrajnában, és él majd a jövőben is. Oroszország mindig meg fogja védeni érdekeiket, minden politikai, diplomáciai és jogi eszközt bevetve. De elsősorban mégis Ukrajna érdeke kellene legyen ezen polgárok jogainak és érdekeinek teljes körű védelme. Ez ugyanis Ukrajna állami stabilitásának és területi integritásának garanciája”.
(web13.)

„Arra kényszerítettek bennünket, hogy megvédjük az orosz beszélőket a Donbászon” – nyilatkozta valamivel később az orosz elnök (web14.). Jelzésértékű az is, hogy Putyin közvetlenül az Ukrajna elleni háború megindítása előtt, 2022. február 21-én elmondott beszédében ötször is előfordul a *язык*, vagyis a *nyelv* szó (web15.). Oroszország a **„nyelvi kisebbségek védelmét” ürügyként használta fel geopolitikai akciójának legitimációként** (Fortuin 2022), Ukrajna pedig erre úgy reagált, hogy a kisebbségi kérdést biztonságpolitikai szempontból szemlélte, és a kisebbségi nyelvhasználat, az autonómia, vagy éppen a nemzetiségek nyelvén folyó oktatás nemzetbiztonsági szempontból is aktualitást nyert. Azonban Ukrajna épp ezzel a kisebbségpolitikával teremt olyan ellentmondásos helyzetet, amely feszültséget okoz és nehezíti az állam európai integrációját. „A fő

probléma az államfejlesztési kísérlet, valamint a nemzeti nyelvet is magában foglaló politikai és állampolgári kultúra közötti feszültség a posztkoloniális kontextusban, ami ütközik a pluralizmus és a kisebbségi jogok tiszteletben tartásának szükségességével. Ez a küzdelem korántsem Ukrajnára jellemző; jöllehet ezen igények kiegyensúlyozásának szükségessége alapvető Ukrajna jelenlegi és jövőbeli biztonsága és stabilitása szempontjából, részben az Európai Uniónak Ukrajna belépésére vonatkozó követelése miatt, amelyek kifejezetten a kisebbségi nyelvekre vonatkoznak. Tekintettel az Ukrajnán belüli változások sokaságára, az EU tagjelölt státuszára és az orosz invázió nyilvánvaló biztonsági fenyegetéseire, ez a vita időszerű. Az EU-jelöltség akadályai a kisebbségi nyelvi csoportok vitáján belül találhatók” – olvashatjuk szakértők elemzésében (Place–Everett 2025).

Mindez, amit fentebb olvashattunk, és különösen Ukrajna példája azt jelenti, hogy a kisebbségek és nyelvi jogaik kérdésköre nem hagyható figyelmen kívül, ha Európa biztonságáról esik szó. A háború mintegy igazolta Fiala-Butora szavait, aki szerint „A kisebbségeket érintő biztonsági és emberi jogi konfliktusok gyakran átfedik egymást, és a gyakorlatban nehéz őket analitikusan elkülöníteni” (2020). Deen és Romans arra figyelmeztetnek, hogy „A sokszínű társadalmakkal rendelkező államok esetében a kiegyensúlyozott nyelvpolitikát a belső kohézió fenntartása és a regionális biztonság előmozdítása alapvető elemének kell tekinteni.” (Deen–Romans 2018) Majd azt is hozzáteszik, hogy „A nyelv és a biztonság közötti kapcsolat nem elvont fogalom vagy a távoli múlt kérdése; ez ma is nagy aggodalomra ad okot Európa-szerte” (Deen–Romans 2018).

Kymlicka szerint a gazdasági válságok és a nemzetbiztonsági fenyegetettség gyorsan háttérbe szoríthatja az emberi jogokról, a kisebbségi nyelvekről és azok támogatásáról szóló diskurzusokat (Kymlicka 2015). A központi hatalom krízishelyzetben a kisebbségeket és azok bármilyen, a vélt vagy valós egység megbontására alkalmas törekvését az állam integritására leselkedő veszélyként érzékelheti. Az államnyelv így szimbolikus szerepre tesz szert, és minden olyan kísérlet, amely használatának maximális kiterjesztését gátolja, az egész nemzetet és annak biztonságát fenyegető veszélyforrásként mutatható fel (Csernicskó 2023b), a kisebbség és nyelve pedig szekuritizálódik (Balogh–Kovály 2025). A nyelv ilyen funkciókkal való felruházása tipikus példája annak, hogy a nyelv instrumentalizálható és biztonságpolitikai kérdéssé emelhető (Deen–Romans 2018; Csernicskó 2022; Dubinsky–Starr 2022). Amikor a geopolitikai instabilitás érzése növekszik, a fenyegetettségre való hivatkozás egyre hangsúlyosabb elemmé válik a politikában és a mindennapi életben, annak ellenére is, hogy ennek

a hatásai megjósolhatatlanok és kiszámíthatatlanok (Charalambous 2018).

Ma még nem tudható biztosan, hogy milyen következményei lesznek a háború utáni Európa államainak kisebbség- és nyelvpolitikájára annak, hogy Moszkva az ukrajnai háború megindításában – mind 2014-ben, mind pedig 2022-ben – ürügyként használta fel a kisebbségi kérdést és a nyelvi jogok ukrajnai rendezetlenségét. Az ugyanakkor teljesen világos, hogy amikor a háború – remélhetőleg minél előbb – véget ér, Kijev nem fogja tudja elkerülni a kisebbségek és a nyelvi jogok kérdésének rendezését. Erre utal, hogy amikor 2022. június 17-én az Európai Bizottság arról döntött, hogy támogatja Ukrajna Európai Unió csatlakozási kérelmét, akkor egyebek mellett azt is előírta, hogy Ukrajna „véglegesítse a nemzeti kisebbségek jogi kereteinek jelenleg előkészítés alatt álló reformját a Velencei Bizottság ajánlása szerint, és fogadjon el azonnali és hatékony végrehajtási mechanizmusokat” (web15.).

Ha a nemzetközi politikai elit a geopolitikai és biztonságpolitikai megfontolásokra hivatkozva szőnyeg alá söpri a nemzetiségi és nyelvi jogok kérdéskörét, és a háború utáni biztonságpolitikai rendszer hitelteleníti a kisebbségek szabad nyelvhasználatra irányuló igényeit, az nem megoldja, hanem csak elodázza a további konfliktusokat. Amennyiben a nemzetállamok az államnyelv státuszának és használati körének kiterjesztését az identitáspolitikai aspektus mellett biztonságpolitikai szemszögből is kiemelten fontosnak fogják tartani, az rontani fogja a kisebbségek biztonságérzetét, növelni fogja a társadalmi feszültségeket. Az ilyen politikai attitűd széles körű elterjedése pedig nemcsak a Kárpát-medence magyar kisebbségeinek nyelvpolitikai helyzetét befolyásolná negatívan. A kisebbségi jogokat nem szabad feláldozni a biztonságpolitika oltárán. Kontra amellett érvel, hogy „A nyelvi emberi jogok és a biztonságpolitika szembeállítás és konfrontációja csak pusztító hatású lehet. A nyelvi emberi jogok és a biztonságpolitika közötti szoros kapcsolat megerősítése tűnik azonban a legjobb módszernek a konfliktusok kezelésére és elkerülésére.” (Kontra 2021). A nyelvi jogok és a biztonságpolitika közötti összefüggések alapján csak olyan nyelvpolitika teremtheti meg hosszú távon a béke és biztonság esélyét, amely tekintettel van a kisebbségek nyelvi jogaira, nem kínálva ürügyet azok korlátozásával a konfliktusok végletes és végzetes kielezésére. Az államnyelv támogatása és a kisebbségek nyelvi jogainak védelme közötti méltányos egyensúly elérése valójában előfeltétele a nemzeti egység megszilárdításának és a rosszul átgondolt nyelvi politikákból eredő feszültségek elkerülésének (Ułasiuk–Hadircă 2018). A nyelvi jogok tiszteletben tartása ugyanis

csökkenti a nyelvi alapú konfliktusok kialakulásának lehetőségét.[68] A jó nyelvpolitikai rezsim eltekint a múltbéli (vélt vagy valós) sérelmekről, és egyensúlyt teremt (Moormann-Kimáková 2016). Ilyen nyelvpolitikára van szükség Ukrajnában éppúgy, mint a magyar kisebbségek vonatkozásában.

Irodalom

- Balogh Péter – Kovály Katalin 2025. Small but Salient: The Securitization of Ukraine's Ethnic Hungarian Minority. *Nationalities Papers* (53) 4: 798–821.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Beszélők és közösségek. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Benő Attila – Péntek János (szerk.) 2011. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve. Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok. Dunaszerdahely–Kolozsvár: Gramma Nyelvi Iroda–Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2020. Nyelvpolitika: harc a hatalomért. *Magyar Nyelv* (116)3: 257–274.
- Borsody, Stephen 1988. The Future of the Hungarian Minorities. In: Borsody, Stephen (ed.): *The Hungarians: A Divided Nation*. New Haven, Yale Center for International and Area Studies, 317–329.
- Charalambous, Constadina – Charalambous, Panayiota – Khan, Kamran – Rampton, Ben 2018. Security and language policy. In: Tollefson, James W. – Pérez-Milans, Miguel (eds.): *The Oxford Handbook of Language Policy and Planning*. Oxford: Oxford Academic, 2.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó István 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Csernicskó István 2016. *Nyelvpolitika a háborús Ukrajnában*. Ungvár: Autdor-Shark.
- Csernicskó István 2017. Language Policy in Ukraine: The Burdens of the Past and the Possibilities of the Future. In: Simone E. Pfenninger – Judit Navracsics (eds.): *Future Research Directions for Applied Linguistics*. Bristol: Multilingual Matters, 120–148.
- Csernicskó István 2019. Nyelvi konfliktusok a 21. századi Európában a „nemzetközi normák” és az „európai standardok” tükrében. *Pro Minoritate* 2: 3–26.
- Csernicskó István 2020. A nyelvi és politikai szuverenitás összefüggéseiről – szláv nyelvek példája alapján. In: Nagy Noémi (szerk.): *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században*. Budapest: Gondolat Kiadó, 41–65.
- Csernicskó István 2022. Nyelvi (emberi) jogok, jogsértések és biztonságpolitika összefüggései. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* (20)2: 3–30.
- Csernicskó István 2023a. Nyelvi jogok, jogszűkítések és jogsértések Kárpátalján (1944–2023). In: Bocskor Andrea – Molnár D. Erzsébet – Csernicskó István (szerk.): *Küzdelem a megmaradásért: a kárpátaljai magyar közösség (1944–2022)*. Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottsága. 203–258.

- Csernicskó István 2023b. Elrajzolt nyelvpolitika. Az ukrán állami nyelvpolitika ideológiai motívumainak megjelenése jogi szövegekben és karikatúrákon. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* (25)3: 15–42.
- Csernicskó István 2025. A magyar nyelv a Kárpát-medencében a 20. század végén. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Az élő Akadémia kétszáz éve*. Budapest: MTA–HUN-REN BTK, 663–700.
- Csernicskó István – Hires-László Kornélia – Karmacs Zoltán – Márku Anita – Máté Réka – Tóth-Orosz Enikő 2020. *Ukrainian Language Policy Gone Astray: The Law of Ukraine “On Supporting the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language” (analytical overview)*. Törökbálint: Termini Egyesület.
- Csernicskó István – Fedinec Csilla 2016. Four Language Laws of Ukraine. *International Journal on Minority and Group Rights*, (23)4: 560–582.
- Csernicskó István – Kontra Miklós 2023. The Linguistic Human Rights Plight of Hungarians in Ukraine. In: Skutnabb-Kangas, T. – Phillipson, R. (eds.): *The Handbook of Linguistic Human Rights*. Oxford: Wiley Blackwell, 373–382.
- Davies, William – Dubinsky, Stanley 2018. *Language Conflict and Language Rights: Ethnolinguistic Perspectives on Human Conflict*. Cambridge: Cambridge University Press, 161–183.
- Deen, Bob – Romans, William 2018. Introduction: Shaping Language Policies to Promote Stability. In: Ulasiuk, I. – Hadîrcă, L. – Romans, W. (eds.): *Language Policy and Conflict Prevention*. Leiden–Boston: Brill Nijhoff, 3–5.
- Dubinsky, Stanley – Starr, Harvey 2022. Weaponizing Language: Linguistic Vectors of Ethnic Oppression. *Global Studies Quarterly* 2: 1–13.
- Fancsaly Éva – Gúti Erika – Kontra Miklós – Molnár Ljubić Mónika – Oszkó Beatrix – Siklósi Beáta – Žagar Szentesi Orsolya 2016. *A magyar nyelv Horvátországban*. Budapest–Eszék: Gondolat Kiadó–Media Hungarica Művelődési és Tájékoztatási Intézet.
- Fenyvesi, Anna (ed.) 2005. *Hungarian Language Contact Outside Hungary*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Fiala-Butora, János 2020. The Controversy Over Ukraine’s New Law on Education: Conflict Prevention and Minority Rights Protection as Divergent Objectives? *European Yearbook of Minority Issues*, vol. 17 (2020), 257.
- Fortuin, Egbert 2022. Ukraine commits genocide on Russians: The term “genocide” in Russian propaganda. *Russian Linguistics*, 46(2022): 313–347.
- Gal, Susan 1979. *Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. New York: Academic Press.
- Göncz Lajos 1999. A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban). Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Hoffmann, Charlotte 1991. *An Introduction to Bilingualism*. London–New York: Longman.
- Kamusella, Tomasz 2015. *Creating Languages in Central Europe During the Last Millennium*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kiss Jenő 2023. A magyar nyelvtörténet korszakolásához. *Magyar Nyelv* 2003/4, 385–392.
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.). 2018. *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*.

Budapest: Tinta Kiadó.

- Kloss, Heinz 1967. Types of Multilingual Communities: A discussion of ten variables. In: Stanley Lieberman (ed.): *Explorations in Sociolinguistics*. Bloomington: Indiana University. 7–17.
- Kontra, Miklós 2021. (Linguistic) Human Rights and/or Security Policy. *Foreign Policy Review*, (14)2, 68.
- Kontra Miklós – Hattyár Helga (szerk.) 2002. *Magyarok és nyelvtörvények*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Kymlicka, Will 2015. Multiculturalism and Minority Rights: West and East. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* (14)4, 12.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony. Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Lanstyák István 2008. A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 118–135.
- Moormann-Kimáková, Barbora 2016. Language-related Conflicts in Multinational and Multiethnic Settings: *Success and Failure of Language Regimes*. Wiesbaden: Springer.
- Molnár, D. Erzsébet 2022. Violations of Rights Committed by the Communist Regime in Transcarpathia (1944–1953). In Bocskor, Andrea (ed.): *Struggle for Survival: The Transcarpathian Hungarians (1944–2022)*, Budapest: Méry Ratio Publishing. 15–45.
- Nádor Orsolya – Szarka László (szerk.) 2003. *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Palander, Marjatta – Riionheimo, Helka – Koivisto, Vesa 2018. Introduction: Creating and Crossing Linguistic Borders. In: Palander, Marjatta – Riionheimo, Helka – Koivisto, Vesa (eds.): *On the Border of Language and Dialect*. Helsinki: Finnish Literature Society–SKS. Helsinki, 7.
- Paulston, Christina Bratt – Heidemann, Kai 2006. Language Policies and the Education of Linguistic Minorities. In: Ricento, Thomas (ed.): *An Introduction to Language Policy Theory and Method*. Blackwell: Blackwell Publishing Ltd. 298–305.
- Péntek János – Benő Attila 2020. *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*. Kolozsvár–Budapest: Erdélyi Múzeum Egyesület–Gondolat Kiadó.
- Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove 2017. Introduction to Volume 4. Language Rights: Challenges in Theory and Implementation. In: Skutnabb-Kangas, Tove – Phillipson, Robert (eds.): *Language Rights*. Volume 4: 1–13. London–New York: Routledge, 6.
- Place, Joseph – Everett, Judas 2025. Ukraine, language policies and liberalism: a mixed second act. *Stud East Eur Thought* (77): 275–296. <https://doi.org/10.1007/s11212-023-09612-3>
- Romsics Ignác 2020. *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Helikon Kiadó.
- Roter, Petra – Busch, Brigitta 2018. Language Rights in the Work of the Advisory Committee. In: Iryna Ulasiuk – Laurențiu Hadîrcă – William Romans (eds.): *Language Policy and Conflict Prevention*. Leiden–Boston: Brill Nijhoff.
- Sándor Klára 2014. *Határtalan nyelv*. Bicske: SZAK Kiadó.

- Skutnabb-Kangas, Tove 2012. Linguistic Human Rights. In: Peter M. Tiersma – Lawrence M. Solan (eds.): *The Oxford Handbook of Language and Law*. Oxford, Oxford University Press, 235–247.
- Szépfolusi István – Vörös Ottó – Beregszászi Anikó – Kontra Miklós 2012. *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában*. Budapest–Alsóőr–Lendva: Gondolat Kiadó–Imre Samu Nyelvi Intézet–Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.
- Szilágyi N. Sándor 2008. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.
- Tollefson, James W. 1991. *Planning Language, Planning Inequality. Language Policy in the Community*. London–New York: Longman.
- Tollefson, James W. 2015. Historical Structural Analysis. In: Francis M. Hult – David Cassels Johnson (eds.): *Research Methods in Language Policy and Planning: a Practical Guide*. Malden (MA), Wiley Blackwell, 140–141.
- Ułasiuk, Iryna – Hadîrcă, Laurențiu 2018. To Speak or Not to Speak: Minority Languages, the Public Administration and the Enforcement of Linguistic Requirements. In: Iryna Ułasiuk, Laurențiu Hadîrcă, and William Romans (eds.) *Language Policy and Conflict Prevention*. Leiden–Boston: Brill Nijhoff. 40–21.
- Wright, Sue 2012. Language policy, the nation and nationalism. In: Spolsky, Bernard (ed.): *The Cambridge Handbook of Language Policy*. New York: Cambridge University Press. 59–78.

Egyéb források

- web1. = Universal Declaration of Human Rights. <https://www.coe.int/en/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version->
- web2. = Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). <https://www.osce.org/>
- web3. = OSCE High Commissioner on National Minorities. <https://www.osce.org/hcnm>
- web4. = *The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities*. <https://www.osce.org/hcnm/hague-recommendations>
- web5. = *The Oslo Recommendations regarding the Linguistic Rights of National Minorities*. <https://www.osce.org/hcnm/oslo-recommendations>
- web6. = *Guidelines on the Use of Minority Languages in the Broadcast Media*. <https://www.osce.org/tk/hcnm/32313>
- web7. = United Nations Special Rapporteur on Minority Issues. <https://www.ohchr.org/en/issues/minorities/srminorities/pages/srminorityissuesindex.aspx>
- web8. = Language Rights of Linguistic Minorities. Handbook by the United Nations Special Rapporteur on minority issues 2017. https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Minorities/SR/LanguageRightsLinguisticMinorities_EN.pdf
- web9. = A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája. http://adatbank.sk/files/2012/10/2-795-186-588-2001_hu.pdf
- web10. = Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről. <https://net.jogtar.hu/jog->

[szabaly?docid=99900034.TV](#)

- web11.= 1. Information on the implementation of the recommendations for immediate action. [https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/reports-and-recommendations#{%228993157%22:\[\]%7D}](https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/reports-and-recommendations#{%228993157%22:[]%7D); 2. Country-specific monitoring of the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities. <https://www.coe.int/en/web/minorities/country-specific-monitoring>
- web12. = States Parties to the European Charter for Regional or Minority Languages and their regional or minority languages. <https://rm.coe.int/states-parties-to-the-european-charter-for-regional-or-minority-languages/168077098c>
- web13. = A beszéd az orosz elnöki hivatal honlapján: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20603>
- web14. = Путин: Вынудили защищать русскоязычных на Донбассе. <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3756878-putyn-vynudyly-zaschyschat-russkoiazychnykh-na-donbasse>
- web15. = <http://kremlin.ru/events/president/news/67828>
- web16. = Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union, 21. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/opinion-ukraines-application-membership-european-union_en

PÉNTEK JÁNOS – BENŐ ATTILA

Babeş–Bolyai Tudományegyetem
pentekj@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1620-859X>

Babeş–Bolyai Tudományegyetem
attila.beno@ubbcluj.ro
<https://orcid.org/0000-0002-6931-2999>

A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat leíró és standardizáló tevékenysége¹

1. Bevezetés

1920-ban – azzal, hogy nagy régiók magyar nyelvközségei rekedtek kívül az országhatáron, és az utódállamok fennhatósága alá kerültek – megtört a magyar nyelv jogi státuszbeli felemelkedésének és funkcionális kiteljesedésének az a több évszázados folyamata, amelynek azt megelőző századában már az Akadémiának volt meghatározó szerepe. A 19. század eleji összegzés és alapozás Teleki József nevéhez fűződik. Két, korábban díjazott, 1821-ben megjelent munkája közül az első, *A magyar nyelv tökéletesítése új szavak és szólásmódok által* „kellő alapossggal és egyedülálló elméleti szinten értékeli, és bizonyos értelemben lezárja a nyelvújítás körüli vitákat”, a másik, az *Egy tökéletes magyar szótár elrendeltetése, készítése módja, azt írja le, milyennek kell lennie a további nyelvvalakítás legfőbb eszközének, a magyar nyelv szótárának [...]. És ehhez kapcsolódik Teleki életpályájának az a fő, „cselekvő” vonulata is, amelynek az elmélet és a program gyakorlati megvalósításában szintén kulcsszerepe volt: ez a Tudós Társaság és a Tudományos Akadémia, amelynek [...] elnökként a működését is irányította élete végéig* (Péntek 2020: 7).²

1 A tanulmány első megjelenése: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2025. *Az élő Akadémia 200 éve. A nyelvtudomány és az MTA*. Budapest: MTA HUN-REN. 701–728).

2 A 2020-ban megjelent hasonmáskiadásnak azt a szerepet szánta az MTA Könyvtár és Informatikai Központ, hogy elsődleges hiteles forrásként ráirányítsa a figyelmet Teleki József kivételes szerepére a magyar nyelv „tökéletesítésének” és felemelésének 19. század eleji folyamatában.

Bizonyára nem lehet véletlen, hogy – mint Teleki is hivatkozik rá – az európai akadémiák kivétel nélkül a nagy nemzeti szótárak, *korpuszok*, tervével és megvalósításával indultak, ugyanis ezekre nem mint nyelvészeti művekre tekintettek, hanem mint a nemzet közös tudását és nyelvi egységét megjelenítő szimbólumokra. A magyarban Teleki szótári terve volt az elindítója a későbbi akadémiai szótári munkálatoknak a napjainkban megjelenő akadémiai nagyszótárig elmenően.³

A 20. század elején, a történelmi traumát követően, a magyarban végbemenő nyelvi folyamatok más irányt vettek az anyaországban és mást és mást az utódállamokban. Ennek az elkülönülésnek a következményeit vehettük számba a század utolsó évtizedében, amikor lehetővé vált az országhatáron kívül élő magyar nyelvészek és a magyarországiak szorosabb együttműködése az aktuális nyelvi helyzet leírásában és értékelésében, majd ezt követően a lehetséges tennivalók kijelölésében és megvalósításában (az elkülönülésről, különfejlődésről részletesebben l. részletesen Szilágyi N. 2008). Abban nem volt semmi meglepő, hiszen a nyelvtörténet ismeretében evidencia volt, hogy ezek a peremrégiók hagyományosan is kontaktzónái voltak a magyarnak és a szomszédos nyelveknek, hogy azok közül, akik ezekben a régiókban éltek, nagyon sokan korábban is két- vagy többnyelvűek voltak, ismerték egymás nyelvét, ennél fogva ők közvetítői is voltak kölcsönös nyelvi hatásoknak. Az is evidencia volt, minthogy a világ legtöbb kultúrájában és nyelvében is ez a tapasztalat, hogy a nyelvterület peremén élő közösségeknek archaikusabb a kultúrájuk és a nyelvük. A határon kívüli magyar nyelvközösségek esetében a törést az okozta, hogy az utódállamokban ezek a közösségek alárendeltségi helyzetbe, a többségi nemzet politikai, jogi dominanciája alá kerültek, nyelvhasználatukat korlátozták és diszkriminálták, és ez más dimenzióba helyezte a nyelvi kapcsolatokat, a kétnyelvűséget, az új országhatár pedig elszigetelte őket a nyelvterület centrumától.

3 A Tudós Társaságban 1831-ben döntés is megszületett a *Nagy magyar szó-könyv* elkészítéséről, Teleki értekezését alapul véve a Tudós Társaság 1834-ben nyomtatásban is közzétette a nagyszótári tervet. A nagyszótár terve nem valósulhatott meg, de nem is lehetett lemondani róla. Akadémiai háttérrel nyelvész-nemzedékek dolgoztak rajta, mígnem aztán a 20. század végén újabb jelentős erőfeszítéssel és egyre inkább a digitális technika segítségével el lehetett jutni a megvalósításig. A 18 kötetesre tervezett *A magyar nyelv nagyszótára* 1. kötete 2006-ban jelent meg, 2018-ban a 8. kötet.

2. A határtalanítás a nyelvi tervezésben

A változást követő első nyelvi vitákban a nemcsak szakmailag, hanem saját helyzetük tekintetében is érintett nyelvészeknek arról kellett dönteniük, hogy a kisebbségivé vált nyelvváltozatokra az új helyzetben mintegy önállósuló idiómákra tekintenek, elfogadják és kodifikálják az elkülönülés következményeit, vagy nem adják föl annak lehetőségét, hogy nemzeti keretben újra helyreállítsák a nyelvi egységet.⁴ Ehhez azonban, mint a nyelvújítás korában is, újra kellett értelmezni a nyelvi norma, a kodifikáció és az egység fogalmát, amelyek időközben mereven az anyaországra szűkültek.⁵ Az egység megítélésében ugyanarra a következtetésre jutottak, mint száz évvel korábban Kazinczy és Teleki József, tudniillik, hogy ez csak a természetes változatosság egysége lehet. Más tekintetben is szükség volt a szemléletváltásra. A változatosságot megjelenítő nyelvváltozatok kapcsolatát a nyelvészet korábban hierarchikusan, függőségi viszonyokban láttatta, ma azonban elméleti és módszertani szempontból is a mellérendeltség elismerése jelenti a produktív megközelítést, a hálózatmodell, amelyben „az egyes összetevők [...] dinamikusán függnek össze, azaz hatnak egymásra, a mindenkor beszélők nyelvi tevékenysége révén, értelmezhetőségük a többi ismeretétől függ” (Tolcsvai Nagy 2017: 156).

A tisztánlátáshoz és a továbblépéshez túl kellett lépni a kisebbségi nyelvváltozatok helyzetének és belső folyamatainak empirikus megközelítésén, időszerűnek mutatkozott egy közös alapú objektív felmérés, egy olyan diagnózis, amely ezek összehasonlítását, a közös jellemzők feltárását is lehetővé teszi. Amint erre pályázati háttérrel lehetőség nyílt, Kontra Miklós irányításával előkészítették, megtervezték, majd 1996-ban elvégezték azt az összehangolt, nemzetközileg is beágyazott szociolingvisztikai terepkutatást, amelynek alapján 1998-ban a kárpátjai kötéssel kezdődően elkészülhettek *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című monográfiásorozat kötetei (Csernicskó 1998; Göncz 1999; Lanstyák 2000; Szépfalusi et al. 2012; Fancsaly et al. 2016; Péntek–Benő 2020).

Az egység irányába mutató nyelvi tervezésben, a nyelvalakítás további menetének kijelölésében központi fogalomként vált a határtalanítás.⁶ Ez

4 Azt akkor még nem lehetett látni, hogy a következő években egyre inkább általánossá válik a digitális technika és a globális elektronikus kommunikáció, és hogy a változataiban közös magyar nyelvi kommunikáció is ebben valósul majd meg.

5 Az egyes külső régiók standardizációs törekvéseivel kapcsolatban l.: Vančo et al (szerk.) 2020.

6 A kérdést részleteiben is tárgyalják azok a tanulmányok, amelyek A Termini Magyar

a kisebbségi magyar nyelvészek⁷től származó terminus⁷ egy olyan nyelvi tervezési programot nevez meg, amelynek célja a mesterséges (politikai) határok következtében kialakult, a határokat követő nyelvi változók (többnyire kontaktusváltozók) ismertté, elérhetővé tétele az egész nyelvi közösség számára. A határtalanítás több fázison át valósítható meg: számbavétel (regisztrálás), elemzés, minősítés, nyilvános megjelenítés, szelektív standardizálás és kodifikálás. „Belülről” nézve a standardizálás kiterjesztését, nyitottabbá és rugalmasabbá tételét jelenti, addig elszigetelt, kevésbé ismert peremnyelvváltozatok elfogadását, „kívülről” ezeknek az elszigetelt, nem standard nyelvváltozatoknak a közös változatba való szervezettebb beépülését, a változat beszélőinek bátorítását a nyelv használatában és megtartásában. Mint Tolcsvai Nagy Gábor írja,

a határtalanítás azokat a nyelvészeti – jelenleg lexikológiai, lexikográfiai, korpusznyelvészeti és névtani – munkákat jelenti, melyek célja az, hogy az újonnan készülő vagy már átdolgozott magyarországi nyelvészeti kiadványokban jelentőségüknek megfelelő mértékben jelenjenek meg a magyar nyelv határon túli változatai, vagyis ezek a kiadványok ne csak a magyarországi magyar nyelvet ismertessék, hanem az egyetemes magyar nyelvet, mely a magyarországi magyar nyelvváltozatokon kívül magába foglalja a határon túli magyar beszélőközösségek által beszélt nyelvváltozatokat is. [...] A határtalanítás ekképp egyrészt leíró tevékenység, amely a különböző régiók homológ nyelvi anyagát a leírásban és a bemutatásban egyesíti, vagyis a tudományos bemutatásban is együttesen demonstrálja azt, ami hálózatosan összetartozik a tényleges nyelvi tevékenységben és kommunikációs hálózatban. A határtalanítás emellett nyelvi tervező folyamat is, amennyiben elősegíti, javaslatokat tesz a terminológia, általában a szó- és névhasználat egységesítésére ott, ahol ez szükséges. [...] Egyúttal a nyelvtudományi határtalanítás segíti a magyar nyelvű közösség 1990 utáni újra egyesülésének spontán folyamatát (Tolcsvai Nagy (2017: 160).

A határtalanítás nyelvi tervezési programként a korpusztervezés körébe tartozik, ez pedig eltérő módon és egymást követő fázisokban valósul meg

Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve című kötet *A határtalanítás programja* fejezetében kaptak helyet, és amelyeknek szerzői (a szövegek sorrendjében): Péntek János, Pintér Tibor, Kolláth Anna, Szoták Szilvia, Lanstyák István, Benő Attila, Juhász Tihamér, Szabó Mihály Gizella. Vö. Benő–Péntek (szerk.) 2011: 271–396.

⁷ A határtalanítás a későbbiekben vált tágabb értelemben a nemzet egyesítésére utaló terminussá is, a nemzetpolitikában ebben a jelentésében használják.

a különböző nyelvi szinteken. Elsődleges a standard szintű határtalanítás. A standard mint a nyelvközösség kodifikált nyelvváltozata Tolcsvai Nagy (2017: 222), meghatározza az írásbeliséget és mintáival többé-kevésbé a hangzó beszédet is, amely a kodifikálás folyamatosságát feltételezi, a standard folyamatos igazítását a változó szociokulturális feltételekhez, a mindenkori nyelvhasználathoz. A standardizálás történeti folyamatában Trianont követően a külső régiók kikerültek a kodifikáló intézmények és az ezt érvényesítő kézikönyvek közvetlen hatálya alól. A 20. század folyamán, különösen annak második felében, amikor Magyarországon „[a] standard egyeduralma a nyilvánosságban egységesítő hatással járt ...” (Tolcsvai (2017: 230), a standard érvényesítését a kisebbségi régiókban is a nyelvművelés vette át, toleránsan a nyelvjárási formákkal szemben, védekező attitűdként intoleránsan a kontaktuselemek iránt. A helyesség megítélésében jórészt az anyaországi standard vált etalonná.

A nyelvművelés sem tudott azonban változtatni azon, hogy a nyelvhasználat igazodott a merőben megváltozott nyelvi környezethez, nyelvi helyzethez, megőrizve örökölt regionalizmusait, használatával maga „legalizálta” az egyre inkább kiterjedő kétnyelvű helyzettel járó kontaktuselemeket is. Ez a beszélők többsége által a használatban elfogadott nyelvváltozat a standard kisebbségi változatoként egészült ki a helyi elemekkel, hivatali, közéleti, közigazgatási, oktatási, gazdasági terminológiával. Az alapja azonban ennek továbbra is a közös magyar standard, amely ebben a helyzetben is biztosítja a megértést, és megtestesíti a nyelvközösség egységét.

1990 után a helyzet úgy alakult, hogy miközben a határon túli beszélők szabaddá vált mozgásával, a természetes kommunikációs kapcsolatokkal megszűntek a standard kiterjesztésének külső akadályai, Tolcsvai Nagy Gábor értékelése szerint:

„A standard teret veszít, illetve belső változatai alakulnak ki, miközben más nyelvváltozatok teret nyernek. Az MTA kodifikációs tevékenysége visszaszorult, a nyelvművelés hatásossága csökken, miközben a magyar nyelvvel kapcsolatos intuitív, naív vélekedések a nyilvánosságban is hatásosak. A határon túli magyar régiókban a határtalanítás folyamatában ellenben a kodifikációra való igény erőteljesen megmutatkozott, a kétnyelvűségi helyzet szükségletei miatt, bár nem feltétlenül a már meglévő standard keretében” (Tolcsvai Nagy 2017: 231).

Köznyelvi szinten, azaz elsődlegesen a beszélt nyelv szintjén, a határtalanítás köre az előbbinél tágabb. Tekintettel van bizonyos regionális ejtésváltozatokra, stiláris változatokra, regionális köznyelvi formákra, lexikális szinten például árucikkek nevére, ételnevekre stb. Ez a regionalizmusok, kontaktusjelenségek szélesebb körét jelenti. A nyelvi jelenségek természetét, a nyelvhasználat sokféleségét, valamint a nyelvi mozgás dinamikáját ismerve tudomásul kell venni, hogy nem lehet egyértelműen határt húzni ott, ahol soha nem volt és nem is lesz éles határ: a standard és a nem standard között. Ebben a munkában külön fázisnak tekinthető a nyelvhasználat tényeinek a folyamatos számbavétele az egyes régiókban, ezeknek közös korpuszban való megjelenítése, majd további lexikológiai és kontaktológiai vizsgálata, a közös korpusz „karbantartása” és esetenkénti eldöntése annak, hogy mi az, ami részévé válhat a szélesebb körű, „határtalan” magyar nyelvi kodifikációnak.⁸ A szaknyelvi regiszterekben viszont, az előbbiektől teljesen eltérő módon, jóval határozottabb az egységesség igénye. Ez viszont a nyelvi tervezésben már a külső régiók magyar nyelvi változataiban leépült szaknyelvek „helyreállítását” feltételezi az oktatásban, a tankönyvekben, a szaknyelvi szótárakban és a szaknyelvi használatban.

3. Szótári előzmények

Ennek a nagyobb távlatú programnak a megvalósítását nem lehetett személyes kapcsolatokra építeni, elengedhetetlenül szükség volt a közös szakmai munka intézményesítésére. Erre mindkét oldalról megvolt a szándék: a határontúliak a szakmai érdekeken túlmenően tisztában voltak az együttműködés fontosságával saját közösségeik szempontjából is, az anyaországi érintett intézmények pedig szintén nyitottnak mutatkoztak a program vállalására. A kapcsolatépítésben a kezdetektől a legfőbb szerepet az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, annak vezetője, Kontra Miklós játszotta. 1988-tól a határon túli magyar nyelvészeket is meghívta az általa szervezett Élőnyelvi Konferenciákra, 1996-ban ő szervezte meg az említett alapvető közös kutatást, majd szerkesztője volt a kutatás alapján elkészült országmonográfiáknak. Szintén a Nyelvtudományi Intézetben, a Lexikográfiai Osztályon dolgozott az a munkaközösség, amely a *Magyar értelmező kéziszótár* megújított kiadásán dolgozott Pusztai

⁸ Ez valósul meg az alábbiakban bemutatásra kerülő *Termini magyar–magyar szótár*-ban, amely egyrészt adatalja, regisztrálja a külső régiók sajátos, jórészt idegen nyelvi elemeit, másrészt rögzíti és minősíti azokat a nyelvi elemeket, amelyek közkeletűek az egyes régiók magyar közösségeinek nyelvhasználatában.

Ferenc vezetésével (Pusztai 2003: 365). Noha a magyarországi nyelvészek körében korántsem volt egyöntetű az ezzel kapcsolatos vélemény, voltak és vannak, akik helyeselték, voltak, akik elleneztek, és ma sem értenek vele egyet, a szótár 2003-ban megjelent kiadásába három határon túli magyar nyelvváltozatról, az erdélyiből, a szlovákiaiból és a kárpátaljaiból is kerültek be szavak, szójelentések és szókapcsolatok. Ezt a határon túli nyelvészek úgy értékelték, hogy

Az értelmező kéziszótár egyetemes léptékűvé válása szimbolikus okokból is fontos, hiszen arra utal, hogy a magyar nyelvterület határai nem esnek egybe a jelenlegi országhatárokkal, [...] és hogy a kizárólag vagy nagyjából a határon túli régiókban használatos szavak, kifejezések is a magyar nyelv legitim elemei. A szimbolikus okokon túl a határon túli szóanyag bekerülésének gyakorlati jelentősége is van. Egyfelől a magyarországi magyarok megismerkedhetnek a határon túli magyar nyelvváltozatok legfontosabb elemeivel, ami megkönnyítheti számukra a magyar–magyar kommunikációt, másfelől pedig a határon túli magyarok megtudhatják, hogy az általuk nemegyszer kizárólagosan használt sajátos szókészleti elemeknek melyek a magyarországi magyar megfelelőik, ami szintén javíthatja a magyar–magyar kommunikáció minőségét, hosszabb távon pedig akár a magyar nyelv magyarországi és határon túli változatai közti szókészleti különbségek csökkenéséhez is vezethet (Péntek 2004: 729).⁹

Az intézményesülés legfontosabb momentuma az volt, hogy 2001-ben az Akadémia lehetővé tette nyelvi kutatóállomások létrehozását négy külső régióban (Erdély, Kárpátalja, Felvidék, közös intézettel a Muravidék és az Őrvidék).¹⁰ Ennek adminisztratív megvalósítója az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete volt Szarka László vezetésével. A szakmai és gazdasági felügyeletnek ez a kettőssége 2005-ig tartott, amikor kutatóállomások teljes egészében a Nyelvtudományi Intézethez kapcsolódtak. A munka, a programok összehangolása, a hálózattá szerveződés Termini néven, előbb a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet szervezésében az erdélyi Illyefalván nyári tanácskozások keretében folyt, ahol a kutatóhálózat tagjai egy héten át részletesen megbeszélhették

⁹ Lásd még (Beregszászi–Csernicskó 2004); további kedvező következményeiről (Szilágyi N. 2008: 115).

¹⁰ Később ezek kiegészültek a vajdasági (szabadkai Verbi) és a horvátországi (eszéki Glotta) irodákkal.

az egyes kutatásokat, később felváltva, az Akadémia Debreceni Területi Bizottságának székházában, illetve Budapesten. 2007-ben az MTA Nyelvtudományi Intézete és a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózata, a hét régió kutatói, együttműködési megállapodást kötöttek, az okiratot Kenesei István, az Intézet igazgatója és – a Termini nevében – Péntek János írta alá május 8-án, az Akadémia közgyűlésén. 2017-ben a kutatóhálózat Termini Egyesületként is megalakult Budapesten.

4. Egységesítés harmonizáció a szaknyelvi regiszterekben

A szaknyelvek egységesítését, harmonizációját szolgáló tudományos kutatások közül megemlítendők a határon túli szaknyelvi problémákat taglaló, terminológiai, terminológiatervezési kérdéseket elemző tematikus kötetekben közölt tanulmányok (Fóris–Bölcskei (szerk.) 2019; Tamás–Szoták (szerk.) 2021). Ez utóbbi két kötet tanulmányai a szaknyelvi tervezés vonatkozásában egyértelműen jelzik, hogy a külső régiók magyar nyelvváltozataiban olyan fogalmak, terminusok is megjelenhetnek, amelyeknek nincs egyértelmű magyarországi, köznyelvi megfelelőjük, tehát államspecifikusak. Ilyenkor a korpusztervezés módszereivel meg kell alkotni a vele egyenértékű magyar nyelvi kifejezést, és ez a folyamat egyértelműen a standard nyelvhasználatot is érinti, hiszen a szaknyelvnek és a köznyelvnek van egy közös nyelvhasználati sávja.¹¹ Ennek a terminológiát kodifikáló tevékenységnek egyértelmű célja az egységesítés, a harmonizáció, a szaknyelvi regiszterek kétnyelvű változatainak közelítése egymáshoz. A jelzett tanulmányok egyértelműen utalnak arra, hogy a külső régiók esetében a szaknyelvi tervezés, a terminológiastratégia hasonló feladatok megvalósítását feltételezi: kétnyelvű internetes adatbázisok és terminológiai szójegyzékek létrehozását, a közoktatás szakmai szaknyelvi megerősítését, az anyanyelvű szaktájékoztatók bővítését, a nyelvi ismeretterjesztést. Mindehhez azonban intézményileg összehangolt terminológiastratégiára van szükség.

A külső régiók nyelvi tervezését hivatott szolgálni az a korábbi kutatásokon alapuló adatbázis, amely nyelvi problémák számbavételét, rendszerezését segíti a Magyarországgal szomszédos nyelvterületek vonatkozásában.¹² Az adatbázis a külső régiókban jelzett kortárs (2017 és 2020 között dokumentált) nyelvi problémákat adatol egységes szempontok alapján – sokoldalú keresési és szűrési lehetőségekkel. Az

11 Lásd részletesebben: (Benő–Péntek 2019; Lanstyák 2019; Fóris–Bölcskei 2019)

12 <http://nyelvi-problemak.termini.nyttud.hu/login?returnUrl=%2F>

adattárban konkrét, időben és térben behatárolt problémák szerepelnek, vagyis nem általánosított, elvonatkoztatott, esetleg emlékek alapján rekonstruált nyelvi problémák.¹³ Jelenleg az adatbázis 650 konkrét nyelvi probléma kutatását teszi lehetővé. Az egyes problémák leírása csak azokat az információkat tartalmazza, amelyekre feltétlenül szükség van a problémahelyzet megértéséhez. A *Nyelvi problémák a határon túli magyar beszélőközösségekben* című program hosszú távon a határon túli magyar beszélőközösségek nyelvi problémáinak feltérképezését, illetve ezek kezelését tűzte ki céljául (Sebők 2019). Továbbá fontos cél volt, hogy az adatok ilyen módon hozzáférhetővé, kutathatóvá váljanak, és ilyenként alapul szolgáljanak a nyelvi tervezésnek, nyelvi menedzselésnek.

5. Határtalanító szótárak

A magyar értelmező kéziszótár új kiadásának tanulságai alapján 2003. júliusi tanácskozásukon az MTA határon túli nyelvi kutatóállomásainak munkatársai állást foglaltak abban a tekintetben, hogy a készülő és tervezett szótárak munkálataiban, azok jellegétől függő mértékben, a határon túli magyar nyelvészek is közreműködhessenek. Ez az állásfoglalás, négy kutatóállomást – az erdélyit, a felvidékit, a kárpátaljai és a vajdaságit – nevesítve, a *Magyar Tudomány* következő évi 7. számában is megjelent (Péntek 2004). Ebben 8 szótártípust sorolnak föl: értelmező szótárak, idegen szavak szótárai, helyesírási szótárak és helyesírás ellenőrző számítógépes programok, szinonimaszótárak, névszótárak, két- és többnyelvű szótárak.¹⁴

13 A projekt 2017. szeptember 1-jén indult el a Magyar Tudományos Akadémia Domus szülőföldi ösztöndíjprogramja keretében, és azóta négy pályázati időszak zárult le az említett intézmény támogatásával. A gyűjtési és fejlesztési munkákat a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózatba tömörült határon túli kutatóállomások képviselői végezték Sebők Szilárd vezetésével – név szerint a romániai Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, a szlovákiai Gramma Nyelvi Iroda, az ukrainai Hodinka Antal Nyelvi Intézet, a szerbiai Verbi Nyelvi Kutatóműhely, az ausztriai és szlovéniai Imre Samu Nyelvi Intézet, valamint a horvátországi Glotta Nyelvi Intézet munkatársai. Az adatbázis kialakításának munkálatait az MTA Domus programja a 3272/12/2017/HTMT, a 4039/17/2018/HTMT, a 2527/18/2019/HTMT és a 1872/9/2020/HTMT sz. szerződés alapján támogatta.

14 A szótári munkálatokon kívül általánosabban is megfogalmazták a „határtalanító” szemlélettel kapcsolatos elvárásaikat: „A szótárakon kívül más elméleti és alkalmazott nyelvészeti munkákban is szükséges tekintettel lenni a magyar nyelv határon túli változataira, mindenekelőtt a helyesírási szabályzatban, valamint a leíró nyelvtanokban, amennyiben ez utóbbiak kitérnek a regionális és regiszterbeli eltérésekre. Ami a helyesírási szabályzatot illeti, itt egyrészt azon kell lenni, hogy az egyes szabályok illusztrálásaképpen bemutatott példaanyagban arányosan szerepeljenek határon túli szavak, földrajzi nevek, intézménynevek stb., másrészt pedig szorgalmazni kellene a helyesírási szabályok ésszerű mértékű »föllazítását«, több írás- és alakváltozat fölvételét, tekintettel a határon túli nyelv-

Az állásfoglalásban megfogalmazott elvárások a következő években jórészt teljesültek. A Termini Kutatóhálózat munkája nyomán következő években megjelent szótárakba a magyar nyelv határon túli változatainak jellegzetes elemei, az államnyelvi eredetű közvetlen és közvetett kölcsönszavak is bekerültek, egyetemessé, összmagyarrá téve ezzel a magyar nyelvtudomány alapvető kézikönyveit. Így a Tolcsvai Nagy Gábor szerkesztette A magyar nyelv kézikönyvtára sorozat első két darabjában: az *Osiris Helyesírásban* (Laczkó–Mártonfi 2004), aztán az *Idegen szavak szótárában* (Tolcsvai Nagy 2007), ezen kívül az *Értelmező szótár*+ban (Eöry (főszerk.) 2007) és a MorphoLogic Kft. által gyártott Word helyesírás-ellenőrző és nyelvhelyesség-ellenőrző program szótárrészében (Prószéky Gábor) szerepelnek határon túli lexikális elemek. Kiss Gábor, a Tinta Kiadó vezetője már a *Magyar szókincstár* (1998) szerkesztésében is tekintettel volt erre az igényre, és a további kiadványok előkészítésébe is bevonta a külső régiók munkatársait.

A régió nagyságának, magyar nyelvi változatosságának is szerepe volt abban, hogy magyarországi nyelvész szerzők és szerkesztők egyre inkább tekintettel kívántak lenni az erdélyi nyelvhasználatra. Az erdélyi magyar nyelvészek részéről egyébként 1990 előtt is volt egy olyan törekvés, hogy a Magyarországon megjelent és használatos, a kodifikálás szempontjából fontos kézikönyveket erdélyi nyelvi anyaggal kiegészítve jelentessék meg (például helyesírási szabályzatot és szótárt, idegen szavak szótárát, leíró nyelvtant).¹⁵ Ilyen megfontolásból került sor arra, hogy a Tankönyvkiadó 1995-ben megjelent *Helyesírásunk*. Szabályzat és szójegyzék 9., bővített kiadását (szerk. Fábián Pál) Fazakas Emese és Péntek János lektorálhatta és egészíthette ki és a *Nyelvi illemtan* (szerk. Deme–Grétsy–Wacha) szócikkeinek is volt kolozsvári lektora. A Termini kutatóállomásai saját régiójuk irányából is törekedtek a határtalanításra, például a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet szakszótárai (közigazgatási, gazdasági, oktatási stb.) kettős céllal készültek: egyszerre kívánták pótolni fontos szaknyelvi regiszterek hiányát, és közelítették is ezeket az anyaországihoz (Fazakas (főszerk.) 2002; Benő et al. 2004; Fazakas (főszerk.) 2005; Benő et al. 2009; Fazakas–Tódor 2015)

változatokban használt változatokra is (például a *nejlon* mellett a *nájlon*, a *jöttök* mellett az erdélyi és kelet-magyarországi *jösztök*)” (Péntek 2004: 731).

15 Ezt az is indokolta, hogy az ilyen jellegű, témájú magyarországi kiadványok Romániában nem kerülhettek forgalomba, az oktatási intézményekben a használatuk is tilos volt. A legfontosabb kiadványok jegyzékére (l. Péntek 2011: 305).

6. A Termini-szótár

Ezekre az eredményekre is alapozva, létrejöhetett a nyelvi határtalanítás egyik legfontosabb eredménye: a Nyelvtudományi Kutatóközpont holnapján működtetett *Termini magyar–magyar szótár és adatbázis*.¹⁶ A külső régiók általánosan elterjedt, közismert lexikai egységeit komplex módon bemutató lexikográfiai adattár egyben a legnagyobb magyar nyelvi kontaktológiai adatbázis. A lexikográfiai vizsgálatok mellett különböző nyelvészeti kutatásokban hasznosítható: a szociolingvisztikai, fordításelméleti, pragmatikai, grammatikai kutatások számára egyaránt értékes adatokat szolgáltat a mai magyar nyelvi folyamatokról. A nyelvészeti kutatásokon kívül az adatbázis régióspecifikus közéleti megnyilatkozásokat tartalmazó adataival segítheti a néprajzi, antropológiai, szociológiai és szociálpszichológiai vizsgálatokat. A nyolc országban szerkesztett lexikográfiai adattár¹⁷ új, többdimenziós (dialektális, regiszterbeli, időbeliségi, stílusbeli és érzelmi viszonyulásra utaló) stílusminősítéseket alkalmazó szótár. Ennek köszönhetően az adatok vizsgálata könnyebben hasznosítható a stílus kutatásban. A többfelhasználós platform alapja egy relációs adatbázis, amelyhez a bemeneti (szerkesztőfelület) és a kimeneti (lekérdezőfelület) oldalt egy PHP-nyelven írt többfunkciós felület biztosítja. Ez egy olyan komplex technológiai megoldás, amelyet a mai lexikográfiában már széles körben alkalmaznak, a Termini-szótár készítésének kezdeti szakaszában azonban még újdonság volt (Benő et al. 2021: 380).

A szótári szempontok szerint szerkesztett adatbázis egyrészt idegen szavak internetes szótára, mert a külső régiók sajátos kölcsön- és idegen szavait adatolja, másrészt a mai magyar nyelv általános szótára, és ugyanakkor bizonyos értelemben etimológiai szótárnak is tekinthető, mivel következetesen utal a kölcsönszavak és belső keletkezésű szóalkotások eredetére.

Mint idegen szavak szótára rendszerint az államnyelvből származó, közismert szavakat, kollokációs szerkezeteket és frazémákat tartalmaz, olyan lexémákat, amelyek közismertek az adott régióban, az államnyelvet

16 <http://termini.nyud.hu/htonline/present.php?action=bemutatas>

17 A szótár jelenlegi szerkesztői: Benő Attila (Erdély), Lanstyák István, M. Pintér Tibor, P. Márkus Katalin (Felvidék), Lehocki-Samardžić Anna (Horvátország), Márku Anita (Kárpátalja), Kolláth Anna (Muravidék), Szoták Szilvia (Órvidék), Molnár Csikós László (Vajdaság), Nádor Orsolya (Magyarország). Műszaki szerkesztő: Juhász Tihamér (Erdély). Régiófüggetlen munkatárs: Kitlei Ibolya.

kevésbé ismerő beszélők megnyilatkozásaiban is megfigyelhetők, és rendszeresen jelentkeznek a magyar nyelvi társalgásban. Ezeknek az közvetlen átvételeknek jelentős hányada kultúraspecifikus szó, amelyek az adott régió regionális köznyelvének szerves részei: *prikulics* 'kísértet, fantom, rossz szellem' (Er),¹⁸ *nanuk* 'jégkrém' (Fv), *borscsevik* 'medvetalp, Heracleum mantegazzianum', *gibanyica* 'túrós hajtogatott kalács' (Va), *cseburek* 'darált hússal töltött, kétrét hajtott, olajban kisütött lepény' (Ka), *borovnicsevec* 'áfonyapálinka' (Mv).

A Termini lexikográfiai adatbázis mint általános értelmező szótár nem korlátozódik egyetlen nyelvváltozatra (táj- vagy szaknyelvre), az adott régióban általánosan elterjedt és közismert elemeket adatul. Ezt a jellegét erősíti, hogy a közvetlen kölcsönszavakon kívül közvetett kontaktusjelenségeket (jelentéskölcsönzéseket, tükörszavakat, tükörszerkezeteket) is bemutat, amint ezt az alábbi adatok szemléltetik: *régiség* 'szolgálati idő' (Er), *alapiskola* 'általános iskola' (Fv), *anyasági szabadság* 'gyermekgondozási szabadság' (Er, Fv), *fizikai személy* 'természetes személy' (Er, Fv, Ka), *rekreációs futás* 'kocogás' (Va).

Ugyanakkor etimológiai szótár jellege is van, mivel a más nyelvből származó szavak esetében az adatbázis kötelező módon jelzi a közvetlen és közvetett átvétel nyelvet, az indító nyelvet és mindezt külön-külön az egyes régiók vonatkozásában, és így részletes képet kapunk a több nyelvet érintő kontaktusjelenségekről. A 'szertár' (Fv, Va), 'szaktanterem' (Er, Va, Ka), 'orvosi rendelő' (Er, Ka) jelentésű *kabinet* szó kapcsán, például a szótár jelzi, hogy eltérő etimológiai folyamatok rajzolódnak ki azáltal, hogy eltérő államnyelvből származó jelentések integrálódnak a szó jelentésszerkezetében: szrb. *kabinet* 'szertár, bemutatóterem', rom. *cabinet* 'szaktanterem, orvosi rendelő', or/ukr *кабинет* 'szertár, szaktanterem, szakosztály'. A közvetlen átvétel nyelvek mellett az adatbázis is jelzi, hogy a szó végső forrása a fr. *cabinet* 'szoba, helyiség; szaktanterem'.

A Termini-szótár több tekintetben eltér az egynyelvű magyar szótáraknál megszokott szerkezeti megoldásoktól (például a mikrostruktúra részletessége, kép- és hanganyagok megjelenítése). A szócikkek mikroszerkezete három – a szótárban egymástól vizuálisan is elkülönülő – részből áll: szócikkfej, szócikktörzs, szócikkkláb. A szócikkfej elemei két kategóriába sorolhatók: azok az elemek, amelyeket a szótár minden

¹⁸ Az egyes Kárpát-medencei régiók rövidítései a Termini-adatbázis gyakorlatában a következők: Er: Erdély, Fv: Felvidék, Hv: Horvátország, Ka: Kárpátalja, Km: Kárpát-medence vagy közmagyar, Mo: Magyarország, Mv: Muravidék, Öv: Örvidék, Va: Vajdaság.

szócikke tartalmaz (kötelező elemek: címszó, szófaj, grammatikai kategóriák / fontosabb nyelvtani alakok), illetve azok az elemek, amelyek csak bizonyos típusú szócikkeknél szerepelnek (ott, ahol azok feltüntetése nyelvészetileg indokolt; fakultatív elemek, például az írásváltozat vagy a kiejtés).

A szócikktörzs információgazdagságát jelzi, hogy két, egymástól elkülönülő információcsoportot, a címszó értelmezéséhez szükséges információkat és a használatot bemutató, illetve jelentést illusztráló példamondatokat tartalmaz. A címszó értelmezését a jelentések száma, a fogalomkörü minősítések, a földrajzi nyelvváltozat megnevezése, illetve a stílusminősítések segítik. Kiemelendő, hogy a szótár – magyar nyelvváltozatokat feldolgozó szótárak között egyedülként – a példamondatok eredetével kapcsolatosan sajátos tipológiát alkalmaz, amely kitér a példamondatok írott-beszélt jellegére, a példamondat származására (élőnyelvi vagy konstruált), valamint arra, hogy laikus beszélőtől vagy nyelvésztől származik.

A szócikklábat az (olykor előforduló) megjegyzés és a (jóval gyakrabban, mondhatni rendszeresen megjelenő) más szócikkekre való utalások alkotják. Az alkalmazott utalások háromfélék lehetnek: egy részük az azonos régióbeli alakváltozatokra utal (például *licista* → *liceumista*, *liceumos*), másik részük más régióbeli analóg szavakra (például *diszpanzer* → *diszpanzér*, *diszpenzár*, *diszpenszár*), harmadik részük pedig ugyanahhoz a szócsaládhoz tartozó elemekre (például *abonál* → *abonament*, *abonamentes*) (vö. Benő et al. 2021: 379–380).

Nagyszámú, főleg élőnyelvi példamondatot, szövegrészletet tartalmazó korpuszával a szótár lehetővé teszi a határon túli szavak tágabb nyelvi kontextusban, szerkezeti beágyazottságában való vizsgálatát. Az egyes szócikkekben régiónkénti bontásban megjelenített példamondatoknak nemcsak az a rendeltetésük, hogy szemléltessék a szó jelentésének mondatban való megjelenését, hanem a címszó tényleges használatának minél több példával való dokumentálása is.

A lexikai adatbázis nemcsak regionális köznyelvi szinten használt közvetlen és közvetett kölcsönszavakat tartalmaz, hanem megőrzött régiségeket és önálló szóalkotásokat is. Ilyen megőrzött régiségként adatozza a szótár, például a következő, jelenleg is több régióban használatos, mai írott nyelvi szövegeken is használatos lexikai egységeket: *altiszt* 'tiszthelyettes', *hajtási jogosítvány* 'vezetői jogosítvány', *halotti levél* 'halotti anyakönyvi kivonat', *kaszárnya* 'laktanya', *kihágás* 'szabálysértés',

születési bizonyítvány 'születési anyakönyvi kivonat'. A megőrzött régiségnek tekinthető szavak és kifejezések jelentős része olyan lexikai elem, amely az 1950-es évekig a magyar nyelvterület egészén köznyelvi, normatív jellegű volt (Benő–Lanstyák 2019; Benő–Lanstyák–Juhász 2020: 156). Ugyanakkor elmondható, hogy a közhasználatú lexikális elemek mellett az adatbázis regionális köznyelvi, valamint népnyelvi szavakat is tartalmaz. Mivel ezek a szótározott nyelvi formák nem kötődnek kizárólag bizonyos tájnyelvhez, társadalmi dialektushoz vagy regiszterhez, a szótár a mai nyelv általános szótárának tekinthető.

A külső régiók anyagának egyetlen adatbázisban való tárolása lehetővé teszi, hogy az egyes régiók adatai könnyen összehasonlíthatók legyenek egymással. Az egyetlen adatbázis használata ugyanis mintegy kikényszeríti az azonos minősítési szempontok és formai megoldások alkalmazását.

Az utóbbi évek fejlesztéseinek köszönhetően a szótár *multimediális adattárrá* vált azáltal, hogy az egyes szójelentésekhez illusztratív képek és hanganyagok megjelenítése is lehetővé vált.¹⁹ Kiemelendő az adatbázis interaktív és felhasználóbarát jellege, amely egyrészt abban mutatkozik meg, hogy változatos keresési módokat biztosít a hangalak és a jelentés szempontjából, és ugyanakkor biztosítja, hogy a felhasználók megjegyzéseket, javaslatokat fűzzenek a szócikkekhez, jelezve az felhasználó igényeket. A szótár adatbázisjellegét jelzi az a sajátossága, hogy lehetővé teszi az adatok további kódolását, valamint kimutatások, statisztikák készítését, szólisták generálását is. Ez különösen fontos egy olyan lexikográfiai adattár esetében, amely jelenleg (2024 novemberében) mintegy 5576 szócikket, 107 593 példamondatot és kb. 23 000 régióspecifikus jelentést tartalmaz.

A Termini szótár és adatbázis (TermSz.)²⁰ egy olyan interaktív internetes lexikográfiai adattárnak tekinthető, amelyet egyszerre nyolc országban szerkesztenek olyan módon, hogy a szerkesztők folyamatosan értesülnek az új szócikkek megjelenéséről.²¹ Ugyanakkor a külső felhasználók is

19 A szótár jelenleg több mint 800 illusztratív képet tartalmaz.

20 Elérhetősége: <http://ht.nyttud.hu/htonline/htlista.php?action=firstpage>

21 Jelenleg az erdélyi vonatkozású szavak gyűjtéséért és lexikográfiai adatként való megjelenítéséért Benő Attila, a felvidékiekért Lanstyák István és Pintér Tibor, a vajdaságiakért Molnár Csikós László, a kárpátaljakért Márku Anita, a horvátországiakért Lehocki-Samardžić Anna, a muravidékiekért Kolláth Anna, az örvidékiekért pedig Szoták Szilvia a felelős. A megjelenítendő szavak, kifejezések magyarországi nyelvváltozatokban való előfordulását Kitlei Ibolya, debreceni munkatársunk vizsgálja a szerkesztőkkel együttműködve. A szótár informatikai fejlesztését és a felmerülő technikai problémák megoldását a kolozsvári Szabó T. Attila Nyelvi Intézet munkatársa, Juhász Tihamér végzi.

jelezhetik észrevételeiket, javaslataikat, és így közvetve bekapcsolódhatnak az adattár lexikográfiai anyagának gyarapításába. A Termini-szótárra is jellemzők az internetes szótárak tulajdonságai: a megszokott keresési és böngészési funkciók jelenléte, az általánosan elterjedt beállítási lehetőségek (keresés több mezőben: címszó, jelentés, példamondat, keresés a szó elején, a szó belsejében vagy a szó végén előforduló betűk megadásával, teljes egyezéssel, valamint ékezet nélküli keresés).

A külső régiók elterjedt, több nyelvváltozatban használt elemeinek szótári megjelenítése nem jelent kodifikációt, azaz a standard nyelvváltozatba való beemelést. A szótári dokumentálás csak a korábbi mellőzés és megbélyegzettség megszüntetését jelenti, azt, hogy a magyar nyelvstudomány most már tudomásul veszi létezésüket, nem pedig azt, hogy minden ilyen szó használatos volna például a magas szintű, formális stílusú írásbeliségben. Bár magától értetődőnek hangzik, mégsem haszontalan hangsúlyozni, hogy egy szótárba bekerülni nem „kitüntetés”, ahogy „az sem kitüntetés egy csecsemő számára, ha anyakönyvezik: ezzel még csak a létezését ismerik el, és rögzítik legfontosabb jellemzőit, semmi több” (Lanstyák et al 2010: 57). Ugyanakkor az is megemlítendő a szótárhoz való viszonyulás tekintetében, hogy laikusok és kevésbé laikusok a szótári határtalanítást úgy értelmezik, mintha ezáltal a határon túli magyarok nyelve „kevertté” vagy magyartalanná válna. A határon túli magyarok nyelve természetesen nem attól válik „kevertté”, hogy a benne használt szavakat „anyakönyvezik”; ezzel csak vizuálisan megjelenítődik az, ami addig is megvolt a tényleges nyelvhasználatban.²² A szótár végső soron a magyar nyelvváltozatok kölcsönös megismerését szolgálja: a külső régiók beszélői számos határon túli magyar szónak nem ismerik közmagyar megfelelőjét, így ha ezek bekerülnek a szótárakba, lesz rá lehetőségük, hogy könnyen megismerkedjenek ezekkel a közmagyar szinonimákkal, és egyszersmind a magyarországi nyelvhasználók is megtalálhatják a szótárban a számukra ismeretlen, „furcsa” külső régióbeli kifejezés jelentését, megismerhetik a szó használati módját a példamondatok és a stílusminősítések alapján.

Mindez arra utal, hogy a Termini-szótár sok tekintetben egyedülálló a magyar lexikográfiában, és így nem meglepő, hogy a szótár szerkesztési elveinek, sajátosságainak és hasznosíthatóságának bemutatásáról több tanulmány született (Lanstyák et al 2010; M. Pintér 2017; Benő et al

A munkaközösség szótári tevékenységét az eddigiekben az MTA Domus Alapítvány Hungarica Scientiarum et Artium és a Bethlen Gábor Alap támogatta.

22 Megjegyzendő, hogy a *kevert* és a *tiszta nyelv* fogalma tudományosan nem értelmezhető.

2020; Benő et al. 2021), és ugyanakkor többtucatnyi publikált tanulmány hasznosította a szótár adatait.²³ Gyakorlati haszna mellett a szótárnak szimbolikus funkciója is van: jelzi, hogy az államhatárok által szabdalta magyar nyelvterület beszélőinek sokszínű magyar nyelvváltozatai összetartoznak, és vizsgálatainkat nem szabhatjuk államhatárokhhoz, ugyanakkor arra is utal, hogy szemléletünket is határtalanítani kell, nemcsak az elvek szintjén, hanem a konkrét nyelvi jelenségek vizsgálatában is, a Kárpát-medencei magyar nyelvben gondolkozva.

7. Digitális adatbázisok

Szintén a kutatóhálózat közös vállalkozásának tekinthető a Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSZ) (vö. Oravecz–Váradi–Sass 2014). kiegészítése a külső régiókból származó sajtónyelvi, szépirodalmi, tudományos, hivatalos és személyes jellegű szövegekkel, mivel 2003 előtt a korpusz kizárólag Magyarországon keletkezett szövegeket tartalmazott. A nyelvi kutatóhálózat munkatársainak együttműködésével a Kárpát-medencei Magyar Nyelvi Korpusz projekt keretében a MNSZ korpusza mintegy 23 millió szövegszóval bővült, és ezáltal az adatbázis valóban magyarrá és nemzetivé vált. A korpusz külső régióbeli adatokkal való gyarapítása a sajtónyelvi, szépirodalmi, tudományos, hivatalos és személyes szövegtípus kategóriái szerint történt. A régiók szerinti bővülés eltérő mértékben ment végbe, többnyire az adott terület nyelvi közösségének nagyságát tükröző arányban: Erdélyből összesen 8,9 millió szövegszóval, Felvidékről 9,5 millió, Kárpátaljáról 2,5 millió, a Vajdaságból pedig 2 millió szövegszóval bővült az MNSZ.

Az egymilliárd szövegszót tartalmazó MNSZ2 létrejöttével időszerűvé vált a legnagyobb magyar nyelvi korpusz további bővítése külső régióbeli szövegekkel, mivel e nélkül alulreprezentált a Magyarországgal szomszédos nyelvterületekre jellemző nyelvhasználat.

A kutatóhálózat újabb közös elektronikus adatbázis-építő tevékenysége volt az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda által koordinált jogi szakkifejezések hétnyelvű korpuszának megalkotása. A kiválasztott 193 jogi alapterminus a jogállam, a jogorvoslat, a jogalkotás, az igazságszolgáltatási rendszer, a közigazgatás meghatározó szakkifejezéseit definiálja és jeleníti

²³ A vonatkozó cikkek egy részének bibliográfiai adatai megtekinthetők a szótár leírásánál, *A szóhatártalanítás története* címszó alatt: <http://termini.nytud.hu/htonline/present.php?action=szohatartalanitas>

meg a Magyarországgal szomszédos államok hivatalos nyelvén, külön jelezve az eddigi fordítói gyakorlatot az egyes terminusok vonatkozásában (l. Tamás–Szoták (szerk.) 2021). A külső régiókban élő jogászok és nyelvészek együttműködésével egy olyan, elektronikusan is elérhető terminológiai adattár²⁴ jött létre, amely hatékonyan segítheti a terminológia egységesítést, harmonizációt, a szakfordítást és a terminológiai kutatásokat, közvetve pedig a terminológiai tervezést.

Ugyancsak a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózathoz kapcsolódik a 2024-ben elkezdődött hasonló jellegű, szintén többnyelvű terminológiai adatbázis megalapozása az oktatásterminológia területén. Ez a jogi terminológiai adatbázisnál nagyobb volumenű projekt, amelynek munkálatai a tervek szerint négy évre terjednek ki. A többnyelvű elektronikus adattár építésének első évében a munkatársak ezer magyar közoktatási terminus megfelelőit jelenítik meg horvát, német, román, szerb, szlovák, szlovén és ukrán nyelven a külső régiókban élő szakemberek bevonásával.²⁵ A projekt végső célja összegyűjteni és számítógépes adatbázisként megjeleníteni azokat a legfontosabb oktatási terminusokat, amelyek részei a magyar–magyar és a magyar–többségi kommunikációnak az oktatáspolitikában, a közoktatásban és a felsőoktatásban, annak érdekében, hogy jobban értsük egymást, jobban átlássuk a szomszédos országokban élő magyar nemzetrészeket érintő oktatáspolitikai kihívásokat, és abban kölcsönösen támogatni tudjuk egymást. A készülő adatbázis komplex jellegére utal az, hogy a szakkifejezésekhez definíciók, szövegkontextusok és forráshivatkozások kapcsolódnak mind a forrásnyelv, mind a célnyelv vonatkozásában. Ugyanakkor az adattár a kimondottan szaknyelvi elemek mellett a régióspecifikus, a külső régiók regionális köznyelvében használatos oktatási kifejezéseket is adatolni fogja, és ezzel a szociolingvisztikai dimenzió is érvényesül az oktatási vonatkozású sokszínű nyelvhasználat dokumentálásában (vö. Szoták 2021).

8. Igények és lehetőségek a tulajdonnevek standardizálásában

A köznevektől merőben eltérő problémákat vet föl a tulajdonnevek három csoportjának, a földrajzi neveknek (különösképpen a helységneveknek), a személyneveknek és az intézményneveknek a standardizálása, kodifikálása,

24 <https://www.offi.hu/sites/default/files/media/files/terminologiastrategia-190-365m.pdf>

25 A munkálatokat az MTA támogatja a *Tudomány a Magyar Nyelvért Nemzeti Program* keretében a *Magyar terminológiastratégia* című alprogramként (TMNP2023-1/2023.) a HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont irányításával.

a lehetőség szerinti közössé tétele. Ennek a három névcsoportnak egymástól is merőben eltérő az egyes nyelvközösségekben betöltött szerepe, az viszont közös bennük, hogy nem függetlenek az adott állam mindenkori nyelvpolitikája által meghatározott hatósági szabályozástól. Nem véletlen tehát, hogy az 1920-as közhatalom-változással minden utódállamban gyökeres fordulat következett be mindhárom névtípus magyar nyelvű állományában és használatában:

a) Az egyes tulajdonnévtípusokon belül a magyar hagyománytól és a Magyarországon megszokottól eltérő formák, típusok jelentek meg és állandósultak. b) A hagyományos magyar nevek, főleg a helynevek feledésbe merültek. c) A tulajdonneveken belül jelentkezik a variabilitás: ugyanazt a denotátumot többféle magyar névvel nevezzük meg, ezáltal meggyengül a tulajdonnév alapvető funkciója, az egyedítés és az azonosítás; a denotátum azonosítására egyre inkább csak a többségi nyelvű név alkalmas és használatos (Szabó Mihály 2011b: 384).

A minden nyelv legősibb rétegéhez tartozó földrajzi nevek – víznevek, domborzati nevek, településnevek, tájnevek – az írásbeliségnek is korán részeivé válnak a birtoklást rögzítő hivatalos iratokban és a tájékozódást szolgáló térképeken. A helységnevek ennek ellenére mindaddig nagy változatosságot mutatnak a történelem folyamán,²⁶ amíg hatósági (nem akadémiai!) szabályozással és rögzítéssel meg nem jelenik a normatívnak, irodalminak tekinthető hivatalos helységnév, amelynek már nem lehetnek változatai, érvényességét törvények, rendeletek szabályozzák. A történelem iróniájaként Magyarországon ez 1898 és 1912 között történik meg, az első világháború előtt egy évvel, 1913-ban jelenik meg *A Magyar Szent Korona Országainak helységnévtára*. Öt évvel később az ország területének kétharmadán ezek érvényüket veszik. Az utódállamok államnyelvi földrajzi nevek hivatalossá tételével nyelvileg is birtokukba veszik ezeket a régiókat. Többféle módja volt annak, ahogy az egyes nyelveken viszonylag gyorsan kialakították saját hivatalos helységnév-állományukat: a meglévő román, szlovák, szerb stb. népi neveket tették irodalmivá és hivatalossá vagy a magyar neveket fordították le, esetleg új neveket alkottak. A 20. század további évtizedeiben a magyar nevek megmaradtak ugyan a helyi magyar nyelvközösségek használatában, írásbeli használatukat azonban korlátozták, bizonyos időszakokban teljesen megtiltották, „sőt [...] egy-egy területen többször is sor került más-más szempontokat figyelembe vevő

²⁶ Erdély vonatkozásában ezt jól szemlélteti Suciu Coriolannak a helységnevek történeti változatait tartalmazó kétkötetes szótára (Suciu 1966).

névrendezésre, gyakorlatilag a települések átkeresztelésére” (Szabó Mihály 2011: 359).

1990 után, amikor az anyaországiak újra felfedezhették a határon túli régiókat, zavaróvá vált a magyar helységnevek, tájnevek és egyéb földrajzi nevek változatossága, különösen az, hogy egy helynévnek több változata is van, és emiatt ezek csak az idegen (államnyelvi) név alapján azonosíthatók. Ez a helyzet indokolta, hogy a 90-es években több helységnév-azonosító szótár is készült, amelyek azonban nem oldották meg a kodifikációt, mint ahogy a sorra megjelenő turisztikai térképek sem. A kisebbségpolitikai törekvések és a nemzetközi egyezményekhez (Kisebbségvédelmi Keretegyezmény a kisebbségek védelméről, A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája) történő csatlakozás nyomán alapvetően megváltozott a helyzet azzal, hogy rendre minden szomszédos országban lehetővé vált a kisebbségi nyelvű helységnevek valamilyen szintű hivatalos használata. Ez a szint a kisebbségi lakosság aránya tekintetében általában 20% volt. Az illetékes hatóság felügyelete alatt minden országban elkészültek a hivatalos magyar helységnévjegyzékek,²⁷ a szórványkisebbség nevei azonban továbbra is kívül maradtak a szabályozás és az elismertség körén.

Mindezek ismeretében a Termini Kutatóhálózat munkatársai joggal gondolták úgy, hogy a standardizálást, a kodifikációt a földrajzi nevekre is ki kell terjeszteni. Ennek jele volt már az is, hogy az Osiris Helyesírás kézikönyvbe (Laczkó–Mártonfi 2004) javasolt és fölvetett határon túli szavak között a tulajdonnevek voltak többségben (földrajzi nevek és intézménynevek), és ez kodifikálta az adott név írásmódját (de nem magát a névváltozatot). Hasonló a helyzet a MorphoLogic Kft. helyesírás- és nyelvhelyesség-ellenőrző programjával, amelynek szótárrészébe szintén bekerültek a legfontosabb határon túli földrajzi nevek, intézménynevek. A további kodifikáció, ami feladatként folyamatosan szerepel a Termini programjában,²⁸ azért ütközik nehézségbe, mert nem elég hozzá a nyelvészek és a névtanósok szándéka és kompetenciája: jellegzetesen interdiszciplináris probléma, történészek, földrajztudósok, kartográfusok véleményét sem lehet figyelmen kívül hagyni, köze van a közigazgatáshoz,

27 Országoként változott, hogy ebben milyen mértékben vehettek részt az illető közösség képviselői vagy akár a szakmailag illetékes nyelvészek, történészek. Ennek részletesebb áttekintésére l. Szabó Mihály 2011: 360–366. Helyi szinten hosszú ideig elhúzódó konfliktusokhoz, „táblaháború”-hoz vezetett a többségiek ellenkezése az ellen, hogy a magyar nevek a helységnévtáblákon is megjelenjenek. L. Zalabai (szerk.) 1995 és Beregszászi 1995/1996.

28 Ennek fontosságát Hoffmann István is hangsúlyozza (2003: 166).

a határon túli régiókban pedig a kisebbségeket érintő állampolitikához.²⁹ És az sem lényegtelen, amire Szabó Mihály Gizella figyelmeztet: „Az ezzel kapcsolatos és olykor meddő viták elkerülhetők volnának, ha a standardizáció során a jelenlegi élő nyelvhasználatot jobban figyelembe vennénk, már csak ezért is, mert ezáltal valószínűleg a standardizált alakok elfogadottsága is javulna.” (Szabó Mihály 2011a: 376).

A korábbi tilalmak eltüntével általánosabb problémává vált a nyelvterületen kívüli, de a nyelvközösséghez kapcsolódó moldvai magyarok által lakott települések magyar nevének nagyfokú variabilitása, ami korábban „csak” a kutatók számára volt zavaró. Ebben a tekintetben várható, hogy elfogadásra találnak *A moldvai magyar tájnyelvi szótár* által használt és kodifikáltként ajánlott helységnevek. A kolozsvári egyetemi tanszéken a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet közreműködésével elkészült kézikönyv szakmai háttere révén betöltheti ezt a szerepet.³⁰

Mint az előbbieken jeleztük, az Osiris Helyesírásba és a számítógépes helyesírás-ellenőrzőbe a legfontosabb hagyományos és stabil határon túli intézmények magyar elnevezése is bekerült. Az intézménynevek további és folyamatos standardizálása a földrajzi nevekénél is jóval több nehézségbe ütközik, már csak azért is, mert maguk az intézményrendszerek és az intézmények jelentős része is folyamatos mozgásban van minden országban. Ezt belátva a kutatóállomások munkatársai elsődlegesen saját régiójuk magyar intézményneveinek standardizálására, menedzselésére törekedtek. Ahol ez megtörtént, az intézménynevek mindenki számára elérhető internetes platformra kerültek.³¹ A romániai gazdasági, jogi és oktatási intézmények régiós standardizálása a SZTANYI keretében elkészült szaknyelvi szótárakban történt meg, a jogi intézmények Kárpát-medencei összevető, többnyelvű elemzésére közös program keretében valósult meg (Tamás–Szoták szerk. 2021).

A személynév-választás és -használat rendszerint közvetlenül összefügg viselője identitásával: meghatározza és kifejezi azt. Nem véletlen, hogy a nemzetállamok ennek szabályozásával manipulálni kívánják állampolgáraik identitását. Ez történt és történik azokban az országokban is, amelyekben a magyar kisebbségi közösségek élnek, még abban az esetben is, ha – mint Romániában – ez a szabályozás teljesen megengedő.

29 A névstandardizálás és az anyanyelvi névtervezés kérdéseit Szlovákia vonatkozásában részletesen ismerteti Bauko János (2019: 71–89).

30 A jegyzék a Péntek (szerk.) 2016: 26–28 lapján olvasható.

31 Például a romániaiak: http://www.sztanyi.ro/download/roman_intezmenynevek_magyarul.pdf.

Mivel azonban a névhasználat és főleg az utónévválasztás az adott személy, család magánügye, ebbe közvetlenül beleavatkozni nem lehet. A nyelvi menedzselés ebben az esetben arra terjedhet ki, és ezzel a lehetőséggel éltek is a Termini Kutatóhálózat munkatársai, hogy rendszeresen tájékoztatják saját régiójuk nyelvközösségének tagjai arról, milyen törvényes lehetőségeik vannak család- és utónevük anyanyelvi formájú anyakönyveztetésére és használatára, névformájuk átíratására vagy akár a névcserére.

Irodalom

- Bauko János 2019. *Társadalom és névhasználat. Magyar névtani kutatások Szlovákiában.* Magyar Névtani Értekezések 8. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék.
- Benő Attila 2022. Magyar nyelvváltozatok a Kárpát-medencében. A nyelvi határtalanítás eredményei és további feladatai. In: Karmacs Zoltán, Márku Anita, Máté Réka (szerk.) *A határ mint konvergáló és divergáló tényező a nyelvben.* Tanulmányok a 21. Élőnyelvi Konferenciáról. Törökbálint: Termini Egyesület. 27–51.
- Benő Attila, Becze Orsolya, Erdély Judit, Nagy Zsuzsanna, Ördög-Gyárfás Eszter, Sárosi-Márdírosz Krisztina (szerk.) 2004. *Magyar–román közigazgatási szótár.* Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége.
- Benő Attila, Fazakas Emese, Sárosi-Márdírosz Krisztina (szerk.) 2009. *Román–magyar oktatásterminológiai szótár.* Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége.
- Benő Attila, Lanstyák István 2019. Megőrzött régiség és kontaktushatás. In: É. Kiss Katalin, Hegedűs Attila, Pintér Lilla (szerk.): *Nyelvelmélet és kontaktológia 4.* Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem. 13–26.
- Benő Attila, Lanstyák István, Juhász Tihamér 2020. A Termini „határtalan” szótára. *Magyar Tudomány* 2: 153–163.
- Benő Attila, Lanstyák István, P. Márkus Katalin, M. Pintér Tibor 2021. A Termini magyar–magyar szótár és adatbázis szerkezeti és szerkesztési sajátosságai. *Magyar Nyelvőr* 4: 376–389.
- Benő Attila, Péntek János (szerk.) 2011. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve. Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok.* Dunaszerdahely, Kolozsvár: Gramma Nyelvi Iroda, Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.
- Benő Attila, Péntek János 2019. A terminológiastratégia szintjei és feltételei Erdélyben. In Főris Ágota, Bölcskei Andrea (szerk.): *Terminológiastratégiai kihívások a magyar nyelvterületen.* Budapest: Magyar Nyelvstratégiai Intézet, L'Harmattan. 59–72.
- Beregszászi, Anikó 1995/1996. Language planning issues of Hungarian place-names in Subcarpathia. *Acta Linguistica Hungarica* 43 (3–4): 373–380.
- Beregszászi Anikó, Csernicskó István 2004a. Magyar értelmező kéziszótár: (majdnem) minden magyar szótára. In: Beregszászi Anikó, Csernicskó István (szerk.): *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról.* Ungvár: PoliPrint. 127–136.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján).* Szerkesztette Kontra

- Miklós. Budapest: Osiris Kiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csomortáni Magdolna 2011. A romániai magyar hivatalos helységnevének kodifikálásának időszéri kérdései. In Benő Attila – Péntek János (szerk.): 2011. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve. Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok.* Dunaszerdahely, Kolozsvár: Gramma Nyelvi Iroda, Szabó T. Attila Nyelvi Intézet. 391–396.
- Deme László, Grétsy László, Wacha Imre (szerk.) 1999. *Nyelvi illemtan.* Budapest: Szemimpex Kft.
- Eőry Vilma (főszerk.) 2007. *Értelmező szótár+ I-II.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Fábián Pál (szerk.) 1995. *Helyesírásunk. Szabályzat és szójegyzék.* ⁹ Budapest: Tankönyviadó.
- Fancsaly Éva, Gúti Erika, Kontra Miklós, Molnár Ljubić Mónika, Oszkó Beatrix, Siklósi Beáta, Žagar-Szentesi Orsolya 2016. *A magyar nyelv Horvátországban.* Szerkesztette Kontra Miklós. Budapest–Eszék: Gondolat Kiadó, Media Hungarica Művelődési és Tájékoztató Intézet.
- Fazakas Emese (főszerk.) 2002. *Román–magyar közigazgatási szótár.* Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége,
- Fazakas Emese (főszerk.) 2005. *Román–magyar gazdasági szótár.* Kolozsvár: Romániai Magyar Közgazdász Társaság.
- Fazakas Emese, Tódor Erika (szerk.) 2015. *Magyar–román oktatásterminológiai szótár.* Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége.
- Fóris Ágota, Bölcskei Andrea (szerk.) 2019. *Terminológiasztratégiai kihívások a magyar nyelvterületen.* Budapest: OFFI, L'Harmattan.
- Fóris Ágota, Bölcskei Andrea 2019. Ajánlások a magyar terminológiasztratégiához. In: Fóris Ágota, Bölcskei Andrea (szerk.): *Terminológiasztratégiai kihívások a magyar nyelvterületen.* Budapest: OFFI, L'Harmattan. 140–164.
- Glatz, Ferenc (Hrsg.) 2003. *Sprache und die Kleinen Nationen Ostmitteleuropas Begegnungen. Schiftenreihe des Europa Institutes.* Budapest: Europa Institut. Band 21. 71–86.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban).* Szerkesztette Kontra Miklós. Budapest, Újvidék: Osiris Kiadó, Forum Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Hoffmann István 2003. *Magyar helynévkutatás 1958–2002.* Debrecen: DE Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Kiss Gábor (főszerk.) 1998. *Magyar szókincstár: Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kiss Jenő 2005. A szomszédos országok magyarnyelvi kutatóállomásairól. *Magyar Nyelv* 101(1): 105–113.
- Kontra Miklós (szerk.) 2005. *Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika.* Somorja, Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Lilium Aurum.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004: *Helyesírás.* A Magyar Nyelv Kézikönyvtára 1. Budapest: Osiris Kiadó.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában.* Szerkesztette Kontra Miklós. Budapest, Pozsony: Osiris Kiadó, Kalligram Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató

Műhely.

- Lanstyák István 2019. Nyelvmenedzselés-elmélet és terminológia. In Fóris Ágota – Bölcskei Andrea (szerk.): *Terminológiastratégiai kihívások a magyar nyelvterületen*. Budapest: L'Harmattan – Magyar Nyelvstratégiai Intézet. 73–92.
- Lanstyák István, Benő Attila, Juhász Tihamér 2010. A Termini magyar–magyar szótár és adatbázis. *Régió 4*: 37–58.
- M. Pintér Tibor 2017. Adatbányászat a kétnyelvűség mögött. In: Benő Attila, Gúti Erika, Juhász Dezső, Szoták Szilvia, Terbe Erika, Trócsányi András (szerk.): *Tudományköziség és magyarságtudomány a nyelvi dimenziók tükrében*. Budapest: Termini Egyesület. 158–167.
- Nádor Orsolya, Szarka László (szerk.) 2002. *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Oravecz Csaba, Váradi Tamás, Sass Bálint 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In Calzolari, Nicoletta et al. (eds.) *Proceedings of the Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'14)*. Reykjavik: European Language Resources Association (ELRA). 1719–1723.
- Péntek János 2004. A magyar nyelv szótárai, nyelvtanai, kézikönyvei és a határon túli magyar nyelvváltozatok. *Magyar Tudomány* 49(7): 724–726
- Péntek János 2011. Transzszilvanizmusok, romanizmusok és a határtalanítás programja. In Benő Attila, Péntek János (szerk.): *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve. Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok*. Dunaszerdahely, Kolozsvár: Gramma Nyelvi Iroda, Szabó T. Attila Nyelvi Intézet. 299–308.
- Péntek János (szerk.) 2016–2018. *A moldvai magyar tájnyelv szótára*. I/1–2, II. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Péntek János 2020. A nyelvújítás elfeledett tudós nyelvésze, gróf Teleki József. In Szabó Ádám (szerk.): *„Anyai nyelvünk pallérozása” Teleki József, az ismeretlen nyelvújító*. Budapest: MTA Könyvtár és Információs Központ. 7–30.
- Péntek János, Benő Attila 2020. *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*. Szerkesztette Kontra Miklós. Kolozsvár, Budapest: Erdélyi Múzeum-Egyesület, Gondolat Kiadó.
- Pusztai Ferenc 2003. Lexikográfiai kérdések és válaszok az átdolgozott Magyar értelmező kéziszótárban. *Magyar Nyelvőr* 127(4): 362–370.
- Sebők Szilárd 2019. A magyar vonatkozású nyelvi problémák kutatástörténete Szlovákiában. In: Misad Katalin, Csehy Zoltán (szerk.): *Nova Posoniensia IX. A pozsonyi magyar tanszék évkönyve*. Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület. 73–74.
- Suciu, Coriolan 1966. *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania I-II*. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Szabómihály Gizella 2011a. A határtalanítás a helynevek területén. In: Benő Attila, Péntek János (szerk.) *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve. Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok*. Dunaszerdahely, Kolozsvár: Gramma Nyelvi Iroda, Szabó T. Attila Nyelvi Intézet. 359–376.
- Szabómihály Gizella 2011b. A határon túli névhasználat és a nyelvi tervezés. In Benő Attila – Péntek János (szerk.) *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve. Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok*. Dunaszerdahely, Kolozsvár: Gramma Nyelvi Iroda, Szabó T. Attila Nyelvi Intézet. 377–390.
- Szépfalusi István, Vörös Ottó, Beregszászi Anikó, Kontra Miklós 2012. *A magyar nyelv*

- Ausztriában és Szlovéniában.* Budapest, Alsóőr, Lendva: Gondolat Kiadó, Imre Samu Nyelvi Intézet, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.
- Szilágyi N. Sándor N. 2008. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In: Fedinec Csilla (szerk.) *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban.* Budapest: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. 105–117.
- Szoták Szilvia 2021. Országspecifikus oktatási terminusok terminológiai és szociolingvisztikai elemzése a Termini magyar–magyar szótár példái alapján (Ausztria). *Magyar Nyelvőr* 4: 402–417.
- Tamás Dóra Mária, Szoták Szilvia (szerk.) 2021. *Terminológiastratégia és jogi alapterminusok a szomszédos országok nyelvén.* Budapest: OFFI Zrt.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2007. *Idegen szavak szótára.* A Magyar Nyelv Kézikönyvtára 2. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. Az anyaország és a külső régiók, a határtalanítás. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője.* Budapest: Gondolat Kiadó. 150–164.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2017. *A magyar nyelv jelene és jövője.* Budapest: Gondolat Kiadó.
- Vančo, Ildikó, Rudolf Muhr, István Kozmács, Máté Huber (eds.) 2020. *Hungarian as a Pluricentric Language in Language and Literature.* Berlin: Peter Lang.
- Zalabai Zsigmond (szerk.) 1995. *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994.* Pozsony: Kalligram.

Kivonat. A 20. század 3. évtizedétől a Magyarország határain kívül rekedt magyar nyelvközösségek a szomszéd államok többségi nemzeteinek politikai, jogi dominanciája alá kerültek, nyelvhasználatukat korlátozták és diszkriminálták, az országhatár pedig elszigetelte őket a nyelvterület centrumától. Ilyen körülmények között rájuk már nem terjedhetett ki az Akadémia standardizáló, kodifikáló tevékenysége. A század utolsó évtizedében a kedvező politikai változások megteremtették annak lehetőségét, hogy a magyarországi és a külső régiók magyar nyelvészei a nyelvi tervezés eszközeivel kedvező irányba fordítsák a korábbi divergens és regresszív folyamatokat. Az Akadémia támogatásával a külső régiókban létrejött kutatóállomások, majd szorosabb szerveződésben a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózata *határtalanítás*nak nevezett programjában célul tűzte ki a centrum felől a standardizálás kiterjesztését, nyitottabbá és rugalmasabbá tételét, addig elszigetelt perem-nyelvváltozatok elfogadtatását, a peremrégiók felől pedig ezeknek a nem standard nyelvváltozatoknak a közös változathoz való szervezettebb beépülését, közvetve a beszélők bátorítását a nyelv használatában és megtartásában. Ennek a tanulmányban bemutatott, elsősorban korpusztervezési feladatnak a megvalósításában az MTA Nyelvtudományi Intézete volt a Termini Kutatóhálózat partnere a hagyományos szótárak anyagának bővítésében, jelentős digitális korpuszok közösségtételében, a digitális Termini-szótár létrehozásában. Sajátos feladatként folyik a szaknyelvi terminológiák és regiszterek összehangolása, egységesítése. A programban résztvevők szándéka szerint a standardizálást lehetőség szerint a tulajdonnevekre (földrajzi, személy- és intézménynevekre) is kiterjesztik.

Magyar nyelvváltozatok a Kárpát-medencében

A nyelvi határtalanítás eredményei és további feladatai¹

1. Bevezetés

Ismert, hogy jelenleg a magyar nyelv különleges helyzetben van a Kárpát-medencében: Trianon következményeként a korábbi, államilag egységes nyelvterület szétagolódott, nyolc különböző ország részévé válva. Ennek következtében sajátos helyzetű regionális anyanyelvi közösségek jöttek létre, kb. hárommillió magyar anyanyelvű hat ország területén kisebbségi helyzetbe került anélkül, hogy a szülőföldjét elhagyta volna, és ezáltal a helyi közösségek különböző kulturális és nyelvpolitikai kontextusokba kényszerültek, etnikai konfliktusok keresztútjába találva magukat. E szétagolódás és elszigetelődés az állami hovatartozás szerint némileg eltérő változási folyamatokat eredményezett. Az elmúlt száz év folyamán szociolingvisztikai szempontból nagyon komplex két- és többnyelvűségi helyzetek alakultak ki, amelyeket további sajátos, változási folyamatban levő szociolektusok és regiszterek tettek sokszínűvé, összetetté, és ez sajátos regionális köznyelvek kialakulásához vezetett. E nyelvi komplexitás tudományos vizsgálata számos elméleti, módszertani kérdést vet föl.

Előadásomban a külső régiók magyar nyelvváltozatainak eddigi kutatásáról szándékozom összegző képet nyújtani az elmúlt két évtized perspektívájában kizárólag a nyelvi határtalanításnak nevezett kutatási szempontrendszer alapján, majd a vonatkozó kutatások fogadtatásáról, tanulságairól, illetve a további kutatási feladatokat ismertetem a kevésbé vizsgált jelenségek szempontjából.

¹ A tanulmány első megjelenése: Benő Attila: Magyar nyelvváltozatok a Kárpát-medencében 2022. A nyelvi határtalanítás eredményei és további feladatai. In: Karmacsi Zoltán, Márku Anita, Máté Réka (szerk.): A határ mint konvergáló és divergáló tényező a nyelvben. Tanulmányok a 21. Élőnyelvi Konferenciáról. Törökbálint: Termini Egyesület. 27–51.

2. A nyelvészeti határtalanítás és a külső régiók magyar nyelvváltozatainak kutatása

A 1989-es évvel fémjelzett rendszerváltás előtt a magyar nyelvszemlélet erőteljes mértékben Magyarország-centrikus volt, és ez elsősorban abban mutatkozott meg, hogy a külső régiók beszélőinek nyelvi állománya kimaradt a nyelv leírásából, a szókészlet számbavételéből és kodifikálásából. Ilyen módon pedig szinte minden, magyarországi köznyelvtől eltérő grammatikai vagy lexikai jelenség deviánsnak, helytelennek minősült. Különösen a közvetlen kontaktusjelenségek és azok a népnyelvi sajátosságok, amelyek már a regionális köznyelvi használatban is természetesek. Ez utóbbira példaként szolgálhat az erdélyi *jöszők* (a *jöttek* megfelelőjeként), a *kap* 'talál' vagy *jól fog* 'jól jön' értelemben (Péntek 2001: 56). Nem ritkán a helyi nyelvművelők is megbélyegezték, határozottan helytelennek minősítették az olyan beszélt nyelvi sajátosságokat, amelyek eltértek a magyarországi szokványos standardtól (l. például, Gálffy–Murádin 1975). Ez a kirekesztő normatudat erőteljes volt a rendszerváltás előtt, de a későbbiekben is megjelent.

Ebből a Magyarország-centrikus nyelvszemléletből hozta magával a korábbi évtizedekben az egyetlen nyelvközpontú, egynormájú elgondolás erőteljes dominanciáját, az exonormatív viszonyulást (Huber 2020: 17), amely nem hajlandó elfogadni, hogy a magyar standardnak több változata van a Kárpát-medencében, és hogy a külső régiók regionális színezetű magyar standardjai némileg önállóak, nem romlottak, korcsosultak a magyarországi köznyelv viszonylatában, és a nyelvünk többközpontúsága tényként kezelendő (Lanstyák 1996; Csernicskó–Kontra 2018), még akkor is ha a nyelvközpontok között státusbeli **különbségek vannak, és a külső régiók nyelvközpontjai másodlagosnak, nemdominánsnak tekinthetők** (Huber 2022: 20, l. még Muhr 2012). A nyelvféltés és a standard nyelvfunkció vélt homogenitásának megbomlását vizionáló aggodalom torzítja a tényleges nyelvi helyzet meglátását. Jól mutatja ezt a viszonyulást a *Nyelvmentés vagy nyelvárulás?* c. kötet némely, a hagyományos szemléletet érvényesítő tanulmánya (Kontra–Saly 1998). Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt azt kellene megértenünk és elfogadnunk, hogy az eltérő állami hovatartozás és az ezzel együtt járó sajátos kulturális miliő, a sajátos közigazgatási, politikai intézmény- és fogalmi rendszer némileg eltérő köznyelvi változatokat teremt a külső régiókban. A nyelv vonatkozásában is érvényes az a felismerés, hogy a múlt szerves folytatásként mindaz, ami van, szükségszerűen van, és minden nyelvi ténynek a léte funkcionálisan indokolt egy konkrét megnyilatkozás tekintetében, vagyis a beszélő felől nézve nincsenek

„fölösleges”, funkcióvesztett nyelvi elemek vagy kifejezésmódok. Ezt nem veszi figyelembe a nyelvközösség egészére kiterjesztett előíró (preskriptív) szemlélet, hogyha nem a beszédtenyekből indul ki, hanem azokból az elvárásokból, amelyek a standard nyelvhasználathoz kapcsolódnak, és amelyek a standardista ideológia folytán könnyen nyelvi babonává válhatnak, amint ezt meggyőző módon szemléltette annak idején Szepesy Gyula a nyelvi babonák kialakulását, terjedését elemezve (Szepesy 1986).

Hogyha a nyelv regionális, szociális és stílusváltozatainak, regisztereinek kialakulása szükségszerű, akkor az egyes nyelvváltozatok sokszínűsége, heterogenitása, „egyveleges” természete is magától értetődő. Hogyha nem az általánosítással, absztrahálással létrehozott nyelvben és nyelvváltozatokban gondolkodunk, hanem a konkrét szociális helyzetben, kultúrában élő beszélő(k)ben, akkor természetes és szükségszerű a nyelvi másság, és ebben a látásmódban a nyelvi intolerancia és diszkrimináció mértéke is jobban tudatosodik. A beszélő nyelvi repertoárja² ugyanis a nyelvi szocializáció folyamatában érvényesülő verbális hatásokkal magyarázható, és így ezek a jellegzetességek is szükségszerűek. A nyelvi különbözőség jobb megértését és a nyelvi jelenségek realisabb leírását szolgálná a beszélő perspektívájának és nyelvi repertoárjának megértése, az egyénekhez és csoportokhoz kötődő szocializációs és identifikációs szempontok érvényesítése. Tehát elfogadóbb, befogadóbb nyelvszemléletre van szükség a nyelvi sokszínűség értelmezésekor. Ehhez pedig nem az állami hovatartozás alapján kellene tekintgetnünk az egyes régiók nyelvhasználatára, hanem a Kárpát-medencei magyar nyelvi közösségekben kellene gondolkoznunk, természetesnek tekintve a nyelvi variabilitást és heterogenitást, a nyelv nagyfokú belső komplexitását.

A regionális nyelvváltozatokkal szembeni intolerancia, a külső régiók nyelvhasználati sajátosságaihoz kapcsolódó negatív attitűd részben azzal magyarázható, hogy korábban a nehezen átjárható államhatárok miatt nem is igazán voltak ismertek a Magyarországgal szomszédos régiók nyelvváltozatai. Ekkor a Kárpát-medencei magyar nyelvközösség szétszakítottsága, elzártsága volt a jellemző, egy olyan helyzet, amikor a határokon átívelő emberi és szakmai kapcsolatok többnyire szórványosak és rendszertelenek voltak.

Elmondható, hogy 1989 előtt a külső régiók nyelvhasználati sajátosságairól leginkább a *dialektológiai* (Arany 1944; Márton 1962; Imre

2 A nyelvi repertoár fogalmával kapcsolatban l. Gal 1987; Bartha 1998: 16; Márku 2013: 21.

1971; Penavin 1972; Vámszer 1972; Vöö 1975; Gálffy–Márton 1987) és *kontaktológiai* kutatásokból (Márton 1972; Márton et al 1977; Zsemlyei 1979) lehetett értesülni.

A rendszerváltás közvetlenül megelőző és főleg az azt követő években a magyar szociolingvisztikai jellegű kutatások terjedésével a figyelem fokozatosan a Magyarországgal szomszédos nyelvterületekre (is) irányult. Ebben meghatározó szerepe volt az MTA Nyelvtudomány Intézet Élőnyelvi Osztályának, személy szerint Kontra Miklósnak, aki az Élőnyelvi Konferencia-sorozat elindításával, majd pedig az 1995/1996-os RSS-kutatás megszervezésével és az ehhez kapcsolódó könyvsorozat megjelentetésével lehetőséget biztosított az elmélyült és sokoldalú megközelítést alkalmazó monográfiák születésére. Ezek a szakkönyvek az egyes külső régiók nyelvváltozatainak szociolingvisztikai helyzetét elemzik gazdag szempontrendszer alapján (Csernicskó 1998; Göncz 1999; Lanstyák 2000; Szépfalusi et al 2012; Fancsaly et al 2016; **Péntek–Benő 2020**). **Ugyancsak Kontra Miklóshoz és munkatársainak személyéhez kötődik az Élőnyelvi Konferencia-sorozat elindítása, amelyen kezdettől a külső régiók kutatói is előadásokat tartottak. Ez a szervezési keret lehetővé tette a határokat meghaladó szakmai együttműködést, és ezt az is jelzi, hogy a konferenciasorozatnak minden második alkalommal valamelyik külső régió biztosított helyszínt. Ilyenkor a rendezvény szervezői rendszerint a Termini Kutatóhálózat munkatársai voltak.**³ A konferenciasorozat a magyar szociolingvisztika fórumává nőtte ki magát, és a magyarországi, valamint „külhoni” kötetei szintén hozzájárultak a nyelvszemlélet határtalanításához.⁴

A külső régiók nyelvváltozatainak összehangolt kutatása szempontjából meghatározónak bizonyult, hogy 2001-ben az MTA támogatásával létrejöttek a határon túli nyelvterületek nyelvészeti kutatóállomásai: a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kolozsváron és Sepsiszentgyörgyön, a Gramma Nyelvi Iroda Dunaszerdahelyen, a Hodinka Antal Intézet

3 Az Élőnyelvi Konferenciák helyszínei időrendi sorrendben: 1. Budapest (1988), 2. Újvidék (1989), 3. Budapest (1990), 4. Kolozsvár (1991), 5. Nyitra (1992), 6. Budapest (1993), 7. Nagymegyer (1994), 8. Ungvár (1995), 9. Szeged (1996), 10. Bécs (1998), 11. Újvidék (2000), 12. Nyíregyháza (2002), 13. Kolozsvár (2004), 14. Bük (2006), 15. Párkány (2008), 16. Beregszász (2010), 17. Szeged (2012), 18. Nyitra (2014), Marosvásárhely (2016), Budapest (2018), Beregszász (2020) – online konferencia.

4 A konferenciasorozat 2010-ig megjelent köteteinek bibliográfiai adatai megtekinthetők a következő honlapon: https://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%89l%C5%91nyelvi_konferenci%C3%A1k. További kötetek: Kontra, Németh, Sinkovics (szerk.) 2013; Kozmács, Vančo 2016; Heltai, Oszkó (szerk.) 2018.

Beregszászon, valamint egy-egy kutatócsoport Vajdaságból, Szlovéniából, Horvátországból. Később jött létre az Imre Samu Nyelvi Intézet Alsóőrött és Mariborban (2007), a Verbi Nyelvi Kutatóműhely Szabadkán (2013) és a Glotta Nyelvi Intézet Eszéken (2015).⁵ A nyelvészeti kutatóhálózat egyedülének mondható a Kárpát-medencében a humán- és társadalomtudományok területén. 2013-ban a korábbi intézményes együttműködést elősegítő szervezetként megalakult a Termini Egyesület. A *terminus*, *termini* határvonal jelentésű szó alkalmazásával jelzi a nyelvészeti kutatóhálózat, hogy az államhatárokat meghaladó szemlélet kíván érvényesíteni, és ugyanakkor a terminusok vizsgálatát is feladatának tekinti a terminológia, lexikográfiai munkálatok keretében (Benő–Péntek szerk. 2011: 9). A hálózat intézményes együttműködése kiterjedt az MTA Nyelvtudományi Intézetére (amelyhez 2007 óta együttműködési szerződés is fűzi), valamint a magyarországi nyelvészeti tanszékekre és műhelyekre. Jelzésértékűnek tekinthető, hogy a Termini Egyesületnek a határon túli nyelvészeken kívül olyan elismert magyarországi tagjai is vannak, akiket foglalkoztat és korábban is foglalkoztatott a magyar nyelvi közösség helyzete a szomszédos államokban.

A nyelvészeti kutatóhálózatot alkotó irodák az önálló kutatásaik mellett kezdettől összehangolt kutatásokban is rész vettek, és ezek eredményei országtanulmányok, regionális adattárak formájában nyilvánosan is elérhetők. Ilyen volt a nyelvi jogi helyzet vizsgálata a Magyarországgal szomszédos államokban a nyelvpolitikák, nyelvi ideológiák kontextusában – magyar és német nyelven (Nádor–Szarka szerk. 2002, Glatz szerk. 2003), angol nyelvű összegző tanulmányok megjelentetése a kisebbségi magyar nyelvvaltozatokról (nagyreszt az RSS-kutatás alapján) (Fenyvesi szerk. 2005). Szintén a magyar nyelvközösségek Kárpát-medencei helyzetének a nemzetközi szakirodalomban való tematizálását szolgálták további angol nyelvű kötetekben publikált tanulmányok (Tánczos–Peti eds. 2012; Sloboda et al 2016; Vančo et al 2020). Ide sorolandók az angol nyelvű szakfolyóiratokban közölt, a külső régiók nyelvi-jogi helyzetét elemző publikációk is (Langman–Lanstyák 2000; Simon–Kontra 2000; Kontra 2001; Csenicskó–Fenyvesi 2000; Csernicskó–Ferenc 2014). A különböző régiók vonatkozásában a kisebbségi oktatás megoldandó problémáiról, időszerű kérdéseiről, a tannyelvválasztás folyamatairól olvashatunk hiteles elemzéseket több kötetben (Bartha et al 2011; Kontra 2005).⁶ A határon

5 A nyelvi irodák közös és régióspecifikus kutatási programjait a *Magyar Tudományos Akadémia* és az *Akadémia Határon Túli Magyar Tudományosságért Ösztöndíjprogramja* (Domus Hungarica) és a *Bethlen Gábor Alap támogatja*.

6 Az erdélyi oktatási helyzetről külön kötet jelent meg a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet

túli szaknyelvi problémákról szólnak, terminológiai, terminológiatervezési kérdéseket taglalnak a tematikus kötetekben közölt tanulmányok (Fóris–Bölcskei 2019; Tamás–Szoták 2021). Névtani, névpolitikai kutatások eredményeit bemutató konferenciakötetekben szintén megjelentek a szomszédos nyelvi régiókat, nyelvi hatásokat, a „határtalan névföldrajzot” elemző írások (Vörös 2011, 2015, 2017, 2019; Farkas–Slíz szerk. 2020). Ezenkívül más jellegű konferenciakötetekben is jelentek meg tanulmányok a határon túli magyar beszélők szociolingvisztikai helyzetéről, többnyelvűségi kontextusáról (Horváth–Tódor szerk. 2011; Benő–Fazakas–Zsemlyei szerk. 2015).

Szintén a kutatóhálózat közös vállalkozásának tekinthető a Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSZ) kiegészítése a külső régiókból származó sajtónyelvi, szépirodalmi, tudományos, hivatalos és személyes jellegű szövegekkel, mivel 2003 előtt a korpusz kizárólag Magyarországon keletkezett szövegeket tartalmazott. A nyelvi kutatóhálózat munkatársainak együttműködésével Kárpát-medencei Magyar Nyelvi Korpusz című projekt keretében az MNSZ korpusza mintegy 23 millió szövegszóval bővült⁷, és ezáltal az adatbázis valóban magyarrá és nemzetivé vált.

Ugyancsak a nyelvi irodák összehangolt tevékenységének eredményeként a Microsoft Office termékcsomagban használatos Windows Word helyesírás ellenőrzője kiegészült határon túli magyar nyelvi anyaggal. A MorphoLogic Kft.-vel együttműködve, a hálózat munkatársai lehetővé tették, hogy a helyesírási ellenőrzés alapjául szolgáló szótár bővült határon túli személy-, földrajz- és intézménynevekkel, elsődlegesen olyan elemekkel, amelyek részei az adott nyelvterület köznyelvének (M. Pintér 2007: 178). Erre a szótári bővítésre azért is szükség volt, mert korábban a Word helyesírás-ellenőrző piros aláhúzással jelölt hibás alakként olyan településneveket, mint pl. *Sepsiszentgyörgy* vagy *Huszt*.

Végül soron a Kárpát-medencei magyar nyelvű közösségekben való gondolkodást alkalmazza a *nyelvi határtalanításnak, szóhatártalanításnak* nevezett nyelvészeti program, amely célul tűzte ki, hogy a mai magyar nyelvet bemutató lexikológiai, lexikográfiai, korpusznyelvészeti vagy grammatikai munkálatokban jelenjenek meg a magyar nyelv külső régióbeli **változatai is, azaz a magyar nyelv leírása ne korlátozódjék kizárólag a magyarországi nyelvhasználatra** (Péntek 2004; Kolláth 2005a, 2005b; Lanstyák 2006a, 2006b). Tágabb értelemben a nyelvi határtalanítás „az

kiadványsorozatában (Bálint, Péntek (szerk.) 2009).

⁷ <http://mnsz.nytud.hu> (2022. 06. 15.)

1920-ban meghúzott trianoni határok szellemi, nyelvi, lelki meghaladásának programja” (Tolcsvai 2017: 150). E közös kutatási program eredményeként eddig három magyar szótár gazdagodott szavakkal, szókapcsolatokkal, alakváltozatokkal, jelentésekkel, mind a hét külső régióból (Erdély, Felvidék, Vajdaság, Kárpátalja, Horvátország, Muravidék, Órvidék). Ezt a regisztráló tevékenységet jelezte az Osiris Helyesírás szótári része (Laczkó, Mártonfi 2004), amelybe főként hely- és intézménynevek épülte be. Majd ezt követte a Tolcsvai Nagy Gábor által szerkesztett Osiris Idegen szavak szótára (Tolcsvai 2007), amelybe integrálódtak a határon túli idegen szavak vagy közmagyar idegen eredetű szavak külső régióbeli jelentései. Végül az Eöry Vilma főszerkesztésével készült Értelmező szótár +-ba épültek be határon túli szó szavak, szinonimák, sajátos szójelentések (Eöry 2007). Ezek egyfajta úttörő előzménye volt a Pusztay Ferenc által szerkesztett Értelmező kéziszótár második kiadása (ÉKSz.²), amely elsőként jelenített meg erdélyi, felvidéki és kárpátaljai regionális köznyelvi szavakat és jelentéseket egy ilyen szótártípusban.⁸

Ezekre az eredményekre is alapozva, létrejöhetett a nyelvi határtalanítás egyik legfontosabb eredménye: a Nyelvtudományi Kutatóközpont holnapján működtetett *Termini magyar–magyar szótár és adatbázis*.⁹ A külső régiók általánosan elterjedt, közismert lexikai egységeit komplex módon bemutató lexikográfiai adattár egyben a legnagyobb magyar nyelvi kontaktológiai adatbázis. Az adattár a lexikográfiai vizsgálatok mellett különböző nyelvészeti kutatásokban hasznosítható: a szociolingvisztikai, fordításelméleti, pragmatikai, grammatikai kutatások számára egyaránt értékes adatokat szolgáltat a mai magyar nyelvi folyamatokról. A nyelvészeti kutatásokon kívül az adatbázis régióspecifikus közéleti megnyilatkozásokat tartalmazó adataival segítheti a néprajzi, antropológiai, szociológiai és szociálpszichológiai vizsgálatokat. A nyolc országban szerkesztett lexikográfiai adattár¹⁰ új, többdimenziós (dialektális, regiszterbeli, időbeliségi, stílusbeli és érzelmi viszonyulásra utaló) stílusminősítéseket alkalmazó szótár. Ennek köszönhetően az adatok vizsgálata könnyebben

8 Az ÉKSz.² a három régióból összesen 273 szót épített be az anyagába, a Helyesírási szótár összesen 739 szót a hat külső régióból, az Idegen szavak szótára 1501 címszót, az Értelmező szótár + pedig 55 címszót, 115 jelentést és 850 szinonimát (M. Pintér 2017: 166)

9 <http://termini.nyud.hu/htonline/present.php?action=bemutatas>

10 A szótár jelenlegi szerkesztői: Benő Attila (Erdély), Lanstyák István, M. Pintér Tibor, P. Márkus Katalin (Felvidék), Lehocki-Samardžić Anna (Horvátország), Márku Anita (Kárpátalja), Kolláth Anna (Muravidék), Szoták Szilvia (Órvidék), Molnár Csikós László (Vajdaság), Nádor Orsolya (Magyarország). Műszaki szerkesztő: Juhász Tihamér (Erdély). Régió-független munkatárs: Kitlei Ibolya.

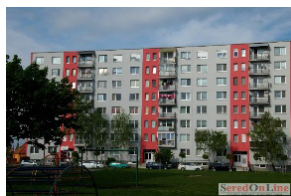
hasznosítható a stíluskutatásban. A többfelhasználós platform alapja egy relációs adatbázis, amelyhez a bemeneti (szerkesztőfelület) és a kimeneti (lekérdezőfelület) oldalt egy PHP-nyelven írt többfunkciós felület biztosítja. Ez egy olyan komplex technológiai megoldás, amelyet a mai lexikográfiában már széles körben alkalmaznak, a Termini-szótár készítésének kezdeti szakaszában azonban még újdonság volt (Benő et al 2021: 380).

A más nyelvből származó szavak esetében a szótár jelzi a közvetlen átvétel nyelvet, a közvetett átvétel nyelvet és az indító nyelvet is, és mindezt külön-külön az egyes régiók vonatkozásában, és így részletes képet kapunk a több nyelvet érintő kontaktusjelenségekről, amint ezt az alábbi szócikk szemlélteti:

blokk [Mv blok, de: blokok v. blokkok stb.] (fn) ~ok, ~ot, ~ja

1. (Ép) Er (ált) (köz) (köz), Fv (ált) (köz) (köz), Va (ált) (köz) (köz), Ka (ált) (köz) (köz), Hv (ált) (köz) (köz), Mv (ált) (köz) (köz), Öv (ált) (köz) (köz) (ritk) (**lakótelepi**) **panelház**;

tömbház ♠ Er Kérdezném a Goscomtól: Ha tudják, hogy a Gyermekek sétány 1-es blokk lakóinak fele sem tud fizetni, miért fűtenek olyan nagyon április végén is (pl. ápr. 29-én)? (www.szh.ro)

Forrás: <http://www.seredonline.sk/clanky/prehľad-zateplenyh-cinziakov-v-seredi/>

2. (Ker) Ka (ált) (köz) (köz) **karton (cigaretta)** ♠ Ka Tele van izgalommal, szorongással: vajon a vámosok nem találják-e meg nála a két blokk **cigaretta**t... (Beregi Hírlap 1995. 8. szám, 3. lap.) ♣ Ka Mikor még az elején volt a cigicsempészés mondom, nem vesz egy blokk **cigit**? Azt mondja, blokk? Most már értik ezt is (f.n.)

3. (Ép) Va (ált) (közh) (köz), Ka (ált) (közh) (köz), Hv (ált) (közh) (köz), Hu (ált) (szak) (köz) agyagból égetett üreges építőelem ♥▪ Va Ha blokkból építkeztél, azt fel nem fűtöd rendesen.

Forrás: <https://nadgradnja.files.wordpress.com/>

4. (Nyomda) Va (ált) (közh) (köz), Hv (ált) (közh) (köz) rajztömb; jegyzetömb ♣ Va A másodikosoknak rajzórára zsírkrétát, vízfestéket és két darab 3-as blokkot **kell beszerezniük.** (f.n.) ♥▪ Hv Nem emlékszem a nevére, de beírtam a blokkomba. (ht-kutatás)

Forrás: <https://encrypted-tbn0.gstatic.com/>

5. (Pol) Er (ált) (közh) (köz) (új), Ka (isk) (közh) (köz), Hv (ált) (közh) (köz), Hu (ált) (sajtó) (köz) **politikai pártok választási tömörülése** ♠ Er A független demokratákkal, valamint a legerősebb horvát párttal – a Horvát Parasztpárttal – a demokraták közös blokkot alakítottak, hogy felvegyék a versenyt a radikálisok vezette uralkodó koalícióval. (<http://tarstudszoar.adatbank.transindex.ro>)

[ném Block ,tömb, cölöp' < mittelniederdeutsch blok],
[rom bloc 1. ,tömb', 2. ,tömbház' < fr/ném bloc ,tömb' | Block ,háztömb'],
[or/ukr **БЛОК** ,ua'],
[szln blok (fn-m) ,ua' < ném Block (fn-m) ,tömb, háztömb'],
[hrv blok (fn-m) 'ua' < ang block (fn) 'ua' < fr bloc (fn-m) 'ua'],
[szlk blok ,ua' < ném Block ,tömb, cölöp' < **ófn** bloh ,fatörzs'],
[szrb blok 'ua' < fr bloc 'tömb']

Nagyszámú, főleg élőnyelvi példamondatot, szövegrészletet tartalmazó korpuszával a szótár lehetővé teszi a határon túli szavak tágabb nyelvi kontextusban, szerkezeti beágyazottságában való vizsgálatát. Az egyes

szócikkekben régiónkénti bontásban megjelenített példamondatoknak nemcsak az a rendeltetésük, hogy szemléltessék a szó jelentésének mondatban való megjelenését, hanem a címszó tényleges használatának minél több példával való dokumentálása is. Fontos jelezni, hogy a szótár nemcsak regionális köznyelvi szinten használt közvetlen és közvetett kölcsönszavakat tartalmaz, hanem megőrzött régiségeket és önálló szóalkotásokat is. Ilyen megőrzött régiségként adatoz a szótár, például a következő, jelenleg is több régióban használatos, mai írott nyelvi szövegeken is használatos lexikai egységeket: *altiszt* 'tiszthelyettes', *hajtási jogosítvány* 'vezetői jogosítvány', *kihágás* 'szabálysértés', *születési bizonyítvány* 'születési anyakönyvi kivonat'. A megőrzött régiségnek tekinthető szavak és kifejezések jelentős része olyan lexikai elem, amely az 1950-es évekig a magyar nyelvterület egészén köznyelvi, normatív jellegű volt (Benő–Lanstyák 2019, Benő–Lanstyák–Juhász 2020: 156). Ugyanakkor elmondható, hogy a közhasználatú lexikális elemek mellett az adatbázis regionális köznyelvi, valamint népnyelvi szavakat is tartalmaz. Mivel ezek a szótározott nyelvi formák nem kötődnek kizárólag bizonyos tájnyelvhez, társadalmi dialektushoz vagy regiszterhez, a szótár a mai nyelv általános szótárának tekinthető.

Az utóbbi évek fejlesztéseinek köszönhetően a szótár multimediális adattárrá vált azáltal, hogy az egyes szójelentésekhez illusztratív képek és hanganyagok megjelenítése is lehetővé vált.¹¹ Kiemelendő az adatbázis interaktív és felhasználóbarát jellege, amely egyrészt abban mutatkozik meg, hogy változatos keresési módokat biztosít a hangalak és a jelentés szempontjából, és ugyanakkor biztosítja, hogy a felhasználók megjegyzéseket, javaslatokat fűzzenek a szócikkekhez, jelezve az felhasználó igényeket. A szótár adatbázis jellegét jelzi az a sajátossága, hogy az adatok további kódolását, valamint kimutatások, statisztikák készítését, szólisták generálását is lehetővé teszi.

Mindez arra utal, hogy a Termini-szótár sok tekintetben egyedülálló a magyar lexikográfia területén, és így nem meglepő, hogy a szótár szerkesztési elveinek, sajátosságainak és hasznosíthatóságának bemutatásáról több tanulmány született (Lanstyák et al 2010; M. Pintér 2017; Benő et al 2020, Benő et al 2021), és ugyanakkor több tucatnyi publikált tanulmány hasznosította a szótár adatait. (A vonatkozó cikkek egy részének bibliográfiai adatai megtekinthetők a szótár leírásánál, A szóhatártalanítás története címszó alatt.¹²) Gyakorlati haszna mellett a szótárnak szimbolikus

11 A szótár jelenleg több mint 800 illusztratív képet tartalmaz.

12 <http://termini.nyud.hu/htonline/present.php?action=szohatartalanitas>

funkciója is van: jelzi, hogy a államhatárok által szabdalts magyar nyelvterület beszélőinek sokszínű magyar nyelvváltozatai összetartoznak, és vizsgálatainkat nem szabhatjuk államhatárokhöz, valamint azt, hogy szemléletünket is határtalanítani kell, nemcsak az elvek szintjén, hanem a konkrét nyelvi jelenségek vizsgálatában is, a Kárpát-medencei magyar nyelvben gondolkozva. Ugyanakkor a szótár gyakorlata arról tanúskodik, hogy a legitimálás nem tévesztendő össze a kodifikálással. A legitimálás szótári rögzítéssel csupán elismeri azt a nyelvi formát, ami ténylegesen létezik a nyelvhasználatban, és ezáltal nem kodifikálja, nem „emeli be” szükségszerűen a standard nyelvváltozati formák sorába (Lanstyák–Benő–Juhász 2010: 56–58).

A kutatóhálózat első tíz évének legfontosabb kutatási eredményeit összegző kötet 2011-ben jelent meg (Benő–Péntek szerk. 2011), és ez a kiadvány a továbblépés lehetőségeit is számba veszi, a kevésbé vizsgált kutatási témák terveit is vázolja. Megemlítendő, hogy a nyelvi irodák munkatársai közös projektjeiket, a határtalanítással kapcsolatos kutatásokat is beleértve, valamint ahhoz kapcsolódó eredményeket kongresszusok, konferenciák önálló szekciójában is bemutatták, és ezekből tematikus publikációk is születtek a konferenciakiadványokban (Maticsák et al szerk. 2007; Szoták–Vargha szerk. 2013; Benő et al szerk. 2017).

A határtalanítás programjának érvényesítése, a szakmai diskurzusokban való megjelenítése számos tanulsággal szolgál. Az egyértelmű elismerések és biztatások mellett a szakmai párbeszédben félreértések és értetlenkedések is megjelentek. Volt, aki úgy értelmezte a szóhatártalanítást, hogy román, szlovák, ukrán szavak százai, ezrei kerültek a magyar szótárakba.¹³ **Péntek János válaszelevelében világosan jelzi, hogy a** szóhatártalanítás nem ezt jelenti: „(...) az a program, amelyet a határon túli kutatóállomások dolgoztak ki, és amelyet előbb „detrianonizálás”-nak neveztek, utóbb „határtalanítás”-nak, azt tűzte ki célul, hogy saját szakmai eszközeivel megteremtse a lehetőségét a magyar sztenderd nyelvváltozat, a főváltozat közössé tételére. Hogy közmagyarrá tegye azt, ami még most inkább csak „közmagyarországi”.¹⁴

A szóhatártalanítás tekintetében visszalépésként könyvelhető el, hogy a szótári anyagok tekintetében „visszahatárosítás” is történt: a *Magyar*

13 Ezt hallhattuk A Kossuth Rádió Édes Anyanyelvünk műsorában Balázs Gézától 2005. április 17-én. A műsor átirata megtekinthető a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet honlapján: <http://www.sztanyi.ro/tevDetailed9098.html?year=aktual>

14 <http://www.sztanyi.ro/tevDetailed9098.html?year=aktual>

értelmező kéziszótár anyagát újraértékelve, a diákságnak szánt változatából (Pusztai főszerk. 2008) minden, a külső régió nyelvhasználatát reprezentáló szót kiiktattak, amely az Magyar Értelmező kéziszótár 2. kiadásában szerepelt (Lanstyák 2009: 25–26).

Mindez a nyelvállomány határainak a meghatározását érinti, és számos kérdést vet fel. Honnan tudjuk, hogy hol vannak a nyelv határai? A különböző gyakoriságot és elterjedtséget mutató, újabb keletű lexikai egységek vagy grammatikai, szemantikai jelenségek közül melyek azok, melyek már a nyelvünkhöz tartoznak, és melyek azok, melyek még nem? Eldönthető-e ez határozottan? Van-e joga valakinek ezt eldönteni? E probléma végső forrása az, hogy nyelvet olyan tárgyként konceptualizáljuk, amelynek egyértelmű határai vannak, pedig Humboldt óta tudjuk, hogy a nyelv nem kész, végleges termék, hanem állandó változási folyamat (Humboldt 1836/1985). Hogyha a nyelvet változási folyamatként, dinamikus egyéni és kollektív mentális jelenségeként gondoljuk el, és nem tárgyiasítjuk az absztrahálás készítésével, jobban megérthetjük létmódját, és elemzéseinkben is közelebb kerülhetünk a tényleges nyelvhasználati valósághoz.

3. Szemléletbeli határtalanítás és kisebbségesítés

Az elmúlt száz évben a közgondolkodásba nagyon mélyen beleivódott a „határon túli” nyelvi közösségekhez az állami hovatartozás szerinti viszonyulás (nem is beszélve arról, hogy az 1989 előtti évtizedekben ez tabutéma volt Magyarországon). Romániai, szlovákiai vagy ukrainai magyarokról beszélünk, jöllehet a magyar anyanyelvi beszélők több mint 95%-a nem az adott állam területének egészén él, hanem az egykori Magyarországhoz tartozó nyelvterületeken, vagy annak bizonyos részén: Erdélyben, Dél-Szlovákia a határmenti régióiban, Kárpátalján.¹⁵ A nyelvhasználat mindennapi valósága szempontjából a közvetlen környezet (az adott régió, kistáj, konkrét település) nyelvhasználati feltételei a meghatározóak, és nem az államterület egésze. Ilyen szempontból a magyarok az államterületen élő populáció egészéhez viszonyított részaránya kevésbé fontos. Romániában, például, a magyarok részaránya 6,1%, de Erdélyben 18,4%, és több mint fele a magyar anyanyelvűeknek (54%-uk) olyan településen él, ahol a magyarok abszolút többséget alkotnak (Péntek–

¹⁵ Romániában, például a magyar anyanyelvűek 99,1%-a a tágan (Partiummal és Bánsággal együtt) értelmezett Erdélyben él (Péntek–Benő 2020: 59), Szlovákiában a magyarok 98,9%-a 25 járásban él Dél-Szlovákiában (Gurgyík et al 2010: 88); az Ukrainában élő magyar nemzetiségűek 96,8%-a, a magyar anyanyelvűeknek pedig 98,2%-a egyetlen régióban él: Kárpátalja területén (Csernicskó et al 2021: 19).

Benő 2020: 65). Tehát az erdélyi magyarok esetében a gyakran hivatkozott 6% egy olyan állami szemléletet tükröz, amely a tényleges nyelvi környezet szempontjából elvonatkoztatás, és leginkább a politikai választások tekintetében van jelentősége. Ugyanakkor hozzájárul ahhoz, hogy a magyar anyanyelvűek nyelvi-jogi kérdéseit a kevésnek mutakozó arányuk alapján jelentéktelennek tekinssék az állam nyelvpolitikáját meghatározó többségi politikai erők. Tehát elhanyagolható a sokszínűség, a mellőzhető diverzitás (Péntek 2015: 342), és így érvényesül a *kisebbségesítésnek* nevezett magatartás.

A *kisebbségesítés* (ang. *minoritization*, fr. *minorization*) fogalma arra a folyamatra vonatkozik, „melynek során egyik vagy másik népcsoport, etnikum, beszélőközösség strukturális helyzete a hatalomviszonyok szövevényében hátrányosan megváltozik” (G. Williamsre hivatkozva: Sorbán 2014, 19). Ténylegesen egy olyan kognitív konstrukcióról és társadalmi gyakorlatról van szó, amely egy társadalmi csoportot alárendeltként láttat és fogadtat el (Py-Jeanneret 1989; Armstrong 2019: 139–141). A kisebbségesítés mindig a szociális, nyelvi, kulturális másságot kifejező csoportokra irányul, és a folyamat maga idegenként, deviánsként értelmezett állampolgárokat teremt. Természetesen a csoportok ilyen jellegű percepciója meghatározza a többség attitűdjét, a kisebbségi jogok kodifikációját, amely gyakran jogilag hátrányos helyzeteket szabályoz, „szentesít”. A kisebbségesítés érinti az adott csoporthoz tartozó egyének önértékelését, önbecsülését, és maga az alárendeltségi helyzet sérülékenyebbé teszi őket a diszkriminációs viszonyulások szempontjából (Armstrong 2019: 145).

A külső régiók magyarjai nemcsak az adott állam szempontjából kisebbségiesítődnek, hanem az anyaállam szempontjából is, hiszen maga a *kisebbség* megnevezés sem semleges, jóllehet ennek megfelelőit használják a nemzetközi jogban (ang. *minority*, fr. *minorite*), és így használatát nem lehet kiiktatni, és nem is szükséges (Kontra 2019), de a terminus és a mögötte álló koncepció problematikus természetéről, az implikációkról beszélnünk kell. A megnevezés konnotációi ugyanis negatív értékűek: ami kicsi az gyenge, erőtlén, gyámolításra, vezetésre, gondoskodásra szorul (Péntek 2015: 342).¹⁶ De nem is annyira pusztán a megnevezéssel van gond, hanem az azt kísérő kisebbségesítő magatartással, azzal, hogy bizonyos csoportok esetében a jogtalanságot, az alárendeltséget természetesnek tartják, hiszen ami kicsi, az nem számottevő, a hozzákapcsolódó problémák mellőzhetők.

16 Ilyen diskurzusréleációban jogosan feltételezhető, hogy a kisebbségi helyzet a kisebrendűségi komplexus kialakulásának teremt kedvező feltételeket.

Ugyanakkor a kisebbségi magyarok mellett, hogy az adott országban, ahol élnek, másodlagos állampolgárokká válnak e kisebbsítő és távolító mechanizmus miatt, az anyaország tekintetében is. Rendhagyó, nem prototipikus, „jelzős” másfajta magyarokká lesznek, sőt olykor a közgondolkodás számára a „határon túliak” láthatáron túliakká válnak, akikről némelykor könnyű megfedkezni a „belviszályok” közepette. A nem-magyarországi magyarokkal kapcsolatos megközelítések ellentmondásosságát az is jelzi, hogy anyelvevő területén a Magyarországgal szomszédos nyelvterületeken beszélt magyar nyelvnek nincs egységes megnevezése, és valamennyi alkalmazott megnevezés problematikus. Az **államnyelvi változat** terminus fogalmilag a nyelvváltozatok állami hovatartozását emeli ki, és így a nem hivatalos nyelv, nem államnyelv fogalmakat asszociálja. Ugyanakkor félreérthető a szó szerkezet, hiszen ezek a magyar nyelvváltozatok rendszerint nem hivatalosak, nem államnyelvek. A *kétnyelvű (anyanyelv) változat*, *kontaktusváltozat* megnevezés szem elől téveszti, hogy a külső régiók nyelvi közösségei nem teljes mértékben kétnyelvűek, jóllehet az egynyelvűek beszédében is jelen vannak a kontaktusjelenségek. A *kisebbségi (nyelv) változat* viszonyfogalomként utal az adott regionális nyelvváltozatra, a többség viszonylatában láttatja, és ezáltal könnyen érvényesülhet a „kisebbségesítés” szemléletmódja. A *határon túli nyelvváltozat* terminus magyarországi perspektívát érvényesít, és az államhatárok elválasztó szerepét helyezi előtérbe.

Maga a nemzetállam eszméje, melyet Romániában az érvényes alkotmány is rögzíti, homogén populációt feltételez, amelynek nyilvánvalóan ellentmond az állampolgárok etnikai és nyelvi sokszínűsége. Ebből a szempontból a másság nemkívánatos, zavaró, valamiképpen megszüntetendő, mert nem illeszkedik a „tisztá” egyneműségbe. Ezért is a kisebbséghez való viszonyulás ellentmondásos, de ez az ellentmondás már annyira megszokottá vált, hogy szinte fel sem tűnik: egyrészt a kisebbségi csoport tagjai is az adott ország állampolgárai (és ilyenként jogi egyenlőség illeti őket), másrészt a gyakorlatban következmény nélkül stigmatizálhatók, diszkriminálhatók. Az államalkotó többség közéleti diskurzusaiban megjelenő nyelvi ideológiák nagyjából ezt a kisebbségesítő szemléletet támogatják: a *lingvicismus*, melynek fogalmi keretében a nyelvi alapú diszkrimináció természetesként, problémamentesként jelenik meg, a nyelvi *homogenizmus* azáltal, hogy a nyelvi sokféleség negatívnak tekinti, és így megváltoztatandó jelenségként értékeli a *monolingvizmus*, az egyetlen hivatalos nyelv rögeszméjével a *nyelvi etatizmus*, amely azon a meggyőződésen alapul, hogy az államhatárok egybeesnek az etnikai

és nyelvi határokkal (vagy legalábbis így kellene legyen).¹⁷ Ilyenként a társadalmi gyakorlatban érvényesülő kisebbségesítés a gyakorlatban jelentéktelenítést és marginalizációt eredményez.

A kisebbségesítés (ang. *minoritization*) ellenébe ható cselekvéssor a *kisebbségtelenítés* (ang. *de-minoritization*), amely a fentebb vázolt negatív attitűdök megváltoztatását, enyhítését kívánja megvalósítani. Ez azonban olyan nyelvi tervezési, nyelvpolitikai feladatot jelent, amely egy adott kisebbségesített, azaz diszkriminált nyelv és a nyelvi közösség hátrányos helyzetének megváltoztatását célozza, és ilyenként nyelvpolitikai, mentalitásbeli és a közéleti diskurzusok megváltoztatására irányul (Lee 2008: 151). A határtalanítás a közösség belső szemléletváltásának hosszútávú stratégiai feladataként összekapcsolható a kisebbségtelenítéssel.

4. Nyelvváltozatok az intolerancia mindennapiságában

A határtalanítás akadályai között tarthatjuk számon azt a magatartást, amely egyetemesnek, homogénnek és véglegesnek képzelte standard nyelvváltozat alapján elítélendőnek, helytelennek tart minden olyan nyelvi formát, amely különbözik a megszokott köznyelvi szóalaktól. Mivel a külső régiók nyelvváltozataiban nagyobb mértékben érvényesül a nyelvjárási háttér, némelykor a dialektusok ellentmondásos megítélése látszik kivetülni rájuk.

A nyelvjárásokkal kapcsolatos értékelési zavart több tanulmány jelezte. Az olyan megnyilatkozások jellemzik az attitűdbeli ellentmondást, mint az alábbiak:

„Nekem nagyon tetszenek a különböző nyelvjárások. Persze van olyan típusa, ami érthetetlen és irritáló, de szeretem.” „Nagyon szeretem, ha valaki nyelvjárásban beszél, sokat röhögök rajta.” (Herbák 2014: 15–16)

Itt az ellentmondásos viszonyulás abban mutatkozik meg, hogy az adatközlők a nyelvjárásokat egyszerre tartják tetszőnek és irritálónak, értékelendőnek és kinevethetőnek. Ez a stigmatizáltság a határon túli beszélőre is kivetül, akinek megnyilatkozásában a nyelvjárásiasság mellett a kétnyelvűség sajátosságai is megjelenhetnek. A nyelvi intolerancia, a nyelvi másság megbélyegzése mindennapi gyakorlat, jóllehet a vernakuláris nyelvváltozatban használatos nyelvi formák a beszélő számára természetesesek, és egyenértékűek más nyelvváltozatokban használt

¹⁷ A nyelvi ideológiák rendszerezésével kapcsolatban l. Lanstyák 2015.

szinonim megnevezésekkel, amint az alábbi internetes hozzászólás jelzi:

„Kockafej! A ler az ler, és nem sütő, csak azért, mert mind magyarok vagyunk! A fehér az vörös, a vörös az lila, és ez mind ugyanaz a nyelv, és hagyma. Nálunk a tészta laska, a süti a tészta! És soha nem főzünk babot, csak paszulyt vagy fuszulykát!”¹⁸

Az internetes megjegyzést megfogalmazó egyenértékűnek tartja a saját regionális nyelvváltozatában használatos, az adott nyelvterületen általánosan elterjedt szavakat a magyarországi köznyelvi párjukkal, sőt szerinte az eltérések nem veszélyeztetik a nyelvi egységet, hiszen továbbra is „ez mind ugyanaz a nyelv”.

A nyelvi egységet azonban sokféleképpen értelmezik, de nagyon sokszor a természetes sokszínűséget és variabilitást mellőzve. Ez abból is látszik, hogy újra és újra hangsúlyozni kell, hogy az egység a sokszínűségben valósul meg, és nem a homogénnek vagy egyszínűnek gondolt nyelvhasználatban. A különbségek tudomásulvételét sokféle meggyőződés és rögeszme akadályozza. A sajtónyelvi szövegekben és a hozzászólásokban olvasható megnyilatkozások azt jelzik, hogy a közgondolkodásban erőteljesen érvényesülő ideológiák az idegen szavak megjelenését elítélő *purizmus*, az újabb nyelvi formákkal hadakozó és ezekben nyelvi romlást látó *konzervativizmus*, valamint a nyelvi formák alapján a beszélő erkölcsi tartására következtető *moralizmus*. Az alábbi, internetes közegben olvasható vélemények jelzik ezt:

„Tiszta magyar nyelven gondolkozni, beszélni és írni magyarságunk iránti szeretet és gondviselés kérdése. A használt idegen szavak mennyisége magyar öntudatunk észrevétlen hanyatlásának mértéke”¹⁹

„A nyelv végeredményben azért romlott meg, mert megromlott az átlagember ízlése, megromlottak, elferdültek esztétikai igényei és elsekélyesedett a lelke”²⁰

Aki túl sok idegen kifejezést használ, az nem magyarul beszél. Aki nem magyarul beszél, az nem magyarul érez. S aki idegen logika szerint érez, valamint gondolkodik, az előbb-utóbb idegen érdeket fog képviselni”²¹

18 www.hirek.ro/forum.php?topic_id=7&undertopic_id=171

19 Tomori Zsuzsa: Gyorssegély. (<http://www.magtudin.org/gyorssegely.htm>).

20 SZTA: A nyelvromlás erkölcsi jelenség (1936). (eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/27904/EM_1936_4-9_05_Nyelvmuveles.pdf?sequence=1).

21 <http://pozsonyiadam.blogspot.ro/2014/03/aki-tul-sok-idegen-kifejezest-hasznal.html>

Ezek a nyelvi ideológiák a nyelv művelői cikkekbe is átszüremlenek, és jelenlétük abból sejthető, amikor a szerző fölösleges, szükségtelen idegen szavakról ír, jóllehet sem a nyelvi rendszerben, sem az egyéni vagy csoport szintű nyelvi repertoárban nincsenek, és nem is lehetnek funkcióatlan elemek, hiszen az a nyelvi jel, amit a beszélő használ, szükségszerű a nyelvi kompetencia vagy a kommunikáció szempontjából. Az alábbi két szövegrészlet egyértelműen jelzi ezt:

„...az idegen szó olyan, mint a műanyag szemét, vagy mint a sejtélősdí (azaz vírus). Zavarja a nyelv (az élő szervezet) egészséges működését – akár komoly károkat is okozhat. Persze nem lehet minden szemetet összegyűjteni, képtelenség minden sejtélősdít (vírust) kikerülni. Az idegen szavak (az élősdiék) velünk maradnak, de visszaszoríthatók!”²²
„Egyesek mindjárt föl horkannak: miért gyom az idegen szó? Nos, az idegen szó az idegen nyelvben tökéletes, miként az ibolya szép virág, de ha a zöldségeskertbe nő bele, akkor ott gyom, és ki kell húzogatni”
(Buvári 2008: 8).

A tárgyiasított (élő szervezetként, kertként elgondolt) nyelv ápolása, védelme szem elöl téveszti a valóságos, csoportos nyelvi kultúrában élő beszélőt, és annak a szocializációs háttérét, a nem véletlenszerűen kialakult nyelvi kompetenciáját.

A külső régiók kétnyelvűségi helyzetében a purizmus egyfajta védekező attitűdként is értelmezhető az államnyelvi dominancia egyensúlyozására, de látjuk, hogy ez a magatartás nem ritkán a beszélők megbélyegzéséhez vezet, azaz a jószándék által vezérelt viszonyulásnak ártalmas hatása is lehet, hogyha a nyelvi bizonytalanságot fokozza, és azt a hiedelmet erősíti, hogy „beszélni nehéz”, jóllehet az embereknek a beszédben rendszerint több évtizednyi gyakorlatuk van. Ezt a fokozott védekezési kényszert az is indokoltta teszi, hogy sok külső régióbéli értelmiségi magáénak érzi azt a nyelvi mítoszt, hogy a nyelvi kölcsönzések, különösen kisebbségi helyzetben az államnyelvből származó átvételek veszélyeztetik a magyar nyelv megmaradását (Benő 2016).

5. További kutatási feladatok

A határtalanítással kapcsolatos vázolt kutatások, publikációs eredmények mellett a külső régiók kétnyelvűségi helyzeteinek jobb megértése céljából a szociolingvisztikai, kontaktológiai kutatásokat további

²² <https://nyelvmuveles.hu/idegen-szavak-magyaritas-nyelvujitas-mondjuk-magyarul/er-tekelvu-igenyes-nyelvmuvelest-akarunk-hangtar-kuruc-portya-a-podcast-ellen>

szempontok, kutatási területek bevonásával lehetne árnyaltabbá tenni. Ilyen lehetne a pszicholingvisztikai vizsgálat, a kognitív és pragmatikai szemlélet alkalmazása. Jóllehet ilyen interdiszciplináris megközelítések alkalmazására történtek kísérletek, szükséges lenne rendszeres és a Kárpát-medence egészére kiterjedő nyelvészeti kutatások megvalósítására.

A Termini Kutatóhálózat 10 éves évfordulójára készült kötet összefoglalja a külső régiók magyar nyelvváltozataira irányuló kutatási tervezeteket (Benő–Péntek 2011: 425–437), amelyeknek egy része azóta bizonyos mértékben megvalósult:

1. *Kisebbségi magyar nyelvi problémák is kezelésük.* 2017 és 2020 között kezdetét vette, és jelentősen bővült egy, valamennyi külső régióra kiterjedő számítógépes adatbázis építése, amely a későbbi kutatásokhoz biztosítja a nyelvi problémák egységes szempontok szerinti feldolgozását, kategorizálását és gyors visszakereshetőségét. Ugyanakkor szükségesnek látszik a korpusz továbbfejlesztése, új adatokkal való bővítése.
2. *Kontaktológiai és kétnyelvűségi kutatások.* E kutatási program kiemelt projektje a határon túli lexikai adatbázis, amely Termini-szótárként az elmúlt 12 két évben folyamatosan bővült, amint szó volt róla korábban. Ide tartozik az elektronikus írott adatbázis, illetve kódváltási korpusz építése, amely jövőbeli feladat a nyelvészeti kutatóhálózatnak.
3. A fordítás és a korpusztervezés problémái kétnyelvűségi helyzetben. A korpusztervezés, a terminológiafejlesztés és -összehangolás területén történtek előrelépések az elmúlt években, amint a vonatkozó országtanulmányok jelzik ezt a nemrég megjelent kötetekben (Fóris–Bölcskei 2019, Tamás–Szoták 2021).
4. Az oktatás nyelvi kérdései. Ezen a területen is több előrelépés, sőt szemléletváltás történt, amint azt a vonatkozó szakirodalom bővülése jelzi (Vančo szerk. 2014; Kádár 2016; Lőrincz–Simon szerk. 2017).

A kutatóhálózat további feladataként megemlíthetjük a következő területeket: *diskurzuselemzések* (élőnyelvi, szakmai diskurzusok regiszter alapú vizsgálata), *dokumentumelemzések* (jogi szabályok, szépirodalmi szövegek ideológiáinak elemzése), *további empirikus vizsgálatok végzése* (szociolingvisztikai interjúk, kérdőíves vizsgálatok, nyelvi naplók íratása és feldolgozása).

Külön kiemelt interdiszciplináris kutatási területként határozható meg *a kognitív tudományi szempontok érvényesítése nyelvi hatások vizsgálatában*. Ennek a megközelítésnek az lenne a célja, hogy a nyelvi kontaktusokban jelentkező lexikai, szemantikai, morfológiai jelenségek leírása árnyaltabb módon történjék, összhangba hozva a kognitív

tudományok által feltárt mentális folyamatokkal és modellekkel. Több ilyen vonatkozású korábbi kezdeményezés erősítésére 2017-ben a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, illetve a Termini kutatóhálózat konferenciát szervezett *Kognitív és pszicholingvisztikai szempontok a nyelvi érintkezések vizsgálatában* címmel. **Az előadások egyértelműen jelezték e kutatási szempontrendszer nélkülözhetetlenségét (Benő–Péntek szerk. 2020), hiszen a „kognitív fordulat” óta megkerülhetetlen feladat a kétnyelvű beszélő nyelvi tudásának, mentális lexikonjának, a szókölcsonzés és interferencia szemantikai vonatkozásainak és funkcionalitásának magyarázata, a terminusok kritikai elemzése a kutatásmódszertani kérdések továbbgondolása céljából.**

A kutatóhálózat vizsgálatai tovább bővíthetők a pszicholingvisztika irányába is. Amint Lengyel Zsolt jelezte a fentebb említett kolozsvári konferencián, a magyarországi *szóasszociációs vizsgálatokat* ki kellene terjeszteni a külső régiók beszélőire, hiszen jogosan feltételezhetjük, hogy a magyarországi eredményekhez viszonyítva (Navracscics 2007; Lengyel 2008) a kétnyelvűség és a regionális kultúra hatására eltérő képzettársítási kapcsolatok rajzolódhatnak ki, és az eredmények jelzésértékűek lennének a kétnyelvű mentális lexikon szemantikai viszonyaira, tudásszerkezetére nézve.

A korpusztervezési feladatok körébe tartozna *az internetes szaknyelvi terminológiai adatbázisok építése*, kétnyelvű, kettősnyelvű korpuszok létrehozása és folyamatos fejlesztése, gondozása. Nyilvánvaló, hogy ezek csak az egyes szakterületeken belül valósíthatók meg terminológus nyelvészek és más szakemberek közreműködésével (Benő–Péntek 2019: 70). Az előmunkálatok részben elkészültek és megjelentek kétnyelvű szakszótárak formájában (l. ezzel kapcsolatban Fábíán szerk., 2017). Ugyanakkor szükségesnek látszik e lexikográfiai munkák online formában való elérhetőségének a biztosítása. Ez azonban intézményileg is összehangolt terminológiastratégia kidolgozását teszi szükségessé, az olyan intézmények rendszeres együttműködését, mint a Magyar Tudományos Akadémia, a Nyelvtudományi Kutatóközpont, a Terminológiai Kutatócsoport (TERMIK), illetve a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat.

A *névhasználat, névpolitikák, névideológiák* régiók szerinti elemzése szintén elodázhatatlan feladatként körvonalazódik, kiegészítve és pontosítva a nyelvi jogok és nyelvpolitikai törekvések elemzését. A névhasználat vizsgálata *szocionomasztikai*, szociológiai alapú kutatásokat feltételez, különösen személynevek, helységnevek, valamint földrajzi köz- és tulajdonnevek vonatkozásában. Az ilyen jellegű kutatások a

terminológiai eltéréseket, a következetlen tulajdonnév-névhasználatot is tudatosítják. Erdélyben, például a sajtóban és bizonyos térképkiadásokban az *Erdélyi-szigethegység* (*Erdélyi-középhegység*) neve *Nyugati-Kárpátok* a földrajzi objektum román névének (*Carpații Occidentali*) tükröztetéseként. Ugyanezt látjuk a Háromszéki-havasok *Vrancsai Havasokként* való megnevezésében a román *Munții Vrancei* név mintájára.

6. Összegzés

A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat kétévtizedes tevékenysége és a nyelvi határtalanítás programjának következetes alkalmazása egyrészt szemléletváltást idézett elő a magyar nyelv fogalmának és határainak újragondolásban, másrészt figyelemre méltó eredményekkel gazdagította a lexikográfiai, szociolingvisztikai és kontaktológiai kutatásokat. A szóhatártalanítás fogadtatása, a kezdeményezést kísérő félreértések jelzik, hogy a nyelvi változási folyamatok, a nyelv standard és nem standard formáinak értelmezése, a nyelvi normák és a nyelv többközpontúságának a kérdése továbbgondolásra szorul. Az ezzel kapcsolatos előítéletek, nyelvi babonák nemcsak a laikusok körében terjednek, hanem a nyelvművelő cikkekben, sőt olykor a szaktanulmányokban is megmutatkoznak. Ezeknek az alapjául szolgáló nyelvi ideológiák tudatosítása közelebb vihet a tényleges nyelvhasználat jobb megértéséhez, különösen hogyha a nyelvközpontúság helyett a beszélőközpontúságot érvényesítünk, egyfajta megértő szociolingvisztikát.

Az eddigi kutatási irányokat és témákat tovább szélesíthetjük, mélyíthetjük multidiszciplináris keretben. Így például a kognitív tudományok és a pszicholingvisztika szempontrendszerének alkalmazása a kétnyelvű beszélőben zajló mentális folyamatok árnyaltabb feltárását szolgálná. Az empirikus kutatások folytatása és további gazdagítása, használat alapú szaknyelvi korpuszok és adatbázisok létrehozása és fejlesztése lehetővé tenné, hogy még realisabb kép alakuljon a külső régiók nyelvváltozatairól, a helyi beszélők verbális repertoárjáról, és általában a nyelvi viselkedés komplexitásáról.

Irodalom

- Arany A. László 1944. *Kolon nyelvjárásának fonológiai rendszere*. Pozsony: Concordia.
- Armstrong, Frédérick 2019. Minoritization and Vulnerability: New Foundations for a Non-Ideal Theory of Multiculturalism. Ms. <https://escholarship.mcgill.ca/downloads/cj82kc71r?locale=en>
- Bartha Csilla 1998. *A szociolingvisztika alapjai*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Bartha Csilla, Nádor Orsolya, Péntek János (szerk.) 2011. *Nyelv és oktatás kisebbségben. Kárpát-medencei körkép*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Bálint Emese, Péntek János (szerk.) 2009. *Oktatás – nyelvek határán. Közelkép és helyzetkép a romániai magyar oktatásról*. Kolozsvár: Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége.
- Benő Attila 2016. A szókölcsönzési folyamat megítélése és a nyelvi ideológiák. In: Pletl Rita (szerk.) *Anyanyelvi beszédkultúra a romániai magyar audiovizuális médiában*. Kolozsvár: Ábel Kiadó. 34–45.
- Benő Attila, Fazakas Emese, Zsemlyei Borbála (szerk.) 2015. *Többszínűség és kommunikáció Kelet-Közép-Európában*. Kolozsvár: EME. https://eda.eme.ro/xmlui/bitstream/handle/10598/31292/EME_MANYE24.pdf
- Benő Attila, Fazakas Noémi (szerk.) 2017. Élőnyelvi kutatások és a dialektológia. Válogatás a 19. Élőnyelvi Konferencia – Marosvásárhely, 2016. szeptember 7–9. – előadásaiból. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület. <http://real.mtak.hu/73791/1/%C3%A9lőnyelvi%20konferencia-split-merge.pdf>
- Benő Attila, Gúti Erika, Juhász Dezső, Szoták Szilvia, Terbe Erika, Trócsányi András (szerk.) 2017. *Tudományköziség és magyarságtudomány a nyelvi dimenziók. A VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Pécs, 2016) három szimpóziumának előadásai*. Törökbálint: Termini Egyesület.
- Benő Attila, Lanstyák István 2019. Megőrzött régiség és kontaktushatás. In: É. Kiss Katalin, Hegedűs Attila, Pintér Lilla (szerk.) *Nyelvelmélet és kontaktológia 4*. 2019. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar. 13–26.
- Benő Attila, Lanstyák István, Juhász Tihamér 2020. A Termini „határtalan” szótára. *Magyar Tudomány* 2: 153–163.
- Benő Attila, Lanstyák István, P. Márkus Katalin, M. Pintér Tibor 2021. A Termini magyar–magyar szótár és adatbázis szerkezeti és szerkesztési sajátosságai. *Magyar Nyelvőr* 4: 376–389.
- Benő Attila, Péntek János (szerk.) 2011. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat 10 éve*. Dunaszerdahely–Kolozsvár: Gramma, Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.
- Benő Attila, Péntek János 2019. A terminológiastratégiai szintjei és feltételei Erdélyben. In: Fóris Ágota, Bölcseki Andrea (szerk.) *Terminológiastratégiai kihívások a magyar nyelvterületen*. Budapest: OFFI Zrt., L'Harmattan. 59–72.
- Benő Attila, Péntek János (szerk.) 2020. *Kognitív és pszicholingvisztikai szempontok a nyelvi érintkezések vizsgálatában*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 11. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége.
- Buvári Márta 2008. *Nyelvművelés-elmélet: értékelt nyelv-művelés*. Budapest: Bárczi Géza Kiejtési Alapítvány.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó: MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó, István, Fenyvesi, Anna. 2000. The sociolinguistic stratification of Hungarian in Subcarpathia. *Multilingua* (19)1–2: 97–124.

- Csernicskó István, Ferenc Viktória 2014. Hegemonic, regional, minority and language policy in Subcarpathia: a historical overview and the present-day situation. *Nationalities Papers* (42)3: 399–425.
- Csernicskó István, Kontra Miklós 2018. Határtalanítás a magyar nyelvészetben. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 1: 91–104.
- Csernicskó István, Hires-László Kornélia, Karmacs Zoltán, Márku Anita, Máté Réka, Tóth-Orosz Enikő 2021. *A magyarok és a magyar nyelv Kárpátalján*. Törökbálint: Termini Egyesület.
- Eöry Vilma (főszerk.) 2007. *Értelmező szótár* +, 1–2. köt. Budapest: Tinta Kk.
- ÉKSz. 2003. Pusztai Ferenc (főszerk.) *Magyar értelmező kéziszótár*. Második, átdolgozott kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fancsaly Éva, Gúti Erika, Kontra Miklós, Molnár-Ljubič Mónika, Oszkó Beatrix, Siklósi Beáta, Žagar-Szentesi Orsolya 2016. *A magyar nyelv Horvátországban*. Kontra Miklós (szerk.). Budapest–Eszék: Gondolat Kiadó, Media Hungarica Művelődési és Tájékoztató Intézet.
- Fábián Zsuzsanna (szerk.) 2017. *Szótárírás a Kárpát-medencében. A magyar és a szomszédos országok többségi nyelveinek kétnyelvű szótárai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Fenyvesi, Anna (ed.) 2005. *Hungarian Language Outside Hungary*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Farkas Tamás, Slíz Mariann (szerk.) 2020. *Tulajdonnevek és szótárak*. Budapest: ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet–Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Fóris Ágota, Bölskei Andrea (szerk.) 2019. Terminológiasztratégiai kihívások a magyar nyelvterületen. Budapest: OFFI Zrt., L'Harmattan.
- Gal, Susan 1987. Linguistic Repertoire. In: Ammon, U., Dittmar, N., Mattheier, K. J. (eds.) *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society*. 1: 286–292. Berlin: Walter de Gruyter.
- Gálffy Mózes, Murádin László (szerk.) 1975. *Anyanyelvünk művelése. Cikkek és tanulmányok*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Gálffy Mózes, Márton Gyula 1987. *Székely nyelvfeldrajzi szótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Glatz, Ferenc (hrsg.) 2003. *Sprache und die Kleinen Nationen Ostmitteleuropas Begegnungen*. Schiftenreihe des Europa Institutes Budapest: Europa Institut. Band 21: 71–86.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest – Újvidék: Osiris K., Fórum Kk., MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Gyurgyík László, Horváth István, Kiss Tamás 2010. Demográfiai folyamatok, etno-kulturális és társadalmi reprodukció. In: Ablonczy Balázs, Bitskey Botond (szerk.) *Határon túli magyarok a 21. században*. Budapest: KEH.
- Heltai János Imre, Oszkó Beatrix (szerk.) 2020. Nyelvi repertoárok a Kárpát-medencében és azon kívül: Válogatás a 20. Élőnyelvi Konferencia (Bp., 2018. aug. 30. – szept. 1.) előadásaiból. Budapest: Nyelvtudományi Intézet.
- Herbák Andrea 2014. *Nyelvi attitűd és nyelvhasználat a Matyó Mezőkövesden*. Szakdolgozat. Miskolc: Miskolci Egyetem <http://midra.uni-miskolc.hu/document/17324?docID=17324&setFontSize=big>
- Horváth István, Tódor Erika Mária (szerk.) 2011. *Nyelvhasználat, tannyelv és két(több)*

- nyelvű lét.* Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kriterion Kiadó.
- Huber, Máté 2020. Hungarian as a pluricentric language. In: Ildikó Vančo, Rudolf Muhr, István Kozmács, Máté Huber (eds.) *Hungarian as a Pluricentric Language in Language and Literature.* Berlin – Wien: Peter Lang Verlag. 19–32.
- Huber, Máté 2022. A nyelvi többközpontúság elméletének szerepe a nyelvoktatásban az angol és a német példáján. *Modern Nyelvoktatás* 1–2: 18–35.
- Humboldt, Wilhelm von 1836/1985. Az emberi nyelvek szerkezetének különbözőségéről és ennek az emberi nem szellemi fejlődésére gyakorolt hatásáról. In: Telegdi Zsigmond (szerk.) *Wilhelm von Humboldt: Válogatott írásai.* Budapest: Európa Könyvkiadó. 69–115.
- Imre Samu 1971. *A felsőőri nyelvjárás.* Nyelvtudományi Értekezések 72. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kádár Edit 2016. *A magyar nyelv tantárgy tartalma és oktatása a romániai oktatásszabályozási keretben.* Műhelytanulmányok a romániai kisebbségekről. Nr. 62. Cluj-Napoca: Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale.
- Kolláth Anna 2005a. Fejezetek a kisebbségi magyar nyelv összehasonlító vizsgálatából. Határtalanítás: előzmények és eredmények – szándék és megvalósulás. *Magyar Tudomány* 50: 156–163.
- Kolláth Anna 2005b. Első fejezet a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító vizsgálatából. Határtalanítás: előzmények és eredmények – szándék és megvalósulás. Lanstyák István, Menyhárt József (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről III.* Pozsony: Kalligram K. 15–30.
- Kontra Miklós 2001. Hungarian verbal puzzles and the intensity of language contact. *Journal of Sociolinguistics* (2): 163–179.
- Kontra Miklós (szerk.) 2005. *Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika.* Somorja–Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Lilium Aurum.
- Kontra Miklós 2019. Harc a kisebbség szó ellen. In: Uő.: *Felelős nyelvészet.* Budapest: Gondolat Kiadó. 126–130.
- Kontra Miklós, Németh Miklós, Sinkovics Balázs (szerk.) 2013. *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában: válogatás a 17. Élőnyelvi Konferencia előadásaiból.* Budapest: Gondolat. 219–236.
- Kontra Miklós, Saly Noémi (szerk.) 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról.* Budapest: Osiris.
- Kozmács István, Vančo Ildikó (szerk.) 2014. *Sztenderd – nem sztenderd. Variációk egy nyelv változataira. Válogatás a 18. Élőnyelvi Konferencia előadásaiból.* Nyitra, 2014. szeptember 18–20. Lakitelek: Antológia K.
- Laczkó Krisztina, Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás.* Budapest: Osiris Kiadó.
- Laihonen, Petteri 2009. *Language Ideologies in the Romanian Banat.* Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Langman Juliet, Lanstyák István 2000. Language negotiations in Slovakia: Views from the Hungarian minority. *Multilingua* (19)1-2: 55–72.
- Lanstyák István 1996. *Gondolatok a nyelvek többközpontúságáról (különös tekintettel a magyar nyelv Kárpát-medencei sorsára).* Új Forrás 6: 25–38.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában.* Budapest–Pozsony: Osiris Kiadó,

Kalligram Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely.

- Lanstyák István 2006a. A nyelvi változatosság mint szótártani probléma (Adalékok a határtalanítás módszertanához). *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról*, 57–104. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák István 2006b. Határtalanítás (a Magyar értelmező kéziszótár 2. kiadása után, 3. kiadása előtt). Mártonfi Attila, Papp Kornélia, Slíz Mariann (szerk.) *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Bp.: Argumentum. 179–186.
- Lanstyák István 2009. A platni botránja. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2: 25–40.
- Lanstyák István 2015. Nyelvi ideológiák (általános tudnivalók és fogalomtár). http://web.unideb.hu/~tkis/li_nyelvideologiai_fogalomtar.pdf
- Lanstyák István 2017. A magyar nyelv kisebbségben. In: Hajba Renáta és Tóth Péter (szerk.) „A véges végtelen.” *Tanulmányok Vörös Ferenc 60. születésnapjára*. Szombathely: Savaria University Press. 119–126.
- Lanstyák István, Benő Attila, Juhász Tihamér 2010. A Termini magyar–magyar szótár és adatbázis. *Régió* 4: 37–58.
- Lee, Sharon S. 2008. *The de-minoritization of Asian Americans: A historical examination of the representations of Asian Americans in affirmative action admissions policies at the University of California*. *Asian American Law Journal* 15(129): 129–152.
- Lengyel Zsolt 2008. *Magyar asszociációs normák enciklopédiája I*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Lőrincz Julianna, Simon Szabolcs (szerk.) 2017. *A tankönyvkutatás szakmai, módszertani kérdései: A Variológiai Kutatócsoport 7. nemzetközi tankönyvkutató szimpóziumának tanulmányai*. Komárno: Selye J. E.
- Maticsák Sándor (szerk.) *Nyelv, nemzet, identitás*. I. kötet, Debrecen–Budapest, 2007. Nemzetközi Magyarásgtudományi Társaság.
- Márku, Anita 2013. „Po zánkárpátszki”: *Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben*. Rákóczi-füzetek, 92. Ungvár: «Lira» Poligráfcentrum.
- Márton Gyula 1962. *A borsavölgyi nyelvjárás igetövei és igealakjai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Márton Gyula 1972. *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Márton Gyula, Péntek János, Vöö István 1977. *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Muhr, R. 2012. Linguistic dominance and non-dominance in pluricentric languages: A typology. In Muhr, R. (ed.) *Non-dominant varieties of pluricentric languages: Getting the picture*. Frankfurt am Main et al: Peter Lang. 23–48.
- Navracsics Judit 2007. *A kétnyelvű mentális lexikon*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Nádor Orsolya, Szarka László (szerk.) 2002. *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Papp György (szerk.) 2001. 11. *Élőnyelv Konferencia*. Újvidék: Újvidéki Egyetem Magyar Tanszéke.
- Penavin Olga 1972. A szerémségi magyar szigetek nyelve. *Nyelvtudományi Értekezések*, 79. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Péntek János 2004. Normagondok Erdélyben (1793–1993). In: Uő. *A nyelv ritkuló légköre*.

- Kolozsvár: Komp-Press. 52–67.
- Péntek János 2004. A magyar nyelv szótárai, nyelvtanai, kézikönyvei és a határon túli magyar nyelvváltozatok. A Magyar Tudományos Akadémia határon túli kutatóállomásainak feladatait is ellátó nyelvi irodák állásfoglalása. *Magyar Tudomány* 7: 724–726.
- Péntek János 2007. Transzszilvanizmusok, romanizmusok és a határtalanítás programja. In: Maticsák Sándor és mtsai (szerk.): *Nyelv, nemzet, identitás. I. kötet. Debrecen–Budapest: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság.* 115–124.
- Péntek János 2015. A kisebbségi szemlélet néhány nyelvi vonatkozása. In: *Történetek a nyelvben a keleti végeken I–II.* 2015–2016. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. I: 341–345.
- Péntek János, Benő Attila 2020. *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben).* Kolozsvár – Budapest: Erdélyi Múzeum-Egyesület, Gondolat Kiadó.
- M. Pintér Tibor 2007. „Határtalan” magyar nyelv – az első, határon túli magyar nyelvváltozatokat tartalmazó strukturált magyar nyelvi korpuszról. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* (9)1: 165–182.
- M. Pintér Tibor 2017. Adatbányászat a kétnyelvűség mögött In: Benő Attila, Gúti Erika, Juhász Dezső, Szoták Szilvia, Terbe Erika, Trócsányi András (szerk.) *Tudományköziség és magyarságtudomány a nyelvi dimenziók tükrében. A VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Pécs, 2016) három szimpóziumának előadásai.* Budapest: Termini Egyesület. 158–167.
- Pusztai Ferenc (főszerk.) 2008. *Magyar értelmező szótár.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Py, Bernad, Jeanneret, Rene (dir.) 1989. *Minorisation linguistique et interaction.* Genève: Droz.
- Simon Szabolcs, Kontra Miklós 200. Slovak linguists and Slovak language laws: An analysis of Slovak language policy. *Multilingua – Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication* (19)1-2: 73–94.
- Sloboda, Marian, Laihonon, Petteri, Zabrodszkaja, Anastassia (eds.) 2016. *Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries.* Frankfurt am Main: Peter Lang Publishing Group.
- Sorbán Angella 2014. *Kisebbség és kétnyelvűség. A kétnyelvűség szociológiai aspektusai az oktatásban és a munkaerőpiacon.* A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 9., Sepsiszentgyörgy: AESZ.
- Szepes Gyula 1986. *Nyelvi babonák.* Budapest: Gondolat Kiadó.
- Szépfolusi István, Vörös Ottó, Beregszászi Anikó, Kontra Miklós 2012. *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában.* Kontra Miklós (szerk.) Budapest–Alsóőr–Lendva: Gondolat Kiadó, Imre Samu Nyelvi Intézet, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.
- Szoták Szilvia, Vargha Fruzsina Sára (szerk.) 2013. *Változó nyelv, nyelvváltozatok, területiség.* A VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus szekcióelőadásai. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó
- Tamás Dóra Mária, Szoták Szilvia (szerk.) 2021. *Terminológiastratégia és jogi alapterminusok a szomszédos országok nyelvén.* Budapest: OFFI Zrt.
- Tánczos, Vilmos, Peti Lehel (eds.) 2012. *Language Use, Attitudes, Strategies. Linguistic Identity and Ethnicity in the Moldavian Csángó Villages.* Cluj-Napoca: Kriterion, The Romanian Institute for Research on National Minorities.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2007. *Idegen szavak szótára.* Budapest: Osiris Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. Az anyaország és a külső régiók, a határtalanítás. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *A magyar nyelv jelene és jövője.* Budapest: Gondolat Kiadó.

150–163.

- Vančo Ildikó (szerk.) 2014. *Funkcionális és kognitív nyelvpedagógia. Szöveggyűjtemény.* Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem.
- Vančo, Ildikó, Muhr, Rudolf, Kozmács, István, Huber, Máté eds. 2020. *Hungarian as a Pluricentric. Language in Language and Literature.* Berlin – Wien u.a.: Peter Lang Verlag.
- Vámszer Márta 1972. *A kalotaszegi nyelvjárás igeragozási rendszere.* Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Vöö István 1975. *A bánsági magyar nyelvjárások magánhangzó-rendszere.* Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Vörös Ferenc (szerk.) 2011. *A nyelvöldrajztól a névföldrajzig II. Családnév – helynév – kisebbségek.* Szombathely: Savaria University Press.
- Vörös Ferenc (szerk.) 2015. *A nyelvöldrajztól a névföldrajzig VI.* Határtalan névföldrajz. Alsóőr: Imre Samu Nyelvi Intézet. 147–186.
- Vörös Ferenc (szerk.) 2017. *A nyelvöldrajztól a névföldrajzig VIII. A nyelvterület keleti peremén.* A 2017. május 30–31-i kolozsvári névföldrajzi tanácskozás előadásai. Kolozsvár–Szombathely: Erdélyi Múzeum-Egyesület, Savaria University Press.
- Vörös Ferenc (szerk.) 2019. *A nyelvöldrajztól a névföldrajzig X. Nevek a nyelvpolitikai küzdőtérben.* Szombathely: Savaria University Press
- Zsemlyei János 1979. *A Kis-Szamos vidéki magyar tájszólás román kölcsönszavai.* Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.

II. NYELVPOLITIKA, NYELVSTRATÉGIA, NYELVI TERVEZÉS

PÉNTEK JÁNOS

Babeş–Bolyai Tudományegyetem
pentekj@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1620-859X>

A magyar nyelv és nyelvközösség: sokféle gond, közös felelősség¹

Nem ok nélkül hivatkozik Lovász László, az MTA elnöke *A magyar nyelv jelene és jövője* címmel megjelent összefoglaló kötethez írt Előszavának első mondatában arra, hogy „A Magyar Tudományos Akadémia számára hagyomány és kötelezettség a nyelvvel, a magyar nyelvvel törődés”. Ez nem csak elismerő nyugtázása annak, hogy ez az összefoglalás az Akadémia keretében készült el Tolcsvai Nagy Gábor akadémikus szerkesztésében (és jelentős mértékben szerzőségében), és hogy az Akadémia támogatásával jelent meg a Gondolat Kiadónál. Ismerjük, tudjuk, hogy a hagyomány, amelyre Elnök úr hivatkozik, a Magyar Tudós Társaság alapításáig nyúlik vissza, a kötelezettséget pedig az Akadémiai törvény is előírja. Az Akadémiának ma is ez az egyik közfeladata: segítenie kell a magyar nyelv megőrzését és korszerűsítését, valamint a tudományok magyar nyelven való művelését.

Az Akadémiának a nyelvvel kapcsolatos teendői és lehetőségei koronként változtak. Kulcsfontosságú volt a 19. század első fele, a magyar nyelv kiteljesítésének és felemelkedésének korszaka. A nyelvújítás szándékai nem valósulhattak volna meg, eredményei nem verhettek volna gyökeret erős intézményi háttér nélkül. Akkor – bár az Akadémia működése az egész nyelvterületre kiterjedt – több és sürgetőbb volt a tennivaló Magyarországon, mint a „másik magyar hazában”, Erdélyben. Új helyzetet teremtett Erdély és a többi külső régió helyzetében az, ami száz évvel ezelőtt történt, és ismét újat az 1990-es változás. Ahhoz azonban, hogy az Akadémia hitelesen és hatékonyan vállalhassa a nyelvvel kapcsolatos közfeladatát a nyelvközösség egészére vonatkoztatva, nem lett volna elég, és most sem elég pusztán a magyarországi és a határon túli nyelvészek

¹ A dolgozat a Magyar Tudomány Szemle rovatában jelent meg (2019/2, 291–297) a Tolcsvai Nagy Gábor szerk. kötetről: *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2017.

szakmai együttműködése. Szükség volt arra is, hogy az 1949-et követő négy évtized után, amikor az MTA működése Magyarországra szűkült, a század utolsó évtizedében elkezdje saját intézményi kiterjesztését a nyelvterület, a nyelvközösség és a tudományos közösség egészére. Annál is inkább, mivel a nyelv jövője elsősorban a peremrégiókban bizonytalan: ott van szükség határozottabb nyelvi tervezésre, nyelvstratégiára és mindezek folyamatos megvalósítására. Ebben a három évtizedben, a kötet címében is jelzett „jelen” három évtizedében, a fejleményekben és a változásokban a külső régiók is benne vannak. A kötetbe pedig sok minden bekerült azoknak az intenzív multi- és interdiszciplináris kutatásoknak az eredményeiből, amelyeket a külső régiók nyelvészei, társadalomkutatói végeztek önállóan vagy hálózati együttműködésben (szorosabb szervezettségben, akadémiai háttérrel éppen a nyelvészek kutatóhálózatában, a Terminiben). Ezt elsősorban nem néhányunk szerzősége jelzi (Péntek János, Szabó Mihály Gizella, Vančo Ildikó), nem is a munkáinkra való gyakori hivatkozás vagy az egyes fejezetek irodalomjegyzéke, hanem a tartalom és a szemlélet.

Az nem várható el, hogy a kötet tizennégy szerzőjének teljesen azonos legyen a perspektívája, a határokon inneni és túli perspektíva különbsége sem tűnt el teljesen, még kevésbé a szerzők eltérő beállítottsága. Ezek a különbségek azonban a tudományon belül természetesek, annál is inkább, mivel ugyanannak a paradigmának: tematikának, módszertannak és ideológiának a keretein belül vannak, amelyekben mi, a Terminisek is dolgozunk. Ez nem jelent azonosságot, de egyetértést jelent az alapkérdések megítélésében.

Miben érhető tetten ez a közös paradigma? Újra az Előszóból idézek arra vonatkozóan, hogyan látta a szerkesztő a magyar nyelv jelenének és jövőjének elemző leírását: „A reflexió, a leírás és az értékelés a jelen kötetben a történeti folyamatok, tendenciák bemutatására törekszik.” Másképpen nem is lehet összekötni a múlttá vált jelent (az elmúlt három évtizedet) és a jövőt, csak a történések, a tendenciák, a mozgási irányok ismeretében, összekötve azok értékelését a nyelvközösség sorsával. Ezek megítélése adja meg a közös, funkcionális szemléletű paradigma kereteit, amely együtt tekinti a nyelv tudását és a nyelvhasználatot, a nyelvet és a nyelvközösséget. Ebben a paradigmában nem szoktunk hivatkozni a nyelv immanens fejlődésére vagy visszafejlődésére, sem a nyelv javulására vagy romlására. Annál inkább, mint a kötet szerzői is teszik, a nyelvközösség demográfiai gyarapodására vagy apadására, a térbeli visszaszorulására vagy megmaradására, esetleg terjedésére (általános térvesztés, regresszió vagy expanzió); a jogi helyzetbeli, státusbeli emelkedésére vagy süllyedésére,

a funkcióbeli bővülésére vagy szűkülésére; a nyelvváltozatok és a régiók nyelvhasználatbeli közeledésére vagy távolodására, egységesülésére vagy az elkülönülésére (konvergenciára vagy divergenciára); a presztízs erősödésére vagy gyengülésére, az attitűd, a nyelvhez való viszonyulás pozitív jelenségeire (szimbolikus fölértékelés, rajongás) vagy negatív megnyilvánulásaira (közömbösség), a nyelvben való megmaradásra vagy a nyelvről való lemondásra. Ezek a folyamatok együttesen határozzák meg a nyelv és a nyelvközösség jövőbeli versenyképességét, kisközösségekben az életképességét.

Tolcsvai Nagy Gábor a kötet Bevezetésében hat pontban indokolja a munka aktualitását és az áttekintés (a „jelen”) három évtizedes időkeretét (az egyes fejezetek szerzői természetesen a távolabbi múltra is kénytelenek visszatekinteni). Az ő indokait annak feltételezésével is nyomatékosíthatjuk, hogy 1990 korszakhatárnak bizonyulhat a magyar nyelv történetében. A nyelv történetében, a változás folyamatosságában a korszakhatárok konvencionálisak, és következetlenek is abban a tekintetben, hogy hol inkább a nyelvközösség, hol a nyelv történetének egymással nem mindig egybeeső fordulópontjait jelzik (például: 1526, 1772). A körülötte folyó viták ellenére ténynek lehet tekinteni, hogy 1990-ben és az azt követő időszakban mind a nyelvközösség, mind a nyelv életében több tényező jelzi az új korszakot: a történelmi fordulat, az új ideológiák és a merőben új kommunikációs technika, a nyelv új dimenziója, halmazállapota (az elektronikus, digitális technika), változások a nyelvi mozgás irányában stb. Ezekben a tényezőkben van egy közös elem: a fizikai, a nyelvi és a szellemi mozgás nagyobb szabadsága.

Önáltatás volna azonban arra számítani, hogy a dolgok maguktól is jó irányt vettek. A kötetnek éppen az a legnagyobb értéke, és ez szokatlan is a szakmai szintézisektől, hogy felvállalja a cselekvést, cselekvésre készítet: megalapozása egy lehetséges nyelvstratégiának. Szintén a Bevezetésben írja a szerkesztő: „A Kárpát-medencei magyarság anyanyelvének fennmaradásáért tenni kell. A jelen kötet a magyar tudomány bevonható eredményeinek összegzése a fennmaradás érdekében szükséges cselekvések egyikeként.” A kötet tehát mintegy megerősíti az Akadémia felelősségvállalását abban, amit tenni kell és tenni lehet a magyar nyelvközösség és a magyar nyelv érdekében.

A cselekvést, a beavatkozást is – amennyiben szükség van rá és lehetséges – a mozgási irányok ismeretében lehet megtervezni és végrehajtani, mindig a nyelvközösség egészének általános és a kisebb, helyi nyelvi közösségek speciális érdekéhez igazodva. Ez az érdek pedig általánosabban a magyar

nyelvben való megmaradás, a nyelvi kommunikáció tekintetében az esélyegyenlőség biztosítása, az anyanyelvi kommunikáció életképessége és versenyképessége. Ennek részleteit Tolcsvai Nagy Gábor a kötet végén, a VII. és a VIII. fejezetben, a résztanulmányok összefoglalásaként fejti ki. A nyelvi tervezést, a nyelvstratégiát azokhoz a folyamatokhoz is hozzá kell igazítani, amelyek a nyelv, a nyelvközösség közvetlen és távolabbi környezetében mennek végbe, igazodni kell a magyarral közvetlenül érintkező, vele részben keveredő nyelvközösségek implicit vagy explicit nyelvstratégiájához, nyelvpolitikájához.

A szinte reménytelenül szerteágazó kérdéskört a kötetben a szerkesztő által jegyzett, a nyelv és a nyelvközösség fogalmát, valamint a vizsgálat módszertanát bemutató bevezető és az összefoglaló zárófejezeten kívül hat fejezetben mutatja be. Ezek közül három további tizenhét, többé-kevésbé önálló tanulmánynak is tekinthető tematikus alfejezetet tartalmaz. A három nagy fejezet egymásra épülő témái: A magyar nyelv és nyelvközösség helyzete szűkebb és tágabb környezetében, A magyar nyelvközösség belső szerkezete és működése a Kárpát-medencében, A nyelvhasználat intézményes színterei. A következő három, önálló fejezet: A magyar nyelv és az irodalom (Kulcsár-Szabó Ernő), A magyar nyelv külföldön (Nádor Orsolya), Nyelvi tervezés (Tolcsvai Nagy Gábor).

A magyar nyelv helyzetét szűkebb és tágabb környezetében bemutató II. fejezetben – annak a kétségtelen ténynek az alapján, hogy „A magyar nyelvközösség, nemzet és állam nem azonos, de egymást történeti koronként különböző módon átfedő kategóriák” (50.) – az első tanulmány szerzője (maga a szerkesztő) külön-külön vázolja ennek történeti (történettudományi) és nyelvészeti (geolingvisztikai, areális nyelvészeti) modelljét, majd nyelvünknek az ezredfordulóra a Kárpát-medencében és Közép-Európában kialakult helyzetét, végső kitekintéssel nyelvközösségünknek az Európai Unióban elfoglalt helyére. Ugyanebben a fejezetben sor kerül a magyar nyelv jogi helyzetének körültekintő bemutatására (Andrássy György), valamint nemzet, állam, nyelvközösség viszonyának lehetséges értelmezésére (Gyáni Gábor). Gyáni Gábor a jövőt meghatározó globalizációt úgy látja, hogy az egyaránt lehet áldás és átok a nyelvi közösségek jövőjére nézve. A kisebbségi közösségek számára olyan értelemben lehet áldás, ahogy a mai integrációs folyamatokban látjuk: „Az újra egymásra találás a nemzeti dezintegrációnak, a nyelvészek által emlegetni szokott nyelvi (kulturális és mentális) szétfejlődés fékezésével és akár a folyamat visszafordíthatóságával is könnyen együtt járhat.” (104.)

A legterjedelmesebb III. fejezetben kilenc tanulmány részletezi a valóban átfogó témát: A magyar nyelvközösség belső szerkezete és

működése a Kárpát-medencében. A népesedési viszonyokat Tóth Pál Péter mutatja be a nyelvközösség létrejöttétől a népesedés II. világháború utáni alakulásáig. Kronologikusan is ezt folytatja a kommunikációs rendszer vonatkozásában Tolcsvai Nagy Gábor két lépcsőben: 1. 1945–1990, 2. 1990 után. Úgy értékeli, hogy 1990 után Közép- és Kelet-Európa országai is megszabadulnak korábbi koloniális állapotuktól, és ennek következménye, hogy „Az ezredfordulós magyar nyelvközösség hálózata dinamikus és nyitott rendszer. [...] A nyitottságot és dinamikusságot segíti, sőt kezdeményezi is az elektronikus kommunikáció.” (146.) Kérdéses, hogy a határon túli magyar nyelvközösségek mind eljutottak-e a posztkoloniális állapotba. Megítélésünk szerint az elektronikus kommunikáció tekintetében bizonyára igen, a nyelvi jogok, a nyelvhasználat szabadsága tekintetében pedig biztosan nem. A további tanulmányok a magyar nyelvközösséget alkotó részeket veszik sorra: az anyaország és a külső régiók, a határtalanítás; a magyarországi helyzet (Tolcsvai Nagy Gábor); a külső régiók (Péntek János); a nyelvjárások (Kiss Jenő); a magyar standard helyzete (Tolcsvai Nagy Gábor). Végül két olyan téma csatlakozik a fejezethez, amelyek fontos kiegészítései az előbbieknak: Nem magyar nyelvi kisebbségek magyar nyelvi közegben (Knipf Erzsébet), A magyar nyelvhasználat jellemzői a tengerentúli diaszpórában (Bába Szilvia). Mivel a határtalanítást mint a Terminihez tartozó nyelvészek által elindított, az anyaország és a külső régiók nyelvi közelítésére és a változatosság elfogadására irányuló nyelvi tervezést továbbra is félreértés és némi gyanakvás kíséri (a kötetben is több helyen szóba kerül), érdemesnek látom ezzel kapcsolatban Tolcsvai Nagy Gábor véleményét idézni: „A változataiban hálózatszerűen működő magyar nyelv és nyelvközösség a határtalanítás folyamatában egyrészt egységesítő, másrészt viszont a sokféleséget növelő irányokat vesz. Hozzájárul a nemzet fogalmának újraértelmezéséhez és újraalkotásához, ám ezt részben a globalizáció eszközeivel és módszereivel teszi.” (162.) A félreértésre és a gyanakvásra „a sokféleség növelése”, azaz a határon túli régiók általánosan használt elemeinek tudomásul vétele, regisztrálása, indokolt esetben a kodifikálás kiterjesztése ad okot. Vannak, akik ebben veszélyt látnak a nyelv egységére nézve. Holott nyilvánvaló, hogy éppen a sokféleség elismerése erősítheti meg a nyelv egységét, ez teszi lehetővé, hogy a nyelvközösség minden beszélője sajátjának érezze anyanyelvét.

A IV. fejezet tanulmányai A nyelvhasználat intézményes színtereit veszik sorra, néhány fontos színterét, láthatóan a teljességre törekvés szándéka nélkül. Az első az, amely minden korban a legérzékenyebben tükrözi a nyelvközösség belső viszonyait, a beszélők személyes kapcsolatának alakulását: A nyelvi kapcsolattartás alapformái. Domonkosi Ágnes olyan

érzékkelhető változásokat állapít meg a megszólítások és köszönések vonatkozásában, mint a tegeződés terjedése, a maga visszaszorulása, az önözés szélesedő szerepköre. Ebből a fejezetből sem hiányzik a kitekintés a határon túliak magyar nyelvhasználatára, amelynek fontos és a nyelvi jogok érvényesülése tekintetében érzékeny színtere a közigazgatás (Szabó Mihály Gizella). A jelen nyelvi folyamatai és még inkább a jövő szempontjából talán a legfontosabb A számítógép, az elektronikus kommunikáció és az internet hatása (Prószték Gábor). Az elmúlt negyedszázad távlatából tanulságosak a szerző válaszai azokra az alapkérdésekre, hogy: Változott-e maga a magyar nyelv az elektronikus kommunikáció hatására? Hogyan változott ugyanezekre a hatásokra a nyelvközösség kommunikációs kultúrája? Hogyan változott ez a kommunikációs kultúra interkulturális tekintetben. A válaszokat itt nincs módunk részletezni, ezek egyébként empirikusan is feltételezhetők, az ti., hogy mind a nyelvben, mind a nyelvközösség kommunikációs kultúrájában, de még az általánosabb nyelvi folyamatokban is legfontosabb hatása az életünkbe berobbant új technikának volt. És ezek a hatások folyamatosak, a nyelv jövője is sok tekintetben tőlük függ. A jövőt folyamatosan alakító szocializációs és nyelvhasználati színtér az anyanyelvoktatás. Ennek magyarországi helyzetét írja le Kugler Nóra, a határon túlit Vančo Ildikó.

Tekintettel arra, hogy a szépirodalomnak, az olvasásnak kiemelkedő szerepe van a nyelvi műveltség gyarapításában és fenntartásában, a szépirodalom nyelve, a költői nyelv pedig mint nyelvváltozat bizonyos értelemben szintézise az összes többinek, indokolt volt külön fejezetet szentelni a magyar nyelv és az irodalom viszonyának. Ez a fejezet Kulcsár Szabó Ernő tanulmányát tartalmazza: A nyelv, a dolgok és az alapító megnevezés. A nyelvi alkotás és a mai szépirodalom. Sokrétű elemzésének talán legfontosabb megállapítása, hogy az 1970–80-as évek fordulójától, nem függetlenül az európai irodalmi folyamatoktól, fontos változás következik be:

A legnagyobb változás minden kétséget kizáróan az irodalomnak a nyelvhez való viszonyában megy végbe – és pedig a nyelv évtizedek óta nem tapasztalt fölértékelődésével. [...] egy évtized múlva az az egészen új körülmény állott elő, hogy [...] mindinkább a maga artikulált történeti dimenzionáltságában megtapasztalt nyelviséghez való hozzátartozás, illetve ennek tudata vált az irodalomalkotás egyik legfontosabb tényezőjévé. (451.)

Paradoxálisnak tűnik, hogy miközben az irodalomalkotásban fölértékelődik a nyelv, az olvasás drasztikus háttérbe szorulásával bizonyára

csökken ennek hatása a nyelvhasználatra.

A nyelvhasználat színtereinek bemutatásában sem lehet a teljességet elvárni a kötettől. Fontosságuk miatt háromnak a hiányát mégis szóvá kell tennünk. Az egyik a nyelvi hagyományokat őrző és a nyelvi minta szerepét is betöltő egyházi nyelvhasználat, a másik a köznapi nyelvhasználatot legközvetlenebbül és legnagyobb hatással befolyásoló média, a rádió és a televízió. És van még valami, ami szintén kimaradt a kötet széles körű áttekintéséből. Az a nyelvi regiszter, amelynek használatában, korszerűsítésében az Akadémiának közvetlen szerepe, az értelmiségi elitnek pedig közvetlen felelőssége van: a szaknyelvek, a tudományos terminológia, a tudomány magyar nyelvűsége.

Különálló fejezetben (VI. A magyar nyelv külföldön) szerepel Nádor Orsolya tanulmánya is: A magyar nyelv külföldi megismertetése, vonzereje. A tanulmány a témához tartozó fogalmak tisztázását követően tömör összefoglalását adja a hungarológiai kutatás és felsőoktatás helyzetének (kulturális diplomáciának, intézményeknek), a magyar nyelv külföldi, változatos helyzetekhez, színterekhez igazodó oktatásának (anyanyelv, származásnyelv, idegen nyelv). Ebből arról is tájékozódhatunk, hogyan változik külföldön – szintén több tényező függvényében – a magyar nyelv vonzereje, presztízse.

Az előzőekben idéztük a Bevezetésnek azokat a mondatait, amelyekben a szerző-szerkesztő arra figyelmeztet, hogy a magyar nyelv fennmaradásáért tenni kell, és azt is mondja, hogy magát a kötetet is ilyen irányú cselekvésnek szánja, ilyennek tekinti. Hogy mit és hogyan lehet és kell tenni, annak összefoglalását találjuk a szintén általa írt Nyelvi tervezés című fejezetben. Tanulmányának teljes címe a nyelvstratégia megalapozását ígéri: Tervezés, (ön)értelmezés, fenntartás. A magyar nyelvstratégia lehetőségei és kötelességei. A szerző szerint „[a] nyelvstratégia fő célja a nyelv, egy nyelv, a mindenkor anyanyelv fenntartása és jövőbeli élete fő irányainak a kijelölése” (487.). A kiindulópontja tehát ennek is a folyamatok, a mozgási irányok ismerete, és ennek alapján annak keresése, mit tehet a nyelvi tervezés ezeknek a nyelvközösség szempontjából, a jövő szempontjából kedvező befolyásolására. Mit tehet azért, hogy a nyelv ne gyengítse, hanem erősítse a nyelvközösség versenyképességét, életképességét, biztosítsa a beszélő esélyegyenlőségét, méltóságát, a mindennapi otthonosságot. Az atomizálódó világban fontos a közösségek nyelvi, kommunikációs köteléke, a globalizálódó világban megnő az anyanyelv (és a nyelvjárások) identifikáló szerepe, amelynek a magyar identitásban eddig is meghatározó szerepe volt. „A magyar nyelv jövője nem lehet holmi jóslás vagy kuruzslás

áldozata, hanem csakis az alkotó gyakorlat és a felelős tervezés együttes kimenete, megfelelő elméleti és módszertani keretben.” (488.)

Remélhetőleg ez a kötet valóban megalapozza a magyar nyelvstratégiát. Erre részint valóban azért van szükség, amire Tolcsvai Nagy Gábor is hivatkozik, mert: „Több hamis kétség és veszély, illetve egyoldalúan ideologikus nézet fogalmazódott meg vagy nyert teret az elmúlt évtizedben a magyar nyelvvel és annak jövőjével kapcsolatban.” (504.) Részint pedig azért, mert a látszat ellenére, hogy sokan foglalkoznak nyelvstratégiával, inkább a személyes ambíciókat és az intézményi tehetetlenségeket, bizonytalanságokat érzékelhettük, az értelmiségi elit közömbösségét az anyanyelv iránt. Váramozásaink ellenére ezen lényegesen nem változtatott a Nyelvstratégiai Intézet létrejötte sem. Mintha patthelyzet alakult volna ki. Ennek leginkább azok vallották kárát (és magunkat, a Terminet, is ezek közé soroljuk), akik egyértelmű stratégiát, határozottabb cselekvést és támogatást vártak el, miközben éppen fontos nyelvi tervezési programok megvalósításán dolgoztak. A Termini munkájának is ez az alapvető értelme. Nem valószínű, hogy az ideológiák fölé lehet emelkedni, az sem, hogy mellőzni lehetne a politikát. Az viszont elvárható és megvalósítható, hogy azon a szakmai, stratégiai alapon, amelyet ez a kötet képvisel, jusson közös nevezőre a szakma, a tudománypolitika és a közpolitika. A közös felelősség a cselekvés összehangolására kötelez.

A nyelvi problémák kezelése mint nyelvvalakító tevékenység¹

1. Bevezetés

Ez az írás egyfajta bevezetés kíván lenni a nyelvi problémakezelés kérdéskörébe. Arra, hogy épp erről írjak cikket, mindenekelőtt az a tény motivált, hogy a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat 2017-ben egy új projektet indított el, melynek célja a Kárpát-medencei magyar beszélőközösségekben jelentkező nyelvi problémák feltárása, rendszerezése, dokumentálása, elemzése, közzététele, valamint kezelési javaslatok kidolgozása. A program ugyan jelenleg szünetel, ám bízom benne, hogy csak átmenetileg. Összefoglaló jellegű írásommal a jövőben remélhetőleg újrainduló munkálatokhoz próbálok segítséget nyújtani, a nyelvi problémákkal, valamint az általános problémakezeléssel foglalkozó szakirodalom, korábbi publikációim és kutatásaim alapján.

2. Nyelvi probléma

2.1 A nyelvi probléma mibenléte

A nyelvi problémákkal való foglalkozás pikantériáját az adja, hogy a „nyelv” kategóriája meglehetősen problematikus. Olyannyira, hogy a nyelvet – sokak számára botrányos módon – *ideologikumnak* vagy *illuzórikumnak* nevezem, abból kiindulva, hogy a nyelv abban a formában, ahogy el szoktuk képzelni, nem a való világba tartozik, hanem a gondolatok, az ideológiák és az illúziók világába (részletesebben Lanstyák 2017a és az ott hivatkozott irodalom).

Tudjuk azonban, hogy legtöbbször – bár nem mindig – gondolataink

¹ A tanulmány első közlésének adatai: Lanstyák István 2023. A nyelvi problémák kezelése mint nyelvvalakító tevékenység. In: Lehoczki-Samardžić, Anna, Szoták, Szilvia (szerk.) *Az anyanyelv megőrzésének lehetőségei a magyar nyelvterület peremén*. Eszék, Horvátország: Glotta Nyelvi Intézet. 63–77.

valóságos dolgok reprezentációi, s az is jól ismert tény, hogy minden illúzió háttérében valamilyen valóságos dolog észlelése áll.² A nyelv esetében az, ami valóságos, egyfelől a beszélés (az ún. nyelvhasználat, a beszéd, a beszédtevékenység, a beszédfolyamat), másfelől a beszélés következtében létrejövő beszéléstermékek (szövegek, diskurzusok).³

A fentiekből következően a nyelvi probléma olyan nehézség, akadályozó tényező, megoldásra (vagy másfajta kezelésre) váró feladat, amely (a) a beszéléssel mint egyfajta emberi tevékenységgel vagy (b) a beszéléstermékekkel mint e tevékenység hallható, ill. olvasható eredményeivel kapcsolatos. A nyelvi probléma fogalmának ez a megközelítése az élet más területein jelentkező problémák kezeléséről szóló szakirodalomra épül (a hivatkozásokat l. alább).

A nyelvmenedzselés-elmélet, melyről alább részletesebben is szó lesz, a nyelvi problémát az adott beszédhelyzetben érvényesülő nyelvi-kommunikációs normától (vagy elvárástól) való, negatívan értékelt eltérésként határozza meg (lásd: pl. Nekvapil 2006: 97). Ezzel a megközelítéssel jómagam kezdettől fogva elégedetlen voltam, mivel az legfőljebb olyan ideális beszélőközösségekben, ill. olyan beszédhelyzetekben követhető, melyekben a beszélők nyelvhasználatát az interakció minden résztvevője által egyformán elfogadott és értelmezett, stabil normán alapul. Ilyen közösségek szigorúan véve nem léteznek.

E felfogás további hátránya, hogy közvetlenül csak a nyelvi problémák egyik típusára, a szemtől szembeni kommunikáció folyamán, „itt és most” bekövetkező eseti problémákra vonatkozhat, melyeknek a kezelése is gyakran történik online, a kommunikációs folyamat során. Ebbe a meghatározásba nem férnek bele sem a sok hasonló jellegű egyedi probléma általánosításából (elméleti konstruktumként) létrejövő ún. típusproblémák, melyeknek a kezelése mindig offline történik, sem a még be nem következett, hanem a jövőben fenyegető problémák, az anticipált problémák, melyek a jelenben még nem is kezelhetők, legfőljebb óvintézkedések tehetők megelőzésük érdekében.

2.2 Nyelvi probléma és nyelvi ideológia

Amint arról fentebb szó volt, a „nyelv” (és vele együtt annak különféle alfajai, mint pl. az „anyanyelv”, a „nyelvváltozat”, a „regiszter”, a „nyelvjárás”) az ember képzeletvilágának egyik jellegzetes terméke, s mint

² A szó lélektani értelmében vett illúzió abban különbözik a hallucinációtól, hogy míg az illúzió olyan hamis észlelés, amely valódi külső ingerre épül, addig a hallucináció kiváltó inger nélküli hamis észlelés.

³ A beszélésbe az egyszerűség kedvéért az írást is beleértem, a beszéléstermékekbe pedig az írástermékeket.

ilyen inkább a vasorrú bábával, a hétmérföldes csizmával, a kultúrával, a nemzettel és hasonlókkal rokon, mintsem a való világ történéseivel és tárgyaival, még akkor is, ha a nyelvészeti illuzórikumok nélkülözhetetlen részeivé váltak minden tudományos nyelvleírásnak (lásd: Szilágyi 2004). Ez a tény érthetővé teszi azt, hogy a nyelvről való gondolkozás a szó legtágabb értelmében vett nyelvi ideológiák „gyártását” és különféle (olykor nagyon aljas, máskor nagyon nemes) célokra való felhasználását jelenti. Ebből logikai úton is levonhatjuk azt a következtetést, amit amúgy bőséges tapasztalati anyag is igazol, hogy ti. a nyelvi problémakezelés kérdéseinek megértése elképzelhetetlen a problémák háttérében álló nyelvi ideológiák tanulmányozása és elemzése nélkül.⁴

Bár a nyelvi probléma – főleg, ha a következményei felől nézzük – objektív dolognak látszik, az, hogy egy egyén vagy közösség egy problémahelyzetet mennyire érez súlyosnak, sőt az is, hogy egyáltalán mit él meg nyelvi problémaként és mit nem, továbbá az, hogy a problémákat hogyan kezeli, nagymértékben függ az adott egyénre, ill. közösségre jellemző nyelvi ideológiáktól. Ha saját közösségünk nyelvi problémáit meg akarjuk ismerni és érteni, s ha ezen túl még hozzá is szeretnénk járulni megoldásukhoz, elengedhetetlen, hogy alaposan megismerjük a közösségünkben élő nyelvi ideológiákat: azokat is, amelyeket nyíltan vallanak az emberek és az államhatalom képviselői, s azokat is, amelyek inkább csak a beszélők viselkedéséből vagy az államhatalmi döntésekből olvashatók ki. (l. Ludányi 2019)

3. Nyelvi és metanyelvi tevékenység

A nyelvi eszközöket felhasználó kommunikációs tevékenységen, azaz a nyelvi tevékenységen belül sajátos jellegű a metanyelvi tevékenység – az olyan nyelvi tevékenység, melynek témája maga a „nyelv”, azaz a beszéléssel vagy a beszéléstermékekkel kapcsolatos jelenségek. A nyelvmenedzselés-elméletben a nem nyelvi témájú nyelvi tevékenységet nyelvhasználatnak,⁵ a metanyelvi tevékenységet nyelvmenedzselésnek, a

4 Nyelvi ideológiákon olyan gondolatokat, gondolatrendszereket értek, amelyek a nyelvi rendszerrel, a nyelvműködéssel, a nyelvhasználattal, a nyelvi közösségek helyzetével, a nyelvek egymáshoz való viszonyával stb. kapcsolatos tények magyarázatára és igazolására szolgálnak (lásd: Lanstyák 2017b).

5 A nyelvhasználat egyaránt jelenthet beszélést, beszéd értő hallgatását, írást vagy értő olvasást. (Nem értett idegen nyelvű szöveg hallgatása, ill. olvasása nem minősül nyelvhasználatnak.)

kettőnek az együttesét nyelvi tevékenységnek nevezik (Kimura 2005: 9 és passim; vö. még Lanstyák 2021).

Anyelvmenedzselés műszó elvileg mindenfajta metanyelvi tevékenységet magába foglal, bár az elmélet követői a gyakorlatban csak bizonyos típusú metanyelvi tevékenységekkel foglalkoznak. A nyelvmenedzselés-elmélet egyik legnagyobb erénye az, hogy a nyelvi és a metanyelvi tevékenységet egységes elméleti keretbe helyezi, hangsúlyozva, hogy „a nyelvmenedzselés a nyelvi tevékenységek szerves részét képezi” (Kimura 2005: 12; fordítás tőlem).

A metanyelvi tevékenységek egyik jellegzetes válfaja a nyelvvalakítás. Ez olyan metanyelvi tevékenységként határozható meg, melynek célja (a) meglévő vagy jövőbeli beszéléstermékek nyelvi megvalósulásának tudatos befolyásolása vagy (b) magának a gondolati valóságként létező nyelvi rendszernek, ill. az abban található elemeknek a megváltoztatása, azaz hagyományosan fogalmazva nyelvi változások előidézése.

Ha a nyelvvalakítás indítéka az, hogy valamilyen nyelvi problémát vagy nyelvi vonatkozású társadalmi problémát enyhítsünk, megoldjunk vagy más módon kezeljünk (s a nyelvvalakításnak többnyire ez az indítéka!), nyelvi problémakezelésről (vagy pontoskodóban: nyelviproblémakezelésről) is beszélhetünk. Az egyes tevékenységfajták egymáshoz való viszonyát az alábbi táblázat szemlélteti.

Korábban már kiderült, hogy a nyelvvalakításba nemcsak az emberek tudatában élő *nyelvi* rendszer megváltoztatására irányuló törekvések tartoznak, hanem az objektíve létező *diskurzusok* megváltoztatására irányuló törekvések is. A nyelvvalakításnak a diskurzusok megvalósulásának befolyásolására irányuló válfaját diskurzusalakításnak, a nyelvi változások befolyásolására irányuló válfaját pedig korpuszalakításnak nevezzük (lásd: Lanstyák 2007, 2018a). A diskurzusalakítás magáért beszélő fogalom; arról, hogy mi fán terem a korpuszalakítás, később lesz szó.

Írásomnak természetesen nem tárgya a beszélés, sőt még a metanyelvi tevékenység sem a maga egészében, hanem csupán az olyan metanyelvi tevékenység, mellyel a nyelvvalakítók célja az, hogy a beszélés módjának befolyásolása által nyelvi vagy nyelvi vonatkozású társadalmi problémákat oldjanak meg, enyhítsenek vagy más módon kezeljenek – ezt jelenti a nyelvi problémakezelés.⁶

⁶ Bár vannak nyelvészek, akik ezt nem így gondolják, az egész nyelvtörténet számtalan bizonyossággal szolgál arra nézve, hogy a beszélés is – mint minden más tudatos vagy féltudatos emberi tevékenység – kívülről is, belülről is befolyásolható, azaz mások is képesek hatást gyakorolni arra, hogyan beszélünk, s mi magunk is tudatosan képesek

1. táblázat. A nyelvi tevékenység válfajai nyelvi tevékenység			
nem nyelvi témájú beszélés <i>nyelvhasználat</i>	metanyelvi tevékenység		
	<i>nyelvmenedzselés</i>		
	nyelvről való gondolkodás, beszéd (változ- tatási szándék nélkül)	<i>nyelvalakítás</i> <i>nyelvi problé- makezelés</i>	probléma- megoldó szándék nélküli alakítás

4. Nyelvmenedzselés-elmélet

Az előbbieken már többször említett nyelvmenedzselés-elmélet (Language Management Theory) a nyelvi és kommunikációs problémák feltárására, elemzésére és kezelésére irányuló tevékenységek alapjául szolgáló átfogó elméleti keret, amely nagyon sokféle nyelvvalakítási törekvést képes integrálni: többek között a nyelvművelést mint a standard nyelvváltozat továbbfejlesztésére és terjesztésére irányuló szervezett tevékenységet és a nyelvtervezést mint a szervezett menedzselés egyik jellegzetes válfaját. Lényegében minden olyan problémakezelő törekvést a nyelvmenedzselés-elmélet keretén belül érdemes számontartani és kezelni, melyben jelen van a tágabb értelemben vett nyelvvalakító szándék. Amint fentebb láttuk, az elmélet hatóköre olyan metanyelvi tevékenységekre is kiterjed, melyek nem tartoznak a nyelvi problémakezelés tárgykörébe.

A nyelvmenedzselés-elméletet Björn H. Jernudd és Jiří V. Neustupný dolgozta ki az 1970-es években a nyelvtervezés-elmélet egyik sajátos ágazataként, továbbfejlesztett változataként. Eleinte nyelvkorrekció-elmélet (Language Correction Theory) volt a neve. Magát a *nyelvmenedzselés* (language management) műszót Jernudd és Neustupný (1987) használta először egy konferencián, a kanadai Québecben. Megalkotói ma az elméletet a nyelvtervezés komplexebb alternatívájának tartják. A nyelvmenedzselés-elmélet egyik erénye valóban az, hogy átfogó jellegénél fogva nemcsak a nyelvi változások előidézésére irányuló elméleteket és törekvéseket foglalja magába, hanem azokat is, melyeknek célja csupán konkrét diskurzusok nyelvi arculatának megváltoztatása.⁷

vagyunk erre. Ezen a tapasztalati tényen alapul minden nyelvvalakítási tevékenység. Ha a beszélés befolyásolása sok embernél hasonló irányban történik, egy idő után az lesz a benyomásunk, hogy maga a nyelv változott meg.

⁷ Az elmületről szóló, ill. az elméletet felhasználható munkák bibliográfiája, amely a prá-

A nyelvmenedzselés-elméletet sokáig inkább a kultúraközi kommunikáció során jelentkező nyelvi problémák leírására alkalmazták, ám nem annyira kisebbségi közösségekben, mint inkább olyan kisebb csoportokban, amelyek a maguk módján kisebbségek ugyan, de nem élnek a kisebbségi kétnyelvűség körülményei közt (lásd: pl. Neustupný 2005; Muraoka 2000; Nekvapil–Nekula 2008). Ugyanakkor ez az elmélet arra is alkalmas, hogy az őshonos nyelvi kisebbségi közösségek helyzete leírásának, ill. a bennük meglévő nyelvi problémák kezelésének keretét szolgáltassa (vö. Hübschmannová–Neustupný 2004; Neustupný–Nekvapil 2003; szlovákiai magyar viszonylatban Sherman 2007; Lanstyák–Szabó Mihály 2009).

A nyelvmenedzselés-elmélet egyik korlátja, hogy nincs tekintettel az egyéb problémakezelési elméletekre. Pedig a nyelvi problémákat érdemes úgy tekinteni, mint a sokféle problémátípus egyikét, s így együvé tartozónak venni a társadalmi, etnikai, faji, vallási, népesedési, gazdasági, politikai, környezeti, fogalmi, egészségi, lelki, tanulási, személyközi stb. problémákkal. A különféle problémakezelési elméletekben alkalmazott általános problémakezelési eljárások ugyanis feltűnően hasonlítanak egymásra, attól függetlenül, hogy az élet mely területére vonatkoznak. Ebből önként adódik az a következtetés, hogy a nyelvmenedzselés-elméletbe érdemes volna beépíteni az élet különféle területein jelentkező problémák kezelésére kidolgozott elméletek fogalomrendszerének számos elemét.

Mind a tapasztalat, mind bizonyos elméleti megfontolások arra engednek következtetni, hogy a nyelvi és kommunikációs problémák kezelését ugyanazok az általános elvek vezérlik, mint az emberek és emberi társadalmak által tapasztalt másfajta (pl. gazdasági, politikai, etnikai, vallási, környezeti, egészségi, tanulási stb.) problémák kezelését; ezért olyan fontos az általános problémakezelési megközelítés. A különféle típusú problémákkal való foglalkozásnak óriási irodalma van. Sajnálatos, hogy sem a nyelvtervezés, sem a nyelvmenedzselés szakemberei szinte egyáltalán nem ismerik ezt a nagyon gazdag, nagyon tanulságos és nagyon inspiráló – és persze rendkívül szerteágazó, az emberi élet legkülönbözőbb területeire kiterjedő – szakirodalmat. Ennek az irodalomnak már a töredékével való megismerkedésem is meggyőzött arról, hogy a nyelvi és a

gai Károly Egyetem honlapján található, jelenleg 334 tételt tartalmaz (2022. február 18-i adat). A bibliográfia szerint az elmélet alapkérdései közé tartozik többek között Jernudd–Neustupný 1987; Jernudd 1993; Neustupný 2002; Neustupný–Nekvapil 2003; Nekvapil–Sherman 2015. L. <http://languagemanagement.ff.cuni.cz/bibliography>.

nyelvi vonatkozású társadalmi problémákat érdemes mint az általában vett problémák egyik sajátos csoportját kezelni, s e sokféle problémakezelési témájú könyv és cikk tanulságait a nyelv alakításban hasznosítani (néhány ilyen tanulság alkalmazására lásd: Lanstyák 2014a, 2014b, 2018a, 2018b).

Ami a problémakezeléssel kapcsolatos megközelítéseket illeti, ezek nagyon sokfélék. A szakirodalom egy részére az jellemző, hogy inkább problémamegoldásról beszél, s ritkán tér ki a problémakezelés egyéb válfajaira (pl. Vidal 2005; Paucar-Caceres 2008). Más munkákban, főleg az újak egy részében, ellenkező a helyzet: a szerzők kerülik a *problémamegoldás* kifejezést, s inkább a problémát okozó helyzet kezeléséről vagy javításáról értekeznek (Jackson 2003; Ulrich–Reynolds 2010), jelezve, hogy az összetett problémákra általában nincs végleges megoldás.⁸ Vannak irányzatok, amelyek a hangsúlyt a tervezésre teszik. Tervezésre viszont nagyon gyakran épp azért van szükség, hogy egy nem megfelelőnek érzett helyzet (azaz problémás helyzet) megváltozzon, így ezekben is központi szerepet játszik a problémakezelés (vö. Mäntysalo 2002; Abukhater 2009). Megint más irányzatok nem annyira a problémakezelésnek a folyamatát vizsgálják, mint inkább a döntéshozatalét (pl. Eisenhardt–Zbaracki 1992; Hansson 1994/2005). Mivel azonban döntéseket leggyakrabban épp problémák kezelése kapcsán, azok megoldása vagy enyhítése érdekében kell hozni, ezt az irodalmat is bevonhatjuk a „problémakezelés” kategóriájába. Ide értjük továbbá a kreatív gondolkodással és a formatervezéssel, ill. egyéb kreatív tevékenységgel kapcsolatos irodalmat, mivel ezekben a folyamatokban is fontos szerepet játszik a problémamegoldás (Hatchuel 2002; Dorst 2010).

5. Problémakezelési stratégiák

Amikor nyelvi problémákat kezelünk, háromféle dolgot alakíthatunk: (1) a beszélés külső körülményeit, azaz a külvilágot (K-alakítás); (2) a beszélés által létrejövő beszéléstermékeket, azaz a szövegeket, diskurzusokat (D-alakítás); (3) a beszéléssel, ill. beszéléstermékekkel kapcsolatos gondolatokat, azaz a nyelvi ideológiákat (G-alakítás). Több mindent alakítunk tehát a nyelvi problémák kezelése során, csak éppen „a nyelvet” nem.

Ha tehát nem akarunk érzéki csalódás áldozataivá válni, jobban tesszük, ha a nyelv alakításban nem valamiféle „nyelv” alakítását látjuk,

⁸ Egyébként is egy rétegzett társadalomban a különféle társadalmi rétegek a problémák más-más kezelését gondolják megfelelőnek, így egységes megoldás nem is nagyon képzelhető el, legalábbis, ha társadalmi vonatkozású problémákról van szó.

hanem egyrészt a külvilág alakítását annak érdekében, hogy a beszéd másképp valósuljon meg, mint ahogy a körülményekbe való beavatkozás nélkül megvalósulna, másrészt a már létrejött vagy a jövőben létrejövő beszédtermékek egyes összetevőinek alakítását, harmadrészt pedig a mindezekkel kapcsolatos gondolataink és elképzeléseink alakítását.

Az elsőre, a K-alakításra példa az, ha mondjuk egy jogszabállyal rákényszerítjük az embereket arra, hogy bizonyos helyzetekben ne azon a nyelven beszéljenek, amelyiken szeretnének; a másodikra, a D-alakításra példa, amikor valakinek a szövegében a *bocsájt* szót *bocsát*-ra javítjuk; a harmadikra, a G-alakításra példa, ha az előbb említett szöveg szerzőjének elmondjuk, hogy a *bocsát* az eredeti forma, a *bocsájt* másodlagosan alakult ki, s enyhén népies stílusértékű, és ezzel elérjük, hogy ezentúl formális stílusú szövegekben ne használja a *bocsájt* változatot.

Ha a nyelv alakítás több mindennek az alakítását jelenti, csak éppen a nyelvét nem, akkor miről szól a nyelv alakítás egyik jellegzetes válfaja, a korpuszalakítás? Mit alakítunk, amikor a „korpuszt” alakítjuk? A korpuszalakítás alapvetően ún. G-alakítás (gondolatalakítás), egy nyelvi rendszer és szókincs elgondolása, kitalálása, ám ahhoz, hogy ezt az elgondolt új nyelvet (pl. az eszperantót) vagy nyelvváltozatot (pl. a természetes nyelvek standardját vagy szaknyelvi regisztereit) az emberek ténylegesen elkezdjék használni, szükség van ún. K-alakításra is, azaz a nyelvhasználat körülményeinek alakítására, továbbá ún. D-alakításra, azaz diskurzusalakításra (pl. meglévő szövegek javítására az újonnan elgondolt norma alapján vagy új szövegek tudatos létrehozására az új norma érvényesítésével).

A magyar nyelvi korpuszalakítás tehát abból áll, hogy a beszéd külső körülményeinek megváltoztatásával (K-alakítás), ill. az elhangzó (vagy leírt) diskurzusok javítgatásával, alakítgatásával (D-alakítás) a nyelv alakítók meggyőzik az embereket arról, hogy a *magyar nyelv* nevezetű illuzórikum (vagy annak valamely része, pl. a magyar standard, amely természetesen éppúgy illuzórikum, mint a magyar nyelv) bizonyos tekintetben megváltozott (G-alakítás). És ha már nagyon sokan gondolják úgy, hogy az elképzelt változás bekövetkezett, akkor úgy tekinthetjük, hogy csakugyan bekövetkezett, hiszen a magyar nyelv vagy a magyar standard csak az emberek gondolataiban létezik, melyeket aztán a kommunikáció során megosztanak egymással (vö. Sebők 2017: 42–47).

Bár a *probléma* szónak a kezelésre vonatkozó igei kollokációi közül messze a *megold* a leggyakoribb, a megoldás (és annak egyik válfaja,

a probléma mentális-verbális megszüntetése) csak egyike a kezelési módoknak. A továbbiak közé tartozik a probléma enyhítése (s annak egyik válfaja, a probléma mentális-verbális könnyítése), továbbá a probléma megelőzése, a probléma elkerülése (és annak egyik válfaja, a probléma másra való áthárítása); a probléma további mentális-verbális kezelési módjai közé tartozik a probléma letagadása, elhallgatása, valamint lekicsinylése. Sajátos kezelési mód a probléma elfogadása, amely abból áll, hogy a problémával az érintettek megtanulnak együtt élni. A probléma kezelésének ellentéte a probléma elszenvetése, amely – szemben az elfogadással – a probléma kezelésével való foglalkozás teljes hiányát jelenti. (A problémakezelés ezen módozataira l. Lanstyák 2018a, 2018b.)

6. Nyelvi probléma és fordítás

A fordításhoz számos nyelvi probléma kapcsolódik, akár a fordítás segítségével történő kommunikációra, akár a fordítási tevékenységre, akár annak eredményére, az elkészült fordításra gondolunk (lásd: Lanstyák 2013). A fordítás egyaránt lehet nyelvi problémák megelőzésének vagy megoldásának egyik eszköze és nyelvi problémák forrása. A fordítás makroszinten – a nyelvközi kommunikáció nélkülözhetetlen láncszemként – alapvetően a kommunikáló felek közös nyelvének hiányából fakadó súlyos kommunikációs problémák megelőzésének vagy megoldásának eszköze, amely lehetővé teszi, hogy az üzenet eljusson az egyik beszélőtől a másikig akkor is, ha nincs közös nyelvük. Ugyanakkor mikroszinten a fordítás elkészítése és befogadása is számtalan kisebb-nagyobb nyelvi problémát vet fel; az előbbieket a fordítónak, az utóbbiakat a befogadónak kell kezelnie.

A kommunikációs folyamatban részt vevő személyek szempontjából a fordítás okozta nyelvi problémák kétfélék. Egy részük a fordító problémája; ezekkel egyfelől az eredeti szöveg olvasása vagy hallgatása, ill. értelmezése, másfelől a fordítási folyamat, azaz a szövegalkotás során szembesül a fordító. A problémák közt továbbá olyanok is vannak, amelyek a befogadó problémái; ezek a problémák az elkészült – vagy tolmácsolás esetében folyamatban lévő – fordítás, azaz a fordított szöveg olvasása/hallgatása, ill. értelmezése során jelentkeznek (ez utóbbiakra lásd: Lanstyák 2022a, 2022b, 2023a, 2023b). A kétfajta probléma közt nagyon szoros a kapcsolat: minél jobban anticipálni tudja a fordító a befogadó problémáit, és minél nagyobb erőfeszítéseket tesz ezek megelőzésére, annál több problémát kell *neki* megoldania, viszont annál kevesebb problémával szembesül majd a befogadó. Persze a fordító nem minden befogadói problémát tud megelőzni,

nemcsak eredendő tökéletlensége miatt, hanem azért is, mert a befogadók is sokfélék (s ezen belül sokféleképpen tökéletlenek), arról nem is beszélve, hogy a nyelv – ez esetben a célnyelv – is „tökéletlen”, nem minden fejezhető ki rajta ugyanazzal a könnyedséggel, mint a forrásnyelvben.

Mint minden szövegalkotást és -befogadást, a fordítás létrehozását és befogadását is befolyásolják a fordító és a befogadó ideológiái, köztük az általa önkéntelenül vagy tudatosan elfogadott nyelvi ideológiák, de érdemes külön számontartanunk és vizsgálnunk a fordítói ideológiákat is. A magyar fordításokban az olyan, eredeti fogalmazású magyar szövegeket is befolyásoló nyelvi ideológiák működése érhető tetten, mint amilyen a nyelvi konzervativizmus, a nyelvi purizmus, a nyelvi elitizmus, a nyelvi standardizmus és a nyelvi idiomizmus (ezekre lásd: Lanstyák 2017b).

7. A nyelvi problémák kutatása

A nyelvmenedzselés-elmélet szakembereinek figyelme a legkülönbözőbb típusú nyelvi és kommunikációs problémákra kiterjed: nemcsak a nyelvi rendszerrel kapcsolatosakra, hanem a diskurzusokat, az udvariasságot, a kontaktushelyzetekben való kommunikálást, a nyelvoktatást, a nyelvi törvényhozást stb., érintőkre is. E megközelítés arra ösztönzi a kutatókat, hogy komplex módon lássák és láttassák a nyelvi helyzeteket, s részletesen tárják föl minél több összetevőjüket. Mivel a nyelvmenedzselés-elmélet érdeklődési körébe tartozó nyelvi problémák igen sokfélék, s számuk is nagy, szükség van fontossági sorrendjük felállítására.

7.1 A nyelvi problémák körének kijelölése

A nyelvmenedzselés-elmélet fontos – és nagyon rokonszenves – vonása, hogy a szakemberek annak eldöntését, mi probléma és mi nem, a hétköznapi beszélőre bízzák; a nyelvészek és más szakemberek a laikusok döntését csak tudomásul veszik. Szemben a nyelv műveléssel, melynek középpontjában a „nyelv” (állítólagos) érdekei állnak, és szemben a nyelvtervezéssel, mely a nyelvtervezők hite szerint a „nemzet” (állítólagos) érdekeit tartja szem előtt, a nyelvmenedzselésben a hús-vér emberek, ezen belül is mindenekelőtt a laikus beszélők érdekei kerülnek előtérbe. Ez a felfogás jó alapot teremt egy olyan nyelv alakítási koncepció kidolgozásához, melyben a megfelelő helyre kerül a nyelv és a nemzet, s a nyelv alakítók nem ezeknek az illuzórikumoknak a jólétét tartják szem előtt, hanem a valóságosan élő emberekét.

A nyelvmenedzselés-elmélet mellett elkötelezett nyelvész szakember empirikus kutatásokat folytat annak megállapítására, hogy a laikus beszélők életük során milyen nyelvi problémákkal szembesülnek, s milyen módszereket alkalmaznak ezek megoldására az egyszerű nyelvmenedzselés során (egy ilyen, kísérleti jellegű vizsgálatra lásd: Kolláth–Lanstyák 2007). A nyelvalakítók a hétköznapi beszélők szokványos nyelvi diskurzusaiban található nyelvi problémákból kiindulva döntenek el, hogy a szervezett nyelvalakítás során mely problémákkal foglalkozzanak intenzíven, melyekkel kevésbé intenzíven, s melyekkel ne foglalkozzanak egyáltalán.

Szemben a nyelvmenedzselés-elmélet hagyományos felfogásával, jómagam úgy gondolom, hogy foglalkozni kell azokkal a nyelvi problémákkal is, amelyeket csak a nyelvalakítók minősítenek problémának. Egyrészt azért, mert az érintett nyelvi jelenségeknek vagy nyelvi helyzeteknek legalább egy része a nyelvalakítóknak az életében is problémaként jelentkezhet (mivel ők is az adott nyelv beszélői, nekik is van joguk arra, hogy saját nyelvi problémáikat artikulálják), másrészt azért, mert a csak a laikus emberek körében jelentkező nyelvi problémákat is jobban megismerjük, ha a nyelvalakítók problémáit is tanulmányozzuk (a köztük meglévő különbségek feltárása révén), harmadrészt pedig azért, mert a nyelvalakítók hatással vannak a laikus beszélők egy részére, elsősorban a nyelvtudatos értelmiségi rétegre, akik számára tehát a nyelvművelők és nyelvészek által problematizált jelenségektől való gondot okozhatnak.

7.2 A nyelvi problémák feltárása a magyar nyelvközösségben

A nyelvmenedzselés-elméletben a nyelvi problémákra vonatkozó adatok begyűjtésének fő módszere az élőnyelvi és szakmai diskurzusok, szociolingvisztikai interjúk, valamint más beszédesemények, ill. ezekhez hasonló témájú írott nyelvi anyagok elemzése.⁹ A nyelvi problémák azonosítása a laikus beszélők nyelvi diskurzusaiban összekapcsolható a nyelvi ideológiák vizsgálatával, melyeket ugyancsak szükséges a laikus diskurzusokban is tanulmányozni. Fontos adatszerzési mód a Kárpát-medencei nyomtatott és elektronikus sajtó monitorozása, a nyelvi problémákra vonatkozó cikkek, illetveadások gyűjtése, rendszerezése, dokumentálása, közzététele annak érdekében, hogy a bennük található adatok szélesebb körben is felhasználhatóak legyenek.¹⁰ A sajtón kívül érdemes megnézni a külső régiók szépirodalmát is.

9 A Fórum Kisebbségkutató Intézet keretében működő Gramma Nyelvi Iroda beszélt nyelvi adatbázisa nagy mennyiségű felvételt és ezek átiratát tartalmazta (erre l. Lanstyák–Rabec 2008), ám ez az anyag sajnos ilyen célra nem volt hasznosítva.

10 Épp ez volt a témája a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat keretében több éven át folyó kutatási projektnek (lásd: Sebők 2019: 73–74).

Természetesen a felkutatott anyagot kritikai elemzésnek kell alávetni, hiszen a sajtóban – és persze a szépirodalomban – fiktív történetek is megjelenhetnek. A monitorozó munkába a felsőoktatási intézmények magyar szakos hallgatói is bekapcsolhatók, ilyen témájú szakdolgozatok hozzájárulhatnak a nyelvi problémák jobb megismeréséhez.

További – önként adódó – módszer a részt vevő megfigyelés, melyet nem nehéz alkalmazni olyan esetekben, amikor a kutató maga is az adott közösségben él, habár gondot okozhat a tárgyilagosság megőrzése olyankor, amikor a problémák a kutató személyét is érintik. A részt vevő megfigyelés folyamatosan végezhető, segítségével nagyszámú adatnak lehet birtokába jutni – már amennyiben a kutató veszi a fáradságot, és megfigyeléseinek eredményeit rendszeresen írásban is rögzíti. A részt vevő megfigyeléshez ilyenkor hozzátartozik az önmegfigyelés is, hiszen a közösség tagjaként a kutató maga is szembesül különféle nyelvi problémákkal.

A részt vevő megfigyelés természetesen az írott nyelvi termékekre is kiterjedhet, bár erre nem mindig szoktunk gondolni. Így például hasznos lehet az internetes fórumokon és más oldalakon olvasható metanyelvi megjegyzések, nyelvi reflexiók gyűjtése és elemzése, legyen szó akár kifejezetten nyelvi kérdésekkel foglalkozó témákról, akár más témákról, melyek kapcsán a résztvevők nyelvi kérdésekre is kitérnek (lásd: Ludányi 2018). Itt a megfigyelés nem feltétlenül „részt vevő”, hiszen a kutató olyan diskurzusokat is nyomon követhet, melyeknek maga nem részese.¹¹

Jól hasznosíthatók a nyelvi problémák és a hozzájuk kapcsolódó nyelvi ideológiák feltárásában a nyelvi tanácsadó szolgálatok anyagai, pl. az ELTE Nyelvtudományi Kutatóközpont közönségszolgálatához forduló ímeljei és az ezekre a tanácsadó szolgálat munkatársai által adott válaszok. A nyelvhasználók leginkább az írásbeli, nagyobb nyilvánosságnak szánt, szakmai, illetve hivatalos szövegek problémáival fordulnak tanácsért a nyelvi közönségszolgálatához (lásd: Ludányi és mtsai. 2022; lásd még Uhlířová 1997, 1999; Beneš et al. 2018; Ludányi 2019, 2020).

A nyelvi problémák megismerésének ugyancsak fontos forrását alkotják a nyelvpolitikai dokumentumok: nemzetközi szerződések, alkotmányos előírások, nyelvi vonatkozású jogszabályok és rendeletek, a törvények végrehajtási utasításai stb. Ezeket abból a szempontból kellene elemezni, hogy mennyire irányulnak meglévő problémák megoldására (s melyeket kívánják megoldani), illetve mennyire gerjesztenek új problémákat és

¹¹ S talán az sem megbocsáthatatlan bűn, ha trollkodó résztvevőként provokatív felvetéseivel aktívan hozzá is járul a metanyelvi szövegek létrejöttéhez.

súlyosbítják a meglévőket. Hasznos volna áttekinteni a jogszabályok parlamenti vitáinak jegyzőkönyveit is (ezek felhasználására lásd: Sebők 2015). A jogszabályokon kívül vizsgálni kellene a nyelvi problémák szempontjából Magyarország és a környező országok gyakorlati nyelvpolitikáját és oktatáspolitikáját, a nyelvi problémák megoldására (vagy gerjesztésére) irányuló kormányzati és más erőfeszítéseket és eredményeket. Hasonlóképpen tanulmányozni kellene a különféle szintű szervezetek, intézmények nyelvpolitikáját.

Itt említhetjük meg a nyelvi naplókat mint a nyelvi problémák feltárásának egyik eszközét. A nyelvi naplók olyan írott dokumentumok, melyek nyelvi vonatkozású eseményeket és észrevételeket rögzítenek, azaz olyan eseményeket, melyekben a beszélés, beszéd hallgatása, olvasás vagy írás meghatározó szerepet játszik. Nyelvi vonatkozású események leírásán kívül a nyelvi naplók nyelvi reflexiókat is tartalmazhatnak, olyan észrevételeket különféle nyelvi jelenségekkel kapcsolatban, amelyek nem köthetők egyetlen konkrét eseményhez. A naplóbejegyzések nem csekély része nyelvi problémákról szól.¹²

A nyelvi problémák empirikus vizsgálatának eddig nálunk nem alkalmazott módszere az ilyen témájú szociolingvisztikai interjúk készítése, melyek célja a részleges vagy teljes nyelvi életrajzok összeállításához szükséges adatok összegyűjtése. A nyelvi életrajzot egy személy nyelvi vonatkozású életeseményeinek a leírása alkotja; mikor, hol, kitől sajátította el, ill. tanulta meg az általa ismert nyelveket, melyiket milyen célra használta és használja, hogyan változott az idők folyamán a nyelvtudása, ill. az egyes nyelvekhez való viszonyulása stb. (lásd: Busch 2006; Nekvapil 2003; Tancer 2016).

Ami a lehetséges adatközlőket illeti, első körben nyelvtudatos, iskolázott beszélőkkel lenne érdemes ilyen témájú interjúkat készíteni, különösen olyanokkal, akik hivatásuk során rendszeresen szembesülnek nyelvi problémákkal az oktatás, a közigazgatás, a kultúra, a politika, a gazdasági élet stb. területén. Második körben érdemes megpróbálkozni a kevésbé nyelvtudatos és kevésbé iskolázott, ill. iskolázatlan beszélőkkel is, mindenekelőtt olyanokkal, akik gyakran mozognak a két beszélőközösség határsávjában. Amennyiben rendelkezésünkre állnak olyan spontán beszélgetések átiratai, melyekben az adatközlők nyelvi problémákról (is) beszélnek, érdemes ezek közül az adatközlők közül választani alanyokat a

12 A nyelvi naplókra és azok felhasználására lásd: pl. Lanstyák 2018a: 36; Domonkosi–Ludányi 2020

szociolingvisztikai interjúk számára, mert így a szociolingvisztikai interjúk a spontán beszélgetések során rögzített nyelvi vonatkozású tények jobb megvilágítására, kiegészítésére is szolgálhatnak.

A korábban említettekből következően a nyelvi problémák megismerésének forrásai közt tarthatjuk számon a nyelvészek és nyelvművelők nyelvi vonatkozású írásait is. Szükség volna a külső régiókban beszélt nyelvváltozatokra, nyelvhasználatra, kétnyelvűsége, nyelvpolitikára stb. vonatkozó eddigi magyar és külföldi szakirodalom áttekintésére és elemzésére a nyelvi problémák szempontjából.

8. Zárszó

Dolgozatomban a nyelvi problémák néhány alapvető kérdésével foglalkoztam saját kutatásaim, a nyelvmenedzselés-elmélet szakirodalma, valamint a különféle általános problémakezelési elméletek képviselői által írott munkák alapján. Írásom apropója a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat 2017-ben indult, s 2021 óta sajnálatos módon személyi okok miatt szünetelő projektje, melynek célja a Kárpát-medencei magyar beszélőközösségekben jelentkező nyelvi problémák feltárása, rendszerezése, dokumentálása, közzététele, elemzése, valamint kezelési javaslatok kidolgozása.

Irodalom

- Abukhater, Ahmed Baha' El-Deen 2009. Rethinking Planning Theory and Practice: A glimmer of light for prospects of integrated planning to combat complex urban realities. *Theoretical and Empirical Researches in Urban Management* (2) 11: 64–79.
- Beneš, Martin, Prošek, Martin, Smejkalová, Kamila, Štěpanová, Veronika 2018. Interaction between language users and a language consulting center: Challenges for language management theory research. In: Fairbrother, Lisa, Nekvapil, Jiří, Sloboda, Marián (szerk.) *The Language Management Approach: A Focus on Research Methodology*. Berlin–New York: Peter Lang. 119–140.
- Busch, Brigitta 2006. Language biographies – approaches to multilingualism in education and linguistic research. In: Busch, Brigitta, Jardine, Aziza, Tjoutuku, Angelika (szerk.) *Language biographies for multilingual learning*. Cape Town: University of Cape Town. 5–18.
- Domonkosi Ágnes, Ludányi Zsófia 2020. Problémaalapú szemlélet az anyanyelvi nevelésben. In: Istók Béla, Lőrincz Gábor, Lőrincz Julianna, Simon Szabolcs (szerk.) *Tankönyvkutatás – fordított tankönyvek – kétnyelvűség: A Variológiai Kutatócsoport 9. nemzetközi tankönyvkutató konferenciájának tanulmányai*. Komárom: Selye János Egyetem Tanárképző Kara. 177–192.

- Dorst, Kees 2010. The Nature of Design Thinking. In: Dorst, Kees, Stewart, Susan, Staudinger, Ilka, Paton, Bec, Dong, Andy (szerk.) *Interpreting Design Thinking*. Sydney, Australia: Faculty of Design, Architecture & Building, University of Technology. 131–139.
- Eisenhardt, Kathleen M., Zbaracki, Mark J. 1992. Strategic Decision Making. *Strategic Management Journal* (13) 2: 17–37.
- Hansson, Sven Ove 1994/2005. *Decision Theory: A Brief Introduction*. Stockholm: Royal Institute of Technology (KTH). <http://home.abe.kth.se/~soh/decisiontheory.pdf> (Hozzáférés: 2026. március 28.)
- Hatchuel, Armand 2002. Towards Design Theory and expandable rationality. *Journal of Management and Governance* (5) 3–4: 260–273.
- Hübschmannová, Milena–Neustupný, Jiří V. 2004. 'Terminological' processes in north-central Romani. *Current Issues in Language Planning* 5 (2): 83–108.
- Jackson, Michael C. 2003. *Systems Thinking: Creative Holism for Managers*. Chichester: John Wiley & Sons, Ltd.
- Jernudd, Björn H. 1993. Language planning from a management perspective. In: Jahr, Ernst Håkon (szerk.) *Language conflict and language planning*. Berlin: Mouton de Gruyter. 133–142.
- Jernudd, Björn H., Neustupný, Jiří V. 1987. Language planning: for whom? In: Laforge, Lorne (szerk.) *Proceedings of the International Colloquium on Language Planning*. Québec: Les Presses de L'Université Laval. 71–84.
- Kimura, Goro Christoph 2005. How Do Researchers on Language Policy Perceive Language? *Gengoseisaku* (14) 1: 1–13.
- Kolláth Anna, Lanstyák István 2007. Nyelvi probléma. In: Benő Attila, Fazakas Emese–Szilágyi N. Sándor (szerk.) *Nyelvek és nyelvváltozatok I*. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. 471–493.
- Lanstyák István 2007. A szervezett nyelvalakítás válfajai. In: Mészáros András (összeáll.) *Emlékkönyv Turczel Lajos 90. születésnapjára*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum. 141–62.
- Lanstyák István 2013. Nyelvi problémák a bibliafordításban. In: Benő Attila, Fazakas Emese, Kádár Edit (szerk.) „...hogyan legyen a víznek lefolyása...” Kolozsvár: Erdélyi Múzeumegyesület. 309–318.
- Lanstyák István 2014a. On the process of language problem management. *Slovo a slovesnost* 75 (4): 325–351.
- Lanstyák István 2014b. Kusza problémák. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* (16) 4: 87–105.
- Lanstyák István 2017a. Nyelvtés. In: Gróf Annamária, Kolláth Anna, Szoták Szilvia (szerk.) *Szélrózsa*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 48–60.
- Lanstyák István 2017b. *Nyelvi ideológiák (általános tudnivalók és fogalomtár)*. http://web.unideb.hu/~tkis/li_nyelvideologiai_fogalomtar2.pdf (Hozzáférés: 2026. március 26.)
- Lanstyák István 2018a. *Nyelvalakítás és nyelvi problémák*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet–Gamma Nyelvi Iroda.
- Lanstyák István 2018b. On the strategies of managing language problems. In: Fairbrother, Lisa, Nekvapil, Jiří, Sloboda, Marián (szerk.) *The Language Management Approach*:

- A Focus on Research Methodology*. Berlin: Peter Lang. 67–97.
- Lanstyák István 2019. Nyelvmenedzselés-elmélet és terminológia. In: Fóris Ágota, Bölcskei Andrea (szerk.) *Terminológiasztratégiai kihívások a magyar nyelvterületen*. Budapest: L'Harmattan–Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda. 73–93.
- Lanstyák István 2021. Language Problems, Language Related Social Problems, Metalinguistic Activities. *Forum Social Sciences Review/Fórum Társadalomtudományi Szemle* (23) 5: 61–72.
- Lanstyák István 2022a. Fordítás és alkalmazkodás. Misad Katalin (szerk.) *Megalkuvások a fordításban*. Pozsony: Szenci Molnár Albert Egyesület. 75–102.
- Lanstyák István 2022b. Reštriktívna komunikácia a jazykový manažment. In: Lanstyák István, Samko, Milan, Sebők Szilárd (szerk.) *Jazykové a komunikačné problémy a ich manažment*. Bratislava: Univerzita Komenského. 295–331.
- Lanstyák István 2023a. A célnyelvi befogadóhoz való alkalmazkodás a fordításban (példák és ellenpéldák). Misad Katalin, Csehy Zoltán (szerk.) *Kulturális emlékezet, műfordítás, többnyelvűség*. Pozsony: Comenius Egyetem. 11–49.
- Lanstyák István 2023b. Marginalizmusok néhány közkeletű protestáns magyar bibliafordításban. Misad Katalin, Csehy Zoltán (szerk.) *Nova Posoniensia XIII. Szenci Molnár Albert Egyesület*. Pozsony. 7–42.
- Lanstyák István, Rabec István 2008. A szó elszáll, a hangfelvétel és a lejegyzés megmarad. In: Zelliger Erzsébet (szerk.) *Nyelv, területiség, társadalom*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 309–325.
- Lanstyák István, Szabó Mihály Gizella 2009. Hungarian in Slovakia: Language management in a bilingual minority community. In: Nekvapil, Jiří, Sherman, Tamah (szerk.) *Language Management in Contact Situations*. Frankfurt am Main: Peter Lang. 49–73.
- Ludányi Zsófia 2018. A hallgató-oktatás írásbeli kapcsolattartás nyelvi problémák internetes fórumok metadiskurzusaiban. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* (13) 2: 76–97.
- Ludányi Zsófia 2019. Language ideologies in Hungarian language counselling interactions. *Eruditio–Educatio* (14) 3: 59–76.
- Ludányi Zsófia, Domonkosi Ágnes, Kocsis Ágnes, Jakab Dorottya 2022. A nyelvi menedzselés szemlélete és a nyelvi tanácsadás. In: Deme Andrea, Kuna Ágnes (szerk.) *Tanulmányok a nyelvészet alkalmazásainak területéről*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 73–108.
- Mäntysalo, Raine 2002. Dilemmas in Critical Planning Theory. *Town Planning Review* 73 (4) 417–436.
- Muraoka, Hidehiro 2000. Management of intercultural input. *Journal of Asian Pacific Communication* (10) 2: 297–311.
- Nekvapil, Jiří 2003. Language biographies and the analysis of language situations. In: Nekvapil, Jiří, Čmejrková, Světlá (szerk.) *Languages and Language Communities in the Czech Republic. International Journal of the Sociology of Language* 162: 63–83.
- Nekvapil, Jiří 2006. From language planning to language management. *Sociolinguistica* (20) 1: 92–104.
- Nekvapil, Jiří –Nekula, Marek 2008. On Language Management in Multinational Companies in the Czech Republic. In: Liddicoat, Anthony J., Baldauf, Richard B.

- Jr. (szerk.) *Language Planning and Policy. Language Planning in Local Contexts*. Clevedon–Buffalo–Toronto: Multilingual Matters. 268–287.
- Nekvapil, Jiří, Sherman, Tamah 2015. An introduction: Language Management Theory in Language Policy and Planning. *International Journal of the Sociology of Language* 232: 1–12.
- Neustupný, Jiří V. 2002. Sociolingvistika a jazykový management. *Sociologický časopis* (38) 4: 429–442.
- Neustupný, Jiří V. 2005. Foreigners and the Japanese in contact situations: evaluation of norm deviations. *International Journal of the Sociology of Language* 175–176: 307–323.
- Neustupný, Jiří V., Nekvapil, Jiří 2003. Language Management in the Czech Republic. *Current Issues in Language Planning* 4: 181–366.
- Paucar-Caceres, Alberto 2008. Operational research, systems thinking and development of management sciences methodologies in US and UK. *Scientific Inquiry* (9) 1: 3–18.
- Sebők Szilárd 2015. Jazykovo-politické problémy ako „základné” problémy. In: Ondrejovič, Slavomír, Wachtarczyková, Jana, Satinská, Lucia (szerk.) *Jazyk v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch*. Bratislava: Veda. 194–210.
- Sebők Szilárd 2017. *Meta és nyelv*. Kísérletek a nyelvreírás nyelvének leírására. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Szilárd Sebők 2019. A magyar vonatkozású nyelvi problémák kutatástörténete Szlovákiában. In: Misad Katalin, Csehy Zoltán (szerk.) *Nova Posoniensia IX. A pozsonyi magyar tanszék évkönyve*. Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület. 59–83.
- Sherman, Tamah 2007. Language Management on the Front Lines. In: Muraoka, Hidehiro (szerk.) *Interdisciplinary Studies of Language Management in Contact Situations*. Chiba: Chiba University. 67–77.
- Szilágyi N. Sándor 2004. *Elmélet és módszer a nyelvészetben, különös tekintettel a fonológiára*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeumegyesület.
- Tancer, Jozef 2016. *Rozviazané jazyky*. Bratislava: Slovart.
- Uhlířová, Ludmila 1997. „Language service” is also a service for linguistics. *Linguistica Pragmatis* (7) 2: 82–90.
- Uhlířová, Ludmila 1999. O co se zajímají ti, kdo posílají dopisy, faxy a e-maily jazykové poradně? *Naše řeč* (82) 5: 225–236.
- Ulrich, Werner–Reynolds, Martin 2010. Critical systems heuristics. In: Reynolds, Martin, Holwell, Sue (szerk.) *Systems Approaches to Managing Change: A Practical Guide*. London: Springer. 243–292.
- Vidal, René Victor Valqui 2005. The Art and Science of Problem Solving. *Investigação Operacional* (25) 1: 157–178.

Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól¹

1. Bevezetés

A statisztikai-demográfiai felmérések és a népszámlálási adatok, valamint a kisebbségi magyar közösségekben folytatott identitásvizsgálatok egyértelműen igazolják, hogy a magyar nemzetiség és a magyar anyanyelv bevallása és vállalása (használata) nagyfokú korrelációt mutat. E közösségek tagjainak etnikai tudatában a magyar nyelvközösséghez tartozás központi helyet foglal el (pl. Gereben 1998, 1999: 90; Papp–Veres 2007). Ennek következtében tehát a nyelvcsere rendszerint egyben nemzetiségváltást is jelent, és viszont.

Ennek ismeretében a kisebbségi magyar közösségek fennmaradása szempontjából rendkívül fontos a nyelvmegtartás. Ez csak akkor érhető el, ha a magyar nyelv nem szorul vissza a magánéletbe, hanem pozíciói megmaradnak és erősödnek a nyilvános nyelvhasználati színtereken is, továbbá fennmaradnak, sőt kibővülnek a nyelvmegtartást lehetővé tevő, azt erősítő oktatási programok. A magyardomináns oktatási programok presztízse nagymértékben függ attól, hogy színvonalas képzést, piacképes tudást nyújtanak-e, biztosítják-e a diákok számára az esélyegyenlőséget ahhoz, hogy sikeresen érvényesüljenek a hazai, a magyarországi és esetleg a külföldi munkaerőpiacon. Ehhez azonban az is szükséges, hogy a magyar

¹ A tanulmány első közlésének adatai: Csernicskó, István ; Szabó Mihály, Gizella 2023. Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól In: Prószy, Gábor (főszerk.); Fóris, Ágota; B. Papp, Eszter; Bölcskei, Andrea; Lipp, Veronika (szerk.) *A magyar terminológiastratégia kialakítása : Zöld könyv*. Budapest: Nyelvtudományi Kutatóközpont. 199–235.

tannyelvű iskolák megfelelő színvonalon oktassák és sajátíttassák el a többségi nyelvet és legalább egy idegen nyelvet.

2. A fogalmi keret tisztázása, terminológiai kérdések

A nyelvpolitika és a nyelvtervezés a szakirodalomban általánosan használt fogalmak, ám a közöttük levő viszonyt különböző szerzők különbözőképpen értelmezik (Labrie 1999). Ez azzal függ össze, hogy mindkettő háttérében a nyelvi pluralizmus áll: mind a nyelvpolitika, mind a nyelvtervezés legalább két nyelv vagy egyazon nyelv több nyelvváltozata közötti viszonyt, kapcsolatot befolyásolja, szabályozza. Tanulmányunkban a nyelvpolitikát a nyelvi viszonyokba és a kommunikációs szokásokba történő, rendszerint valamilyen ideológiai háttérű politikai beavatkozásként (Bochmann 1999: 32), a nyelvtervezést pedig (részben) ennek a végrehajtásaként értelmezzük (Kontra 2004: 25). Mivel a nyelvpolitikát a politikai

szereplők szintjére helyezzük és többnyelvű környezetben vizsgáljuk, a tanulmányban az érintett államok döntéshozó szerveinek és a kisebbségi politikai szerveződéseknek a többségi nyelv és a kisebbségi nyelvek (ezen belül a magyar) viszonyával, funkciómegoszlásukkal, használatukkal kapcsolatos elképzeléseit, döntéseit tárgyaljuk. A nyelvtervezést e munkánkban korpusztervezés értelemben fogjuk használni; ez az ún. „belső nyelvpolitika”, amely a nyelvi-nyelvtani normákat, kódhasználatot szabályozza.² E tekintetben a magyar nyelv központi (magyarországi) és kisebbségi változatai közötti kapcsolattal foglalkozunk.

Van még egy szó, amelynek jelentését tisztáznunk kell: a magyar melléknév, amely utalhat a magyar nemzetre és a magyar államra (Magyarországra). A magyar nyelvpolitika, magyar nyelvtervezés kifejezéseket tehát értelmezhetjük magyar nemzeti, illetve magyarországi nyelvpolitikaként/nyelvtervezésként. A kisebbségi magyarok a magyarországiakkal egy nyelvközösséget, kulturális értelemben egy nemzetet alkotnak, viszont különböző államok állampolgárai, ennél fogva eltérő nyelvpolitikai helyzetben vannak. Ezért teljesen egységes magyar

² A nyelvtervezésen belül hagyományosan megkülönböztetünk státusz- és korpusztervezést. Előbbi azokat a nyelvtervezési döntéseket jelöli, amelyek meghatározzák, hogy egy adott közösségben vagy országban különböző célokra milyen nyelveket vagy nyelvváltozatokat választanak ki. A korpusztervezés ezzel szemben egy adott nyelvváltozat nyelvi tulajdonságainak a kiválasztását, meghatározását jelenti. Kimenete tipikusan valamilyen kodifikációs célú kiadvány: szótár, helyesírási szabályzat stb. (Tolcsvai Nagy 1998, 2005).

nemzeti nyelvpolitikáról és nyelvtervezésről aligha beszélhetünk. Érdeemes volna ugyanakkor a különböző országok magyar közösségeiben (ideértve a magyarországit is) a nyelvpolitikát és a nyelvtervezést összehangolni. Tanulmányunk címében a magyar melléknév ebben az átfogó értelemben szerepel.

Külön foglalkozunk az oktatáspolitikával, pontosabban annak nyelvi részével, ugyanis a nyelvpolitika és a nyelvtervezés szintjén hozott döntések befolyásolják az oktatást: az oktatott nyelveket, ezeken belül a nyelvváltozatokat, azok viszonyát, a tanterveket és az oktatási módszereket. Az pedig, hogy egy nyelv megjelenik-e vagy sem az oktatásban, illetve miként (tantárgyként vagy tannyelvként), jelentős hatással van a nyelv presztízisére, jövőjére.

3. A kisebbségi közösségek nyelvpolitikai és nyelvi jogi helyzete

3.1. Általános kérdések

A trianoni békedöntés után több országba került magyar közösségek nemzetiségi és nyelvi jogait elsősorban az adott állam többségi nemzeteinek politikája, a kisebbségekhez való viszonya határozta meg. A második világháborút követően (az ausztriai közösséget kivéve) a szovjet érdekszféra államaiba került magyar kisebbségeknek a kötelező internacionalista propaganda köntösébe bújtatott asszimilációs politikával kellett szembenézniük. Ez a politika időnként szélsőséges formában nyilvánult meg, példaként a 18–55 éves kárpátaljai magyar férfiak 1944. novemberi deportálását, vagy a csehszlovákiai magyarság 1945 és 1948 közötti teljes jogfosztottságát lehet említeni.

Az évek során a szocialista tábor országaiban élő magyar közösségek mindegyikében sikerült átmenteni vagy kialakítani valamilyen mértékű magyar intézményrendszert: iskolákat, könyvtárakat, színházakat, közművelődési intézményeket stb. A Magyarországgal szomszédos országokban a magyar nyelv tehát, ha korlátozott mértékben is, de jelen volt a nyilvános szférában, elsősorban az oktatásban és a kulturális életben. Ennek ellenére minden régióban jelentős asszimilációs veszteségek érték a magyar kisebbségeket.

A 20. század végén a térség politikai és gazdasági átrendeződése merőben új helyzetet teremtett a Kárpát-medencében. A szovjet befolyás megszűnése, a demokratikus átalakulás a nemzetiségi és nyelvi jogok területén is változásokat hozott. Ám a megváltozott helyzet azt is magával

hozta, hogy a frissen függetlenné vált államokban a többségi nemzetek és a kisebbségi magyar közösségek közösségépítő törekvései keresztezték egymást. A fokozatosan saját államiságot nyert szlovákok, ukránok, szerbek, horvátok és szlovének, valamint a kötelező internacionalizmus béklyóját már előbb levető románok nemzetállam-építésbe kezdtek, s ebben kiemelt, szimbolikus szerepet kapott az ún. államnyelv, amely valójában a többségi nemzet nyelve. Ugyanakkor a demokratikus átalakításban rejlő lehetőségeket kihasználó magyar kisebbségek minden régióban megszervezték saját érdekvédelmüket, igyekeztek nemzetiségi és nyelvi jogaikat kibővíteni, intézményhálózatukat megerősíteni.

A magyar kisebbségek és a többségi társadalmak szándékai és törekvései közötti nyelvi alapú konfliktusok tehát nagyrészt abból fakadnak, hogy a Magyarországgal szomszédos államok többségében a nyelvi nacionalizmus ideológiája az uralkodó, amely a többségi nyelv nemzeti-reprezentatív funkcióját a kommunikatív funkció elé helyezi. Többek között ez azt jelenti, hogy az államnyelvet mindenkinek saját jól felfogott érdekében meg kell tanulnia, mert ez a társadalmi előmenetel nélkülözhetetlen eszköze, legfőbb záloga. Eközben a nemzetállamot építő politikai hatalom olyan helyzetet teremt az országban, melyben az államnyelv valóban a társadalmi hierarchiában való előrejutás alapvető feltételévé válik, s a központilag hangoztatott ideológia az államnyelv egységesítő, szimbolikus és gyakorlati értékeiről a mindennapokban is igazolást nyer. Azaz a hozzáadó (additív) kétnyelvűség helyett a többségi társadalmak a felcserélő (szubtraktív) kétnyelvűséget s ezáltal az integráció helyett az asszimilációt kínálják a kisebbségeknek (Bartha 1999: 184–196; Göncz 2004, 2005a).

3.2. Közös és eltérő vonások, nemzetközi vonatkozások

A kisebbségi magyar közösségek jelenlegi helyzetét számos belső (az adott államon belüli) és külső (nemzetközi) tényező befolyásolja, ezért bizonyos hasonlóságok ellenére minden közösség helyzete más és más, illetve e közösségek bizonyos szempontok szerint csoportosíthatók. Témánkat tekintve ilyen szempontként merül fel:

- A közösség nagysága: a nagyobb létszámú (romániai, szlovákiai, ukrainai, szerbiai) közösségek esetében több lehetőség nyílik az anyanyelv használatára, mind a nyilvános nyelvhasználati színtereken, mind pedig a magánéletben,³ mint a kislétszámú

3 A kis közösségekben értelemszerűen nő az etnikailag vegyes házasságok aránya, ezért a kisebbséghez tartozó családtagnak még családi körben is nehéz anyanyelvét használnia, továbbá az ilyen közösségekben könnyebben megszakad a kisebbségi nyelvnek a családon belüli átörökítése. Ezt igazolják a magyarországi kisebbségek körében végzett különböző kutatások is (pl. Homišinová 2008: 168–177).

(horvátországi, szlovéniai és ausztriai) közösségekben. A nagyobb közösségek nagyobb érdekérvényesítő képességgel rendelkeznek, mint a kis létszámúak.

– Tömbhelyzet és szórványhelyzet: a nagy közösségeken belül is léteznek szórványok, a kis közösségek azonban maguk is szórványnak minősülnek, hiszen a saját lakóhelyükön is nagyrészt kisebbségben vannak.

– Európai uniós tagállamban, ezen belül a schengeni övezetben élő kisebbségi magyaroknak jóval egyszerűbb a kapcsolattartás a többi nemzetrésszel, mint a nem uniós állampolgárságú magyaroknak.

– Az adótt államnak Magyarországhoz viszonyított gazdasági helyzete: valamely nyelv presztízse összefügg a beszélő- és nyelvközösség gazdasági erejével. Míg Magyarország a szocializmus idején, de a múlt század kilencvenes éveiben is jobban állt e téren, mint a legtöbb környező ország, mára ez az előny nagyrészt megszűnt.

– A magyarság száma és helyzete az adott államban élő többi kisebbséghez viszonyítva: a tapasztalatok azt mutatják, hogy egyegy országban a kisebbségekkel szemben folytatott állami nyelvpolitikát a legnépesebb kisebbséggel szembeni (történeti) viszony határozza meg. Szlovákiában és Romániában ez a magyar kisebbség, ezzel szemben például Ukrajnában a magyar kisebbség a jelentős létszámú és gazdaságilag erős orosz kisebbséggel szembeni ukrán politika szenvedő alanya (Beregszászi–Csernicskó 2020). A kisebbségi nyelvi jogok tekintetében „nagyvonalúbbak” azok az országok, ahol kisebb a kisebbségek aránya.

Az említett különbségek ellenére a kisebbségi magyar közösségek jelenlegi nyelvpolitikai és nyelvi jogi helyzetében számos hasonlóság is kimutatható. Ez elsősorban az 1980-as évek végétől kezdődően a volt szocialista országokban lezajlott társadalmi változásokkal, ezen belül egyrészt a többségi politikai elitnek nemzetállami törekvéseivel, másrészt pedig az alapvető emberi és a polgári jogok, így a szólásszabadság, a gyülekezési és az egyesülési jog érvényesülésével függ össze. E jogokat kihasználva új, különféle profilú magyar sajtóorgánumok létesültek, számos önálló magyar szervezet, szakmai szerveződés jött létre, amelyek tárgyalási nyelve a magyar lett, a magyarság és a kisebbségek érdekeinek védelméért célul tűző pártok alakultak. A magyar pártok létrejötte több szempontból is pozitív fejleménynek tekinthető. A nyelvhasználati és az oktatási jogok biztosítása, valamint az asszimiláció lassítása közötti nyilvánvaló

összefüggés miatt e pártok agendájában a kisebbségi jogok – s ezen belül a nyelvi jogok – érvényesíthetősége jelentős helyet foglal el. Az önálló párt(ok) révén a magyarság már nem csupán a politika objektuma, hanem a politikát alakító tényező is, azaz hathat a helyi, a regionális és az országos nyelvpolitikai döntésekre. A magyar pártok működése a nyelvhasználatra abban a tekintetben is pozitívan hatott, hogy jelentős mértékben fejlődött a magyar nyelvű közélet, új témák jelentek meg a közbeszéd szintjén, több politizáló embernek van lehetősége és alkalma arra, hogy nyilvános, formális helyzetekben magyarul beszéljen.

A vázolt folyamatokkal párhuzamosan hatott a nemzetközi környezet változása. A kisebbségi és nyelvi jogok érvényesülését korábban az is nehezítette, hogy a kilencvenes évek előtt a releváns nemzetközi szervezetek ezekkel a problémákkal igen felületesen foglalkoztak, s csak az utóbbi évtizedekben gyorsult fel a fejlődés e területen. A Kárpát-medencei magyar kisebbségek számára elsősorban az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ, illetve ezen belül a nemzeti kisebbségi főbiztos) és az Európa Tanács játszott jelentős szerepet, ugyanis ezeknek minden érintett állam a tagja.

Az EBESZ dokumentumai közül elsősorban az emberi dimenzióval foglalkozó koppenhágai konferencia dokumentumát kell megemlíteni, mivel ennek IV. fejezete tartalmazza azokat a minimális kisebbségi nyelvi jogokat, amelyeket a tagállamoknak tiszteletben kell(ene) tartaniuk.⁴ Eszerint a kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van arra, hogy anyanyelvüket a magán- és a közéletben szabadon használják, továbbá joguk van az anyanyelvű információterjesztéshez, információhoz jutáshoz és információcseréhez, anyanyelvük oktatására vagy az anyanyelvükön való oktatásra, anyanyelvük használatára a hatóságokkal való kommunikációban. Az említett jogokat azért soroltuk fel, mert ezek jelennek meg (többé-kevésbé részletezve) *A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményben* és *A kisebbségi vagy regionális nyelvek európai chartájában*, illetve a Magyarország és a szomszédos államok között az 1990-es években megkötött ún. alapszerződésekben.

Az Európa Tanács (ET) ugyancsak fontos szerepet játszik az európai kisebbségvédelemben: az 1990-es évekre jellemző tagfelvételi

4 Document of the Second Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE, 1990. Magyarul: Majtényi–Vizi 2003: 195–198. A kisebbségi nyelvi jogok szempontjából természetesen nagy jelentőségűek a főbiztosi ajánlások: az oktatási kérdéseket érintő Hágai ajánlások (1996) és a nemzeti kisebbségek nyelvi jogait rögzítő Oslo-i ajánlások (1998).

hullámban a tagság egyik feltétele a demokratikus jogrendszer és az európai „standardoknak” megfelelő kisebbségvédelmi jogszabályok megléte volt. Emiatt húzódott el például Szlovákia vagy Horvátország felvétele is. A témánk szempontjából legfontosabb két ET-dokumentum *A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája* (1992) és *A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény* (1995), ugyanis ezeket a Magyarországgal szomszédos minden állam aláírta. Az egyezmények a részes államok számára kötelezettségeket fogalmaznak meg, és ellenőrzési mechanizmusuk is van, bár szankciók nélkül (a nemzetközi jogi környezetről és dokumentumokról bővebben lásd Majtényi–Vizi 2003; Varennes de 2001; Szabó Mihály 2005a). A Magyarországgal szomszédos államok közül Ausztria, Szlovénia, Szlovákia és Románia tagja az Európai Uniónak, és bár az unió a tagfelvételnél a tagjelöltek kisebbségpolitikáját is vizsgálta, nincs egységes kisebbségi- és nyelvpolitikája. A kisebbségi kérdés viszont folyamatosan napirenden van, és a kilencvenes években elfogadott ajánlások már utalnak az említett ET-dokumentumokra, sőt az EU a tagállamokat a Chartához való csatlakozásra buzdítja. A magyar kisebbségek szempontjából természetesen annak is jelentősége van, hogy minden uniós tagállam nyelve – így a magyar is – az EU-ban hivatalos nyelv.

3.3. A többségi nemzetek (államok) kisebbségi nyelvpolitikája

A magyar kisebbséggel rendelkező Kárpát-medencei államok csatlakoztak (olykor nemzetközi nyomásra) a releváns nemzetközi kisebbségvédelmi dokumentumokhoz, ami azt jelenti, hogy vállalták a már említett minimális kisebbségi nyelvi, nyelvhasználati jogok biztosítását. Abban azonban már különbségek vannak, miképpen építették be ezeket jogrendjükbe, és milyen a jogok érvényesíthetősége (Csernicskó 2016; Szabó Mihály 2017; Csernicskó–Tóth-Orosz 2021). Látszólag példaértékű a szlovén kisebbségi nyelvpolitika, hiszen a muravidéki ún. vegyes lakosságú területeken a magyar is hivatalos nyelvnek számít, ám a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban „a magyar nyelv használata inkább szimbolikus, ténylegesen csak elvétve fordul elő” (Göncz 2006: 71).

A jogok és alkalmazhatóságuk közötti „szakadék” más országok esetében még érzékelhetőbb, sőt a legtöbb országban már a jogszabályok szintjén is megnyilvánul a kisebbségi nyelvi jogok szűkítése, és amint említettük, nyelvpolitikájukat az asszimilációs ideológia határozza meg. Ma már eléggé ritka a nemzeti ideológia nyílt hangoztatása, gyakrabban találkozunk viszont a gazdasági és társadalmi érdekeknek, valamint a kisebbségi integráció szükségességének a hangoztatásával. Ilyen érvekkel szorgalmazzák

például a kisebbségi iskolákban a többségi nyelven (államnyelven) oktatott tantárgyak számának növelését vagy a közigazgatásban a többségi nyelv elsődleges alkalmazását. A belső jogszabályokat áttekintve úgy tűnik, hogy az érintett országok leginkább a kulturális életben, az alsófokú oktatásban és részben a tömegtájékoztatásban hajlandók elismerni és támogatni a kisebbségi nyelvek használatát (Kontra–Hattyár 2002; Glatz 2003; Nádor–Szarka 2003). Azaz arra törekednek, hogy a kisebbség nyelve (esetünkben a magyar) csak a közösségen belüli kommunikáció nyelve maradjon, ne bővüljenek társadalmi funkciói. Az érintett országokra jellemző, hogy a kisebbségek tagjaitól rendszerint elvárják a többségi nyelv magas szintű ismeretét, azt azonban alig (vagy egyáltalán nem) támogatják, hogy a kisebbségekkel együtt élő többségi lakosság elsajátítsa és használja is a kisebbségi nyelvet.⁵ A többségi társadalmak tehát az aszimmetrikus kétnyelvűséget tartják természetesnek.

Ezzel a megközelítéssel függ össze a már említett szakadék jog és gyakorlat között: a hatóságok a kisebbségi nyelvi jogok érvényesítését a kisebbségi beszélők magánügyének tartják, és ehhez csak a minimális támogatást adják meg. Jó példája ennek a közigazgatás. Az ügyfelek, a lakosság ugyanis csak akkor tud a hatóságokkal kisebbségi nyelven kommunikálni, ha az érintett hivatalok megteremtik ennek a feltételeit (pl. alsóbb szintű jogszabályban, végrehajtási rendeletben részletezik ennek módját, vannak az adott kisebbségi nyelvet megfelelő szinten bíró tisztviselők, hivatalnokok, az ügyfeleket kisebbségi nyelven is tájékoztatják, az űrlapok és nyomtatványok kisebbségi nyelven is hozzáférhetők stb.). Erre azonban az államigazgatásban szinte alig akad példa, sőt ezzel ellentétes gyakorlat figyelhető meg: a vonatkozó törvények szövegezése nem egyértelmű, vagyis nem lehet tudni, hogyan alkalmazhatók a gyakorlatban, hiányoznak a végrehajtási rendeletek, nincs elég kisebbségi nyelven (esetünkben magyarul) beszélő hivatalnok, hiányoznak a kisebbségi nyelvű vagy kétnyelvű űrlapok. Ezek a hiányosságok lényegében minden, kisebbségben lévő magyarok lakta országra érvényesek.⁶

5 Szlovéniában a Muravidéken ugyan a magyart környezeti nyelvként tanulják a szlovénok is, a kétnyelvű oktatás szlovén modellje azonban nem hozta meg a várt eredményt: a szlovénok alig tanulnak meg magyarul, a magyar tanulók viszont fokozatosan áttérnek a szlovén használatára (Bernjak 2008)

6 A Romániai Magyar Jogtudományi Közlönynek a kisebbségi nyelvi jogokkal foglalkozó 2006. évi 2. számában a jogszabályok nem egyértelmű szövegezésére mutatott rá tanulmányában pl. Csernicskó (2006) és Szabó Mihály (2006), a magyarul beszélő tisztviselők hiányára Csernicskó (2006), Szabó Mihály (2006) és Veress (2006).

Az állam alapvetően sehol sem támogatja aktívan a kisebbségi nyelvek valós használatát, azt, hogy tényleges kommunikatív funkciója legyen a magyar nyelvű szövegeknek. Legalábbis erre utal az a tény, hogy a hatóságok rendszerint nem törődnek a magyar nyelvű szövegek nyelvi és szakmai színvonalával. Romániában például a törvényeket magyarul is publikálják, ám alacsony színvonaluk miatt e fordítások nem képesek betölteni jogi szöveg funkciójukat. Az oktatásban is hasonló a helyzet: Romániában, Ukrajnában és Szlovákiában is rendszeresen felmerül, hogy a tanulmányi versenyek kérdéseit, esetleg bizonyos központi vizsgák tételeit nem megfelelően fordítják, ezért a magyar szöveget választó versenyző, vizsgázó hátrányba kerül. Pozitív példaként említhető viszont, hogy Szlovákiában a kisebbségi kormánybiztos kezdeményezésére 2019 óta a kisebbségeket érintő fontosabb törvényeket az interneten hozzáférhető hivatalos értesítőben (törvénytár) magyar, roma, ukrán, ruszin és német nyelven is megjelentetik, jelenleg (2023-ban) 21 törvény olvasható magyarul; Romániával ellentétben a magyar szöveget nyelvést és jogászt is a soraiban tudó fordítócsoporthoz fordítja, ezért ezek jó színvonalúak.

Ezzel a kérdéssel függ össze a fordítóképzés megoldatlansága, valamint a megfelelő terjedelmű és minőségű kétnyelvű szótárak hiánya is. A Magyarországgal szomszédos államok közül Ausztriában két egyetemen (Bécsben és Grazban) folyik régebb óta magyar szakpárosítással fordító és tolmácsolóképzés (Törzsök 2008: 125), a többi országban csak a rendszerváltozás után indultak ilyen kezdeményezések, részben a magyar kisebbség szorgalmazására. Szlovákiában jelenleg (2023-ban) a pozsonyi Comenius Egyetemen, az Eperjesi Egyetemen és a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetemen lehet felvenni fordító- és tolmácsolóképzésben a magyar nyelvet is (a hallgatók leginkább az angollal kombinálják). Szlovéniában a Maribori Egyetem Bölcsészettudományi Karán a 2008/2009-es tanévben indult ún. nyelvközi tanulmányok–magyar nyelv alapképzés, erre épül az MA szintű szlovén–magyar fordító- és tolmácsolóképzés. Romániában a Sapientia Tudományegyetem marosvásárhelyi Műszaki és Humántudományok Karán hirdettek meg a 2009/2010-es tanévben hároméves angol–magyar, német–magyar és román–magyar fordító- és tolmácsolóképzést. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán angol filológia szakon (MA szint) végzetek szereznek fordító és tolmács oklevelet.

Lényegében mindenhol megoldatlan a hatósági (hivatalos) fordítóképzése és továbbképzése, holott bizonyos szövegek esetében őket kell kötelezően felkérni. Szlovákiában magyar érettségivel és egy jogi tanfolyam elvégzésével, az előírt vizsga letételével bárkiből hivatalos fordító lehet.

Az általuk magyarra és/vagy szlovákra fordított szövegek elemzése azt mutatja, hogy jelentős részük nem ismeri sem a jogi szakkifejezéseket, sem a jogi szaknyelvet (illetve annak sajátosságait a két nyelvben), de még azt sem tudják, milyen szakirodalomra, szakszótárakra stb. támaszkodhatnak (a szlovákiai szakfordítások színvonaláról lásd Szabómihály 2003, a fordítók felkészültségéről Sándor 2008).

A kétnyelvű szótárak kapcsán megállapítható, hogy Románia kivételével a többi országban 1989 előtt főképp kis- és középszótárakat, illetve iskolai szakszótárakat adtak ki.⁷ Romániában viszont elsősorban a Kriterion Kiadó a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben román–magyar és magyar–román műszaki, erdészeti, jogi szótárakat is megjelentetett. A rendszerváltozás után általában tovább folytatódott az a trend, hogy a korábbi középszótárakat kibővítve új kiadásban folyamatosan megjelentették, így minden többségi nyelven létezik iskolai használatra alkalmas középszótár. Egyúttal az is megfigyelhető, hogy – elsősorban a magyar kisebbségi intézményekhez és felsőoktatási intézményekhez kapcsolódva – több általános és szakszótár is elkészült, a legtöbb természetesen Romániában (pl. matematikai, gazdasági, orvosi), sőt ott háromnyelvű (angollal vagy franciával bővített) szótárakra is van példa. A magyar nyelvnek a hivatalos kapcsolatokban és a közigazgatásban való használatát nagyban elősegítik a jogi-közigazgatási szótárak (pl. Fazakas 2002; Benő et al. 2004; Orosz 2005; Bárány et al. 2017; Terminologický slovník 2019). Több régióban további szótártervek vannak a megvalósítás stádiumában. Végül meg kell említeni, hogy az utóbbi években megjelentek az online kétnyelvű szótárak (általános és szakszótárak) és adatbázisok is. A kétnyelvű szótárak színvonala változó, és ez nemcsak attól függ, mennyire voltak lexikográfiai-lexikológiai képzettek a szerzők (szerkesztők), hanem attól is, mennyire vannak szinkronban a magyar szaknyelv fejlődésével (erre a problémára mutat rá pl. Misad 2007).

3.4. Magyar kisebbségi nyelvpolitikák

A rendszerváltozást követően szinte minden országban, régióban létrejöttek magyar pártok és politikai mozgalmak. Ezek programjában az adott ország által ratifikált nemzetközi egyezményekben szereplő kisebbségi nyelvi, oktatási és kulturális jogok érvényesíthetőségének, kibővítésének követelése mellett a különböző típusú autonómiák kialakítása iránti igény is megfogalmazódik. Az autonómia problémáját azért említjük, mert a különböző típusú autonómiákhoz kapcsolódó intézményrendszer

⁷ Az Akadémiai Kiadó kiadásában Magyarországon megjelentetett szótárakat nem említjük.

fontos mind a kisebbségi nyelvhasználati színterek bővítése, mind pedig a kisebbségi nyelvtervezés, nyelvfejlesztés szempontjából.⁷ Az érintett hét állam közül jelenleg csak a három volt jugoszláv tagköztársaságban rendelkeznek a kisebbségi magyar közösségek törvényileg garantált kulturális autonómiával: Szlovéniában, Horvátországban és Szerbiában. Szlovákiában, Romániában és Ukrajnában viszont a hatalom mindenféle autonómiaelképzelést elutasít. Azokban az országokban, ahol végbement a közigazgatás decentralizálása (pl. Szlovákiában), a jelentős magyar lakossággal rendelkező településeken – ha a magyar lakosság aktív részvételének következtében a helyi képviselő-testületekben erős a magyarság képviselte – nyilván nagyobb lehetőség van a helyi magyarság sajátos igényeinek a képviseletére vagy megvalósítására, akár csak a magyar nyelv használatára ezekben a hivatalokban. Ezek az önkormányzatok és képviselő-testületek azonban ugyanolyan jogosítványokkal rendelkeznek, és ugyanolyan feladatokat látnak el, mint bármely más település önkormányzata. Nyelvi⁸ szempontból viszont mindenképpen pozitív hatást gyakorolnak a környezetükre, még ha tapasztalataink szerint a magyar nyelv használata főleg a szóbeliségre korlátozódik is. Az állam által a magyar közösségeknek biztosítandó jogok, ezen belül nyelvi jogok tekintetében a többség (és reprezentánsa, az állam), valamint a magyar kisebbség (a magyar kisebbségi pártok) között nyelvi konfliktus áll fenn, amelynek intenzitása a politikai helyzet függvényében változó.⁹ A szlovákiai és a romániai magyar pártok kormányzati szerepvállalása azt bizonyította, hogy bizonyos mértékben lehet enyhíteni a nyelvi konfliktust és lehet érvényesíteni a kisebbségi nyelvpolitikai érdekeket. Így Szlovákiában a Magyar Koalíció Pártjának, Romániában pedig a Romániai Magyar Demokrata Szövetségnek nagy szerepe volt a kisebbségi nyelvhasználatot lehetővé tevő törvények megalkotásában, a nemzetközi egyezményekhez való csatlakozásban. A következetes és egyértelmű szabályozást azonban nem sikerült elérniük, ezért a fent részletezett okok miatt bizonyos nyelvi jogok érvényesíthetősége a pártok közötti háttéralkuktól függ, illetve attól, hogy az érintett magyar párt kormányzati pozícióban (esetleg megyei

8 Terjedelmi okokból nem térünk ki az egyes kisebbségi pártok és egyéb érdekvédelmi szervezetek programjaira, ezeket a témával foglalkozó kutatók folyamatosan elemzik: pl. Bárdi–Éger (2000); Gerencsér–Juhász (2001); Blénesi–Mandel (2004); Szarka (2004); Fedinec et al. (2018).

9 Ez természetesen elsősorban a nagy (romániai, szlovákiai, ukrainai és szerbiai) magyar közösségekre érvényes. Nem lehet azonban azt mondani, hogy a többi országban ideális volna a helyzet, a magyar kisebbségi közösség kis száma és gyengébb érdekérvényesítő képessége miatt azonban a konfliktus kevésbé „látványos”.

szinten vezető pozícióban) van-e. Egyúttal úgy tűnik, hogy a kisebbségi pártok és mozgalmak nyelvpolitikai elképzelései elsősorban a jogszabályi garanciák elérésére korlátozódnak, ugyanis minimális figyelmet fordítanak arra, hogy a már meglevő jogok érvényesítésében támogassák a kisebbségi lakosságot, ezért ez leginkább a civil szervezetekre hárul.

4. A magyar nyelv helyzete, nyelvpolitikai és nyelvtervezési feladatok a határon túli magyar közösségek körében

4.1. A magyar nyelv státusának és a nyelvválasztásnak az összefüggései

A fentebb tárgyalt nyelvpolitikai tényezők szükségszerűen hatással vannak a határon túli magyarok nyelvhasználatára, nyelvválasztására. Az anyanyelv használatára vonatkozó korlátozott jogok egyenes következménye, hogy a kisebbségi magyarok számos helyzetben nem az anyanyelvüket, hanem az államnyelvet használják. Egy 1996-os, azonos szempontok szerint végzett vizsgálat során négy országban (Románia, Szlovákia, Szerbia és Ukrajna) több száz magyar válaszolt arra a kérdésre, milyen nyelvet vagy nyelveket használ egy-egy szituációban. A templomban és a családban szinte mindenki magyarul beszél mindegyik régióban, de a lakásból kilépve (a munkahelyen, hivatalban, orvosnál, rendőrségen) egyre kevesebben használják a magyart. Ezzel éppen ellentétes a többségi nyelv (államnyelv) használata: a családban alacsony, a nyilvános helyzetekben ellenben mind a négy országban magas az államnyelv használati aránya (bővebben lásd Beregszászi–Csernicskó 2004a: 62).

Összességében megállapítható, hogy valamennyi régióban azonos szintereken csökken a magyar nyelv használati aránya, és ezzel párhuzamosan emelkedik a többségi nyelv. Ahogyan távolabb kerülünk a privát szférától és közeledünk a formális nyelvhasználati szinterek felé, úgy emelkedik az államnyelv használata és esik a magyar nyelv. Egyúttal az adatokból az is leolvasható, hogyan befolyásolják az előző fejezetben tárgyalt jogszabályok és törvényi lehetőségek a kisebbségi nyelvhasználatot: a nyilvános szintereken a legjobb értékek a Vajdaságban mutathatók ki, ez annak a következménye, hogy ott már a titói időkben is támogatta az állam a két- és többnyelvűséget.

Az említett kutatás eredményei egyébként nem azt jelzik, hogy a határon túli régiókban a magyar nyelv már kiszorult volna a nyilvános szinterekről, épp ellenkezőleg: a kisebbségi nyelvek nyilvános és hivatalos használatát lehetővé tevő, az előző fejezetben említett jogi szabályozás következtében

egy-
es színtereken erősödött a jelenléte. A magyar lakosság létszámától függően különböző mértékben jelen van a tömegtájékoztatásban: a hagyományos írott sajtó, televízió, rádió mellett megjelentek az interneten a magyar nyelvű hírportálok és egyéb kisebbségi magyar tartalmak. A közoktatás mellett már a felsőoktatásban is új, magyarul is oktató felsőoktatási intézmények létesültek Erdélyben, Szlovákiában, Kárpátalján, a Vajdaságban.

A közigazgatásban viszont elsősorban beszélt, mint írott formában van jelen a kisebbségi magyar nyelv használata. Ebből a szempontból nagy jelentősége van annak, hogy bizonyos államigazgatási jogköröket a helyi önkormányzatokra delegáltak. A tapasztalatok egyúttal azt mutatják, hogy a magyar nyelv tényleges hivatali használatára ott van lehetőség, ahol a helyi képviselő-testületben és a polgármesteri hivatalokban a magyarok többségben vannak.

Az előzőekben már érintettük, milyen fontos egy nyelv presztízse szempontjából a használhatósága, ezen belül is az, ha a gazdasági és üzleti életben is megjelenik. A rendszerváltozás után e területen is javult a helyzet, legalábbis a nagy régiókban, azaz vannak magyar vagy kétnyelvű reklámok, szórólapok és hirdetések. Ezek azonban csak részben célozzák meg a helyi magyar beszélőközösséget; a magyar nyelvű szövegek jelentős része – elsősorban a turisztikai szolgáltatásokat kínáló reklámok, honlapok és egyéb szövegek – a potenciális magyarországi látogatóknak szólnak. A nyelvválasztást természetesen a nyelvtudás is befolyásolja. A kisebbségi magyar közösségek bizonyos mértékben minden régióban kétnyelvűek. Arról azonban, hogy milyen fokon ismerik a többségi nyelvet, nincsenek érdemi adataink. 1996-ban „A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén” című kutatási program keretében 1-től 7-ig terjedő skálán válaszoltak kisebbségi magyarok arra a kérdésre, milyen szinten beszélik a többségi nyelve(ke)t. Bár az adatok egyrészt kis mintavételből származnak, másrészt szubjektív önbevalláson alapulnak, mégis megállapítható, hogy az adatközlők saját többségi nyelvtudásukat jónak vagy nagyon jónak tartották, ez alól kivételt a kárpátaljai megkérdezettek képeztek, ők ugyanis általában a „nem nagyon jó” választ preferálták. Hasonló tendenciákat rögzített a „Kárpát Panel 2007” kutatás is a szlovákiai, ukrainai, romániai és szerbiai magyarok többségi nyelvtudása tekintetében (Papp–Veres 2007).

4.2. A magyar nyelv határon túli változatainak jellegzetességei, a nyelvi szétfejlődés problémája és a „határtalanítás” programja

4.2.1. Miben különböznek a kisebbségi magyar nyelvváltozatok a magyarországiaktól?

A Kárpát-medencei kisebbségi magyar közösségek – a második világháború időszakát kivéve – kilencven éve élnek kisebbségi helyzetben, a központi magyar nyelvterülettől határok által elválasztva. Ez alatt voltak olyan időszakok, amikor az élő magyarországi nyelvhasználattal szinte semmilyen kapcsolatuk sem volt, a többségi nyelv azonban mindennapi életük részét képezte.¹⁰ Mindezek a tények természetesen kihatottak a magyar nyelvhasználatra is.

A magyarországi és kisebbségi magyar nyelvváltozatok közötti eltérések között tarthatjuk számon például azt, hogy a határon túli nyelvhasználatban markánsabban jelennek meg a nyelvjárási sajátosságok. A kisebbségi magyar közösségek a magyar nyelvterület peremén élnek, s a központtól távol(abb) eső régiókban jellemzően tovább maradnak fenn az archaikus és nyelvjárási nyelvi formák. Ez mindig így volt, a nyelvi konzervativizmust azonban nagyban felerősítette a trianoni döntés, mivel ezt követően a központ és a peremrégiók közötti kapcsolatok meglazultak, a nyelvi újítások pedig lassabban jutnak el a magyar nyelvterület periferiájára (P. Lakatos–T. Károlyi 2002). Így például Magyarországon a laktanya szó a köznyelvből kiszorította az elavulónak minősített kaszánya szót, amely a határon túli régiókban viszont továbbra is köznyelvi használatú.¹¹ Ráadásul azoknak a nyelvhasználati színtereknek egy jelentős részén, ahol 9 Itt nemcsak a szocializmus idejére jellemző utazási nehézségekre gondolunk, hanem például arra, hogy a határtól távolabb nehezen vagy nem is voltak foghatók a magyarországi rádió-, majd később tévéadók. Magyarországon a köznyelvet használják, a kisebbségi régiókban a többségi nyelv fordul elő. Ezért kisebbségben a nyelvjárások jóval gyakrabban és több funkcióban használatosak, mint Magyarországon, ahol a nyilvános beszédhelyzetekben leggyakrabban a köznyelvet használják.

A határon túli magyarok mindenütt két- vagy többnyelvű környezetben élnek, ahol anyanyelvük mellett szükségszerűen jelen van a többségi közösség nyelve is. Ezek a kontaktusok is több száz évre mennek vissza, bár

10 Itt nemcsak a szocializmus idejére jellemző utazási nehézségekre gondolunk, hanem például arra, hogy a határtól távolabb nehezen vagy nem is voltak foghatók a magyarországi rádió-, majd később tévéadók.

11 Lásd a határon túli magyar kutatóállomás-hálózat (Termini) honlapján az ún. ht-online szótárban: ht.nytud.hu/htonline/htlista.php?action=search.

1918 előtt jelentőségük természetesen jóval kisebb volt, mint azt követően, hogy az érintett közösségek kisebbségi helyzetbe kerültek. A kétnyelvű környezet a nyelv(használat) valamennyi szintjén nyomot hagy. Az anyanyelv korlátozott használatának egyik legjellemzőbb következménye a nyelvi lapszus és a nyelvi hiány (bővebben Lanstyák 2000: 176–184, 2002b). Az első esetben a beszélőnek nem jut eszébe a kontextusba illő anyanyelvi elem, a másik esetről pedig akkor beszélünk, amikor nem is ismeri. A nyelvi lapszus és hiány kiküszöbölésére – melyek a beszélő szempontjából problémaként jelentkeznek – az empirikus kutatások szerint a beszélők többfajta stratégiát alkalmazhatnak: a hiányzó szó helyett használhatnak egy fölérendelt fogalmat (a szó hiperonimáját), szinonimát, körülírást stb. A másik lehetőség az, hogy a többségi nyelvből átveszik azt az elemet, amelynek magyar nyelvi megfelelője nem jut az eszükbe vagy nem is ismerik. Ha átmeneti, az adott kontextusra korlátozódó az idegen elem (vagy akár hosszabb szöveg) átvétele, akkor kódváltásról¹² beszélünk; ezzel szemben a kölcsönzés olyan kontaktuselem, amely beépült a kisebbségi beszélők nyelvhasználatába, azaz állandósult.

A kódváltásra, valamint a hosszabb, az állandósult kontaktushatás eredményeként jelentkező kölcsönzés egyik válfajára, az ún. közvetlen kölcsönzésre figyelnek fel leginkább az egynyelvűek (a kölcsönzótípusokra lásd Lanstyák 2006b). A legfeltűnőbb hatás tehát a nyelv leggyorsabban változó részében, a szókészletben jelentkezik.

A kölcsönyszavak között vannak olyanok, amelyek csak egy-egy régióban használatosak. Erdélyben (Er, Románia) ismert például a *motorina* ‘gázolaj, nyersolaj’, *doszár* ‘irattartó, dosszié’; a Felvidéken (Fv, Szlovákia) használják a *válenda* ‘heverő’, *zsumpa* ‘emésztőgödör’ szavakat; a Vajdaságban (Va, Szerbia) élő magyarok körében a bizalmas nyelvhasználatban elterjedt a *duduk* ‘bárgyú, tökkelütött’, *kuluk* ‘robot (munka)’; Kárpátalján (Ka, Ukrajna) mindenki tudja, mi a *csurma* ‘börtön’, a *pápka* ‘irattartó, dosszié’; a Horvátországban (Hv) élők használják a *penkala* ‘töltőtoll’, *vozácska* ‘jogsi’ lexémákat; Muravidéken (Mv,

12 A szlovákiai magyarok körében végzett vizsgálatok (Lanstyák–Szabó Mihály 1996) azt mutatják, hogy a kódváltás oka leginkább a szlovákul hallott vagy mondott szöveg idézése, szlovák nyelvű iratra, dokumentumra való hivatkozás. Ami a nyelvi hiánynak a kódváltással történő megoldását illeti, ez tipikusan a szaknyelvi regiszterben jelentkezik: a szlovákiai magyarok többsége szlovák nyelven végezte tanulmányait, tehát nem ismeri jól a magyar szakkifejezéseket, ezért használ helyette szlovák szót, szakkifejezést. (A kódváltás típusairól lásd Lanstyák 2005a, 2005b, 2006a; Németh 2002; román–magyar kódváltásra Benő 2008: 44–53; ukrán/orosz–magyar kódváltásra Beregszászi 2004; Márku 2008.)

Szlovénia) *lucska* a ’(nyeles) jégkrém’, *narasztek* a ’festett haj lenőtt töve’; Örvideken (Öv, Ausztria) *glüváj*-nak nevezik a forralt bort, *pikkelli*-nek a (gépkocsi) műszaki vizsgáját.

Akadnak olyan kölcsönszavak is a határon túli magyar nyelvváltozatok szókészletében, melyek valamennyi vagy több kisebbségi magyar közösségben ismertek: ezek gyakran hangalakjukban is hasonlóak vagy azonosak. Így például minden régióban közvetlen kölcsönszóval is megnevezik az influenzát, s ezek a szavak hangalakjukban is erősen hasonlítanak egymásra: Er, Va, Hv, Mv *gripa*, Ka *gripp*, Öv *grippe*, Fv *chripka*. A különféle üdítőitalok neve is hasonló a legtöbb régióban: Er *szukk* ’üdítőital’, ’szörp’, Ka *szok* ’gyümölcsle’, Mv *szok* ’gyümölcsle’, üdítőital, szörp’, Hv *szók* és Va, Hv *szokk* ’gyümölcsle, üdítőital, szörp’. Előfordulnak több (öt, hat, hét) régióra kiterjedő teljes hangalaki és jelentésbeli azonosságok is a közvetlen kölcsönszavak között. Például Er, Fv, Va, Hv, Mv, Öv *cirkula* ’kőrfürész’, Fv, Va, Ka, Hv, Mv *szesztra* ’(kórházi) nővér, ápolónő’ stb. A szókészleten kívül a többségi nyelvek hatása gyengébben ugyan, de a grammatikai szerkezetek szintjén is megmutatkozik. Ez elsősorban azt jelenti, hogy a többségi nyelvek hatására bizonyos nyelvtani szerkezeteket a kisebbségi magyarok esetenként szignifikánsan gyakrabban használnak, mint a magyarországiak. Ilyenek például az ún. feminizáló formák (a foglalkozásnevek női változatának preferálása) vagy bizonyos analitikus szerkezetek. (A nyelvtani szerkezetekre bővebben: Lanstyák–Szabó Mihály 1997; Göncz 2004: 85–195; Kontra 2006a.) A nyelvi hiányból eredő kódváltás, valamint a kölcsönelemek különböző típusainak (beleértve a kalkokat is¹³) használata a beszélők természetes reakciója az előző szakaszban vázolt kisebbségi nyelvi helyzetre: a beszélők ily módon oldják meg azt a kommunikációs és nyelvi problémát, hogy bizonyos fogalmakat, jelenségeket csak többségi nyelven tudnak megnevezni.¹⁴ A kisebbségi magyarok nyelvhasználatában

13 A kalkok (tükörszavak, tükörkifejezések, tükörszólások) „olyan szókészleti egységek, amelyek az átdó nyelv szavainak hatására jöttek létre az átvevő nyelvben úgy, hogy azok többé-kevésbé követik a modellként szolgáló szavak alaki szerkezetét, vagy legalábbis jelentéstani szempontból hasonlóan motiváltak, mint átdó nyelvi modelljeik” (Lanstyák 2002a: 97). Ilyen például a szlovákiai magyarban a ’munkaköri leírás’ jelentésű munkatöltet (a szláv pracovná náplň mintájára), a romániai magyarban a vizsgát ad, azaz ’vizgázik’ (román a da examen), a kárpátaljai magyarban a becsenget ’telefonál’ (orosz/ukrán звонить/дзвонити).

14 A kétnyelvű környezetre jellemző különböző kommunikációs és nyelvi problémák kezelésére egy kisebbségi közösségben (lásd Lanstyák–Szabó Mihály 2009). A kontaktuselem használata a kétnyelvű közösségben belül nem okoz megértési problémát, hiszen a beszédpartner is ismeri ezeket, mivel a kisebbségi magyarok anyanyelvüknek egy ún.

megfigyelhető kontaktushatásokat (elsősorban a direkt kölcsönszókát) a magyar nyelv művelés ennek ellenére nagyon sokáig rendkívül negatívan értékelte. Sokan úgy vélekedtek, hogy az ilyen szavak „fölöslegesek”, „szennyezik a nyelvet”, „nyelvromlást okoznak”, s ezzel „veszélyeztetik a magyar nyelv jövőjét”. Nyelvtudományilag igazolható tény azonban, hogy sem „szennyezett”, sem „romlott” nyelv nem létezik: ezek a minősítések nyelvtudományi szempontból értelmezhetetlenek. Egyetlen olyan nyelv sincs a világon, melyben ne volnának idegen eredetű szókészleti elemek. A magyar nyelvben egyébként is nagy számban találhatók más nyelvből származó elemek (a szláv eredetű *ablak*-tól a németből kölcsönzött *zsák*-ig), ám a magyar nyelv jövőjét ez nem fenyegeti. A kölcsönszavak önmagukban ugyanis soha nem lehetnek kiváltói a nyelvcserenek. Ha egy kétnyelvű közösségben beindul a nyelvcsere folyamata, annak mindig nyelven kívüli, társadalmi okai vannak. Például az, ha a beszélők szemében a nyelv elveszíti a presztízsét, értékét, és nem akarják tovább használni, amint ezt az ausztriai magyarság nyelvvesztéséről írt klasszikus munkájában Susan Gal is bizonyította (Gal 1979, lásd még Gal 1991).

A kisebbségi helyzet és a domináns helyzetben levő többségi nyelvek felől érkező állandó hatások következtében tehát a kisebbségi nyelvváltozatok bizonyos eltéréseket mutatnak egymáshoz és a magyarországi köznyelvhez viszonyítva. Ezért számosan megfogalmazták azt az aggályt, hogy a különböző országokban beszélt magyar nyelvváltozatok olyannyira elkülönülnek egymástól, a magyar nyelv olyannyira szétfejlődik, hogy néhány évtized múlva ezek a nyelvváltozatok kölcsönösen érthetetlenek lesznek. Eddigi kutatásaink ezt az aggályt nem igazolják. A többségi nyelvi hatás mindenhol elsősorban is a szókészletet – ezen belül is meghatározott fogalomkörökhöz tartozó szavakat – érinti (Lanstyák 2008), a nyelvtani szerkezet esetében a többségi nyelvi hatás ott érvényesül, ahol ez összhangban van a magyar nyelv egynyelvű változataiban is megfigyelhető tendenciákkal (Lanstyák–Szabó Mihály 1997). A magyarral kontaktusban levő nyelvek az indoeurópai nyelvcsaládba tartoznak, ezért nagymértékben különböznek a magyartól, ami szintén gátolja a nyelvi kölcsön hatás nagyfokú érvényesülését (Lanstyák 2002a: 106). Szilágyi N. Sándor pedig a nyelvi változatosságban éppen a magyar nyelv életképességének bizonyítékát látja (Szilágyi 2008: 106).

kontaktusváltozatát sajátítják el. A kutatások és a tapasztalatok is azt mutatják, hogy egyes kölcsönszók idegen eredetét a beszélők fel sem ismerik, magyar szónak tartják őket (lásd Lanstyák et al. 1998; Szilágyi 2008 adatait).

4.2.1. A magyar nyelvészek együttműködése és a nyelvi határtalanítás programja

Már az 1990-es évek elején világossá vált, hogy a kisebbségi magyarság hosszú távú fennmaradása szempontjából a nyelvmegtartásnak kiemelt jelentősége van, és a kisebbségben élő magyarok nyelvi, nyelvhasználati gondjait nem lehet a hagyományos nyelvművelés elméleti keretein belül és a hagyományos nyelvművelői módszerekkel – pl. nyelvművelő cikkekkel – kezelni. Átfogóbb nyelvpolitikai, nyelvstratégiai programra volna szükség, ilyen azonban nincs (Kontra 1994/1998, 2009a). A magyar (nyelv)tudomány e területen kialakult adósságának egyik oka – a belső, nyelvtudományi okok mellett¹⁵ – politikai tényezőkben keresendő. A kommunizmust építő, kötelezően internacionalista blokkon belül nem volt ildomos az egy szekértáborba tartozó baráti szocialista állam belügyének tekintett s akként is kezelt, a kisebbségi problémákkal szorosan összefüggő nyelvi, nyelvhasználati és nyelvi emberi jogi kérdések felvetése. Az alapkutatások szinte teljes hiányában pedig nem is lehetett érdemben, szakmai alapossággal foglalkozni a témával.¹⁶

Talán elsőként a nyelvészek között kezdődött el az a fajta együttműködés, melynek eredményeképpen tudományos kutatásokból származó rendszerezett ismereteink vannak az egyes határon túli magyar közösségek nyelvpolitikai helyzetéről, a közösségek nyelvállapotáról, a nyelvcsere és nyelvmegtartás kontinuumában elfoglalt helyzetéről. Az 1988-ban indult Élőnyelvi Konferenciák sorozata lehetőséget teremtett arra, hogy a magyar nyelvészek országhatároktól függetlenül megismerhessék egymás kutatásait. A Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről című kötet a probléma felvetését is szolgálta (Kontra 1991). Az összehangolt tudományos együttműködés 1994-ben az MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztálya koordinálásával indult A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén című kutatási programmal. Ennek keretében az európai nyelvi kontaktusokat bemutató kézikönyv (Goebel et al. 1996–1997) szempontrendszerére alapozva országonként elemzik a kutatók Trianon nyelvi következményeit társasnyelvészeti szempontból. A könyvsorozat kötetei folyamatosan jelentek meg (Csernicskó 1998; Göncz 1999; Lanstyák 2000; Szépfalusi et al. 2012; Fancsaly et al. 2016; Péntek–

15 Itt elsősorban arra gondolunk, hogy a múlt század nyelvtudományát a nyelvi rendszerre összpontosító, azt leíró nyelvészeti irányzatok határozták meg, amelyek nem vettek tudomást a nyelv társadalmi beágyazottságáról, a nyelvhasználati feltételekről és környezetről.

16 A kutatások politikai korlátaira mutat rá az a tény is, hogy a Magyar Nyelvjárások Atlaszának például mindössze 68 határon túli kutatópontja lehetett (az anyagát 1949 és 1962 között gyűjtötték).

Benő 2020), s több nemzetközi publikáció is született a kutatási programból (pl. a *Multilingua* című folyóirat 19: 1–2 (2000) száma; Fenyvesi 2005).

Mamár egységes hálózatként, összehangoltan működő intézményi háttérrel van a határon túli magyar régiókban létrejött nyelvészeti kutatóállomásoknak a jelenleg (2023-ban) a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet keretében működő Gramma Nyelvi Iroda (Szlovákia), a kolozsvári és sepsiszentgyörgyi Szabó T. Attila Nyelvi Intézet (Románia), a beregszászi Hodinka Antal Nyelvi Intézet (Ukrajna), a szabadkai Magyarságkutató Tudományos Társaság (Szerbia) és a szlovéniai, horvátországi és ausztriai magyar nyelvészeti kutatásokat integráló Imre Samu Nyelvi Intézet révén, melyek felett egyfajta ernyőszervezeteként működik a Termini Kutatóhálózat. A kutatóhálózat intézetei számos konferenciát szerveztek, több kötetet publikáltak saját kutatásaikból (pl. Benő 2004; Beregszászi–Csernicskó 2004a; Csernicskó 2003; Göncz 2004; Kolláth 2005a; Lanstyák–Szabó Mihály 2002; Péntek–Benő 2003; az első tíz év kutatásait összefoglaló kötet: Benő–Péntek 2011). A Termini Kutatóhálózat közös programjainak egyike az ún. határtalanítás, amely lényegében az előző alfejezetben említett nyelvi különfejlődéssel kapcsolatos félelmekre adott egyfajta válasznak is tekinthető. A határon túli magyar nyelvváltozatokban az államnyelv(ek) hatására használt szavak közül több nemcsak a szóbeli érintkezésben fordul elő, hanem az újságokban, folyóiratokban vagy a szépirodalomban is. Ez azt jelenti, hogy ezek a szavak nem csupán a lezser(ebb) nyelvi rétegeknek a részei, esetleg alkalmi használatúak, hanem egy részük a helyi régió magyar köznyelvéhez tartozik. A magyar nyelv szótárai azonban hosszú évtizedekig nem vettek tudomást ezekről a szavakról, így valójában nem a magyar nyelv, hanem csak a magyarországi magyar nyelv szótárai lehettek. A rendszerváltást követően a magyar nyelvészek között a magyar nyelv magyarországi és határon túli változatainak egymáshoz való viszonyáról kialakult élénk, indulatoktól sem mentes vitákban ez a kérdés is felmerült (Kontra–Saly 1998; Lanstyák–Szabó Mihály 1994/1998).

Az első lépést a Magyar értelmező kéziszótár második, átdolgozott kiadása (Pusztai 2003) jelentette.¹⁷ Ezzel vette kezdetét a határtalanítás néven emlegetett tevékenység, amelynek célja, hogy a magyar nyelvet vagy annak valamely részrendszerét bemutató kiadványok a határon túli magyar

¹⁷ Sajnálatos azonban, hogy – a csaknem egy évtizednyi átdolgozási munkálatok ellenére – a határon túli magyar lexikális jelenségek bemutatása igencsak töredékesre sikeredett: csak az erdélyi, szlovákiai és kárpátaljai területről sikerült adatokat szerezni, az egyes régiók szóanyaga között nagyságrendnyi eltérések vannak, a lexikális elemek feldolgozása, beépítése sem összehangoltan történt. (Az értelmező kéziszótár ún. határon túli anyagához lásd: Beregszászi–Csernicskó 2004b; Kiss 2004; Lanstyák 2002d, 2005c.)

beszélőközösségek által beszélt nyelvváltozatokat is magában foglaló egyetemes magyar nyelvvel foglalkozzanak (Péntek 2004; a határtalanításról bővebben Kolláth 2005b, 2008; Lanstyák 2005c, 2006c. stb.). A program révén ma már több olyan szótár is van, mely bátran állíthatja magáról, hogy „A” magyar nyelv szótára. Az Értelmező szótár+ (Eöry 2007) és az Osiris Kiadó kiadványai közül az Idegen szavak szótára (Tolcsvai Nagy 2007) éppúgy tartalmaz határon túli magyar szavakat, szójelentéseket, mint például a 2004-ben megjelent Helyesírás (Laczkó–Mártonfi 2004) című kiadvány szótári része. A határtalanítás programja azt a célt szolgálja, hogy a magyar nyelvváltozatok között ne a különbségek váljanak hangsúlyossá, hanem a magyar nyelv változatosságban élő egysége, vagyis az, hogy ne néhány, hanem egyetlen közös standard magyar nyelvváltozat, köznyelv legyen, amely nem kirekeszt, hanem befogad.

4.3. Nyelvpolitikai és nyelvtervezési feladatok

A magyar nyelv hosszú távú fennmaradása Magyarországon kívül elsősorban politikai tényezők függvénye, „megfelelő státusának biztosítása, használati körének (törvény által garantált) radikális kibővítése [...] nélkül a visszaszorulás és leépülés folyamata nem állítható meg” (Lanstyák 1998/2002: 131). Nem a magyar nyelvet kell védeni a többségi nyelv hatásaitól, hanem a nyelvet beszélő közösség nyelvhasználati jogait kell bővíteni. Arra kell törekedni, hogy a közösség minél több helyzetben használni tudja anyanyelvét, hiszen a nyelvet használata tartja fenn. Mind a kisebbségi magyar pártok, mind a magyarországi aktuális kormányzat (pártállástól függetlenül) arra törekednek, hogy az érintett államok legalább a nemzetközi szerződésekben vállalt szinten biztosítsák a nyelvi jogokat. Ezen túl azonban célként a hasonló nagyságú és hasonló helyzetben levő nyugat-európai őshonos kisebbségek (pl. a finnországi svédek vagy a dél-tiroli németek) által elért státusz fogalmazódik meg. Tehát az, hogy a magyar nyelv az adott államban legalább regionális szintű hivatalos nyelv legyen. Ez a törekvés azonban (jelenleg még) a többségi politikai elitek ellenállásába ütközik, amelyek alapvetően csak a minimális egyéni nyelvi jogok biztosítására hajlandóak. Mivel a „magasabb szintű” nyelvi státus jogszabályi garantálása a többségi politikai elit támogatása nélkül lehetetlen, meg kell keresni a hatékony érdekérvényesítés és együttműködés lehetőségeit. A kisebbségi magyar nyelv státusának rendezése során ki kell használni Magyarország politikai támogatását s azt, hogy az Európai Unió parlamentjébe nemcsak magyarországi, hanem határon túli magyar képviselők is bejutottak. Magyarország emellett saját hatáskörében, például a szomszédos államok magyar közösségei számára nyújtott támogatások révén, a nemzetközi fórumokon, valamint a szomszédos államokkal történő

diplomáciai egyeztetések által is jelentős hatást gyakorolhat a magyar nyelv státusának erősítésére a környező országokban.¹⁸ A tapasztalatok azt mutatják, hogy anyelvi jogok törvény szintű garantálása a kisebbségi nyelvek tényleges használatának csak előfeltétele. Az érintetteknek ismerniük is kell jogaikat, valamint meg kell teremteni számukra a jogbarát környezetet, azaz a joggyakorláshoz szükséges feltételeket. Az utóbbi időben e területen is megfigyelhető előrelépés: nyelvi jogi, anyanyelvhasználati útmutatók készültek a szlovákiai (Cúth et al. 2010), a szerbiai (Beretka 2011), a romániai (Bogdán–Mohácsék 2014) és az ukrainai (Beregszászi et al. 2014) magyarok számára. A Termini Kutatóhálózathoz tartozó szervezetek munkatársai is kifejtenek ilyen irányú ismeretterjesztő tevékenységet, sőt a nyelvi jogok kérdése fokozatosan bekerül a tankönyvekbe is.¹⁹

Ezzel szemben szinte alig van (ha van) példa arra, hogy a magyarok peres úton szerezzenek érvényt kisebbségi nyelvi jogaiknak. Ennek egyik fontos oka nyilván az, hogy nehezen bizonyítható a nyelvi jogok megsértése.²⁰ A magyarországi székhelyű és 2012-ben alapított Kisebbségi Jogvédő Intézet hat szomszédos országban működött – nagyrészt a helyi hasonló szervezetekkel együttműködve – állandó jogsegélyszolgálatot. A fentiekkel szoros összefüggésben a nyelvi jogok gyakorlati érvényesítésének nyelvi feltételei kapcsán is vannak feladatok (Lanstyák–Szabó Mihály 1999/2002). Az előzőekben már rámutattunk, hogy a kódváltás, de főleg a kölcsönszavak használata annak a következményei, hogy a beszélő nem ismeri bizonyos fogalmak magyar nevét.²¹ A nyelvi hiány tipikusan a szakszavak esetében jelentkezik: egyrészt a beszélők rendszerint többségi nyelven szereznek

18 Időnként Magyarország akaratlanul is rontja a magyar nyelv határon túli pozícióit és presztízsét. Példaként azt az esetet lehet említeni, hogy a legnagyobb magyar kereskedelmi bank szomszédos országokban nyitott fiókjaiban sem szóban, sem írásban nem lehet használni a magyar nyelvet, miközben több szerb vagy ukrán tulajdonú bankban kétnyelvű feliratok, űrlapok és magyarul is beszélő ügyintézők fogadják az ügyfeleket. De lehet említeni a magyar közszolgálati rádió hallgatása lehetőségének hiányát is (Kontra 2009a).

19 A Szlovákiai Lilium Aurum Kiadó 2002-ben Általános és kisebbségi jogok címmel kiegészítő tankönyvet adott ki az állampolgári ismeretek tantárgy oktatásához, s most készült el az új gimnáziumi magyar nyelv-tantervhez igazodó első osztályos tankönyv (szerzői a Gramma munkatársai: Misad Katalin, Simon Szabolcs és Szabó Mihály Gizella), amelyben már van a nyelvi jogokat, azok érvényesíthetőségét tárgyaló fejezet. Ennek fontosságára már Szépe György (2001: 67–68) is felhívta a figyelmet. Kárpátján az új, 5–12. osztályos magyar nyelv tantervében is helyet kaptak a nyelvi jogi ismeretek.

20 A strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságán tárgyalt esetek is ezt bizonyítják (lásd pl. Ernszt 2006; de Varennes 2001).

21 A Gramma Nyelvi Iroda nyelvi közönségszolgálatához érkezett kérdések mintegy 90%-ában valamely szlovák szó vagy kifejezés magyar megfelelője iránt érdeklődnek.

szakképzettséget, másrészt az államigazgatási szervekkel, intézményekkel való kapcsolattartásban, a hivatali ügyintézésben, az üzleti életben a magyar nyelv írásban évtizedek óta csak korlátozottan (vagy egyáltalán nem) használatos. Ezért bővíteni kell a magyar nyelvű szakképző programokat közép- és felsőfokon és a felnőttképzésben, két- és többnyelvű terminológiai adatbázisokat kell kialakítani. Ezek alapján pedig szakszótárakat lehet összeállítani, ezek anyagát folyamatosan korszerűsíteni és karbantartani kell, és nem utolsósorban arra törekedni, hogy a kisebbségi magyarok minél több jó minőségű magyar szöveggel találkozzanak.

E szempontból kiemelt jelentősége van a lehető legszélesebb értelemben vett közigazgatás és közszolgáltatások kétnyelvűsítésének. Ennek érdekében el kell készíteni a vonatkozó jogszabályok, tájékoztatók és űrlapok egységes terminológiájú magyar fordítását, s ezeket az érintett hivatalok, hivatalnokok, valamint kisebbségi ügyfelek számára hozzáférhetővé kell tenni. Mivel ezeket a feladatokat a legtöbb érintett országban nem vagy csak részben vállalják magukra a hatóságok, azokat jelenleg elsősorban a Termini Kutatóhálózatba tartozó nyelvi kutatóállomások végzik, karöltve más magyar szervezetekkel.²² Az utóbbi években a magyar nyelvnek a közigazgatásban való használatát illetően a legtöbb országban előrelépés történt (bővebben Szabómihály 2017). A valóban pozitív irányú elmozduláshoz azonban szükség van a fordítást vállalók (beleértve a hivatalos tolmácsokat és fordítókat is) rendszeres nyelvi és szakmai képzésére és továbbképzésére. Mindezek a gyakorlati feladatok megfelelő elméleti háttér nélkül nem végezhetőek el, azaz szükség van szaknyelvi fejlesztésre és tervezésre. Mindeközben azonban azt is szem előtt kell tartani, hogy a kisebbségi nyelvváltozatoknak egymáshoz, illetve a magyarországihoz viszonyított és a korábbiakban már bemutatott nyelvi különbségei e területen a lehetőségek szerint minél kisebbek legyenek. Amennyire kedvezően ítéljük meg a szinonimák megjelenését például a köznyelvben vagy a nyelvjárás és köznyelv vonatkozásában, annyira nem kívánatos a párhuzamos terminusok kialakulása a szakterminológiában (a terminológiafejlesztés kisebbségi vonatkozásairól bővebben lásd a Tamás–Szoták 2021 kötetben megjelent tanulmányokat).

22 A Szabó T. Attila Intézet munkatársai a kolozsvári székhelyű Nemzeti Kisebbségkutató Intézet kezdeményezte és a 2010-ben, illetve 2021-ben megvalósított projekt keretében elkészült román–magyar kétnyelvű űrlapok nyelvi lektorálásába is bekapcsolódtak (Sárosi-Márdirosz 2023). Szlovákiában elsősorban a Pro Civis (<https://www.onkormanyzas.sk/rolunk>) és a Lingua Civis egyesületek készítik a kétnyelvű nyomtatványokat és egyéb szövegeket a települési önkormányzatok számára, gondot okoz azonban a nem egységes terminológiahasználat (bővebben Szabómihály 2017, 2021). A fiatal jogászokat tömörítő Jurista egyesület Velemjáró.sk alkalmazás magyar nyelvű ügyintézési útmutatót is tartalmaz (<https://velemjaro.sk/nyelvhasznalat/utmutato>).

Szakmai-szaknyelvi és jogi-politikai szempontból kiemelt kérdésként kellene kezelni a Kárpát-medencei magyar helynévrendszer (ezen belül a helységnevek) egységes újrakodifikálását, ugyanis a nyelvi szétfejlődés éppen ezt a tulajdonnévtípust érintette erőteljesen. Trianon egyik nyelvi következményeként a határon túlra került régiók természet- és társadalomföldrajzi nevei gyakorlatilag kikerültek a magyarországi standardizálás hatóköréből. Az utódállamok saját szempontjaik alapján megalkották, alakították államnyelvű földrajzi terminológiájukat, egyúttal részben a korábbi magyar neveket is megváltoztatták, sőt a múlt században egy-egy területen többször is sor került más-más szempontokat figyelembe vevő névrendezésre. Az egyéb (pl. közigazgatási) változásokkal együtt mindez oda vezetett, hogy egyazon földrajzi objektumnak esetenként több magyar neve is használatos, vannak viszont olyanok, amelyeknek nincs (standardizált) magyar neve, s ezért jó néhány földrajzi objektum csak államnyelvi neve alapján azonosítható (bővebben Szabó Mihály 2007b).

A korpusztervezési munkálatok során sem tekinthetünk el azonban a nyelv társadalmi beágyazottságától. A szakterminológia kidolgozása és kodifikálása folyamatában az egységességre való törekvés nem jelentheti a magyarországi szaknyelvek terminológiájának teljes átvételét. Mára valamennyi nagyobb határon túli magyar régióban kialakultak olyan szavak, kifejezések, melyek általános használatúak az adott régió sajátos intézményhálózatának, a jogi környezet, hivatali élet egy-egy elemének megnevezésére.²³ A magyar–magyar kommunikáció megkönnyítése végett tisztázni kell azonban e regionális hatókörű terminusok státuszát, az azonos vagy hasonló funkciójú magyarországi terminushoz való viszonyát.²⁴

Sikeres, egyúttal a társadalom, az adott közösség által elfogadott nyelvtervezéshez megfelelő jogosítványokkal és presztízzsel rendelkező intézmények szükségesek. A teljes magyar nyelvterületen ezek közé csak magyarországi intézmények tartoznak, ilyen elsősorban a Magyar Tudományos Akadémia. Ezért kívánatos, hogy a nyelvtervezés eredményeinek terjesztésébe (pl. szakszótárak készítésébe és kiadásába) az Akadémia is bekapcsolódjon.

23 Ide tartoznak tipikusan bizonyos intézménytípusok nevei: pl. Szlovákiában a városi vagy községi hivatal 'polgármesteri hivatal', alapiskola 'általános iskola', Romániában és Ukrajnában a líceum 'gimnázium', továbbá az adók, illetékek, járulékok, az állami juttatások, a társadalombiztosítási ellátások stb. fajtái és neve.

24 A magyar nyelv nagyobb mértékű használatát a közigazgatásban és általában a közéletben a terminológiahasználatban megfigyelhető bizonytalanság és variabilitás is gátolja. Ugyanarra a fogalomra többféle megnevezés van használatban, ezek egymáshoz való viszonya nem tisztázott (bővebben: Szabó Mihály 2002, 2007a, 2021).

5. Oktatáspolitikai, oktatástervezés

Az asszimilációs nyelv- és nemzetiségpolitika megvalósításának legfőbb területe a Magyarországgal szomszédos országokban a többségi nemzet által kontrollált oktatási rendszer. A kisebbségi oktatás ezért nyelvpolitikai vonatkozásokkal (is) bír. A kisebbségi magyar oktatás legfontosabb nyelvi céljait vázlatosan így foglalhatjuk össze:

- a magyar identitás fenntartása, megerősítése, a nyelvmegtartás elősegítése,
- a beszélők minél alaposabb felkészítése a kisebbségi helyzetből (is) adódó nyelvi kihívásokra,
- az integráció és mobilitás lehetőségének biztosítása.

Ha a magyar kisebbségek a magyar nemzeti identitás és a magyar nyelv megtartását, a tanulók nyelvi repertoárjának bővítését, valamint az integrációt tekintik célnak, akkor elengedhetetlen, hogy valamilyen szinten elsajátítsák a többségi társadalom nyelvét is. Többség és kisebbség egyetért abban, hogy a kisebbségek integrációjának szükséges eszköze a kétnyelvűség. Ám abban már nincs konszenzus az államszervező többségi közösségek és a magyar kisebbségek között, hogy milyen típusú kétnyelvűség kialakítását kell elősegítenie és milyen módon az oktatási rendszernek (az egyéni kétnyelvűség típusairól: Bartha 1999; Göncz 2004).

A kisebbségek által kitűzött cél a funkcionális, anyanyelvdomináns kétnyelvűség kialakítása, melyet a magyartannyelvként használó iskolában, az anyanyelv-megőrzési program révén lehet a leghatékonyabban elérni. (Az egy-, illetve kétnyelvűséget eredményező oktatási programról és társadalmi céljaikról, következményeiről: Skutnabb-Kangas 1990/1997). Ebben az oktatás nyelve a kisebbségi nyelv, a többségi nyelvet az anyanyelvi ismeretekre alapozva oktatják, a kisebbségi nyelvet is ismerő (kétnyelvű) tanárok segítségével, speciálisan az adott közösség számára kidolgozott tantervek, tankönyvek alapján.

A többségi (állam)nyelv mint tantárgy azonos címen szerepel ugyan a többségi és kisebbségi tannyelvű iskolák tan- és órarendjében, ám nem lehetnek azonosak a tárgy oktatásának céljai s ebből fakadóan módszerei sem. Ebből logikusan következik, hogy a kimeneti követelmények sem lehetnek egyformák (Kontra–Szilágyi 2002). Ha a többségi és kisebbségi gyerekeknek azonos szemlélet, módszertan és követelmények alapján oktatják az államnyelvet, az semmiképp sem vezet magas szintű

nyelvtudáshoz, s „nem az esélyegyenlőséget teremtik meg többségi és kisebbségi diákok között (...), hanem a nyelvi alapon meghatározott csoportok közti társadalmi hierarchiát (diszkriminációt) termelik újra” (Kontra 2006a: 571). Márpedig a többségi nyelv oktatása valamennyi Magyarországgal szomszédos országban olyan elméleti keretben és olyan módszerek alkalmazásával folyik, melynek eredményeként a magyar tannyelvű iskolában szocializálódók nagy részének államnyelvi ismeretének foka nem lesz megfelelő. Ezért gyermekük vélt jobb érvényesülésének reményében sok magyar szülő dönt a többségi nyelven oktató iskola mellett. Amikor az állam szeretné kiszorítani a kisebbség nyelvét az oktatásból, rendszerint arra hivatkozik, hogy csupán a kisebbség integrációját, esélyegyenlőségét próbálja biztosítani és kiszabadítani őket nyelvi és nemzetiségi/etnikai gettójukból (az ehhez hasonló érvelésre lásd pl. Patten 2001, bírálataira lásd pl. Kontra 2006c). Vagyis a többség a kisebbségek hátrányos helyzetét nem úgy kívánja megszüntetni, hogy szélesebb nyelvi, nyelvhasználati és oktatási jogokat biztosít számukra, hanem úgy, hogy saját (többségi) nyelvét mint az érvényesülés és a társadalmi mobilitás eszközét kínálja fel. Szociológiai kutatások sora igazolja azonban, hogy szoros kapcsolat van a nemzeti identitás megőrzése és az anyanyelven végzett iskolai tanulmányok, illetve az asszimiláció és az államnyelven való iskoláztatás között (Gereben 1999; Molnár 2009). Pszicholingvisztikai vizsgálatok mutatnak rá, hogy a nem domináns nyelven való tanulás negatív hatással van a tanulók személyiségfejlődésére, iskolai előmenetelére, s a menet közbeni (például az iskola 5. osztályában bekövetkező) tannyelv váltás is jelentősen rontja a tanulás hatékonyságát (Göncz 2004). A nem magyar tannyelvű iskolában szocializálódott diákok körében magasabb a nem standard nyelvi változatok előfordulási aránya (Lanstyák–Szabó Mihály 1997.) Mindezek alapján meghatározó az anyanyelvi iskolák megőrzése, valamint a tannyelv választás lehetséges következményei tekintetében tájékozatlan szülők felvilágosítása.²⁵

Az anyanyelven oktató iskola keretében kell kialakítani azokat a feltételeket, melyek a többségi nyelv eredményes elsajátításához vezetnek. A kis régiókban azonban az ilyen oktatási forma bevezetése nem reális. Ezekben a helyeken a már működő kéttannyelvű oktatás lehetőségeit kell felhasználni arra, hogy az iskola segítse a közösség nyelvi és társadalmi céljainak elérését.

²⁵ A szerbiai (Göncz 2005b), ukrainai (Csernicskó–Göncz 2009), szlovéniai (Kolláth et al. 2009), horvátországi (Máté et al. 2009) és ausztriai (Kelemen et al. 2009) magyar szülők szervezett akció keretében juthattak szakszerű információkhoz ennek kapcsán.

A kisebbségi magyar oktatás kapcsán leggyakrabban a tömbben élő magyarok képzési lehetőségeiről esik szó, ritkán merül fel a szórványok oktatásának kérdése. Nem ritkán megfélemezünk arról, hogy ha a tömbben élő, magyardomináns magyarok számára az anyanyelvet tekintjük a leginkább ajánlható tannyelvnek, akkor azok számára, akik már egyáltalán nem vagy csak alig beszélnek magyarul (ilyenek sokszor a szórványban élő emberek), szintén anyanyelvük (esetükben a többségi) a leghatékonyabb tannyelv, s a magyar nyelv kapcsán a nyelvélénkítés vagy a nyelvésztés jöhet szóba (Péntek 2008: 150; Bodó–Lajos 2020). Az oktatástervezési koncepcióban helyet kell kapnia a magyar anyanyelvű romák oktatásának is (Braun et al. 2010). Egyre nagyobb gondot okoz a roma gyerekek arányának növekedése a magyar tannyelvű osztályokban/iskolákban. A más szocializációs közegből érkező roma gyerekek kultúráját a gyakran előítéletes pedagógusok nem ismerik. A roma gyerekek standardtól eltérő nyelvváltozataik miatt nehezen boldogulnak a számukra idegen nyelvi kódot megkövetelő iskolai szituációban, beilleszkedésüket szociálisan hátrányos helyzetük is fokozza. Ugyanakkor sok kistelepülésen a magyar tannyelvű iskola fennmaradását szinte a roma gyerekek beiskolázása biztosítja. Éppen ezért a demográfiai trendeket figyelembe véve a kisebbségi magyar oktatás alapvető érdeke a magyar iskolákban tanuló, jelentős részben magyar ajkú roma gyerekek erőteljesebb integrálása, lemorzsolódási arányaik csökkentése.

A képzési rendszerek átjárhatóságára és a munkaerő szabad áramlásának biztosítására törekvő Európában a szak- és felsőfokú (sőt: középfokú) képzésnek a vertikális mellett a horizontális mobilitás lehetőségét is számításba kell vennie. Fel kell készíteni a diákokat arra, hogy akár szűkebb településterületükön kívül is megállják a helyüket. Olyan képzést kell kínálni az intézményekben, mely megteremti annak a lehetőségét, hogy a kisebbségi magyar diák akár az adott államban, akár Magyarországon, akár valamely más országban folytathassa tanulmányait, vállalhasson munkát. Ehhez nyelvi alapokra és hasznosítható minőségi tudásra van szüksége. A kisebbségi magyar oktatás hatékonyságához ugyanis a magyar tannyelvként való használata önmagában kevés. Presztízse attól is függ, milyen színvonalú képzést nyújtanak a magyar oktatási intézmények.

Az anyanyelvi nevelés területén (Magyarországon és azon kívül egyaránt) szemléletváltásra és az ezzel kapcsolatos módszertani megújulásra van szükség. A változtatásokra tartalmi szempontból (mit tanítsunk?), a tananyag révén közvetített rejtett tantervben (milyen nyelvszemléletet és nyelvi ideált közvetítsünk?) és tantárgy-pedagógiailag (hogyan oktassunk?) egyaránt

megérett az idő (a jelenlegi helyzet bírálata lárd: Csernicskó–Váradi 1996 és Csernicskó–Kontra 2008 tanulmányait, valamint Lanstyák–Szabó Mihály 1994; Simon 2005; Szabó Mihály 2005b). A nyelvi mítoszok és babonák konzerválása és terjesztése helyett feladatunk a létező nyelvi valóság alakítása (Lanstyák 2007a, 2007b). A magyar iskolák nagy része ugyanis ma még a nyelvi alapú egyenlőtlenségek és a diszkrimináció újratermelője (Kontra 2006b, 2009b). A magyar anyanyelvi nevelés országhatároktól függetlenül, a standard elsajátíttatására hivatkozva, évtizedekig egyik kiemelt céljának tekintette a nem standard nyelvváltozatok és nyelvi jegyek kiirtását a tanulók nyelvhasználatából (Kiss 1998). Az ilyen nyelvszemlélet ellen nyelvészeti, nyelvpedagógiai és nyelvi emberi jogi érvek szólnak (Beregszászi–Csernicskó 2004a). Kisebbségben a nyelvjárásvesztés, az otthonról hozott nyelvváltozat eltűnése együtt járhat a nyelvcserevel, hiszen számos településen a nyelvjárás az egyetlen használt változata a magyar nyelvnek. Az anyanyelvoktatásnak el kell mozdulnia a nyelvtan és a helyesírás oktatásának hagyományos körétől, ezt ki kell egészíteni olyan témákkal, melyek a gyakorlati nyelvhasználatra vonatkoznak. A határon túli magyar nyelvű közoktatást áttekintő tanulmányában Vančo Ildikó (2017: 422) megállapítja, hogy egyelőre csak a romániai és a kárpátaljai magyar közoktatásban sikerült meghaladni a standardista nyelvideológiát (a kárpátaljai helyzetről bővebben: Beregszászi 2021; az új romániai magyar tantervről és feladatbankról: Magyar 2018).

A határon túli magyar oktatás vonatkozásában csak az utóbbi években került szóba, jelen kell-e lennie (s ha igen: milyen kortól, formában, mértékben) az államnyelvnek és az idegen nyelvnek az óvodai nevelésben (lásd a Vančo–Kozmács 2015 kötet tanulmányait). Alig foglalkozott valaki a szakmunkásképzők és szakközépiskolák tannyelvének problematikájával, a szaknyelvi regiszterek anyanyelvi fejletlenségével, illetve azzal, hogy szükség van-e egyáltalán anyanyelvi szakképzésre. Bár a rendszerváltást követően mindegyik nagy határon túli régióban létrejöttek a magyar nyelven oktató felsőoktatási intézmények, a felsőoktatás tannyelvi kérdései körül nem alakult ki érdemi párbeszéd. Jószerivel fel sem vetődött, van-e létjogosultsága a csak magyar nyelvű felsőoktatásnak; szükség van-e arra, hogy a felsőfokú intézményekből kikerülő fiatal értelmiségiek ne csak magyarul, hanem államnyelven és világnyelv(ek)en is képesek legyenek szakmájuk művelésére.²⁶

26 Bár a felsőoktatás kapcsán az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság szervezésében 2004-ben sor került egy konferenciára, a tanácskozás és az ennek nyomán (Kontra 2005) megjelent tanulmánykötet címe, „Sült galamb?”, egyben jellemzi is a helyzetet.

Olyan oktatási szerkezetet, modelleket és programokat kell tehát kialakítanunk és alkalmaznunk, melyek fenntartják a magyar nyelvet, újratermelik a magyar identitást, valamint versenyképes tudást biztosítanak. S ilyen intézményekre van szükség minden szinten: az óvodától a doktori képzésig, nem kifelejtve a szakképzést, szakoktatást. S ez esetben a kisebbségi helyzetből fakadó hátrányból akár előny is kovácsolható.

6. Összefoglalás

Péntek János hangsúlyozza egy tanulmányában, hogy „nem a nyelvi emlékek reliktszerű, muzeális mentésére vagy érzésére kell tervet vagy stratégiát kidolgozni, hanem az élő nyelv megtartására a mindennapi használatban, lehetséges funkcióinak teljes körében” (Péntek 2008: 140). A kisebbségi magyar közösségekben ma még nagyrészt természetes a családon belüli nyelvtörökítés. Hogy ez a jövőben is így maradjon, hatékony és összehangolt magyar nyelvpolitikára és nyelvi tervezésre, valamint az ezekhez igazított támogatáspolitikára van szükség. Tanulmányunk ezekhez kívánt szempontokat nyújtani.

Megjegyzés: A tanulmány egy korábbi írás aktualizált, átdolgozott változata. A tanulmány első megjelenésének adatai: Csernicskó István – Szabó Mihály Gizella 2010. Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól. In: Bitskey Botond (szerk.) Határon túli magyarság a 21. században: konferencia-sorozat a Sándor-palotában 2006–2008. Köztársasági Elnöki Hivatal, Budapest. 167–198. Ezúton is köszönetünket fejezzük ki a kiadónak, hogy hozzájárult a tanulmány átdolgozásához és közléséhez.

Irodalom

- Bárdi Nándor, Éger György (szerk.) 2000. Útkeresés és integráció. Határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumai. Teleki László A.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Bp.: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Benő Attila, Péntek János 2011. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve. Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok. Dunaszerdahely–Kolozsvár: Gramma Nyelvi Iroda – Szabó T. Attila Intézet.
- Benő Attila 2004. *A kölcsönszó jelentésvilága*. Erdélyi Tudományos Füzetek 246. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület.
- Benő Attila 2008. *Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai*. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság.
- Beregszászi Anikó, Csernicskó István 2004a. ...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai

- magyar nyelvhasználatról. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó, Csernicskó István 2004b. Magyar értelmező kéziszótár: (majdnem) minden magyar szótára – Kárpátaljai szójegyzék. In: Beregszászi Anikó, Csernicskó István ... *itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár: PoliPrint. 127–136, 137–138.
- Beregszászi Anikó, Csernicskó István 2020. Nyelvpolitika: harc a hatalomért (az ukrán államnyelvi törvény apropóján). Magyar Nyelv (116)3: 257–274. DOI: <http://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2020.3.257>
- Beregszászi Anikó, Csernicskó István, Ferenc Viktória 2014. *Nyelvi jogaink és lehetőségeink. Útmutató és tájékoztató a nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásához kárpátaljai magyaroknak*. Budapest: BGA Zrt., https://bgazrt.hu/wp-content/uploads/2018/07/karpatalja_nyelvhaznalti_utmutato_nyelvi-jogaink-es-lehetosegeink.pdf (Hozzáférés: 2023. július 28.)
- Beregszászi Anikó 2004. A kárpátaljai magyarok kódváltási szokásairól. In: Beregszászi Anikó, Csernicskó István (szerk.) *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. PoliPrint – Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Ungvár–Beregszász. 36–43.
- Beregszászi Anikó 2021. *Alkalmi mondatok zongorára: A magyar nyelv oktatásának kihívásai kisebbségben*. Termini Egyesület, Törökbálint.
- Beretka Katinka 2011. *Nyelvi jogaink Szerbiában. Anyanyelv-használati útmutató*. Magyar Nemzeti Tanács, Szabadka. http://www.zenta-senta.co.rs/dokumentum/nyelvi_jogaink_szerbiaban_jezicka_prava_u_srbiji.pdf (Hozzáférés: 2023. július 28.)
- Bernjak, Elizabeta 2008. Kétnyelvű oktatás a Muravidéken. In: Ruda Gábor (szerk.) *Identitás – nyelv – irodalom*. Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület – Gramma Nyelvi Iroda, Pilisvörösvár–Dunaszerdahely. 45–57.
- Blénesi Éva, Mandel Kinga (szerk.) 2004. *Kisebbségek és kormánypolitika KözépEurópában (2002–2004)*. Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- Bochmann, Klaus 1999. A nyelvpolitika elmélete, módszerei és elemzése. In: Szépe György – Derényi András (szerk.) *Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások*. Budapest: Corvina. 25–69.
- Bodó Csanád, Lajos Veronika 2020. A moldvai csángó nyelvi revitalizációs folyamatok kutatása. Közös értelmezett tudások, részvételiség és bevonás. *Korunk* (XXXI)9: 42–50.
- Bogdán Andrea, Mohácsék Magdolna 2014. *Nyelvi jogi útmutató*. Editura Institutului pentru Studierea problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca.
- Braun László, Csernicskó István, Molnár József 2010. *Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján*. Ungvár: PoliPrint.
- Cúth Csaba, Horony Ákos, Lancz Attila 2010. *Nyelvi jogok Szlovákiában. Anyanyelvhasználati útmutató*. Somorja–Komárom: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Anyanyelvünkért Polgári Társulás.
- Csernicskó István, Göncz Lajos 2009. Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban: útmutató kárpátaljai magyar szülőknek és pedagógusoknak. Budapest: Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala.
- Csernicskó István, Kontra Miklós (szerk.) 2008. *Az Üveghegyen innen. Anyanyelváltozatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés*. Ungvár–Beregszász: PoliPrint – KMF.

- Csernicskó István, Szabó Mihály Gizella 2010. Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól. In: Bitskey Botond (szerk.) *Határon túli magyarság a 21. században: konferencia-sorozat a Sándor-palotában 2006–2008*. Budapest: KEH. 167–198.
- Csernicskó István, Tóth-Orosz Enikő 2021. A nyelvi jogok az oktatásban és a közigazgatásban a Karta Szakértői Bizottságának jelentései tükrében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* (XXIII)1: 3–21.
- Csernicskó István, Váradi Tamás (szerk.) 1996. *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó István 2006. A magyar nyelv használata Kárpátalján. A jogok és a gyakorlat. *Romániai Magyar Jogtudományi Közöny* (IV)2: 51–62.
- Csernicskó István 2016. *Nyelvpolitika a háborús Ukrajnában*. Ungvár: Autdor-Shark.
- Csernicskó István (szerk.) 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Ernszt Ildikó 2006. Ébresztő a (látszólagos) csipkerózsika-álomból? – Nyelvi jogok a nemzetközi jogban. *Romániai Magyar Jogtudományi Közöny* (IV)2: 21–28.
- Fancsaly Éva, Gúti Erika, Kontra Miklós, Molnár Ljubić Mónika, Oszkó Beatrix, Siklósi Beáta, Žagar-Szentesi Orsolya 2016. *A magyar nyelv Horvátországban. (A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén V.)* Budapest–Eszék: Gondolat Kiadó–Media Hungarica Művelődési és Tájékoztatási Intézet.
- Fedinec Csilla, Szarka László, Vizi Balázs 2018. *Etnikai pártok Kelet-KözépEurópában, 1989–2014*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Fenyvesi, Anna (ed.) 2005. *Hungarian Language Contact Outside Hungary: Studies on Hungarian as a minority language*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Gal, Susan 1979. *Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. New York–San Francisco–London: Academic Press.
- Gal, Susan 1991. Mi a nyelvcsere és hogyan történik? *Regio* (1)1: 66–76. Gereben
- Ferenc 1998. Anyanyelv és identitástudat kapcsolata a magyarpárú kétnyelvűség helyzetében. In: Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella (szerk.) *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében, különös tekintettel a magyarpárú kétnyelvűségre*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete. 113–127.
- Gereben Ferenc 1999. *Identitás, kultúra, kisebbség*. Budapest: Osiris.
- Gerencsér Balázs, Juhász Albin 2001. *A kisebbségi autonómia (működő modellek, magyar elképzelések)*. Budapest. <http://www.hhrf.org/autonomia/18>. (Archív. Hozzáférés: 2009. szeptember 3.)
- Glatz Ferenc (szerk.) 2003. *Die Sprache und die kleinen Nationen Ostmitteleuropas*. Budapest: Europa Institut.
- Goebel, Hans, Nelde, Peter. H., Starý, Zdeněk (eds.) 1996–1997. *Kontaktlinguistik – Contact Linguistics – Linguistique de contact*. Berlin–New York: Walter de Gruyter.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó – Forum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.

- Göncz Lajos 2004. A vajdasági magyarság kétnyelvűsége, nyelvpszichológiai vonatkozások. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Göncz Lajos 2005a. A kétnyelvűség pszichológiája. In: Lanstyák István – Vančone Kremmer Ildikó (szerk.) *Nyelvészetről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda. 33–76.
- Göncz Lajos 2005b. Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban. Útmutató a kisebbségi helyzetű szülőknek és a pedagógusoknak. *Új Kép* (IX)4: 5–8.
- Göncz László 2006. Az anyanyelv használatához való jog Szlovéniában. Romániai Magyar *Jogtudományi Közlöny* (IV)2: 69–74.
- Homišínová, Mária 2008. *Identitás – nyelvhasználat – asszimiláció. Etnikai folyamatok magyarországi kisebbségi családokban*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadó.
- Kelemen László, Szoatak Szilvia, Göncz Lajos 2009. *Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban: Tájékoztató füzet burgenlandi magyar szülőknek és pedagógusoknak*. Budapest: Miniszterelnöki Hivatal.
- Kiss Jenő 1998. A magyar dialektológia és újabb feladatai az ezredfordulón. *Magyar Tudomány* 8: 929–935.
- Kiss Jenő 2004. Egy régi-új nyelvi sikerkiadvány: a Magyar értelmező kéziszótár. *Magyar Tudomány* 5: 670–673.
- Kolláth Anna, Varga István Štefan, Göncz Lajos 2009. *Magyar1 vagy magyar2? Tannyelvválasztás a Muravidéken: Útmutató magyar szülőknek és pedagógusoknak*. Budapest: Miniszterelnöki Hivatal.
- Kolláth Anna 2005a. *Magyarul a Muravidéken*. Zora, Maribor.
- Kolláth Anna 2005b. Első fejezet a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító vizsgálatából. Határtalanítás: előzmények és eredmények – szándék és megvalósulás. In: Lanstyák István, Menyhárt József (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről* III. Pozsony: Kalligram Kk., 15–30.
- Kolláth Anna 2008. Határtalanítás. In: Ruda Gábor (szerk.) *Identitás – nyelv – irodalom. Kérdések és válaszadási lehetőségek a Muravidéken és Dél-Szlovákiában*. Pilisvörösvár–Dunaszerdahely: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület – Gramma Nyelvi Iroda. 7–28.
- Kontra Miklós, Hattyár Helga (szerk.) 2002. *Magyarok és nyelvtörvények*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Kontra Miklós, Saly Noémi (szerk.) 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós, Szilágyi N. Sándor 2002. A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs? In: Kontra Miklós, Hattyár Helga (szerk.) *Magyarok és nyelvtörvények*. Budapest: Teleki L. A. 3–10.
- Kontra Miklós (szerk.) 1991. *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*. Budapest: Magyarságkutató Intézet.
- Kontra Miklós 1994/1998. Szubjektív megjegyzések a magyar nyelvi tervezésről. In: Kontra Miklós, Saly Noémi (szerk.) *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest: Osiris Kiadó 266–275.
- Kontra Miklós 2004. Tannyelv, (felső)oktatás, nyelvpolitika. *Fórum Társadalomtudományi*

Szemle (VI)4: 25–42.

- Kontra Miklós (szerk.) 2005. *Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika*. Somorja–Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Kontra Miklós 2006a. *A határon túli magyar nyelvváltozatok*. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 549–576.
- Kontra Miklós 2006b. A magyar lingvicizmus és ami körülveszi. In: Sipőcz Katalin – Szeverényi Sándor (szerk.) *Elmélkedések népekről, nyelvekről és a profán medvéről. Írások Bakró-Nagy Marianne tiszteletére*. Szeged: SZTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszék. 83–106.
- Kontra Miklós 2006c. Nyelvi emberi jogi polémiák. In: Benő Attila, Szilágyi N. Sándor (szerk.) *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. 9–29.
- Kontra Miklós 2009a. A focihoz és a pedagógiához mindenki ért, a nyelvhez még a politikus is. *Korunk* május: 87–95.
- Kontra Miklós 2009b. A nyelvi genocídium fogalma és mai magyar megvalósulásai/megvalósításai. *Kritika* május: 22–25.
- Labrie, Normand 1999. Nyelvpolitika. In: Szépe György, Derényi András (szerk.) *Nyelv, hatalom egyenlőség. Nyelvpolitikai írások*. Corvina Kiadó, Budapest. 15–24.
- P. Lakatos Ilona, T. Károlyi Margit 2002. Trianon hatása a nyelvi változásokra. In: Szabó Géza, Molnár Zoltán, Guttmann Miklós (szerk.) *IV. Dialektológiai Szimpózium*. Szombathely: Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke. 235–245.
- Lanstyák István, Szabó Mihály Gizella 1994. Anyanyelvi nevelés kétnyelvű környezetben. In: *IV. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Többnyelvűség az oktatásban és a kutatásban II.* (Folia Practico-Linguistica 24.). Budapest: Budapesti Műszaki Egyetem Természet- és Társadalomtudományi Kar Nyelvi Intézet. 782–787.
- Lanstyák István, Szabó Mihály Gizella 1994/1998. Standard – köznyelv – nemzeti nyelv. In: Kontra Miklós, Saly Noémi (szerk.) *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? (Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról)*. Budapest: Osiris Kiadó. 211–216.
- Lanstyák István, Szabó Mihály Gizella 1996. Kódváltás és nemzeti azonosságtudat. In: Gadányi Károly, Bokor József, Guttmann Miklós (szerk.) *Nyelvi tudat, identitástudat, nyelvhasználat*. Szombathely: Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola. 163–174.
- Lanstyák István, Szabó Mihály Gizella 1997. Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség. Nyelvi változók a szlovákiai és magyarországi középiskolások néhány csoportjának magyar nyelvhasználatában. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák István, Szabó Mihály Gizella 1999/2002. Nyelvi jogaink érvényesítésének nyelvi feltételei. In: Lanstyák István, Szabó Mihály Gizella. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 117–126.
- Lanstyák István, Szabó Mihály Gizella 2002. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák István, Szabó Mihály Gizella 2009. Hungarian in Slovakia: Language management in a bilingual minority community. In: Nekvapil Jiří, Sherman, Tamah (eds.) *Language Management in Contact Situations: Perspectives from Three Continents*. Frankfurt am Main: Peter Lang. 49–73.

- Lanstyák István – Simon Szabolcs – Szabó Mihály Gizella 1998. A magyar standard szlovákiai változatának szókincséről. In: Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella (szerk.) *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében*, Kalligram Könyvkiadó – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, Pozsony. 67–77.
- Lanstyák István 1998/2002. Magyar nyelvtervezés a Kárpát-medencében a 21. században. In: Lanstyák István, Szabó Mihály Gizella. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 127–141.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony: Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Lanstyák István 2002a. A magyar nyelv szlovákiai változatainak jellemzői. In: Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 84–108.
- Lanstyák István 2002b. Nyelvi hiány. In: Lanstyák István, Szabó Mihály Gizella. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 109–116.
- Lanstyák István 2002d. *A Magyar értelmező kéziszótár új kiadása és a magyar nyelv szlovákiai változatainak szókincsé*. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* (IV)3: 115–128.
- Lanstyák István 2005a. A kódváltás nyelvtani aspektusának néhány kérdése a szlovákiai magyar beszélőközösségben. In: Lanstyák István, Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.) *Nyelvészetről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda. 77–120.
- Lanstyák István 2005b. A kódváltásról – nyelvtani szempontból. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* (7)2: 121–130.
- Lanstyák István 2005c. Határtalanítás (a Magyar értelmező kéziszótár 2. kiadása után, 3. kiadása előtt). In: Mártonfi Attila, Papp Kornélia, Slíz Marianna (szerk.) *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest: Argumentum Tudományos Kiadó. 179–186.
- Lanstyák István 2006a. A kódváltás nyelvtani típusai a szlovákdomináns kétnyelvű beszélők nyelvhasználatában. In: Lanstyák István (szerk.) *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsonzsról, kódváltásról és fordításról*. Pozsony: Kalligram. 105–146.
- Lanstyák István 2006b. A kölcsönzavak rendszerezéséről. In: Lanstyák István (szerk.) *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsonzsról, kódváltásról és fordításról*. Pozsony: Kalligram. 15–56.
- Lanstyák István 2006c. A nyelvi változatosság mint szótártani probléma. Adalékok a határtalanítás módszertanához. In: Lanstyák István (szerk.) *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsonzsról, kódváltásról és fordításról*. Pozsony: Kalligram. 57–104.
- Lanstyák István 2007a. A nyelvi tévhitekről. In: Domonkosi Ágnes, Lanstyák István, Posgay Ildikó (szerk.) *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó. 154–173.
- Lanstyák István 2007b. Általános nyelvi mítoszok. In: Domonkosi Ágnes, Lanstyák István, Posgay Ildikó (szerk.) *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó. 174–212.
- Lanstyák István 2008. A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után. In: Fedinec Csilla (szerk.) *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest: MTA Magyar

- Tudományosság Külföldön EB. 118–135.
- Magyari Sára 2018. Új tananyagok a romániai magyar anyanyelvoktatásban. *Anyanyelv-pedagógia* (XI)3: 83–86. DOI:<http://doi.org/10.21030/anyp.2018.3.8> (Hozzáférés: 2023. július 21.)
- Majtényi Balázs, Vizi Balázs (szerk.) 2003. *A kisebbségi jogok nemzetközi okmányai. Dokumentumgyűjtemény.* Budapest: Gondolat Kiadó– MTA Jogtudományi Intézet– MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Márku Anita 2008. *Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében.* Ungvár–Beregszász: PoliPrint – KMF.
- Máté Anikó, Kosić Julianna, Göncz Lajos 2009. *Horvátországi magyarok tannyelvválasztása: Útmutató a szülőknek és a pedagógusoknak.* Bp., Miniszterelnöki Hivatala.
- Misad Katalin 2007. A szaknyelvi regiszterek helyzete szlovákiai magyar viszonylatban. In: *Terminology and Lexicology in Middle-Europe.* Terminologia et Corpora. Tomus III. Department of Applied Linguistics and Department of Uralic Studies, Szombathely: Berzsényi College. 40–63.
- Molnár Anita 2009. Tannyelv és nemzeti identitás kapcsolata egy 2006-os felmérés tükrében. In: Karmacsí Zoltán, Márku Anita (szerk.) *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században.* Ungvár: PoliPrint. 122–128.
- Nádor Orsolya, Szarka László (szerk.) 2003. *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Németh Andrea 2002. A kódváltás pragmatikai kérdései egy kétnyelvű közösségben. In: Lanstyák István, Simon Szabolcs (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 127–168.
- Papp Z. Attila, Veres Valér (szerk.) 2007. *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái.* Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Patten, Alan 2001. Political theory and language policy. *Political Theory* 29: 691–715.
- Péntek János, Benő Attila 2003. *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban.* Kolozsvár: Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége.
- Péntek János, Benő Attila 2020. *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben). A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén (6).* Kolozsvár–Budapest: Erdélyi Múzeum Egyesület–Gondolat Kiadó.
- Péntek János 2004. A magyar nyelv szótárai, nyelvtanai, kézikönyvei és a határon túli magyar nyelvváltozatok. Az MTA határon túli kutatóállomásainak feladatait is ellátó nyelvi irodák állásfoglalása. *Magyar Tudomány* (49)7:724–726.
- Péntek János 2008. A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái. In: Fedinec Csilla (szerk.) *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban.* Budapest: MTA Magyar Tudományosság Külföldön EB. 136–152.
- Sándor Anna 2008. Amikor a varietas non delectat (Egy fordítói szakvizsga tanulságai). In: Bárczi Zsófia, Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.) *Fordítás – nyelv – irodalom – társadalom.* Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. 51–58.
- Sárosi-Márdirosz Krisztina Mária 2023. A jogi-közigazgatási szövegek fordításának nehézségei a romániai közigazgatásban használt hivatalos űrlapok kétnyelvűsítésének

- fényében. *Glossa Iuridica* (X)3: 243–257. DOI: <https://doi.org/10.55194/GI.2023.3.14>
- Simon Szabolcs 2005. A magyar nyelv oktatása a szlovákiai magyar gimnáziumokban – tankönyvek és segédletek tükrében. A kisebbségi magyar anyanyelvváltozatok jellemzőinek oktatása – szlovákiai lehetőségek. In: Huszti Ilona, Koljadzsin Natália (szerk.) *Nyelv és oktatás a 21. század elején*. Nemzetközi tudományos konferencia előadásainak gyűjteménye. Ungvár: PoliPrint. 78–91.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1990/1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Szabó Mihály Gizella 2002. A hivatali kétnyelvűség megteremtésének nyelvi vetületei. In: Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella (szerk.) *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 182–199.
- Szabó Mihály Gizella 2003. A szlovákiai magyar szakfordítások minőségének javításáról és az objektív fordításkritika megteremtésének feltételeiről. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* (V)4: 55–68.
- Szabó Mihály Gizella 2005a. Az emberi nyelvi jogokról. Dokumentumok és bibliográfiai áttekintés. In: Lanstyák István – Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.) *Nyelvészetről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda. 203–232.
- Szabó Mihály Gizella 2005b. A kisebbségi magyar anyanyelvváltozatok jellemzőinek oktatása – szlovákiai lehetőségek. In: Huszti Ilona – Koljadzsin Natália (szerk.) *Nyelv és oktatás a 21. század elején*. Nemzetközi tudományos konferencia előadásainak gyűjteménye. Ungvár: PoliPrint. 97–106.
- Szabó Mihály Gizella 2006. A szlovák nyelvpolitika és a kisebbségek anyanyelvhasználati lehetőségei és törekvései. *Romániai Magyar Jogtudományi Közöny* (IV)2: 43–50.
- Szabó Mihály Gizella 2007a. Jogi-közigazgatási szövegek magyarra fordítása kisebbségi helyzetben. A célnyelvi norma kérdése. In: Heltai Pál (szerk.) *Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia. A XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai*, Gödöllő, 2006. április 10–12. (A MANYE Kongresszusok Előadásai 3.) Vol. 1, Pécs–Gödöllő: MANYE – Szent István Egyetem. 206–212.
- Szabó Mihály Gizella 2007b. A határtalanítás a helynevek területén. In: Maticsák Sándor (szerk.) *Nyelv, nemzet identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus* (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) nyelvészeti előadásai. I. kötet. Debrecen–Budapest: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 153–170.
- Szabó Mihály Gizella 2017. A magyar nyelv használata a közigazgatásban a Magyarországgal szomszédos országokban. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest: Gondolat Kiadó. 299–320.
- Szabó Mihály Gizella 2021. A szlovák nyelvű és a magyar jogi terminológia helyzete Szlovákiában. In: Tamás Dóra Mária – Szoták Szilvia (szerk.) *Terminológiastratégia és jogi alapterminusok a szomszédos országok nyelvén*. Budapest: OFFI Zrt. 129–155.
- Szarka László 2004. *Kisebbségi léthelyzetek – közösségi alternatívák*. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Szépe György 2001. *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Iskolakultúra, Pécs.
- Szépfalusi István, Vörös Ottó, Beregszászi Anikó, Kontra Miklós 2012. *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában*. (A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén IV). Budapest–Alsóőr–Lendva: Gondolat Kiadó–Imre Samu Nyelvi Intézet–

Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.

- Szilágyi N. Sándor 2008. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In: Fedinec Csilla (szerk.) *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest. MTA MTKEB. 105–117.
- Támás Dóra Mária, Szoták Szilvia (szerk.) 2021. *Terminológiastratégia és jogi alapterminusok a szomszédos országok nyelvén*. Budapest: OFFI Zrt. <https://www.offi.hu/offi-akademia/kiadvanyok/terminologiastrategia-es-jogi-alapterminusok-a-szomszedos-oroszagok-nyelven> (Hozzáférés: 2023. július 22.)
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 1998. *Nyelvi tervezés*. Bp.,: Universitas Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005. *Nyelvi tervezés. Problémavázlat*. In: Lanstyák István – Vančoné Kremmer Ildikó (szerk.) *Nyelvészetről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda. 233–255.
- Törzsök Erika 2008. *Jelentés a külhoni magyarság helyzetéről*. Budapest: Miniszterelnöki Hivatal.
- Vančo Ildikó 2017. A határon túli magyar tannyelvű és magyar tematikájú közoktatás. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest: Gondolat Kiadó. 357–432.
- Vančo Ildikó – Kozmács István (szerk.) 2015. *Nyelvtanulás – nyelvtanítás. Fókuszban az államnyelv oktatása kisebbségek számára*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Bölcsészettudományi Kar.
- Varennes, Fernand de 2001. *A Guide to the Rights of Minorities and Language*. Colpi Paper No. 4. COLPI, Budapest.
- Veress Emőd 2006. Nyelvhasználati jogok a román közigazgatásban. Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny (IV)2: 35–41.

Források

- A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény (1995) <https://rm.coe.int/fcnm-leaflet-hu-version-final/1680a2c5cd> (Hozzáférés: 2023. július 21.)
- A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája [Charta] (1992) https://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Brochure/Brochure_hu.pdf (Hozzáférés: 2023. július 21.)
- Bárány Erzsébet, Csernicskó István, Gazdag Vilmos, Hires-László Kornélia, Kótyuk István, Márku Anita, Tóth Enikő 2015. *Ukrán-magyar hivatali (regiszter) szótár*. Beregszász: Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont. <http://real.mtak.hu/107214/> (Hozzáférés: 2023. július 21.)
- Benő Attila, Becze Orsolya, Erdély Judit, Nagy Zsuzsanna 2004. *Magyar–román közigazgatási szótár*. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- Eöry Vilma (főszerk.) 2007. *Értelmező szótár+*. I–II. Bp.,: Tinta Könyvkiadó.
- Fazakas Emese (szerk.) 2002. *Román–magyar közigazgatási szótár*. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy.
- Hágai ajánlások 1996 = A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások és értelmező megjegyzések. 1996. The Foundation on Inter-Ethnic Relations.
- ht-online szótár. <http://termini.nytud.hu/> (Hozzáférés: 2023. július 21.)

- Laczkó Krisztina, Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Oslo ajánlások 1998 = A nemzeti kisebbségek nyelvi jogairól szóló Oslo ajánlások és értelmező megjegyzések. 1998. Organization for Security and Co-operation in Europe.
- Orosz János 2005. Szerb–magyar közigazgatási és jogi szótár. Újvidék: Magyar Szó Lapkiadó.
- Pro Civis Polgári társulás. <https://www.onkormanyzas.sk/rolunk> (Hozzáférés: 2023. július 27.)
- Pusztai Ferenc (szerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Második, átdolgozott kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Terminologický slovník 2019. = Slovensko-maďarský odborný terminologický slovník. 2019. Úrad splnomocnenca vlády Slovenskej republiky pre národnostné menšiny, Bratislava. (2. kiadás) https://www.narodnostnemensiny.vlada.gov.sk/site/assets/files/3580/slovensko-madarsky_odborny_terminologicky_slovník.pdf?csrc=7908956142140575012 (Hozzáférés: 2023. július 22.)
- Tolcsvai Nagy Gábor 2007. *Idegen szavak szótára*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Velemjáró.sk. <https://velemjaro.sk/nyelvhasznalat/utmutato> (Hozzáférés: 2023. július 27.)

SZOTÁK SZILVIA

Budapesti Metropolitan Egyetem
sszotak@metropolitan.hu
<https://orcid.org/0000-0003-3218-9525>

A nyelvpolitikai stratégia külhoni vonatkozásai¹

1. Bevezetés

A nyelvről való gondolkodás épp olyan sokféle, mint amilyen sokszínű a Föld nyelvi helyzete. Igaz ez a nyelvi sokszínűség a Kárpát-medencére is, ahol a magyar nyelvet nyolc országban beszélik, hivatalos státusza azonban csak az anyaországban van. A nyelv folyamatosan változott a történelem folyamán, általában a nyelvet beszélő emberek igényeinek megfelelően, de találkozunk erőszakos beavatkozásokkal is. Azoknak a tényezőknek a száma, amelyek a nyelvre hatást gyakorolnak, mai globalizált világunkban megnövekedett, a technikai változásoknak köszönhetően felgyorsult, ezért különösen fontos a nyelvről való tudatos stratégiai gondolkodás. Jelen esetben nemzeti nyelvünk, a nemzeti nyelvünket beszélő közösség jövője a tét.

2. Általában a nyelvstratégiáról

Szerte a világban vannak olyan országok, amelyekben a nyelvpolitikai gondolkodás a kormányzati politika része; ezeknek az országoknak (Észtország, Finnország, Skócia, Írország, Izland, Franciaország, Izrael stb.) van nyelvpolitikai stratégiája. Ezen anyagok mindegyikében közös, hogy saját szempontjuk szerint eredményesen tudják befolyásolni országuk nyelvi környezetét, s céljuk nemzeti nyelvük, kultúrájuk és közösségük fennmaradása, fejlődése és versenyképessége a jövőben.

A nyelvről való stratégiai gondolkodásnak vannak hagyományai a magyar nyelvészek körében is (vö. Balázs 2001; Szoták 2011; Kontra 2010; Kiss

¹ A tanulmány első közlésének adatai: Szoták Szilvia 2017. A nyelvpolitikai stratégia külhoni vonatkozásai Tanulmányok a bölcsészettudományok köréből. Zimányi Árpád (szerk.) Eger: Eszterházy Károly Egyetem Líceum Kiadó. 69–79.

2012; Péntek 2012; Tolcsvai 2013; stb.)². Hiányát érzi a szakma és a teljes magyar nyelvközösség. Jelen tanulmányban egy lehetséges nyelvpolitikai stratégiának a külhoni magyarságra vonatkozó részéről értekezem.

3. A stratégia vonatkozási területe és egyéb körülmények

Egy mai magyar nyelvstratégia megalkotásakor figyelembe kell venni a Magyarországon élő magyarok, a Magyarországon élő nemzeti és etnikai kisebbségek és siket közösségek, valamint a Kárpát-medencében élő tömb- és szórványmagyarság, magyar nemzetiségű cigányság, illetve a nyugat-európai és tengeren túli diaszpóra nyelvi igényeit és sajátosságait (Szoták 2011: 251). A stratégia megalkotásakor teljes nyelvterület egységében gondolkodnak a nyelvészek (vö. Balázs 2001; Szoták 2011; Kontra 2010; Kiss 2012; Péntek 2012; Tolcsvai 2013), és ez a gondolkodás érhető tetten a magyar kormány felelősségvállalásában, Magyarország Alaptörvényében is.³

Mivel bármely közösség nyelvi viselkedése csak az őt érintő szocio-kulturális környezet ismeretében értelmezhető (Haugen, 1972), így a magyar nyelv jövőjéről szóló stratégia megalkotásához is mindenekelőtt alapos helyzetfelmérés szükséges, majd ezután következik a cselekvési terv: felelősök megnevezésével, határidők kijelölésével és a lehetséges költségek megtervezésével.

Tudományos alapossággal és tárgyilagossággal fel kell tárni a magyar közösségek szociális, gazdasági, kulturális, politikai, vallási és nyelvi helyzetét, a nyelvi folyamatok irányát, és meg kell ismerni minden olyan tényezőt, amely akadályozza az egyént abban, hogy anyanyelvét a mindennapokban az egyes nyelvi színtereken használja, valamint abban,

2 Számos kormányzati megrendelésre készült, meg nem jelent kézirat is létezik a témakörben.

3 A Preambulumban ezt olvashatjuk: „Ígérjük, hogy megőrizzük az elmúlt évszázad viharaiban részekre szakadt nemzetünk szellemi és lelki egységét.” A D cikk kimondja, hogy „Magyarország az egységes magyar nemzet eszméjétől vezérelve felelősséget visel a határain kívül élő magyarok sorsáért, elősegíti közösségeik fennmaradását és fejlődését, támogatja magyarságuk megőrzésére irányuló törekvéseiket, előmozdítja együttműködésüket egymással és Magyarországgal.” Az Alaptörvény XXIX. cikkében a 13 nemzeti kisebbség vonatkozásában ezt olvashatjuk: „A Magyarországon élő nemzetiségek államalkotó tényezők. Minden, valamely nemzetiséghez tartozó magyar állampolgárnak joga van önazonossága szabad vállalásához és megőrzéséhez. A Magyarországon élő nemzetiségeknek joguk van az anyanyelvhasználatához, a saját nyelven való egyéni és közösségi névhasználatához, saját kultúrájuk ápolásához és az anyanyelvű oktatáshoz.” https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100425.ATV

hogyan a nyelvét a család és oktatási intézmények révén átörökíthesse (Szoták 2011: 251). Végül is a nyelvpolitika (*language policy*) hosszabbtávú döntései és irányai attól függnék, hogy hogyan készítjük elő azokat (Szépe 2001: 113).

Hozzá tartozik a teljességhez, hogy a magyar nyelv rendszerváltás utáni helyzetéről itthon és külföldön (pl.: Bartha et al szerk. 2011; Benő–Péntek 2011) is számos kutatási eredménnyel rendelkezünk, azonban nem elegendővel. A hiány egyik oka, hogy a kutatások legtöbbször anyagi okok miatt nem rendszeresek, s bizonyos területeken hiányzik a nyomon követés és a folyamatos monitoring.

A Trianon következtében bekövetkezett nyelvi szétfejlődés következménye, hogy a magyar nyelv Magyarországhatárain kívül egyszerre még hét országban használatos (vö. Szilágyi 2008: 105). A rendszerváltás óta azonban ez a folyamat megfordult, a nyelvi határtalanítás egyre intenzívebb, a hajdan szétszakított területek közeledése és egységesítése folyamatos.

Magyarország a rendszerváltás óta politikai ciklusonként eltérő intenzitású és sikerű nemzetpolitikát folytat. A Nemzetpolitikai Államtitkárság gondozásában 2011-ben elkészült a nemzetpolitikai stratégia,⁴ amelyhez a **külföldi magyarságra vonatkozó nyelvpolitikai** stratégiának illeszkednie kell, a kettő nem valósulhat meg hatékonyan egymás nélkül (Szoták 2011).

A fentiek ismeretében teljes magyar nyelvterületre vonatkozó stratégia és a hozzá kapcsolódó cselekvési terv megalkotása csak is konszenzussal történhet: a hazai és külföldi szakemberek és a magyar kormány együttműködésével, a végrehajtás szándékával, s a külföldi magyarság esetében diplomáciai összefogással. Ennek megszervezésében, a dokumentum elkészülésében a Magyar Nyelvstratégiai Intézetnek kell kulcsszerepet vállalnia.

4. Azonosságok és régió specifikus különbségek a Kárpát-medencében

Nem lehet differenciálatlanul tekinteni a határon túli magyar közösségekre. Figyelembe kell venni az egyes nemzetrészek és azok helyzete közötti jelentős demográfiai, gazdasági, jogi és politikai különbségeket, illetve a többnyire kedvezőtlen folyamatok fáziskülönbségeit, az egyes közösségek nyelvmegtartó akaratát, képességét és etnolingvisztikai vitalitását.⁵

4 <http://www.nemzetiregiszter.hu/download/9/a2/00000/Magyar%20nemzetpolitika%20A4.pdf>

5 A Kárpát-medencei magyar lakta területek szociolingvisztikai vizsgálata csak a rend-

Egy nyelv életképességét három tényező befolyásolja Giles (et al 1977) szerint: 1. státusz: a csoport gazdasági, társadalmi, történelmi helyzetét és a nyelv státuszát érték; 2. demográfia; 3. intézményi támogatottság: a civil, állami, oktatási, egyházi, kereskedelmi intézményekben és a médiában. E három tényező rövid, érintőleges bemutatásával próbálom érzékeltetni a magyarlakta régiók közötti jelentős különbségeket.

A 20. század végén a szocialista rendszer bukásával bekövetkezett politikai és gazdasági átrendeződés teljesen új helyzetet teremtett a Kárpát-medencében. A demokratikus átalakulás a nemzetiségi és nyelvi jogok területén is változásokat hozott, ugyanakkor a függetlenné vált államokban a többségi nemzetek és a kisebbségi magyar közösségek közösségépítő törekvései keresztezték egymást.

A környező országokban elindult a nemzetállam-építés, az államnyelv státuszának törvényi megerősítése, s ezzel párhuzamosan a kisebbségi nyelvek használatának korlátozására való törekvés.

A magyar nyelv minden szomszédos országban kisebbségi státuszba került (vö. 1. táblázat). Azokban az országokban legmértányosabb a jogi helyzete a státusz tekintetében, ahol a legkisebb számban van jelen a magyarság. A nagyobb régiók mindegyikében százalékos arányhoz kötött a nyelvhasználati jogok érvényesülése a jogszabályok szerint.

Anépszámlálások etnikai vonatkozású eredményei egyrészt a nemzetiségi adatok legfontosabb forrásai, másrészt közpolitikai következményekkel járnak, pl. a kisebbségi jogok területén (Kapitány 2015: 227). Ezért ahogy arra Kapitány is felhívja a figyelmet, forráskritikával kell szemlélni a népszámlálási adatokat, ugyanakkor azokról az ideológiákról sem szabad megfeledkeznünk, amelyek egy-egy adott ország népszámlálási struktúrája mögött húzódnak (Arel 1995, 2015; Szoták 2015: 80–81.)

szerváltás után indulhatott el. Az MTA határon túli magyar nyelvészeti kutatóhálózatának feladatait ellátó *Termini* Magyar Nyelvi Kutatóhálózat, valamint pl. az 1988 óta megrendezésre kerülő Élőnyelvi Konferenciák révén már vannak rendszerezett ismereteink az egyes határon túli magyar közösségek nyelvpolitikai helyzetéről, a közösségek nyelvértékeléséről, a nyelvcsere és a nyelvmegtartás kontinuumában elfoglalt helyzetéről. A kutatásoknak egységes hálózatot alkotó, összehangoltan működő intézményi háttere van a határon túli magyar régiókban az MTA határon túli magyar kutatóállomásaiként létrejött dunaszerdahelyi Gramma Nyelvi Iroda, a kolozsvári és sepsiszentgyörgyi Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, a beregszászi Hodinka Antal Intézet, a szabadkai Verbi Magyar Nyelvi Kutatóműhely a szlovéniai, és ausztriai magyar nyelvészeti kutatásokat integráló Imre Samu Nyelvi Intézet, és a horvátországi Glotta Nyelvi Iroda révén.

1. táblázat. a magyar kisebbség és a magyar nyelv státusza a Kárpát-medencében

országok	a kisebbségi csoport státusza a törvényekben	a magyar nyelv státusza
Románia	őshonos nemzeti kisebbség	hivatalosan elfogadott kisebbségi nyelv
Szlovákia	őshonos kisebbség	hivatalosan elfogadott kisebbségi nyelv
Szerbia	őshonos nemzeti kisebbség	regionálisan hivatalos kisebbségi nyelv
Ukrajna	nemzeti kisebbség	regionális kisebbségi nyelv
Horvátország	őshonos nemzeti kisebbség	regionálisan hivatalos nyelv
Szlovénia	őshonos nemzeti közösség	regionálisan hivatalos nyelv
Ausztria	őshonos népcsoport	regionálisan hivatalos nyelv

A Kárpát-medencében élő magyar kisebbség száma folyamatosan csökken. A folyamat kiváltó okai azonban eltérőek az egyes területeken. Míg Romániában a migrációs veszteségnek, Szerbiában pedig a természetes fogyásnak, addig Szlovákiában az asszimilációnak van benne kiemelkedő szerepe (Kapitány 2015: 227). Ezt a trendet az elmúlt időszakban sem megváltoztatni, sem intenzitását csökkenteni nem sikerült. Ennek okaira ebben a tanulmányban bővebben nem térek ki (ld. Kapitány 2015; Veres 2013; Gyurgyik 2012; Kocsis Károly – Bottlik Zsolt – Tátrai Patrik 2006; stb.).

Az intézményi támogatottság kérdése a Giles-féle modellben összetett: érinti a civil, állami, oktatási, egyházi, kereskedelmi intézményeket és a médiát. A környező országok magyar közösségeinek mindegyikében sikerült átmenteni/kiépíteni a magyar intézményrendszert: iskolákat, könyvtárakat, színházakat, közművelődési intézményeket stb. Ezek mindegyike az anyanyelvű kultúra fennmaradását szolgálja, de közösség-szervező tevékenységük is fontos, nem beszélve arról, hogy teret biztosítanak az anyanyelv használatára és a kapcsolatteremtésre. Folyamatos állami támogatásuk létfontosságú, mivel általánosságban elmondható, hogy működésükhöz nem, vagy alig kapnak támogatást a többségi nemzetektől.

2. táblázat. A magyar kisebbség száma a szomszédos országokban 2001–2011 között (Kapitány 2015)

régiók	magyar nemzetiség száma 2001-ben	magyar nemzetiség száma 2011-ben
Erdély	1415718	1216666
Felvidék	520528	458467
Vajdaság	301914	251136
Kárpátalja	151516	141000
Észak-Baranya (Ho.)	9784	8532
Muravidék	5445	4000
Burgenland	6641	10000
Összesen	2411546	2089801

Több kateszteri felmérés készült a civil szervezetek, kulturális intézmények számáról (pl.: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium), amelyek a rendszerváltás után minden régióban növekvő tendenciát mutattak. Az elvándorlás, a csökkenő gyerekszám, az állami támogatás hiánya hatása azonban ezen a területen is megmutatkozik.

5. Néhány gondolat: szempontok, célok, teendők

Az elmúlt két évtizedben összegyűlt kutatási tapasztalatok ellenére sok még a tennivaló, s elengedhetetlen lenne a változásokat követő folyamatos monitoring. Vannak adataink arról, hogy az egyes közösségekben az egyes tényezők milyen módon járulnak hozzá a közösség nyelvmegtartásához, avagy milyen mértékben idézik elő a magyar nyelv visszaszorulását, azonban hiányzik az azonos szempontrendszer szerinti összehasonlítás. A magyar népesség nyelvcsereje, asszimilációja, természetes fogyása és elvándorlása nem csupán gazdasági érdekből, hanem a „megfélemlített anyanyelvhasználat”⁶ légköre miatt is történik (Péntek 2008; Szoták 2009: 1328). A szórványmentéssel, a szórványkollégiumok létrehozásával azt kell elérnünk, hogy ne folytatódjék a ma még tömbjellegű közösségek további szórványosodása. A nyelvmegtartás ott is alapvető feladat, ahol látszólag él a közösség nyelvmegtartó képessége (Péntek 2010).

⁶ Csak a két leg súlyosabb példát említem: az ukránosítási folyamatot és szlovák nyelvtörvény káros hatását.

A 20. század végén a szocialista rendszer bukásával bekövetkezett politikai és gazdasági átrendeződés teljesen új helyzetet teremtett a Kárpát-medencében. A demokratikus átalakulás a nemzetiségi és nyelvi jogok területén is változásokat hozott, ugyanakkor a függetlenné vált államokban a többségi nemzetek és a kisebbségi magyar közösségek közösségépítő törekvései keresztezték egymást. A környező országokban elindult a nemzetállam-építés, az államnyelv státuszának törvényi megerősítése, s ezzel párhuzamosan a kisebbségi nyelvek használatának korlátozására való törekvés. Az elmúlt időszakban végzett vizsgálatok a nyelvi leépülésre, a funkcionális térvesztésre is felhívták a figyelmet. Ez egyenesen következik a magyar nyelv jogilag alárendelt státusából a környező országok területén (regionálisan hivatalos a Muravidék és Burgenland egyes településein).

Meg kell vizsgálni, milyen tanulságokkal szolgálhatnak a jövőben a Kárpát-medencében végbemenő kisebbségi jogi szankciók. Nem mindegy, hogy a nyelvi és kisebbségi jogok/törvények mikor születnek egy közösség életében: ha az utolsó pillanatban, a nyelvcseré folyamatában, akkor a közösség már vitalitásának gyengeségéből fakadóan nem tud és/vagy nem is akar vele élni (Szoták 2009). Nagyon fontos lenne, hogy a magyar diplomáciai lépéseket megelőzze az adott területen dolgozó nyelvészekkel folytatott konzultáció, hogy olyan döntések szülessenek, amelyek a más államokban élő magyar közösségek hasznára és nem kárára vannak; ez alkotmányos felelősségünk.

Ha a nyelvi jogoknak az európai integrációt kísérő nemzetközi kodifikációs folyamatait is figyelembe vesszük, el kell ismernünk, hogy a 20. század végén a Kárpát-medencei magyar közösségek számára jelentős mértékben javultak a nyelvi státustervezés esélyei, kilátásai (Csernicskó 2009; Péntek 2008), bár Ukrajnával kapcsolatban a közelmúlt eseményei kapcán ez a korábbi megállapítás nem állja meg a helyét. Az elmúlt időszakban végzett vizsgálatok a nyelvi leépülésre, a funkcionális térvesztésre is felhívták a figyelmet. Ez egyenesen következik a magyar nyelv fentebb már vázolt, jogilag alárendelt státusából a környező országok területén.

A korlátozások miatt a magyar nyelv fontos színterekről (közélet, gazdaság) és funkciókból szorul ki, és adja át a helyét az államnyelvnek (Péntek 2010). Ez a nem használt funkciókhoz kapcsolódó nyelvi regiszterek leépülését eredményezi/eredményezte. A leépülésnek egyik alapvető oka az, hogy Magyarországon kívül egyik országban sincs teljes körű és minden szintre kiterjedő anyanyelvű oktatás (Szilágyi 2008: 114). A Kárpát-medencében élő kisebbségi magyar közösségek legfontosabb nyelvi célja a magyar identitás megőrzése és az ahhoz szorosan kapcsolódó

magyar nyelv és kultúra megtartása, a magyar nyelv minél szélesebb körű használatának biztosítása és ezzel párhuzamosan az adott állam társadalmi szerkezetébe történő integráció. Olyan tudás és készségek, képességek (kompetenciák) kialakítása, amelyek révén a közösségek megfogalmazhatják saját válaszaikat a folyamatosan újratermelődő, megújuló nyelvi és társadalmi kihívásokra. Ha a kisebbségi magyar közösségeket hosszú távon meg akarjuk tartani, akkor fenn kell tartani a csoportok nemzeti azonosságtudatát. Ebben az anyanyelv megtartásának, illetve az anyanyelvi oktatásnak meghatározó szerepe van, bár tömbben és szórványban egészen más odafigyelést igényel, így felértékelődik a szórványkollégiumok támogatása azokon a területeken, ahol ez indokolt. Fontos az itt végzett munka minőségének folyamatos kontrollja is.

Hiába alakítjuk ki azonban az anyanyelvűséget az iskolában, ha azokon kívül a hivatalos színtereken nem használatos. A kisebbségek célja, hogy ne csak szimbolikusan tartsák meg a nyelvüket, hanem minél több szinten használják (Péntek 2010). Összmagyar érdek a regresszió megállítása; az anyanyelv demográfiai és funkcionális térvesztésének megakadályozása. Ennek érdekében javasoljuk az anyanyelvi oktatás kérdéskörének tudományos megalapozottságát, a régiónkénti igényeknek és sajátosságoknak megfelelően az anyanyelvi, ill. a kétnyelvű oktatás módszertanának kidolgozását, a magyar nyelvi tankönyvek, oktatási anyagok színvonalas átalakítását.

A kisebbségi nyelvek fennmaradásában vagy eltűnésében fontos szerepet játszik a nyelv presztízse és használati értéke (vö. É. Kiss 2004: 173), amely szorosan összefügg az adott ország gazdasági erejével. Magyarország ezt a rendszerváltás utáni előnyét mára elveszítette. A kétnyelvűség előnyt jelent a munkaerőpiacon, s a határon átnyúló vállalkozások is ösztönzik a nyelvtanulást. Ha az egyénnek valamilyen érdeke fűződik egy nyelv elsajátításához, akkor szívesen tanulja meg a szomszédos állam nyelvét. Elő kell segíteni – például az adott nyelveken való nyelvvizsgázás lehetőségének megteremtésével –, hogy az angol mellett (akár második idegen nyelvként) minél többen tanulják Magyarországon a szomszédos országok nyelvét, a szomszédos országokban pedig a magyart. A magyar nyelvtanulás presztízst is növelheti pl. az is, hogy a 2010. augusztus 1-től hatályos egyszerűsített honosítási törvénynek van nyelvi feltétele. Ez napjainkban Ukrajnában a legszembetűnőbb, ahol egyre többen kutatják fel magyar felmenőiket és iratkoznak be magyar nyelvtanfolyamokra azért, hogy az eljárásnak megfeleljenek.

A határon túli szórványközösségek nyelvének és identitásának megőrzésében a *család* kultúraátörökítő szerepe a legfontosabb, a

nyelvátadást ebben a közösségben lehet/kell megalapozni. Másodsorban az óvodától az egyetemig biztosítani kell az *anyanyelvi oktatás lehetőségét* ahhoz, hogy erősítsük a nyelv megmaradását. Erre ugyan vannak törvényes lehetőségek, de a határon túli régiókban a magyar nyelvűség a gyakorlatban mégsem valósul meg az oktatás minden szintjén (Szoták 2005).

A globalizáció az angol nyelv egyre nagyobb térnyerését eredményezi. A finn nyelvstratégiában (Laihonen 2009: 139; vö. Kontra 2010) már arról olvashatunk, hogy a nemzeti nyelv védelmére fordít az állam figyelmet az angollal szemben. Támogatni kell az idegen nyelvek tanulását, és azt, hogy mindenki a saját anyanyelvén tanuljon és beszéljen, megőrizve ezzel a társadalom kulturális és nyelvi sokszínűségét. Fel kell hívni a figyelmet a magyar nyelv kulturális és tudományos értékeire, és hangsúlyozni kell fontosságát a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatokban és a közéletben is. A magyar nyelv nemzeti szimbólum, a magyar nyelvű kultúra és identitás megőrzésének kerete. Különös tekintettel kell lennünk a magyar standard mellett a magyar nyelvváltozatokra; mert a nyelvhasználat sokszínűsége a magyar nyelv ereje is egyben (vö. Csernicskó 2009).

A környező országokban élő honfitársaink a magyar nyelv egy-egy kontaktusváltozatát beszélik, s ez egyebek között a szaknyelvek különfejlődését is eredményezte. Ezért kiemelt feladat a szaknyelvi felzárkóztatás, a szaknyelv egységesítése a Kárpát-medencében. A jelenlegi helyzeten szaknyelvi adatbázisok létrehozásával, szakkönyvek és tankönyvek fordításainak egységesítésével tudnánk változtatni – ismét csak magyarországi és határainkon kívül élő nyelvészek összefogásával. Ennek terve szerepel a Magyar Nyelvstratégiai Intézet középtávú stratégiájában.

Szükséges a magyar felsőoktatás fejlesztése egy egységes Kárpát-medencei magyar felsőoktatási térben gondolkodva. Mindez az oktatás színvonalának emelésével, a magyar-magyar akkreditáció bevezetésével és egységes minőségbiztosítási rendszer kidolgozásával, hiányszakok indításával képzelhető el. A támogatás mellett ugyanolyan fontos a rendszerben az ellenőrzés is: azaz a magyar állami finanszírozás megvalósulásának figyelemmel kísérése és számonkérése minden olyan intézményben, amely magyar költségvetési támogatásban részesül. Fontos lenne, hogy ne jelenjen meg úgy magyar állam által finanszírozott tankönyv és egyéb kiadvány, hogy azt egy független szakemberekből álló bizottság ne ellenőrizte volna.

A nagyobb régiókban nagy hiányt pótolna olyan elitkollégiumok létrehozása, amely befogadna minden olyan diákot, aki magyar nyelven szeretne tanulni. Olyan egyetemi ifjúsági központtá válhatna, ahol baráti és szakmai kapcsolatok köttetnek, ugyanakkor színvonalas nyelvi és

informatikai labor, digitális könyvtár biztosíthatná a magyar szaknyelvi képzést azoknak, akik állami intézményekben tanulnak. Ez a kollégium hozzájárulna a magyar nyelv presztízsének emeléséhez, erősítené a magyar kultúrához való kötődést.

A tannyelvválasztás befolyásolása, a magyar anyanyelvű és anyanyelvi oktatás vonzóna tétele, a magyar iskolák rangjának, jó hírének növelése a Kárpát-medencében. Legyen jól felszerelt, magas színvonalú, esztétikusabb tanulói környezetet biztosító a magyar iskola úgy, hogy ne a törvény által előírt állami feladatot vegyük át/él, hanem a diplomácia eszközeivel érjük el, hogy az adott állam tegyen eleget törvényes kötelességének, s csak ezt követően adja hozzá Magyarország a szükséges pluszt. Kisebbségi létben elsődleges feladat az anyanyelv, majd az államnyelv megfelelő szintű ismerete. A gyakorlat azt mutatta, hogy szükség lenne magas szintű diplomáciai segítségre ahhoz, hogy a környező országokban az államnyelv elsajátítása használható nyelvi kompetenciát eredményezzen. Megfelelő tantervekkel, korszerű módszerekkel, nyelvkönyvekkel, ill. szakképzett nyelvtanárokkal sokat lehetne az eddigi helyzeten javítani (vö. Péntek 2001).

Már több mint két évtizede szabadon **végezhetünk** kutatásokat a teljes magyar nyelvterületen. A rendszerváltás óta a magyar nyelvközösség kommunikációs közösséggé is vált (vö. Péntek 2010: 14). Az egységes kommunikációs térben nagyon fontos szerepe van a magyar nyelvű sajtó, az elektronikus média támogatásának, a közösségi oldalak kihasználásának, a magyar–magyar kommunikációnak. Egy esetleges nemzeti nyelvstratégia fontos feladatai közé tartozik az is, hogy az informatikai, technológiai fejlődést követve a magyar nyelv és a magyarországi kisebbségi nyelvek minél teljesebb mértékben jelen legyenek a virtuális digitális és számítógépes térben is. (Péntek 2010).

A magyar nemzeti nyelvstratégiában helyet kell kapnia a magyar nyelvű romákra vonatkozó céloknak és feladatoknak is, mert a nagyobb régiókban a lakosság egy része roma. Nagy hiányt pótolna, ha az eddigi vizsgálatokon túl (feltételezések helyett) elkészülhetne a magyarországi és a Kárpát-medencei magyar anyanyelvű romák nyelvi, szociolingvisztikai, pszicholingvisztikai felmérése.

A nyelvstratégiának ki kell terjednie – egyre növekvő létszáma miatt is – a nyugati diaszpórára is, ahol az oktatásban nagy szerepet játszanak a cserkészek és hétvégi iskolák. Nyugati irányban sokkal inkább a szakmai mint a pénzügyi támogatásnak van jelentősége. Szükséges lenne a hétvégi iskolák hálózatának létrehozása. Így Magyarország el tudná érni az ezekben tanító pedagógusokat, munkájukat szakmailag segíteni

tudná: igényfelmérésekkel, majd továbbképzésekkel, tankönyvekkel, segédanyagokkal, de az egyes iskolák is át tudnák adni tapasztalataikat egymásnak.

6. Összefoglalás

A nyelvről való stratégiai gondolkodás egyfajta tudatos társadalompolitikai magatartást feltételez és a gyakorlatban feladatok hosszú sorát jelenti a nyelvi tervezés, a nyelvi revitalizáció, a nyelvművelés, a nyelvi jogok, az oktatás, stb. területén. Ez a magyar nyelv és nemzet jövőjét szolgáló tudatos gondolkodás és cselekvési sor csakis konszenzussal és kormányzati szándékkal valósulhat meg.

Irodalom

- Arel, Dominique 1995. The Temptation of the Nationalizing State. In: Vladimir Tismaneanu (ed.): Political Culture and Civil Society in Russia and the New States of Eurasia. Armonk, N.Y., M. E. Sharpe. 157–88.
- Arel, Dominik A népszámlálásokban megjelenő nyelvi kategóriák: vissza- vagy előrettekintés? Regio (23)3: 1–20. http://regio.tk.mta.hu/index.php/regio/article/view/71/pdf_52
- Balázs Géza 2001. Magyar nyelvstratégia. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Bartha Csilla, Nádor Orsolya, Péntek János (szerk.) 2011. Nyelv és oktatás kisebbségben. Kárpát-medencei körkép. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Benő Attila, Péntek János szerk. 2011. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve. Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok. Dunaszerdahely–Kolozsvar: Gramma Nyelvi Iroda–Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.
- Csernicskó István 2009. A nyelvi jogi szabályozást meghatározó tényezők Ukrajnában. Magyar Tudomány 11: 1297–1303.
- É. Kiss Katalin 2004. Anyanyelvünk állapotáról. Budapest: Osiris Kiadó.
- Giles, Howard, Bourhis, Richard Y., Taylor, Donald M. (1977). Towards a theory of language in ethnic group relations. In: Giles, Howard (Ed.). Language, Ethnicity and Intergroup Relations. London: Academic Press. 307–48.
- Gyurgyik László 2012. Kik vagytok, ismeretlenek? Pro Minoritate Ősz: 39–52
- Haugen, Einar 1972. The ecology of language. Stanford: Stanford University Press.
- Kapitány Balázs 2015. Külhoni magyar közösségek. In: Monostori Judit, Őri Péter, Spéder Zolt (szerk). Demográfiai portré. KSH. Budapest. 227–240.
- Kiss Jenő 2012. A nyelvstratégia nyelvészeti megalapozásának fontossága. In: Eplényi Kata, Kántor Zoltán (szerk.) Terveztés és határtalanítás. A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai. Budapest: Nemzetpolitikai Kutatóintézet–Lucidus Kiadó. 32–43.
- Kocsis Károly, Bottlik Zsolt, Tátrai Patrik 2006. Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régiókban. Budapest: MTA, Földrajztudományi Kutatóintézet.

- Kontra Miklós 2010. Hasznos nyelvészet. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Laihonen, Petteri 2009. A finn nyelvpolitika. Magyar Nyelvjárások XLVII: 119–145.
- Lanstyák István, Szabó Mihály Gizella 2002. Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok. Pozsony: Kalligram.
- Péntek János 2010. Változatok és változások a mai magyar nyelvben. Magyar Nyelv 1: 14–23.
- Péntek János 2008. A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái. In: Fedinec Csilla (szerk.) Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban, Budapest: MTA MTKÉB. 136–152.
- Szépe György 2001. Nyelvpolitika: múlt és jövő. Iskolakultúra. Pécs.
- Szilágyi N. Sándor 2008. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In: Fedinec Csilla (szerk.): Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban. Budapest: MTA MTKÉB. 105–117.
- Szoták Szilvia 2015. Nyelvi ideológiák és etnicitás az osztrák censusokban. Regio (23)3: 80–100. http://regio.tk.mta.hu/index.php/regio/article/view/73/pdf_55
- Szoták Szilvia 2011. Gondolatok egy magyar nyelvstratégia szempontrendszerének kidolgozásához. Hungarológiai Évkönyv (XII)1: Pécs: Dialóg Campus Kiadó. 251–259.
- Szoták Szilvia 2005. Az identitás „morzsái”. Őrvidéki civil szervezetek a magyar nyelv és kultúra fennmaradásáért. In: Szoták Szilvia, Bakó Boglárka (szerk.) Magyarlakta kistérségek és kisebbségi identitások a Kárpát-medencében. Budapest: Gondolat Kiadó–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 209–225.
- Szoták Szilvia 2009. Törvényes garanciák és gyakorlat a horvátországi, szlovéniai és ausztriai magyarság életében. Magyar Tudomány 11: 1321–1329.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013. Tervezés, (ön)értelmezés, fenntartás: a magyar nyelvstratégia lehetőségei és kötelességei. Magyar Nyelv (109)1: 14–31.
- Veres Valér 2013. Népszámlálás 2011: A népességszám, foglalkozásszerkezet és iskolázottság nemzetiség szerinti megoszlása Romániában. Erdélyi Társadalom 11(2): 23–54.

The foreign aspects of the language strategy. When creating a contemporary Hungarian language strategy, the linguistic needs and specificities of several linguistic groups should take into account: the Hungarians in Hungary, the ethnic and national minorities living in Hungary, deaf communities, the Hungarian living in block or diaspora in the Carpathian Basin, Roma with Hungarian nationality, as well as the diaspora in Western Europe and overseas.

The strategic thinking about language presupposes a kind of conscious socio-political behavior and it means a lot of tasks in practice in the territories of language design, language revitalization, language culture, language rights, education, etc. This conscious thinking and action plan which serve the future of the Hungarian language and nation can only be achieved by consensus and government's intention.

Keywords: language policy, minority, language planning, consensus, ethnolinguistic vitality

III. KONTAKTOLÓGIA

BÁRÁNY ERZSÉBET – GAZDAG VILMOS

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem
barany.erszabet@kmf.org.ua

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem
gazdag.vilmos@kmf.org.ua

Magyar–ukrán nyelvi interferenciajelenségek (különös tekintettel az iskola, oktatás, szakmák, tisztségek és egészségügy tematikai csoporthoz tartozó szavakra)¹

1. Bevezetés

Kárpátalja területe mindig is soknemzetiségű régió volt, ahol a ruszin, a román és a magyar pásztor békésen terelgette nyájait a hegyi legelőkön, egymástól tanulva az állattenyésztés, a mezőgazdaság és az építészet különböző módszereit (Balogh 1991: 164), ezzel alapozva meg a XII–XIII. sz. folyamán kialakult szoros gazdasági és kulturális kapcsolatokat. A jelenlegi Kárpátalja területén beszélt nyelvváltozatok az évszázadok során peremnyelvjárási jellegükből fakadóan mindig is az intenzív nyelvi kapcsolatok színteréül szolgáltak (Csernicskó 1995: 129–130, Lizanec 1970: 89. A trianoni békeszerződés következtében a magyar nyelvterület peremvidékén élő magyar nemzetiségűek jelentős része vált egy csapásra kisebbségi népcsoporttá (Ablonczy–Bárdi 2010: 12), míg az addig kisebbségi szerepkörben élő szláv nemzetiségűek egy része az államalkotó nemzet tagjává vált az újonnan kialakult nemzetállamokban. Ezzel együtt a magyar nyelv helyi szinten elveszítve addigi státuszát, alárendelt szerephe került a mindenkori államnyelvvel szemben, ami a presztízsvesztés mellett a másodnyelvi hatás nagymértékű fokozódását, illetve a helyi és az anyaországi magyar nyelvváltozatok bizonyos mértékű elkülönülését is magával vonta (Lanstyák–Szabó Mihály 1997: 6).

¹ A tanulmány első megjelenése: Bárány Erzsébet, Gazdag Vilmos 2024. Magyar–ukrán nyelvi interferenciajelenségek: (különös tekintettel az iskola, oktatás, szakmák, tisztségek és egészségügy tematikai csoporthoz tartozó szavakra) In: Czetter, Ibolya; Hajba, Renáta; Tóth, Péter (szerk.) VII. Dialektológiai szimpozion: Szombathely, 2023. augusztus 22–23. Szombathely, Magyarország: Savaria University Press. 147–155.

Az egymással érintkező nyelvek közötti kapcsolat leggyakrabban a szókészlet szintjén mutatkozik meg, hiszen a nyelv szókészlete a nyelvi rendszer leglazábban strukturált része, mely könnyen fogad be új elemeket (Lanstyák 2006: 15). A Kárpátalján elterjedt magyar–ukrán nyelvi interferenciajelenségek tanulmányozásának gazdag szakirodalma van (erről lásd pl. Bárány–Gazdag 2023). Ugyanakkor az egyes nyelvhasználati szinterek specifikus vizsgálata terén még számos fehér foltot találhatunk. Ilyen kevésbé vizsgált területként tekinthetünk a különböző szaknyelvek, vagy épp a helyi szépirodalmi művek nyelvhasználatára gyakorolt másod- és idegen nyelvi hatásokra is.

Jelen dolgozat az egyes szaknyelvekben (iskola, oktatás, szakmák, tisztségek és egészségügy) elterjedt interferenciajelenségeket szeretné bemutatni, amelyek nemcsak a szóbeli használatra korlátozódnak, de az írott szövegekben, például a sajtóban, a szépirodalomban és a közösségi médiafelületeken is megjelennek.

2. A másodnyelvi elemek tematikai csoportokba (fogalomkörökbe) való sorolásának lehetőségei

A nyelvészek többsége egyetért abban, hogy a kölcsönszavak vizsgálata során célszerű lehet elvégezni ezek fogalmaköri csoportosítását, ezáltal ugyanis pontosabban kirajzolódnak azok a nyelvhasználati szinterek, melyeknél fokozott mértékben érvényesül a másodnyelvi hatás. Így tehát a kölcsönszavak fogalmaköri csoportosítása nem újszerű dolog a nyelvészetben. Ilyen jellegű csoportosításokat találhatunk például Franz Miklosich 1872, Csopely László 1881, Bárczi Géza 1963, Lizanec Péter 1970, Mokány Sándor 1977, Rot Sándor 1989, Kótyuk István 1974 (nyomtatásban 2007) munkáiban.

Viszont az egyes fogalmaköri kategorizációk jelentős eltéréseket is mutathatnak, melyek főleg a katalogizált elemek eltéréséből fakadhatnak. A másodnyelvi hatás az egyes nyelvhasználati szintereknél ugyanis eltérő intenzitással jelentkezik. Ezt az intenzitásbeli eltérést jól mutatja az adott nyelvhasználati szintérnek megfelelő fogalomkörhöz tartozó kölcsönszavak száma is. Kárpátalján elsősorban a formális nyelvhasználati szinterek azok, amelyek kapcsán a kölcsönszavak nagyarányú használatát figyelhetjük meg, ugyanis ezek azok a szinterek, amelyeknél erősebb az államnyelvi dominancia. A kölcsönszavak (s általában a szavak) ismeretére és elterjedtségére (vagy gyakorisági előfordulására) jelentős hatással van az átvétel ideje és ezzel párhuzamosan az adatközlők életkora: a korábbi

érához kapcsolódó szavak általában az idősebb generáció, míg az az új korszak neologizmusai fiatalabb generáció körében ismertebbek. Ezen kívül természetesen más tényezőket is érdemes lehet figyelembe venni. Folyamatosan archaizálódnak azok a kölcsönszavak, amelyek olyan fogalmakat, dolgokat neveznek meg, amelyek mára már nem léteznek, vagy nem használatosak, illetve azok is, amelyek őrzik a korábbi évtizedek ideológiai színezetét. Emellett az is mérvadó lehet a kölcsönszavak ismeretét illetően, hogy azok mennyire tartoznak az általános, vagy inkább az erősen nemhez kötött fogalomkörökhöz (szemantikai mezőkhöz).

3. Az iskola és oktatás tárgykörébe tartozó másodnyelvi elemek

Az államnyelvi oktatás és/vagy az államnyelv oktatásának kötelező mivolta nyomán a tanulók nyelvhasználatában a magyar nyelv dominanciája, illetve az államnyelv alacsony ismereti szintje mellett is kimutathatók az ukrán és orosz nyelvi hatás nyomán jelentkező sajátosságok. Épp ezért diáknyelv szókinése is alapvetően két csoportra osztható. Az elsőbe a magyarországi diáknyelvben is elterjedt szavak sorolhatóak (töri, doli, matek, sulis), a másodikba pedig az orosz vagy ukrán nyelvből átvett elemek (zacsot 'kollokvium', obsi 'diákothton', praktikka 'gyakorlat' stb.), melyek csak a kárpátaljai diákság nyelvhasználatára jellemzőek (Györke 1991: 70–71). Ez utóbbi kategóriába tartozó elemek közés sorolhatjuk például az alábbi kölcsönszavakat is: **attesztáció** 'minősítés; érettségi bizonyítvány; a független érettségi letételét igazoló hivatalos dokumentum' < ukr. атестація; or. аттестация; **attesztál** 'tanúsít; minősít, véleményez' < ukr. атестувати; or. аттестовать; **bál** 'pontszám' < ukr. бал or. балл; **csercsenyie** 'ábrázoló geometria, műszaki rajz' < or. черчение; **diktánt** 'tollbamondás' < ukr., or. диктант; **exkurszija** 'kirándulás' < ukr. екскурсія; or. экскурсия; **individuályna** 'önálló, egyéni (munka)' < ukr. індивідуальна (робота); or. индивидуальная (работа); **kabinet** 'szertár, dolgozószoba' < ukr. кабінет; or. кабинет; **konkursz** 1. 'verseny'; 2. 'pályázat' < ukr., or. конкурс; **konszpekt** 'jegyzet, kivonat' < ukr., or. конспект; **kursz** 1. 'tanfolyam, évfolyam'; 2. 'kurzus' < ukr., or. курс; **kurszova** 'évfolyammunka' < ukr. курсова робота, or. курсовая работа; **lekciija** 'előadás' < ukr. лекція; or. лекция; **linyijka** 1. 'vonalzó'; 2. 'sorakozó' < ukr. лінійка; or. линейка; **metodika** 'módszertan' < ukr., or. методика; **modulyna** 'témazáró; modulzáró' < ukr. модульна (контрольна робота); az ukr., or. модульból; **ohorona prácjá** 'munkavédelem' < ukr. охорона праці; **olimpiáda** 'vetélkedő, olimpia' < ukr. олімпіада; or. олимпиада; **páпка** 'mappa, irattartó' < ukr., or. папка; **pára** 'órapár, 2x45 perc' < ukr., or. пара; **politinformáció** 'politikai információk, a volt Szovjetunióban kötelező

jelleggel tartott foglalkozások' < ukr. політінформація ® політична інформація; or. политинформация ® политическая информация; **prakticsnája** 'gyakorlati (foglalkozás)' < ukr. практична; or. практическая; **praktika** 'szakmai gyakorlat' < ukr., or. практика; **sztipendium** 'ösztöndíj' < az ukr. стипендія; or. стипендия; **titulyyna** 'borító, címlap' < ukr. титульна; **turnyik** 'nyújtó' < ukr., or. турник; **ucsiliscse** 'szakiskola, tanintézet' < ukr., or. училище; **universzitet** 'egyetem' < ukr. університет; or. университет; **zacsot** 1. 'beszámoló, kollokvium'; 2. 'vmibe beszámítás' < or. зачёт; **ZNO** 'külső független érettségi tesztelés' < ukr. ЗНО ® зовнішнє незалежне оцінювання.

Természetesen a helyi szláv ukrán nyelvváltozatokban is találhatunk a magyar időszak során meghonosodott, s a témakörbe tartozó hungarizmusokat: írka 'írka' < m. *irka* 'ua.' (ukr. шкільний зошит), нотес 'notesz' < m. *notesz* 'ua.' (ukr. записна книжка), вошкóла 'iskola' < m. *iskola*, N. *oskola* 'ua.' (ukr. школа), вошколóваний 'iskolázott' < m. *tanult*, N. *oskolazott* 'ua.' (ukr. освічена людина), ошколáньський 'iskolai' < m. *iskolai*, N. *oskolai* 'ua.' (ukr. шкільний), фіркати 'firkál' < m. *firkál* 'ua.' (ukr. писати кривульками), церуза 'ceruza' < m. *ceruza* 'ua.' (ukr. олівець).

4. Szakmák, tisztségek megnevezései, egyes társadalmi csoportokhoz tartozó egyének

A köznyelvi kommunikáció mellett mindenképp külön figyelmet kell fordítani a szaknyelvekre is. A határon túli magyar nyelvváltozatokban ugyanis gyakorlatilag eltűnnek (vagy ha úgy tetszik, eltűntek) a magyar szaknyelvek (Balázs 2003: 9). Különösen igaz ez a kárpátaljai magyar szaknyelvekre, mivel ezek többsége (kivéve a humán szakokat) csak szóbeli formában létezik (Csernicskó 2003: 62). Fontos lehet azonban azt is hangsúlyozni, hogy esetükben az államnyelvi oktatás kizárólagossága miatt fokozottan érvényesülnek a másodnyelvi hatások (Balázs 2009: 199), „s így a magyar szakszavakat vagy nem is ismerik, vagy ha ismerik is, alig használják, mivel így a vegyes nyelvű munkaközösségekben könnyebben megértik egymást” (Györke 1991: 70–71). Ugyanakkor, amint azt Tóth Péter is leszögezi az ukrán és orosz eredetű átvételek „nagyobb mértékben csak a szaknyelvek egy részében mutathatók ki, más szaknyelvekben alig, vagy egyáltalán nem”. S ahhoz, hogy e jelentős eltéréseket teljességgel megérthessük meg kell vizsgálni az egyes mesterségek jellegét, életterét, történetiségét, terminológiájának fejlődéstörténetét is (Tóth 2001: 62).

A szaknyelvek szerves velejáróiként a különféle szakmák, tisztségek, illetve az egyes társadalmi csoportokhoz tartozó egyének megnevezései között természetesen számos szláv kölcsönszót találhatunk, mint például: **advokát** 'ügyvéd' < ukr., or. адвокат; **agronóm** 'agronómus' < ukr., or. агроном; **brigádér(os)** 'munkavezető' < ukr., or. бригадир; **buhálter** 'könyvelő' < ukr., or. бухгалтер; **csinovnyik** 'hivatalnok, tisztségviselő' < ukr., or. чиновник; **deputát** 'küldött, képviselő' < ukr., or. депутат; **ekonomista** 'közgazdász' < ukr. економіст; or. экономист; **felcser** 'orvossegéd; felcser' < ukr., or. фельдшер; **furazsér** 'takarmánykezelő' < ukr., or. фуражир; **gáterista** 'fűrésztelepi munkás' < ukr. працівник гатра; or. работник гатра; **generáldirektor** 'főigazgató' < ukr., or. генералдиректор; **gruscsik** 'rakodómunkás' < or. грузчик; **gubernátor** 'kormányzó; helytartó' < ukr., or. губернатор; **inszpektor** 'ellenőr, felügyelő' < ukr. інспектор; or. инспектор; **insztruktor** 1. 'útmutató'; 2. 'kiképző, idomár' < ukr. інструктор; or. инструктор; **kádró** 'a személyzeti osztály vezetője' < az or. отдел кадров-ból ukr., or. кадров; **kasszír** 'pénztáros' < ukr. касир; or. кассир; **Kede** 'hadosztályparancsnok' < or. командир дивизии ® КД (кеде); **kehebista** 'KGB ügynök' < ukr. каребист; or. карэбист; **kocsegár** 'fűtő (személy)' < or. кочегар; **kompozitor** 'zeneszerző' < ukr., or. композитор; **konduktor** 'kalauz' < ukr., or. кондуктор; **májszter** 'mester' < ukr. майстер; **mechanik** 'szerelő' < ukr. механік; or. механик; **nacsalnyik** 'főnök; parancsnok' < ukr., or. начальник; **notáriusz** 'jegyző, közjegyző' < ukr. нотаріус; or. нотариус; **organizátor** 'szervező' < ukr. організатор; or. организатор; **otgyel kádró** 'személyzeti osztály' < or. отдел кадров; **perevodcsik** 'tolmács, fordító' < or. переводчик; **pionír** 1. 'úttörő (fiú); 2. 'pionír'; 3. 'maga az úttörőszervezet' < ukr. піонер; or. пионер; **póruscsik** 'pakoló, rakodógép' < or. погрузчик; **programista** 'programozó' < ukr. програміст; or. программист; **prokuror** 'ügyész' < ukr., or. прокурор; **provodn(y)ik** 'kalauz' < or. проводник; **reketőr** '(védelmi pénzek szedésével foglalkozó) gengszter' < ukr., рекетир; or. рэкетир; **spion** 'kém' < ukr. шпiон; or. шпион; **szekretár** 'titkár' < ukr. секретар; or. секретарь; **szosztávityelj** 'váltókezelő' < or. составитель; **szpiscsik** 'kocsi-felíró' < or. списчик; **sztarosza** 1. 'régí (falusi) bíró'; 2. 'vezető, felelős'; 3. 'iskolai felvigyázó' < ukr., or. староста; **sztorozs** 'őr, éjjeliőr' < ukr., or. сторож; **tankista** 'harcokosizó katona' < ukr. танкіст; or. танкист; **technik** 'technikus' < ukr. технік; or. техник; **trubás** '1. trombitás, kürtös' < az ukr., or. труба-ból 'trombita, kürt'; **tyituskó** 'a kijevi tüntetések fizetett provokátorai' < ukr. тб. тiтушки; **ucsaszkovij** 'körzeti (orvos vagy rendőr)' < or. участковый; **ucsotcsik** 1. 'számfejtő'; 2. 'nyilvántartó' < or. közny. учётчик; **veszovcsik** 'árupénztáros' < or.

весовщик; **zámpolit** 'szovjet katonai tisztség: a politikai alakulat helyettes vezetője' < or. замполит ® заместитель командира по политической части; **zavhoz** 'gazdasági vezető' < or. заведующий хозяйством ® завхоз; **závucs** 'oktatási igazgatóhelyettes' < or. завуч ® заведующий учебной частью; **zootechnikus** '1. állattenyésztési szakember'; 2. 'zootechnikus' < ukr. зоотехнік, or. зоотехник; **zsulik** 'tolvaj, csibész' < ukr., or. жулик; **zsurnalista** 'újságíró' < ukr. журналіст; or. журналист.

A kárpátaljai ukrán nyelvváltozatokban természetesen ugyancsak megtalálhatjuk a különböző foglalkozások, szakmák is tisztségek magyar nyelvi megnevezéseit is. Ilyenek például az alábbi kölcsönszavak: активішта 'aktivista' < m. *aktivista* 'ua.' (ukr. активіст), бірів 'bíró' < m. *bíró* 'ua.' (ukr. сільський староста), борбіль 'borbély' < m. *borbély* 'ua.' (ukr. перукар), бóхтар 'bakter' < m. *bakter* 'ua.' (ukr. сторож), гáзда 'gazda' < m. *gazda* 'ua.' (ukr. господар), гáйтів 'erdőkerülő' < m. *hajtó* 'ua.' (ukr. польовий сторож, лісник), гéнтиш 'hentes' < m. *hentes* 'ua.' (ukr. м'ясник), гóвгерь 'hóhér' < *hóhér* 'ua.' (ukr. кат), калапóш 'kalapos' < m. *kalapos* 'vezető pozícióban lévő ember' (ukr. керівник), керитýв 'kerülő' < m. R. N. *kereçtöz* 'mező- vagy erdőőr' (ukr. польовий сторож, наглядач), комедіáш 'komédiás' < m. *komédiás* 'ua.' (ukr. комедіант), комунішта 'kommunista' < m. *kommunista* 'ua.' (ukr. комуніст), мештér 'mester' < m. *mester* 'ua.' (ukr. майстер), попшáг 'papság' < m. *papság* 'ua.' (ukr. духовенство), пóрошт 'paraszt' < m. *paraszt* 'ua.' (ukr. селянин, проста людина), пішпийк 'püspök' < m. *püspök* 'ua.' (ukr. єпископ), сабýв 'szabó' < m. *szabó* 'ua.' (ukr. кравець), сепаратішта 'szeparatista' < m. *szeparatista* 'ua.' (ukr. сепаратист), сокáч 'szakács' < m. *szakács* 'ua.' (ukr. кухар), танáчoш 'tanácsos' < m. *tanácsos* 'ua.' (ukr. радник), терорішта 'terrorista' < m. *terrorista* 'ua.' (ukr. терорист), фотбалішта 'futballista' < m. *futballista* 'ua.' (ukr. футболіст), **izac** 'juhász' < m. *juhász* 'ua.' (ukr. вівчар).

5. Az egészségügy kölcsönszavai

A kárpátaljai egészségügyi intézmények, illetve az itt dolgozók és a páciensek között megvalósuló nyelvhasználat sajátosságairól eddig meglehetősen kevés információval rendelkezünk. Ukrajnában az orvosok és az ápolónők képzése is államnyelven folyik, s az is gyakori jelenség, hogy olyan egészségügyi szakemberek kerülnek egy-egy magyar közösség körébe, akik valahonnan Ukrajnából származnak, s egyáltalán nem is értik a magyar nyelvet (Gazdag 2015: 28). Így nem ritka az az eset sem, hogy „a magyar anyanyelvű betegek az ukrán és orosz nyelvű orvosokkal és

nővérekkel csak nehézkesen tudják magukat megértetni” (Márku 2003 102–103). Természetesen vannak olyan magyar anyanyelvű egészségügyi dolgozók is, akik az államnyelvi oktatás kizárólagossága ellenére is jól elboldogulnak a magyar szaknyelvi kommunikációval, s így szükség esetén akár közvetítő szerepet is el tudnak látni egy-egy orvos-beteg társalgás során.

Ennek megfelelően ezeknél a nyelvhasználati színtereknél is jelentős számú orosz/ukrán kölcsönszót találhatunk, pl.: *analiz* ’vegyelemzés; vérvizsgálat’ < ukr. аналіз; or. анализ; *aptecska* ’elsősegély csomag; (házi, úti) gyógyszerkészlet’ < ukr., or. közny. аптечка; *bint* 1. ’kötés’; 2. ’kötszer, fásli’ < ukr., or. бинт; *gripp* ’influenza’ < ukr. грип; or. грипп; *gruppa* 1. ’csoport’; 2. ’(iskolai) napközis csoport’ < or. група; *invalid* ’rokkant; mozgássérült’ < ukr. інвалід; or. инвалид; *kápelynica* ’csepegtető; infúzió’ < or. капельница; *poliklinika* ’rendelőintézet, ambulancia’ < ukr. поліклініка; or. поликлиника; *szanitár(ka)* ’ápoló, betegápoló’ < ukr. санітар(ка); or. санитар(ка); *szesztra* ’nővér’ < ukr., or. (медична) сестра; *terapevt* ’belgyógyász’ < ukr., or. терапевт; *terápia* ’belgyógyászat’ < ukr. терапія; or. терапия; *ukol* ’injekció’ < ukr., or. укол; *uzi* ’ultrahang (vizsgálat)’ < ukr. ультразвукова інтоскопія ® узи; or. ультразвуковая интоскопия ® узи; *znyimok* ’(röntgen) felvétel; fénykép’ < ukr. знімок.

Természetesen a szláv lakosság nyelvhasználatában is találhatunk az egészségügy fogalomkörébe tartozó hungarizmusokat, pl.: битіг ’betegség’ < m. beteg(ség) ’ua.’ (ukr. хвороба), битіжний ’beteg’ < m. beteg ’ua.’ (ukr. хворий), гута ’guta’ < m. guta(ütés) ’ua.’ (ukr. апоплексичний удар, параліч), коргáz ’kórház’ < m. kórház ’ua.’ (ukr. лікарня), ментівка ’mentő(autó)’ < m. mentő(autó) N. mentő ’ua.’ (ukr. швидка допомога), фрас ’frász’ < m. frász ’ua.’ (ukr. біс).

6. Összegzés

A fentebb közölt lexikai hungarizmusok, illetve szláv (orosz és ukrán) kölcsönszavak szólistájával kapcsolatban fontos hangsúlyozni azt, hogy a helyi ukrán és magyar beszélők az itt rögzített lexikai elemeknél nyilvánvalóan jóval nagyobb számú kölcsönszót használnak, de az itt megadott szavak talán ennek ellenére is jól mutatják a kárpátaljai nyelvjárásokban tapasztalható intenzív másodnyelvi hatásokat. A történelmi és a jelenkori helyzet ismeretében tehát nem lehet meglepő, hogy az itt élők nagyszámú másodnyelvi elemet használnak az anyanyelvi kommunikációjukban is, amelyek a mindennapos nyelvhasználat regionális jegyeiként értékelhetők.

Ezek a szavak ugyanis nemcsak hogy szervez részei a kárpátaljai ukrán és magyar nyelvváltozatoknak, hanem a meghonosodásuk mértékében és a használati gyakoriságuk függvényében presztízs is tapadhat hozzájuk. Ugyanakkor fontos azt is hangsúlyozni, hogy e szavak tudományos vizsgálata és rögzítése, illetve az anyanyelvi nevelésben való megjelentetése hozzájárulhat a kommunikációs folyamatokban való adekvát felhasználásukhoz, míg a fogalomkörökbe (szemantikai csoportokba) való sorolásuk révén figyelemmel kísérhetővé válik az is, hogy melyek azok a nyelvhasználati szinterek, ahol a legintenzívebb a másodnyelvi elemek meghonosodása.

Irodalom

- Ablonczy Balázs, Bárdi Nándor 2010. Határon túli magyarok: mérleg, esély, jövő. In: Bitskey Botond (szerk.) *Határon túli magyarság a 21. században*. Budapest: KEH. 9–32.
- Balázs Géza 2003. Euroterminológia és a magyar nyelv. Szaknyelvi kommunikáció és nyelvstratégiai munka. *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 9–12.
- Balázs Géza 2009. Szaknyelvi nyelvhelyességi ajánlások. In: Bősze Péter (szerk.) *A Magyar Orvosi Nyelv tankönyve*. Budapest: Medicina Könyvkiadó. 197–211.
- Balogh Lajos 1991. Magyar nyelvi elemek a Kárpát régióban (A Kárpát nyelvatlasz I. kötete alapján). In: Gadányi Károly szerk. *Nemzetközi Szlavisztikai Napok 4.* Szombathely: Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola. 163–171.
- Bárány Erzsébet, Gazdag Vilmos 2023: Szemelvények az ukrán-magyar és magyar-ukrán kétnyelvűség- és kölcsönszókutatás XX. századi történetéből. In: Nagy Sándor István, Zachar, Viktor (szerk.) *Új kihívások, új módszerek: Filológia egy változó világban*. Budapest: MTA Modern Filológiai Társaság. 31–43.
- Bárczi Géza 1996. *A magyar nyelv életrajza*. Budapest: Custos Kiadó. 1996.
- Csernicskó István 1995. A kárpátaljai magyarság és a kétnyelvűség (1945–1993). In: Kassai Ilona (szerk.), *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*, Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete. 129–145.
- Csernicskó István 2003. A hivatali ügyintézés. In: Csernicskó István (szerk.) *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Csopey László 1881. Magyar szók a rutén nyelvben. *Nyelvtudományi Közlemények*, (XVI)2: 270–294.
- Gazdag Vilmos 2015. A kárpátaljai magyar nyelvhasználat orosz/ukrán kölcsönszavai. *Zempléni Múza* (15)4: 25–30.
- Györke Magdolna 1991. A kárpátaljai magyar szaknyelvek. In: *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében*. Budapest: Széchenyi társaság. 70–71.
- Kótyuk István 1974 = Ковтюк И. 2007. Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре. Под редакцией и с предисловием А. Золтана. Ниредьхаза.
- Lanstyák István, Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola Kétnyelvűség*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

- Lanstyák István 2006. *Nyelvből nyelvbe Tanulmányok a szókölcsonzésről, kódváltásról és fordításról* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lizanec Péter = Lizanec Petro 1970. *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyagai alapján)*. Az USZSZK Felső- és Szakközépoktatásügyi Minisztériuma. Uzshorod: Uzshorodi Állami Egyetem.
- Márku Anita 2003. A magyar nyelv Beregszász szolgáltató egységeiben, boltjaiban, éttermeiben és a piacon, valamint az orvosi rendelőben. In: Csernicskó István (szerk.) *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola. 100–104.
- Miklosich, Franz 1872. *Die slavischen Elemente im Magyarischen*. Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Classe 21. Band, Wien. 1–74.
- Mokány Sándor 1977. = Мокань А. *Лексические унгаризмы в марамоушских украинских говорах*. In: *Вопросы финно-угорской филологии. Выпуск 3. Ленинград*. 100–124.
- Rot Sándor 1989. Magyar-ukrán nyelvi kölcsönhatás. In: Balázs János (szerk.) *Nyelvünk a Duna-tájon*. Budapest: Tankönyvkiadó. 351–401.
- Tóth Péter 2001. A kárpátaljai magyar szaknyelvek főbb sajátosságai. *Acta Hungarica*. XII. évfolyam. Ungvár.

Nyelvi érintkezésen alapuló neologizmusok kognitív megközelítése¹

1. Bevezetés

A szerző annak a felderítésével foglalkozik, hogy milyen társadalmi körülményeknek és lélektani mozzanatoknak van szerepük abban, hogy egy nyelv neologizmusként bizonyos lexikális elemeket vesz át más nyelvből. Mi lehet a hátterében annak, hogy más nyelvből olyan szavakat is átveszünk, amelyeknek van bejáródott magyar megfelelőjük? Például az angolból a random melléknév került így a magyarba a magyar véletlen szó helyettesítésére, gyakran a -szerű utótaggal megtoldva használják. Más a helyzet az olyan szavakkal, mint a fájl (ez olyan egyedi névvel ellátott számítógépes adatállományt jelöl, amely egyetlen paranccsal hívható be). Az átvételre nyilván fogalmi szempontból volt szükség, a szó csak ebben a jelentésében került át, az angol file szó többi jelentését (‘dossier, iratköteg, iratrendező fiók’) nem öleli fel az átvétel. Sajátos a beszélők viszonyulása a szavak tükröztetése esetében. A számítógépes szóhasználatban például a magyar egér szót is felruházták azzal a jelentéssel, amelyet a mouse kapott az angolban. A regionális átvételek olykor sajátos emocionális többletet jelentenek a beszélőknek, például a vajdasági magyarok a magyar köznyelvi üdítő szó helyett olykor azért élnek a szerb eredetű szokk főnévvel, mert az otthonosság érzetét kelti bennük.

¹ A tanulmány első közlésének adatai: Molnár Csikós László 2020. Nyelvi érintkezésen alapuló neologizmusok kognitív megközelítése, In: Benő Attila – Péntek János (szerk.) *Kognitív és pszicholingvisztikai szempontok a nyelvi érintkezések vizsgálatában*. Kolozsvár: Anyanyelvpolitika Erdélyi Szövetsége. 111–124.

2. A kognitív megközelítés

A természettudományokban és a társadalomtudományok egy részében adva van az objektív megközelítés és az általánosítás lehetősége. Egyes tudományokban viszont nem lehet olyan általánosításokkal élni, mint az elméleti természettudományok esetében, mert személyhez kötődnek, szubjektívak. Esetükben az egyedi én belső világát kell összekapcsolnunk a fizikai rendszerrel, nem csupán egy általános valakinek a belső világát. A szubjektumnak érzelmei és emlékei vannak, ezzel szemben az általános valakinek nincsenek. Például a kémiai elem fogalmát szubjektivitás nélkül le lehet írni, általános módon, és ez minden egyes atomjára érvényes, nem függ személyektől. (Boros 2004: 1269)

Bizonyos tudományokban, így a nyelvészetben szubjektumok tevékenységét vizsgáljuk, ezért az érzelmekre is ki kell terjesztenünk a figyelmet. Erre készítet bennünket a 70-es, 80-as években kibontakozó kognitív nyelvészet, amely szembehelyezkedik a strukturalista elméletekkel (elsősorban a generatív nyelvészettel) és a nyelvet holisztikusan, összefüggéseiben szemléli, valamint az emberi megismerést helyezi középpontba. Azt a felfogást vallja, hogy a nyelv megismerése az emberi megismerési folyamatok vizsgálatával lehetséges. A nyelv nemcsak statikus, szerkezeti jellegű, hanem dinamikus, műveleti jellege is van. (Kognitív nyelvészet)

A kognitív nyelvelmélet főleg azok számára vonzó, akik a szigorú formalizációnak nemcsak az előnyeit, hanem a korlátait is látják, és ki szeretnének jutni az objektivizmus merev keretei közül. Ahelyett, hogy a nyelvhasználóra olyan mechanizmusként tekintenének, amely szavakat és mondatokat generál, magát az embert azonosítják benne, akinek megismételhetetlen személyisége van, előre nem jelezhető a viselkedése, eredeti a világlátása. Az ember saját szükségleteire alkotta meg a nyelvet, és az adott kultúrközösségben elfogadott kommunikációs modellnek megfelelően használja. (Bańcerowski 1999: 78–87)

3. Lexikális elemek átvétele

Ha kognitív szempontból közelítjük meg azt a kérdést, miért vesznek át egy nyelvnek a beszélői elemeket más nyelv készletéből, azt tapasztaljuk, hogy számos esetben motivációjuknak nemcsak az az alapja, hogy követendő példának tekintik a sajátjuknál műveltebb nyelv szóhasználatát, illetve hogy kézenfekvő számukra a fogalommal együtt a fogalom nevének az

átvétele, hanem hogy szimpatikusnak tartanak egy-egy szót vagy szóalakot, tetszik-e nekik az idegen szó.

Benő Attila szerint, ha valamilyen kommunikációs igényt elégít ki a lexikai átvétel, akkor van funkcionális indoklása, úgyhogy ilyen értelemben nem számít fölöslegesnek a jövevényszó. Bizonyos esetekben az idegen szó denotatív jelentése megegyezik egy átvevő nyelvi szóéval, de a meghonosodás folyamán változhat a denotatív jelentése, vagy szinonima-differenciálódáson megy át, vagy olyan stilisztikai, konnotatív jelentése alakul ki, amely használatát indokolttá teszi. Például a pejoratív jelentésváltozás is egyfajta közlési igényt elégít ki. Az is előfordul, hogy a kölcsönzó olyan szűkebb fogalomkörre utal, amelynek nincs fogalmi ekvivalense az átvevő nyelv vagy nyelvváltozat szókészletében. (Benő 2008: 130–131.)

A lexikális átvétel rendszerint akkor történik meg, ha az átadó nyelv háttérében rendezett társadalmi körülmények vannak, vagyis más nyelv tekintélye ösztönzi az átvételt. Az is fontos motivációs tényező, ha az átvételre fogalmi szempontból van szükség. A kulturális kölcsönzési modell szerint az átadó nyelv sajátos történelmi, gazdasági, művelődési reáliái közül olyan elemek kerülnek átvételre, amelyeknek nincs jelentésbeli ekvivalensük az átvevő nyelvben vagy nyelvváltozatban. A presztízskölcsönzési modell szerint az átadó nyelv és kultúra gazdagsága folytán egyfajta követendő mintává válik a kölcsönzó nyelvi közösség számára. Ezek a modellek kizárólag a kulturális és a gazdasági különbségekben látják a szókölcönzés indítékát, a nyelvi kapcsolatok számos vonatkozását viszont mellőzik. (Benő 2008: 173, 174)

Fontos tényezője lehet az átvételnek a szó **expresszivitása**. Bizonyos lexémák pusztán hangalakjuk alapján átkerülhetnek egyik nyelvből a másikba. A hangalaki expresszivitásnak valószínűleg jóval nagyobb szerepe van a kölcsönzési motivációk közt, mint ahogyan az eddigi kutatások alapján látszott. A jelölés és a kifejezés módjából származó expresszivitást is érdemes figyelembe venni. Az egyszerű szavas megoldástól eltérően az összetételben és a metaforikus megnevezési módban szükségszerűen jelen van egyfajta képszerűség, és ez gyakran értékbeli többletet jelent a beszélő számára (Benő 2008: 175, 177)

4. Fogalmi szükségből létrejövő neologizmusok

Az efféle átvételek jellegzetes példája az angol nyelvből átvett fájl (olyan egyedi névvel ellátott számítógépes adatállomány, amely egyetlen paranccsal hívható be). A szó csak ebben a jelentésében került át, az angol

file szó többi jelentését ('dossier, iratköteg, iratrendező fiók') nem öleli fel az átvétel. (Tótfalusi 2008: 445, Drótos 1998)

A ferratázás^{2*} olyan hegyi úton való sziklamászás, amelyen rögzített fémkábelek, létrák, hidak és lépcsőfokok vannak és segítik az előrehaladást. Ez a szó a hegymászásnak és a sziklamászásnak sajátos, biztonságosabb változatát jelöli (teljesebb megnevezéssel *via ferratázás*), amelyet turisták számára dolgoztak ki. A dolog lényege az a folyamatos biztosítás, amelyet az előre kialakított mászó-ösvény mentén végigfutó drótkötél ad. Erre a megfelelő felszereléssel csatlakozhat a hegymászó. Az olasz *via ferrata* szó szerinti jelentése 'vasalt út', voltaképpen 'biztosított mászó-ösvényre' utal. A hegynek a kiépített útvonalakon kívüli részeit csupán képzett sziklamászók közelíthetik meg. A turistákra még a ferratázás is nagy terhet ró, végzéséhez bizonyos gyakorlottságra, megfelelő fizikumra és felszerelésre van szükség. A ferratázónak ezenkívül le kell küzdenie a tériszonyát, ugyanis a kialakított mászó-ösvények olykor nagy magasságokban vezetnek. (Mi a *via ferrata*?)

A ferratázást az a törekvés hozta létre, hogy a tömegek is elérhessék a korábban csak képzett hegymászók számára megközelíthető meredek sziklafalakat, veszélyes helyeken vezető ösvényeket. A ferratázó turista viszonylagos biztonságban, szerény hegymásztudással, hegyi vezető nélkül vehet részt a hagyományosaknál látványosabb, izgalmasabb túrákon. Azonban a ferratázás is veszélyes lehet, ha a benne részt vevő komolytalanul viszonyul hozzá, nem tartja tiszteletben az előírt szabályokat, és nem fogadja meg a tapasztaltabbak tanácsait, ajánlásait. (Mi a *via ferrata*?)

5. A nyelvi érintkezésen alapuló neologizmusok lélektani háttere

Lélektani mozzanat lehet a háttérben annak, hogy más nyelvből olyan szavakat is átveszünk, amelyeknek van bejáródott magyar megfelelőjük.

Például az angolból a *random* melléknév került így a magyarba a

2 * A tanulmányban vizsgált szavaknak egy részével a Magyar Szó napilap Kilátó mellékletének Szófigyelő című rovatában is foglalkoztam:

Fejnehéz. Magyar Szó, 2014. nov. 1-2., 15

Festa. Magyar Szó, 2013. ápr. 6-7., 24.

Ferratázás. Magyar Szó, 2016. szept. 24-25., 26

Frájer ~ frajer. Magyar Szó, 2011. ápr. 16-17., 22

Lájtos. Magyar Szó, 2011. jan. 22-23., 24

Megpatkolt. Magyar Szó, 2015. márc. 28-29., 26

Randszörű. Magyar Szó, 2016. aug. 27-28., 26

magyar véletlen szó helyettesítésére, gyakran a -szerű utótaggal megtoldva használják. A randomnesszerű hibrid szóalkotás eredménye, az angolból átvett random ('véletlen') szót és a magyar szerű utótagot kötik össze a beszélők. Egyébként az angolban a *random* nemcsak véletlent jelent, hanem véletlenszerűt is, persze magyar mondatban általában nem lenne elegendő csak randomot mondani, nem beszélve arról, hogy egyáltalán miért van szükség a közismert és bevált véletlen melléknév, főnév és határozószó mellőzésére. Feltehetően a magyar beszélők szakszerűbbnek, hitelesebbnek érzik a randomnesszerűt, mint a véletlenszerűt.

A randomnesszerű szó egyik jellegzetes előfordulási helye szakszövegekben található, ez minden bizonnyal az angol nyelvű szakirodalom hatásának tudható be: Sem a limfociták, sem más fehérvérsejtek szöveti migrációja nem randomnesszerű. (Egészség-pont) – A lignin monomerek és a cellulóz kapcsolódása közel randomnesszerű. (Tankönyvtár) – Az egyes épületek tömegéhez képest arányaiban szűk ablakok randomnesszerű kiosztásban helyezkednek el. (Be light!) – A másik tömbön a kupola csillagos égboltra utaló bevilágító nyílásainak kivetített vetületei adnak valószínűtlen és randomnesszerű megnyitásokat. (Validé Szultána Törökfürdő) – A reakciókamrában a tubusok randomnesszerű elrendezése biztosítja a beáramló levegő tökéletes érintkezését a felülettel. (Airocide) – A különféle hagyományos, hibrid kompozitok kopása, illetve az ebből fakadó esztétikai hátrány teljesen randomnesszerű, és így nehezen befolyásolható. (Docplayer) – A randomnesszerű kiválasztás alapját a műtéti napló számozása képezte. (Simmelweis Egyetem) – Életük első 2 hónapjában randomnesszerűen alszanak, 12–18 órát naponta. (Napidoktor) – A név nélküli, randomnesszerű szűrővizsgálatok megdöbbentően sok pozitív eredményt hoztak. (Docplayer)

Bizonyos művelődési és művészeti tárgyú írásoknak szintén tipikus szereplője a randomnesszerű: A mikrométerű Monoban megrendezett kiállításon most tulajdonképp egy viszonylag randomnesszerű válogatást láthattunk a festő munkáiból. (Antropos.hu) – A Morabito családnévből az Ora ito művésznevet felvevő fiú az élet számos területén bizonyította, nem a csillagok randomnesszerű szerencsés együtt állása miatt sikerültek jól a korai munkái. (Otthon édes – blog) – Időről időre igyekszünk egy-egy randomnesszerű összeállítással felhívni a figyelmet a zenei repertoárra. (Szimpla – blog) – Ott jellemzően, az apró kerámiákból randomnesszerű elrendezésben nagyméretű képeket állítanak össze. (Inout-Home) – A snapshot esztétika randomnesszerű, olykor vulgáris jelenetei egyszerre közvetítik az amatőr fotó meghatározhatatlan karakterét. (Hg.hu Network) – Ezek a motívumok

pedig randomszerűen ismétlődnek az egész szám alatt. (Szimpla – blog) – Randomszerű és nagyon vicces ez a zene. (Kultúra.hu) – A randomszerű antológia-darabokkal kívánják az űrt kitölteni. (Kultúra.hu)

6. Tükröztetés

Tükröztetéssel úgy jön létre neologizmus, hogy az idegen szónak a sajátos jelentését az átvevő nyelv beszélői átviszik saját, már meglevő szavukra. Például így lett az angol *mouse* (kézi mutató és beviteli eszköz számítógépekhez) magyar megfelelője az egér, illetve a *top-heavy* (súlyos fejű, túlméretezett) szóból a fejnehéz.

A fejnehéz melléknév sajátos eleme napjaink nyelvhasználatának: Ülve még soha nem jutott eszembe, hogy egy gitár fejnehéz, vagy sem. (Hangmester.hu) – Az első aggasztó jel a két fiatal elcserélése volt egy olyan közismerten “fejnehéz” játékosért, akinek a szezon végén lejár a szerződése. (Sport 1) A gyorsaság a fejnehéz súlyozással és aerodinamikus vázzal ötvözve izgalomba hoz minden támadó játékost. (Meccslabda) – Ha a fegyver fejnehéz, vagyis az egyensúlypontja jóval a forgócsap elé esik, a fegyver lustává válik, nehezen indítható el. (Sörétlövés) – Ez azért is különösen döcögössé teszi a döntéshozatalt, mert korábban nagyon fejnehéz volt a szervezet. (Figyelő) – A bot nagyon lassú, s lengetésnél nagyon fejnehéznek tűnt. (Horgászat-befektetés) – Annak idején a műrepülőimet mindig enyhén fejnehézre építettem, és hátul volt egy kis súlykamra, oda adagoltam az ólmot, míg kifogástalan nem lett a súlypont. (RCmodell Fórum)

A fejnehéz angol eredetije, a *top-heavy* nemcsak olyan dologra, aminek súlyos lehet a feje (mint a teniszütő, a gitár vagy a horgászbot), hanem felül túlságosan nehézre, felülterhesre, rossz egyensúlyúra, italosra, pityókásra, részegre is. (Drótos 1998) Ami a teniszütőt illeti, súlypontjának megfelelően megkülönböztetünk fejnehéz, kiegyensúlyozott (semleges) és nyélnehéz ütőket. Ha az egyensúlyi pont 33 cm alatt van, akkor nyélnehéz, ha 34 cm felett van, akkor fejnehéz ütőről beszélünk. A fejnehéz ütő erősebb, de kevésbé precíz ütések tesztet lehetővé, előnye tehát az erős ütésekben mutatkozik meg, viszont kevésbé irányítható vele a teniszlabda. A közepen kiegyensúlyozott ütő közepesen erős és precíz ütések tesztet lehetővé. Védekező játékhoz inkább a nyélnehéz ütők a jobbak, ugyanis a könnyebb ütő elősegíti a gyors játékot. (Teniszütő)

A sajtónyelvben aránytalan, túlméretezett dologra is vonatkoztatják a fejnehéz szót (többek között a túlméretezett költségvetésre): A költségvetés általában fejnehéz, azaz az időarányosnál az első negyedévben mindig jóval

nagyobb a hiány. (24.hu) – A magyar költségvetés fejnehéz költségvetés, ami azt jelenti, hogy az év első hónapjaikban ugrik meg jelentősebben a hiány. (24.hu) – Nem helyes, hogy a jelenlegi helyzetben fejnehéz a pénzügyi közvetítők jutalékszisztémája. (Pénzcentrum) – Bizony fejnehéz volt a Magyar Honvédség, amikor hivatalba léptem, túlságosan sokan voltak a vezetési tagozatban. (HVG – hetilap) – Az üzleti szférában is az iPadtól fejnehéz a tabletpiac, de a vállalati menedzsereket nem érdekli, hogy a legújabb modellt használhassák. (HVG – hetilap)

7. Sajátos emocionális többlet

A más nyelvből átvett szó olykor sajátos emocionális többletet hordoz. Ilyen például a vajdasági magyar szóhasználatban a szokk. Ez a szó a szerbből került a vajdasági magyarba, 'gyümölcsle', 'szörp', 'üdítőital' a jelentése. A szerb *sok* 'lé, szörp', 'nedv', 'íz, lekvár, marmeládé', 'lényeg; valaminek a lényege/veleje' értelemben használatos. Eredetije a latin *sucus* ('lé, állatok és növények természetes nedve', 'elevenség, frissesség, erőteljesség'. Az olasz *succo* ('lé, nedv') közvetítésével került a szerbbe. (Termini HT szótár) A szokk megnevezés az otthonosság érzetét kelti a vajdasági magyar beszélőkben. Egy alkalommal akaratlanul is meghallottam egy anyának és Magyarországon tanuló lányának a beszélgetését. A buszállomáson időztek. Az asszony megkérdezte a lányát, hogy mit kér inni. A lány azt felelte, hogy egy szokkot. Az asszony elcsodálkozott, hogy a lánya nem üdítőt kér. „Most itthon vagyunk!” – mondta a diáklány. Egyébként a magyarban számos olyan szó használatos, amely hangzásában hasonlít a szokk főnévre: barakk, barokk, bekk, bükk, cakk, cikk, csekk, csikk, dokk, drukk, hórukk, kekk, lakk, makk, pakk, pikk, pukk, sakk, sekk, slukk, trükk.

A festa szó is az emocionálisan motivált átvételek közé sorolható, az olasz vallási ünnepre utaló megnevezés fesztiválra, kiállításra, tömeges rendezvényre vonatkoztatják Nyelvünkbe az olasz festa szó, festa alakban került be (sz helyett s-sel ejtve). Elsődlegesen olaszországi vagy máltai vallási ünnepet jelent, amely körmenettel és más látványos külsőségekkel párosul: 1965-től a Szeplőtelen Fogantatás ünnepét március helyett júliusban ünneplik, mivel a rossz időjárás gyakran elmosta a festát. (Wikipédia) – A védőszentek napja rendkívüli eseménynek számít, az ilyenkor szervezett ünnepséget, a festát gondosan előkészítik. (Elektronikus Pariodika Archívum) – A festára érdemes elmenni, mert az egész város beöltözik középkori ruhába, köztük a gyerekek is. (Olasz klub) – Még manapság is szinte naponta tartanak festát, azaz fesztivált a sziget valamelyik zugában. (7 Mérőföld Utazási Iroda) – Általában minden kis falucska rendez néhány

festát, sagrát: itt általában lehet enni-inni, van zene meg az elmaradhatatlan kirakodó vásár. (Hétköznapi Olaszországban) – Toszkánában Lucignano tetszett nagyon, az utcán recsegve szólt a kihangosított gramofon, az utcák fellobogózva valamilyen festára készülve. (Index Fórum)

A festa fesztivált, kiállítást vagy más nem vallási jellegű tömeges rendezvényt is jelenthet: Péntek reggel mentem, hétfőn jöttem. 3 nap a festán, meg hálistennek pont most volt a csapat prezentáció, az is belefért. (Index Fórum) – Említettem, ott voltunk, könyvek és szerzők, hagyományosan a hagyományos pesti festán, mint már évek óta közös vajdasági könyvkiadók. (Vajdaság Ma) – Etyeken egy borfesztivál köré szerveztek egész hétvégés kulturális-gasztronómiai festát. (Tolnay Imre) – Nyár folyamán Milna-ben több festát, multságokat szervezek, melyek közül a legismertebb a “Ribarska fešta”, vagyis a Halászház estje. (Adriagate) – Ma este a szabadkai Diákotthonban csinálom a festát, holnap pedig a Fehér Szarvasban pörgetem a lemezeket! (Facebook) – Akárcsak egy héttel korábban a pancsovi karnevált, a torontálvásárhelyi motorostalákozót is zivatárszerű futózáporok fenyegették, de az előbbivel ellentétben ezt a festát csak száraz mennydörgések és villámlások kísérték. (Hét Nap) A hatnapos festa fő-, illetve kísérőrendezvényeiben egyaránt helyet kapott a népművészet, a hagyomány, a tudományosság és a kreatív jövőépítés. (Hét Nap)

Olykor családi összejövetelt, ünnepséget is festaként emlegetnek a beszélők: ... vártuk az estét, hiszen meghívtak minket a családi festára... (Szia világ) – Vittorio, aki mindig elsősorban az ízlelőbimbóival készül az évszakváltásra, meghív minket egy libavacsorára, az utolsó nyári festára. (Új Nő) – Pár nappal később személyesen is gratulálunk a harmincnégy éves Michele Pescininek, aki meg is invitál a másnapi festára, egy ünnepi győzelmi lakomára. (Hetek) – Ha ismeretségi körünkben valakinek születés- vagy névnapja van, elhív minket egy festára. (Digital Publishing Platform)

8. Képiség

Az átvételt az is indokoltá teheti, hogy az átadó nyelvben képszerű jelentést is tulajdonítanak az átvevő nyelvben ismert szó megfelelőjének. A vajdasági magyar szóhasználatban a megpatkolt melléknévi igenév nemcsak azt jelenti, hogy ’patkóval el van látva’, mint a magyar köznyelvben, hanem azt is, hogy ’fölkészült, jártas valamiben’: Hosszú-hosszú percekig tapsoltak a Jedinstvo-Egység Művelődési Egyesület kiválóan megpatkolt színjátszóinak. (Hét Nap) – Nincsenek igazán megpatkolt ellenfelek,

akik valódi alternatívát kínálhatnának. (Pannon RTV) – Az epigonok, egyre megy, hogy naiv nézők, jól megpatkolt műértők, vagy a „szabadon lebegő intelligencia” művészei-e, csak annyit fognak fel a mély értelmű alkotásokból, ami a merő érzéki látványokon meg trivialitásokon nevelt agytekervényeikben hat – a színes dekorativitást vagy a tartalmi furcsaságot, excentricitást. (Ezredvég) – Talán nem túlzás azt állítani, hogy egyfajta nagyon is résen levő és szakmailag jó alaposan megpatkolt outsiderként követte, folyamatosan figyelemmel kísérte a „pályán” zajló játékot, általában ismerte is egy-egy fontosabb játszma végeredményét, ő maga azonban sohasem kívánt a tagjává válni egyetlen csapatnak sem. (Margit Zoltán) – Könnyű Lugosi Lugónak, (vagy nehéz), hiszen ő is a magyar kortárs fotográfia szellemileg megpatkolt törpe kisebbségéhez tartozik. Így aztán gondolatai is vannak és hozzá közlési igénye is. (Fotóművészet) – Megegyeztek abban, amit a tudományokkal megpatkolt szakma korábban is tudott, de amit a bárdolatlan tollnokok megkérdőjeleztek. (Magyar Szó)

A patkó a biztonságot jelképezi. A szerb nyelvben a potkovan nemcsak olyan lóra, cipőre, csizmára utal, amely meg van patkolva (ebben az esetben patkolt, patkós a magyar megfelelője), hanem fölkészült, valamiben jártas személyre is. A megpatkolt igenévnek ez a különleges jelentése a szerb *potkovan* szó bizalmas stílusú használatán alapul, így például a *dobro potkovan* kifejezésnek ’jól felkészült’ értelme van, és a tükörfelfejezésként *jól megpatkolt* alakban jelenik meg. (Kovács 1968-75)

Olykor ’megerősített’, illetve ’átalakított’ a jelentése a megpatkolt szónak. Ekkor inkább dologra vonatkoztatják (csak kivételesen személyre), és ez nemcsak vajdasági jellegzetesség: Arra is volt példa, hogy a helység füstérzékelőjére raktak rá a bűnözők egy kamerával megpatkolt új fedelet. (Origo) – A „megpatkolt” villanyóra-biztosíték tűzveszélyes! (Lánglovagok) – Tilos megpatkolt biztosítékot berakni, vagy a biztosíték-foglalatot áthidalni. (Conrad Download Center) – Így, már a XX. század elején szinte szokássá vált, a kicsit is nyitottabb szellemiségű és anyagilag is megpatkolt alkotók Párizsba látogatása - hosszabb, rövidebb időre, egy, vagy több alkalommal. (zEtna) – A Bsafe szoftverben, illetve az NSA által megpatkolt szabványban a véletlenszámok nem voltak eléggé véletlenszerűek. (VS.hu – hírportál) – Míg az EU2 inkább tűnt az első rész sietve (bár nem ügyetlenül) megpatkolt változatának, itt jól láthatóan az alapoktól kezdve gondolták újra a stratégiai kontroll mikéntjét és hogyanját. (PC Guru)

9. A neologizmusok hangzása

A divatos szavakat hangzásuk szerint is tanulmányozhatjuk. Egy részük egyes hangrendű, abban tér el az eredeti magyar szavaktól, hogy a mély

hangrendű tőhöz magas hangrendű toldalék kapcsolódik: akupunktőr (akupunktúrás orvos), kulőr (karamelloldat), malőr (kellemetlenség), masszőr (gyúró), a hangrendi illeszkedésnek megfelelő akupunktőr*, kulőr*, malőr*, masszőr* szóalak viszont nincsen használatban. Más részükben mind a tő, mind a toldalék magas hangrendű frizőr (fodrász), mettőr (tördelőszerkesztő), speditőr (szállítmányozási vállalkozó). Esetükben a vajdasági magyar szóhasználat olykor szerb mintát követ: frizër (frizer), malër (maler), masszër (maser), speditër (špediter). (Termini HT szótár)

Azt a személyt, orvost, aki akupunktúrás gyógymodot alkalmaz betegeken egy ideje akupuntőr néven tartják számon. Van, aki az akupunktúrás orvos megnevezéssel él. Az akupunktőr főnév minden bizonnyal a francia *acupuncteur* nyomán jött létre a magyarban. Efféle szavunk még a frizőr, a kulőr, a malőr, a masszőr, a mettőr, a speditőr is. A régies frizőr a köznyelvi fodrász főnévnek felel meg, a német *Friseur*, illetve a francia *friseur* származéka. A kulőr egyrészt kártyaszínre utal, másrészt ételek színezésére való karamelloldatra. A francia *couleur* szóra vezethető vissza, ez pedig ‘szín’ jelentésű latin *color* származéka. Bajra, kellemetlenségre, kínos esetre vonatkozik a malőr. A ‘balszerencse, baj’ jelentésű francia *malheur* a latin *mal(um) augur(ium)*ból (‘rossz előjel’) jött létre. A masszőr a gyúró idegenes megfelelője, francia *masseur* (‘gyúró’) szóból származik. A nyomdászat szóhasználatából ismeretes a mettőr, tördelőszerkesztőre utal. A német *Metteur*, francia *metteur* származéka. A franciában a *mettre* ige ‘tesz, helyez, szöveget tördel’ jelentésben fordul elő. A speditőr értelme ‘szállítmányozási vállalkozó’, a német *Spediteur* főnévre és a *spedieren* (‘szállít’) igére vezethető vissza. (Tótfalusi 2008.)

Magyarországon a balekot, a hiszékeny embert többek között frájernek is mondják a szleng beszélői: Nincs annál nevetségesebb, mint amikor behoznak egy zöldfűlű frájert. (Scribd – digitális könyvtár) – Ameddig ilyen naiv frájerek élnek a földön mint te, uzsorások is lesznek. (Hírfal) – Becsapja a »frájert«, és az így szerzett javakat lelkiismeretesen megosztja. (SZTE Egyetemi Kiadványok) – Mekkora frájerek ezek az eladók! (Lada Baráti Kör) – Reszkethet az összes frájér, mert Rezső bármikor bárhol megjelenhet! (Indavideo) – A kiberek leléptették a frájert a nézőtérről. (Misoga Kazimir) Ez a frájér voltaképpen a vajdasági magyar frajer megfelelője, azzal, hogy a vajdaságiak körében vagányt jelent a frajer: Ahogy Ottó mondta, valóban öreg frajer, világfi volt. (zEtna) – Azokban az években jött divatba Temerinben is a suskavac (orkánkabát) meg a farmernadrág. «Frajer» csak az lehetett, és mindenki az akart lenni, aki ezekben a ruhadarabokban feszített a nagyutcán. (Temerini Újság) – Habár

nem hinném, túl nagy frajer ő, túl önző ahhoz. (Vajdasági Magyar Digitális Adattár)

A frajer főnévből képzett frajeros melléknév is olykor használatban van: Irtó frajeros vagy! (Poznanici) – Igor kezdte érezni, hogy elhagyja frajeros érzése. (Fapuma) – Hát igen, szerintem is frajeros akció volt... (Editboard.com) – Tudna valaki ehhez a névhez egy frajeros címet csinálni? (Real Madrid szurkolói oldal)

A szlovákiai magyarok frajer vagy fraer alakban használják ezt a főnevet, a bizalmas közlésekben elsősorban vakmerő, nagyhangú fiatal férfira vonatkoztatják vagy a vagány szót helyettesítik vele. Igét is alkottak belőle, a frajerkodik 'vagánykodik' értelemben fordul elő. Ez a két szó a Magyar értelmező kéziszótár második kiadásába is bekerült. (Juhász 2006)

Nyíregyházán a helyi szóhasználatban él a frajer 'leány kedvese, szerelmese' jelentésben. A frajerka mind a szlovákiai magyarok, mind a nyíregyháziak beszédében előfordul, vagány, jó kiállású nőt jelölnek vele. Ez az utóbbi minden bizonnyal a szlovákból való. (Gerstner 1997)

Hogy a frajer szónak ennyire ellentétes jelentései is kialakulhatnak, a szerb nyelvhasználat is tanúsíthatja, ugyanis a szerb argóban (szlengben) a frajer nemcsak 'vagány, jampec' lehet, hanem 'pali, pók', valamint 'aszfaltbetyár', 'izgága fickó', 'huligán' is. A frajerski melléknév vagányosra, jampecosra, jasszosra utal. A frajerski jezik értelme 'jassznyelv, csibésznyelv, argó', frajerski recnik egyrészt jampeczek szóállománya; jassz kifejezőmód, másrészt argó szavak gyűjteménye, szlengszótár. (Kovács 1968-1975, Mićunović 1988)

10. A szó kedvelése

Az idegen eredetű neologizmus olykor frappánsabb vagy tetszetősebb, mint a belső keletkezésű, hagyományos megnevezés. Ilyen szó például a lájtos. Az angol light ('könnyű') melléknév bekerült napjaink magyar szóhasználatába, a bizalmas stílus egyik kifejező eszközévé vált, azzal, hogy a beszélők rendszerint -s képzővel ellátva élnek vele. A könnyű étel, a könnyed mozgás, az enyhe bírálat, a csendes eső mind lehet lájtos a kötetlen beszélgetésben.

A lájtos szó leginkább könnyű, nem megterhelő étel, ital, élvezeti szer minősítésére szolgál: Lájtosat szerettem volna csak enni. (Pacalvadász) – Megbeszéltük a barátnőmmel, hogy felváltva főzünk ebédre, vacsira meg megpróbálunk valami lájtosat enni. (Mindmegette) – Úgy sütnék, de csak valami lájtosat! (Babaszoba) – Ha tudod, hogy valószínűleg fogsz inni valamit, mindenképpen *egyél* valami *lájtosat*, a tojás jó ötlet. (Mindmegette)

– Délután, este már csak valami lájtosat igyál! (Hoxa – női portál) – Eszel valami lájtosat, az még nem nagy gond, én úgy gondolom ... (Gyakori kérdések) – Most valami lájtosat keresek, mert utálok megszabott étrend szerint kajálni. (Szépüljünk Fórum) – Ma a nagy melegre való tekintettel csak valami lájtosat kívántam, így csináltam tonhalkrémet. (Hölgyfórum) – Barátaim, jó étvágyat az ebédhez, valami lájtosat fogyaszatok, mert jön a szilveszter! (Netlog) – Aki „lájtosan” szereti, annak a szódával való „házasítást” ajánljuk! (Debreczeni Pincészet) – Kérek egy málborót, de lajtosat! (Schu)

Némelyek a nem megerőltető testmozgást, sportolást nevezik lájtosnak: Pénteken már akartam tornázni valami nagyon lájtosat, de nem volt időm, ma viszont nekiálltam. (Kozák Noémi Adél blogja) – Robival ketten eldöntöttük, tekerünk egy „lajtosat”. (TestBike Fotó) – Tegnap Nazabikerrel tekertünk a Ligetben egy lájtosat. (Index Fórum) – Nyomtunk egy lájtosat, feltekertünk, hát ... meg nem mondom meddig, talán Pomázig. (Bringabanda) – Kedden kocogtam egy lájtosat, de még nem akarom nagyon terhelni, nehogy felszakadjon a seb. (Bende Soft) – Én szeretek búvárkodni, persze csak úgy lájtosan. (Blogámia) – Haskötővel mozogtam lájtosan, de nem nagyon ment. (Nők Lapja Café) – Nekem anno azt mondta az orvos, az első nap kell feküdni, utána lájtosan lehet mozogni és sokat sétálni. (Endostop) – Ma már nem csak olyan lájtosan sportolgatnak, mint az én időmben. (Fejér megyei hírportál)

A „lájtosság” egyéb könnyed tevékenységre is kiterjedhet: Az eredeti terv szerint pénteken söröztünk volna egyet lájtosat négyesben húgossal. (Logout) – Későbbre halasztom, hogy lájtosan vagy keményen bíráljam a hazudozást. (Virtus) – Csak „lájtosan” önképzik magukat a mélyen tisztelt munkavállalók. (IT Business) – Kissé lájtosan fogalmaztál! (Szoldán Péter) – Mindenesetre most nagyon lájtosan megyek vele, ha mégis vason lenne a betét, legalább a tárcsát ne tegye tönkre. (Ford Focus) – Ha csak lájtosan fékezek, akkor „nyikorog” vagy „csikorog” a fék. (SV Média)

Olykor a csendes, nyugodt történésre, könnyű dologra vonatkoztatják a szóban forgó melléknevet: Szólt még a zene, de már csak úgy »lájtosan«, mert ez egy »nagyparti« volt, mindenki kipörgött már. (Hetek) – Lehet, hogy lájtosan esni fog, és lesz némi saracska. (Goa Fórum) – Az emberek kimennek a természetbe, vagy otthon a kertben megrakják tüzet, aztán így lajtosan elvannak. (Körkép) – Na, Gázsikám, a feladat első része lájtos. (Szlang – blog) – Remélem, hogy megússzuk ilyen kis lájtosan a dolgot! (Manóblog)

Irodalom

- Bañcerowski Janusz 1999. A kognitív nyelvészet alapelvei. *Magyar Nyelvőr* 123: 78–87.
- Benő Attila 2008. *Kontaktológia*. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság
- Boros János 2004. A kognitív tudomány esélyei. *Magyar Tudomány* 11: 1269. o.
- Drótos László 1998. *Angol-magyar szótár*. Magyar Elektronikus Könyvtár <https://mek.oszk.hu>
- Gerstner Károly 1997. Tájszó-etimológiák. In: Kiss Gábor–Zaicz Gábor (szerk.) *Szavak–nevek–szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Budapest: a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete 105–12.
- Juhász József (szerk.) 2006. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kovács Kálmán szerk. 1968–1975: *Szerbhorvát–magyar szótár* I–III. Újvidék: Tartományi Tankönyvkiadó Intézet
- Mićunović, Ljubo 1988: *Savremeni rečnik stranih reči*, Novi Sad – Nikšić: Književna zajednica Novog Sada – Univerzitetska riječ
- Tótfalusi István 2008. *Idegenszó-tár. Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó (harmadik kiadás)

Források

- web1. = Kognitív nyelvészet <https://hu.wikipedia.org/wiki> (2019. 05. 29.)
- web2. = Mi a via ferrata? <https://utazom.com> (2016. szept. 9.)
- web3. = Termini HT szótár <http://termini.nytud.hu/htonline> (2019. nov. 25.)
- 24.hu <https://24.hu>
- 7 Mérföld Utazási Iroda www.7merfold.com
- Adriagate <https://www.adriagate.com>
- Aiocide <http://aiocide.hu>
- Antropos.hu <https://antropos.hu>
- Babaszoba www.babaszoba.hu
- Be light! www.belight.hu
- Bende Soft <https://bendesoft.hostzi.com>
- Blogámia <https://blogamia.blogter.hu>
- Bringabanda www.bringabanda.hu
- Conrad Download Center www.produktinfo.conrad.com
- Debreczeni Pincészet www.debreczenipinceszeti.hu
- Digital Publishing Platform <https://issuu.com>
- Docplayer <https://docplayer.hu>
- Editboard.com <http://gimisek2000.hungarianforum.com> www.madridista.hu
- Egészség-pont www.egeszseg-pont.hu
- Elektronikus Periodika Archívum www.epa.hu
- Endostop www.endostop.hu <https://www.feol.hu>

Ezredvég <https://ezredveg.vasaros.com>
Facebook www.hu-hu.facebook.com
Fapuma www.fapuma.hu
Figyelő <http://archive.figyelo.hu>
Ford Focus <https://fordfocus.hu>
Fotóművészet www.fotomuveszet.net
Goa Fórum <https://forum.goa.hu>
Gyakori kérdések www.gyakorikerdesek.hu
Hangmester.hu www.hangmester.hu
Hét Nap <https://hetnap.rs>
Hetek www.hetek.hu
Hétköznapi Olaszországban <https://hetkoznapokolaszorszagban.blogspot.com>
Hg.hu Network <http://hg.hu>
Hírfal <https://forum.hirfal.hu>
Horgászat-befektetés <http://horgaszat-befektetes.blogspot.com>
Hoxa – női portál www.hoxa.hu
Hölgyfórum <https://www.holgyforum.hu>
HVG – hetilap <https://hvg.hu>
Indavideo <https://indavideo.hu>
Index Fórum <https://forum.index.hu>
Inout-Home <https://inouthome.hu>
IT Business <https://www.itbo.hu>
Kozák Noémi Adél blogja <https://nollllyemi.freeblog.hu>
Körkép <https://korkep.sk>
Kultúra.hu <https://kultura.hu>
Lada Baráti Kör <https://zsiguli.hu>
Lánglovagok <https://www.langlovagok.hu>
Logout <https://logout.hu>
Magyar Szó <https://www.magyarso.rs>
Manóblog <http://bence.manoblog.hu>
Margit Zoltán <https://zoltanmargit.wordpress.com>
Meccslabda <http://meccslabda.hu>
Mindmegette www.mindmegette.hu
Misoga Kazimir <https://misogakazimir.weebly.com>
Napidoktor <https://napidoktor.hu>
Netlog www.hu.netlog.com
Nők Lapja Café <https://nlc.hu>
Olasz klub <https://olaszklub.blog.hu>
Origo <https://www.origo.hu>

Otthon édes – blog <https://otthonedes.blog.hu>
Pacalvadász <https://pacalvadasz.blog.hu>
Pannon RTV <https://pannonrtv.com>
PC Guru <https://www.pcguru.hu>
Pénzcentrum <https://www.penzcentrum.hu>
Poznanici www.poznanici.com
RC modell Fórum <http://forum.rcmodell.hu>
Real Madrid szurkolói oldal www.madridista.hu
Schu <https://schu.blogol.hu>
Scribd – digitális könyvtár <https://www.scribd.com>
Simmelweis Egyetem <http://semmelweis.hu>
Sörétlövés www.soretloves.hu
Sport 1 <https://www.sport1tv.hu>
SV Média <https://forum.svmedia.hu>
Szépüljünk Fórum <http://szepuljunk.hu>
Szia világ <https://sziavilag.blogspot.com>
Szimpla – blog <https://szimpla-blog.blogspot.com>
Szleng – blog <https://szleng.blog.hu>
Szoldán Péter <https://szoldanpeter.com>
SZTE Egyetemi Kiadványok <http://acta.bibl.u-szeged.hu>
Tankönyvtár <https://www.tankonyvtar.hu>
Temerini Újság <https://temeriniujsag.info>
Tenisztűtő www.bgytenisz.hu 2014. okt. 25.
TestBike Fotó <https://foto.testbike.hu>
Tolnay Imre www.tolnayimre.hu
Új Nő www.ujno.sk
Vajdaság Ma www.vajma.info
Vajdasági Magyar Digitális Adattár <http://adattar.vmmi.org>
Validé Szultána Törökfürdő www.valideszultana.atw.hu
Virtus <https://www.otrolahatra.virtus.hu>
VS.hu – hírportál <https://vs.hu>
Wikipédia <https://hu.wikipedia.org>
zEtna www.zetna.org

A cognitive approach to neologisms based on language contact. The author explores the social circumstances and psychological aspects that play a role in the transposition of certain lexical elements from another language as neologism. What could be the reason for taking over words from other languages that have a well-rounded Hungarian equivalent? For example, the adjective *random* from English is used in Hungarian to replace the Hungarian word *véletlen*, often used with the suffix *-szerű*. The situation is different with words like *a file* (this represents a computer file with a unique name that be called with a single command). Obviously, the transposition was necessary from a conceptual point of view, the word used only in this meaning, the other meanings of the English word *file* (‘folder, bundle, documents sorting box’) are not covering by the transposition. Speakers have a peculiar attitude when reflecting on words. In computerized terms, for example, the Hungarian word *egér* received the same meaning with the meaning given to the mouse in English. Regional transmissions sometimes give the speakers an extraordinary emotional surplus, for example Hungarians in Vojvodina sometimes use the Serbian custom noun *szokk* ‘refreshing’ instead of the Hungarian word *üdítő* because they create a sense of homeliness.

IV. LEXIKOGRÁFIA, TERMINI SZÓTÁR, HATÁRTALANÍTÁS

Babeş–Bolyai Tudományegyetem
attila.beno@ubbcluj.ro
<https://orcid.org/0000-0002-6931-2999>

Szabó T. Attila Nyelvi Intézet
balamber@gmail.com

Comenius Egyetem
istvan.lanstyak@uniba.sk
<https://orcid.org/0000-0002-8237-9258>

A Termini „határtalan” szótára¹

1. Bevezetés

Írásunkban a *Termini magyar–magyar szótár és adatbázis* sajátosságait, szerkesztési elveit, elektronikus jellegéből fakadó előnyeit ismertetjük. A szótár eddigi általánosabb jellegű bemutatásaihoz képest (Lanstyák et al., 2010; Benő, 2017; Szoták, 2017.) nagyobb hangsúlyt fektetünk a szótár sajátosságainak leírására, adatbázis jellegének kiemelésére és a különböző kutatásokban való hasznosíthatóságára.

A magyar nyelv Trianon utáni szétfejlődésével kapcsolatos munkálatok **határtalanítás** néven ismeretesek. Ezen eredetileg azokat a nyelvészeti – lexikológiai, lexikográfiai és korpusznyelvészeti – tevékenységeket értettük, melyek célja az, hogy az újonnan készülő vagy átdolgozott magyarországi nyelvészeti kiadványokban jelentőségüknek megfelelően jelenjenek meg a külső régiók magyar nyelvének változatai, azaz a címük szerint a „magyar” nyelvet vagy annak valamely részrendszerét bemutató kiadványok és számítógépes programok (egy- és kétnyelvű szótárak, nyelvtanok, helyesírási, nyelvhasználati, stilisztikai kézikönyvek, helyesírás-ellenőrző számítógépes programok. stb.) ne kizárólag a Mo²

1 A tanulmány első megjelenése: Benő Attila – Juhász Tihamér – Lanstyák István 2020. A Termini „határtalan” szótára. *Magyar Tudomány* 2: 153–163.

2 Írásunkban az egyes Kárpát-medencei régiók rövidítései és azok sorrendje alapvetően a Termini-adatbázis gyakorlatát követi: Er: Erdély, Fv: Felvidék, Hv: Horvátország, Ka: Kárpátalja, Km: Kárpát-medence vagy közmagyar, Mo: Magyarország, Mv: Muravidék,

magyar nyelvvel foglalkozzanak, hanem „a” magyar nyelvvel, ahogy azt címükben hirdetik. Később a „határtalanítás” műszó használata kiterjedt a magyar nyelv szétfejlődésével kapcsolatos nyelvalkítási munkálatokra is (például a külső régiók sajátos szókészleti elemeinek kodifikálására). A határtalanítás egyik legfontosabb területe a **szóhatártalanítás**; ennek eszköze az írásunk témájául szolgáló Termini-szótár és -adatbázis.³

2. A szótár anyaga

Az adatbázis a külső régiók sajátos lexikai egységeit (szavait, kifejezéseit, állandósult szókapcsolatait), továbbá köznyelvi szavak régióspecifikus jelentéseit és stílusértékeit szótározza.⁴ A sajátos szavak, kifejezések egyrészt a két- vagy többnyelvűségi helyzetből adódó kontaktusjelenségek, másrészt megőrzött régiségek (olyan szavak és kifejezések, amelyek a magyarországi köznyelvből visszaszorultak, de a külső régiókban megmaradtak), ezenkívül akad köztük néhány önálló, a kontaktushatástól többé-kevésbé független új alkotás is.

2.1. A más nyelvekből származó lexikográfiai egységek közvetlen és közvetett kölcsönelemeket jelölnek. A **közvetlen átvételek** olyan kölcsönszavak és -kifejezések, amelyek új lexémaértékű hangsorokkal gyarapítják egy adott régió magyar nyelvváltozatát, és használatuk – akárcsak minden más, egy-egy közösség nyelvi normájának megfelelő eleme – funkcionálisan indokolt, mivel nemritkán állami és kulturális sajátosságokat jelölnek, amint ezt az alábbi adatok szemléltetik: Er *prefektus* ’(a kormányt képviselő) megyefőnök’, Fv *bakalár* ’felsőfokú alapképzést elvégzett és alapfokozatot szerzett személy’, Hv *bozsicsnica* ’karácsonyi ajándékpénz’, Ka *cseburek* ’darált hússal töltött, kétrét hajtott, olajban kisütött lepény’, Mv *borovnicsevec* ’áfonyapálinka’, Öv *császárfröccs* ’almdudler és (fehér) bor keverékéből készült ital, fröccs Ausztriában’, Va *babura* ’tölteni való húsos paprika’.

A **közvetett nyelvi hatások** jelentésbeli kölcsönszók, tükörszók és tükörszerkezetek kialakulásában nyilvánulnak meg. A jelentéskölcsönzés

Öv: Örvidék, Va: Vajdaság.

3 Dolgozatunkban a rövidség kedvéért olykor egyszerűen *adatbázis*ról beszélünk; ebbe mindig beleértjük a szótárt is.

4 A szótár szerkesztői: Benő Attila (Erdély), Lanstyák István (Felvidék), Lehocki-Samardžić Anna (Horvátország), Márku Anita (Kárpátalja), Kolláth Anna (Muravidék), Szoták Szilvia (Örvidék), Molnár Csikós László (Vajdaság). Műszaki szerkesztő: Juhász Tihamér (Erdély). Régiófüggetlen munkatárs: Kitlei Ibolya (Magyarország).

abban mutatkozik meg, hogy a már korábban meglévő szó az államnyelvi hatás eredményeként egy újabb jelentésben is használatos lesz, vagy pedig jelentése kitágul: Er *régiség* 'szolgálati idő', Fv *akadémia* 'közgazdasági szakközépiskola', Ka, Hv, Mv *dolgozik* 'működik', Öv *katedra* 'templomi szószék', Er Va *kamion* 'tehergépkocsi'. A tükörszavak, tükörszerkezetek szintén a közvetett nyelvi hatás formáit jelzik, és átadó nyelvi lexikai mintát követve jönnek létre: Fv *alapiskola* 'általános iskola', Er, Fv, Ka *családorvos* 'házi orvos', Er *iskolacsoport* 'iskolaközpont', Er, Fv, Va, Ka, Hv *fizikai személy* 'természetes személy', Er, Fv *anyasági szabadság* 'az anya által igénybe vehető gyereknevelési szabadság', Fv, Va *rekreációs futás* 'kocogás' (Benő, 2013; 2014, 81–87.).

2.2. A kisebbségi nyelvváltozatok sajátos lexikai elemei nem szükségszerűen a többségi nyelv közvetett hatásának eredményei. Olykor a mai magyarországi köznyelvtől eltérő szavak, kifejezések megőrzött régiségek is lehetnek. Mi azokat a lexikai elemeket tekintjük megőrzött régiségeknek, amelyeknek korábbi általános elterjedtségét nyelvtörténeti adatok is igazolják, több külső régióban is használatosak, és jelentésük közismert. A szótár anyaga több hasonló megőrzött régiséget adatol: Er, Fv *altiszt* 'tiszthelyettes', Er, Fv, Va *hajtási jogosítvány* 'vezetői jogosítvány', Er, Fv *kihágás* 'szabálysértés', Er, Fv, Ka *születési bizonyítvány* 'születési anyakönyvi kivonat'. A megőrzött régiségnek tekinthető szavak és kifejezések egy része olyan lexikai elem, amely az 1950-es évekig a magyar nyelvterület egészén köznyelvi, normatív jellegű volt (Benő, 2014, 87–91.).

2.3. A lexikográfiai adattár szócikkei három fő szerkezeti egységből állnak: 1. szócikkfej, 2. szócikktörzs, 3. szócikkkláb. A **szócikkfej** olyan információkat jelenít meg, amelyek az egész szócikkre és valamennyi jelentésre érvényesek. Ezek a következők: 1. a címszó szótári alakja, 2. a címszó kiejtése, 3. a címszó írásváltozata(i), 4. szófaji minősítés, 5. alaki felépítés, 6. a kontaktusjelenség típusa, 7. a címszóra vonatkozó bibliográfiai adatok.⁵ A **szócikktörzsben** találhatók az egyes jelentésekre vonatkozó tudnivalók: 1. fogalomkörü minősítések; 2. felségjelzések; 3. stílusminősítések (dialektusbeli, regiszterbeli, stílusválogatati hovatartozás, időbeliség); 4. értelmezések; 5. az adott jelentést szemléltető példamondatok (a példamondatok típusának meghatározásával). A **szócikkklábbb**ban jelenik meg a megjegyzés helye és az adott szóhoz kapcsolódó más szócikkekre való utalás, amely a címszó szótározott alakváltozataira, más régióbeli

⁵ A külső felhasználók számára a szó alaki felépítésére, kontaktológiai jellemzésére és a bibliográfiai adatokra vonatkozó információk nem láthatók.

analóg szavakra vagy a szócsalád más tagjaira vonatkozhat. Ugyancsak a szócikklábban láthatók a szó eredetére vonatkozó információk. (Ezek az etimológiai vonatkozások valamennyi régióra külön-külön jelennek meg, az indító és a közvetítő nyelv meghatározásával.)

A szótár régióspecifikus keresőjével megállapítható az egyes régiók szócikkeinek és szójelentéseinek a száma. 2017-ben az adattár 1221 erdélyi, 1810 felvidéki, 991 vajdasági, 747 kárpátaljai, 869 horvátországi, 678 muravidéki és 569 örvidéki vonatkozású szócikket tartalmazott. A szójelentések számát és a régiók közötti összefüggést tekintve 2017-ben 5530 jelentés kapcsolódott Felvidékhez, 5396 Erdélyhez, 2446 Kárpátaljához, 2400 Vajdasághoz, 1962 Muravidékhez, 1850 Horvátországhoz és 1649 Örvidékhez (M. Pintér, 2017, 162.).

2.4. Az adatbázis elektronikus formában való megjelenése a hagyományos papíralapú szótárhoz képest számos előnnyel jár. Egyrészt a szócikk maximális terjedelmét nem szükséges meghatározni, elvileg bármilyen mennyiségű adattal, kiegészítéssel tovább bővíthető, s nincs korlátozva a példamondatok terjedelme és mennyisége sem: egy-egy szó jelentéseit, a szó kontextuális sajátosságait szinte korlátlan számú példamondattal lehet szemléltetni. Ezek nemcsak egy mondatra korlátozódhatnak, hanem bekezdésnyi terjedelműek is lehetnek, hogy a szó stílusértékét és szerkezeti beágyazódását nagyobb szövegösszefüggésben lehessen tanulmányozni. Elektronikus szótárként adva van a lehetőség az adatbázis összekapcsolására más magyar nyelvű és kétnyelvű internetes szótárakkal, valamint lexikonokkal, ez pedig lehetővé teszi a szavak és szójelentések komplex vonatkozásainak feltárását.

Újabban a szótár **képanyagot** is tartalmaz. Többjelentésű szavak esetében a képek az egyes jelentésekhez kapcsolódnak, nem pedig a szócikk egészéhez. Így egyetlen szócikkben több kép is megjelenhet. A képek elsősorban a tárgyakra vonatkozó főnevek, kultúraspecifikus jelentések (például étel-, ital- vagy ruhafajtákra vonatkozó utalások) pontosabb megértését szolgálják. Jelenleg 805 szócikkben található kép. 2018-tól egy újabb funkció erősíti az adatbázis **multimediális** jellegét: a példamondatokhoz **hanganyag** társítható, ezáltal pedig a későbbiekben a szótározott szavak ejtési sajátosságainak regionális különbségeit is tanulmányozni lehet, bár ez a lehetőség az adatok szintjén a későbbiekbe fog megvalósulni, mivel további kutatásokat igényel.

A szótár azt is lehetővé teszi, hogy az „állandó megjegyzés” mezőben részletezzük a szó kulturális, pragmatikai vonatkozásait. Így például az *Er radina* szócikkből megtudhatjuk, hogy ez a megnevezés két jelentésben

használatos: 1. gyermekágyas asszony meglátogatása, ez alkalommal vitt ünnepi eledel; 2. keresztelő, keresztelői lakoma. Az állandó megjegyzés mezőből tudomást szerezhettünk arról, hogy a *Magyar katolikus lexikon* szerint a *radina* gyakorlásában az ünnepi eledelről a komasszonyoknak szokás gondoskodni, és hogy keresztelői eseményként két formája is van: egy szűkebb, családi jellegű *kis radina*, és a tágabb körű rokonság részvételével megvalósuló keresztelői lakoma (*nagy radina*).

A lexikográfiai adattár **interaktív, felhasználóbarát** jellegű, ami abban mutatkozik meg, hogy változatos szó- és jelentéskeresési lehetőségeket biztosít; a külső felhasználók továbbá megjegyzéseket fűzhetnek a szócikkekhez, és akár új címszavakat is javasolhatnak. Ugyanakkor a szerkesztők ideiglenes megjegyzéseket tehetnek a korábbi és újabb adatokhoz, folyamatosan látják egymás munkáját, a szócikkek módosításai visszakereshetők, az új szócikkek létrejöttéről a szerkesztők értesítést kapnak, ami könnyebbé teszi a régióközi összefüggések felismerését.

3. Adatbázis-építési, kutatásszervezési lehetőségek

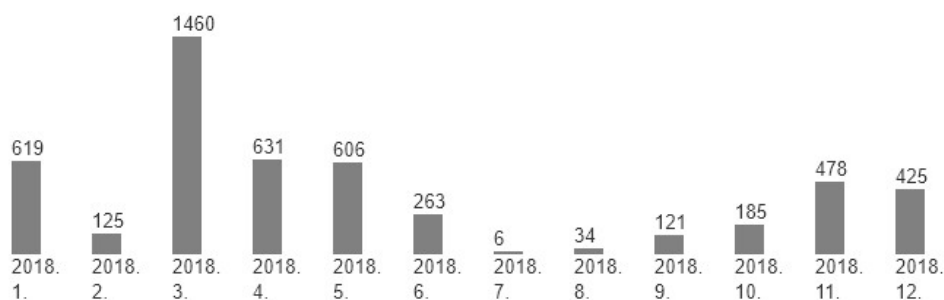
A szótárszerkesztési munkálatokat a különböző földrajzi régiókban tevékenykedő szerkesztő munkatársak már tizenegy éve végzik. A térben és időben ennyire kiterjedt munkálatok összehangolására *online* felületet alakítottunk ki, amely szervezi és irányítja a tevékenységeket. A szócikkszerkesztési webes űrlap meghatározza, és így egységesíti a szócikkek szerkezetét és tartalmát. A szótári anyag áttekintését, feldolgozását és a hibák javítását számos online funkció és lekérdezés támogatja.

3.1. A szótárszerkesztési munkálatok támogatása, illetve a szótári anyag feldolgozása céljából a szerkesztők huszonhárom különböző típusú alkorpuszt generálhatnak három fő kategórián belül. Ezek a következők: kutatási, fejlesztési és dokumentációs listák. A kutatási listák különböző összetett tartalmi szempontok szerinti szójegyzékek, például adott fogalomkörü minősítést tartalmazó szócikkek, stílusminősítés és régió szerinti szócikkek, két választható régióban előforduló szócikkek stb. A **fejlesztési cikkek** a szótárszerkesztési feladatokat hivatottak segíteni például az adathiányos szócikkek listázásával. Ilyen szójegyzékek az ún. rejtett (azaz a külső felhasználó számára egyelőre nem látható) szócikkek régió szerint, példamondat nélküli jelentéseket tartalmazó szócikkek stb. A **dokumentációs listák** a korábbi munkát hivatottak dokumentálni adminisztratív célból, vagyis nyomon követhetővé és kimutathatóvá teszik az egyes munkatársak munkáját, hozzájárulását az adatbázis építéséhez.

A szócikkek adattartalma is beállítható: például meghatározhatjuk, hány példamondat jelenjen meg a listán, láthatóak legyenek-e a fényképek, a külső vagy belső megjegyzések, az utolsó módosítás adatai. A szócikkek sorrendje is választható betűrend, időpont vagy szerkesztő szerint.

A **statisztikai kimutatások** számszerűsített adatokat szolgáltatnak a szótári korpuszra, a szerkesztési munkálatokra és a szótár felhasználására vonatkozóan. A látogatók tevékenységét, a szótár internetes jelenlétét három kimutatás dokumentálja. Ha például megnézzük a keresések számának időbeli eloszlását az elmúlt tíz évre vonatkozóan, kiderül, hogy az jellegzetesen kötődik a tanév és vakációk váltakozásához. Ezt jól példázza az alábbi, 2018-ra vonatkozó kimutatás (lásd az 1. ábrát: Keresések időbeli eloszlása 2018-ban). A keresések időbeli eloszlásához kapcsolódó mutató a felhasználók regisztrációjának időbeli eloszlása. Amint az ábra jelzi, júliusban és augusztusban a legalacsonyabb a keresések száma.

1. ábra. Keresések időbeli eloszlása 2018-ban

A statisztikai kimutatások a szótárszerkesztők munkájának időbeli eloszlását is dokumentálják. Megnézhető, hány szócikket módosítottak a munkatársak egy bizonyos időszakban. A szótári korpusz elemzését három kimutatás segíti: a rendszerből lekérdezhető a példamondatok száma példamondat-típusok szerint, a különböző szófajú címszavak száma, a példamondatok eloszlása régiók szerint, a különböző felségjelzésű jelentések száma.

3.2. Külön szójegyzéket is lehet generálni a belső megjegyzésekkel ellátott szócikkekről a gyors munkavégzés érdekében. Ez a gyakorlat szintén a térbeli és időbeli távolság áthidalását szolgálja. Újabbban a közösségi média kommentkultusza igazolja vissza ezt az együttműködési szerkesztési gyakorlatot.

Kezdetben a Termini-szótárba csak a közvetlen kölcsönszavakat gyűjtöttük, később más lexikai elemeket, például tükörfelfejezéseket is felvettünk. Az ilyen és más szerkesztési munkák kísérleti jellege miatt vezettük be a szócikkek elrejtésének gyakorlatát. A **rejtett jelölésű szócikkek** csak annyiban különböznek más társaiktól, hogy azokat csak a szerkesztők láthatják. Így sikerült kialakítani egy kétlépcsős rendszert, ahol az új szócikkek először csak belső használatra készülnek, s csak bizonyos fokú kidolgozottság elérése után kerülnek nyilvánosságra.

A szótárszerkesztők viszonylag nagy száma és térbeli távolsága miatt a munkálatok során **szerkesztési hibák** szinte elkerülhetetlenül létrejönnek. Gyakori hiba a szócikkek adatainak hiányos bevitele. Ezek kijavítását több automatikus elemzés, illetve ezek alapján generált szójegyzék segíti. Szójegyzékeket lehet generálni hiányzó címszó, szófaji minősítés, felségjelzés, dialektus, regiszter, stílusváltozat, valamint példamondatok régióbeli hovatartozása és típusa szerint. A módosítások mentése előtt a program is figyelmezteti a szerkesztőket a hiányzó adatokra, ugyanakkor lehetőséget ad a mentés végrehajtására.

3.3. Az adattár lehetővé teszi az adatok további kódolását, valamint kimutatások, statisztikák készítését, szólisták generálását. Egy szócikk harminckét különböző típusú adatmezőből épül fel. Egyes adatok a szócikkben csak egyszer fordulnak elő. Ilyenek a szócikkfej adatai, például a címszó, a címszó kiejtése, írásváltozata, szófaji minősítése stb. A szócikktrzs adatai többszörözhetők, például egy szócikknek több jelentése lehet, a jelentésekhez különböző, régióként eltérő minősítéseket lehet megadni, illetve korlátlan számú példamondat kapcsolható hozzájuk. Az összes adattípus közül tizenkét mező zárt értéktartományú. Ezek értékeit egy legördülő menüből kell kiválasztani. Ilyenek például a felségjelzés, dialektus, stílusváltozat, példamondat típusa. Ezzel szemben húsz szabadszöveges mező tetszőleges értéket tárolhat. Az adatokat strukturált adatbázisban helyezük el, és így gyakorlatilag tetszőleges statisztikai elemzés hajtható végre rajtuk. A huszonhárom eltérő típusú szójegyzék és a hat statisztikai kimutatás jól példázza a kutatási-feldolgozási lehetőségeket. Emellett a nagyszámú példamondat olyan strukturált élőnyelvi korpuszt képez, amely számos további kutatási lehetőséget kínál a digitális szövegfeldolgozás számára.

4. A szótári anyag sajátosságai

Az adatbázis építése során a külső régiók sajátos szókincsének változatossága komoly lexikográfiai problémákat vetett föl; ezek megoldására való

törekvés motiválta többek között a stílusminősítés kérdéseivel való behatóbb foglalkozást. Bár kiindulópontunk a külső régiók szókincse volt, a fölmerülő problémákat a közmagyar szókészlet egészére való tekintettel tanulmányoztuk, így az a többdimenziós minősítési rendszer, amelyet kialakítottunk, nemcsak a külső régiók szókincsét tartalmazó szótárakban alkalmazható, hanem bármilyen egynyelvű magyar szótárban, még akkor is, ha a rendszert mindig a konkrét szótár kívánalmaihoz kell igazítani.

4.1. Az adatbázisunkban alkalmazott új rendszerezés kidolgozásában az értelmező kéziszótár minősítéseiből indultunk ki, arra törekedve, hogy azoktól indokolatlanul ne térjünk el. A változtatások többfélék voltak: néhány kéziszótárbeli stílusminősítést átértelmeztünk, az egyiket átneveztük; a kéziszótárban is meglévő minősítések egy részét árnyaltuk; a kéziszótár „vulgáris” minősítését teljesen elvetettük; új minősítéseket vezettünk be. A változtatásokkal a fő célunk az volt, hogy a létrejövő új minősítési rendszer lehetővé tegye a stílusérték különböző típusú forrásainak egymástól való elkülönítését, s ezzel a minősítések többértelműségének felszámolását.

Az új minősítések bevezetésével ezenkívül tehermentesíteni kívántuk a meglévő, hagyományos jelöléseket úgy, hogy ezek használatát leszűkítettük a legjellemzőbb területre. Például a „választékost” csak stílusváltozati minősítésként alkalmazzuk, mégpedig a jellemző módon a „gyönyörködtető szándékú” szövegekben előforduló lexémák jelölésére; az iskolázott beszélőkre jellemző lexémákat nem „választékos”, hanem „iskolázott” minősítéssel látjuk el, az olyan expresszív szavakat pedig, amelyek más kategóriába – például „pejoratív”, „durva”, „kedveskedő” stb. – nem sorolhatók be „expresszív” vagy „átvitt” minősítéssel.

Az új, többdimenziós minősítési rendszer fő hozadéka az, hogy alkalmazásával sikerült megszüntetni a stílusminősítések jelentős részének többértelműségét. Ez nagy előrelépés a nyelvi anyag feldolgozása szempontjából, mert jelentősen megkönnyíti a szótárírók minősítő munkáját: egy logikus rendszer birtokában könnyebb eldönteni egy-egy szóról, milyen minősítéssel szükséges ellátni, mint akkor, ha a minősítéseket nem tudjuk a maguk rendszerbeli összefüggéseiben szemlélni. Ezenkívül az anyag sokkal könnyebben hasznosítható a stílus kutatásban.

4.2. Adatbázisunk internetes megjelenési formájából következik, hogy sokkal nagyobb mennyiségben tartalmazhat **példamondatokat**, mint a nyomtatott szótárak. Példamondataink nemcsak a jelentések illusztrálására szolgálnak, hanem a címszó tényleges használatának minél több példán való dokumentálására is. A példamondatok segítségével történik időről időre új jelentések, jelentésárnyalatok azonosítása.

A nagyon gyakori szóképzleti egységekre vonatkozó példamondatok összegyűjtésében nem törekedhetünk teljességre; viszont minél ritkább használatú egy-egy szó vagy szókapcsolat, annál inkább igyekszünk létezését és használatát minél több hiteles példával dokumentálni. Azokban az esetekben, amikor nem állnak rendelkezésünkre hiteles írott vagy beszélt nyelvi adatok, saját magunk is alkotunk a szó jelentését szemléltető mondatokat, szövegrészeteket, továbbá felhasználjuk más szójegyzékek, szótárak példáit. A példamondatok konstruált mivoltát külön jellel jelöljük. A jelölésből az is kiderül, hogy az ilyen példamondatot laikus (azaz nem nyelvész) beszélő vagy nyelvész (rendszerint a szótár valamelyik fejlesztője) alkotta-e.

Fontos azonban megjegyezni, hogy az adatbázisban található példáknak csupán csekély hányada konstruált, a legtöbb példa hiteles, azaz meg tudjuk határozni a leőhelyét (az URL-cím vagy bibliográfiai adatok megadásával). A példamondat után feltüntetjük a locusra utaló adatot, így a példamondatok visszakereshetők. A locus után közöljük az esetleges egyéb tudnivalókat is, például a példamondat szerzőjére vonatkozó információkat, ha azok valami miatt fontosak.

A hiteles példamondatokban külön jel utal egyfelől arra, hogy írott vagy beszélt nyelvek-e, másfelől arra, hogy szokványos szóhasználatról van-e szó vagy metanyelvi használatról. Mindezek a kutatás szempontjából alapvetően fontos információk, melyek nélkül az érintett szóelőfordulás sokkal nehezebben értelmezhető. A beszélt nyelvi példákat átiratban közöljük, de amint főntebb jeleztük, adatbázisunk legújabban lehetővé teszi a hangzó példamondatok beépítését is.

4.3. A külső régiók anyagának egyetlen adatbázisban való tárolása lehetővé teszi, hogy az egyes régiók adatai könnyen összehasonlíthatók legyenek egymással. Az egyetlen adatbázis használata ugyanis mintegy kikényszeríti az azonos minősítési szempontok és formai megoldások alkalmazását. A kutatásvezető egyik legfontosabb feladata, hogy őrködjön az adatbázis egységessége fölött, vagyis figyelmeztesse a kutatókat azokra az esetekre, amikor például az adatok alapján gyanítható, hogy valamely stílusminősítést az egyes régiókban nem teljesen egyformán értelmeznek, vagy mondjuk, az etimológiák közlésmódjában kisebb különbségek vannak kialakulóban. Magyarországi munkatársunk – amellett, hogy az internetről az összes régió számára példamondatokat gyűjt –, figyelmeztet a különféle következtelenségekre, illetve ezek bizonyos típusait a saját hatáskörében korrigálja is.

Terjedelmi korlátok nem lévén, megengedhetjük magunknak, hogy a szócikkekben az egyes szójelentéseknél minden régióra vonatkozóan külön-külön stílusminősítések szerepeljenek, s így könnyen kitűnjenek mind a régióközi hasonlóságok, mind a különbségek. Az egyes jelentések melletti felségjelzésekből nagyon könnyű áttekinteni, mely jelentések vannak meg csak egy, melyek több régióban. Mivel – amint fentebb jeleztük – az etimológiákban nemcsak a közvetlen átadó nyelvet jelöljük meg (az legtöbbször az adott régió többségi nyelve), hanem a távolabbi átadó nyelveket is, az etimológiai sorok összehasonlításával arra is fény derül, milyen úton-módon került be egy-egy nemzetközi vagy más idegen eredetű szó az átadó nyelvbe.

5. Összegzés helyett

Termini magyar–magyar szótár és adatbázis a hét külső régióban zajló lexikológiai és lexikográfiai kutatások eredményeinek folyamatos beépítésével a Magyarországon kívül használt magyar nyelvváltozatok tanulmányozásához szolgáltat nagyszámú adatot. A szócikkek a mai magyar nyelvi jelenségek lexikológiai, szociolingvisztikai, kontaktológiai, etimológiai, leíró nyelvészeti, stilisztikai, pragmatikai kérdéseinek vizsgálatát teszik lehetővé, ahogy ezt az adattár alapján készült tanulmányok sokszínűsége is jelzi (Benő, 2011, 2015; Kolláth, 2007; Eöry, 2007; Lanstyák, 2006a, 2006b, 2006c, 2008; Tolcsvai Nagy, 2007, 2018; Szoatak, 2017). A nyelvészeti kutatásokon kívül az internetes szótár régióspecifikus adatokkal segítheti a néprajzi, kultúrtörténeti, antropológiai, szociológiai és szociálpszichológiai vizsgálatokat. A Termini-szótárt és adatbázist fentebb említett jegyei egyedülállóvá teszik az internetes szótárak körében.

Befejezésül arról szeretnénk szólni, mi a jelentősége magának a határtalanításnak, melynek a Termini-szótár és -adatbázis a legfontosabb eszköze. A magyar szótárak és kézikönyvek egyetemes léptékűvé válása először is **szimbolikus** okokból fontos, hiszen arra utal, hogy a kizárólag vagy nagyjából a határon túli régiókban használatos szavak, kifejezések is a magyar nyelv legitim elemei. A szimbolikus okokon túl a külső régióbeli szóanyag bekerülésének **gyakorlati jelentősége** is van: fontos szerepet tölt be a magyar–magyar kommunikáció „akadálymentesítésében”. Végül a szimbolikus megjelenítés és a gyakorlati hatás mellett a külső régiók szókincsének szótári rögzítése **elméleti jelentőségű**: serkentője lehet a magyar szókészlet sokszínűségével differenciálódásával kapcsolatos vizsgálatoknak, ezeket egy újabb dimenzióval gazdagíthatja.

Irodalom

- Benő Attila 2011. Köznyelvi lexikai egységek szemantikai sajátosságai a kisebbségi magyar nyelvváltozatokban. In: Benő Attila, Péntek János (szerk.) *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve*. Dunaszerdahely – Kolozsvár: Gramma Nyelvi Iroda–Szabó T. Attila Nyelvi Intézet. 116–126.
- Benő Attila 2013. Tükörszók, tükörszerkezetek és jelentéskölcsönzések a kisebbségi magyar nyelvváltozatokban. In: Szoták Szilvia, Vargha Fruzsina Sára (szerk.) *Változó nyelv, nyelvváltozatok, területiség*. A VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus szekcióelőadásai. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó, 15–26. <http://mek.oszk.hu/13200/13242/13242.pdf>
- Benő Attila 2014. *Kontaktusjelenségek az erdélyi magyar nyelvváltozatokban*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület. https://www.academia.edu/37577944/Kontaktusjelens%C3%A9gek_az_erd%C3%A9lyi_magyar_nyelvv%C3%A1ltozatokban
- Benő Attila 2015. Többirányú lexikai átvételek a mai magyar nyelvváltozatokban. In: Benő Attila, Fazakas Emese, Zsemlyei Borbála (szerk.) *Többnyelvűség és kommunikáció Kelet-Közép-Európában*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület. 248–256. <https://eda.eme.ro/handle/10598/31292?show=full>
- Benő Attila 2017. Termini – az internetes magyar–magyar szótár és adatbázis. In: Fábián Zsuzsanna (szerk.) *Szótárírás a Kárpát-medencében*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 209–227.
- Eöry Vilma 2007. Határtalanítás a magyarországi szótárakban. Maticsák S. et al. (szerk.) *Nyelv, nemzet, identitás*. I. Debrecen–Budapest: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 27–32. <https://mek.oszk.hu/05100/05146/pdf/>
- Kolláth Anna 2007. Akkor hogyan is beszélünk?... (A ht adatbázis muravidéki elemei és használati gyakoriságuk) *Kisebbségkutatás* (16) 4: 767–783. <https://epa.oszk.hu/00400/00462/00036/1512.htm>
- Lanstyák István 2006a. A nyelvi változatosság mint szótártani probléma. *Nyelvből nyelvbe*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 57–104., 245–257.
- Lanstyák István 2006b. Nyelvi változatosság a határon túli magyar szókincsben. *Kisebbségkutatás* (15) 1: 60–73. <https://epa.oszk.hu/00400/00462/00029/cikk8825.html>
- Lanstyák István 2006c. Határtalanítás. In: Mártonfi Attila, Papp Kornélia, Slíz Mariann (szerk.) *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest: Argumentum Kiadó. 179–286.
- Lanstyák István 2008. A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után. In: Fedinec Csilla (szerk.) *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 118–135. https://mta.hu/data/dokumentumok/magyar_tudomanyosság_kulfoldon/Ertekek-dimenziok.pdf
- Lanstyák István, Benő Attila, Juhász Tihamér 2010). A Termini magyar–magyar szótár és adatbázis. *Regio* 4: 37–58. http://epa.oszk.hu/00000/00036/00079/pdf/Regio_2010_03_037-058.pdf
- M. Pintér Tibor 2017. Adatbányászat a kétnyelvűség mögött. In: Benő Attila et al (szerk.) *Tudományköziség és magyarságtudomány a nyelvi dimenziók tükrében*. Törökbálint: Termini Egyesület. <http://mek.oszk.hu/18600/18698/18698.pdf>

- Szoták Szilvia 2017. A Termini magyar–magyar szótár és adatbázis burgenlandi gyakorlati példái. In: Fábián Zsuzsa (szerk.) *Szótárírás a Kárpát-medencében*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 228–240.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2007. A határtalanítás egy újabb megvalósulásáról. In: Benő Attila, Fazakas Emese, Szilágyi N. Sándor (szerk.) *Nyelvek és nyelvváltozatok II*. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. 399–405.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2018. Esettanulmány a szlovákiai magyar nyelvváltozat lexikai szemantikai változatairól. *Magyar Nyelvőr* (142)4: 401–414 <http://real.mtak.hu/93150/>

Összefoglalás. Tanulmányunk a Magyarországgal szomszédos államokban beszélt magyar nyelvváltozatok sajátosságait regisztráló Termini magyar–magyar szótár és adatbázis szerkesztési elveiről és hasznosíthatóságáról szól. A hét országban szerkesztett, elektronikus, internetes lexikográfiai adatbázis lehetővé teszi, hogy a mai magyar nyelvet érő, több nyelvből származó, közvetlen és közvetett kontaktushatásokat, megőrzött lexikai régiségeket kontextusban vizsgálhassuk. Mivel a szócikkek információban gazdag ismeretanyagot jelenítenek meg a lexikai egységek stílusértékéről, denotatív jelentéséről, használati köréről és etimológiai vonatkozásairól, az adatbázis jól hasznosítható a szociolingvisztikai, lexikológiai, leíró nyelvészeti és stilisztikai kutatásokban is.

Abstrakt. The article presents the principles of the editorial and utilisation possibilities of Termini Online Dictionary and Database, which registers the characteristics of the varieties of Hungarian spoken in the states neighbouring Hungary. The lexicographical database is edited online in 7 countries, and it makes possible to study direct and indirect linguistic lexical influences, as well as lexical archaisms in context. As the lexicographical items of the dictionary contain abundant information about the stylistic value, referential meaning, usage and etymology, the database can also be used efficiently in sociolinguistic, lexical, descriptive linguistic, and stylistic studies.

BENŐ ATTILA

Babeş–Bolyai Tudományegyetem

attila.beno@ubbcluj.ro

<https://orcid.org/0000-0002-6931-2999>

A Termini-szótár hasznosíthatósága a terminológiai adatbázisok építésében

1. Bevezetés

A *Termini magyar–magyar szótár és adatbázis*¹ az elmúlt másfél évtizedben ismertté vált a szakmai körökben, és így nem szükséges részletesen bemutatni, hiszen több tanulmány született a lexikográfiai adattár szerkesztési elveiről (Lanstyák–Benő–Juhász 2010, Benő et al 2021), nyelvi anyagáról (Lanstyák 2009, Benő 2017, Benő–Lanstyák–Juhász 2020), régióspecifikus elemeiről (Kolláth 2011, Szoták 2009, Szoták 2017, Molnár 2020), informatikai háttéréről, online szótár jellegéről (M. Pintér 2017, M. Pintér–P. Márkus–Benő 2023) szakmai és szimbolikus jelentőségéről (Benő 2022) és a szóhatártalanításban betöltött szerepéről (Eöry 2007, Péntek 2007, Tolcsvai 2007a, 2007b, Kolláth 2008).

Mivel ez a lexikográfiai adattár *általános* jellegű szótár abban a tekintetben, hogy nem egyetlen nyelvváltozat vagy regiszter elemeit jeleníti meg, nagy számban tartalmaz szaknyelvi szavakat, kifejezéseket, valamint olyan lexémákat, amelyek nem terminus jellegűek, de egy-egy szakterület (pl. közigazgatás, jog, oktatás) foglmainak regionális köznyelvi megnevezéseinek tekinthetők. A címszóként megjelenő terminusok vagy terminusjelölt szótári egységek nagy száma azzal is magyarázható, hogy a külső régiókban a többségi nyelvi hatás legerőteljesebben a hivatali, közigazgatási, jogi és szakmai nyelvhasználatban mutatkozik meg, lévén, hogy kisebbségi helyzetben a magyar nyelv használata nem teljes körű, korlátozott a jelenléte bizonyos nyelvhasználati színtereken.

A szaknyelvi elemek automatizált keresését nagymértékben támogatja a szótár az adatok fogalomköri megjelenítésével. Mivel összesen 46 fogalomköri minősítést tartalmaz, az adattár lehetővé teszi, hogy több több

¹ <http://termini.nyud.hu/htonline/present.php?action=bemutatas>

szaknyelvi regiszter szókincsét vizsgálhassunk régiók szerint bontásban (l. az alábbi táblázatot).

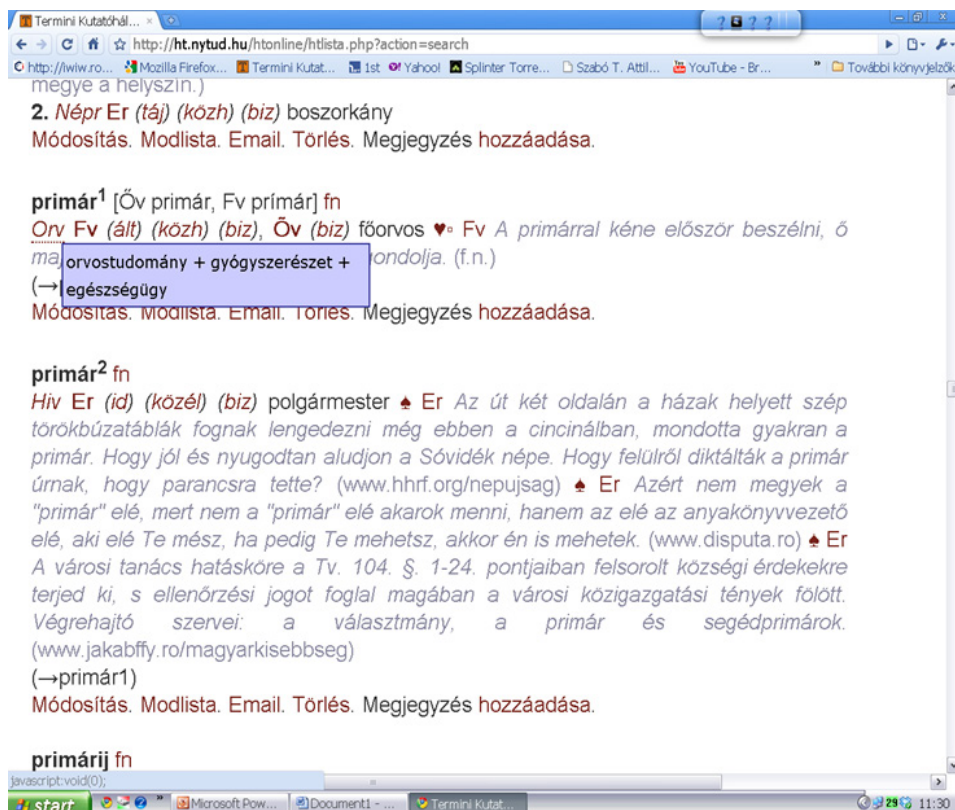
1. Táblázat: a Termini-szótárban megjelenő fogalomköri minősítések rendszere

Sorszám	Rövidítés	Átfogó terület vagy nagy részterületek, amelyekből a fogalomkör összeáll
1.	Áll	állatvilág, állattan
2.	Biol	biológia, környezettan
3.	Embert	embertan, élettan
4.	Ép	építészet, építőanyagok, építményfajták, épületrészek
5.	Fil	filozófia
6.	Fiz	fizika
7.	Földr	földrajz + meteorológia
8.	Gaszt	gasztronómia, konyhaművészet; élelmiszerek, italok
9.	Geol	geológia/földtan
10.	Gépk	gépkocsizás
11.	Házt	háztartás; lakberendezés; lakás, lakóház
12.	Hiv	hivatali élet, közigazgatás, társadalombiztosítás
13.	Hobbi	kedvtelés, társasjáték, gyermekjáték
14.	Inf	informatika, kommunikáció, számítástechnika, internet
15.	Ipar	ipar
16.	Irod	irodalomtudomány, irodalmi stilsztika, retorika
17.	Jog	jogtudomány + igazságszolgáltatás, bűnüldözés
18.	Kat	katonaság + hadtudomány
19.	Ker	kereskedelem, vendéglátás, üzlettípusok
20.	Kozmet	kozmetika; hajápolás, hajviseletek
21.	Közg	közgazdaság
22.	Közl	közlekedés + szállítás
23.	Lél	lélektan/ pszichológia; lelkiállapotok, viselkedésformák
24.	Mat	matematika, statisztika
25.	Mezőg	mezőgazdaság + agrártudomány, borászat, szőlészet, kertészet

26.	<i>Munka</i>	munka; foglalkozások
27.	<i>Műsz</i>	műszaki, gyári, gyártási, géppel kapcsolatos, technika, technológia
28.	<i>Műv</i>	művészet
29.	<i>Népr</i>	néprajz, kulturális antropológia, etnológia; hiedelmek, mesefigurák
30.	<i>Növ</i>	növényvilág, növénytan
31.	<i>Nyelv</i>	nyelvek, nyelvtan, nyelvészet, írás
32.	<i>Nyomda</i>	nyomdászat + könyvelőállítás, könyvkiadás; sajtótermékek, sokszorosítás
33.	<i>Okt</i>	oktatás + nevelés, tanügy
34.	<i>Orv</i>	orvostudomány + gyógyszerészet + egészségügy
35.	<i>Ölt</i>	öltözködés, divat, ékszerek, táskák, övek, egyéb ruhakiegészítők
36.	<i>Pénz</i>	pénzügyek, bankszakma
37.	<i>Pol</i>	politikai élet, politológia
38.	<i>Sport</i>	sport, sporteszközök, sportlétesítmények, sportrendezvények
39.	<i>Term</i>	természettudományok
40.	<i>Társ</i>	társadalomtudományok
41.	<i>Táv</i>	távközlés, posta, rádió, tévé
42.	<i>Tört</i>	történelem, történettudomány, régészet, címertan
43.	<i>Vad</i>	vadászat + halászat
44.	<i>Vall</i>	vallás, hitélet
45.	<i>Vegy</i>	vegyészet, vegytan/kémia
46.	<i>Vill</i>	villamosság + villanyszerelés

Mivel ez a 46 fogalomkörre való utalás rövidítésekkel jelenik meg a szócikkekben, igen nagy segítség a felhasználóknak, hogy a rövidítésre vitt kurzor megjeleníti az adott fogalomkör teljes nevét azokkal a részterületekkel együtt, amelyeket magába foglal, amint ezt az alábbi kép szemlélteti:

1. Kép. Rövidítések feloldása a Termini-szótárban

Mindez azt jelzi tehát, hogy a digitális szótár jól hasznosítható több szaknyelvi regiszter elemeinek tanulmányozásához, sőt kiindulópont lehet terminológiai adatbázisok építésében, amint ezt Szoták Szilvia két tanulmánya jelzi a magyar jogi és az oktatási szaknyelv regionális változatainak kontextusában (Szoták 2018, 2021). Mivel előadásomban a szótár anyagát és hasznosíthatóságát az oktatásterminológiai adatbázisépítés szempontjából ismertetem, megállapításaim, javaslataim erre a regiszterre fognak korlátozódni, bár az észrevételek a lexikográfiai forrás használatáról némi általánosítással más szaknyelvi szójegyzékek, adatbázisok összeállítására is érvényes.²

2. Terminusok és stílusminősítések a szótárban

A címszavak által jelölt lexémák szociolektális és regiszterbeli hovatartozásának megállapítást segíti az a *stílusminősítési rendszer*;

² A Terimini kutatóhálózathoz kapcsolódó oktatásterminológiai projekttel kapcsolatban I. Szoták Szilvia és Tamás Dóra Mária jelen kötetben szereplő tanulmányát.

amelynek alapján az egyes szótározott lexikai egységek nyelvhasználati minősítést kapnak. A szótár ugyanis *dialektusbeli*, *stílusváltozati* *hovatarozás* és *regiszterbeli* minősítésekkel határozza meg a szótározott kifejezés jellemző vonásait. A dialektusbeli hovatarozás szerint az alkalmazott minősítésrendszer megkülönböztet: *általános*, *iskolázott(ak nyelvhasználatára jellemző)*, *népies*, *idegenes (államnyelvdomináns kétnyelvű beszélők által használt)*, *tájnnyelvi*, *ifjúsági és gyermeknyelvi szavakat*. A stílusválozati jellemzőket a *közömbös*, *választékos*, *kissé választékos*, *emelkedett*, *bizalmas*, *kissé bizalmas* és *lezser* minősítések jelölik. A szaknyelvhasználat szempontjából a legfontosabb a regiszterbeli minősítés, amely a *közhasználatú*, *szaknyelvi*, *szépirodalmi*, *sajtónnyelvi*, *közéleti* és *szlenghez tartozó kategóriák* alapján jellemzi a szótározott lexikai egységeket. Ez az árnyalt stílusminősítési rendszer az élönnnyelvi példamondatokkal együtt lehetővé teszi, hogy megalapozottan tudjunk választani egy-egy terület terminusait behatárolva. Ennek a jelentőségét azt is jelzi, hogy egy olyan lexikográfiai adattárral van dolgunk, amely jelenleg (2024 júliusában) több mint 5 472 szócikket és mintegy 23 000 jelentést adatol. (Ez szócikkeként átlagosan 4,2 jelentést feltételez).

Az adatbázis terminológiai gazdagságát jelzi, hogy jelenleg 555 olyan szócikket találunk, amely az *oktatás*, a *nevelés* fogalomköréből származik. Ha figyelembe vesszük, hogy a vonatkozó szócikkek tekintetében csak egyetlen fogalomkör áll közel ehhez (a *hivatali fogalomkör* 540 szócikkel), azt mondhatjuk, hogy ez a terület egyike a leggazdagabban adatolt fogalomköröknek. (A többi fogalomkörre vonatkozó szócikkek száma ennél jóval kisebb: *gasztronómia*: 438, *orvostudomány*, *gyógyszerészet*: 240, *háztartás*: 189, *politikai élet*: 181, *kereskedelem*: 129, *építészet*: 108 stb.)

Az oktatás nevelés fogalomköréből származó szócikkek többsége olyan lexikográfiai egységeket adatol, amelyek államspecifikus oktatásszervezési fogalmak, oktatási intézmények nevei, *akadémia* (Fv)³ 'közművelődési tanfolyamokat szervező intézmény', *analitikus program* (Er) 'egy adott szakterület képzési terve', *bakalör* (Öv) 'három tanévig tartó főiskolai képzésben részesült, főiskolai végzettségű személy Ausztriában', *bruc* (Mv) 'elsőéves egyetemi hallgató', *collage* [kolledzs, kollidzs] (Ka) 'főiskolai szintű felsőoktatási intézmény', *diplomszki* (Hv) 'záróvizsga, diplomavédés', *iniciális teszt* (Va) 'a vizsga előtti időszakokban végzett írásos tudásfelmérés eszköze'. Amint az

3 Az egyes Kárpát-medencei régiók rövidítései a Termini-adatbázis gyakorlatában a következők: **Er**: Erdély, **Fv**: Felvidék, **Hv**: Horvátország, **Ka**: Kárpátalja, **Mo**: Magyarország, **Mv**: Muravidék, **Öv**: Örvidek, **Va**: Vajdaság.

idézett adatokból látható ezek rendszerint közvetlen vagy közvetett kontaktusjelenségek (tükörfordítás, jelentéskölcsönzés) eredményei. Az oktatás, nevelés fogalomkörébe tartozó címszavak azonban olyan regionális köznyelvi lexikai elemeket is tartalmaznak, amelyek nem újabb eredetű kölcsönszavak, hanem belső keletkezésű szavak, esetleg megőrzött régiségek, korábbi átvételek. Ilyenek, például: *aldékán* (Er) 'dékánhelyettes', *alrektor* (Er) 'rektorhelyettes', *bentlakás* (Er) 'kollégium', *elemi iskola* (Va, Ka) 'általános iskola', *inasiskola* (Fv) 'szakmunkásképző', *katedra* (Er) 'tanári állás', *magaviselet* (Er, Fv, Ka) 'magatartás', *matúra* (Hv, Ör) 'érettségi', *professzor* (Va, Hv, Mv) 'középiskolai tanár', *tanonc* (Fv) 'szakintézet diákja', *tanügyminisztérium* (Er, Va) 'oktatási minisztérium'.

A Termini-szótárban megjelenő, az oktatási fogalomköréhez kapcsolódó címszavak nem mind terminusok, mivel közöttük vannak *terminusjelöltek* és *nem terminusok* is. A terminusjelöltek olyan lexikalizálódott egységek, amelyek rendszerint nem részei a szaknyelvi használatnak, hanem a laikus nyelvben kialakult, ad hoc fordítással keletkezett kifejezések, amelyek később akár terminussá is válhatnak. Ilyen, például, az erdélyi *átmenési jegy* 'sikeres vizsgát, félévi tevékenységet jelentő osztályzat' és a *definitívvizsga* '(pedagógusokat a már elfoglalt állásukban megerősítő) véglegesítő vizsga (Romániában)', valamint a muravidéki *fellépés* 'zárótanítás, vizsgatanítás, bemutató óra' és a vajdasági *katedrafőnök* 'tanszékvezető'. Nyilvánvalóan nem terminusok a szlengszavak vagy a stilisztikailag jelölt (pejoratív, gúnyos) megnevezések: *biflos* (Fv) 'szorgalmas, törtető, ill. magoló diák', *intri* (Er, Fv, Ka) 'diáktothon, kollégium', *stipi* (Fv, Ka) 'ösztöndíj', *sverc* (Hv) 'puska (iskolai család)', *ucsi* (Ka) 'szakmunkásképző'.

A tényleges terminusok kiválasztását nagymértékben segítik a stílusminősítések mint megbízható jelzések a szó nyelv- és stílusváltozati hovatartozására, amint ez az alábbi (rövidített) szócikk stílusminősítései példázzák:

alapiskola

Fv (*ált*) (*köz*) (*köz*) általános iskola ♠ Fv A helyi magyar egyházi alapiskola és óvoda február 3-án 13.00-tól 15.00 óráig tartja a beiratkozást. (f.n.). ♠ Fv Az érett identitásúak magyar alapiskolába jártak, iskolaválasztásukat szilárd meggyőződésük irányítja (www.c3.hu).

Az *általános* (ált) minősítése arra utal, hogy a szó használata nem korlátozódik egy vagy néhány társadalmi vagy földrajzi dialektusra, hanem a legtöbb szociolektusban és nyelvjárásban él. A *közhasználatú* (közh) kategória azt jelzi, hogy a szó bármilyen regiszterhez tartozó diskurzusokban előfordulhat, azaz közismert, elterjedt. A *közömbös* (köz) minősítés pedig azt jelöli, hogy az adott lexikai egység sem a nagyon informális stílusú diskurzusokban, sem a nagyon formális diskurzusokban nem hat zavaróan.

Egyértelműen utal a szó nem terminus jellegére a *bizalmas* stílusváltozati minősítés. Ugyanis az ilyen minősítéssel ellátott szavak jellemző módon a hétköznapi, informális beszédhelyzetekben, inkább a beszélt, mint az írott nyelvben használt szavak. Másrészt a *bizalmas* stílusérték nemritkán kapcsolódik az érzelmi dimenzió értékeivel, továbbá a dialektális dimenzió *népies* minősítésével, illetve a regiszterbeli dimenzió „szleng” kategóriájával. Az alábbi (rövidített) szócikkek szemléltetik ezt a jelzést:

brúcos

Va (*id*) (*közh*) (*biz*), **Hv** (*ált*) (*hétk*) (*biz*) gólya (elsőéves egyetemi hallgató)
 ♣ **Va** A brúcosoknak indexszel csak 150 dinár a belépő. (f.n.)

cimer

Hv (*ált*) (*közh*) (*biz*), **Mv** (*ált*) (*közh*) (*biz*) szobatárs ♥ **Hv** Sokat buliztunk a címerekkel az előkészítőbe. ♣ **Mv** Az én cimerem egy különleges ember! (ht-kutatás)

conferențiar [konferenciár]

Er (*id*) (*közh*) (*biz*) egyetemi docens ♣ **Er** Behozták s az egyiket vizsgálta a konferenciár és az egyiket Móni. (mezősegi beszélő)

Az *idegenes*(*id*) minősítés, amely – mint jeleztük – az államnyelvdomináns kétnyelvűek beszédében megjelenő szavakra, kontaktusjelenségekre utal, egyértelműen jelzi, hogy nem köznyelvi, nem szaknyelvi kifejezéssel van dolgunk, és az ilyen címszavak szintén kiesnek a terminusjelöltek listájáról, amint ezt az alábbi rövidített szócikkek szemléltetik:

aszisztent

Er (*id*) (*közh*) (*biz*), **Fv** (*id*) (*közh*) (*biz*), **Va** (*id*) (*közh*) (*biz*), **Hv** (*ált*) (*közh*) (*köz*), **Mv** (*id*) (*közh*) (*biz*), **Öv** (*ált*) (*közh*) (*köz*) tanársegéd ♥ **Ka** Marika aszisztent a tanszéken. (f.n.)

atesztáló vizsga

Er (*id*+*nép*) (*szak*+*közél*) (*biz*) valamilyen bizonyítvány megszerzése érdekében letett vizsga. ♠ **Er** Elvégzése után a hallgatók jelentkezhettek a

megyeszékhely polgármesteri hivatal által szervezett atesztáló vizsgán, amelyért 100 lejít számítanak fel (Temesváron 10 lejbe kerül az atesztálás). (www.nyugatijelen.com)

dopunszka

Hv (*id*) (szak) (biz) diplomamelléklet ♥▪ **Hv** *A dopunszkáról* láthatod pontosan a lehallgatott tárgyakat. (ht-kutatás)

druzsina

Fv (*id*) (köz) (biz) napközi otthon, napközi ♥▫ **Fv** *Elmegyek Jocókaér a druzsinába, aztán meg tanulok vele.* (f.n.)

elaborát

Va (*id+isk*) (közél) (biz), **Hv** (*id*) (közél) (vál) részletes alkalmazhatósági tanulmány.

Az *asszisztent* és az *elaborát* esetében azért sem jön szóba a terminus jelleg, mivel ezek hangalaki kölcsönszavak az államnyelvdomináns kétnyelvűek beszédében, amelyeknek van szaknyelvi, illetve köznyelvi megfelelője: *asszisztens, elaborátum*.

Speciális esetben a Termini-szótár a megjelenített lexémák gyakoriságára is utal, elsősorban a szórványosnak minősíthető elemekre a *ritka* (*ritk*) kategóriaajeléssel. Az ilyen szótári egységek szintén nem terminusok, hanem alkalmi jellegű tükörszavak, vagy tükörszerkezetek, amelyek nem honosodtak meg standard nyelvi formaként. Ezek rendszerint szóbeliségben vagy nem szakszerű fordításokban jelentkeznek, amint ezt példázzák az alábbi szócikk-részletek példamondatai:

magasiskola (magas iskola)

(Okt) **Fv** (*id*) (hétk) (köz) (*ritk*) felsőoktatási intézmény ♠ **Fv** nagyon csini-baba, a magasiskolát is elvégezte, aranyos (<http://pokec.azet.sk>)

nemzeti vizsga

(Okt) **Er** (*id*) (szak) (*biz*) (*ritk*) nyolcadikosok országos írásbeli vizsgája ♠ **Er** Nemzeti vizsga nyolcadikosoknak - didaktika. (www.didaktika.ro)

kurz

1. **Va** (*id+nép*) (*köz*) (*köz*) (*ritk*) tanfolyam ♥▫ **Fv** *A munkahivatal elküldte egy számítástechnikai kurzra*, de nem sok mindent tanult ott. (f.n.)

magisztra

(Okt) **Fv** (*isk*) (*szak+közél*) (*köz*) (*ritk*) női magiszter ♠ **Fv** *Az oktatásügyi szakszervezet elnöki tisztségére Pokstaller Livia magisztrát javasolták.* (www.samorin.sk)

Az is jelzésértékű a terminusok elhatárolásában, hogyha a stílusminősítések alapján egy adott lexéma csak egy szűkebb nyelvváltozatban (pl. ifjúsági nyelvben, szlengben) használatos vagy csak szóbeliségben, azaz nem standard változatokban. Ilyen a kárpátaljai *bál* 'pontszám eredmény', amelyet elsősorban az ifjúsági nyelvben figyeltek meg, vagy a 'különbözeti vizsga' jelentésű *differentiális vizsga* lexikalizálódott szerkezet Muravidéken, amely a szóbeliségre jellemző.

Az oktatás, nevelés fogalomkörébe tartozó, szótározott lexikai elemek többsége azonban terminus jellegű. Esetükben nem érvényesülnek a fentebb jelzett stílusminősítések, azaz rendszerint *általános* (vagy *közhasználatú*, esetleg az *iskolázottak* nyelvhasználatában előforduló), *közömbös* (vagy *választékos*) és *szaknyelvi* vagy *közéleti* szavak, kifejezések, amelyeknek rendszerint *közömbös* a stílusértéke. Ilyenekből több száz van a Termini szótárba, és ezek rendszerint beépíthetők a terminológiai adatbázis régióspecifikus elemeinek sorába:

alapiskola **Fv** (ált) (közh) (köz) 'általános iskola'

bakalár **Fv** (*isk*) (*szak*) (*köz*) 'felsőfokú alapképzést elvégzett és alapfokozatot szerzett személy'

elméleti líceum **Er** (ált) (*közél*) (*köz*) 'gimnázium'

érettségi szimuláció **Er** (*id+isk*) (*szak+közél*) (*biz*) 'próbaérettségi vizsga'

évfolyammunka (*Okt*) **Fv** (*isk*) (*szak*) (*köz*), **Ka** (*isk*) (*szak*) (*köz*) 'évfolyamdolgozat felsőoktatási intézményben'

externista **Fv** (*isk*) (*szak*) (*köz*) 'levelező hallgató'

konverzáció **Fv** (ált) (közh) (köz), **Óv** (*isk*) (*szak*) (*köz*) 'idegen nyelvű társalgás mint tantárgy'

lekció **Ka** (*isk*) (*szak*) (*köz*) '(egyetemi, főiskolai) előadás'.

3. Kontaktusjelenségek terminológiai megközelítése

A lexikográfiai adatbázis szócikkeinek többsége közvetlen vagy közvetett kölcsönzéssel (tükörfordítással, jelentéskölcsönzéssel) keletkezett, különböző nyelvváltozatokban meghonosodott kifejezéseket szótároz. Ez rendszerint nem nyelvi kodifikáció céljából történik, hanem a tényleges, élőnyelvi használat dokumentálására (l. részletesebben Lanstyák 2009, Benő–Lanstyák–Juhász 2020). Tudjuk, hogy a technikai újítások és azok

megnevezéseinek terjedése folytán a szaknyelvekre általában jellemző az idegen és jövevényszavak nagy száma. Ez fokozottan érvényes a kisebbségi kétnyelvűség körülményei között, ahol a nemzetközi nyelvek hatása mellett az államnyelv dominanciája is befolyásolja a nyelvi kontaktusok irányát. A kontaktusjelenségek eredményeként létrejött szavakra azonban jellemző lehet a fentebb jelzett stílusminősítések valamelyike (bizalmas, idegenes, szleng), és így ezek nem jöhetnek számba terminusként.

A *közvetlen kölcsönszavak*, bizonyos nyelvváltozatban meghonosodott lexikai elemek között jelentősszámbantalálunk régióspecifikus terminusokat, terminusjelölteket. Ilyen a 'magiszteri címet szerez' jelentésű *magisztrál* a vajdasági szaknyelvben, a *politechnika* 'műegyetem, műszaki egyetem' az erdélyi nyelvhasználatban. Ide tartoznak azok a szóalakváltozatok, alaki kölcsönzések, amelyek morfológiai szerkezetükben különböznek a közmagyarban is használatos hasonló hangalakú párjuktól. Ezeknek egy része meghonosodott a helyi regionális köznyelvben, azaz nem idegenszerű, amint alábbi két példa ezt szemlélteti:

diplomál – **Va** (ált) (közh) (köz), **Hv** (ált) (közh) (köz), **Mv** (ált) (közh) (biz), **Öv** (ált) (közh) (biz) 'felsőoktatási intézményben diplomát szerez; diplomázik'.

olimpiász – **Er** (ált) (szak) (biz), **Fv** (ált) (közh) (köz), **Ka** (ált) (közh) (köz) 'tantárgyverseny'.

A közvetlen kölcsönszavak körébe tartoznak a *betűszavak* is, amelyek szintén elterjedtek a szaknyelvekben. A külső régiók magyar nyelvhasználatában ezek rendszerint az államnyelv közvetítésével terjednek el:

Bc. [bécé] (bc.) – **Fv** (isk) (szak) (köz) 'bakalár, bakkalaureus'

AHS [a:ha: 'ʔɛs] **Au** (isk) (szak) (köz) A'z osztrák iskolarendszerben a 8 osztályos gimnázium megnevezése (az *allgemeinbildende höhere Schule* = általános magas képzést nyújtó iskola kifejezés rövidített változata)

JUDr. [judr] **Fv** (isk) (szak) (köz) 'jogász (egyetemi) doktor'.

Érdekes arra is figyelni, hogy az azonos szócsaládba tartozó, közvetlen átvételű jövevényszavak (pl. *szimulál*, *szimulálás*, *szimuláló*) stílusértéke eltérő lehet, és ez jelezheti, hogy szaknyelvi használatban megjelennek-e. A *liceum*, például *általános*, *közhasználatú* és *közömbös* minősítésű Erdélyben és Kárpátalján egyaránt. A *liceumista* azonban *bizalmas* stílusváltozatuként jelölt, míg a *liceumos* ritka, a *lici* pedig szleng nyelvi elem.

A közvetett átvételek mindkét formájában (tükörszó/tükörkifejezésként és jelentésbeli kölcsönszóként) honosodtak meg államnyelvi eredetű kifejezések. Ezek egy része standard nyelvi formává, köznyelvi elemmé vált, tehát terminus vagy terminusjelöltekként hasznosíthatók az adatbázis-építésben.

1. Tükörfordítással keletkezett terminusok:

tükörszók:

beszámító Fv (isk) (szak) (köz) 'a felsőoktatási tanulmányokban gyakorlati tárgyak záró jegye' < szlk. *zápočet* ,ua'

előkészület Mv (isk) (szak) (biz) 'órávázlat' < szln. (*učna*) *priprava* ,ua'

gyermekintézmény Ka (isk) (sajtó) (vál) 'bölcsőde, óvoda' < or/ukr *детское оборудование/дитяче обладнання* ,ua'.

tükörszerkezetek:

kadémiai év Hv (ált) (közh) (köz) 'tanév a felsőoktatásban' < hrv. *akademska godina* ,ua'

analitikus program Er (isk) (szak) (köz) 'egy adott szakterület képzési terve' < rom. *programă analitică* 'szakterületi képzési terv'

egyesített középiskola Fv (isk) (szak+közél) (kissé vál) 'két eltérő típusú középfokú iskola egyesülésével létrejött középfokú iskola' < szlk. *združená stredná škola* 'ua'.

2. Jelentésbeli kölcsönszók:

akadémia Fv (ált) (közél) (köz) 'közgazdasági szakközépiskola; kereskedelmi akadémia' < szlk. *akadémia* ,ua'

aktíva Mv (isk) (szak) (köz) 'az azonos tantárgyat oktató vagy az azonos évfolyamon dolgozó pedagógusok csoportja, munkaközössége' < szln. *aktiva* ,ua'

lektor Er (ált) (közh) (köz) 'egyetemi adjunktus' < rom. *lector (universitar)* 'ua.'

kabinet Va (ált) (közh) (köz) 'szaktanterem' < szerb. *kabinet* 'ua'.

Az alkalmi idegen szót és részfordítást tartalmazó *hibridszavak* és *hibridszerkezetek* mint kontaktusjelenségek azért nem jönnek itt szóba a terminusok behatárolásában, mert ezek rendszerint *idegenes* minősítést tartalmaznak, vagyis rendszerint az államnyelvdomináns beszélők megnyilatkozásaiban fordulnak elő, és nemritkán *bizalmas* stílusértékűek: *gráddolgozat Er* (id+isk) (szak) (biz) 'módszertani dolgozat az I. tanári

fokozat megszerzésére (Romániában)', *licencvizsga* **Er** (ált) (közh) (köz) 'az egyetemi tanulmányokat lezáró vizsga: záróvizsga', *studkönyv* **Er** (id) (szak+közél) (biz) 'diákigazolvány', *atesztáló vizsga* **Er** (id+nép) (szak+közél) (biz) 'valamilyen bizonyítvány megszerzése érdekében letett vizsga'.

4. Összegzés

A fentiek alapján megállapítható, hogy a külső régiók nyelvhasználatát tekintetve a Termini-szótár jól hasznosítható a terminológiai adatbázisok építésében. A szócikkek azonban kellő óvatossággal, körültekintéssel kezelendők az adatok a terminológiai státusának megállapításakor. Ebben nyújtanak segítséget a pontosan meghatározott kritériumok szerint alkalmazott stílusminősítések, amelyek a címszó dialektusbeli, stílusváltozati és regiszterbeli hovatartozását jelölik. Az olyan stílusminősítések, mint a *bizalmas*, *idegenes* vagy a *szlenghez tartozó* kizárja az adott kifejezés magyar terminusként való értelmezését.

Az stílusminősítések lehetséges felülvizsgálata, ellenőrzése megkerülhetetlen, hiszen az újabb nyelvi jelenségek részben felülírhatják a korábbi minősítéseket. Ugyanakkor azt is figyelembe kell vennünk, hogy ugyanannak a szónak a szociolektális státusa változhat egy-egy régióban az eltérő többségi nyelv függvényében.

Mivel a kisebbségi magyar nyelvváltozatok régióspecifikus terminusai rendszerint kontaktusjelenségek, tekintettel kell lenni a szó elterjedtségére, gyakoriságára, időbeliségére, valamint arra a beszélői csoportra, amelyre nagyobb mértékben jellemző az adott átvétel használata. Az újabb keletű hibridszók, hibridszerkezetek, például, rendszerint az államnyelvdomináns kétnyelvű beszélők megnyilatkozásaiban fordulnak elő, és így nem tekinthetők szaknyelvi elemeknek.

A Termini-szótár kiindulópontként szolgálhat a külső régiók szaknyelvi elemeit felhasználó terminológiai adatbázisok fejlesztéséhez. Ugyanakkor az írott szövegegekből kiinduló adatbázis-szerkesztés eredményei hasznosíthatók a szótár szócikkeinek bővítésében. Ilyen értelemben a lexikai adatbázis és az oktatásterminológiai adattár munkálatai kölcsönösen segíthetik egymást, jelezve az esetleges hiányokat, régióspecifikus kifejezéseket.

Irodalom

- Benő Attila 2017. Termini – az internetes magyar-magyar szótár és adatbázis. In: Fábíán Zsuzsanna (szerk.) *Szótárírás a Kárpát-medencében. A magyar és a szomszédos országok többségi nyelveinek kétnyelvű szótárai*. 2017. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 209–227.
- Benő Attila 2022. Magyar nyelvváltozatok a Kárpát-medencében. A nyelvi határtalanítás eredményei és további feladatai. In: Karmacs Zoltán, Márku Anita, Máté Réka (szerk.) *A határ mint konvergáló és divergáló tényező a nyelvben*. Tanulmányok a 21. Élőnyelvi Konferenciáról. Törökbálint: Termini Egyesület. 27–51.
- Benő Attila, Lanstyák István, Juhász Tihamér 2020. A Termini „határtalan” szótára. *Magyar Tudomány* 2: 153–163.
- Benő Attila, Lanstyák István, P. Márkus Katalin, M. Pintér Tibor 2021. A Termini magyar–magyar szótár és adatbázis szerkezeti és szerkesztési sajátosságai. *Magyar Nyelvőr* 4: 376–389.
- Eöry Vilma 2007. Határtalanítás a magyarországi szótárakban. Maticsák Sándor és mtsai (szerk.) *Nyelv, nemzet, identitás*. I. kötet. Debrecen–Budapest: Nemzetközi Magyarasszociológiai Társaság. 27–32.
- Kolláth Anna 2008. Határtalanítás: fejezetek a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító vizsgálatából. Ruda Gábor (szerk.) *Identitás–nyelv–irodalom: kérdések és válaszadási lehetőségek a Muravidéken és Dél-Szlovákiában*. Pilisvörösvár–Dunaszerdahely: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület–Gramma Nyelvi Iroda. 7–28.
- Kolláth Anna. 2011. Akkor hogyan is beszélünk? (A ht adatbázis muravidéki elemei és használati gyakoriságuk). In: Benő Attila, Péntek János (szerk.) *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve : tanulmányok, beszámolók, kutatási programok*. Dunaszerdahely–Kolozsvar: Gramma Nyelvi Iroda – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet. 309–324.
- Lanstyák István 2009. Termini magyar–magyar szótár – minden Kárpát-medencei magyar szótára. Lanstyák István, Menyhárt József, Szabó Mihály Gizella (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről V*. Dunaszerdahely: Gramma. 208–218.
- Lanstyák István, Benő Attila, Juhász Tihamér 2010. A Termini magyar–magyar szótár és adatbázis. *Régió* 4: 37–58.
- Molnár Csikós László 2020. Nyelvi érintkezésen alapuló neologizmusok kognitív megközelítése. In: Benő Attila, Péntek János (szerk.) *Kognitív és pszicholingvisztikai szempontok a nyelvi érintkezések vizsgálatában*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 11. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvpolitika Erdélyi Szövetsége. 111–124.
- Péntek János 2007. Transzszilvanizmusok, romanizmusok és a határtalanítás programja. In: Maticsák Sándor (szerk.) *Nyelv, nemzet, identitás*. I. kötet. Debrecen–Budapest: Nemzetközi Magyarasszociológiai Társaság. 115–124.
- M. Pintér Tibor 2017. Adatbányászat a kétnyelvűség mögött. In: Benő Attila, Gúti Erika, Juhász Dezső, Szoták Szilvia, Terbe Erika, Trócsányi András (szerk.) *Tudományköziség és magyarasszociológia a nyelvi dimenziók tükrében. A VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Pécs, 2016) három szimpóziumának előadásai*. Budapest: Termini Egyesület. 158–167.

- M. Pintér Tibor, Márkus Katalin, Benő Attila 2023. A Dictionary for Hungarian Varieties Spoken in the Carpathian Basin. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*. 15/2: 166–181. <https://acta.sapientia.ro/en/series/philologica/publications-acta-philo/volume-15-no-2-2023>
- Szoták Szilvia 2009. A ht adatbázis örvidéki elemei és gyakoriságuk. In: Borbély Anna, Vančóné Kremmer Ildikó, Hattyár Helga (szerk.) *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. 15. Élőnyelvi Konferencia Párkány, 2008. szeptember 4–6. előadásai*. Dunaszerdahely–Nyitra: Gramma Nyelvi Iroda – Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar. 467 – 473.
- Szoták Szilvia 2017. A Termini magyar–magyar szótár burgenlandi gyakorlati példái. In: Fábián Zsuzsanna (szerk.) *Szótárírás a Kárpát-medencében. A magyar és a szomszédos országok többségi nyelveinek kétnyelvű szótárjai*. Lexikográfiai füzetek 8. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 228–241.
- Szoták Szilvia 2018. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat terminológiai tevékenysége – A Termini magyar–magyar szótár jogi vonatkozásai. *Magyar Jogi Nyelv* 2/1: 25–29. <https://pubhtml5.com/ctsu/gfsb/basic>
- Szoták Szilvia 2021. Országspecifikus oktatási terminusok terminológiai és szociolingvisztikai elemzése a Termini magyar–magyar szótár példái alapján (Ausztria). *Magyar Nyelvőr* 4: 402–417.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2007a. A magyar nyelv és nemzet értelmezhetősége a határtalanítás folyamatában (vázlat). In: Maticsák Sándor (szerk.) *Nyelv, nemzet, identitás*. I. kötet. Debrecen – Budapest: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 171–176.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2007b. A határtalanítás egy újabb megvalósulásáról. Benő Attila, Fazakas Emese, Szilágyi N. Sándor (szerk.) *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére*. II. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. 399–405.

M. PINTÉR TIBOR – P. MÁRKUS KATALIN
LIPP VERONIKA – PRÓSZÉKY GÁBOR

Károli Gáspár Református Egyetem
m.pinter.tibor@kre.hu
<https://orcid.org/0000-0002-5212-4107>

Károli Gáspár Református Egyetem
p.markus.kata@kre.hu
<https://orcid.org/0000-0001-6826-7631>

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont
lipp.veronika@nytud.hun-ren.hu
<https://orcid.org/0000-0001-6957-5863>

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont
proszeky.gabor@nytud.hun-ren.hu
<https://orcid.org/0000-0002-1082-8202>

Lexikográfiamentes a Termini magyar– magyar szótár és adatbázisban¹

A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tagjainak kezdettől fogva egyik kiemelt kutatási témája a kisebbségi magyar nyelvváltozatok sajátos szókészletének gyűjtése, vizsgálata, elemzése. Ennek eredményeként a kutatócsoport 2007-ben létrehozta és folyamatosan fejleszti a Termini magyar–magyar szótár és adatbázist (termini.nytud.hu/htonline), amely nemcsak pillanatképet mutat a határon túli magyar szókészlet kölcsönelemeiről, hanem szociolingvisztikai vizsgálatokat is lehetővé tesz. A szótár azokat a magyarországiaktól eltérő, idegen eredetű és belső keletkezésű szavakat, jelentéseket, valamint állandósult szókapcsolatokat szótárazza, amelyeket a Kárpát-medencében élő, elősorban nem magyarországi magyarok használnak mindennapi beszédtevékenységük

¹ A tanulmány első megjelenése: M. Pintér Tibor – P. Márkus Katalin – Lipp Veronika – Prószéky Gábor 2024. Lexikográfiamentes a Termini magyar–magyar szótár és adatbázisban. In: Bauko János – Presinszky Károly (szerk.): *Egyszerű és szervezett nyelvi menedzselés kétnyelvű környezetben*. Nyitra, Törökbálin: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat Egyesület. 41–50.

során. A szótár így a környező hét ország magyarul a régiójában (Erdély, Felvidék, Vajdaság, Kárpátalja, Horvátország, Muravidék, Órvidék) használt sajátos szavakat, közvetlen és hibrid kölcsönszavakat, jelentésbeli és stílusbeli kölcsönszavakat, tükörszavakat és -kifejezéseket, továbbá idegen mintától független belső keletkezésű szavait, szókapcsolatait és az egykori közmagyar szókincs megőrzött régiségeit tartalmazza (illetve most már megtalálható benne néhány magyarországi neologizmus, amelynek a környező országokban nincs ekvivalensük) (Benő 2017). A szócikkekben a minél pontosabb megértést színes képek segítik, amelyek egyfajta megerősítést adnak az olvasónak, valamint a szöveges definícióknál sokkal több, a címszóval kapcsolatos tipikus jellemzőt tudnak közvetíteni (Svensén 2009). A képek mellett a szótár példamondatokat is tartalmaz, amelyek nemcsak a címszó denotatív jelentéseinek és jelentésárnyalatainak pontosabb illusztrálását szolgálják, hanem segítségükkel viszonylag megbízhatóan megítélhető a címszó stilisztikai, nyelvhasználati értéke. A szótár – magyar nyelvváltozatokat feldolgozó szótárak között egyedülként – a példamondatok eredetével kapcsolatosan sajátos tipológiát alkalmaz, amely kitér az írott-beszélt distinkcióra, a példamondat származására (valós vagy konstruált), valamint a beszélő nyelvi tudatosságára (nyelvész vagy nem nyelvész beszélő). A vizuális és kontextuális tartalom mellett a szótárban hanganyagok is megjelennek, amelyek az egyes régiók önálló gyűjtéseiből származnak. Minden egyes „hangos” példa írott formában, példamondatként is olvasható. A szótár viszonylag kevés hangzó anyagot tartalmaz, mivel ezen terület új fejlesztésnek számít, és egyelőre kísérleti fázisban van (Benő et al. 2021).

A szótár és adatbázis anyaga, tartalma folyamatosan bővül, színesedik. A fejlesztés mögötti tudományos munka folyamatosan merít a gyakorlati fejlesztésekből, a szótárról számos tanulmány készül, az utóbbi években részletesebbé vált a kölcsönszavak etimológiájának kidolgozottsága, valamint azok lexikológiai, tipológiai minősítése. Emellett, a tudományos ihletettségű lexikográfia „hátszelében” elkészült egy árnyalt lexikológiai-lexikográfiai kategorizáció a dialektális, regiszterbeli, stílusváltóati, időbeliségi, érzelmi és gyakorisági dimenzió mentén is. A szótár informatikai megoldásai pedig a maga nemében sokáig nívumként voltak jelen a hazai lexikográfiában.

A szótár kizárólag online környezetben jelenik meg, ezért egyik szócikke sem tekinthető lezártnak, illetve véglegesnek, a benne található adatok bármikor bővíthetők, javíthatók. A digitális megjelenés másik nagy előnye, hogy a szerkesztők számára nem léteznek terjedelmi korlátok. Ennek köszönhetően példamondatok és képek is nagy számban állnak az

olvasó rendelkezésére, valamint a szócikkek számára vonatkozóan sincs megkötés – minden, a szerkesztők által szótárazni kívánt szó bekerülhet a szótárba. Mindezekén túl az olvasó szempontjából az online megjelenésnél fontos lehet a felület alakíthatósága, testreszabhatósága is, így a keresésnél felmerülhet az igény, hogy csak olyan információ jelenjen meg a képernyőn, amelyet a felhasználó látni szeretne (például csak az ekvivalensek, csak bizonyos régió adatai, illetve akár több szótár találatainak együttes listázása). Ezen és hasonló igények alakítják a szótár felületét is, melyben elsődleges szempont az adatok egyszerű áttekinthetősége, valamint a megjeleníteni kívánt információk személyre szabhatósága. Az adatbázis-alapú szótárak nagy előnye, hogy olyan lehetőségeket is kínálnak, amelyeket a hagyományos papírszótárak nem, vagy csak nehézkesen – például lehetséges a benne lévő összes adat egy időben történő tanulmányozása, akár statisztikák készítése (M. Pintér 2019a, 2019b).

A 2024. május 26-i állapot szerint a szótár 5431 szócikket tartalmazott. A valamivel kevesebb mint öt és félezer szócikk miatt a szótár legfeljebb zseb- vagy kisszótár lehetne (Svensén 2009), azonban a rendkívül részletes szócikkszerkezet miatt a szócikkekben található adatok a kisszótárakhoz képest jóval több nyelvészeti és laikus felhasználói lehetőséget biztosítanak. Kidolgozott szerkesztési alapelvek mellett is 17 év alatt számos következetlenség, tartalmi és formai egyenetlenség került a szótárba. Ezek az apróságok nem befolyásolják a szótár használhatóságát, kutathatóságát, azonban egy lexikográfiai igényes szótár adatmezőinek formális és tartalmi oldalról is kifogástalannak kell lennie. Írásunkban felvázoljuk a szócikkek struktúráját egységesítő feladatok előtti eredményeket, tulajdonképpen azt az állapotot, amit most látunk. Megvizsgáljuk, illetve bemutatjuk a szócikk egyes részeiben kialakult inkonzekvenciákat. A szócikkek három fő részből állnak:

- szócikkfej (címszó, szófaj, grammatikai adatok)
- szócikktrzs (jelentések és példamondatok)
- szócikkkláb (etimológia és hivatkozások)

A szótárt nyolc ország nyelvészei (elsősorban szociolingvisztikával, kétnyelvűséggel foglalkozó kutatók) szerkesztik, azzal a céllal, hogy a szociolingvisztikában megszokott paraméterek mentén bemutassák az adott régió nyelvhasználatát. Talán a szerkesztés e sajátossága miatt a lexikográfiai következetlenségek mindhárom szerkezeti részt, valamint mindkét elemtípust érintik. Az alábbiakban csupán a legfontosabb, legérzékletesebb példákkal foglalkozunk, miközben áttekintjük a szócikkek egyes részeinek elrendezését.

Szócikkfej

Ugyanez a szócikk legrövidebb része, mégis itt található a következtetlenségek legszélesebb köre: ez egyrészt a koncepcióból (illetve annak a szerkesztők általi különböző értelmezéséből), másrészt a megjelenítendő adatok tulajdonságaiból adódik (például a lexikográfiai jelek és jelölések különböző megjelenései). Fontos továbbá megjegyezni, hogy a szófajokat, valamint a grammatikai adatokat érintő inkonzekvenciák megoldásán egy ideje már dolgozunk.

A szócikkfej legáltalánosabb problémája a grammatikai adatokban található hiányosságok egységes kezelése, összehangolása. Ezek a hiányok lexikológiai szemmel akár elfogadhatóak is lehetnek (hiszen a lexikográfiai minősítés, minősítés hiánya, hibája mellett a címszó jelentése érthető marad, a nyelvtani kategóriákat pedig a magyar nyelvű beszélő ismeri), azonban az adatbázis és a lexikográfia oldaláról nézve már hibának minősülnek. Ugyanis a grammatikai adatokban található hiány utalhat nem létező formára (például a mondatszónak nem lehet toldalékolt alakja, mert akkor más szófaj lenne), nem ismert formára, illetve egyszerű hiányosságra – ezen hiányok kiküszöbölése leginkább lexikográfiai feladat.

A hiányokat jelző kötőjelek többfélesége (pl. -, --, —) egyszerűen kezelhető lenne szoftveresen, amire remélhetően a közeljövőben sor is kerül (ahol lehetséges, ott a hiány pótlása, ahol nem, ott a jelölés átgondolása, valamint a szerkesztőfelületbe való implementálása). Ugyanez tapasztalható az ékezetes tilde jelölésével is: a szótár jelen állapotában konfúzus állapotot tükröz (miközben egy online szótárban nincs szükség helyspórolásra, így tulajdonképpen ékezetes tildére sem) (vö. Rundell 2015).

Átgondolásra szorul a grammatikailag lehetséges, ám marginálisan használt alakok helyzete (itt talán megoldás lenne a grammatikailag helyes alakok feltüntetése), illetve a nyelvtani alakváltozatok jelölésének egységesítése (jelenleg zárójelben szerepel a lehetséges, de ritkán használt alak). Az egységesítésre tett erőfeszítések nem kerülhetik el az írásváltozatok és kiejtés-változatok jelölését sem: a szócsaládokon belül, illetve az utalószócikkekben is. Jelenleg folyik a hiányos adatok revíziója, egységesítése, átgondolása; a közeljövőben remélhetően ez a következtetlenség következetesen jelölt adattá módosul. Ugyanúgy megfontolás tárgya az utalószócikkek léte, illetve azok grammatikai kategóriái. A szótár jelen állapotában nem konzekvens az összetett szavak toldalékolásának jelölésében: van olyan szócikk, ahol nem a toldalék, hanem

az utótag toldalékolt alakja van feltüntetve (pl. *babkalevél* (fn) ~levelek, ~levelet, ~levele). Sajátos kategóriának bizonyul a hibás szófaji megjelölés javítása: mivel a szótárban jelenleg pontatlan szófaji megjelölések is előfordulnak, célszerű a nem egyértelmű szófaji kategóriákkal jelölt címszavak szófaji kategóriájának ellenőrzése. Ilyen kategória például a kettős szófajú címszavak (fn és mn) vagy az összetett elemből álló címszavak közül a szókapcsolat és névszói szerkezet (pl. *fonódó villamos* (mn és fn) -ok, -t, -a). Ezek ellenőrzésénél elsősorban az esetleges különbségek egyértelműsítésére, standardok kifejlesztésére, valamint ajánlások összeállítására kell törekedni. Néhány szófaji kategória (például melléknév, mondatszó) esetén ellenőrizni kell a grammatikai kategóriákat – ugyanis például nem minden melléknév fokozható; a melléknév nem kaphat főnévi toldalékokat (mert akkor már főnevesült melléknév lesz, pl. *metallizált* [metalizált] (mn) ~ak, ~at, -); illetve a mondatszónak nem lehet más nyelvtani alakja, nem kaphat toldalékot.

Szócikktest

A szócikkfejet követő rész a szótár szócikkei esetében általában a legtestesebb: egyrészt a különböző jelentések, másrészt a példamondatok magas száma miatt. A címszavak célnyelvi megfelelői többfélék lehetnek: lehet szinonimikus, kifejtő és körülíró. Probléma akkor merül fel, ha a célnyelvi megfelelőben egyszerre szinonimikus és kifejtő értelmezés is van – a problémát a kétféle megközelítés sorrendje okozza. Fontos lenne a célnyelvi megfelelők típusainak összehangolása, így a jelentés megközelítésének egységesítése, például a célnyelvi megfelelő leginkább kifejtő értelmezés lenne, nem csak a standard változat feltüntetése. Ha a célnyelvi ekvivalensnél szinonima is van, akkor célszerű lenne azt az értelmezés után feltüntetni (jelenleg az értelmezés és a szinonim alak sorrendje változó).

A szótár szerkesztői elsősorban szociolingvisztikai megközelítésben látják a szótárt: a szerkesztés folyamata sokkal inkább társasnyelvészeti, mint lexikográfiai. Ezt tükrözi például a túlrészletezett stílusminősítési rendszer, amelynek kidolgozásában a *Magyar értelmező kéziszótár* minősítéseiből indultunk ki (ÉKsz. 1972 és ÉKsz.2 2003), arra törekedve, hogy azoktól ne térjünk el ok nélkül. Az egyes címszavak, illetve jelentések stílusértékét különböző, szociolingvisztikailag meghatározható kategóriák, ún. dimenziók (dialektális, regiszterbeli, stílusváltozati, időbeliség) mentén állapítottuk meg. A többdimenziós megközelítés fő előnye, hogy a minősítés

különféle szempontjai nem keverednek, hanem elválnak egymástól, ezáltal pedig lehetővé válik, hogy a minősítés során külön-külön mérlegeljünk minden lehetséges szempontot. A túlrészletezettségből adódóan a szerkesztők bizonytalanul állnak hozzá a minősítések kiválasztásához, a sok típus közül nehéz a szociolingvisztika szempontjából meghatározót kiválasztani. A jövőben érdemes lenne átgondolni, hogy a dimenziókon belül milyen típusokra van igazán szükség, érdemes lenne ezeket egyszerűsíteni. Előfordulnak szócikkek, ahol a stílusérték meghatározása hiányzik, ezek pedig kitöltésre szorulnak (pl. *kiír* (ts ige) ~tam, ~t, ~jon Fv (ált) (köz) (köz), Va () () ()

A lexikográfiai és szociolingvisztikai megközelítés különbsége azt is eredményezheti, hogy egyes jelentések túl hosszú definíciója egyszerre több jelentést, jelentésmozzanatot is tartalmaz. Ezért fontos lenne a hosszú jelentések revíziója: a lexikográfiai pontosság bevezetése, az egyes jelentések jelentéspontokba történő elkülönítése (azaz annak elérése, hogy egyetlen jelentésponton belül csupán egyetlen jelentés legyen) (pl. *hruscsovka* (fn) ~k, ~t, ~ja [...] Nyikita Hruscsov szovjet főtitkár idejében Szovjetunió-szerte épített emeletes lakótelepi téglaház, s az abban található lakás).

A példamondatok viszonylagosan bonyolult rendszere többféle következetlenség előfordulásának is teret enged. Ha feltételezzük, hogy a példamondat önmagában többféle grammatikai, kontextuális és szemantikai egyértelműsítést is tartalmaz, kimondható, hogy a szócikkek minden jelentésének fontos eleme. Ha ismerjük a példamondat sokrétű információtartalmát, érezhetjük annak jelentőségét, hogy a példamondatokat érdemes hanganyaggal is illusztrálni, ami a szótár legújabb fejlesztései közé tartozik. Éppen ezért a jövőben foglalkozni kell majd a példamondatok nélküli jelentésekkel is, a hiányzó példamondatokat pótolni kell. Ugyanakkor több helyen előfordul, hogy a címszó használatát bemutató példamondatban a „címszó” szófaja nem azonos a szócikkfejen lévő címszó szófajával (holott a címszó és a példamondatba foglalt „címszó” szófajának identikusnak kell lennie). Például az alábbi, mikrovalna címszó melléknévként szerepel (főnévi toldalékokkal és a példamondatban főnévi funkcióban): *mikrovalna* (mn) ~k, ~t, ~ja. Mikrovalnába melegíti a vacsoráját. A kávéját is a mikrovalnába csinálja, nem forral hozzá vizet. Itt megoldás lenne a címszó szófaját főnévre változtatni.

Aszócikktest fakultatív elemei a képek és a hozzájuk tartozó képaláírások. Ezek több szempontból is nélkülözhetetlenek a szótárból. Először is, a képek sok esetben beszédesebbek, hiszen egy képes illusztráció a leírandó

dologról sokkal több jellemző vonást képes megmutatni, mint amennyit egy definíció általában tartalmaz. Ha megfelelően használjuk őket, sok esetben helyet takaríthatunk meg, egyszerűsíthetünk – különösen azoknál a címszavaknál, ahol a tisztán verbális leírásnak nagyon részletesnek kellene lennie. Mindezek mellett hatékonyan reprezentálnak térbeli, időbeli, funkcionális és egyéb fogalmi kapcsolatokat is. Egy kép megerősíti a megértést, gyakran – a definíciótól eltérően – az olvasónak a világról szerzett korábbi tapasztalataira is hathat, és lehetővé teszi számára, hogy új felismerésekre tegyen szert (vö. Svensén 2009). Mivel a képek minden felhasználó számára elérhetővé váltak (a nem regisztrált felhasználók számára is), ezért a több mint tíz év alatt feltöltött képeket érdemes lenne frissíteni, modernizálni, hogy a valós, mai világot tükrözzék. Ugyanígy foglalkozni kell a képaláírásokkal és a képek forrásának megjelölésével. Jelenleg egyik esetben sincs teljes azonosság – illetve ahol a képhez tartozó felirat és/vagy forrás hiányzik, pótolni kell.

Szócikkláb

A szócikkek záró része tartalmazza a címszó etimológiai információit, valamint a más szócikkkel történő összekötést (ez utóbbit kattintható hiperlinkek formájában). A régebbi szócikkek etimológiáinak kidolgozásán, valamint a már meglévők pontosításán (ahol lehet, többedleges etimológia használata, azaz ahol lehet, ne csak a közvetlen átadó nyelv, hanem az átadó nyelvet érintő etimon is legyen feltüntetve) a kutatócsoport már régóta dolgozik, azonban még mindig vannak hiányok. A szócikkek összekapcsolására már létezik kidolgozott és megvalósított jógyakorlat: azonban a szócikklábban még mindig vannak nem működő linkek, illetve nem linkként létező címszavak. Ezek javítása, cseréje viszonylag könnyű, rövidebb időn belül megvalósítható feladat.

Elvárható eredmény

A lexikográfiamentes tervezett feladatai elsősorban konzisztensebb adathalmazt, valamint pontosabb megjelenést eredményeznek majd. Célunk nemcsak a javítás, hanem a javított adathalmaz folyamatos fenn- és megtartása. Ezért a munka folyamán célszerű lesz a szótárszerkesztés egyes munkafolyamataira ajánlásokat készíteni (és a szótárszerkesztést segítő pontosabb mintaszócikkek készítése), így vélhetően megkönnyíthető a szerkesztésben (újonnan) részt vevők munkája, valamint így feltételezhetően elérhető a pontosabb adathalmaz megtartása – és egyben a pontosabb

információhoz jutás. Nem titkolt vágy a szótár szerkezetének XML formába szerkesztése, így az adat és a szerkezet mozgatása, akár későbbi módosítása egyszerűbb lenne. A szerkesztés folyamatát több lekérdezés is segíti (a már meglévő adatok, szócikkek szűrt listái hasznos segítségnek bizonyultak és bizonyulnak). Ezért új lekérdezések, pontosabb szűrések összeállítását is tervezzük: egyrészt a szótár szerkesztői munkáját megkönnyítendő, másrészt az esetleges következtelenségek láttatását, javítását elősegítendő.

Zárásként

A szótár immáron lassan 20 éve működik, szerkezetileg, szótárszerkesztési elveit tekintve szinte változatlanul. Elérkezett az idő, amikor érdemes összegezni, a munkafolyamatokat és eredményeket revideálni, illetve akár újításokat bevezetni – a konceptuális újításoknak nyilván határt szab a már meglévő lexikális feldolgozottság, hiszen minden új, a szócikk szerkezetét érintő módosítás a már meglévő szóanyag szerkezetét is befolyásolja. Ebben segíthet a lexikográfiamentesítés, mégpedig elsősorban a szótár jelen állapotában található következtelenségek kiküszöbölésében, valamint egy egységesebb megjelenés elérésében.

Irodalom

- Benő Attila – Lanstyák István – P. Márkus Katalin – M. Pintér Tibor 2021. A Termini magyar–magyar szótár és adatbázis szerkezeti és szerkesztési sajátosságai. *Magyar Nyelvőr* (145)4: 378–379.
- Benő Attila 2017. Termini – az internetes magyar–magyar szótár és adatbázis. In: Fábíán Zsuzsanna (szerk.) *Szótárírás a Kárpát-medencében. A magyar és a szomszédos országok többségi nyelveinek kétnyelvű szótárai*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 209–227.
- M. Pintér Tibor 2019a. Magyar nyelv a határon: A Termini magyar–magyar szótár. 1. rész *Magyar Nyelv* (115)3: 333–347.
- M. Pintér Tibor 2019b. Magyar nyelv a határon: A Termini magyar–magyar szótár. 2. rész *Magyar Nyelv* (115)4: 473–479.
- Rundell, Michael 2015. From print to digital: Implications for dictionary policy and lexicographic conventions. *Lexikos* 25: 301–322.
- Svensén, Bo 2009. *A Handbook of Lexicography: The Theory and Practice of Dictionary-Making*. Cambridge University Press, Cambridge.

Tasks of Lexicography Management in the Termini Online Hungarian–Hungarian Dictionary and Database. The Termini Online Hungarian–Hungarian Dictionary and Database describes the lexicon of the Hungarian language as spoken in the countries surrounding Hungary. It is considered to be a general dictionary of Presentday Hungarian. Each entry contains authentic sample sentences to illustrate the use of the headword, making it possible to examine the special use of a word or construction in a grammatical and pragmatic context. The lexicographical database is edited online in eight countries. The study is about to outline some main tasks of lexicography management in the dictionary and projects how to eliminate bottlenecks in the editing process. Online editing makes it possible for the dictionary to expand as a result of activity in eight countries. In the study peculiarities of the editing process and the dictionary will be highlighted, touching on the following topics: dictionary structure and database character.

KOLLÁTH ANNA – LEHOCKI - SAMARDŽIĆ ANNA – VUKOV RAFFAI ÉVA

Maribori Egyetem
anna.kollath13@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1181-8038>

Eszéki Josip Juraj Strossmayer Tudományegyetem
analehocki@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0615-5156>

Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar
eva.vraffai@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8393-1748>

Az oktatás terminológiája a Termini szótárban – délszláv nyelvi kontaktusban¹

1. Bevezetés

A vajdasági (Va), a drávaszögi (Hv) és a muravidéki (Mv)² magyar közösség a 20. század kilencvenes éveinek elejéig, Jugoszlávia széthullásáig egy országban élt, a közvetlen, fizikai érintkezés különösen a drávaszögi és a vajdasági közösség esetében volt mindennapos, de a három régió tekintetében is folyamatos kapcsolattartás volt jellemző, sorsuk alakulásában ez a tényező is fontos szerepet játszott. Jugoszlávia megalakulásától a horvát és a szerb nyelvi standard egyfajta keverékeként a szerbhorvát, illetve horvátszerb vált az állam hivatalos nyelvén. Ahogyan a többi nemzetiség esetében, úgy a magyar anyanyelvű lakosság vonatkozásában is jellemzőek lettek/voltak a nyelvi kontaktusjelenségek. A Jugoszláviában biztosított kisebbségi nyelvi jogok lehetővé tették a kisebbségi nyelven működő oktatási rendszer kialakítását is, ugyanakkor az oktatásszervezési folyamatok – objektív okok miatt – nem követték a Magyarországon

¹ A tanulmány első megjelenése: Kolláth Anna, Lehocki-Samardžić Anna, Vukov Raffai Éva. 2021. Az oktatás terminológiája a Termini-szótárban – délszláv nyelvi kontaktusban. Magyar nyelvőr 4: 389–401.

² A tanulmányban a Va a vajdasági, a Hv a horvátországi, az Mv pedig a muravidéki korpust (annak lexikai egységeit) jelöli ugyanúgy, ahogy teszi a Termini szótár is.

aktuális oktatási terminológiát. Így egyrészt sok régies kifejezés is megmaradt az oktatással kapcsolatos magyar nyelvhasználatában, másrészt a kialakult kétnyelvűség jegyei is nyomon követhetők az oktatási terminológiában. A fontos szociológiai tényezőként számontartott nyelvi jogok oktatásszervezési vonatkozásai csak még inkább lehetővé tették a jugoszláviai magyarság csoportkohézióját. Tulajdonképpen éppen ennek (is) köszönhető, hogy igen markáns regionális oktatásterminológiáról beszélhetünk a volt Jugoszlávia magyar közösségei kapcsán. Az állam széthullásával az addig egy országban élő magyarság három különböző országban találta magát, ami a nyelvhasználatban is érzékelhető, divergens változásokat indított el. Ezek nemcsak lexikális szinten jelentkeztek, hanem a többi nyelvi szinten is (hangtani, mondattani, morfoszintaktikai) egyre több kontaktusjelenség vált aktívvá a magyar nyelvhasználatban (lásd pl. a Va és Mv *ocena* 'érdemjegy, osztályzat' és a Hv *ocjena* 'érdemjegy' példáját³).

A Vajdaságban és a Drávaszögben élő közösség szoros együttélését az is bizonyítja, hogy a drávaszögi magyarság a társadalmi élet minden szintjén a Vajdaság felé gravitált. Ennek hatására kialakult egyfajta közös regionális nyelvhasználat, ami számos közös kontaktusjelenséget tartalmazott, amelyeknek alapja a szerbhorvát-horvátszerb nyelv volt. Bár a drávaszögi közösség a dél-dunántúli nyelvjárási régióhoz tartozik, a vajdasági pedig a dél-alföldihez, a két déli régió közötti különbségek nem mindig olyan élesek (Kiss 2003: 276). Ezért is lehetett a Délvidéknek nevezett vajdasági és drávaszögi térséget egységnek tekinteni. Közös nyelvhasználatukat megerősítette az is, hogy a két közösség nyelvjárási alaprétégére ráépült – a médiának és az iskolázottságnak köszönhetően – egy közös magyar köznyelvi réteg az ún. regionálisköznyelv, amit a szerbhorvát-horvátszerbből átkerült kölcsőnelemek egészítettek ki, létrehozva ezzel egyfajta közös regionális nyelvhasználatot. A két közösség nyelvhasználatában egészen az elszakadásig számos olyan kölcsőnelem volt jellemző, amely az utóbbi három évtized alatt jelentősen módosult (vö. Lehocki-Samardžić 2016).

A muravidéki közösség Szlovénia északkeleti részén (az egykori történelmi Vas és Zala megye területén) él, magyar nyelvhasználatában egyrészt erősen és következetesen őrzi a nyugat-dunántúli nyelvjárási régió szinte minden elemét, másrészt hat rá a szlovén államnyelv, s a közvetlen szomszédság, valamint az egyre erősödő migráció hatásaként a kaj-horvát nyelvváltozat a maga jellegzetes elemeivel (erről bővebben pl. Kolláth

3 A jat (ě) hang reflexiója a modern szláv nyelvekben nyelvmegkülönböztető fonológiai jelenség.

2020). Az 1959-ben bevezetett muravidéki kéttannyelvű oktatási modell – amely a magyar nemzeti közösség életterén (a nemzetiségileg vegyesen lakott területen) mindkét együtt élő nemzet számára kötelező, mindkét nyelv tantárgy is és tannyelv is az oktatási programban – a kontaktusjelenségek abszolútforrásának tekinthetők a közvetlen, stabil, permanens és intenzív kontaktushatás, a nyelvi és kulturális érintkezés következményeként, mind a mai napig. Az a tény pedig, hogy a magyar (anya)nyelv oktatásában szinte Szlovénia önállósulásáig vajdasági tankönyveket használtak, rányomta bélyegét az iskola nyelvének alakulására, a szaknyelvi regiszterek kialakulásának folyamatára.

2. A korpuszról és a kutatásról

Jelen tanulmány a kontaktusjelenségek egy terminológiai egységére, az oktatással kapcsolatos szókincsre fókuszál. A Termini szótár korpuszát felhasználva végezhetünk kutatást a három, délszláv nyelvi kontaktusban élő külső régió magyar nyelvhasználatában jelenlévő oktatásterminológiai egységeket illetően. A kölcsönzések tipológiáját követve egy-egy lexéma kapcsán kitérünk azokra az oktatásterminológiai kihívásokra, amelyek szükségessé vagy vonzóvá teszik az adott többségi nyelvi modell átvételét valamilyen formában – a direkt vagy indirekt kölcsönzési folyamat eredményeként. A Termini szótár különböző régiókat érintő egységeinek sokrétű, különböző megközelítésű elemzését Benő (2004; 2014), Lanstyák (2006; 2008), Benő et al (2020) és Kolláth (2021) munkái révén kísérhetjük nyomon, amelyek a szótár újabb és újabb terminológiai egységeiből létrehozható tematikus korpuszok kutatásához nyújthatnak segítséget. Témánk tekintetében kiemeljük Szoatak (2019) tanulmányát, amely a Kárpát-medence geopolitikai terének magyar nyelvi oktatásterminológiai különbségeire hívja fel a figyelmet hat kiválasztott terminus összehasonlító vizsgálatával.

Tanulmányunk célja megvizsgálni a régiókban jelenlévő lexikális kontaktusjelenségek eredetét, összetételét és az adott oktatási struktúrához kapcsolódó szemantikai vonatkozásait: az átvétel módjának, technikájának régiónkénti párhuzamait, illetve eltéréseit. Másrészt célunk körvonalazni az egy-egy kölcsönszó, átvétel létrejöttét és használatát övező nyelvi stratégiai döntések és megoldások nyelvi hátterét.

Tolcsvai Nagy (2017: 26) rámutat, hogy a közösség kommunikációs hálózatának jelentős tagoló tényezője a kommunikatív cselekvésekben való részvétel módja, mértéke, lehetőségei, továbbá fontos szempont a

centrum – periféria tengely mentén kialakult normarendszerek működése. Ahogyan Tolcsvai Nagy fogalmaz, “[a] nyelvközösséget, illetve a beszélőközösséget a nyelvi interakciók során bemutatott (értvényesített), illetve elvárt normák tartják össze, méghozzá a replikáció, a folyamatos azonosítás (változatlan jóváhagyás) és az alteráló replikáció, valamint az innováció, a változtatás nyelvi praxisbeli műveleteiben” (i.m. 27). A beszélő az oktatási rendszerrel kapcsolatos terminus technikusok használatakor a társadalmi interakcióban egy adott társadalom tagjaként vesz részt, ezt az odatartozást erősíti meg akkor is, amikor a régió társadalmi szerkezetéhez kapcsolódva használja a magyar nyelvű kommunikációban a régió- és társadalomspecifikus nyelvi formákat, elemeket.

3. A korpusz vizsgálata

A Termini szótár 2021. június 20-án összesen 5136 szócikket tartalmazott, amelyből a vajdasági, a horvátországi és a muravidéki korpusz összesen 2940 szócikkből áll, ez a teljes anyag 57,2%-a. A szótár teljes anyagát tekintve az oktatás-nevelés fogalomkörbe tartozó szócikkek száma 448, ez az összes szócikk 13,7%-a. A Va, Hv és Mv régiók összes (2940) szócikkből 207 szócikk tartozik a tárgyalt fogalomkörbe, ami a három régió teljes szóanyagának a 7%-a, a szótár teljes oktatási korpuszának pedig 46,2%-a.

A szótár önálló szócikkei – a kölcsönszó régiós ismertségét tekintve – többregiós (közös), illetve egyregiós (saját) szócikkek. Többregiós az a szócikk, amelynek kölcsönszava nemcsak egy régióban használatos. Néhány példa abból a csoportból, ahol a Va, Hv, Mv használathoz más régiós ismertség is tartozik: pl. az *abszolvent* (+ Öv) ’abszolvens: felsőoktatási intézmény utolsó évét végző hallgatója, aki már letette minden vizsgáját, de még nem államvizsgázott, és nem védte meg a szakdolgozatát’, *diplomál* (+ Öv) ’felsőoktatási intézményben diplomát szerez, diplomázik’, *docent* (+ Fv, Ka, Öv) ’docens’, *professzor* (+ Fv, Öv) ’középiskolai tanár’, *prorektor* (+ Er, Fv, Ka) ’rektorhelyettes’. A többregiós szócikkek között szép számban vannak olyanok, amelyek a három most vizsgált régió közös szócikkei: pl. *aktíva* ’munkaközösség egy adott szakterületen’, *dom* ’kollégium’, *faksz* ’egyetemi kar’, *flomaszter* ’rostirón, filctoll’, *matúra* ’érettségi vizsga’, *praksza* ’iskolai gyakorlat’, *profeszorica* ’középiskolai tanárnő’, *szeminár* ’szeminárium’, *szkripta* ’sokszorosított egyetemi jegyzet’. Az egyes régiók saját szócikkei (egyregiós szócikkek) olyan kölcsönelemek írnak le, amelyek – a szótári anyag feldolgozottságának függvényében egyelőre – csak az adott közösség magyar nyelvhasználatának aktív elemei. Néhány

példa a Va korpuszból: *akadémiai polgár* 'egyetemi polgár', *diákkönyvecske* 'az iskolába való iratkozás alkalmával kiállított dokumentum', *elemi iskola* 'általános iskola', *iniciális teszt* 'a vizsga előtti időszakokban végzett írásos tudásfelmérés eszköze', *iskoláskor előtti intézmény* 'iskoláskor előtti gyermekek számára létesített intézmény, pl. óvoda, napközi', *katedrafőnök* 'tanszékvezető', *magisztrál* 'magiszteri címet szerez valamely egyetemi karon', *rendes tanuló* 'nappali képzésben részt vevő tanuló', *vezsbánka* 'dolgozatfüzet'.

A Hv korpusz néhány példája: *gumica* 'radír', *dopunszka* 'diplomamelléklet', *ixica* 'diákigazolvány', *izvedbeni* 'tanrend', *kvacsica* 'pipa', *ocjena* 'érdemjegy', *odszjek* 'tanszék', *raszpered* 'órarend', *razrednica* 'osztályfőnök asszony', *referáda* 'tanulmányi osztály', *sesztár* 'körző', *sverc* 'puska (iskolai család eszköze)', *terenzka* 'tanulmányi kirándulás'.

Az Mv korpusz néhány lexikai egysége: *berilo* 'olvasókönyv', *bruc/brucka* 'elsőéves egyetemi hallgató', *brucovanje* 'golyaavató', *cicibán* '1. óvodás, 2. szlovén gyermekcipőmárka', *maturitetni tecsaj* 'érettségi (re felkészítő) tanfolyam', *opomin* 'intő', *penkalo* 'töltőtoll', *podalsano* 'napközi', *szuplenca* 'helyettesítés', *ucsbenik* 'tankönyv', *urnik* 'órarend'.

A vizsgált korpusz elemeinek több mint 90%-a közvetlen kölcsönzés eredménye (vö. Lanstyák 2006: 17; Benő 2008: 24). A kölcsönszavak jelentős része a kulturális és szemantikai háló sajátosságaiból eredő lexikális hiány eredményeképpen került a külső régiók magyar nyelvváltozataiba. Myers–Scotton (1992: 29) különválasztja a kulturális kölcsönszavakat az alapvető (core) kölcsönszavaktól. A kulturális kölcsönszavak új tárgyakhoz, új fogalmakhoz kapcsolódnak, általában hirtelen jelennek meg, amikor a domináns nyelvi csoport használni kezdi őket. Myers–Scotton szerint (u.o.) az alapvető kölcsönszavak viszont gyakran az átvevő nyelvben már meglevő szavak mellé kerülnek, többé-kevésbé azonos jelentéssel. Az átvételek kódváltások sorozatát követően válnak kölcsönszóként a nyelv részévé (vö. még Haspelmath 2008). A kulturális kölcsönzéssel átkerült elemek esetében a vizsgált korpusz olyan fogalmairól van szó, amelyek az átadó nyelvhez köthető kultúrában „mindennaposak, a magyarban azonban nincs lexikalizálódott megfelelőjük” Benő (2004: 88). A három régió oktatásterminológiájának számos eleme, amelyek az oktatási folyamatban megjelenő új irányvonalakat, törekvéseket fejezik ki, ebbe a csoportba sorolhatók. Ide tartozik pl. a mindhárom régióban megtalálható *aktíva* 'az azonos tantárgyat oktató vagy az azonos évfolyamon dolgozó pedagógusok csoportja, munkaközössége', amely az adott társadalom oktatásszervezési

fogalomkörének a része, a magyar közösségek az oktatás folyamatához tartozó szervezeti egységgel együtt vették át a szót, még Jugoszláviában. További idetartozó példák még: Va Hv *brúcos*, Mv *bruc*, *brucka* 'gólya', Va Hv *exkurzió* 'tanulmányi kirándulás', Va *vezsbánka* 'dolgozatfüzet', Hv *zadacsnica* 'dolgozatfüzet nagydolgozathoz', Va *budzset* 'állami költségvetés' → *budzseton lenni* 'állami költségvetésen tanulni (a felsőoktatásban)'.

Az egyéb közvetlen kölcsönszavak között tarthatjuk számon azokat a szavakat, amelyek a nyelvhasználatban alternatívát jelentenek a régióban is használt standard magyar szó mellett: a Hv Mv *piszmjeni* 'írásbeli dolgozat', Va Hv *fakultet*, Mv *fakulteta* 'egyetemi kar', Va Hv *diktát*, Hv *ocjena*, Mv *likovna* stb.

A kombinált vagy hibrid kölcsönzés (vö. Lanstyák 2006: 26; Vukov Raffai 2012: 28) eredményeképpen létrejött elemek alacsonyabb számban fordulnak elő a vizsgált korpuszban, ilyen példák a Va *akadémiai polgár* 'egyetemi polgár' vagy a Mv *diferenciális vizsga* 'különbözeti vizsga' jelentésű szintetikus (névszói alaptagú szó szerkezet), illetve a Mv *iskolavrecska* 'tornazsák, tornazacsók' analitikus szerkezet (összetett szó).

Az indirekt kölcsönzés kategóriájába soroljuk a tükörfordításokat, illetve a szerkezeti átvételeket, amelyek esetében az átadó nyelvi elem másolása, illetve fordítása mind a morféma, mind pedig a szintagmák szintjén történhet. Haugen (1950: 214) szerint a beszélő ezekben az esetekben a minta releváns elemeit az átvevő nyelv elemeivel helyettesíti. A szerkezeti átvételek jelenléte a két nyelv magasabb szintű ismeretét és használatát feltételezi, elsősorban az átvevő oldalon. A vizsgált korpuszban példa erre a kategóriára a Va *írásbeli dolgozat* 'nagydolgozat' (← szrb *pismeni zadatak*), Va *katedrafőnök* 'tanszékvezető' (← szrb *šef katedre*), Va Hv *diplomavizsga* 'diploma véde' (← szrb *diplomski ispit*, ← hrv *diplomski ispit*), Mv *érettségi tánc* 'szalagavató' (← szln *maturantski ples*), Mv *elesik* 1. 'megbukik' pl. a vizsgán, 2. 'elmarad' vmi (← szln *padati*), Mv *fellépés* 'zárótanítás, vizsgatanítás, bemutató tanítás, bemutató óra' (← szln *nastop*). Szintaktikai átvételre példa a Va és a Hv *beírja az évet* 'beiratkozik valamelyik évfolyamra az egyetemen' (← szrb *upiše godinu*; ← hrv *upisati godinu*).

A jelentésbeli kölcsönszavak tekintetében jellemző, hogy az átadó nyelvben az átvevő nyelvhez képest szélesebb jelentésspektrum jellemez egy-egy kifejezést, hatására az átvevő nyelvben is megjelenik a többletjelentés. A vizsgált korpusz esetében gyakori példa, hogy az átadó

nyelvben idegen szó a minta, az átvételt, továbbá használatát megkönnyíti annak tudata, hogy (akár) a magyarban is meglehetne vagy meg is van a szó, más vagy szűkebb jelentésben: pl. Va Hv *mentor* 'témavezető (középiskolában vagy egyetemen)'; Va Hv *inspektor* 'tanfelügyelő'; Va Hv Mv *katedra* 'egyetemi, főiskolai tanszék'; Va Hv Mv *kabinet* 'szaktanterem'; Va Hv *akadémia* 'egyes felsőoktatási intézmények megnevezése'. Más esetben a magyarban mindennapos használatú szavak vesznek fel az adott régiókban oktatási kontextusban többletjelentést, pl. a Va *anyanyelvápolás* 'ilyen nevű tantárgy', vagy a Mv *osztálytárs* 'évfolyamtárs, csoporttárs'. A Va Mv *kitűnő* 'az ötös osztályzat (5) minősítése szöveges értékelésben', *jeles* 'négyes osztályzat' és *jó* 'hármás osztályzat' érdemjegyeket kifejező szavak speciális jelentésben vannak jelen a régió oktatással kapcsolatos kontextusában, ebben az esetben jelentésük eltér a magyar standard jelentésektől.

4. Azonosságok és különbségek

Lars Johanson (1992: 202) kiemel egy fontos tényezőt, amely motiválhatja a nyelvi elemek átvételét egyik nyelvből a másikba, ez pedig az attraktivitás. Véleménye szerint az átadó nyelv hármasszerkezetéből – anyagi, szemantikai, kombinációs – az átvevő nyelv beszélője akár egyetlen elemet is kiválaszthat, amelyet a nyelvhasználat szempontjából vonzónak talál. Általában az analitikus formákról vélekednek úgy, hogy vonzóak az átvétel szempontjából. Témánk tekintetében erre példa a Hv *sztudíroz* 'egyetemi tanulmányokat folytat' vagy a Va Hv Mv *praksza* 'tanítási vagy szakmai gyakorlat'. A modell és az átvétel attraktivitását jelzi az is, hogy mindhárom régióban használják a szót, ilyen példa továbbá a Va Hv Mv *faksz* 'kar, egyetem' szó, amely az átadó nyelvben is a szleng elemeként jelenik meg, ugyanígy csoportnyelvi szóként van meg a magyarban. A beszélők az *iskola* – *suli* szópár mintájára ezzel létrehozták az *egyetem* – *faksz* szópárt.

Minden régióban megjelenik a *dom* 'diákotthon, kollégium' lexéma (a szrb, *đački* vagy *studentski dom*, a hrv *učenički* vagy *studentski dom*, illetve a szln *dijaški* vagy *študentski dom* szószerkezet redukciójából), tipikus példája az átadó modell attraktivitásának, hiszen rövid, egytagú és egyszerű szóról van szó, amelynek a három régió oktatásterminológiai korpuszában lényegében csak egyetlen jelentése van, ez a tényező is növeli az átvétel attraktivitását, kifejezőerejét. Az átadó nyelvben a modell szemantikai mezeje szerteágazó, 'otthon: családi otthon, idősek otthona, csecsemőotthon, diákotthon, kultúrotthon; haza' jelentésben használják. A Va Hv Mv magyarba került szó a 'diákotthonon' kívül később az 'idősek

otthona’, illetve ’kultúrotthon’ jelentésben megvan. Felfedezhető, hogy azok a jelentések, amelyeket az átvevő magyar nyelvben összetett szóval fejeznek ki, gyakran kiegészülnek egyszerű szóból álló átvételekkel. Példa erre a mindhárom régióban megjelenő *flomaszter* ’rostirón, filctoll’ szó, amelynek megfelelői a közmagyar standardban a *filctoll* és a *rostirón* szavak. Ezek összetett szavak, endocentrikus összetételek, alaptagjuk az *irón*, illetve a *toll*, maguk a szavak az utótagok arculatát pontosító szerkezetek, míg a *flomaszter* szót – bár az délszláv nyelvekbe bekerült szó etimonja összetett szó – a beszélők egyszerű szóként érzékelik, a mentális lexikonban nagyobb valószínűséggel különül el. Ahogyan Benő (2004: 152) rámutat, „az általánosabb érvényű kategóriát megnevező szó előnye (...) az információsűrítés: ez is lehetővé teszi, hogy egy szóval fejezzük ki azt, amit másként csak jelzős szerkezettel vagy körülírással lehetne”.

A korpuszban előfordulnak olyan eltérések, amelyek egy-egy szóra vonatkozóan az átadó nyelvek közötti különbségeket emelik ki az átvételek esetében. Példa erre a jelenségre a Va *hemijszka* ~ Hv *kemijszka* ~ Mv *kemicsni* ’golyóstoll’, a Va Hv *penkala* ~ Mv *penkalo* ’golyóstoll’⁴, a Va Hv *brúcos* ~ Mv *bruc* ’elsőéves egyetemi hallgató’. A közvetlen átvételek gyakori elemei azok a szavak, amelyek egy fonéma különbségével megvannak a magyar standardban is: Hv *abszolvent* ~ standard Hu *abszolvens*⁵, Hv Va Mv *docent* ~ standard Hu *docens*, továbbá a Hv *maturant*, amely különlegessége, hogy a *maturáns* alak a magyar standardban is ismert, viszont elavulófélben van, ugyanakkor kiemeli a fentebb részletezett átvételek jellegzetességeit. Ugyanebbe a sorba tartozik a mindhárom régióban megtalálható *sztudent* ’egyetemi hallgató’ szó, azzal, hogy itt már nem beszélhetünk magyar párhuzamról. A vizsgált régiókban távábbi számos olyan átvétel jelenik meg, amelynek alakváltozata a standard része, ilyenek a Hv *kolegij* ~ *kollégium* ’kurzus’, jelentése viszont eltér a standardban használt jelentéstől, például Hv *szeminár* ~ *szeminárium* ’szemináriumi óra’. Ezekben az esetekben az átvétel alakilag különbözik,

4 A *penkala* alak a golyóstoll feltalálójának névformáját követi, a *penkalo* semleges nemű alakja pedig az íróeszköz jelentését hangsúlyozza. A *penkalo* alakja a forrásnyelvben a használati tárgyak megnevezésére használt semleges nemű képzését követi, és idővel olyan szinten elvált a feltaláló nevével, hogy ma már az említett íróeszköz fogalma csak bizonyos háttérismerettel azonosítható a feltaláló -a végű nevével.

5 A szláv nyelvek az ógörög és a latin eredetű nemzetközi szavakat nem a magyarhoz hasonlóan nominativus (*absolvens* – a latin participium imperfectum nominativusa) formájában veszik át, hanem genitivusban (*absolventis* – a latin participium imperfectum genitivusa), amiről lekerül az -is latin genitivusi rag, így az *absolventis* alak lesz a horvát szó ragozási mintájának a töve, egyben a nominativusi alakja. (Lásd még a Hv *docent*, *maturant*, *sztudent* átvételeket.)

mert követi a forrásnyelv morfológiai tulajdonságait, a jelentésben pedig nincs különbség. Az alakváltozatok sorába tartoznak azok az esetek, amikor az átvett szó a magyarban is megvan, azonban az adott régióban a többségi nyelvből átvett szó vált a használat alapjává, ezáltal a beszélő „választ” magyar toldalékot a szónak. Ennek az eljárásnak az eredményeképpen standard magyar és regionális magyar változatok eltérnek egymástól, például Va Hv Mv *diplomál* ~ standard Hu *diplomázik*.

Az átvett elemekben rendszerbeli különbségekre is rámutathatunk. Erre példa a hrv *nastupno*, illetve az ezzel összefüggő szlovén *nastop* kifejezés, amely mindkét régió magyar közössége számára átvételi modellnek számított. Így jött létre közvetlen kölcsönszóként a Hv *nasztupno* ’habilitációs előadás’, illetve közvetett átvételként, tükörszóként a Mv *fellépés* ’zárótanítás, vizsgatanítás, bemutatótanítás, bemutatóóra’. A szlovéniai magyarban a szó a tanárjelölt vizsgatanításának megnevezésére is szolgál, tágabb jelentéskörű tehát, nem korlátozódik a habilitációs eljárás egy mozzanatára.

5. Kontaktusjelenségek az oktatási okiratokban

A három régió oktatási terminológiájának nagyobb részét a szóbeli használat, illetve a másodlagos szóbeliség jellemzi. A szavak egy kisebb, de meghatározó része azonban a regionális magyar nyelv írott mintáiban is jelen van, például a rendeletek, hivatalos leiratok, továbbá a tantervek és oktatási dokumentumok – bizonyítványok, napló, igazolásra vonatkozó űrlapok – szövegeiben. Az alábbiakban a három régió bizonyítványainak szóanyagában megjelenő kontaktuselemeket vizsgáljuk meg. A Va diákkönyvecske ’félévi bizonyítvány; az általános iskolába való iratkozás alkalmával kiállított dokumentum a tanuló személyi adataival’ (< szerb *đačka knjižica* ’ua’) kifejezés előzménye az *elemi népiskolai értesítő könyvecske* kifejezés, amely a 19. század végén és a 20. század első felében terjedt el a formanyomtatványokon. Minden bizonnyal ennek, valamint a szerb, diminutív képzővel ellátott megfelelőnek (*knjižica*) a hatására került a magyar megnevezésbe a *könyvecske* elem. Ugyanakkor a középfokú oktatási intézmények által használt félévi bizonyítványon már az *értesítőkönyv* kifejezés látható, míg a szerb megnevezés változatlan. A *könyvecske* lexémát, amely a *bankkönyvecske*, *betegkönyvecske* összetételek eleme is, általában szlavizmusként, a kontaktushatás eredményeként tartják számon a diminutív képző jelenléte miatt (Göncz 1999: 181), azonban ezt a formát magyar nyelvi képződmények is támogatják. Bartha Katalin (1952: 23) a szlavóniai nyelvhasználatban a kicsinyítő képző feltűnően gyakori

használatáról beszél, amelyben még az Árpád-kori *-d* kicsinyítőképző is megőrződött. Ugyanerről a jelenségről ír Penavin Olga is (1986: 53), aki ezt régiós szinten is megfigyelte, leírta. A *diákkönyvecske* átvételt a horvátországi közösség is használta egészen a legújabb oktatási reformig, ugyanis 2017 óta a naplók és a tanulói eredmény követése teljesen átkerült a virtuális térbe. Ettől a pillanattól kezdve már nem volt szükség a *diákkönyvecske* fogalomra, így ma már ott régies (retró) feljegyzésként tartjuk számon. A vajdasági okmányokban továbbá megjelenik a *rendes* és *rendkívüli tanuló* ’nappali, illetve levelező tagozatos tanuló’ terminus a szrb *redovan učenik* és *vanredni učenik* kifejezések tükörfordításaként.

1. Kép. A kétnyelvű diákkönyvecske

Megvizsgálva a három régió bizonyítványait, feltűnik az anyanyelvként tanult *magyar nyelv* tantárgy eltérő megnevezése: a szerbiaiban *magyar nyelv*, a horvátban *magyar (anya)nyelv*, a szlovénban pedig *magyar mint anyanyelv* jelenik meg a szlovén *madžarščina kot materinščina* szó szerinti fordításaként. A Szlovéniában kiadott kétnyelvű középiskolai bizonyítvány legtöbb eleme pontos fordítása a szlovén terminusoknak, duplikáló típusú okmányról van szó. A szln *razredničarska/razrednik* ’osztályfőnök’ terminus az aláíró személy titulusának megnevezéseként jelenik meg az okmányon, a mellette álló magyar változat: *osztályfőnök/osztályfőnök*. A nőneműsítés ebben az esetben a szlavizmus jegyeként, illetve a duplikáció elemeként értékelhető.

2. Kép. A szlovén kétnyelvű bizonyítványokon látható nőneműsítés

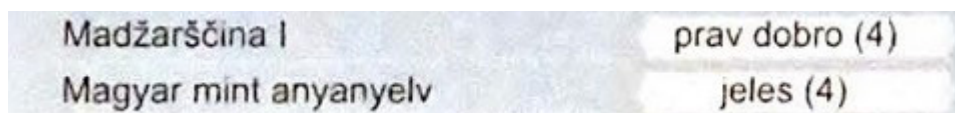
Ugyanakkor a horvát bizonyítványban a nőnemű *razrednica* ’osztályfőnök’ mellett az *osztályfőnök* kifejezés jelenik meg, ezzel illeszkedve a magyar standardhoz. A szerbiai okmányokban eleve egy másik forrásnyelvi kifejezés szerepel, az *odeljenski starešina* ’(szó szerint:) tagozatvezető’, amelynek a nyelvtani neme nem változik a szerbben sem, ezáltal a magyar megfelelő is minden esetben *osztályfőnök*. Abizonyítványok

további regionális nyelvi jegyeket tartalmaznak az érdemjegyek – Va Mv *kitűnő, jeles és jó* – leírásában.

- 3. kép.** A szerb kétnyelvű bizonyítványon látható a magyar nyelv és irodalom tantárgy és az érdemjegy elnevezése

- 4. kép.** A szlovén kétnyelvű bizonyítványon látható a magyar nyelv és irodalom tantárgy és az érdemjegy elnevezése

- 5. kép.** A horvát kétnyelvű bizonyítványon látható a magyar nyelv és irodalom tantárgy és az érdemjegy elnevezése

Mađarski jezik (materinski).....vrlo dobar (4)
Magyar (anya) nyelv.....jó (4)

Feltétlenül megemlítendő, hogy ez a jelentésbeli másság, az öt érdemjegy megnevezésének skálája (kitűnő, jeles, jó, elégséges, elégtelen) szemléletbeli másságot is jelent(het), gyerekközpontúbb, támogatóbb, ösztönzőbb, mint pl. a Magyarországon használatos *jeles, jó, közepes, elégséges, elégtelen* skála, amit a horvátországi magyar nyelvű iskolai bizonyítványokon is látunk.

- 6. kép.** A horvátországi kétnyelvű bizonyítványokon szereplő érdemjegyek megnevezése

»Ocjena iz nastavnog predmeta: odličan (5), vrlo dobar (4), dobar (3), dovoljan (2), nedovoljan (1).«
»Tantárgyankénti osztályzat: jeles (5), jó (4), közepes (3), elégséges (2), elégtelen (1)«
»Ocjena općeg uspjeha: odličan, vrlo dobar, dobar, dovoljan, nedovoljan.«
»A tanulmányi átlageredmény: jeles, jó, közepes, elégséges, elégtelen.«

6. A szótár elemeinek idődimenziója

Az elmúlt száz évben végbement társadalmi változások döntően befolyásolták mind a Magyarországról, mind pedig az adott állam nyelv részéről érkező nyelvi hatások módját és intenzitását. Az oktatási szervezetre vonatkozó

terminusok magyar megfelelőit a negyvenes, ötvenes évektől saját, regionális nyelvi eszközökből kellett magyarra fordítani, bizonyos esetekben pedig megkeresni a már korábban létrejött és használt kifejezéseket – a húszas években már létező kifejezésekből lehetett elsősorban válogatni, az új magyar terminusok kevésbé voltak hozzáférhetők a negyvenes években. Így a Va Hv *inasiskola* ‘szakközépiskola’ vagy a Va *internátus* ‘diákotthon’ olyan régiségek, amelyeknek a jelentése fokozatosan alkalmazkodott az újabb igényekhez. Mára azonban ezeknek a szavaknak jórésze ki is szorult a fiatalabb generáció szóhasználatából, mivel a regionális médiában és a közbeszédben már a Magyarországról importált kifejezések jelentek meg a nyolcvanas, kilencvenes évektől folyamatosan, becsempészve ezzel a regionális nyelvváltozatok szerkezetébe némi globalizációs, egységesítő folyamatot. Mindennek ellenére élő szavakról van szó az említettek esetében is, hiszen egy középkorú/idősebb generáció használja őket. Vannak azonban olyan kifejezések, amelyeknek – bár régiségnek számíthatnának – használata nem szorul ki, a magyarországi nyelvi hatás sem változtat domesztikációjukon, ilyen szó például a Va Hv *örökiró*. További példát jelentenek a Va Hv Mv *inspektor* ‘felügyelő, ellenőr’, a Va Hv Mv *katedra* ‘egyetemi, főiskolai tanszék’, a Va Hv Mv *praksza* ‘szakmai, tanítási gyakorlat’, a Va Hv Mv *prodékán* ‘dékányhelyettes’, a Va Hv Mv *szkripta* ‘sokszorosított egyetemi, főiskolai jegyzet’, a Va Hv *sztudent*, a Mv *student* ‘egyetemi, főiskolai hallgató’ kölcsönszók, amelyek az oktatási rendszer részeként kerültek be a nyelvbe, leginkább az ötvenes évektől vannak jelen. Egy részük kiszorulóban van, mivel a nyelvi érintkezések hálózata és dinamizmusa megváltozott, ezáltal pedig folyamatosan újabb átvételek is bekerülnek a nyelvhasználatba. Már nem a korlátozott hatókörű csatornákon (Magyar Rádió, Magyar Televízió) keresztül történő, szűkebb befogadó kört elérő magyarországi nyelvi hatás jellemző, mint a hetvenes, nyolcvanas években, hanem a folyamatos online tér mellett az egyre inkább megvalósuló fizikai kontaktusok hatása is másként formálja a nyelv(változat)i érintkezések természetét.

7. Összefoglalás

A tanulmányban a Termini online magyar–magyar szótár és adatbázis három régiós korpuszának rövid bemutatására vállalkoztunk. Azoknak a térségeknek a kölcsönszóanyagát elemeztük meghatározott szempontok szerint (Vajdaság, Drávaszög, Muravidék), amelyek déli szláv nyelvekkel (szerb, horvát, szlovén) éltek és élnek közvetlen, intenzív nyelvi és kulturális kontaktusban. Annak ellenére, hogy a három régió sokban különbözik egymástól (társadalmi, gazdasági, szociokulturális szempontok; a Vajdaság

nagyrégió, a másik kettő kistrégió), mégis hasonló tendenciák érvényesülnek a szó- és szerkezetkölsönzésben. Ennek legfőbb oka a közös múlt és a sokban hasonló jelen. Az elsősorban, hogy a kölsönzés mindhárom esetben a környezetnyelvből (második nyelv) történik, s ez erősen kihat a folyamat módjára, formájára és mértékére is (Benő 2014: 36). Az elemzett oktatási korpuszok azonosságai, hasonló tendenciái – mind a szűkebb témákat, mind pedig a kölsönzés típusait tekintve – szoros egységet mutatnak a maguk sokféleségében.

A határon túli magyar beszélőközösségek a negatív sorsesemények után sikeresen alkalmazkodtak a megváltozott körülményekhez; olyan nyelvváltozato(ka)t hoztak (maguknak) létre, amelyek minden szinten kielégítették kommunikációs igényeiket. A kölsönzés termékei, az államnyelvi eredetű lexikai egységek elsősorban a beszélt nyelvváltozatokba épültek be, így pótolni tudták a keletkezett nyelvi hiányt (Lanstyák 2008: 134–135). Az oktatás nyelve viszont – az egyik legfontosabb intézményrendszerhez szorosan kötődő regiszterként – hivatalos dokumentumaiban, azaz írásban is következetesen alkalmazza a többségi nyelvből vett kölsönyszókat. Ezért jelenthet kihívást a továbbiakban pl. az iskola nyelvi tájképének elemzése, a digitális anyagok (honlapok) nyelvezetének (lexikológiai) vizsgálata, a kontaktushatás tendenciáinak figyelemmel kísérése.

A fennállásának huszadik évfordulóját ünneplő Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat egységes szempontok alapján szervezett elméleti és gyakorlati tevékenységének, a szóhatártalanításnak legimpozánsabb és egyben leghasznosabb, legkézzelfoghatóbb eredménye a Termini online magyar–magyar szótár és adatbázis. A három elemzett régiós korpusz is egyértelmű bizonyíték arra, hogy az országhatárok fölé emelkedve – kulturális nemzetben gondolkodva – jeleníti meg a magyar nyelvterület kontaktuszónáinak jellegzetes lexikális elemeit. Befogadó szemléletével megteremti és nagymértékben segíti a magyar–magyar kommunikációt, gazdagítja, színesíti a magyar nyelvközösség anyanyelvváltozatait, lehetőséget ad arra, hogy a nyelvválasztásban mindig az adott nyelvhasználati szintér kívánalmainak megfelelően járjanak el a beszélők (Péntek 2004; Kolláth 2005: 103–104). A szóhatártalanítás folyamata új dimenziókkal tágítja a magyar szókészlet differenciálódásával kapcsolatos kutatásokat, hangsúlyozva ezzel az intralingvális diverzitás megtartásának fontosságát. A Ht szótár szerkesztőinek munkáját alapjában véve a továbbiakban is ezek a szempontok határozzák meg, kiegészülve természetesen mindig az éppen aktuális nyelvi, nyelvhasználatbeli tendenciákkal s a nyelvalkítás sürgető feladataival.

Irodalom

- Bartha Katalin 1952. *A szlavóniai nyelvjárás szóképzése*. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Nyelvtudományi Intézet kiadványai. Debrecen.
- Benő Attila 2004. *A kölcsönszó jelentésvilága. A román–magyar nyelvi érintkezés lexikai-szemantikai kérdései*. Erdélyi Múzeum Egyesület. Kolozsvár
- Benő Attila 2008. *Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai*. Egyetemi Műhely Kiadó, Cluj-Napoca.
- Benő Attila 2014. *Kontaktusjelenségek az erdélyi magyar nyelvváltozatokban*. Erdélyi Tudományos Füzetek 281. Erdélyi Múzeum Egyesület Kolozsvár.
- Benő Attila, Juhász Tihamér, Lanstyák István 2020. A Termini „határtalan” szótára. *Magyar Tudomány*. 181/2, 153–163.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Szerbiában)*. Budapest – Újvidék: Osiris Kiadó – Fórum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Haspelmath, Martin 2008. Loanword typology: Stepstoward a systematic cross-linguistic study of lexical borrowability. In: Thomas Stolz, Dik Bakker & Rosa SalasPalomo (eds.) 2008. *Aspects of language contact: New theoretical, methodological and empirical findings with special focus on Romancisation processes*. Berlin: Mouton de Gruyter, 43–62.
- Haugen, Einar 1950. The analysis of linguistic borrowing. *Language* 26: 210–231.
- Johanson, Lars 1992. *Strukturelle Faktoren in türkischen Sprachkontakten*. Franz Steiner Verlag. Stuttgart.
- Kiss Jenő (szerk.) 2003. *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Kolláth Anna 2005. *Magyarul a Muravidéken*. ZORA 39. Maribor.
- Kolláth Anna 2020. A magyar nyelv muravidéki változata az új évezredben – az oktatás és a kutatás kontextusában. *Magyar Tudomány* 181/2: 177–189. DOI: [10.1556/2065.181.2020.2.2](https://doi.org/10.1556/2065.181.2020.2.2)
- Kolláth Anna 2021. Az iskola nyelve(i) – a Termini szótár oktatás és nevelés fogalomkörű kölcsönszavainak élete a Muravidéken. *Megjelenőben*.
- Lanstyák István 2006. *Nyelvből nyelvbe*. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony.
- Lanstyák István 2008. A magyar szóképzés szétfejlődése 1918 után. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. Budapest. 118–135.
- Lehocki-Samardžić Anna 2016. A “baranyai beszéd” nyelvjárási sajátosságai. In: Czetter Ibolya – Hajba Renáta – Tóth Péter (szerk.) *VI. Dialektológiai Szimpozion, Szombathely–Nyitra*. 455–464.
- Myers-Scotton, Carol 1992. Comparing codeswitching and borrowing. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*. 13/1–2: 19–39.
- Penavin Olga 1986. *Nyelvjárások és köznyelv*. Nyelvművelő Füzetek. Forum Könyvkiadó. Újvidék.
- Péntek János 2004. A magyar nyelv szótárai, nyelvtanai, kézikönyvei és a határontúli magyar nyelvváltozatok. Az MTA határontúli kutatóállomásainak feladatait is ellátó nyelvi irodák állásfoglalása. *Magyar Tudomány*. 7. www.matud.iif.hu/04jul/008.html

- Szoták Szilvia 2019. Értjük egymást? Oktatásterminológiai különbségek a Kárpát-medence magyar–magyar kommunikációjában. In: Szoták Szilvia (szerk.): *Diszciplínák találkozása – nyelvi közvetítés a 21. században*. Budapest: OFFI Zrt., 247–259.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2017. *A magyar nyelv jelene és jövője*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Vukov Raffai Éva 2012. *Az örökíró, a hémijszka és ami körülöttük van. A magyar nyelvhasználat vajdasági terei: nyelvi tervezés és oktatás*. Szabadka: Életjel.

Internetes források

<http://termini.nyud.hu/htonline/htlista.php?action=search>

Absztrakt. A tanulmány a Termini szótár anyagának alapján a három, délszláv nyelvi kontaktusban élő külső régió korpuszát, a vajdasági, a drávaszögi és a muravidéki kontaktusjelenségeket elemzi: a három beszélőközösség magyar nyelvhasználatában jelenlévő oktatásterminológiai egységeket állítja a középpontba, a kontaktusjelenségek egy terminológiai egységére, az oktatás és nevelés fogalomkörű szókincsre fókuszál. A kölcsönzések tipológiáját követve egy-egy lexéma kapcsán kitér azokra az oktatásterminológiai kihívásokra, amelyek szükségessé vagy vonzóvá teszik az adott többségi nyelvi modell átvételét valamilyen formában – a direkt vagy indirekt kölcsönzési folyamat eredményeként. A Termini szótár különböző régiókat érintő egységeinek sokrétű, különböző megközelítésű elemzése napjainkban már folyamatosnak mondható (Benő 2004; Lanstyák 2006; 2008; Benő 2014; Szoták 2019; Benő – Juhász – Lanstyák 2020; Kolláth 2021). A lexikológiai vizsgálatok új dimenziókkal tágitják a magyar szókészlet differenciálódásával kapcsolatos kutatásokat, hangsúlyozva ezzel az intralingvális diverzitás megtartásának fontosságát.

Kulcsszavak: Termini szótár, Vajdaság, Drávaszög, Muravidék, szókölcönzés, oktatásterminológia

SZOTÁK SZILVIA

Budapesti Metropolitan Egyetem
sszotak@metropolitan.hu
<https://orcid.org/0000-0003-3218-9525>

Országspecifikus oktatási terminusok terminológiai és szociolingvisztikai elemzése

a Termini magyar-magyar szótár példái alapján (Ausztria)¹

1. Bevezetés

Ausztriában folyamatosan emelkedik a külföldiek száma (külföldinek az osztrák állampolgársággal nem rendelkező személyeket nevezik), 2021 elején kb. 1,5 millió külföldi állampolgár élt az országban,² ami a teljes népesség 17,1 %-a. Ugyancsak folyamatosan emelkedik a migrációs háttérrel rendelkező száma (2,1 millió), ami a teljes népesség 24,4%-a. A legtöbben a fővárosban élnek (31,5 %), a bevándorlás tekintetében legkevésbé érintett tartomány a gazdaságilag legszegényebb Burgenland (9,6 %).³

A magyarok számára Ausztria a nyugati irányú elvándorlás és ingázás egyik legközelebbi és legkedveltebb célországa volt évszázadokon keresztül, és így van ez napjainkban is. Az ideérkezők motivációja is sokféle: korábban politikai, ideológiai céllal mentek vagy menekültek ide az emberek, napjainkban leggyakrabban gazdasági, de ezen túl oktatási és egyéb személyes oka is van a migrációnak. A kivándorló magyar népcsoport motiváció, társadalmi összetétel, nyelvtudás és képzettségi fok tekintetében is vegyes.

1 A tanulmány első megjelenése: Szoták Szilvia 2021. Országspecifikus oktatási terminusok terminológiai és szociolingvisztikai elemzése a Termini magyar-magyar szótár példái alapján (Ausztria). *Magyar Nyelvőr* 145 (4): 402–417 <http://nyelvor.c3.hu/period/1454/145404.pdf>

2 <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/293019/umfrage/auslaender-in-oesterreich-nach-staatsangehoerigkeit/> (Utolsó nézet: 2021.08.12.)

3 <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/293150/umfrage/auslaenderanteil-in-oesterreich-nach-bundeslaendern/> (Utolsó nézet: 2021.08.12.)

A legfrissebb adatok szerint 2021 elején 91 396 magyar állampolgár élt Ausztriában. A Magyarországgal szomszédos országokból érkező bevándorlók száma a statisztika szerint a következőképpen alakul: a román állampolgárok száma 131.788, a szerbeké 122 116, a horvátoké 89 002, a szlovákoké 45 378⁴ fő, s ezen belül a magyar nemzetiségű személyekről nincs pontos adatunk.

A magyar népcsoport oktatásának törvényi szabályozása nem változott, noha őshonos népcsoportként a burgenlandi (1976) és Bécsben és környékén élő magyar népcsoportot is elfogadták (1992), a bécsi magyaroknak azóta sincs iskolatörvényük. Az itt élő magyar gyerekek magyaroktatása a civil szervezetek délutáni órákinálata szerint történik, csekély kivételtől eltekintve. A magyarok számának folyamatos emelkedésével nő a magyaroktatás utáni igény is,⁵ ugyanakkor ennek nincs meg a burgenlandihoz hasonló törvényi és intézményes kerete sem. A kikerülő családok vagy egymáshoz, vagy a civil szervezetekhez fordulhatnak segítségért, egyéb tanácsadó intézmény nincs a császárvárosban.

2019-ben részt vettem a Nemzetstratégiai Kutatóintézet *„Az oktatási struktúrák Kárpát-medencei makroregionális együttműködését támogató kutatások”* című projektjében, amelynek keretében többek között a Kárpát-medencében élő magyarság szociális hátránykezelésének feltárása volt a cél, ezen belül az oktatási és nyelvi hátrányhoz vezető problémáké. A kutatás során derült fény több olyan – a kivándorló családok körében felmerülő – oktatással, kétnyelvűséggel kapcsolatos problémára, ami veszélyeztetheti az emigráns családok gyermekeinek sikeres iskolai előmenetelét. Írásomban ezt a problémát mutatom be interdiszciplináris megközelítésben a Termini magyar-magyar szótár terminusainak illusztris példáin keresztül. A tanulmány célja problémafelvetés csupán, amit későbbi kutatásokkal lehetne mélyebben feltárni.

Írásomban ausztriai német oktatási terminusokat elemzek, s a kiválasztott tíz terminuson keresztül próbálok rámutatni azokra az oktatási rendszerbeli különbségekkel összefüggő nehézségekre, amelyekkel az Ausztriában élő és gyermeket nevelő allochton magyar népcsoport tagjainak szembe kell néznie.

A problémák gyökere szerteágazó: a két ország oktatási rendszerének Monarchia utáni külön fejlődése ugyanúgy befolyásoló tényező, mint a

4 <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/293019/umfrage/auslaender-in-oesterreich-nach-staatsangehoerigkeit/> (Utolsó nézet: 2021.08.12.)

5 Az AMAPED 2003-as megalakuláskor csak egy helyszínen oktatott. A honlap tájékoztatása szerint 2021-ben nyolc helyszínen tanítanak. <https://amaped.at/> (Utolsó nézet: 2021.08.12.)

szülők képzettsége, társadalmi tagozódása, az államnyelvi kompetenciájuk különböző foka, a kapcsolati hálójuk hiánya stb. (Nem vizsgálom az oktatási rendszerek közötti átjárhatóságot, s a határmenti tanulási célú ingázás jelenlegi helyzetét.) A kiválasztott tíz terminus segítségével arra szeretnék csupán rámutatni, hogy az oktatási rendszerek különfejlődése a kivándorló gyermekek esetében oktatási és nyelvi hátrányhoz vezethet a következő esetekben:

- ha a szülő nem ismeri az osztrák iskolarendszert
- a kiköltözés előtt nem tájékozódott alaposan
- nem megfelelő az államnyelvi kompetenciája, így nem tudja képviselni gyermeke érdekeit az oktatási intézményekben

A terminusok részletes elemzésével – amelyben a szociolingvisztika és a terminológia módszertanát egyaránt alkalmazom – azt is szeretném igazolni, (1) hogy a tükörfordításuk nem jelent feltétlenül segítséget a megértésükben, (2) s hogy megértésük hiánya a sikeres iskolai előmenetelt akadályozza. A probléma elemzéséhez röviden bemutatom az Ausztriában élő magyar diaszpórát, a Termini magyar-magyar szótárt és az alkalmazott módszertant.

2. Nyelvpolitika: terminológiapolitika, oktatáspolitikai

A nyelvről való tudatos gondolkodás a nyelvet beszélő közösségnek és a nyelv jövőjének is záloga (vö. pl. Tolcsvai Nagy 2017: 20). Különösen fontos ez napjainkban, amikor a 21. századi globalizálódás mögött a társadalom és gazdaság átrendeződése zajlik, amelyben robbanásszerűen felgyorsult a tőke, az információ, az áru, az értékek és az eszmék áramlása (Sztókai 2017a: 72), s e kontextusban egyre többször kell beszélnünk a nyelvek versenyképességéről, nyelv és gazdaság viszonyáról. A versenyképesség kritériuma a nyelvről való, tudatos gondolkodás, amely cselekvési tervet egy explicit nyelvstratégiai dokumentumnak kellene magába foglalni. E stratégiai dokumentum része lehetne a napjainkban szintén aktuális terminológiastratégia (l. Fóris-Bölcskei szerk. 2019). Azt, hogy miért érezzük a nyelvstratégia és ezen belül a terminológiastratégia hiányát, elegendő azzal magyaráznunk, hogy a nemzeti szókincs majdnem 90%-át a szakszavak és a szakkifejezések adják (Karcsey 1978: 515). A magyar mint pluricentrikus nyelv jövője, versenyképessége jelen írásnak nem tárgya, de a címben megjelölt témával nagyon is összefügg.

A magyar nyelv egyszerre nyolc országban fejlődik a Kárpát-medencében. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat határtalanító

programjában (Benő–Péntek szerk. 2011) ismertetett elképzelés szerint a magyar nyelv szétfejlődésének folyamata 1920 után kezdődött, majd a rendszerváltozás után a szétfejlődést újra a közeledés váltotta fel, s a tudománypolitikába nemcsak a Terminisek által alkotott *határtalanítás* terminus jelent meg, hanem még több közeledésre utaló kifejezés: *egységes Kárpát-medencei oktatási tér, egyetemes magyar nyelv, kulturális egység, a magyar nemzet egysége*, stb.

Az oktatáspolitikában ez a folyamat a következőképpen zajlott: a környező országokban élő magyar népcsoportok iskolahálózata 1920 után a többségi iskolarendszerbe integrálódott, így a környező hét országban a többségivel együtt, de az anyaországitól különfejlődött, más-más rendszerelemeket, eltérő módszertant és szemléletmódot hordoz. A két iskolarendszer felépítése között látszólag sok a hasonlóság, de most a különbségeken, a specifikus, lokális eltéréseken van a fő hangsúly.

Írásomban olyan nyelvi problémákról írok, amelyek leírása és értelmezése az alkalmazott nyelvészet több területét is érinti, pl. oktatás, kétnyelvűség, szociolingvisztika, nyelvpolitika és terminológia. A nyelvpolitika részét képezi az oktatáspolitikáé és a terminológiapolitika is. Míg az előbbiben az oktatásra vonatkozó cselekvés részeként az anyanyelvhez való jog kisebbségi léthelyzetben meghatározó, addig ez utóbbi az anyanyelv használatának fontos részeként tekint a szaknyelv- és terminológiahasználatra (Tamás 2019: 18). Több diszciplína területét érintve természetesen dolgozatom fontos háttereként hazánk és Ausztria nyelv- és oktatáspolitikájának, valamint oktatási rendszerének ismeretére támaszkodom.

3. A Termini magyar-magyar szótár, a határtalanítás és az adatbázis oktatási szaknyelvi terminusai

A határtalanítás, pontosabban a szóhatártalanítás a 2000-es évektől a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat legfontosabb kutatási programja, amely egyszerre jelent lexikológiai és lexikográfiai és korpusznyelvészeti feladatokat, s nem utolsósorban a mai élő nyelv egységes, a Kárpát-medence minden régiójára kiterjedő dokumentálását. Maga a határtalanítás folyamata napjainkban sem zárult le, csak újabb jelentéstartalommal bővült, s megjelent a társadalomtudományok egyéb területein is, s a magyar nyelvtudomány egyik kiemelkedő feladatává vált (vö. Tolcsvai Nagy 2013: 379; Szoják 2017b: 229).

A határtalanítás folyamatához kötődik a közel húsz éve gyarapodó Termini magyar-magyar szótár építése. A napjainkban közel ötezer szócikket tartalmazó online adatbázis a hét külső régió nyelvváltozatainak lexémáit tartalmazza, olyan kölcsönszavakat, amelyek a kisebbségi létből fakadóan és az államnyelvi hatás következményeként részei az ott élő kétnyelvű beszélőközösségek nyelvi repertoárjának.

A szótár hasznosíthatósága is fontos számunkra. Ezért határoztuk el a kollégákkal, hogy összegyűjtjük a szótárról készülő publikációkat (a szótárról általában és annak módszertani bemutatásáról több mint 50 publikáció született, s több szakdolgozatnak is témájává vált. Az utóbbi időben kezdtük el a szótár elemzését, s a tematikus publikációk írását (pl.: Szoták 2018, 2019). Ezt azért találjuk fontosnak, mert a nyelvi érintkezés, az államnyelvi hatás ugyan nem új jelenség, napjainkban is zajló folyamat, ugyanakkor sokkal érdekesebb a nyelvtudomány számára annak vizsgálata, hogy a Kárpát-medencei geopolitikai térben milyen tényezők befolyásolják a kétnyelvű beszélőközösségek nyelvhasználatát, mely szaknyelvi regiszterekben legerősebb a kölcsönzés. Ennek alapos vizsgálata még hátravan, de a tanulmányokkal ezt szeretnénk előmozdítani.

A szótár hasznosíthatósági mutatóit emeli, hogy infotechnológiai fejlesztéseknek köszönhetően különböző listákat készíthetünk/generálhatunk a szóanyagból: pl. megnézhetjük, hogy hány erdélyi vagy vajdasági szócikkünk van; rákereshetünk arra, hogy hány közös terminust használnak pl. a muravidéki és a horvátországi magyarok, hány oktatási terminusunk van vagy mennyi a különböző szófajú lexémák száma stb.

Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása, majd a trianoni békediktátum után a környező államok oktatási rendszerével párhuzamosan az oktatás szaknyelve is különfejlődött. Ez a történelmi változás már eleve strukturális és terminológiai bőséget eredményezett, ugyanakkor a 20–21. századi folyamatos szakpolitikai reformok ezt a folyamatot tovább erősítették. A változás során új kifejezések, szakszavak, terminusok keletkeztek nemcsak hazánkban, hanem a környező országokban is. A Termini magyar-magyar szótárból az eddig leírtakkal összefüggésben tehát célzottan olyan lexémákat, országspecifikus oktatási terminusokat dolgoztam ki a terminológia módszertana szerint (Tamás 2019), amelyek a célkitűzésemet igazolják, ugyanakkor rámutatnak a szótár sokszínűségére, hasznosíthatóságára is.

4. Ausztriában élő magyar diaszpóra

A bécsi magyarok története egészen a középkorig visszavezethető vissza, s ez részben a bécsi és a magyar városok polgárai és arisztokrata családjai közötti családi kötelékeknek köszönhető, részben a Bécsben tanuló diákok népes seregének, valamint az udvarban dolgozott hivatalnokoknak. Az azóta eltelt évszázadok alatt a vándorlás okai nem sokat változtak (politikai, oktatási, személyes, gazdasági), csak koronként más-más motivációja volt az emigrációnak. Napjainkban egyértelműen a gazdasági okok határozzák meg a vándorlás intenzitását.

Sajnos a Kárpát-medence országaiból Ausztriába érkező magyarok számáról pontos adatunk nincs, mert a census állampolgárság szerint tartja nyilván a bevándorlókat. A hivatalosan népcsoportként is elismert, Bécsben és környékén letelepedett migráns eredetű, osztrák állampolgársággal rendelkező magyardiaszpóralétszáma 15435 főttettkia2001-es censusadatai szerint, azóta frissebb adatok a regiszter alapú népszámlálás miatt nem állnak rendelkezésünkre, de becslések szerint több százezer magyar él Ausztriában.

A 2021 júniusában a szerző által végzett online szociolingvisztikai kutatás alapján (feldolgozás alatt),⁶ és korábban a civil szervezetek vezetőivel készített interjúk tartalmára alapozva kijelenthetjük, hogy az újonnan érkező migrációs csoport összetétele kor, végzettség és nyelvtudás szempontjából is vegyes. Az interjúk szerint sokszor előfordul, hogy a szülők segítséget kérnek a civil szervezetek munkatársaitól oktatási kérdésekben (szükség lenne tanácsadásra). Ezeken a találkozókön derült ki, hogy azokban a családokban, melyekben a szülő nyelvi kompetenciája alacsony, a szülő nem tudja ellátni érdekérvényesítő szerepét: nincs a megfelelő információ birtokában, nem tudja feltenni a kérdéseit, nem jutnak el hozzá olyan információk az iskolából, ami fontos lenne az iskolai előmenetel szempontjából.⁷ Különösen igaz ez akkor, ha a gyermek sem beszéli a nyelvet, s ennek a nyugati szomszédunknál megvan a törvényes lehetősége: a tanulót akkor is fel lehet venni, ha nem rendelkezik megfelelő szintű nyelvtudással, de legfeljebb egy éves időtartamra. Ez alatt a tanuló elsajátíthatja a nyelvet a szükséges szinten.⁸

6 Az ausztriai magyar diaszpóra körében a szerző végzett online kérdőíves szociolingvisztikai tárgyú kutatást 2021. június 1–31. között. Az adatok feldolgozása folyamatban van.

7 Langerné (2017) nem számol be hasonló tapasztalatokról. Ennek oka a határ mentén kettős: egyrészt sokszor a magyarországi gyerekek léte menti meg az iskolát a bezárástól, másrészt a határmenti, burgenlandi iskolákban sok a magyarországi, magyarul tudó pedagógus.

8 Gesetzliche Grundlagen schulischer Maßnahmen für SchülerInnen mit anderen

A fentebb leírt hiányok esetében a civil szervezetek oktatási szakemberei, pedagógusai azt tanácsolják a szülőknek, hogy költözzenek vissza Magyarországra annak érdekében, hogy elkerüljék az iskolai kudarcot. Egyik reprezentatív példa erre a szituációra a *Schularbeit* terminus (l. később), amely írásbeli dolgozatot jelent, leginkább a magyarországi témazáró dolgozathoz hasonlítható, azonban sokkal nagyobb súlya van az iskolákban. Az elemi iskola negyedik osztályában különösen fontos pl. a német és matematika tantárgyakból megírt dolgozat eredménye a gimnáziumi felvételi szempontjából. Ha ennek tényével és súlyával a szülő nincs tisztában – pl. nem tudja támogatni a gyermekét a felkészülésben, azt sem tudja, hogy nem hagyható ki –, akkor az általános iskola felső tagozatán tudja csak folytatni a tanulmányait (*Mittelschule*). Miért gond ez?

Az elemi iskolát követően a gyerekek egymás mellett párhuzamosan futó iskolatípusok közül választhatnak, amelyek tulajdonképpen már differenciálnak, meghatározzák a további életpályát, beindítva ezzel a kontraszelekciót a társadalomban. A *Mittelschule* után is mehetnek gimnáziumba a gyerekek, de az egy nehezebb út az egyetem felé. Sokszor előfordul tehát, hogy jó képességű, de németül még nem jól beszélő és értő magyar gyerekek egy osztályba járnak sokkal a gyengébben teljesítő osztrák gyerekekkel a *Mittelschule*-ben. Arra is volt gyakorlat, hogy az iskola pedagógusa kimondta, hogy mivel nem osztrák állampolgár, így nem feltétlenül kell neki gimnáziumba (AHS) mennie. Legtöbbször azonban kimondatlanul próbálják ebbe az irányba terelni az iskolai folyamatokat. Ennek az az oka, hogy az érettséginek nagy súlya van az osztrák társadalomban.

A további terminusok azt példázzák (6–10), hogy Ausztriában a kötelező és szabadon választott tantárgyak tanulmányának széles a palettája (*Pflichtgegenstand*=kötelező tantárgy, *Wahlpflichtgegenstand*=kötelezően választandó tantárgy, *Verbindliche Übung*=kötelező gyakorlat, *Unverbindliche Übung*=szabadon választható gyakorlat, *Freigegegenstand*=szabadon választható tantárgy), de egyáltalán nem könnyű kiismerni és megérteni a kínálatot, ezért is mutatom be az előbbi fogalmakat/terminusokat és azok ekvivalenseit részletesen. A magyar nyelvet például minden felsorolt formában lehet tanulni a különböző oktatási szinteken. Fontos azonban tudni, hogy érettségizni magyar mint idegen nyelvből csak akkor lehet, ha négy éven keresztül jegykötelezettség mellett tanulta a diák a magyar nyelvet.

5. A kidolgozott oktatási terminusok gyűjteménye

Tanulmányom megírásakor korábbi szociolingvisztikai interjúk tapasztalataira, szakirodalmi ismereteimre, a terminusok elemzésekor pedig a terminológia mint modern diszciplína módszertanára támaszkodtam.⁹ Célom az volt, hogy a nyelvtudomány eredményeit és módszereit hasznosítsam, s hogy a Termini magyar-magyar szótárból kiválasztott – az oktatás témakörébe tartozó – példákon keresztül érintőlegesen bemutassam az oktatási terminológia jellegzetességeit, s segítségükkel azokat a nyelvi problémákat, amelyek hátráltathatják a diákok sikeres iskolai előmenetelét.

A kidolgozott terminusok szinte mindegyike azért okozott nehézséget és ezáltal problémát, mert a fogalmi összehasonlítás folyamata, az ekvivalensek keresése a másik nyelven, azaz maga a megfeleltetés folyamata az oktatási rendszer és az oktatás szaknyelvének különfejlődése miatt nem volt egyszerű (Tamás 2019:21). Arntz et al (2009: 156, idézi Tamás 2019: 21) a fogalom más nyelvre való átültetésére három alapvető eljárást sorol fel: (1) szókölcsonzés és tükörfordítás; (2) gondos nyelvtervezéssel a célnyelvnek megfelelő terminus alkotása; (3) parafrázis. Nos, a példákból az a következtetés vonható le, hogy a megfeleltetés egy komplex, nehéz feladat, törekedni kell a minél pontosabb és alaposabb fogalommeghatározásra.

A terminusok kidolgozása során a táblázatokat úgy állítottam össze, hogy abban a német terminus mellett szerepeljen a magyar nyelvű ekvivalens, definíció mindkét nyelven, illetve ahol szükségesnek találtam, ott részletesebben megmagyaráztam a fogalmat (vö. Tamás 2019) és annak oktatáspolitikai háttérét, mindezt gyakorlati példákkal illusztráltam, illetve megjelöltem a felhasznált internetes forrásokat, gyakran jogszabályokat is annak érdekében, hogy a jobb megértést szolgáljam.

⁹ Hálásan köszönöm a tanulmány során nyújtott szakmai segítségét Tamás Dóra Máriának és Sági Zsuzsannának.

1. Terminus AT: Volksschule (VS)	Terminus HU: általános iskola	Ekvivalens: népiskola (AT) (tükörfordítás)
Definition: „Die Volksschule umfasst die Grundschule, bestehend aus der Grundstufe I und der Grundstufe II sowie bei Bedarf die Oberstufe. Die Grundstufe I umfasst bei Bedarf die Vorschulstufe und die 1. und 2. Schulstufe. Die Grundstufe II umfasst die 3. und 4. Schulstufe.,,	Definíció: Magyarországon általános műveltséget nyújtó, 1–8. osztályig terjedő közoktatási- és nevelési iskolatípus.	Fogalmi összehasonlítás: A két intézménytípus nem feleltethető meg egymással. Az osztrák népiskola olyan önálló oktatási intézmény az osztrák iskolarendszerben, amely kizárólag az általános iskola 1–4. osztályát jelöli.
Az ekvivalencia szintje: részleges		
Magyarázat: A népiskola a német Volksschule tükörszavaként terjedt el, az 1868-as Népiskolai törvényre vezethető vissza, amely alapján általánossá vált a tankötelezettség 6–12 éves kor között, és létrejött a 6 osztályos népiskola. Hazánkban ez a kifejezés mára marginalizálódott. Napjainkban Magyarországon az általános iskola első négy osztályának feleltethető meg.		
Források: https://www.bmbwf.gv.at/Themen/schule/schulsystem/sa/vs.html https://net.jogtar.hu/		

2. Terminus AT: Neue Mittelschule (NMS) /Mittelschule (MS)	Terminus HU: általános iskola felső tagozata	Ekvivalens: új középiskola (tükörfordítás), az általános iskola felső ta- gozata
Definition: Die Mittelschule (MS) vermittelt SchülerInnen von 10 bis 14 Jahren eine grundlegende Allgemeinbildung und bereitet sie auf die berufliche Erstausbildung in einer Lehre oder berufsbildenden mittleren oder höheren Schule (BMS oder BHS) oder eine höhere Allgemeinbildung vor.	Definíció: Magyarorszá- gon általános műveltséget nyújtó, 1–8. osztályig terje- dő közoktató- si- és nevelési iskolátípus.	Fogalmi összehasonlítás: A két intézménytípus nem feleltethető meg egymással. A <i>Mittelschule</i> olyan önálló oktatási intézmény az osztrák iskolarendszerben, amely kizárólag az általános iskola 5–8. osztályát jelöli (10-től 14 éves korig járnak ide a diákok), és felkészíti a tanulókat arra, hogy szakiskolában, szakközépiskolában vagy gimnáziumban tanulhassanak tovább.
Az ekvivalencia szintje: részleges		
Magyarázat: Azt osztrák oktatási reformnak köszönhetően: 2008 szeptemberétől ¹⁰ kísérleti modellként vezették be a „ <i>Die neue Mittelschule</i> ” programot, amely a 2015/2016-os tanévtől kötelező érvényűvé vált, a <i>Hauptschule</i> -kat váltotta fel. A 2019/20-as tanévig volt a neve <i>Neue Mittelschule</i> . A <i>Mittelschule</i> a középfokú oktatás első szintjén foglal helyet az osztrák iskolarendszerben (Sekundarstufe I.)		
Források: https://www.ausbildungskompass.at/info/6-mittelschule/ https://www.bildungssystem.at/fileadmin/user_upload/PDF/Neu_mit_BMB-Logo/Ungarisch_PlatatBS_2016_web.pdf		

¹⁰ 2008. január 9-én született törvény: *Änderung des Schulorganisationsgesetzes BGBl. 26/2008; 242/1962.*

3. Terminus AT: Allgemeinbildende höhere Schule (AHS)	Terminus HU: 8 osztályos gimnázium	Ekvivalens: Magas szintű általános műveltséget adó iskola/ 8 osztályos gimnázium
Definition: „Die allgemein bildende höhere Schule (AHS) umfasst eine vierjährige Unterstufe und eine vierjährige Oberstufe und schließt mit der Reifep-rüfung (Matura) ab.”	Definíció: Magyarországon létezik 8 osztályos gimnázium. A 8 osztályos gimnázium az általános iskola negyedik osztályának befejezését követően kezdhető el, így a tanuló az általános iskola felső tagozatát már a gimnáziumban végzi el.	Fogalmi összehasonlítás: A két intézménytípus megfeleltethető egymással. Az osztrák iskolarendszerben a 8 osztályos gimnázium megnevezése, amely egy 4 osztályos alsó és egy 4 osztályos felső tagozatból áll, érettségivel zárul. A különbség az AHS esetében, hogy nem kötelező végig járni, az első 4 osztály elvégzése után szakközépiskolában vagy szakmunkásképzőben is folytatható a tanulmány.
Az ekvivalencia szintje: teljes		
Magyarázat: Általános képzést nyújtó középiskola, amely érettségivel zárul. Az alsó tagozat (Unterstufe) 10 és 14 éves kor között, míg a felső tagozat (Oberstufe) 15 és 18 év között biztosítja az oktatást. Három különböző fajtája van: – általános gimnázium (Bundesgymnasium = BG) – reálgimnázium (Bundesrealgymnasium = BRG) – közgazdasági gimnázium (Wirtschaftskundlichen Realgymnasien = WKG) AHS-be az ment, akinek továbbtanulási céljai voltak. Az érettséginek magas presztízse van („az érettségizett ember valaki) Ausztriában. Az AHS érettségije feljogosítja arra, hogy a különböző egyetemen továbbtanuljon.		
Források: https://www.oesterreich.gv.at/themen/bildung_und_neue_medien/schule/2/Seite.1760160.html https://www.bildungssystem.at/schule-unterstufe/allgemein-bildende-hoe-here-schule-unterstufe		

4. Terminus AT: Berufsbildende Höhere Schulen (BHS)	Terminus HU: szakközépiskola	Ekvivalens: Magasabb szakmai képzést adó iskola/ szakközépiskola
Definition: „Berufsbildende höhere Schulen vermitteln in fünf Jahren neben einer fundierten Allgemeinbildung eine höhere berufliche Ausbildung und schließen mit einer Reife- und Diplomprüfung ab.”	Definíció: Érettségít adó, szakmai képzést nyújtó középiskola.	Fogalmi összehasonlítás: A két intézménytípus megfeleltethető egymással. Az osztrák iskolarendszerben az 5 éves, szakmát és érettségít adó szakközépiskolák megnevezése.
Az ekvivalencia szintje: részleges		
Magyarázat: Olyan önálló szakközépiskola Ausztriában, amelyben az egységesen öt évig tartó szakképzés mellett az általános műveltséget igazoló érettségít is megkapják a diákok.		
Források: https://www.bildungssystem.at/schule-oberstufe/berufsbildende-hoehere-schule		

5. Terminus AT: Schularbeit	Terminus HU: írásbeli dolgozat	Ekvivalens: írásbeli dolgozat
Definition: „Schularbeiten sind im Lehrplan vorgesehene schriftliche Arbeiten zum Zwecke der Leistungsfeststellung in der Dauer von einer Unterrichtsstunde (in Volksschule), sofern im Lehrplan nicht anderes bestimmt ist.”	Definíció: Magyarországon a témazáró dolgozat áll a Schularbeit terminushoz a legközelebb, de annak a hazai iskolarendszerben nincs akkora jelentősége és súlya, mint Ausztriában a <i>Schularbeitok</i> -nak.	Fogalmi összehasonlítás: A két fogalom nem feleltethető meg egymással, Magyarországon nincs a Schularbeit terminusnak megfelelő fogalom. A Schularbeit olyan a tantervben kötelezően előírt írásbeli dolgozat az osztrák iskolákban, amelyet előre bejelentett időpontokban írnak meg a gyerekek teljesítményértékelés céljából. Ha nem írja meg diák, akkor akár évet is ismételhet.
Az ekvivalencia szintje: részleges		
Magyarázat: A dolgozatok időpontját tantárgyanként a szaktanár az igazgatóval közösen állapítja meg (1. félévben, legkésőbb négy héten belül, a 2. félévben legkésőbb két héttel az adott félév kezdete után). Naponta egy írásbeli dolgozat írátható, a heti darabszám (1 vagy 3) az iskola típusától függően változhat. A népiskolák 4. osztályában ezeknek a dolgozatoknak az eredményétől függ a továbbtanulás. A dolgozatok meghatározott időpontján változtatni nem lehet. A kérdéseket tanár állítja össze.		
Források: https://www.jusline.at/gesetz/lbv/paragraf/7 https://www.das.at/Rund-ums-Recht/Rechtstipps/Schulrecht		

6. Terminus AT: Pflichtgegenstand	Terminus HU: kötelező tantárgy	Ekvivalens: kötelező tantárgy
Definition: Pflichtfach in der Schule in Österreich.	Definíció: Magyarországon is a tantervben meghatározott, kötelezően teljesítendő tantárgyakat jelenti.	Fogalmi összehasonlítás: A két fogalom megfeleltethető egymással. A tantervben előírt, kötelezően oktatandó tantárgy az osztrák iskolákban.
Az ekvivalencia szintje: majdnem teljes		
Magyarázat: Pl. egy reálgimnázium 11. osztályában: etika, német, latin, angol, történelem, szociális ismeretek és politikai képzés, földrajz és gazdasági ismeretek, kémia, fizika.		
Források: https://www.jusline.at/gesetz/schug/paragraf/11# https://www.duden.de/rechtschreibung/Pflichtgegenstand		

7. Terminus AT: Wahlpflichtgegenstände (WPG)	Terminus HU: fakultáció	Ekvivalens: kötelezően választható tantárgy
Definition: In der 6., 7. und 8. Klasse der AHS haben die Schüler die Möglichkeit, in Form von Wahlpflichtgegenständen (WPG) in einem bestimmten Ausmaß Bildungsschwerpunkte zu setzen, die ihren Interessen und Fähigkeiten entsprechen. Am Gymnasium sind insgesamt 8 Wochenstunden zu wählen. Die WPG werden in zwei Gruppen unterteilt: in die Gruppe der zusätzlichen WPG (das sind solche, die im Stundenkanon der Pflichtfächer nicht enthalten sind) und in die Gruppe der vertiefenden WPG (diese Fächer wurden bereits im regulären Unterricht abgedeckt und sind nicht mehr gänzlich neu).	Definíció: Magyarországon leginkább a fakultációnak megfeleltethető tantárgy . Hazánkban a fakultáció a kötelező tantárgyak közül választható ki a 10. osztály végén. Ezt a 11-12. osztályban emelt óraszámban tanulhatja .	Fogalmi összehasonlítás: A két fogalom csak részlegesen nem feleltethető meg egymással. Magyarországon a kötelező tantárgyak közül választható ki . Ausztriában sokkal szélesebb a választható tantárgyak köre. Ezekre külön jelentkezni kell, jegykötelezettséggel jár. Számít az adott tanév sikeres teljesítése szempontjából.
Az ekvivalencia szintje: részleges		
Magyarázat: Például programozás, kutatás a szabadban, mikrobiológia, maraton tréning, színház, zene improvizáció-dráma.		
Források: https://www.jusline.at/gesetz/schug/paragraf/11# http://schulen.eduhi.at/gymschlierbach/verwaltung/wahlpflicht.htm https://www.gymnasiumort.at/service/wahlpflichtgegenstaende https://www.duden.de/rechtschreibung/Pflichtgegenstand		

8. Terminus AT: Verbindliche Übung (VÜ)	Terminus HU: –	Ekvivalens: kötelező gyakorlat
Definition: Die verbindliche Übung (z.B. „Berufsorientierung“) kann integriert in den Unterricht der Pflichtgegenstände geführt werden. Schulautonom ist es möglich, einen eigenen Unterrichtsgegenstand Berufsorientierung (schon ab der 2. Klasse) zu führen.	Definíció: Magyarországon nincs ennek megfeleltethető fogalom. Hasonló tartalmú és tematikájú foglalkozások, előadások a hazai iskolákban leginkább a projekthéten fordulnak elő, de az nem kerül be a bizonyítványba.	Fogalmi összehasonlítás: olyan tanórai foglalkozás vagy „tantárgyjellegű tevékenység”, amely kötelező minden tanuló számára, de nem jár jegykötelezettséggel. Az iskolák maguk dönthetnek ezekről (2. osztálytól kezdve egész érettségiek).
Az ekvivalencia szintje: ekvivalencia hiánya		
Magyarázat: A bizonyítványban is megjelenik, hogy a gyakorlaton részt vett (teljesítette). Ilyen kötelező gyakorlat pl. a közlekedési ismeretek, biciklis vizsga. Ez utóbb 10 évesen tehető le, ez a feltétele az önálló utcai kerékpározásnak.		
Források: https://www.oepu.at/oepualt/index.php/service/rechts-infos/info-a-z/830-unverbueh		

9. Terminus AT: Freigegegenstand	Terminus HU: –	Ekvivalens: szabadon választható tantárgy
Definition: „Unter Freigegegenständen sind jene Unterrichtsgegenstände zu verstehen, zu deren Besuch ebenfalls eine Anmeldung für jedes Unterrichtsjahr erforderlich ist (die also ebenfalls fakultativ sind und freiwillig „gebucht“ werden), die aber beurteilt werden (mit Noten gemäß Notenskala).”	Definíció: Magyarországon nincs ennek megfeleltethető fogalom.	Fogalmi összehasonlítás: Olyan szabadon választható tantárgy az osztrák iskolákban, amelyre minden tanévben külön jelentkezni kell, s amelyet jeggyel értékelnek (az osztályozási skála szerinti osztályzatokkal). Az értékelés nincs hatással az adott tanév sikeres teljesítésére, azaz nem lehet miatta megbukni.
Az ekvivalencia szintje: részleges		
Magyarázat: A szabadon választható tantárgyak csoportja minden iskolában más és más, nagyon széles lehet a választék a különböző iskolai szinteken is. A gyakorlati csoportok 15 diákkal, idegen nyelvek esetében 12 diákkal indulhatnak el. A kisebbségi nyelvek (bosnyák/horvát/szerb, szlovén és magyar nyelv) választásakor a törvény megengedőbb, 8 tanuló jelentkezése szükséges a kurzus elindításához, kilencedik osztálytól pedig 5 tanuló. Ha a tanulók száma nem éri el az osztályban a szükséges minimális tanulólétszámot, egy vagy több iskola több osztályának tanulói is kombinálhatók a minimális létszám elérése érdekében (SchOG 8a/1). Ebben a formában tanulható tárgyak pl.: Bevezetés a tudományos munkába, etika, gépírás, informatika, stb.		
Források: https://www.oepu.at/oepualt/index.php/service/rechts-infos/info-a-z/830-unverbueb https://www.ptsgg.at/index.php/home/unverbindliche-uebungen-und-freige-genstaende.html https://www.jusline.at/gesetz/schug/paragraf/12		

10. Terminus AT: Unverbindliche Übung (UÜ)	Terminus HU: –	Ekvivalens: szabadon választható gyakorlat (tükörfordítása: nem kötelező érvényű gyakorlat)
Definition: Unterrichtsgegenstände, für die man sich freiwillig anmeldet und die nicht benotet werden. Im Zeugnis ist nur eine allfällige Teilnahme vermerkt.	Definíció: Magyarországon nincs ennek megfeleltethető fogalom. Olyan, mintha a szakköröket beépítenénk a tanrendbe.	Fogalmi összehasonlítás: A jegykötelezettséggel nem járó szabadon választható tantárgy, amelyre külön jelentkezni kell. A bizonyítványban csak a részvételt igazolják.
Az ekvivalencia szintje: részleges		
Magyarázat: A gyakorlati csoportok 15 diákkal, idegen nyelvek esetében 12 diákkal indulhatnak el. A kisebbségi nyelvek (bosnyák/horvát/szerb, szlovén és magyar nyelv) választásakor a törvény megengedőbb, legalább 8 tanuló jelentkezése szükséges a kurzus elindításához, kilencediktől pedig legalább 5 tanuló. Ha a tanulók száma nem éri el az osztályban a szükséges minimális tanulólétszámot, egy vagy több iskola több osztályának tanulói is kombinálhatók a minimális létszám elérése érdekében (SchOG 8a/1). Ebben a formában választható tárgyak 11. osztályban pl.: kórus, zenekar, színjátás, kézilabda, magyar nyelv stb.)		
Források: https://www.oepu.at/oepualt/index.php/service/rechts-infos/infos-a-z/830-unverbueb		

6. Összegzés

Tanulmányomban tíz oktatási terminust választottam ki a Termini magyar-magyar szótárból, s ezek terminológiai elemzését készítettem el. A tanulmány megírásával célom többszörös volt: (1) szerettem volna felhívni a figyelmet a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat 2021-ben már kétévztizede folyamatosan zajló határtalanító tevékenységére, (2) a Kutatóhálózat által szinte kezdetektől épített és bővített Termini magyar-magyar szótár hasznosíthatóságára, (3) a szótárban rejlő további lehetőségekre, amely többek között abban rejlik, hogy a szótár egyszerre nyolc ország magyar közösségének a mindennapokban használt államnyelvi kontaktuselemeit, az anyaországhoz képest már marginalizálódott szavait és önálló szóalkotásait tartalmazza. Így a szótár alkalmas a többszemponútú összehasonlításra és elemzésre. (4) Szerettem volna arra is rámutatni, hogy nemcsak a magyar közösségek nyelvi szétfejlődésének voltunk tanúi a Kárpát-medencében, hasonlóan különfejlődtek a környező országok oktatási rendszerei is. S bár látszólag hasonló a szerkezet, mégis különböző gyakorlatok alakultak ki a szomszédos országok mindegyikében.

Míg a rendszerváltás óta a digitalizációnak is köszönhetően nyelvi közeledésről beszélünk, addig az oktatási rendszerek közeledése nem egyértelmű. A magyarországi oktatáspolitikai folyamatosan tesz lépéseket annak érdekében, hogy a környező országok magyar pedagógusai, oktatási szakemberei megismerjék és nyomon tudják követni a hazai közoktatás változásait (továbbképzések, konferenciák, eszmeccserék stb.), s a magyarországi oktatáskutatók, közszolgák is törekednek a környező országok oktatási rendszerének megismerésére, ez tulajdonképpen nemzetpolitikailag fontos.

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy az oktatási rendszerek különfejlődése – ahogy ez a tíz terminus bemutatásával láthatóvá vált – számos problémára felhívja a figyelmet, ezek egyike csupán az a hátrány, aminek a tanuló ki van téve, ha egyik országból a másikba költözik. Ezt a hátrányt fokozza, ha a szülőnek nincs megfelelő ismerete az adott ország közoktatásáról, s ha nincs megfelelő nyelvi kompetenciája ahhoz, hogy az információ megszerzéséért interakcióba lépjen. Mivel a migráció nyugati irányú, célországa a környező országok közül Ausztria, így az ottani oktatáspolitikai és az iskolai előmenetel lehetőségeinek megismerése a migrációs mozgások alkalmával létfontosságú, szociolingvisztikai szempontból pedig hasznos nyelvészet.

Irodalom

- Arntz, Reiner–Picht, Heribert–Mayer, Felix 2009. Einführung in die Terminologearbeit. Hildesheim, Georg Olms Verlag. Zürich–New York. (6. Aufl.).
- Benő Attila–Péntek János szerk. 2011. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat 10 éve. Gramma – SZTANYI. Dunaszerdahely–Kolozsvár.
- Fóris Ágota–Bölcskei Andrea (szerk.) 2019. Terminológiasztratégiai kihívások a magyar nyelvterületen. L'Harmattan Kiadó–OFFI Zrt. Budapest.
https://www.offi.hu/sites/default/files/media/files/terminologiasztrategiai_kihivasok.pdf
- Karcsay Sándor 1978. Szakszöveg – szakfordítás. Tudományos és műszaki tájékoztatás 25: 515–522. <https://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/8562>
- Langerné Buchwald Judit 2017. Ingázó diákok avagy tanulási célú ingázás az osztrák–magyar határ mentén. Fakultás Kiadó. Budapest.
- Szoták Szilvia 2019. Értjük egymást? Oktatásterminológiai különbségek a magyar–magyar kommunikációban. In: Szoták Szilvia (szerk.) Diszciplínák találkozása – nyelvi közvetítés a 21. században. OFFI Zrt. Budapest. 247–259.
<https://150.offi.hu/sites/default/files/media/pdf/20-%20Szot%c3%a1k%20Szilvia.pdf>
- Szoták Szilvia 2018. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat terminológiai tevékenysége – A Termini magyar–magyar szótár jogi vonatkozásai. Magyar Jogi Nyelv 25–29.
- Szilvia 2017a. Gondolatok nyelv és gazdaság viszonyáról. In: Gróf Annamária–Kolláth Anna–Szoták Szilvia (szerk.) Szélrózsza. Termini Egyesület. Budapest. 72–83.
- Szoták Szilvia 2017b. A Termini magyar–magyar szótár burgenlandi gyakorlati példái. In: Fábián Zsuzsanna (szerk.) Szótárírás a Kárpát-medencében. A magyar és a szomszédos országok többségi nyelveinek kétnyelvű szótárai. Lexikográfiai füzetek 8. 228–241.
- Tamás Dóra Mária 2019. Bevezetés a jogi terminológiába a terminológus szemüvegén át. OFFI Zrt. Budapest. https://www.offi.hu/sites/default/files/media/files/bevezetes_a_jogi_terminologiaba.pdf
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. Bevezetés. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) A magyar nyelv jelene és jövője. Gondolat Kiadó. Budapest. 19–31.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013. A határtalanítás az Osiris idegen szavak szótárában és a szókészlet.
Magyar Nyelv 137(4): 379–398.

CSERNICSKÓ ISTVÁN – MÁRKU ANITA

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem – Pannon Egyetem

csernicsko.istvan@kmf.org.ua

<https://orcid.org/0000-0003-4512-988X>

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

marku.anita@uni-eszterhazy.hu

<https://orcid.org/0000-0001-8976-117X>

Ízelítők a Termini magyar–magyar szótár kárpátaljai anyagából¹

1. Bevezetés

Húsz évvel ezelőtt, 2001-ben jött létre a Magyarországgal szomszédos államokban működő magyar nyelvészeti kutatóhelyek hálózata, a Termini Kutatóhálózat (Péntek 2009).² 2011-ben, a kutatóhálózat fennállásának első kerek, tizedik évfordulóján reprezentatív kötetben mutattuk be, kik vagyunk, mivel foglalkozunk (Benő–Péntek szerk. 2011). Amint a Magyar Nyelvőr jelen számában fentebb közölt tanulmányokból is kiderül, a közös kutatási programok egyike a Magyarországon kívül beszélt és írott magyar nyelvváltozatok sajátos szókészleti elemeinek gyűjtése, rendszerezése, elemzése. A 2007 óta online is elérhető szótárunkba³ azokat a magyarországiaktól eltérő, idegen eredetű (az adott régió magyar nyelvhasználatában rendszerint az államnyelvből származó vagy kontaktushatásra visszavezethető) szavakat, szójelentéseket gyűjtjük össze, amelyeket a Kárpát-medencében, Magyarország határain túl élő őshonos magyar kisebbségi közösségekben használnak. A kizárólag valamely Magyarországgal szomszédos államban használt szavak, szókapcsolatok mellett azokat a lexémákat is gyűjtjük az adatbázisba, amelyek Magyarországon is használatosak, de más jelentésben (Lanstyák et al 2011; Benő et al 2020).

1 Csernicskó István, Márku Anita 2021. Ízelítők a Termini magyar–magyar szótár Kárpátaljai anyagából. *Magyar Nyelvőr* (145) 4: 417–431.

2 <https://termini.nytd.hu/>

3 <http://termini.nytd.hu/htonline/htlista.php?action=firstpage>

Mivel ez az online szótári adatbázis a magyarral a Kárpát-medencében érintkező számos nyelvből (főként a Magyarországgal szomszédos országok államnyelveiből, többségi nyelveiből: szlovák, ukrán, orosz, román, szerb, horvát, szlovén, német) tartalmaz (főként) közvetlen kölcsönszokat, az adatbázis a magyar és az indoeurópai nyelvek közötti kontaktusok vizsgálatának gazdag forrása. Mivel nem papíralapú, hanem internetes szótári adatbázisról van szó, az egyes szócikkek szerkesztése során gyakorlatilag nincsenek terjedelmi korlátok, így a sok élőnyelvi példamondat, a bő kontextus lehetővé teszi a jelentésárnyalatok elkülönítését, a stílusminősítések pontosítását. A könnyen kereshető adatbázisban a címszavak számos szempont szerint listázhatók: régió, stílusminősítés, átvett nyelv, szófaj, fogalomkör stb.

2. Azonosságok és különbségek: néhány példa

Az online szótári adatbázis elemzése alapján kiderül, hogy számos olyan kölcsönszó használatos a Magyarországgal szomszédos országok magyar nyelvváltozataiban, amelyek nem csupán egy, hanem több régióban is ismertek. Így például a pólóing, illetve ujjatlan sporting megnevezésére több régióban találunk hasonló szavakat: Er⁴ *majó* 'ujjatlan sporting, trikó', Ka *májka* 'ua', Va, Hv *majica* 'pólóing, atlétatrikó'; Mv *májca* 'pólóing'. A különféle üdítőitalok neve is hasonló a legtöbb régióban: Er *szukk* 'üdítőital', 'szörp', Ka *szok* 'gyümölcsle', Mv *szok* 'gyümölcsle, üdítőital, szörp', Hv *szók* és Va *szokk* 'gyümölcsle, üdítőital, szörp'. Egy-egy esetben előfordulnak több (öt, hat, hét) régióra kiterjedő teljes hangalakú és jelentésbeli azonosságok is a közvetlen kölcsönszavak között. Például Er, Fv, Öv, Va, Hv, Mv *cirkula* 'körfürész'; Fv, Va, Hv, Mv, Ka *szesztra* '(kórházi) nővér, ápolónő'; Fv, Va, Hv, Mv, Öv, Ka *tunel* 'alagút'; Fv, Va, Hv, Mv, Ka *vetrovka* '(szél)dzseki' stb. Annak a betegségnek a megnevezésében pedig, amelyet Magyarországon *influenza*ként ismernek, inkább a magyarországi magyarok számítanak kivételnek, hiszen ezt minden szomszédos államban nagyjából hasonlóan nevezik meg a magyarok: Er, Va, Hv, Mv *gripa*, Ka *gripp*, Öv *grippe*, Fv *chripka* (standard magyar: influenza). Hasonló mondható el a minden Magyarországgal szomszédos állam magyar közösségeiben *szeminárk*ént megjelenő, 'szeminárium; továbbképző tanfolyam' jelentésben előforduló lexémáról:

4 Az egyes rövidítések az alábbi országokban élő magyar közösségeket jelölik: Fv: Felvidék, Szlovákia; Ka: Kárpátalja, Ukrajna; ER: Erdély, Románia; Va: Vajdaság, Szerbia; Hv: Horvátország; Mv: Muravidék, Szlovénia; Öv: Örvidék, Ausztria; HU: Magyarország.

csak a magyarországi magyarok körében nem használatos a szó ebben a hangalakban. Több olyan lexéma is szerepel az online szótári adatbázisban, amelyek azonos hangalakúak ugyan, ám más-más jelentés kapcsolódik hozzájuk az egyes régiókban. A ht-listában szereplő *blokk* szónak például a következő jelentéseit találhatjuk:

- 1) Fv, Va, Ka, Hv, Mv, Öv '(lakótelepi) panelház, tömbház';
- 2) Ka 'karton (cigaretta)';
- 3) Va, Hv 'agyagból égetett üreges építőelem'.

A 2007-ben Budapesten kiadott idegen szavak szótára (Tolcsvai Nagy szerk. 2007: 137) tartalmazza a *blokk* szó fenti jelentéseit, és ezek mellett további 13 jelentést ad meg. A fenti három jelentésnél a közmagyar szótár jelzi, hogy ezek a jelentések csak a magyar nyelv jelzett állami változataiban fordulnak elő.

3. Néhány példa a szótár kárpátaljai anyagából

A folyamatosan bővülő online szótári adatbázisban 2021 októberében 880 olyan szócikk található, amelyben szerepel a Ka rövidítés, vagyis ennyi olyan szót, szókapcsolatot, jelentést regisztrál a szótár, amelyek előfordulnak a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban (is).

A több régióban előforduló kölcsönszavak mellett természetesen számos olyan szó is használatos Kárpátalján, amelyek csak a magyar nyelvterület ezen részén ismertek. Ezeknél elsősorban az orosz (hiszen Kárpátalja 1945 és 1991 az orosz nyelvet preferáló Szovjetunió része volt) és az ukrán az átadó nyelv. Ezek a szavak jelentős részben olyan fogalmak, tárgyak, intézmények stb. megnevezésére szolgálnak, amelyeket a kárpátaljai magyar beszélők a magyar nyelvterület több államba szakadása előtt nem (nagyon) ismertek (Lanstyák 2008: 123). Ilyen például a 'a szovjet (és az utódállamok) hadseregében az idős katonáknak a fiatalokkal szembeni kegyetlen bánásmódja' jelentésben ismert, orosz eredetű *gyedovcsina*. Figyelemre méltó, hogy a szlovákiai magyar nyelvhasználatban hasonló jelentésben ('hadseregben, kollégiumban fiatalabbak, gyengébbek zaklatása') ismert a *sikanéria* lexéma.

Vannak azonban olyan elemek is az online szótári adatbázis kárpátaljai felségjelzésű részében, amelyek szorosan kapcsolódnak a 2004-es narancsos forradalom, illetve a 2014-es méltóság forradalma után felgyorsult társadalmi, politikai, közigazgatási átalakulásokhoz, valamint a 2014 tavaszán kitört kelet-ukrajnai fegyveres konfliktus eseményeihez.

Az egy évtizednyi különbséggel egymást követő két ukrainai forradalom során egyaránt központi, szimbolikus szerepet játszott az a tér, ahol az események nagy része történt: az ukrán főváros ukránul *Майдан незалежності*, azaz Függetlenség tere nevet viselő közterülete. A forradalmakról szóló hírek és tudósítások révén a tér nevéből köznevesült a majdan lexéma, amely ma már nemcsak a kijevi főteret, hanem az ott lezajlott eseményeket is jelenti, amint ez a Termini magyar–magyar szótárban a *majdan* szócikkben található példamondatból is kitűnik: „Nagyszabású, véres cirkusz a köztereken ide, háború Donbászban oda, a pénzpumpa ugyanúgy működött tovább. A majdanok kifutása tovább erősíti a fenti felfogást.”

Az ukrainai politikai válságok sorozatához köthető két további tulajdonnév köznevesülése: a *tyituska* és a *porohobot*. A *tyituska* főnév azokat a (rendszerint jó fizikumú, fiatal) személyeket jelöli, akik megfelelő fizetség fejében felbérelhetők, hogy politikai tüntetéseken vegyenek részt, vagy zavarkeltést provokáljanak a politikai ellenfelek nyilvános (kampány) rendezvényein. A *tyituska* köznév egy Vagyim Tyituska nevű bilacerkvai személy nevéből köznevesült, aki politikai megrendelésre támadt ellenzéki újságírókra. A negatív jelentéstartalmú lexéma ma már általában jelöl minden, politikai eseményeken rendbontást kezdeményező személyt, mint ebben a példamondatban: „Sportos külsejű emberek egy csoportja kezdetben elállta Hricenko útját, majd a politikust kísérő híveire támadt. Néhányat közülük a »tyituskák« megverték”.

A *porohobot* lexéma a 2019-es ukrainai elnökválasztások előtti időszakban jelent meg az ukrán politikai szakzsargonban és a politikai újságírásban, majd onnan átkerült a kárpátaljai magyar lapok, hírportálok szókincsébe is. A *porohobot* Petro Porosenko ukrainai politikus nevéből alakult, és az egykori elnök feltétlen híveit, politikai aktivistáit, pártjának tagjait jelöli, mint például ebben a példamondatban: „Az utóbbinak különösen azért van nagy jelentősége, mivel az ellenzéki párt és maga Porosenko is jelentős médiával rendelkezik, lásd a Prjamij és a Pjatij tévécsatornákat, valamint a »szövetséges« Eszpresszót, továbbá a lojális szakértők, bloggerek és egyéb világhálós írogatók hálózatát, akiket a köznyelv porohobotokként emleget”.

Több olyan szó is megjelenik a magyar–magyar online szótárban, amelyek a kelet-ukrainai fegyveres konfliktushoz kapcsolódnak. Ilyen például az ukrán *Антитерористична операція* szó szerkezetből létrejött, ’antiterrorista operáció, terrorellenes hadművelet’ jelentésben használt ATO mozaikszó, amely a 2014 áprilisában a kelet-ukrainai Donyeck és

Luhanszk megyék területén kirobbant, több ezer áldozatot követelő fegyveres konfliktus megnevezésére szolgál. Ebből jött létre az ATO-s melléknév és főnév, amely egyrészt az ATO-val kapcsolatos fogalmak, tárgyak, események jelzője (például: *ATO-s veszteség*, *ATO-s múzeum*, *ATO-s veterán*), másrészt azokat a fegyvereseket jelöli, akik az ukrán kormányerők oldalán vettek, vesznek részt a harcokban.

4. Egy törvény – több címszó

Közhely, hogy a szókészlet változásai szorosan és gyorsan követik a társadalmi átalakulásokat. Egy ukrainai törvény és az általa előírt közigazgatási reform következményeként például több új címszó jelent meg a Termini magyar–magyar szótárában. Ukrajnában a Verhovna Rada⁵ (a parlament) 2015-ben fogadta el az *Önkormányzatok önkéntes egyesüléséről szóló törvényt*, amellyel kezdetét vette az ukrán közigazgatási reform, amelyet decentralizáció néven emlegetnek az ukrán sajtóban, és így került az ukrán *децентралізація* megfelelőjeként a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba a *decentralizáció* lexéma. Bár az Osiris Idegen szavak szótára (lásd Tolcsvai Nagy szerk. 2007: 208) tartalmaz *decentralizáció* szócikket, abban 'a döntések minél alacsonyabb szintre helyezése egy intézményen belül' jelentés szerepel. A kárpátaljai magyar nyelvhasználatban azonban a decentralizáció 'a járások összevonását, illetve korábban önálló települési önkormányzatok nagyobb, több egységből álló önkormányzati társulásokba való egyesítését eredményező közigazgatási reform' jelentésben használatos.

A jogszabályban előírt közigazgatási reform során Ukrajnában számos járást vontak össze, illetve a helyi városi és falusi önkormányzatoknak társulás révén úgynevezett *kistérségekbe* (*hromada* vagy *OTH*) kellett szerveződniük. A decentralizáció keretében Ukrajnában a korábban létező 490 járásból az összevonások révén 136 új járás alakult. Kárpátalja 13 járasa helyén például mindössze 6 (Ungvári, Munkácsi, Beregszászi, Huszti, Técsői és Rahói) járás maradt, míg a korábbi 337 helyi önkormányzat 64 kistérségbe szerveződött a régióban (Csernicskó et al. 2021: 112–43).

A törvényileg előírt közigazgatási összevonások kapcsán nemcsak a *decentralizáció* lexéma került be a Termini online szótárba, hanem a több korábbi települési önkormányzat egyesülése révén létrejött önkormányzati társulást megnevező, egyébként szinonim kistérség, *hromada/hromáda*, illetve *OTH/OTG* szócikk is.

5 Lásd a Verhovna Rada szócikket a Termini magyar–magyar szótárban.

hromada (hromáda) (fn) ~k, ~t, ~ja. (Hiv) (Pol) Ka (ált) (szak+közél) (köz) (új) kistérség, közigazgatási egység; egyesített területi közösség; az ukrainai decentralizáció folyamán létrejött településtársulás ♠ Ka Magyar szempontból sikeresnek nevezte a hromadák kialakításáról elfogadott tervezetet Barta József, a Kárpátaljai Megyei Tanács első helyettese, a KMKSZ alelnöke. (<http://www.karpatalja.ma>) ♠ Ka A politikus szerint a megyei adminisztráció által benyújtott kialakítási terv is kedvező volt, de sikerült tovább bővíteni a magyar érdekeltségű kistérségek számát, miután a szürtei és a kaszonyi hromada is megkapta a szükséges szavazatokat. (<http://www.karpatalja.ma>). [ukr громада 'ua'] (→kistérség, OTG, OTH)

kistérség (fn) ~k, ~t, ~e. **kistérség** (fn) ~ek, ~et, ~e. (Hiv) (Pol) Ka (ált) (szak+közél) (köz) (új) közigazgatási egység; egyesített területi közösség; az ukrainai decentralizáció folyamán létrejött településtársulás. ♠ Ka A decentralizációval foglalkozó szakemberek 2019-es mutatókat összegezve mérték fel az eddig megalakult kistérségek működésének hatékonyságát. (<https://kiszoz.net>). ♠ Ka Minden kistérségben folyamatban van a koronavírus elleni védőoltások beadása, ám a legtöbb helyen még mindig nagyon alacsony az oltakozási kedv. (<https://karpatalja.ma>). [az ukr громада 'ua' fordítása] (→hromada, hromáda, OTG, OTH)

OTH [otehe] (fn) ~k, ~t, ~je. (Hiv) (Pol) Ka (id) (szak+sajtó) (köz) egyesített területi közösség; az ukrainai decentralizáció folyamán létrejött településtársulás; kistérség ♠ Ka Február 3. és 14. között kényszerszünetet vezetnek be a Munkácsi településtársulás (egyesített területi közösség, OTH) területén. (<http://life.karpat.in.ua>). [ukr betűszó OTГ, Об'єднана територіальна громада 'ua'] (→OTG, hromada, kistérség)

OTG [otege] (fn) ~k, ~t, ~je. (Hiv) (Pol) Ka (ált) (közél) (köz) (új) egyesített területi közösség; az ukrainai decentralizáció folyamán létrejött településtársulás ♠ Ka Az egyesített területi hromadák (OTG) – melyekből jelenleg Ukrajnaszerte 640 alakult –, működésének hatékonyságát Demjancsuk számokkal támasztotta alá. (<https://karpathir.com>). [ukr betűszó OTГ, Об'єднана територіальна громада 'ua'] (→OTH, hromada, kistérség)

A decentralizáció révén létrejött hromada/hromáda vagy kistérség, esetleg OTH/ OTG élén az önkormányzati választások keretében megválasztott tisztségviselő, a sztároszta vagy előljáró áll.

sztároszta (fn) ~k, ~t, ~ja. (...) 4. (Hiv) Ka (ált) (közh) (köz) a decentralizáció néven emlegetett ukrainai közigazgatási reform nyomán létrejött kistérségek választott vezetője, elöljárója ♠ Ka Természetesen ez a lista is módosulni fog, hiszen biztosan lehet tudni, hogy Petei Judit a KMKSZ megyei frakciójának lesz a tagja, s feltehetően olyanok is lesznek, akik sztároszták maradnak az új közigazgatási rendszerben. <https://kiszo.net>. [or/ukr староста 'elöljáró, vezető' < or старейшина 'elöljáró'] (→elöljáró)

elöljáró (fn) ~k, ~t, ~ja (Hiv) (Pol) Ka (ált) (közh) (köz) (új) a decentralizáció néven emlegetett ukrainai közigazgatási reform nyomán létrejött kistérségek választott vezetője, elöljárója ♠ Ka Az említett önkéntes egyesülésről szóló törvény a községi elöljárónak (sztároszta) egyetlen közhatalmi funkciót határoz meg (<https://www.umsz.com.ua>) [ukr староста 'ua' fordítása] (→sztároszta)

A fenti példák alapján látható, hogy egyetlen új törvény akár nyolc új szó(jelentés) megjelenését eredményezheti a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban, ez pedig akár nyolc új szócikk kialakítását vonhatja maga után a Termini online szótárban (*decentralizáció, hromada, hromáda, kistérség, OTH, OTG, elöljáró, sztároszta*). Hogy aztán a párhuzamosan használatos, szinonim *hromada, hromáda, kistérség, OTH, OTG* közül mely(ek) marad(nak) fenn hosszabb távon, csak az idő mutatja meg.

5. A szótárban szereplő szóanyag társadalmi vonatkozásai

Az ukrainai forradalmak és politikai átrendeződések természetesen nemcsak a politikai terminológiában hagytak nyomot. Figyelemre érdemes például az országban zajló jogszabályi változások következtében megjelent új lexéma: a dekommunizáció.

Az ukrán *декомунізація* lexéma a Szovjetunió Kommunista Pártja mint állampárt uralta szovjet korszakból megmaradt emlékművek, valamint település-, intézmény- és közterületi nevek eltüntetésének, felcserélésének folyamatát, illetve ennek a folyamatnak az eredményeit jelöli Ukrajnában. Maga a dekommunizáció egy 2015-ben elfogadott törvénycsomag alapján ment végbe, és egyrészt jelentős következményekkel járt, másrészt időnként megmosolyogtató közjátékok jellemezték (Fedinec–Csernicskó 2016a, 2016b; Csernicskó 2019: 189–205).

2015 októberében az Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézete a dekommunizációs törvényekre hivatkozva közétett egy 520 nevet

tartalmazó listát azokról a személyiségekről, akikről nem lehet intézményt, közterületet elnevezni Ukrajnában.⁶ A listában csak olyan személyek neve szerepelt, akikre az ukrainai települések és közterek még bármilyen módon emlékeztettek. Így például rajta van a listán Lenin, illetve Marx és Engels is. Nincs viszont a listában Sztálin, akiről már rég nincs elnevezve semmi Ukrajnában. A listában viszonylag kevés író, költő van. A törvény és a névsor alapján tehát Ukrajnában továbbra is szerepelhet közterület névadójaként például Makszim Gorkij és Vlagyimir Majakovszkij, akikről a 2012. évi CLXVII. számú, „egyes törvényeknek a XX. századi önkényuralmi rendszerekhez köthető elnevezések tilalmával összefüggő módosításáról” címet viselő törvény,⁷ pontosabban az ennek alapján készült akadémiai állásfoglalás⁸ szerint Magyarországon nem lehet közterületet elnevezni. Mint ahogyan Ukrajnában nem tiltott az 1848/1849-es szabadságharc leverését ellenző orosz cári tisztet kitaláló kommunista író, Illés Béla neve sem. A kárpátaljai Beregszász városában még 2021 októberében is utca viseli a nevét. Irodalmi kitalált személy is akad a tiltott nevek között: Pavel Korcsaginé, aki Nyikolaj Osztrovszkij Ahogy az acélt megedzik című regényének hőse. Egyetlen még élő személy szerepel a Nemzeti Emlékezet Intézete által összeállított névsorban: Valentyina Tyereskova, az első női úrhajós. A legfőbb ok, amiért oda került: 2014-ben szimbolikus szerepet vállalt a Krím Oroszország általi megszállását övező politikai propagandaakcióban.

A hosszú tiltólistában egyébként három magyar név található: Kun Béla, Zalka Máté és a kevésbé ismert Gavró Lajos neve. Kunról ez olvasható a listában: „A Krími Forradalmi Bizottság elnöke. A vörös terror megszervezője a Krímen.”⁹ Zalka bűne, hogy „részt vett a szovjet hatalom kiépítésében Ukrajnában”.¹⁰ Gavróról annyit jegyeznek meg, hogy „Kijev

6 Список осіб, які підпадають під закон про декомунізацію. <http://www.memory.gov.ua/publication/spisok-osib-yaki-pidpadayut-pid-zakon-pro-dekomunizatsiyu>

7 2012. évi CLXVII. törvény egyes törvényeknek a XX. századi önkényuralmi rendszerekhez köthető elnevezések tilalmával összefüggő módosításáról. <http://mkogy.jogtar.hu/?page=show&docid=a1200167.TV>

8 Összefoglaló a XX. századi önkényuralmi rendszerekhez köthető elnevezésekkel összefüggő szakmai vizsgálatról. http://mta.hu/data/dokumentumok/hatteranyagok/akademiai_szabalyozasok/osszefoglalo_XX_szazadi_onkenyuralmi_rendszerek_b.pdf

9 Kun a tanácsköztársaság bukása utána a Szovjetunióba menekült, ahol kinevezték a Krími Forradalmi Bizottság elnökévé.

10 Zalka Máté (született Frankl Béla) katona volt az első világháborúban, Doberdónál is harcolt az olasz fronton. 1916-ban orosz fogságba esett, és az 1917-es fordulat után a kommunizmus híve lett. Részt vett az oroszországi polgárháborúban. 1936-tól Lukács

katonai parancsnoka a város bolsevik megszállása idején 1919-ben”.¹¹ A lista szerint van magyar vonatkozása Georgij Zsukov marsallnak is, az ő neve mellett indoklásként ugyanis egyebek mellett az is szerepel, hogy „a magyar forradalom egyik eltiprója 1956-ban”.¹² A Nemzeti Emlékezet Intézetének összesítése szerint az ország településeinek 3 százalékát kellett átnevezni a jogszabály értelmében. A 2016. július 15-i állapot szerint összesen 987 város, nagyközség és falu, továbbá 25 járás kapott új nevet (Korolenko et al. 2017: 137). Ezek egy része azonban a de facto Oroszországhoz csatolt Krím félszigeten, illetve a kelet-ukrajnai szakadárok által ellenőrzött területen található.¹³ Ezeknek a településeknek az átnevezésénél nem volt arra mód, hogy a helyi önkormányzatoktól kérjenek javaslatot az új névről, ezért a Nemzeti Emlékezet Intézete tett erről javaslatot a parlamentnek (Korolenko et al. 2017: 137). Az más kérdés, hogy a Krím immáron orosz hatóságai vagy a donyecki és luhanszki szakadárok a legkevesbé sem foglalkoznak azzal, hogy Kijevben időközben átneveztek egyes járásokat, településeket. Kijev úgy hidalta át ezt a problémát, hogy az érintett területekre vonatkozó átnevezési döntések nem a kihirdetés napján lépnek hatályba, hanem majd csak a területek fölötti kontroll visszaszerzése után (Korolenko et al. 2017: 137).

A Nemzeti Emlékezet Intézete olyan útmutatókat, infografikákat is közzétett a honlapján, amelyek arról tájékoztatták a polgármestereket, hivatalnokokat, a közvéleményt, mi a módja a települések, közterületek vagy intézmények névváltoztatásának, összefoglalóan bemutatták a betiltott jelképeket.¹⁴ A közterületek (utcák, terek) átnevezését egy 150 oldalas informatív broszúra mutatta be lépésről lépésre.¹⁵ Ukrajna akkori elnöke, Petro Porosenko államfő bizakodva jelentette ki: nemzetbiztonsági érdek

Pál tábornok néven a spanyolországi polgárháborúban harcolt a 12. nemzetközi brigád parancsnokaként, ahol 1937-ben elesett. A Doberdó című regény írója. A szovjet korszakban a kárpátaljai Ungvár egyetlen magyar tannyelvű iskolája viselte a nevét (ma Dayka Gábor Középiskola).

11 A Máramaros vármegyéből származó Gavró az első világháborúban orosz fogságba esett, ahol belépett a kommunista pártba. A vörösök oldalán részt vett az oroszországi polgárháborúban. Később különböző párt- és katonai megbízásokat teljesített, főként a Szovjetunió távol-keleti területein. Ahogyan Kun Béla, ő is a szovjet terror áldozata lett: 1937-ben letartóztatták, 1938-ban kivégezték.

12 Zsukov a második világháború hősei közé tartozik, Leningrád felszabadítója, Berlin egyik elfoglalója.

13 Zsukov a második világháború hősei közé tartozik, Leningrád felszabadítója, Berlin egyik elfoglalója.

14 https://mega.nz/#F!o5AVHawA!Ql1QLpqpMmc41_ysUIY0RQ!0gJXBYDK

15 <http://www.memory.gov.ua/sites/default/files/perejmenuvannja-vulyc.pdf>

a dekommunizáció mielőbbi befejezése.¹⁶ Ennek ellenére nem minden település fogadta örömmel a gyakran csak felülről erőltetett átnevezést. E tekintetben tanulságos Dnyipropetrovszk város névváltoztatási hercehurcája.

A II. (Nagy) Katalin orosz cárnő uralkodása idején, a 18. század végén alapított település a *Katerinoszláv* (Катеринослав) nevet kapta. Azon a helyen azonban már korábban, a 17. században állt egy *Kodak* nevű erőd, amely a lengyel–litván nagyfejedelemség keleti határát jelző erődítmény volt. Rövid ideig (1798–1801 között) a település viselte a *Novoroszijszk*, illetve (1918–1919-ben) a környék kozák szicsekhez kapcsolódó törtérete utaló *Szicseszlav* nevet is. E megszakításoktól eltekintve azonban 1784 és 1926 között *Katerinoszláv* volt a neve. A város a szovjet hatóságoktól kapta 1926-ban oroszul a *Dnyepropetrovszk*, ukránul a *Dnyipropetrovszk* nevet a Dnyeper folyóról, illetve Grigorij Petrovszkij szovjet–ukrán politikusról. Petrovszkij neve is szerepel azonban azoknak a történelmi személyiségeknek a sorában, akikről nem lehet semmit sem elnevezni Ukrajnában.¹⁷

Az Ukrajna legnagyobb folyója mellett elterülő megyeszékhely új nevének kiválasztása során több történelmi névvel is számolni kellett tehát, és ennek megfelelően számos névjavaslat merült fel. Ám kétségkívül a legeredetibb ötlettel a városi önkormányzat¹⁸ és Olekszandr Vilkul¹⁹ ellenzéki parlamenti képviselő állt elő. A Vilkul által a parlament elé törvénytervezetként beterjesztett elképzelés szerint²⁰ Dnyipropetrovszk névváltoztatás utáni új megnevezése: *Dnyipropetrovszk*...

A javaslat lényege, hogy a város nevében előtagként megmarad a Dnyeper (ukránul Dnyipro) folyó neve, de a szovjet–ukrán politikus helyére (Szent) Péter (ukránul: Petro) apostol kerül. Azaz: a település neve

16 Порошенко: Декommунизация должна быть завершена. <http://korrespondent.net/ukraine/3682845-poroshenko-dekommunyzatsiya-dolzhna-byt-zavershena>

17 Petrovszkij (1878–1958) ukrán családba született forradalmár, szovjet párt és közéleti személyiség volt. 1922-ben ukrán részről ő írta alá a Szovjetunió megalakulásáról szóló szerződést.

18 Депутати змінили «інтимологію», щоб зберегти назву Дніпропетровську. <http://www.pravda.com.ua/news/2015/12/29/7094054/>

19 Вілкул пропонує перейменувати Дніпропетровськ у Дніпропетровськ. <http://www.pravda.com.ua/news/2016/02/4/7097863/>

20 Проект Постанови про збереження найменування міста Дніпропетровськ Дніпропетровської області (щодо зміни етимології найменування міста - визначення найменування міста Дніпропетровська за назвою ріки Дніпро та на честь Святого Апостола Петра). http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58036

továbbra is Dnyipropetrovszk marad ugyan, de név etimológiája módosul: Dnyipro + Petrovszkij helyett Dnyipro + (Szent) Péter/Petro apostol lett volna a névadó.

Nemzeti Emlékezet Intézete a javaslat kapcsán így foglalt állást: „Valós párbeszédet kell folytatnunk a múltról. Ezek a játékok és trükkök a totalitarizmus véres öröksége körül istenkáromlás és sértés az áldozatok millióinak emléke előtt. A régi név elutasítása a történelmi név vagy egy új elnevezés keresését feltételezi, nem pedig a régi név új magyarázatának kitalálását.”²¹ Andrej Portnov történész a település neve kapcsán már korábban elindult vitát összefoglalva találóan jegyezte meg: „jelzésértékű, mennyire nem beszélnek arról, a város orosz történelmét hogyan lehetne úgy integrálni a mai hivatalos narratívába, hogy az egyensúlyt teremtsen a valódi és képzelt, politikailag veszélyes tartalmak között; hogyan lehetne a katalini fejezetet (a kozák fejezettel együtt) a pillanatnyi politikai harc fegyveréből turisztikai védjeggyé és a város sajátos történelmi emlékezetének elemévé alakítani. Nem kevésbé fontos, hogy [...] marginalizálva van a lengyel történelem, pedig a 17. században keletkezett Kodak, mint a Rzecz Pospolita legkeletibb erődtítménye, ily módon tudná betölteni szerepét a régió »európaiságának« konstruálásában” (Portnov 2009: 38). Végül egyébként hosszas vita után egy 2016. május 19-én hozott parlamenti határozat alapján Dnyipropetrovszk új neve – a folyóval azonos – *Dnyipro* lett.²² Más városok sem nyelték le némán az átnevezés kényszerét. Így például *Kirovohrad* (Кіровоград) lakossága is tiltakozott az ellen, hogy *Kropivnickij* (Кропивницький) lett az új neve. A helyi hatóságok a témában folytatott polémia során javasolták, hogy a település kapja vissza eredeti, az 1775-ös városalapításkor kapott és az 1924-es első átnevezésig viselt *Єлисаветград* (Jeliszavetgrád) nevet, amelyet a központi hatóságok azzal utasítottak el, hogy az a cári Oroszországra utal (Korolenko et al. 2017: 140).²³

A kijevei hatalom – nem törődve az ellenkezéssel – parlamenti határozatokkal változtatta meg tehát az ellenálló települések nevét. Így 2016-tól a két említett megyeszékhely is új néven szerepel Ukrajna térképén. A két megye azonban maradt a régi nevén: *Dnyipro* városa továbbra is

21 <http://www.memory.gov.ua/news/faq-use-shcho-vi-khotili-diznatisya-pro-dekomunizatsiyu>

22 Постанова Верховної Ради України № 1375-19 «Про перейменування міста Дніпропетровськ Дніпропетровської області» від 19.05.2016 р. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1375-19>

23 В Кіровограді митинги из-за переименования города. <http://korrespondent.net/ukraine/3608275-v-kyrovohrade-mytynhy-yz-za-pereymenovanyia-horoda>

Dnyipropetrovszk megye (Дніпропетровська область), *Kropivnickij* pedig *Kirovohrád* megye (Кіровоградська область) székhelye. Hogy itt miért maradhatott meg a kommunista múlthoz kötődő név? Mert a megyék átnevezéséhez az alkotmányt is módosítani kell, amely – az ország közigazgatási felosztását meghatározó 133. cikkelyben – konkrétan megnevezi az ország megyéit, köztük Dnyipropetrovszk és Kirovohrád megyét is (Korolenko et al. 2017: 135). Az alkotmánymódosításhoz azonban máig nincs meg a kétharmados többség.

A Magyarországgal szomszédos Kárpátalján is nyilvánosságra hozták a dekommunizációs törvény értelmében átnevezendő települések és közterületek listáját, ahol két település és 558 közterület megnevezése szerepelt.²⁴ Az egyik átnevezendő település, Komszomolszk az 1947-ig használt Nyimecka Mokra (Німецька Мокра/ Németmokra) helységnévhez tért vissza. A másik átnevezendő falu Zsovtneve (Жовтневе) község volt, amely eredetileg az 1917-es nagy októberi szocialista forradalomra utalva kapta a nevét; az ukrán *жовтень* (zsovteny) szó jelentése 'október', a *жовтневе* nagyjából azt jelenti: októberi. A helyi önkormányzat azonban megtagadta a névváltoztatást. Indoklásuk szerint a község nem az 1917-es pétervári fegyveres puccsról, hanem a helyi, jellegzetesen sárgás színű agyagos talajról kapta a nevét; a település neve így szerintük az ukrán *жовтуї* (sárga) melléknévből eredeztethető.²⁵ A megyei és kijevei vezetés azonban nem fogadta el az érvelést, így a falut ma már *Zaberezs* (Забереж) néven kell keresni a térképeken. A dekommunizáció kapcsán az ukrán fővárostól távoli Kárpátalja az országos sajtóba is bekerült. Nagy érdeklődést váltott ki ugyanis, amikor Hennagyij Moszkal, Kárpátalja akkori kormányzója rendeleti úton az ukránul *Калини*, magyarul Alsókalina nevű községben a Lenin utcát a Beatles legendás tagjáról, John Lennonról nevezte el.²⁶ Leninből így lett a dekommunizáció révén Lennon.

Bár a dekommunizációs törvényből nem következik, és a jogszabály alapján a Nemzeti Emlékezet Intézete által összeállított listában ennek megfelelően nem is szerepelnek a szovjet korszakhoz nem kötődő orosz

24 Перелік назв вулиць, провулків, площ тощо (у розрізі населених пунктів району, міста), визначених для перейменування. <http://zakarpattya.net.ua/Blogs/143392-Dvasela-ta-558-vulyts-ploshch-i-provulkiv-na-Zakarpatti-maly-by-zminyty-nazvy>

25 Még mindig sok a szovjet rendszerhez köthető utcanév Kárpátalján. <http://www.karpatalja.ma/karpatalja/kozelet/meg-mindig-sok-a-szovjet-rendszerhez-kotheto-utcanevkar-pataljan/>

26 http://www.moskal.in.ua/index.php?category=news&news_id=2128. John Lennon nevét viseli ezentúl a Lenin utca egy kárpátaljai faluban. <http://www.karpatalja.ma/karpatalja/kozelet/john-lennon-nevet-viseli-ezen-tul-a-lenin-utca-egy-karpataljai-faluban/>

történelmi vagy kulturális személyiségek nevei, Ukrajna megpróbálja az átnevezési hullámot és a dekommunizációt összekapcsolni a deruszfikációval és az ukránosítással. „A dekommunizáció folyamata [...] nem lesz teljesen sikeres a deruszfikáció és a dekolonizáció folyamatának megkezdése nélkül” – véli például Tarsz Maruszik (2016).

Érdekes azonban, hogy – bár egyértelműen kötődnek a szovjet rendszerhez és a kommunista múlthoz – nem kerültek tiltólistára Ukrajnában és Kárpátalján sem az olyan közterületi nevek, mint például a *Partizán utca* vagy a *Borkanyuk utca*, *Vakarov utca*. Ennek egyszerű oka van: a szovjet partizánok, illetve Borkanyuk²⁷ és Vakarov²⁸ a második világháború éveiben a szovjetek oldalán részt vettek az akkor Magyarországhoz tartozó Kárpátalja elfoglalásáért vívott harcokban, az antifasiszta mozgalomban, azaz részei a Kárpátalja Szovjet-Ukrajnához csatolását legitimáló emlékezetpolitikának. Máig nem háborgatta senki például a *Partizán utca* és a *Borkanyuk utca* névtábláját Nagyszőlősen vagy a *Vakarov* utcáét Csapon. Egyébként az MTA fentebb idézett állásfoglalása szerint a *partizán* Magyarországon „nem használható közterület elnevezésére”, ugyanis „a kifejezés közvetlenül utal az önkényuralmi politikai rendszer kiépítését elősegítő idegen állam fegyveres erejére, a szovjet hadseregre és annak irreguláris katonai »szervezetére«”.²⁹ A dekommunizációs törvény hatását jól érzékeltetik ezek a számok: 1986 és 2013 között Ukrajnában összesen 591 település esett át névváltoztatáson (ebből 138 kárpátaljai település volt),³⁰ a dekommunizációról szóló törvény következményeként

27 Oleksza Borkanyuk (1901–1942) a Magyar Királyságban született, a mai Kárpátalja területéhez tartozó Körösmezőn. Amikor a régió Csehszlovákia része volt, a Szovjetunióban tanult. Rövid kitérők után 1941-ben tért vissza az akkor ismét Magyarországhoz tartozó Kárpátaljára, ahol partizánként, illetve a földalatti kommunista mozgalom egyik szervezőjeként működött. 1942-ben a magyar katonai elhárítás egy partizánakció során elfogta. Egy budapesti börtönben halt meg. Miután Kárpátalja Szovjet-Ukrajna része lett, hamvait szülőföldjére szállították. 1965-ben megkapta a Szovjetunió Hőse címet.

28 Dmitro Vakarov (1920–1945) oroszul író költő a Magyar Királyságban született, a mai Kárpátalja területéhez tartozó Iza községben. Huszton és Prágában végezte a gimnáziumot, majd 1941–1944 között Budapesten volt egyetemi hallgató. Antifasiszta tevékenysége miatt 1944 áprilisában letartóztatták, Németországban halt meg. Halála után megkapta a „Harc Cselekményekért” kitüntetést, és posztumusz felvették a szovjet írószövetség tagjai közé.

29 Összefoglaló a XX. századi önkényuralmi rendszerekhez köthető elnevezésekkel összefüggő szakmai vizsgálatról. http://mta.hu/data/dokumentumok/hatteranyagok/akademiai_szabalyozasok/osszefoglalo_XX_szazadi_onkenyuralmi_rendszerek_b.pdf

30 Алфавітний покажчик нових і старих найменувань населених пунктів, які були перейменовані з 01.01.1986 по 01.02.2013. <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/ADM/d06.rtf>

2015 és 2016 között, gyakorlatilag egyetlen év alatt, 987 településnevet módosítottak az országban.

A *dekommunizáció* lexéma természetesen a dekkommunizációt előíró törvény elfogadását követően (szinte) azonnal megjelent a kárpátaljai magyar sajtóban és közbeszédben is.

6. Összefoglalás

A fent említett (és persze az adatbázisban szereplő, de itt nem említett) szavak Kárpátalján általában széles körben ismertek. A helyi magyar nyelvű sajtóban (és onnan átvéve nem ritkán a magyarországi hírügynökségek közleményeiben) is gyakran megjelenő nyelvi elemek jól jelzik, milyen gyorsan változhat egy nyelv szókészlete. Arra is rávilágítanak azonban ezek a szavak, hogy – Szilágyi N. Sándor (2008: 106) megállapítása szerint – Trianon óta „a Kárpát-medencében a magyar nyelv nem egyetlen országban változik, hanem a történelem jelenlegi állása szerint most éppen nyolcban egyszerre, a nyelvi változást pedig minden országban más-más tényezők befolyásolják. Ennek következtében az egyes országokban a magyar nyelvnek sajátos változatai alakultak ki, amelyek, ha nem térnek is el egymástól annyira, hogy az emberek ne értenék meg továbbra is könnyűszerrel egymást, számos, viszonylag könnyen azonosítható jellegzetességet mutatnak. Emiatt szoktunk velük kapcsolatban nyelvi különfejlődésről is beszélni.”

Nem is oly régen, *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című könyvsorozat első kötetének sorozatszerkesztői előszavában Kontra Miklós (1998: 13) még azt írta: „Tabut feszeget és méhkasba nyúl, aki a kisebbségben élő magyarok nyelvét kutatja a XX. század utolsó évtizedében [...], mert a magyar nyelvtudomány a Trianont követő hét évtizedben a kétnyelvűségbe került kisebbségi magyarok nyelvhasználatát nemigen vizsgálta tudományos objektivitással”. Azóta sok víz lefolyt a Kárpát-medence folyóin, és – részben épp az említett sorozat kötetei révén – ma már sokkal többet tudunk Trianon nyelvi következményeiről. Mára már természetesnek fogadjuk el a nyelvi különfejlődés tényét. Ezt jelzi például, hogy abban a kötetben, ahol Szilágyi fentebb idézett tanulmánya megjelent, további öt szerző (Görömbei 2008; Veres 2008; Lanstyák 2008; Péntek 2008 és Csernicskó 2008) írásában is szó esik a nyelvi különfejlődésről. A nyelvi különfejlődés kutatásának egyik fontos eredménye, hogy a magyar értelmező kéziszótár 2003-ban megjelent második, átdolgozott kiadásában (Pusztai szerk. 2003) már több olyan szó vagy szójelentés is szerepel, amelyek Magyarországon nem, csak a

kisebbségi magyar régiókban élők nyelvhasználatában élnek (Beregszászi–Csernicskó 2004: 127–38). Az átdolgozott kéziszótárba mindössze 383 olyan szó került, amelyek a Magyarországon kívüli magyar nyelvváltozatok sajátos elemeit reprezentálják; ez a szótár a címszavainak 3 ezreléke: 250 szlovákiai szó mellett 91 romániai és 38 ukrainai került be a szótárba (Kiss 2004). Azóta azonban a Magyarországon kívüli magyar nyelvváltozatok sajátos lexikai elemei közül több más szótárba is bekerült néhány (Csernicskó–Hires–Márku 2010: 91), így ezek a szótárak már nemcsak a magyarországi magyar, hanem valóban a magyar nyelv szótárai, és ezzel kezdetét vette a magyar nyelv határtalanítása (Tolcsvai Nagy 2018; Péntek 2018). A Termini magyar–magyar szótára kiváló alátámasztása annak, hogy „[a]z adminisztratív határok kialakulásuk után elkezdik befolyásolni a határon belül és azok másik oldalán beszélt nyelvváltozatokat. Mivel a határok meghatározzák a nyelvet beszélők szociális hálóját, a határon belüli kapcsolatok felerősödnek, a határon átnyúló kapcsolatok akadályokba ütköznek. Így az államhatárok kettős természetűek, mivel egyszerre idéznek elő konvergenciát és divergenciát: a határon belül beszélt változatok elkezdnek egymáshoz közeledni és a kiegyenlítődés irányába fejlődni, míg a határ másik oldalán beszélt változatok elkezdnek különfejlődni, sőt végül új nyelvvé alakulhatnak” (Palander–Riionheimo–Koisvisto 2018: 7). A magyarországi és határon túli magyar nyelvhasználat közötti eltérések tehát természetes nyelvi folyamatok szükségszerű következményei, amelyek azonban önmagukban nem fenyegetik a magyar nyelv egységét a Kárpát-medencében (Szilágyi 2008; Lanstyák 2008; Csernicskó 2003). Az angol, német, spanyol, francia, olasz nyelvváltozatok között jóval nagyobb eltérések vannak, mint a magyar nyelv különböző változatai között, mégsem szakadtak több különböző nyelvre. Persze azt is jól tudjuk, hogy ha a politikai érdekek úgy kívánják, akkor az egyes nyelvváltozatok közötti eltérések, akár a viszonylag csekélyek is, akár önálló irodalmi nyelvek kodifikálásához is vezethetnek, ami szükségszerűen együtt jár a különálló nemzeti identitások kialakulásával is (Kamusella 2015; Csernicskó 2020). Amíg azonban a határokon túli magyarok az egységes magyar nemzet részének tekintik magukat, és a magyar nyelv az identitásuk lényegi összetevője, a magyar nyelv egysége – az egyebek mellett a Termini magyar–magyar online szótári adatbázisa révén is dokumentált különbségek ellenére – fennmarad. Ahhoz azonban, hogy a magyar nyelv hosszú távon megőrizhető legyen a Kárpát-medence Magyarországon kívüli régióiban, sok mindenre szükség van. Egyebek mellett arra, hogy a szomszédos államok többségi nemzetei ne tereljék a nyelvi jogaik korlátozásával az asszimiláció felé a területükön élő magyar kisebbségi közösségeket.

Irodalom

- Benő Attila – Péntek János (szerk.) 2011. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve*. Gramma Nyelvi Iroda – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, Dunaszerdahely–Kolozsvár.
- Benő Attila – Juhász Tihamér – Lanstyák István 2020. A Termini „határtalan” szótára. *Magyar Tudomány* (181)2: 153–63. <https://doi.org/10.1556/2065.181.2020.2.2>
- Beregszászi Anikó 1997. Kárpátaljai szavak a Magyar Értelmező Kéziszótárban? *Pánsíp* (V)2: 24–7.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004. *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. PoliPrint, Ungvár.
- Csernicskó István 2003. A nyelvi egységről és a nyelvi különfejlődésről. In: Csernicskó István (szerk.): *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. PoliPrint, Ungvár, 251–8.
- Csernicskó István 2008. Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest, 153–70.
- Csernicskó István 2019. *Fények és árnyak: Kárpátalja nyelvi tájképéből*. Audor-Shark, Ungvár.
- Csernicskó István 2020. A verbális repertoár elemeinek osztályozása nyelvpolitikai nézőpontból: az északi szláv dialektuskontinuum kárpátaljai szakaszának példája. In: Heltai János Imre – Oszkó Beatrix (szerk.): *Nyelvi repertoárok a Kárpát-medencében és azon kívül*. Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 44–74.
- Csernicskó István – Hires Kornélia – Márku Anita 2010. A szókölcsonzás. In: Csernicskó István (szerk.): *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. MTA–Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóintézet, Budapest–Beregszász, 82–93.
- Csernicskó István – Hires-László Kornélia – Karmacs Zoltán – Márku Anita – Máté Réka – Tóth-Orosz Enikő 2021. *A magyarok és a Magyar nyelv Kárpátalján*. Termini Egyesület, Törökbálint.
- Fedinec Csilla – Csernicskó István 2016a. Az Ukrajnából száműzött Lenin. Európai út a kommunizmus öröksége nélkül? *Regio* (24)1: 73–124. <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v24i1.96>
- Fedinec Csilla – Csernicskó István 2016b. Декоммунизация в современной Украине: поиск путей в области истории, идентичности и языковой политики. *Историческая Экспертиза* 4: 67–88.
- Görömbei András 2008. A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest, 136–52.
- Kamusella, Tomasz 2015. *Creating Languages in Central Europe During the Last Millennium*. Palgrave Macmillan, New York. <https://doi.org/10.1057/9781137507846>
- Kiss Jenő 2004. Egy régi-új nyelvi sikerkiadvány: a Magyar értelmező kéziszótár. *Magyar Tudomány* 5: 670–3.
- Kontra Miklós 1998. Sorozatszerkesztői előszó. In: Csernicskó István: *A magyar nyelv*

- Ukrajnában (Kárpátalján). Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 13–5.
- Korolenko, Bohdan – Karetnyikov, Igor – Majorov, Makszim 2017. Декомунізація назв населених пунктів та районів України: підстави, процес, підсумки. *Місто: історія, культура, суспільство* 1: 134–41.
- Lanstyák István 2008. A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest, 118–35.
- Lanstyák István – Benő Attila – Juhász Tihamér 2011. A Termini magyar–magyar szótár és adatbázis. In: Benő Attila – Péntek János (szerk.) *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve*. Gramma Nyelvi Iroda – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, Dunaszerdahely–Kolozsvár, 340–58.
- Maruszik, Tarasz 2016. *День слов'янської писемності і культури: декомунізація буде неповна без дерусифікації. Портал мовної політики*. <http://language-policy.info/2016/06/den-slov-yanskoji-pysemnosti-i-kultury-dekomunizatsiya-budenepovnabez-derusyfikatsiji/>
- Palander, Marjatta – Riionheimo, Helka – Koivisto, Vesa 2018. Introduction: Creating and Crossing Linguistic Borders. In: Palander, Marjatta – Riionheimo, Helka – Koivisto, Vesa (eds.): *On the Border of Language and Dialect*. Finnish Literature Society, Helsinki, 7–15. <https://doi.org/10.21435/sflin.21>
- Péntek János 2009. Termini: The Network of Hungarian linguistic Research Centres in the Carpathian Basin. *Minorities Research* 11: 97–123.
- Péntek János 2018. A külső régiók. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője*. Gondolat Kiadó, Budapest, 179–98.
- Portnov, Andrej 2009. Történelemírás ukrán módra. Megjegyzések a hétköznapi valóság történeti alapú átrendezéséhez. In: Fedinec Csilla – Szereda Viktória (szerk.): *Ukrajna színváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 11–49.
- Pusztai Ferenc (szerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Második, átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szilágyi N. Sándor 2008. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest, 105–17.
- Tolcsai Nagy Gábor (szerk.) 2007. *Idegen szavak szótára*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2018. Az anyaország és a külső régiók, a határtalanítás. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője*. Gondolat Kiadó, Budapest, 150–63.
- Veres Valér 2008. A Kárpát-medencei magyarok nemzeti és állampolgári identitásának fő sajátosságai. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest, 35–60.

Samples of the Subcarpathian material of the Termini Hungarian-Hungarian dictionary. The paper gives a foretaste of the Subcarpathian material of the Termini Hungarian-Hungarian dictionary, showing how close correlations can be seen between social and political changes occurring in Hungarian-speaking regions outside Hungary and the extension of the material of that online dictionary. The analysis points out that the varieties of Hungarian in the surrounding countries necessarily exhibit divergent developments in an intimate relationship with the social, political, economic, and cultural state of affairs observable in the individual countries. The authors also draw the readers' attention to the fact that a number of loanwords are used in the Hungarian varieties of the neighbouring countries that are known in several regions, rather than in just one, and that some of these are also included and exemplified in the online dictionary. Keywords: Termini dictionary, Subcarpathia, word borrowing, language and society, online dictionary

V. NYELVITÁJKÉP-KUTATÁS

A nyelvitájkép-kutatás mint az alkalmazott nyelvészet egyik legújabb kutatási területe¹

1. A nyelvitájkép-kutatás kezdetei/előzményei

A vizualitás, a nyelvi jelek vizsgálata nem új keletű sem az emberiség történetében (hieroglifák, barlangrajzok), sem a nyelvtudományban (vö. szemiotika), s az egyre több országban nyelvi kisebbségként elismert jelnyelvi beszélők mindennapi nyelvhasználatában is a vizualitás játszik a legfontosabb szerepet (vö. Bartha–Laihonen–Szabó 2013, 14).

A nyelvitájkép-kutatás egyik korai tanulmánya (Rosenbaum 1977; idézi Gorter 2007, 5) Jeruzsálem egyetlen utcájának feliratait mutatta be, s a latin és a héber nyelv használatának elemzésére szorítkozott. Rosenbaum azt tapasztalta, hogy a latin nyelvű feliratok kevésbé gyakoriak a hivatalos táblákon, és rámutatott a kizárólagosan héber nyelvű feliratokat támogató hivatalos nyelvpolitika és a gyakorlatban legtöbbször alkalmazott nyelvek (főleg az angol) közötti összefüggésekre például a kereskedelmi táblák esetében.

A nyelvi tájkép fogalma a nyelvi tervezés területéről származik (Landry–Bourhis 1997), ahogy azt a belga, holland és kanadai példák a tudatos nyelvpolitika terén mutatják. Belgiumban a nyelvi tájkép eleinte a földrajzi területek jelölésére szolgált, nevezetesen a flamand és vallón ajkú területek megkülönböztetésére. Itt a nyelvhatárok szerint tervezték meg, hogy milyen legyen a táblák nyelve. A kanadai Quebec tartományban a nyelvterületek határát a közterületi táblák nyelvének szabályozásával oldották meg (Edelman 2010, 9).

¹ Szoták Szilvia 2019. A nyelvitájkép-kutatás mint az alkalmazott nyelvészet egyik legújabb kutatási területe. *Hungarológiai közlemények* (19)1: 30–42. DOI: 10.19090/hk.2018.1.30-42

A táblákat és az azokat kihelyező intézményeket is megkülönböztették attól függően, hogy különböző kormányzati intézmények vagy magánvállalkozások helyezték ki őket (Leclerc-re hivatkozva (1989) Landry–Bourhis 1997; Edelman is 2010, 9). Ez azért szükséges, mert a nyelvi tájkép tanulmányozása arról is tájékoztat, hogy a hivatalos nyelvpolitika milyen hatással van az egyénre és magára a kisebbségi közösségekre.

„A hivatalos nyelvpolitika a felülről lefelé (top-down) mutató feliratokon mutatkozik meg – mint az utcanevek és a hivatalos épületek elnevezései – míg ennek a politikának az egyénekre való hatása az alulról felfelé mutató jelekben (bottom-up) feliratokban ölt testet: ilyenek a boltok elnevezései és a plakátok.” (Cenoz–Gorter 2006, 68).²

Már korábban is a kutatások fontos változója volt, hogy különbséget tettek a hivatalos és a nem hivatalos táblák között. Calvetnél is ez figyelhető meg, ő kétféle – ’in vitro’ és ’in vivo’ – típusát különíti el a nyelvi tájképeknek. *„A hivatalos feliratokkal (utca nevek, közlekedési táblák) a köznyelv által alkotott feliratokat (üzletek nevei, graffitik, hirdetések) helyezi szembe. Ezáltal két különböző módja jelenik meg a terület megjelölésének, a városi tér feliratozásának.”* (Calvet 1990:75, idézi Backhaus 2006: 53; Szoták 2013: 516).³ Az *in vitro* és *in vivo* megkülönböztetés megfeleltethető a fentebb ismertetett *top-down* és *bottom-up* fogalmaknak. A hatóságok általában szabályozzák a táblák használatát és nyelvezetét, míg a vállalkozások vagy a magán jellegű feliratok nyelvhasználatát sokkal nagyobb szabadságot tükröz (és engedhet meg magának), éppen ezért általában elmondható, hogy a magán feliratok nagyobb nyelvi különbségeket, diverzitást mutatnak, mint az államilag felülről szabályozott feliratok, figyelembe véve, hogy ez utóbbit is szabályozhatja az állam.

A nyelvi tájképnek egyszerre tulajdonítanak *szimbolikus* és *informatív funkciót*. Szociolingvisztikai kontextusban a szimbolikus funkció azt jelenti, hogy egy nyelvnek a megjelenése a feliratokon azt az érzést kelt(he) i, hogy az adott nyelvnek értéke és státusza van. A táblákon megjelenő nyelv azt is kifejezi, hogy az adott nyelvet használni lehet a közösségi tereken és egyéb intézményekben. A táblákon megjelenő nyelvek szintén információt nyújtanak a terület etnikai összetételéről. Ez adja a nyelvi tájkép szociolingvisztikai információs funkcióját (Landry–Bourhis 1997,

2 Saját fordítás.

3 Saját fordítás.

23–49). A szerzőpáros szerint a nyelvi tájkép fontos szociolingvisztikai faktor, ami többnyelvű környezetben kifejezi a versengő nyelvi csoportok etnolingvisztikai vitalitását. A nyelvitájkép-kutatás legújabb vonulata a nyelvi vitalitás és az identitás konstrukciók mellett a nyelvi ideológiákban keresi a magyarázatát annak, hogy a feliratok a szimbolikus térben hogyan, miként, milyen méretben és nyelven jelennek meg (l. Jaworski–Thurlow 2010: 11), s erre a magyar nyelvű és magyar lakta területen végzett terepmunkái kapcsán Laihonen hívta fel elsőként a figyelmet (2012: 28). Azonban nem szabad elfelejteni, hogy „A nyelvi ideológiák sohasem függetlenek a nemzetközi és helyi politikát meghatározó ideológiáktól (Nádor 2014: 265).”

2. A nyelvi tájkép fogalma

Nemzetközi viszonylatban Landry – Bourhis (1997: 23–49) tanulmánya fejtett ki nagy hatást a szociolingvisták között és váltott ki egyre nagyobb érdeklődést a nyelvitájkép-kutatás területén. A szerzőpáros a nyelvi tájkép fogalmát a nyelvi tervezés területéről származtatja (1997: 23–49):

„A hivatalos útjelző táblák, a reklámtáblák, utcanévek, helynévek, kereskedelmi egységek feliratai és kormányzati épületek hivatalos táblái adják az adott terület, régió vagy városi agglomeráció nyelvi tájképét. Egy terület nyelvi tájképének két alapvető funkciója van: információs és szimbolikus (1997, 25)”⁴ Miután a nyelvi tájkép tanulmányozása önálló tudományággá nőtte ki magát a szociolingvisztikában, számtalan kutatás/tanulmány született a témakörben. A kutatók újabb definíciókat alkottak, tágítva ezzel a terepmunkák vizsgálati tárgyául szolgáló nyelvi tájkép értelmezési tartományát.

Ben-Rafael és társai szerint *„Egy adott földrajzi területen nyelvi tájképnek minősül bármilyen tábla vagy hirdetmény, legyen az egy közintézmény vagy vállalkozás belső vagy külső terében (Ben-Rafael et al 2006, 14).”⁵* Ez annyiban mutat túl Landry–Bourhis klasszikus definícióján, hogy Ben-Rafael és kutatótársai az épületek belsejében található feliratokat is nyelvi tájképnek tekintik (Ben-Rafael et al 2006, 14), s így a belső térben megjelenő feliratokkal teljesebb képet kaphatunk egy-egy ország, terület nyelvpolitikai sajátosságairól. A nyelvi tájkép vizsgálatának terepe tehát

4 Az idézet fordításának forrása: Laihonen, 2012.

5 Saját fordítás.

kibővült, s újabb terepmunkák sorozata készült el szerte a világban, s persze nálunk, főként a szomszédos országok magyarulakta régióiban (pl.: Bányi 2014; Szabó Tamás 2015). Egyik ilyen újonnan vizsgált terület az iskolai tájképek felmérése a környező országok államnyelve és a magyar mint kisebbségi nyelv kontextusában (pl.: Petteri–Tódor 2015; Tódor 2014; Tódor 2015).

Dailey és kutatótársai (2005, idézi Edelman 2010: 8) szerint a nyelvi tájkép kérdése annyira összetett, hogy nemcsak üzletek és vállalkozások külső és belső térben megjelenő feliratait értjük alatta, hanem ide sorolható például a szórólap, az utcán vagy a tévében hallott idegen nyelv, a tanárok által beszélt, illetve az osztályteremben használatos nyelv(ek) (Ben-Rafael et al 2006, 14). Ez utóbbi területek vizsgálata különösen fontos kisebbségi-többségi összehasonlításban.

A Shohamy–Waksman (2009, 313–331, idézi Edelman 2010, 8) szerzőpáros – tovább bővítve a vizsgált feliratok körét – egy sokkal radikálisabb definíciót alkottak, s minden lehetséges, közösségi térben végmenő diskurzust a nyelvi tájképekhez soroltak: szövegeket, képeket, tárgyakat, emberi lényeket, térben és időben történő elhelyezést. Ők úgy gondolják, a megértést nem csak a nyelv, hanem más eszközök is biztosíthatják. Ez a definíció tulajdonképpen minden kerettől megfosztja a nyelvi tájképek tanulmányozását.

Vannak, akik különbséget tesznek a *nyelvi tájkép* ‘linguistic landscape’ (főnév), és a *nyelvi táj képzése* ‘linguistic landscaping’ (gerundium) között (pl.: Itagi–Singh 2002). Ez utóbbi a nyelv feliratokon történő megjelenítésének tervezési és megvalósítási folyamatára utal, míg a főnévi alak a cselekmény eredményére vonatkozik (vö. Backhaus 2009; Barni–Bagna 2009; Coulmas 2009: 13–24; idézi Edelman 2010).

Noha a *linguistics landscape* (LL) terminus szerte a világon ismert és elterjedt, Gorter (2006, 81–89) javaslatot tett a *multilingual cityscape* (többs nyelvű városkép) elnevezés bevezetésére a nyelvi tájkép helyett, mivel szerinte a *tájkép* kifejezés inkább a *vidékre* utal, ugyanakkor a megfigyelhető táblák és feliratok városi környezetben sokkal erőteljesebben vannak jelen, mint vidéken. Véleményem szerint a *cityscape* terminus használta a városi környezetben végzett terepmunkákra valóban sokkal pontosabb, mint a *landscape* (tájkép), ennek ellenére a *cityscape* terminus nem igazán terjedt el a szakirodalomban. Edelman arra utal, hogy a többs nyelvű jelző már eleve kizárja az egynyelvűség lehetőségét (2010: 9).

3. A nyelvítájkép-kutatás módszerei

A nyelvi tájképek vizsgálatának egyik lehetséges módja a kvantitatív módszerek alkalmazása. Ahhoz, hogy számba tudjuk venni a feliratokat, először fontos megadni a táblák definícióját. Backhaus szerint táblának tekintjük a térben található, meghatározott keretbe foglalt bármilyen írott szöveget. E tág definíció magában foglalja a kézzel írott cetliket, a hatalmas óriásplakátokat s a hirdetőtáblákat éppúgy, mint az ajtókon található húzni-tolni feliratokat, a feliratos lábtörlőket és a növények botanikai feliratait. Minden egyes tábla egy egységnek számít, függetlenül a méretétől. Backhaus a graffitiket is idesorolja annak ellenére, hogy azok gyakran nincsenek keretbe foglalva (Backhaus (2006: 55).

Az El-Yasin–Mahadin szerzőpáros minden írott nyelvi anyagot feliratnak tekint, ami felhívja a figyelmet magára az üzletre: legyen ez egy tipikus üzletnév-tábla, kirakatfelirat vagy szöveg egy mozgó ajtón. Azonban az azonos szövegeket egy feliratnak tekinti, akkor is, ha ugyanannak az üzletnek a különböző oldalaira vannak írva (El-Yasin–Mahadin 1996: 409, idézi Edelman 2010: 10).

Hasonlóan gondolja a Cenoz–Gorter szerzőpáros (2006: 71), akik az üzletek és boltok esetében minden azonos cégfeliratot egy egységnek tekintett (akárhányszor fordult is elő a szöveg az üzleten). Tehát ha egy banknak vagy üzletnek a neve ott volt a bejáratnál, de voltak hirdető poszterei az ablakban, akkor az üzlet nevét egy feliratnak (egységnek) tekintette. Annak a definiálása után, hogy mit is ért a szakirodalom pontosan fizikai értelemben nyelvi tájképek alatt, azt is pontosítani kell, hogy a nyilvános térben található többnyelvű írásos táblák hogyan osztályozhatók és dokumentálhatók a kutatás során. Ennek a folyamatnak a megkönnyítésére Reh (2004), Sheba (2007) és Scollon–Scollon (2003) tipológiáját ismerttettem. Reh a többnyelvű tábláknak négy fő típusát különböztette meg:

1. Duplikáló (duplicating): olyan tábla, amelyen pontosan ugyanaz a szöveg szerepel több nyelven
2. Fragmentáló (fragmentary): olyan többnyelvű tábla, amelyen a teljes információ csak az egyik nyelven van meg, de bizonyos részek le vannak fordítva egy vagy több további nyelvre is.
3. Átfedő (overlapping): az információ egy része két vagy több nyelven található a táblán, de minden nyelven még további különböző információk is szerepelnek. Ebben az esetben a szövegek tartalma különböző nyelveken egyszerűen átfedi egymást.

4. Kiegészítő (complementary): olyan feliratok, amelyeken a teljes információ különböző részei különböző nyelvekhez vannak rendelve, s ezek mutatják a kiegészítést.

A felosztás szerint az átfedő és kiegészítő típusú táblák többnyelvű olvasókat feltételeznek, mert a táblákon található összes nyelv ismerete szükséges ahhoz, hogy a szövegeket megértsék.

Reh Ugandában, Lirában kutatatott, ahol sokkal gyakoribb a kiegészítő és átfedő feliratú többnyelvű tábla. Tapasztalata szerint a többnyelvű szövegtípusok és a kommunikatív funkciók elemzése különböző következtetések levonását teszi lehetővé *„tekintettel a közösség társadalmi rétegződésére, a különböző társadalmi csoportok relatív státuszára és a közösséget meghatározó kulturális ideálokra vonatkozóan”* (2004: 38; vö. Edelman 2010: 21).⁶

Sebba (2007) felosztásában párhuzamos és kiegészítő vegyes nyelvű feliratokat különböztet meg. A párhuzamos szövegű táblákon ugyanazt az információt találjuk meg egy vagy több nyelven, míg a kiegészítő szövegű táblákon két- vagy több nyelvet használnak ugyan, de a szövegek nem egymás fordításai. Sebba tipológiája szerint a párhuzamos vegyes nyelvű szövegek felelnek meg a Reh-féle duplikáló többnyelvű típusnak, míg a kiegészítő táblák alatt ugyanazt az értik. Sebba szerint a párhuzamos többnyelvű szövegeket gyakran egynyelvű közösségeknek tervezik, miközben a kiegészítő többnyelvű táblák a többnyelvű olvasóközösséget szolgálnak ki. Ezzel kapcsolatban Rehnek is hasonló megfigyelései voltak a többnyelvű szövegekről.

A Scollon–Scollon (2003) szerzőpáros a feliratok szemiotikáját kutatta. Szerintük már az egyfajta preferenciarendszert teremt, hogy a többnyelvű feliratokon a különböző nyelvű szövegek nem kerülhetnek ugyanarra a helyre egyidejűleg. Megfigyelték, hogy a balról jobbra író nyelvek esetében általában három lehetőség áll fent:

1. A nyelvek függőlegesen vannak tagolva; a preferált kód a másodlagos kód fölé kerül.
2. Ha egymás mellett vannak a szövegek, akkor a preferált kód a bal oldalra, a másodlagos kód a jobb oldalra kerül.
3. A preferált kód kerül középre és a másodlagos kód a felirat szélére.

Természetesen ez a preferenciarendszer kijátszható nagyobb betűméret alkalmazásával mindkét esetben, azaz az alacsonyabb rangú helyzetben

⁶ Saját fordítás.

lévő szöveget is írhatják nagyobb betűmérettel, mint az elsődleges nyelv szövegét. Hasonlóképpen Huebner (2006) hívja fel a figyelmet arra, hogy a meghatározó nyelv elsődlegessége problémás lehet, ha a szöveg elhelyezését és a betűméretet ellensúlyozzák más jellemzők, mint a szín, a képek és a szövegek mennyisége. Ugyanakkor Scollon–Scollon elismerik, hogy nincsenek bizonyítékaik arra, hogy mi a helyzet a jobbról balra író nyelvek esetében, mint pl. az arab, illetve arról sem, hogyan működik ez a preferencia rendszer akkor, ha ellentétes írásmódú nyelvek (pl. angol és arab) együtt szerepelnek egy közös táblán.

Scollon–Scollon (2003) szerint egy felirat nyelve vagy a közösségi teret határozza meg, ahol megjelenik (pl. egy arab nyelvű közösség), vagy egy termékre, vállalkozásra utal, és semmi köze sincs az adott helyszínhez, (pl. egy kínai étterem esetében, ahol az étterem jellege miatt kínai írásjelek szerepelnek a feliratban).

Az első esetet „geopolitikai indexnek” nevezik, míg a második esetet „szociokulturális asszociáción alapuló megfeleltetésnek” („szociokulturális asszociációnak”). Az angol nyelv inkább használható valamilyen idegen ízlés jelképezésére, mint egy angol nyelvű közösség geopolitikai indexének megjelenítésére (Scollon–Scollon 2003). Véleményem szerint az esetek túlnyomó többségében az angol szerepeltetése a feliratokon valóban a szociokulturális asszociációk kategóriájába esik; azonban például egy kanadai francia-angol vegyes környezetben inkább geopolitikai indexként fogható fel.

A nyelvi tájképek korábbi kutatása során felmerültek módszertani különbségek abban a tekintetben is, hogy mi számít nyelvi tájképnek, és ezek közül mit elemeztek és hogyan a kutatók. Cenoz–Gorter (2006) két sétáló utca összes feliratát elemezte, azaz leltárt készített minden tábláról egy adott időpillanatban. Backhaus (2006, 2009) a japán fővárosban végzett kutatása kapcsán minden feliratot megszámlált, de csak azokat rögzítette és elemezte, amelyek a japán mellett legalább egy idegen nyelvet tartalmaztak. Ben-Rafael és társai (2004, 2006) hivatalos (kb. 20–30) és magánfeliratokat (kb. 70–100) gyűjtöttek össze az általuk vizsgált területeken, s a digitális felvételek mellett a feliratot hordozó épület jellegét (egyházi, üzleti, stb.) is rögzítették. A felsorolt tanulmányokban a feliratokat többnyire a nyelvi és szemiotikai jellemzők alapján kategorizálták a táblákon található nyelvek száma és sorrendisége, valamint a feliratok egymáshoz viszonyított tábla- és betűmérete szerint. Vizsgálták a feliratok hosszát is, hiszen többnyelvű táblák esetében például sokszor előfordul, hogy az ország hivatalos nyelvén megfogalmazott szövegnek csak a töredékét fordítják le a többi

kisebbségi nyelvre, ahogy erre Ausztriában is volt példa egy európai uniós projekt kapcsán (Szoatak 2013: 528). Ugyanakkor a szomszédos országokban a hasonló uniós projekteket hirdető táblákon nem jellemző, hogy megjelenjenek a régió kisebbségi nyelvei. Ahogy erre már fentebb is rámutattam, a nyelvi tájképek kutatásában paradigmaváltás történt: míg korábban az írott táblák szinkrón megközelítése, azaz egy adott időpillanatban való dokumentálása terjedt el, addig a közelmúltban egyre többen alkalmazzák a diakrón megközelítést.

4. A nyelvitájkép-kutatás terepe

Elsőként a vizsgált területeket (survey area), azaz a mintavételezés helyszíneit hasonlítom össze. Kezdetben voltak, akik csak egy város sétálóutcájának feliratait vizsgálták: Rosenbaum és munkatársai (1977) Izraelben, El-Yasin és Mahadin (1996) Jordániában. Ezt a gyakorlatot követték a szomszédos országok nyelvészei is: Lulic (2013) Szabadkán, Satinska (2014) pedig Pozsonyban, amikor feltérképezték és elemezték az ottani Duna utca feliratait. A Cenoz–Gorter (2006: 67–80) szerzőpáros már két különböző ország bevásárlóutcájának feliratait vizsgálta meg és hasonlította össze: egyet Frízföldön, egyet Baszkföldön. Hollandiában Edelman (2010) Amszterdam és Frízföld összesen nyolc bevásárlóutcájának nyelvi tájképeit gyűjtötte össze. Ezek közül volt, ahol főleg hollandok éltek, volt ahol sok turista fordult meg, és három olyan külvárosi utca is a kutatás részét képezte Amszterdamban, ahol jelentős számú bevándorló élt. A frízföldi helyszínek is különbözőek voltak a fríz mint anyanyelv használatának tekintetében, s itt a bevándorlók aránya elhanyagolható volt.

Barni (2006) már egy teljes városnegyed nyelvi tájképeit számlálta meg Rómában, míg Ben-Rafael (2004; 2006) és munkatársai nyolc különböző kerület feliratait kutatták Izraelben. Olyan körzeteket választottak, amelyben vagy csak zsidók, vagy csak arabok, illetve zsidók és arabok együttesen éltek. Hasonló módon Huebner 15 negyedet jelölt ki Bangkok központjában és külvárosában, melyek a város nyelvi diverzitását mutatták meg. Huebner (2006) a kiválasztott negyedek főutcájának egy adott szakaszát vizsgálta. Backhaus (2006) Tokióban 28 metróállomás környékét tekintette át, amely irodaházakat, bevásárlónegyedeket, kevésbé forgalmas részeket, külvárosi utcákat is magába foglalt (mindig két közlekedési lámpa közé eső területet vizsgált, ahol az egyes szakaszok 65–400 m hosszúak voltak). Egy Montrealban véletlenszerűen kiválasztott címek alapján végzett kutatás során az egyes utcák két sarok közé eső szakaszait vizsgálták meg, azaz földrajzilag reprezentatív mintát vettek egy-egy területről (Conseil de la

2000, idézi Edelman 2010). A kutatás része mindenhol az utcának az az oldala volt, ahol a véletlenszerűen kiválasztott ház elhelyezkedett.

A szomszédos országokban több terepmunka készült vegyes vagy magyar etnikumú településeken (pl.: Laihonon 2012; Szoták 2016, 2013) hasonlóan kvantitatív módszerek alkalmazásával azzal a céllal, hogy feltárják, hogyan viszonyulnak egymáshoz többségi és kisebbségi nyelvek és hogyan hódították meg (vagy éppen nem) a közteret saját nyelvű felirataikkal. Fontos szempont, hogy a külhonban élő magyarság jelentős része rurális településeken él, esetükben faluközpontról igen, de a nagyvárosokra jellemző bevásárlóutcákról nem beszélhetünk. Az általam vizsgált négy magyarlakta település esetében is ez a helyzet, annak ellenére, hogy a települések közül kettő (Felsőpulya és Felsőőr) város és egyben járási központ is.

5. A konklúzió

Tanulmányomban bemutattam, hogy a nyelvi tájkép tanulmányozása több szempontból (vitalitás, identitás, ideológiák) és egyre bővülő módszertani repertoár alkalmazásával lehetséges, amely során fontos figyelembe venni a nyelvpolitikai környezetet, az identitás konstrukcióit (oktatás, turizmus területén) vagy egy-egy személy tudatosságát (pl.: névjegykártyák vagy közösségi média) a mindennapi nyelvhasználat során. Igyekeztem felvázolni azokat a tudományterületeket, amelyek a nyelvi tájkép tanulmányozását elősegítik és támogatják, ugyanakkor felhívni a figyelmet arra, hogy a nyelvi tájkép tanulmányozása olyan korlátokat feszeget, amely korlátok feltárása és megértése tisztázhatja (mert a jelek megmutatják) nyelv, társadalom, identitás és hatalom összetettségét. Különösen fontos ez nekünk, magyaroknak, akik sajátos geopolitikai helyzetben, az anyaországon kívül kisebbségi státuszban is élünk a Kárpát-medencében. A szomszédos országok nyelvpolitikájában bekövetkezett dominanciaváltások vizsgálata is lehetséges például a különböző kordokumentumok/feliratok (fotó, bélyeg, pecsét vagy képeslap) segítségével (Csernicskó 2015, vö. Szoták 2013), amely megnöveli az esélyét annak, hogy jobban és esetleg más aspektusból is megismerjük többség-kisebbség kapcsolatát vagy a kisebbségi nyelvű feliratok dinamikáját a többnyelvűség vagy a lokalitás, illetve a globalitás összefüggésében.

Irodalom

- Backhaus, Peter 2009. Rules and regulations in linguistic landscaping: A comparative perspective. In: Elana Shohamy–Durk Gorter (ed.) *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. New York–London: Routledge. 157–172.
- Backhaus, Peter 2006. Multilingualism in Tokyo: A Look into the Linguistic Landscape. *International Journal of Multilingualis* 1 (3): 52–66.
- Barni, Monica 2006. *From statistical to geolinguistic data: Mapping and measuring linguistic diversity*. Fondazione Eni Enrico Mattei Working Papers.
- Barni, Monica–Carla Bagna 2009. A mapping technique and the linguistic landscape. In: Elana Shohamy–Durk Gorter (ed.) *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. New York–London: Routledge. 126–140.
- Bartha Csilla–Laihonen, Petteri–Szabó Tamás Péter 2013. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben. Egy új kutatási területről. *Pro Minoritate* 23 (3): 13–29.
- Bátyi Szilvia 2014. Hévíz: nyelvi tájkép orosz ecsettel. *Alkalmazott Nyelvtudomány* XIV: 21–34.
- Ben-Rafael, Eliezer–Shohamy, Elana et al. 2006. Linguistic landscape as symbolic construction of the public space: the case of Israel. *International Journal of Multilingualism*, Vol (3)1: 7–30.
- Calvet, Louis Jean 1990. Des mots sur les murs: Une comparaison entre Paris et Dakar. In Des langues et des villes (Actes du colloque international a` Dakar, du 1564. International Journal of Multilingualism au 17 de`cembre 1990. Agence de coope`ration culturelle et technique, ed. R. Chaudenson. 73–83. Paris.
- Cenoz, Jasone–Durk Gorter 2006. Linguistic landscape and minority languages. In: Durk Gorter (ed.) *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters. 67–80.
- Conseil de la langue française 2000. La langue de l’affichage à Montréal de 1997 à 1999. Québec.
- Coulmas, Florian 2009. Linguistic landscaping and the seed of the public sphere. In: Elana Shohamy–Durk Gorter (ed.) *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. New York–London: Routledge. 13–24.
- Csernicskó István 2015. Nyelvek vetélkedése a nyelvi tájképben: kárpátaljai példa. *Alkalmazott nyelvtudomány* XV: 75–84. <https://core.ac.uk/download/pdf/42941447.pdf> (2016.06.02)
- Dailey, René M.–Giles, Howard–Jansma, Laura L. 2005. Language attitudes in an Anglo-Hispanic context: The role of the linguistic landscape. *Language – Communication* (25)1: 27–38.
- Edelman, Loulou 2010. *Linguistic Landscapes in Netherlands*. Amsterdam: Amsterdam Center for Language and Communication.
- El-yasin, Mohammed K.–Radwan S. Mahadin 1996. On the pragmatics of shop signs in Jordan. *Journal of Pragmatics* (26)3: 407–416.
- Huebner, Tom 2006. Bangkok’s Linguistic Landscapes: Environmental Print, Codemixing and Language Change. *International Journal of Multilingualism* (3)1: 30–51.
- Jaworski, Adam–Crispin Thurlow 2010. Introducing Semiotic Landscapes. In: Jaworski,

- Adam–Crispin, Thurlow (ed.) *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space*. London: Continuum. 1–40.
- Laihonen, Petteri 2012. Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 3: 27–50.
- Laihonen, Petteri–Tódor Erika 2015. The changing schoolscape in a Szekler village in Romania: signs of diversity in rehungarization. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, <http://dx.doi.org/10.1080/13670050.2015.1051943>, Routledge: Taylor & Francis.
- Landry, Rodrigue–Richard Bourhis 1997. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. *Journal of Language and Social Psychology* 16: 23–49.
- Leclerc, Jacques 1989. *La guerre des langues dans l’affichage*. Montreal: VLB éditeur.
- Lulić Emil 2013 Újvidék sétálóutcájának nyelvi tájképe. In: Fedinec Csilla–Szoták Szilvia (szerk.) *Változó világ – változó közösségek a Kárpát-medencében. Határhelyzetek VI*. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium. 177–199.
- Nádor Orsolya 2014. Nyelvideológiák az egy-, két- és többnyelvűség hátterében. In: Gróf Annamária–N. Császi Ildikó–Szoták Szilvia (szerk.) *Sokszínű nyelvészet–nyelvi sokszínűség a 21. század elején. Írások Kolláth Anna tiszteletére*. Budapest–Alsóór: Tinta Könyvkiadó–UMIZ–Imre Samu Nyelvi Intézet. 260–265.
- Reh, Mechthild 2004. Multilingual writing: A reader-oriented typology—with examples from Lira Municipality (Uganda). *International Journal of the Sociology of Language* 170: 1–41.
- Rosenbaum, Yehudit–Elizabeth Nadel–Robert L. Cooper–Joshua A. Fishman 1977. English on Keren Kayemet Street. In: Joshua A. Fishman, Robert L. Cooper–Andrew W. Conrad (ed.) *The spread of English: The sociology of English as an additional language*, MA: Newbury House. 179–194.
- Scollon, Ron–Scollon, Susanne Wong 2003. *Discourses in Place: Language in the Material World*. London–New York: Routledge.
- Sebba, Mark 2007 Multilingualism, multimodality and mixed-language texts. Paper presented at the 6th International Symposium on Bilingualism, Hamburg.
- Shohamy, Elana–Waksman, Shoshi 2009. Linguistic landscape as an ecological arena: Modalities, meanings, negotiations, education. In: Elana Shohamy–Durk Gorter (ed.) *Linguistic landscape: Expanding the scenery*, New York–London: Routledge 313–331.
- Szabó Tamás Péter 2015. The Management of Diversity in Schoolscapes: an analysis of Hungarian practices. *Apples – Journal of Applied Language Studies* 1: 23–51.
- Szoták Szilvia 2016. *Magyar nyelv és magyar népcsoport Burgenlandban. Nyelvi tájképek vizsgálata a többnyelvűség kontextusában*. Doktori értekezés, kézirat, Pécs: PTE, Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Szoták Szilvia 2013. Nyelvi tájképek az Őrvidéken In: Fedinec Csilla–Ilyés Zoltán–Simon Attila–Vizi Balázs (szerk.) *A közép-európaiság dicsérete és kritikája*. Pozsony: Kalligram Kiadó. 515–538.
- Tódor Erika 2014. Hogyan hívogat az iskola? Vizuális nyelvhasználat az iskolában. *Magiszter*, 40–51. http://rmpsz.ro/uploaded/tiny/files/magiszter/2014/tel/08todornyelvhasznalat40_51.pdf (2017.12.20.)
- Tódor Erika Mária 2015. Kié az iskola? Nyelvi tájkép és nyelvhasználati szokások erdélyi magyar tannyelvű iskolákban. In: Benő Attila–Fazakas Emese–Zsemlyei Borbála

Absztrakt. A nyelvtájkép-kutatás a '90-es évektől kezdődően egyre nagyobb érdeklődést váltott ki a szociolingvisztikában. A nyelvi tájkép definíciója a Landry–Bourhis szerzőpárostól származik (1997: 25), ők használták ugyanis a kifejezést először a köztéren megjelenő feliratokra (kereskedelmi táblák, feliratok, helységnévtáblák, utcatáblák stb.). Tanulmányomban a nyelvtájkép-kutatás elméleti és módszertani alapjait tekintem át, a hangsúlyt a legutóbbi kutatásokra, a legmeghatározóbb megközelítésekre és kulcsfontosságú kérdésekre helyezve. Teszem ezt azért, az elmúlt két évtizedben a nyelvtájkép-kutatás felgyorsult, témájában kiszélesedett. A századforduló óta számos kutatási projekt és tanulmány (ezeket l. később) foglalkozott az alkalmazott nyelvészet, a szociolingvisztika vagy a nyelvpolitika perspektívájából a témával és mutatott egyre nagyobb érdeklődést – különösen két- és többsnyelvű környezetben és szituációban – a különböző tereken található jelek és feliratok iránt. A kutatások interdiszciplináris megközelítést, különböző társtudományok bevonását igénylik (oktatás, közgazdaságtan, demográfia, geográfia, szemiotika, stb.).

Kulcsszavak: nyelvtájkép-kutatás, többsnyelvűség, iskolai nyelvi tájkép, feliratok, kisebbség

Linguistic landscape research as one of the most actual research areas of the applied linguistics. The linguistic landscape research from the '90s has raised an increasing interest in sociolinguistics. The definition of the linguistic landscape is derived from Landry and Bourhis (1997: 25). They used the term for the first time for signs in the public area (commercial signs, inscriptions, place names, street signs, etc.). In my paper, I review the theoretical and methodological basics of linguistic landscape research, focusing on recent researches, the most relevant approaches and key issues. In the last two decades the linguistic landscape research has accelerated and has expanded in its subject. Since 2000, a number of research projects and studies have dealt from the perspective of applied linguistics, sociolinguistics or language policy with this subject, and have shown increasing interest for signs and inscriptions in different spaces. The researches require an interdisciplinary approach and the involvement of different disciplines (education, economics, demography, geography, semiotics, etc.).

Keywords: language landscape research, multilingualism, schoolscape, inscriptions, minority

Egy szerbiai bunyevác falu, Alsótavankút nyelvi tájképe az utcától az iskoláig¹

1. A település

Szerbia észak-bácskai régiójának legnagyobb lélekszámú kisebbségei a magyarok, a horvátok és a bunyevácok.. Ha ezeknek a kisebbségeknek megfigyeljük a vajdasági megoszlását, láthatjuk, hogy a magyaroknak és horvátoknak csupán alig egyharmada él Észak-Bácskában, addig a bunyevác lakosság kb. 85%-a ebben a régióban él.

Kutatásunk a Szabadka körzetébe tartozó Alsótavankút nyelvi tájképével foglalkozik. Megfigyeltük, hogy a lakosság aránya hogyan jelenik meg a nyilvános terek feliratainak nyelvi megoszlásában. Hipotézisünk szerint a hivatalos feliratok többnyelvűsége nem tükrözi a nyilvános tér lakosok által szabadon alakított nyelvi képét. Külön figyelmet szentelünk Alsó-Tavankút iskolájának nyelvi tájképi vizsgálatára, ahol a többnyelvűség kiemelten fontos elemként jelenik meg.

A település lakosaira vonatkozó adatokat a 2002-es népszámlálási adatokból tudjuk csak kiemelni, ekkor a falunak 2631 lakosa volt, közöttük a horvátok aránya 46,90%, a bunyevácoké 29,91%, a szerbeké 7,22%, a magukat jugoszlávnak vallóké 5,21%, valamint a magyaroké 4,45%. (RZS 2002). Tehát nagy arányban élnek a faluban horvátok, illetve bunyevácok, sok hasonlóság figyelhető meg a két etnikum esetében, sőt egyes családokon belül az is előfordul, hogy egy részük egyik, illetve másik részük a másik nemzetiségbe tartozóként jelöli meg magát, azonban közös jegyük a latin betűs írás, illetve és katolikus vallás. A település Szabadkától 10 km-re keletre található, a magyar-szerb határvonal mentén, lakosai elsősorban mezőgazdasággal foglalkoznak. A település két egymással derékszögben

¹ Vukov Raffai Éva 2021. Egy szerbiai bunyevác falu, Alsótavankút nyelvi tájképe az utcától az iskoláig. *Tanulmányok* (60)1: 31–40.

álló főutcájának egyikén található a katolikus templom és a helyi közösség, a másikon pedig az egészségház, a művelődési ház és az iskola. A falu általános iskolájában horvát nyelvű oktatás folyik évfolyamonként egy-egy osztállyal. A település állami intézményei, illetve közintézményei között találjuk a helyi közösséget, az egészségházat, az iskolát, a nyugdíjas egyesületet, a postát és a művelődési házat. Kutatásomat 2013 júliusában végeztem, amikor Tavankút két főutcájának minden köztéri feliratát lefényképeztem és elemeztem. Akkor egy alkotótábor tagjai működtek a helyi iskolában, a tábor vendégeként fényképeket készíthettünk az iskola belső tereiről is.

2. Elméleti keret

Anyelvi tájkép vizsgálata két- vagy többnyelvű közösségben megmutathatja, hogy azok a nyelvhasználatra vonatkozó rendeletek, amelyek az adott nyelvek kötelező használatát írják elő egy-egy régióban, hogyan tükröződnek a rendeletek hatályán kívül eső látható nyelvhasználatban.

A nyelvi tájkép kutatása arra deríthet fényt, hogy egy többnyelvű térségben milyen arányban és módon jelennek meg a használt nyelvek a nyilvános térben. Blommaert (2012: 53) megállapítja, hogy ahogyan egy nyilvános felirat, különösen egy hirdetés, legtöbbször elhelyezkedésével utal a megjelölt dolog helyére (pl. kiadó lakás hirdetése magán a kiadandó objektumon), ugyanúgy a felirat nyelve vagy nyelvi jegye utal a címzettre, arra, hogy a felirat elkészítői milyen körből való befogadót szeretnének elérni, kinek szánták azt. Blommaert (2012: 56) ugyanakkor rámutat arra is, hogy a feliratok nyelvi demarkációs vonala egyben identitásjelző vonal is. Ahogyan írja, a nyilvános tér nyelvi jelei kijelölik a potenciális címzettet, aki ezzel az adott tér legitim használójává is válik. Ellenkező esetben megkérdőjeleződik az adott egyén térhez való jogosultságának, illetve tartozásának legitimitása. A nyilvános tér felirataival manipulálhatja egyes rétegek kirekesztettségérzetét. Mindezzel összhangban állapítják meg Bartha, Laihonon és Szabó (2013: 15), hogy a feliratok kommunikatívak és szimbolikusak lehetnek, a szlovákiai településen elhelyezett magyar nyelvű utcatábla kommunikatív-információs értéke eltörpül szimbolikus attribútuma mellett, amely a teret magyarok lakta térként jelöli ki.

A nyilvános nyelvi tér formálását illetően Szerbia esetében még az is igen jelentős körülmény, hogy amennyiben a szerb nyelv mellett dönt a felirat kihelyezője, további döntéshelyzet áll elő: Latin vagy cirill betűs legyen-e a tervezett felirat? A grafémaválasztásnak is identitástükröző és

identitásalakító szerepe van. Főképp cirill betűs szerb, latin betűs szerb és magyar nyelvű feliratokkal találkozunk Tavankúton. Nagyon gyakran nehéz eldönteni, hogy latin betűs szerb vagy horvát nyelvű-e a felirat, hiszen éppen az a néhány szóból álló szöveg, amely a feliraton látható nem tartalmazza a két nyelvet megkülönböztető kritériumokat (Vukov Raffai 2019: 77).

3. A település utcáinak nyelvi tájképe

A település helyi közösségének utcai frontján látható felirat (1. ábra) látszólag három nyelven tartalmaz információt, azonban ez mégsincs így, mivel a szerb *mesna zajednica* horvát megfelelője *mjesna zajednica* lenne, ez a szókapcsolat viszont hiányzik a helyi közösség táblájáról. Itt a biztos horvátnyelvűséget az ajtóra nyomtatott papírlapon felhelyezett szerb, horvát és magyar szöveg jelenti, ahol mind a *mjesna zajednica*, mind a *radno vrijeme* szerepel. Ezek olyan horvát szókapcsolatok, amelyek tartalmazzák a fent említett horvát nyelvi kritériumokat. Ezen kívül a háromnyelvű táblák között nem találunk olyat, amelyen horvát nyelvű felirat is lenne.

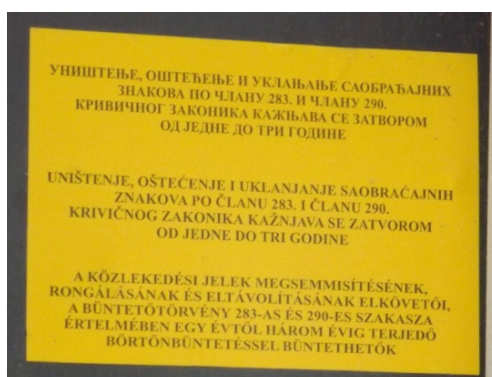
Két kivétellel minden közintézmény utcai frontján találunk háromnyelvű táblát. A főúton, az iskola közelében található közúti közlekedési tábla hátoldalán is háromnyelvű felirat található (2. ábra), a nyilvános tér felületeire ragasztható általános feliratok – például a dohányzási tilalomra vonatkozóak – különböző nyelvkombinációban kaphatóak, a tulajdonos, illetve az önkormányzat döntésén múlik, hogy hogyan döntenek, milyen nyelvűt, illetve nyelvkombinációjút választanak.

A feliratok térbeli elrendezésének kérdése nyelvszerkezeti kérdéseket is felvet azoknál a tábláknál (vö. Coupland, 2010, 91–92),

1. ábra

2. ábra

amelyek a szerb nyelvű alapinformációt – a településnév és az objektumtípus (itt *mesna zajednica*, *helyi közösség*) együttes szórendjét – szó szerint, tükörfordítással tüntetik fel magyarul. A 1. ábrán látható felirat esetében a tábla térbeli elrendezése sikeres, hiszen gazdaságosan használják ki azt a nyelvszerkezeti tényt, hogy a *Tavankut* elem a szerbben és horvátban követi az objektumtípus megjelölését, a magyarban viszont megelőzi azt. Ez a „gazdaságosság” azonban egyben azt is eredményezi, hogy a település neve nem szerepel a táblán magyar helyesírással (*Tavankút*).

A posta felirata (3. ábra) csak latin betűs és cirill betűs változatban jelenik meg a táblán, magyar nyelvű felirat nélkül. A posta székhelye Belgrád, nem érvényesíti feliratain a régió nyelvhasználati normáit, nyelvhasználata tulajdonképpen így Belgrád meghosszabbított karjaként működik.

3. ábra

4. ábra

A művelődési ház felirata csak horvát nyelven jelenik meg, a faluban ez az a közintézmény, amelynek formálása és léte a lakosokon múlik, az ő identitásuk közvetlen kifejezője, itt tehát már nincsen helye a „felesleges”, gyakran valóban redundáns többnyelvűségnek. A felirat (4. ábra) célja pedig a szimbolikus tér kijelölése. Ennél az intézménynél szabadon dominálhat a faluban lakók nemzetisége, nyelvi identitása.

Az egészségház tábláján fellelhető információk hierarchikus sorrendjével párhuzamban áll a nyelvi megformáltság többrétűsége is. A legáltalánosabb felirat, amely maga alá gyűjti a többi információt, illetve feliratot, három nyelven jelenik meg: Дом здравља Суботица– *Dom zdravlja Subotica*– *Szabadkai Egészségház*. A fogorvos működésére vonatkozó információról a cirill betűs felirat már hiányzik, a magyar és a horvát vagy latin betűs szerb felirat jelenik csak meg: *zubna ambulanta* – *fogászati rendelő*. A gyermekorvosi rendelő működéséről szóló felirat pedig már egynyelvű, latin betűs szerb/horvát felirat: *dečija ambulanta*.

A közintézmények önkormányzat által alakított feliratain, leggyakrabban három nyelven, illetve három formában szerepelnek a megnevezések. A kereskedelmi célú és magánérdekű feliratok azonban már más képet mutatnak a településen: túlnyomórészt szerbhorvát nyelvűek, latin betűsek. Mindebből arra következtetünk, hogy a lakosság számára ez a nyelvváltozat a legérthetőbb és a legelfogadottabb, mindezzel együtt identitásuk legjellemzőbb kifejezője is. Ezzel feltételezéseink be is igazolódtak, a hivatalos feliratok nem tükrözik híven a lakosok nyelvhasználatát. Például nem jellemző a lakosságra a magyar nyelv használata sem.

A magánfeliratokon a bunyevác nyelvi jegyek is megjelennek. A čutke 'kukoricacsutka' jelentésű szó magyar jövevénylem a bunyevácok nyelvében (5. ábra), míg a másik feliraton (6. ábra) jellegzetes bunyevác nyelvjárási jegy fedezhető fel a *ditelna* szóban, amely a köznyelvi szerb *detelina* 'here' helyén áll.

5. ábra

6. ábra

4. Az iskola

A tavankúti iskola bejárati frontján háromnyelvű felirat található (7. ábra). Az iskola termeinek, irodáinak ajtaján jellegzetes, a 70-es évekből fennmaradt háromnyelvű feliratok láthatók, amelyek esetében nem latin betűs szerb feliratokról van szó, hanem valóban horvát nyelvűekről (8. ábra). A *könyvtár* megnevezése a horvát változatban *biblioteka*, nem pedig a horvát *knjižnica*, viszont a *titkárság* *tajništvo* formában jelenik meg horvátul az ajtó feliratán.

7. ábra

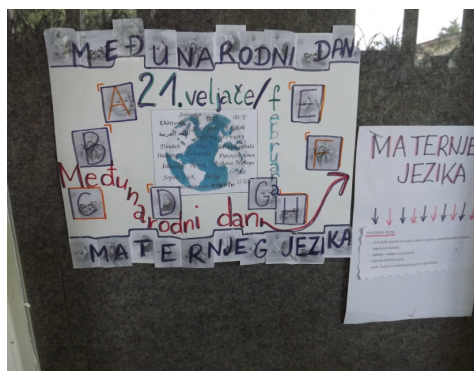

8. ábra

Az iskola újabb, részben ideiglenes, alkalmi feliratai már valósabb képet mutatnak a helyi nyelvhasználat jellegéről. Ezeken már a magyar nyelvű szöveg nem jelenik meg, viszont a horvát erőteljesebben (9. ábra), hiszen ebben az iskolában horvát nyelvű oktatás folyik. Jelentős mértékben jelennek meg a cirill betűs szerb feliratok is a szerb nyelv tantárgyi oktatásához kötődően. Emellett német és angol nyelvű elemek is felbukkannak a feliratokon, ugyancsak tantárgyi kötődéssel. A túlnyomórészt latin betűs, általában kétnyelvű táblák és feliratok között feltűnik az iskolában az UNICEF cirill betűs szerb felirata (10. ábra). Laihonon (2012: 36) szlovákiai kutatásában a vásárúti magyar tannyelvű iskolában jelenik meg kakukktójásként a magyar feliratok között az európai uniós szlovák egynyelvű felirat, amelyet valószínűleg úgy, ahogyan Tavankútra is, központilag küldtek ki.

9. ábra

10. ábra

5. Összegzés

Tavankúton feltűnően sok háromnyelvű táblát figyelhetünk meg, a helyi intézmények, különösen a helyi közösség és az iskola falain következetesen megjelennek a magyar nyelvű feliratok is. Mindez talán összefüggésben van a kisebbségi léttel és azzal a meggyőződéssel, hogy kisebbségként ki kell aknázni a többnyelvűségre vonatkozó jogi lehetőségeket, élni kell a nyelvi tájkép soknyelvű megjelenésének lehetőségével. A nyelvi diverzitásnak ebben a megjelenítésében természetes módon kapnak helyet a magyar nyelvű feliratok is, még akkor is, ha a magyarság aránya a településen csupán 4% körül mozgott a vizsgált időszakban.

Irodalom

- Bartha Csilla, Laihonen, Petteri, Szabó Tamás Péter 2013. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben. Egy új kutatási területről. *Pro Minoritate* (23)3: 13–28.
- Blommaert, Jan 2012. *Chronicles of complexity. Ethnography, superdiversity, and linguistic landscapes.* Tilburg Papers in Cultural studies. Paper 29.
- Coupland, Nicolas 2010. Welsh linguistic landscapes ‘from above’ and ‘from below’. In: Jaworski, A.–Thurlow, C. (szerk.) *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space.* London: Continuum. 77–101.
- Laihonen, Petteri 2012. Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* (14)3: 27–49.
- RZS=Republički zavod za statistiku 2003. Stanovništvo, nacionalna ili etnička pripadnost, podaci po naseljima. Beograd
- Vukov Raffai Éva 2019. A szabadkai Strossmayer utca nyelvi tájképe. In: Vukov Raffai Éva (szerk.) *Nyelvi lokáldinamika. A Magyar nyelv vajdasági kontextusai.* Szabadka: Verbi Nyelvi Kutatóműhely. 71–87.

Absztrakt. Kutatásunk a Szabadka körzetébe tartozó Alsótavankút nyelvi tájképével foglalkozik. A települést túlnyomórészt horvátok és bunyevácok lakják. Megfigyeltük, hogy a lakosság nemzetiségének aránya hogyan jelenik meg a nyilvános terek felirataiban. Két kivétellel minden közhatalos utcai frontján találunk háromnyelvű táblát. A háromnyelvű táblák között sem találunk olyat, amelyen horvát nyelvű felirat is lenne. Cirill betűs szerb, latin betűs szerb és magyar nyelvű feliratokkal találkozunk. Hipotézisünk szerint a hivatalos feliratok többnyelvűsége nem tükrözi a nyilvános tér lakosok által szabadon alakított nyelvi képét. Külön figyelmet szentelünk Alsótavankút iskolájának nyelvi tájképi vizsgálatára, ahol a többnyelvűség kiemelten fontos elemként jelenik meg.

Kulcsszavak: Tavankút, nyelvi tájkép, kisebbség, iskolai nyelvi tájkép

HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA – TÓTH-OROSZ ENIKŐ – MÁTÉ RÉKA

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem
hires.laszlo.kornelia@kmf.org.ua
<https://orcid.org/0000-0002-6526-6489>

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem
toth.orosz.eniko@kmf.org.ua
<https://orcid.org/0000-0002-8588-6626>

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem
Mate.reka@kmf.org.ua
<https://orcid.org/0000-0003-3598-4057>

Nyelvi tájkép Kárpátalján: az elmúlt 20 év¹

1. A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont nyelvi tájképes archívuma

A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont 2021-ben ünnepelte létrejöttének 20. évfordulóját. Intézetünk megalakulása óta elsősorban társasnyelvészeti kutatásokat végez: elsődleges feladatunk a kárpátaljai magyar nyelvhasználat tudományos vizsgálata, a közösség nyelvtervezési problémáinak áttekintése, javaslatok megfogalmazása, az ukrainai nyelv- és oktatáspolitikai folyamatos monitoringja. A nyelvészeti jellegű vizsgálatok mellett azonban aktívan részt veszünk társadalomtudományi kutatások megszervezésében, koordinálásában, végzésében is. Eleinte a feliratokról készült fotókat a különböző kutatások során nyert eredmények alátámasztására

¹ A tanulmány első megjelenésének forrása: Hires-László, Kornélia, Tóth-Orosz, Enikő, Máté, Réka: Nyelvi tájkép Kárpátalján: az elmúlt 20 év. In: Lehoczki-Samardžić, Anna; Szoták, Szilvia (szerk.) *Az anyanyelv megőrzésének lehetőségei a magyar nyelvterület peremén*. 133–145.

használtuk fel, s mint illusztrációk jelentek meg intézetünk különböző kutatási beszámolóiban, szerkesztett köteteiben (lásd pl. Csernicskó szerk. 2003, 2010a, 2010b), a munkatársak által készített kiadványokban, monográfiákban (lásd pl. Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014, Braun–Csernicskó–Molnár 2010, Csernicskó 2012, 2013, Csernicskó–Fedinec 2014, Márku 2013), majd a vidék nyelvi tájképének elemzése a Hodinka-intézet egyik fő kutatási profilja lett (lásd pl. Beregszászi–Csernicskó 2020, Csernicskó 2019, Csernicskó et al. 2021, Csernicskó–Márku (szerk.) 2019, Hires-László (szerk.) 2016, Karmacs–Márku–Tóth-Orosz (szerk.) 2022, Karmacs–Máté (szerk.) 2018, Márku–Hires-László (szerk.) 2015, Márku–Tóth (szerk.) 2017).

A 21. század első évtizedében a nyelvi tájkép vizsgálata önálló tudományterületté lépett elő (bővebben lásd Gorter 2017). A kárpátaljai magyarok lakta települések nyelvi tájképének vizsgálatával elsőként Beregszászi Anikó foglalkozott. Tanulmányában (Beregszászi 2005) a nyilvános terek magyar nyelvű feliratainak megjelenése vagy épp annak hiánya alapján a régió magyarok által is lakott települései öt különböző kategóriába sorolta.

A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontban a nyelvi tájképes fotók gyűjtése tudatosan 2011-ben indult el, amikor egy a magyar nyelv hivatalos nyelvhasználatát vizsgáló kutatás szerves részeként a magyarok lakta települések egy- és többnyelvű feliratai kerültek fényképes dokumentálásra. A kutatási eredmények továbbgondolásaként 2012-ben indult el a *Látható és működő kétnyelvűség* című projekt, melynek fő célja az volt, hogy összegyűjtsük az éppen aktuális, illetve a korábbi évtizedekből származó többnyelvű feliratokat tartalmazó fotókat. A gyűjtési munkálatok során terepmunkákat szerveztünk, levéltári kutatásokat végeztünk, magánszemélyek fotó-, illetve dokumentumgyűjteményeit digitalizáltuk. Még 2012-ben létrejött a *Látható kétnyelvűség: nyelvpolitika* képekben című kiállítás, melynek anyagát Kárpátalja különböző történelmi korszakainak (1867-től egészen 2012-ig) többnyelvűségét bemutató 3 nyelvű (magyar, angol, ukrán) szöveges, és gazdag fotóanyagot bemutató poszterek képezték. A gyűjtési munkálatok a későbbiekben is folytatódtak, melynek köszönhetően a posztereket 2018-ban frissítettük, bővítettük, átdolgoztuk. Jelenlegi kiállításunk anyagát 15 magyar, 15 angol és 10 ukrán nyelvű szállítható molinó képezi.² Az évek óta tartó folyamatos gyűjtés eredményeként 2022 augusztusában a Hodinka-intézet fotóarchívuma körülbelül 4000 képet számlál.

Anyelvi tájkép módszerét a szakirodalom számos különböző szempont szerint vizsgálja, annak jellegzetességeit, szintjeit, hivatalos- vagy magán jellegét,

2 A magyar és angol nyelvű poszterek megtekinthetők a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont honlapján: <https://hodinkaintezet.uz.ua/nyelvpolitika-kepekben>

szemiotikai, grafológiai, szocioonomasztikai (névtani) stb. vonatkozásait. Kutatóközpontunk munkatársainak tollából több vizuális nyelvhasználatról foglalkozó írás látott napvilágot, ahol többek között a nyelvi tájkép a nyelvpolitika egyik megjelenési formájaként, a hétköznapi etnicitás részeként, a nyelv és gazdaság összefüggéseként jelenik meg (lásd pl. Csernicskó 2015, 2016a, 2016b, 2017, 2019, Csernicskó–Hires-László–Tóth-Orosz 2022, Hires-László 2015, 2018a, 2018b, 2019, Hires-László–Máté–Tóth-Orosz 2022, Karmacsi 2014, 2016, 2017, 2018a, 2018b, Laihonen–Csernicskó 2017, 2019, Tóth 2014a, 2014b, 2018, Tóth-Orosz 2019). A nyelvi tájképes kutatások folyamatos fejlődése közben maga az intézet által gyűjtött és vizsgált anyagok is bővültek: a nyilvános terek feliratainak elemzései mellé bekerült a honlapok és internetes közösségi portálok nyelvi tájképének vizsgálata is (lásd pl. Márku 2018, Márku–Bartha 2019, Tóth 2016, Tóth-Orosz 2020). Az elsődleges cél mindig is az volt, hogy Kárpátalja nyelvi sokszínűségét (akár a valós, akár a virtuális térben) megőrökítsük, kiértékeljük.

A nyelvi tájképes elemzések elsősorban a hivatalos és magán jellegű kiírások felől közelítik meg a különböző nyelvek megjelenését a nyilvános tereken, jelen tanulmányban azonban nem a fotók különböző kategóriákba történő besorolásán van a hangsúly. Írásunkban egy nagyobb időszámban, két-három évtizedre vonatkoztatva igyekszünk bemutatni, hogy maga a nyelvi tájkép miként alkalmazható egy közösségen belül végbement társadalmi-politikai változások illusztrációjához.

3. Kárpátalja nyelvi tájképe az események sodrásában

3.1 Névtáblák

Mint már fentebb említettük, a Szovjetunió ideje alatt az orosz nyelvű feliratok domináltak, és többnyire ezek mellett jelenhetett meg az ukrán és/vagy a magyar nyelv, ugyanakkor csak ukrán, egynyelvű feliratok is előfordultak (bővebben lásd Csernicskó 2019: 132–175). A független Ukrajna első évtizedében a legtöbb közintézmény szovjet névtábláját lecserélték: a Szovjetunióban gyakran használt vörös alapszínű táblák helyét a kék alapszínű táblák vették át, az orosz nyelvű feliratok helyett immár ukrán nyelvű feliratok voltak olvashatók az épületek homlokzatain, a táblákon látható Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság³ orosz (УССР), esetenként ukrán (УРСР) és magyar (USZSZK) rövidítése, illetve a Szovjet- Ukrajna címere helyére az Ukrajna megnevezés és az ország állami címere került. Kisebb településeken, továbbá kevésbé

³ ukránul: Українська Радянська Соціалістична Республіка; oroszul: Украинская Советская Социалистическая Республика

forgalmasabb intézmények homlokzatán azonban még a 2010-es években is találkozhattunk a szovjet érából fennmaradt névtáblákkal (1. ábra). Az 1. a fotón a tiszaujlaki könyvtár orosz nyelvű névtáblája látható 2001-ben. A 1.b fénykép 2012-ben készült Kígyóson, ahol a település magyar tannyelvű elemi iskolájának épületén még látható volt az orosz nyelvű névtábla. Érdekesség, hogy a tábla még a „nyolcosztályos”⁴ iskolát hirdette. A 1.c fényképen pedig a halábori kultúrház orosz–magyar nyelvű névtáblája látható 2011-ből.

1. ábra: Közintézmények egykori szovjet névtáblái magyarlakta településeken.

1.a Tiszaújlak, 2001; 1.b Kígyós, 2012; 1.c Halábor, 2011

A független Ukrajna megalakulása után a legtöbb magyarlakta településen található közintézmény névtáblája ukrán–magyar kétnyelvű volt. A 2019-ben elfogadott államnyelvi törvény 39. cikkelyének 3. része azonban előírja, hogy többek között az állami hatóságok, önkormányzati szervek névtábláinak államnyelven kell készülniük. A 39. cikkely 4. pontja szerint az államnyelven kihelyezett szöveg mellett lehetőség van angol, krími tatár, valamint a nemzeti kisebbségek nyelvén is kihelyezni a feliratot, viszont a kisebbségi nyelvek használatát e területen, majd egy külön törvény fogja biztosítani. 2022 augusztusában azonban ez a törvény még nem készült el.⁵ A gyakorlat azt mutatja, hogy az elmúlt egy-két évben újonnan kihelyezett névtáblák már csak ukrán nyelven kerülnek kihelyezésre.

A változások nyomon követésére jó példával szolgálhatnak a beregszászi járási Badaló önkormányzati épületének különböző években fotózott névtáblái (2. ábra). Az 2.a fotó még a szovjet korszakból származik, rajta a település végrehajtó bizottságának orosz és ukrán nyelvű névtábláját

⁴ Az 1958 decemberében elfogadott *Az iskola és az élet kapcsolatának megszilárdításáról, illetve a közoktatási rendszer további fejlődéséről az SZSZKSZ-ben* törvény értelmében az addig hétéosztályos általános iskolát nyolcosztályossá alakították, amelyet mindenki számára kötelezővé tettek (Oficinszkij 2010: 299)

⁵ A nyelvi jogi rendelkezések végrehajtása Ukrajnában gyakorlati szempontból, 2021. https://hod-inkaintezet.uz.ua/wp-content/uploads/2022/01/Nyelvi_jogi_rendelkezesek_Ukrajnaban.pdf

láthatjuk. A vörös színű táblán az USZSZK orosz és ukrán nyelvű rövidítése között Szovjet-Ukrajna címere van (Csernicskó 2019: 87). A 2.b és 2.c fotón ukrán–magyar kétnyelvű feliratok láthatók. A táblák stílusa hasonló: kék alapon, sárga felirattal olvashatjuk az intézmény megnevezését. A 2011-ben készült képen magyarul az ukrán nyelvű megfogalmazáshoz hasonlóan a következő olvasható: „Kárpátaljai Területi Beregszászi Járási Badalói Községi Tanácsa”, míg az újabb és modernebb 2020-as táblán már nem követik az ukrán nyelvű megnevezést, és a „Badalói Községi Tanács, Beregszászi járás, Kárpátalja” megnevezés szerepel a tábla magyar nyelvű részében.

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 2015-ben elfogadta az Önkormányzatok önkéntes egyesüléséről szóló törvényt⁶, mellyel kezdetét vette az ukrán közigazgatási vagy más néven decentralizációs reform. Ennek következtében a helyi városi és falusi önkormányzatoknak egyesült területi közösségekbe (ukránul: об'єднання територіальних громад, rövidítve ОТГ, magyarul OTH), más néven kistérségekbe (hromáda) kellett szerveződniük. A decentralizációs folyamat 2020-ban zárult le (bővebben lásd: Csernicskó et al. 2021, Molnár D. 2021). Badaló község a Beregszász központtal létrehozott kistérséghez csatlakozott. Ez a közigazgatási változás a helyi önkormányzatok névváltoztatását is eredményezte: a községi tanácsok helyén ún. előjárói körzetek alakultak. Az új megnevezés, a legtöbb településhez hasonlóan, Badalóban is névtáblacserét eredményezett: a korábbi kétnyelvű kiírás helyére 2021-ben ukrán egynyelvű tábla került kihelyezésre (2.d ábra).

2. ábra: Badaló önkormányzati hivatalának épületén látható névtáblák különböző években.

A: Orosz-ukrán nyelvű tábla a szovjet korszakból; B: Ukrán és magyar nyelvű tábla, 2011; C: Ukrán-magyar nyelvű tábla, 2020; D: Ukrán nyelvű tábla, 2021.

⁶ Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>

2. Beregszász helységnevtáblái

Tanulmányunk egyik fontos célkitűzése, hogy a folyamatosan gyűjtött nyelvi tájképes fotók elemzésével láttassuk az adott közösségen belül zajló legfontosabb társasnyelvészeti folyamatokat. A kárpátaljai magyarság esetében több ilyen fontos állomás is volt, melyeket jelen tanulmányban a teljesség igénye nélkül, szemléletes példák felsorakoztatásával igyekszünk bemutatni, kiértékelni és ezzel szimbolikusan is érzékeltetni azokat. Beregszász helységnevének alakulásával és a hozzá párosítható nyelvi tájképes fotókkal mutatjuk be a változások dinamikáját és a hozzájuk tartozó fotók magyarázó erejét.

Miután Kárpátalja a Csehszlovák Köztársaság része lett (1920), Beregszász városa hivatalosan a *Berehovo* (1921) elnevezést kapta. A második világháború után a régiót a Szovjetunióhoz csatolták. 1946. január 22-én az USZSZK Legfelsőbb Tanácsának (parlamentjének) Elnöksége, illetve a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége úgyszintén rendeletet adott ki a Kárpátontúli területet (ukránul: Закарпатська область, oroszul: Закарпатская область) megalakulásáról a Szovjetunióhoz tartozó Ukrajnán belül. Az ukrán nyelvű változatban a város neve Беperове (Berehove) alakban szerepelt,⁷ az orosz nyelvű rendeletben Beregszász városának nevét Беperово (Berehovo) alakban tüntették fel.⁸ A szovjet korszakban a város nevének nem az ukrán *Berehove*, hanem az orosz *Berehovo* változatát használták elsősorban, sokáig a magyar nyelvű írott szövegekben is (Csernicskó–Hires-László–Tóth-Orosz 2022).

A rendszerváltás korszakában (1990) a helyi érdekérvényesítő szervezetek szorgalmazására népszavazást indítottak, hogy a település hivatalos neve ukránul is *Beregszász* (Беpercac) legyen. A szavazást 2010-ben megismételték, ám mindkét szavazás sikertelenül zárult (bővebben lásd Csernicskó–Hires-László–Tóth-Orosz 2022).

Egy a Hodinka-intézet archívumának részét képező 1980-as képen a Beregszász városnévtábláját képező betonoszlopon látható volt a város azon címere, amelyet még a Szovjetunióban használtak (benne sarló és kalapács, szőlő, napraforgó, egy marék búza) mellette a település nevének orosz nyelvű alakja szerepelt (3.a ábra). A 3.b ábra 2001-ben készült: a betonoszlopról eltűnt a város megnevezése és a szovjet korszakban használt címer is. Az oszlop tetejére egy táblát erősítettek, ahol

7 Указ Президії Верховної Ради УРСР Про утворення Закарпатської області у складі Української РСР від 22 січня 1946 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3%D0%B0-01#Text>

8 УКАЗ Президиума Верховного Совета СССР от 22 января 1946 года Об образовании Закарпатской области в составе Украинской ССР. <https://bit.ly/3syJuKQ>

Beregszász városának napjainkban is használatos címere mellett magyar és ukrán nyelvű üdvözlő szöveg köszönti a városba érkezőket. Az oszlop mellett azonban a város megnevezésének csak a szláv nyelvű alakja került kihelyezésre. Az oszlop előtt látható helységnévtábla kétnyelvű. 2012-ben több magyar település hivatalos ukrán-magyar kétnyelvű névtábláját eltávolították, s az újonnan kihelyezett táblákon a település ukrán megnevezése, valamint annak latin betűs átírata volt látható. A névtáblák cseréjét a közútfenntartó azzal magyarázta, hogy így a lengyel-ukrán közös szervezésű labdarúgó Európa-bajnokság mérkőzéseire érkező szurkolók könnyebben tájékozódhatnak.⁹ Beregszász város hivatalos névtábláját is lecserélték, ismeretlenek azonban, amint az a 3.c fényképen látható a Беperово és a szláv névváltozatból transzliterált *Beregovo* alá a *Beregszász* megnevezést is felfestették (bővebben lásd Csernicskó 2015: 76, 2019: 116).

Az egyre erősödő ukrán nemzeti öntudat jegyében Beregszász nevének oroszosabban hangzó Беperово (Berehovo) alakját ukránul Беperове (Berehove) formában kezdték el használni, és ez a névalak került be a hivatalos ukránjai településnévtárba is.¹⁰ Az elmúlt években a város összes hivatalos és nem hivatalos névtábláját lecserélték, melynek mindegyike ukrán–magyar kétnyelvű lett (3.d, 3.e és 3.f ábra).

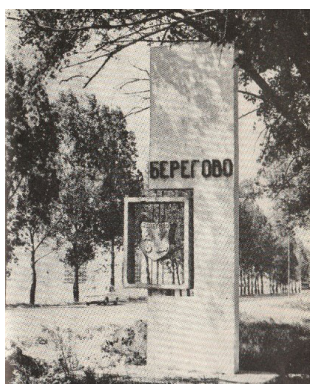
2014 után egyre több helyen használták az ukrán nyelvű *Berehove* megnevezést az orosz *Berehovo* helyett. Az ezt követő időszakokban több helységnévtábla került ki, amelyekre már az új ukrán nyelvű változat, a *Berehove* településnév olvasható (3.e ábra). A településnevek a hivatalos helységnévtáblákon Kárpátalja szerte a kisebbségek által lakott részeken is egyre több helyen már csak ukrán nyelvűek (Csernicskó–Hires-László-Tóth-Orosz 2022).

Bár Beregszász helységnévtáblái napjainkban is ukrán–magyar nyelvűek, Kárpátalja egyre több magyarlakta településének kétnyelvű helységnévtábláját ukrán egynyelvű táblára cserélték (bővebben lásd Csernicskó–Hires-László-Tóth-Orosz 2022).

⁹ Magyar helységnévtáblákat távolítottak el. <https://karpataljalap.net/2012/06/15/magyar-helysegnev-tablakat-tavolitottak-el>

¹⁰ Адміністративно-територіальний устрій Закарпатської області. <https://bit.ly/3uMgstU>

3. ábra: Beregszász helységnévtáblái

3.a 1980

3.b. 2001

3.c. 2012

3.d 2021

3.e 2021

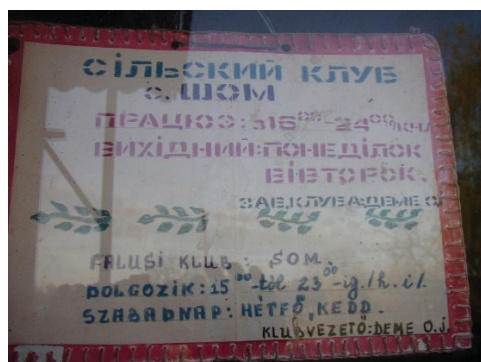

3.f 2021

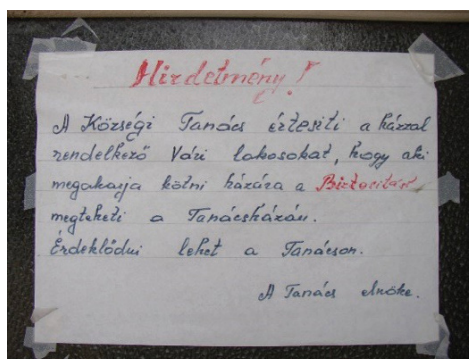
3. Közérdekű tájékoztatók, hirdetések

A szegényes technikai felszereltségnek köszönhetően még a 2000-es évek első évtizedében is jellemző volt, hogy a falvakban a különböző hirdetményeket, közérdekű közleményeket, nyitvatartási rendeket kézzel írt szövegekkel hirdették (4. ábra). Mivel a cirill stencil betűsablonok elterjedtek voltak, az ukrán nyelvű szövegeket gyakran a sablon segítségével készítették el (4.a ábra). Kárpátaljai sajátosság, hogy kétnyelvű közleményekben, nyitvatartási rendekben az idő közlésénél az ukrán nyelvű változatnál a kijevi, míg a magyar nyelvű változat esetében a helyi időt használják (4.a ábra, bővebben lásd Csernicskó–Fedinec 2019).

4. ábra: Kézzel írt kétnyelvű munkarend és egynyelvű hirdetés

4.a Som, 2005

4.b Vári, 2009

Az 5. fénykép a beregszászi okmányirodában készült 2005-ben. A nyomtatott ukrán és magyar nyelvű nyitvatartási rend fölött szintén két nyelven tájékoztatták az ügyfeleket arról, hogy az útlevel díját kizárólag egyetlen bankban fizethetik be. Az ukrán nyelvű nyitvatartási rend fölött egy ukrán nyelvű kézzel írt hirdetésen az olvasható, hogy melyik közeli üzletben volt lehetőség fénymásolásra.

A kézzel írt tájékoztatók (4. ábra) színvilága sokkal változatosabb, mint a modern számítógépes eszközökkel szerkesztett és nyomtatott kiírásoké (5. ábra): erősebb, intenzívebb színnel emelték ki a legfontosabb információkat, amelyeket a drága színesnyomtatás miatt kevésbé használnak, vagy csak egy vastagabb betűkészlettel oldanak meg. A digitalizáció egyszerűsítette a kiírások közzétételét, s bár általában a hirdetés műfaját tekintve nem szokott túlságosan személyes lenni, a kézzel írt feliratoknak mégis megvolt a maga egyéni varázsa, melyet manapság háttérbe szorítanak a nyomtatott feliratok.

Mivel a hirdetések, tájékoztatók legfőbb funkciója az információközlés, a legcélravezetőbb azokat a címzettek által használt nyelven közzétenni. A Hodinka-intézet archívumába gyűjtött nyelvi tájképes fotókat összegezve azt tapasztaltuk, hogy azokon a településeken, ahol a magyar nyelvű kisebbség jelentős számban él ukrán–magyar kétnyelvű, illetve sok esetben csak magyar nyelvű hirdetésekkel találkozhatunk.

5. ábra: Egy- és kétnyelvű tájékoztatók Beregszász okmányirodájának bejáratánál, 2005

A COVID-19 terjedésének megfékezése érdekében bevezetett óvintézkedéseknek köszönhetően több üzlet, szolgáltató egység, közintézmény bejáratánál különböző tájékoztatókkal találkozhatunk. A 6. ábra egy magyar tannyelvű iskola bejáratánál készült. Az ukrán–magyar nyelvű felirat arról tájékoztítja a gyerekeket, szülőket, hozzátartozókat, hogy csak az adott előírásoknak eleget téve léphetnek be az iskola területére.

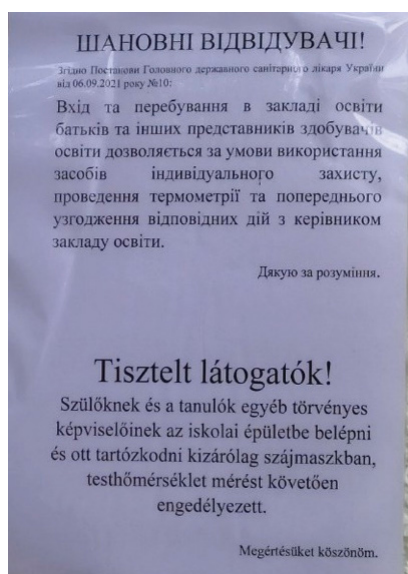
3.1. Reklámok

A reklámpar fejlődése hatással volt Kárpátalja nyelvi tájképére is. Megjelentek a reklámcégek, amelyekben már számítógépes eszközök segítségével tervezik a modern hirdetéseket. Napjaink reklámtábláinak szín- és képvilága sokkal látványosabb lett, de azt nem állíthatjuk, hogy a korábbi reklámok minden fantáziát nélkülöztek volna. Bár a 2000-es évek elején a kivitelezési lehetőségek jóval korlátozottabbak voltak, akkor is születtek ötletes megoldások. A 7. ábra egy autósbolt reklámtáblája látható 2001-ből, melyen érdekes és figyelemfelkeltő kiegészítő képeket illesztett a feliratok mellé.

Míg korábban egyedül a vezetékes telefonszámok jelenhettek meg a

reklámtáblákon elérhetőségként, napjainkban már számos kapcsolattartási felület létezik. Manapság a különböző üzletek hirdetésekkel igyekeznek nemcsak a valós, de a virtuális térben is jelen lenni. Számos esetben a boltok, áruházak, éttermek különböző pontjain, legyen az a főbejárat, vagy a belső térben, akár étlapon, szórólapokon elhelyezett reklám, a telefonszám mellett más elérhetőségekről is tájékozódhatunk. Kereshetjük őket népszerű üzenetküldő alkalmazásokon keresztül, meglátogathatjuk őket közösségi oldalakon vagy honlapjukon. Ez utóbbit a betérők számára nagyban megkönnyítik az egyre gyakrabban használt QR-kódok, melynek médiaeszközünkön történő beolvasásával másodperceken belül az említett oldalon találhatjuk magunkat (8. ábra).

6. ábra: Kétnyelvű COVID19 tájékoztatás egy beregszászi magyar tannyelvű iskola bejáratánál, 2021

7. ábra: Reklámtábla 2001-ben

A 2000-es évek elején gyakran találkozhattunk orosz nyelvű hirdetésekkel. Az egykor Beregszász központi részén található számítógépes szaküzlet még az orosz nyelvet használta a magyar mellett (9. ábra), mára azonban az orosz nyelvű feliratok szinte teljesen eltűntek. A napjainkban fotózott feliratok között csak egy helyszínen rögzítettük az orosz nyelvet (a magyar nyelv mellett): a beregszászi piac egyik standjának reklámjában és annak cégfeliratában (10. ábra). A táblán megjelenik az árukínálat, illetve egy térképen illusztrált szaküzletükről is tájékoztatják a vásárlókat. A térképen minden információ – még az utcanevek is – orosz és magyar nyelven vannak feltüntetve.

8. ábra: Gyerekruhákat kínáló üzlet modern reklámja, 2022

9. ábra: Egy beregszászi számítógépes szaküzlet *árúkinálata* még orosz–magyar nyelvű felirattal, 2001

10. ábra: A beregszászi piac egyik standjának orosz-magyar nyelvű reklámja és árukínálata, 2021

A Beregszász egyik forgalmas útszakaszán sétálva találkozhatunk a 11. ábrán látható tájékoztatóval, ami egy, a piacon található szaküzletet reklámoz. A szaküzlet neve magyar és ukrán nyelven is olvasható, az utcanevek azonban már csak magyar nyelven vannak feltüntetve – talán épp a vásárlók nyelvhasználatához igazodva.

11. ábra: A beregszászi piacon működő szerszámbolt reklámtáblája, 2021

Főképp azokon a településeken, ahol jelentős számú magyar kisebbség él, gyakoriak az ukrán-magyar kétnyelvű reklámtáblák (12. ábra), de csak ukrán nyelvű táblára is találunk számos példát.

12. ábra: Mobiltelefonos üzlet kétnyelvű hirdetése, 2021

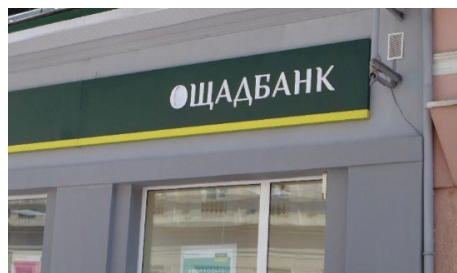
3.2. Oschadbank

A Szovjetunió széthullását követően a szovjet bankrendszerből kiválva jött létre napjaink egyik legnagyobb ukrán állami bankja, az Oschadbank.¹¹ A bank megnevezése magyarul takarékpénztárt jelent. A bank beregszászi fiókjának homlokzatán 2001-ben még ukrán–magyar kétnyelvű feliratot rögzítettünk, de miután 2015-ben a bankot átalakították, modernizálták, rendszerében és ügyfélfogadás tekintetében egyaránt, ez a felirat eltűnt és az egynyelvű egységes, országosan használt cégtábla került a homlokzatra (13. ábra).

13. ábra: Az Oschadbank két- és egynyelvű felirata Beregszászon egykor és napjainkban

13.a 2001,

13.b 2017

¹¹ <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D1%89%D0%B0%D0%B4%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%BA>

4. Szolgáltató egységek cégtáblái, reklámjai

A turizmus a rendszerváltás idejében még nagyon gyerekcipőben járt. A 2000-es évek környékén elindult fejlődés 2019-ig viszonylag zavartalanul működött. A régiót előszeretettel látogatták más országokból (főként Magyarországról) érkező turisták, valamint a 2010-es évektől jelentősen növekedett az Ukrajna keletebbre fekvő részeiből érkező vendégek száma is (vö. Sass 2019). A 2020-ban kezdődő koronavírus világijárvány, illetve a jelenlegi háborús helyzet ezt azonban nagyban visszaszorította.¹²

A turizmus fejlődése a nyelvi tájkép alakulására is hatással volt. Napjainkban már számos vendéglátóhelyiség, fürdő, szálloda, szórakoztatóközpont működik, melyek különböző reklámfelületeken keresztül hirdetik szolgáltatásaikat. Gyakori jelenség, hogy a magyar gasztronómia jellegzetes fogásait hirdető vendéglátóhelyiségek csak ukrán nyelven hirdetik kínálatukat (14. ábra). Az effajta reklám elsősorban nem a helyieknek szól, hanem az Ukrajna más régióiból érkező látogatóknak.

14. ábra: Magyar konyhát reklámozó ukrán nyelvű reklám, 2021

Kárpátaljai turizmusának fontos húzó ereje a hegyvidék festői szépsége, illetve történelmi különlegességei. A belső Ukrajnából érkező turistákat a régióban élő etnikumok etnokulturális jellemzői, gasztronómiája is vonzza. A kárpátaljai specialitásokat kínáló éttermek igyekszenek minél intenzívebben kihangsúlyozni, hogy éttermükben a helyi gasztronómiai különlegességeit kínálják. A Munkácson működő *Bogrács* (Борпач) étterem, éppen ennek egy tipikus példája, melynek homlokzatán is hirdetik, hogy ez egy kárpátaljai „etno-étterem” (19. ábra).

¹² <https://kiszo.net/2022/06/05/a-jarvany-utan-a-haboru-is-kiuti-a-karpataljai-turizmust-%E2%94%82kiszo-hatter/>

15. ábra: *Bogrács* étterem Munkácson

Nyelvi tájképes – azon belül is szimbolikus és diszkurzív – elemzések szólnak arról, hogy gyakran nem tudjuk egyértelműen meghatározni, hogy az adott felirat pontosan mely nyelvhez tartozik (Pennycook 2010: 68). Egy multietnikus közegben, ahol a turisztikai desztinációk versengenek az etnikai különlegességek kihangsúlyozásában nem egy ilyen esettel találkozhatunk. Zabrodszkaja és Milani (2014: 4) a nyelvek, illetve betűkészletek keveredéséről szóló tanulmányában az egynyelvű mércével nem értelmezhető eseteket *kétértelmű szociolingvisztikai jelenség*nek minősítették. Amint azt a 16.a képen olvashatjuk, hogy a magyar a *város* szó angol nyelvű transliterációja (*Varosh*) lett az ungvári étterem megnevezése, míg a 16.b fotón a magyar nyelvből kölcsönzött *Udvar* szó lett párosítva az angol nyelvű *coffee* szóval, alatta a kávézó szót ukrán nyelven (кав'ярня) is feltüntették. Mindkét esetben ha értelmezni kívánjuk a cégtáblákat, akkor ukrán-magyar-angol nyelvű tudásra van szükség, ahol szókölcsonzések, transliterációk értelmezése után válik követhetővé a névadás.

16. ábra: Egy étterem és egy kávézó cégtáblája Ungváron, 2021

Eddig különböző példákat láthattunk arra, hogy más-más feliratokon az adott többségi-, államnemzeti identitás erősödésének illetve az államnyelvtörvény

megszorító rendelkezéseinek hatására háttérbe szorulnak a kisebbségi nyelvek, miközben egyre nagyobb teret kap az angol nyelv, mint *lingua franca*. Munkácson egy arab kávémarkáról elnevezett kávézó cégtábláján láthatjuk az éppen aktuális kínálatukat, az árlistát, illetve egy angol nyelvű biztató, napindító szlogent (*a jó napok kávéval, virággal és veled indulnak*) (17. ábra). Mindezek mellett azért találunk olyan példát is, ahol a friss sör feliratot fontosnak tartják a helyi kisebbségek és a turisták által használt nyelveken közzétenni: az üzleti siker érdekében egy többnyelvű felirat lehet az első lépés, amit egy szolgáltató egység megtehet (18. ábra).

17. ábra: Munkácsi kávézó ukrán nyelvű árlistája egy angol nyelvű biztató üzenettel, 2021

18. ábra: A friss sör ötnyelvű felirata Ungváron (2021)

4. Összefoglalás

A Hodinka-intézet fotóarchívumának nyelvi tájképes elemzésével csak egy-egy területről hoztunk példát, hogy szimbolikusan érzékeltessük a legfontosabb politikai, társadalmi változásokat, valamint külön figyelmet szenteltünk a nyelvi változatosság kiértékelésére. A következtetéseinknél három fontosabb eredményt láthatunk:

1. Általában a modernizáció és a reklám, marketing szakma fejlődésének köszönhetően az utcákon sétálva egyre változatosabb és színesebb képeket fotózhatunk, a kézzel írt feliratok, hirdetések lassan eltűntek a nyilvános terekről. Megjelentek olyan reklámfogások, amelyek épp a modernizáció hatására terjedtek el: pl. a Viber, Facebook, Messenger, Telegram, Instagram, weboldal elérhetőségeinek feltüntetése, illetve az e-mail-cím közzététele egy üzlet reklámjánál

már épp olyan természetes mint egykor a vezetékes telefonszámok voltak.

2. A globális gazdasági folyamatok másik igen fontos vetülete, hogy a turizmus Kárpátalján is fejlődésnek indult, amely egyben természeti és etnikai különlegességeket kínál a régióba látogatóknak. Az utóbbi évtizedben elsősorban belső Ukrajnából érkező üdülni vágyók igényeihez alkalmazkodva és a *lingua franca*-ként terjedő angol nyelv terjedését láthatjuk azon nyelvi tájképes fotókon, amelyek épp a turizmus ágazatán belül kerültek a nyilvános terekre. A nyelvi keveredés, kölcsönzések a cégneveknél is épp azt szolgálják, hogy hangsúlyozzák a terület multietnikus jellemzőjét, és áruba bocsássák a gasztronómiai különlegességeket.
3. Kárpátalja Ukrajna részeként egy posztszovjet térség és ennek maradványai itt- ott még előbukkannak, de már csak olyan eseteknél tudjuk ezeket beazonosítani, amelyeket helyi, lokális ismeretként tudjuk, hogy mely időszakból származik az adott felirat, vagy éppen egy nyelvi tájképes fotón keresztül rögzítettünk vagy gyűjtöttük a Hodinka-intézet archívumába. A napjainkban nyilvános terekről eltűnt az orosz nyelv, mint ahogy több posztszovjet térségben is (Pavlenko 2008), csak elvétve találunk egy-egy feliratot, amelyben még láthatjuk, beazonosíthatjuk azokat a betűkészleteket, amelyeket egykor a szovjet érában épp az orosz nyelvű feliratoknál használtak.

Nyelvi tájképes kutatásaink során az Ukrajnában zajló politikai változások egyes szegmenseivel is találkoztunk. Zabrodskaja (2014: 106) Tallinn nyelvi tájképének elemzésével állapította meg, hogy a nyelvi tájképes fotók jól illusztrálják az egyéni nyelvi viselkedéseket és azon jogalkotási kezdeményezéseket, amelyeket az „államosító állam” (Brubaker 1995) jegyében hajtanak végre. Zabrodskaja arra utal, hogy a 2000-es évek környékén indult „nemzeti újjászületés” és „nemzetvédelem” hullám több posztszovjet térségben is megjelent, ahogy Ukrajnában is, és ezt láthatjuk Kárpátalja nyelvi tájképének elemzésében is.

Napjainkban Ukrajnában egyre nagyobb a bizonytalanság – a folyamatos háborús események minden téren zűrzavart okoznak (19. ábra), az emberek mindennapjaiban teljes a káosz, és ezeket az eseményeket a kisebbségi nyelveket beszélők számára tovább tetőzi a nyelv- illetve az oktatási törvény bizonyos bekezdéseinek fokozatos életbeléptetése, amelyek épp ezek használatát lehetetlenítik el.¹³ Nyelvi intolerancia (Csepeli–Örkény–Székely 2000) van érvényben általában Ukrajnában, ugyanis egyre kevesebb

¹³ <https://hodinkaintezet.uz.ua/publikaciok/a-nyelvi-jogi-rendelkezesek-vegrehajtasa-ukrajna-ban-gyakorlati-szempontbol/>

lehetőség nyílik a kisebbségi nyelvek megjelenésére, mindenkori elsőbbséget élvez az államnyelv használata. Az effajta nyelvi türelmetlenség vetületei megjelennek a nyelvi tájképes elemzésünkben is. Egyre kisebb létjogosultsága van a magyar nyelv megjelenésének bármely területen, de az elmúlt évekre visszatekintve e téren a hivatalos szférában történtek a leginkább szembetűnő változások. Az államilag nem szabályozott területeken azonban még mindig van értéke, presztízse a magyar nyelvnek.

19. ábra: A Kijev-Csap autópálya munkácsi lehajtójánál, „Isten óvja Ukrajnát”, 2022

Irodalom

- Beregszászi Anikó 2005. „Csata” a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan anyanyelv. In: Beregszászi Anikó és Papp Richárd (szerk.) Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. Budapest–Beregszász. 158–163.
- Beregszászi Anikó–Csernicskó István–Ferenc Viktória 2014. Nyelvi jogaink és lehetőségeink. Útmutató és tájékoztató a nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásához kárpátaljai magyaroknak. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.
- Beregszászi Anikó–Csernicskó István 2020. Гроші та (мовна) політика: Візуальна конструкція мовної політики на банкнотах на території сучасного Закарпаття Termini Egyesület. Törökbálint.
- Braun László–Csernicskó István–Molnár József 2010. Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján. PoliPrint Kft. Ungvár.
- Brubaker, Rogers 1995. National minorities, nationalizing states, and external national homelands in the new Europe. Daedalus 124(2). 107–132
- Csepeli György–Örkény Antal–Székelyi Mária 2000. „Nemzeti etnocentrizmus Közép-Európában” In Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.) Társadalmi riport. TÁRKI. Budapest. 617–635.
- Csernicskó István 2012. Megtanulunk-e ukránul? A kárpátaljai magyarok és az ukrán nyelv. PoliPrint Kiadó. Ungvár.
- Csernicskó István 2013. Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010). Gondolat Kiadó. Budapest.
- Csernicskó István 2015. Nyelvek vetélkedése a nyelvi tájképben: kárpátaljai példa. Alkalmazott Nyelvtudomány 2015/1–2: 71–84.

- Csernicskó István 2016a. A dinamikusan változó nyelvi tájkép: Kárpátalja példája. *Acta Humana – Emberi Jogi Közlemények*. 4 évf. 3. szám, 91–105.
- Csernicskó István 2016b. A változás megragadása a nyelvi tájképben. *Magyar Nyelv* 2016/1: 50–62.
- Csernicskó István 2017. Nyelv, gazdaság, társadalom. Globális nyelvek Kárpátalja magyarok lakta végeinek nyelvi tájképében. In: Márku Anita–Tóth Enikő (szerk.) *Többszenyűség, regionalitás, nyelvoktatás. „RIK-U”*. Ungvár. 13–44.
- Csernicskó István 2019. Fények és árnyak Kárpátalja nyelvi tájképéből. *Audtor-Shark*. Ungvár.
- Csernicskó István–Fedinec Csilla 2014. Наш місцевий Вавилон. Історія мовної політики на території Закарпаття у першій половині XX століття (до 1944 року). Поліграфцентр «Ліра». Ужгород
- Csernicskó István–Fedinec Csilla 2019. Time and Space in Between: Time Zones, Languages, and Cultures in Transcarpathia (Ukraine). *ACTA UNIVERSITATIS SAPIENTIAE PHILOLOGICA* 1,1 : 2 pp. 7–22.
- Csernicskó István–Hires-László Kornélia–Karmacs Zoltán–Márku Anita–Máté Réka–Tóth-Orosz Enikő 2021. A magyarok és a magyar nyelv Kárpátalján. Termini Egyesület. Törökbálint.
- Csernicskó István–Hires-László Kornélia–Tóth-Orosz Enikő 2022. Helységnévtáblák nyelvi sokszínűsége Kárpátalján. In: Karmacs Zoltán–Márku Anita–Tóth-Orosz Enikő (szerk.) *Mozaikok a magyar nyelvhasználatból. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból VI. Termini Egyesület. Törökbálint*. 11–35.
- Csernicskó István (szerk.) 2003. A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola. Beregszász.
- Csernicskó István (szerk.) 2010a. Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság–Hodinka Antal Intézet. Budapest– Beregszász.
- Csernicskó István (szerk.) 2010b. Nyelvek, emberek, helyzetek. A magyar ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai közösségben. PoliPrint. Ungvár.
- Csernicskó István–Márku Anita (szerk.) 2019. A nyelvészet műhelyeiből. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból V. *Audtor-Shark*. Ungvár.
- Gorter, Durk 2017. A nyelvi tájkép tanulmányozása: bevezetés a tudományterületbe. *Regio* 2017/3: 31–49.
- Hires-László Kornélia 2015. Nyelvi tájkép és etnicitás Beregszászon. In: Márku Anita és Hires-László Kornélia (szerk.) *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*. *Audtor-Shark*. Ungvár. 160–185.
- Hires-László Kornélia 2018a. A nyelvi tájkép változása Beregszászon. In: Máté Réka és Karmacs Zoltán (szerk.) *Nyelvek és nyelvhasználatok térben és időben. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból IV. „RIK-U”*. Ungvár. 183–196.
- Hires-László Kornélia 2018b. Nyelvi tájkép és turizmus Beregszászon. In: Tódor Erika–Mária–Tankó Enikő–Dégi Zsuzsanna (szerk.) *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség I. Nyelvhasználat, nyelvi tájkép és gazdasági élet*. Scientia. Kolozsvár. 193–209.
- Hires-László Kornélia 2019. Linguistic Landscapes in a Western Ukrainian Town. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy* Vol.10 (2019)1, 87–111. DOI: 10.14267/CJSSP.2019.1.5
- Hires-László Kornélia –Máté Réka–Tóth-Orosz Enikő 2022. Kereskedelmi egységek

- nyelvi tájképe: kárpátaljai román- és magyarlakta települések példája alapján. In: Karmacsi Zoltán – Márku Anita – Tóth-Orosz Enikő (szerk.) *Mozaikok a magyar nyelvhasználatból. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból VI. Termini Egyesület. Törökbálint.* 36–54.
- Hires-László Kornélia (szerk.) 2016. *Nyelvhasználat, kétnyelvűség. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból II.* Autdor-Shark. Ungvár.
- Karmacsi Zoltán 2014. *Település- és utcanevék Kárpátalja magyarlakta településein.* In: Beregszászi Anikó – Hires-László Kornélia (szerk.) *A meszelt falakon túl. Születésnap köszöntő kötet Kótyuk István tiszteletére. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Magyar Tanszéki Csoport, Hodinka Antal Intézet.* Beregszász. 87–98.
- Karmacsi Zoltán 2016. *Zápszony és Mezőkaszony nyelvi tájképének változása.* In: Барчан В. В., Белей Л. О., Венжинович Н. Ф., Кузьма О. Ю., Староста О. І., Шаркань В. В., Шумицька Г. В., Ярема Х. І. ред. *Студії з філології та журналістики: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції студентів та аспірантів „Актуальні проблеми філології та журналістики”.* Grazhda. Ungvár. 239–241.
- Karmacsi Zoltán 2017. *A nyelvi tájkép változásának egy aspektusa.* In: Márku Anita–Tóth Enikő (szerk.) *Többynélvűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III. „RIK-U”.* Ungvár. 54–60.
- Karmacsi Zoltán 2018a. *Kárpátalja turisztikai vonzerőinek nyelvi tájképe.* *METSZETEK Vol. 7:1.,* 91–118. DOI 10.18392/metsz/2018/1/4
- Karmacsi Zoltán 2018b. *Turizmus és nyelvi tájkép.* In: Tódor Erika-Mária–Tankó Enikő–Dégi Zsuzsanna (szerk.) *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség I. Nyelvhasználat, nyelvi tájkép és gazdasági élet.* Scientia Kiadó. Kolozsvár. 211–220.
- Karmacsi Zoltán–Márku Anita–Tóth-Orosz Enikő (szerk.) 2022. *Mozaikok a magyar nyelvhasználatból. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból VI. Törökbálint: Termini Egyesület.*
- Karmacsi Zoltán–Máté Réka (szerk.) 2018. *Nyelvek és nyelvváltozatok térben és időben. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból IV. “RIK-U”.* Ungvár.
- Laihonen, Petteri–Csernicskó, István 2017. *Kísérlet egy összehasonlító vizsgálatra: a nyelvi tájkép dél- szlovákiai, székelyföldi és kárpátaljai falvakban.* *Regio 25/3:* 50–81.
- Laihonen, Petteri – Csernicskó, István 2019. *Expanding Marginality: Linguascaping a Transcarpathian Spa in South-Western Ukraine.* In: Sjaak Kroon and Jos Swanenberg eds. *Language and Culture on the Margins: Global/Local Interactions.* Routledge. New York–London. 145–164.
- Márku Anita 2013. *„Po zákarpátszki”: Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben.* „Líra” Poligráfcentrum. Ungvár.
- Márku Anita 2018. *Kárpátaljai magyarul a mémek világában.* In: Tódor Erika-Mária–Tankó Enikő–Dégi Zsuzsanna (szerk.) *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség II. Nyelvhasználati terek és nyelvi sokszínűség.* Scientia. Kolozsvár. 33–51.
- Márku Anita–Bartha Csilla 2019. *Multimodalitás és transzlingvális gyakorlatok a kárpátaljai internetezők nyelvhasználatában.* In: Csernicskó István és Márku Anita (szerk.) *A nyelvészet műhelyeiből. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból V.* 13-28. Autdor-Shark. Ungvár.
- Márku Anita–Hires-László Kornélia (szerk.) 2015. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép.* *Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból I.* Autdor-Shark. Ungvár.
- Márku Anita–Tóth Enikő (szerk.) 2017. *Többynélvűség, regionalitás, nyelvoktatás.*

- Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III. „RIK-U”. Ungvár.
- Molnár D. István 2021. Kárpátalja lakosságának területi eloszlása az újonnan kialakított közigazgatási rendszer tükrében. In: Molnár D. Erzsébet és Molnár Ferenc (szerk.): Társadalomtudományi tanulmányok, A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának tanulmánykötete. II. RF KMF – „RIK-U” Kft. Beregszász–Ungvár.
- Oficinskij Román 2010. Szovjet Kárpátalja (Kárpátontúli terület) 1944–1991. In: Fedinec Csilla–Vehes Mikola (főszerk.) Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra. Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. Budapest. 209–376.
- Pavlenko, Aneta. 2008. Multilingualism in post-Soviet countries: Language revival, language removal, and sociolinguistic theory. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 11(3/4). 275–314.
- Pennycook, Alastair. 2010. *Language as a local practice*. Routledge. London & New York.
- Sass Enikő 2019. A kárpátaljai Beregvidék falusi turizmusának helyzete és fejlődési lehetőségei. Disszertáció. Pécsi Tudományegyetem.
- Tóth Enikő 2014a. A magyar nyelv megjelenése Badaló és Halábor nyelvi tájképében. *Limes* –2014. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve, I. évfolyam. V. Pagyak Kiadója. Ungvár. 57–64.
- Tóth Enikő 2014b. Mezőgécse község nyelvi tájképe: szociolingvisztikai elemzés. In: Студії з філології та журналістики. Випуск 2. Видавництво ФОП Бреза. Ужгород. 410–412.
- Tóth Enikő 2016. Nyelvek a virtuális térben: kárpátaljai magyarlakta települések hivatalos honlapjainak nyelvhasználata. In: Gazdag Vilmos–Karmacs Zoltán–Tóth Enikő (szerk.) *Értékek és kihívások I. kötet: Nyelvtudomány. A 2015. március 26–28. között Beregszászon a Nyelvi és kulturális sokszínűség Kelet-Közép-Európában: érték és kihívások* című konferencián elhangzott előadások anyagai. Autdor-Shark. Ungvár. 230–238.
- Tóth Enikő 2018. Egy Beregszászi járási település, Csoma nyelvi tájképe. In: Karmacs Zoltán–Máté Réka (szerk.) *Nyelvek és nyelvváltozatok térben és időben. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból IV. RIK-U Kiadó. Ungvár. 165–173.*
- Tóth-Orosz Enikő 2019. A magyar nyelv megjelenése a szimbolikus térben: Beregszászi járási települések példája alapján. In: Csernicskó István–Márku Anita (szerk.) *A nyelvészet műhelyeiből. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból V. Autdor-Shark. Ungvár. 83–100.*
- Tóth-Orosz Enikő 2020. A beregszászi járási önkormányzatok virtuális nyelvi tájképe. In: *Limes*–2020. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve. VII. évfolyam, 2. kötet. 199–208.
- Zabrodszkaja, Anastassia 2014. Tallinn: monolingual from above and multilingual from below. *International Journal of the Sociology of Language* 2014. 105–130. DOI 10.1515/ijsl-2014-0007
- Zabrodszkaja, Anastassia–Milani, Tommaso M. 2014. Signs in context: multilingual and multimodal texts in semiotic space. *International Journal of the Sociology of Language* 1–6. DOI 10.1515/ijsl-2014-0002

VI. NÉVTAN

BENŐ ATTILA–LANSTYÁK ISTVÁN–VÖRÖS FERENC

Babeş–Bolyai Tudományegyetem

attila.beno@ubbcluj.ro

<https://orcid.org/0000-0002-6931-2999>

Comenius Egyetem

istvan.lanstyak@uniba.sk

<https://orcid.org/0000-0002-8237-9258>

Eötvös Loránd Tudományegyetem

voros.ferenc@sek.elte.hu

<https://orcid.org/0000-0003-3681-0243>

A kontaktusjelenségek tipológiája a családnevek körében

1. Bevezetés

A modern nyelvtudományban axiómának számít, hogy a különböző nyelvű beszélőközösségek érintkezése során az egyes nyelvek lexikai állománya és szabályrendszere számos kölcsönelemmel bővül(het). Az átvétel laikusok számára leglátványosabb produktumai a szó vagy szóértékű szótári egységek, amelyek között a nyelvleíró hagyományok szerint a személyneveket is nyilvántartjuk.

A személynevek, ezen belül a családnevek nyelvből nyelvbe történő átadása-átvétele az emberi kommunikáció egyik legalapvetőbb sajátosságára vezethető vissza. A nyelvhasználónak természetesen nem csak arra van igénye, hogy azonnyelvű partnerét nevén említse és/vagy szólítsa. Verbálisan többnyire a más nyelvű partnerrel is a személynevek használata révén lehet érintkezésbe lépni. Ez vagy úgy történik, hogy a partner nyelvéből kölcsönözzük a megnevezést, vagy pedig a saját nyelvünk szabályai szerint alkotunk egy új (család)nevet. Ez a feltétele annak, hogy az egyik nyelvből a másik nyelvbe személynevek – ezen belül a családnevek –, illetőleg azokhoz kapcsolódó szabályok, normák átkerülhessenek a másik nyelvbe. A bázis- vagy mátrixnyelvbe kódváltással

beilleszkedő vendégnyelvi elemek idővel integrálódhatnak a befogadók nyelvébe. Ennek eredményeként beszélhetünk a személynevek kapcsán is nyelvi kölcsönzésről, az idegen (eredetű) családnevek meghonosodásáról.

Régi adóssága a névtannak, hogy a személynevekkel, ezen belül pedig főként a családnevekkel kapcsolatos kontaktológiai kérdések következetesebb vizsgálatához az egyes jelenségek leírásán túl tipológiai szempontú rendszerezést készítsen (a köznevekre és ezek használatával kapcsolatos nyelvtani jelenségekre l. Lanstyák 1998, 2002c, 2006; Lanstyák–Szabó Mihály 2005, Benő 2005, 2014) Az alábbiakban ennek a hiánynak a pótlására teszünk kísérletet.

A feladat megoldása több elvi kérdést is felvet. Mindenekelőtt azt, hogy csupán a Trianon utáni fejleményekre összpontosítsunk-e, avagy igyekezzünk a távolabbi múltba visszanyúlni. Ez utóbbinak az lehet az előnye, hogy olyan, a nyelvtörténet korábbi időszakában lezajlott folyamatok révén nyelvünkbe került jelenségekre is rálátunk, amelyekről ma már kevesen gondolják, hogy kontaktushatás következtében jöttek létre. Például abban, hogy az ómagyar kor során az egyelemű névrendszerből többeleműre váltottunk, valószínűleg az olasz nyelv is szerepet játszott. Hajdú Mihály szerint döntően e külső hatás következtében jöttek létre a magyar családnevek (vö. Hajdú 2003: 217, 2010: 9).

Ugyanilyen külső, valószínűleg hazai német nyelvi hatásra vezetjük vissza, hogy a középmagyar kor utolsó időszakában a magyar beszélőközösség körében is megjelentek majd a névdivat révén terjedni kezdtek a kettős, illetőleg többes keresztnévek (vö. Büky 1960: 158; Fülöp 1998: 13; HAJDÚ 2003: 583; Vörös F. 2011: 403, 2013 666–674). Egyébként a magyar keresztnévek abszolút többsége más nyelvek hatására jött létre olyan kulturális rétegek megnyilvánulásaként, mint a kereszténység, a görög–latin human műveltség, illetve később a modernitás különböző divatteremtő hullámai.

Ugyanitt említhetjük keresztnévkincsünknek sajátos, a 17. századtól terjedni kezdő rétegét. Ezek a lexikai elemek a forrásnyelvekben férfinevekből keletkeztek. Eredendően nyelvtani nemre utaló *-a* morfémaival voltak ellátva (vö. Mizser 1989, Vörös F. 2011: 226, 229). A nyelvtani nemre utaló végződés forrásnyelvi morfológiai funkciója a magyarban nem vált alaki kitevővé. Nyelvünkbe kerülve ezeknek a neveknek az alaki motiváltsága is megszűnt. Ugyanakkor az ide tartozó névszótári egységek idővel a női nevek részrendszerén belül jelentős mértékben megsaporodtak (pl.

Alberta, Janka, Jozefa, Stefánia, Paula). Nyelvi alkatuk, névvégi hangtani arculatuk révén mégis karakteresen elkülönülnek a belső keletkezésű női nevektől. Jellemző adalékként említhetjük, hogy a 2007. január 1-jei eszmei állapot szerint a magyarországi női népesség 66,74%-a viselt ilyen típusú keresztnévet (vö. Vörös F. 2011: 229–230).

20. századi regionális ht jelenségként tarthatjuk számon az ún. apai neveket,¹ amelyek a kárpátaljai névhasználatban inkább csak elvétve – főként sírfeliratokon – jelentkeznek, a névviselésben orosz, illetőleg újabban ukrán államnyelvi hatásra formális nyelvhasználati szintéren, főként a hatalom által vezetett dokumentumokban találkozhatunk velük (vö. Csernicskó 1997, Vörös F. 2012).

A fentebb említett négy jelenségcsoport azért is figyelmet érdemel, mert nyelvünkbe kerülésük nem csupán a személynévrendszeren belüli viszonyokat rendezte át, hanem egyúttal magát a magyar kategóriarendszert is bővítették.

A tipológia kidolgozásakor az elvi szempontrendszer meghatározásakor egyéb kérdések is felvetődtek. Mindenekelőtt az, hogy a Trianon utáni fejlemények rendszerszerű bemutatása a magyarországi magyar (továbbiakban: Hu) vagy a határon túli magyar (továbbiakban: ht) nyelvváltozatok nézőpontjából történjen-e. A Km (továbbiakban: Km Kárpát-medencei magyar) felől nézve jelentősen egyszerűsödött volna a feladat. Ebben az esetben viszont le kellett volna mondanunk az ún. relatív kontaktusjelenségek (l. alább) tüzetesebb vizsgálatáról és tárgyalásáról. Ez utóbbiakról csupán jelzésszerű utalások formájában szólhattunk volna. A tipológia kidolgozása közben a példák arra világítottak rá, hogy célszerűnek tűnik egy újabb viszonylattal bővíteni a korábbi szempontrendszert, mert így a magyar nyelvben jelentkező relatív kontaktusjelenségeket sem kell mellőznünk. A kontaktusjelenségeket ennek megfelelően háromféle nézőpontból vizsgálhatjuk: **1.** a helyi többségi nyelv viszonylatában; **2.** Hu nyelv viszonylatában; **3.** nemzetközi viszonylatban. A Hu régió vizsgálatával kapcsolatban tudni kell, hogy ott a magyaron kívül nincs másik, domináns nyelv, és számottevő módon valószínűleg a ht nyelvváltozatok se hatnak rá, ezért ebben a relációban alapvetően csak az egyéb, más európai nyelvekre visszavezethető hatásokkal számolunk.

A jelenségek számbavételekor vetődött fel, hogy egyéb szempontok sem kerülhetik el a figyelmünket, hiszen pl. a magyarországi asszonynévhasználat 20. század végi változása az ezredfordulóra a 15. századtól folytonosnak

¹ Or. отчество [otcsesztvo], ukr. по батькові [po batykovì].

tekinthető hagyományok jelentős háttérbe szorításával egy olyan formát is divatba hozott, amely nagyfokú egyezést mutat a Kárpát-medencei ht-változatok asszonynévhasználatával. Az ezredforduló után terjedőben lévő magyarországi asszonynévhasználat mintáját elsősorban, sőt döntően nem a környező beszélőközösségek, hanem más európai nyelvek szolgáltatták (lásd pl. BENŐ 2008: 28, VÖRÖS 2010: 31–34).

Az alábbiakban kellő mennyiségű empirikus anyag hiányában az összehasonlítást főként a Kárpát-medence három anyaországon kívüli nagyrégiója – Erdély (Er) + Felvidék (Fv) + Kárpátalja (Ka) –, esetenként a vajdasági (Va) és a Hu vonatkozásában tudjuk elvégezni. Amint a fenti példákból kitűnik, a családnevek mellett – amennyiben egyetlen személyre vonatkoznak – a hozzájuk kapcsolt keresztnéveket is szóba hozzuk, de csak mint a névegyüttes részét. A keresztnévek tipológiájának kidolgozására a későbbiekben egy újabb tanulmányban kerülhet sor.

2. Diskurzusbeli és nyelvbeli kontaktusjelenségek

Az átadó nyelvnek az átvevő nyelvre gyakorolt hatása konkrét átvevő nyelvi diskurzusok befolyásolása révén történik. A diskurzusbeli kontaktusjelenségek tehát az átadó nyelv alkalmi kontaktushatása révén az átvevő nyelvi diskurzusokban megjelenő nyelvi elemek vagy formák. A személynevek, ezen belül a családnevek esetében sajátos „diskurzus” az a hivatalos dokumentum, amely az újszülött nevét hivatalos formában tartalmazza, ill. a további hivatalos dokumentumok, amelyekben ez a hivatalos névforma szerepel. A hivatalok által nyilvántartott névformára a névtani szakirodalomban a hivatalos névviselés terminus használatos, megkülönböztetve azt a névhasználattól amely főként az informális nyelvhasználati színtérhez (diskurzushoz) köthető.

Mindez azt jelenti, hogy az átadó nyelvnek nemcsak az átvevő nyelv rendszerére gyakorolt hatását nevezzük kontaktushatásnak, hanem az átvevő nyelvi *diskurzusokra* irányuló hatását is. Az „itt és most” bekövetkező alkalmi kontaktushatást hagyományosan nyelvi interferenciának nevezzük. A konkrét átvevő nyelvi diskurzusokban az átadó nyelv hatása következtében megjelenő szókészleti elemek és nyelvi formák² tehát nyelvi változásokat idézhetnek elő: az alkalmi kontaktushatás révén létrejött elemek és formák egy része idővel beépülhet az átvevő nyelv rendszerébe,

2 Nyelvi formának nemcsak az alak- és mondattani jelenségeket fogjuk nevezni, hanem a hangtani jelenségeket is, vagyis mindenféle nyelvi jelenséget, kivéve a szókészletieket (szavak, állandósult szókapcsolatok).

ami által meg is szűnnek interferenciajelenségek lenni (de továbbra is kontaktusjelenségek).

A kölcsönzés révén – amennyiben az sok nyelvi elemet vagy formát érint – a nyelvbe nem pusztán egyedi nyelvi jelenségek halmaza kerül be, hanem egész nyelvi (rész)rendszerek megváltozhatnak, ill. – amint arra főntebb utaltunk – új kategóriák jelenhetnek meg a nyelvi rendszerben.

3. Eseti és helyzeti kontaktusjelenségek

Az eseti kontaktusjelenségek olyan nyelvi elemek vagy formák, amelyek a kétnyelvűek diskurzusaiba, ill. a kétnyelvűek által használt nyelvváltozatokba a másik nyelv konkrét elemei és formái közvetlen vagy közvetett hatására kerülnek be. Ide tartoznak a lexikális, hangtani, alaktani, mondattani, szövegtani, pragmatikai interferencia és kölcsönzés jól ismert esetei, amelyekre alább látunk majd példákat a 4. fejezetben. A szakirodalomban általában a kontaktusjelenségeknek ezt a csoportját értik „kontaktusjelenségek”-en.

Nem tekinti viszont kontaktusjelenségeknek a szakirodalom nagy része az ún. helyzeti kontaktusjelenségeket, pedig ezek is a két nyelv érintkezésének következményeként jönnek létre az átvevő nyelvi diskurzusokban, ill. magában az átvevő nyelvben, ám ezeknél nem lehet meghatározni, hogy az átadó nyelv mely konkrét elemei vagy formái idézik elő használatukat, ennek esetleges következményeként pedig az átvevő nyelv vagy nyelvváltozat(ok) rendszerére gyakorolt hatásukat. Azt is mondhatjuk tehát, hogy olyan nyelvi elemekről és formákról van szó, melyeknek az átadó nyelvben nincs konkrét modelljük (l. Lanstyák 2013: 45–46).

A szakirodalomban a helyzeti kontaktusjelenségek típusaira nem találtunk példákat. Nem tudjuk megítélni, hogy ennek az-e az oka, hogy ilyenek nincsenek is, vagy csupán az, hogy eddig nem kerültek a névtani, ill. névkontaktológiai kutatások látóterébe. Mindenképpen helyzeti kontaktusjelenség azonban az ún. névváltogatás, az a névhasználati mód, hogy ugyanarra a személyre magyar diskurzusokban is utalhatnak a magyar névén kívül szlovák névével is (*Tamás: Tomáš, Blondel Tamás: Tomáš Blondel*), bár az ilyen használat legtöbbször szűk körű és/vagy stilisztikailag jelölt (részletesebben l. a 4.1.5. fejezetben). Ugyanitt említhetjük a ht-változatokban *-né* asszonynévképzőt tartalmazó névalakok hiányát.

4. Abszolút és relatív kontaktusjelenségek

Azokat a kontaktusjelenségeket, amelyek az átvevő nyelvnek csupán a kétnyelvű változataiban vannak meg, abszolút kontaktusjelenségeknek nevezhetjük, mivel a kontaktushatás abszolút különbséggént mutatkozik meg bennük az egynyelvű közösségek nyelvváltozataihoz képest. Ezek a nyelvi rendszer bármely síkján előfordulhatnak, s így megkülönböztetünk pl. szókészleteti, hangtani, alaktani, mondattani, szövegtani, pragmatikai kontaktusjelenségeket. A példákat a közvetlen és közvetett kontaktusjelenségekről szóló 4. fejezetben mutatjuk be, mivel a közvetlen és közvetett kontaktusjelenségek mind abszolút kontaktusjelenségek.

Mivel a kétnyelvű közösségekben az abszolút kontaktusjelenségeken kívül a legtöbb esetben az egynyelvű közösségekben használt formák is élnek, ezek ott nyelvi változót alkotnak. A kölcsönszavak (és más kontaktusjelenségek) tehát rendszerint nem kizárólagos előfordulásúak, hanem az adott nyelv egynyelvű változataiban használatos megfelelőikkel váltakoznak. (l. Lanstyák–Szabó Mihály 1996:113, 123–126; 1997: 20–22, 104–119; 1998: 105–106).³

Az eseti kontaktusjelenségek egy része az érintett nyelv egynyelvű változataiban is megtalálható, igaz, ott ezek nem számítanak élő kontaktusjelenségnek, hiszen az egynyelvű nyelvváltozatokat használó egynyelvű beszélőközösségekben nincs másodnyelv, melyhez képest ezek kontaktusjelenségekként volnának azonosíthatók. Kétnyelvűségi helyzetben azonban az ilyen szókészleti egységekre és nyelvtani formákra a másik nyelv is hat: ha ugyanis az illető jelenségnek a másik nyelvben párhuzama van, ez a másodnyelvi szókészleti elem vagy nyelvtani jelenség befolyásolja a kontaktusváltozat első nyelvben való megjelenési gyakoriságát: általában növeli, de a purista beállítottságú beszélők tudatos nyelvhasználatában akár csökkentheti is (l. alább). Az ilyen szókészleti egységeket és nyelvtani formákat relatív kontaktusjelenségeknek nevezzük, mivel ahhoz, hogy a kontaktushatást kimutathassuk, ismernünk kell az illető jelenség előfordulási gyakoriságát az egynyelvű közösségek azonos típusú nyelvváltozataiban, ill. diskurzusaiban.

A személynevek körében a relatív kontaktusjelenségek megjelenésének kitűnő tápala az a tény, melyre Vörös Ferenc (2011: 324–325) hívta

³ A kölcsönszavak és az eredeti elemek váltakozására már a szociolingvisztikai szemlélet és fogalmi apparátus elterjedése előtt is fölfigyeltek, így pl. Márton Gyula a moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavairól írott munkájában (Márton 1969: 20–21).

föl a figyelmet, hogy ti. magyar–szlovák viszonylatban nagyon sok közös (azonos eredetű) keresztnév van. A gyakoriak közt is jó pár olyan akad, amelyek mind írás-, mind ejtismódjukban teljesen megegyeznek (pl. *Dávid, Tibor; Mária, Anna*),⁴ vagy pedig csak minimális eltérés van közöttük: a) vagy az íráskéjük egyezik, és csak ejtismódjukban mutatkozik némi különbség (*Simon : Simon* [szimon]; *Sára : Sára* [szára]), vagy b) kiejtésük egyezik (fonematikus szinten), de az írásmódjuk kissé különbözik (*Szilvia : Silvia*), vagy mindkettőben van kisebb eltérés (a föntebb kihúzott példák)). Ezekből a régiségben szép számmal keletkeztek családnevek. Ez a helyzet lehetővé teszi, hogy egy átadó nyelvi név vagy névforma hatására egy, a közmagyarban is meglévő név gyakorisága növekedjen, esetleg csökkenjen. Elvileg a többségi nyelvek névdivatja is befolyásolhatja a ht-ben a keresztnévadási szokásokat. Az így létrejövő statisztikai (gyakorisági) eltolódások relatív kontaktusjelenségek, de más típusúak, mint a közszói és helynévi példákban szereplő kontaktusjelenségek – ezek ún. közösségi kontaktusjelenségek (l. alább). Mivel itt a második nyelv nem a névhasználatot, hanem a névadást befolyásolja, ill. ez utóbbit csak közvetve, itt természetesen nem beszélhetünk a fentihez hasonló váltakozásról.⁵ Az államnyelv szembevető hatásával magyarázhatjuk a ht-családnevekben jelentkező, a magyarországi helyesírási normától elütő grafémák használati gyakoriságával: mind a magyar, mind pedig a nem magyar eredetű etimonok esetében, pl. Er: *Farçaş, Farçadi, Miclăuş* (TRUNKI 2013: 112–113), Fv: *Jačmeník Attila, Kováč Dávid, Nad’ Ildikó*, Er: *Eriş Emese*, Va: *Anrić Virág* stb.

Relatív kontaktusjelenségnek tekinthetjük például a családnevek köréből a *Comenius ~ Koméniusz* kontextusonkénti váltakozó használatát, ugyanúgy, ahogy más ismert történelmi személyiségek esetében is előfordul ez a fajta többszöröződés (pl. *Ján Husz ~ Husz János; Barbarossa Frigyes ~ Rótszakállú Frigyes; Comenius ~ Koméniusz ~ Komenský*; stb.). Az utóbbiakat azért tekinthetjük relatív kontaktusjelenségeknek, mert részben gyakorlati tapasztalatok, részben empirikus kutatások alapján statisztikailag igazolható, hogy az azonos denotátumra vonatkozó, egymásnak megfeleltethető változatok eltérő gyakorisággal fordulnak elő a különböző beszélőközösségekben, illetőleg diskurzusokban. A ht változatokban –

4 Az ejtésbeli azonosságot fonematikai szinten kell érteni, fonetikai szinten természetesen észlelhető különbségek vannak a két nyelv azonos fonémaszerkezetű alakjai között.

5 Névhasználati szinten persze váltakozhat a *Péter* és a *Peter* ugyanazon személy nevéként – ezt VÖRÖS FERENC terminusával élve névváltoztatásnak nevezzük; ilyenkor a *Peter*, ha magyar nyelvi diskurzusban jelenik meg, vendégnyelvi betétként értelmezhető, maga a váltakozás pedig a helyzeti kontaktusjelenségekre példa.

eltérően az anyaországi úzustól – inkább az adott térség államnyelvében használatos formák dominálnak. Ez esetben sem a névadást, hanem a névhasználatot befolyásoló tényezővel van dolgunk.

5. Pozitív és negatív kontaktushatás

A kétféle kontaktushatás közül a pozitív kontaktushatás a természetesebb; ez abban mutatkozik meg, hogy a kontaktusváltozat a kétnyelvűek diskurzusaiban gyakoribb, mint a nekik megfelelő egynyelvű diskurzusokban. Ez a kontaktushatás jelöletlen esete, amely akkor jön létre, amikor a beszélőre nem hatnak az olyan nyelvi ideológiák, mint a kisebbségi nyelvi purizmus, nyelvi nacionalizmus, nyelvi homogenizmus és nyelvi konzervativizmus (az itt és később említett ideológiákra l. Lanstyák 2009, 2011, 2015). Kevésbé természetes a negatív kontaktushatás jelentkezése, vagyis az az állapot, amikor a kontaktusváltozat a kétnyelvűek diskurzusaiban ritkább, mint a nekik megfelelő egynyelvű diskurzusokban. Ez a kontaktushatás jelölt esete, amikor a beszélőkre hatást gyakorolnak a kisebbségi purista és nacionalista nyelvi ideológiák, valamint a nyelvi konzervativizmus.

A beszélőkre nemcsak a kisebbségi nyelvhasználói ideológiák, hanem maga a többségi társadalom, valamint annak államgépezete is hatást gyakorol. E hatásmechanizmus sokféleképpen érvényesülhet: nyílt, kevésbé nyílt, sőt esetenként burkolt asszimilációs nyomás formájában is jelentkezik. Gyakori, hogy egyes kontaktushatások eredői valójában magában a jogrendszerben keresendők. Trianon után az asszonynévhasználat *-né-s* formulái a ht magyar minden régiójában lényegileg a többségi társadalom által újonnan hatályba léptetett tételes jog hatására változtak. Más esetekben a megfélemlített nyelvhasználat következtében válnak egyre ritkábbá, majd tűnnek el teljesen bizonyos jelenségek. Ez történt 1918 után az első világháború idejére a falusi társadalomban is meggyökeresedő kettős keresztnévvel, amelyek az első világháború idejére kezdtek gyökeret verni az alsóbb társadalmi rétegek és a vidéki népesség névegyütteseiben. A két háború között a ht változatokban lényegileg teljesen eltűntek a hivatalos iratokban nyilvántartott névegyüttesekből a kettős keresztnév. Mindeközben az ezredfordulós Hu-ban ezek össznépességen belüli arányuk közelít a 20%-hoz, a 2010 előtti években születettek körében pedig meghaladja a 30%-ot (l. VÖRÖS 2011a: 405–409, 2013: 666–674).

6. Közvetlen és közvetett kontaktusjelenségek

A közvetlen kontaktushatás azzal jár, hogy az átadó nyelvből átadó nyelvi hangtestek (jellemzően: morféimák, olykor morféimáreszletek) kerülnek át az átvevő nyelvbe; közvetett kontaktushatás esetén átadó nyelvi hangtest nem jelenik meg az átvevő nyelvben, csupán átrendeződnek a kontaktushatásnak kitett átvevő nyelvi hangtestek (jellemzően: morféimák). Előfordul, hogy egy-egy nyelvi elem (leginkább lexéma) létrehozatalában mindkét fajta kontaktushatás szerepet játszik; így jönnek létre pl. a hibrid tükörszók.

A szókészlettan síkján jól ismert ez a megkülönböztetés: közvetlen kontaktusjelenségek a szűkebb értelemben vett közvetlen kölcsönszavak és az alaki kölcsönszavak, közvetett kontaktusjelenségek pedig a kalkok, a jelentésbeli kölcsönszavak és a stílusbeli kölcsönszavak. Ám ez a megkülönböztetés a nyelvi rendszer többi síkján is releváns, sőt a legtöbb síkon a közvetett kontaktushatás jellemzőbb, mint a közvetlen. Nézzük most hát meg röviden, hogy a közvetlen és a közvetett kontaktushatás miként nyilvánul meg az egyes nyelvi síkokon!

7.1. Közvetlen kontaktusjelenségek

7.1.1. Szűkebb értelemben vett közvetlen kölcsönnevek

A személynevek körében közvetlen Fv kölcsönnevek a Fv magyarok által viselt szlovák eredetű újabb kori családnevek (vö. Vörös F. 2005: 208, 2007d: 183–184), azok, amelyek nem vagy alig ismeretesek Magyarországon és más határon túli régiókban, s így nem tekinthetők közmagyarnak, pl. Fv *Sztriezsényec* (vö. sz. *Strieženec*); ezek legkönnyebben vegyes házasságok révén kerülnek a magyar névkincsbe azáltal, hogy az újszülött a szlovák nyelvű és nevű apa családnevét öröklő, ill. a feleség a szlovák nyelvű és nevű férj családnevét veszi fel).

Egyetérthetünk VÖRÖS FERENCCEL abban, hogy „a magyar ajkú beszélőközösség minden tagjának szláv eredetű neve integrálódott elemnek tekinthető” (Vörös F. 2007a: 149; az integrálódás kérdéséről l. uő 2007d: 178–182), s mivel ilyen név meglehetősen sok van, igaza lehet abban is (i. h.), hogy a családnévi közvetlen kölcsönnevek száma a Fv szókincsben meghaladja a köznévi közvetlen kölcsönszavakét. Vörös – indokoltan – szükségesnek tartaná, hogy a határtalanítás folyamata ezekre is kiterjedjen (Vörös F. 2007d).

Egyfajta átmenetet képeznek a szűkebb értelemben vett közvetlen kölcsönnevek és az alaki kölcsönnevek közt a szlovákosan írt magyar eredetű nevek, amennyiben kiejtésük a két nyelvben egyezik: az ilyen nevekre könnyebb példákat hozni, mint a szlovák eredetű nevekre, mivel ezek nem vagy csak egészen szórványosan fordulhatnak elő Magyarországon és más ht közösségekben,⁶ pl. Fv *Kinčeš* (vö. Km *Kincses*, Fv *Maďar* (vö. Km *Magyar*), Fv *Séleš* (vö. Km *Széles*). Ezekről nem választhatók el a szlovák, más szláv, német stb., azaz nem magyar eredetű, de a hagyományos Km névkincs részét képező nevek, ha nem magyarosan írják őket, de viselőik magyarok, pl. Fv *Jánsky* (hagyományosan Km *Jánszky*), Fv *Turček* (korábban Km *Turcsek*); Fv *Fišer* (hagyományosan Km *Fischer*, esetleg *Fiser*) stb. Ide tartoznak a mai magyar helyesírás szabályainak elvben megfelelő, de a hagyományos írásmód elvét sértő névformák, pl. Fv *Rác* (hagyományosan Km *Rácz*), Fv *Német* (hagyományosan Km *Németh*), sőt talán az olyan nevek is, mint a Fv *Lovas* (ha az eredeti forma Km *Lovass* volt), Fv *Varga* (ha az eredeti forma Km *Vargha* vagy *Wargha* volt), Fv *Szegedi* (ha az eredeti forma *Szegedy* volt).⁷

A közvetlen kontaktusjelenségek etimológiai kérdéseinek tárgyalásakor a nyelvész óhatatlanul azzal szembesül, hogy a kategóriarendszer kialakításakor minden egyes családnév esetében egyedi döntést kell hozni arról, mi tekinthető belső keletkezésű, tehát magyar, illetőleg más nyelvből származó, tehát kölcsönelemnek. Itt természetesen nem arra kell gondolni, hogy mi az, ami belső keletkezésű elem, jelenség, mert az etimológiai alapon általában könnyen eldönthető, hanem arra, hogy az adott családnév vagy ahhoz köthető jelenség része-e már a magyar családnévkincsnek, azaz jövevéynév-, illetőleg -jelenség-e, avagy nem, azaz idegen nyelvi elem- és/vagy jelenség-e). Egyes kutatók úgy gondolják, hogy a nevek írásképeiben kell fogódzókat keresni. Murádin László szerint a kölcsönzések közül csupán a magyar grafémákkal és/vagy magyar helyesírás szerint írt személyneveket tekinthetjük magyarba integrálódott nyelvi elemeknek (vö. Murádin 2005: 33). Egyes Kárpát-medencei ht-változatokban

6 Ez utóbbiak forrását egyértelműen valamelyik ht-változatban jelölhetjük meg. Háttérükben pedig minden esetben migráció áll. Alaki állandóságukat másik Kárpát-medencei régióba kerülve az államigazgatás névjogi szabályainak köszönhetik.

7 Ilyen szlovákosított névformák nemcsak a ma élő személyek neveként jönnek létre, hanem a Felvidékhez kötődő magyar történelmi személyiségek esetében is, pl. sz. *Forgáč* (vö. m. Forgács), sz. *Pálfi* (vö. m. *Pálffy*, *Pálfy*, *Pálffi*), sz. *Gici* (vö. m. *Ghyczy*) sz. *Szenci* (vö. m. *Szenczi*) stb. (l. Vörös 2003: 28, vö. még Szabó Mihály 2005). A történelmi nevek szlovákos írásmódját a szlovák helyesírási szabályzat is kodifikálja. A történelmi nevek azonban nagyon ritkán használatosak szlovákosan magyar kontextusban, ezért kétséges, hogy ezt a csoportot a kölcsönnevek közt kell-e számon tartanunk.

Murádin álláspontja többnyire indokolható is, noha a jövevényelemek magyarosodott írásmódja a közszavak esetében alapvetően nem ok, hanem következmény. A személynevek esetében azonban számos extralingvális tényező is szerepet játszik abban, hogy az integráció foka és mértéke alapján melyik kategóriába soroljuk be az adott nevet. A társadalmi tényezők között említhető a név magyar beszélőközösségbeli használatának gyakorisága a különféle diskurzusokban. Emellett az sem hagyható figyelmen kívül, hogy miféle identitás húzódik meg a név mögött. Az, hogy egy névnek az átvevő nyelvben megtartják az államnyelvi ortográfiáját, önmagában nem szolgáltat elégséges támpontot a döntéshez. Tovább bonyolítja a helyzetet az ún. vegyes házasságokhoz köthető névviseléséhez és –használatához köthető jelenségek, ugyanis törvényszerű, hogy ezekben az esetekben döntően nem a nyelvileg és/vagy etnikailag homogén családok mintái fognak érvényesülni. Igaz ugyan, hogy a névviselés és -használat bizonyos formái meghatározott feltételek teljesülése mellett etnikai szimbólumokká válhatnak, de ez önmagában nem jár együtt szükségszerűen azzal, hogy kisebbségi közegben az államnyelvi mintákat követő személynevek mindegyikét kirekesszük a kontaktusjelenségek köréből.

A kategóriarendszerek közötti határ tehát nem éles választóvonal. Közöttük egy hol keskenyebb, hol szélesebb átmeneti sávot húzható. Ennek megfelelően a kategóriák közötti határ bizonytalan, elmosódott („fuzzy”) voltát szoktuk hangsúlyozni.

J. Soltész Katalin megkülönböztet idegen eredetű és idegen alakú családneveket (J. Soltész 1983). Az idegen eredetű, meghonosodott családnevek körébe a magyaros hangzású, magyar grafémával írott családneveket sorolja (pl. *Láng* < ném. *Lang*), az idegen alakú névváltozatokban megfigyelhető az idegen grafémákat tartalmazó íráskép (pl. *Vogel*, *Cămărășan*). A *Vogel*-ben természetesen a magyar nézőpontjából nincs idegen betű, de a *V*-nek a németben más közép-európai nyelvek írásrendszerétől eltérően bizonyos fonetikai helyzetekben más a hangértéke.

Az ortográfiai kérdések az említetteken kívül egyéb problémákra is ráirányítják a figyelmet. Mindenekelőtt az anyaországi állami anyakönyvezési gyakorlatra és a hozzá kapcsolódó elektronikus nyilvántartások kezelési módjára. A magyarországi jog szerint az állami adminisztráció a személyneveket latin betűkkel, valamint a magyar helyesírási szabályzat szellemében a magyar ábécé betűivel köteles rögzíteni. Ennek következtében szinte minden más helyesírási norma szerint anyakönyvezett név kisebb-nagyobb metamorfózison esik át. Így lesz a hajdan valamilyen okból (cseh)szlovakizált *Nad'*-ből [nagy] *Nad*, a

szlk. *Hunčík*-ból [huncsík] *Huncik* jobb esetben *Huncsik*, a román *Mureșan*-ból *Muresan* stb. Alkalmassint ugyanígy esnek áldozatul az egyszerűsített honosítási eljárás során hozott horvátos, németes, romános, szerbes, szlovákos, ukrános stb. írásmódú nevek egyes grafémái (*ä, ß; ć; ă, ș, ț; ý, ě, ň*; stb.). A nehezen indokolható eljárás következménye, hogy az erőszakos beavatkozás révén megváltozik a név nyelvi alkata. Spontán folyamatokkal magyarázhatjuk azt a jelenségcsoportot, amelyet a szakirodalomban a betűejtés kifejezéssel szokás illetni. Klasszikus példaként említhetjük a szépirodalomból ismert *Nemecseket*, amelynek szókezdő hangja a forrásnyelvben eredendően [ny] volt. Ehhez hasonló ismert magyarországi szláv nevek a következők: *Nemcsák, Nemcsók, Nebehaj* stb. (vö. VÖRÖS F. 2007a: 148).

Megjegyzendő, hogy egy másik nyelv grafémáival íródott név alaki idegenszerűsége és a név viselőjének etnikai identitása két olyan kérdés, amely nem tévesztendő össze. Azaz egy magyar identitású személy viselhet német, szlovák vagy román családnévet, és így nem tekinthető minden olyan családnév magyarnak, amit magyar identitású személyek viselnek. Tehát egy családi név valamely nyelvhez való tartozása, az adott nyelvbe való integráltsága és a viselőjének az etnikai identitása két különböző jelenség, amely határozottan megkülönböztetendő. A *Mureșan* például román nyelvi családnévként kategorizálható, mivel írásképeben román grafémák érvényesülnek, de „meghonosodott” alaki változatai: *Muresán, Marosán, Morosán* román eredetű magyar családnéveknek mondhatók, mivel a jövevényszavak mintájára alakilag integrálódtak, azaz a magyar nyelv hang- és betűrendszerhez idomultak.

A személynevek magyar ábécéből hiányzó grafémáinak kérdése újabb kontaktológiai kérdéshez vezetnek, hiszen okkal vetődik fel a kérdés, hogy a ht személynévállomány idegen írásmódú elemei által nem beszélhetünk-e egyfajta grafémakölcsönzésről, amely regionális jellegükből következőleg határtartó változókként (a fogalomra l. LANSTYÁK–SZABÓMIHÁLY 1998) a(z időközben) magyar(rá vált) névkinccsel együtt kölcsönelemként tartandók nyilván, pl. Fv *Hunčík* (Péter), *Jačmeňík* (Erzsébet), *Moravčík* (János), *Pospíšil* (Barnabás); Er. *Enăș* (Aladár) *Ianoș* (István), *Șandru* (Ádám), *Șerban* (Angéla); stb.

Léteznek olyan, családnévi funkciót nyert közszavak, amelyek valószínűsíthetően előbb köznévi értelemben voltak használatos: pl. r. *bács* ’számadó juhász’, *csobán* ’juhász’, *muntyán* ’hegyi, hegylakó’ (ZSEMLYEI 1995: 108–109), *gazda, juhász* (KNIEZSA 2003: 349) Ezek köznévként és tulajdonnévként egyaránt átkerülhettek, bár a nyelvtörténeti adatok azt jelzik, hogy a jelzett kölcsönszavak először köznévként, fogalkozásnévként

voltak használatosak. Mivel a *csobán* nyelvjárási szintű nyelvi elem, regionális és némileg etnikai konnotációkat hordoz. Az ilyen esetekben nem beszélhetünk idegen eredetű tulajdonnévről, mivel csak a családnév alapjául szolgáló közszó idegen eredetű. Hasonló módon keletkeztek az olyan nevek, mint *Papp*, *Kovács* vagy *Molnár*, amelyek nem idegen eredetűek a magyarban, csak a köznévi az, amiből keletkeztek.

Az átadó nyelvben azonos képzővel alkotott családnevek átvétele és meghonosodása analógiás csoportok kialakulását teszi lehetővé. Ilyen csoportnak tekinthető a román eredetű családnevek körében azok, amelyek az *-an*, *ean* eredete utaló, képző funkciójú szóvégződésüket megőrizve integrálódtak: *Berszán* < r. *Bârsan* 'barcasági' ← *Bârsa* 'Barcaság' + *-an*; *Dobrán* < r. *Dobrean* 'dobrai' ← *Dobra* + *-ean*; *Moldován* < r. *Moldovean* 'moldovai' ← *Moldova* + *-ean*; *Muntyán* < r. *Muntean* 'hegyi', 'havaselvi' ← *Munte* 'hegy' + *-ean*; *Oltyán* < r. *Oltean* 'olténiai' ← *Olt* + *-ean*; *Turgyán* < r. *Turdean* 'tordai' ← *Turda* + *-ean*. Az ilyen átvételeknél egyfajta alaki demotiváció megy végbe, amelynek eredményeként a morfológiailag összetett (képzős) családnevek át nem tetszővé, opakká válnak, azaz egyszerű szóként funkcionálnak az átadó nyelvet nem ismerők számára.

A tulajdonnevek köznévi alapja nemcsak egyetlen szó, hanem egy állandósult kifejezés vagy szókapcsolat is lehet. A következő, román kifejezésből eredő családnevek példázzák ezt a jelenséget: *Kabdebó* < r. *cap de bou* 'ökörfej'; *Patrubány* < r. *patru bani* 'nagy pénz', 'négy bani' (Benő 2013: 169). Szlovák kifejezésekre vezethetjük vissza pl. a Fv-ben is ismert *Ocsenás*-t (*O(t)čnás* < *otče náš* 'mi atyánk'). és a *Nebehaj*-t (*Nebehaj* /nyebehaj/ < *ne behaj* 'ne fuss' (Mizser 2000: 46, 53; Vörös F. 2004: 287, 2007a: 148, 2011: 323,) stb. családneveket. Az első /cs/-je és /s/-e a forrásnyelvben szlovák grafémával, az Fv-ben és az onnan Hu-ba átkerültekét többnyire magyar grafémákkal jelölik. A második a betűejtést példázza, ugyanis a forrásnyelvi ejtésben az első szótag /e/-je regresszíve lágyítja az előtte álló mássalhangzót, amit az szlovák íráskép az ortográfiai szokásjog miatt nem ad vissza.

Az egyszerű családnevek alaki meghonosodásában szerepet játszhatnak az alábbi jelenségek:

1. **Képzős alakok kialakulása.** Ebben a folyamatban a kölcsönzött családnév az átvevő nyelvben családnévképzővel illeszkedik a korábban kialakult családnevek sorába. A magyarban így keletkezett a kicsinyítőképzős *Bankó* a horvát *Ban*, *Bán* családnévből, a *Csernus* pedig a *Csern* szláv névből (Hajdú 2010) Olykor többféle képző is

szerepet játszik a szó alaki módosulásában, amint az alábbi, a románban magyar eredetű családnevek ezt szemléltetik: *Antaloaia*, *Antaluță* < m. *Antal*; *Balașa* (nőnemű), *Balașcă*, *Balașiu* < m. *Balázs*; *Balintescu* < m. *Bálint*; *Farcău*, *Farca*, *Farcu* < m. *Fark*; *Cocișan*, *Cocișiu* < m. *Kocsis*; r. *Pușcașu*, *Pușcașiu*, *Pușcăoiu* < m. *Puskás*; *Șandora*, *Sandru*, *Șandric* < m. *Sándor*.

2. **Kontamináció.** Ritkább jelenségnek tekinthető ez a meghonosodási mód, amelynek eredményeként egy átadó nyelvi és egy átvevő nyelvi családnév (vagy családnévi funkcióban is használatos keresztnév) összeolvad, és egy új név jön létre: r. *Indrei* < m. *Endre* X r. *Andrei* (Iordan 1983).
3. **Népetimológias képzőcsere.** Ez arra a folyamatra utal, amikor a családnévi kölcsőnelem végződése képzőként értelmeződik az átvevő nyelvben, és egy más képzővel helyettesítődik. A románban használatos magyar eredetű családnevek közül a *Miklós* és a *Kővári* román nyelvi származékai jelzik ezt a jelenséget: m. *Miklós* > *Miclea* → *Miclescu*, *Micloiu*, *Micluția*; m. *Kővári* > r. *Chivari* → *Chiorean*, *Chioreanu*. A *Miklós* esetében a román -ș névszóképzőként értelmeződött, a Chivari adaptációs alakjának utolsóhangjában pedig az -i román képzőt vélhették felismerni a beszélők. A *Petrikó* erdélyi magyar családnév román etimonja *Petrică*. Itt az analóg képzők cseréjét láthatjuk: a román -că és a magyar -ka kicsinyítő képzők érintkezését feltételezhetjük. A képzőcsere szóalakrövidülés eredménye is lehet: olyan értelemben, hogy előbb elmarad az eredeti névalak képzője, majd később átvevő nyelvi képző társul hozzá. A latin eredetű *Flórián* például feltételezhetően előbb két szótagú lett (*Flóri*, *Flori*), majd az -s kicsinyítő képzővel lett használatos (*Flóris*). Hasonlóképpen a latin közvetítésű *Gregorius* előbb megrövidülhetett (*Greg-*), majd felvette az -us kicsinyítő képzőt, és így alakulhatott ki a *Gregus* névalak (Hajdú 2010).
4. **A szóalak rövidülése.** Ilyen esetben a név hangalakja olyan módon válik rövidebbé, hogy egy szótag kiesik a szó elejéről vagy végéről. A magyar *Ambrus* például a románba kerülve *Brus*-ként is integrálódhatott (Constantinescu 1963, Iordan 1983). A szó alakja valószínűleg azért rövidült le, mert a románban az *Ambrus*-ban a hangsúly a második szótagra esett. Ilyesféle rövidülések a magyarban, a németben és a környező szláv nyelvekben is bekövetkezhetnek, pl. lat. *Jakubus* > m. *Jak* ~ *Ják*; lat. *Augustinus* > szlk.-m. *Agos* ~ *Jagos*; szl. *Stanislav* > szlk. *Stan*; lat. *Joannes* > ném. *Johann* > *Hans*; germ. *Jodocus/Jodokus* 'harcos' > *Jo(o)s* ~ *Jo(o)ß*; stb. (vö. Brechenmacher 1957–1963, Kniezsa 2003: 269–

273, VÖRÖS F. 2015: 491). Az így keletkezett párhuzamosságok végső soron névhomonimáknak tekinthetők. Keletkezéstörténeti elhatárolásuk egymástól csak alapos genealógiai vizsgálatokkal lenne lehetséges.

A magyarban rövidüléssel keletkezett a *Ladó* családnév, amely a szláv *Ladomir* vagy a *Ladislav*-törövidítéses továbbképzésének tekinthető. Máskor az önmagában is becéző funkciójú pusztá rövidülés válik családnévvé. Ilyen pl. a *Benedek*, *Benedik* a latinban használatos *Benediktus*-ból, vagy a *Pongrác* a latin *Pancrati*us névből (Kniezsa 2003: 268, Hajdú 2010, Vörös F. 2015: 446, 458). Más nyelvi érintkezéseknél is adatolható a személynevek ilyen módon való rövidülése, például a francia–svéd, svéd–finn nyelvi érintkezésnél: fr. *Charlotta* > sv. *Lotta*; sv. *Margareta* > fi. *Reetta* (BUZGÓ 2013: 52–54).

7.1.2. Visszakölcsönzés

Valamely nyelvbe átkerült tulajdonnevek visszakerülhetnek az átadó nyelvbe. Ezt a jelenséget visszakölcsönzésnek szokás tekinteni. Vannak azonban olyan visszakölcsönzésnek látszó folyamatok, amelyek nem illeszkednek a tényleges visszakölcsönzés eseteinek a sorába, mert az eredeti etimon és az abból származó átvétel nem azonos funkciójú és morfológiai szerkezetű szó, tehát azonos tövű, de két különböző szó kapcsolatáról beszélhetünk. Ezt példázzák a következő átvételi folyamatok: Er. *Fizesán* < r. *Fizešan* 'füzesi' ← *Fizeš* + *-an* ← *Fizeš* 'Krasznafüzes' (Szilágy megye) < m. *Füzes* (*Fizes* 1341); *Halmazsán* < r. *Hälmágean* 'halmágyi' ← *Hälmagiu* + *-ean* ← *Hälmagiu* < m. *Halmágy*; *Hodisán* < r. *Hodišan* 'hodosi' ← *Hodiš* + *-an* ← *Hodiš* < m. *Hodos* (Benő 2013: 170). Az idézett adatsorokban azt látjuk, hogy az elterjedt román eredetű családnévek magyar eredetű helységnévből keletkeztek szóképzéssel a románban, tehát csak a töre nézve történt visszakölcsönzés. Ezt a jelenséget tő-visszakölcsönzésnek vagy másképpen álvisszakölcsönzésnek tekinthetjük, és egy átmeneti kategóriát képez.

7.1.3. Alaki kölcsönnevek

A személynevek körében alaki kölcsönnevek a ht magyarok által viselt (vagy inkább „rájuk oktrojált”) szlovákos, oroszos, ukrános romános formájú újabb kori családnévek, amennyiben ezek kiejtése is különbözik a hagyományos magyar vagy más eredetű, de korábban a magyar nyelvterületen meghonosodott, s így magyarosan ejtett és írt névformától, pl. Fv *Garaj* (hagyományosan: Km *Garay* vagy *Garai*), Fv *Barkáň* (hagyományosan: Km *Bárkány*), Fv *Onodi* (hagyományosan: *Ónodi*), Fv *Budinský* (korábban *Bugyinszky*) stb. A magyar eredetű névből létrejött

alaki kölcsönnevek egyszersmind visszakölcsönzésnek is tekinthetők, amennyiben az államnyelvű névforma hatósági megállapítását (vagy inkább: államnyelvűsítését) a magyarból mint átvevő nyelvből való kölcsönzésnek tekintjük (a magyar nevek szlovákosítására l. VÖRÖS F. 1999).⁸ Er: *Eriş* (<Erös ~ Erös ~ Eröss ~ Eröss), *Fiştoş* (<Füstös), *Laslău* (<László); Ka: or. *Буро* ~ *Буров* ~ ukr. *Біро* ~ *Біров* (<Biró ~ Bíró), or. *Дьєвру* ~ *Дьєру* ~ ukr. *Дьєпи* ~ *Дьєпи* sic! (<Győri), or. *Геџу* ~ *Геџу* ~ ukr. *Геџи* ~ *Геџи* (<Géci ~ Géczy),⁹ or. *Генџу* ukr. *Генџи* (<Gönczy ~ Gönci), or.–ukr. *Ковач* (<Kovács ~ Kováts), or.–ukr. *Шови* és *Шови* (<Soós ~ Sós), or.–ukr. *Шюме* ~ or. *Шуму* ~ ukr. *Шими* (<Sütő ~ Süttő), ukr. *Сивч* ~ *Сич* ~ or. *Сувч* ~ *Сич* ~ or.–ukr. *Севч* ~ *Сюч* (<Szűcs), or.–ukr. *Беρευ* ~ *Бєрєу* (<Vörös ~ Veres ~ Veress ~ Weöres); stb. (vö. VÖRÖS F. 2012: 79, 82).

Alaki kölcsönnévnek tekinthetők a magyar nyelv Fv változataiban a magyar nőket jelölő családnevek *-ová* toldalékkal ellátott változatai, amelyek a spontán mindennapi beszédben is elterjedtek (vö. VÖRÖS F. 2004: 131). Önállóan vagy keresztnévvel kiegészítve is használatosak (pl. *Majd megkérdezem Serfőzőővától; Serfőzőővá Alžbeta a címzett*). Ezek is szociolingvisztikai változót alkotnak a hagyományos magyar formákkal (*Serfőző* : *Serfőzőővá*, *Serfőző Erzsébet* : *Serfőzőővá Alžbeta*). Szintén alaki kölcsönnévnek tekintjük a *Kiripolszky* : *Kiripolszká*, *Dunajszky* : *Dunajská*; *Hlavaty* : *Hlavatá*, *Bachraty* : *Bachratá* típusú névpárok második, nőnemű személyekre használt tagját (a részletesebb indoklást l. a 4.1.3. fejezetben).

Nagyon sok alaki kölcsönszónak – csaknem mindegyiknek – többé-kevésbé különbözik a stílusértéke a közmagyar megfelelőjétől; ezért ezek stílusbeli kölcsönnevek is egyben (l. alább); ez nemcsak a köznévi alaki kölcsönszókra vonatkozik, hanem az alaki kölcsönnevekre is. Például az *-ová* végű Fv nevek (*Laczkóová*) bizonyos közegben hivatalos, más közegben bizalmas stílusértékűek, míg a Km-ban alkalmazott megoldások (pontos megfelelőkről nem lehet beszélni) közül a *Laczkóné* a Fv nyelvváltozatokban közömbös, választékos vagy régies stílusértékű, a *Laczkó Tiborné*, *Laczkó Tiborné Rácz Edit*, *Laczkóné Edit* megoldások gyakorlatilag ismeretlenek.

8 Itt is utalhatunk az olyan történelmi családnevekre, melyeknek szlovákos, a magyartól nemcsak írásmódjában, hanem kiejtésében is eltérő változatát újabban kreálták, pl. Fv *Pazmán* (vö. m. *Pázmány*), Fv *Ilešházi* (vö. m. *Illésházi*), Fv *Rákoci* (vö. m. *Rákóczi*), bár ezek – amint fentebb jeleztük – csak kivételesen használatosak magyar kontextusban (vö. VÖRÖS 2004: 32–37).

9 Egyes *G*-s neveket cirillikáról latinikára (vissza)transzliterálva esetenként *H*-val is visszaadhatnak, pl. (m. *Gönczi* ~ *Gönci* >) or. *Геџу* ~ ukr. *Генџи* > *Hentsi* ~ *Genci* (l. VÖRÖS F. 2012: 85).

7.2. Közvetett kontaktusjelenségek

7.2.1. Tükörnevek

A tükörnevek, akárcsak a köznévi kalkok, lehetnek egyetlen szabad morfémából álló tükörszavak vagy egynél több szabad morfémából álló tükörfelfezések. Alább egységesen kezeljük a két csoportot.

A természetes családnévállományban ritkán keletkeznek ún. kalkok. A valódi esetekről genealógiai vizsgálatok híján meglehetősen nehéz bizonyítani hogy maguk a családnevek állíthatók tükörnévként egymással párba. Az esetek többségében arról van szó, hogy közsóként keletkezett tükörszavak válnak tulajdonnévvé. A mesterséges névállományban azonban jól dokumentálható a tükörnevek létrejötte. A Szentiványi Zoltán által összeállított kézikönyvből (Szentiványi 1896) ha tömegesen nem is, de jó néhány példával adatható a jelenség. A 19. és 20. századi hivatalos névváltoztatások kiváló terepül szolgálnak a kutatónak a kalkok vizsgálatához, ugyanis az utóbbi két évszázad alatt jó néhány olyan családnév fölvételére került sor, amelynek töve és/vagy morfémaszervezete előzmény és következmény viszonylatában szemantikailag többé-kevésbé megfeleltethető egymásnak. Az ide sorolható adatokat J. Soltész Katalin ún. szónévi minősítéssel illeti. A szemantikai megfeleltethetőségnek tehát az az alapja, hogy a névváltoztató a természetesen névállomány mintáinak hatására olyan nevet vesz fel, amelyet közsói töve alapján a beszélőközösség egy része vagy akár egésze szemantikailag kötni tud az elhagyni kívánt családnévhez. A 20. század elejétől – tekintettel a személyiségi jog szabályaira – a legtöbb közép-európai országban nem publikusak az adatok. A 19. századból Szentiványi Zoltán Századunk névváltoztatásai c. kézikönyvéből gazdag tárházat vonultathatunk fel az ide tartozó jelenségekre. Főként a felmenők valamelyikének külső vagy belső tulajdonságára, tisztségére, foglalkozására utaló, valamint a népnévi eredetű, nemzedékviszonyításra szolgáló, 'onnan/oda való' jelentést hordozó stb. családnevek körében találkozhatunk a szóban forgó jelenséget példázó esetekkel, de a patronimikumképzős szerkezetek közül is számos adatot lehet említeni (*Fridrik > Békefy, Miller > Molnárfy, Grund > Alapfy, Schvager > Rokonyf, Branik > Védfy, Klein > Kis / Kiss, Klein > Parányi, Grósz / Grosz / Gross / Groszmann > Nagy; Welky > Nagy; Popovics > Papfi, Gyurkovits > Györgyfi, Csehmán > Csehfy, Vanderer > Vándorffy, Polakovits > Lengyelfy, Freund > Barátfy, Sebastianovich > Sebestyénfy, Oravec > Árvai* stb.)

Ugyanígy értékes forrásnak tekinthetjük azokat a hivatalos közlönyöket Romániában (Monitorul Oficial), amelyekben kötelezően közzéteszik a

névváltoztatók adatait: többek között azt is, hogy milyen nevet hagyott el és vett föl a hivatalos eljárás során az érintett személy és/vagy család. Az 1968.10.23/975 törvényhez az ezredforduló után kiadott 2003.01.30/41-es kormányrendelet 19. szakasza egyenesen úgy fogalmaz, hogy azok a román állampolgárok, akiknek a nevét a korábbi időszakban akarataik ellenére másik nyelvre „lefordították”, avagy egy másik nyelv helyesírása szerint anyakönyvezték, kérvényezhetik nevük „visszafordítását”, illetve anyanyelvük helyesírása szerinti visszaállítását. Ennek során nemcsak tiszta kalkokkal, hanem ún. hibrid alakulatokkal is találkozhatunk.

Hochbauer Mária kéziratos tanulmányából emeltük ki az alábbi példákat. A Csiki család a Kolozs megyei Aranyosgyéresről, a Tepeleaga család a Hargita megyei Szentegyházáról származik (Hochbauer 2008): **1.** *Csiki Eugen < Chiorean Eugen (Csiki Alexandru, **Chiorean** Florica)*;¹⁰ *Csiki Georgeta < Chiorean Georgeta (Eugen, Olga Pârlog)*; *Csiki Adina-Maria < Chiorean Adina-Maria (Eugen, Georgeta Csiki)*; **2.** *Tepeleaga Ludovic < Csiki Ludovic (Ladislau, Rozalia Tepelaga)*; *Tepelaga Lujza < Csiki Lujza (Molnár Jakab, Both Vilma)*; *Tepeleaga László < Csiki László (Ladislau, Lujza Tepeleaga)*; *Tepeleaga Emese < Csiki Emese (Ladislau, Lujza Tepeleaga)*; stb.

Hochbauer a kiskorúak névváltoztatásával kapcsolatban arra a következtetésre jutott, hogy az ő névváltoztatásukban leggyakrabban az anya lánykori neve tekinthető motiváló tényezőnek. Ha ugyanis „az apa neve román, de az anya lánykori neve magyar, akkor az esetek többségében a gyerek felvett neve is magyar lesz, ha pedig az apa neve magyar, de az anya lánykori neve román, akkor nagy valószínűséggel a gyerek felvett neve is román lesz. Ez azonban nem föltétlenül jelenti azt, hogy a gyerek (és az egész család) felvett neve az anya lánykori neve lesz. Gyakran előfordul, hogy a család egy a feleség lánykori nevétől eltérő nevet választ magának, amely viszont ugyanannak a nyelvnek a névrendszerébe illeszkedik, mint a feleség családneve”. Példaként a Maros megyei Nyárádszeredáról származó *Királyfalvi* család esetét említi: *Királyfalvi Ludovic < Pantea Ludovic (Ludovic, Elena Királyfalvi)*; *Királyfalvi Viorica < Pantea Viorica (Dimitrie, Maria **Baciu**)*; *Királyfalvi Silviu-Cătălin < Pantea Silviu-Cătălin (Ludovic, Viorica Királyfalvi)*; *Királyfalvi Ludovic < Pantea Ludovic (Ludovic, Viorica Királyfalvi)*.

Viszonylag nagy számban találkozhatunk a jelenséggel Szentiványi Zoltán *Századunk névváltoztatásai* c. kézikönyvében. Innen emeltünk ki néhány olyan példát, amikor hivatalos okmányokkal dokumentálható,

¹⁰ Közvetlenül a zárójel előtt az eredetileg anyakönyvezett névegyütteseket, zárójelben a szülők nevét találjuk.

hogy az eredeti családnév háttérében álló közszó jelentése motiválhatta az újonnan választott családnevet. A kézikönyv *Nagy* címszava alatti listában nem egy esetben találkozni azzal, hogy a német *Gross* (6x), *Grosz* (30x), *Grósz* (11x), *Grossmann* (4x), *Groszman* ~ *Groszmann* (8x) helyett kívánták felvenni a *Nagy* családnevet. Ez utóbbiak együttesen a 106 Szentiványi által dokumentált kérelmek 56,6%-át teszik ki. Ugyanitt egy olyan adattal is találkozhatunk, amikor a szláv etimológiájú *Welky*-től kívántak megszabadulni a *Nagy* engedélyeztetésével. Ugyanitt említhetjük az *Erdélyi* címszava alól azt az esetet, amikor az *Argyelánt* kívánta az egyik kérvényező magyarosítani. A *Bíró* címszava alóli esetekből pedig a *Richter*, *Schulteisz* névváltoztatóit idézhetjük a tükörnevek jellegzetes példáiként (vö. Vörös 2015: 196).

7.2.2. Stílusbeli kölcsönnevek

A stílusbeli kölcsönzések kapcsán leginkább a negatív konnotáció révén létrejött ún. zavaró homonimákat említhetjük. Ezek háttérében olyasféle kölcsönnevek állnak, amelyek forrásnyelvi háttérében az átadó nyelv beszélőközösségének semleges stílusértékű morféma, morfémaszerkezete állt. Az átvevő nyelvben azonban azáltal vesz fel negatív stílusértéket, hogy egy vele egyébként etimológiai összefüggésbe nem hozható morféma, vagy morfémaszerkezettel kapcsolja össze a beszélőközösség. Az ilyesféle zavaró homonimák közszói párja többnyire – de nem mindig – 19. századi lexikai vagy jelentésbeli módosulás következtében keletkezett neologizmus. Az utóbbira említhetjük példaként a szlovák *Hugyik* ~ *Chugyik* és a R. magyar *húgy* viszonyát, ugyanis a 'vizelet' jelentésű főnevünk korai személynévi adatai között okkal keresünk inkább női bókneveket. A 'csillag' jelentésű *húgy* a 16. században többé-kevésbé már archaizmusnak számított. Az északi szláv népesség névkincséből átkerülő *Hugyik* ~ *Chugyik* a 'vizelet' jelentésű főnévvel került zavaró homonim viszonyba. A *Bugyinka* (szl. Budinka), *Bugyinkó* (szl. Budinko) és a *Bugyinszky* (szl. Budinský) a 18. század második feléből adatolható *bugyi* hatására változtatja meg a magyarban a stílusértékét. A cseh eredetű befejezett melléknévi igenévből alkotott *Pospíšil*-nek a forrásnyelvben nincs negatív konnotációja, szemben a magyarral, ahol a több névrészből álló alak kiejtése a 'vizeletürítés' jelentésű gyermeknyelvi *pisil*-lel alkot homonim párt.

7.2.3. Hibridszerkezetek

A kölcsönzött családnevek hibridszerkezetek eredményei is lehetnek. Egy részt olyan módon, hogy maga az etimon hibridszerkezetű, azaz az átadó

nyelvben egy olyan, alakilag összetett névalak keletkezik kontaktushatás eredményként, amelynek egyik szóeleme idegen, meg nem honosodott jellegű kölcsőnelem, a másik összetevője (morfémája) pedig az adott nyelv megszokott, természetes–(belső) fejleménye. Két, a magyarban román eredetű családnév szemlélteti ezt a folyamatot: *Avasán* < *r. Avasan* ← *avaş* + *-an* < *m. avas*, *Fogolyán* < *fogoi* + *-an* < *m. fogoly*. Mivel a románban nincs *avaş* vagy *fogoi* alakú lexéma, mindkét etimon idegen elemet tartalmazó hibridszerkezetnek tekinthető. A mai magyar(országi) névállományból is tudunk olyan családneveket kimutatni, amelyek morfémaszerkezetük által szláv > magyar irányú névkölcsönzéseként is jelzik, hogy a forrásnyelvben eredendően hibridszerkezetek voltak. A *Krompaczki*, *Krompáczi*, *Krompáczy*, *Krompaszki*, *Krompaszky*, *Krempaczki* családnevek tövében gyaníthatóan a német *Krempach* ~ *Krompach* helynevet kereshetjük, amelyhez vitathatatlanul a szlovákban lett hozzákapcsolva az ’onnan/oda való’ jelentésű *-ský* képző (l. Vörös 2011b). Ugyanezt a hibrid szerkezetet ismerhetjük fel a *Granszky* családnévben. Az utóbbi töve a német *Granstadt*-ből ’Esztergom’ rövidült és kapta meg a szlovákban a *-ský* képzőt (l. Vörös 2004: 134). Ugyanitt említhetjük az *Erdélyán*-t, amely a magyar *Erdély* és a román *-en/-eanu* névképző összekapcsolásával létrejött hibrid névszerkezet (l. Vörös 2015: 331).

Másrészt olyan többelemű lexikális hibridszerkezetek is kialakulhatnak, amelyben az idegen (államnyelvi, latin, esetleg angol) eredetű címek névkiegészítőként szerepelnek. Az alábbi példákkal a Fv-ben találkozhatunk: *Ing. Nagy Csilla*; *Mgr. Kocsis Attila*; *Ing. Arch. Horváth Péter*; *Doc. Mgr. Ildikó Vass PhD.*; *Prof. RNDr. Nagy Béla DrSc* (vö. Vörös 2007e).

8. Egyéni és közösségi kontaktusjelenségek

A szakirodalomban kontaktusjelenségként tárgyalt nyelvi elemek és formák egyéni szinten is megragadhatók, azaz egy egyén nyelvhasználatában is kimutathatók, akár abszolút, akár statisztikai különbségként mások nyelvhasználatához képest. Ilyen volt az összes eddig tárgyalt jelenség. Ezek mellett szükségesnek látszik megkülönböztetni a csak közösségi szinten megragadható kontaktusjelenségeket, amelyek kifejezetten a tulajdonnevekhez kötődnek. Ennek az az oka, hogy nem közvetlenül a névhasználatban, hanem a névadásban, ill. a névviselésben realizálódnak. (Köznévi párhuzamuk azért nincs, mert az új denotátumok közszóval való megnevezése meglehetősen eltérő folyamat, mint akár a helynévi, akár a személynévi névadás, de e kérdés kifejtésére itt nincs tér; a kérdés némely vonatkozásáról alább a „kevésnevűség” kapcsán lesz szó.)

Mivel itt közösségi szinten kimutatható statisztikai különbségekről van szó, a közösségi kontaktusjelenségek mind relatív kontaktusjelenségek. Ám természetesen nem minden relatív kontaktusjelenség egyszersmind közösségi is, ugyanis vannak egyéni szinten is megragadható relatív kontaktusjelenségek (pl. kimutatható, hogy egy személy egy nyelvi változó kontaktusváltozatát ritkábban használja, mint egy átlagos személy a vonatkozási csoportban).

Közösségi – más szempontból helyzeti és relatív – kontaktusjelenség a férj családnevének és a feleség keresztnevének kapcsolatából álló asszonynévtípus gyakorisága (l. VÖRÖS F. 2004: 48, 2011: 253–254; MISAD 2011: 146), ill. a *-né* képzős informális asszonynévformáknak a magyarországihoz viszonyított jóval kisebb gyakorisága (vö. VÖRÖS F. 2004: 131). Misad (2011: 143) a *-né* képzős alakokat az idősebb Fv nemzedékekhez köti; vizsgálatai szerint „a fiatal és a középkorú szlovákiai magyar nők elavultnak, idejétmúltnak érzik a *-né* képzős asszonynevek használatát”. A *-né* képzős nevek népszerűtlensége részint annak a következménye, hogy az ilyen formák anyakönyvezésére nincs lehetőség, részint a nyelvi egybevágóság hiányának, annak, hogy az ilyen formáknak nincs pontos párhuzama a szlovákban, sőt még zavaró is, hogy míg a szlovákban az *-ová* toldalék használata nem függ az illető személy családi állapotától, addig a magyarban a *-né* toldalékot csak férjezett asszony nevéhez lehet kapcsolni. Az elutasításban a feminista ideológia is szerepet játszik. Idézzünk MISAD KATALIN (Misad 2011: 149) adatközlőinek véleménye közül kettőt! A kérdés az volt, hogy az adatközlők bejegyeztetnék-e a *Szabóné Kis Ilona* típusú névformát,¹¹ ha volna rá jogi lehetőség.

Számomra ez a névforma a régi korokat idézi, még a mindennapi nyelvhasználatban is elképzelhetetlennek tartom, hogy valakinek a valakijeként emlegessenek, nemhogy hivatalosan! Semmiképpen sem élnék ezzel a lehetőséggel. (31 éves mérnöknő)

Nekem nem tetszik, szinte sugallja a férfiak felsőbbrendűségét. Annak ellenére, hogy már harminc éve férjnél vagyok, még soha senkinek nem mutatkoztam be úgy, hogy Xné vagyok. (54 éves pedagógus)

A *-né* képzős formák informális nyelvhasználati szintérre történő visszaszorulása, illetőleg államnyelvi hatásra történő kiváltása Trianon után lényegileg minden ht változatban bekövetkezett.

¹¹ Ez a névforma Magyarországon nagyon népszerű, az elmúlt évtizedekben erőteljesen előretört a hagyományosabb Szabó Jánosné típusú forma rovására (l. pl. LACZKÓ 1996: 165–167, FERCSIK 2005).

9. Kontaktusjelenségek más nyelvi síkokon

9.1. Az alaktanban

Az alaktan síkján közvetlen kontaktushatás révén kötött morféma-k kerülnek be az átvevő nyelvbe. Ami a személyneveket illeti, Vörös Ferenc az -ová toldalékkal ellátott családnevek esetében alaktani kölcsönzésről beszél (Vörös 2005: 209, 2011: 344); ám az ilyen neveknek csak akkor volna köztük az alaktani kölcsönzéshez, ha az -ová-t magyar kölcsönképzőnek tekintenénk: ez esetben a *Serfőzőová*, *Laczkóová*-féle alakulatok nem alaki kölcsönszavak volnának, ahogyan főntebb minősítettük őket, hanem immár belső magyar fejlemények, melyek a hagyományos magyar névnek az -ová kölcsönképzővel való ellátásával keletkeztek. Ám egyelőre nincsenek fogódzóink arra nézve, milyen feltételek mellett tekinthetnénk az -ová képzőt a Fv magyar nyelvváltozatok elemének.

Még kevésbé tűnik elfogadhatónak a *Presinszky*, *Kiripolszky* stb. nevek nőnemű formáinak, a *Presinszkának*, *Kiripolszkának* stb. magyar diskurzusokban való használata alapján alaktani kölcsönzésről beszélni (vö. Vörös F. 2005: 209), mivel a -szká végződés még kevésbé tekinthető magyar képzőnek a Fv nyelvváltozatokban, mint az -ová. Egyébként sem egyedülálló ez a végződés ilyen szerepben, más típusú nevekben is előfordul a nemek szerinti elkülönülés, például az olyan köznévi melléknevekre visszavezethető szláv eredetű családnevekben, mint a főntebb idézett *Hlavaty*, *Bachraty* stb., melyek szintén használatosak magyar kontextusban *Hlavatá*, *Bachratá* formában is. Mindezeket véleményem szerint egyértelműen az alaki kölcsönnevek közé kell sorolnunk: olyan nevekről van szó tehát, melyeknek a hangalakja kissé eltér a „közmagyar” formától, de az eltérésnek a magyarban nincs alaktani relevanciája (az eltérő hangkapcsolat vagy hang a magyarban nem tekinthető morféma-nak).

9.2. A mondattanban

Annál könnyebben érvényesül viszont a közvetett kontaktushatás a mondattan területén. A személynevek köréből ide tartozik a családnév és a keresztnév fordított szórendű használata (*László Cseresnyési*) magyar diskurzusban (l. Vörös F. 2005: 210, 2011: 346), ami azonban nagyon ritka jelenségnek látszik, s inkább olyankor jelenik meg, amikor a beszélő a nevet metanyelvi értelemben használja (pl. *A Rizsföldek Génuszát László Cseresnyésinek hívják*), vagy pl. a beszélő egy magyar nyelvű dokumentumot nevének hivatalos formáját használva ír alá (vö. Vörös O.–Simon 2006/2010: 71–72), mert egyébként a keresztnév + családnév sorrend arra utal, hogy viselője szlovák identitású (l. főntebb).

9.3. A pragmatikában

A tulajdonnévi közvetett kontaktushatás elsőrendű terepe a pragmatika; az ide tartozó jelenségekre jó példákat találunk Vörös Ferenc munkáiban (Vörös F. 2005: 201–211, 2011: 251). Az egyik ide tartozó jelenség a „puszta családnév udvariasnak számító, említő és szólító formaként történő használata”, pl. *Hívd fel este Cselényit!; Szóljatok Révésznek is!*. Mivel ezek a formák a Km nyelvváltozatokban sem ismeretlenek, csak más az „udvariassági értékük” és emiatt stílusértékük is, az ilyen családnévek mintegy „stílusbeli kölcsönnevek”-nek is tekinthetők (de ezt az elemzési lehetőséget mintegy didaktikai célból emlitem, hiszen meglehetősen erőltetett lenne ezt a jelenséget a szókincsbe utalni). Vörös Ferenc szerint ez a használat az idősebb Fv nemzedékek tagjaira jellemző (Vörös F. 2005: 201–211).

A női nevek esetében a beszélők gyakran nem a puszta családnévet használják (még a kevésbé udvarias, bizalmas használatra sem jellemző ez, hanem az -ová toldalékkal ellátott formát, pl. *Mikor jön (a) Pólyová?, Ráczová egy krotont kapott születésnapjára...* Férjes asszonyok esetében a -né asszonynévképzővel ellátott formák is előfordulnak puszta családnévként, pl. *Mi lehet Tarrnéval?; Slovákné se tud róla.* Vörös Ferenc a puszta családnév használatát is az idősebb Fv nemzedékekhez köti (Vörös F. 2005: 211, 2007b).

Egy másik jellegzetes jelenségcsoport a szlovákiai tudományos és oktatási rendszerben szokásos címek névkiegészítőkként való használata (Vörös F. 2007a: 155, 2007c: 189, 2011: 347–351; l. még 251). Idézzünk itt néhányat Vörös példái közül: *Ing. Csilla Nagy* vagy *Ing. Nagy Csilla* (vö. *Hu Nagy Csilla mérnök*); *Mgr. Kocsis Attila* vagy *Mgr. Attila Kocsis* (vö. *Hu Kocsis Attila*); *Ing. Arch. Horváth Péter* (vö. *Hu Horváth Péter régész*); *Doc. Mgr. Ildikó Vass PhD.* (vö. *Hu Vass Ildikó PhD egyetemi docens*); *Prof. RNDr. Nagy Béla DrSc.* (vö. *Hu Prof. Nagy Béla* vagy *Prof. Nagy Béla DSc* vagy *Prof. Nagy Béla a nyelvtudomány doktora*) (VÖRÖS F. 2007e: i. h.).

Végül a pragmatikai jelenségek közt tarthatjuk nyilván az ún. kétnevűséget: azt az állapotot, amikor ugyanaz a személy két névváltozattal, egy magyarral és egy szlovákkal rendelkezik, pl. *Ďurkovič Béla : Vojtech Ďurkovič* vagy *Gyurkovics Béla : Vojtech Gyurkovics* vagy *Gyurkovics Béla : Vojtech Ďurkovič*, a név anyakönyvi formájától, a családi hagyománytól és egyéni preferenciától függően (BAUKO 2011: 414; vö. még VÖRÖS F. 2003: 28, 2005: 206). VÖRÖS FERENC – pszicholingvisztikai kutatásai alapján – nemcsak kettős névhasználatról, hanem kettős névtudatról is beszél

(VÖRÖS F. 2006a: 279), bár ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy a beszélők a két névvel egyenlő mértékben azonosulnának (erre l. Vörös O.–Simon 2006/2010: 75–76). Ha a kétnevűsége nem állapotszerűségében, hanem mint nyelvhasználati jelenségre tekintünk, névváltoztatásnak nevezhetjük (l. Vörös F. 2007c: 197 és *passim*, 2007d: 182–183). Meg kell azonban jegyezni, hogy a névváltoztatás nem eseti kontaktusjelenség, hanem helyzeti, hiszen a szlovákiai szlovák beszélőközösségben ismeretlen, létrejöttét épp a kontaktushelyzetnek, ill. a magyar nyelv alárendelt szerepének köszönheti.

10. Összegzés

Dolgozatunkban néhány olyan kontaktológiai fogalmat, ill. distinkciót mutattunk be, amely hasznos lehet a tulajdonnévi kontaktushatás vizsgálatában: a „diskurzusbeli” és a „nyelvbeli” kontaktusjelenségeket (azaz az „interferenciát”-t és a „kölcsonzés”-t), az „eseti” és „helyzeti” kontaktusjelenségeket, az „abszolút” és a „relatív” kontaktusjelenségeket, a „közvetlen” és „közvetett” kontaktusjelenségeket, valamint az „egyéni” és a „közösségi” kontaktusjelenségeket.

A kutatások során kiderült, hogy a névkontaktológiában eddig nem alkalmazott „helyzeti kontaktushatás”, ill. „helyzeti kontaktusjelenségek” fogalma a tulajdonnevek csoportjában talán még fontosabb szerepet játszik, mint a köznevek csoportjában; továbbá szükség mutatkozott egy új kategória, az „egyéni” (értsd: egyéni szinten is megragadható) és „közösségi” (értsd: *kizárólag* közösségi szinten megragadható) kontaktusjelenségek” bevezetésére. Azt is érdemes kiemelni, hogy a névtani szakirodalomból szintén hiányzó „relatív kontaktusjelenségek” és „közvetett kontaktusjelenségek” kategóriája a tulajdonnévi kontaktushatás vizsgálatában legalább olyan fontos szerepet kellene kapjon, mint a köznévi kontaktushatás vizsgálatában. Részleteztük a más nyelvekből származó családnevek fontosabb etimológiai kérdéseit, valamint a meghonosodási módzatait és az ezzel járó alaktani módosulásokat, azokat az eljárásokat, amelyekkel az átvevő nyelv alakilag magához idomítja az idegenes névalakokat.

A tulajdonnévi kontaktushatás szempontjából nagyon fontos, hogy az nemcsak a meglévő nyelvi elemek (nevek) használatában érvényesülhet, hanem magában a névadásban is: ez a sajátosság tette szükségessé a „közösségi kontaktusjelenségek” kategória bevezetését. Természetesen a köznévvvel történő megnevezésnek is vannak kontaktológiai vonatkozásai, ám a köznévvvel történő megnevezés rendszerint szakemberek munkája

(l. fentebb), melyet magyar viszonylatban szinte kizárólagosan Hu, nem pedig ht szakemberek végeznek. A műszaki eszközöket például általában kifejelesztőik nevezik meg; ha egy nyelvtervezési folyamat részeként keletkeznek új megnevezések, akkor nyelvész szakemberek a névadók.¹² Ezzel szemben pl. a keresztnévadás joga minden szülőt megillet, és mivel minden felnőtt megváltoztathatja családnevét, családnévadást egy ilyen változtatás keretében szintén bárki végezhet, végzettségétől és nyelvi, nyelvészeti ismereteitől függetlenül. Ami pedig a ragadványneveket illeti, a ragadványnévadáshoz még felnőttnek sem kell lenni. Emiatt tehát a kontaktushatásnak a tulajdonnévi névadásban sokkal nagyobb a tere, mint a köznévi.

Irodalom

- Bakos Ferenc 1991. Az idegen szavak egy sajátos csoportja: a *xenizmus*. *Magyar Nyelv* 85: 306–312.
- Bauko János 2011. A szlovákiai magyarok személynévhasználata. In: Szabó Mihály Gizella, Lanstyák István (szerk.) *Magyarok Szlovákiában VII. Nyelv*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet. 407–422.
- Benő Attila, Péntek János (szerk.) 2011. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve*. Dunaszerdahely és Kolozsvár: Gramma Nyelvi Iroda és Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.
- Benő Attila 2005. *A kölcsönszó jelentésvilág*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Benő Attila 2008. *Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai*. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság.
- Benő Attila 2013. Román eredetű családnevek etimológiai és morfológiai kérdései. In: Vörös Ferenc (szerk.) *A nyelvöldrajztól a névföldrajzig IV. A nyelvi kölcsönhatások és a személynevek*. Szombathely: Savaria University Press. 169–176
- Benő Attila 2014. *Kontaktusjelenségek az erdélyi magyar nyelvváltozatokban*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Benő Attila 2015. Magyar–román nyelvi kapcsolatok a családnevek tükrében. In: Vörös Ferenc (szerk.) *A nyelvöldrajztól a névföldrajzig V. Interetnikus kapcsolatok*. Misad Katalin. Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület (megjelenés alatt)⁵
- Brechenmacher, Karlmann 1957–1963. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Familiennamen I–II*. Limburg a. d. Lahn: C. A. Starke Verlag.
- Buzgó Anita 2013. Az idegen eredetű keresztnévek adaptációja a finnben.. *Argumentum* 9: 48–55.
- Büky Béla 1960. A fővárosi keresztnévadás tanulmányozásának főbb kérdései. In: Mikesy Sándor (szerk.) *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság (I.) Névtudományi Konferenciája. 1958*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 157–163.
- Csernicskó István 1997. „Imja otcsesztvo” (Az apai név használatáról a kárpátaljai

¹² Egyedül itt van némi tere a ht szakemberek munkájának is, amint ezt jól mutatja a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózatba tömörülő ht nyelvészek tevékenysége (l. BENŐ–PÉNTÉK 2011).

- magyarok körében) In: B. Gergely Piroska, Hajdú Mihály (szerk.) *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia Előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.) I.* (MNYTK 209.) Budapest–Miskolc: Magyar Nyelvtudományi Társaság–Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete. 162–167.
- ÉKsz.2 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó. (Második, átdolgozott kiadás.)
- Fercsik Erzsébet 2005. *A magyar asszonynevek hagyományos és új formái*. XXII. Nemzetközi Névtudományi Kongresszus. <http://mnytud.arts.unideb.hu/nevtan/informaciok/pisa/fe-m.pdf> (Utolsó letöltés: 2013. 06. 26.)
- Fülöp László 1998. Több keresztnév adása (Kaposvár 1731–1900). *Névtani Értesítő* 20: 12–29.
- Hajdú Mihály 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Hajdú Mihály 2010. *Családnevek enciklopédiája*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Haugen, Einar 1949. *Problems of Bilingualism*. *Lingua* 2, 271–290.
- Haugen, Einar 1972. *The Ecology of Language*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Hochbauer Mária 2008. *Hivatalos névváltoztatások Romániában a kilencvenes évek első felében*. (kéziratban)
- Kniezsa István 2003. A magyar és a szlovák családnevek rendszere. In: Uő. *Helynév- és családnévvizsgálatok*. Kiss Lajos bevezető tanulmányával. Budapest: Lucidus Kiadó.
- Kontra Miklós 1981. *A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kontra Miklós 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Laczkó Krisztina 1996. A mai asszonynévhasználat Budapesten. *Magyar Nyelvőr* 120: 161–167.
- Lanstyák István 1998. *A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságai*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- Lanstyák, István 1999–2000. Types of Loanwords in the Varieties of Hungarian in Slovakia. *Philologia Fenno-Ugrica* 5–6: 15–48.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony: Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Lanstyák István 2002a. A nyelvérintkezés szakszókincséről. Száz fogalom a kontaktológia köréből. In: Gyurgyík László, Kocsis Aranka (szerk.) *Társadalom – tudomány*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 73–95.
- Lanstyák István 2002b. K niektorým pojmom a dištinkciám z oblasti kontaktológie. In: Jozef Štefánik (szerk.) *Bilingvizmus. Minulosť, prítomnosť a budúcnosť*. Bratislava: Academic Electronic Press. 77–89.
- Lanstyák István 2002c. A magyar nyelv szlovákiai változatainak jellemzői. In: Lanstyák István, Szabó Mihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram Kiadó. 84–108.
- Lanstyák István 2006. A kölcsönszavak rendszerezéséről. In: *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcönzésről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 15–56. (Hivatkozások 245–257.)

- Lanstyák István 2009. Nyelvi ideológiák és filozófiák. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 11/1: 27–44.
- Lanstyák István 2011. A nyelvi ideológiák néhány általános kérdéséről. In: Misad Katalin, Csehy Zoltán (szerk.) *Nova Posoniensia*. Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület és Kalligram Kiadó. 13–57.
- Lanstyák István 2013. Kontaktushatás a tulajdonnevekben. In: Vörös Ferenc (szerk.) *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig IV. A nyelvi kölcsönhatások és a személynevek*. Szombathely: Savaria University Press. 43–68.
- Lanstyák István 2015. Nyelvalakítás – névalakítás. A tulajdonnevekkel kapcsolatos nyelvi problémák kezelése a nyelvmenedzselés-elmélet keretében. In: Vörös Ferenc, Misad Katalin (szerk.) *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig V. Interetnikus kapcsolatok*. Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület (megjelenés alatt)
- Lanstyák István, Szabó Mihály Gizella 1998. Nyelviváltozó-típusok a magyar nyelv szlovákiai változataiban. In: *Nyelvi változó – nyelvi változás*. Szeged: JGYF Kiadó. 99–112.
- Lanstyák István, Szabó Mihály Gizella 2002. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák, István, Szabó Mihály Gizella 1996. Contact Varieties of Hungarian in Slovakia – a Contribution to their Description. *International Journal of the Sociology of Language* 120: 111–130.
- Lanstyák, István, Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – két nyelvűség*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák, István, Szabó Mihály Gizella 2005. Hungarian in Slovakia. In: Fenyvesi Anna (ed.) *Hungarian Language Contact Outside Hungary: Studies on Hungarian as a minority language*. Amsterdam és Philadelphia: John Benjamins. 47–88.
- Majtán, Milan 1998. *Názvy obcí Slovenskej republiky*. (Vývin v rokoch 1773–1997.) Bratislava: Veda.
- Márton Gyula 1969. *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai*. Budapest: Akadémiai Kiadó. (Nyelvtudományi Értekezések 66.)
- Misad Katalin 2011. A magyar nemzetiségű nők névhasználatának jellegzetességei Szlovákiában. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat* 1/1: 138–154. http://tntefjournal.hu/vol1/iss1/10_misad.pdf (Utolsó letöltés: 2013. 06. 26.)
- Mizser Lajos 1989. Női keresztnéveink típusai. In: Balogh Lajos, Ördögh Ferenc (szerk.) *Névtudomány és művelődéstörténet. A IV. magyar névtudományi konferencia előadásai Pais Dezső születésének 100. évfordulóján (Zalaegerszeg, 1986. október 8–10.)*. (MNYTK 183.) Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 250–253.
- Mizser Lajos 2000. *Tirpák vezetékeinek*. Nyíregyháza: Stúdium Kiadó.
- Murádin László 2005. *Erdélyi magyar családnevek*. Nagyvárad: Europrint Könyvkiadó.
- J. Soltész Katalin 1983. Idegen családneveink. *Magyar Nyelvőr* 107: 272–279.
- Szabó Mihály Gizella 2011. Variabilitás a helységnevek körében – okok és megoldási lehetőségek. In: Szabó Mihály Gizella, Lanstyák István (szerk.) *Magyarok Szlovákiában VII. Nyelv*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet. 437–450
- Szabó Mihályová, Gizella 2005. Písanie historických osobných mien ako pravopisný problém. In: Simon Attila (szerk.) *Mýty a predsudky v dejinách*. Šamorín és Dunajská Streda: Fórum inštitút pre výskum menšín, Lilium Aurum. 59–79.

- [Szentiványi Zoltán) 1895. *Századunk névváltoztatásai. Helytartósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye 1800–1893*. Eredeti okmányok alapján összeállította a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság egyik igazgatóválasztmányi tagja. Budapest: Hornyánszky Viktor kiadása.
- Trunki Péter 2013. A moldvai magyarok mai családnevei a magyar állampolgárság küszöbén. *Magyar Nyelv* 1: 107–116.
- Vörös Ferenc 1999. Anyakönyvi adalékok a csehszlovákiai és szlovákiai magyarság jogfosztottságához 1918-tól napjainkig. *Névtani Értesítő* 21: 204–212.
- Vörös Ferenc 2002. Nyelvváltás és -tartás a keresztnévhasználat tükrében két Nyitra környéki községben. In: Hoffmann István, Juhász Dezső, Péntek János (szerk.) *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet*. Debrecen–Jyväskylä: Debreceni Egyetem – Jyväskyläi Egyetem. 139–153.
- Vörös Ferenc 2003. Felvidéki magyar neveink sorsa a XX. században. *Szőrös Kő* (Nyelvész különszám) 8: 24–40.
- Vörös Ferenc 2004. *Családnévutalások Szlovákiában*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Vörös Ferenc 2005. Hely- és személynévi neologizmusok a Felvidéken Trianon után. *Névtani Értesítő* 27: 197–213.
- Vörös Ferenc 2006a. A szlovák–magyar metanyelvi névpárok jelentése és pragmatikája. In: Kovács László, Tóth József (szerk.) *Határsávok 2003–2004*. Szombathely: Savaria University Press. 279–292.
- Vörös Ferenc 2006b. Adalékok a magyar szókészlet nagyságának becsléséhez. In: Mártonfi Attila, Papp Kornélia, Slíz Mariann (szerk.) *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest: Argumentum Kiadó. 489–494.
- Vörös Ferenc 2007a. Adalékok a kétnyelvűség névtanához. In: Bárczi Zsófia, Vančo Ildikó (szerk.) *Nyelv – irodalom – társadalom*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. 145–157.
- Vörös Ferenc 2007b. A pusztai családnév mint (cseh)szlovák pragmatikai kölcsönzés. Széljegyzetek a felvidéki névregionalizmusok kérdésköréhez. *Névtani Értesítő* 29: 213–218.
- Vörös Ferenc 2007c. Névfordítás és névváltoztatás kétnyelvű környezetben. In: Hoffmann István, Juhász Dezső (szerk.) *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Debrecen–Budapest: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 185–199.
- Vörös Ferenc 2007d. A határtalanítás „mostohagyermekai”. In: Maticsák Sándor (szerk.) *Nyelv, nemzet, identitás. I.* Budapest és Debrecen: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 177–186.
- Vörös Ferenc 2007e. Névkiegészítők mint kontaktusjelenségek. In: Benő Attila, Fazakas Emese és Szilágyi N. Sándor (szerk.) *Nyelvek és nyelvátalakítások. Köszöntő könyv Péntek János tiszteletére. I–II.* Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 4., Kolozsvár. II.: 441–444.
- Vörös, Ferenc 2010. *The Martyrologium Romanum as the Source of Onomastics. / A Martyrologium Romanum mint a névtudomány forrása*. Szombathely: Savaria University Press.
- Vörös Ferenc 2011a. *Nyelvek és kultúrák vonzásában I.* Pozsony: Kalligram.
- Vörös Ferenc 2011b. A Korompai családnév eredetéről és nyelvöldrajzáról. In: Csiszár Gábor, Darvas Anikó (szerk.) *Klárások. Tanulmánykötet Korompay Klára*

- tiszteletére*. Budapest: [ELTE] Magyar Nyelvészeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék. 400–409.
- Vörös Ferenc 2012. Személynévhasználat és impériumváltások a 20. századi Kárpátalján. *Magyar Nyelvőr* 136: 78–88.
- Vörös Ferenc 2013. *Nyelvek és kultúrák vonzásában II*. Pozsony: Kalligram.
- Vörös Ferenc 2015. *Fejezetek a 18. század eleji Magyar Királyság névföldrajzából*. Szombathely: Savaria University Press.
- Vörös Ottó, Simon Szabolcs 2006/2010. *Nyelvtervezés – névtervezés. Személynévhasználat és a szlovákiai magyarok*. In: Simon Szabolcs: *Nyelvi szondázások*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum. 64–80.
- Vukov Raffai Éva 2013. *Szótörténetek*. Verbi Nyelvi Kutatóműhely. http://verbi.org/index.php/szavak/7-vukov-raffai-eva-szotortenetek#_ftn1 (Utolsó letöltés: 2013. 06. 05.)
- Weinreich, Uriel 1953/1974. *Languages in Contact. Findings and Problems*. The Hague, Paris: Mouton. (8. kiadás.)

Családnevek és kétnyelvűség az örvidéki temetőekben Alsóór¹

Az interdiszciplináris megközelítés egyre elterjedtebb a társadalomtudományok területén (vö. Kornai 2006: 955; HOFFMANN 2014: 5). Ez a komplex látásmód e rövid tanulmány megírásakor is nélkülözhetetlen elv volt számomra, mert szociolingvistaként az onomasztika, a demográfia, a történelem és az antropológia területére is kitértem és ezek eredményeire is támaszkodtam az alsóóri temető feliratainak vizsgálatakor, azaz igyekeztem bemutatni a falu magyar nyelvűségét, a magyar nyelv használatának visszaszorulását több szempontból is. Meggyőződésem, hogy ezeknek a tudományterületeknek a művelői tudnak olyan témákat, szempontokat és módszertani kérdéseket felvetni, amelyeket hasznosítani lehet a szociolingvisztikában.

1. Névhasználat, történelem és demográfia

A „legmagyarabb falu”-ként emlegetett település Felsőőr szomszédságában, a Pinka partján fekszik, Ausztria egyetlen, többségében magyar, a valóságban magyar–német kétnyelvű községe, amelynek élén ugyancsak kétnyelvű polgármester áll. A legutóbbi 2001-es, még hagyományos census eredményei szerint összesen 668 lakosa van és 74%-ban magyarok élnek a településen. Alsóőrről kívül a közeli Felsőőrben, Őriszigeten és Felsőpulyán élnek még nagyobb százalékban magyarok, Burgenlandban összesen 6 541 fő. Alsóőr lakói – hasonlóan a többi örvidéki magyar településhez – gazdálkodásból, fölművelésből éltek, így a közösség viszonylagos zártságban élte a magyar falu életét és őrizte hagyományait.

¹ A tanulmány első megjelenésének forrása: Szoták Szilvia 2015. Családnevek és kétnyelvűség az örvidéki temetőekben (Alsóőr). In: Vörös Ferenc szerk. A nyelvföldrajztól a névföldrajzig. Alsóőr: Imre Samu Nyelvi Intézet kiadványai V. VI. Határtalan névföldrajz.

Változás a 60-as években következett be, amikor a gazdasági fejlődés eredményeképpen a zárt falusi közösségek felbomlottak, s megszorodott a vegyes házasságok és a pendlizzók száma.

1. táblázat. 1991–2001-es népszámlálások községsoros adatai²

Település	Magyar lakosság		Százalékos arány	
	1991	2001	1991	2001
Alsóőr/Unterwart	617	499	86,3	74,4
Felsőőr/Oberwart	1 514	1 044	25,6	17,5
Felsőpulya/Oberpullendorf	608	599	23,7	21,5
Őrsziget/Siget i.d. Wart	217	183	81,9	70,4

A település lakosságára – az európai trendhez hasonlóan – az elöregedés jellemző, mert munkát a fiatalok számára a település nem tud biztosítani. Van polgármesteri hivatala, 4 osztályos elemi iskolája 32 gyerekkel. 1965-ben alapított múzeuma az Őrvidék néprajzi hagyományainak állít emléket. Hogy mennyire fontos, ki áll a közösség élén, azt Alsóőr esete is példázza. Az alsóőri plébánia a pannonhalmi Szent Benedek-rendi Főapátság joghatósága alá került 1988-ban. Galambos Ferenc Iréneusz atya vezetése alatt a falu a magyar nyelv és kultúra ápolásában regionálisan központi szerepet töltött be már a 70-es évektől. Az atya felhívta a helyiek figyelmét a körülöttük lévő értékekre. Az Őrségi Magyar Intézetet 1988-ban alapította a tudományos munka koordinálására.

A falu kulturális életében, hagyományainak és nyelvének ápolásában fontos szerepet játszik a 2001. június 8-án megnyílt Magyar Média és Információs Központot és annak bizottságaként működő, a felsőőri születésű nyelvészről elnevezett Imre Samu Nyelvi Intézet, amely a Kárpát-medencei Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat része és a Magyar Tudományos Akadémia külhoni nyelvi intézeteinek egyike. Itt található Ausztria legnagyobb magyar nyelvű könyvtárosa, közel 40 ezer példánnyal. Az intézet kétnyelvű honlapja széleskörű információkat szolgáltat: burgenlandi intézményi adatbázisok, helységnevtár, népszámlálási adatok, szótárak, őrvidéki hírek állnak az érdeklődők rendelkezésére.

² Forrás: www.statistik.at

2. Emlékezés és felejtés: a temetők nyelve

A temetők feliratainak legismertebb magyarországi kutatója Kunt Ernő volt, a kultúra élő egészét vizsgáló modern antropológia egyik kiemelkedő alakja, akinek hallgatója voltam, így hatására kezdtem el sírfeliratokat fotózni. Kunt az *Emlékezés és felejtés: avagy a halál három kalapja* (1990) című írásában két fontos gondolatot is megfogalmazott a szocializmus időszakáról, a vasfüggönyös korszakról, amely igaz volt tulajdonképpen a Kárpát-medence teljes magyarságára: „Az egyetlen nyilvános – jóllehet hivatalosan megszüntetett ünnep – megemlékezés az év ünnepeinek sorában a halottak estéje volt, amely alkalommal a nemzet halottai emlékének tükrében nézhetett szembe hitelesen saját sorsával és jelenlegi állapotával.” s „...a határon túl élő magyarok számára a „halottak estéje”, a világítás volt az egyetlen, bár a lehető legszigorúbban csakis a temetésre korlátozott alkalom arra, hogy ne csak a közvetlen hozzátartozóikra, hanem halottaik, őseik révén nemzeti identitásuk történeti gyökerére gondoljanak és emlékezzenek, s hogy anyanyelvüket a sírjelszövegeket betűzve gyermekeikben ébren tartsák, illetve megerősítsék. Az antropológushoz hasonlóan vélekedik a névtanos is, aki szerint: „A nevek közösségi meghatározottságával szoros kapcsolatban áll az identitást meghatározó szerepük” (Hoffmann 2014: 18).

Az őrvidéki magyarság a 16. század óta alkot külső nyelvjárásszigetet, él horvát és német falvak szomszédságában, s a második világháború után még az Ausztriát Magyarországtól elválasztó vasfüggöny is akadályozta a kapcsolattartást. Az itt élők identitástudatát meghatározta az erős lokalitás (Éger-Szesztay 2001), amely a helyi hagyományokra épült, a hajdani kismemesi lét emlékeire, hogy mindig is büszkék voltak múltjukra és arra, hogy őseik védték a nyugati gyepűt. Napjainkban ez megváltozott: sokkal erősebb az Ausztriához való kötődés, az idősebb generáció mégis ragaszkodik az elődök hagyományaihoz és nyelvéhez. Az előzmények ellenére a magyar nyelv használata tetten érhető a szakrális térben és a temetőkben. Amikor 1954-ben közadakozásból harangot öntettek Grazban, azt még magyar nyelven feliratozták (Éger-Szesztay 2007: 41) annak ellenére, hogy az anyakönyveket a határváltozás után rögtön német minta szerint kezdték el vezetni (Éger-Szesztay 2007: 36).

A templomban van magyar mise és külön kérésre a temetés, a keresztlő vagy az esketés is folyhat magyarul vagy mindkét nyelven, de ez nagyon ritkán fordul elő. Máig találunk magyar feliratokat az alsóöri temetőben olyan táblákon is, amelyeket a közel múltban állítottak fel. Feltételezhető

az is, hogy sok felújított sírkő régebben magyar nyelvű lehetett, de a leszármazottak német feliratokat vésettek rá akkor, amikor a leromlott követ kicseréltették.

Alsóőrnek megvoltak a maga temetkezési szokásai, hagyományai, amelyek még élnek az idősebb emberek emlékezetében, s amelyekről részletesen Csulak Róza hagyatékában olvashatunk (Csulak 2013). Csulak naplójából és leveleiből kiderül, hogy hogyan viszonyultak a településen a halotthoz, magához a halálhoz, s mit jelentett a közösség egy-egy tagjának a hiánya, elvesztése, de arról is kapunk információt, hogy milyen rítusai, szokásai voltak a halott elbúcsúztatásának. A gyerekek kapcsán ezt írja: „Annak idején az volt a szokás, ha kislány halt meg, azt két leány vitte a temetőbe. Ha pedig kisleány halt meg, azt két legény vitte a sírkertbe és kis búcsúztatóval letették az örökös házába.” (Csulak 2013: 187) Ezeket a hagyományokat (a búcsúztatás rítusai és nyelvhasználata) nyilvánvalóan befolyásolta a gazdálkodásmód, a társadalmi rend által elismert értékrend, de maga a közösség felerősödő vagy csökkenő veszélyeztetettsége, stb. (vö. Redfield 1956), amely nemcsak fizikai, nyelvi veszélyeztetettséget is jelenthet.

3. Sírfeliratok mint nyelvi tájképek

Egy település feliratai árulkodnak az ott élők nyelvhasználatáról. A temetők sírfeliratait, azok vizuális névhasználatát a nyelvi tájképekhez sorolom (vö. Baukó vö. 2014: 91) és megállapítom, hogy az örvidéki magyarság nyelvi tájképeit kétnyelvűség jellemzi, s igaz ez Alsóőrben a névszemiotikai tájképekre, azaz a hivatalos névtáblákra is: a személy-, hely-, és intézménynevekre.

A nyelvi tájkép kutatása Landry–Bourhis³ tanulmányának megjelenése óta egyre nagyobb érdeklődést váltott ki a szociolingvisztikában (Landry–Bourhis 1997). Az ő biztatásukra a kutató már nemcsak diktafonnal, hanem fényképezőgéppel járja a terepet. A kanadai quebeci nyelvi helyzetet vizsgáló szerzőpáros szerint a feliratok egy idegen számára információt közölnek a lakosság nyelvi összetételéről, utalnak a nyelvek státuszára, s egyben jelzésértékűek a közösség nyelvi vitalitását illetően is. A nyelvi tájkép definícióját is tőlük idézem: *A hivatalos útjelző táblák, a reklámtáblák, utcanevek, helynevek, kereskedelmi egységek feliratai és kormányzati épületek hivatalos táblái adják az adott terület, régió vagy*

³ Landry, Rodrigue & Richard Bourhis: Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. *Journal of Language and Social Psychology* 1997. 1. (16). 23–49.

városi agglomeráció nyelvi tájképét. Egy terület nyelvi tájképének két alapvető funkciója van: információs és szimbolikus. (Landry–Bourhis 1997: 25, vö. Laihonon 2012: 27, Szoták 2013) ⁴

Annak megfelelően, ahogy az elhunyt az emlékezetben is él, a temetőben zömmel 20–21. századi sírfeliratok találhatók. A legrégebbi dátum egy helyi plébános síremlékén olvasható, aki 37 évet töltött a faluban (Hollósy István 1795–1868). A temetők rendjét a helyi polgármesteri hivatal szabályozhatja Ausztriában, s ez Alsóőr esetében nem tartalmaz nyelvhasználatra vonatkozó megkötéseket.

4. Alsóőr családnevei

Alsóőr lakói a magyar határ nyugati őrzői volt. Első névszerinti összeírása a falunak 1482-ből való, ekkor a *Budach, Eördögh, Gaspar, Greger, Hagon, Kun, László, Mólom, Pathy* vezetéknéveket jegyezték le. Mária Terézia 1746/47-es adománylevelében 17 nemzetséget soroltak fel, ezek a következők voltak: *Balikó, Benkő, Eördögh, Farkas, Gángoly, Gyáky, Györök, Heritz, Kelemen, Léb, Muer, Pál, Palánk, Seper, Szabó, Török, Tóth* (idézi Seper 2014: 31)

E fentebb említett nevek előfordulását igazolja egy kérdőíves felmérés is (vö. Stefanits 2011: 39), amely során Stefanits 171 önkormányzatot kért fel arra, hogy küldjék vissza a településen leggyakrabban előforduló családneveket. A polgármesteri hivatal válaszai alapján Alsóőr leggyakoribb vezetéknévei napjainkban: *Seper, Szabo, Farkas, Horvath, és Kelemen*.

A 2015-ben lefényképezett feliratokon szintén a *Seper* családnév fordult elő a legtöbbször (N=161), így róluk részletesebben írok. Országos viszonylatban a felsőőri járásban a leggyakoribb a név előfordulása, de a gyanafalvi járás (Jennedorf) kivételével egész Burgenlandban élnek Seperek (vö. Hausner et al 2011: 249).

A Seperek a levéltári adatok szerint a gyepű védői voltak. Egy 1733-as nemességvizsgálat szerint Seper Mátyás igazolni tudta nemesi eredetét több alsó- és felsőőri társával együtt egy II. Mátyás által kiadott 1661-es oklevél alapján, amely tartalmazta II. Rudolf király „Nova Donatio”-ját és Károly Róbert 1327-ben kelt oklevelét is, amely megerősíti az őri

⁴ Uo. 25.

Az idézet fordításának forrása: Laihonon, Petteri: Nyelv tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2012. 3. sz. 27–49.

nemeseknek még az Árpád-házi királyoktól származó kiváltságait (Seper 2014: 32). Károly Róbert oklevélében az alsóöri családokat *de Also-Eör-ként*, alsóöri nemesi előnévvel említi, őket az ország nemesei közé sorolja. Rudolf 1582. február 28-án kelt adománylevele szerint összesen 65 alsó- és felsőöri család nyert adományt a királytól, s ebben a Seperek *Seyper-ként* szerepeltek.

5. A Kutatásról

Az alsóöri temetőt legutóbb 2015 májusában fotóztuk le teljes egészében, digitális felvételeket készítettünk, nagy felbontású képeket archiváltunk. A vizsgálat során az évszámokat, a nevek sorrendjét és a feliratok nyelvét kutattuk. Idestova 15 év terepmunka után azt feltételeztem, hogy a többségében magyar nyelvű táblákat fogok találni annak ellenére, hogy Seper Károly 1988-ban megjelent történeti munkájában (Seper 1988, 2014: 12, 18) azt írta: „A temetőben újonnan felállított sírkövek java része már német nyelvű. Sok magyar sírkövön a magyar „*család*” szó helyett a német „*Familie*” díszleg....mint pl. *Familie Farkas, Gangoly, Kelemen, Seper* stb., melyek úgy illenek a magyar családi nevekre, mint ököl a szemre.”

1. *ábra.* A hajdani kismemesi család sírfelirata németül

A nevek germanizálódása is nyomon követhető: amikor a magyar hivatali rendszert és hivatalnokokat a német nyelvű ügyintézés váltotta fel, a nevek írásmódja is megváltozott: *Szabó*→*Szabo*, *Horvát*→*Horvath*, *József*→*Josef*, stb. A faluban előfordul például a *Posch* név. Használója meg tudta mutatni azokat a családban őrzött dokumentumokat, amelyeken jól látható a névváltozás: az 1824-ben született *Poós Tobias* keresztlevelét

kikérték 1938-ban, s a teljesen német nyelvű nyomtatványon a családnév *Poós*-ként volt feltüntetve, míg 1872-ben született fiának vezetéknévét elírták, egy o-val megrövidítették, így lett belőle *Pós Josef*. A német hivatalnok ezt a nevet aztán hallás után *Posch*-nak írta (ezt egy 1958-ban kelt állampolgársági igazolás bizonyítja, amelyet a járási hivatal állított ki), s az emberek általában nem tették szóvá az adminisztrációs hiba eredményeként létrejött névváltoztatást.

Az alsóőri temetőben összesen 400 sírkövet találtunk és dokumentáltunk. A legrégebbi Hollósy István sírköve, aki 1795-ben született és 37 esztendeig volt alsóőri plébános. Azokat a feliratok, amelyeken csak nevek vannak feltüntetve, a következőképpen csoportosítottam: ha a magyar írásmód szerint írták, akkor magyar feliratként, ha a német írásmód szerint, akkor német feliratként. Természetesen, amelyen egyéb kísérő szöveg is volt, azt a nyelv alapján azonosítottam be. Találkoztam kétnyelvű táblákkal is, ezeket külön jelöltem. Jellemző az alsóőri temetkezési szokásokra, hogy egy sírban egy család több generációja, akár nyolc ember is nyugszik a bevésett nevek alapján. A feliratok többségéből sokszor lehet arra következtetni, hogy bár a család a hajdani magyar kisnemesek közé tartozott, ma már német szokás szerint kerülnek az adatok a sírkőre, vagy egy felújítás eredményeként németesednek, mert akik készíttetik, azok németül íratják rá. Ritkábban találkozunk azzal a formával is, amikor a név magyar szokás szerint van kőbe vésve, de a kísérő felirat német. Ezeket a német feliratokhoz soroltam. Az alábbi sírkő azt példázza, hogy a családtagok az új halott nevének feliratozásánál a német mintát követték, míg a régebben elhunyt családtagok esetében megtartották a régi magyar sorrendet:

2. ábra. Nevek a sírfeliraton vegyesen, német és magyar szokás szerint.

Mivel az anyakönyveket 1920 után már németül írták, a keresztnévek is legtöbbször németül lettek feliratozva (Franz, Stefan, Michael, Maria). A feliratok 587,5%-a (N= 234) magyar nyelvű, 39%-a (N=157) német nyelvű és 5 kétnyelvűt. Összesen 4 olyan tábla volt, amelyen a felirat nem volt jól olvasható vagy a sírkő gyermeké volt, csak keresztnév szerepelt rajta, s így nem volt besorolható.

3. ábra. Több generáció nevei egy sírkövön

A táblákat az elhalálozás dátuma szerint is megvizsgáltam. A magyar feliratozású táblák 8,5%-án (N=20) nem volt megjelölve évszám. A 60'-as éveket választottam az egyik választóvonalnak, mert az ipari-gazdasági fejlődés következtében ekkor bomlottak fel a kisparaszti gazdaságok és kezdtek el „kijárni”, Bécsben dolgozni az emberek. A feliratok 54,5%-a (N=128) datálható a 60'-as évek előtti időszakra (ezek kb. harmada többgenerációs sírkő, az a 20-21- századbeli évszámok egyaránt olvashatók rajta), 37%-a (N=86) a 60'-as évek utáni felirat. Több olyan sírkövel találkoztam, amelyen az elhunyt foglalkozása is fel volt tüntetve. Ha német hivatalnokként dolgozott, akkor a teljes felirat német nyelvű volt. A helyi iskola igazgatójának felirata magyar nyelvű:

4. ábra. Sírfelirat foglalkozásnévvel

A német nyelvű táblákat a családnevek eredete szerint is elemeztem. Elsőként arra voltam kíváncsi, hogy azon túl, hogy a nevek a német mintát követik a feliratokban, és a kísérő szöveg is német (Ruhet Sanft! Ruhet in Frieden!), ezek osztrák vagy magyar családnevek-e. Azt az eredményt kaptam, hogy a német nyelvű táblákon előforduló vezetéknév 82%-ban a Mária Terézia adománylevelében megemlített 17 nemzetséghez tartoznak, azaz Seperek, Kelemenek, Farkasok, Szabók, Györögök és Gyákyak, stb.

A feliratok keletkezését is megvizsgáltam, ebben az esetben a halálozási évszámokra támaszkodtam. A német nyelvű sírkövek 4%-nál nem volt évszám, 26%-uk olyan többgenerációs sírkő volt, amelyen a legkorábbi évszám a kilencszázas évek elejéről való, a legutóbbi pedig az elmúlt évekből. Ezek többnyire frissen felállított sírkövek, amelyeket az elmúlt évtizedben készítettett az ifjabb generáció: azok, akik nem vagy csak kicsit beszélnek magyarul. A német feliratú sírkövek 6%-a 1960 előtt keletkezett, 25%-uk 1960–90 között, míg 39%-a 1990 után, amely egyértelműen mutatja a legmagyarabb falu magyar nyelvhasználatának visszaszorulását a sírfeliratok tekintetében is.

5. ábra. Kétnyelvű sírfelirat

6. Összefoglalás

A kutatás azt igazolta, hogy a magyar családok sírfeliratai egyre növekvő számban lettek német nyelvűek a 60-as éveket követően, amely köszönhető a gazdasági, politikai és társadalmi folyamatoknak, de a közösség nyelvi vitalitásából, maroknyi létszámából is fakad.

Az alsóőri kétnyelvű beszélőközösség „a legmagyarabb” falu lakossága a nyelvcsere folyamat utolsó fázisában van. A helyi nyelvjárást még beszélők generációja 50-93 év közötti, a gyerekek heti 4-6 órában idegen nyelvként tanulják a magyar nyelvet a helyi elemi iskola magyar osztályában. A szakrális térben még van magyar szó, van magyar nyelvű mise, de kihalóban van az a generáció, akinek erre igénye van és aki még megérti a magyar nyelvű liturgiát.

Irodalom

- Baukó János 2014. A tulajdonnév identitásjelölő funkciója. In: Baukó János, Benyovszky Krisztián (szerk.). *A nevek szemiotikája*. Nyitra-Budapest: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság. 78–97.
- Csulak Róza 2013. Naplók, levelek versek és elbeszélések. Alsóőr: Magyar Média és Információs Központ.
- Éger György, Szesztay Ádám 2001. *Alsóőr*. Budapest: Száz Magyar Falu Könyvesháza.
- Hoffmann István 2014. Név és jelentés. In: Baukó János, Benyovszky Krisztián (szerk.). *A nevek szemiotikája*. Nyitra-Budapest: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság. 5–22.
- Stefanits, Günther 2011. Deutsche Familiennamen in Nordburgenland. In: Hausner, Izolde, Pabst M, Christiane, Schranz, Erwin (ed.) *Erstes Burgenlandisches Familiennamenbuch*. Oberschützen: Burgenlandisch –Hianzische Gesellschaft. 39–55.
- Kornai János 2006. A társadalomtudományok elkülönüléséről és együttműködéséről. *Közgazdasági Szemle* 53: 949–960.
- Kunt Ernő 2003. *Az antropológia keresése*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Landry, Rodrigue, Richard Bourhis 1997. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. *Journal of Language and Social Psychology* 16: 23–49.
- Laihonen, Petteri 2012. Nyelv tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 3: 27–49.
- Redfield, Robert 1956. How Human Society Operates. In: Harry L. Shapiro, (ed.). *Man, Culture and Society*. New York: Oxford University Press.
- Szoták Szilvia 2013. Nyelvi tájképek az Őrvidéken. In: Fedinec Csilla, Ilyés Zoltán, Simon Attila, Vizi Balázs (szerk.) *A Közép-Európaiság dicsérete és kritikája*. Pozsony: Kalligram. 515–538.

VII. KÉTNYELVŰSÉG

BENŐ ATTILA – SÓFALVI KRISZTINA

Babeş–Bolyai Tudományegyetem

attila.beno@ubbcluj.ro

<https://orcid.org/0000-0002-6931-2999>

Sapientia Magyar Tudományegyetem

krisztina.sofalvi@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4878-9894>

„...*hogy is neveződik?*”

A nyelvi hiány és a nyelvi bizonytalanság jelzésének módjai és formái a mezőségi kétnyelvű beszélők megnyilatkozásaiban¹

1. Bevezetés

Ismert, hogy aktív kétnyelvű beszélők nyelvtudása, nyelvi kompetenciája rendszerint nem kiegyensúlyozott, hanem valamelyik nyelv szempontjából domináns jelleget mutat. Egy adott nyelv dominanciája a kétnyelvűekben a kommunikációs szinterek, a használati gyakoriság, a szocializációs háttér függvényében alakul ki. Az általunk vizsgált erdélyi, mezőségi beszélők magyar–román kétnyelvűsége bizonyos regiszterek (szaknyelv, közigazgatási nyelvezet) tekintetében romándominanciát jelez. A kétnyelvűek nyelvtudásában és használatában ugyanis a nyelvek és nyelvváltozatok között munkamegosztást, funkcionális elkülönülést figyelhetünk meg (Márku 2013: 21) annak köszönhetően, hogy bizonyos közlési helyzetekben rendszerint egyik vagy másik nyelvet, annak valamilyen változatát, regiszterét használják. Mivel szórványhelyzetben a kétnyelvű beszélők bizonyos nyelvhasználati szintereken (hivatalban, orvosi rendelőben, iskolában) rendszerint csak államnyelven beszélhetnek, a vonatkozó regiszterek a többségi nyelv dominanciáját jelzik, akkor is, ha a beszélők az általános nyelvtudás vagy a mindennapi nyelvhasználati

¹ A tanulmány első megjelenése: Benő Attila – Sófalvi Krisztina 2021. „...*hogy is neveződik?*” A nyelvi hiány és a nyelvi bizonytalanság jelzésének módjai és formái a mezőségi kétnyelvű beszélők megnyilatkozásaiban. *Erdélyi Múzeum* 3: 65–80

gyakoriság tekintetében esetleg magyar anyanyelvdominánsnak tekinthetők. A regiszter szintű államnyelvi dominanciának lehetséges következménye a nyelvi hiány, a nyelvi bizonytalanság, az egynyelvűek spontán beszédéhez képest nagyobb gyakoriságot mutató megakadásjelenségek érvényesülése.

Tanulmányunkban mezősegi falvak adatközlőivel készített interjúk alapján elemezzük és tipologizáljuk a nyelvi hiány és a nyelvi bizonytalanság jelzésének módjait, formáit, különös tekintettel az olyan esetekre, amikor a beszélő explicit módon utal a nyelvi hiány jelenségére. Ugyanakkor a kifejezésbeli nehézségek jelzését kísérő megakadásjelenségeket, a hiány megnyilvánulásának elkerülésére alkalmazott stratégiákat is vizsgáljuk.

2. Nyelvi hiány, nyelvi bizonytalanság

A nyelvi hiány terminus használata megtévesztő lehet, mivel a nyelvi kód egészére, az általánosan elgondolt nyelvi rendszer vélt „hiányosságaira” tereli a figyelmet, amelyek más nyelv viszonylatában, fordítási helyzetben szoktak megmutatkozni, például ekvivalencia nélküli, nyelvspecifikus szavak (ún. reáliák) tolmácsolásakor. A nyelvi hiány azonban nem ilyen rendszerspecifikus jelenségre vonatkozik, hanem az egyéni nyelvtudásban hiányként megmutatkozó nyelvi, közlési problémára. Tehát a terminus által jelölt kommunikációs zavar a beszélő gondja, és nem a nyelvközösség által közösen birtokolt nyelvi rendszer valamiféle szegénysége. Annak a kétnyelvű beszélőnek a sajátja, „aki hezitál, aki zavarban van, aki keresi, és nem találja a szavakat (...)” (Péntek 2003: 112). A nyelvi hiány, amely rendszerint szóképzleti problémaként, lexikális részként mutatkozik meg, nem pusztán a nyelvész külső megfigyelése alapján alkotott terminus, hanem egy olyan kommunikációs zavar, amely a beszélő számára is nyilvánvaló egy adott közlési helyzetben, és amelyet ő maga jelez többféle formában. Olykor explicit módon, kimondja, hogy nem tudja, nem ismeri egy adott fogalom magyar megnevezését, és különböző verbális kísérőjelenségekkel (szókeresési szünetekkel, töltelékszavak alkalmazásával), legitimáló eljárásokkal (helyi nyelvszokásra való hivatkozással) együtt kódot vált, vagy körülírja a megnevezendő fogalmat.

A beszélő a saját nyelvi hiányát tudatosítva, gyakran frusztrációt, szégyent érez (Szilágyi 2008: 114), és ez nyelvileg is megmutatkozik, például, az indulatszó alkalmazásával (*fujj, nem tudom, hogy mondják*), vagy a beszédpartnertől való segítségkérésben (*mondjad, na, hogy mondják*).

A nyelvi hiány nem az általánosan elgondolt „nyelvromlás” megnyilvánulása (Kiss 2011: 15), hanem szocializációs folyamatokkal, a nyelv használati lehetőségeinek szűkülésével, az anyanyelvoktatás nem teljes körű érvényesülésével, háttérbe szorulásával magyarázható. A hiányos nyelvelsajátításnak vagy az első nyelv beszűkült használati lehetőségeivel indokolható nyelvfelértésnek, nyelvvesztésnek a következménye. A nyelvi hiány így nyelvcseré helyzetben a nyelvi leépülés tünete lehet (Lanstyák 2000: 229), hiszen a strukturális nyelvvesztés folyamatát jelezheti, hogyha a magyar nyelvi közlési zavarok az anyanyelvi kompetencia rendszeres fogyatkozásaira utalnak.

Abeszéles folyamatában anyelvi hiány rendszerint megakadásjelenségként tapasztalható², olyan folyamatként, amelyben megszakad a beszéd folytonossága, szókeresési szünetek, töltelékszavak, a nyelvi problémát jelző metanyelvi utalások jelennek meg a megnyilatkozásban. A megakadásjelenség a spontán beszéd természetes kísérőjelensége, csakhogy ez a nyelvi hiány miatt gyakoribbá válhat, gyakrabban kényszerül a beszélő a kifejezési gondjainak leplezésére, álcázására.

A nyelvi hiánnyal nem tévesztendő össze a nyelvi lapszus, amely szintén megakadásjelenségként tűnik fel, ugyancsak lexikális elérési nehézségként adott, és hasonló módon szókeresési szünetek, töltelékszavak jelzik ennek a nyelvi problémának a jelenlétét. Csakhogy a lapszus pillanatnyi beszédmegvalósulási zavar (Lanstyák 2016: 98–99, amikor a beszélőnek – viszonylag rövid ideig – nem jut eszébe egy általa amúgy ismert szó vagy név, de némi gondolkodás után mégis elő tudja hívni a keresett megnevezést. Tehát a nyelvi lapszus a beszélő kódkészlete, szókincse felől nézve nem hiány, jóllehet hasonló nyelvi kontextusban jelentkezik, mint a hiányjelenség, hiszen csak egy konkrét beszédhelyzetben mutatkozik meg problémaként, és nem annyira rendszeres, mint a nyelvi hiány tüneteinek a megjelenése. Ennek ellenére a kétnyelvűek lapszusjelenségeinek vizsgálata is tanulságos lehet a nyelvi dominancia szempontjából, hiszen az nem véletlen, hogy az aktív kétnyelvű beszélőnek melyik nyelven jut eszébe hamarabb egy fogalom megnevezése. Ilyen módon a lapszus megjelenése közvetve a nyelvi vagy nyelvváltozati dominancia jelzője lehet, különösen, hogyha figyelembe vesszük: a nyelvi lapszus gyakran egyszavas kódváltással (Németh 2002: 147), alkalmi kölcsönzéssel társul a kétnyelvűek megnyilatkozásaiban.

A nyelvi bizonytalanság (ang. *language insecurity*) a beszélő nyelvi kompetenciájával kapcsolatos, különböző közlési helyzetekben jelentkező, a beszélő által a szokásos elvárásoknak nem megfelelőnek tekintett

2 A megakadásjelenség fogalmával kapcsolatban l. Gósy 2003, Lanstyák 2009.

nyelvi forma alkalmazása, kifejezési zavart jelző nyelvhasználati mód. Ez megmutatkozhat hosszabb szókeresési szünetekben, kiejtésbeli, vagy szó-, esetleg terminushasználati tanácsalanságban. Rendszerint a beszélő maga is érzi, hogy valami gond, elégtelenség van a beszédében, és nem ritkán explicit módon ki is fejezi nyelvi bizonytalanságát. Ez a nyelvi probléma a beszélőben zavart, nyugtalanságot, frusztrációt válthat ki, mivel a közlés folytonossága akadozottá válik, és a beszélő önképét is befolyásolhatja (Macaulay 1975). A jelenség ugyanakkor arra is utal, hogy a beszélő úgy érzi, az általa használt nyelv, nyelvváltozat vagy regiszter kevésbé értékes, kisebb presztízsű (Preston 2013: 304). Konkrét megnyilatkozás kontextusában a beszélőnek az alkalmazott nyelvi jel (kifejezés, grammatikai forma) helyességével, helyénvalóságával, elfogadhatóságával kapcsolatban vannak kételyei (Abtahian–Quinn 2017: 138). A nyelvi bizonytalanság megnyilvánulásának tekinthető a túlhelyesbítés, a hiperkorrekt nyelvi formák létrehozása is. Ilyen tekintetben a nyelvi bizonytalanság a nyelvi, nyelvváltozati normák és mintázatok interferenciájával is összefüggésbe hozható.

Kisebbségi kétnyelvűségi helyzetben az anyanyelvhez kapcsolódó bizonytalanság forrása lehet az államnyelvi dominancia, a nyelvjárási háttér, a gyengébb nyelvi kompetencia és a nyelvváltozatokhoz, regiszterekhez kapcsolható ismeretbeli hiány.

Megjegyzendő, hogy a nyelvi hiány és bizonytalanság jelensége pillanatnyi kommunikációs zavarként az egynyelvűek és a kiváló nyelvi kompetenciával bíró beszélők esetében is jelentkezhethet, csak hogy ezeknek a gyakorisága kisebb, illetve az ilyen jellegű kommunikációs helyzetek jóval ritkábbak. Ugyanakkor azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az elemzett megnyilatkozások interjúhelyzetben hangzottak el, és ez – az interjúkészítőhöz való tudatos vagy tudattalan alkalmazkodás révén – befolyásolhatta a megnyilatkozás spontaneitásának, természetességének mértékét. A nyelvi hiány relatív gyakoriságának megállapítása nem célja ennek a tanulmánynak, hanem kizárólag a nyelvi hiányra utaló jelenségek számbavétele, azoknak a beszédstratégiáknak a tipologizálása, amelyek révén a beszélők megpróbálják elkerülni a beszéd folytonosságának megtörését.

3. Interjúalanyok, települések

Az adatgyűjtésre 2018-ban, 2019-ben és 2020-ban került sor, a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet *Nyelvcseré-folyamatok a mezőszéki szórványokban* programja keretében a Domus Hungarica intézményi pályázatának

támogatásával. A falvankénti 5–10 (összesen 62) adatközlő 32 és 91 év közötti magyar anyanyelvű személy, akik egyénenként eltérő szinten a román nyelvet is beszélik. Az adatgyűjtés a bemutatott falvakban irányított, nem strukturált, narratív interjúk, hangfelvételek segítségével történt. A rögzített beszélgetések életinterjú jellegűek voltak, amelyek során az adatközlőket életükről, gyerekkorukról, a falu múltjáról, történetéről, az egyházi életről, a helybéli román közösséggel való viszonyukról, román nyelvtudásukról, nyelvhasználati szokásaikról kérdeztük, és ők szabadon idézhették fel múltjukat és jelenlegi élethelyzetüket.

Eddig a következő mezősi településeken történt adatgyűjtés: Botháza, Magyararkályán, Magyarpalatka, Magyarszovát, Mezőkeszű, Mócs, Pusztakamarás, Vajdakamarás, Visa. Mind a kilenc falu Kolozs megyében, a Kolozsvár-Szászrégen országút leágazásainál, mellékvölgyeiben helyezkedik el. A kutatás helyszínei változatos etnikai és nyelvi környezet tanulmányozását tették lehetővé, mivel az adott magyar közösségek demográfiai helyzete szempontjából többségi, átmeneti vagy szórványhelyzetet egyaránt képviselték. A 2011-es népszámlálási adatok alapján Mezőkeszűben, Vajdakamaráson és Visában még mindig 70 százalék fölötti a magyarság aránya: Mezőkeszű (74,21%), Vajdakamarás (88,28%), Visa (73,88%). Magyarpalatkán nem éri el a teljes lakosság számának a felét sem (35,23%), Magyarszováton pedig a lakosság kevéssel több, mint felét teszi ki a magyar közösség (58,79%), de a helyiek szerint mára már fele-fele ez az arány. A Magyararkályán községközpont-hoz tartozó három településen is csak egy helyen éri el a magyarság aránya a 25 százalékot: Kiskályán (25,38%), Kályáni Vám (16,99%), Magyararkályán (4,36%), de ezeket az adatokat együtt kezeljük mint Magyararkályánhoz tartozókat, mert, bár mindhárom helységről voltak adatközlőink, a három település teljesen egybeolvadt. Pusztakamarás a legkeletebbre fekvő Kolozs megyei település, ahol a magyarság aránya a tíz százalékot sem éri el (9,26%). Ennél is rosszabb a helyzet Mócsra (6,03%) és a közigazgatásilag Mócsra tartozó Botházán, ahol a 2011-es népszámlálás során összesen 19-en vallották magukat magyarnak, ez az összlakosság 8,15 százaléka.

4. A nyelvi hiány vagy bizonytalanság jelzésének nyelvi formái

A nyelvi hiány és nyelvi bizonytalanság jelzésének legszembetűnőbb formája az explicit utalás arra, hogy a beszélő nem ismeri az adott fogalom, kifejezés magyar megnevezését. Legtöbb esetben töltelékszavak, töltelék-kifejezések, töltelék-szólamok, a fogalom körülírása, magyarázata, különböző megakadásjelenségek és kódváltás is kíséri ezt a jelenséget.

Mivel ritkán állnak önmagukban egy megnyilatkozásban, sőt, sok esetben egymás kísérelése, elmondható, hogy az alábbiakban csoportosított hiányjelenségek és nyelvi bizonytalanságok között szoros összefüggés van.

4.1. Nem ritkán a beszélő részéről **explicit utalás** történik arra, hogy nem tudja, vagy nem jut eszébe az adott szó, kifejezés magyarul. Miután verbálisan is kifejezi ezt a lexikai hiányt (*nem tudom, hogy mondják magyarul, hogy mondjam magyarul?, vajon hogy mondják magyarul?* stb.), megnevezi románul a fogalmat, ezt követően pedig a rendelkezésére álló magyar nyelvi eszköztár (repertoár) segítségével megmagyarázza, újrafogalmazza a gondolatot:

Tavasszal, eljön a május, és még nincs vetőmag, mert ilyen... minek mondják magyarul, nem jut hirtelen eszembe, ilyen certificat mag, sãmânță certificat, szóval valaki, aki termeli a magokat, azokat kell megvegyük, nem tudom, hogy hogy mondják magyarul, hirtelen nem (rom. *certificat* 'bizonyítvány', rom. *sãmânță certificat* 'minősítő bizonyítvánnyal ellátott vetőmag') (P. M. 39 éves nő, Magyarpalatka).

December 17-én volt egy olyan műtés, már nem műtét, hanem egy valami más egyéb, igen, ilyen, nem tudom ezt se magyarul, minek mondják: fibrom uterin (rom. *fibrom uterin* 'méhfibróma') (P. M. 39 éves nő, Magyarpalatka).

A nem tudom, nem jut eszembe, hogy fejezzem ki magam töltelékelemek gyakran előfordulnak a kétnyelvűek nyelvhasználatában, illetve a *hogy hívják?* kérdés román nyelvi szerkezeti hatást jelző *minek neveződik?*, *hogy is neveződik?* változata is:

Mit süttöttek-főztek? - *Tésztát, hogy is neveződik? Románul tudom, cornulețe, de vajon hogy mondják magyarul?* – Kiflit? - *Kiflit, mindig finom kenyeret* (rom. *cornuleț* 'kifli') (Sz. M. 55 éves nő, Mócs).

Nem kell az ember... hogy mondjam, hogy fejezzem ki igazán magam, nem kell az ember, hogy olyan rossz néven vegye az intést (J. J. 78 éves nő, Pusztakamarás).

Már én elnézést kérek, mert csak négy osztályom van, s nem tudak úgy fogalmazni, már öregek vagyunk, felejtünk (Zs. Zs. 79 éves nő, Magyarszovát).

Minek hívják azt a családot? Most nem jut eszembe, minek neveződnek azok (Sz. M. 55 éves nő, Mócs).

Volt valami, jöttek akkor színészek, így vasárnapkint, tudom is én, hogy volt... Florin Piersic, akkor Anna Szélessel volt, és valami színdarabak s ilyesmik voltak, nem tudom, szeptemberbe? Augusztusba? Tudom is én, mikor, volt ez a... ilyen, valami ünnep is volt, azt hiszem... Miután lejárt az a... tudom is én, mi volt ottan, voltak ezek a színészek, ottan énekeltek, s azt hiszem, valami diszkó volt, csináltak ottan... Moziba ha voltunk kétszer, mert akkor, abba az időbe, mondam, hogy valami, tudam is én, nem tudom, ilyen Lanțul amintirilor vagy valami ilyen indiai filmek voltak, vagy tudom is én... (rom. Lanțul amintirilor 'Emlékek lánca') (Gy. H. 48 éves nő, Pusztakamarás).

Amint az idézett mondatokból látható, a beszélőknek főleg a szakkifejezések, terminusok magyar megnevezéseinek alkalmazásával van gondjuk, ami nyilvánvalóan összefüggésben van a nyelvi szocializációval, az oktatás nyelvével és a jelenlegi kétnyelvű környezettel.

Az alábbi megnyilatkozásban a beszélő nem pusztán egy román kifejezéssel, hanem a nemzetközileg elterjedt, így a román nyelvbe is átkerült és meghonosodott angol eredetű terminussal nevezi meg a fogalmat.

Most nem tudom, magyarul hogy mondják, manager general. Tehát csak az igazgató van felette (ang. general manager m. 'ügyvezető igazgató') (Sz. M. 55 éves nő, Mócs).

4.2. Körülírás, szóhalmozás

Amint a fentebb idézett adatok is jelzik, a nyelvi hiány vagy bizonytalanság explicit kifejeződését néha körülírás, ismétlés, magyar kifejezés- és szóhalmozás követi, és ez is jelzi azt, hogy a beszélőnek gondja van az adott fogalom megnevezésével. A hasonló jelentésű szavak halmozása mellett a részletesebb magyarázat, néha metanyelvi jellegű minősítés is megfigyelhető:

Felméréseket csináltak gyáraknál, ilyen állimentáraknál, gyáraknál, ahol cukrokat vagy italokat készítenek (L. J. 70 éves férfi, Vajdakamarás).

Azért volt idetéve, mert itt jár a... nem a szarka, mert a... hogy hívják... a mátyás is, s az a nagy madár, a héja (H. M. 65 éves nő, Mezőkeszü).

Egy drága druzsbát elloptak ennek, és olyan... hogy csak mondjam, milyen gépezet, akkora volt, mint az az asztal, né. Amelyik a villanyt árassza (J. J. 78 éves nő, Pusztakamarás).

Mert volt a gorniszt, amelyik beléfütt a trombitába... amelyik szólatt bé abba a trombitába. Jaj, igen, románul gornishta, gornist. Úgy fújta

bé abba a virradót, vagy ezeket, na, de gornist románul. Magyarul nem gornist, mert trombitás (M. P. 64 éves férfi, Pusztakamarás).

4.3. Segítségkérés a beszédpartnertől

A kifejezési nehézség, pillanatnyi zavar vagy lapszus olykor abban mutatkozik meg, hogy az adatközlő a beszédpartnertől kér segítséget a megfelelő szó vagy kifejezés megtalálásához. Ez lehet közvetlenül megfogalmazott kérdés vagy kérés, esetleg utalás arra, hogy a befogadó bizonyára érti, mit akar kifejezni:

*Volt olyan, amelyik, **hog**y mondják nekije?* Orgona. (J. J. 89 éves férfi, Pusztakamarás).

*S jártak, ilyenkor szokott lenni farsang, úgy mondták. **Tudja**, egész a bőttig* (J. M. 77 éves férfi, Magyarpalatka).

*A faluba nem még jött többet a tejes bé, mert elköltöztek más... **tudja maga**... mert voltak Tordáról, voltak Mócsról, elköltöztek máshoz a botháziak* (E. K. 72 éves nő, Botháza).

4.4. Töltelékszavak, töltelékkifejezések, töltelékszólancok használata

A töltelékszavak, -kifejezések, -szólancok olyan nyelvi elemek, amelyek a közlés tartalmához rendszerint nem járulnak hozzá. Funkciójuk a késleltetés, időnyerés, és azt jelzik, hogy a beszélő keresi, nehezen tudja felidézni a megfelelő szót, kifejezést. Mivel sok esetben a késleltető elemek használata után a beszélő megtalálja az általa keresett, vagy jelentésében ahhoz kapcsolódó magyar kifejezést, ezek a jelenségek inkább a nyelvi bizonytalanságot jelzik, mint a nyelvi hiányt, vagyis azt, hogy a beszélő nem teljesen biztos abban, hogy az általa használt kifejezés helyes.

4.4.1. Töltelékszavakként, késleltető nyelvi elemekként szerepelnek a megnyilatkozásokban a kötőszók, módosítószók, mutató névmások, névmási határozószók, egyéb határozószók.

4.4.1.1. Kötőszók

Az *aztán*, *úgyhogy*, *tehát* kötőszók olykori ismételt alkalmazása a magyarázatok, körülírások elemeiként, legtöbbször más töltelékelemek kíséretében jelenik meg. A beszélő hiányosnak, elégtelennek érzi az elhangzott szót, kifejezést, úgy érzi, hogy az magyarázatra, kifejtésre szorul, újfogalmazza a gondolatot, és ezáltal redundánsabbá válik a megnyilatkozás:

Hol tanultak meg táncolni? - *Aztán, mint ahogy mondják, hogy fejül a csúren, **aztán** ezek a kisebbek... **aztán** ott fogtunk neki műk is táncolni ott, **úgyhogy** úgy tanultunk meg, nem tanított senki* (H. E. 80 éves nő, Mezökeszü).

*De itthon is a szülők csak románul beszéltek velek. **Úgyhogy** nem tanították meg őket magyarul* (Gy. J. 71 éves nő, Magyarkályán).

*Valahogy mindig ilyesmivel foglalkozott. A mezőgazdasággal, úgy mondták, hogy brigádosok. **Tehát** ők vezették a többieket, volt csoportfelelősek, na, mindegy, ez volt* (N. Zs. 84 éves nő, Magyaraszovát).

A vagy kötőszó + kérdő névmás: *vagy mi, vagy mit, vagy hogy, vagy hová, vagy minél* stb. használatát megelőzheti egy többségi nyelvi vagy csak idegen hangzású szó, ezt igyekszik a beszélő valamilyen módon feloldani, jelezve, hogy nem biztos benne, hogy a helyes kifejezést használta, ezért más szavak, töltelékelemek segítségével megmagyarázza az adott fogalmat:

*Olyan erősen fájt ma ez a lábam, nem tudom, reuma, **vagy mi** állt bele* (J. J. 77 éves nő, Pusztakamarás).

*Csak húst nem eszik, a legdrágábbakból vásárol, és a legecologicus-okból, **vagy hogy**, ebből a bioból* (rom. *ecologic* 'ökológiai') (Sz. M. 55 éves nő, Mócs).

Mit tanul az unokája? - *Hát én nem tudom, mert két szakmára van feliratkozva. Egyik, tudam, hogy mondta, hogy a villanynál, s a másikat, hogy a víznél **vagy minél**, azt se tudam* (K. A. 65 éves nő, Magyaraszovát).

*Kolozsvárt van az is szegény az iskolával, most megy másodikba la facultate, **vagy hová**, a másik évbe* (rom. *la facultate* 'az egyetemre') (H. S. 76 éves férfi, Botháza).

4.4.1.2. Módosítószók

A *na, hát, izé* módosítószók alkalmazásának késleltető szerepe van, más töltelékelemek megjelenésével párhuzamosan történik. Nem mindig derül ki használatukat követően sem, hogy milyen fogalmat keres a beszélő. Ahogy a példák jelzik, inkább a beszéd folyamatosságának a fenntartására veszi igénybe a módosítószókat, így egy-egy újabb gondolati egységet vezet be a *na* és a *hát* módosítószók segítségével, melyeket hosszabb-rövidebb szünet is követhet.

*Na, de most is fáj. Na... nem sokat tudak járni. Járak egy kicsit, **na**... kimegyek, mert még van dolog* (V. A. 65 éves nő, Pusztakamarás).

Hány éves? - *Most szeptember 29-én hagytam el a 72-t. Úgyhogy 51 éve, amióta, **na**... Így másképp, **na**... nekem voltak valami problémáim, de, adjak hálát az Úrnak, átmentem rajtak* (M. I. 72 éves nő, Mócs).

*Nem volt könnyű, **na**, édesapáméknak se, **na**, mert négy gyermek, és egy fizetés, nem volt könnyű* (Gy. H. 48 éves nő, Pusztakamarás).

***Hát**, itt is régebben három volt magyar, s egy negyedrésze román. **Hát** most is úgy van, még annyi sincs* (P. S. 82 éves férfi, Visa).

***Hát**, követelte a Sanepid, hogy laboratóriumot külön építsünk, lefolyóval, fajáncozva...* (B. T. 78 éves nő, Pusztakamarás).

Az *izé* szó két funkcióban is előfordul: töltelékszóként vagy szóhelyettesítőként. Töltelékszóként nem járul hozzá a megnyilatkozás jobb megértéséhez, és beszédbeli szünet, megakadás követheti, esetleg kódváltás is következhet utána, melynek során a keresett kifejezés magyarul és románul is megjelenhet.

*Megcsinálta ezt a 12 évi **izé**... líceumot* (B. J. 87 éves férfi, Mócs).

*Akkor megfogatt a kezemtől, és megint az a **izé**, a sora, s levittek az operáló szobába* (rom. *soră* 'ápolónő') (Zs. J. 79 éves férfi, Magyarorszárt).

*Meg kell csinálja az **izét** is, a colet-et, hogy küldje el* (rom. *colet* 'csomag') (S. S. 51 éves férfi, Magyararkályán).

*Egy kicsit **izébb** volt, szégyenebb, vagy nem is tudom, hogy fejezzem ki. Nem volt ilyen züllött világ* (F. R. 77 éves nő, Visa).

A szóhelyettesítő *izé* alkalmazása akkor figyelhető meg, amikor a beszélő el akarja kerülni a beszéd folytonosságának a megszakadását, és egy olyan lexikai egységet helyettesít, amelyik nem jelenik meg a megnyilatkozásban. Ilyenkor az *izé* szófajváltáson is átmehet:

*Az én édesapámnak volt cséplőgépe, ilyen kovács volt. De **elizélték** a cséplőgépet, elvették akkor, mert azt mondták, hogy kulák* (J. M. 77 éves férfi, Magyarpalatka).

*Nem tudom, mennyi volt, de nem volt sok, mert csinálták azt a *distanțare socială*, úgy tették a gépeket, tettek **izéket** közéjek, s ment* (rom. *distanțare socială* 'szociális távolságtartás' téves használata a járvány miatt bevezetett 'fizikai távolságtartás' helyett) (S. S. 51 éves férfi, Magyararkályán).

*Úgyhogy így voltak ezek a **izék**, hogyhívjákok* (K. Z. 79 éves férfi, Visa).

*Csak ők, mivel fizetve voltak mint angajat, nagyobb **izéjük** volt adva* (rom. *angajat* 'alkalmazott') (S. S. 51 éves férfi, Magyarkályán).

4.4.1.3. Mutató névmás

A nem hangsúlyosan ejtett *ilyen, olyan, így, úgy, ez, az, ezek, azok* mutató névmások és ragos alakjaik: *ezt, azt* is szerepelnek beszéd-töltelékként. Gyakori használatukban egyértelműen megnyilvánul a beszélő nyelvi bizonytalansága, az időhúzás szándéka. Leggyakoribb az *ilyen, olyan* mutató névmások használata, melyek más töltelőelemekkel (*hogy mondjam, hogy mondják, mit tudom én, izé* stb.) együtt jelennek meg, sok esetben magyarázat, körülíró fogalom követi vagy előzi meg:

*Inkább nem megyek el. De ez egy **ilyen, hogy mondjam**, visszafordítás is, mert ők se jönnek. S akkor mindent úgy kell csinálni, hogy tudd megcsinálni. Ez van* (S. S. 51 éves férfi, Magyarkályán).

*Többen laktunk egy **olyan** sorházba, vagy **hogy mondják annak. Tehát** több szoba volt, s akkor adtak lakást, kik ottan dolgoztak, mindegyiknek volt lakás* (M. Zs. 63 éves nő, Magyarkályán).

*A mai világ, azt mondja, mindenfélét tud, **olyan** tudomány... tudnak mindenfélét most már, nem mint régebb, hogy **na**, nem volt annyi telefon, nem volt számítógép* (Gy. H. 48 éves nő, Pusztakamarás).

Egy megnyilatkozáson belül akár többször is megjelenhet az *ilyen, olyan, ilyesmi*:

***Ilyen** vasakkal dolgozik, **ilyen** teraszokat, valami **ilyesmiket** csinál* (H. E. 80 éves nő, Mezőkeszű).

*Én dolgoztam a szövetkezetnél, **ilyen**... mint a kisiparosok. Persze, a mócsi szövetkezetnek volt legalább valami húsz szekciója. **Ilyen** részleges* (Sz. J. 56 éves férfi, Mezőkeszű).

*Mondom, hogy műk az iskolába is minden tantárgyat tanultunk románul is, és megtanultuk, és valahogy nem kaptuk **olyan, olyan, olyan**... nem volt nehezünkre az, hogy románul beszéljünk* (E. Zs. 89 éves nő, Magyarpatka).

*Az édesapja, A. bácsi, egy **olyan, hogy is mondjam, olyan** szerető ember volt, **olyan** kedves volt mindig* (O. I. 57 éves nő, Pusztakamarás).

Az *ilyen* és *olyan* szóhelyettesítőként is előfordul, ilyenkor csak a kontextusból, magyarázatból, rámutatásból derül ki, hogy milyen szót helyettesít. Használata mindig konkrét, személyes beszélgetésekhez,

kontextushoz kötött.

Ilyeneket hozatt, hogy kenjem a térdeimet, ahol fáj (krém, kenőcs) (Sz. A. 87 éves nő, Pusztakamarás).

*Mikor meghalt, még ki akartak babrálni velem, hogy menjek, vegyenek ki pénzt a bankból, hogy menjek nekijek **olyannak** (kezesnek) (E. K. 72 éves nő, Botháza).*

*Vett egy **olyant**... amelyik fűjja a meleget (fűtőtestet) (Sz. M. 43 éves nő, Magyarkályán).*

*A miénk hol van, te? **Az**, amivel beszélsz. Mutassuk meg, hogy **milyen** az (mobiltelefon) (J. J. 89 éves férfi, Pusztakamarás).*

Ez, az, ezek, azok mutató névmások és tárgyragos alakjuk (ezt, azt), illetve az így, úgy mutató névmás is gyakran megjelenik töltelékszóként, magyarázatok, leírások részeként. Használatuk más töltelékelemekkel együtt történik:

*Van **ez** a, nem ekcéma, na, mit is evett mostan csak, hogy annyira kiütött rajta, hogy azt nem tudja... Allergia? – Igen (S. K. 89 éves nő, Mócs).*

*A Cargus-nál volt, **ez** a csomaghordás, **ilyen** postás, mit tudom én (Sz. J. 56 éves férfi, Mezőkeszű).*

*Szociál nyugdíj. Szociális nyugdíj. **Az** a segély. Mert a kollektívnyugdíj, az elment, mert mind át vannak **ilyen** szociális pénzre téve (S. I. 50 éves férfi, Vajdakamarás).*

*Visában hány román van? – Hát, talán olyan 15 százaléka körül kéne legyen román a valóságba. És most azért, mit tudom én, **ezek** a beszállásolt, bevándorlók, **hogy mondjam**, hogy inkább ide jönnek, hogy megvesznek egy házat, átlagba majdnem mind román (K. Z. 79 éves férfi, Visa).*

*Mit néz a tévében? - Mikor mit. Most **ezeket** a vizeseket, nem tudom, hogy látták, vagy nem. Vannak **ezek** a... hát én csak úgy tudom mondani, hogy vizesek (H. E. 80 éves nő, Mezőkeszű).*

***Így**, ahogy beszélnek, **így** majdnem mindent értek. De **így**... vissza nem éppen jól tudok. De azért magamat kibontom. De ott a tévében erőst keveset értek (H. E. 80 éves nő, Mezőkeszű).*

A fenti adatokból is látható, hogy a közelre mutató névmás (ez, ilyen) használata sokkal gyakoribb, mint a távolra mutató névmásé, ami a beszélői

nézőpont, mint deiktikus centrum érvényesülésével magyarázható: a beszélő közel érzi magához a megnevezendő fogalmat, ott van a mentális terében, figyelmének fókuszában a kifejezendő utalás.

4.4.1.4. Határozatlan névmás és névmási határozószó is előfordul töltelékszóként: *valami, valahogy, valahová* stb. Román vagy magyar megnevezés, magyarázat, körülírás követi, jelzi a beszélő bizonytalanságát.

Ott valami nemes magyarok voltak, a miénkek csak fanyelvűek (J. J. 78 éves nő, Pusztakamarás).

Valahová az egyházhhoz tartozik az az iskola. A szakiskolába. Valami református... oda jár (K. A. 65 éves nő, Magyarszovát).

*Még ősszel még volt, amelyik mind maradtunk el, s akkor kellett ismételni, ha hárommal voltál, akkor maradtál, buktál meg, maradtál. Ha nem, mentünk ősszel s akkor adtuk azt a, **románul úgy mondták, corigență vagy valahogy** úgy. **Na, tudja, na, valahogy** úgy (rom. *corigență* 'pótvizsga')* (M. P. 64 éves férfi, Pusztakamarás).

4.4.2. Töltelékkifejezések használata is igen gyakori az interjúalanyok beszédében. A következő kifejezések fordulnak elő nagyobb számban: *hogya mondják, hogya is mondják, hogya hívják, hogya mondjám, hogya fejezzem ki magam, nem tudom, hogya mondják, hogya csak mondják, hogya csak mondjám, hogya is mondjám, így mondták, úgy mondták, úgy mondják, ahogy mondják, ahogy mondták* stb.

A jelenség hasonlít a nyelvi hiány explicit kifejezésének jelenségére (amelyet fentebb jeleztünk) de nem tévesztendő össze vele, mert a töltelékkifejezések alkalmazásánál nincs kifejezett utalás arra, hogy a beszélő a magyar megnevezést nem ismeri, csak arra, hogy keresi a megfelelő szót, és az esetek többségében különböző szókeresési és késleltető stratégiák alkalmazása után meg is találja. Leggyakoribb a töltelékkifejezések közül a „*hogya hívják*”, „*hogya mondják*”, „*hogya is mondják*”, „*hogya is mondjám*”, illetve a magyar köznyelv számára nem szokványos „*hogya csak mondjám*”, „*hogya csak mondják*” használata:

Mit készített? - *Ruhafogót, azt a csipeszt, **hogya mondják*** (Sz. J. 56 éves férfi, Mezőkeszű).

Magyarországon az édesapja hol volt? – ***Hogya is csak mondják?** Nem éppen Magyarországon, mert itt, ahogy ment a vonal (határ)... várjon csak, **hogya is mondják?*** (J. J. 78 éves nő, Pusztakamarás).

*Nem bírok járni. És most hallani se. Mert vannak **olyan** gépezeteim, kettő. És van benne **izé, hogy csak mondják? Olyan elem** (J. J. 78 éves nő, Pusztakamarás).*

Nem ritka az *így mondták, úgy mondták, úgy beszéltek* használata sem, amivel a beszélő jelzi a bizonytalanságát arra nézve, hogy jelenleg (a beszélgetés időpontjában) is az a megfelelő kifejezés. Ez egyfajta kísérlet a kevésbé normatívnak érzett megnevezés elfogadtatására, legitimizálására. Találkozunk olyanesettel is, amikor a beszélő rákérdez a pontos megnevezésre, visszajelzést vár a beszélgetőtárstól a kifejezés helyességére vonatkozóan.

*Hát, mikor a román, **így mondták**, őrséghez bementünk, ott beírtak, hogy ennyi órákor megyünk* (H. M. 87 éves férfi, Mezőkeszü).

*Hát **úgy mondták** akkor régebben, hogy skárlát vagy tifusz, vagy **minek beszéltek** akkor ezeket a betegségeket* (K. E. 77 éves nő, Vajdakamarás).

*Aztán volt a sok föld, de ki volt adva, mind a reformátusok dolgozták, akkor **úgy mondták**, hogy felibe, vagy harmadán, most úgy mondják, hogy... **hogy is van most**, hogy adják? Árendára, vagy **hogy van most?** - Bérbe? - Bérbe, igen* (J. M. 78 éves nő, Magyarpalatka).

Egyes töltelékkifejezések szóhelyettesítőként is megjelennek, toldalékos alakban: *hogyhívják, hogyhívjákok, hogymondjákoltunk, hogymondjákokat, hogymondjákos* stb., más töltelékelemekkel együtt.

Főnevet helyettesít a *hogy hívják* összevont alakja, egyes és többes számban is:

*Akkor aztán a 89-es évekkel volt ez a **hogyhívják** nálunk itt Romániában, aztán nem még mentem vissza munkába* (L. F. 76 éves férfi, Visa).

*Úgyhogy így voltak ezek a izék, **hogyhívjákok**. Na, felvették, hogy elmondták, hogy né, énekelnek magyarul, s tényleg, azért volt úgy, hogy olyan éneket is, ami már a valóságba az akkori törvényekhez nem illett* (K. Z. 79 éves férfi, Visa).

A *hogy mondják* összevont alakja főnevet, melléknevet, ígét helyettesíthet. Ez a jelenség egynyelvű beszélők nyelvhasználatában is megfigyelhető, de a kétnyelvűekében gyakoribbnak látszik. A kifejezés formáinak változatosságát jelzi, hogy szóképzés eredményeként melléknévi és igei funkcióban is megjelenik (*hogymondjákos, hogymondjákoltuk*):

*Meg kellett tanuljuk, mert akkor úgy tudtuk, hogy el kell menjünk oda s azt meg kell tegyünk, azt a **hogymondjákot**, hogy vallásórára megyünk,*

konfirmálunk, tanulunk (M. I. 72 éves nő, Mócs).

*S akkor a nagyobbik leánytestvérem, annak **hogymondjákos** volt a lába, sebes volt. Dolgozott a porcelángyárba, és ejsze attól a portól vagy mástól még jobban megfertőződött a lába* (M. I. 72 éves nő, Mócs).

*S azért mi meg voltunk szokva, mind beszéltünk románul, nem **hogymondjákoltunk**, hogy jaj, ne beszéljem azt a nyelvet, mert visket a nyelvem, mint ahogy van sok most, hogy nem kell, hogy magyarul beszéljen* (M. I. 72 éves nő, Mócs).

4.4.3. Töltelékszóláncok esetén több töltelékszó kerül egymás mellé, és mintegy láncot képeznek. Használatuk mögött – a töltelékszavakhoz és töltelékkifejezésekhez hasonlóan – az időhúzás szándékát érzékeljük, beszédbeli megakadás, szünet is következhet utánuk. Abban különböznek a töltelékkifejezésektől, hogy nincs jelölt nyelvtani viszony közöttük:

Mennyi ideig voltak ott? - **Hát, na, így egy kicsi, egy két-három nap** (Sz. I. 32 éves nő, Mócs).

Tehát, ilyen, nem tudom, mi a baj van vele. De hát valami van utolvégleg, nem létezik, hogy ne legyen (Sz. M. 55 éves nő, Mócs).

*Aztán Tordára kerültem dolgozni, de hát a szüleim, egyedül voltam, nem voltam még férjnél, **hát, ugye, inkább jöjjen haza*** (S. K. 89 éves nő, Mócs).

4.5. Kódváltás

A nyelvi hiányt és bizonytalanságot jelezheti az a kétnyelvűekre jellemző nyelvhasználati jelenség is, amikor a magyar anyanyelvű beszélő a szó, szószerkezet vagy kifejezés szintjén kódot vált, azaz román nyelvre vált, egyfajta diszkurzív megoldásként az anyanyelvi hiányra, bizonytalanságra.³ A kódváltás többféleképpen történik aszerint, hogy a keresett kifejezés csak románul jelenik meg, vagy románul is és magyarul is.

4.5.1. A kódváltás során **csak románul** jelenik meg egy szó, szókapcsolat vagy kifejezés, esetleg magyarul körülírás előzi meg, vagy magyarázat követi. Ezen belül a kódváltás megnyilvánulhat a szó, szószerkezet, szószerkezetbokor vagy a mondat szintjén is.

Szó szintű kódváltás:

³ A kódváltás vonatkozó funkcióival kapcsolatban vö. Benő 2004, Péntek–Benő 2020: 331–333.

Descurcăreț volt, s úgy szerettem én (rom. *descurcăreț* 'talpraesett, életrevaló') (J. M. 77 éves férfi, Magyarpalatka).

*Ma aztán kell menjen, hogy vegyen **halat**-ot és fehér nadrágot, mert kezdik el a jövő héten a praktikát a Katonakórháznál és a **Recuperare**-nál* (rom. *halat* 'köpeny', rom. *Spitalul Clinic de Recuperare Cluj* 'Kolozsvári Rehabilitációs Kórház') (T. I. 38 éves nő, Magyarszovát).

*Aztán az asszonnyal megtörtént, itt volt a **năcaz**, minden, és mikor **năcaz** van a házba, akkor nincs kedve senkinek semmihez* (rom. *necaz* 'baj, kellemetlenség') (J. M. 77 éves férfi, Magyarpalatka).

*Akkor úgy csinálták, egy évet és hat hónapat, egy és fél évet, az a **profesională** volt abba az időbe* (rom. *școală profesională* 'szakiskola') (M. P. 64 éves férfi, Pusztakamarás).

Szószerkezet vagy szószerkezetbokor szintű kódváltás:

*Azt mondja: kell járjál még, **fără frecvență**. Az valami olyasmi, hogy nem egész évet, hanem karácsony előtt megkezdjük ősszel, és tavasszal béfejeztük...* (rom. *fără frecvență* 'látogatás nélküli, távoktatás') (T. I. 86 éves nő, Magyarszovát).

*Volt neki **cancer la oase*** (rom. *cancer la oase* 'csontrák') (Sz. A. 87 éves nő, Pusztakamarás).

*Azt, mikor én odamentem 86-ba, aztat csinálták, a **prototipet** nálunk. És nálunk volt **mașini de filat bumbac**. Csinálták a szalokat, a fonószalakat, **olyan** gépek voltak* (rom. *prototip* 'prototípus', rom. *mașină de filat bumbac* 'pamutfonó gép') (S. S. 51 éves férfi, Magyarkályán).

*Eleinte itt Mócson volt **agenție, filială** és a központ Kolozsvárt. S aztán megszüntették ezeket a kis bankokat faluhelyen, és akkor Tordára helyeztek* (rom. *agenție* 'iroda, kirendeltség' rom. *filială* 'fiók (intézménye)') (S. K. 89 éves nő, Mócs).

Mondatszintű kódváltás többnyire akkor történik, ha szó szerint idéz a beszélő egy olyan mondatot, ami románul hangzott el, célja a pontos idézés, hitelesség, egyfajta nyelvi hangulatteremtés:

*Mi, testvérek, szüneten az iskolában csak románul volt szabad beszélni. Az üzletbe, ha mentünk, a falra ki volt írva a **lozinca: Vorbiți numai românește!*** (rom. *lozință* 'jelszó' rom. *Vorbiți numai românește!* 'Csak románul beszéljenek!') (S. K. 89 éves nő, Mócs).

*Mai napig is van, aki, ha jön: **Vai, că tată tău a fost om așa și așa** s nem tudam, mi, ez így volt (rom. *Vai, că tată tău a fost om așa și așa*. 'Jaj, apád ilyen és ilyen ember volt.')* (E. Zs. 89 éves nő, Magyarpalatka).

*Nem adja ő le magát, de észrevettem én, hogy nem jó így, hogy legyen más nemzetben. Jó, mert, ahogy mondja valaki, egy Isten van, **numai un Dumnezeu avem**. Igen, de mindenki az övéhez tartana (rom. *Numai un Dumnezeu avem*. 'Csak egy Isten van.')* (J. J. 78 éves nő, Pusztakamarás).

*Pedig van román, amelyiknek nem kell a zöld: **să nu pui cumva material verde, numai albastru** ('Nehogy zöld anyagot tegyél, csak kéket.')* (J. I. 42 éves nő, Mezökeszü).

A töltelékszavak és töltelékkifejezések a kódváltásnak is szinte állandó kísérőjelenségei. Jelenlétük arra utal, hogy a beszélő nem tudja az adott szó vagy kifejezés pontos magyar megfelelőjét, ezért az általa ismert román nyelvű megnevezést körülírja, magyarázza:

*Ide hozta, ne, a kicsi szekeret, mert van **olyan**, amióta volt anyuka lebénuva, **olyan, de handicapat, olyan** szekerünk volt... Tolókocsi? - Igen, **olyan, a bénákért** (rom. *de handicapat* 'mozgássérülteknek való')* (V. A. 65 éves nő, Pusztakamarás).

*Az dolgozik a Medicala-nál, s mindig hozott nekem **ilyen pansament steril, olyan fásákat** is (rom. *pansament steril* 'steril kötszer', rom. *fașă* 'pólya, kötés')* (V. A. 65 éves nő, Pusztakamarás).

Hogy is mondják nekije? Nem is tudom, milyen Academia de Poliție ('Rendőrákadémia') (Gy. H. 48 éves nő, Pusztakamarás).

*Könyvelő. Kolozsváron is, ott is dolgozik, de Fenesen is, otthon is. Van irodája is Fenesen, úgyhogy több helyen van. De ő inkább úgy, hogy inkább aláír. Nem értem én aztat. Azt mondja, hogy **șef contabil, vagy mit tudom én, valami...** (rom. *șef contabil* 'főkönyvelő')* (H. E. 80 éves nő, Mezökeszü).

4.5.2. A szó vagy szószerkezet szintű román nyelvi kódváltást olykor az egyenértékű magyar szó vagy kifejezés követi. A kódváltást rendszerint követi a magyar megnevezés, de olykor előtte is megjelenhet. Ehhez a kétféle pozícióhoz eltérő funkciók társulnak.

4.5.2.1. Kódváltást követő magyar megnevezés. Ilyenkor a román megnevezés megelőzi a magyart, de utána azonnal elhangzik a magyar

szó vagy kifejezés is, jelezve, hogy a beszélő aktív szókincsében a román szó hozzáférhetőbb számára, az aktiválódik hamarabb, de kimondása után már eszébe jut a magyar megnevezés is. Ez egyfajta lapszusjelenségnek is tekinthető:

*Akkor lett a fiunk **primar, polgármester** (H. M. 87 éves férfi, Mezökeszü).*

*A másik aztán férjhez ment ide Berkenyesre, s aztán most jár a Mall-haz, **femeie de serviciu, takarítóné** (E. K. 72 éves nő, Botháza).*

*A mai ember egy nagyon **comod** ember, nyugodt ember, **kényelmes** (Sz. M. 55 éves nő, Mócs).*

*Evvel látok jól, amelyiken a **cataracta** volt, avval volt operálva. **Szürkehályog** (T. I. 86 éves nő, Magyarszovát).*

*Igen, most, mikor volt itt az ünnepély a faluba. Mert már nem tették nekije a nevét: falunapok, hanem románul azt mondták, hogy **portul național**, már ez a... hogy mondjam, a **népviselési ünnepély** (F. R. 77 éves nő, Visa).*

4.5.2.2. A magyar megnevezést követő kódváltás. A magyar megnevezés után a román feltételezhetően már csak megerősítésként használja a beszélő, utalva a fogalom hivatalos nevére, de előfordul, hogy a magyar szónak vagy kifejezésnek nem a pontos román megfelelője hangzik el második helyen:

*Már van téve most tábla is, **indikátor**, ahogy el van szóródva a község (rom. indicator 'jelzőtábla, útjelző') (Gy. Zs. 73 éves férfi, Magyarkályán).*

*Az a J. nem **de treabă**, az olyan utálatos, olyan **urâcios**... (rom. de treabă 'rendes, jóra való', rom. urâcios 'utálatos') (N. E. 80 éves nő, Botháza).*

*Ott P.-nál dolgoztam, ott volt szálló, **dormitor**, úgy mondták (rom. dormitor 'hálószoba, hálóterem') (Gy. Zs. 73 éves férfi, Magyarkályán).*

*Még az is van írva, hogy mikor a tudomány felülhalad a hiten, **știința va depăși credința**, nem is tudom, hogy lehet ezt lefordítani, hogy lehessen érteni, tehát mikor a tudomány magosabb fokon lesz, akkor vége lesz. (Sz. M. 55 éves nő, Mócs).*

4. 6. A legitimizálás

A legitimizálás olyan beszédstratégiának tekinthető, amellyel a beszélő elfogadtatni próbálja a szokatlan, kevésbé normatív nyelvi formát, például a kódváltást metanyelvi megjegyzések kíséretében (*úgy mondják, ahogy*

a románok mondják). Sokszor ennek során derül ki egyértelműen, hogy a beszélő tényleg nem ismeri a magyar kifejezést, és ez is a nyelvi hiányt jelezheti. Ezek a megjegyzések ugyanakkor azt is jelzik, hogy a beszélő tudatosan használja a román megnevezést, ezzel mintegy hitelesítve az elhangzottakat, de azt is feltételezi, hogy az ő anyanyelvi szókészletében nincs megfelelő szó, kifejezés a megnevezendő fogalomra.

Mint ahogy mondta a román: pomana mortului (rom. pomana mortului 'halotti tor, megemlékezés') (E. K. 72 éves nő, Botháza).

Most az injekciót is, akár ide, akár ide, tesznek afféle fluturaş-t, ahogy mondják ők (rom. fluturaş 'branül') (N. E. 80 éves nő, Botháza).

F. testvérem Enyeden tanulta meg a, ezt a mekánikus... hogy is mondták ők románul neki, hogy mecanici agricol (rom. mecanic agricol 'mezőgazdasági gépész') (M. P. 64 éves férfi, Pusztakamarás).

Nem aragázkemence, hanem csak egy olyan kis... azt mondják neki románul: plită (rom. plită 'főzőlap') (F. R. 77 éves nő, Visa).

Úgy nem fáj a fejem hál'Istennek. Egyszer-egyszer még szúr. De azok az inak egy-egy kicsit... s-o pierdut, ahogy mondja a román, elvesztődött (rom. se pierde 'elvész') (H. Zs. 68 éves nő, Botháza).

Román nyelvű állandó szókapcsolatok, kifejezések használatánál sincs explicit utalás arra, hogy a beszélő ne ismerné a magyar megfelelőt, mégis szó szerint átveszi a román megnevezést, ezzel hangulati, stilisztikai többletet adva az elmondottaknak:

De tőlünk nem vesz pénzt, csak egy-egy 10 lejt, hogy adjuk, de colac, ahogy mondják ők (rom. de colac 'kalácpénz' - a szolgálatot végző lelkésznek szánt jelképes összeg; az ortodox lelkész házszenteléséről beszélnek a református adatközlők) (H. S. 76 éves férfi, Botháza).

De akkor csináltak egy nagy vizsgálatot, mindenkit úgy megvizsgáltak, de la cap până în picioare, mint ahogy mondja a román, pucerra vetkőztettek, le kellett venni mindent (rom. de la cap până în picioare 'tetőtől talpig') (Gy. Zs. 73 éves férfi, Magyarkályán).

A legitimizáláshoz tartozik az a jelenség is, amikor a románból vagy más nyelvből átvett szót maga a beszélő „régiesnek”, „falusiasnak” minősíti, és ezzel bizonytalanságát jelzi az általa használt megnevezés helyénvalóságában. Olykor a beszélő gyerek- vagy fiatalkorában hallott kölcsönszavakat régiesnek vagy tájnyelvinek tekinti:

Hát ott, ahol csináltuk a téglát, volt ott víz, de csinált a férjem egy botoca-t oda. - Mit? - Egy botoca volt vízből. Maga fiatal még, ezeket nem érti, ezeket a régiségeket... Itten, Szováton, hogy is mondjam, itt nagyon sokat használnak román szavakat is. Ilyen vegyes (rom. băltoacă 'pocsolya') (Zs. 79 éves nő, Magyarorszávat).

*Nincsen olyan család, ahol ne kerüljen – **ahogy mondják falusiasan** – csondranyálás, hogy na, összeveszekedünk, de a másik percben már ki vagyunk békülve (rom. cionăni 'civakodni') (Zs. 79 éves nő, Magyarorszávat).*

*Egy hándurból volt csinálva egy kicsi sopruny nyáron. **Régi időben így mondták** (rom. şopron 'fedett, félig nyitott, szerszámok és takarmány tárolására alkalmas épület') (Zs. 79 éves nő, Magyarorszávat).*

*Innen volt egy fiú, megműtve, **így mondjuk régiesen: operálva** (H. M. 87 éves férfi, Mezökeszü).*

4.7. Tulajdonképpeni megakadásjelenségek

Az eddigiekben olyan beszélési stratégiákat láttunk, amelyeket rendszerint azért alkalmaz a beszélő, hogy elkerülje a beszéd folyamatosságának megszakadását, illetve elfogadhatóvá tegye a némileg szokatlan megnevezést, esetleg kontaktushatást. A megakadásjelenségekre is jellemző, hogy rendszerint nem gazdagítják a kifejezendő gondolatot, nem nyújtanak többletinformációt, de megtörik a beszéd folyamatosságát, nem ritkán nyelvi bizonytalanságot jeleznek. Az elemzett interjúkban a leggyakoribb tulajdonképpeni megakadásjelenségek: ismétlés, közbeékelés, önközbevágás, hangzónyújtás. A töltelékelemek állandó jelenléte mellett olyan metanyelvi gesztusok is kísérik, mint: szavak közti hosszabb szünet, habozás, kapkodás, zihálás.

4.7.1. Az **ismétlés** is jelezheti a nyelvi bizonytalanságot vagy hiányt, ugyanis a beszélő egy vagy több szót, kifejezést ismételt meg egymás után, vagy korábban elhangzott kifejezések megismétléséhez is folyamodhat. Az ismétlés a megnyilatkozás tartalmi elemeit és töltelékelemeit egyaránt érintheti.

*Volt kicsi... olyan hallgató, hogy fogtad fel mind a három pikétet. Az? Azt, úgy mondták nekije: **őrizőház. Őrizőház.** Abba álltunk (M. P. 64 éves férfi, Pusztakamarás).*

*De nem csináltam semmit... Én is estem 2 évet. 2 évet estem, de **cu***

suspendare. Én 2 évet estem cu suspendare (rom. *cu suspendare* 'felfüggesztéssel') (N. S. 47 éves férfi, Botháza).

Vett egy olyan masca-t... Vett egy olyan... urs, vagy mit tudom én, mit vett, egy olyan masca-t de urs... Fel de fel de olyan masca, januárban hogy csinálnak mindenféle maszkuraságokat. Vett egy olyan masca-t és egy olyanféle halat-ot, és zupp bé réá (N. S. 47 éves férfi, Botháza).

4.7.2. Önközbevágás alkalmazása során a beszélő rájön arra, hogy a megkezdett formában nem tudja jól kifejezni azt, amit szeretne, ezért nem fejezi be az elkezdett mondatot, hanem újrafogalmazza, átszerkeszti azt. Ehhez helyenként a *mondjuk, mit mondjak* típusú közbevetéseket, közbeékeléseket is használja. Segítségükkel a fogalmazási, megnevezési nehézségekkel küzdő egyén lehetőséget kap újrakezdeni, újrafogalmazni a mondatot. Különösen a saját és mások nyelvtudására való reflektálás, arról alkotott vélemény során figyelhető meg ez a jelenség:

Tudnak jól románul? - Jól. Én, mondjuk... kacagnak, mert van, hogy nem tudok mindent olyan pontosan, úgy kifejezni magam, olyan különösebb szót... de ezt a falusi beszédet perfektül (J. M. 78 éves nő, Magyarpalatka).

És a helyi románok tudnak magyarul valamennyire? - Hát azok, akikkel, mondjuk... hogy mi egyformán, egy korosztály, ahogy mondjuk mi, hát azok igen (K. Z. 79 éves férfi, Visa).

Azért mondom, hogy eléggé rosszul beszélünk magyarul. Én, mikor hallok a rádióba, televízióba, azt a szép... mintha a lelkemet valami úgy meg... nem tudom, olyan jólesik. De itt nálunk sajnos halófélben van a magyar nép (Sz. M. 55 éves nő, Mócs).

Nem tudok járni, botorkázok a cipőkkel, még fájnak a lábaim. Igaz, hogy ez a bal púpos is, tudja, a talpam... olyan púpostalpú vagyok, lehet, azért is (E. K. 72 éves nő, Botháza).

4.7.3. A bemutatott hiány- és bizonytalanság-jelenségeket gyakran kíséri szó szerinti megakadás, szünet, **magánhangzónyújtás**, mely időhúzó, szókeresési stratégiaként funkcionál, ezáltal a beszélő tétovázást, nyelvi bizonytalanságot jelez. Időtartama lehet hosszabb, vagy a beszédpartner számára alig észrevehetően rövid:

És itten, ide az a csont is, az aaaa... vas, hogy mondjam, le van blokálva az aaaa... forgóm (V. A. 65 éves nő, Pusztakamarás).

M. is még konfirmált, s aztán azóta erre, azóta erreeee... olyan régi viseletről nem is akarnak hallani (J. A. 82 éves nő, Magyarpalatka).

5. Összegzés

A mezőszégi adatközlőkkel készült interjúkban megfigyelt jelenségek azt jelzik, hogy a nyelvi bizonytalanság és nyelvi hiány tünetének jelzése sokféle formában megnyilvánulhat. A jelenséget eddig kevésbé vizsgált pragmatikai, diszkurzív kísérőjelenségek kontextusában értelmeztük: a töltelékiszavak és -kifejezések használatában, a kódváltás és a megakadásjelenségek változatos formáinak összefüggésében. A nyelvi hiány explicit jelzései, a metanyelvi utalások egyértelművé teszik, hogy a beszélők némelykor tudatosan átélik a kommunikációs problémát, és többféle stratégiával megpróbálják biztosítani a beszéd folytonosságát a jelentkező közlési zavar kontextusában. A bemutatott jelenségek más lehetséges indítéka és a hiányjelenségek relatív gyakoriságának kérdése további kutatások tárgya lehet.

Irodalom

- Abtahian, Maya Ravindranath – Quinn, Conor McDonough 2017. Language Shift and Linguistic Insecurity. *Language Documentation & Conservation*, SP13 137–151.
- Benő Attila 2004. Kölcsönszóhasználat, kódváltás a moldvai kétnyelvű beszélők megnyilatkozásában. In: Kiss Jenő (szerk.) *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 23–36.
- Gósy Mária: A spontán beszédben előforduló megakadásjelenségek gyakorisága és összefüggései. *Magyar Nyelvőr* 127 (2003). 3. 257–277.
- Kiss Jenő 2011. Nyelvromlás? *Magyar Nyelv* (107)1: 9–20.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony: Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Lanstyák István 2009. *A magyar beszélt nyelv sajátosságai*. Pozsony: Stimul.
- Lanstyák István 2016. Nyelvi problémák – emberi megoldások. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet
- Macaulay, Ronald K. S. 1975. Negative Prestige, Linguistic Insecurity, and Linguistic Self-Hatred. *Lingua* 36: 147–161.
- Márku Anita 2013. „Po zákárpátszki”: Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben. Ungvár: „Líra” Poligráfcentrum.
- Németh Andrea 2002. A kódváltás pragmatikai kérdései egy kétnyelvű környezetben. In: Lanstyák István – Simon Szabolcs (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. Pozsony: Kalligram. 127–168.

- Péntek János 2003. Többletek és hiányok. In: Péntek János – Benő Attila. *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban*. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- Péntek János – Benő Attila 2020. *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*. Kolozsvár – Budapest: Erdélyi Múzeum-Egyesület – Gondolat Kiadó.
- Preston, Dennis R. 2013. Linguistic Insecurity Forty Years Later. *Journal of English Linguistics* 41: 304–307.
- Szilágyi N. Sándor 2008. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest: MTA. 105–117.

„Tudom, hogy bolgár vagyok, de magyarnak érzem magam.”

A székelykevei bolgárok kétnyelvűsége és nyelvcsereje¹

1. Bevezető

A tanulmány a székelykevei (Skorenovac) bolgárok magyar nyelvű, nyelvhasználatra vonatkozó narratívái alapján vizsgálja anyanyelvhasználatukat, kétnyelvűségüket és nyelvcserejüket, miközben számba veszi azokat a társadalmi tényezőket, amelyek mozgatórugói a településen zajló nyelvi változásoknak. A Belgrádtól mindössze 50 km-re fekvő, alig 140 éves település története bukovinai székelyek, szegedi kirajzású magyarok, bánáti bolgárok és svábok idetelepítésével kezdődött. Jórészt az ő leszármazottaik élnek ma is a településen a svábok kivételével, akiket a második világháborút követően kitelepítettek, helyükre szerb telepeselek érkeztek, ezek egy része nem maradt huzamosabb ideig a faluban. Dolgozatomban bemutatom a bánáti bolgárok nyelvhasználatának, kétnyelvűségének történeti hátterét, majd a székelykevei bolgár nyelvközösség néhány tagjának metanyelvi narratívái mentén vizsgálom meg azokat a társadalmi-nyelvi eseményeket és gyakorlatokat, amelyek a nyelvcsere irányába tolták a bolgár-magyar kétnyelvűséget. Jelentős szerepet kap ebben a folyamatban az iskola nyelve, a bánáti bolgár nyelv kodifikálásának hiánya és még néhány más olyan társadalmi vonás, amely a korabeli Jugoszlávia jellegzetességeként értékelhető. Végezetül betekintés

¹ Vukov Raffai Éva 2022. „Tudom, hogy bolgár vagyok, de magyarnak érzem magam.”. *A székelykevei bolgárok kétnyelvűsége és nyelvcsereje 1. Magyar Nyelv*, 118 (3) 343–355.
Vukov Raffai Éva 2022. „Tudom, hogy bolgár vagyok, de magyarnak érzem magam.”. *A székelykevei bolgárok kétnyelvűsége és nyelvcsereje 2. Magyar Nyelv*, 118 (4) 481–488.

nyújtok azokba az egyéni erőfeszítésekbe és (meta)nyelvi gyakorlatokba, amelyek a bolgár nyelvi vitalitás megerősítésére, hanyatlásának visszafordítására irányulnak.

2. Történeti háttér

Akatolikus bolgárok két hullámban vándoroltak északabbra, először az 1700-as évek legelején a Csiprovec környéki, javarészt iparosok és kereskedők alkotta bolgár népcsoport Dévára és Alvincra települt, majd 26-ban és 30-ban hozzájuk csatlakozott a Duna alsó folyása menti településekről, jórészt földműveléssel foglalkozó paultyánok csoportja (Karabenchewa 2009: 58). Vándorlásuk során Rékason telepedtek le ideiglenesen, itt várták meg, amíg az osztrák hatóságok az új lakhelyüket kijelölték (Vasić 2016: 21). 1753 és 1777 között újabb hullámban költöztek Bánátba Nikápoly és Szvistov környéki paultyán bolgárok a mai Románia területén levő Lovrinba, majd a mai Szerbia területén fekvő Écskára. A legtöbb helyen a szerb munkaeerőt váltottak fel az uradalmi gazdaságokban (Vasić 2016: 22). Az UNESCO adatai szerint összesen 18000 bolgár települt le Bánátban, ebből 6000 a mai Szerbia területén talált új otthonra (Nomachi 2016: 395).

A 17. századi Bulgáriában, a katolicizmus felvételét követően a katolikus bolgár közösségek írásbelisége a horvát nyelv mintájára a latin ábécén alapulva jött létre, ennek egyik színtere a horvát nyelven tanító szerzetesek által fenntartott katolikus iskola volt (Vasić 2016: 20; Nomachi 2016: 399). A Bánátban történt letelepedést követően a bánáti bolgárok írásbeliségét elsősorban a vallásos szövegek kiadása, terjesztése és használata jelentette. Kulturális központjuk a mai Románia területén fekvő, a török támadásokat követően elnéptelenedett Vinga volt, amelyet 1741-ben telepítenek újra bánáti bolgárokkal, többségében Csiprovecből érkező iskolázottabb, előkelőbb, katolikus, de nem paultyán bolgárokkal (Nomachi 2014: 398; Vasić 2016: 20–22). A földműveléssel foglalkozó paultyán bolgárok nagyrészt szétszórva telepedtek le Bánát különböző településein.

A bánáti bolgárok száma a Bánátban történő letelepedéstől kezdve, amikor 1771-ben 4600 főt számoltak, megnövekedett, 1841-re 12.000 bolgár élt már Bánátban. A bolgár lakosok a jobb megélhetés reményében újabb vidékekre vándoroltak, már dél- és nyugat-Bánátba. A letelepedések újabb helyszínei már nem voltak teljesen elnéptelenedett települések, mint az a korábbi lakóhelyek (Vinga, Star Bisov) esetében jellemző volt. Itt már különböző etnikumokkal kerültek közösségekbe, nem alkottak már erős többséget. Jelentős volt a 19. század végén ezekben a közösségekben a magyar nyelv magas presztízse, a közös vallás pedig csak segítette a

magyarhoz való asszimilációt. 1867-ben zárták be a horvát nyelvű iskolákat Bánátban (Nomachi 2016: 401), maradtak a magyar iskolák. A magyar nyelven működő egyház részéről közeledés történik a bolgárok felé, ennek fontos példája Berecz Imre 1851-ből származó, paultyán nyelven megírt munkája, a *Manachija kathekismus za katholicsanske paulichane* (Rövid katekizmus a katolikus paultyánok részére), amely a paultyán írott nyelv alapjának számít (Nomachi 2014: 402).

Njagulov véleménye szerint a bánáti bolgárok etnikai megmaradását a Habsburg Monarchiában egyebek között a Bánát magas kulturális és gazdasági fejlettsége tette lehetővé, ugyanakkor az etnikumok közötti tolerancia is hozzájárult mindehhez. A „bolgár anyaországtól való régen történt elszakadás, katolikus hitük és a sajátos kultúrájuk – melyre az együttélő nemzetiségek is hatással voltak, és az önálló írott nyelv kialakulásához vezetett –, a bánási bolgárokat (...) különálló etnikai kisebbség csoportjába sorolja” – írja Njagulov, majd hangsúlyozza, hogy ezt a különállást a ma használatos „paultyán” vagy „paultyán bolgár”-féle önmegnevezés is hangsúlyozza, amelynek fennmaradását a katolikus egyház is támogatta az évszázadok során, a katolicizmusra történő utalása okán (Njagulov 2009: 43). A 20. század elején egyre nehezítette a bánáti bolgárok megmaradását az a tény, hogy Romániában és Jugoszláviában egyaránt katolikus kisebbségként kerültek ortodox környezetbe, s ezzel is nőtt az asszimilálódás esélye (Karabancheva 2009: 80). A bolgárok kétnyelvűségét vallási migrációjuk váltotta ki, s ez a migráció közel 200 évig tartott, több ideiglenes letelepedést is magába foglalt egy-egy közösség esetében. A távoli elszakadás és a különböző nyelvi hatások eredményeképpen a *bánáti bolgár* vagy *paultyán* nyelv természetesen nem azonos a mai bolgár nyelvvel.

A bánáti bolgároknak az Al-Dunára történő (tovább)telepítése Óbesenyőről és Szőlösudvarnokról 1869-ben kezdődött, amikor a folyó árterületén, Bresztováctól délre létrehozták Gyurgyevót, bolgár, magyar és német telepeseikkel, akik itt szántóföldet kaptak azzal a feltétellel, hogy néhány éven belül gátat építenek és erdőt telepítenek a térségben. Alig egy évtizeddel később azonban a Duna kiöntött, és az addig elkészült gátat ledöntötte, így a lakosok elhagyták a települést, áttelepültek az 1884-ben számukra létrehozott Székelykevére (Galambos 2001: 31). Szabadka Gyula 1936-os könyvében a település lakosainak nemzetiségi megoszlását a következőképpen adatalja: 3571 magyar, 448 bolgár, 316 német és 29 szerb élt a faluban (Szabadka 1936: 10). A székelyeket 1883-ban költöztették Bukovinából az Al-Dunához, Gyurgyevóra, majd Székelykevére, illetve Hertelendyfalvára és Sándoregyházára.

3. Módszer

Kutatócsoportunkkal 2018 és 2020 szeptembere között több alkalommal összesen 20 napot töltöttünk Székelykeven.² Ez idő alatt 15 bolgár származású adatközlővel beszélgettem személyesen, legtöbbjükkel két alkalommal, a házaspárokkal közös beszélgetéseket folytattam. Ezekből a beszélgetésekből 16 órányi hanganyag jött létre, amelyben egy-egy interjú hossza 25 és 70 perc között mozog. A kisszámú adatközlőtől nyert egyéni narratívák kvalitatív elemzés elvégzését indokolták. A kutatás folyamán természetesen magyar adatközlőkkel is készítettem interjúkat, enélkül a település társadalmi rétegződésére nehezen kaphattam volna rálátást. A beszélgetések kezdetén engedélyt kértem a diktafon használatára, esetenként kiegészítő telefonos, illetve internetkapcsolat révén történő adategyeztetés, pontosításra is lehetőség nyílt. Az adatközlők elérése hólabdamódszerrel történt, illetve a faluban járva ismerkedtem meg a kispadon ülő falubeliekkel, majd vissza-visszajártam beszélgetni. Az interjúalanyokat a környezetük bolgárnak azonosítja, és ezt ők maguk is megerősítették minden esetben (ld. még Laihonon 2011: 20–21).

1. Táblázat. Az adatközlők életkor és nem szerinti megoszlása

Életkor (a legutóbbi beszélgetés idején)	Adatközlők kódja és nemi megoszlása	
	Nők	Férfiak
80 felett	A1 A3 A5 A7 A9	A2 A4 A6 A8
71–80	B1 B3	B2
61–70	C1 C3	C2

Az adatgyűjtés a nyelvi életrajzra vonatkozó félstrukturált interjúk révén történt. A főbb kérdések érintik a bolgár nyelv szerepét a szülői házban, találkozásokat más nyelvvel, a bolgár nyelvhasználat színtereinek változását, a kódváltások alkalmait, illetve a bolgár nyelv továbbörökítésének körülményeit. Nekvapil (2003: 68–69) szerint a nyelvi életrajzokból nyert adatokat fenntartásokkal kell kezelnünk annak ellenére, hogy minden esetben hasznos információkhoz juthatunk általuk. Alkalmasak lehetnek arra, hogy megtudjuk, hogyan történtek az adott események, amelyekről az adatközlő beszél. Bár nem tudjuk, hogy valóban így történtek-e a dolgok, arról azonban már elég biztos ismereteket szerezhetünk, hogy hogyan

2 A Verbi Nyelvi Kutatóműhely keretein belül működő AI-Duna Műhely tagjai folytatnak nyelvi-etnográfiai kutatásokat Székelykeven. A kutatásokat az MTA Domus támogatta.

tapasztalta meg a beszélő a szóban forgó eseményeket, jelenségeket, biztos adatot pedig azzal kapcsolatban szerzünk, hogy mindezt hogyan mondja el. A kutatás középpontjában a székeykevei bolgárok nyelvhasználatának vizsgálata áll, a bolgár adatközlők metanyelvi narratíváinak kontextusában vizsgálom azt a nyelvi és társadalmi folyamatot, amely alakította és alakítja a székeykevei bolgárok saját nyelvhasználatukhoz való viszonyát és paultyán nyelvi identitását. A narratívák egyrészt információk és adatok az adott etnikai közösség nyelvi vonatkozásaihoz, másrészt a bennük megfogalmazott állítások, vélekedések alakítják és befolyásolják a környezet nyelvhasználatról szóló diskurzusát. A vizsgált kisszámú közösség esetében a terepmunka folyamán létrejött narratívák mentén történő kvalitatív vizsgálat közelíti meg leginkább a narratívák mögött álló közösség nyelvhasználati gyakorlatait és vélekedéseit, illetve mindazoknak a nyelvi-társadalmi mozgatórugóknak a felfedését, amelyek hozzájárultak a paultyán nyelv tereinek teljes beszűküléséhez. A bánáti bolgárokkal kapcsolatos szerb nyelvű terminushasználatot a *palčenski jezik* és *palčeni* kifejezések jellemzik (Nikolin (szerk.) 2008), ennek nyomán pedig a vajdasági magyar élőnyelvben a *paltyán* kifejezés lingvonimaként és etnonimaként egyaránt használatban van. A magyar köznyelvben és szaknyelvben előforduló *paultyán bolgár* (Njagulov 2009, Vasilčin 2005) helyett a *paltyán bolgár* vagy önmagában a *paltyán* önmegnevezés terjedt el a magyarul beszélő bolgárok körében.

4. A székeykevei bolgárok kétnyelvűsége

A legutóbbi 2011-es népszámlálás adatai szerint Székeykevének 2354 lakosa volt, mára közel 1200-an élnek a településen, jelentősen felgyorsult a külföldre költözés tendenciája. A bolgár nemzetiségi arányára vonatkozóan nincsen hivatalos adatunk, a 2011-es összeírás adatai a nemzetiségi összetétel tekintetében nagyobb területi lebontásban hozzáférhetőek. Székeykeve Kevevára (Kovin) községhez tartozik, a 2011-es népszámlálás adatai szerint a községben magát bolgár nemzetiségűnek 121 fő vallja – ezek 65%-a 65–84 év közötti –, ebből a Keveváran kívüli településekhez tartozik 89 lakos (RZS1 2012). Az idetartozó kilenc település közül Székeykeve az egyetlen, ahol jelentős számban élnek bolgárok, tehát feltételezhetjük, hogy itt él az említett 89 személy jelentős többsége. Kevevára község összlakossága közül 32 lakos vallja anyanyelvének a bolgárt (RZS2 2013). A népszámlálás kereszttábláinak adataiból az is megállapítható, hogy Szerbiában 91 bolgár nemzetiségű egyén tartja anyanyelvének a magyart (RZS1 2012), ebben az esetben kizárólag a bánáti

bolgárokról van szó, ők azok, akik a magyarsággal évszázadok óta élnek közösségben. Ez utóbbi adat nagyfokú kétnyelvűsésre, sőt nyelvcserére utal.

A bánáti bolgár kisebbség, vagy más megközelítésben a szerbiai katolikus bolgárság, a rejtett kisebbségek csoportjába tartozik. Sikimić (2008: 22) rámutat arra, hogy a bánáti bolgárság a többségi társadalommal szemben nem támaszt semmiféle igényt etnikumának fennmaradását illetően, intellektuális és politikai képviselőjük nincs, összetartozásuk alapja a nyelv, a vallás és a szokásrend, a közösség fennmaradását mindaddig a helyi hagyományok ápolása tette lehetővé.

A székelykeveiek közössége – néhány nemrég odatelepült szerb kivételével – kétnyelvű közösség, ahol magyarul és szerbül is jól beszélnek az ott élők. Viszont a bolgárok bolgár nyelvtudása, nyelvhasználata már újabb kérdéseket vet fel, hiszen nem mondható el, hogy a mindennapi élet során rendszeresen használja minden bolgár anyanyelvű, bolgárul értő a bolgár nyelvet. A bolgár anyanyelvűek között számosan vannak olyanok, akik már nem gyakorolják a bolgár nyelvet. A bánáti bolgár nyelv használatának tere szinte mindig is a család volt. Az életmódbeli változások már nem tették lehetővé az elsősorban szűk beszélőközösségben, informális nyelvhasználati színtereken használt nyelv fennmaradását a nemzedékek és családok minden rétegében.

Skutbabb-Kangas (1996: 9) négy kritériumot határozott meg az anyanyelv definiálására, ezek közül mindössze kettő teljesül a székelykevei bolgárok esetében: a paultyán az elsőként megtanult nyelvük, illetve magukat és mások őket paultyánként határozzák meg. A másik két feltétel, ami a nyelvi kompetenciára és a nyelvhasználat gyakoriságára vonatkozik, a paultyánoknál nem teljesül, ugyanakkor a velük, kisebbségként együtt élő magyaroknál nagyrészt minden feltétel megvalósul. Székelykeven az ott élő két kisebbség közül az egyik nagymértékben asszimilálta a másikat. A magyar nyelv dominanciája a településen nem csupán beszélőinek nagyobb száma miatt alakult ki, hanem leginkább a két nyelv beszélői közötti aszimmetrikus nyelvviszerrel magyarázható. A magyar nyelv ismerete már a település létrejöttékor, a két népcsoport odatelepedésekor is hagyományosan jellemezte a bolgár közösséget. Vasić (2016: 141) nagyzerzsébetlaki bolgár adatközlőjének vallomása jól példázza ezt a helyzetet, amikor arról beszél, hogy a faluban működő szlovák és magyar nyelvű tagozatok közül – szerb nyelven nem indítottak tagozatot az iskolában – miért választotta a 60-as években a magyart, amikor az rokoni viszonyban sincsen a bolgárral. Indoklása szerint a választás azért esett a

magyarra, mert magyarul általában mindenki tud a faluban, ő is megtanulta kis korában a nyelvet a szomszédoktól és az utcán játszó gyerekektől. Tehát általános jelenség volt a térségben, hogy a bánáti bolgárok tudtak magyarul.

A székelvénye bolgárok anyanyelvükre vonatkozó reflexiója folyamatos kritikával párosul: *Nem tud itt már tíz ember se bolgárú* – mondják. Összevetve más szerbiai kisebbségi nyelvekkel, kétnyelvű közösségekkel, a bánáti bolgárok nyelvi helyzete abban különbözik jelentősen például a vajdasági magyarokétól, hogy – eltekintve a számbeli különbségektől – az itt élő magyarok szomszédságában megtalálható a nyelvország, azaz karnyújtásnyira egy magyar nyelvű társadalom működik, amelynek nyelvi eszközei elérhetőek. Ez a tényező a politikai-társadalmi viszonyokkal együttvéve nyelvi-kulturális impulzust jelent a nyelvi megmaradást illetően, azonban a bánáti bolgárok rendelkezésére nem áll ilyen nyelvi infúziós hatással bíró társadalmi-nyelvi erőforrás. Míg a magyar, horvát, román médiatermékek, melyek jelentősen hozzájárulnak a nyelvi vitalitás fenntartásában, elérhetőek a vajdasági kisebbségek számára, addig mindez a bánáti bolgárok számára nem érhető el. Vallomásaik szerint a mai bolgár nyelv számukra nem érthető, vagy csak igen kis mértékben.

A bánáti bolgárok kulturális központjának mind a mai napig a romániai közösség számít, a paultyán kodifikációjának romániai folyamata eltér a bulgáriai bolgár irodalmi nyelv kodifikációjától, más nyelvváltozatra irányul, a vingai nyelvjárás szolgált a folyamat alapjául (Nomachi 2016: 398). Arról, hogy külön nyelvről vagy a bolgár egy nyelvjárásáról, nyelvváltozatáról van-e szó, viták folynak, azonban egy ilyen döntésnek inkább politikai vetülete lehet, mintsem nyelvi. A 19. században a bánáti bolgárok egy része visszaköltözött Bulgáriába, ekkor nyelvváltozatukban olyan archaikus elemeket, fordulatokat figyeltek meg, amelyek addigra már eltűntek a bolgár köznyelvből, emellett német, magyar, szerb és román elemek kerültek a nyelvbe (Valcheva 2019: 1671, Nedelchev 2006). A paultyán nyelvet beszélő katolikus bolgár kisebbség írásbeliségének széles körben való kialakulását és fenntartását, s ezzel együtt a nyelv fennmaradását belső és külső tényezők akadályozták. Belső, bolgár nyelvi, nyelvtervezési tényező, hogy nem fogadták el a paultyán kisebbségi nyelv és etnikai csoport létezését. Amikor alkalom adódott a jugoszláviai bolgár kisebbséggel való kulturális kapcsolat, támogatás kialakítására és fenntartására, akkor a sztenderd bolgár nyelvi ideológia került előtérbe, és ezzel is a paultyánok leszakadását segítették. Bulgária számára a cél nem a paultyán nyelvnek mint kisebbségi nyelvnek, illetve nyelvváltozatnak a fenntartása, hanem annak a bolgár köznyelvhez való viszonyítása és alakítása volt. Ilyen módon – a sztenderd bolgár lehetséges számonkérésével – ez az etnikum

kétszeresen stigmatizált helyzetbe kerül (Gal 2018: 64). Szerbia évtizedek óta a mai napig felismeri és elismeri a szerbiai bolgár kisebbséget, azonban a számukra készült oktatási csomag a bolgár-szerb határ mentén élő, egészen más történeti és nyelvi háttérű bolgár kisebbségre fókuszálva a bolgár nyelv sztenderd nyelvváltozatát helyezi az elsajátítandó nyelv helyére. A közigazgatás és a kisebbségpolitika egyik szintjén sem ismerik fel a bánáti bolgárokat, nem különböztetik meg őket a bolgár-szerb határ mentén élő bolgároktól, ezáltal a paultyán nyelv vernakuláris nyelvhasználati szintén maradt, azon kívül a szerb és a magyar nyelv használata volt lehetséges a bánáti bolgárok számára Jugoszláviában.

A bánáti bolgárok identitásának alapvető eleme a katolikus vallás, illetve a hozzá szorosan kötődő latin betűs írás – amelyet horvát ferencesek terjesztettek el még Bulgáriában. A vándorlások során fontos megkülönböztető elem, a nemzeti identitás megtartásának feltétele volt a latin betűs írásmód és a katolicizmus fel nem adása az ortodox környezetben. Ebben a jugoszláv kétpólusú világban, ahol a cirill betűs írásmód a pravoszlavizmussal, ezáltal pedig a szerbséggel azonosítható, a latin betűs pedig a katolicizmussal fonódott össze, a megjelenő írásmód erős szimbolikája a társadalom egészére rávetült (Bugarski 1995: 126). A szerbségbe való teljes asszimilálódás egyik fontos akadálya a katolikus vallás gyakorlása, amely horvát nyelven elérhető. Mindemellett a szerbek pravoszlavizmusa nem csupán felekezeti identitás, hanem egybeforrt a nemzeti identitással is, tehát, aki a szerbségbe asszimilálódik, annak asszimilációja a szerb ortodox egyházhoz történő csatlakozással lehet teljes. A bánáti bolgárok legfontosabb identításeleme a felekezeti identitás, ha pedig, ahogyan Borbély Anna (2014: 45) rámutat, „a többségi és a kisebbségi felekezeti különbözőség hiánya a nyelvcserét szolgálja több magyarországi kisebbség esetében is,” megállapítható, hogy a bánáti bolgárok magyarság irányába történő asszimilációjának is egyik meghatározó vonása az azonos felekezethez tartozás. Ha Bartha (2014: 18) nyelvcsereére vonatkozó meghatározását, miszerint azt „legtágabban úgy határozhatnánk meg, mint olyan, többnyelvű körülmények között zajló, egy nyelv és egy közösség egészét érintő nyelvi és társadalmi változást, ahol egy szociológiailag nem domináns csoport két-, illetve többnyelvűségét egy új egynyelvű állapot váltja fel,” a székelykevei bolgárok helyzetére vetítjük ki, azt is mondhatnánk, hogy egy kétnyelvű állapot (magyar–szerb) váltja fel a korábbi két- vagy többnyelvűséget (bolgár–magyar–szerb). A nyelvcsere folyamatára vonatkozó, Lewis és Simons által kidolgozott 13 szintes EGIDS skála alapján (Fazakas 2014: 158) a székelykevei bolgárok anyanyelvét, a paultyánt a *majdnem kihalt*, s ezzel együtt a *kritikusan veszélyeztetett*

kategóriába kell sorolnunk, a besorolás alapjául szolgáló leírás pedig a következő: A fennmaradó beszélők a nagyszülők generációjához tartoznak, vagy még annál is idősebbek, és kevés lehetőségük van használni a nyelvet. Az alábbi narratívarészletek szemléltetik a nyelvvesztésnek ezt az állapotát:

- (1) **A2:** Na, vannak most már szavaim, amit kicsit meg kell gondoskodjak, mert mégis ez nem használja az ember mindennap a a nyelvet, akkor elfelejtődik vaj egy szó.
- (2) **C2:** Nekem jó érzés, amikor találkozok valakivel, aki akar (*paultyánul beszélni*), de ami a leg... és akkor mi történik? Fölakadok vagy ő fölakad, akkor megfordítjuk magyarra. De nem úgy akadunk föl, hogy, há valami vagy nem jut az embernek, ... könnyebb magyarul, na, arról van szó, semmi másról.

Nemcsak az elsődleges funkciókba és szinterekre történő betöréssel, hanem a nyelvi szinterek szélesedésével is egyre nagyobb teret nyer a második nyelv. A paultyán nyelv közel kétszázötven éve közösségi nyelvként jelen van Bánátban, változik más, részben többségi nyelvek gyűrűjében. Az alapszintere kezdetben is a család, esetenként iskola és vallás volt. Az állandó vándorlás, helykeresés nem tette lehetővé a nyelv teljessé válását, például nyelvi regiszterek kialakítását, a nyelv kodifikálását és az írásbeliség elterjesztését intézményi közvetítéssel. A változó, új és összetettebb nyelvi szinterek (munkavállalás, iskola, utazás) már nem a paultyán nyelv újabb kihívásaiként jelennek meg. Az anyanyelv használati tere Gal (2018:202) példái alapján lehet az emelkedettségé vagy a kevésbé tiszteletreméltó eseményeké. Bizonyos szempontból a bizalmas, családon belüli nyelvhasználat lehet a paultyán utolsó tere, másrészt azonban az emelkedettséggel jellemezhető nyelvi tér mint etnikai identitásjelölő gyakorlat – noha az aktív társas nyelvhasználatától független – időtállóbb lehet. A karácsonyi paultyán nyelvű kántálás, illetve az új esztendői vesszőzés szokása egy-két személyhez köthetően még megtalálható a településen, erősen nyelvi revitalizációs töltettel, a nyelvet már nem beszélő generációk számára átadandó nyelvi örökség gyakorlataként.

Gál (2010: 57), Giles és munkatársai nyomán rámutat egy-egy nyelvközösség vitalitásának hátterében álló tényezőkre: státus, demográfiai adatok és intézményi támogatás jelentőségére. Az első tényező, a státus magában foglalja a tágabb közösségben elfoglalt gazdasági, társadalmi, esetleg politikai státust, a paultyánokról lévén szó mindezek a státusra vonatkozó feltételek nem teljesülnek, hasonlóképpen nem beszélhetünk intézményi képviseletről sem, például médiajelenlétről vagy oktatási diverzitásról, illetve politikai képviseletről. Az etnolingvisztikai vitalitás

szempontjából azok a népcsoportok, közösségek erőteljeseek, amelyek kevésbé azonosulnak saját csoportjukon kívül más társadalmi csoportokkal, akik viszont jellemzőbben azonosulnak különböző, például többségi nyelvi csoportokkal, saját népcsoportjukkal való identitásuk gyengébbnek bizonyul (Giles – Johnson 1987:72). Más szóval, az etnolingvisztikai kötődésnek erősebbnek kell lennie azok számára, akik kevés más társadalmi kategóriával tudnak azonosulni. A székelykevei bolgárok könnyen kapcsolódnak be más közösségekbe, elsődleges etnikai identitásuk mellé egyéb identitásformációkkal is azonosulni tudnak. Előfordul, hogy a (magyar) házastárs csak a házasságot követően értesül arról, hogy párja paultyán, olyannyira háttérbe kerül a pulyán házastárs identitásának adott eleme más impulzusok, más társadalmi és etnikai kötődések hatására: a házasságot megelőző évtizedben már magyar-szerb kétnyelvűként élt.

A székelykevei bolgárok magyar nyelvhasználatában megvizsgálva a kódváltásokat megállapíthatjuk, hogy magyar-paultyán kódváltás csak mondaton kívüli szinten figyelhető meg, elsősorban idézésnél, ebben az esetben „a beszélő a korábban más nyelven elhangzott párbeszédet felidézi, szavainak alátámasztására használja” (Márku 2013: 142). A váltás itt a legtudatosabb, legszándékosabb, esetleg legtervezettebb. A kódváltásnak ez a típusa kívánja a legkevésbé a mindennapi nyelvhasználat gyakorlatát a kevésbé domináns nyelv tekintetében, illetve itt szerkezeti szabályok megszegése, átformálása sem történik meg (Bartha 1999: 120). A szerb nyelvi interferencia esetében már színesebb a kódváltások palettája: az idézésen kívül előfordul a mondaton belüli kódváltás a lexéma szintjén. Az egyik ilyen típus, amikor metanyelvi kontextusban jelenik meg a társalgás nyelvétől eltérően kódolt lexikai elem, a beszélőnek nem jut eszébe magyarul, csak szerbül a szó (pl. *beneficiranje* ’juttatás’, *sekretarica* ’titkárnő’), ezt szóvá is teszi (...a direktornak a szekretáricája, magyarul hogy mondják?). A másik típus közösségi szintű kódváltás, vagy inkább kölcsönzés (pl. *kaderovszka* ’személyzeti osztály’, *latinica* ’latin betűs írás’). A narratívákban azonban szerepelnek a szituatív kódváltások emlékei, az alábbi részlet is erre utal:

(3) **A8:** Mikor ketten vagyunk bolgárul beszélünk, csak egy magyar legyen, s tíz bolgár, akkor magyarul beszélünk.

5. Iskola és család – a nyelvelsajátítás helyszínei és alkalmai

Székelykeven az első iskola 1889-ben kezdett működni magyar nyelven, 1910-re már 12 alsós tagozattal (Szabadka 1936: 18), a magyar nyelvű

tagozatok mind a mai napig megmaradtak. 1920-tól az 50-es évekig, esetenként összevont tagozatokkal szerb nyelven is folyt az oktatás, később már csak magyar nyelven. 1920-ban német nyelvű tagozatot is indítanak, amelyet 27-ben bezűntetnek. Az 1939/40-es tanévben a magyar alsó tagozatokban 389, a szerbekben pedig 109 gyerek tanul, a tanulók nemzeti összetétele a kisszámú felsőssel együtt a következő: 428 magyar 71 bolgár, 34 német és 5 jugoszláv (Galambos 2001: 128). Ez utóbbi adatok mutatják, hogy a szerb nyelvű tagozatokban nem szerb gyerekek ültek. Adatközlőnk mindezt így egészíti ki szülei nemzedékétől származó információval:

(4) **C2:** A bolgárok szerb iskolába jártak a 30-as években, mert kevés volt a kolonista, és fel kellett töltsék az osztályokat. Latinicával írtak.

Magyarul szocializálódott, bolgár szülők gyermeke emlékezik vissza édesapja írástudására, aki a 30-as években kezdte az iskolát:

(5) **C1:** Itt a bolgárok szerbbe iratkoztak, nem tették a magyar tagozatokhoz, hanem szerbül fejezte be, még most is, mikor mielőtt meg nem halt, mindig ő csiril betűkvel írt, nem tudott írni a latin betűkvel.

Mindennek háttérében a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság kisebbségekre vonatkozó oktatáspolitikája áll, amely alapján kisebbségi tagozatra csak kevesen iratkozhattak, azok a gyermekek, akikről az állami szervek sajátos mércék, névelmezés alapján megállapították, hogy valóban az illető kisebbséghez tartoznak.³

Az 1942/43-as tanévben a náci Németországgal szövetségre lépett Bolgár Királyságból tanítók érkeztek az Al-Duna bolgárok lakta településeire is, köztük Székelykevére és Sándoregyházára, hogy bolgár nyelven oktassák az alsó tagozatos bolgár gyerekeket (Nomachi 2014: 410, Galambos 2001: 132). A tanítás azonban nem az ismert paultyán nyelven történt, hanem a Bulgárában használt bolgár köznyelven, ez nehézséget okozott a 7–10 éves gyerekek számára.

(6) **A2:** Hát én első osztályba magyar iskolába jártam. S a másodikba, ez vót a német idő alatt, a németek hoztak Szófiából, Bulgáriából tanítónőket, tanító bácsikat, s áttettek akkor mind a bolgárok a templom-itt ahogy van a Székelen a templom, s ott, ahol van a Varrócska, ha tudod aztat a- no, abba ott jártunk bolgár iskolába. Ez vót negyvenháromba.

³ Svetozar Pribičević oktatási miniszter 1921-ben kiadta a névelmezési rendeletet, amely alkalmazásával a tanulók neve alapján döntötték el, hogy ki milyen nemzetiségű. Minden olyan személyt, akinek a neve hangzásban vagy tartalmában nem utalt magyar eredetre, eltiltották a magyar iskolától. (DİMİĆ 1997: 64).

Mē mégis a bolgárok Bulgáriába másképp beszélnek. Nehezebb volt, úgy mind mikó nálunk bevezették az iskolába az orosz nyelvet.

Tm: Hány évet járt bolgár nyelven?

A2: Csak egyet. Második osztályt. S harmadikat megkezdtük, s akkor már ementek innen. No, akkor mikor felszabadultunk a német-országról, vagy hogy mondjam, politikáról, akkor beosztottak szerb osztályakba, hogy szerbül tanútunk. Mer negyvenhatba jöttek ezek a- mint ahogy mondják, kolonisták, Szerbiából lakosítottak Vojvodinába, nemtom, biztos ott is voltak. Úgy hogy akkor eléggé összekeveredtünk, kaptunk tanítónőket s tanító bácsikat, s szerb iskolába jártam.

A II. világháború után, a negyvenes évek végétől összevont szerb tagozat működik egy ideig a faluban néhány párhuzamos magyar tagozat mellett. A bolgárok magyar nyelven tanultak. Vasić (2016: 141) nagygyerzsebetlaki (Belo Blato) kutatásából is kiderül, hogy ott a háború után a 90-es évekig az alsó tagozatban csak szlovák vagy magyar nyelven tanulhattak a falubeli gyerekek, így a bolgárok is. Hasonlóan történt ez Székelykevéen is, az ott élő bolgárok és magyarok közös nyelve odatelepedésüktől fogva a magyar volt, az oktatás is ezen a nyelven folyt. Erre a közös nyelvre vonatkozik az alábbi adat is:

(7) **A3:** A bolgárok szlávok. Inkább vérrokonyok a szerbekkel, mint a magyarokkal, a magyarokkal egyáltalán nincs nekünk kötetés, csak mindenki tud magyarul.

A 40-es években lehetőség nyílt a bolgárok asszimilációs irányának megváltoztatására, ha az akkorra már a magyarsághoz jelentősen asszimilálódott bolgárok szerb tagozatba kezdték volna íratni gyermekeiket. Erre azonban nem került sor, az 50-es években eldőlt, hogy az iskola egynyelvű, magyar tagozatos iskolaként működik tovább, biztosítva ezzel is, hogy Székelykeve Belgrád közelében a legdélebbi magyar szigetként maradjon meg. Az iskola nyelvének kulcsfontossága pontosan tapinthatóvá válik a székelykevei bolgárok példáján. Az iskola szerepe a nyelv családban nem használt rétegeinek átörökítésében nehezen pótolható, Gál (2018: 208) hívja fel a figyelmet arra, hogy amikor egy generáció nem tudja a nyelvet a maga teljességében átadni utódainak, például bizonyos regiszterek nem elérhetők a nyelvelsajátítás folyamatában, ezzel a gyermekek számára bizonyos nyelvi struktúrák nem lesznek elérhetőek, a nyelv teljes körű, alkotó módon történő használata akadályokba ütközik. Ugyanakkor felfigyelhetünk arra, hogy Székelykevéen mennyire produktív a Vajdaságban ritka székely nyelvjárási jegyekkel átszőtt magyar nyelv

használata, amelyet a székelykevei bolgárok is használnak. Narratíváikban gyakran fordulnak elő a vaj 'talán', ne 'ni', bé 'be' és számos további, székely nyelvjárási jegyet magán viselő nyelvi elem, ahogyan azt korábban Penavin Olga és Matijevics Lajos is megfigyelte (1980). Az adatközlő alábbi mondata is azt támasztja alá, hogy bolgár nyelvű iskola hiányában az anyanyelv legtöbbször nem alkalmas új dolgok, tudományterületek terminusainak vagy szakregiszterek megnevezésére:

(8) **Tm:** Van, aminek nem is ismerte sosem a paltyán megfelelőjét?

C2: Hát, a szakkifejezéseket sose nem tudtam megtanulni, mē iskolába olyasmi nem is létezett itt a környékbe sehol.

Az anyanyelv elsajátítása a székelykevei bolgárok esetében is a családban történik, a paultyán bolgárok idetelepedésüktől fogva zárt közösségekben éltek, amelynek fenntartását az endogamikus házassági szokások segítették, a nyelv megtartására jelentős hatással volt, hogy a házastársaknak közös nyelve volt. Ezt követően a földművelés elhagyásával, a városi munkavállalás lehetőségével párhuzamosan a családban még használt bolgár nyelv kiszorult a fiatalabb generáció nyelvhasználatából. Az ettől való eltérés a második világháború végéig csak a városokba települt bolgároknál volt megfigyelhető, később azonban már egyre inkább az exogámia jellemezte ezt a közösséget is. Korábban különböző bolgárok lakta településekről kerestek házastársat a házasulandó ifjak: Sándoregyházáról (Ivanovo), Nagyzerzsébetlakról, Módosról (Jaša Tomić), Kanakról (Konak), Törzsudvarnokról (Banatski Dvor) hoztak feleséget Székelykevére.

(9) **Tm:** Voltak még olyan bolgárok, akik nem tudtak magyarul?

B1: Az én öreganyám, kinevették, és sose tanult meg, mindent értett meg, de sose beszélt, olyan keményfejű öregasszony volt, az 1880-as években született.

Az 50-es évekig a családban paultyán nyelven kommunikáltak a családtagok, a gyerekek első nyelve ez volt. Kezdetben az utcai játékok, közösségek befolyásolták nyelvhasználatukat és nyelvválasztásukat, azután pedig a magyar nyelvű oktatás végleg eldöntötte a nyelvi dominancia kérdését. Az alábbi elbeszélések jól felszínre hozzák azt az éles határvonalat, ami a 60-as, 70-es években jellemezte a magyar és a paultyán nyelv színtereinek elkülönülését:

(10) **C2**: És azt akarom mondani, hogy az utcán magyarul, benn a házban bolgárul beszélgettünk, de az utcán magyarul.

(11) **C3**: Az iskolába magyarul tanultunk, amikor bementem a kiskapun, mintha elvágták volna, Hvaljen Isus [Dicsértessék a Jézus Krisztus].

A (11) részlet esetében az adatközlő narratívájában a magyarról bolgárra váltással, a bolgár nyelvű ima említésével jelzi a korabeli nyelvhasználatra jellemző erős váltást. A magyar nyelvhasználat általános voltát mutatja az is, hogy az olyan családokban, ahol az apa székelykevei bolgár volt, az anya azonban távolabbi faluból való bolgár, aki nem tudott magyarul, a gyerekek még ebben az esetben is igen gyorsan elmagyarosodtak:

(12) **Tm**: Hogyhogy már kiskorában megtanult magyarul?

A3: Azé mer sok magyar gyerek vót, az utcán, ha kimentek a gyerekek, nem úgy mint most, üres az utca, teli vót az utca gyermekekkel, a magyaroknak több gyerek vót, s az utcán csak...

Az alábbi adatközlő nem a faluban nőtt fel, feleségül jött ide, elbeszélésben megragadja azt a mozzanatot, amikor gyerekként érintkezésbe került a magyar nyelvvel, még szülőfalujában:

A1: Há jó, ott is voltak Ivánován magyarok. Egy magyar asszony vót, küldött a bótba: vegyél gyufát, s élesztőt. Gyufa s élesztő vót, máskor mást mondott, s akkor úgy megtanul az ember, há, aki akar, mindent megtanul.

Egy másik adatközlőnek is hasonló tapasztalatai vannak a magyar nyelvvel való első találkozásokról:

(13) **B3**: Nem tudtam magyarul, s akkor kellett bolgárul kérni, és az a valaki, az a boltosember nem tudott bolgárul. Na, olyan- Nem tudtunk mi, ott születtem én a tanyán, s a szülők bolgárok voltak.

Mindkét fenti részlet kiemeli a nyelvtanulás alkalmát, módját, amely ebben az esetben a boltban vásárolható dolgok megnevezésén alapult. Ez a nyelvtanulási alkalom a magyar nyelvi szocializáció kezdeti lépése volt mindkét esetben. A narratívákból kiérződik a gyermek számára feladatként, talán kellemetlen kihívásként megélt kényszerű kódváltás.

Ahogyan a nyelvi színterek között éles vonal figyelhető meg, úgy az idő múlásával, bizonyos történésekhez köthetően változnak a családi kommunikációs gyakorlatok is, a szigorúbb szabályrendszer elemei egyenként lazulnak meg:

(14) **C3**: Míg bábó [nagyanya] velünk volt, csak bolgárul volt szabad beszélni, otthon mindig bolgárul beszélünk, amikor ő elköltözött, már magyarul beszélünk otthon, a szülők ők magik közt bolgárul. Szerbül sosem.

(15) **C1**: Otthon anyám meg apám bolgárul beszélgettek, magik közt, de mink gyerekekkel – van még egy fiútestvérem, idősebb – magyarul beszéltek hozzánk.

A fenti szöveg rámutat a nyelvhasználati szokások megszegésének tilalmára, ugyanakkor ezzel egy időben nyomon követhető a szülők részéről a nyelvi identitás megtartására való törekvés gyengülése is, amit minden bizonnyal a családon kívüli nyelvi színterek erőteljesebbé válása váltott ki. A fenti részletek esetében a szülők nemzedéke – az 1930 körül születetteké – az utolsó nemzedék, amely a paultyánt teljes kommunikációs eszközként használta élete során. A nyelvcsere folyamatának fontos állomása, amikor a következő nemzedékhez tartozó szülők már nem adják át a nyelvet a gyerekeknek. Mindennek hátterében az iskolai előmenetelhez, és később a munkavállaláshoz szükséges nyelv(ek) előtérbe kerülése állt.

Az alábbi narratíva több ponton is tartalmaz metanyelvi reflexiókat, rávilágít a kétnyelvű közösségben történő nyelvelsajátításra, valamint az öt-hat évtizeddel korábbi kódváltás gyermeknyelvi példájára. Emellett a nyelvelsajátítással kapcsolatos ideológiák is megjelennek a szövegben:

(16) **A1**: Hát azt sose felejttem el, a fiam kicsike volt, hát olyan nem tudom, 3–4 éves körül vót, a házba itt vót egy fa, s ki akarták ásni azt a fát, s apósomnak – bolgár vót – vót egy bicskája, kisbicska, beléesett ott abba a gödörbe, s a fiam aszondta nekem bolgárul: ibat majća, zašto si farla bicskát gödörbe, baszd meg anyád – bolgárul mondta –, mé dobtad belé dedónak [nagyapa] a bicskáját. A gödörbe, az es magyar. De annyira felvette azt a nász, apósom volt, azt a nyelvet, hogy megszidjon engem, hogy ő adta neki a bicskát, s én mé dobtam ě. Hát nem dobtam ě, az valahogy beléesett, lehet elvesztette, de megadta nekem, de gyerek vót. Még beszélni se tudott, se bolgárul, se magyarul, de esszerakni tudott. Hogy hogy szedte össze apósomtól azt a szidást, nem tudom. A gyerek az hamar felveszi.

A fenti részletben a kétnyelvű gyermek nyelvelsajátításának mechanizmusára vonatkozó példa mellett az adatközlő metanyelvi reflexiói is kiemelkednek, rátapint a kétnyelvű környezetben élő gyermek nyelvelsajátítására: *Még beszélni se tudott, se bolgárul, se magyarul, de esszerakni tudott.* A kétnyelvűség gyermekkorban történő elsajátításának vagy kialakulásának ideológiája is megjelenik a narrációban, miszerint kiskorban könnyebben sajátítjuk el a nyelve(ke)t: *A gyerek az hamar felveszi.*

A házastárssal történő kommunikáció, és ezen belül a káromkodás nyelve gyakran a paultyán, az adatközlők közül öten így nyilatkoztak, ahol a házastárs is paultyán anyanyelvű. Borbély Anna (2014: 192–194) a kétegyházi román-magyar kétnyelvűek között végzett kutatása is rámutat arra, hogy a házastársak közti kommunikáció az anyanyelvi nyelvhasználati színterek egyik legerőteljesebb kommunikációs bázisa, emellett a káromkodás nyelve is jelentős mértékben az anyanyelv.

(17) **Tm:** Maguk az urával egymás között gyakran beszélnek bolgárul?

A1: Fiatal koromban igen, de most magyarul. Nem akarom, hogy hallják, mikor összebaszom, bolgárul. Ne hallják a szomszédok, mer nyilván nyáron az ablak is, es megmondom, akarod, mondjam bolgárul, es mondja. Hát nem nagyba veszekedünk, megmondjuk egymásnak, há.

A narratívában a bolgár nyelv titkos nyelvként is működik, a nyelvismeret által szerzett előnyt, adottságot kizárást eredményező kódváltással használják fel beszélői. A következő részletben a szülők kizáró kódváltása a gyerekek jelenlétében történik:

(18) **Tm:** Magukhoz szóltak bolgárul?

C1: Mondom, hozzánk nem. Mikor ők ketten leültek valamit megbeszélni, anyám s apám, most, hogy mink azt ne értsük meg, nem tudom, hogy mi ne értsük aztat, magik közt, hogy mit kell beszéljenek.

A kódváltás a családban abban az esetben is előfordult, amikor az új családtagok más nyelvűek:

(19) **A2:** A szülők átlagba bolgár nyelvet használták. Na, mikor már belekeveredett a szerbekből vagy a magyarokból, akkor már muszáj volt

egy miatt es az egészen beszéljessük a magyar beszédet vagy a szerbet. Legöregebb húgom, mikor férjhez ment, ő szerbhez ment. Na, az es mikor esszegyültünk ünnepségre, egy miatt mán kellett forszíroztuk.

A fenti narratívában a családban megjelenő szituatív kódváltás példáját említi az adatközlő, aki az egzogám házasságokra utal, amelynek hatására a család által használt „mi” kódot felváltja az „ők” kód (Gumperz 1982: 73; vö: Kontra 1999: 86), lassan pedig a család nagy része már szerbül vagy magyarul beszél otthon is, tehát a „mi” – „ők” szembenállás már nem a bolgár – szerb/magyar szembenállással fejezhető ki.

A bolgár nyelv elsajátításának folyamatára, illetve problémáira vonatkozik az alábbi két részlet, melyekben kifejezésre jut az adatközlő reflektálása saját gyerekeinek bolgár nyelvhez fűződő attitűdjére. A gyerekek számára a bolgár az egyik szülő anyanyelve, amelyet a szülő addigra már csak ritka alkalmakkor használ, amikorra gyerekei is megszületnek a 60-as években.

(20) **A2:** S akkor, mikor bevégezte a nyolc osztályt, de átlagba otthon csak magyarul beszélünk, vaj egyszer kérdeztek, há ezt hogy kell mondani bolgárul, de nem akartak, hogy törekedjenek bolgár nyelvet, de má nem akartak, akkor mit lehet csinálni? Vaj egy szót még értenek, amikor így valakivel elbeszélgetek bolgárul.

A következő részlet ugyanannak az adatközlőnek a közlése, már unokáinak bolgár nyelvvel való megismertetéséről az 1990-es évek végéről. Ekkorra már magyarról szerbre fordult a család legfiatalabbjainak nyelvi dominanciája.

(21) **A2:** Volt ilyen, s kacagták, akkor az nekik furcsa volt, hogy én mondtam nekik, kivált az unokáknak, mikor lenn voltak ott nálunk a tanyán, s én örökké valami olyan izét kitaláltam részikre, hogy kutatás az erdőben, hogy mivel találkozunk, s akkor ők mindjárt azt mondták: A šta je ovo, pa šta je to? [Ez micsoda, hát ez?] Pa šta je to na bugarskom? [Hát mi ez bolgárul?] Kako se kaže? [Hogy mondják?] S akkor én mondtam nekik. O, to je teško da zapamtim. [Ó, hát ezt nehéz megjegyeznem.]

A fenti részlet rávilágít arra, hogy az unokák életében is jelen van a bolgárság fogalma, s annak nyelvi vonatkozása, mint családjukhoz, elsősorban nagyapjukhoz csatolható jegy.

6. Identitás és nyelvi ideológiák

Több jel is arra mutat, hogy a székelykevei bolgárok nemcsak a magyar nyelv, de bizonyos mértékig a magyar etnikum irányába is asszimilálódtak. Ezt támasztja alá a már idézett 2011. évi népszámlálás keresztátláinak adata, miszerint a mikrorégióban, minden valószínűség szerint elsősorban Székelykeven, 91 személy vallja nemzetiségének a bolgárt, anyanyelvének pedig a magyart. A településen, magyarok és bolgárok között bolgárnak vallják magukat, azonban a tágabb környezetben gyakran a magyarsággal azonosulnak a székelykevei bolgárok. Borbély is felhívja a figyelmet arra, hogy „nyelvcserhelyzetben (...) az anyanyelv kategória használata nem egyértelmű” (2016: 67), ezt a dilemmát fejezi ki az adatközlő is:

(22) **A8:** Tudom, hogy bolgár vagyok, de magyarnak érzem magam.

Az alábbi részlet rámutat a látszatra ambivalens népszámlálási adatok hátterére:

(23) **A2:** Mind az unokák, a menyecink szerbek, s a család nem tud, csak szerbül, s aszontam én nekik, a fiaimnak es, s a menyecimnek, nem akarom hallani, hogy dedó vagy bábó, nagytata, s ezt felfogták, és egy se szólít másképp, s még nagyon is szeretik, hogy úgy hívnak.

Az adatközlő narratívájából kiderül, hogy az átfogó bolgár identitás mellett jelen van a magyar is, hiszen ragaszkodik hozzá, hogy ennek jegyeit is átörökítse az unokák generációjának. A bolgár *dedo*, *babo* 'nagyapa, nagyanya' és szerb *deda*, *baba* 'ua.' rendkívül hasonlóan hangzó lexémák, ezek helyett az adatközlő a magyar megszólítást várja el szerb nyelvű unokáitól. Az alábbi részlet adatközlője évtizedekig Németországban élt családjával, de igyekezett úgy nevelni gyerekeit, hogy azok magyarul tudjanak (Vukov Raffai – Raffai 2019):

(24) **B2:** Odahaza magyarul is, németül a gyerekekkel, ha úgy jött ki a szó. A gyerekek mind tudnak magyarul, a lányok írnak is.

Ebben az esetben sem a bolgár identitásjegy nyelvi elemét hagyományozzák leszármazottaikra az adatközlők, hanem a magyart. Ennek az oka mindenképpen abban is keresendő, hogy az írásra is alkalmas, kodifikált első nyelv a magyar volt és maradt a településen.

(25) **A2:** Hát vót még egy mérnököm, jó ismerősök vótunk, örökké bo magyarul beszélgettünk. [név], aszond, amikor veled találkozok, nehogy beszéljess szerbül velem, hanem csak magyarul, mert ő valahol Bácskából való volt. És na, ott ahul vártuk, hogy esszegyűjünk, hogy ezt a munkatársat nyugdíjba kikísérjük, hát ez a direktornak a szekretáricája, magyarul hogy mondják? (titkárnő) Titkárnő, aszongya nekem, olyan izé: [név], tu ne može da se priča na mađarskom. [név, itt nem lehet magyarul beszélni!] Mondom, zašto? Ja imam skim da razgovaram, evo pored mene [név], on želi kad god se sretnemo zajedno da govorimo ovo, mađarski. [miért? Nekem van kivel beszélgetnem, itt van mellettem [név], ő azt szeretné, ha izé magyarul beszélnék, amikor csak találkozunk.] Mondom neki: Ti koji jezik znaš?[Te milyen nyelvet ismersz?] Aszmongya, ő daktilograf izét végzett, és mondom, hát te, ne tudnál szerbül, te ugatnál. Jaj, de megsértődött, mondta a direktornak. Pa nisi zaslužila drugo, pa šta ima da se mešaš?[Hát, nem érdemeltél mást, mit kell beleavatkoznod?]

A fenti narratíva jól példázza azt az ideológiát, miszerint „X országban csak X nyelven beszélj!”, illetve: „Ha X állam kenyerét eszed, beszélj X nyelven!”, amelyre Kontra (1999: 87) számos közép-európai állam többségi beszélőjének példájával hívja fel a figyelmet (vö. még Laihonon 2001: 24). A történet azonban „jól” végződik, a felettes elveti a titkárnő „X országban csak X nyelven beszélj!” ideológia alapján történő diszkriminációját. Az adatközlőnek pedig lehetősége adódik értékként szembeállítani a többnyelvűséget az egynyelvűség ideológiájával. Ugyanakkor a fenti részlet identitásbeli jellegzetességeket is feltár: a bolgár anyanyelvű adatközlő adott beszédhelyzetben magyar identitásjegyeket mutat fel.

A bolgár identitásjegyek kifejeződésének egyik leggyakoribb módja azok magyar identitáselemekkel való szembeállítása. Mindez a vetélkedő szembenállás kölcsönösen jelen van a település magyar és bolgár lakosainál. Ebben a diskurzusban megjelenik a jó mód, a minőségesebb munkavégzés és egyáltalán a magatartásforma, mint presztízzsel bíró jegy.

(26) **A3:** Itt az utcában több bolgár volt, mint magyar és megmondva az őszinte, a bolgárok mindig jobb módba voltak. (...) mind jobb módújak, szorgalmasabb népek voltak, mint azok.

A vegyes házasságok idejében is előfordul még annak rosszallása, erre reflektál a bolgár adatközlő:

(27) **C2**: Nem kell, hogy számítson, nem kellene, hogy számítson, de még mindig: Hát bógárhoz *mész férjhez*?

A székeleykevei magyarok és bolgárok narratíváiban egyaránt előfordul a helyi bolgárok szándékosan ferdített megnevezése: *bogár*.

(28) **Tm**: A bolgárokkal jól megvoltak, ugye?

Ak: O, en nem is tudok rolluk.

Tm: Ők is magyarul beszéltek?

Ak: Igen, nem is tudtak bogárul. Az én ángyom, [név]nek hívták, a tesvéremnek a felesége, ő bogár vót, de nem volt Bolgárba, mint mi, mikor Magyarországon vagyunk, és beszélgetünk.

A (28) részletben egy magyar adatközlő lekicsinylően nyilatkozik a falubeli bolgárokról. A tudomásulvétel tagadásának gesztusát követi a lekicsinylő megjegyzés, amely kétségbe vonja a bolgárok bolgársághoz való tartozását, illetve valódi nyelvi kompetenciáját, hiszen a vajdasági magyarokkal szemben, akik jól beszélnek magyarul, a falubeli bolgárok nem beszélnek a Bulgáriában használt bolgár nyelvet.

Egy bolgár adatközlő elbeszélésével rávilágít a falu népének feszültségeire, amikor az etnikai identitás kerül a célkeresztbe, pontosabban a népnév csúfnévvé ferdítése:

(29) **A3**: Azért, mert nem mondták, hogy bolgár, hanem, hogy paltyane, az bolgárú úgy jött, hogy bolgárok. Másik azt mondta bogárok, másik: ezek a бүдös bogárok, akkó ne, így vót, amikó olyan irigy vót, nagyon irigyek vótak, s az a бүдös bogár, s mi meg, aki bolgár, olyan vót, azt mondtá, azok a cirik, hogy a csángók, s így vót a veszekedés, a háborúnál így ne, surolóztak.

A paultyánok anyanyelvükkel kapcsolatos vélekedései főként a mai bolgárhoz való hasonlóság, illetve eltérés körül mozognak. Sándoregyháza korábbi polgármestere, maga is paultyán nemzetiségű, amellet foglalt állást, hogy a paultyán nem azonos a bolgárral, ez egy másik nyelv. Kijelentését azzal indokolta, hogy Várnában megértették szerb nyelvű beszédét, ám amikor paultyánul kezdett beszélni, azt már nem (Nomachi 2016: 397–398, Janjatović 2010). Természetesen mindez nem megfelelő

érv abban a tekintetben, hogy egy-egy nyelv vagy nyelvváltozat összetartozását indokoljuk, azonban a fenti megfigyeléshez hasonlóan a székelykevei bolgárok is beszélnek. A településről három adatközlő gyermeke Bulgáriában tanult tovább, a 2000-es évek legelején lehetővé vált, hogy ösztöndíjjal bánáti bolgárok Bulgáriában tanulhassanak tovább. A képzés előtt 1–2 hónapot nyelvtanulással töltöttek Szófiában, s utána be tudtak kapcsolódni a felsőoktatási képzésekbe. Egyikük családot alapított Bulgáriában, ezáltal az adatközlő kapcsolatba került új bolgár családtagjaival.

(30) **C1:** bolgár a menyem onnan való, várnai

Tm: A régi bolgár tudást tudja használni?

C1: Nem, nem, jobban a szerbre, inkább ott az a bolgár öö kifejezések húznak a szerb nyelvre, a makedónra, a szerbre. Jobban szerbül értjük még az unokával is.(...) Én most is értek mindent, azt a bolgár nyelvet, azt a paltyánt, amit itten beszélnek. Nem az a bolgár, mint a bulgáriai, hanem az itteni bolgárok nyelve. Most is hogyha két idősebb személy összejön, megértem, csak nem forog a nyelvem, hogy beszéljem aztat.

Egy másik esetben a bolgár nagykövetségről érkeztek látogatók a faluba, a bolgár lakosok megállapították, hogy nem értik a Bulgáriából érkezettek beszédét.

(31) **A4:** És bejöttek bulgáriaiak, bolgárok, négyen vótak, de ott vótak [név]éknél, (...) de mondják, hogy nem értik meg egymást. Hát én mondom, én nem vagyok bulgár, én bolgár vagyok, de mondom, megértem.

A bulgáriai bolgár különbözősége gyakori téma, a (30) részlet szóhasadást is felszínre hoz, amelynek célja a különbözőség kifejezése: *bulgár* 'bulgáriai bolgár nyelv, *bolgár* 'bánáti bolgár vagy paltyán nyelv'. A nyelvi különbözőséggel kapcsolatos tapasztalataik megerősítik a székelykevei bolgárokban a különtartozást.

7. Revitalizációs törekvések

A székelykevei bolgárok számára nyilvánvalóvá vált, hogy a bolgár nyelv használata már nehezen feltámasztható, márpedig anélkül nem marad fenn ez a nyelv. Narratíváik azt szemléltetik, ahogy mikrokörnyezetükben

éppen elveszítik anyanyelvük túlélésének feltételeit. Az alábbi narratívák magukban foglalják azokat a tényezőket, amelyek gyakorisága, majd általánossá válása jelentősen hozzájárult a székelykevei bolgárok nyelvcseréjéhez.

(32) **A2**: Voltak bolgárok, pár család. Akkor ezekké, mikor találkoztunk, vagy egyik a másikához elmentünk, de mihelyt vót mán egy magyar köztünk, vagy szerb, akkó azzal nem beszélhattunk bolgáruul, hanem csak az a személy, amit tudott, magyarul vagy szerbül. Úgyhogy elég problémátikus, s ez miatt észrevettem soknak itten, akiknek itten a vezetőnevük bolgár, közbe ők, aszongya, értek, de nem tudok felelni. Ha apa, anya es bolgár paltyán-e vótak, de hogy lehetett azt elfelejtődeni? (...) Akkor én mentem a rokonsághoz, akiket tudtam, hogy bolgáruul tudnak – paltyán mondva – forszíroztam. Mondták: „Nem felejtetted el?” Mondom, hogy lehet elfelejteni.

(33) **C2**: Hát, van egy 4–5 fiúval jól vagyok, meg jó, a fiúk most már ők öregfiúk, ugye. Má unokájuk van. Beszégetünk, amikor találkozunk, de nem felejtünk el, nem tudom elfelejteni a bolgár nyelvet, csak kell gondolkozzak többször, hogy hogy mondjam, hogy fejezzem ki magamat, át köll fordítsam magyarra, mert magyarú könnyebb. A magyar meg a szerb nekem könnyebb, mint a bolgár. Ez a probléma.

A (32) és (33) részlet is arra mutat rá, hogy a beszélők az évek távlatából pontosan érzékelik a nyelvhasználati változások következményeit és súlyát. Metapragmatikai tudatosság jellemzi a beszélőknek azt a gyakorlatát, amikor az évtizedekkel korábbi nyelvi gyakorlatról lévén szó, említik a folyó beszélgetésbe más nyelvű beszélő bekapcsolódásával egy időben történő kódváltást: paultyánról magyarra vagy szerbre váltanak. Ugyanakkor metapragmatikai gyakorlatról van szó azokban az esetekben, amikor revitalizációs céllal kezdeményez valaki paultyán nyelvű kommunikációt a falubeli paultyánok valamelyikével, majd paultyánul folytatják a beszélgetést. A beszélőközösség alulról szerveződő, ún. grassroots típusú mozgalmi vezethetnek eredményre azokban az esetekben, amikor a közösség tagjai maguk indítványozzák a nyelvmegerősítő mozgalmat, a tapasztalatok szerint ezek csak akkor lehetnek eredményesek, ha az adott közösségi elit kezdeményezi (Fazakas 2010: 113). A következő narratíva rámutat az egyéni kezdeményezés példájára, amely egy lehetséges nyelvi revitalizációs folyamat fontos láncszeme lehet.

(33) **A2:** A [név] gyárban dógoztam Pancsován, s hallottam, hogy vannak Ivánováról is (*bolgárok*) Tudja hol van Ivanova? S elmentem a kaderovszkába, s má adjonak adatokat ezekről, akik dógoznak Ivanováról, hogy hol dógoznak, melyik szakaszba, ott a gyárba, s én mikó megtudtam, hogy kicsodák, melyik, hát megszólítam „Falmist! Dubra sutirna!” [Adj’Isten! Jó reggelt!] úgyhogy ők megfordútak, s nézik, aszongya hát, ki vagy te. Há mondom nekik, hogy ne, Székelen születtem, de má itt vagyok rég Pancsován, s hallottam, hogy az üzembe vannak sokan bolgárok Ivanováról, s meg akarom tudni, hogy bár velik es a gyárba beszélgessünk bolgárul az miatt, hogy ne felejtsük el, de hát mink, az idősek még. Hát úgy örültek, hazamentek, aztán én meg jártam Ivanovára s aszondja, ez az ember tozi toz čeleć znáj palcěnsć [ez az ember tud paltyánul]. Nekem meg az nagy öröm volt, hogy mégis, ne.

A fenti részletben kifejezésre jut a cél: *ne felejtsük el*. Emellett a szándékhoz kapcsolódó célzott réteg is megjelenik a szövegben: *mink, az idősek*. Mindemellett az adatközlő, a nyelvi revitalizációs folyamat alulról jövő ágense a folyamat módjára vonatkozóan is tesz megjegyzést: *beszélgessünk bolgárul*. Még egy fontos mozzanat, a motiváció is kitapintható a narratívában: öröm volt.

Bodó és Fazakas (2018) rámutat arra, hogy a revitalizációs folyamatba került nyelv pragmatikai, nyelvhasználati vonatkozásai megváltoznak a nyelvnek ahhoz az állapotához képest, amikor az a kommunikáció természetes eszközeként működött. Ekkor a nyelv nem mint a kommunikáció természetes eszköze, hanem egy megmentésre, megújításra, újrateljesítésre váró „érték” vehető számba, vele kapcsolatban nem azok a társadalmi mozgatóerők működnek, amelyek az elsődlegesen funkcionáló nyelvet működtetik és változtatják. A székelykevei bolgárok esetében az anyanyelv ujjaélesztése, újrahaználata minden intézményi kereten kívül van, egyéni, mikroközösségi erőfeszítés, amely az életútra való visszatekintés, értékelés folyamatában jelenik meg. Ebben a kontextusban az anyanyelv „elvesztése” deficitként jelenik meg az életút értékelésekor, illetve a gyermekkorra, ifjúkorra való visszaemlékezés attribútumaként is megragadható. Olyan gyakorlattá válik, amely valamikor a beszélők életének alapeleme volt, mára azonban már nem az. Heltai (2014: 141) felveti, miszerint egy kisebbségi nyelv újraélesztése főként elméleti lehetőség, a nyelvi rekonstrukció alapját nem képezheti a már feledésbe merült nyelvváltozat. A paultyán esetében is megfontolandó a különböző paultyán kétnyelvű közösségekben ma fellelhető nyelvi korpuszok, repertoárok felhasználása. Ugyanakkor a Bulgáriában használatos bolgár köznyelv felé történő

lehetséges távolságtartó elmozdulás is létrehozhat olyan revitalizációs konstrukciókat, amelyek nem példa nélküliek (vö: Bodó – Heltai 2018:514). Az ainu újraélesztésében rádióadás (Martin 2011: 62) indításával érték el jó eredményeket, ahol archív szövegek sugárzása mellett az ainu beszélők három típusa jelenik meg: idős anyanyelvi beszélők, olyanok, akik most tanulják a nyelvet, valamint akik számára az ainu ismerete szimbolikus tudás, az ainu kulturális közeg életük részét alkotja. Ahhoz, hogy ilyen típusú támogató kapcsolódások jelenjenek meg egy nyelv fennmaradásának érdekében, előnyös kulturális-gazdasági dimenziókat kell felszínre hozni az adott nyelvvel és kultúrával kapcsolatban.

Székelykeve bolgárai számos nyelvi-társadalmi mozzanatot megemlítenek, amelyek a nyelvi újraélesztés, frissítés szándékával jönnek létre:

(34) **C3:** A nagynénieim, ha meglátogatnak, mondom, hogy bolgárul beszéljenek, majd ha nem értek meg valamit, megkérdezem (...) Olyan, mint amikor a magyarok szerbül tanulnak, tudom a szavakat, csak nem forog úgy a nyelvem.

(35) **A2:** De most örökké törekedtem, hogy valahogy kombináljam vissza. Hát az sikerült, sokan mondják is vissza, hát te úgy beszélsz bolgárul, ahogy valamikor beszéltek, törekszek arra, hogy valahogy, bár ameddig még bírok beszélgetni.

8. Összegzés

A székelykevei bolgárok narratíváiban a bolgár nyelvű beszélgetések emléke legtöbbször ötven éves és annál régebbi történetekhez kötődik: az adatközlők gyerekkorához, az egy generációval idősebbek esetében pedig a gyereknevelés első éveit jelentik az élénk bolgár nyelvhasználat utolsó idejét. A székelykevei bolgárok nyelvcserejének különleges eleme, hogy mindez a térségben szigetmagyarságként jelenlevő, székely nyelvjárási elemeket használó – a magyar kisebbségen belül is kisebbségként számon tartott – magyar nyelvközösség hatására történt. A székelykeveiek letelepedésekor olyan nyelvi helyzet alakult ki, amelyben a magyar nyelv vált közlekedő nyelvvé, a bukovinai székelyek, más betelepített magyarok, valamint a bolgárok közötti kommunikáció eszközeként alakulhatott ki magyar nyelvi dominancia a bolgárok nyelvhasználatában is, mindez

pedig politikai és egyházi támogatással párosult. Párhuzamos példája ennek a folyamatnak a magyarországi bolgárok asszimilációja Lórév és környékének szerbségébe (Marinov 2000). Az elemzett narratívákban megjelenik a nyelv használatának egy újabb dimenziója is, a felelevenített vagy felébresztett nyelvtudás gyakorlása, a bolgár nyelv revitalizálása a kortársakkal történő beszélgetések alkalmával. Ebben az esetben a nyelv használata kevésbé spontán, tudatos életben tartása a cél, ezzel együtt egy időutazási mozzanatot is magában rejt ez a gyakorlat. A kívülálló szemlélő számára úgy tűnik, még az is megjelenik az okok között, hogy adatközlőink igyekeznek a revitalizáció gesztusával helyre billenteni azt a megállíthatatlan folyamatot, amelynek fontos láncszeme a nyelvtudás nemzedékről nemzedékre történő továbbörökítésének elmulasztása, illetve társadalmi okok miatti lehetetlensége.

Irodalom

- Bartha Csilla 2002. Kétnyelvűség, nyelvcseré: a kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei. In: Forray R. Katalin, Cserti Csapó Tibor (szerk.) *Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok* 6. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Romológiai Tanszék. 14–32.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bodó Csanád, Heltai János 2018. Mi a kritikai szociolingvisztika? Elmélet és gyakorlat. *Magyar Nyelvőr* 142 (4): 505–523.
- Bodó Csanád, Fazakas Noémi 2018. Enregistering authenticity in language revitalization. *Journal of Sociolinguistics* 22 (5): 1–25.
- Borbély Anna 2016. Fenntartható kétnyelvűség. *Magyar Nyelv* 112 (1): 63–73.
- Borbély Anna 2014. *Kétnyelvűség*. Budapest: L'Harmattan.
- Bugarski, Ranko 1995. *Jezik od rata do mira*. Beograd: Slovoграф.
- Dimić, Ljubodrag 1997. *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941 II*. Beograd: Stubovi kulture.
- Fazakas Noémi 2014. Újabb fejlemények a nyelvi revitalizáció kutatásában. *NyIrK* 58 (2): 155–164.
- Galamboš Tibor 2001. *Székykeve (Skorenovac). A falu története*. Kovin: LO Press.
- Gál Noémi 2010. *A nyelvi revitalizáció. Elméletek, módszerek, lehetőségek*. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- Gal, Suzan 2018. *A nyelv politikája. Nyelvi antropológiai tanulmányok*. Nyitra: Nyitrai Konstatintin Filzofus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara.
- Giles, Howard, Johnson, Patricia 1987. Ethnolinguistic identity theory: a social psychological approach to language maintenance. *International Journal of the Sociology of Language*, 68: 69–99.
- Gumperz, John J. 1982. *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Heltai János 2016. *Nyelvcseré és a nyelvi revitalizáció lehetőségei Moldvában*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Karabencheva, Katerina 2009. A bolgár kisebbség története. In: Jakab, Albert Zsolt–Peti, Lehel (szerk.) *Folyamatok és léhelyzetek – kisebbségek Romániában*. Kolozsvár: Kriterion – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 53–100.
- Kontra, Miklós 1999. “Don’t Speak Hungarian in Public” – A Documentation and Analysing of Folk Linguistic Rights. In: Kontra, M., Phillipson, R., Skutnabb-Kangas, T., Varady, T. (eds.): *Language: A Right and a Recourse*. Budapest: Central European University Press. 81–99.
- Laihonen, Petteri 2001. Multilingualism in the Romanian Banat: Elite and Everyday Language. In: Pasi Hannonen, Bo Lönnqvist, Gábor Barna (eds) *Ideologies Ethnic Minorities and Power*. Helsinki: Fonda Publishing. 11–45.
- Njagulov, Blagovest 2009. A bolgár kisebbség múltja és jelene. In: Jakab, Albert Zsolt – Peti, Lehel (szerk.) *Folyamatok és léhelyzetek – kisebbségek Romániában*. Kolozsvár: Kriterion – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 41–52.
- Nekvapil, Jiří 2003. Language biographies and the analysis of language situations: on the life of German community in the Czech Republic. *International Journal of the Sociology of Language* 162: 63–83.
- Nomachi, Motoki 2016. The Rise, Fall and Revival of Banat Bulgarian Literary Language: Sociolinguistic History from the Perspective of Trans-Border Interactions. In: Kamusella, Tomasz, Nomachi, Motoki, Gibson, Catherine (eds.): *The Palgrave Handbook of Slavic Languages, Identities and Borders*. London: Palgrave Macmillan. 394–428.
- Skutnabb-Kangas 1996 Language and demands for Self-Determination, In: Donald Clark, Robert Williamson (eds.): *Self-Determination: International Perspectives*. St. Martin’s Press, 124–140.
- Vasić, Slobodan 2016: *Rodni identiteti u intersekciji sa etničkim i religijskim: na primeru istraživanja Banatskih Bugarki u Srbiji, Rumuniji i Bugarskoj*. ACIMSI. Doktori disszertáció
- Janjatović, P. 2010. Palčenski jezik odlazi u zaborav. *Novosti* 2010. 08. 17. = <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/reportaze/aktuelno.293.html:296590-Palcenski-jezik-odlazi-u--zaborav>
- Marinov Iván 2000. Balkán-koktél, Magyarország. Hogyan válnak bolgárok szerbbé Magyarországon? *Kritika*, 7. 13–17.
- Márku Anita 2011. „Po zánkárpátszki”: kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben. Ungvár: „Líra” Poligráfcentrum.
- Martin, Kylie 2011. Aynu itak: on the road to Ainu language revitalization. *Meia and Communication Studies*. 60: 57–93.
- Nikolin, Svetlana (szerk.) 2008. *Palčeni u Banatu. XXI vek. Forum za proevropsku komunikaciju*. 3. Evroregionalni centar za razvoj društva u multietničkim sredinama Pančevo: „In media res”.
- Penavin Olga, Matijevics Lajos 1980. *Székely szójegyzék*. Újvidék: Magyar Nyelv Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
- Sikimić, Ljiljana 2008. Bugari Palčani: Nova lingvistička istraživanja. In: Nikolin,

Svetlana (szerk.). *Palčeni u Banatu. XXI vek. Forum za proevropsku komunikaciju*. 3. Evroregionalni centar za razvoj društva u multietničkim sredinama Pančevo: „In media res”,. 22–30.

Szabadka Gyula 1936. *Skorenovac* története. Kovin: R. Oberläuter.

Valcheva, Penka 2019. Learning the Palken Language as an official Dialect of the Banatian Bulgarians. *Knowledge International Journal*, 34 (6): 1671–1675.

Vukov Raffai Éva – Raffai Judit 2019. A mobilitás jegyei székhelykevei narratívákban. In: Borsos Eva, Horák Rita, Kovács Cintia, Namesztovszki Zsolt (szerk.) *Mobilitás. A Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar tudományos konferenciájának tanulmánygyűjteménye*. Szabadka: Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar. 204–210.

RZS2 = Republički zavod za statistiku 2013. Veroispovest, maternji jezik i nacionalna pripadnost. Podaci po opstinama i gradovima. Religion, mother tongue and ethnicity. Data by municipalities and cities. Beograd. Belgrade. Republički zavod za statistiku. Statistical office of the Republic of Serbia = https://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Knjiga4_Veroispovest.pdf

RZS1 = Republički zavod za statistiku 2012. Nacionalna pripadnost. Podaci po opstinama i gradovima. Ethnicity Data by Municipalities and Cities. Beograd. Belgrade. Republički zavod za statistiku. Statistical office of the Republic of Serbia = <https://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Nacionalna%20pripadnost-Ethnicity.pdf>

A kétnyelvűségkutatás eredményeinek megjelenése a kárpátaljai és a magyarországi középiskolai oktatásban¹

I. Bevezetés

Az elmúlt évtizedek során a magyarországi és a határon túli nyelvészeti kutatások terén is komoly figyelem övezte a határon túli magyar nyelvváltozatok alakulását (ezzel kapcsolatosan lásd pl. *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* sorozat köteteit. Csernicskó, 1998; Göncz, 1999; Lanstyák, 2000; Szépfalusi–Vörös–Beregszászi–Kontra, 2012; Fancsaly–Gúti et. al 2016; Péntek–Benő, 2020), illetve az azokban megmutatkozó államnyelvi hatásokat. Az ehhez kapcsolódó kutatások jelentős része a szókölcsönzésekkel és azok különböző aspektusaival foglalkozott, de természetesen gazdag szakirodalom áll a kutatók rendelkezésére más kétnyelvűségi jelenségek (névhasználat, kódváltások, pragmatikai eltérések stb.) vizsgálatával kapcsolatosan is.

A témakörrel kapcsolatosan megjelent írások jelentős részében a szerzők annak a fontosságát is kiemelik, hogy a minden szintésre kiterjedő adekvát kommunikáció elérése céljából kiemelkedő fontossága van a nyelvi és nyelvhasználati tudatosságnak, amely kétséget kizáróan szoros összefüggést mutat az iskolai anyanyelvoktatás milyenségével, valamint az iskolában oktató tanárok nyelvszemléletével, nyelvi előítéleteivel is (erről lásd pl. Jánk, 2019). Azzal kapcsolatosan viszont már meglehetősen kevés kutatás foglalkozott, hogy a kétnyelvűségkutatás eredményei milyen formában és mennyiségben jelennek meg a kárpátaljai és a magyarországi középiskolai oktatásban.

¹ A tanulmány első megjelenése: Gazdag Vilmos 2023. A kétnyelvűségkutatás eredményeinek megjelenése a magyarországi és a kárpátaljai magyar középiskolai oktatásban. *Acta Academiae Beregsasiensis Philologica* (2)1:161–181. A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia 153/20/2022/HTMT Domus Hungarica ösztöndíjprogram keretében készült.

Jelen írás célja tehát a fentebb említett hiányra való reakcióként a kárpátaljai és a magyarországi tantervek és tankönyvek kétnyelvűségkutatással kapcsolatosan megjelenő anyagainak az áttekintő elemzése, illetve a két ország tekintetében jelentkező sajátosságok bemutatása.

II. Néhány gondolat a határon túli magyar nyelvű oktatás jellegéről és szerepéről

A kisebbségi anyanyelvi iskola valamilyen formában és mértékben mindig kétnyelvű, és bár az iskola megköveteli az államnyelv ismeretét, módszeresen, idegen nyelvként, második nyelvként nemigen oktatja (Péntek, 1995, 83. o.), annak ellenére sem, hogy a kisebbségi nemzetrészek alapvető nyelvi célként a funkcionális kétnyelvűség (Lanstyák, 1996, 11–15. o.), illetve az anyanyelvi dominancia elérését és megőrzését, valamint az anyanyelv köznyelvi változatának elsajátíttatását (Misad, 2020, 251. o.) határozzák meg.

„A magyar iskolai anyanyelvi oktatást/nevelést (Magyarországon és a szomszédos államokban egyaránt) ma is nagyrészt az öncélú nyelvtanítás jellemzi, ami a standard nyelvi ideológia miatt lingvicizmust eredményez (Kontra, 2008, 7. o.), s ezáltal „a magyar iskolarendszer nem kiegyenlíti a belépő tanulók közötti, eltérő szocializációból fakadó hátrányokat, hanem növeli” (Sándor, 2018, 188. o.). Amint azt Beregszászi Anikó (2009, 21. o.) is hangsúlyozta, az anyanyelvoktatás korábbi negatív hatásait csak úgy lehet megszüntetni „ha a pedagógusképzés és -továbbképzés a szakmailag (nyelvtudományi módszerekkel alátámasztott) és didaktikailag megalapozott szemléletet és módszereket közvetíti a jövő oktatói felé; illetve ha az oktatás irányítói olyan tantervekkel, tankönyvekkel és oktatási segédletekkel, módszertani útmutatókkal látják el őket, melyek nem a nyelvi alapú diszkriminációt éltetik tovább, nem nyelvművelői babonákat terjesztenek, hanem ismereteket és hasznosítható tudást közvetítenek”.

Különösen fontos szerepe van a változásnak a határon túli magyar kisebbségi közösségek esetében, ahol a kisebbségi lakosság döntő többsége a lakóhelyük államnyelvi kölcsönszavakkal színesített nyelvváltozatát sajátítja el először (Dudics Lakatos, 2018, 112. o.), s az általuk használt nyelvváltozatokkal „legalább két presztízsváltozat áll szemben. az idegen államnyelv és a magyar anyanyelvi sztenderd” (N. Császi, 2018, 45. o.), s lényegében „az anyanyelvi iskola az egyetlen olyan hely, ahol a kisebbségi magyarság anyanyelvének szinte minden változatával megismerkedhet és begyakorolhatja használatukat (Lanstyák, 1991, 39. o.).

Így az iskolákban oktató (s nem csak a magyar szakos) tanároknak „kiemelkedő szerepe van abban, hogy milyen lesz a felnövekvő generációk nyelvről, nyelvváltozatokról, nyelvhasználatról kialakított képe” (Lőrincz, 2020, 225. o.). Egyáltalán nem mindegy ugyanis az, hogy az említett pedagógusok miként nyilatkoznak ezekről a kérdésekről (Beregszászi–Dudics Lakatos, 2022), hiszen a pedagógusok véleménye tükröződik a tanítványaik megnyilvánulásaiban is (Dudics Lakatos, 2020).

III. A kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés alakulása

Az 1990-es évektől kezdődően számos tudományos kutatás bizonyította az olyanfajta felcserélő szemlélet eredménytelenségét, melynek során nem tudatosítják a diákokban saját regionális nyelvváltozataik jellegzetességeit, értékeit, hanem mindent a magyar(országi) standard nyelvváltozat normáihoz mérnek, s mindazt, ami nem egyezik ezzel az eszménnyel, stigmatizálják (Beregszászi, 2011, 33. o.). Ezzel egyidejűleg „a nem-standard nyelvi jegyeket használó gyermeket megbélyegző iskola azt üzeni a gyermeknek, hogy az a közösség, amelyből érkezett, az a kultúra, amit környezete képvisel, értéktelen, megbélyegzett, szégyellnivaló” (Csernicskó, 2008, 111. o.).

„A kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés megújításának folyamata szorosan összefügg a kárpátaljai magyar közösség nyelvi helyzetének, nyelvhasználatának, nyelvi attitűdjeinek, anyanyelvi oktatásának tudományos igényű vizsgálatával, aminek kezdetei az 1990-es évek második feléig nyúlnak vissza” (Beregszászi–Dudics Lakatos, 2023, 12. o.) Az anyanyelvi nevelés reformjának megindulása leginkább az 1995-ös ungvári Élőnyelvi Konferenciához, valamint Csernicskó Istvánnak, A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén című sorozat első köteteként megjelent A magyar nyelv Ukrainában (Kárpátalján) című monográfiájához, a kárpátaljai magyar nyelvi tervezés első koncepciójának megalkotása pedig a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola szakembereinek nevéhez köthető.

Ahogy arra Dudics Lakatos Katalin (2021, 346. o.) is felhívta a figyelmet „a kárpátaljai nyelvi tervezés, oktatástervezés legnagyobb sikere az az anyanyelvoktatási reform, melynek eredményeként 2005-ben egy olyan magyar nyelv tanterv lépett érvénybe Kárpátalja magyar iskoláiban, mely a hozzáadott szemléletet szem előtt tartva alakította az anyanyelv oktatását az általános (5–9.) és a középiskolai (10–12.) osztályokban”. A kárpátaljai magyar anyanyelvoktatási reform csúcspontjaként 2017-ben a II. Rákóczi

Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola magyar tanszékén készült leírás révén „sikerült megváltoztatni a kárpátaljai magyar középiskolai magyar nyelv érettségi követelményrendszerét, tartalmát és formáját”, illetve elérni azt, hogy „a kárpátaljai magyar gyerekek magyar nyelv érettségi vizsgáját megfeleltessék a magyarországi magyar nyelv és irodalom középszintű érettséginek” (Beregszászi–Dudics Lakatos, 2023, 38–39. o.; 2019, 151. o.).

2018-ban egy új, az addig elért pozitív eredményeket teljesen elvető középiskolai magyar nyelv és (integrált) irodalom tanterv és az ez alapján készült tízedikes magyar nyelv tankönyv jelent meg, amely lényegében visszatér az előíró, felcserélő szemléletű anyanyelvoktatáshoz, s így alapvetően figyelmen kívül hagyja mind az anyanyelvi oktatásmódszertan, mind pedig a nyelvtudomány utóbbi húsz évének az eredményeit (Beregszászi, 2021, 97–106. o.).

Ráadásul mindeközben a kárpátaljai magyar nyelvi oktatásnak a független Ukrajna létrejötte óta folyamatosan szembe kell néznie azon nyelv- és oktatáspolitikai döntésekkel (ezekről lásd Csernicskó–Tóth, 2021) is, amelyekkel az ukrán államapparátus „a nemzetiségi kisebbségek, köztük a magyar tannyelvű oktatás teljes felszámolását, a kárpátaljai magyar nemzetiség fokozatos beolvasztását célozta meg” (A. Jászó, 2009, 16. o.). A 2015 végétől kezdődő időszakban elfogadott törvények és jogszabályok teljesen új, az ukránosítás irányába terelték az ukrán nyelvpolitikát, mely olyan törvényekben csúcsosodott ki, mint például a 2017-ben elfogadott új oktatási törvény, vagy a 2019-es új államnyelvi törvény (Csernicskó, 2022, 72–84. o.).

IV. A kétnyelvűségkutatás eredményei a középiskolai oktatásban

Amint arról fentebb már szót ejtettünk, mind a magyarországi, mind a határon túli (s így természetesen a kárpátaljai) középiskolai anyanyelvoktatás évtizedeken át erősen előíró jellegű volt (Perjés–Vass, 2008), s csak lassú folyamatként lezajló dominanciaváltás révén mozdult el a leíró jelleg és a funkcionális, szociolingvisztikai szempontokat is érvényesítő anyanyelvoktatás irányába, s járult ezáltal hozzá az iskolai keretek között fellépő nyelvi stigmatizáció mértékének a csökkenéséhez (a nyelvi stigmatizáció kapcsán lásd pl. Kontra, 2009).

A továbbiakban arra teszünk kísérletet, hogy áttekintsük, miként is jelentek meg a kétnyelvűségkutatás eredményei a tantervekben és a hozzájuk kapcsolódó tankönyvek tananyagtartalmában.

IV.1. A magyarországi helyzet

a) A nemzeti alaptantervek

Az 1995-ös Nemzeti Alaptanterv (a továbbiakban NAT) két helyen említi a nyelvváltozatok kérdéskörét. elsőként a 6. évfolyamnál a köznyelv, szaknyelv és irodalmi nyelv megkülönböztetésénél, másodsor pedig a 10. évfolyamnál a nyelvi rétegződésénél. A 2003-as NAT a következőket írja a nyelvváltozatok kapcsán az 5–6. évfolyam számára előírtakban. „Különbő nyelvváltozatokat képviselő konkrét példák alapján a nyelv és a nyelvhasználat rétegzettségének a megtapasztalása, felismerése (különösen a szókincs területén); illetve még általánosabban határozza meg 9–12. évfolyam ismereteit „A nyelvhasználatnak társadalmi jelenséggé váló (szociolingvisztikai) szemlélete, a kommunikációs események és a szövegalkotás önálló elemzése-értékelése az elsajátított (szövegtani, jelentéstani-pragmatikai, stilisztikai, retorikai) ismeretek kreatív alkalmazásával.”

Nagyjából ugyanezen megfogalmazásokat találjuk a 2007-es NAT szövegében is. A 2012-es NAT egyrészt az 5–8. évfolyamnál a nyelvi sokszínűség, nyelvi tolerancia témakörén belül a nyelvváltozatok, nyelvjárások, illetve a Magyarországon élő nemzetiségek nyelve, nyelvhasználatuk kérdésköréről, másrészt pedig a 9–12. évfolyamnál a nyelvi változás témakörén belül a nyelvváltozatok, nyelvjárások, valamint a határon túli magyar nyelvhasználatról ejt szót. A fent leírtak alapján talán jogos lehet az a kérdés, ”hogya „az 1995-öst követő Nemzeti alaptantervek vajon újnak tekinthetők-e (tehát számozandók. 1., 2., 3.), vagy lényegében egy NAT létezik, melynek különböző változatai vannak?” (Kaposi, 2012, 5. o.). A 2020-as NAT az előzőekhez képest picit konkrétan fogalmaz, s 5–8. évfolyam vonatkozásában azt mondja, hogy a tanuló „megfigyeli, elkülöníti és funkciót társítva értelmezi a környezetében előforduló nyelvváltozatokat (nyelvjárások, csoportnyelvek, rétegnelvek)”, míg a 9–12. évfolyamnál arról szól, hogy a tanuló „az anyanyelvről szerzett ismereteit alkalmazva képes a kommunikációjában a megfelelő nyelvváltozat kiválasztására, használatára”.

b) A kerettantervek

A NAT különböző változatainak áttekintése alapján elmondhatjuk azt, hogy a magyarországi iskolák tanulói számára a nyelvváltozatok témaköre kapcsán lehetőség nyílna arra is, hogy a kétnyelvűségkutatás eredményeivel részletesebben is megismerkedjenek. De nézzük, hogy miként is realizálódnak ezek az utóbbi két alaptantervhez kapcsolódó kerettantervek anyagaiban.

A 2012-es alaptanterv általános iskola 5–8. évfolyamára szóló magyar nyelv és irodalom tantárgy kerettanterve az alábbiak szerint fogalmaz a nyelvváltozatokhoz kapcsolódó fejlesztési követelményekről. „Nyelvhasználatunk, a környezetünkben lévő nyelvváltozatok néhány jellemzőjének megfigyelése, megnevezése”, de kitér a Magyarországon élő nemzetiségek nyelvére és nyelvhasználatára is, vagyis lehetőséget nyújt a kétnyelvűség témakörének az érintésére is. A gimnáziumok 9–12., 7–12. és 5–12. évfolyama, illetve szakközépiskolák 9–12. évfolyama számára készült kerettantervekben viszont a nyelv területi tagolódásánál már konkrétan is megjelenik a kétnyelvűség, kettősnyelvűség, kevertnyelvűség kérdésköre, valamint a „határon túli magyar nyelvhasználat főbb adatai, tendenciái” témakör is, ami természetesen a kétnyelvűség kutatás eredményeinek a felhasználásával valósítható meg. A 2020-as alaptantervhez kapcsolódó, az általános iskola 5–8. évfolyama számára készült kerettanterv lényegében csak megfogalmazásában változtatott a korábbihoz képest, itt ugyanis a tanuló környezetében előforduló nyelvváltozatok azonosítása jelenik meg fejlesztési feladatként. A gimnáziumok 9–12. és 7–12. évfolyama számára készült magyar nyelv és irodalom kerettantervben sincsenek jelentős változások, a nyelv rétegződése témakörnél külön fejezet keretei között tárgyalja a magyar nyelv határon túli helyzetét (Nyelvünk helyzete a határon túl), s kapcsolódó fogalmakként említést tesz a kettősnyelvűség, kétnyelvűség, kevert nyelvűség; nemzetiségi nyelvekről is.

c) A kétnyelvűség témaköre a tankönyvekben.

A kétezres évek derekán Kerber Zoltán még arra hívta fel a figyelmet, hogy az általános és középiskolai nyelvtan tankönyvekben a kommunikációs képességek fejlesztése továbbra is csak másodlagosan, a leíró nyelvtan túlsúlya mellett jelenik meg (Kerber, 2005, 107–119. o.). Természetesen az azóta kidolgozott alap- és kerettantervek, illetve a hozzájuk készült tankönyvek számos pozitív változást hoztak. A tankönyvjegyzékben szereplő kiadványok nagy számára való tekintettel, a korábbi év(tized) ek tankönyveinek teljes körű számbavételére egy ilyen írás keretei között nyilvánvalóan nincs lehetőség, ezért csak a 2012-es és 2020-as NAT-hoz kapcsolódó tankönyvek kétnyelvűséggel foglalkozó anyagait tekintjük át az 5–12. osztály vonatkozásában. Azokkal a tankönyvekkel, amelyekben a téma nem kerül érintésre, nem kívánunk foglalkozni.

A TKV/2445-7/2022 engedélyszámú, Sápiné dr. Bényei Rita által fejlesztett *Magyar nyelv tankönyv* 8. a nyelvek osztályozásánál a nyelvi változás kapcsán a szociolingvisztikai kutatásokkal egybevetően azt hangsúlyozza, hogy „*A nyelv, így a mi anyanyelvünk is változik, de nem*

tud sem romlani, sem javulni. minden nyelv egyformán jó mindaddig, amíg kielégíti a beszélői közösség kommunikációs igényeit, és amíg a beszélők megértik egymást.” (90. o.), s kiegészítő olvasmányként Bakró-Nagy Marienne *A jövő a múltból tekintve. A magyar nyelv a határon innen és túl* című írását ajánlja.

A TKV/6-7/2023 határozattal engedélyezett, Sápiné dr. Bényei Rita, dr. Dobi Edit által fejlesztett és *Magyar nyelv Tankönyv 8. a Nyelvtörténet, nyelvemlékek* fejezetnél az 1920-tól napjainkig datált újabb magyar kor kapcsán tesz említést a határon túli magyar beszélőkről, kiemelve arról, hogy „kisebbségbe kerültek, többnyelvűvé váltak” (108. o.), viszont itt elszalasztja azt a lehetőséget, hogy a regionális nyelvváltozatokra jellemző államnyelvi kölcsönszavakról is említést tegyen, s ehelyett egyből a nemzetközi szavakra tér át.

A TKV/3171-8/2020 engedélyszámú, Kurucz István által fejlesztett *Magyar nyelv Tankönyv a 9. évfolyam számára* egy helyen tesz említést a kétnyelvűség fogalmáról, s itt sem a klasszikus kétnyelvűség, hanem jelnyelvi beszélők kapcsán, kiemelve azt, hogy „*Ezek a beszélők rendszerint kétnyelvűek. a hangzó beszéd írott változatát ugyanúgy elsajátítják, mint a jelnyelvet.*” (80. o.).

A TKV/356-7/2022. engedélyszámú, Dr. Pomozi Péter és Katona József Álmos által fejlesztett *Magyar nyelv II. tankönyv* A nyelv mint változó rendszer című fejezetében külön alfejezet foglalkozik a nyelvek egymásra hatásával, a szókincs és a nyelvtani rendszer változásaival, s kiemeli azt, hogy „történelem során egymás mellé kerülő nyelvek érintkező sávjában kétnyelvű közösségek alakulhatnak ki, és ezek nyelvei erősen hatnak egymásra. Ha az érintkező nyelvek között nincs rendkívüli kulturális vagy hatalmi túlsúly egyik vagy másik javára, akkor igazik kölcsönhatások alakulnak ki köztük, azaz mindkét nyelv hat a másikra.” Ehhez kapcsolódóan említésre kerülnek a román és az ukrán nyelvben meghonosodott kölcsönszavak (20. o.), illetve az is, hogy a kisebbségi nyelvi helyzet közepette az államnyelvek (román, szlovák, szerb, stb.) fokozottan hatnak a magyarra, s „ennek jelentős számú, régióként eltérő kölcsön szó lett az eredménye” (123. o.). A tankönyv szót ejt a kétnyelvűség eseteiről, megkülönböztetve a hozzáadó és a felcserélő kétnyelvűség, valamint a kettősnyelvűség fogalmát (104–105. o.). A két- és többnyelvűség fogalma megjelenik a nyelvpolitika témakörénél is, a szerzők ugyanis felhívják a figyelmet arra is, hogy „*A legnagyobb szükség nyelvpolitikára olyan nyelvek esetében van, amelyek kisebbségi helyzetben vannak egy vagy több államban, beszélők tehát kétnyelvű vagy többnyelvű környezetben élnek*” (117. o.). Ugyanezen

fejezetben belül az asszimilálás, a nyelvvesztés és a nyelvcsere fogalmát is megtalálhatjuk (118.o.). A magyar kisebbségek nyelvi helyzete és kilátásai. Kétnyelvűségi formák című fejezetben lényegében megismétlésre kerülnek a fentebb már említett szociolingvisztikai fogalmak, viszont kiegészítésként megjelenik az asszimiláció és a disszimiláció főbb sajátosságait bemutató táblázat (123. o.). A tankönyv végén található Fogalomtárban számos más szociolingvisztikai fogalom mellett megtalálhatjuk az említett fogalmak meghatározásait is.

A TKV/69-10/2018 engedélyszámú, dr. Aczél Petra, dr. Forró Orsolya, dr. Hegedűs Attila, dr. Pelczér Katalin által fejlesztett *Magyar nyelv II. tankönyv* a Nyelvi identitás témakörén belül elsőként a határon túli magyarok fogalmát tisztázza. „*Határon túliaknak nevezzük azokat a magyarokat, akik a történelmi határváltozások során maradtak az anyaországon kívül*” (27. o.). A nyelvi identitás és a többnyelvű környezet összefüggéseit bemutatva a kétnyelvű személyeket is definiálja. Ez alapján „*A beszédtevékenységükben két nyelvet beszélők a kétnyelvűek*” (28. o.). Ugyanakkor a többnyelvű környezetet a nyelvhasználat beszűküléseként és a kifejezési lehetőségek szegényedéseként értelmezi, azzal magyarázva ezt, hogy a nem anyanyelvi képzésben részesülő személyek az elsajátítandó fogalmak egy részét csak a képzés nyelvén sajátítják el, s így szakmai kérdésekben is inkább ezen képesek a megnyilatkozásra. A Haladóknak szóló részben Péntek János. Anyanyelv és identitástudat (2010) című írásának egy részlete alapján a tanulók részletesebben is megismerkedhetnek a hozzáadó és a felcserélő kétnyelvűség fogalmával és főbb sajátosságaival (30. o.).

A TKV/248-7/2022 engedélyszámú, Hargittay Gergely által fejlesztett *Magyar nyelv II. tankönyv* az előzőként bemutatott kiadványhoz hasonlóan határozza meg a kétnyelvűség fogalmát (32. o.). Nyelv és társadalom viszonyáról című fejezetében kiemeli, hogy. „*A hazánkban élő nemzetiségek és a Kárpát-medencei magyar közösségek kétnyelvűek. anyanyelvük mellett az adott állam nyelvét is beszélik – igaz, nem ugyanolyan szinten. Ebből az egyik az anyanyelv, a másik az államnyelv (kisebbségi helyzetben), a harmadik pedig egy világnyelv ismerete. A két- és többnyelvűség előny, ezt hirdeti az Európai Unió, amely az 1 + 2 nyelv használatát tartja kívánatosnak*” (87. o.). A tankönyv arra is felhívja a figyelmet, hogy „*A világ lakosságának többsége két- vagy többnyelvű*”, s szót ejt az egyéni és a közösségi kétnyelvűségről, kitérve arra is, hogy az egymásra folyamatosan ható nyelvekben, elsősorban a szókincsben, kontaktusjelenségek jönnek létre, „*melyek tanulmányozása a kontaktológia nyelvészeti tudományágának témakörébe tartozik*” (104–105. o.). A

magyar nyelv helyzetének bemutatása során külön részben tárgyalja a határon túli magyar közösségek nyelvhasználatát, s ezen belül régióként csoportosítva példákat ad az államnyelvi eredetű kölcsönszavakra is (113. o.). A kétnyelvűség és kettősnyelvűség definícióját és típusait a Nyelv és társadalom témakörnél (97. o.), illetve a tankönyv végén található Nyelvi és kommunikációs enciklopédia anyagaiban is megtalálhatjuk (123. o.).

A TKV/63-15/2018 engedélyszámmal kiadott, s dr. Balázs Géza, dr. Forró Orsolya, dr. Hegedűs Attila, Szoták Szilvia által fejlesztett *Magyar nyelv 12. tankönyv* kétnyelvűséggel kapcsolatos anyagai megegyeznek az előzőként bemutatott, de megjelenésében későbbi 11. évfolyamos tankönyvben leírtakkal, így azok újbóli leírásától eltekintünk.

IV.2. Az ukrainai (kárpátaljai) helyzet

a) Az állami szabvány

Ukrajnában a magyarországi nemzeti alaptantervnek megfelelő, az oktatás irányvonalait alapjaiban meghatározó dokumentum az állami szabvány (державний стандарт). A magyarországi nemzeti alaptantervhez képest fontos különbség az, hogy Ukrajnában külön állami szabvány készül az alsó (2018-ban került elfogadásra) és a felső tagozat (2020-ban fogadták el), illetve a középiskolai osztályok számára (még nem készült el). A felső tagozat (5–9. évfolyam) vonatkozásában az állami szabvány a tanulók életkori sajátosságainak és szükségleteinek figyelembevétele mellett két külön ciklust különít el. az első az adaptációs ciklus, ide 5–6. évfolyam tartozik, a második az alaptárgyi képzés (7–9. évfolyam). Az állami szabvány szerves részét képezi az alaptanterv (базовий навчальний план), amely külön-külön határozza meg az ukrán nyelven, a kisebbségi nyelveken, az ukrán nyelven tanuló kisebbségi, a speciális nevelési igényű, illetve a speciális nevelési igényű kisebbségi tanulók órahálóját, s az egyes tantárgyak ajánlott óraszámait, s ugyancsak külön határozza meg ezen osztályok számára a kötelező tanulási eredményekhez kapcsolódó követelményeket, vagyis itt még érvényesül a differenciált oktatás elve, ami a külső független érettségivel, vagy a 2022-ben első ízben, de ugyanezen elven megvalósuló, s az egyidejűleg több tárgyat is magába foglaló nemzeti multitesztrel kapcsolatosan sajnos már nem mondható el (ezek diszkriminatív voltáról lásd pl. Orosz, 2010, 93–106. o.; Molnár, 2010, 188–190. o.; Séra, 2010, 168. o. stb.) A nyelvi képzés kapcsán az állami szabványban megjelenik a nyelvi jelenségek vizsgálata, többek között már az 5–6. évfolyamos tanuló képes kell, legyen megkülönböztetni az egyes nyelvi jelenségeket a saját és mások beszédében, illetve megmagyarázni azok lényegét. A 7–9. osztályos tanulók pedig már képesek kell, legyenek

elemezni az egyes nyelvi jelenségeket a szóbeli beszédben, a nemzeti irodalmi művekben, a médiaszövegekben, és következtetéseket vonni le az egyes nyelvi egységek működéséről és használatának megfelelőségéről.

b) Tantervek

A szovjet, azaz az 1991-et megelőző időszakban a kárpátaljai magyarok anyanyelvi ismereteihez kapcsolódó „tanterveket magyar nyelvből és irodalomból a Kárpátontúli Területi Pedagógus-továbbképző Intézet magyar kabinetjének módszerészei, vagy az ő megbízásukból iskolai tanítók és tanárok” állították össze, melyet akkoriban véleményezésre ukrán fordítás formájában Kijevbe is meg kellett küldeni (Fedinec, 2001, 73. o.). Természetesen ezen tantervekkel jelen írás keretei között nem áll szándékunkban foglalkozni, már csak azért sem, mert alapvetően grammatikaközpontúak, „a hangsúlyt az elméleti tudnivalók biflázására helyezik”, ezzel egyidejűleg „az irodalmi és a köznyelvet eszményi változatnak, követendő normának tekintik” (Beregszászi–Csernicskó, 1996, 31–32. o.), s így a funkcionalitást és a szociolingvisztikai szempontokat teljes mértékben figyelmen kívül hagyják.

Az ukrán oktatáspolitikai folyamatosan változó irányelvei, s a kárpátaljai magyar közösség nyelvtervezési és oktatásszervezési lépései új tantervek kidolgozását kívánták meg. A szociolingvisztika és a kétnyelvűségkutatás eredményeit elsőként figyelembe vevő tanterv az akkor bevezetésre kerülő 12 évfolyamos oktatási rendszerhez igazodva 2005-ben látott napvilágot, s minden évfolyam vonatkozásában élesen elkülöníti a beszéd és a nyelvtan, illetve a szociokulturális és gyakorlati-stratégiai tárgykörbe tartozó tananyagtartalmat. Az új tanterv a 10–11. évfolyamnál olyan témaköröket emelt be a középiskolai oktatásba, illetve az ez alapján készült, később megjelenő tankönyvekbe, mint például a szituatív (beszédhelyezethez igazodó) nyelvhasználat; a nyelv és a nyelvváltozatok fogalma; a nyelv változékonysága és viszonylagos állandósága; a nyelvváltozatok virtuális egyenlősége és aktuális egyenlőtlensége; a nyelvi alapú diszkrimináció és a nyelvi tolerancia, illetve „beépültek az oktatás tartalmába a helyi magyar nyelvváltozatok jellemző sajátosságai (nyelvjárási jellemzők, a nyelvi kontaktusok hatásai. kölcsönzés, kódváltás, pragmatikai sajátosságok), a magyar nyelv más változataihoz viszonyított hasonlóságai és különbségei” is (Beregszászi 2021. 92).

A következő tanterv, amely szemléletében megtartotta a korábbi változat irányelveit, 2010-ben került elfogadásra, amikor is az ukrán parlament határozata nyomán, – anélkül, hogy az eredeti koncepciónak megfelelően akár egyetlen 12. évfolyamos tanuló is érettségizhetett volna, – az ország

visszatért a korábbi 11 évfolyamos oktatási rendszerhez, s így a 2005-s tantervben három évfolyamra tervezett tananyagtartalmat két évfolyam tananyagává kellett összegyűjteni (Beregszászi, 2016, 165 o.).

Az ezt követő időszakok tantervei, melyek a Pedagógus-továbbképző Intézet munkatársai által, az előző tantervek évenkénti újraserkesztésével, s így az eredeti koncepciótól egyre inkább eltávolodó jelleggel készültek, s a minisztérium honlapján általában évszám nélküli formában kerültek megjelenítésre.

A 2018-as új integrált Magyar nyelv és irodalom tanterv alapvetően a magyarországi kerettantervekben megfogalmazottak szerint viszonyul a nyelvváltozatokhoz és a kétnyelvűséghez, s oktatandó tananyagként az alábbiakat határozza meg. „A határon túli magyar nyelvhasználat főbb adatai, tendenciái, a kétnyelvűség, kettősnyelvűség, kevert nyelvűség kérdései.” A tanterv így alapvetően figyelmen kívül hagyja azokat a nyelvi sajátosságokat, amelyekre a korábbi tantervek kiemelt hangsúlyt fektettek. Pozitív fragmentumként értékelhetjük azt, hogy az oktatás egyik feladataként határozza meg azt, hogy a tanuló „ismerje fel a kétnyelvűség előnyét”, bár ez – a tanterv szemléletéből fakadóan – nyilvánvalóan nem a kárpátaljai magyar közösség kétnyelvűségére vonatkozik. A 2018–19-es tanévtől kezdődően Ukrajna összes iskolájában az Új Ukrán Iskola program - NUS (НУШ - Нова Українська Школа) keretei között kezdtek el a tanulmányaikat az 1. évfolyamos tanulók. Az új, kompetencialapú oktatási szemlélet természetesen új tantervek kidolgozását is megkívánja. E szemlélet keretében eddig csak az 5–9. évfolyam számára készült el az új magyar nyelv tanterv, de mivel ez – a tananyagtartalom vonatkozásában – nem mutat az előző, 2018-as változathoz képest semmiféle eltérést, így várhatóan a középiskolai, 10–11. évfolyam számára majdan készülő tantervből is hiányozni fognak azok a nyelvészeti kutatásokon alapuló, s a helyi közösség nyelvhasználatához leginkább kapcsolódó témakörök, amelyek a 2005-s és 2010-s tantervvel egyetemben a múlt homályába veszttek.

Érdekességnek tekinthető az, a 2023 áprilisában felröppent hír², miszerint az ország legkésőbb 2027-től, – de a COVID-19 és az országban dúló háborús helyzet okán többször is bevezetésre kerülő online oktatásból fakadó hátrányok leküzdése céljával, a jelenléti oktatásra összpontosítva, akár már 2024-től – újra áttérhet a 12 éves középiskolai képzés bevezetésére. Hogy ezek a változások pontosan mikor és milyen formában fognak

2 <https://vseosvita.ua/news/shkoly-perekhodi-na-12-richnu-systemu-osvity-vzhe-u-2024-rotsi-88844.html>

megvalósulni, illetve, hogy miként fogják érinteni a kisebbségi nyelvek oktatásának helyzetét, azt egyelőre senki sem tudja megmondani.

c) A kétnyelvűség témaköre a tankönyvekben

A kárpátaljai magyar iskolák számára készült 5–8. osztályos tankönyvekben nem jelenik meg a kétnyelvűség témaköre, bár vannak olyan szociolingvisztikai témakörök, amelyek keretei között erre akár lehetőség is nyílt volna. Példaként említhető például Kótyuk István 2007-ben kiadott 7. évfolyamos magyar nyelv tankönyvének első fejezete a magyar nyelv helye a nagyvilágban címet viseli, s a magyart „Európában társtalan, rokonalanná szigetelődött nyelv”-ként határozza meg, amely „idegen nyelvek szoros gyűrűjében nemcsak megőrizte eredetiségét, hanem folyton színesedett, gazdagodott” (4-5. o.), ugyanakkor arról sem itt, sem a magánélet nyelvhasználata kapcsán (13-15. o.) nem tesz említést, hogy lennének határon túlon beszélt változatok is. A Perdukné Lator Ilona által szerkesztett 8. évfolyamos magyar nyelv tankönyv (2008) említést tesz a regionális köznyelvről, de azt „a nyelvjárások és a köznyelv egymásra hatásának eredményeképpen” (7. o.) létrejövő nyelvváltozatként határozza meg, arról nem ejtve szót, hogy az államnyelvi hatás alatt álló határon túli magyar nyelvváltozatokat ugyancsak regionális nyelvváltozatoknak kell tekintenünk.

A Perdukné Lator Ilona és Braun Éva által szerkesztett, s 2009-ben kiadott 9. évfolyamos *Magyar nyelv* tankönyvben a **szövegértés témakörénél** jelenik meg egy, a kétnyelvűségkutatás témaköréhez tartozó kérdéseket is érintő írás. A Dobos László gondolatai alapján összeállított szöveg *A magyar nyelv állapotáról határon innen és határon túl címmel az Egyetemi Fonetikai Füzetekben közölt írás* felhasználásával került összeállításra, melyhez a szerzők az alábbi kérdéseket társították. Mi a különbség a magyar nyelvnek államnyelvként és kisebbségi nyelvként való használata között? Hogyan jellemzi a kisebbségi helyzetbe került magyarság anyanyelvét és mit mond várható jövőjéről Dobos László író? Milyen helyzetben van szerinted a kárpátaljai magyarság anyanyelve? Fejtsd ki véleményedet! (13–15. o.)

Beregszászi Anikó 2010-ben megjelent 10. évfolyamos *Magyar nyelv, Stilisztika* tankönyve az első (s máig az egyetlen olyan) kárpátaljai magyar nyelv tankönyv, amely funkcionális szempontból, leíró jelleggel tekint a helyi magyar nyelvváltozatokra. A tankönyv a 9. lecke keretei között a kárpátaljai magyar nyelvhasználat sajátos jellemzői közül a névhasználati és megszólítási sajátosságokat, a kétnyelvűség nyelvi következményeit, a kölcsönszavak fogalmát és azok főbb típusai, valamint a társalgás során

végbemenő nyelvváltást és típusait a kétnyelvűségkutatás eredményeire alapozva, kellő tudományossággal, ugyanakkor a közérthetőség megtartása mellett mutatja be (59–70. o.). A fejezethez ezen kívül számos kreatív kommunikációs, illetve gyűjtési és megfigyelési feladat is társul.

Az új, Braun Éva-Zékány Krisztina-Kovács Burkus Erzsébet szerkesztésében 2018-ban napvilágot látott, 10. évfolyamos Magyar nyelv tankönyvben a szerzők a határon túli magyar nyelvváltozatokról sajnálatos módon, a Beregszászi Anikó-féle tankönyv vonatkozó anyagait figyelmen kívül hagyva, csak a Magyar hangrendszer nyelvjárási eltérései témakörnél tesznek említést, megjegyezve, hogy „nem beszélhetünk egységesen a kárpátaljai magyar nyelvjárásokról, mivel az egyes nyelvjárások között különbségek vannak mind a magánhangzó rendszer fonéma állománya, mind pedig az egyes magánhangzók megterheltsége és ejtÉsváltozata tekintetében. Hangtani szempontból összefogja őket az erős *i-zés* és *j-zés*, a felső nyelvvállású hosszú magánhangzók megrövidülése, a magánhangzók kiesése” (43. o.).

A 2019-es, Braun Éva-Zékány Krisztina-Kovács Burkus Erzsébet szerkesztette 11. évfolyamos Magyar nyelv tankönyv a kétnyelvűséggel kapcsolatos anyagait a fentebb már bemutatott, TKV_69-10-2018 engedélyszámú, dr. Aczél Petra, dr. Forró Orsolya, dr. Hegedűs Attila, dr. Pelczer Katalin által fejlesztett Magyar nyelv 11., illetve a TKV/248-7/2022 engedélyszámú, Hargittay Gergely által fejlesztett Magyar nyelv 11. tankönyvekből meríti. Megmagyarázhatatlan jelenségnek tekinthetjük viszont a tankönyvben A határon túli magyar nyelvhasználat főbb adatai, tendenciái, a kétnyelvűség, kevertnyelvűség kérdései. A nyelvváltozatot bemutató nyomtatott és elektronikus források tanulmányozása című fejezetcímet, melyhez a tankönyv nem kapcsol tananyagot (166. o.).

V. Összefoglalás

Amint az a fentebb leírtak alapján egyértelműen megmutatkozik, a kétnyelvűségkutatás eredményei megjelennek a középiskolai oktatás magyar nyelvi tananyagtartalmában is. A kérdéskör mind a magyarországi, mind a kárpátaljai anyanyelvoktatásban a felsőbb évfolyamoknál jelenik meg. Ugyanakkor, amíg a magyarországi Nemzeti Alaptanterv, a kerettantervek és a kapcsolódó tankönyvek vonatkozásában folyamatos gazdagodás jellemzi a kétnyelvűséggel és a határon túli nyelvváltozatokkal kapcsolatosan megjelenő anyagokat, addig a kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatásban egyfajta visszalépést figyelhetünk meg. Az új tantervek és a kapcsolódó

tankönyvek a hazai (kárpátaljai) nyelvi, s így a kétnyelvűségi helyzetet, illetve az államnyelvi hatás nyomán jelentkező nyelvi sajátosságokat is csak a magyarországi tükörből, a magyarországi tankönyvek anyagai alapján próbálják (ha egyáltalán próbálják!) meg a **kárpátaljai magyar** tanulók felé közvetíteni. A helyi magyar **közösség oktatási és nyelvhasználati jogait jelentős mértékben csorbító nyelv- és oktatáspolitikai döntések mentén** egyáltalán nem mindegy az, hogy mit és milyen formában közvetít az iskola a jövő generációi számára, ezért csak remélni lehet azt, hogy a jövőben megjelenő kiadványok következetesebben fogják kezelni a helyi nyelvhasználati sajátosságok kérdéskörét.

Irodalom

- A. Jászó Anna 2009. A magyar nyelv Kárpátalján. *Magyartanítás* (50)4: 15–16.
- Beregszászi Anikó 2009. Anyanyelv-oktatás hozzáadó (additív) szemléletben. a magyar nyelv tanterv kínálta lehetőségek. In: Karmacsi Zoltán és Márku Anita (szerk.) *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. Században*. Ungvár: PoliPrint. 20–25.
- Beregszászi Anikó 2011. A kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatás ideológiai és tantárgypedagógiai szemléletváltásáról. *Modern Nyelvoktatás* (17)1: 32–44.
- Beregszászi Anikó 2016. A magyar mint anyanyelv tantárgy tartalma a kárpátaljai magyar középiskolákban az ukrain és magyarországi érettségi rendszer tükrében. In: Gazdag Vilmos, Karmacsi Zoltán, Tóth, Enikő (szerk.) *Értékek és kihívások II. kötet. Történelem- és társadalomtudományok, oktatásmódszertan, irodalomtudomány*. Ungvár: Autdor-Shark. 163–169.
- Beregszászi Anikó 2021. *Alkalmi mondatok zongorára. A magyar nyelv oktatásának kihívásai kisebbségben*. Törökbálint: Termini Egyesület.
- Beregszászi Anikó–Csernicskó István 1996. A magyar nyelv változatai és stílusrétegei a kárpátaljai magyarnyelv-tankönyvekben. In: Csernicskó István, Váradi Tamás (szerk.) *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. A 8. Élőnyelvi Konferencia előadásai. Budapest, 29–38.
- Beregszászi Anikó–Dudics Lakatos Katalin 2019. Utak és tévutak az anyanyelvi nevelésben a kárpátaljai magyar középiskolákban. In: Csernicskó István–Márku Anita (szerk.) *A nyelvészet műhelyeiből. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból V*, Ungvár: Autdor-Shark. 150–164.
- Beregszászi Anikó–Dudics Lakatos Katalin 2022. A nyelvi tolerancia alakításának lehetőségei. Nyelvi nevelés a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán. *Magyar Nyelv* (118)4: 407–418.
- Beregszászi Anikó–Dudics Lakatos Katalin 2023. *Huszonkettő. A kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés 22 évének története*. Termini Egyesület, Törökbálint.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó István 2008. Új szemlélet – régi reflexek. Hogyan tehetjük hatékonyabbá a magyar anyanyelvi nevelést? In: Csernicskó István és Kontra Miklós (szerk.) *Az üveghegyen innen. Anyanyelvváltozatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés*.

- Ungvár–Beregszász: PoliPrint Kft., II. Rákóczi Ferenc KMF. 105–147.
- Csernicskó István 2022. *Az ukrainai többnyelvűség színe és fonákja*. Méry Ratio – Kisebbségekért - Pro Minoritate Alapítvány.
- Csernicskó István, Tóth Mihály 2020. A kárpátaljai magyar közösség nemzetiségi és nyelvi jogai. Kárpát-medencei kisebbségjogi kalauz. Nemzetpolitikai Államtitkárság.
- Dudics Lakatos Katalin 2018. „...én is nyelvjárásban beszélek”. *Anyanyelv-pedagógia* (XI)2 112–114.
- Dudics Lakatos Katalin 2020. Kárpátaljai magyar pedagógusok és tanítványaik metanyelvi ismereteiről. *Magyar Nyelvjárások* 58: 165–173.
- Dudics Lakatos Katalin 2021. Kárpátaljai magyar iskolások nyelvjárási attitűdjének alakulása egy megismételt kérdőíves gyűjtés alapján. *Magyar Nyelv* (117)3: 346–354.
- Fancsaly Éva, Gúti Erika, Kontra Miklós, Molnár Ljubić Mónika, Oszkó Beatrix, Siklósi Beáta, Žagar Szentesi Orsolya 2016. *A magyar nyelv Horvátországban*. Gondolat Kiadó, Media Hungarica. Budapest–Eszék.
- Fedinec Csilla 2001. Nemzetiségi iskolahálózat és magyaroktatás Kárpátalján. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* (3)1: 63–82.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó, Fórum Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Jánk István 2019. *Nyelvi előítélet és diszkrimináció a magyartanári értékelésben*. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem.
- Kaposi József 2012. Értékek és tartalmak, avagy a tartalom értékei. *Új Pedagógiai Szemle* (62) 1–3: 5–22.
- Kerber Zoltán 2005. Magyar nyelv és irodalom tankönyvek elemzése 2. *Iskolakultúra* (15)10: 107–119.
- Kontra Miklós 2008. Bevezető gondolatok az „Anyanyelvváltozatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés” című szimpóziumhoz. In: Csernicskó István és Kontra Miklós (szerk.) *Az üveghegyen innen. Anyanyelvváltozatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés*. PoliPrint Kft és II. Rákóczi Ferenc KMF, Ungvár–Beregszász, 7–9.
- Kontra Miklós 2009. A nyelvi genocídium fogalma és mai magyarországi megvalósulásai/megvalósításai. *Kritika*. 5: 22–25.
- Lanstyák István 1991. A szlovák nyelv árnyékában (A magyar nyelv helyzete Csehszlovákiában 1918–1991). In: Kontra Miklós (szerk.) *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*. Magyarságkutató Intézet, Budapest. 11–72.
- Lanstyák István 1996. Anyanyelvi nevelés a határon innen és túl. In: Csernicskó István, Váradi Tamás (szerk.) *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 11–15.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony: Osiris Kiadó, Kalligram Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Lőrincz Gábor 2020. A nyelvi tévhitek megjelenése különböző tankönyvvariánsokban In: *A nyelv perspektívája az oktatásban*. 225–242.
- Misad Katalin 2020. A nyelvváltozatok szemléltetése a szlovákiai magyar tannyelvű iskolák anyanyelvtankönyveiben. In: Ludányi Zsófia, Jánk István, Domonkosi Ágnes (szerk.) *A nyelv perspektívája az oktatásban*. Válogatás a PeLiKon2018 oktatásnyelvészeti konferencia előadásaiból, Eger: Líceum Kiadó. 251–260.

- Molnár Anita 2010. Magyar vagy ukrán tannyelvű iskola? A tannyelv lehetséges következményeiről Kárpátalján. In: *Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek. hagyományörzéstől a nyelvi identitásig*. Fábri István – Kötél Emőke Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium Budapest, 186–212.
- N. Császi Ildikó 2018. Az additív szemlélet érvényesülése az újabb anyanyelvi tankönyvekben. *Tanulmányok* 1. Újvidéki Egyetem 45–62.
- Orosz Ildikó 2010. A magyar anyanyelvű/anyanyelvi oktatás és képzés helyzete Kárpátalján (1991–2010). In: *A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczy Tivadar Intézetének tanulmánygyűjteménye*, 87–137.
- Péntek János 1995. A kisebbségi iskolák kétnyelvűsége és kettősnyelvűsége. *Irodalmi Szemle, Irodalom, Kritika, Társadalomtudomány* (38)3: 82–86.
- Péntek János–Benő Attila 2020. *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár; Gondolat Kiadó, Budapest.
- Perjés István–Vass Vilmos 2008. A curriculumelmélet műfaji fejlődése. Új pedagógiai szemle (58)3: 3–9.
- Sándor Klára 2018. Nyelvi hátrányos helyzet az iskolában. In: Kontra Miklós (szerk.) „Tudjuk a nyelvtant, mégsem tudunk semmit”. *Olvasmányok nyelv, társadalom és kultúra összefüggéséről*. Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan Kiadó, Budapest, 188–201.
- Séra Magdolna 2010. *Érvek és ellenérvek az iskolai tannyelvválasztásban (avagy az oktatáspolitikai változások hatása a kárpátaljai magyar közösségre irányított beszélgetések alapján)*. In: *Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek. hagyományörzéstől a nyelvi identitásig*. Fábri István, Kötél Emőke (szerk.) Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium Budapest, 161–185.
- Szépfausi István, Vörös Ottó, Beregszászi Anikó, Kontra Miklós 2012. *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában*. Gondolat Kiadó, Imre Samu Nyelvi Intézet, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Budapest–Alsóőr–Lendva.

A kétnyelvűségkutatás eredményeinek megjelenése a kárpátaljai és a magyarországi középiskolai oktatásban. Az elmúlt évtizedek során a magyarországi és a határon túli nyelvészeti kutatások terén is komoly figyelem övezte a határon túli magyar nyelvváltozatok alakulását, illetve az azokban megmutatkozó államnyelvi hatásokat. A témakörrel kapcsolatosan megjelent írások jelentős részében a szerzők annak a fontosságát is kiemelik, hogy a minden szintérre kiterjedő adekvát kommunikáció elérése céljából kiemelkedő fontossága van a nyelvi és nyelvhasználati tudatosságnak, amely kétséget kizáróan szoros összefüggést mutat az iskolai anyanyelvoktatás milyenségével, valamint az iskolában oktató tanárok nyelvszemléletével, nyelvi előítéleteivel is. Azzal kapcsolatosan viszont már meglehetősen kevés kutatás foglalkozott, hogy a kétnyelvűségkutatás eredményei milyen formában és mennyiségben jelennek meg a kárpátaljai és a magyarországi iskolai oktatásban.

Jelen írás célja tehát a fentebb említett hiányra való reakcióként a kárpátaljai és a magyarországi tantervek és tankönyvek kétnyelvűségkutatással kapcsolatosan megjelenő anyagainak az áttekintő elemzése, illetve a két ország tekintetében jelentkező sajátosságok bemutatása. Az állami szabványok, tantervek és tankönyvek elemzése alapján elmondhatjuk, hogy kétnyelvűségkutatás eredményei a magyarországi és a kárpátaljai középiskolai oktatás a magyar nyelvi tananyagtartalmában is megjelennek. Ugyanakkor, amíg a magyarországi Nemzeti Alaptanterv, a kerettantervek és a kapcsolódó tankönyvek vonatkozásában folyamatos gazdagodás jellemzi a kétnyelvűséggel és a határon túli nyelvváltozatokkal kapcsolatosan megjelenő anyagokat, addig a kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatásban egyfajta visszalépést figyelhetünk meg.

Kulcsszavak. kétnyelvűségkutatás, középiskola, tankönyv, tanterv, tananyagtartalom, Magyarország, Kárpátalja.

Поява результатів дослідження двомовності в середній шкільній освіті на Закарпатті та в Угорщині. Протягом останніх десятиліть розвиток різновидів угорської мови за межами Угорщини та впливи державної мови, що проявляються в них, привертають значну увагу в лінгвістичних дослідженнях в Угорщині та за її межами. У значній частині літератури на цю тему автори також підкреслюють важливість усвідомлення мови та використання мови для досягнення адекватної комунікації в усіх контекстах, що, безсумнівно, тісно пов'язано з якістю викладання рідної мови в школах, а також з мовними установками та лінгвістичними упередженнями вчителів. Однак досліджень щодо форми та кількості результатів вивчення двомовності у шкільній освіті на Закарпатті та в Угорщині було відносно мало.

Тому метою цієї статті, у відповідь на вищезгадану прогалину, є огляд матеріалів, опублікованих у закарпатських та угорських навчальних програмах і підручниках з вивчення білінгвізму, а також представлення специфіки цих двох країн. На основі аналізу державних стандартів, навчальних програм і підручників можна стверджувати, що результати досліджень білінгвізму відображені в угорськомовних навчальних програмах середньої освіти в Угорщині та Закарпатті. Водночас, якщо Національний навчальний план Угорщини, рамкові навчальні програми та відповідні підручники характеризуються постійним збагаченням матеріалами, пов'язаними з білінгвізмом та мовними різновидами з-за кордону, то в освіті носіїв угорської мови на Закарпатті можна спостерігати певний регрес.

Ключові слова. дослідження білінгвізму, середня школа, підручник, навчальна програма, зміст навчальної матеріали, Угорщина, Закарпаття.

The appearance of the results of bilingualism research in secondary school education in Transcarpathia and Hungary. Over the past decades, the development of Hungarian language varieties beyond the borders of Hungary and the state language influences that have been manifested in them have attracted considerable attention in linguistic research in Hungary and beyond. In a large part of the literature on the subject, the authors also emphasise the importance of language and language use awareness for achieving adequate communication in all contexts, which is undoubtedly closely linked to the quality of mother tongue teaching in schools and to the language attitudes and linguistic biases of teachers. However, there has been relatively little research on the form and quantity of the results of bilingualism research in school education in Transcarpathia and Hungary.

The aim of this paper, therefore, in response to the above-mentioned gap, is to provide an overview of the materials published in Transcarpathian and Hungarian curricula and textbooks on bilingualism research and to present the specificities of the two countries. Based on the analysis of state standards, curricula and textbooks, it can be said that the results of bilingualism research are reflected in the Hungarian language curricula of secondary education in Hungary and Transcarpathia. At the same time, while the Hungarian National Curriculum, the framework curricula and the related textbooks are characterised by a continuous enrichment of the materials related to bilingualism and language varieties from across the border, a certain regression can be observed in the education of native Hungarian speakers in Transcarpathia.

Keywords. bilingualism research, secondary school, textbook, curriculum, curriculum content, Hungary, Transcarpathia.

„Próbálok figyelni arra, hogy ne keverjek szlovák szavakat a magyar nyelvbe”

Középiskolai tanulók a kódváltásról¹

1. Bevezetés

A tanulmány kétszáz szlovákiai magyar középiskolás tanulónak a magyar mint kisebbségi és a szlovák mint államnyelv között végbemenő kódváltásról alkotott véleményét ismerteti. A kutatás eredményei egyrészt arról tanúskodnak, hogy a vizsgálatban részt vevő diákok meglehetősen ellentmondásosan vélekednek a kódváltásról; másrészt, hogy azok a tanulók, akiknek a mindennapokban több tapasztalata van a szlovák nyelvvel, elfogadóbbak a kódváltás iránt, mint azok a diákok, akiknek az államnyelvvel való kapcsolata korlátozottabb. A kódváltás elutasító tanulók önállóan megfogalmazott válaszai több esetben negatív értékítéletet közvetítő nyelvi mítoszon alapulnak, melynek oka a tanulók kétnyelvűekre és azok nyelvhasználatára vonatkozó ismereteinek hiányossága.

2. A kódváltás meghatározása

A nyelvek közötti váltás a kétnyelvűségi és kontaktológiai kutatások talán legtöbbet vizsgált jelensége, melynek az évek során számos definíciója alakult ki. Az egyik legelterjedtebb meghatározás szerint a kódváltás két vagy több nyelv váltakozó használata egyazon megnyilatkozáson belül (Grosjean 1982: 145, 2010: 51–52). Tanulmányomban a vonatkozó

¹ A tanulmány a szerző „Középiskolai tanulók vélekedése a kétnyelvű környezetben történő kódváltásról” c. írásának (*Fórum Társadalomtudományi Szemle* (26) 1: 99–111.) aktualizált változata, amely a *Formy jazykového a sociálneho znevýhodnenia a možnosti jazykovej rovnosti na Slovensku* (magyarul: A nyelvi és társadalmi hátrányok formái és a nyelvi esélyegyenlőség megteremtésének lehetőségei Szlovákiában) című, 1/0457/26 számú VEGA-projekt keretében készült.

fogalomnak egy tágabb értelmezéséből indulok ki, miszerint a kódváltást a kétnyelvű kommunikáció olyan válfajainak megnevezésére alkalmazzuk, amelyekben a beszélők egyetlen diskurzuson belül két eltérő nyelvet, illetve két eltérő nyelvhez tartozó elemeket használnak úgy, hogy a különböző nyelvekhez tartozó szekvenciák tartalmilag nem felelnek meg egymásnak (Lanstyák 2006: 147). Azt a nyelvet, amely kódváltás során az adott megnyilatkozás szerkezetét grammatikailag és/vagy mennyiségileg meghatározza, bázisnyelvnek nevezzük, míg arra a nyelvre, amelyből a bázisnyelvbe egy vagy több elem átkerül, vendégnyelvként hivatkozunk (Myers-Scotton 1993: 3–5; Lanstyák 2005: 122). A kódváltás nem tévesztendő össze a (közvetlen) kölcsönzéssel. Nyelvi szempontból a közöttük lévő legfontosabb eltérés, hogy kódváltás esetén a bázisnyelvbe beágyazódó vendégnyelvi elemek kétnyelvű közeget eredményeznek, a kölcsönzések megjelenése azonban nem hoz létre kétnyelvű közeget (Lanstyák 2014: 104). Ez alapján a kódváltást a fonológiai és a morfológiai integráltság foka különbözteti meg a kölcsönzéstől (vö. Haugen 1950: 210–231; Poplack–Sankoff 1984: 99–135).

A kétnyelvűségi szakirodalom több funkciót tulajdonít a kódváltásnak. Ezek alapján a szóban forgó jelenség képes kifejezni a kétnyelvű beszélő csoportidentitását, az egyik vagy másik nyelvvel, illetve annak használóival szembeni szolidaritását, jelzi a beszédhelyzet és a beszélgetőpartnerek megváltozását, de utal a beszélő nyelvtudásának hiányosságaira is (Gumperz 1982: 70; vö. még Borbély 2001: 191–193, 2014: 66–67; Márku 2013: 48).

3. A kódváltás megítélése

Köztudott, hogy a kódváltáshoz több, főképp egynyelvűek által terjesztett, negatív értékítéletet hordozó nyelvi mítosz kötődik. A szakirodalom nyelvi mítosznak azokat a nyelvre és nyelvhasználatra vonatkozó részekben, vagy teljesen téves vélekedéseket nevezi, amelyeket a beszélők jól ismernek és hisznek bennük, mivel azok az adott beszélőközösség kultúrájának részét képezik (Bauer–Trudgill 1998: 16). Azok a nyelvi mítoszok, amelyek a kódváltást kritikusan értelmezik, azt feltételezik, hogy a kódváltó beszélő a két nyelv elemeit önkényesen kapcsolja össze, hanyag és/vagy tudatlan, valamint egyik általa ismert nyelvet sem becsüli (Wardough 1995: 94; Lanstyák 2007: 159–161). Ezek a bíráló jellegű megjegyzések rendszerint ahhoz vezetnek, hogy a kétnyelvűek is gyakran meglehetősen ambivalensen vélekednek sajátos nyelvi kompetenciájukról. Napjainkra a kétnyelvűségi kutatások egyértelműen bebizonyították,

hogy a kódváltás a két- és többnyelvű közösségekben teljesen szokványos jelenség, melyet jól körülhatárolható nyelvtani és pragmatikai szabályok vezérelnek, s alkalmazása nemcsak a nyelvhasználók magas szintű nyelvi kompetenciájáról tanúskodik, de arról is, hogy az általuk beszélt nyelvekhez pozitívan viszonyulnak (Lanstyák 2009: 116–117).

A szlovákiai magyarok kódváltási szokásait és a jelenséghez fűződő vélekedését legelőször Lanstyák és Szabó Mihály vizsgálta az általuk megvalósított szociolingvisztikai szemléletű kutatások keretében a kilencvenes években. Ezek a kutatások egyértelművé tették, hogy az erősebb magyar identitású szlovákiai magyarok – tehát azok, akik magyar iskolát látogattak és/vagy homogén házasságban élnek – élőbeszédben leggyakrabban a beszédhelyzet különböző tényezőinek megváltozása miatt, valamint nyelvi hiány, illetve lapszus² esetén folyamodnak kódváltáshoz; míg írásban a hitelesítés és az elhatárolódás eszközeként tekintenek rá (Lanstyák 2000a: 161). Lanstyák és Szabó Mihály vizsgálatának további lényeges következtetése, hogy a szlovákiai magyar fiatalok döntő hányada ideális állapotnak azt tartja, ha a magyar nyelvet „tisztán”, a szlovák nyelvtől külön tartva használjuk, mely vélemény mögött a purista tendenciák továbbélését figyelhetjük meg (Lanstyák–Szabó Mihály 1996: 163–174, 2005: 65–71, 2008: 91–102; Lanstyák 1993: 69, 1996: 11, 2000a: 159–168, 2000b: 1–17). A szlovákiai magyarok kódváltáshoz fűződő véleményét tovább árnyalja egy másik, Presinszky által végzett felmérés, amelynek eredményei arról tanúskodnak, hogy a megkérdezett nyitrai egyetemisták közel kétharmada közömbösen, egyharmada pedig negatívan értékeli a jelenséget (Presinszky 2009: 211).

A Kárpát-medence más, magyarok lakta országaiban is készültek felmérések, amelyek a kódváltás kérdését közvetlenül vagy közvetve érintik. Csernicskó és Beregszászi például a Kárpátalján élő magyar kisebbségről megállapítja, hogy erre a beszélőközösségre nem jellemző a kódváltás, s ha tagjai mégis élnek vele, akkor annak leggyakoribb oka az idézés (Csernicskó 1998; Beregszászi 2004: 36). Emellett a Márku által végzett kutatásokból az is nyilvánvalóvá válik, hogy a kárpátaljaiak meglehetősen ambivalensen vélekednek a kódváltásról: egy részük szégyelli, helytelennek és csúnyának tartja; míg más részük a kisebbségi lét és nyelvhasználat természetes következményeként tekint rá (Márku 2013: 193–195). Azonos következtetésre jut Rajsli, aki a vajdasági magyarok

2 Nyelvi hiány esetén a beszélő a számára szükséges nyelvi formát nem ismeri vagy rosszul ismeri, míg nyelvi lapszus esetén a beszélőnek nem jut eszébe az általa egyébként ismert nyelvi forma (Lanstyák 2000a: 159–161).

kódváltás iránti viszonyát vizsgálja (Rajslí 2013: 30–31). Egy erdélyi magyar adatközlők részvételével végzett kutatásból ugyanakkor az derül ki, hogy azok a beszélők, akik az erdélyi regionális nyelvhasználat szépségét nagyra értékelik, önértékelésük szerint csak ritkán vagy soha nem váltanak kódot a magyar nyelvű beszélgetőpartnerrel folytatott társalgás során (Péntek–Benő 2020: 257).

4. A dolgozat célja és módszertana

A dolgozat célja, hogy a korábbi vizsgálatokhoz kapcsolódva szlovákiai magyar középiskolás tanulók kódváltáshoz fűződő viszonyáról aktuális információkat adjon közre, illetve megállapítsa, milyen indokok befolyásolják a véleményüket.

A vizsgálatba három szlovákiai magyar oktatási intézményt vontam be. Az egyes középiskolák földrajzi elhelyezkedésük és székhelyük nyelvkörnyezeti adatait illetően különböztek egymástól. Az első kutatási helyszín egy nyugat-szlovákiai (a továbbiakban NySz), szlovákdomináns³ város középpontjában működő oktatási intézmény, ahová a tanulók legnagyobb része valamely környező, magyar többségű csallóközi településről utazik be. A második iskola egy közép-szlovákiai (a továbbiakban: KöSz), magyardomináns⁴ kisvárosban helyezkedik el. Míg a harmadik, kelet-szlovákiai (a továbbiakban: KeSz) oktatási intézmény egy olyan városban található, ahol a magyar és a szlovák nemzetiségű lakosok aránya megközelítőleg azonos; az iskola további jellegzetessége, hogy közös igazgatás alatt, és egy épületben oktatják a magyar és a szlovák tanítási nyelvű osztályokat. Az elmondottak alapján értelemszerűen az egyes középiskolák tanulóinak eltérő a szlovák nyelvvel kapcsolatos tapasztalata: a NySz középiskola diákjai az iskola épületét elhagyva szinte csak szlovák szót hallanak; a KeSz oktatási intézmény tanulói, akik közös épületben tanulnak a szlovák tannyelvű osztályt látogató, többségi anyanyelvű tanulókkal, az iskola folyosóján is szlovák nyelvű párbeszédnek fültanúi és résztvevői lehetnek; ezzel szemben a KöSz középiskola diákjai döntően magyar nyelvű közegben töltik mindennapjaikat.

A dolgozatban egy szélesebb körű kutatás kódváltásra vonatkozó eredményeit mutatom be, miközben az alábbi hipotézisek bizonyítására, illetve elvetésére vállalkozom:

3 A 2021. évi népszámlálási adatok alapján a település összlakosságának 2,3%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek (web1).

4 A 2021. évi népszámlálási adatok alapján az összlakosságnak 77,2% -a vallotta magát magyar nemzetiségűnek (web1).

H1: A tanulók inkább negatívan vélekednek a kódváltásról.

H2: A kódváltást azok a tanulók értékelik kedvezőbben, akik a szlovák nyelvvel napi szintű, intenzív(ebb) kapcsolatban állnak.

A kérdőíves felmérésben összesen kétszáz tanuló vett részt. Az adatközlők oktatási intézmény, osztály és nem szerinti megoszlását a 1. táblázat ismerteti, mely alapján a) a legtöbb tanuló a KöSz középiskolából került ki; b) a kitöltők körében a legnagyobb arányban az első évfolyamot látogató diákok képviseltették magukat; c) több lány, mint fiú véleményét tükrözi a vizsgálat; d) a kutatásban magasabb volt a vidéki településekről származó tanulók száma, mint a városiaké.

1. táblázat. A kutatásban részt vevő tanulók osztály, nem és lakóhely szerinti megoszlása oktatási intézmények szerint

Az oktatási intézmény kódja	A tanulók osztály szerinti megoszlása				A tanulók nem szerinti megoszlása		A tanulók lakóhely szerinti megoszlása		A tanulók összlétszáma
	1.	2.	3.	4.	lányok	fiúk	falu	város	
NySz	29	20	11	0	41	19	31	29	60
KöSz	23	19	18	14	36	38	48	26	74
KeSz	19	9	18	20	37	29	39	27	66
Összesen	71	48	47	34	114	86	118	82	200

A vizsgálatra 2020 áprilisa és 2022 októbere között került sor. Az adatgyűjtést, mely a koronavírus-járvány miatt a tervezettnél több időt vett igénybe, minden esetben személyesen felügyeltem. A felhasznált kérdőív összesen 15 kérdést tartalmazott. Ezek közül jelen írásban az alábbi, kódváltásra vonatkozó kérdésre érkezett válaszokat mutatom be részletesen:

Mi a véleményed arról, ha a beszélő egy magyar nyelven folytatott beszélgetés közben szlovák szavakat is használ? Például:⁵ Magától is az *úrad prácéra* kérték a papírt?⁶ *Čo, Martina tam pôjde, ja nepôjdem, szabadságon leszek.*⁷

A tanulók álláspontjukat az (1) *elfogadom*, a (2) *közömbös* és a (3) *nem fogadom el* lehetőségek egyikének megjelölésével fejezhették ki, majd egy alkérdés keretében arra is megkértem őket, hogy véleményüket indokolják meg.

5. A felmérés eredményei

A beérkezett adatok alapján a kétszáz megkérdezett tanuló 53,4%-a elfogadja, 29,6%-a elutasítja, 17%-a pedig közömbösen vélekedik a kódváltásról.

A kedvező állásponton lévő diákok szerint a kódváltás a szlovákiai magyarok kétnyelvű szociokulturális környezetének természetes velejárója, amely az ő, a családtagjaik és a barátaik nyelvhasználatában is gyakran előfordul. Például: (1) *Családi körben gyakran beszélünk így, nincs vele problémám* (NySz)., (2) *Ez szerintem teljesen megszokott, például én is sok magyar szó szlovák megfelelőjét használom, illetve használtam, mivel a családban, barátoknál sokan így beszélnek* (KöSz)., (3) *Szerintem ez elkerülhetetlen, mivel a környezetünk miatt gyermekkorunktól ragadnak ránk ezek a szavak* (KeSz)., (4) *Itt, Felvidéken, ez nem meglepő. Meg bárhol máshol se, ahol nemzetiségek keverednek* (KeSz)., (5) *Hisz szlovákiai magyarok vagyunk, nem Magyarországon lakunk, más szavakat is szlovákul használunk* (KeSz). Az idézett válaszokban a tanulók megállapítják, hogy – amennyiben a fennálló beszédhelyzet formalitása és beszédpartnerük társas jegyei, valamint nyelvi kompetenciája megengedi – interakcióik során két nyelvet is felhasználhatnak, mellyel közvetetten arra mutatnak rá, hogy kétnyelvű közegben nem az egynyelvű beszédmód a norma (vö. Borbély 2016: 105).

A pozitív véleményen lévő tanulók tovább része a kódváltást olyan kommunikációs stratégiaként értelmezi, melyet akkor alkalmaz, amikor nem ismer, vagy nem jut eszébe egy-egy szó, illetve kifejezés, vagyis az ide tartozó adatközlők azért értenek egyet a kódváltással, mert a jelenséget

5 A feltüntetett példák forrása: Lanstyák 2000b: 5–6.

6 Magától is a *munkaügyi hivatalba* kérték a papírt?

7 *Mi, Martina fog jönni, én nem megyek, szabadságon leszek.*

nyelvi hiány vagy lapszus indokolja (vö. Lanstyák 2000a: 161, 2009: 63, 2018: 253–283). Például: (6) *Nincs ezzel semmi baj, velem is előfordult már ilyen. Van, amikor nem jutnak eszembe egyes magyar szavak* (NySz)., (7) *Vannak olyan szavak, amiknek nem ismerjük a magyar kifejezését, és mivel hasonló beszédű emberek élnek itt, nem zavar* (KeSz).

Tizennyolc tanuló a kódváltás kapcsán felkínált válaszlehetőségek közül szintén az *elfogadom* opciót jelöli be, majd magyarázatában mégis mennyiségi vagy nyelvi regiszterre vonatkozó megszorítást tesz. Egyrészt vannak adatközlők, akik azt feltételezik, hogy a magyar bázisnyelvű diskurzusban kódváltás következtében megjelenő szlovák szavak csupán egy bizonyos – általuk közelebbről meg nem határozott – mennyiségig fogadhatók el. Például: (8) *Csak akkor kezd zavarni, ha túl sok szlovák szót használ az illető* (NySz). Másrészt vannak diákok, akik a kódváltásra úgy tekintenek, mint a nyelvi hiány, azon belül a hivatalos stílusréteghez tartozó szavak megnevezésekor fellépő lexikális rész áthidalásának egyik lehetséges módjára. Például: (9) *A hivatalos szavaknál ez érthető, mivel itt a legtöbb ember nem is tudná, mi azoknak a magyar megfelelője* (KeSz). Ez alapján az adatközlő diákok egy része tudatában van, hogy szlovákiai magyar környezetben a hivatali ügyintézés során gyakran sem a hivatalnok, sem az ügyfél nem ismeri a megfelelő magyar nyelvű jogi-közigazgatási szakterminológiát. Ehhez kapcsolódóan érdemes megjegyeznünk, hogy napjainkban több empirikus vizsgálat szerint a szlovákiai magyarok egyebek mellett épp nyelvi felkészületlenségük miatt nem érvényesítik a kisebbségi nyelvhasználati törvény (web2) által garantált jogait (vö. Lanstyák–Szabó Mihály 2002: 117; Szabó Mihály 2002: 182–183, 2010: 257–184; Misad 2012: 71–84, 2014: 252, 2017: 33–52; Lanstyák 2018: 123–137; Németh Takács 2021: 83). Ennek legalább részbeni, pozitív irányú módosítása érdekében a szakemberek azt javasolják, hogy nagyobb figyelmet kellene fordítani a szaknyelvek magyar nyelven folyó művelésére, s a magyar jogi-közigazgatási terminológiával szükséges lenne már az általános iskola felső tagozatán, majd a középiskolában is foglalkozni (vö. Misad 2009: 14; Szabó Mihály 2015: 22).

A tanulóknak az a csoportja, mely a kódváltást elítéli, vélekedését legtöbbször az *idegesítő*, a *csúnya* és a *helytelen* (NySz, KöSz, KeSz) jelzők feltüntetésével magyarázza. A diákok ugyanakkor meg vannak győződve arról, hogy kódváltás során a beszélő önkényesen cselekszik, s hogy a két nyelvből származó elemek összekapcsolása nyelvileg rendezetlen diskurzust hoz létre. Például: (10) *Az emberek ne beszéljenek össze-vissza* (NySz)., (11) *A beszélőnek el kell döntenie, hogy magyarul vagy szlovákul beszél-e, a két*

nyelv vegyítése nagyon rossz és helytelen (KöSz). A kódváltást negatívan értékelő diákok más csoportja azt feltételezi, hogy a vonatkozó beszédmód alkalmazása az adott beszélőközösség tagjainak nemtörődomségéről tanúskodik, ezért a beszédhelyzet figyelembevétele nélkül helytelennek nevezi: (12) *Jobban ügyelhetne a nyelv helyes használatára* (NySz)., (13) *Szerintem nagyon hanyag, mindig próbálok figyelni arra, hogy ne keverjek szlovák szavakat a magyar nyelvbe* (KöSz). Néhány tanuló szerint a „nyelvkeverés” arra utal, hogy a beszélő műveletlen, s nem ismeri elég jól az egyik vagy a másik nyelvet: (14) *Többet kellene olvasnia és bővítenie a szókincsét* (KeSz)., (15) *Műveletlennek tűnik* (NySz). Egy adatközlő párhuzamot von a kódváltás előfordulása és a kódváltó beszélő nemzeti öntudatának meggyengülése között: (16) *Nem helyeslem, identitászavar, nem ismeri, nem becsüli a magyar gyökereit* (KöSz); egy további pedig azt vallja, hogy a jelenség a szlovák nyelv vonatkozásában kerülendő, az angol vonatkozásában viszont nem: (17) *Mondjuk szlovákul ez kicsit „parasztos”, de más nyelvvel, például az angollal, nagyon rendben van* (KöSz). A legutóbbi idézet szerzőjének vélekedése feltehetőleg az angol globális világnyelvként betöltött szerepén és presztízisére vezethető vissza (vö. Cseresnyési 2004: 144–145).

A kódváltást elutasító tanulók magyarázatában különböző nyelvi mítoszok körvonalazódnak, melyek továbbélését Lanstyák szerint a nyelvi ideológiák is nagyban elősegítik (Lanstyák 2007: 185). A nyelvi ideológiák olyan nyelvhez és nyelvhasználathoz kapcsolódó gondolatok és gondolatrendszerek, melyeket gyakran alkalmaznak legitimáló, igazoló vagy magyarázó célzattal. A tanulók fentebb idézett válaszaiban a nyelvi konzervativizmus, nacionalizmus és purizmus ideológiája jelenik meg; ezek közös sajátossága, hogy a másik nemzet, etnikum és nyelv hatását rosszként, romlásként, veszélyként interpretálják (vö. Lanstyák 2017; Szabó 2015: 335). Mivel a nyelvi mítoszok és ideológiák átadásában a magyar szakos pedagógusoknak van kiemelkedő szerepük, ezért a felnövekvő generációk nyelvszemléletét elsősorban ők képesek alakítani (Kiss 1998: 269; Presinszky 2011: 184). Egy általam végzett empirikus kutatás eredményei viszont azt mutatják, hogy az anyanyelvórákon a szlovákiai magyar középiskolai pedagógusok rendszerint azt a nyelvszemléletet közvetítik, melyet az épp hatályban lévő szlovákiai magyar tannyelvű középiskolák magyarnyelv-tankönyvei is (Dančo Jakab 2023: 102–127). Ezek közül a második⁸ és a harmadik⁹ osztály számára készült segédletek számos olyan

8 Uzonyi Kiss Judit–Csicsay Károly 2012a. *Magyar nyelv. Tankönyv a gimnáziumok és a szakközépiskolák 2. osztálya számára*. Pozsony: Terra Kiadó.

9 Uzonyi Kiss Judit–Csicsay Károly 2012b. *Magyar nyelv. Tankönyv a gimnáziumok és a*

nyelvi mítoszt és ideológiát terjesztenek, melyek a Magyarország határain kívüli magyar nyelvhasználat jellemzőit negatívan értékelik (Lőrincz 2020: 225–242; Misad 2020: 251–260). Mindezek alapján nem meglepő, hogy a kutatásban részt vevő középiskolások valamivel több, mint egyharmada kritikai megjegyzésekkel illeti a kódváltó beszélőt, s vélekedését különféle nyelvi mítoszokkal próbálja alátámasztani.

Azok a tanulók, akik a kódváltással kapcsolatos álláspontjuk leírására a *közömbös* opciót választják, vagy mindössze kijelentik, hogy (18) *Ha valakinek így jutnak eszébe a dolgok, akkor mondja így, nekem mindegy* (KöSz)., (19) *Nincs róla véleményem, én is szoktam így beszélni* (KeSz).; vagy bővebben is kifejtik, hogy a vonatkozó jelenséghez fűződő attitűdjük minőségét az aktuális beszédhelyzet és beszédpartnerük társas jegyei befolyásolják. Például: (20) *Elfogadhatósága attól függ, hogy kik a hallgatók és hol vagyunk* (NySz)., (21) *Baráti körben nem zavar, de ha nagyobb közönséghez intézzük szavainkat, vagy igényesebb témát dolgozunk fel, akkor nem tartom helyénvalónak* (NySz)., (22) *Amíg hivatalos dokumentumokban használják, addig abszolút nem zavar* (NySz)., (23) *Hivatalos szövegben elfogadhatatlan* (NySz).

A 20. és 21. számú válaszok szerzői rámutatnak, hogy a beszélő által választott nyelvi regiszternek az épp fennálló kommunikációs szituációhoz kellene igazodnia, tehát míg egy barátokkal folytatott beszélgetés az informálisabb stílusváltozat használatát is lehetővé teszi, addig egy szélesebb hallgatóságnak szánt beszéd megírása, illetve előadása során már a formális és a választékos stílus alkalmazására kellene törekedni. A 22. és 23. számú visszajelzést megfogalmazó diákok ugyanakkor azt is felismerik, hogy az írott és a beszélt nyelv eltérő normarendszerrel rendelkezik, ezért a hivatali, azaz formális helyzetben keletkezett magyar nyelvű írásos szövegek egyáltalán nem kellene, hogy beszélt nyelvi sajátosságokat is tartalmazzanak (vö. Lanstyák 2009: 13–14).

A kérdőívben összegyűjtött válaszok százalékos megoszlásán kívül a tanulók kódváltáshoz kapcsolódó átlagos viszonyulását is megállapíthatjuk. Ehhez az (1) egyes számot az *elfogadom*, a (2) kettest a *közömbös*, a (3) hármast pedig a *nem fogadom el* opcióhoz rendeltem hozzá. Számításaim eredményeit a 2. táblázat tartalmazza. Ebből kiindulva az összes megkérdezett tanuló kódváltással kapcsolatos viszonyának átlaga 1,75, mely az *elfogadom* és a *közömbös* lehetőségek között helyezkedik el. Ha a

tanulók kódváltáshoz fűződő viszonyának átlagát iskolák szerinti tekintjük át, megállapíthatjuk, hogy a szóban forgó jelenséget leginkább a KeSz oktatási intézmény diákjai, s legkevésbé a KöSz középiskola adatközlői fogadják el, tehát elsősorban azok a tanulók ellenzik a kódváltást, akik egy olyan településen látogatnak magyar tannyelvű oktatási intézményt, ahol az összlakosság több mint háromnegyede magyar nemzetiségűnek vallja magát.

2. táblázat. A kódváltáshoz fűződő viszonyulás átlaga és szórása oktatási intézmények szerint

Az oktatási intézmény kódja	Átlag	Szórás
NySz	1,75	0,86
KöSz	1,95	0,62
KeSz	1,51	0,8
Attitűdátlag (NySz+KöSz+KeSz)	1,75	0,83

-

6. Összegzés

A dolgozatban szlovákiai magyar tannyelvű középiskolát látogató tanulók nyelvközi kódváltással kapcsolatos véleményét mutattam be. A vizsgálat tervezési szakaszában felállított hipotéziseket figyelembe véve az alábbi következtetéseket fogalmazhatjuk meg.

A kérdőívben felkínált opciókra (elfogadom/közömbös/nem fogadom el) érkezett válaszok százalékos megoszlása alapján a megkérdezett tanulók 29,6%-át negatív, 53,4%-át pozitív, míg 17%-át közömbös viszony fűzi a kódváltáshoz. A diákok kódváltásról alkotott képét azonban az egyénileg megfogalmazott magyarázatok tovább árnyalják, kiderül ugyanis belőlük, hogy az elfogadom válaszlehetőség mellett döntő tanulók csoportján belül tizenhét tanuló (16,9%) csak addig értékeli kedvezően a kódváltást, míg annak funkciója a nyelvi hiány/lapszus kiküszöbölése (például hivatali szférában), vagy míg megjelenése nem lép át egy általuk közelebből meg nem határozott gyakorisági szintet.

A fentiekén kívül az is bebizonyosodott, hogy azok a diákok, akiknek a mindennapokban több – akár közvetett, akár közvetlen – tapasztalata van a szlovák nyelvvel, elfogadóbbak a kódváltás iránt, mint azok a tanulók, akiknek az államnyelvvel való kapcsolata korlátozottabb.

A vizsgálat további tanulsága szerint az elutasítóan vélekedő adatközlők a kódváltásról nem rendelkeznek elegendő, illetve megfelelő ismeretekkel, melynek kedvező irányú befolyásolása érdekében mind az egy-, mind pedig a kétnyelvű tanulók számára készített anyanyelvtankönyvekben nagyobb figyelmet kellene fordítani a kétnyelvűségekre, a kétnyelvű beszélőközösségekre, illetve azok nyelvhasználatára. Úgy vélem, hogy ennek köszönhetően jó eséllyel válna általánossá a Borbély által javasolt pozitív nyelvészeti szemlélet, mely a kódváltást nem úgy értelmezi, mint nyelvi hibát, hanem mint a két- és többnyelvű beszélőközösségek tagjainak „nyelvi repertoárjában fellelhető eszközök nyújtotta kreatív felhasználás alternatív lehetőségét” (vö. Borbély 2016: 81).

Irodalom

- Bauer, Laurie–Trudgill, Peter 1998. Introduction. In: Bauer, Laurie, Trudgill, Peter (szerk.) *Language Myths*. London: Penguin Books. 15–18.
- Beregszászi Anikó 2004. A kárpátaljai magyarok kódváltási szokásairól. In: Beregszászi Anikó, Csernicskó István (szerk.) *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár: Poliprint. 36–44.
- Borbély Anna 2001. *Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztálya.
- Borbély Anna 2014. *Kétnyelvűség*. Budapest: L'Harmattan.
- Borbély Anna 2016. Közösségi kétnyelvűség Magyarországon: anyanyelv és kódváltás. In: Bartha Csilla (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXVIII.: A többnyelvűség dimenziói: terek, kontextusok, kutatási távlatok*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 91–108.
- Cseresnyési László 2004. *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Dančo Jakab Veronika 2023. Pedagógusok a szlovákiai magyar nyelvtanoktatásról. Részletek magyar szakos pedagógusokkal készült interjúkból. In: Misad Katalin, Csehy Zoltán (szerk.) *Kulturális emlékezet, műfordítás, többnyelvűség*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. 102–127.
- Grosjean, François 1982. *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. Cambridge: Harvard University Press.
- Grosjean, François 2010. *Bilingual: Life and Reality*. Cambridge–Massachusetts–London: Harvard University Press.

- Gumperz, John 1982. *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haugen, Einar 1950. The analysis of linguistic borrowing. *Language* (26) 2: 210–231.
- Kiss Jenő 1998. Helyes és helytelen (nyelvjárási környezetű általános iskolások nyelvi adatainak a tükrében). *Magyar Nyelv* 94 (3): 257–269.
- Lanstyák István 1993. Nyelvművelésünk kétségei és vétségei. *Irodalmi Szemle* 36 (3): 58–69.
- Lanstyák István 1996. Anyanyelvi nevelés a határon innen és túl. In: Csernicskó István, Váradi Tamás (szerk.) *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat. A 8. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 11–15.
- Lanstyák István 2000a. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Bratislava: Osiris–Kalligram–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Lanstyák István 2000b. K otázke striedania kódov (maďarského a slovenského jazyka) v komunite Maďarov na Slovensku. *Slovo a slovesnosť* 61 (1): 1–17.
- Lanstyák István 2005. A kódváltásról – nyelvtani szempontból. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 7 (2): 121–130.
- Lanstyák István 2006. *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony: Kalligram.
- Lanstyák István 2007. A nyelvi tévhitekről. In: Domonkosi Ildikó, Lanstyák István, Posgay Ildikó (szerk.) *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó. 154–173.
- Lanstyák István 2009. *A magyar beszélt nyelv sajátosságai*. Bratislava: Stimul.
- Lanstyák István 2014. *Nyelvalakítás és nyelvi ideológiák*. Pozsony: Comenius Egyetem.
- Lanstyák István 2017. *Nyelvi ideológiák (általános tudnivalók és fogalomtár)*. (https://dragon.unideb.hu/~tkis/li_nyelvideologiai_fogalomtar2.pdf)
- Lanstyák István 2018. *Nyelvalakítás és nyelvi problémák*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet–Gramma Nyelvi Iroda.
- Lanstyák István, Szabó Mihály Gizella 1996. Kódváltás és nemzeti azonosságtudat. In: Gadányi Károly, Bokor József, Guttmann Miklós (szerk.) *Nyelvi tudat, identitástudat, nyelvhasználat*. Szombathely: Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola. 163–174.
- Lanstyák István, Szabó Mihály Gizella 2002. Nyelvi jogaink érvényesítésének nyelvi feltételei. Lanstyák István, Szabó Mihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 117–126.
- Lanstyák István, Szabó Mihály Gizella 2005. Hungarian in Slovakia. In: Fenyvesi Anna (szerk.) *Hungarian Language Contact Outside Hungary: Studies on Hungarian as minority language*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. 47–88.
- Lanstyák István, Szabó Mihály Gizella 2008. Postoje k striedaniu kódov vo vybraných skupinách bilingvistov. In: Sibyla Mislovičová (szerk.) *Jazyk a jazykoveda v pohybe*. Bratislava: VEDA vydavateľstvo SAV. 91–102.
- Lőrincz Gábor 2020. A nyelvi tévhitek megjelenése különböző tankönyvvariánsokban. In: Ludányi Zsófia, Jánk István, Domonkosi Ágnes (szerk.) *A nyelv perspektívája az oktatásban. Válogatás a PeLiKon2018 oktatásnyelvészeti konferencia előadásaiból*. Eger: Líceum Kiadó. 225–242.
- Márku Anita 2013. „Po zákárpátszki.” *Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár: „Líra”

Poligráfcentrum.

Misad Katalin 2009. *Nyelvi kontaktusok*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.

Misad Katalin 2012. Magyar nyelvű jogi-közigazgatási szaknyelvhasználat Szlovákiában. In: Guldánová, Zuzana (szerk.) *Kontexty súdneho prekladu a tlmočenia I*. Bratislava: Univerzita Komenského. 71–84.

Misad Katalin 2014. Mutatvány Dunaszerdahely intézményeinek vizuális nyelvhasználatából. In: Gróf Annamária, N. Császi Ildikó, Szoták Szilvia (szerk.) *Sokszínű nyelvészet – nyelvi sokszínűség a 21. század elején. Írások Kolláth Anna tiszteletére*. Budapest–Alsóőr: Tinta Könyvkiadó–UMIZ–Imre Samu Nyelvi Intézet. 243–253.

Misad Katalin 2017. A szlovákiai kisebbségek anyanyelvhasználatának lehetőségei a hivatalos érintkezés során. In: Misad Katalin, Csehy Zoltán (szerk.) *Nova Posoniensia VII. A pozsonyi magyar tanszék tanulmánykötete*. Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület. 33–52.

Misad Katalin 2020. A nyelvváltozatok szemléltetése a szlovákiai magyar tannyelvű iskolák anyanyelvtankönyveiben. In: Ludányi Zsófia, Jánk István, Domonkosi Ágnes (szerk.) *A nyelv perspektívája az oktatásban. Válogatás a PeLiKon2018 oktatásnyelvészeti konferencia előadásaiból*. Eger: Líceum Kiadó. 251–260.

Myers-Scotton, Carol 1993. *Duelling Languages: Grammatical Structure in Codeswitching*. Oxford: Claredon Press.

Németh Takács Henrietta 2021. *A közéleti kétnyelvűség nyelvi vetületei Dél-Szlovákiában*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.

Péntek János–Benő Attila 2020. *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*. Kolozsvár–Budapest: Erdélyi Múzeum-Egyesület–Gondolat Kiadó.

Poplack, Shana–Sankoff, David 1984. Borrowing: the synchrony of integration. *Linguistics* 22 (1): 99–135.

Presinszky Károly 2009. Nyelvi attitűdök vizsgálata nyitrai magyar egyetemisták körében. In: Borbély Anna, Vančóné Kremmer Ildikó, Hattyár Helga (szerk.) *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák 15. Élőnyelvi Konferencia*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 241–248.

Presinszky Károly 2011. Nyelvi mítoszok vizsgálata szlovákiai magyartanárok és egyetemi hallgatók körében. In: Hires-László Kornélia, Karmacs Zoltán, Márku Anita (szerk.) *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok, Közép-Európában emléketben és gyakorlatban. A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete. 184–192.

Rajslí Ilona 2013. A kódváltás iránti viszonyulás vizsgálata a vajdasági fiatalok körében. *Hungarológiai Közlemények* 14 (3): 13–32.

Sándor Klára 2014. *Határtalan nyelv*. Budapest: SZAK Kiadó.

Szabó Gergely 2015. „Hogy fejezzem ki magam szépen?” – Nyelvi ideológiák az obszcenitások mögött. *Magyar Nyelvőr* 139 (3): 334–346.

Szabó Mihály Gizella 2002. A hivatali kétnyelvűség megteremtésének nyelvi vetületei. Lanstyák István, Szabó Mihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 182–199.

Szabó Mihály Gizella 2010. Magyar szaknyelv és szakstílus Magyarország határain

- túl. In: Dobos Csilla (szerk.) *Szaknyelvi kommunikáció. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 110.* Miskolc–Budapest: Miskolci Egyetem–Tinta Könyvkiadó. 257–184.
- Szabó Mihály Gizella 2015. *Az anyanyelv oktatása kétnyelvű környezetben. A magyar mint anyanyelv oktatása Szlovákiában a kétezres évek elején – helyzetkép és innovációs lehetőségek. Oktatási segédlet.* Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara.
- Uzonyi Kiss Judit–Csicsay Károly 2012a. *Magyar nyelv. Tankönyv a gimnáziumok és a szakközépiskolák 2. osztálya számára.* Pozsony: Terra Kiadó.
- Uzonyi Kiss Judit–Csicsay Károly 2012b. *Magyar nyelv. Tankönyv a gimnáziumok és a szakközépiskolák 3. osztálya számára.* Pozsony: Terra Kiadó.
- Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika.* Budapest: Osiris–Századvég.
- web1. = Sčítanie obyvateľov domov a bytov. 2021. <https://www.scitanie.sk/> (Hozzáférés: 2026.03.27.)
- web2. = Zákon č. 184/1999 Z. z. Zákon Národnej rady Slovenskej republiky z 10. júla 1999 o používaní jazykov národnostných menšín. 1999. https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1999/184/vyhlasene_znenie.html (Hozzáférés: 2026.03.27.)

VIII. TERMINOLÓGIA

SZOTÁK SZILVIA

Budapesti Metropolitan Egyetem

sszotak@metropolitan.hu

<https://orcid.org/0000-0003-3218-9525>

A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat terminológiai tevékenysége – A Termini magyar– magyar szótár jogi vonatkozásai és a közérthetőség¹

1. A Kutatóhálózatról

A Termini napjainkban a Kárpát-medence magyarlakta területein – azaz összesen nyolc országban – tevékenykedő² nyelvészek-professzorok kutatóhálózatát jelenti, akik anyelvről és anyelv változásairól hasonlóképpen gondolkodnak, s akiknek a célja közös: a magyar nyelv megmaradását szolgálni, presztízisének emelését és korszerűsítését támogatni. Szlovákiai magyar nyelvészek kezdeményezésére, valamint a Határon Túli Magyarok Hivatalának, a Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézetének és neves magyar nyelvészek közreműködésével és szellemi támogatásával 2001-ben megalakultak a határon túli nyelvi irodák Felvidéken³, Erdélyben⁴, Kárpátalján⁵ és a Vajdaságban a kisebbségi magyar nyelvközösségek magyar nyelvhasználatának, a magyar nyelv kontaktusváltozatainak, a határon túli magyar nyelv használati színtereinek kutatására.⁶ A három nyugati kisébbségi régióból is folyamatosan bekapcsolódtak a munkába kutatók, így 2003-ban hivatalosan is kiegészültek a nyelvi irodák egyéni kutatóhelyekkel Ausztriában, Szlovéniában és Horvátországban, majd további irodák alakultak: 2007-ben az Imre Samu Nyelvi Intézet Alsóőrben (Ausztria), 2013-ben a Verbi Nyelvi Kutatóműhely Szabadkán

1 A tanulmány első megjelenésének forrása: Szoták Szilvia 2018. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat terminológiai tevékenysége – A Termini magyar-magyar szótár jogi vonatkozásai. *Magyar Jogi Nyelv* (2) 1: 25–29.

2 Ausztria, Szlovénia, Horvátország, Szerbia, Románia, Ukrajna, Szlovákia, Magyarország

3 Gramma Nyelvi Iroda – Dunaszerdahely, 2015 óta Somorja

4 Szabó T. Attila Nyelvi Iroda – Kolozsvár, sepsiszentgyörgyi fiálálával

5 Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont – Beregszász

6 vö.: www.mtaki.hu/kutatoallomasok,

(Szerbia), és 2014-ben a Glotta Nyelvi Iroda Eszéken (Horvátország) (vö. Szoták 2017a: 228). A nyelvi irodák később hálózatba tömörültek, így jött létre a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat. Célunk a határon túli magyar nemzetrészek nyelvének a dokumentálása, a nyelvi jogok érvényesítése, és a magyar nyelv pozíciójának erősítése a Kárpát-medencében.

2. Előzmények: A Termini és a határtalanítás

A rendszerváltást követően a nyelvtudományban is elkezdődhetett az a folyamat, amelyet Lanstyák István felvidéki nyelvész terminológiája nyomán „határtalanításnak” nevezünk (1995: 1170–1185). A nyelvi határtalanítás a Kárpát-medencében élő magyarság sajátos helyzetéből fakadóan szükségszerűen következik, hiszen esetünkben az államhatárok és a nyelvhatárok nem esnek egybe. A magyar nyelv Trianon óta egyszerre nyolc országban változik: ennek megfelelően beszélhetünk erdélyi, felvidéki, vajdasági, kárpátaljai, burgenlandi stb. magyar nyelvváltozatról. Terepmunkák azt is igazolták, hogy minden régióban befolyásolta a magyar nyelv fejlődését az adott állam hivatalos nyelve (Kolláth 2007, Szoták 2008). Ezt a folyamatot nevezzük „nyelvi különfejlődésnek” (vö. Szilágyi N. 2008: 106) vagy „nyelvi szétfejlődésnek” (Lanstyák 2008: 121), bár napjainkban újra a közeledést tapasztaljuk.

Az elmúlt évtizedek nyelvi öröksége azonban éppen a szétfejlődés következményeként jelen van napjainkban is a magyar–magyar kommunikációban, olykor-olykor nehezítve azt éppen azzal, hogy az egyes kifejezések a külhoni magyarok régiókban még használatosak, részei az aktív szókincsnek, nálunk pedig mára már marginalizálódtak (pl.: *hajtási, hajtási igazolvány*). Hasonlóan nehezíti a magyar–magyar kommunikációt az is, hogy a szomszédos országokban élő magyarok nyelvi hiányait az államnyelvből pótolták, illetve az államnyelvi kontaktuselemek tükröfordításait kezdték használni, hiszen az anyaországban elterjedt újabb szaknyelvi nyelvhasználat, terminusok éppen a határok zártsága miatt nem jutott el a végekre (Er: *’bíróságra ad’* beperel; Ka: *’csitácije’* idézés; Öv: *’landesgericht’* **bíróság**)⁷. Legfontosabb programjaink: a nyelvi jogok folyamatos nyomon követése, az oktatási jogok vizsgálata és a szóhatártalanítás, amely összehangolt lexikológiai, lexikográfiai, terminológiai valamint korpusznyelvészeti munkákat jelent. A Termini

7 A szótárban az egyes régiók megkülönböztetésére az alábbi rövidített felségjelzéseket használjuk: Erdély:Er; Felvidék: Fv; Vajdaság: Va; Kárpátalja: Ka; Muravidék: Mv; Horvátország: Hv; Örvidék: Öv; Magyarország: Hu

Magyar Nyelvi Kutatóhálózat munkatársai egységesen azon dolgoznak, hogy a magyarul megjelenő nyelvészeti kiadványokban a magyarországi magyar nyelv mellett megjelenjenek a határon túli magyar beszélőközösségek nyelvváltozatai is (Benő–Péntek 2011; Szoták 2014: 2064). A határtalanítás folyamata azóta sem zárult le, a társadalomtudományok újabb területein is megjelent, s mindenképpen a magyar nyelvtudomány egyik kiemelkedő feladatává vált (Tolcsvai Nagy 2013: 379).

3. A Termini magyar–magyar szótár

Az informatika fejlődésével, a hálózati együttműködés elterjedésével – amelynek keretében a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat is működik – a lexikográfiai tartalmak megjelenítésére, fejlesztésére és közzétételére is praktikus lehetőségeket kínálnak a webes felületek. A Terminihez tartozó nyelvészek számára kézenfekvő és praktikus megoldást kínált az online megjelenítés, mert a kezdettől fogva kiemelt kutatási területként kezelt kisebbségi magyar nyelvváltozatok szókincsének vizsgálata, az eredményeinek közzététele és megismertetése könnyebbé vált.

A magyar–magyar szótár mai arculata és tartalma már több mint egy évtizedes közös munka eredménye. A szótárt – vagy ahogy hajdanán neveztük –, a régiós szójegyzékek gyűjtését 2004-ben kezdtük el. A munkát az inspirálta, hogy a 21. század elején készülő szótárak főszerkesztőiben már volt annyi nyitottság, hogy „szavakat” kértek készülő szótáraikba a Kárpát-medence különböző régióiban élő és kutató nyelvészekről, mert szeretnék volna, ha nemcsak a magyarországi magyar nyelv szótárai készülnének el, hanem az egyetemes magyar nyelv is. Ennek köszönhetően kezdtünk el minden régióban összehangoltan dolgozni, s az évek során a kezdeti régiós szójegyzékek adatbázissá bővültek.⁸

Kezdeti célunk az volt, hogy a magyarországi magyarok is megismerjék azokat az államnyelvi kontaktuselemeket, amelyek közvetlen kölcsönzéssel, jelentéskölcsönzéssel vagy éppen tükörfordítással keletkeztek, és amelyeket a külhoni magyarok mindennapi kommunikációjukban használnak, illetve azokat a közmagyar lexikai elemeket is, amelyek az anyaországban már marginalizálódtak, de a szomszédos országok magyar lakta régióiban még használatosak. A szótár jelentősége abban rejlik, hogy közzétételével segítjük az egyes régiók nyelvváltozatainak jobb megismerését, és hozzájárulunk

⁸ 2006-ban Juhász Tihamér kezdeményezésére döntöttünk a webes megjelenítés mellett, így 2007-ben a szótár anyaga felkerült a világhálóra, s létrejött egy interaktív online szótár, amely fokozatosan multifunkciós adatbázissá alakult át.

a külső régiókban élő magyarság nyelvi önbizalmának növeléséhez. A későbbiekben éppen a webes felület folyamatos fejlesztésével és a szóanyag növekedésével láttuk, hogy adatbázisunk számos más szakterületen is hasznosítható: a lexikográfia, az etimológia, a kontaktológia, terminológia stb.

Az internetes szótár⁹ jelenleg közel ötezer (4689) lexémát tartalmaz.

Régió/ország	A régió jelölése a szótárban	Régiós vonatkozású szócikkek száma
Erdély	Er	1224
Felvidék	Fv	1812
Vajdaság	Va	1009
Kárpátalja	Ka	784
Muravidék	Mv	700
Őrvidék	Őv	584
Horvátország	Hv	907
Magyarország	Hu	85

3.1. A szótárról röviden

A szótár – ahogy erre már fentebb is utaltam – egyszerre idegen szavak szótára, a mai magyar nyelv általános szótára, s ugyanakkor szaknyelvi regiszterek is találhatók benne. Idegen szavak szótára, mert a szomszédos országokban élő magyarok kölcsön- és idegen szavait tartalmazza: olyan közismert frazémákat, kollokációs szerkezeteket például, amelyek részei az ott élők mindennapi szóhasználatának. Általános szótár, mert minden nyelvváltozat regisztere megtalálható benne (tájszavak, szakszavak, archaizmusok).

A szótár szerkezetét és minősítési rendszerét Lanstyák István dolgozta ki. Igyekeztünk egy-egy lexikai egységet minél teljesebben bemutatni: elsőként a címszó írásváltozata, kiejtése, szófaja (26 különböző szófaj, kettős szófajmegjelölés lehetősége) és nyelvtani alakjai kaptak helyet a lexikográfiai szokásnak megfelelően, majd a szó etimológiai jellemzése következik (átadó nyelvek). Mivel a szótár főképp kontaktuselemeket tartalmaz, így arra törekedtünk, hogy minél alaposabban meghatározzuk ezek fajtáit (közvetlen- vagy alaki kölcsönszó, tükörszó, tükörkifejezés, hibrid tükörszó, hiperkorrekt eredetű alak, jelentésbeli vagy stílusbeli kölcsönszó). Nagyon fontosnak tartottuk – mivel a felület ezt lehetővé teszi –, hogy minél nagyobb számban tüntessünk fel példamondatokat is, hogy a

⁹ A szótár az alábbi oldalon érhető el: ht.nytud.hu/htonline

különböző jelentésárnyalatokat be tudjuk mutatni. A legújabb fejlesztésünk eredménye, hogy fotókat is fel tudunk tölteni a szócikkekhez.

Mivel tapasztalataink szerint a hagyományos minősítésekkel lehetetlen szakmailag korrekt módon megragadni a határon túli (röviden ht.) szókincs változatosságát, ezért a Termini adatbázisban többdimenziós minősítési rendszert dolgoztunk ki úgy, hogy a különböző minősítési rendszerek ne keveredjenek egymással, s nem alkalmaztunk ideologikus minősítéseket.

Most részletesen a terminológiához is kapcsolódó fogalomköri minősítéseket ismertetem. Ezek száma – a szótáríró kollégák igényeit követve – folyamatosan nőtt, jelenleg 46 féle minősítést rendelhetünk a szócikkekhez, hogy minél árnyaltabb, pontosabb legyen a besorolás. Köztük kapott helyet például a *Jog* (jogtudomány, igazságszolgáltatás, bűnüldözés), illetve a *Hiv* (hivatali élet, közigazgatás, társadalombiztosítás) kategória, de számos további szakterület is (állatvilág, biológia, embertan, építészet, filozófia, fizika, közgazdaságtan, matematika, irodalomtudomány, történelem, kémia, borászat, mezőgazdaság, oktatás, orvostudomány, távközlés stb.). A fentiekből is látszik, hogy a Termini magyar–magyar szótár elképzelésünk szerint egy olyan általános online adatbázis, amelyben bármely nyelvváltozatnak helye van.

3.2. Az online adatbázis jogi vonatkozásai és a közérthetőség

Mint ahogy a mindennapoknak is része a jogalkalmazás – mert hivatalokba járunk, ügyeket intézünk, esetleg pereskedünk stb. –, így a nyelvünket dokumentáló szótárak sem nélkülözhetik a jogi, hivatali nyelv terminológiáját. Napjainkban sok szó esik a közérthetőségről, az előbb említett szaknyelvek egyszerűsítéséről. Nem véletlenül, hiszen a cél a jövőben egy olyan szolgáltató állam, amelyben az emberek „örömmel” és könnyedén tudnak ügyeket intézni, mert értik a hozzájuk érkezett hivatalos levelek szöveget; a felszólító levelek nem pusztán két oldalas jogszabályi hivatkozásokat tartalmaznak majd, hanem sokkal inkább lépésenként világosan megfogalmazza az ügyfél tennivalóit. A közérthetőség, a megértés növeli a hivatalokba vetett bizalmat, s ezzel mindenki időt és pénzt takarít meg. Az Arisztotelésznek tulajdonított sor ma is aktuális: „*Úgy gondolkodj, mint a bölcs, de úgy beszélj, mint az egyszerű emberek.*” Aktuális a közérthetőség azért is, mert a magyar társadalomban a 2016-os KSH adatok szerint a lakosság legnagyobb arányát a 8 osztályt vagy annál kevesebbet, illetve a szakmunkásképzőt végzett állampolgárok alkotják (47,4%). A közérthetőség mércéjét egyértelműen ehhez a társadalmi réteghez kell igazítani (vö. Pátka 2017: 22; Szoták 2017).¹⁰

¹⁰ Szoták Szilvia 2017. A hivatali nyelvről szociolingvisztikai megközelítésben – közérthető nyelvhasználat címmel az előadás elhangzott a Magyar Alkalmazott

Egy másik dimenzióban gondolkodva a már korábban említett nyelvi szétfejlődés miatt a magyar–magyar kommunikációban is adódnak félreértések. Elektronikus szótárunk fejlesztésének célja éppen a szétfejlődés csökkentése, azaz a nyelvi közelítés elősegítése, a magyar–magyar kommunikációban a kölcsönös megértés erősítése. Ezáltal a magyarországi magyarok is megismerhetik azokat az államnyelvi kontaktuselemeket vagy önálló szóalkotásokat, amelyeket a külhoni régiókban élő magyarok mindennapi kommunikációjukban használnak. A különböző régiók nyelvi változatosságát és az államnyelvi hatást szemlélteti, hogy bár a 'börtön' lexéma az anyaországhoz hasonlóan mind a hét szomszédos országban része a mentális lexikonnak, ezen kívül a szókincsükben kölcsönszavak is megtalálhatók; Kárpátalján az orosz illetve ukrán nyelvből átvett 'csurma', míg a felvidéki magyarok körében a 'baszi' közvetlen kölcsönszavak használatosak:

csurma (fn) ~k, ~t, ~ja

(Jog) **Ka** (nép) (közh) (biz) *börtön ♠ Ka Igen fiatal legényként elvitték Donbászra. Megszökött. Sajnos elfogták, egy évre elítélték, csurmába zárták.* (www.karpatinfo.org.ua) ♠ *Ka Közben keresztaput kuláknak nyilvánították, mindenüket elvették. Még a házat is. Péter Albertet csurmába zárták.* (www.karpatinfo.org.ua)

[or/ukртyрma ,ua' < latturm ,(lovas)század, tömeg']

baszi (fn) ~k, ~t, ~ja

1. (Jog) **Fv** (ált) (közh) (biz) *börtön ♠ Fv exorcis, .. / nem gondolod hogy ezért basziba is kerülhetsz? (www.infox-slovakia.sk/forum) ♥▪ Fv Látod, így van ez a sofőröknél. Egyikláboaembérnek a basziba, másik a temetőbe.* (Tallósi szótár)

2. (Kat) **Fv** (ált) (közh) (biz) *fogda ♥▪ Fv Ha elaludtál az őrségbe, mentél a basziba.* (f.n.) ♥▪ *Fv Összesen huszonhárom napot voltam basziba, ezér aztán huszonhárom nappal később is szereltem le.* (f.n.)

[szlk (biz) basa ,nagybögő', ,börtön, fogda' <fr basse ,nagybögő' < lat bassus ,alsó, mély' ← ,tömzsi, kövér']

Hasonlóan ízelítőt ad a nyelvi sokszínűségéről az alábbi ötrégiós, azaz Erdélyben, Felvidéken, Vajdaságban, Kárpátalján és Horvátországban is előforduló névszói eredetű szószerkezet, típusát tekintve stílusbeli kölcsönszó:

fizikai személy (névsz szerk) ~ek, ~t, ~e

(Jog) **Er** (ált) (köz) (köz), **Fv** (isk) (szak) (köz), **Va** (isk) (szak+közél) (köz), **Ka** (isk) (szak) (köz), **Hv** (isk) (szak+közél) (köz) természetes személy, magánszemély ♠ Er Személyes jellegű adatok: minden olyan információ amely segítségével egy fizikai személy azonosítva van illetve azonosítható közvetlen vagy közvetett módon. (www.manna.ro) ♠ Er Fizikai személy, honlapok, blogok, szerkesztését vállalom, főleg fizikai-jogi személyeknek, kis és közép vállalkozásoknak. (www.apro-hirdetese.com) [~szlkfyzickáosoba 'ua' ← fyzická (f) 'fizikai' + osoba 'személy'], [~rom persoanăfizică 'ua' ← persoană 'személy' + fizică (f) 'fizikai'], [~srbfizičkolice 'ua'], [~hrvfizičkaosoba 'ua' ← fizička (mn-f) 'fizikai' + osoba (fn-f) 'személy']

Felvidéken a törvénymódosításokra a német eredetű államnyelvi kölcsönszót használják, annak több főnevesült formáját is az alábbiak szerint:

novella (fn)

(Jog) **Fv** (isk) (szak) (köz) törvényt módosító jogszabály, törvénymódosítás ♠ Fv A 239/2001-es számú törvény március 1-jétől hatályos novellája ugyan orvosolta az eredeti beterjesztés legdurvább hibáit, ám az eddigi ismeretek alapján úgy tűnik, hogy a színezett gázolaj bevezetése korántsem történik olajozottan. (www.uj szo.com) (→[novellizáció](#), [novellizál](#), [novellizálás](#))

novellizáció (fn)

(Jog) **Fv** (isk) (szak) (köz) törvénymódosítás aktusa ♠ Fv 1993 májusában Milan Kučera oktatási miniszter dokumentumot terjesztett a kormány mellett működő Nemzetiségi Tanács elé a nemzetiségileg vegyes lakosságú területeken lévő iskolák és oktatási intézmények létesítéséről és működtetéséről, pontosabban ez az anyag az 1991-ben hozott e témájú döntés novellizációját jelentette. (<http://kbdesign.sk>)

[szlk < lat]

(→[novella](#), [novellizál](#), [novellizálás](#))

novellizál (ts ige)

(Jog) **Fv** (isk) (szak) (köz) törvényt módosít ♠ Fv Mindkét dokumentumot nemzetiségi szempontból kedvezőten irányban 1993-ban novellizálták. (<http://kbdesign.sk>)

[szlk < lat]

(→[novella](#), [novellizáció](#), [novellizálás](#))

novellizálás (fn)

(Jog) **Fv** (isk) (szak) (köz) törvénymódosítás aktusa ♠ Fv A 60-as évek-ből származó családjogi törvény már annyira idejétmúlt, elavult, hogy alapos átdolgozásra szorul. Novellizálása most van folyamatban. (f.n.) ♠ Fv Utal az anyag két pótolandó feladatra: az egyik a nemzetiségi törvény megalkotása, továbbá az 1990-ben elfogadott nyelvtörvény novellizálása, ill. összhangba hozatala az alkotmánnyal, amely a szlovák nyelvet -- mint ismeretes -- államnyelvként deklarálta. [...] A nemzetiségi oktatás finanszírozását -- az anyag szerint -- törvények és jogszabályok írják elő. Ezek között említi meg az 1991/23. sz. alkotmánytörvényt, az 1984. évi oktatási törvényt, ill. ennek novellizálását (az 1990/171. sz. törvényt, amely garantálja a kisebbségek anyanyelvi művelődéshez való jogát az iskolák valamennyi formájában, szintjén és típusában, az óvodáktól kezdve a kulturális és nyelvi tanszékekig). (<http://kbdesign.sk>)
(→[novella](#), [novellizáció](#), [novellizál](#))

Az alábbiakban pár példával szemléltetem a különböző régiókban az államnyelv hatását:

landesgericht (fn) ~ek, ~, ~

(Jog) **Öv** (ált) (szak) (vál) (tört) tartományi törvényszék, bíróság ♠
Öv Pár hét múlva idézést kaptam Bécsből a Landesgerichttől, hogy tárgyalásra kell mennem. (Csulak Róza 2013)
[némLandesgericht]

prekersek (prekrsek, prekršek, prekeršek) (fn) ~ek/-ök, ~et/-öt, ~je/~tye

(Jog) **Mv** (id) (köz) (köz) büntetés ♣ Mv Túl gyorsan hajtott az autóúton, jött is neki a prekersek. (ht-kutatás)
[szlnprekršek (fn-m) ,ua']

preszuda (fn) ~k, ~t, ~ja

(Jog) **Va** (id) (közél) (biz), **Hv** (id) (közél) (biz) ítélet ♥▪ Hv Elküldték a preszudát, végre megszabadultam az egésztől.
[szrbpresuda 1. 'ítélet' m 2. 'döntés, elhatározás' ← presuditi 1. 'ítéletet hoz/mond, ítélezik valaki felett; megítél valamit', 2. 'elbírál, megbírál, megítél valamit; véleményt mond valamiről, 3. 'dö]

rechtben van (igei szerk)

(Jog) **Öv** (nép) (hétk) (biz) igaza van ♥▪ Öv Igen, jól tudom, hogy rechtben vagyok. (inf. besz.)
[némRechthaben]

reket (fn) ~ek, ~et, ~je

1. (Jog) **Ka** (ált) (köz) (köz) zsarolással, védelmi pénz behajtásával foglalkozó bűnszövetkezet ♥[▫] Ka A 90-es évek elején az egész országot átszőtte a reket. (f.n.)

2. (Jog) **Ka** (ált) (köz) (köz) ilyen bűnszövetkezet tagja ♥[▫] Ka Jöttek a reketek és elvitték az összes megmaradt pénzét. (f.n.)

[orpæket zsargon ,zsarolással, védelmi pénz behajtásával foglalkozó bűnszövetkezet’ <angracket ,zsarolás’]

(→[reketőr](#))

4. Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat terminológiai tevékenysége

A 10 éves ünnepi kötetünkben (Benő–Péntek szerk. 2011) részletesen ismertettük a Hálózat kutatási terveit, programjait, köztük a korpusztervezéssel kapcsolatos feladatainkat a következőképpen foglalmaztuk meg:

- A terminológiai adatbázisok építésének elméleti és gyakorlati előkészítése.
- A többnyelvű terminológiai adatbázisok elméleti háttérének kidolgozása (együttműködésben a Magyar Nyelv Terminológiai Tanácsával – MATT).
- A feldolgozandó területek kiválasztása: jog, közigazgatás, oktatás, közgazdaság, területfejlesztés.
- Források összegyűjtése.

Ezekről az elképzelésekről megindult a párbeszéd, elkezdődött egyfajta közös gondolkodás a Hálózaton belül, de a célok megvalósítása még várat magára, annak ellenére, hogy nagyon is aktuális kérdésről van szó. A feldolgozandó területek között azokat a szakterületeket jelöltük meg, amelyek a legtöbb embert, állampolgárt érintik. Nem vagyunk egyedül, hiszen számos szakma képviselői érzik szükségét annak, hogy ingyenesen hozzáférhető terminológiai adatbázisok jöjjenek létre a magyar nyelv versenyképessége érdekében magyar–magyar, illetve magyar–idegen nyelv párú relációban. Ez nem feltétlenül csak a szakmának fontos – nyelvünk fennmaradása, versenyképessége miatt fontos, a közérthetőség miatt is, és számos gazdasági vonzata is van –, de csak hozzáértő szakemberek tudják kidolgozni, létrehozni és folyamatosan bővíteni ezeket az adatbázisokat.

Az UNESCO 2005-ben kiadott *Guidelines for Terminology Policies* című dokumentuma a szaknyelv fejlesztésére, a *terminológia-politika*

(‘terminology policies’) hasznosságára hívja fel a figyelmet (vö. Fóris 2011: 421–428, 2016; Tamás 2014). A terminológia-politika nemzeti szinten része az általános nyelvpolitikának, és magába foglalja az intézmények terminológia-politikáját is (része a vállalati nyelvstratégia, az innovációs stratégia vagy a PR-stratégia stb.) (UNESCO irányelv 2005; Fóris 2016). Jelenleg Magyarországnak nincs explicit nyelvpolitikája, nyelvstratégiája, amelybe a terminológia-politika beilleszthető lenne, de folyik ezzel kapcsolatban a munka (vö. Szoták 2017b). Hálózatunk jelenleg a hivatali/jogi témában tervez elkészíteni egy magyar–magyar párú minta adatbázist a hét szomszédos ország tekintetében.

5. Összegzés

A szótárral kapcsolatban eredményeinket Lanstyák István a Termini 10 éves ünnepi konferenciáján így fogalmazta meg: a fejlesztések nyomán az, ami szójegyzékként indult, szótárként folytatódott s többfunkciós adatbázissá vált, fokozatosan olyan komplex információs rendszerré nőhetné ki magát, amely magában foglalná a szótár, a strukturált adatbázis, a nyelvi korpusz, valamint a lexikon és az enciklopédia jellemzőit.

A határtalanításhoz kapcsolódó programjaink, a kontaktológiai és kétnyelvűségi kutatások, valamint a Termini magyar–magyar szótár több mint egy évtizedes munkálatai során kollégáink számos olyan tapasztalatra tettek szert, amelyet a jövőben is hasznosítani lehet. A fentebb bemutatott lexikográfiai adatbázis további fejlesztések alapja lehet, sokféle nyelvészeti kutatásban hasznosítható. Elméleti jelentőségén túl gyakorlati haszna is van, mert a felhasználók megismerhetik a szótárból a régiókban használt alakváltozatokat, s ezáltal a magyar nyelv sokszínűségét.

Irodalom

- Benő Anna 2017. Termini –az internetes magyar–magyar szótár és adatbázis. In: Fábián Zsuzsanna (szerk.) *Szótárírás a Kárpát-medencében. A magyar és a szomszédos országok többségi nyelveinek kétnyelvű szótárjai*. Lexikográfiai füzetek 8. 209–228.
- Benő Attila, Péntek János (szerk.) 2011. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat 10 éve*. Dunaszerdahely–Kolozsvár: Gramma–SZTANYI.
- Fóris Ágnes 2011. A magyar terminológia-politika elvei, a gyakorlat és az elmélet viszonya. In: Hires-László K., Karmacs Z., Márku A. (szerk.) *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban. A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó – Hodinka Antal Intézet. 421–428.

- Kolláth Anna (szerk.) 2009. *A muravidéki kétnyelvű oktatás fél évszázada*. Maribor: Zora.
- Kolláth Anna 2007. Akkor hogyan is beszélünk? (A ht. adatbázis muravidéki elemei és használati gyakoriságuk.) *Kisebbségkutatás*. 16 évf. 4. szám. 767–783.
- Lanstyák István 1995. A magyar nyelv központjai. *Magyar Tudomány*. 40. évf. 10. szám 1170–1185.
- Lanstyák István 2008. A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után. In: Fedinec Csilla (szerk.) *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 118–136.
- Pátkai Nándor 2017. A közérthető jogalkotásról. *Magyar Jogi Nyelv*. (1) 1: 21–27.
- Szilágyi N. Sándor 2008. *A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban*. In: Fedinec Csilla (szerk.) *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Kolozsvár: Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. 105–118.
- Szoták Szilvia 2017a. A Termini magyar–magyar szótár burgenlandi gyakorlati példái. In: Fábán Zsuzsanna (szerk.) *Szótárírás a Kárpát-medencében. A magyar és a szomszédos országok többségi nyelveinek kétnyelvű szótárai*. Lexikográfiai füzetek 8. 228–241.
- Szoták Szilvia 2017b. A nyelvpolitikai stratégia külhoni vonatkozásai. In: *Acta Academiae Pedagogicae Agriensis*, Eger.
- Szoták Szilvia 2014. On the Work of Termini Researches in Austria. In: Bartha Csilla, Hattyár Helga (Ed.) *Multilingualism in Europe—prospects and practices in East-Central Europe*. Budapest: MultlingVia 1. L'Harmattan.
- Tamás Dóra Mária 2014. *Gazdasági szakszövegek fordításának terminológiai kérdései*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. <http://www.eltereader.hu/kiadvanyok/tamas-dora-maria-bevezetes-a-jogi-terminologiaba-a-terminologus-szemuvegen-at/> (Letöltés ideje: 2017. november 17.)
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013. A határtalanítás az Osiris idegen szavak szótárában és a szókészlet. *Magyar Nyelvőr* (137) 4: 379–398.
- UNESCO irányelv 2005. *Guidelines for Terminology Policies. Formulating and implementing terminology policy in language communities*, Paris: UNESCO. <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001407/140765e.pdf> (2016.01.28.).

Nyelvmenedzselés-elmélet és terminológia¹

1. Bevezetés

Írásomban az ún. nyelvmenedzselés-elméletet mutatom be röviden, kiemelve azokat a jellegzetességeit, melyek alkalmassá teszik arra, hogy a hagyományosnak mondható nyelvtervezés helyébe lépve a Kárpát-medencei kisebbségi magyar közösségekben jelentkező nyelvi – ezen belül terminológiai – problémák kezelésének eszközeként szolgáljon.

2. Nyelvmenedzselés-elmélet

A nyelvmenedzselés-elmélet (Language Management Theory) a nyelvi és kommunikációs problémák feltárására, elemzésére és kezelésére szolgáló átfogó elméleti keret, amely nagyon sokféle nyelvalakító törekvést képes integrálni, többek között a nyelvművelést mint a standard nyelvváltozat továbbfejlesztésére, valamint terjesztésére irányuló szervezett tevékenységet (vö. Nekvapil 2007, 2010) és a nyelvtervezést mint az ún. szervezett menedzselés egyik jellegzetes válfaját (a fogalom magyarázatát lásd alább). Lényegében minden olyan problémakezelő törekvést a nyelvmenedzselés-elmélet keretén belül érdemes számon tartani, amelyben jelen van a tágabb értelemben vett nyelvalakító szándék (Lanstyák 2014a, 2014b), így a terminológiaalakítást is (vö. Fóris–Bölcskei 2019: 144), melynek egyik indítéka a (szak)szövegek alkotásával és értelmezésével összefüggő problémák megelőzése, s melynél egyértelműen jelen van a nyelvalakító

¹ A tanulmány első közlésének adatai: Lanstyák István 2023. Nyelvmenedzselés-elmélet és terminológia. In: Prószték Gábor, Fóris Ágota, Bölcseki Andrea, B. Papp Eszter, Lipp Veronika (szerk.) *A magyar terminológiastratégia kialakítása. Zöld könyv*. Budapest: Nyelvtudományi Kutatóközpont. 253–276. DOI: <https://doi.org/10.18135/term.2023.13>

szándék is (szókincsalakítás).² A nyelvi problémák kezelésén túl más metanyelvi tevékenységek is jól értelmezhetők az elmélet keretében.^{3]}

A nyelvmenedzselés-elméletet Björn H. Jernudd és Jiří V. Neustupný dolgozta ki az 1970-es években mint a nyelvtervezés-elmélet egyik sajátos ágazatát, továbbfejlesztett változatát. Eleinte „nyelvkorrekció-elméletként” (Language Correction Theory) emlegették; magát a nyelvmenedzselés (language management) műszót Jernudd és Neustupný (1987) használta először egy konferencián, a kanadai Québecben.

Az elméletről szóló, illetve az elméletet felhasználó munkák bibliográfiája, amely a prágai Károly Egyetem honlapján található,⁴ jelenleg közel négyszáz tételt tartalmaz, melyekből nagyon sok szabadon le is tölthető. A bibliográfia összeállítói szerint az alapl művek közé tartozik Jernudd – Neustupný 1987; Jernudd 1991, 1993; Neustupný 2002; Neustupný–Nekvapil 2003; Nekvapil 2012; Nekvapil–Sherman 2015; Fairbrother–Kimura 2020; Kimura–Fairbrother 2020; de számos további munka is fontos forrás azok számára, akik az elmélettel meg szeretnék ismerkedni, pl. Nekvapil 2000, 2006, 2007, 2009; Muraoka 2009; Jernudd 2020; Dovalil 2022. Itt említem meg három saját írásomat, melyek az elmélet határait feszegetik (Lanstyák 2014b, 2018b, 2021).

Az elmélethez kapcsolódó magyar nyelvű munkák közül először Szabó Mihály két írását kell megemlíteni (2005, 2007), melyekben a szerző bemutatja az elméletet, s hangsúlyozza a szlovákiai magyar viszonylatban való alkalmazhatóságát. Időrendben ezeket követi Nekvapilnak és több munkatársának egy magyar nyelvű tanulmánya, amely többnyelvű vállalatok nyelvmenedzselésével foglalkozik (Nekvapil et al. 2009), majd T. Balla Ágnes és Balogh Erzsébet további négy idevágó írása (Balogh–T.

2 Erre utalnak az UNESCO által kidolgozott terminológiasztratégiai irányelvek is, melyek szerint a terminológiatudomány a különböző szakterületek terminológiáinak szerkezetét, létrehozását, fejlesztését, használatát és alakítását (menedzselését) tanulmányozza (UNESCO-irányelv 2005: 3). E feladatok közül a létrehozás, a fejlesztés és az alakítás egyértelműen nyelvmenedzselési feladat, de háttértevékenységként a használat vizsgálata sem idegen a nyelvmenedzseléstől (csak nem azon van a hangsúly).

3 A továbbiakban az elmélet mindig a nyelvmenedzselés-elméletre vonatkozik majd; a nyelvtervezés-elméletre többnyire mint nyelvtervezés-re utalok, természetesen nem azért, mert kétségbe vonnám elméleti megalapozottságát (a nyelvtervezés-elmélet jóval kidolgozottabb a nyelvmenedzselés-elméletnél, mivel sokkal többen és sokkal változatosabb kontextusokban művelik), hanem csupán azért, hogy a kettőt nyelvileg egyszerűen meg tudjam különböztetni.

4 L. web1. <http://languagemanagement.ff.cuni.cz/bibliography> (Hozzáférés: 2026. március 29.)

Balla 2009a, 2009b; T. Balla–Balogh 2010a, 2010b), végül Ludányi Zsófia és Domonkosi Ágnes egyik munkája (2022). Jómagam számos magyar nyelvű publikációmban említem a nyelvmenedzselés-elméletet; ezek közül három kifejezetten az elmélet egyes vonatkozásairól, illetve alkalmazási lehetőségeiről szól (Lanstyák 2014a, 2014c, 2015).

Angol nyelvű, de a magyar nyelvalkításról szóló, a nyelvmenedzselés-elmélet által ihletett kutatásokról szól egyik, Szabó Mihály Gizellával közösen írt munkánk (Lanstyák–Szabó Mihály 2009), valamint Ludányi Zsófia két angol nyelvű közleménye (2019, 2020).

A nyelvmenedzselés-elméletet korábban inkább a kultúraközi kommunikáció során jelentkező nyelvi problémák kezelésére alkalmazták, ám nem annyira kisebbségi közösségekben, mint inkább olyan kisebb csoportokban, amelyek a maguk módján kisebbségiek ugyan, de nem élnek a kisebbségi kétnyelvűség körülményei közt. Ugyanakkor ez az elmélet maximálisan alkalmas arra is, hogy az őshonos nyelvi kisebbségi közösségek helyzete leírásának, illetve a bennük meglévő nyelvi problémák megoldásának keretét szolgáltassa.⁵ A kisebbségi közösségekben jelentkező nyelvi problémák számottevő hányada pedig épp a szaknyelvekkel, illetve a szaknyelvi és köznyelvi szövegekben található terminusokkal kapcsolatos (l. pl. Misad 2009; Lanstyák 2018a).

A továbbiakban az elmélet legfontosabb vonásait veszem sorra, majd ehhez kapcsolódóan emellett érvelek, hogy ez az elmélet alkalmasabb a határon túli magyar közösségekben meglévő nyelvi – köztük terminológiai – problémák kezelésére, mint a hagyományos nyelvtervezés.⁶

2.1. Nyelvi és metanyelvi tevékenység egyetlen keretben

A nyelvvel kapcsolatosan kétféle típusú tevékenységet lehet megkülönböztetni: az egyik a nyelvi, a másik a metanyelvi. A nyelvi tevékenység maga a spontán beszélés, a metanyelvi tevékenység a nyelvi tevékenységről való gondolkodás és beszélés. A metanyelvi tevékenység egyik jellegzetes válfaja a nyelvmenedzselés, illetve a nyelvalkítás.

Nyelvmenedzselésen az elmélet hívei elvben a metanyelvi tevékenységek összességét értik, így a nyelvről való gondolkodást és beszédet akkor is, ha

5 Vö. Neustupný–Nekvapil 2003; Hübschmannová–Neustupný 2004; szlovákiai magyar viszonylatban Sherman 2007; Szabó Mihály 2007; Lanstyák–Szabó Mihály 2009.

6 Dolgozatomban a nyelvmenedzselést hangsúlyozottan a hagyományos nyelvtervezéssel vetem össze. Tudni kell azonban, hogy napjaink nyelvtervezése sokkal jobban hasonlít a nyelvmenedzselésre, mint a hagyományos nyelvtervezés.

nem kapcsolódik hozzájuk változtatási szándék. A gyakorlatban azonban más a helyzet: a konkrét nyelvi problémák kezelésének bemutatása és elemzése alapján úgy látszik, hogy „nyelvmenedzselésnek” az elmélet hívei valójában az olyan tevékenységet tekintik, melynek célja meglévő vagy jövőbeli beszéléstermékek (diskurzusok) nyelvi megvalósulásának tudatos befolyásolása vagy magának a gondolati valóságként létező nyelvi rendszernek, illetve az abban található elemeknek a megváltoztatása, azaz hagyományosan fogalmazva nyelvi változások előidézése.

Ebbe a kategóriába nem minden metanyelvi tevékenység tartozik bele. Nem menedzselés ilyen értelemben például egy nyelvtani jelenség leírása, ha azt nem motiválja nyelvváltoztatási szándék.

Jómagam nyelvmenedzselésen elméletileg is azt értem, amit az elmélet gyakorlatilag ért rajta. A nyelvmenedzselés, diskurzusmenedzselés, menedzselés, menedzsel, nyelvmenedzselő stb. terminusoknak mintegy szinonimájaként használom a nyelvalakítás, diskurzusalakítás, alakítás, alakít, nyelvalakító stb. terminusokat; nem azért, mert a purista nyelvi ideológia foglya volnék, hanem ezért, mert a menedzselés és családtagjai a nyelvmenedzselés-elméletet konnotálják; ezzel szemben a nyelvalakítás és családtagjai könnyebben alkalmazhatók a más elméleti keretekben vagy a nyelvművelésben folyó nyelvalakító tevékenységre. Írásomban tehát e két szócsalád egymásnak megfelelő tagjai szinonimának tekintendők.⁷

Ha a nyelvalakítás indítéka az, hogy valamilyen nyelvi problémát vagy nyelvi vonatkozású társadalmi problémát enyhítsünk, megoldjunk vagy más módon kezeljünk (s a nyelvalakításnak többnyire ez az indítéka), nyelvi problémakezelésről is beszélhetünk (értelemtükröztető módon *nyelviprobléma-kezelés*-nek kellene írni, de ettől a nehézkes írásmódtól a csekély jelentésbeli különbség miatt eltekintek).

A nyelvhasználatnak és a metanyelvi tevékenységnek egységes elméleti keretben való tárgyalása az elmélet egyik legfontosabb tudományos hozadéka, mivel rávilágít arra a gyakran elhanyagolt tényre, hogy a spontán nyelvhasználat és a tudatos „nyelvtervezés” közt nincs éles határ (vö. Benő–Péntek 2019: 67), a hétköznapi beszélők, mindennapi élethelyzetekben is végeznek nyelvalakító tevékenységet, melynek hosszabb távon akár a nyelvi változásokra is kihatása lehet. Ez inspiráló a terminológia szempontjából is, a spontán terminusalkotás és a tudatos terminusalakítás közt sincs éles határ.⁸

7 Fóris (2014) a terminológiaalakítást terminológiamenedzsmenetre nevezi, s a terminológiatudomány alkalmazott ágához sorolja.

8 Ezenkívül – amint láttuk – a terminológiatudomány feladatai közt mind a nyelvi, mind

2.2. Nyelvi probléma – az elmélet központi fogalma

A nyelvmenedzselés-elmélet központi fogalma a *nyelvi probléma*. A szokásos meghatározás szerint a nyelvi probléma nem más, mint egy adott beszédhelyzetben érvényesülő nyelvi normától, illetve beszélői elvárásoktól való, negatívan értékelt eltérés. Bár az elmélet normafogalma körül van némi bizonytalanság,⁹ mindenképpen előremutató, hogy a nyelvmenedzselők nem a standard nyelvváltozat normáját tartják irányadónak, hanem az adott beszédhelyzetben a résztvevők által ott és akkor megfelelőnek érzett normát. Kisebbségi körülmények közt ez már csak azért is előnyös megközelítés, mert így nem kérdőjeleződik meg a kontaktushelyzetben érvényesülő kontaktusnorma legitimitása.

Az elmélet egyik alaptétele az, hogy minden nyelvi probléma eredete a megnyilatkozások szintjének mikrojelenségeiben keresendő; ebből következően a szakemberek a nyelvi problémákat az interakciókban azonosítják, mégpedig hangsúlyozottan a hétköznapi beszélők interakcióiban. Ez persze nem azt jelenti, hogy a nyelvmenedzselők ezekről a problémákról azt gondolnák, hogy nem lehetnek társadalmi érvényűek és jelentőségűek, csak annyit, hogy érdeklődésük középpontjában a nyelvi problémákkal szembesülő egyén áll. Nyelvi problémának azt tekintik, amit a hétköznapi beszélők tartanak annak.

Ez a felfogás feltűnően különbözik attól, amit a hagyományos nyelvtervezésben látunk: ennek keretében az állami hatóságok vagy jobbik esetben a nyelvtervezés szakemberei döntenek el, mik a (fontos) nyelvi problémák egy-egy közösségben, sokszor anélkül, hogy az érintetteket megkérdeznék.¹⁰ Ezzel szemben a nyelvmenedzselők szerint a hétköznapi

a metanyelvi tevékenységek tanulmányozását megtaláljuk (UNESCO irányelv 2005): a használat nyelvi, a létrehozás, a fejlesztés és az alakítás pedig metanyelvi tevékenység (ld. még i. m. 8).

9 Az elmélet normafelfogása a prágai iskola normafelfogására megy vissza. Ma már azonban a nyelvmenedzselőknek azzal a súlyos ellenvetéssel kell szembesülniük, hogy a normák minden konkrét beszédhelyzetben (egyedi módon) jönnek létre. Az is köztudottá vált, hogy nemcsak a nyelvi normák általában, hanem még a nyelvtani szabályok sem érvényesülnek szigorú következetességgel, azok is dinamikusak és variabilisak. A kontaktushelyzetekre pedig különösen jellemző, hogy több norma érvényesül bennük egyszerre. Ezeknek a problémáknak a nyelvmenedzselők tudatában vannak (ld. Neustupný 2002).

10 Arra, hogy hova vezethet, ha azt, hogy mi nyelvi probléma, nem a hétköznapi beszélőktől kérdezik meg, hanem maguk döntenek el a szakemberek, tanulságos példát hoz Grinev-Griniewicz (2014): a 300 000 (!) orvostudományi terminust tartalmazó tadszik orvosi szótár szavait állítólag a szerzőn kívül senki sem használja, mivel az orvostanhallgatóknak épp elég gondot okoz a latin, az orosz és az angol terminológia elsajátítása, nincs

beszélőktől kell megkérdezni, mit tekintenek nyelvi problémának. Ezért a nyelvalakítási stratégiák tanulmányozása is a hétköznapi beszélők nyelvalakító tevékenységének megismerésével kezdődik. Ebből kiindulva foglalkoznak aztán a szakemberek azzal, mi módon lehet a különböző nyelvi problémákat egy-egy közösségben kezelni. Ez az eljárás egyrészt demokratikus, másrészt életszerű, s összhangban áll az újabb terminológiatudományi törekvésekkel is, melyekben a hangsúly az előírásról a leírásra került át (l. alább).

A nyelvmenedzselésnek ez a megközelítése nagyon előnyös a határon túli magyar kisebbségek számára, mivel valós nyelvi problémákat hoz a felszínre, s életszerű megoldásokat kínál rájuk. Az 1950-es–1980-as években szlovákiai magyar nyelvűvelők például felfigyeltek a szlovákiai magyar nyelvhasználatban „a” normától való eltérésre, ám ez a norma egyrészt nem az adott beszédhelyzetben érvényesülő norma volt, hanem egyfajta nyelvi platonista felfogású standardé, másrészt nem vették figyelembe azt, hogy a közösség tagjai az eltérést problémának érzik-e. Részben ez volt az oka annak, hogy tanácsaik nemegyszer hatástalannak bizonyultak. Ennek szemléltetésére érdemes megnézni egy szlovákiai magyar terminus, az *összpontosítás* példáját.

Szlovákiában, illetve az egykori Csehszlovákiában azokat a rendezvényeket, melyeket valamilyen konkrét tevékenység együttes végzése érdekében szerveztek (például közös, rendszerint többnapos fölkészülés valamilyen versenyre, fellépésre; bentlakásos foglalkozás, tanfolyam), szlovákul *sústredenie*-nek nevezték és nevezik. A magyarban ilyen átfogó fogalom – és azt jelölő szó – nem létezik, Magyarországon külön-külön beszélnek pl. bentlakásos *próba*-ról, *tanfolyam*-ról, *edzőtábor*-ról stb., sőt legújabban *összetartás*-ról is. Ezek fölé nem boltozódik átfogó fogalom, s így nem is létezik mindezekre vonatkoztatható szó, hiperonima. A magyarországiak jól megvannak az ilyen szó nélkül, hiszen az ő tudatukban az ilyen eltérő tevékenységek nem álltak össze egyetlen fogalomká. Nem úgy a szlovákiai magyarok, akiknek szükségük van arra, hogy ezt a fogalmat magyarul is egy szóval (vagy esetleg állandósult szókapcsolattal) nevezzék meg.

Ennek a problémának az egyszerű (nem szakember) beszélők körében kétféle megoldása született, illetve létezik a mai napig: a beszélők egy része kódot váltva magyar szövegben is a *sústredenie* szót használja, más

idejük olyan terminusok megtanulására, melyeknek a gyakorlatban úgysem veszik hasznát. Bár az idézett állítás nem kutatási eredmény, s kissé sommásnak tűnik, nincs okunk kételkedni abban, hogy lényegét tekintve igaz; hasonló problémákról más nyelvtervezési projektek implementálásával kapcsolatosan is tudunk.

részük pedig a sústredenie szó evidensnek látszó közmagyar megfelelőjét, az összpontosítás terminust választja ebben a jelentésben, valószínűleg nem is tudatosítva, hogy az összpontosítás szónak a közmagyarban nincs ilyen jelentése. Mindez természetesen konkrét élethelyzetekben, „online” történik. Az első megoldás csak a beszélt nyelvben fogadható el, a második azonban az írott nyelvben is, ezért a szó a szlovákiai magyar írásbeliségbe is bekerült.

Az összpontosítás szóra azonban a nyelv művelők is fölfigyeltek, s mivel használatában eltérést fedeztek föl a magyarországi standard normától, kifogást emeltek ellene, arra próbálva rávenni a beszélőket, hogy felejtsek el ezt a kétségtelenül létező fogalmat, s az összpontosítás szó használata helyett mindig nevezzék meg a konkrét tevékenységet, pl. összejövétel, megbeszélés, gyakorlás, gyakorlat, edzés, edzőtábor, sporttábor, (bentlakásos) próba, tanfolyam, továbbképzés stb. (ld. Jakab 1987). Ez az elvárás azonban túl nagy mentális terhet ró a beszélőkre, ezért a kezelésnek ez a módja sokkal inkább felerősítette a problémát, semmint hogy megoldotta volna. Azt mondhatjuk tehát, hogy a szakemberek első megoldási kísérlete kudarcba fulladt.

Szemben a nyelv művelésnek ezzel az életidegen eljárásával a nyelvmenedzselés elfogadta az egyszerű beszélők egyik megoldását, az összpontosítás jelentésbeli kölcsönszó használatát, s ezt a terminust legitimálta, mégpedig azzal, hogy fölvetette a Magyar értelmező kéziszótár 2. kiadásába korlátozó stílusminősítés nélkül, ezzel jelezve, hogy a szó használatát a legmagasabb írásbeliségben is megfelelőnek tartja.

A Gramma Nyelvi Iroda nyelvmenedzselő tevékenysége azt mutatja, hogy nemcsak annak megítélésében kell a laikus beszélőre támaszkodni, hogy mi probléma és mi nem, hanem abban is, hogy elfogadható-e a laikus beszélő számára a szakemberek által javasolt megoldás vagy sem. Erre utal az alábbi példa:

„Egy esetben nem felsőfokú post secondary képzést indító szakmunkásképző az induló évfolyamba hirdetésben »toborozott« diákokat. A kérdés az volt, hogyan nevezzék magyarul a szlovákul nadstavbové štúdium-nak nevezett képzést. A szlovákiai magyar nyelvhasználatban általános az ennek alapján kialakult tükörfelfejezés, a felépítményi (képzés, iskola), Jakab István egy nyelv művelő írásában (Jakab 1983) ehelyett a szakosító képzés, tagozat, iskola kifejezéseket ajánlotta, s mi is ezt javasoltuk a kérdezőnek. Bár az adott iskola igazgatója éppen azért fordult hozzánk, mert kétségei voltak afelől,

hogy írott szövegbe illő-e az iskolában szóban rendszeresen használt felépítményi, végül is e mellett döntött, mert úgy vélte, hogy az általunk ajánlott szakosító képzés-t a célközönség nem fogja érteni.”
(Szabó Mihály 2007: 61)

Mivel Magyarországon sem a felépítményi iskola, sem a szakosító iskola terminus nem használatos (legalábbis ilyen jelentésben), a Gramma tanácsát nem a magyarországi terminológiához való igazodás motiválta. Talán nem is a purizmus (a felépítményi tükörszó mivolta), hanem az a feltételezés, hogy a magyarországi beszélők számára a szakosító motiváltabb, mint a felépítményi, könnyebben tudnak belőle a terminus jelentésére következtetni, vagyis kisebb megértési nehézségeket okoz. Csakhogy az iskolaigazgatónak – érthető módon – nem az elképzelt magyarországi magyar emberek számára való érthetőség volt a fontos, hanem a célközönség számára való érthetőség, ezért a Gramma megoldását – jogosan – elutasította. A szlovákiai magyarok ugyanis természetes módon összekapcsolják a felépítményi iskola kifejezést szlovák megfelelőjével, mivel azonos a motivációjuk, a szakosító iskola esetében viszont, mivel motivációjuk eltér, az összekapcsolás nehézségekbe ütközik. A Gramma munkatársai csak kényszerűségből vették tudomásul, hogy javaslatuk nem „ment át”, pedig az elmélet szellemében természetesnek kellene lennie, hogy a szakember meghajol az érintettek érdekei és akarata előtt.

Egy másik esetben az érintettek részéről történő, ehhez hasonló elutasítást nem az érthetőség motiválta, hanem az, hogy a Gramma Nyelvi Iroda által javasolt megoldás szlovákiai magyar közegben félrevezető volt. Amint arról tanulságosan ír Szabó Mihály (2007), a szlovák *dohoda* szónak mint jogi terminusnak szokásos közmagyar megfelelői a *megállapodás* és a *megegyezés*, ám a szlovákban *dohoda*-nak nevezik a megbízási szerződést is. Ezért utasították el a Gramma Nyelvi Irodához segítségért fordulókat, amikor az iroda munkatársai a szlovák *dohoda a vykonaní práce* kifejezést ennek magyarországi megfelelőjével, az *(eseti) megbízási szerződés* terminussal javasolták visszaadni. Az érintettek azzal érveltek, hogy a javasolt kifejezésben szereplő szerződés terminus félrevezető, mivel használata összemosna két, részben eltérő jogi fogalmat, a megállapodást és a szerződést; míg az előbbinek *dohoda* a szokásos szlovák megfelelője, az utóbbinak a *zmluva* (lásd még Szabó Mihály 2006.) Egyfelől a *dohoda* és a *zmluva*, másfelől a megállapodás és a szerződés mindkét nyelvben gyakran használatos szinonimaként, tehát szakmailag (jogilag és nyelvtanilag) a Gramma tanácsa megfelelő volt, ám nem vette figyelembe a megrendelő részéről fennálló igényt a magyar és a szlovák terminus egybevágóságára.

A szakemberek itt is megtanulhatták a leckét: egy-egy ilyen terminus esetében a szlovák jogrend kontextusában a szlovák és a magyar kifejezés közti nyelvi-motivációs egybevágóság fontosabb szempont a beszélők számára, mint az, hogy az azonos jogi kategória a két nyelv központi standardjában megszokott módon legyen megnevezve. Magyarán: kisebb baj az, ha egy magyarországi jogász nem érti meg pontosan a szlovákiai magyar kifejezést, mint az, ha a szlovákiai magyarok nem értik a közmagyarból átvett kifejezést, s nem tudják egyértelműen hozzákapcsolni szlovák megfelelőjéhez.

2.3. A nyelvmenedzselés szintjei

Mivel a hétköznapi emberek nyelvalkító tevékenysége jellegében és kihatásában számottevően különbözik a szakemberek által végzett nyelvalkítástól, az elmélet különbséget tesz egyfelől a „mikro-” és a „makroszint”, másfelől az „egyszerű” és a „szervezett” nyelvmenedzselés közt.

A mikroszint a konkrét „online” interakciók szintje, ahol a nyelvi problémák azonosítása és sokszor a kezelésük is történik, a makroszint pedig az egyes interakciókban keletkező problémák általánosításának szintje – ezen a szinten történik a nyelvi problémák „offline” kezelése. Itt már a konkrét interakciókhoz való kapcsolódás nem mindig nyilvánvaló, bár az elmélet megköveteli, hogy ez a kapcsolat minél erősebb legyen.

Ami amásodiknak említett fogalom párt illeti, egyszerű nyelvmenedzselést a hétköznapi beszélők végeznek konkrét élethelyzetekben; ennek célja „online” vagy „offline” kezelni a résztvevőknek egy szűk körét vagy akár egyetlen embert érintő problémát. Ezzel szemben szervezett nyelvmenedzselést jellemző módon szakemberek (pl. nyelvészek) végeznek, amikor „offline” kezelnek olyan problémákat, melyek kisebb vagy nagyobb embercsoportokat érintenek; az ilyen problémakezelés nemegyszer nagyszámú résztvevő bevonásával történik. A szervezett nyelvmenedzselés során a nyelvalkítók mindig offline foglalkoznak a nyelvi problémákkal. Az elmélet megköveteli, hogy az egyszerű nyelvalkítás legyen a szervezett nyelvalkítás végső forrása.

Érdemes itt visszautalni az egyik fent példánkra, melyben az összpontosítás terminussal foglalkoztunk. A nyelvi hiány kiküszöbölésére mikroszinten, az egyszerű nyelvalkítás keretében a beszélők az adott helyzetben vagy a süstreden szlovák vendégnyelvi elemet, vagy pedig az összpontosítás jelentésbeli kölcsönszót használják „online” megoldásként. A különféle magyarországi megfelelők ajánlása makroszintű, „offline” kezelés volt a

szervezett nyelvalakítás (esetünkben: nyelvművelés) keretében. Szintén szervezett nyelvalakítási (esetünkben: nyelvmenedzselési) lépés volt az összpontosítás terminus kodifikálása azáltal, hogy a sajátos szlovákiai magyar jelentése bekerült a Magyar értelmező kéziszótár 2. kiadásába.

Az offline-kezelés kétféle lehet: előkezelés (pre-management) és utókezelés (post-management). Az előkezelés preventív intézkedések meghozatalát jelenti az anticipált probléma elkerülése érdekében. Az utókezelés a jellemző kezelési mód, a már ismert, megtapasztalt problémák kezelése. Ugyanakkor az utókezelés sok esetben egyszersmind előkezelésnek is tekinthető, a leendő problémák elkerülése érdekében. Az online-kezelés az in situ történő kezelés (in-management).

Az egyszerű nyelvmenedzselés keretében történő előkezelésre példa, ha egy középiskolai végzettségű szlovákiai magyar szakember, mielőtt magyarországi kollégájához utazna szakmai megbeszélésre, áttanulmányozza az adott szakterület magyarországi magyar terminológiáját, hogy elkerülje az esetleges megértési nehézségeket (és azt, hogy magyarországi kollégája rosszat gondoljon róla, esetleg még szakmai hozzáértését is megkérdőjelezze). Az utókezelésre példa, ha a megbeszélés után a szlovákiai magyar szakember összegyűjti azokat a terminusokat, amelyek gondot okoztak, s utólag keresi meg magyarországi magyar megfelelőiket, ezzel mintegy előkészítve a következő megbeszélést (annak a szemszögéből ez egyszersmind előkezelés is). A harmadik az *ott* és *akkor* történő „online” kezelés, azaz a példánkban szereplő megbeszélés során tisztázzák a szakemberek a terminológiai problémákat. Ugyanennek a problémának a szervezett nyelvmenedzselés keretében történő kezelése a szakmák többsége tekintetében abból állhatna, hogy a szlovákiai magyar iskolákban használt tankönyveket, melyek szlovákból való fordítások, magyarországi szakemberek lektorálnák, s így az iskolákban a fiatalok a közmagyar szakterminológiát sajátítanák el.

Amint az előző két példából is látszik, az online és az offline megközelítés közt gyakran nagy a különbség: az olyan megoldások, amelyek online teljesen normálisak, elfogadhatóak, offline nemegyszer számításba sem jöhetnek, különösen a szervezett nyelvalakítás esetében.

Így például a szlovákiai magyar szaknyelvekben jelentkező nyelvi hiány az egyszerű online menedzselés keretében legtöbbször könnyen megszüntethető kódváltással, közvetlen kölcsönszavak használatával, alkalmi tükörfordításokkal vagy körülírásokkal, ám a szervezett nyelvmenedzselés ezek közül az eszközök közül legfeljebb

a tükörfordításhoz, azaz jelentésbeli kölcsönszavak, tükörszavak és -kifejezések létrehozásához és elterjesztéséhez folyamodhat, közvetlen kölcsönszavak kodifikálásához csak nagyon korlátozott mértékben, mert ezek használatát formális vagy választékos stílusú szövegekben még az iskolázatlan beszélők is elutasítanak.

A nyelvmenedzselésnek az a törekvése, hogy az „alulról felfelé” és a „földről lefelé” megközelítést összekapcsolja, miközben a kiindulás mikroszintű, összhangban áll az újabb terminológiatudományi törekvésekkel, melyek a fogalmak helyett a szövegből indulnak ki, s figyelembe veszik a nyelv – s így a terminológia – társas meghatározottságát (vö. Temmerman– Kerremans 2003),¹¹ illetve ezzel összefüggésben a nyelv – s így a terminológia – rétegzettségét is (vö. Kuna–Ludányi 2019).

A szervezett nyelvmenedzselésnek hatóköre szempontjából is különböző szintjei vannak. Szemben a hagyományos nyelvtervezéssel, amely legfelső szintről (pl. valamilyen központi állami intézmény vagy nagy tekintélyű tudományos testület által) irányított tevékenység, a szervezett nyelvmenedzselés különböző szintű egységekhez kötődik a társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális, tudományos stb. intézmények hierarchiájában (pl. helyi és regionális önkormányzatok; nevelési-oktatási intézmények, ezek helyi, regionális és központi irányító szervei; helyi, regionális, központi gazdasági, társadalmi, kulturális, tudományos szervezetek).

Mivel a nyelvi probléma a kommunikációs helyzettől függően különböző szinteken keletkezik, logikus, hogy kezelését különböző szinteken kell legalábbis megkezdeni (vö. Szabó Mihály 2007).

Az, hogy a nyelvalkítás különféle szinteken történik, és különféle társadalmi csoportok érdekeit (eltérő módon) szolgálja (vagy nem szolgálja), nem azt jelenti, hogy a központilag irányított nyelvalkítás idejétmúlt volna. Erre épp a terminológia kiváló példa: mivel a szaknyelvi terminológia egységes – vagy legalábbis következetes – használata alapvető követelmény (a nyelvi változatosság a formális stílusú szaknyelvi regiszterekben kevésbé kívánatos), ahhoz, hogy a különböző szintű intézmények egységesen használják például a szlovák nyelvű dokumentumok fordításában a szaknyelvi terminusokat, központi irányításra van szükség, vagy ahogy

¹¹ Itt jegyzem meg, hogy ma már a nyelvtervezés keretein belül is léteznek alulról felfelé irányuló kezdeményezések, ott sem teljesen szokatlan az állami irányítás nélküli, szakértői vagy más független csoportok által végzett nyelvalkító tevékenység (vö. Antia 2000; Beukes 2010).

ezt már 2002-ben megfogalmaztuk: „[A] szakterminológia kialakítása, kodifikálása és elterjesztése, valamint az országos hatókörű dokumentumok (törvények, általános érvényű rendeletek, az állampolgároknak szóló közérdekű tájékoztató szövegek) és típusfeliratok magyar változatának elkészítése egyetlen központban szakemberek közreműködésével kell, hogy történjék [...]” (Lanstyák–Szabó Mihály 2002: 118).¹²

2.4. Diskurzusalakítás és korpuszalakítás

A hagyományos nyelvtervezés-elmélet a nyelvi problémákat a nyelvi kompetencia szintjén értelmezi, vagyis elvont módon, a „nyelv” problémájaként, nem pedig a beszélők problémájaként (vö. Szabó Mihály 2007). Maga a beszélés – amely ténylegesen létezik (szemben a csak ideológiai képződményként létező „nyelvvvel”) – a nyelvtervezésnek nem tárgya, ellenben a nyelvmenedzselésnek igen. A számtalan kisebb nyelvi problémát okozó variálódás kezelése ugyan megjelenik a nyelvtervezés-elméletben, ám nem jelentőségének megfelelően. A nyelvmenedzselés-elmélet a nyelvi problémák legkülönbözőbb típusaira irányítja rá a figyelmet, olyanokra is, amelyek soha nem kerültek be a nyelvtervezés látószögébe.

A nyelvvalakítás az elmélet szerint egyaránt irányul konkrét nyelvi diskurzusoknak és magának a nyelvi rendszernek a megváltoztatására; az előbbit diskurzusalakításnak, az utóbbit korpuszalakításnak nevezzük (l. Lanstyák 2018a). Természetesen a „nyelv”, illetve a különféle „nyelvváltozatok” csak diskurzusokon keresztül befolyásolhatók, ám a nyelvvalakítónak nem feltétlenül célja konkrét esetekben, hogy befolyásolja a nyelvi rendszert, vagyis nyelvi változásokat idézzon elő; valamely konkrét diskurzus befolyásolása kizárólagos célja is lehet (vö. Tolcsvai Nagy 2019: 35). Például egy szöveg stilisztikai átfésül(tet)ésével a legtöbb embernek nem az a célja, hogy „nyelvünk egészséges fejlődését igyekezzék biztosítani”,¹³ hanem csupán annyi, hogy jól megfogalmazott szöveget adjon ki a kezéből.

Ebben a nyelvvalakítás eltér a hagyományos nyelvtervezéstől, melynek célja mindig a nyelvi rendszernek, pontosabban az ún. standard nyelvváltozat elemeinek, olykor formáinak a megváltoztatása. A nyelvmenedzselés megközelítése azért előnyös, mert nem szakítja el egymástól a diskurzusalkotást (a spontán beszédet), a diskurzusalakítást (a diskurzusba való spontán beavatkozásokat a létrejövő nyelvi problémák

12 A központosított terminológiatervezés szükségességére l. Fóris 2011; l. még Fóris–B. Papp 2011.

13 Ez a nyelvművelés deklarált célja, lásd A magyar nyelv értelmező szótárának „nyelvművelés” szócikkét.

megoldása érdekében) és a terminológiaalkotást (a korpuszalakítást, korpusztervezést). A terminológiaalkotásnak a diskurzusokhoz való erős kötése is hozzájárul a folyamat életszerűségéhez, s ezáltal sikeréhez is.

Érdemes utalni Hübschmannová–Neustupný tanulmányára (2004), melyben a szerzők a csehországi romani nyelv intellektualizálásával, szaknyelvi szókincsének bővítésével foglalkoznak. Írásuk végén ajánlásokat fogalmaznak meg a romani terminológiafejlesztésre nézve. Ezek egyike szerint a szokásos, írásztal melletti, mesterséges terminológiaalkotás kifejezetten kerülendő, helyette a romani beszélőkkel készített beszélt és írott nyelvi diskurzusokat kell rögzíteni és elemezni a bennük alkalmazott diskurzusalakítási stratégiákat, átvéve belőlük az alakítás folytán létrehozott, szaknyelvi jellegű lexikális elemeket (Hübschmannová–Neustupný 2004).

A nyelvmenedzselők számára tehát nemcsak maga a „végtermék”, a hétköznapi beszélők által létrehozott terminus az érdekes, hanem többek között az is, hogy a beszélők hogyan viszonyulnak a diskurzus során észlelt normasértésekhez, hogyan értékelik ezeket, illetve a létrejövő terminusokat, miként kezelik a diskurzusokban létrejövő variálódást stb. (vö. Hübschmannová–Neustupný 2004).

Annak érdekében, hogy jobban el tudjuk képzelni, hogyan történik az ilyen diskurzusalakítás, nézzük meg a következő rövid esetleírást.

„Édesapám már több mint 30 éve liftszerelő, és már a szakmunkásképzőben is szlovákul tanulta meg az ehhez kapcsolódó szakkifejezéseket. Nemrég új munkatársat vettek fel mellé, akit neki kellett betanítania, de a közös munka eleinte nehézségbe ütközött, a munkatársa ugyanis magyar tannyelvű szakközépiskolába járt, így ő minden szakkifejezést magyarul használt, ami megértési gondokat okozott. Édesapám részéről ez a nyelvi akadály leküzdhetőbbnek bizonyult, mivel ő a szakmai gyakorlatának köszönhetően ki tudta következtetni a magyar szakkifejezés jelentését, még ha esetleg ő nem is használja magyarul.

A munkatársak között kommunikációs fennakadást jelentett, hogy más-más nyelven ismerték az adott szakterület szókincsét. A félreértések elkerülése, illetve a közös munka gördülékennyé tétele érdekében eleinte körülírásokhoz folyamodtak, magyarázatokkal egészítették ki mondanivalójukat. A megértés annak a félnek volt könnyebb, aki nagyobb szakmai tapasztalattal rendelkezik, a másnyelvi szakszókincs elsajátítását ugyanis a szaktudás jelentősen segíti. Fokozatosan

azonban idomult egymáshoz a nyelvhasználatuk, mivel a közös cél – a munka mihamarabbi elvégzése – jelentős mértékben motiválta az alkalmazkodási folyamatot. Az egyik fél még mindig a szlovák szakkifejezéseket használja, a másik pedig magyarul használja a szakszavakat, egy idő után azonban már nem kellett körülírásokhoz folyamodniuk, mert mindketten megértették már a másik nyelven is a szakszavakat, de a saját nyelvhasználatukban megmaradtak az eredetileg használt nyelvnél.” (Nyelvinapló-bejegyzés.)¹⁴

Látjuk, hogy a diskurzusalakítás során az egyszerű nyelvmenedzselés keretében a két liftszerelő úgy oldotta meg az eltérő szakterminológia használatából adódó megértési nehézségeket, hogy fokozatosan megismerték a másik fél terminológiáját, miközben továbbra is a sajátjukat használták. Ez az eset – más hasonlókkal együtt – érvként szolgálhat a mellett a szervezett nyelvalakítási stratégia mellett, amely nem veti el a terminológiai variabilitást, vagyis azt állítja, hogy a szervezett nyelvalakításnak nem lehet egyedüli stratégiája a variálódás kiküszöbölése (vagyis az egyik változat kiemelése, a többi elvetése), hanem inkább az egyértelműsítés, az egyes változatok egyértelmű hozzárendelése az adott fogalomhoz, illetve az azt jelölő terminushoz, a formális szaknyelvi szövegekben stilisztikailag jelöletlen vezérszinonimához (vö. Fóris 2006: 740).

Mindez összhangban van azzal a terminológiatudományi felismeréssel, hogy a szinonímia és a poliszémia, illetve általában a többértelműség, továbbá homályosság (a nyelvi kategóriák határainak elmosódottsága) nemcsak az általában vett nyelvtől nem idegen, hanem a szaknyelvekben, illetve a terminológiában is természetes (ld. pl. Temmerman–Kerremans 2003; Fóris 2006; Sageder 2010; Tamás 2011; Fóris–B. Papp 2011), ezenkívül pedig a terminológia alakulása nem független a különféle ideológiai, politikai, kulturális, gazdasági stb. tényezőktől sem (vö. Fóris 2006, 2011; Bérces 2011).

Köztudomású, hogy kisebbségi helyzetben a szaknyelvi diskurzusok számottevő része a többségi nyelvből való fordítás. A fenti követelmény

¹⁴ A nyelvi naplók olyan írott dokumentumok, amelyek nyelvi vonatkozású eseményeket és észrevételeket rögzítenek, azaz olyan eseményeket, melyekben a beszélés, beszéd hallgatása, olvasás vagy írás meghatározó szerepet játszik. Nyelvi vonatkozású események leírásán kívül a nyelvi naplók nyelvi reflexiókat is tartalmazhatnak, olyan észrevételeket különféle nyelvi jelenségekkel kapcsolatban, amelyek nem köthetők egyetlen konkrét eseményhez. A naplóbejegyzések nem csekély része nyelvi problémákról szól. A pozsonyi Comenius Egyetem BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén 2006 és 2017 között készítették a magyar szakos hallgatók nyelvi naplókat.

természetesen a fordított szövegekre is vonatkozik, tehát ezekben is érdemes vizsgálni a fordítók diskurzusalakító stratégiáit, már csak azért is, mert a szakszavak keletkezésének legfontosabb forrása az eredeti szaknyelvi szövegek után a szaknyelvi fordítás (vö. Antia 2000, Antia et al. 2005; UNESCO 2005; Valeontis–Mantzari 2006); ezt tükrözi az „elsődleges”, valamint a „másodlagos megnevezés”, illetve „terminusalakítás” fogalma. Elsődlegesnek az érintett fogalom első megnevezését nevezik, másodlagosnak pedig e megnevezés más nyelvre való fordítását (Valeontis–Mantzari 2006). Ez a megkülönböztetés releváns a kisebbségi nyelvváltozatok szempontjából, ezekben ugyanis a terminusok jelentős része másodlagos megnevezés. Ugyanakkor a fordítások a forrásai a terminológiai bizonytalanságoknak is. Ilyen pedig a szakszavak területén szlovákiai magyar viszonylatban nagyon sok van. Ennek fő oka az, hogy az egyes fordítók, amikor az egyszerű nyelvalakítás keretében létrehozzák a szlovák szakszavak szlovákiai magyar megfelelőit, sok esetben nincsenek tekintettel sem a magyarországi terminológiára, sem a már esetleg létező szlovákiai magyar megfelelőkre. Így jönnek létre például az ilyen variánsok: *ucsnyovka* : *inasiskola* : *szaktanintézet* : *szakmunkásképző*; *Legfelső Ellenőrzési Hivatal* : *Legfelső Ellenőrző Hivatal* : *Állami Számvevőszék*; *Monopóliumellenes Hivatal* : *Monopolelles Hivatal* : *Gazdasági Versenyhivatal*; *NÚCEM* : *Certifikált Mérések Nemzeti Intézete* : *Certifikált Oktatási Mérések Nemzeti Intézete* : *Oktatásügyi Szabványosított Mérések Nemzeti Intézete* : *Nemzeti Oktatási Mérési Intézet*.

Ebben a helyzetben a szervezett nyelvmenedzselésnek fontos szerepe kellene legyen a terminológia alakításában (vö. Szabó Mihály 2002).

2.5. Standard és nemstandard nyelvváltozatok menedzselése

Az 1. pontban említett normafelfogásból, valamint abból, hogy az elmélet a diskurzusalakítást is magába foglalja, következik, hogy a nyelvmenedzselés szakemberei – a nyelvtervezőktől eltérően – tevékenységüket nem korlátozzák a nyelv standard változatára; a nyelvalakításnak legitim célja lehet elvileg bármely olyan nyelvváltozat megváltoztatása, amelyben az adott probléma jelentkezik.

Az elméletnek ez a vonása is előremutató a kisebbségi kétnyelvűség szempontjából, ugyanis a kisebbségi kétnyelvűség körülményei közt a nemstandard változatok fontosabb szerepet játszanak, mint a többségi társadalmakban. A nemstandard változatok menedzselése elsősorban az egyszerű nyelvalakítás keretében történik; erre főntebb már több példát láttunk, számukat nem szükséges szaporítani. Elvileg azonban annak

sincs akadálya, hogy szervezett nyelvmenedzselési lépések történjenek például egy eleve nemstandardnak szánt nyelvi elem létrehozására vagy stabilizálására.

A fentebb említett, a csehországi romani nyelv terminológiaalakítási törekvéseiről szóló tanulmány szerzőinek egyik ajánlásához például ezt a megjegyzést fűzik: „Az a feltételezés, hogy a szaknyelvi fejlesztés kéz a kézben kell járjon a standardizálással, téves: a variálódás megtartható.” (Hübschmannová–Neustupný 2004: 106; a szerző fordítása)

A hagyományos terminológiaalakítás egyik legfontosabb területe a standardizálás, melynek során a teljesen vagy részlegesen szinonim terminusokat a „kívánatos” (preferred), „elfogadott” (admitted) és „elutasított” (deprecated) kategóriák valamelyikébe sorolják, melyekről az idősebb nemzedéknek az Aczél György-i kultúrpolitika három T-je jut eszébe (támogat – tűr – tilt). Kívánatos a terminológiai szakbizottság által javasolt terminus, elfogadott ennek a szintén használhatónak ítélt szinonimája, elutasított pedig az, melynek használatát nem támogatják (ISO 704:2000(E)).

Az ilyen jellegű kategorizálás a nyelvmenedzselés-elmélet fényében nem állja meg a helyét: azt ugyanis, hogy egy terminus kívánatos, elfogadott vagy elutasított-e, a használat körülményei határozzák meg. Egy informális stílusú, nemstandard elemeket is tartalmazó diskurzusban éppenséggel a terminológiai szakbizottság által elutasított terminus használata lehet a leghelyénvalóbb. Öröndetes fejlemény azonban, hogy a korábbi előíró szemléletű terminológiaalakítás mellett újabban megjelent a leíró megközelítés is, melyben a hangsúly például a szinonimák tekintetében azok jellemzésén van a tényleges használat szempontjából; a szakemberek immár elismerik, hogy az eltérő szinonimákra szükség van, mivel eltérő kommunikációs szükségleteket elégítenek ki (Valeontis–Mantzari 2006; vö. még UNESCO 2005).

A leíró szemléletű terminológiaalakítás terjedésére utal Fóris (2017: 131) észrevétele:

„Az általam ismert európai nyelvi, nyelvstratégiai intézetekre, terminológiai intézetekre, osztályokra a deskriptív szemléletű hozzáállás a jellemző, az általuk működtetett szisztéma sokkal inkább egy, a beszélőket hiteles információkhoz juttató rendszer, céljuk olyan elvek kidolgozása, amelyek lehetővé teszik, hogy minél többen jussanak hozzá a nyelvi információkhoz, és hogy az egyes intézmények, minisztériumok azonos elvek szerint dolgozhassanak. Vagyis a céljuk

*nem a nyelvi szabványosítás, hanem egyfajta nyelvi harmonizációs rendszer működtetése. Ez pedig korunkban főleg hiteles és ingyenes online források, szótárak, adatbázisok kialakítását és közzétételét jelenti.*¹⁵

2.6. Hatalom és érdek

A hagyományos nyelvtervezés feltételezi a felülről történő irányítást; úgy tekint magára, mint objektív, technikai diszciplínára, amely szándéka szerint állami érdekeket képvisel, a tervezők mintegy az egész társadalom nevében járnak el. Szabó Mihály (2007) azonban feltehetjük a kérdést: honnan ered ez a szerepük, legitimitásuk. A kérdés költői: a hagyományos nyelvtervezésről sok jót elmondhatunk, de azt nem nagyon, hogy demokratikus volna.

A nyelvmenedzselők a nyelvalkítás objektivitását mítosznak tekintik: számukra nyilvánvaló, hogy a társadalmi csoportonként eltérő, nemegyszer ellentétes érdekek miatt a nyelvalkítók nem viselkedhetnek úgy, mintha tevékenységük valamiféle állami érdekeket képviselne. Tisztában vannak azzal, hogy a hatalom egyenlőtlen eloszlása a nyelvalkításra is kihat.

Az állami irányítottságból következően a hagyományos nyelvtervezés szakemberei nem különösebben érdeklődnek a hatalom kérdései iránt, hiszen tipikus esetben számukra a hatalom adva van, a nyelvtervezés kivitelezéséhez szükséges eszközök rendelkezésükre állnak. Ezzel szemben a nyelvmenedzselők, mivel az „alulról felfelé” megközelítést alkalmazzák, hangsúlyozottan foglalkoznak a hatalom kérdéseivel, a kritikai diskurzuselmélettel vagy a nyelvi imperializmus elméletéhez hasonlóan, abból kiindulva, hogy a nyelvi problémákkal szembesülő különféle csoportoknak nem azonosak az érdekeik, s ezek csak akkor érvényesíthetők, ha képviselőiknek hatalmuk van a nyelvalkítás eredményeinek kivitelezésére, ha pedig nincs, esélyük csak akkor van, ha ügyüket felvállalja valamely hatalommal rendelkező csoport. Szabó Mihály (2007: 55) erről így ír:

„A kidolgozott akciótervek sikeressége szempontjából rendkívül fontos a hatalmi viszonyok jelentőségének a felismerése: kisebbségi helyzetben például azért nehéz klasszikus értelemben vett nyelvtervezést folytatni, mert a kisebbségi nyelvészek két szempontból is alárendelt helyzetben vannak: egyrészt a többségi nemzettel és

15 L. még Fóris–Bölcskei 2019: 146.

nyelvészekkel szemben – ugyanis a többségi állami nyelvpolitika óhatatlanul behatárolja a kisebbségi szervezett nyelvfejlesztés, nyelvtervezés mozgásterét –, másrészt a saját anyanemzetével és az anyaországi „nyelvtervezőkkel” szemben, tudniillik ezek az adott nemzeti nyelvre vonatkozóan hoznak nyelvtervezési döntéseket, ezek meghozatalakor azonban a kisebbségi közösség(ek) sajátos helyzetét és problémáit általában nem veszik figyelembe. Mindez a kisebbségi helyzetben élők számára csak nehezen megoldható nyelvi problémákat eredményezhet.”

Ami az érdekeket illeti, amíg a Gramma Nyelvi Iroda munkatársai meg nem ismerkedtek a nyelvmenedzselés-elmélettel, abban a hiszemben voltak (engem is beleértve), hogy az egész szlovákiai magyar közösség érdekeit képviselik. Az elmélet megismerése után tudatosult bennünk, hogy ez nem így volt: az olyan kodifikáció, amely a magyarországi terminológiával való minél nagyobb fokú egyezésre törekszik, leginkább a Magyarország felé nyitott, mobilis középosztály érdekeit szolgálja, ugyanakkor nagyon előnytelen a Magyarországra ritkán járó, ott továbbtanulni vagy munkát vállalni nem szándékozó tömegek számára (vö. Hübschmannová–Neustupný 2004).

A terminológusok implicit módon elismerik a hatalmi viszonyok fontosságát a terminológiaalakítás szempontjából; ez abból látszik, hogy a terminológiapolitikát az általános nyelvpolitika részének tekintik (Fóris 2011).

2.7. Nyelv – kommunikáció – társadalom

A nyelvmenedzselők nemcsak az eltérő érdekekkel és a hatalmi viszonyok szerepével számolnak, hanem a nyelvi problémákat tágabb összefüggéseikben, a kommunikációs problémák részeként vizsgálják, a kommunikációs problémák vizsgálatában pedig tekintettel vannak a tágabb társadalmi kontextusra. A nyelvi problémák kezelése ezért az azokat befolyásoló társadalmi és kommunikációs problémák kezelésével kezdődik.

Például a csehországi romák nyelvcsereje mögött a kiváltó társadalmi-gazdasági tényező a hagyományos kultúra elvesztése, valamint az az ebből fakadó tény, hogy csökkent azoknak a színtereknek a száma, ahol lehetőség volt a romani használatára. Ezért a szakemberek szerint a csehországi romani nyelvmenedzselés csak akkor lehet sikeres, ha el lehet érni, hogy fokozatosan bővüljön azoknak a nyelvhasználati színtereknek,

illetve beszédhelyzeteknek a száma, ahol a romani nyelv formális változatai természetes módon használhatók (Hübschmannová–Neustupný 2004). Ehhez pedig státuszalakításra (státusztervezésre), és persze anyagi eszközökre van szükség.

Szlovákiai magyar viszonylatban is hasonló a helyzet: ahhoz, hogy a szlovákiai magyar beszélők megismerjék és használni tudják például az államigazgatási terminológiát, elengedhetetlen, hogy a magyar nyelv minél szélesebb körben jelen legyen az államigazgatásban. Ismét Szabó Mihály Gizellát idézem (2007: 55):

„A szlovákiai magyar nyelvűvelők a szlovák hatást mutató kontaktusjelenségek használatát és a kódváltást a beszélők »igénytelenségével« magyarázták, a megoldást pedig leginkább a beszélők nyelvi tudatának, tudatosságának emelésében, a nyelvi ismeretterjesztésben látták. Ha azonban egy dokumentumon az olvasható, hogy Platobný výmer (fizetési meghagyás),¹⁶ a fenti módszerrel aligha lehet elérni, hogy egy hivatalnok ne azt mondja az ügyfélnek: A platobný výmert egy hónapja postán küldtük el. Ily módon ugyanis mind a hivatalnok, mind az ügyfél számára egyértelmű, milyen iratról van szó; lehet, hogy nem is tudják, hogyan kellene ezt magyarul mondani; ha a szóban forgó dokumentum megnevezésével nyelvűvelő írás foglalkozott is, nem biztos, hogy azt olvasták, vagy ha olvasták is éppen, lehet, hogy már elfelejtették stb. A szlovák szó, kifejezés választása tehát az interakció résztvevői által az egyértelműség vagy a nyelvi hiány kiküszöbölése végett alkalmazott nyelvi menedzselési stratégia. Az említett irat magyar nyelven való említésének akkor van esélye, ha a magyar megnevezéssel a hivatalnok és az ügyfél is rendszeresen találkozik, azt megjegyzik; optimális esetben az irat kétnyelvű vagy csak magyar szövegezésű. Ehhez azonban az szükséges, hogy jogszabály írja elő vagy engedje meg a magyar nyelvű iratok alkalmazását az adott hivatalban.”

Nyilatkozat szintjén a terminológiapolitikának az UNESCO által kidolgozott alapelvei is számolnak a terminológiaalakítás társas meghatározottságával, a különféle kulturális, etno- és geolingvisztikai, valamint társaslélektani tényezőkkel, melyek a terminológiaalakításnál figyelembe veendőek (UNESCO 2005; lásd még Fóris 2011). Ez a szemlélet azonban magukban a szabványosított terminológiaalakítási módszerekben és ajánlásokban nem érvényesül (ISO 704:2000(E)).

16 A zárójeles fordítás nem jelenik meg a dokumentumon, azt Szabó Mihály pótolta.

3. Összegzés

Dolgozatomban a nyelvmenedzselés-elmélet néhány fontos jegyét mutattam be a kisebbségi magyar beszélőközösségekben folyó nyelvalakító tevékenységek szemszögéből.¹⁷ Céлом az volt, hogy felhívjam a figyelmet arra, hogy ez az elmélet – legalábbis kisebbségi körülmények között – jól hasznosítható a terminológiaalakító munkálatokban is, főként azért, mert demokratikus és életszerű: folyamatosan tekintettel van a hétköznapi beszélők igényeire, s a problémakezelési javaslatok kidolgozásában a hétköznapi beszélők egyszerű nyelvmenedzselési megoldásaiból indul ki, ugyanakkor figyelembe veszi az egyes beszélői csoportok eltérő érdekeit, a hatalmi viszonyokat, s a nyelvi problémák kommunikációs és társadalmigazdasági meghatározottságát is.

Fejtegetéseim során arra is fény derült, hogy az újabb terminológiaalakítás jóval közelebb áll a nyelvmenedzselés-elmülethez, mint a terminológiaalakítás hagyományosabb válfaja. Mindez lehetőséget teremt arra, hogy ez a két terület – melyeket összeköt, hogy ilyen vagy olyan módon az alkalmazott nyelvtudományhoz tartoznak – a jövőben nagyobb mértékben hasson egymásra.

Irodalom

- Antia, Bassey E. 2000. *Terminology and Language Planning. An alternative framework of practice and discourse*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Antia, Bassey E.–Budin, Gerhard–Picht, Heribert–Rogers, Margaret–Schmitz, Klaus–Dirk–Wright, Sue Ellen 2005. Shaping Translation: A View from Terminology Research. *Meta* (50) 4. DOI:10.7202/019907ar
- T. Balla Ágnes, Balogh Erzsébet 2010a. Nyelvi menedzselés többnyelvű vállalatoknál. In: Zimányi Árpád (szerk.) *A tudomány nyelve – a nyelv tudománya. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a magyar nyelv évében. A XIX. MANYE kongresszus előadásai. Eger, 2009. ápr. 16–18. (A MANYE Kongresszusok Előadásai 6.)*. Székesfehérvár–Eger: MANYE–Eszterházy Károly Főiskola. 865–870.
- T. Balla Ágnes, Balogh Erzsébet 2010b. Adatgyűjtés multinacionális nagyvállalatoknál. In: Gecső Tamás, Sárdi Csilla (szerk.) *Új módszerek az alkalmazott nyelvészeti kutatásban*. Székesfehérvár–Budapest: Kodolányi János Főiskola – Tinta Könyvkiadó. 288–291.

¹⁷ Az elmélet legfontosabb jegyei közül eggyel, azzal, hogy a nyelvmenedzselők a nyelvalakító folyamatot többféle szakaszra bontják, nem foglalkoztam. Ezt a hiányt némileg enyhíti az a tény, hogy ennek a kérdésnek korábban egy külön írást szenteltem (l. Lansztyák 2014a, 2014b). Ennek a jegynek is megvan a párhuzama a terminológiaalakításban (UNESCO-irányelv 2005).

- Balogh Erzsébet, T. Balla Ágnes 2009a. Nyelvi menedzselés multinacionális nagyvállalatoknál: két, Magyarországon működő nagyvállalat kommunikációjának összehasonlítása a nyelvmenedzselés-elmélet segítségével. In: Borbély Anna, Vančoné Kremmer Idikó, Hattyár Helga (szerk.) *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: Tinta Könyvkiadó. 531–535.
- Balogh Erzsébet, T. Balla Ágnes 2009b. Interkulturális kommunikáció magyarországi multinacionális nagyvállalatoknál. In: Nádor Orsolya (szerk.) *A magyar mint európai és világnyelv. A XVIII. MANYE Kongresszus előadásai. Budapest. 2008. április 3–5. (A MANYE Kongresszusok Előadásai 5.)*. Budapest: MANYE – Balassi Intézet. 928–932.
- Benő Attila, Péntek János 2019. A terminológiastratégia szintjei és feltételei Erdélyben. In: Fóris Ágota, Bölcskei Andrea (szerk.) *Terminológiastratégiai kihívások a magyar nyelvterületen*. Budapest: L'Harmattan Kiadó – OFFI Zrt. 59–72.
- Bérces Emese 2011. Helyesírás és terminológia-politika. In: Hires-László Kornélia, Karmacsi Zoltán, Márku Anita (szerk.) *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban*. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete. 445–450.
- Beukes, Anne-Marie 2010. 'Not Leaving your Language Alone': Terminology Planning in Multilingual South Africa. In: Dykstra, Anne – Schoonheim, Tanneke (eds.) *Proceedings of the 14th EURALEX International Congress*. Leeuwarden/Ljouwert: Fryske Akademy. 882–891. <https://euralex.org/publications/not-leaving-your-language-alone-terminology-planning-in-multilingual-south-africa/>
- Dovalil, Vít 2022. Metalinguistic activities as a focus of sociolinguistic research: Language Management Theory, its potential, and fields of application. *Sociolinguistica: European Journal of Sociolinguistics* (36) 1–2: 35–53.
- Fairbrother, Lisa, Kimura, Goro Christoph 2020. Introduction: What is a language management approach to language problems and why do we need it? In: Kimura, Goro Christoph, Fairbrother, Lisa (eds.) *A Language Management Approach to Language Problems: Integrating Macro and Micro Dimensions*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. 1–28.
- Fóris Ágota, B. Papp Eszter 2011. A terminológiai szabványosítás es harmonizáció a nyelvi jogok érvényesítésének szolgálatában. In: Hires-László Kornélia, Karmacsi Zoltán, Márku Anita (szerk.) *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban*. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete. 429–433.
- Fóris Ágota, Bölcskei Andrea 2019. Ajánlások a magyar terminológiastratégiához. In: Fóris Ágota – Bölcskei Andrea (szerk.) *Terminológiastratégiai kihívások a magyar nyelvterületen*. Budapest: L'Harmattan Kiadó – OFFI Zrt. 140–162.
- Fóris Ágota 2006. A magyar terminológia helyzete és fejlesztésének feladatai napjainkban. *Magyar Tudomány* (166) 6: 737–745.
- Fóris Ágota 2011. A magyar terminológia-politika elvei, a gyakorlat es az elmélet viszonya. In: Hires-László Kornélia, Karmacsi Zoltán, Márku Anita (szerk.) *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban*. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete. 421–428.

- Fóris Ágota 2014. A szaknyelvek terminológiai szempontú megközelítése. In: Veszelszky Ágnes, Lengyel Klára (szerk.) *Tudomány, technolektus, terminológia – a tudományok, szakmák nyelve*. Budapest: Éghajlat Könyvkiadó. 27–36.
- Fóris Ágota 2017. A magyar terminológia-politikáról és -stratégiáról. In: Benő Attila, Gúti Erika, Juhász Dezső, Szoták Szilvia, Terbe Erika, Trócsányi András (szerk.) *Tudományköziség és magyarságtudomány a nyelvi dimenziók tükrében*. Törökbálint: Termini Egyesület. 120–128.
- Grinev-Griniewicz, Siergiej 2014. Terminological aspects of modern language policy. Crossroads. *A Journal of English Studies* (6) 3: 4–15.
- Hübschmannová, Milena – Neustupný, Jiří V. 2004. ‘Terminological’ processes in north-central Romani. *Current Issues in Language Planning* (5) 2: 83–108.
- Jakab István 1983. *Nyelvünk és mi*. Bratislava: Madách Könyv- és Lapkiadó.
- Jakab István 1987. *Nyelvi vétségek és kétségek*. Bratislava: Madách Könyv- és Lapkiadó.
- Jernudd, Björn H. 1991. The fifth lecture: Individual discourse management. In: *Lectures on Language Problems*. New Delhi: Bahri Publications. 62–68.
- Jernudd, Björn H. 1993. Language planning from a management perspective: An interpretation of findings. In: Jahr, Ernst Håkon (ed.) *Language conflict and language planning*. Berlin: Mouton de Gruyter. 133–142.
- Jernudd, Björn H. 2020. The origin and development of a language management framework. In: Kimura, Goro Christoph, Fairbrother, Lisa (eds.) *A Language Management Approach to Language Problems: Integrating Macro and Micro Dimensions*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. 31–48.
- Jernudd, Björn H., Neustupný, Jiří V. 1987. Language planning: for whom? In: Laforge, Lorne (ed.) *Proceedings of the International Colloquium on Language Planning*. Québec: Les Presses de L’Université Laval. 71–84.
- Kimura, Goro Christoph, Fairbrother, Lisa 2020. Epilogue: Reconsidering the language management approach in light of the micro-macro continuum. In: Kimura, Goro Christoph, Fairbrother, Lisa (eds.) *A language management approach to language problems: Integrating macro and micro dimensions*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. 255–267.
- Kuna Ágnes, Ludányi Zsófia 2019. Terminológiai elvek az orvosi szaknyelvben és a gyógyító kommunikációban. Problémák, tendenciák, ideológiák. In: Fóris Ágota, Bölcskei Andrea (szerk.) *Terminológiasztratégiai kihívások a magyar nyelvterületen*. Budapest: L’Harmattan Kiadó – OFFI Zrt. 120–139.
- Lanstyák István, Szabó Mihály Gizella 2002. Nyelvi jogaink érvényesítésének nyelvi feltételei. In: Lanstyák István, Szabó Mihály Gizella (szerk.) *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram Kiadó. 117–126.
- Lanstyák István, Szabó Mihály Gizella 2009. Hungarian in Slovakia: Language management in a bilingual minority community. In: Nekvapil, Jiří, Sherman, Tamah (eds.) *Language Management in Contact Situations*. Frankfurt am Main: Peter Lang. 49–73.
- Lanstyák István 2014a. A nyelvmenedzselés-elmélet két kérdéséről. In: Misad Katalin, Csehy Zoltán (szerk.) *Speculum varietatis. Jazykový a literárny manažment v multikulturálnom priestore a (pseudo)identita textov*. Bratislava: Univerzita Komenského. 7–38.

- Lanstyák István 2014b. On the process of language problem management. *Slovo a slovesnost* (75) 4: 325–351.
- Lanstyák István 2014c. A nyelvalkítás-elmélet és a tankönyvek. In: Lőrincz Julianna, Simon Szabolcs – Török Tamás (szerk.) *Az anyanyelvoktatás dokumentumainak szakmai, módszertani vizsgálata*. Komárom: Selye János Egyetem. 28–38.
- Lanstyák István 2015. Nyelvalkítás – névalakítás. A tulajdonnevekkel kapcsolatos nyelvi problémák kezelése a nyelvmenedzselés-elmélet keretében. In: Vörös Ferenc, Misad Katalin (szerk.) *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig 5. Interetnikus kapcsolatok*. Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület. 43–75.
- Lanstyák István 2018a. *Nyelvalkítás és nyelvi problémák*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Gramma Nyelvi Iroda.
- Lanstyák, István 2018b. On the strategies of managing language problems. In: Fairbrother, Lisa, Nekvapil, Jiří, Sloboda, Marián (eds.) *The Language Management Approach: A Focus on Research Methodology*. Berlin: Peter Lang. 67–97.
- Lanstyák István 2019. Nyelvmenedzselés-elmélet és terminológia. In: Fóris Ágota, Bölskei Andrea (szerk.) *Terminológiastratégiai kihívások a magyar nyelvterületen*. Budapest: L'Harmattan Kiadó – OFFI Zrt. 73–93.
- Lanstyák, István 2021. Language problems, language related social problems, metalinguistic activities. *Forum Social Sciences Review / Fórum Társadalomtudományi Szemle* (23) 5: 61–72.
- Ludányi Zsófia, Domonkosi Ágnes 2022. Nyelvmenedzselési folyamatok a magyar járványszókincs alakulásában. *Eruditio – Educatio* (17) 3: 3–20.
- Ludányi, Zsófia 2019. Language ideologies in Hungarian language counselling interaction. *Eruditio – Educatio* (14) 3: 59–76.
- Ludányi, Zsófia 2020. Language ideologies in contemporary Hungarian organized medical language management. *Slovo a slovesnost* (81) 2: 91–110.
- Misad Katalin 2009. *Nyelvi kontaktusok*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- Muraoka, Hidehiro 2009. A typology of problems in contact situations. In: Nekvapil, Jiří, Sherman, Tamah (eds.) *Language Management in Contact Situations*. Frankfurt am Main: Peter Lang. 151–166.
- Nekvapil, Jiří, Sherman, Tamah 2015. An introduction: Language Management Theory in Language Policy and Planning. *International Journal of the Sociology of Language* 232: 1–12.
- Nekvapil, Jiří, Sherman, Tamah, Balogh Erzsébet, Balla Ágnes T., Engelhardt, Oliver 2009. Interakció előtti menedzselés multinacionális nagyvállalatoknál Közép-Európában. In: Lanstyák István, Menyhárt József, Szabó Mihály Gizella (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről IV*. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda. 24–46.
- Nekvapil, Jiří 2000. Language Management in a Changing Society. Sociolinguistic Remarks from the Czech Republic. In: Panzer, Baldur (ed.) *Die sprachliche Situation in der Slavia zehn Jahre nach der Wende*. Frankfurt am Main: Peter Lang. 165–177.
- Nekvapil, Jiří 2006. From language planning to language management. *Sociolinguistica* 20: 92–104.
- Nekvapil, Jiří 2007. Kultivace (standardního) jazyka. *Slovo a slovesnost* 68/4: 287–301.
- Nekvapil, Jiří 2009. The integrative potential of Language Management Theory. In: Nekvapil, Jiří, Sherman, Tamah (eds.) *Language Management in Contact Situations*.

- Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien: Peter Lang. 1–11.
- Nekvapil, Jiří 2010. Language Cultivation in Developed Contexts. In: Spolsky, Bernard, Hult, Francis M. (eds.) *The Handbook of Educational Linguistics*. Oxford: Wiley – Blackwell. 251–265.
- Nekvapil, Jiří 2012. *From language planning to language management: J. V. Neustupný's heritage*. *Media and Communication Studies* 63. Sapporo: Hokkaido University, Research Faculty of Media and Communication. 5–21.
- Neustupný, Jiří V., Nekvapil, Jiří 2003. Language Management in the Czech Republic. *Current Issues in Language Planning* 4: 181–366.
- Neustupný, Jiří V. 2002. Sociolingvistika a jazykový management. *Sociologický časopis* (38) 4: 429–442.
- Sageder, Dagmar 2010. Terminology Today: A Science, an Art or a Practice? Some Aspects on Terminology and Its Development. *Brno Studies in English* (36) 1: 123–134.
- Sherman, Tamah 2007. Language Management on the Front Lines: A Report from Dunajská Streda Language Management Workshop. In: Hidehiro Muraoka (ed.) *Interdisciplinary Studies of Language Management in Contact Situations*. Chiba: Chiba University. 67–77.
- Szabó Mihály Gizella 2002. A magyar nyelvtervezés, nyelvművelés és anyanyelvápolás lehetőségei és feladatai Szlovákiában. In: Lanstyák István, Szabó Mihály Gizella. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram Kiadó. 142–150.
- Szabó Mihály Gizella 2005. Nyelvművelés – nyelvtervezés – nyelvi menedzselés. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* (7) 4: 67–75.
- Szabó Mihály Gizella 2006. A foglalkoztatásra irányuló szerződések megnevezése szlovákul és magyarul 1–2. *Új Szó*, 2006. április 3. és április 10.
- Szabó Mihály Gizella 2007. A nyelvi menedzselés lehetséges szerepe a magyar nyelvalkításban. In: Domonkosi Ágnes, Lanstyák István, Posgay Ildikó (szerk.) *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó. 52–67.
- Tamás Dóra 2011. Terminológiai adatok soknyelvű dokumentálása. In: Hires-László Kornélia, Karmacs Zoltán, Márku Anita (szerk.) *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban*. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete. 434–438.
- Temmerman, Rita, Kerremans, Koen 2003. Termontography: Ontology Building and the Sociocognitive Approach to Terminology Description. In: Hajicová, Eva, Kotešovcová, Anna, Mirovský, Jiří (eds.) *Proceedings of CIL17*. MFF UK, Prague: Matfyzpress.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2019. Nyelvstratégia és terminológia. In: Fóris Ágota, Bölcskei Andrea (szerk.) *Terminológiasztratégiai kihívások a magyar nyelvterületen*. Budapest: L'Harmattan Kiadó – OFFI Zrt. 33–46.
- UNESCO-irányelv 2005. Guidelines for Terminology Policies. Formulating and implementing terminology policy in language communities. Prepared by Infoterm. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris. (CI-2005/WS/4)

Valeontis, Kostas – Mantzari, Elena 2006. The linguistic dimension of terminology: Principles and methods of term formation. 1st Athens International Conference on Translation and Interpretation Translation: Between Art and Social Science, 13–14 October 2006. http://www.academia.edu/2317735/THE_LINGUISTIC_DIMENSION_OF_TERMINOLOGY_PRINCIPLES_AND_METHODS_OF_TERM_FORMATION_Kostas_Valeontis_Elena_Mantzari_2006

Források

ISO 704:2000(E) Terminology work – Principles and methods.

<https://www.iso.org/standard/31696.html> (Hozzáférés: 2026. március 28.)

web 1. = <http://languagemanagement.ff.cuni.cz/bibliography> (Hozzáférés: 2026. március 28.)

BENŐ ATTILA – KOKOLY ZSOLT – BENŐ LORÁND

Babeş–Bolyai Tudományegyetem
attila.beno@ubbcluj.ro
<https://orcid.org/0000-0002-6931-2999>

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem
kokolyzsolt@sapientia.ro;

Babeş–Bolyai Tudományegyetem
lorand.beno@law.ubbcluj.ro

A román és a magyar jogi terminológia helyzete Romániában¹

1. Bevezetés

Az 1989 előtti évtizedekben akárcsak a többi külső régióban, a kisebbségi kétnyelvűségi helyzet következtében a magyar szaknyelvi regiszterek Erdélyben is folyamatosan leépültek, elkülönültek a magyarországi használattól (Péntek 2012: 16). Ezeknek a negatív folyamatoknak az elszigeteltség és az oktatásban, valamint a hivatali, munkahelyi nyelvhasználatban megmutatkozó nyelvpolitikai korlátozás volt az oka (Benő–Péntek 2019: 60). E két tényező részleges megszűnésével a szaknyelvtervezési feladatok a korpusztervezésre, a szaknyelvi állomány fejlesztésére és a szaknyelvek státus- és presztízstervezésére irányulnak, s a korábbi helyzet negatív következményeit próbálják ellensúlyozni. A korpusztervezés, azaz a szaknyelvi szóállomány kialakítása az államnyelvi és a magyar terminusok, valamint a magyar–magyar megfeleltetés összehangolásán túl terminusalkotást is jelent, hiszen az államspecifikus terminusoknak rendszerint nincs egyértelmű megfelelőjük más nyelven.

¹ A tanulmány első megjelenésének forrása: Benő Attila, Kokoly Zsolt, Benő Loránd 2021. A román és a magyar jogi terminológia helyzete Romániában – szaknyelvi problémák és terminológiatervezési feladatok. In: Tamás Dóra Mária – Szoták Szilvia (szerk.) *Terminológiastratégia és jogi alapterminusok a szomszédos országok nyelvén*. Budapest: OFFI Zrt. 102–129.

A kétnyelvűség kontextusában a szaknyelv használatának lehetősége az általános nyelvi és emberi jogokat is érinti, és ekként nem mellékes összetevője a kisebbségi helyzetben élő állampolgárok közéleti megnyilvánulási lehetőségeinek és érdekképviselésének. Ugyanakkor azt is szem előtt kell tartanunk, hogy az anyanyelvhasználat funkcionális teljességéhez a szaknyelvek használata is hozzátartozik.

Tanulmányunkban az eddigi jogtudományi és nyelvészeti eredmények alapján áttekintjük a magyar terminológiastratégia romániai helyzetét, a fontosabb nyelvtervezési eredményeket a jogi szaknyelv vonatkozásában, ismertetjük az állam és a magyar jogi szaknyelv korábbi és jelenlegi helyzetét, majd elemezzük a jogi terminológiai problémákat és a szaknyelv fejlesztési lehetőségeit.

2. A terminológiastratégia helyzete Erdélyben, nyelvtervezési eredmények

Ismert, hogy a szaknyelv helyzete nemcsak a szakmai nyelvhasználatra van hatással, hanem befolyásolja a közéleti, általános megnyilatkozásokat is, hiszen a terminusok egy része beépül a mindennapi kommunikációba. Azok a jogi terminusok, amelyek érintkeznek a közigazgatás, a hivatali ügyintézés, a menedzselés és az oktatásszervezés kérdéseivel, kiemelt jelentőségűek a közéleti diskurzusokban is.

Erdélyben a magyar nyelvű jogi szaknyelvhasználat problémái nagymértékben közösek más szaknyelvek gondjaival: a magyar nyelvű felsőfokú szakképzés korlátozott volta, magyar tudományos intézetek hiánya, a magyar nyelv szórványos jelenléte a szakmában – ebben az esetben az igazságszolgáltatásban és a közigazgatásban. Ebből is látható, hogy a szaknyelvi tervezés olyan komplex folyamat, amely az oktatástervezést, a szakképzést, a tannyelvpolitikát, a tudományművelést, a nyelvi menedzselést és a terminustervezést egyaránt érinti. A jogi szaknyelv vonatkozásában az oktatástervezés elsősorban a felsőfokú képzésre vonatkozik, és a magyar nyelvű jogászképzés erősítését, a magyar nyelvű egyetemi jegyzetek, segédanyagok, két- vagy többnyelvű korpuszok elkészítését feltételezi. A posztgraduális szakképzés maganyelvűségének kiterjesztése szintén tannyelvpolitikai kérdés. A tudományművelés tekintetében kiemelten fontosnak tekinthető magyar nyelvű kutatóműhelyek létrehozása, szakkönyvek és szakfolyóiratok kiadása. Fontos kezdeményezés volt ilyen tekintetben a *Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny* megjelentetése 2003 és 2010 között.²

2 <http://jog.sapientia.ro/hu/kiadvanyok/periodikak/romaniai-magyar-jogtudomanyi-koz->

Az erdélyi magyar intézmények szintjén a nyelvtervezésben – ezen belül a korpusztervezésben – megalakulásától kezdve kiemelt szerepet tölt be a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet szociolingvisztikai, kontaktológiai kutatásaival, megjelentetett kétnyelvű szakszótáraival és kétnyelvűségi monográfiáisorozatával³ (szoros együttműködésben az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetségével). A Romániai Magyar Közgazdász Társaság jogi terminusokat is tartalmazó szakszótáraival (Fazakas 2005; Fazakas–Somai 2008) és magyar nyelvű, középiskolásoknak szóló, gazdasági kultúrát alakító folyóiratával (*Közmag*) szintén a szaknyelv fejlesztésének ügyét szolgálja. Kutatóműhelyként is említendő a Babeş–Bolyai Tudományegyetem és a Sapientia egyetem jogászképzést biztosító kar, illetve tanszék magyar munkatársainak csoportja, amelyről a továbbiakban részletesen szólunk.

Konkrét terminológiai adatbázisok és szakszójegyzetek vonatkozásában kiemelendő a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet keretében megvalósult korpusztervezési munka, amely a magyar–román kétnyelvűség szaknyelvi dimenziójának fejlesztését szolgálja. Az elkészült terminológiai munkálatok nemcsak a szaknyelveket érintik, hanem a köznapinyelvhasználatot is, hiszen a szaknyelvi terminusok egy része beépül a közéleti megnyilatkozásokba.

Az erdélyi magyar sajtó részéről jelzett nyelvi probléma megoldásaként a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet munkatársai Péntek János vezetésével kidolgozták az új tiszti rendőrfokozatok megnevezéseinek magyar nyelvű rendszerét, 2002-ben ugyanis a hagyományos katonai rendfokozatok helyett más, kevésbé katonai jellegű megnevezéseket vezettek be (pl. locotenent ’hadnagy’ helyett inspector de poliție – ’rendőrfelügyelő’, locotenent-colonel ’alezredes’ helyett pedig a comisar de poliție – ’rendőrbiztos’ megnevezést). Mivel egy jelentésmező vonatkozásában, hierarchikus összetettségében 15 államspecifikus terminust kellett követhető minta nélkül magyarítani, valódi kihívás volt megfelelő megnevezéseket találni. Az erdélyi nyelvi iroda honlapján elérhető szójegyzék⁴ ajánlásai beépültek az erdélyi sajtónyelvi használatba, és ma is rendszerint ezeket a megnevezéseket alkalmazzák a különböző rendőrfokozatok jelölésére.

Hasonló gondot jelentett a rendszerváltást követő két évtizedben az országos és helyi szintű állami intézménynevek magyarítása. Mivel korábban az erdélyi regionális köznyelvben a román nyelvű intézménynevek

[lony](#) (utolsó letöltés: 2021. 07. 25.).

3 A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai: <http://www.sztanyi.ro/displaypubl641f.html> (utolsó letöltés: 2021. 07. 25.).

4 http://www.sztanyi.ro/download/roman_rendorfokozatok_magyarul.pdf (utolsó letöltés: 2021. 07. 07.)

igen sokféle, sokszor rögtönzött, következtelen használata volt jellemző, a www.nyelvijogok.ro honlap kezdeményezésére a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet és a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet közreműködésével 2009-ben az egységesítés szándékával elkészült az államigazgatási rendszer fontosabb intézményneveinek magyar fordítása. A kétnyelvű intézménynévjegyzék elérhető a kutatóállomás honlapján,⁵ és ennek hatása az erdélyi magyar sajtó intézménynév-használatában is megmutatkozik.

Az intézet gondozásában készült és megjelentetett kétnyelvű szakszótárak jelentős mértékben érintik a román jogi terminusok magyarítását is. Ilyen a 2002-ben megjelent *Román–magyar közigazgatási szótár* (Fazakas 2002) és ennek magyar–román párja (Benő és mtsai 2004). Ugyancsak a Szabó T. Attila Nyelvi Intézetben szerkesztették az úttörőnek tekinthető *Román–magyar oktatásterminológiai szótárt* (Benő et al 2009) és 2015-ben ennek magyar–román változatát (Fazakas–Tódor 2015).

Mindkét szótár anyaga tágan értelmezett szaknyelvi koncepciót jelez, mivel a didaktika és a pedagógia terminusain kívül az oktatás intézményrendszerének különböző szintjeit megnevező szavakat, az oktatással kapcsolatos ügyintézési terminusokat is beépíti lexikográfiai anyagába.

Kimondottan jogi terminológiai kétnyelvű korpusznak tekinthető a *Román–magyar jogi szótár* (Hegedűs et al 2006). A Kriterion Könyvkiadó gondozásában 2006-ban megjelent kiadvány átdolgozott és bővített változata az 1978-ban megjelent Román–magyar jogi szótárnak. Szóanyagát Deák Levente és Osváth Judit gyarapította a mai jogi szaknyelv, a megváltozott jogrendszer terminusainak figyelembevételével.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a *Termini Magyar–magyar szótár és adatbázis*⁶ oldalát sem, amely a külső régiók magyar szaknyelveinek jobb megismerését is szolgálja. Ez az internetes lexikográfiai adattár ugyanis élőnyelvi adatokra alapozva a külső régiók legkülönbözőbb szaknyelveinek (közigazgatási, jogi, oktatási regiszter) kontaktusjelenségeit és megőrzött régiségeit rögzíti (Benő 2017), így adatai a szaknyelvi tervezésben, a nyelvi problémák meghatározásában is nagymértékben hasznosíthatók. Ilyen irányú elhasználhatóságát jelzi az, hogy az adatbázis több mint 1220 szócikkkel és 5400 szójelentéssel adatolja az erdélyi magyar nyelvhasználat különböző regiszterek szerinti sajátosságait.

5 http://www.sztanyi.ro/download/roman_intezmenyvevek_magyarul.pdf (utolsó letöltés: 2021. 07. 07.)

6 http://termini.nytud.hu/htonline/htlista.php?action=fi_rstpage (utolsó letöltés: 2021. 07. 25.).

Megemlítenő, hogy a *Monitorul Oficial al României* című hivatalos kiadvány magyar nyelvű változata (*Románia Hivatalos Közlönye*) magyar fordításban közli a legfontosabb romániai jogszabályokat, és ez elvileg ösztönző hatással lehetne a romániai magyar jogi szaknyelv használatára. Az itt közölt ad hoc fordítások azonban többnyire nem felelnek meg az elvárásoknak, gyakoriak a tükörfordítások, ez pedig azt eredményezi, hogy például a magánjogi szövegek ebben a kiadványban – Veress Emőd szerint – már-már érthetetlennek bizonyulnak (Veress 2018). Ezt a problémát tovább súlyosbítja az a tény, hogy a Hivatalos Közlöny kizárólag az általános érvényű jogszabályok (a Hivatalos Közlöny I. része) szemelvényes fordítását tartalmazza, tekintettel a jogszabályok nagy mennyiségére és változatosságára, valamint a magyar nyelvű szerkesztőség lehetőségeire.⁷

3. A jogi terminológia helyzete államnyelven

Romániában jelenleg a jogi terminológia alakulását egyrészt az alkotmány rendelkezései határozzák meg, amelyek leszögezik a román nyelv államnyelvi státusát (a 2003 óta hatályos alkotmány 13. cikkében kimondja, hogy „Romániában a hivatalos nyelv a román nyelv”⁸), ebből pedig értelemszerűen az következik, hogy a szaknyelvi fejlesztés a román nyelven létrejött vagy ezen a nyelven történő hivatalos írásbeli vagy szóbeli kommunikációt célozza. A román alkotmány ráadásul egy sajátos „örökkévalósági záradékot” is tartalmaz, ugyanis a 152. cikkely (1) bekezdése alapján a hivatalos nyelv nem képezheti alkotmánymódosítás tárgyát. Ez a rendelkezés pedig ellehetetleníti a magyar nyelv (legalább regionális szinten) hivatalossá válását, ezáltal gátat szab a magyar jogi terminusok hivatalos környezetben való használatának.

Ami a peres eljárásokat illeti, a polgári, illetve a büntetőeljárás területén a közvetlenség és az ellentmondásosság, valamint az anyanyelv használatának elvei lehetővé teszik magyar nyelv használatát a román polgári és büntetőbírság előtt. A polgári eljárási törvénykönyv (*Codul de procedură civilă*) 18. cikkelyének (2) bekezdése szerint azok a román állampolgárok, akik egy nemzeti kisebbséghez tartoznak, jogosultak arra, hogy anyanyelvükön fejezzék ki magukat a bíróság előtt, azonban az ügyiratokat és beadványokat – a (4) bek. értelmében – román nyelven kell megfogalmazni. Hasonló rendelkezés található a büntetőeljárásról

7 https://www.monitoruloficial.ro/article--Monitorul_Oficial_Partea_I_%C3%AEn_limba_maghiar%C4%83_-_acte_normative--111.html (utolsó letöltés: 2021. 07. 25.).

8 Constituția României. Románia Alkotmánya. Fordította Varga Attila. Kolozsvár: Forum Iuris Kiadó. 2016

szóló törvénykönyv (*Codul de procedură penală*) 12. cikkelyének (2) bekezdésében. Ez a rendelkezés azonban nem vonatkozik a büntetőeljárás nyomozási szakaszára, csak a tárgyalási szakaszra. Ellenben ugyanannak a cikknek a (3) bekezdése lehetővé teszi szakfordítók és tolmácsok részvételét a büntetőeljárásban olyan román állampolgár esetében is, aki nem beszéli a román nyelvet, vagy nem tudja magát jól kifejezni államnyelven. Összességében kijelenthető tehát, hogy amennyiben a többi eljárási résztvevő is ismeri a magyar nyelvet, a magyar nyelvű szóbeli kommunikáció mind a polgári, mind a büntetőperек perfelvételi és érdemi tárgyalási szakaszában lehetséges, amennyiben az eljárási iratokat román nyelven fogalmazzák meg, ráadásul ez a rendelkezés alkotmányos erejű norma [Románia Alkotmánya, 128. cikkely (2) bek. alapján].

A romániai normatív szövegek egységességét a jogi normák jogtechnikai feltételeire vonatkozó 2000. évi 24. sz. törvény⁹ szabályozza, amely kitér a törvényalkotás nyelvi és stilisztikai követelményeire is („*A jogtechnikai normák határozzák meg a jogszabály nyelvét és stílusát.*” – 2. cikkely (2) bek.). A terminológiai egységességre a törvényen belül külön cikkely (37. cikkely) vonatkozik, amely első bekezdésében kimondja, hogy a normatív szövegben azonos fogalmakat csak ugyanazzal a kifejezéssel lehet jelölni. A 37. cikkely (32) bekezdése kimondja azt is, hogy amennyiben egy fogalom vagy egy kifejezés számára nincs elfogadott forma, vagy az, ami van, eltérő jelentéssel bírhat, akkor annak kontextusbeli értelmét az a jogi norma definiálja, amely a fogalmat vagy kifejezést bevezeti. Ez a magyarázat megjelenhet a jogszabály általános rendelkezéseiben vagy egy, az adott kifejezéshez tartozó csatolmányban, és ez kötelező érvennyel használandó valamennyi kapcsolódó normatív szövegben.

A jogi terminológia alakulásának másik vonulatát Románia 2007-es európai uniós csatlakozása jelenti, amelynek következtében a román nyelv is a hivatalos nyelvek státuszát élvezzi. Ez a tény – az uniós politika fordításgyakorlatának is köszönhetően – hozzájárult ahhoz, hogy a jogásznyelvészi, illetve jogi szakfordítói tevékenység révén kiterjedt és rendkívül heterogén korpusz jöjjön létre, amely az uniós normák nemzeti jogba való átültetési kötelezettsége révén a nemzeti jog egyik forrásává is vált.

Ebben a rövid áttekintésben terjedelmi okok miatt nincs lehetőség arra, hogy részletesebben tárgyaljuk az uniós jogi fordítási gyakorlatnak a román jogi szaknyelvre gyakorolt hatását. Ez nem is volna indokolt, mivel ennek

⁹ Legea nr. 24. din 27 martie 2000 (republicată) privind normele de tehnică legislativă pentru elaborarea actelor normative. Publicat în Monitorul Oficial nr. 260. din 21 aprilie 2010

a jelenségnek a konceptuálisan hasonló formában történő megjelenését az újonnan csatlakozott tagállamok többségénél megfi gyelhetjük, és nem is volna lehetséges a kontextust meghatározó jogi-nyelvészeti aspektusok részletesebb tárgyalása nélkül: az uniós normaszövegek átültetése jogi szakfordítói tevékenységként gyakorlatilag egyre inkább önálló területté válik. Azt mindenesetre érdemes kiemelni, hogy az uniós jogi anyag lefordítása és átültetése hasonlóan jelentős szerepet játszik a jelenkori román jogtudomány dinamikusabbá tételében és a szaknyelvi állományok kialakításában, mint amilyen szerepet a 19. század végi, 20. század eleji törvénytörvények fordításai a modern román törvénytár (Polgári törvénykönyv, Kereskedelmi törvénykönyv, Büntető törvénykönyv) kialakításában játszottak.

Jóllehet a román és a magyar nyelv az Európai Unió hivatalos nyelve, a jog és a jogi rendszer érvényesülése a két államban némileg különböző. Ezek az eltérések az alapvetően terminológiai problémákon túl az állami berendezkedések különbségeiből is fakadnak. Mindazonáltal az Európai Unió sajátosságaiból, a két azonos hivatalos minőséget élvező nyelv jellegéből és a jogharmonizáció kötelezettségéből kifolyólag a nyelvi megfeleltetés mégis ezen a jogterületen tűnik a kihívásokkal legkevésbé terhelt feladatnak.

A jelenlegi nemzeti jogalkotás folyamatához kapcsolható esetleges terminológiai kérdések vonatkozásában a román nyelvű szakirodalom elsősorban a polgári jog intézményeinek, fogalomrendszerének szentelt figyelmet. A hatályos romániai polgári jog és a polgári jogi szaknyelv szempontjából ugyanis egyfajta mérőföldkőnek tekinthető a 2009-ben elfogadott és 2011-től hatályos új román polgári törvénykönyv, amelynek kidolgozását hosszú folyamat előzte meg. Az új normaszöveg kidolgozása melletti egyik érv éppen nyelvi jellegű volt: a megelőző, 1865 és 2011 között hatályos román polgári törvénykönyvet még 1864-ben, Alexandru Ioan Cuza fejedelem uralkodása alatt fogadták el, ugyanakkor nyelvi kontextusában a mű még annál is korábbi állapotokat rögzített (a modellként szolgáló anyagok között az 1809-es Code Napoléon és az azt követő francia polgári törvénykönyvtervezetek is szerepeltek). Annak ellenére, hogy mintegy másfél évszázados érvényessége idején a törvénykönyvet folyamatosan módosították, hogy a mindenkori történelmi-társadalmi és nyelvi kontextusban is mérvadó maradjon, és az eredeti szöveg megőrzése érdekében a jogi folytonosság és a jogtörténeti hagyomány melletti érvelés is elhangzott, a romániai jogalkotó mégis új normaszöveg kialakítása mellett döntött.

A 2009 előtti első Polgári törvénykönyvhöz hasonlóan Románia új, modern polgári jogi törvénykönyve is terminológiájában elsősorban francia nyelvű jogi anyagot hasznosít, kiváltképpen a kanadai Québec tartomány Polgári törvénykönyvét (*Code Ci vil du Québec*), de ihletet szolgáltattak bizonyos mértékben az olasz és a svájci polgári törvénykönyvek is. A francia és a román nyelv nagymértékű átjárhatósága gyakorlatilag olyan szintű jogi szaknyelvi terminológiai átvételt tesz lehetővé, amely kevés más uniós tagállamra jellemző. Ugyanakkor a román nyelvű szakirodalomban megfogalmazódott az az észrevétel is, hogy a törvénykönyv szintjén nem történt meg a felhasznált jogi terminusok teljes mértékű egységesítése, mi több, egyes esetekben a francia kifejezés más jogintézményt jelöl, mint a román lexéma értelmező szótárban megadott jelentéstartalma.

Megemlítjük ezzel kapcsolatban N. Sache román jogász által hivatkozott egyik példát a Polgári törvénykönyv személyiségi jogokra vonatkozó terminológiai ambivalenciájára, amelyben nem történt meg maradéktalanul a törvény szerint megkövetelt egységesítés, és a személyiségi jogok megsértésénél két kifejezés szerepel (*atingere, ill. vătămare adusă dreptului*¹⁰) (Sache 2018). Ezek közül az első a semlegesebb jelentéstartalmú francia (*atteinte*) lexémát követi annak ellenére, hogy a kódex kontextusából valójában a román jogalkotónak a pontosabb jelentéstartalmú második terminusra vonatkozó szándéka valószínűsíthető.

Nem idézzük fel a Polgári törvénykönyv személyiségi jogokra vonatkozó részéből az említett szerző által felhozott többi példát, hanem az ennek a terminológiai heterogenitásnak a fordításra gyakorolt konkrét hatását szeretnénk röviden kifejtetni: a román Polgári törvénykönyvnek ugyanis 2016-ban megszületett az első magyar fordítása.¹¹ Az ugyanazon jogintézményre használt eltérő terminusok fordításakor két opció merült fel. Az egyik: maximálisan megőrizni a normaszöveg autenticitását két különböző, szinonim vagy hasonló jelentéstartalmú magyar kifejezés használatával, ami a jogszabály felhasználói számára az előzetes megítélés alapján szükségtelen zavart keltett volna; a másik: a magyar változat terminológiai egységesítése, amelyet a nyelvi és tartalmi koherencia megőrzésének igénye is indokolt. Ez az eljárás azonban gyakorlatilag ugyanúgy tekinthető utólagos korrekciónak, mint a szövegen végzett értelemmódosító beavatkozásnak.

A magyarországi gyakorlattól eltérően a román jogalkotó vagy az igazságügyi tárca egyelőre még nem kezdeményezte a hazai jogszabályok

10 Hozzávetőleges magyar fordításban beavatkozás, illetve jogsértés.

11 A 2016-os ideiglenes kiadást 2017-ben követte a második, javított kiadás: Román polgári törvénykönyv. 2. javított kiadás. Kolozsvár: Forum Iuris Kiadó

programszerű fordítását, még nem jött létre olyan terminológiai adatbázis, amely jogszabályfordítási program keretén belül tenné közzé kereshető formában a jogszabályok jellemző szakkifejezéseit és értelmezését. Természetesen ez nem azt jelenti hogy egyáltalán ne létezne a román jogszabályi korpusz esetében idegen nyelvű, valamely világnyelvre fordítás (ezt akár saját kezdeményezésből, akár valamely követelménynek eleget téve több intézmény is megvalósította), hanem azt, hogy nem jött létre egy egységes, nyelvi és jogi szempontból lektorált átfogó adatbázis vagy interneten elérhető platform.

Ugyanakkor a legfontosabb román normaszövegek (alkotmány, törvénykönyvek, szaktörvények) idegen nyelvre fordítása is még csak részlegesen történt meg: a hatályos Büntető törvénykönyv és a Büntetőeljárási törvénykönyv esetében megszületett a normaszöveg angol nyelvű fordítása, az alkotmány esetében azonban csak a korábbi (1991. évi) érhető el angol nyelven, a Polgári törvénykönyv esetében pedig még részleges fordítás sem született.

Kivételt jelent a fent említett szövegek magyar nyelvre való lefordítása: a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem kolozsvári karán működő Jogtudományi Intézet munkaközössége ugyanis 2016-tól kezdődően vállalta a legfontosabb román normaszövegek magyar nyelvre fordítását, és gyakorló jogászok, fordítók bevonásával sorozatban jelentette meg a következő munkák magyar nyelvű változatát: Románia Alkotmánya, Román Polgári törvénykönyv, Román Büntető törvénykönyv,¹² Román Munkatörvénykönyv.¹³

Amint azt a román Polgári törvénykönyv terminológiájának egyes problémáit tárgyaló résznél már említettük, az a megoldás, amely a jogi normaszöveg következetlenségeit a fordításkor elsimítja, részben megkönnyíti a jogkereső személy munkáját, részben pedig kizárja annak lehetőségét, hogy a joggyakorlatban vagy a szakirodalomban vitát kiváltó szemantikai probléma mibenlétét és jogkövetkezményeit román nyelvismeret vagy elmélyültebb jogi ismeretek hiányában átláthassa.

A román jogszabályok magyar nyelvre fordítása bizonyos szempontból akár hagyománynak is tekinthető: 1989 előtt egyes jogszabályokat (elsősorban ágazati normaszabályok) önálló kiadványok formájában

12 *Román büntető törvénykönyv*. Kolozsvár: Forum Iuris Kiadó. 2017.

13 *Román munkatörvénykönyv*. Kolozsvár: Forum Iuris Kiadó. 2017. A sorozat eddigi és tervezett további kötetei az alábbi honlapon elérhetőek: <http://jog.sapientia.ro/hu/kiadvanyok/forum-iuris-konyvkiado> (utolsó letöltés: 2021. 07. 25.).

magyar nyelven is megjelentettek. Hosszabb időszakra nyúlik vissza *Románia Hivatalos Közlönyének* kivonatos, már említett magyar nyelvű publikálása is (ez a napjainkban is elérhető szolgáltatás egy magyar anyanyelvű szerkesztőség munkája, azonban nem intézményes keretben történik, ezért nem rendelkezik azzal a nyelvi-jogi minőségbiztosítással, amely megfelelő autoritást biztosítana a fordításnak).

Jelentős munkák születtek a román–magyar és magyar–román szakszótárak területén is. A jogszabályi háttér változásának ugyanakkor az a következménye, hogy ezeknek a munkáknak a felülvizsgálata a normatív anyag változásaihoz kell igazodnia. A még forgalomban levő, magyar–román, illetve román–magyar közigazgatási szótárak felhasználói igényre született, igényes és lektorált kiadványok, azonban a helyi közigazgatási törvény reformja, az új közigazgatási kódex életbeléptetése új helyzetet teremt. A még forgalomban levő román–magyar és magyar–román jogi szótár még inkább megköveteli a revíziót: a több internetes alapú dinamikus online jogi szótár alapjául szolgáló 2006-os kiadás (Hegedűs et al 2006) valójában egy 1978-as alapmunka (Hegedűs et al 1978) részben bővített és javított változata, amely azonban a polgári és büntető törvénykönyvek változása, a gazdasági jog, illetve az új technológiák jogának fejlődése következtében már részben meghaladottá vált. Részben hasonló a helyzet a 2011-es Lupán–Sztranyiczki-féle szótárral (Lupán–Sztranyiczki 2011), amely az egyik társszerzőnek egy korábbi, 1981-es munkáját aktualizálja (Lupán 1981). Kiemelt jelentőségű – és ez szakirodalmi feldolgozottságában is tükröződik – a közigazgatási terminológia alakulása, tekintettel arra, hogy a helyi közigazgatási törvény által biztosított anyanyelvhasználati jog a magyar nyelvű hivatalos dokumentumok kibocsátását is lehetővé teszi.

4. A jogi terminológia helyzete magyar nyelven

A magyar nyelvű romániai jogi terminológia helyzete napjainkban pozitív fejlődési tendenciát mutat: 2021-ben már kimondhatjuk, hogy a mintegy másfél évtizede megkezdett revitalizációs munka sikeresnek mondható. Az a vélemény, amelyet Veress Emőd professzor fogalmazott meg még 2018-ban, és amelynek értelmében „az erdélyi magyar jogi szaknyelv a magyar jogi szaknyelv sajátos »nyelvjárásának« tekinthető” (Veress 2018, 2020), ma már a szakirodalomban és a szélesebb közönség előtt is evidenciának számít, és hűen tükrözi a romániai magyar jogi szaknyelvnek a Kárpát-medence magyar nyelvterületén egyelőre egyedülálló partikularitását.

Ugyanakkor a romániai magyar jogi szaknyelvről húsz évvel korábban, például 2001-ben még egészen más kontextusban kellett nyilatkozni:

gyakorlatilag maga a „romániai magyar jogi terminológia” kifejezés is szinte utópisztikusan hangzott. A rendszerváltás után az erdélyi tudományosság más tudományterületeihez képest jóval hosszabb ideig húzódott el a magyar jogászok szakmai utánpótlásának kinevelése, a tudományos és kutatóműhelyek visszaállítása, illetve a szakmai és publikációs fórumok intézményhálózatának kiépítése. Jogos igényként merült fel a romániai magyar jogtudomány megalapozása, illetve a hozzá kapcsolódó magyar nyelvű tudományos publikációk megjelenése és terjesztése, ezzel párhuzamosan azonban az is nyilvánvaló volt, hogy a romániai jogász hivatásrendek nyelve továbbra is kizárólag a román marad, ez a tény pedig a jogász pályán való érvényesülést döntően befolyásolja. A két nyelv (a román és a magyar), a két tágabb nyelvi-jogi kultúra metszéspontján egyensúlyozva egy olyan irányválasztás történt, amelynek részben önszabályzó, részben tudatosan irányított vagy irányítani próbált folyamatként a funkcionális kétnyelvűségben sikerült kibontakoznia, és amelynek ma már jól láthatóan jelentős szerepe volt a bevezetőben említett revitalizáció sikerében.¹⁴

Mielőtt azonban a szaknyelvi revitalizációs folyamat szakaszaira, a romániai magyar jogi szaknyelv sajátosságainak bemutatására és a nyelvtervezési feladatok taglalására rátérnénk, érdemes egy kitekintést beiktatni, amely vázolja e terminológia kialakulását és történelmi fejlődését.

4.1. Az 1918 után létrejött Nagy-Románia területén a jogegységesítés az ország különböző területein hatályban levő jogszabályok fokozatos módosításával történt, és nem azáltal, hogy az anyaország jogszabályait automatikusan kiterjesztették volna a hozzá csatolt területekre. Ez a választott jogpolitikai megoldás azt eredményezte, hogy 1918 után különböző jogrendszerek és szabálykönyvek maradtak hatályban az egyesített Románia területén: hat párhuzamos magánjogi és három büntetőjogi szabályozás, ennek eredményeképpen pedig a magyar jogi nyelv használata – mint az írott normaszöveg nyelve – nem szakadt meg azonnali hatállyal. A beszélt magyar nyelv használata az igazságszolgáltatásban és a területi közigazgatás intézményeiben ugyanakkor a nagyszabani Kormányzótanács 1919. január 1-jei dekrétuma¹⁵ révén megszűnt, mivel ez a rendelkezés döntött a közszolgálatok ideiglenes működtetéséről, a törvények alkalmazásáról és a nyelvek „működéséről és felhasználásáról”.

¹⁴ Az 1990 és 2005 közötti időszakról bővebb tudománytörténeti összefoglaló is készült (Fábián–Kokoly 2006)

¹⁵ Decret nr. 1 din 24 ianuarie 1919 despre funcționarea în mod provizoriu a serviciilor publice, aplicarea legilor, despre funcționarea și întreținutarea limbilor.

Amennyiben az 1919–1920-as időszakot tekintjük a romániai magyar jogi szaknyelv kezdőpontjának, a következő megfigyeléseket tehetjük: az egységes magyar jogi terminológia részét képezte, szókincsében lefedte valamennyi fennálló jogintézmény megnevezését (Erdély magánjogi partikularizmusának intézményeit is beleértve), a tudományos művek olyan írásos korpusza fölött rendelkezett, amely elméleti és gyakorlati jellegű tudásanyagot egyaránt képes volt átadni valamennyi jogász hivatásrend számára.

Az 1920 utáni évek az erdélyi jogi terminológia szempontjából új kihívásokat hoztak: a román nyelv lett az igazságszolgáltatás folyamatának munkanyelve, ezért a partikuláris közjogi és magánjogi rendszerek jogforrásait is le kellett fordítani román nyelvre, és annotált formában közre kellett adni, hogy a nagyszámú Román Ókirályságból érkező magisztrátus számára is hozzáférhető és az igazságszolgáltatás folyamatában használható legyen. Gyakorlati példát is idézhetünk: hogy a tanulmányaikat Bukarestben és Iaşiban végző, Erdélybe kerülő román jogászok érdemben tudjanak annak a helyi magánjognak az alapján dolgozni, amelynek normaszövegét az 1867 óta a magyar törvények által módosított Osztrák Polgári Törvénykönyv (OPTK) képezte (Duţu 2019: 245).

A romániai magyar jogi terminológia a két világháború között nem regisztrált számottevő minőségi csökkenést, mivel – mint fent láthattuk – a részleges jogegységesítésnek köszönhetően még őrizte bizonyos mértékben jogforrási státusát polgári jogi, büntető jogi, kereskedelmi jogi területen. A jogakadémiák (Nagyvárad, Máramarossziget) felszámolása, a marosvásárhelyi Királyi Tábla (amely mellett 1919-ig ügyvédvizsgáló bizottság is működött) Kolozsvárra helyezése ugyanakkor megannyi megszüntetett műhelyt jelentett a magyar nyelvű jogtudomány szempontjából.

E tény következtében megnőtt a jelentősége a különböző romániai magyar nyelvű időszaki kiadványok jogi rovatainak, mivel gyakorlatilag szinte ez volt az egyetlen lehetőség a jogi ismeretterjesztésre és arra, hogy a jogalkotás különböző kérdéseit tisztázzák a magyar anyanyelvű lakosság számára. Ez ugyanakkor azt is jelentette, hogy az új törvényekről szóló tudósításoknak stílusukban közérthető és egyszerűen követhető formában kellett napvilágot látniuk, hogy bekerüljenek a köztudatba. Szókincsében az erdélyi magyar terminológia kibővült az új jogintézmények, államszervezési formák és szaktörvények terminusaival, a gyakorlati szükség által létrehívott magyar–román és román–magyar jogi szótárak szakirodalma pedig megkövetelte a rendszerezést és az értelmezést (Gerasim 1920; Pop 1921; Balázs–Köves 1922; Szabó et al 1925).

A legtöbb erdélyi napilap rendelkezett jogi rovattal vagy más módon rendszeresített jogi melléklettel, a kolozsvári kétnyelvű Consum című közgazdasági hetilap Consum könyvtár címmel tervezett sorozatot a gazdasági szabályozás újdonságairól (adótörvények, vámtarifák).¹⁶

Míg a napilapoknak és a különböző folyóiratoknak köszönhetően a magyar nyelven írott jogi tárgyú cikkek a szélesebb közönséghez is eljutottak, a román tannyelvű kolozsvári I. Ferdinand Tudományegyetem jogásképzésében magyar nyelvű tankönyv nem született. Ez a helyzet azt vonta maga után, hogy a tudatosan irányított szaknyelvi fejlesztés elmaradt, az újonnan formálódó terminológia az akadémiai-kutatói közeg vonzásköréből kiesett. Az egyetem magyar anyanyelvű joghallgatói különböző formában – önképzőkör, meghívott előadók konferenciái, diákszegélykönyvtár létrehozása – próbálták tanulmányaikat szervezettebbé tenni és olyan tartalommal kitölteni, amely a magyar nyelvű tudományművelést és -népszerűsítést is magában foglalja.

Ebben az időszakban érthető módon intenzív érdeklődés mutatkozott a kisebbségkutatás iránt, és önálló területként körvonalazódott a kisebbségi jog. Új területről lévén szó, itt már bizonyos mértékben terminológiai fejlesztésről is beszélhetünk: az erdélyi magyar jogi szaknyelv kisebbségjogi szókincsét a közjog, illetve a társadalomtudományok tágabb területéről veszi át, kisebb részben pedig a nemzetközi szerződések nyelvezete is befolyást gyakorolt rá.

A kisebbségjogi kutatás iránti elkötelezettség konstans jellemzője maradt a romániai magyar jogtudománynak, ez a tárgyalt korban elsősorban elméleti jellegű írások, nyilvános előadások formájában valósult meg. A kisebbségvédelem mellett az erdélyi magyar társadalmat élénken foglalkoztató kérdések között meg kell említeni a különböző aktuális gazdasági jogi kérdéseket is (terminológiai szempontból ez annál is inkább releváns, mivel ebben a korban a jog mint diszciplína magában foglalja a közgazdaságtudományi tárgyakat is). Az e két tudományterület elméleti és gyakorlati vonatkozásai iránti folyamatos és szélesebb körű érdeklődés azzal az eredménnyel járt, hogy szókincsében, illetve fogalmi rendszerében képes volt megújulni, bővülni és árnyaltabbá válni.

Úgy ítéltük meg, hogy érdemes részletesebben tárgyalni a romániai magyar jogi szaknyelv megszületésének és korai fejlődésének meghatározó körülményeit, hiszen ezek az eljárások, korpuszteremtő és terjesztő

¹⁶ Az 1918 utáni időszak jogtudományi szakirodalmának fejlődéséről bővebben l. Kokoly 2020.

tevékenységek a továbbiakban is jellemzőek maradtak. A fennálló helyzetben az 1940-es években történt számottevő változás: egyrészt a magyar nyelvű jogászképzés újraindítása Kolozsváron, másrészt Erdély magánjogi integrálásának lezárása.

A magyar nyelvű jogászképzés újraindítására az 1940/1941-es tanévtől került sor, a Jog- és Államtudományi Kar oktatói közössége magyarországi jogászprofesszorokból állt. Ezzel egy időben a magyar jogalkotó rendelkezett a visszacsatolt terület magánjogi rendszerének az ország fennálló jogrendszerébe való beillesztéséről, amelyet az addigi jogi norma (az 1867 óta a magyar törvények által módosított OPTK) hatályon kívül helyezésével, illetve a szokásjog alapú magyar magánjog bevezetésével kívánt megvalósítani.

Dél-Erdélyben 1943-ban a román jogalkotó szintén törölte a magánjog tételes forrásai közül az OPTK-t, és bevezette helyette a román magánjogot, amelynek jogforrása az 1864. évi Polgári törvénykönyv volt, majd 1945-ben ezt Észak-Erdély esetében is végrehajtotta. Ez a mintegy ötéves időszak terminológiai szempontból nagyon rövidnek bizonyult ahhoz, hogy önmagában hatást fejtessen ki, azonban volt két fontos következménye: Észak-Erdélyben újból lehetőség nyílt anyanyelvű (magyar) felsőfokú jogászképzésben részt venni, illetve a jogász hivatásrendek számára magyar nyelven működni. Noha ez utóbbi lehetőség 1945 után megszűnt, a magyar tannyelvű jogászképzést 1959-ben elrendelt felszámolásáig sikerült fenntartani és önálló intézményes formában megőrizni.

Az 1945 és 1959 közötti időszak a romániai magyar jogi terminológia szempontjából rendkívül fontos időszak: egyrészt építkezik mindazokra a mechanizmusokra, amelyek a két világháború között is hatást gyakoroltak fejlődésére, ugyanakkor az egyetemi keret lehetővé tette a tudatos, irányított fejlesztést is. Az 1945 utáni status quónál ki kell emelnünk, hogy az oktatásban helyi (magyar anyanyelvű, de tanulmányaikat már román nyelven végző és románul gyakorló) szakemberek vették át, a tételes jog romániai jogforrási rendszerében pedig már nem szerepelt 1918 előtti normaszöveg.

Intézményes formában a magyar nyelvű jogászképzés a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Jog- és Közgazdaságtudományi Karán valósult meg. Létrejöttének pillanatában a Bolyai Tudományegyetem – és ily módon közvetetten a Jog- és Közgazdaságtudományi Kar – oktatóinak többsége Közép-Európában egyedülálló, kisebbségi felsőoktatási intézménynek látta, és nem az „együttlakó nemzetiségek” lenini nemzetiségpolitikai

jelszavával létrehozott intézményének, amint azt a későbbi ideológia megpróbálta kisajátítani.¹⁷

A Jog- és Közgazdaságtudományi Kar biztosította a folyamatos szakember-utánpótlást, a magyar nyelvű jegyzetek, segédletek, később tankönyvek, könyvsorozatok pedig újból a tudományosság nyelvét megillető státust biztosították a magyar jogi terminológiának. Az egyetemi oktatásban használt jegyzetek kiemelt fontosságot tulajdonítottak a helyes román terminológia elsajátításának is, ezért tartalmazták valamennyi tárgyalat fogalom román megnevezését, kifejezéseket és teljes formulákat is.

A két világháború közötti periódus elsősorban publicisztikai közegben terjedő tudománynépszerűsítő jogi anyagaihoz képest a könyvsorozatok¹⁸ sokkal stabilabb, visszakereshetőbb formában tudtak szakmailag hiteles tájékoztatást nyújtani vagy tudományos eredményeket bemutatni. Az egyetemi jegyzetek kis példányszámban terjedtek, ugyanakkor jelentős szerepet játszottak abban, hogy immár nem csupán egy-egy törvény fordítása, magyarázata, esetleg egy-egy aspektus tanulmány formájában való magyar nyelvű hasznosítása történjen meg, hanem a legfontosabb jogágak teljes rendszerét a kapcsolódó tételes joggal együtt lehessen tárgyalni. Kis Géza Román magánjog (1946), Turnowsky Sándor Büntető törvénykezési jog (1946), Pásztai Géza Munkajogi törvényhozás (1947), Asztalos Sándor Pénzügytan és a pénzügyi jog vázlata (1947), Demeter János Bevezetés az alkotmányjogba (1948) és mások munkái az első kézzelfogható eredményei annak az intenzív terminológiai hiánypótló tevékenységnek, amely a magyar nyelven történő, romániai jogra vonatkozó kommunikációt eszközzel kívánta ellátni.

A Bolyai Tudományegyetem Jog- és Közgazdaságtudományi Karán az oktatás mind a szaktantárgyak, mind az általános műveltségi és az ideológiai tantárgyak esetében magyar nyelven zajlott, azonban hangsúlyt fektettek a román szaknyelvi képzésre is. Ennek mind intézményi gyakorlata (gyakorló tankönyvek¹⁹ megjelentetése, szakgyakorlat kérvényezése román többségű vidéken, a diákok versenyeztetése a hagyományos, román nyelvű jogi versenyeken), mind egyéni oktatói megoldási változatai is voltak: a terminológia román nyelvű elismétlése, szójegyzékkészítés és más opciók. Az 1950-es évek második felére a Bolyai Tudományegyetemen zajló

17 A Bolyai Tudományegyetem Barátainak Egyesülete. Felhívás 1946.

18 Például Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Jog- és Közgazdaságtudományi Értekezések sorozatában hét kötet jelenhetett meg 1945 és 1947 között, a Jogi Kis Könyvtár kiadói sorozatában pedig 14 kötet 1956 és 1958 között.

19 Például: László 1948.

magyar nyelvű jogi oktatás konszolidálódott, és ezzel együtt életképesnek mutatkozott a romániai magyar jogi szaknyelv is. A karon folyamatos volt a szakosodás: a hagyományos polgári jogi és büntetőjogi tanszék mellett harmadikként működött államjogi tantárgyakat tömörítő tanszék, és 1957-ben már külön közigazgatási szakosztályt is terveztek kialakítani, de ezt a minisztérium nem engedélyezte (bővebben a magyar jogászképzésről: Veress–Kokoly 2016). A Bolyai Tudományegyetem 1959-es felszámolása után a magyar nyelvű jogászképzés megszűnt, csak az oktatók egy kisebb csoportja maradhatott az összevont Babeş–Bolyai Tudományegyetemen. A magyar nyelvű oktatás mellett a magyar nyelven történő tudományművelés lehetősége is szinte teljesen megszűnt, és a tudományos publikációs tevékenység csak román nyelven történhetett.

Ebben az időszakban a romániai magyar jogi szaknyelv a magyar egyetemi oktatók egyéni vállalásának köszönhetően tudott életben maradni, akik román–magyar és magyar–román szótárjegyzeteket állítottak össze, hogy a fejlődő jogterületek szókincsét magyar nyelven is megismerhessék a joghallgatók (Lupán 1981; Albu–Kovács 1979). Ekkor jelenik meg az egyik máig legismertebb magyar–román jogi szótár is (Hegedüs–Kiss 1978), amelynek szerzői korábban a Bolyai Tudományegyetem jogászképzésében is részt vállaltak. A Hegedüs–Kiss-féle szótár megjelenése több okból is fontos eseménynek tekinthető: a kézirat első változatát még 1948–1949-ben készítette el a Magyar Népi Szövetség Jogügyi Bizottsága megbízásából Hegedüs Sándor, Venetsek József, valamint Kiss András, majd 1972-ben Kriterion Kiadó felkérésére a munkacsoport elvállalta a kézirat átdolgozását és megjelentetését, a munka pedig ráirányította a fi gyelmet a romániai magyar jogi szaknyelv helyzetére. A téma iránti érdeklődést jelzi az a tény is, hogy a Korunk folyóirat 1972 októberében különszámot szentelt az 1973-ra tervezett magyar–román jogi szótár megjelenését övező munkának, és több jogi témájú írás mellett két, kifejezetten a romániai magyar jogi terminológiát tárgyaló cikket is megjelentetett, amelyek máig érvényes megállapításokat tartalmaznak. E lapszám hasábjain történik meg először annak tudatosítása, hogy kerekasztal-megbeszélések, jogszabályfordítások, folyóiratok és napilapok publikált szójegyzékei és törvénynépszerűsítései, cikkei jelentik azokat a kísérleteket, amelyek a megfelelő terminológia kialakításához kívánnak hozzájárulni, illetve hogy ez a törekvés helyes irányt jelent (Kiss 1972; Csákány 1972).

Ebben az időszakban a magyar szaknyelvi terminológia megőrzésében és terjesztésében a kiadóknak, elsősorban a Kriterion Kiadónak volt nagyon fontos szerepe. Hasonlóképpen fontosnak tekinthetjük a szaknyelv

szempontjából azt a tényt is, hogy a Bolyai Egyetemen végzett jogászok révén a magyar vidékeken (például a székely megyékben) még a 70-es, 80-as években is működhettek a bíróságokon olyan magyar bírák, ügyvédek, akik az eljárásokban többnyire igazodtak az ügyfelek anyanyelvéhez. E jogászok közül néhányan 1990 után is aktívak voltak, s többen közülük a kisebbségpolitikában is szerepet vállaltak.

Az erdélyi magyarság számára a Bolyai Tudományegyetem 1959-es megszüntetése utáni helyzet némileg az 1919 utáni status quót idézte, amikor szintén önálló felsőoktatási intézmény nélkül kellett az oktatás, tudományművelés és -terjesztés kérdéseivel foglalkozni. Mivel azonban az 1948-as szovjet reform után felszámolták a polgári intézményeket (így az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztályát, amely az egyetlen jogtudományi műhely volt 1930 és 1940 között, illetve más különböző szakmai társaságokat is), ekkor már egyetlen olyan szervezet sem létezett, amely legalább részben átvehette volna ezt a feladatot.

A jogtudomány nyelve kizárólag a román volt, de mint említettük, szótárak, fordításkötetek, tudománynépszerűsítő munkák magyar nyelven is napvilágot láttak. A két világháború közötti korszakhoz hasonlóan a napilapok, folyóiratok is keretet biztosítottak jogtudományi írások megjelentetéséhez – ezek túlnyomórészt gyakorlati kérdéseket tárgyalnak. Megemlíthetjük e téren az *Előre* (Antal Miklós), az *A Hét* (Szepessy Tibor), az *Igazság* (Podhradszky László), a *Falvak dolgozó népe* vagy az *Iffjúmunkás* tevékenységét. A Román Televízió magyar adásában ismétlődően szerepelt a Paragrafus c. ciklus, Egeressy László temesvári államügyész jogi ismertető és tanácsadó rovata.²⁰ Elmondhatjuk, hogy ebben az időszakban a romániai magyar jogi szaknyelv „túlélt”, de nem tudott organikusan fejlődni, és nem volt képes például az új, dinamikusan fejlődő jogágak szókincsét asszimilálni. 1978 után nem jelentek meg új szótárak és a meglevő szótárak aktualizálása vagy második kiadása sem történt meg.

4.2. Az 1989-es fordulatot a romániai magyar jogász szakma arányaiban rendkívül lecsökkenve és utánpótlási lehetőség nélkül élte meg. A magyar nyelvhasználat a jogász hivatásrendek munkájában már azokon a településeken sem merült fel, ahol a magyarok aránya az igazságszolgáltatásban és a közigazgatásban ezt akár lehetővé is tette volna. Az 1990-es éveket a magyar jogászképzés szempontjából az útkeresés

²⁰ *Romániai magyar irodalmi lexikon*. Bukarest–Kolozsvár 1981–2010.

határozta meg – előnynek számított ugyanakkor az a tény, hogy az egykori Bolyai Tudományegyetem jogászprofesszorai közül még többen éltek és aktívan részt vállaltak az erdélyi magyar jogi szaknyelv felélesztésében. A magyar nyelvű jogi tudományosság szempontjából a lassú elmozdulás először a közjog területén érzékelhető. Közjogi kutatások a rendelkezésre álló szakirodalom szerint nagyobb mennyiségben láttak napvilágot, mint a magánjoghoz kapcsolódó írások, és jóval nagyobb az aránya a magyar nyelven közölt munkáknak is. Ez nyilván több körülményre is visszavezethető. A szakterület egyik ismert alkotmányjogász kutatója véleményében éppen terminológiai vonatkozásokkal magyarázta ezt, ennek értelmében a helyi magyar tudományosság szempontjából szerencsés körülménynek tekinthető, hogy az alkotmányjogban nincs olyan nagy eltérés a román és magyar jogi nyelv között, mint a polgári jogban, és jobban fedik egymást a különböző fogalmak, megnevezések (Fábián–Kokoly 2006: 80).

Az intézményes, felsőfokú jogászképzésben azonban anyanyelvhasználatra továbbra sem volt alkalom, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Jogi Karán az egységes osztatlan jogászképzés román nyelven zajlott. Miközben a legtöbb karon az ún. magyar vonal („magyar tagozat”) keretében egyre inkább kiterjedt, megerősödött a magyar nyelvű képzés, a jogi karon ez nem történt meg. Ehhez akkor már túlságosan kevés aktív magyar oktató működött, és még a magyar jogászok körében is vita folyt arról, hogy szükséges-e egyáltalán a magyar nyelvű képzés Romániában.

A pozitív elmozdulás 1993-ban történt meg, amikor felmerült a magyar hallgatók számára külön beiskolázási keret meghirdetése. Ezt a külön beiskolázási keretet a minisztérium etnikaiként („pentru etnici maghiari”) és nem anyanyelviként határozta meg, a nyelvi kompetenciát pedig nem is mérte fel senki. A döntést megelőző vitákban a kérdés előadója és összefoglalója (a jogi kar vonatkozásában is) Péntek János kolozsvári professzor volt, akinek megítélése szerint miközben az egyetemen belül az etnikai szeparatizmus veszélyét igyekezett elhárítani, más szakokon éppen az anyanyelv szerinti elkülönülést és az anyanyelvű oktatás igényét nem vették figyelembe.²¹

Első alkalommal 1997-ben került sor külön beiskolázási keret meghirdetésére magyar hallgatók számára, ekkor az egyetem szenátusa engedélyezte, hogy a kar a magyar kisebbséghez tartozó jelentkezőknek a

21 Ezekre nézve l. Kontra Miklós (szerk.) 2005. Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika. 78., 90–91., 239–247.

felvételi vizsgán 50 helyet tartson fenn. Ugyanakkor a külön beiskolázási keretnek a képzés tartalmában nem volt következménye. Magyar nyelven jogi szaktantárgyakat nem lehetett hallgatni, ellenben lehetőség nyílt az opcionális, tágabb társadalomtudományok keretébe tartozó tantárgyakat magyar nyelven felvenni; ezeket az egyetem más fakultásairól származó (vagy nyugdíjas) oktatók tartották – a 90-es évek végén ilyen tantárgy volt például az etika vagy a politikai gazdaságtan.

Ugyancsak ekkor nyílt lehetőség a román–magyar jogi terminológia elsőéves opcionális gyakorlati tantárgyként való bevezetésére, amelynek oktatását a tragikusan korán elhunyt Sipos István (1949–2004) jogásztanár vállalta fel. A BBTE jogásképzésében jelenleg is van lehetőség a tágabb társadalomtudományok keretébe tartozó tantárgyak magyar nyelven való tanulására. A kerettantervben szereplő két terminológia diszciplína, a román–magyar, illetve az angol–német–francia jogi terminológia²² közül a román–magyar jogi terminológia (*terminologie juridică maghiară*) elsőéves tantárgy, amely a szintén első éven magyar nyelven hallgatható két diszciplína (Európai Unió intézményes joga és nemzetközi közjog) mellett egyféle átmenetet vagy könnyítést jelent a magyar anyanyelvű hallgatóknak a román szaknyelv kiegészítéseként.

Előrelépést jelentett az is, hogy 2005-től a kar a Pécsi Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Karával közösen *Európai magánjog* mesterképző programot indított magyar nyelven (ez a mesterprogram jelenleg is működik). A 2000-es évek végén felmerült az a jogos igény, hogy az anyanyelvű oktatás és a funkcionálisan kétnyelvű (román–magyar) szakmai képzés közti lehetőségeket meg kell vizsgálni, és meg kell határozni azokat az alternatívákat, amelyek mindkét pillérre alapozva képzelik el a jövőbeni romániai magyar jogásképzést. Mivel a 2000-es években már történtek lépések a tudományos kutatóműhelyek újraalakítása irányában, és egyre több olyan fiatal jogász fordult a tudományos kutatások felé, akik joggyakorló munkájuk mellett az akadémiai közegben is otthonosan mozogtak és a szükséges tudományos fokozatot is megszerezték, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem kolozsvári karán felmerült a kétnyelvű, román–magyar jogásképzés indításának lehetősége.

A 2010-es évet tekinthetjük ilyen szempontból újabb vízválasztónak, mivel a hallgatók számára komplex, a funkcionális kétnyelvűségre építő tantervek biztosítása, képzésük gyakorlati oldalának tartalommal való feltöltése olyan intenzív felzárkóztató terminológiai munkát követelt

22 https://law.ubbcluj.ro/images/documente/Anul1/Plan_de_invatamant_2020-2021.pdf, 2. és 6. o.

meg, amely hiánypótló jellegében hasonlított ugyan az 1945 utáni Bolyai-korszakra, arányaiban azonban hamarosan meg is haladta azt. A képzés tartalmában figyelembe veszi, hogy a jogászai hivatásrendek gyakorlása román nyelven történik, ezért a későbbi jogászai szakvizsga tantárgyak (polgári jog, büntetőjog) oktatása román nyelven történik. Ezt magyar nyelvű jegyzetek és segédletek, illetve a tantárgyak keretében folyamatosan végzett terminológiai tisztázás egészíti ki. Ennek következtében a magyar nyelven oktatott tantárgyak esetében a kapcsolódó terminológiai fejlesztés magyar nyelvű. A kötelezően használandó román nyelvű szak- és tankönyvek mellett párhuzamosan használt magyar nyelvű jegyzetek és segédletek nagymértékben elősegítik a tananyag elsajátítását – ez pedig az utólagos egyetemi minőségbiztosítási statisztikák szerint a hallgatók román nyelvű vizsgateljesítményét is javítja.²³

A fentiekben részletezett tapasztalat vezetett ahhoz a döntéshez, hogy a Sapientia MTE jogászképzésén belül 2015-től az önálló román–magyar jogi terminológia mint lapozó, felzárkóztató tantárgy megszűnjön, de ennek fejében a terminológiai elméleti és gyakorlati komponenst ezentúl valamennyi jogi tantárgy felölelje. A romániai magyar jogtudományi kutatás konszolidálása a szakmai nyilvánosság fórumaira is hatást gyakorolt: 2003 és 2010 között a *Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny* (amelyről a tanulmány bevezetőjében is szó esett) hiánypótló tevékenységet végzett. Az akadémiai jelleg és a tudományometriai adatok optimalizálása érdekében a folyóirat 2011-ben és 2012-ben már a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem égisze alatt, Scientia Iuris néven magyar szerzők magyar, illetve román nyelven íródott tanulmányait jelentette meg. 2012-ben a folyóirat akadémiai jellegének és szakmai presztízsének erősítése érdekében integrálódott a Sapientia EMTE tudományos kiadványainak sorába, *Acta Universitatis Sapientiae Legal Studies* néven és 2020-ig évi egy angol nyelvű, illetve egy kétnyelvű (román és magyar nyelvű tanulmányokat tartalmazó) számot jelentetett meg. 2020 óta kizárólag angol nyelven fogad anyagot. Ugyanakkor ez nem jelenti a magyar nyelvű tudományosságról való lemondást: a Sapientia EMTE Jogtudományi Intézetének égisze alatt Erdélyi Jogélet címmel indított folyóirat évi négy lapszámot jelentet meg. A folyóirat a korábbi magyar nyelvű ágazati szaklapok, a kolozsvári *Erdélyrészi Jogi Közlöny* (1907–1918) és a marosvásárhelyi *Erdélyi Jogélet* (1942–1944) által teremtett hagyományt folytatja, és ezek „utódaként” szeretné tudományteremtő és -terjesztő tevékenységét folytatni.

23 Az eddig megjelent munkák listája megtekinthető itt: <http://jog.sapientia.ro/hu/kiadvanyok/forumiuris-konyvkiado> (utolsó letöltés: 2021. 07.25.)

A Sapientia EMTE Jogtudományi Intézetében jogi kutatóműhely is működik, amelynek egyik fontos célkitűzése az erdélyi magyar jogi szaknyelv fejlesztése. Az erdélyi magyar jogi szaknyelvet Veress Emőd professzor, a Jogtudományi Intézet vezetője a következőképpen definiálta: „Az erdélyi magyar jogi szaknyelv az Erdély területén hatályos román jognak magyar nyelven történő, az alábbiakban elemzett komplex célokat követő használata, írásbeli és szóbeli kommunikáció során. Az erdélyi magyar jogi szaknyelv a magyar jogi szaknyelv sajátos «nyelvjárásának» tekinthető, amelytől részben eltér lexikai, stilisztikai, szövegszerkezeti és pragmatikai szempontból is, ugyanis célja nem a magyar jogról, hanem a román nyelven közzétett román jogról történő magyar nyelvű kommunikáció. Nyelvként a magyar nyelvhez, viszont a közvetített jogintézmények révén a román joghoz kötődik. Ezért a magyar jog magyar terminológiája csak részben feleltethető meg a román jog magyar terminológiájának.”

Az egyetemi jegyzetek és az oktatók egyéni tudományos-kutatói tevékenysége mellett a Sapientia EMTE oktatói, gyakorló jogászokkal együttműködésben a legfontosabb normaszövegek (Alkotmány, Polgári törvénykönyv, Büntető törvénykönyv, Munkatörvénykönyv) fordítását és közzétételét is elvégezte.²⁴ Ez a tevékenység hozzájárul ahhoz, hogy a normaszövegre való hivatkozás egységes, szakmailag lektorált formában történjen meg, lehetőleg mindenfajta ambiguitás nélkül. Ez a munka ugyanakkor ahhoz is hozzájárul, hogy az erdélyi magyar jogi szaknyelv újra élő nyelvvé válik. Ahhoz, hogy például a közigazgatásban vagy a politikai kommunikációban is eredménnyel legyen használható, a fordítás szakmai színvonala mind nyelvileg, mind jogi szempontból kielégítő kell hogy legyen. A jogi szakfordítások szempontjából problémát jelent, hogy 1997 és 2016 között az Igazságügyi Minisztérium viszonylag egyszerű procedura alapján, vizsga nélkül is hiteles fordító/tolmács engedélyt állíthatott ki (például ha az igénylő magyar nyelven végezte középiskolai tanulmányait, jogosult volt magyar nyelvről/nyelvre szakfordítói/tolmács engedélyt igényelni). A jogszabályi háttér megváltozása²⁵ szigorúbb feltételeket támaszt, kizárva a sikeres jogi szaknyelvi vizsga hiányában történő hiteles fordítói/tolmács engedély megszerzésének lehetőségét, azonban az elmúlt

24 L. a fenti linket, illetve: <http://lex.sapientia.ro/jogtar>.

25 LEGE nr. 76 din 28 aprilie 2016 privind modificarea și completarea Legii nr. 178/1997 pentru autorizarea și plata interpreților și traducătorilor folosiți de Consiliul Superior al Magistraturii, de Ministerul Justiției, Parchetul de pe lângă Înalta Curte de Casație și Justiție, Parchetul Național Anticorupție, de organele de urmărire penală, de instanțele judecătorești, de birourile notarilor publici, de avocați și de executori judecătorești. Publicată în Monitorul Oficial nr. 334 din 29. aprilie 2016.

évtizedekben az enyhébb szabályozás többszörös veszéllyel és nem kívánt következménnyel járt.

Egy 2021 májusában szervezett erdélyi konferencia,²⁶ amely a romániai magyar jogi szaknyelv állapotát mérte fel és jövőbeli megoldásait vette górcső alá, abból a feltételből indult ki, hogy a jog anyanyelvre való fordítás útján való átültetése nemcsak a forrásnyelv jogrendszerének magas szintű művelését, hanem a célnyelvi közösség társadalmi viszonyainak ismeretét is feltételezi, ami mellett az általános közösség, a szakmai hivatásrendek tagjai és a tudományos élet szereplői egyaránt címzettként jelennek meg. Ezért bizonyos esetkörökben indokolt e célnyelvi közösségben általánosan rögzült, de az anyajogrendszerben nem vagy nem azonos tartalommal ismert fogalmak változatlan alkalmazása, megtartása, adott esetben korábban ismert fogalmak újraalkalmazása még abban az esetben is, ha annak anyaországi megfelelője időközben más jelentéstartalommal él tovább.

A közigazgatási jog kiemelt mindennapi jelentőségére való tekintettel a konferencia külön figyelmet szentelt az egyes sajtótermékekben, illetve hivatalokban használt nyelvhasználati kérdések és hibák eseteinek, amelyekkel kapcsolatban az előadó közigazgatási jogi szakértő a két világháború közötti időszak tudományos fogalmainak megvizsgálását és akár módosított formában, újbóli használatba való emelését is alternatívának tartotta. A közigazgatási joggal ellentétben a romániai magyar nyelvi közösség polgári jogi fogalmai kevésbé rögzültek a mindennapi nyelvhasználatban, így itt új alapok megteremtésére is szükség van. Itt a jogtörténeti elemek újrafelfedezésével és alkalmazásával ezek az alapok lehetnek a kiindulópontjai a román magánjog magyar anyanyelven való művelésének.

A törvénykönyvek fordításának (a Polgári törvénykönyv esetében alkalmazott megoldásokat követve) összehasonlító jogi szemléletmódra támaszkodva, elméleti és gyakorlati szakemberek együttműködésével kell megvalósulnia, mivel amennyiben a vonatkozó terminusok eltérő jelentéstartalmat hordoznak, szükség lehet egy-egy magyar nyelvű fogalom újraalkotásához.

Az erdélyi magyar jogi szaknyelv jelenlegi állapotáról és további fejlesztési lehetőségeiről azt lehet megállapítani, hogy az eltérő alkotmányos alapok, államberendezkedési különbségek és a román jogrendszer sajátosságai

26 2021. május 21–23., Olasztelek. Lupán Ernő-emlékkonferencia: A romániai magyar jogi szaknyelv állapota és jövője (<http://jog.sapientia.ro/hu/konferenciak-rendezyek/lupan-erno-emlekkonferencia>).

szükségképpen az anyaországtól eltérő szaknyelvhasználathoz vezetnek. Ennek következtében beszélhetünk „magyar jogi nyelvjárásról”, azaz szaknyelvváltozatról, azonban ez az eredmény hármas természetű értékként jelenik meg: 1. az anyanyelvi oktatás révén létrejön a jogtudomány magas szintű műveléséhez elengedhetetlen megértéshez szükséges feltételek összessége; 2. élő kapcsolat alakulhat ki nemcsak a romániai magyar társadalom elemei, hanem az anyaországi és romániai magyar tudományos és gazdasági élet szereplői között; 3. az Erdélyi Fejedelemség korszakára visszavezethető jogi hagyományokból eredő sajátos jogi nyelv fejlesztése alkalmas a romániai viszonyokból fakadó jogérvényesítés alapjainak megteremtésére. Ezen értékek mellett változatlanul szorgalmazandó az igazságszolgáltatási anyanyelvhasználat mellett az általános kollektív nyelvi jogok érvényesülése.²⁷

5. A jogi terminológia jellemzői és a nehézségek típusai

A nyelv- és államspecifikus terminusok megfeleltetése jelenti az egyik legfőbb gondot a román jogi szakkifejezések egyenértékűsítésében, magyarításában, hiszen „a jogi fordítások legsajátosabb nehézsége a nemzeti jogi sajátosságok kezelése” (Sárosi-Márdirosz 2012: 153). Komparatív terminológiai elemzéseink arra utalnak, hogy ezek az államspecifikus szakkifejezések három nagy fogalomkört érintenek: 1. elvont fogalmak megnevezései, 2. intézménynevek, 3. tisztségnevek. A továbbiakban e fogalomkörök szerint mutatjuk be a román- és magyarspecifikus jogi kifejezések megfeleltetési kérdéseit.

5.1. Az elvont fogalmat megnevező terminusok leginkább a jogi eljárások és igazságszolgáltatási lépések mozzanatait jelölik, és kategorizációs különbségeket jeleznek abban a tekintetben, hogy az egyik (szak)nyelv árnyaltabban tagol egy fogalomkört, mint a másik. A *fellebbezés* fogalmát például a románban két, szűkebb fogalomkört jelölő terminussal nevezik meg: *apel*, *recurs*. Az előbbi az elsőfokú határozat elleni eljárást jelöli, az utóbbi pedig a másodfokú határozat elleni perfolytatást, felfolyamodást.²⁸

27 A konferencián elhangzott előadások összefoglalása, illetve a következtetések levonásával összeállított problémakatalógus és cselekvési terv publikálása folyamatban van. Ebben a tanulmányban a dr. Fazakas Zoltán József által vezetett jegyzőkönyv alapján idézzük az elhangzottakat.

28 A szó valószínűleg megőrződött régiség az erdélyi magyar terminológiában, noha a régebbi perrendtartások még tartalmazzák (Székely 2014: 248). Példaként említhető az 1911. évi I. tc. 548. §-a.

Hasonló módon az *ellentmondás* 'jogorvoslati kérelem' értelemben használt szakszónak két terminus is megfeleltethető a románban: *contestatie* és *opozitie*. Az első terminus általánosabb jelentésű, és a büntetőeljárás, illetve a közigazgatási határozatok elleni jogorvoslatot jelöl, a másodikat pedig a cégeljárásban szokták alkalmazni, és a hitelezők jogi személy döntései elleni jogorvoslati lehetőségét jelöli. Ugyanakkor olyan kategorizációs esetekkel is találkozunk, ahol a magyar jogi terminológia tagolja árnyaltabban az adott jelentésmezőt. Így például a *jogorvoslat* és a *perorvoslat* jelentése nem különül el a románban, ugyanazzal a szakkifejezéssel jelölik mindkettőt (*cale de atac* – 'megtámadási lehetőség, út').

Olyan specifikus elvont jogi terminussal is szembesülhet a fordító a magyar–román szakfordításban, amelynek nincs egyértelmű ekvivalense a célnyelvben. Ilyen a magyar jogi terminológiában a *megelőző védelmi helyzet* szakkifejezés, amelyre nincs pontosan megfeleltethető román jogi terminus, de az általánosítás („generalizálás”) műveletével élve gyakorlatilag a *stare de alertă* 'készenléti helyzet'-tel asszimilálható fogalom. Ide tartozik az az eset is, amikor egy magyar terminus értelme egyszavas megfelelő hiányában csak körülírással adható vissza a románban. Ilyen a *terhelt* 'akivel szemben büntetőeljárást folytatnak' megnevezés, amelynek nincs értelmileg pontos egyszavas ekvivalense a románban, és körülírással (*persoană supusă procedurii penale, persoană împotriva căruia se desfășoară procesul penal*) utalhatunk az adott fogalomra.

5.2. Az intézménynevek körében is találkozunk az eltérő jogi rendszerrel magyarázható megfeleltetési gondokkal. A román intézmények felől közelítve például a *magistratură, Institut Național al Magistraturii, Consiliul Superior al Magistraturii* intézménynevek magyarázása azért jelent gondot, mert olyan jogi terminusokkal van dolgunk, amelyek mögött eltérő állami jogi intézményrendszer áll. Romániában az a személy válhat bírónak vagy ügyésszé, aki a jogi egyetemi diplomát megszerezve felvételt nyer a *magisztrátusi hivatalba* (*magistratură, Institut Național al Magistraturii*), és az eredményes kétéves képzés után bírói vagy ügyészi kinevezésével a *magisztrátus* tagjává válik. Jóllehet, a régi magyar nyelvi latinizmus, a magisztrátus a magyarországi köznyelvben más jelentésben honosodott meg, 'városi hatóság'-ot; 'tisztviselő'-t, 'hivatalnok'-ot jelent, az erdélyi magyar köznyelv rendszerint az *Országos Magisztrátusi Intézet* megnevezéseként használja. A *Consiliul Superior al Magistraturii* intézménynévnek a magyarországi Országos Bírói Tanács felelne meg a funkció tekintetében, csak hogy Romániában ez az országos testület nemcsak bíróból áll, hanem ügyészekből is, sőt az országos főügyész és az igazságügyi miniszter is

tagja. Ezért célszerű lenne *Legfelsőbb Magisztrátusi Tanácsnak* nevezni. Az intézet megnevezésében a sajtónyelvben ingadozás, következtelen magyarítás figyelhető meg: *Legfelsőbb Igazságügyi Tanács*, *Legfelsőbb Igazságszolgáltatási Tanács*, *Legfelsőbb Bírói Tanács* kifejezésekkel utalnak ugyanarra az intézményre (Benő–Péntek 2019: 66–67).

További problémát jelent az ügyészségek megnevezésének magyarítása. Fordítási nehézségként jelentkezik a két különleges ügyészség, a DNA (*Direcția Națională Anticorupție* 'Országos Korruptióellenes Osztály/Igazgatóság') és DIICOT (*Direcția pentru Investigarea Infracțiunilor de Criminalitate Organizată și Terorism* 'Szervezett Bűnözéssel és Terrorizmussal Kapcsolatos Bűncselekményeket Nyomozó Osztály/Igazgatóság'). Tekintettel a két intézmény nagyfokú önállóságára, a gyakorlatban mind a kettőt fordították már *Országos Korruptióellenes Ügyészségnek*, illetve *Szervezett Bűnözés és Terrorizmus Elleni Ügyészségnek*, jóllehet mindkét megoldás kifogásolható terminológiai és jogi szempontból is. A két intézménynév javasolt magyarítása: *Országos Korruptióellenes Ügyosztály*, illetve *Szervezett Bűnözés és Terrorizmus Elleni Ügyosztály*.

Hasonló módon a francia mintát követő *prefektusi hivatal* (*Instituția Prefectului*) olyan intézményt jelöl, amelynek nincs egyértelmű magyarországi megfelelője, bár a kormányhivatal intézménytípusként közel áll hozzá, csakhogy a romániai prefektusi hivatalnak nagyobb a regionális jogköre, és a hajdani ispánság intézményéhez áll közel, de ez a megnevezés archaikus, és a funkciójában némileg mégis eltérő egykori intézmény megnevezése nem lenne megfelelő. Ezért célszerű az erdélyi közeleti megnyilatkozásokban elterjedt prefektúra, prefektusi hivatal név alkalmazása, ahogy ezt a *Román–magyar közigazgatási szótár* (Fazekas 2002) és a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet honlapján közölt intézménynévjegyzék is ajánlja.

Az igazságszolgáltatási rendszerek különbségével és az intézményi hierarchia eltérő tagolásával magyarázható az, hogy bizonyos magyarországi intézményneveknek nincs romániai párjuk, és ez problémákat okozhat a fordítási ekvivalencia létrehozásában. Ilyen például a *járásbíróság* és a kerületi bíróság, amelyek román megfelelői konkretizálással adhatók meg: az első esetben a *judecătoria* (bíróság) + *településnév* szószervezettel, az másodikon pedig *judecătoria sectorului* + a *kerületszám* szerkezettel (pl. *Judecătoria Sectorului 1*). Hasonlóan nehezen fordítható a kísérelti jelleggel bevezetett, brassói székhelyű *Tribunalul pentru minori și familie* (szó szerint: *Törvényszék a kiskorúakért és a családokért*) intézménynév,

mivel az eredeti megnevezés tömörsége nem adható vissza körülírás vagy részletező megnevezés nélkül. Egy vállalható fordítás lehetne például a *Kiskorúak és családi ügyek törvényszéke*. A szintén kísérleti jelleggel bevezetett, Kolozsváron, Marosvásárhelyen és Pitești-en működő *Tribunal Comercial (Kereskedelmi Törvényszék)* fordítása már nem jelent gondot, hiszen a kifejezésnek – legalább a választottbíráskodás szintjén – létezik magyar megfelelője. Hasonló módon a *nemzetiségi önkormányzat* intézményének nincs megfelelője Romániában. Jobb megoldás hiányában itt is csak körülírással utalhatunk az adott intézményre (*organizația regională/locală a minorităților etnice*). A szó szerinti fordítás (*autoguvernare etnică*) romániai kontextusban félreérthető, az 'etnikai alapú autonómia' konnotatív jelentését idézi.

Egyértelműen intézményi kategorizációs különbségeket látunk a büntetés-végrehajtási intézetek tagolásában. Romániában az elítéltre kiszabott büntetés súlyossága függvényében négyféle ilyen intézetet különböztetnek meg: 1. a maximális biztonságot (*cu maximă siguranță*), 2. a zárt (*închis*), 3. a félig nyitott (*semideschis*) és 4. a nyitott (*deschis*) büntetés-végrehajtási intézetet. Bár a megfeleltetés nem problémamentes, a következő kétnyelvű terminushasználat képzelhető el a magyar nyelvből kiindulva: 1. *fogház – închisoare cu regim deschis*, 2. *börtön – închisoare cu regim semideschis*, 3. *fegyház – închisoare cu regim închis*, *închisoare riguroasă*. A román *închisoare cu maximă siguranță* terminusnak a magyarban alacsonyabb szintű fogalom (börtönrészleg, körlet) felel meg: hosszúidős speciális rezsimű körlet.

5.3. Némelykor a tisztségek, szakmai fokozatok megnevezései is gondot okozhatnak a terminológiai megfeleltetésben. Amint arról fent is szó volt, az állami intézményrendszerek eltérő volta miatt bizonyos országspecifikus intézményeknek nincs megfelelőjük a célnyelvben. Ilyen például a fent említett *prefektura* vagy a *magisztrátus* intézménye. Ezekhez az intézményekhez – magától értetődően – olyan tisztségek kapcsolódnak, amelyek szintén államspecifikusak: *prefektus* 'a prefektúra vezetője', *alprefektus* 'prefektushelyettes', *magisztrátus* 'a magisztrátusi hivatal tagja'.

Más esetekben a tisztségbeli különbségek nem az intézményi rendszer eltérő voltával vannak összefüggésben, hanem kimondottan a szakmai hierarchia és a munkakörök eltérő felosztásával. A magyar *bíróági vagy ügyészségi fogalmazó* jelentésköre például egy általánosabb terminussal (*grețier – jegyző*) adható vissza, mivel e tisztség viselője bíróságon és

ügyészségen egyaránt tevékenykedhet. A román jogi terminusok felől közelítve ugyanezt az árnyaltabb kategorizálást látjuk az ülnök tisztség tekintetében. Az *ülnök* funkciót ugyanis a román szaknyelv két eltérő jelentésű szóval nevezi meg: *asesor* és *asistent judiciar*. Az előbbi általános értelmű, az utóbbi pedig munkaügyi perek kontextusában használatos.

Az ügyészségi tisztségek között különös problémát jelent a román *prim-procuror* és *procuror general* fordítása. Önmagában mindkét kifejezés 'főügyész' jelentésű, azonban a *prim-procuror* a járásbíróságok és törvényszékek főügyészét, míg a *procuror general* az ítélőtáblák legrangosabb ügyészét jelenti. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy nagybetűvel írt *Procuror General* a 'legfőbb ügyész'-t jelöli. Mind a három kifejezés pedig elhatárolandó a felsorolt két különleges ügyészségen (*Országos Korruptcióellenes Ügyosztály, Szervezett Bűnözés és Terrorizmus Elleni Ügyosztály*) belül működő *procuror-șef* terminustól, amely lényegét tekintve 'főügyész'-t jelent, azonban a különbségtétel céljából érdemes lenne 'vezető ügyész'-nek fordítani.

6. Fejlesztendő területek a terminológiastratégia és jogi szakfordítás tükrében

Amint jeleztük, a jogi terminológiafejlesztés nemcsak a szaknyelvhasználatot érinti, hiszen a jogi nyelvhasználat több regiszterre és stílusváltozatra van hatással (vö. Sárosi-Márdirosz 2016: 64–67). Ezért az erdélyi magyar jogi szaknyelv jelenlegi fejlesztésének, a terminológiastratégia kidolgozásának több vonatkozása is számba vehető a nyelvhasználati szinterek tekintetében:

1. A közigazgatásban, a hivatalos, intézményes kommunikációban való megjelenése feltételezi az adott terminológia kidolgozottságát és ismeretét. Ide tartozik a hivatalos fordítások és terminológiai megfeleltetések kérdése is.
2. A közép- és felsőfokú oktatásban nélkülözhetetlen e szakterületet érintő diszciplínák és képzések vonatkozásában.
3. A magyar nyelvű tudományos nyelvhasználatot csak a megfelelően kidolgozott szaknyelv biztosíthatja (Veress 2018).
4. A magyar regionális köznyelv is feltételezi a közhasználatú, általánosnak tekinthető jogi szakkifejezések megfelelő, szakszerű és következetes alkalmazását.

Mivel a jogi képzés az utóbbi évtizedekben kizárólag vagy dominánsan román tannyelvű volt, ez román szaknyelvi dominanciát eredményezett, amelynek következményeként a magyar anyanyelvű jogászok megnyilatkozásai, a jogi kérdésekkel foglalkozó közéleti megnyilatkozások vagy szakfordítások nem ritkán román hatásra utaló, nem standard terminusokat, szokatlan, idegen eredetű szakszavakat, esetleg tükörszavakat, tükörszerkezeteket vagy jelentésbeli kölcsönszavakat alkalmaznak. Ilyen például az alkalmazott – 'munkavállaló' (< rom. *angajat*), *elutalási bizonylat* 'átutalási bizonylat' (< rom. *dovada efectuării transferului bancar*), fizikai személy – 'természetes személy' (< rom. *persoană fizică*), írásos garancia – 'írásos biztosíték' (< rom. *garanție scrisă*), *humánpotenciál* – 'humán erőforrás-potenciál' (< rom. *potențialul resurselor umane*), *pénzösszeg begyűjtése* – 'pénzösszeg behajtása' (< rom. *colectarea unor sume de bani*), *személyazonossági kártya* – 'személyazonossági igazolvány' (< rom. *carte de identitate*) (Sárosi-Márdirosz 2013: 93–95, 2020: 137–14). Ez is a szaknyelvi kodifikáció és a terminusok tekintetében adekvát közéleti nyelvhasználat szükségességét jelzi (l. részletesebben: Benő 2006: 24–26, Péntek 2007: 123–124). Az elmondottak alapján a nyelvtervezésnek és a terminológiastratégiának a következő területekre kell kiterjednie:

1. A szakképzés anyanyelvűségének erősítése az oktatásban megfelelő anyanyelvű és kétnyelvű szakoktatás biztosításával. Ehhez bővíteni kell a felsőfokú képzésben az anyanyelven való tanulás lehetőségét, mivel a romániai egyetemeken bizonyos szakokat csak románul lehet végezni. A szociológiai vizsgálatok szerint az erdélyi magyar anyanyelvű egyetemi hallgatók 61,6%-a román tannyelvű oktatásban vesz részt (Veres 2015: 89) többek között amiatt, mert a magyar nyelvű képzés ma is alig lépi túl a romániai egyetemi szakkínálat felét (Péntek 2009).
2. Gondot jelent az is, hogy a jogi terminológusok és jogi szakfordítók képzése jelenleg nem biztosított annak ellenére, hogy a Sapientia egyetem marosvásárhelyi és csíkszeredai karán létezik alapképzés és román–magyar fordító- és tolmácsképző mesterszak. Ezek a képzési formák ugyanis általánosabb jellegűek, nem kimondottan a jogi megnyilatkozások fordítására irányulnak, jóllehet a hallgatók közgazdasági és jogi alapismereteket is elsajátítanak.²⁸ A megfelelő kompetenciával rendelkező szakfordítók hiányát jelzi, hogy voltak már esetek, amikor a jogi eljárásban érvényesülő pontatlan vagy szakszerűtlen hivatalos fordítások miatt perek indultak.

3. Interneten elérhető, digitális jogi terminológiai adattárak létrehozása. A változó román jogi terminológiát figyelembe vevő új román–magyar jogi szótár elkészítése és megjelentetése.
4. A közigazgatásban, polgármesteri hivatalokban dolgozók magyar szaknyelvi kompetenciájának fejlesztése továbbképzők szervezésével.
5. Az ügyintézésben használt kétnyelvű hivatalos űrlapok elérhetővé tétele és használata, a meglévők újabbakkal való kiegészítése. Ez egyben az erdélyi magyar nyelv presztízsét is növelné, és szerves része a presztízstervezésnek.
6. A román jog alapján álló magyar–román nyelvű szerződéstár elkészítése (Veress 2018).
7. A jogtudományi publikációk magyar nyelvű fórumainak biztosítása, fejlesztése. Magyar nyelvű jogtudományi és politológiai egyetemi jegyzetek összeállítása és kiadása.
8. A jelenlegi szaknyelvhasználati gondok, problémák felmérése és a szükséges egységesítő, standardizáló tevékenység biztosítása nyelvészek és jogászok együttműködésével. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet keretében működő nyelvi tanácsadási és nyelvi menedzselési szolgálat ebbe az irányba is kiterjeszthető.
9. Az anyanyelvű közigazgatási, jogi jellegű közérdekű hirdetés és szaktájékoztató bővítése; a hivatali írott kétnyelvűség fejlesztése.
10. A magyar szaknyelv, szakterminológia népszerűsítése, tudatosítása a joghallgatók és a gyakorló jogászok körében; ösztönzésük arra, hogy éljenek a már rendelkezésre álló szaknyelvi lexikográfiai eszközökkel.
11. Intézményileg is összehangolt terminológiastratégia kidolgozása (MTA, Nyelvtudományi Kutatóközpont, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Terminológiai Kutatócsoport [TERMIK], Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat, jogi karok és más intézetek együttműködésével) (Benő–Péntek 2019: 70–71).

7. Összegzés

Az erdélyi magyar jogi szaknyelv fejlesztése a státustervezés szempontjából egyrészt a nyelvhasználat lehetőségeinek további bővítését a közigazgatás, a tudomány és az oktatás területén, másrészt – a korpusztervezés szempontjából – kétnyelvű román–magyar terminológiai adatbázisok létrehozását feltételezi. Ez utóbbi internetes terminológiai adattárak működtetését és folyamatos fejlesztését teszi szükségessé, illetve elengedhetetlen újabb jogi szakszótárak szerkesztése, tekintettel arra, hogy a korábban elkészültek nem felelnek meg teljes mértékben a jelenlegi szaknyelvhasználati helyzetnek. A státus- és a korpusztervezésen kívül a presztízstervezésre is gondolni kell a magyar nyelvű írásbeliség további színterekre való kiterjesztésével. Ugyanakkor a megfelelő nyelvi tervezés és terminológiastratégia kidolgozása feltételezi az érintett akadémiai és oktatási intézetek együttműködését, hiszen ez az, ami hatékonyan hozzájárulhat „a magyar nyelv fenntartásához az összes használati, funkcionális területen” (Tolcsvai 2017: 504).

Irodalom

- Albu, Ioan – Kovács Edith 1979. *Îndrumar de terminologie juridică româno-maghiară. Drept civil – Succesiunile*. Cluj-Napoca: Ed. Universităţii Cluj.
- Asztalos Sándor 1946. A pénzügytan és a román pénzügyi jog vázlata. Cluj: Lito Schildkraut.
- Balázs Sándor, Köves Sándor 1922. *Román–magyar jogi „vademecum”*. „Vademecum” *juridic român–maghiar*. Cluj: Alexandru Anca.
- Benő Attila 2006. A szaknyelvek helyzete Erdélyben. In: Kurtán Zsuzsanna, Silye Magdolna, Sturcz Zoltán (szerk.) *Utak és perspektívák a hazai szaknyelvoktatásban és -kutatásban*. Debrecen: Debreceni Egyetem. 23–27.
- Benő Attila 2017. Termini – az internetes magyar–magyar szótár és adatbázis. In: Fábíán Zsuzsanna (szerk.) *Szótárírás a Kárpát-medencében. A magyar és a szomszédos országok többségi nyelveinek kétnyelvű szótárak*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 209–227.
- Benő Attila 2020. Terminology and language planning for Hungarian spoken in Romania. In: Ildikó Vančo, Rudolf Muhr, István Kozmács, Máté Huber (szerk.) *Hungarian as a Pluricentric Language in Language and Literature*. 2020. Berlin–Wien: Peter Lang Verlag. 113–126.
- Benő Attila, Becze Orsolya, Erdély Judit, Nagy Zsuzsanna, Ördög-Gyárfás Eszter, Sárosi-Márdirosz Krisztina (szerk.) 2004. *Magyar–román közigazgatási szótár*. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége.
- Benő Attila, Fazakas Emese, Sárosi-Márdirosz Krisztina (szerk.) 2009. *Román–magyar oktatásterminológiai szótár*. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége

- Benő Attila, Péntek János 2019. A terminológiastratégia szintjei és feltételei Erdélyben. In: Fóris Ágota, Bölcskei Andrea (szerk.) *Terminológiastratégiai kihívások a magyar nyelvetterületen*. Budapest: L'Harmattan – OFFI Zrt. 59–72.
- Csákány Béla 1972. Jogi szaknyelv – jogi köznyelv. *Korunk* XXXI/10: 1468–1470.
- Demeter János 1948. *Bevezetés az alkotmányjogba*. Cluj: Romániai Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége, Lito Schildkraut Kolozsvári Központ.
- Duțu Mircea 2019. *100 de ani de justiție națională în Transilvania și de la constituirea primei curți de apel ardelenene românești*. Pandectele române. 4: 243–247.
- Fábián Gyula, Kokoly Zsolt 2006. Összefoglalás a romániai magyar jogászok kutatásairól (1990–2005). *Romániai Magyar Jogtudományi Közöny* 2: 75–95.
- Fazakas Emese (főszerk.) 2002. *Román–magyar közigazgatási szótár*. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- Fazakas Emese (szerk.) 2005. *Román–magyar gazdasági szakszótár*. Kolozsvár: Romániai Magyar Közgazdász Társaság.
- Fazakas Emese, Somai József (szerk.) 2008. *Magyar–román gazdasági szakszótár*. Kolozsvár: Romániai Magyar Közgazdász Társaság.
- Fazakas Emese, Tódor Erika (szerk.) 2015. *Magyar–román oktatásterminológiai szótár*. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- Gerasim, Aurel 1920. *Dicționar practic (maghiar-român) al terminilor juridici și al altor expresiuni proprii pentru introducerea limbii române în materie de drept civil, procedură civilă, drept comercial, cambial, falimentar și al altor legi corelative – întocmit în urmarea codurilor române*. (Magyar–román) gyakorlati szótára a román nyelvnek magánjogi, polgári perrendtartási, kereskedelmi, váltó- és csődjogi, valamint más ezekkel vonatkozásban levő
- anyagban bevezetésre alkalmas jogi műkifejezések, más kifejezésmódok és szavaknak a román törvénykönyvek nyomán összeállítva. Sibiu.
- Hegedűs Sándor, Kiss András, Nemes István (szerk.) 1978. *Román–magyar jogi szótár*. Kolozsvár: Kriterion Kiadó.
- Hegedűs Sándor, Kiss András, Nemes István (szerk.) 2006. *Román–magyar jogi szótár*. Kolozsvár: Kriterion Kiadó. 2. kiadás. Átdolgozta és kibővítette: Deák Levente és Osváth Judit. Kolozsvár: Kriterion Kiadó.
- Kiss András 1972. Román–magyar jogi szótár. *Korunk* XXXI/10: 1471–1475.
- Kiss Géza 1946. *Román magánjog*: Első rész. Általános tanok. Cluj: Lito Schildkraut.
- Kokoly Zsolt 2020. *A jogi oktatás története Erdélyben*. In: Veress Emőd (szerk.) *Erdély jogtörténete*. 2. bővített és javított kiadás. Kolozsvár–Budapest: Forum Iuris – HVG-ORAC.
- László Endre 1948. *Tételesjogi gyakorlatok román nyelven*. Kolozsvár: Romániai Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége.
- Lupan, Ernest (szerk.) 1981. *Îndrumar de terminologie juridică româno-maghiară: drept civil – partea generală: persoanele*. Cluj-Napoca: Universitatea „Babeș-Bolyai”. Facultatea de Drept.
- Lupán Ernő, Sztranyiczki Szilárd (szerk.) 2011. *Román–magyar magyarázó jogi szótár*:

- polgárjog, általános rész, jogalanyok. Îndrumăr de terminologie juridică româno-maghiară: drept civil, partea generală, persoanele.* Kolozsvár: Scientia Kiadó.
- Péntek János 2007. Transzilvanizmusok, romanizmusok és a határtalanítás programja. In: Maticsák Sándor (szerk.) *Nyelv, nemzet, identitás I.* Debrecen–Budapest: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 115–124.
- Péntek János 2009. A(z anya)nyelv a tudományos képzésben és a tudományművelésben. In: Bálint Emese, Péntek János (szerk.) *Oktatás nyelvek határán. Közelkép és helyzetkép a romániai magyar oktatásról.* Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 5. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- Péntek János 2012. Nyelvi tervezés és nyelvstratégia a Kárpát-medencében. In: Eplényi Kata – Kántor Zoltán (szerk.) *Térvesztés és határtalanítás. A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai.* Budapest: Nemzetpolitikai Kutatóintézet – Lucidus Kiadó. 15–31.
- Péntek János, Benő Attila 2020. *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben).* Kolozsvár–Budapest: EME – Gondolat Könyvkiadó.
- Pop, Traian 1921. *Dicționar juridic român-maghiar și maghiar-român.* Cluj: Institut de Arte Grafice „Ardealul”.
- Sárosi-Márdirosz Krisztina 2012. A romániai és a magyarországi intézményrendszer különbözőségeiből fakadó fordítási problémákról. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* LVI/2: 151–163.
- Sárosi-Márdirosz Krisztina 2013. Jogi és hivatalos nyelvi hibák a romániai magyar audiovizuális médiában. In: Pletl Rita (szerk.) *Nyelvhasználat a romániai magyar audiovizuális médiában.* Kolozsvár: Scientia – Ábel Kiadó. 88–103.
- Sárosi-Márdirosz Krisztina 2016. A magyar jogi nyelv kialakulásának néhány aspektusa és változatai. In: Pletl Rita (szerk.) *Anyanyelvi beszédkultúra a romániai magyar audiovizuális sajtóban.* Kolozsvár: Ábel Kiadó. 62–67.
- Sárosi-Márdirosz Krisztina 2020. Az erdélyi magyar jogi nyelvben megjelenő szaknyelvi terminusok vizsgálata a román nyelvi hatás szempontjából. In: Benő Attila – Péntek János (szerk.) *Kognitív és pszicholingvisztikai szempontok a nyelvi érintkezések vizsgálatában.* A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 11. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. 129–144.
- Sache, Neculaescu 2018. Capcanele ambiguității terminologice juridice românești. *Universul Juridic* 8: 7–32.
- Szabó Alajos, Cărpinișan, Cornel, Vozska, Ștefan, Gencsy Gyula (szerk.) 1925. *Jogi kifejezések és szavak gyűjteménye: magyar–román.* Colecțiunea terminilor și cuvintelor juridice: maghiar–român. Odorheiu: Könyvnyomda R. T.
- Székely János 2014. A perorvoslatok rendszerének átalakulásában észlelhető közös tendenciák egyes európai államok polgári eljárásjogában. *Erdélyi Múzeum* 4: 240–254.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. Tervezés, (ön)értelmezés, fenntartás. A magyar nyelvstratégia lehetőségei és kötelességei. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *A magyar nyelv jelene és jövője.* Budapest: Gondolat Kiadó. 487–507.
- Turnowsky Sándor, Dáné Tibor 1947. *Büntető törvénykezési jog.* Kolozsvár: „Victoria” Diákszövetkezet.
- Veres Valér 2015. *Népességszerkezet és nemzetiség.* Kolozsvár: Kolozsvári Egyetemi Kiadó.

Veress Emőd 2018. Az erdélyi magyar jogi szaknyelv revitalizációja. *Magyar Jogi Nyelv* 2: 27–30.

Veress Emőd 2020. Language and Law in Multiethnic Societies: The Case of Transylvania. *International Journal for the Semiotics of Law. Revue Internationale de Sémiotique Juridique*. 22/3: 929–944.

Veress Emőd, Kokoly Zsolt 2016. *Jogászképzés a Bolyai Tudományegyetemen 1945–1959*. Kolozsvár: Forum Iuris.

Abstract. The Situation of Romanian and Hungarian Legal Terminology in Romania. LSP Problems and Terminology Planning Tasks. The study reviews the situation of Romanian and Hungarian terminology strategy in Romania based on new results on law and linguistics. It also presents the most important language planning results in terms of legal language. The authors analyse the past and current situation and the legal status of Romanian and Hungarian as languages for specific purposes. Legal terminology problems and opportunities to further develop LSPs are also described. The development of Hungarian legal language in Transylvania presupposes the further expansion of the possibilities of language use in the field of public administration, science and education in terms of status planning, and the creation of bilingual Romanian-Hungarian terminology databases and dictionaries in terms of corpus planning.

Keywords: terminology planning, language for specific purposes, bilingualism, legal language, Hungarian in Romania

SZOTÁK SZILVIA – BENŐ ATTILA – TAMÁS DÓRAMÁRIA

Budapesti Metropolitan Egyetem

sszotak@metropolitan.hu

<https://orcid.org/0000-0003-3218-9525>

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont

tamas.dora.maria@nytud.hun-ren.hu

Babeş–Bolyai Tudományegyetem

attila.beno@ubbcluj.ro

<https://orcid.org/0000-0002-6931-2999>

Jogi terminológiai kihívások a szomszédos országok nyelvén¹

1. Bevezető

A nyelvi tervezés összetett tevékenység, különösen az olyan pluricentrikus nyelvek esetében, mint amilyen a magyar is, s amelynek különböző nyelvváltozatai 1920 óta egyszerre nyolc országban fejlődnek. A feladat összetettségét jelzi, hogy a Kárpát-medencében nyolc országban élő magyar népcsoport létszáma, státusza, gazdasági ereje, intézményi támogatottsága és etnolingvisztikai vitalitása különböző, s ebből az eltérésből fakadóan az egyes nyelvváltozatok fejlődési iránya más és más volt, s az egyes nyelvváltozatokat ugyancsak különbözőképpen befolyásolta minden szomszédos országban az államnyelv. Egy nyelv akkor tudja betölteni teljes körűen a szerepét, ha a legkülönbözőbb nyelvi színtereken (család, iskola, bíróság, kórház, média, bankszektor, kormányhivatal, stb.) használatban van, ez azonban feltételezi a szaknyelvi regiszterek rendelkezésre állását is, továbbá azt, hogy a beszélők saját nyelvváltozatukban otthon vannak. A szaknyelvek állapota, fejlettsége nagyon különböző a külhoni magyar

¹ A tanulmány első megjelenésének forrása: Szoták Szilvia, Benő Attila, Tamás Dóra 2024. Jogi terminológiai kihívások a szomszédos országok nyelvén. In: Eöry Vilma, Gyárfás Edit (szerk.) *A szakszótáraktól a terminológiai adatbázisokig*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 81–98.

területeken, ami annak is köszönhető, hogy szaknyelvi regiszterek 1920 után fokozatosan leépültek. Ha a magyarországi regiszterekkel összehasonlítjuk a külföldi közösségek által ismert és használt magyar szaknyelvi regiszterek helyzetét és állapotát, akkor többek között észrevehetjük azokat hiányokat, amit a közösség szókölcsönzéssel, kontaktuselemek² használatával pótol.

1990 után a határok megnyitásával és a világháló segítségével élénkebb szakmai diskurzusokra nyílt lehetőség a tudománydiplomácia és a kutatások területén is. A századfordulót követően az informatika dinamikus fejlődésének eredményeképpen a világháló újabb lehetőségeket nyitott a kapcsolattartásban és a tudományművelésben is. A 21. századi technikai fejlődés, a digitalizáció, a különböző adatbázisok építése és hozzáférhetősége pedig egyszerre támogatja az egységességet és az egyes nyelvváltozatok egyesítését is a Kárpát-medencében élő magyarok számára is.

Mivel a szaknyelvek teszik ki egy nyelv szókészletének jelentős részét, így a szaknyelvek állapota, fejlettsége meghatározó egy nyelv versenyképessége, társadalmi hasznosulása szempontjából. A digitalizáció, a nyelvtechnológia lendületes fejlődése számos lehetőséget kínál az alkalmazott nyelvészet területén (nyelvi korpuszok építése, dinamikusabb lexikográfiai munka, terminológiai adatbázisok építése, nyelvitájképkutatás, stb.). A 21. században a szaknyelvek társadalmi hasznosulását alapvetően támogatják a világ számos országa (pl. Kanada, Olaszország) által épített, online felületeken könnyen és ingyenesen elérhetővé tett terminológiai adatbázisok (Szoták 2021, Tamás 2012, 2013, 2021a). A szaknyelvek ápolása és a terminológiaépítés a korpusztervezés területéhez tartozik (Haugen 1972). Mindenfajta nyelvi tervezés tudatos gondolkodást feltételez a nyelvvel kapcsolatban.

Ez a tudatosság jellemezte az Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda szakmai vezetését is, amikor 2015-ben döntést hozott, majd intézményi stratégiáiban kijelölte feladatként egy jogi és közigazgatási terminológiai

2 Ezeket az államnyelvi kontaktuselemeket a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tagjai 2001 óta folyamatosan gyűjtik a napjainkban Termini magyar-magyar szótárként ismert adatbázisban (<http://termini.nytud.hu/htonline/htlista.php?action=firstpage>), amelyben a különböző szaknyelvi regisztereket is megjelölik. A 2007 óta online is elérhető és napjainkban már közel 6 000 lexémát tartalmaz. Az adatbázisban azokat a magyarországiaktól eltérő, idegen eredetű szavakat gyűjtik a kollégák, amelyeket a Kárpát-medencében, az országhatáron túl élő magyarok használnak. A szótár mind a hét, Magyarországot körülvevő ország magyarul régióinak szavait tartalmazza (Erdély, Felvidék, Vajdaság, Kárpátalja, Horvátország, Muravidék, Örvidék). Az adatbázis elemeiről, módszertanáról, minősítéséről, a kontaktuselemek gyakoriságáról eddig közel 50 tanulmány látott napvilágot.

adatbázis építését. Azért e szaknyelvi regiszter képezi az adatbázis alapját, mert az OFFI mint a fordítóipar legnagyobb résztvevője közfeladatot lát el a fordításhitelesítés tekintetében, így az állampolgárok vagy egyéb szervek által megrendelt fordítási projektekben készülő fordítások jelentős része a közigazgatásban illetve egyes igazságügyi szakterületeken (pl. kormányhivatalokban, bíróságokon, ügyészségeken) kerül felhasználásra. A jogi terminusok kidolgozása folyamatos volt a szervezetben: elsők közt 193 jogi kulcsterminus angol, német, francia, olasz ekvivalenseit dolgozták ki a szakértők (Tamás 2017; Tamás 2019).

Ezt a kezdeményezés folytatva a szervezet lektorátusvezetője és vezető terminológusa 2021-ben kezdeményezte, hogy szakemberek (jogászok, nyelvészek: fordítók, terminológusok) egy közös projekt keretében gyűjtsék össze a leggyakrabban előforduló 193 jogi alapterminust a Magyarországgal szomszédos országok nyelvén. Ezt többek között azért látták hasznosnak, mert a fordítóirodában ezeken a nyelveken jelentős a fordítási projektek száma. A kezdeményezés eredményeképp jelent meg a *Terminológiastratégia és jogi alapterminusok a szomszédos országok nyelvén* című tanulmánykötet (Tamás–Sztók szerk. 2021), amely az alapjogi terminusokon túl a szomszédos országok terminológiastratégiájába nyújt betekintést. A projekt célja az volt, hogy az összegyűjtött, validált terminusok a fordítások egységes minőségét garantálják. A projektben jelen tanulmány szerzői is részt vettek, így céljuk jelen írásban egyrészt a projekt tapasztalatainak megosztása, másrészt a jogi terminológiával kapcsolatos tennivalók és tapasztalatok rendszerezése.

2. Jogi szaknyelv, jogi terminológia

A jogi szaknyelv a nyelv vertikális tagozódása szerint a csoportnyelvek egyike (Dobos 2009, Kurtán 2016, 2017; Szabó 2010, 2015; Vinnai 2011, Német–Sztók 2021: 28), s kijelenthetjük, hogy áthatja a teljes közigazgatást, a társadalom működését. A közigazgatás definíció szerint két nagy ágra oszlik: államigazgatásra és önkormányzati igazgatásra, és újabban a közfeladatot ellátó kamarák, köztulajdonú alapítványok és hatósági jogkört gyakorló intézmények tevékenysége is ide érthető (Német–Sztók 2021: 28).

Vinnai szerint (2011: 100–101) a közigazgatás szerteágazó rendszere olyan nyelvi színterek sokasága, amelyeken a jogi szaknyelvet az eltérő közlési szintekhez igazítva használják. A jogi szaknyelv egyszerre szól a szakma művelőihez és a társadalom azon tagjaihoz, akiknek nincs jogi

végzettsége (vö. Németh–Szoták 2021: 29). Ez utóbbi csoport társadalmi helyzete, a köznyelvitől eltérő nyelvváltozata és a jogi szaknyelvi regiszter ismeretének hiánya miatt többszörösen hátrányban lehet egy hivatalban lefolytatott beszédaktusban (Szoták 2021a: 91–92). A jogi szaknyelvnek ez a szerteágazó jelenléte közérthetőségi problémákat vet fel, de a nyelvi közvetítő szolgáltatásban is nagy körültekintéssel kell eljárnia pl. egy fordítónak a teljes ekvivalensek gyakori hiánya miatt a különböző nyelvek közötti közvetítéskor.

A jogi terminológia jellemzői (Tamás 2019a, 2021a) közé tartozik, hogy gyakori a részleges ekvivalencia, azaz fogalmilag nem teljesen egyenértékű a magyar és idegen nyelvi jogi terminus, de ide sorolható az is, hogy a jogi terminológia a társadalmi-gazdasági folyamatoknak megfelelően változik, aminek következménye a társadalmi változásoknak való kiszolgáltatottság, az állandó karbantartás és naprakészség iránti igény. A jogi fogalmak gyakran elvont fogalmakat jelölnek, így csak a nyelvben élnek és ennek megfelelően erős verbalitás jellemző rájuk a műszaki nyelv tárgyi valóságával szemben. A jogszabályok nyelvezetét és terminológiáját kettőség jellemzi, egyfelől az egyértelműség és a pontosságra törekvés, másfelől a rugalmasság és a nyitottság. Ez azért szükséges, hogy a bírói értelmezést is tért kaphasson és az újabb élethelyezteteket is le tudják fedni analógiát alkalmazva, ne legyen szükséges a jogszabályok túlzott gyakori módosítására. A terminológia a fogalmakat fogalmi hálókban helyezi el, ami a jog területén is érvényes, és a jogi fogalmakat is rendszerben érdemes értelmezni. Ez a rendszerhez kötöttség megjelenik több szinten is, így a jogcsalád, a jogrendszer, a jogágak, de akár a jogszabályok szintjén is. Ennek megfelelően a jogi terminológia egyik sajátossága az országspecifikusság, amely főleg a nemzeti jogi terminológia esetében igaz, amelyre jellemző az egyedi fejlődés, a nemzeti hagyományok megtartása. Ettől eltérően az uniós jogi és közigazgatási terminológia vagy a nemzetközi szerződések terminológiája már a semlegességre törekszik, hiszen az Európai Unióban az adott jogi és közigazgatási terminusnak az összes tagállamban előforduló fogalmi jellemzőket ideálisan le kell fednie akkor is, ha nincsen valamennyi tagállamban közös, azonos jogintézmény. A nemzetközi szerződésekben és a nagy nemzetközi szervezeteknél pedig az adott kereteken belül szükséges a fogalmat egységesen értelmezni. Ez utóbbi egy szupranacionális jogi nyelvet teremtett, amelynek ugyanúgy megvan a létjogosultsága és már kialakultak a nyelvi hagyományai. A jogi és közigazgatási terminológiát a jellemzőket tudatosítva a megfelelő stratégiákkal érdemes kezelni, kidolgozni, egységesíteni és terminológiai adatbázisokban közzétenni.

3. Nyelvi tervezés, terminológiatervezés a Kárpát-medencében

Korábban a szociolingvisztika a nyelv életképességét a beszélők száma, intézményi támogatottsága, státusza alapján vizsgálta (pl. vö. Giles 1977), napjainkban a nyelvek digitális térben való jelenléte a mérvadó (Ács et al 2017). A magyarországi magyar nyelv tulajdonképpen mindkét modellben életképesnek számít. Ebben a tekintetben a magyar nyelv jövőjével kapcsolatban a nyelvtudomány művelői között teljes az összhang. A magyar nyelvet azonban nemcsak Magyarországon beszélik, hanem azon kívül még a Kárpát-medence hét országában is (autochton népcsoportok), s a világ számos államában élnek még magyar diaszpóra-közösségek (allochton népcsoportok). Így a nyelvi tervezés folyamata nemcsak Magyarországra, hanem a teljes magyar nyelvterületre értendő (vö. pl. Alaptörvény D. cikk; Szoták 2017, Tolcsvai Nagy szerk. 2017), és egy explicit nyelvstratégiának a teljes magyar nyelvközösségre kellene vonatkoznia (vö. Alaptörvény D. cikk). Egy ilyen nyelvstratégiai dokumentumnak azonban figyelembe kell vennie, hogy az anyaországon kívül élő magyar közösségek etnolingvisztikai vitalitása és nyelvének státusza eltérő, a közösségek által beszélt nyelvváltozatok pedig a veszélyeztetettség különböző fokát élik meg (vö. Szoták 2004).

Explicit nyelvstratégiai hiányában a határon túli nyelvészek kezdeményezésére indult el a '90-es években az a nyelvi tervezési tevékenység, amely intenzíven a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat *határtalanító projektjében* valósul meg az MTA határon túli kutatóállomásainak 2001-es megalakulásával. *Határtalanítás* alatt a Termini nyelvészei olyan tudatos lexikológiai és lexikográfiai, valamint korpusznyelvészeti munkálatokat értenek, melynek célja, hogy az újonnan készülő vagy átdolgozott magyarországi nyelvészeti kiadványokban jelentőségüknek megfelelő mértékben jelenjenek meg a magyar nyelv határon túli változatai. E cél valósult meg akkor, amikor a Kutatóhálózat bekapcsolódott a magyarországi szótárak határtalanításába, amely a Magyar Tudományos Akadémia határon túli kutatóállomásainak feladatait is ellátó nyelvi irodák és kutatóhelyek egyik legfontosabb közös kutatási programja volt. A kutatóhálózat által épített *Termini magyar-magyar szótár* ugyan a lexikográfia módszertana szerint épült, célkitűzése ugyanakkor több ponton közös a terminológiai adatbázisokéval. élőnyelvi adataival, a szócikkek szaknyelvi besorolásával, kereshetőségével modern és egyedi adatbázis, amely kép- és hanganyagot is tartalmaz.

4. Az OFFI mint fordításslálgáltató terminológiastratégiaja

A szomszédos országok államnyelvei a kezdetektől, már az első Központi Fordító Osztály megalakulásától fogva fontos szerepet töltöttek be az osztály életében, annak munkanyelveiként. Amikor 1869-ben létrejött a Központi Fordító Osztály, hazánk az Osztrák–Magyar Monarchia részeként soknemzetiségű ország volt, amelyben számos olyan népcsoport (németek, horvátok, szerbek, szlovénok, szlovákok, románok, ruszinok, lengyelek, cigányok [romák], ukránok, görögök, örmények, bolgárok) élt, s az osztály feladata volt a nemzetiségi lapok szemlézése, s a fontosabb törvények nemzetiségi nyelvre való lefordítása (Szoták 2019, Szoták–Tamás 2021: 15). Az OFFI tudatos terminológiai tevékenysége 2015-től teljesegett ki. Az Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda vezetősége akkor döntött arról, hogy a nemzetközileg már ismert terminológiai adatbázisok módszertánát követve egy jogi és közigazgatási terminológiai adatbázist épít annak érdekében, hogy a közfeladatellátási kötelezettségeit hatékonyabban és egységes minőségben lássa el. A szervezet küldetése, hogy a digitalizáció és az innovatív megoldások segítségével a (e-) közigazgatási, ill. igazságügyi fordítások magas színvonalon, az etikus közszolgálati elvek szem előtt tartásával valósuljanak meg (OFFI 2019–22 közötti intézményfejlesztési stratégia). Az e célok megvalósítását szolgáló terminológiai tevékenység 2016 óta minden intézményi stratégiának explicit része volt, s e tudatos stratégiai gondolkodás eredménye, hogy napjainkra az OFFI adatbázisa több mint 60 ezer validált, többségében jogi és közigazgatási terminust tartalmaz. A IUSterm™ elnevezésű adatbázis építésénél az alábbi szigorú módszertani elvek következetesen érvényesülnek, a hitelesség érdekében:

1. az intézményi stratégiával összhangban épül;
2. a cég terminológusai által kialakított módszertan szerint;
3. megfelelően az ISO17100-as szabványnak;
4. alkalmazkodva és alkalmazva a fordítóipari trendeket;
5. kvalifikált szakemberek és külsős szakértők alkalmazásával;
6. műszaki kézikönyvnek leírásnak megfelelően szerint, amely szigorú minőségi követelményeket tartalmaz;
7. az adatbázis validált terminusokat tartalmaz;
8. projektmenedzsment elvei szerint bővül, a teljesítménymutatók folyamatos kontrollja mellett.

Az OFFI terminológiai adatbázisa típusát tekintve teljesen egyedi az európai nagy központi adatbázisokkal összehasonlítva, amelyek általában felülről jövő, államilag finanszírozott kezdeményezések. Az OFFI esetében

állami tulajdonú, de profitorientált cég kezdett – saját erőforrásából allokálva – terminológiai adatbázisépítésbe annak érdekében, hogy piaci szereplőként a fordítási szolgáltatásai magas színvonalát a legmodernebb eszközökkel biztosítani tudja.

A terminológiai munkával összefüggésben az OFFI intézményi stratégiájának célkitűzései között szerepelt az is, hogy meg kell találni a kapcsolatot minden olyan szakpolitikával, amely szintén érdekelt lehet egy egységes és hiteles magyar jogi és közigazgatási terminológiai adatbázis építésében. Ezt a célt szolgálják az OFFI által kötött együttműködési megállapodások is a Magyar Nyelvstratégiai Intézettel, a nyelvi képzésben érdekelt felsőoktatási intézményekkel és a Nyelvtudományi Kutatóközponttal,

Az OFFI elsődleges tevékenysége hiteles fordítások készítése és fordítások hitelesítése. E 1869 óta intézményi keretek közt folyamatosan végzett tevékenységi forma napjainkban modern megoldásokkal, a digitalizáció eszközeivel történik (Szoták 2019) Ezt a folyamatot támogatja a fordítómemória folyamatos építése, karbantartása, a fordítók terminológiai kiszolgálása (legyen az sablonizált, hagyományos vagy CAT eszközzel történő fordítási folyamat), a terminológiai adatbázisépítés, stb., törekedve az egységes minőség folyamatos fenntartására. A hiteles nyelvi szolgáltatások terminológiai egységességének a fentebb módon ismertetett támogatásával az OFFI közvetve hozzájárulhat az igazságügybe vetett közbizalom stabilizálásához és a magyar jogi és igazgatási szaknyelvi hagyományok erősítéséhez a digitális térben (OFFI 2023–26 közötti intézményfejlesztési stratégiája).

A terminológiai fejlesztésekkel párhuzamosan az OFFI célja, hogy eddig felhalmozódott sok éves tapasztalat hasznosuljon, ezért a szervezet folyamatosan törekszik a tudásmegosztásra. A Lektorátus által évente megszervezett szakmai napoknak visszatérő témája a IUSTerm™ terminológiai adatbázis használatáról, bővüléséről szóló tájékoztatás vagy a mindennapokban felmerülő terminológiai problémák megbeszélése és természetesen a megoldáskeresés azokra az esetekre, amelyeket változó környezet, gazdasági helyzet és technikai fejlődés vált ki, s amelyben a terminushasználat területén részleges ekvivalencia vagy az ekvivalencia hiánya áll fenn. Az OFFI által kiadott tanulmánykötetekben a hazai és nemzetközi szakemberek, a fordítástudomány művelői és az OFFI szakértői is jelentetnek meg publikációkat.

4.1. A terminológiai szemléletmód: a fogalmi összehasonlítás folyamata

A terminológiai szemléletmódra elsősorban a fogalomközpontú szemléletmód a jellemző, ez képezi az elméleti írások és a gyakorlati munka alapját egyaránt. A terminusok és fogalmak idővel változhatnak, a terminológiai szemléletmód azonban megfelelő eszközt jelent az új kihívások kezelésére. A terminológia központi kategóriája a fogalom, így a terminológiai munka is a fogalmak vizsgálatából indul ki egy adott tárgykörön belül, aminek elvégzéséhez megbízható forrásból (szakértőtől) származó definíciók és kontextusok segítségével a fogalmak jellemzőiből érdemes kiindulni és ezt követően a nyelvi jelek szintjén a megfelelő döntést meghozni. Ez a munkamódszer megfelelő alapot jelent a fogalmak közti különbségek és így a terminusok közti ekvivalencia, azaz fogalmi egyenértékűség megállapításához. Egy modern szervezeten belül a terminológiamenedzser felel a megfelelő szakmai keretekért, a szakmai csapatmunka megfelelő színvonalért. Amennyiben a terminológus nem ismeri az adott tárgykört vagy nyelvet, úgy koordinátori szerepet ellátva teljesíti feladatát (Tamás 2019b, 2021).

4.2. Az OFFI Zrt. terminológiai projektjei

A OFFI kiemelt terminológiai tárgyú projektjei közé tartozik a IUSterm™ jogi és közigazgatási terminológiai adatbázis építése, továbbá szakmai kötetek megjelentése, mint például a *Terminológiastratégia és jogi alapterminusok a szomszédos országok nyelvén* című kiadványé is. A IUSterm™ adatbázis az OFFI szellemi terméke és adatvagyon, hivatalos elnevezése védett név, amely utal annak szerkesztési módjára és tartalmára, folyamatos építése, fejlesztése szerepel az OFFI cégstratégiai céljai közt. Szerkesztési szempontból megfelel a terminológiai alapelveknek és módszertannak, kialakításakor fontos támpontot képeztek az ISO szabványok, a bevált gyakorlat, a szakirodalom és a létező online terminológiai adatbázisok. A terminológiai szemléletmóddal összhangban a IUSterm™ egy fogalomközpontú terminológiai adatbázis, amely a terminológiai szempontok szerint épül fel és a hármas hierarchikus elrendezés szerint a releváns adatmező-típusokat tartalmazza. Az adatok kidolgozása a terminológiai projekteken belül nyelvi és szakmai szakértők, elsősorban jogászok segítségével történik, amely hozzájárul megbízhatóságához és minőségéhez. A projekten belül doménorientált terminológiai munka folyik, de az adatbázis tartalmaz szöveg- és célzott terminológiai munkából származó kidolgozásokat is. Jelenleg tizenöt nyelven kb. 60.000 terminus szerepel a Trados MultiTerm felületén tárolt adatbázisban.

A IUSTerm™ terminológiai adatbázisban rögzített terminusok és releváns nyelvi és fogalmi adatok hozzájárulnak az egységes terminushasználathoz, ezáltal biztosítva a magas fordítási minőséget. A szakmai egyeztetéseket követően a cél a több változat közül a szakmai szempontok alapján elfogadott terminusok és ekvivalensek rögzítése és közzététele. Ennek köszönhetően lehetővé válik a hosszas újbóli keresés és az inkonzisztens terminushasználat elkerülése, tehát előnye megmutatkozik a megbízhatóságban, a minőségben, az egységes terminushasználatban és az időmegtakarításban.

4.3. A Terminológiastratégia és jogi alapterminusok a szomszédos országok nyelvén című projektről

A *Terminológiastratégia és jogi alapterminusok a szomszédos országok nyelvén* c. kötet 2021-ben jelent meg (Tamás–Szoták 2021), 193 magyar jogi és közigazgatási kulcsfontosságú, kihívást jelentő terminust tesz közzé idegen nyelvű ekvivalensekkel együtt a jogszabályfordítások és a hiteles fordítások köréből. A kötet a következő környező országok nyelvein ekvivalenseiket tartalmazza: szlovák, ukrán, román, szerb, horvát és szlovén, összesen 1158 terminust. A kötet egyedi értékét az adja, hogy hozzájárul a tudástranszferhez egy korábban elhanyagoltnak számító területen. A könyv a szöszedeteken túl terminológiapolitikai írásokat is tartalmaz, amelyek országtanulmányok formájában mutatják be az egyes határon túli régiók helyzetét. A kiadvány létrejöttéhez 23 jogi és nyelvi szakértők járult hozzá szakértelmével. A megvalósításban résztvevő szakemberek az alábbiak közül kerültek ki:

- hiteles fordításban jártas lektorai és fordítói,
- jogászok és jogi szakfordítók, bírósági tolmácsok;
- hazai és határon túli nyelvi és jogi szakértők.

A kiválasztott közel kétszáz magyar jogi terminus nem képezhet természetesen teljes körű leírást, de tartalmazza a hiteles fordítói gyakorlat szempontjából releváns jogi és közigazgatási fogalmak ismertetését, amely a gyakorló fordítók, lektorok, tolmácsok, jogi szakemberek, továbbá a fordító- és tolmácshallgatók számára fontosak lehetnek. Leíró jelleggel mutatja be a jogi terminusokra kidolgozott különböző változatokat és a legtöbb esetben jelezi, hogy a fogalmi összehasonlítás eredményeképpen szereplő ekvivalens terminus, funkcionális ekvivalens vagy esetleg egy újonnan kidolgozott megoldás (l. terminusjelölt/ideiglenes vagy bevett fordítói megoldás), mert ahogyan azt már korábban említettük, a jogi terminológia esetében gyakran előfordul a részleges ekvivalencia. A kötet oktatási tananyagként is hozzájárulhat a terminológiai szemléletmód elsajátításához és további háttérismereteket tesz közzé az egyes országok jogi fogalmairól és gyakorlati tanácsokat fogalmaz meg fordítóknak.

5. Terminológiatervezés külhonban: A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat és a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet terminológiai tevékenysége

5.1. Nyelvi tervezés, terminológiatervezés a külső régiókban, különös tekintettel Erdélyre

A Magyarországgal szomszédos nyelvterületeken, az ún. külső régiókban kisebbségi a kétnyelvűség kontextusában értelmezendő a szaknyelvek helyzete. Akárcsak a többi külső régióban, 1989 előtt a magyar szaknyelvi regiszterek Erdélyben is fokozatosan leépültek, elkülönültek a magyarországi használattól (Péntek–Benő 2020). Az 1989-es fordulat idején a romániai magyar jogász szakmában és közigazgatásban a magyar szaknyelv használata szórványossá vált, és utánpótlási lehetőség bizonytalanná vált, mivel a rendszerváltást megelőző évtizedekben a magyar jogi nyelv használati színtereinek fokozatos csökkenése, háttérbe szorulása jellemezte a kisebbségi magyar közösségek léthelyzetét (Benő–Kokoly–Benő 2021: 122).

Erdélyben a magyar nyelvű jogi szaknyelvhasználat problémái nagymértékben közösek más szaknyelvek gondjaival. A legfontosabb szaknyelvi problémák a következő jelenségek okozzák:

- a magyar nyelvű felsőfokú szakképzés korlátozott volta
- a szaknyelvi kompetencia nem megfelelő szintje
- magyar tudományos intézetek hiánya
- a magyar nyelv szórványos jelenléte a szakmában – ebben az esetben az igazságszolgáltatásban és a közigazgatásban.

A nyelvi jogok korlátozott érvényesülésével jellemezhető kisebbségi helyzet összetettebb szaknyelvi tervezést igényel. Ez a nyelv használati színtereinek bővítése mellett feltételezi a megfelelő oktatástervezést, szaknyelvfejlesztést, terminológiamenedzselést. Tudatos terminológiamenedzseléshiányában ugyanis az anyanyelvhasználathoz való jog és az anyanyelven való információ hozzáférés joga (Fóris 2021: 48).

A terminológiai különbségek a magyarországi és a szomszédos nyelvterületek nyelvhasználatában részben azzal magyarázhatók, hogy a kisebbségi helyzetben élő kétnyelvű beszélők a többségi nyelvből vettek át vagy fordítottak le szakszavakat, -kifejezéseket, és gyakran az így létrehozott, államonként eltérő terminusokat használják az egyes régiókban a különböző tárgykörökben. Emiatt az egyes országokban

használt magyar nyelvű terminusokat egymással és a többi hivatalos nyelv terminológiájával is szükséges **harmonizálni**. Ez a terminológiai harmonizáció azonban fogalmi és terminológiai rendszerek felépítésének sokfélesége miatt összetett és munkaigényes feladat, amint ezt a vonatkozó országtanulmányok, konkrét elemzések jelzik (l. Fóris–Bölcskei 2019, Tamás–Szoták 2021).

Kétnyelvű környezetben a szaknyelvi egységesítés és a terminológiai tájékozódásügyétszolgáljákakétnyelvű(államnyelvi–magyar)szakszótárak szerkesztése, megjelentetése. Erdélyben ez a tevékenység jelentős mértékben a Szabó T Attila Nyelvi Intézethez, illetve az Anyanyelvápoló Erdélyi Szövetsége kiadói tevékenységéhez kapcsolódik. Az eddig megjelentetett lexikográfiai munkák anyanyelvhasználati igényekhez igazodtak: azok álltak előtérben, amelyek a magyar nyelv használatát közvetlenül szolgálják a mindennapi élet formális kommunikációiban: kétnyelvű közigazgatási (Fazakas 2002, Benő et al 2004), közgazdasági (Fazakas 2005, Fazakas–Somai 2008), jogi (Hegedűs–Kiss–Nemes 2006) és oktatásterminológiai szótárak (Benő–Fazakas–Sárosi 2009, Fazakas–Tódor 2015). Ezek mindegyike többé-kevésbé sikeres megvalósítása a kettős, magyar–magyar és román–magyar fogalmi és terminológiai harmonizációnak. A terminológiai eltérések vizsgálatát a *Termini magyar–magyar szótár és adatbázis* is alapot teremt a hét külső régióra vonatkozó nagyszámú élőnyelvi adatával, strukturált keresési lehetőségeivel (Benő–Lanstyák–Márkus–Pintér 2021).

Az egységes terminushasználat igénye magától értetődő a különböző magyar regionális köznyelvi változatok tekintetében. Ezt azonban két tényező is nehezíti. Egyrészt a szaknyelvi kompetencia ismert problémái miatt kétnyelvű helyzetben nem ritkán szakszerűtlen fordítások jelennek meg és terjednek el a regionális köznyelvben, a helyi sajtó nyelvhasználatában, másrészt a terminusok megfeleltetése, magyarítása számos fordítási, terminusalkotási problémát vet fel.

Az intézménynevek következtlen, alkalom szerinti eltérő ad hoc magyarítása jó példázza a következtlen névhasználat jelenségét. Az erdélyi magyar sajtóban találkozhatunk olyan romániai intézménynevekkel, amelyek esetében azt láthatjuk, hogy a nem hivatásos fordítót félrevezetik a „hamis barátok”, vagyis a hasonló hangalakú, de a különböző nyelvekben eltérő jelentésű szavak érintkezése. Főleg a görög és latin eredetű nemzetközi szavak nyelvspecifikus jelentéseinél figyelhető meg ez a jelenség. Jól szemlélteti ezt Erdélyben a *gimnázium* ’általános iskola’ értelemben való használata a román *gimnaziu* köznyelvi alapjelentésének

alkalmazásával. Szintén tükörfordítással és jelentéskölcsönzéssel alakult ki a 'főgimnázium' jelentésű *nemzeti kollégium* megnevezés a román *colegiu național* kifejezés pontos követéseként (Benő 2021: 103–104). Ez a jelenség is egyértelműen jelzi, hogy az intézménynevek fordításához nem elég két nyelv tudása. Elengedhetetlen az adott területre vonatkozó szaktudás, intézményi kultúra és a megfelelő szintű szaknyelvismeret, a terminusok megfelelő alkalmazása két nyelv és két közigazgatási kultúra vonatkozásában

A jogi terminusok magyarítása gyakran egyenértékű terminusok alkotását jelenti. A jogi szaknyelv területén ezt olyan problémák nehezítik, mint 1. **a szaknyelv viszonylag gyors változása** a terminológiai újítások, módosítások miatt, 2. **a terminusok többértelműsége** (kontextuális kötöttsége) és 3. **a terminus belső szakterület szerinti függősége** (Tamás 2021b: 62).

1. A jogi szaknyelv gyors változását erőteljes mértékben befolyásolja a főbb törvénykönyvek módosulása. Romániában új polgári és büntetőtörvénykönyv lépett érvénybe 2011-ben³, illetve 2014-ben⁴, amelyek bizonyos büntettek hagyományos román nyelvű megnevezését módosítják, és ez szükségszerűen hat a magyar szakfordítások módjára és a megfeleltetések gyakorlatára. Az új megnevezés olykor más szemléletet tükröz. Így például, a *magzatelhajtást* az 1969-es román büntetőtörvénykönyv a *provocarea ilegală a avortului* ('törvénytelen abortusz előidézése') terminussal jelölte, a 2014-es büntetőtörvénykönyv pedig ugyanezt a cselekedetet *întreruperea cursului sarcinii* ('a terhesség folyamatának megszakítása') szakkifejezéssel nevezi meg. Más esetben az új megnevezés körülíró jellegű, explicitebb, mint a korábbi. A *csecsemőgyilkosság* szaknyelvi megnevezése *pruncucidere* volt az 1969-es törvénykönyvben, amely szó szerint megfelel a magyar terminusnak, míg a 2014-es büntetőtörvénykönyvben ezt a bűntényt *uciderea nou-născutului săvârșită de către mamă* ('az anya által elkövetett újszülött-gyilkosság') terjedős kifejezéssel nevezik meg.

2. A terminusok többértelműségét, kontextusfüggőségét jelzi az a jelenség, amelynek során ugyanazon szó vagy terminus eltérő értelmezést és fordítást igényel más-más szöveggörnyezetben. Jól szemléltetik ezt a rom. *revizuire* szakszó kontextuális jelentésvonatkozásai: 1. 'perújítás', 'perújrafelvétel' jelentésű az eljárási folyamatban, de 'felülvizsgálat',

3 <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliuDocument/109884>

4 <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliuDocument/109855>

’megújítás’ értelmű a törvényalkotási szövegekben. Ugyanígy a rom. *mandat* a közigazgatási, jogi iratokban ’mandátum, választások általi felhatalmazás’ jelentésű, a polgári jog területére tartozó dokumentumokban ’megbízás’, ’megbízási szerződés’ fogalmát jelöli.

3. A terminusok szakterületi függőségét jelzik azok a szakszavak, amelyeknek a jog különböző területein eltérő, specifikus értelmük van. Ezeknek a terminusoknak a különböző jelentéseit nemritkán eltérő szavakkal adjuk vissza a fordítás során. A magyar *ellentmondás* ’jogorvoslati kérelem’ értelmű terminusnak, például, a román jogi szaknyelvben két terminus feleltethető meg a szakterület vonatkozásában: 1. *contestație* (büntetőeljárási, illetve a közigazgatási határozatok elleni jogorvoslat), 2. *oposiție* (a kereskedelmi jogban, cégeljárásban). Hasonló módon a *kifogás* szakszónak az *excepție* vagy az *obiecție* lehet a román nyelvi megfelelője. Az előbbi a polgári eljárásban, az utóbbi az alkotmányjogban használatos.

Mindezek mellett a **nyelv- és államspecifikus terminusok** megfeleltetése jelenti az egyik legfőbb gondot a román jogi szakkifejezések egyenértékűsítésében, magyarításában. Komparatív terminológiai elemzéseink arra utalnak, hogy ezek az államspecifikus szakkifejezések fordítási problémái három nagy fogalomkört érintenek: 1. az elvont fogalmak megnevezéseit, 2. az intézménynevek körét, 3. az adott jogrendszerben specifikus tisztségneveket (l. Benő–Kokoly–Benő 2021: 120–124).

1. Az elvont fogalmi jelentéseket kódoló terminusok leggyakrabban jogi eljárások és igazságszolgáltatási lépések mozzanatait nevezik meg, és tulajdonképpen fogalmi, kategorizálási különbségekre utalnak, és szűkebb vagy tágabb foglalkozási körű megfeleltetéseket feltételeznek. A *fellebbezés* szakszó például a románban két szűkebb jelentésű szó valamelyikével adható vissza: az *apel* vagy a *recurs* terminussal. Az előbbi az elsőfokú határozat elleni eljárást jelöli, az utóbbi pedig a másodfokú határozat elleni perfolytatást, felfolyamodást. A *jogorvoslat* és a *perorvoslat* szakkifejezésnek azonban a románban csak egy terminus megfelel meg: a *cale de atac*, mivel a román jogrendben nem külön el megnevezés szintjén a két fogalom. A fölérendelt fogalom megnevezésének a hiánya szintén konkrétabb megfeleltetést eredményez. Azt a személyt, aki ellen büntetőeljárása folyik *terheltnek* nevezi a magyar jogi szaknyelv. A román jogi nyelvben nincs ilyen fölérendelt fogalmi megnevezése, ezért a *terhelt* az eljárási szakasztól függően lehet *gyanúsított* (*suspect*), *vádolt* (inculpat) vagy *elítélt* (*condamnat*).

2. Ismert, hogy az intézmények hierarchiája, szervezési módja bizonyos mértékben államspecifikus. Az ilyen intézménynevek fordítása – kodifikáció hiányában – igen sok következetlenséget eredményezhet a köznyelvi és a szaknyelvi használatban. A román jogrendben ilyen az *Institutul Național al Magistraturii* és a *Consiliul Superior al Magistraturii* intézménye. Az előbbi a bírók és az ügyészek szakmai képzéséért felelős intézet, az utóbbi pedig olyan országos szaktestület, amely a bírók, ügyészek kinevezését és felügyeletét biztosítja. Ezek a – francia mintára létrehozott – intézmények nevükben is jelzik, hogy a latin eredetű *magistrat*, *magistratură* nem feleltethető meg a magyar *magiszternek*, *magisztrátusnak*, mivel a román tisztségnév a magyartól eltérően a bírói vagy ügyészi tevékenységet folytató személyek összefoglaló neve, illetve a hozzájuk kapcsolódó intézményt jelöli. A *Consiliul Superior al Magistraturii* magyar megnevezése meglehetősen következtelen az erdélyi magyar regionális köznyelvben, amint ezt a sajtónyelvi fordítások sokfélesége jelzi. Többek között az alábbi magyar névváltozatok utalnak ugyanarra a román intézményre: *Legfelsőbb Igazságügyi Tanács*, *Legfelsőbb Igazságszolgáltatási Tanács*, *Legfelsőbb Bírói Tanács* (Benő–Péntek 2019: 66–67). Funkciójában ez az intézmény közel áll a Magyarországon *Országos Bírói Tanácsnak* nevezett testülethez, csak hogy a romániai intézmény tagjai nemcsak bírók, hanem ügyészek is lehetnek, sőt az országos főügyész és az igazságügyi miniszter is tagja. Ezért a *Legfelsőbb Bírói Tanácsként* való fordítása félrevezető lehet. Javasolt megnevezés: *Legfelsőbb Magisztrátusi Tanács* (Benő–Kokoly–Benő 2021: 122).

3. A tisztségek, szakmai fokozatok megnevezési különbségei gyakran a jelentések általánosabb (generikusabb) vagy konkrétabb jellegében mutatkoznak meg. A román *grefier*, például, egy olyan általánosabb megnevezési módja egy bírósági folyamat szereplőjének, amelynek a magyar jogi szaknyelvben a *bírói fogalmazó* vagy az *ügyészségi fogalmazó* egyaránt megfelelhet az eljárás kontextusának függvényében. Másrészt a tisztségek megnevezési különbségeiben a magyar megnevezés is lehet általánosabb és a célnyelvi vonatkozó terminus fogalmilag alárendelt specifikusabbak. Ezt példázzák az *ülnök* román szaknyelvi megfelelői: az általánosabb értelmű *asesor* és a munkaügyi perek kontextusában használatos *asistent judiciar*.

A jelzett jogi terminológiai és fordítási problémák megoldása kisebbségi kétnyelvűségi helyzetben az alábbi nyelvi és terminológiaitervezési feladatok következetes megvalósítását feltételeznél:

1. Interneten elérhető, digitális jogi terminológiai adattárak létrehozása, a terminológiamenedzselés hatékonyabbá tétele (vö. Fóris 2019: 48). A változó román jogi terminológiát figyelembe vevő, új román–magyar jogi szótár elkészítése és megjelentetése.
2. A szakképzés anyanyelvűségének erősítése megfelelő anyanyelvű és kétnyelvű szakoktatás biztosításával.
3. T terminológusok és jogi szakfordítók képzése.
4. Az egységesítő, standardizáló, terminológiai harmonizációs tevékenységbiztosításanyelvészekésjogászokegyütműködésével.
5. A magyar szaknyelv, terminológia népszerűsítése, tudatosítása a kisebbségi helyzetben élő joghallgatók és a gyakorló jogászok körében; ösztönzésük arra, hogy éljenek a rendelkezésre álló szaknyelvi lexikográfiai eszközökkel.
6. ntézményileg is összehangolt terminológiastratégia kidolgozása (MTA, Nyelvtudományi Kutatóközpont, Terminológiai Kutatócsoport [TERMIK], Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat, jogi karok együttműködésével) (l. további korpusztervezési, lexikográfiai és státustervezési feladatok részletes bemutatását (Benő–Kokoly–Benő 2021: 124–126).

6. Összefoglalás

Tanulmányunkban a *Terminológiastratégia és jogi alapterminusok a szomszédos országok nyelvén* című terminológiai projekt tapasztalatairól osztottuk meg gondolatainkat. Az OFFI Zrt. Lektorátusa által megtervezett és szakmailag koordinált projekt több szempontból is hiánypótló volt. A projektben olyan kétnyelvű nyelvészek, nyelvi közvetítők és jogászok vettek részt, akik kötődnek a fordításhoz is. A kötet azonban nemcsak a szakértők által kidolgozott 193 jogi alapterminust és azok ekvivalenseit tartalmazza szlovák, ukrán, román, szerb, horvát és szlovén nyelven, hanem a szomszédos országok terminológiastratégiával kapcsolatos tevékenységeit vagy éppen azok hiányát is összegyűjtötték a szerzők. A projekt tökéletesen igazolta azt a jogi terminológiára jellemző előfeltevést, hogy a nyelvek közötti relációban ritka a teljes ekvivalencia.

A tanulmány szerzői a projekten túlmutatva egyéb következtetéseket is megfogalmaztak a terminológiastratégia kapcsán. Kiemelték az OFFI Zrt. piaci szereplőként folytatott terminológiaépítő-tevékenységének jelentőségét a kiváló fordítási minőség érdekében. Rámutattak a Kárpát-medencében működő egyetlen nyelvészeti hálózat, a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat közel három évtizedes határtalanító tevékenységére. Az erdélyi helyzet részletes ismertetése pedig egyfajta problématerképként ad betekintést a külhoni magyar szaknyelvek helyzetébe.

A tanulmány szerzői egyetértenek abban, hogy ez a közös mintaprojekt számos tanulsággal szolgált, s hogy a magyar nyelv életképessége szempontjából továbbra is szükség van a megkezdett terminológiai adatbázis építésére, fejlesztésére, karbantartására, és a szaknyelvek fejlődésével párhuzamosan az adatbázis folyamatos felülvizsgálatára is.

Irodalom

- Ács Judit, Pajkossy Katalin, Kornai András 2017. Digital vitality of Uralic languages. *Acta Linguistica Academica* 64 (3): 327–345.
- Benő Attila 2021. Román intézménynevek magyarítása Erdélyben. *Névtani Értesítő* 43: 101–112.
- Benő Attila, Becze Orsolya, Erdély Judit, Nagy Zsuzsanna, Ördög-Gyárfás Eszter, Sárosi-Márdírosz Krisztina (szerk.) 2004. *Magyar–román közigazgatási szótár*. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- Benő Attila, Fazakas Emese, Sárosi-Márdírosz Krisztina (szerk.) 2009. *Román–magyar oktatásterminológiai szótár*. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- Benő Attila, Kokoly Zsolt, Benő Loránd 2021. A román és a magyar jogi terminológia helyzete Romániában – szaknyelvi problémák és terminológiatervezési feladatok. In: Tamás Dóra Mária, Szoták Szilvia (szerk.) *Terminológiastratégia és jogi alapterminusok a szomszédos országok nyelvén*. Budapest: OFFI Zrt. 102–129.
- Benő Attila, Lanstyák István, P. Márkus Katalin, M. Pintér Tibor 2021. A Termini magyar–magyar szótár és adatbázis szerkezeti és szerkesztési sajátosságai *Magyar Nyelvőr* 4: 376–389.
- Benő Attila, Péntek János 2019. A terminológiastratégiai szintjei és feltételei Erdélyben. In: Fóris Ágota, Bölskei Andrea (szerk.) *Terminológiastratégiai kihívások a magyar nyelvterületen*. L'Harmattan– Budapest: OFFI Zrt. 59–72.
- Dobos Csilla 2009. Az igazságügyi nyelvészettől a jogi transzlatológiáig – a jogi szakmai nyelvhasználat kutatásának legfontosabb területei. In: Silye Márta (szerk.) *Szaktudás idegen nyelven*. Debrecen: Porta Lingua. 255–264.
- Fazakas Emese (főszerk.) 2002. *Román–magyar közigazgatási szótár*. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.

- Fazakas Emese (szerk.) 2005. *Román–magyar gazdasági szótár*. Kolozsvár: Romániai Magyar Közgazdász Társaság.
- Fazakas Emese, Somai József (szerk.) 2008. *Magyar–román gazdasági szakszótár*. Kolozsvár: Romániai Magyar Közgazdász Társaság.
- Fazakas Emese, Tódor Erika (szerk.) 2015. *Magyar–román oktatásterminológiai szótár*. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége.
- Fóris Ágota 2021. Bevezető gondolatok a terminológiastratégiáról. In: Tamás Dóra Mária, Szoták Szilvia (szerk.) *Terminológiastratégia és jogi alapterminusok a szomszédos országok nyelvén*. Bp.: OFFI Zrt. 48–60.
- Fóris Ágota–Bölcskei Andrea (szerk.) 2019. *Terminológiastratégiai kihívások a magyar nyelvterületen*. Budapest: L'Harmattan–OFFI Zrt..
- Giles, Howard 1977. *Language, ethnicity and intergroup relations*. London: Academic Press.
- Haugen, Einar 1972. *The ecology of language*. Stanford: Stanford University Press.
- Hegedüs Sándor, Kiss András, Nemes István (szerk.) 2006. *Román–magyar jogi szótár*. Kolozsvár: Kriterion Kiadó.
- Karcsay Sándor 1978. *Szakszöveg – szakfordítás*. Tudományos és műszaki tájékoztatás (25). 515–522. <https://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/8562> (utolsó letöltés: 2021. 06. 17.).
- Kurtán Zsuzsa 2017. A jogi-közigazgatási szaknyelv rétegzettsége és a közérthetőséggel kapcsolatos problémák főbb nyelvészeti kutatási eredményei. Elhangzott 2017. szeptember 6-án Magyar Nyelvstratégiai Intézet (MANYSI) és az NKE KKMTK által szervezett Kerekasztal-beszélgetés a közigazgatási szaknyelv közérthetőségéről című fórumon.
- Kurtán Zsuzsa 2016. Jogtudomány, nyelvtudomány és szaknyelvkutatás kapcsolatai. In: Hegyi Szabolcs, Vinnai Edina, Zódi Zsolt (szerk.) *Orbis Iuris. Ünnepi tanulmánykötet Szabó Miklós 65. születésnapjára*. Budapest: Bíbor Kiadó. 147–162.
- Németh Gabriella, Szoták Szilvia 2021. Az igazságügyi közfeladat-ellátás nyelvstratégiai kérdései a jog és a nyelv vonatkozásában. In: Tamás Dóra Mária, Szoták Szilvia (szerk.) *Terminológiastratégia és jogi alapterminusok a szomszédos országok nyelvén*. Budapest: OFFI Zrt. 23–47.
- Péntek János, Benő Attila 2020. *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*. Kolozsvár–Budapest: Erdélyi Múzeum-Egyesület–Gondolat Könyvkiadó.
- Szoták Szilvia 2021. Társadalmi különbségek, közérthetőségi dilemmák – a közérthetőségről szociolingvisztikai megközelítésben. *Jog–Állam–Politika* 13 (1): 89–103. https://jap.sze.hu/images/lapsz%C3%A1lmok/2021/1/JAP_2021_01_szotak-szilvia.pdf
- Szoták Szilvia 2019. 1869-től napjainkig – A 150 éves állami fordítószolgálat története. In: Szoták Szilvia (szerk.) *Az állami fordítószolgálat 150 éve*. Budapest: OFFI Zrt. 15–47.
- Szoták Szilvia 2017. A nyelvpolitikai stratégia külhoni vonatkozásai. Eger: *Acta*

Szoták Szilvia 2004. Veszélyeztetett nyelvek. A magyar nyelv Burgenlandban. *Kisebbségkutatás* (13)1: 37–51.

Szoták Szilvia, Tamás Dóra Mária 2021. Terminológiapolitika és fordításslolgáltatás versus kisebbség és többség. In: Szoták Szilvia, Tamás Dóra Mária (szerk.) *Terminológiastratégia és jogi alapterminusok a szomszédos országok nyelvén*. Budapest: OFFI Zrt. 14–19. <https://www.offi.hu/sites/default/files/media/files/terminologiastrategia-14-19.pdf>

Tamás Dóra Mária, Szoták Szilvia (szerk.) 2021. *Terminológiastratégia és jogi alapterminusok a szomszédos országok nyelvén*. Budapest: OFFI Zrt.

Tamás Dóra Mária 2021a. Terminológia és dokumentáció a terminológiai adatbázisokban. In: Fóris Ágota, Bölcskei A. *Tartalomfejlesztés és dokumentáció. Nyelvészeti kutatások*. Budapest: L'Harmattan Kiadó–OFFI Zrt. 233–246.

Tamás Dóra Mária 2021b. Jogi terminológia a terminológus szemével, avagy milyen célokat érdemes megvalósítani az oktatás, az egységesítés és a terminológiapolika terén? In: Tamás Dóra Mária, Szoták Szilvia (szerk.) *Terminológiastratégia és jogi alapterminusok a szomszédos országok nyelvén*. Budapest: OFFI Zrt. 61–101.

Tamás Dóra Mária 2019a. *Bevezetés a jogi terminológiába a terminológus szemüvegén át*. Budapest: OFFI Zrt. – ELTE Eötvös Kiadó.. 2. kiadás.

(http://www.eltereader.hu/media/2019/05/JogiTerminologia_2kiadas_READER.pdf).

Tamás Dóra Mária 2019b. A IUSterm jogi és közigazgatási terminológiai adatbázis háttér munkálatainak tapasztalatairól. In: Szoták Szilvia (szerk.) *Diszciplínák találkozása – Nyelvi közvetítés a XXI. században*. Budapest: OFFI Zrt. 260–281. (<https://150.offi.hu/sites/default/files/media/pdf/21-%20Tam%C3%A1s%20D%C3%B3ra%20M%C3%A1ria.pdf>).

Tamás Dóra Mária 2013. Az olaszországi Bolzano autonóm megyében élő kisebbségek jogainak védelméről és a *bistro* terminológiai projekt létrejöttének háttéréről. *Magyar Terminológia* (6)1: 41–60.

Tamás Dóra 2012. Legyünk kreatívak: milyen is az igazi terminológiai adatbázis? *Fordítástudomány* (XIV)1: 5–20.

Tolcsvai Nagy Gábor 2017. *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Vinnai Edina 2011. Nyelvhasználat a jogi eljárásban (PhD-értekezés). Miskolc ME ÁJK. http://193.6.1.94:9080/JaDoX_Portlets/documents/document_12225_section_4264.pdf

SZOTÁK SZILVIA – TAMÁS DÓRA MÁRIA

Budapesti Metropolitan Egyetem
sszotak@metropolitan.hu
<https://orcid.org/0000-0003-3218-9525>

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont
tamas.dora.maria@nytud.hun-ren.hu

Egy készülő oktatásterminológiai adatbázis módszertani elvei¹

1. Bevezetés

A 21. század legfontosabb kulcsszavai a digitalizáció és a mesterséges intelligencia. A kutatók rendelkezésére álló digitális környezet és eszközzrendszer lehetővé teszi többek között a nyelvi adatbázisok és korpuszok építését, a nyelvi adatok kiterjedt és összehasonlító vizsgálatát, s utat enged a nagy mennyiségű (big data), valós idejű adatok (real-time data) tanulmányozásához is.

Régóta dédelgetett terve volt a magyar alkalmazott nyelvészeknek – terminológusoknak és szociolingvistáknak – egy nyilvánosan, széles körben elérhető oktatásterminológiai adatbázis építése, s ez a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat nyelvészeinek 2010-ben lefektetett kutatási tervében is szerepelt (Benő–Péntek szerk. 2011). Az adatbázis létrehozásának célja többes: kisebbség-többség relációjában úgy tekintünk az épülő adatbázisra, mint az anyanyelv-használathoz való jog egyik háttérfeltételére, mert megvalósításával pontos, szabatos, ellenőrzött terminológia áll majd rendelkezésre, amely segíti a nyelvhasználókat a terminológiai jellegű nehézségek áthidalásában (Fóris 2017). Ezen kívül növeli a magyar nyelv jelenlétét a digitális térben, s hozzájárul az egységes nyelvi minőség megteremtéséhez az anyaországban, s a teljes magyar nyelvterületen

¹ A tanulmány első megjelenésének forrása: Szoták Szilvia – Tamás Dóra Mária 2024. Egy készülő oktatásterminológiai adatbázis módszertani elvei. In: Baukó János – Presinszky Károly (szerk.) *Egyszerű és szervezett nyelvi menedzselés kétnyelvű környezetben*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat, Nyitra – Törökbálint. 7–27.

A tanulmány célja egyrésztől röviden ismertetni az oktatási terminológiával kapcsolatos eddig megvalósult kezdeményezéseket és a különböző szervezetek szerepét ebben a folyamatban, másrésztől bemutatni az MTA által támogatott – 2023 decemberében indult – Tudomány a Magyar Nyelvért Nemzeti Program „Magyar terminológiastratégia” alprogram Oktatásterminológiai alprojektjének módszertani alapelveit.

2. Előzmények

Vannak országok, ahol évtizedek óta a tudományos élet és a döntéshozók figyelmének középpontjában áll a nemzeti nyelv terminológiájának fejlesztése (Prys 2017). Dániában 1996-ban létrejött az Európai Terminológiai Társaság (www.eaft-aet.net), amelynek két évente szervezett kongresszusai a terminológiai munka nemzetközi fórumai. A szervezet által 2002-ben kiadott *Brüsszeli nyilatkozat* az európai döntéshozóknak ad iránymutatást a terminológiastratégia kidolgozására vonatkozóan. Az UNESCO 2005-ben adta ki terminológiapolitikai irányelveit, melynek célja hasonló: módszertani segédletet nyújtani a terminológiastratégia kialakításához.

Elmondhatjuk, hogy a nemzeti nyelv terminológiájának fejlesztése a hazai kutatók számára is hasonlóan fontos. Évtizedek óta folyik ugyanis alkalmazott nyelvészek körében szakmai diskurzus egy magyar nyelvstratégia, ezen belül egy lehetséges terminológiastratégia megalkotásáról. 2017-18-ban az akkori Magyar Nyelvstratégiai Intézet koordinálásában elkészült egy – közigazgatási és társadalmi egyeztetésen is átesett – országgyűlési határozat, amely azonban azóta sem került elfogadásra.

A teljesség igénye nélkül kiemelünk pár fontos eseményt: Fóris Ágota irányításával a Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén 2011-ben indult el a Terminológia mesterképzési szak (amely sajnos azóta megszűnt), a tanszék mellett működik a Terminológiai Kutatócsoport (TERMIK), illetve az elnöklétével a Magyar Terminológiai Tanács (MaTT). Továbbá említésre méltó a Termini Egyesület keretében működő Kárpát-medencei Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat kutatómunkája, amely tevékenységét a teljes magyar nyelvterületen fejti ki, s legfontosabb projektje a határtalanítás, melynek keretében épül a Termini magyar-magyar szótár és adatbázis (Szoták 2018), s a Kutatóhálózat munkájának eredményeképp egyéb terminológiával kapcsolatos munka, terminológiai szótár is készült (pl.: Benő et al. 2004, Benő – Fazekas – Sárosi 2009; Fazekas–Tódor 2015; vö. Fóris–Bölcskei 2019: 155).

Az is több konferenciaelőadás tárgya volt, hogy nagy szükség lenne egy – jobb esetben kormányzati támogatásból megvalósuló – nemzeti terminológiai adatbázisra, amelynek módszertani alapjául szolgálhatnak a már meglévő egyéb nemzeti (pl. dél-tiroli Bistro, norvég Termportalen, katalán Cercaterm, stb.) és nemzetközi (IATE, EuroTermBank, SAPTerm) adatbázisok. Mivel Magyarország eddig nem rendelkezett nemzeti terminológiai adatbázissal, így több piaci fordítóipari profilú cég kezdett terminológiai adatbázis építésébe 2000 után (pl. az OFFI Zrt. IUSterm elnevezésű jogi és közigazgatási, valamint a LEG Zrt. autóipari doménű adatbázisa).

Természetes, hogy szükség van a terminológiai munka koordinálására, s hazai szervezeti formájának kialakítására is, esetlegesen egy Nemzeti Terminológiai Intézet felállításával, amelynek terve egyébként a stratégiai dokumentumokban korábban is szerepelt (pl. Fóris–Bölcskei 2019). Egy ilyen intézet nemcsak koordinálni tudja a nyelvterületen folyó terminológiai munkát (pl. kutatás, adatbázisépítés), hanem szervezni, segíteni a tudományos, szakmai vitát, együttműködést, tudástranszfert, és így végső soron a társadalmi fejlődést (B. Papp 2019: 97; Fóris–Bölcskei 2019: 144). 2022-től ezt a szerepet Prószéky Gábor főigazgató vezetésével a HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont tölti be a Terminológiai Kutatócsoport létrehozásával.

3. Miért az oktatási domén kidolgozására esett a választás?

A magyar nyelv a pluricentrikus nyelvek csoportjába tartozik, egyszerre nyolc országban fejlődik a Kárpát-medencében. Az 1920 utáni történelmi változások következményeként nemcsak a nyelvi szétfejlődés folyamata indult el a magyar nyelvű közösségek nyelvhasználatában, hanem a kisebbségi iskolarendszer többségi integrációja is, amely a környező országokban kisebbségben élő magyarság oktatási rendszerének különfejlődését eredményezte (Szoták 2021). A rendszerváltás utáni közeledés az élet minden területén, így például a nyelvhasználatban és a kapcsolati rendszerek újraépítésében is megmutatkozott, az oktatási rendszereket ez a közeledés nem érintette, így a Kárpát-medence oktatási szakemberei nem feltétlenül értették meg egymást. Így nem csoda, hogy az oktatáspolitikában, s az oktatás különböző területein tevékenykedő szakemberekben erős igény merült fel a szakmai együttműködésre (továbbképzések, konferenciák, tapasztalatcsere), köztük egymás iskolarendszerének megismerésére is. Ezt a célt támogatta a magyar nemzetpolitika is. Jó gyakorlatként megemlítendő, hogy a Termini mellett a pedagógusszövetségek hálózata is

sikeresen működik a Kárpát-medencében, amelyeknek például nyári táborai, konferenciái, továbbképzései fontos fórumai az oktatási rendszerekben lévő különbségek megismerésének és áthidalásának.

A Termini Kutatóhálózat nyelvészei évtizedek óta foglalkoznak saját országuk oktatáspolitikájának, oktatási jogainak rendszerezésével és váltoásaival (Nádor–Szarka szerk. 2003; Eplényi–Kántor 2012), oktatási rendszereinek leírásával és a kisebbségi magyar oktatással (Bartha–Nádor–Péntek szerk. 2011). Az elmúlt évtizedben a Termini magyar-magyar szótár terminusainak gyűjtése kapcsán irányult a figyelmünk az általunk legfontosabbnak tartott doménekre, így az oktatás (Szoták 2019; Szoták 2021; Kolláth–Lehocki–Samardžić–Vukov 2021; Lehocki–Samardžić–Szoták 2022) és a jog szaknyelvére (Szoták–Benő–Tamás 2023). Ez utóbbi kutatás az OFFI projektjeként valósult meg.

Egyetértünk tehát abban, hogy az oktatás és az oktatási terminológia nemzeti, Kárpát-medencei és európai uniós kontextusban is kiemelten fontos terület. Rendelkezésre állnak ugyan különböző nyelveken szójegyzékek, glosszáriumok, szótárak,² amelyek tartalmaznak oktatási terminológiát, továbbá az oktatási terminológia mint szakterület és mint domén állapota is dokumentált, mégis hiányzik egy, a Kárpát-medence magyar nyelvű oktatási terminológiai adatait széles körben tartalmazó adatbázis. Az oktatásterminológiai alprojekt ezt a hiányt igyekszik pótolni az oktatási terminusok gyűjtésével, hiszen ezek az adatok képezik majd a szintén a Terminológiastratégia projekt keretében megvalósuló nemzeti terminológiai adatbázis első doménjét. Örömmel állapítjuk meg, hogy az eddigi elképzelések korrelálnak az UNESCO által 2005-ben meghatározott terminológiapolitikai irányelvekkel, miszerint egy sikeres terminológiastratégiához az alábbi négy fontos területet kell vizsgálni:

- a köznyelv és szaknyelvek viszonyát, a legfontosabb fejlesztendő doméneket;
- a szaknyelvek, ill. domének állapotát arra koncentrálva, hogy minek a fejlesztésére van szükség a jövőben;
- milyen intézményrendszer képes a terminológiai munka koordinálására, az eredmények közzétételére;
- milyen formában szükséges az adatok közzététele (nyomtatott, elektronikus, online). (Fóris–Bölcskei szerk. 2019)

2 Például: a 100 terminust tartalmazó *Terminology of European Education and Training Policy* (<http://www.cedefop.europa.eu/en/publications-and-resources/publications/4064>); a 130 terminust tartalmazó *Terminology of European education and training policy* glosszáriuma: (<https://europass.cedefop.europa.eu/education-and-training-glossary>), *Román–magyar oktatásterminológiai szótár* (Benő et al. 2008).

A fentiek tükrében tehát nagyon fontosnak tartjuk – makro szinten egy explicit nyelvstratégia részeként – a terminológiastratégia elveket a projekt keretében lefektetni, a digitalizáció exponenciális fejlődési folyamatának kontextusába helyezni, és mikro szinten megtervezni a további domének bevonásának ütemezését is a magyar nyelv jövője, s a nemzet versenyképessége szempontjából (Tolcsvai Nagy 2017: 20).

4. A Termini terminológiai tevékenysége

A kutatóhálózathoz tartozó magyar nyelvi kutatóállomások huszonhárom évvel ezelőtt kezdték el működésüket a Magyar Tudományos Akadémia kezdeményezésére, ennek alapján és szakmai munkájuk révén szorosan kapcsolódnak az MTA-hoz (<http://termini.nytud.hu>, legutóbbi bemutatkozásunk: Magyar Tudomány 2020/2). Az Akadémia mindig elismerte és értékelte a Kutatóállomások munkáját, s azt, hogy ez a folyamatosan együttműködő, egyedülálló nyelvészeti kutatóhálózat éppen a Kárpát-medence külső régióinak nyelvi helyzetét vizsgálja, amely a különböző szaknyelvek regiszterére, terminológiájára is kiterjedt. Az informatika fejlődésével, a hálózati együttműködés elterjedésével a lexikográfiai tartalmak megjelenítésére, fejlesztésére és közzétételére is innovatív lehetőségeket kínálnak a webes felületek. Ezeket a lehetőségeket kihasználva kezdtek 2004-ben a kutatóhálózat nyelvészei legfontosabb projektjükbe, a határtalantás keretében a Termini magyar-magyar e-szótár és adatbázis építésébe Lanstyák István irányításával, amellyel kapcsolatban a későbbiekben – a webes felület folyamatos fejlesztésével és a szöanyag számának növekedésével – arra a következtetésre jutottunk, hogy a korpusz az alkalmazott nyelvészet egyéb területein is hasznosítható. (Szoták 2018) Az ezzel kapcsolatos kutatási terveket a hálózat munkatársai 2011-ben részletesen megfogalmazták (Benő–Péntek 2011), köztük a korpusztervezéssel kapcsolatos feladatokat is:

- A terminológiai adatbázisok építésének elméleti és gyakorlati előkészítése.
- A többnyelvű terminológiai adatbázisok elméleti háttérének kidolgozása.
- A feldolgozandó területek kiválasztása: jog, közigazgatás, oktatás, közgazdaság, területfejlesztés.
- Források összegyűjtése (Benő–Péntek szerk. 2011).

A fenti tervek megvalósítása folyamatos, ezek egyike a jelenlegi alprojekt, az oktatási terminológia gyűjtése, amely reményeink szerint a készülő nemzeti terminológiai adatbázis első doménje lesz. A Termini Kutatóhálózat tagjai az alprojektben jelenleg kilenc nyelven: a szomszédos

országok nyelvén, magyar és angol nyelven végzik az oktatási terminológiai adatbázis-építést szakértők segítségével. Az alábbiakban ezt a tevékenységet fejtjük ki részletesebben.

5. Az oktatásterminológiai alprojekt bemutatása

A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat nyelvészei 2022-ben É. Kiss Katalin professzor asszony biztatására készítették el kutatási tervüket, amely végül 2023-tól kezdődően egy nemzeti program részeként valósulhat meg. Az elképzelés szerint az oktatás az egyik legfontosabb fejlesztendő terület, egy jövőbeli oktatási terminológiai adatbázis pedig mindenki hasznát szolgálja, hiszen a humán tőke és az innováció meglátásunk szerint fontos tényezője egy ország versenyképességnek.

Tudománykronológiai szempontból – a fentebb ismertetett információkon túl – fontos lépésként tekintünk arra az eseményre, amikor a HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpontban 2021-ben megalakult Terminológiai Kutatócsoport Prószéky Gábor főigazgató vezetésével. Ezzel teljesült az UNESCO irányelvben megfogalmazott egyik kritérium, ki lett jelölve a terminológia munka koordinációját irányító szervezet. Ezzel egy fontos háttérfeltétel teljesült, mert ez az intézmény biztosítja a Magyar Tudományos Akadémia nemzeti programjaként megvalósuló Magyar Terminológiastratégia alprogram,³ Oktatásterminológia alprojektjének intézményi bázisát és infrastruktúráját, egyben a számítógépes hátterét. A Prószéky Gábor főigazgató által vezetett nemzeti alprogram az első – Magyar Tudományos Akadémia által támogatott, a tervek szerint négy éves (2023–2027) időtartamú – terminológiai projekt Magyarországon.

5.1. Az alprojekt résztvevői

Az alprojekt humán- és munkaszervezésében a projektmenedzsment módszertanát követtük. Minden tekintetben transzparenciára törekedtünk a hatékony munkavégzés érdekében. Az alprogram kihirdetése után az első és legfontosabb feladat a projekttagok felkérése volt. Az alprojektvezető a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat külhoni kutatóállomásainak elnökeit kérte fel régiós koordinátorként, s a későbbiekben ők delegálták a tagokat az alprojektbe. Olyan kutatókat kerestünk, akik ismerik országuk oktatási rendszerét a köznevelés vonatkozásában, s gyakorlattal rendelkeznek a fordítástudomány és olykor a terminológia területén. Jelenleg nyolc

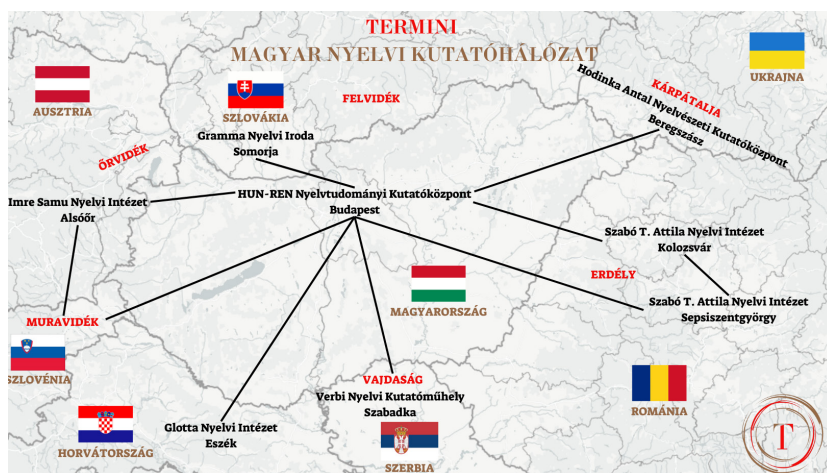
³ A terminológiastratégia projekt 2023 decemberében indult (MTA TMNP2023-1/2023.), vezetője Prószéky Gábor professzor.

ország 26 szakembere⁴ dolgozik az alprojektben, így az egyszerre nemzeti és nemzetközi. A Termini kutatóhelyei (és kutatói) nagy gyakorlattal rendelkeznek a többnyelvű kommunikáció és a többnyelvű terminológia kezelésében is, s összességében elmondhatjuk, hogy az egyes régiók szakemberei már több évtizede részt vesznek a Termini magyar–magyar e-szótár és adatbázis építésében, amely tapasztalat kiválóan kamatoztatható az alprojektben is.

Mivel a munkavégzés egyszerre nyolc országban folyik, így az online térben teremtettük meg a kereteket, kerestük meg a megfelelő felületet és a kapcsolattartáshoz szükséges a kommunikációs csatornákat. Természetesen – mint minden projekt életében – az első év a legnehezebb, hiszen ekkor kell az alapokat minél pontosabban megtervezni a hatékony működés érdekében. Ez ebben az esetben sem volt egyszerű, de bízunk abban, hogy az első év tapasztalataira tudunk támaszkodni a jövőben.

5.2. Az alprogram célja, lehetőségei és eredménytermékei

1. Ábra: *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat küllhoni kutatóállomásainak térképe. Készítette: Váradi Krisztián 2024.*

4 Az oktatásterminológiai alprojekt vezetője Szoták Szilvia. A projekt terminológus szakértője Tamás Dóra Mária. Az alprojekt résztvevői, Ausztria: Sági Zsuzsanna, Tóth Mária, Szoták Szilvia; Horvátország: Lehecki-Samardžić Ana, Csapó Nándor, Sonja Đelatović; Románia: Benő Attila, Sófalvi Krisztina, Magyarai Sára, Domokos Boglárka Orsolya, Péntek János, Zsemlyei Borbála; Szerbia: Vukov Raffai Éva, Rajsli Emese, Dudás Éva; Szlovákia: Dančo Jakab Veronika, Zilahi Éva; Szlovénia: Kolláth Anna, Gróf Annamária, Borut Šantak, Gaál Péter; Ukrajna: Csernicskó István, Hires László Kornélia, Váradi Krisztián, Lengyel György.

Az alprogram legfontosabb célja az összehangolt és koordinált terminológiai munkák megindítása Magyarországon, és a teljes magyar nyelvterületen: ez utóbbiban vállalt szerepet a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat. Az alprojekt célja, egy kilenc nyelvű oktatásterminológiai adatbázis létrehozása. A négy évre tervezett alprojekt első évében a köznevelési aldomén, a második évben a felsőoktatási aldomén kidolgozása folyik összehangolt módszertani elvek szerint. Ezután az egyes tantárgyakkal kapcsolatos terminusok kidolgozását terveztük.

Mint minden projekt esetében, ebben is fontos volt az indikátorok és eredménytermékek meghatározása. Az alábbiakban ezek megtervezésének folyamatába engedünk betekintést. Az indikátorok vagy mutatók olyan eszközök, aminek segítségével a projektcél elérését szemléltetni lehet. A mutatók olyan elemeket számszerűsítenek, amelyek a projekt értékelésében relevánsak, s ezek esetünkben a következők:

1. Táblázat: Feladatok és eredménytermékek

Év	Tevékenység	Eredmény
2023–2027	1. A tervezett szaknyelvi regisztereinek kutatása 8 országban, 9 nyelven 2. nemzetközi oktatási adatbázisok kutatása, jó gyakorlatok gyűjtése 3. kivonatolás elvégzése a köznevelés, a felsőoktatás, oktatáspolitikai és az egyes tantárgyak vonatkozásában 4. ekvivalensek kutatása 5. definíciók megalkotása 6. kontextus felkutatása 7. szakértői munka, validálás	1. módszertani kézikönyv 2. A bejegyzések elkészítése és közzététele az adatbázisban 8 nyelven és magyar-magyar relációban 3. szaknyelvi kivonatok a tantárgyak vonatkozásában 4. Részvétel konferenciákon, 5. Publikációk 6. Az alprogram népszerűsítése nyolc országban

- Az adatbázisépítés módszertanának kidolgozása
- Az aldomének szerinti terminuslista előállítás
- A feldolgozott szakterületek száma
- A kidolgozott magyar-idegen nyelvi terminusok száma
- A kidolgozott országspecifikus terminusok száma
- A kidolgozott magyar-magyar terminusok száma
- Tudományos rendezvények száma
- Kutatást népszerűsítő publikációk száma
- Kutatást népszerűsítő programok száma
- A Termin honlapjának korszerűsítése

Az oktatási terminusok összegyűjtését több szempont szerint terveztük. Abban módszertanilag megegyeztünk, hogy a magyarországi törvényi háttérrel tekintjük kiindulási alapnak. Az oktatási rendszerek különfejlődése okán azonban kiemelten foglalkozunk azokkal az országspecifikus terminusokkal (Szoták 2021), amelyek a különbözöségre hívják fel a figyelmet, s segítik az oktatási rendszerek átláthatóságát. A több mint száz éve elkezdődött nyelvi különfejlődési folyamat harmonizációját pedig azzal kívántuk támogatni, hogy nemcsak az államnyelvi, hanem a magyar-magyar terminusokat is összegyűjtjük, természetesen amennyiben léteznek a szomszédos országok magyar közösségének nyelvhasználatában.

Próbáltuk megtervezni a terminusok számát, amely egyáltalán nem volt könnyű feladat. Az első köznevelési aldomén esetében a magyarországi köznevelési törvényből indultunk ki, így nyelvenként 1 000 terminus kidolgozását terveztük be. Az országspecifikus terminusok száma nehezen tervezhető, hasonlóan a magyar-magyar terminusok számához. Mindkét esetben lesznek különbségek az egyes régiókban, különösen a magyar-magyar terminusok számának tekintetében, ahol feltételezhetően a kisebb régiókban sokkal levelesebb terminussal kell számolni a közösségek etnolingvisztikai vitalitásából kiindulva.

A Terminisek célja, hozzájárulni az egységesítéshez és a harmonizációhoz, ezentúl a kölcsönös megértéshez, az oktatási szaknyelv egységes, minőségi használatához a Kárpát-medencében. Elképzelésünk szerint az adatbázis támogatja a tankönyvek íróinak munkáját, hozzájárul a tankönyvek egységes terminushasználatához a magyar nyelvterületen, s nem utolsósorban előmozdítja a magyar közösségek anyanyelvhasználathoz való joggyakorlását, és segíti az oktatáspolitikai döntéshozók munkáját, s így segíti a kölcsönös megértést.

Kiemelt stratégiai cél, hogy az eddigi eredmények dokumentálva legyenek. A Magyar terminológiastratégia projekt keretében a szakszótárak és

tudományos terminológiai publikációk összegyűjtése is folyik⁵. A fent nevezett témakörökben közel száz tanulmány olvasható, melynek ismerete mind-mind hozzájárul e fontos stratégiai cél megvalósításához (legutóbb pl. Prószekey főszerk. 2023). Elképzelésünk szerint az alprojekt lehetőségeit az alábbiakban látjuk:

- Egy magyar–magyar oktatásterminológiai adatbázis létrehozása (Magyarország és 7 régió)
- Egy 8 nyelvű oktatásterminológiai adatbázis létrehozása (magyar, román, szlovák, szlovén, horvát, szerb, német, ukrán nyelveken, plusz angol nyelv)
- Elősegítheti a terminológiai harmonizációt a környező országok magyar terminológiai megoldásai között, ezzel támogatja a fordítást, az oktatást, a kutatást, a hivatali nyelvhasználatot.
- Lehetővé teszi a szakemberek, kutatók, vállalatok és kormányzati intézmények közötti hatékonyabb kommunikációt, amellyel elősegíti a tudásmegosztást és az eredmények gyorsabb és pontosabb alkalmazását a gyakorlatban.
- Létrejön egy terminológiai adatbázis és munkafelület, amelyet a HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpontban szerverén tárolnak.

6. Az adatgyűjtés módszertani elveiről

A terminusok kiválasztása, a releváns nyelvi adatok kidolgozása, kezelése a terminológiai szemléletmód szerint történik, és célja egy oktatási terminológiát rögzítő és közzé tevő terminológiai adatbázis létrehozása. Az oktatásterminológiai alprojektben számos résztvevő dolgozik, ezért a közoktatási és -nevelési tárgykörhöz tartozó terminusok adatainak gyűjtése egy szinkrón módon szerkeszthető munkatáblázat segítségével kezdődött el. A későbbiekben egy adatbázis-kezelő szoftverben létrehozandó terminológiai adatbázishoz kialakított adatmezőtípusok a nyelvpolitikai és fordításorientált irányzatot követték. Ennek oka az, hogy az alprojekt elsődleges célja a határtalanítás. A nyelvpolitika szempontjából fontos, hogy a határon túli kisebbség számára a megfelelő terminushasználathoz való hozzáféréssel gyakorolni tudja az anyanyelvhasználathoz való jogait az oktatási terminológia területén, a fordításorientált megközelítés pedig elősegíti a mindennapi használatot az ekvivalensek kiválasztásában és a terminusalkotásban. A gyakorlati célokat figyelembe véve a fenti elvek és módszerek feleltek meg leginkább az alprogram eredménytermékeinek megvalósításához.

⁵ Muráth Judit koordinálásával, s elérhető az alábbi linken: szakszotar.lib.pte.hu

A munkatáblázat a célokkal összhangban nemcsak a magyar terminust, hanem az egyes határon túli régiókban használatos idegen nyelvi és a régiós magyar nyelvi ekvivalenst is feltünteti, amennyiben ez utóbbi eltér az anyaországban használt változattól. A munkatáblázat tehát hozzáadott értéként tartalmazza a magyar nyelvi régiós ekvivalenst is és az ahhoz kapcsolódó régiós adatokat (definíció, definíciós kontextus és azok forrása, kapcsolódó terminus és reláció típusa), támogatva ezzel a magyar-magyar kommunikációt. Ezen felül lehetőség nyílik a hivatalos régiós – és kapcsolódó terminusként – a beszélt nyelvi változat rögzítésére is (pl. Erdélyben a *tanév* és a *kalenderisztikus terv* kifejezések közül az utóbbi beszélt nyelvi változat), továbbá az országspecifikus terminusok rögzítésére is, illetve igény szerint további magyar terminus felvételére is.

Az adatok megbízhatósága érdekében régióként két szerkesztő és egy validáló szakértő dolgozik a munkatáblázatban, amelynek egységes szerkesztéséhez a terminológus is hozzájárul. A szerkesztők olyan szakértők, akik az anyanyelvükön és az adott régió államnyelvén megfelelő ismeretekkel rendelkeznek az oktatási terminológia területén, és ennek megfelelően dolgozzák ki az egyes adatmezőtípusok tartalmát (pl. megbízható forrásokra támaszkodó definíció vagy definíciós kontextus, ekvivalenciára vonatkozó adatok, kapcsolódó terminusok, megjegyzések).

A validáló személy felel a szerkesztők által kidolgozott adatok megbízhatóságáért, feladata a kidolgozott adatok ellenőrzése és jóváhagyása. A terminológus szakértőként vesz részt az alprojektben, bekapcsolódik nemcsak az elő- és utószerkesztésbe, hanem a teljes munkafolyamatban jelen van. Foglalkozik a terminusok kivonatolásával és azok felülvizsgálatával (pl. nagyobb egységek szétbontása, újabb hiányzó terminusok felvétele), a magyar definíciók és definíciós kontextusok validálásával, tanácsokat ad a rendszeresen megtartott online megbeszéléseken felmerült kérdésekre (pl. a munkatáblázat módszertani kialakítása, adatmezőtípusok mennyisége, kiválasztása és szükség esetén módosítása, finomhangolása), kidolgozza módszertani kézikönyvet, összességében támogatja a terminológiamenedzsment folyamatát, továbbá részt vesz előadásokon és tanulmányok megjelentetésében.

Első lépésként a szinkrón módon használható munkatáblázatba elsődlegesen a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvényből kivonatolt terminusok kerültek be, amelyeket felülvizsgálunk és szükséges esetén módosítunk, illetve amelybe további releváns terminusokat is felvesszünk. A nyelvirányoknak megfelelően a munkatáblázat régióként két lapon tartalmazza a magyar és az idegen nyelven használatos

országspecifikus terminusokat, információt adva a nyelvíránnyról is (l. IATE ún. anchor language). Az adatmezők mennyisége is fejtörést okozott, hiszen a cél az, hogy a szakértők számára átlátható legyen, az utószerkesztésben nem okozzon jelentős többletmunkát, mégis – elsősorban a régiós ekvivalensek miatt – szükség volt az adatmező-típusok szétválasztására és újak feltüntetésére. A definíciók és definíciós kontextusoknál figyelembe vesszük a forrás megbízhatóságát (pl. jogszabály, tudományos publikáció, szakmai anyag, intézmények honlapjai) és hibatipológia is készült a kidolgozás megkönnyítésére. Az ekvivalencia adatmező a terminológiai adatbázisok sajátja és a fogalmi egyenértékűséget szolgáltat információt (teljes, részleges ekvivalencia vagy ekvivalencia hiánya, továbbá itt írhatók le a megkülönböztető fogalmi jegyek, és az is, hogy az ekvivalens kiválasztásakor terminusra, hasonló fogalmat jelölő funkcionális ekvivalensre vagy újonnan alkotott nyelvi jelölőre esett-e a választás). Az oktatási terminológia szinte látszólag harmonizált (l. nyelvtudás szintjei, egyetemi képzések kategorizálása), mégis a gyakorlatban számos kihívást tartalmaz (l. az iskolatrendszerek és -típusok különbözősége, mint Ausztriában a *Volksschule* vagy Kárpátalján a *gimnázium* terminus használata). A gyakorlati tapasztalatokra épülő doménrendszer elősegíti a rendszerezést és majd a későbbiek folyamán a keresést is.

A módszertani elvek kidolgozásához figyelembe vettük az előzményeket (Bölcskei–Fóris szerk. 2019; Tamás 2019; Tamás–Szoták 2021; Szoták 2021; Tamás 2023) és a terminológiai és a lexikográfiai szemléletmód közti különbségeket. A szerkesztők és validálók is jelentős mértékben és aktívan hozzájárultak kérdéseikkel, felvetéseikkel, tapasztalataikkal és visszajelzéseikkel a szerkesztési útmutató kidolgozásához. A megbeszélések minden esetben megfelelő dokumentáció (emlékeztetők készítése) mellett zajlanak.

7. A szerkesztési útmutató bemutatása

Az alprojekt egyik első mérföldköve volt a szerkesztési útmutató elkészítése. Az alprojekt szerkesztési útmutatója minden olyan releváns területet tartalmaz, amely szükséges az egységes szerkesztési elvek gyakorlatba történő átültetéséhez. A leírás forrásként figyelembe veszi a releváns szabványokat, a szakirodalom eredményeit, a bevált gyakorlatot és mintaként az online elérhető terminológiai adatbázisokat. Az útmutató az alábbi egységekből áll:

1. A terminológiai szemléletmód, a terminológiai adatbázis és a terminológiamenedzsment fogalma
2. Az adatmező-típusok leírása
3. Szerkesztési szempontok
 - 3.1. A terminus, a terminusalkotás és a terminuskivonatolás
 - 3.2. A definíció és definíciós kontextus szerkesztése, hibatipológia
 - 3.3. A doménrendszer
 - 3.4. A validálás
 - 3.5. Források és hivatkozási útmutató
4. Tanácsok a Google Drive felületén található táblázat használatáról
5. Irodalom és ajánlott olvasmányok

Az útmutató kezdő fejezete elsőként olyan alapfogalmakat ismertet, mint a terminológia, a terminológiai adatbázis és a terminológiamenedzsment. A fogalomalapú megközelítési mód leírásával bemutatja a terminológiai szemléletmód jellemzőit, amelynek központi kategóriája a fogalom, amely az adatbázison belül a definíció, illetve a definíciós kontextus adatmezőtípusban jelenik meg. Az útmutató ismerteti a fogalmi jegyek összehasonlításának folyamatát is, amelynek eredményeképpen a terminus ekvivalense is könnyebben kiválasztható (terminus, funkcionális ekvivalens, új megoldás vagy parafrázis) és a háttérinformációk az ekvivalencia adatmezőben leírhatók. Ez összhangban áll a fordításorientált terminológiával és a fordítástudományi megközelítéssel, amely megkülönbözteti a honosítást (hasonló fogalom használatát) és az idegenítés (új megoldás kidolgozását) (Fischer 2018).

Az útmutató felhívja arra is a figyelmet, hogy a terminusok értelmezése adott tárgykörön és fogalmi hálón belül történik, éppen ezért a lexikográfiától eltérően a különböző fogalmak – az azonos nyelvi jelölő ellenére – külön bejegyzésbe kerülnek.

A terminológiai adatbázisok felépítése a terminológiai szemléletmódot követi, alkotóelemei közé tartoznak a különböző szűrési lehetőségeket kínáló keresési felület, a tárgykörönkénti eredményeket bemutató találati lista és a bejegyzések (adatlapok vagy kártyák), amelyek az egyes adatmezőtípusokat tartalmazzák. A terminológiai adatbázisban a **tárgykörök** szerint érdemes figyelembe venni fogalmi sajátosságokat és igényeket (pl. ábra szükséges-e). A második fejezet részletesen ismerteti az egyes adatmezőtípusokat, amelyek a bevált gyakorlat és a szoftverek kialakítása alapján hármasságú hierarchikus szerkesztési struktúrában helyezkednek el:

- bejegyzés szintje: szerkesztési adatok, domén;
- nyelvi indexálás szintje: ált. definíció és terminus;
- terminus szintje: terminusra vonatkozó adatok.

Az útmutató megadja az adatmezőtípus pontos megnevezését és ismerteti annak elvárt tartalmát. Az egységes szerkesztés érdekében javaslatot tesz pl. a főnév nemének, az országhód és a nyelvi kód jelölésére, a kapcsolódó terminus és a reláció típusaira (rövidítés, szinonima, antonima, főlé-, alá- és mellérendelt fogalom, asszociációs, időbeli vagy ok-okozati viszonyt jelölő kapcsolódás a terminus és az ekvivalens között), tanácsokat ad a szerkesztés formai elvárásairól (pl. források jelölése a MANYE hivatkozási útmutató szerint történik).

A harmadik, szerkesztési szempontokat tartalmazó fejezet elsőként a terminuskivonatoláshoz, a terminusok kiválasztásához és az ekvivalensek alkotásához szükséges ismereteket tartalmazza, ennek megfelelően meghatározza azt, hogy pl. mit értünk terminus alatt, milyen szófajú lehet egy terminus, milyen alaki elvárások vannak a melléknév és az igék esetében. Ezt követően ismerteti a terminológiában használatos definíció és az ismeretekben gazdag definíciós kontextust jellemzőit. A definíció alapvető funkciója a fogalom sajátos jegyeinek leírása és elhatárolása más fogalmaktól, nem tartalmazza magát a terminust. A definíciós kontextus viszont két műfajt ötvöz (meghatározás és szövegkörnyezet bemutatása) és egy megbízható forrásból módosítás nélkül kivonatolt, magyarázó jellegű szövegkörnyezet, amely tartalmazza a terminust. Ez utóbbi, megbízható forrásból származó kontextus alternatív megoldást képezhet a definíció helyett és szintén segítséget nyújt a fogalmak elhatárolásában (l. etika vs. hit- és erkölcsstan, ahol az erkölcsstan nem az etika szinonimája, hanem egy nagyobb terminológiai egység része és gyűjtőfogalom része). Az útmutató tanácsokat fogalmaz meg a megbízható források kiválasztásához (pl. intézmény, minisztérium vagy iskola) honlapja, jogszabály, szakirodalom).

A terminusokat mindig tárgykörön belül értelmezzük. A doménrendszer, azaz a tárgykör és alkategóriái szerinti besorolás célja a rendszerezés, a szűrés és a visszakereshetőség lehetővé tétele. Ez a rendszerezés gyakran nem egyezik meg a klasszikus szakterületi besorolással, inkább a feldolgozás alatt álló fogalmak besorolása célja. Előfordul továbbá, hogy egy fogalmat több területhez is sorolhatunk (pl. érdemjegyek vagy tantárgyak és így nem érdemes besorolni azokat az iskolarendszer különböző szintjei alá), továbbá ilyen esetben a legtipikusabb kategória kiválasztása is jó megoldás. A doménrendszer kialakítása több körben történt, mintaként alapul vettük pl. a Termium Plus kategorizálását (számos online adatbázis csak a fő tárgykört

tüneti fel). A tárgykörök az oktatás általában, a közoktatás, a felsőoktatás és egyéb kategóriákat veszik figyelembe. Az intézménytípusokon belül történik meg az iskolarendszer szintjei szerinti besorolás (iskola előtti, alapfokú és középfokú képzés az ISCED-rendszer szerint). A doménrendszer alapján minden különálló fogalomhoz hozzárendelünk egy fogalomazonosító kódot, amely a domén + aldomén + gyűjtemény + fogalmi kód számaiból tevődik össze. pl. az *óvoda* esetében ez a kód 01010301 (oktatás 01 – közoktatás 01 – intézménytípusok 03 – iskola előtti oktatás 01).

A szerkesztési útmutató ismerteti továbbá a validálás (ellenőrzés és jóváhagyás) fogalmát, tartalmazza a források hivatkozási útmutatóját és tanácsokat ad a közös felületen található munkatáblázat használatáról, végül egy irodalomjegyzékkel és az ajánlott olvasmányok felsorolásával zárul. A jövőben az igények szerint tartalma tovább bővíthető és finomítható, hogy megfelelő támpontot képezzen az egységes szerkesztéshez.

8. Összegzés és következtetések

Tanulmányunkban a Magyar Terminológiastratégia alprogram Oktatásterminológiai alprojektjét, annak előzményeit és módszertanát mutattuk be. Az oktatási terminusok összegyűjtésére mint hiánypótló alapkutatásra tekintünk. Az alprojekt célja egy magas színvonalú, az európai trendet követő, mindenki számára elérhető oktatásterminológiai adatbázis létrehozása (hasonló adatbázisokkal rendelkezik 18 európai ország, pl.: Svájc, Hollandia, Olaszország, Norvégia, Izland, Franciaország, a szomszédos Szlovénia, Szlovákia, Horvátország stb.), amely az anyanyelvhasználathoz való joggyakorlás eszköze, és azon túl, hogy elősegíti a szülőföldhöz való kötődést, felhasználható az oktatás minden szintjén.

Nemzetstratégiai jelentőségét abban látjuk, hogy erősíti a nemzeti összetartozástudatot, és a magyar nemzetközösség identitásmegőrzését. A terveink szerint a mindenki számára elérhető adatbázis társadalmilag is hasznosul, erősíti a magyar nyelv jelenlétét a digitális térben, szolgálja versenyképességét, s a magyar szellemi örökség részét is képezi.

Irodalom

- Bartha Csilla, Nádor Orsolya, Péntek János (szerk.) 2011. *Nyelv és oktatás kisebbségben. Kárpát-medencei körkép*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- B. Papp Eszter, Fóris Ágota 2018. Planning a multilingual database of higher education terminology. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, (44)2: 595–610. <https://hrcak.srce.hr/218067>; ISSN 1331-6745
- Benő Attila, Péntek János 2023. A terminológiastratégia szintjei és feltételei Erdélyben. In: Prószekey Gábor et al (főszerk.) *A magyar terminológiastratégia kialakítása. Zöld könyv*. Budapest: Nyelvtudományi Kutatóközpont. 237–252. DOI: <https://doi.org/10.18135/term.2023.12>
- Benő Attila, Péntek János (szerk.) 2011. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat 10 éve*. Dunaszerdahely–Kolozsvár: Gramma–SZTANYI.
- Benő Attila, Fazakas Emese, Sárosi-Márdirosz Krisztina (szerk.) 2009. *Román–magyar oktatásterminológiai szótár*. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége.
- Eplényi Kata, Kántor Zoltán szerk. 2012. *Térvesztés és határtalanítás – A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*. Budapest: NPKE–Lucidus Kiadó.
- Fazakas Emese, Tódor Erika (szerk.) 2015. *Magyar–román oktatásterminológiai szótár*. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége.
- Fischer Márta 2018. Terminológia a fordítástudományban – Fordítás a terminológiaelméletben. In: Fischer Márta szerk. *Terminológia és fordítás. Válogatott terminológiaelméleti és fordítástudományi tanulmányok*. Budapest: Institutio Könyvkiadó. 43–65.
- Fóris Ágota 2017. A magyar terminológiapolitikáról és -stratégiáról. In: Benő Attila, Gúti Erika, Juhász Dezső, Szoták Szilvia, Terbe Erika, Trócsányi András (szerk.) *Tudományköziség és magyarságtudomány a nyelvi dimenziók tükrében*. Törökbálint: Termini Egyesület. 120–128.
- Fóris Ágota, Bölskei Andrea szerk. 2019a. *Terminológiastratégiai kihívások a magyar nyelvterületen*. Budapest: L'Harmattan–OFFI Zrt., <https://www.offi.hu/offi-akademia/kiadvanyok/terminologiastrategiai-kihivasok-a-magyar-nyelvteruleten>
- Fóris Ágota, B. Papp Eszter 2020. A felsőoktatás terminológiája – referenciaművek és adatbázisok. *Hungarológia Évkönyv* (21)1: 67–78. https://epa.oszk.hu/02200/02287/00021/pdf/EPA02287_hungarologiai_evkonyv_2020_01_067-078.pdf
- Kolláth Anna, Lehocki-Samardžić Anna, Vukov Raffai Éva 2021. Az oktatás terminológiája a Termini-szótárban – délszláv nyelvi kontaktusban. *Magyar Nyelvőr* (145) 4: 389–401. <http://nyelvor.c3.hu/period/1454/145403.pdf>
- Lanstyák István 2023. Nyelvmenedzselés-elmélet és terminológia. In: Prószekey Gábor főszerk. *A magyar terminológiastratégia kialakítása. Zöld könyv*. Budapest: Nyelvtudományi Kutatóközpont. 253–276. DOI: <https://doi.org/10.18135/term.2023.13>
- Lehocki-Samardžić Anna, Szoták Szilvia 2022. Oktatási terminusok és oktatási rendszerek: avagy mi konvergál, és mi divergál? Karmacsai Zoltán, Márku Anita, Máté Réka (szerk.) *A határ mint konvergáló és divergáló tényező a nyelveben*. Törökbálint: Termini Egyesület. 133–143.

- Nádor Orsolya, Szarka László (szerk). 2003. *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Prószték Gábor (főszerk.), Fóris Ágota, B. Papp Eszter, Bölcskei Andrea, Lipp Veronika (szerk.) 2023. *A magyar terminológiastratégia kialakítása. Zöld könyv*. Budapest: Nyelvtudományi Kutatóközpont. DOI: <https://doi.org/10.18135/term.2023> <https://nytud.hu/kiadvany/a-magyar-terminologiastrategia-kialakitasa-zold-konyv>
- Prys, Delyth 2011. Developing national terminology policies: A case study from Wales. *Magyar Terminológia* (4)2:160–168.
- Szoták Szilvia 2021. Országspecifikus oktatási terminusok terminológiai és szociolingvisztikai elemzése a Termini magyar–magyar szótár példái alapján (Ausztria). *Magyar Nyelvőr* (145)4: 402–417.
- Szoták Szilvia 2019. Értjük egymást? Oktatásterminológiai különbségek a magyar magyar kommunikációban. In: Szoták Szilvia (szerk.) *Diszciplínák találkozása – nyelvi közvetítés a 21. században*. Budapest: OFFI Zrt. 247–59. <https://150.offi.hu/sites/default/files/media/pdf/20-%20Szot%C3%A1k%20Szilvia.pdf>
- Szoták Szilvia 2018. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat terminológiai tevékenysége – A Termini magyar-magyar szótár jogi vonatkozásai. *Magyar Jogi Nyelv* 2(1): 25–29.
- Szoták Szilvia, Benő Attila, Tamás Dóra 2024. Jogi terminológiai kihívások a szomszédos országok nyelvén. In: Eöry Vilma, Gyáfrás Edit (szerk.) *A szakszótáraktól a terminológiai adatbázisokig*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tamás Dóra Mária, Szoták Szilvia (szerk.) 2021. *Terminológiastratégia és jogi alapterminusok a szomszédos országok nyelvén*. Budapest: OFFI Zrt. <https://www.offi.hu/offi-akademia/kiadvanyok/terminologiastrategia-es-jogi-alapterminusok-a-szomszedos-orszagok-nyelven>
- Tamás Dóra Mária, Szoták Szilvia 2021. Terminológiapolitika és fordításslolgáltatás versus kisebbség és többség. Tamás Dóra Mária, Szoták Szilvia (szerk.) *Terminológiastratégia és jogi alapterminusok a szomszédos országok nyelvén*. Budapest: OFFI Zrt., 14–19. <https://www.offi.hu/sites/default/files/media/files/terminologiastrategia-14-19.pdf>
- Tamás Dóra Mária 2019. *Bevezetés a jogi terminológiába a terminológus szemüvegén át*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó–OFFI Zrt. (2. kiadás) <https://www.offi.hu/offi-akademia/kiadvanyok/bevezetes-a-jogi-terminologiaba-a-terminologus-szemuvegen-at>

Források

- Infoterm 2005. Guidelines for Terminology Policies. Formulating and implementing terminology policy in language communities. UNESCO, Paris.
- Infoterm 2019. Terminológiapolitikai irányelvek. A terminológiapolitika kialakítása és megvalósítása különböző nyelvközösségekben. (Ford.: Somogyi Zoltán, lektorálta: B. Papp Eszter.) In: Fóris Ágota – Bölcskei Andrea (szerk.): *Terminológiastratégiai kihívások a magyar nyelvterületen*. L'Harmattan–OFFI Zrt., Budapest. 167–218.
- ISO 29383:2020 Terminology policies – Development and implementation
- Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat. <https://termini.nytud.hu/>
- Terminológiai és Kommunikációs Kutatócsoport (KRE BTK, TERMIK). <https://btk.>

kre.hu/index.php/2015-12-05-09-31-20/kari-kutatocsoportok/824-terminologiai-kutatocsoport-termik.html

Terminológiai Kutatócsoport (HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont). <https://nytud.hu/kutatocsoport/terminologia-kutatocsoport/kutatasi-terulet>

International Standard Classification of Education (ISCED) [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=International_Standard_Classification_of_Education_\(ISCED\)](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=International_Standard_Classification_of_Education_(ISCED))

Methodological Principles for a New Database of Educational Terminology. Digitalisation and artificial intelligence are the most important keywords of the 21st century. The digital environment and tools available to researchers enable, among other things, the construction of linguistic databases and corpora, the extensive and comparative analysis of linguistic data, and the study of large volumes of real-time data (big data).

Hungarian applied linguists–terminologists and sociolinguists–have long cherished the project of building a publicly and widely accessible database of educational terminology. The database serves multiple purposes: in the context of minority-majority relations, we view the database as a foundational element for the right to use one’s mother tongue. Its implementation will provide accurate, standardized, and verified terminology, aiding language users in overcoming terminological challenges (Fóris 2017).

It can be said that education and educational terminology are of particular importance at national, Carpathian Basin, and EU levels. While there are glossaries and dictionaries in various languages that include educational terms, and educational terminology as a domain is well-documented, there is still a need for a comprehensive database of educational terms in the Hungarian language across the Carpathian Basin.

The aim of this presentation is to review the initiatives undertaken so far in the field of educational terminology and the roles of various institutions in this process. Additionally, it will outline the methodological foundations of the Educational Terminology Subproject within the Terminology Strategy Project, launched in December 2023 with the support of the Hungarian Academy of Sciences (MTA).

Keywords: educational terminology, terminology database, language policy, right to use mother tongue, minority language use

KOLLÁTH ANNA – GAÁL PÉTER

Maribori Egyetem

anna.kollath@um.si

<https://orcid.org/0000-0003-1181-8038>

Maribori Egyetem

peter.gaal@guest.um.si

<https://orcid.org/0000-0002-6815-9021>

Oktatásterminológia és kétnyelvű oktatás, avagy a puding próbája...¹

„A magyar anyanyelvi beszélők sajátos helyzete miatt az egyik legelső döntés az kell legyen, hogy a magyar terminológiastratégia csak a magyarországi magyar nyelvre vagy a határon túli nyelvváltozatokra is vonatkozzon-e. A terminológiai harmonizáció különösen izgalmas kérdés az anyaországi és a határon túli magyar nyelvváltozatok között. A Brüsszeli nyilatkozat is tartalmazza, hogy a terminológiapolitika ki kell terjedjen arra is, hogy ösztönözze „az egy nyelvet beszélő, ám eltérő nyelvi normákkal rendelkező országok közötti párbeszédet új szavak alkotásának, illetve a terminológia szabványosításának harmonizálása érdekében, a különféle nyelvváltozatokat figyelembe véve, a helyi szinten érvényesülő sajátosságokat úgy alkalmazva, hogy közben nem feledkeznek meg a kölcsönös megértés szükségességéről”. Erre a teljes magyar beszélőközösségben még nem történt terminológiai megközelítésű kísérlet. Meg kell említeni azonban a Termini Kutatóhálózat határon túli szótárát (<http://termini.nyttud.hu/htonline>), amely a környező országok magyarlakta régióinak a többségi nyelvből kölcsönzött köznyelvi szavait tartalmazza.” (Papp 2019: 46.)

¹ A tanulmány első megjelenésének forrása: Kolláth Anna, Gaál Péter 2024. Oktatásterminológia és kétnyelvű oktatás, avagy a puding próbája.... In: Baukó János, Presinszky Károly (szerk.) *Egyszerű és szervezett nyelvi menedzselés kétnyelvű környezetben*. Nyitra–Törökbálint. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Termini Egyesület. 95–109

1. Bevezetés

A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tagjaiként 2007 óta részt veszünk a határon túli magyar nyelvközségek nyelvi helyzetének, anyanyelvváltozataik egymás mellett élésének bemutatásában. Tesszük ezt elsősorban a magyar–magyar ht szótár és adatbázis építésével, a gyűjtött adatok szócikkeké formálásával, a közvetlen és a közvetett kölcsönszavak “használati szabályainak” minél pontosabb leírásával. A munka során sok hasznos tudást és bőséges – másutt is hasznosítható – tapasztalatot szereztünk a külső régiós (esetünkben a muravidéki) korpuszok létrehozása során – elsősorban a lexikológia és a lexikográfia területén. Az idei évben – természetesen a Termini-adatbázis munkálatainak folytatása mellett – új projekt szakmai kihívásaival nézhetünk szembe. Nagy örömünkre szolgál, hogy az idei évtől a Magyar Tudományos Akadémia és a Tudomány a Magyar Nyelvért Nemzeti Program „Magyar terminológiastratégia” Alprogramja kutatóiként új szemszögből, más tartalmi és módszertani megközelítésben írhatjuk le szótárszerűen a (kétnyelvű) oktatás terminusait, az anyanyelvi (forrásnyelv) és az államnyelvi (teljes, részleges) ekvivalensek egymásra hatását a Nyelvtudományi Kutatóközpont irányításával és támogatásával. Az iskola és a közoktatás/köznevelés terminológiájának ilyen formájú feltárása erősíteni fogja a kisregiós szaknyelvek kialakulását, megszilárdulását, magát a (szak)nyelvhasználatot.

A négyéves projekt első éve az útkeresésé: június 30-án az előkészítő szakaszon leszünk túl, a tervezett munkának kb. az egyötödét sikerül addig elvégeznünk – első olvasatban. A módszertani útmutató(k), a lexikológiai irányelvek, a gazdag korpusz adta lehetőségek konkrét formába öntése vár ránk a próba évében. Ennek a munkának az első tapasztalatait fogalmazza meg a tanulmány: konkrét példákkal mutat rá azokra a felmerült dilemmákra, amelyek – pontosan a jól összeszokott team munkájával – rövid időn belül meg fognak oldódni, alakulnak, egységesülnek, tökéletesednek, hogy jól szolgálják majd nemcsak más tudományterületek kutatóinak munkáját (pl. a fordítástudományét), hanem a kutatók mellett az „egyszerű” nyelvhasználó igényeit is maximálisan ki fogják tudni elégíteni.

Tisztában vagyunk azzal, hogy minden kezdet nehéz. Az eddig felmerült problémákra minél hamarabb megoldást kell találnunk. Szeretnénk hangsúlyozni, hogy mostani felvetéseink kérdések csupán. A jobbítás, a szükséges és észszerű egységesítés és az elégséges különbözőség igénye visz bennünket tovább. A szükséges, de egészséges konfrontálódás, problémamegoldás nélkül nehéz lenne továbbmozdulni a legmegfelelőbb irányban.

2. A téma aktualitása

Az oktatás folyamatának vizsgálata minden időkből és minden oldalról megközelítve, bármelyik részterületet érintve fölöttébb fontos és időszerű. Akár az oktatás terminológiáját, akár az iskola teljes nyelvezetét emeljük ki a rendszerből, mindig oda jutunk, hogy a *hogyan?* mellett a *mit?* és a *miből?* kerül az oktatás folyamatában a fókuszba, azaz az oktatásmódszertan és a tantervelmélet szoros összefüggésben kell, hogy működjék.² Az oktatásstratégia egyik fontos összetevője a tanterv, ezek tartalmi (hasznos tudás megszerzése, új, modern szemlélet az ismeretátadásban) és mennyiségi (kevesebb tananyag alaposabb körbejárása) megújulása most történik szinte minden külső régióban (amennyiben eddig még nem történt meg). Szlovéniában most készülnek az új tantervek (a Maribori Magyar Tanszék oktatói aktívan kiveszik részüket a miniszteriális bizottságokban) az oktatásfolyamat minden résztvevője nagy várakozással tekint eléjük. A terminusok szótárba rendezése nagy segítség lehet a megújulásban, a tanulói kompetenciák modern szemléletű fejlesztésében is.

3. Előzmények: a Termini magyar–magyar szótár és adatbázis

A Termini-szótár 2024 júniusában 5431 szócikket tartalmazott. Ebből 539 címszó tartozik az oktatás, nevelés fogalomkörbe (az összes kölcsönszó közel 10%-a). A muravidéki korpusz jelen pillanatban 847 szócikket foglal magába, közülük 97 kölcsönszó kapcsolatos az oktatással (az összes címszó 11%-a). A szótár és adatbázis a külső régiók magyar nyelvváltozatainak legjellemzőbb, többektől és/vagy gyakran használt államnyelvi eredetű kölcsönszavait és -szerkezeteit tartalmazza (erről a legfrissebb elemzést lásd ebben a kötetben: Benő–Sófalvi 2024). Az adatokból látható, hogy az oktatás fogalomköre nagyon gazdag, de a szavak többsége nem terminus, hiszen az iskolai magyar nyelv beszélt változatait veszi/vette alapul. Az oktatásterminológia alapanyaga viszont egy hivatalos okirat, a 2013. évi köznevelési törvény korpusza. A kisebbségi kétnyelvűségben elég számottevő a különbség a hivatalos nyelv, az írott szövegek és a beszélt nyelv terminushasználata között. A muravidéki magyar beszélőközösségre ez fokozottan érvényes (a miértekre később kitérünk). Elég sokszor közvetett kölcsönszót, azaz a szlovén ekvivalens tükörfordítását használják a magyar mondatban a dolgok megnevezésére, pl.: *diferenciális/differenciális vizsga* ‘különbözeti vizsga’ ← *diferencialni* izpit, *fellépés* ‘tanítási gyakorlaton a

² Napjainkban a társadalmak belső alakulásának megfelelően a *Ki tanítson?* és a *Kit tanítanak?* kérdések is egyre aktuálisabbá válnak.

hallgató által tartott óra' ← *nastop, előkészület* 'óravázlat' ← *priprava* stb. A közvetlen kölcsönszók száma jóval nagyobb, pl.: *predmetnik* 'tanmenet, tanterv', *urnik* 'órarend', *učbenik* 'tankönyv', *berilo* 'olvasókönyv', *praksa* 'tanítási gyakorlat', *printer* 'a számítógép nyomtatója', *računalnik* 'számítógép', *govorilna* 'fogadóóra' stb. Ez utóbbi szócikke a Terminuszótárban a következőképpen látható:

govorilna (fn) ~k, ~t, ~ja

(Okt) **Mv** (ált) (köz) (köz) fogadóóra ♥• **Mv** *Hiába mentem el a govorilnára, a tanárt nem találtam ott, ezért nem tudtam vele megbeszélni a dolgot.* (ht-kutatás) [szln govorilna (ura) ,ua']

4. Az új projekt – s amiből meríthetünk hozzá

A muravidéki nyelvi helyzet a két(tan)nyelvű oktatási modell letükröződése (a modell lényegéről a következő pontban szólunk). A szlovén (kisebbség) politika a muravidéki őshonos magyar nemzeti közösségnek minden területen és szinten magas fokú jogvédelmet biztosít. Jóllehet a Muravidék nemzetiségileg vegyesen lakott területén a magyar nyelv is hivatalos nyelv (regionális hivatalos nyelv), az iskolai okiratok, a törvények vagy nincsenek lefordítva, vagy a fordítás nem elérhető. Ez a tény a szlovén nyelv iskolai és hivatali dominanciáját mutatja. Egyedül a *Zakon o posebnih pravicah italijanske in madžarske narodne skupnosti na področju vzgoje in izobraževanja* (ZPIMVI)/Az olasz és a magyar nemzeti közösség külön jogai a nevelés és az oktatás területén című alapvető törvényt lehetett magyar fordításban is elérni. Minden más törvény szlovénul van jelen az oktatás(politiká)ban. A tankönyvek magyar fordítása még nem teljes, de teljes gőzzel dolgozik rajta a megfelelő szakmai gárda. Az iskolák honlapjai kétnyelvűek, de a szlovén oldal a gazdagabb tartalmú. Kiemelendő az eKompetencia (A *tanárok e-kompetenciái a kétnyelvű iskolákban*) című projekt (2011–2013; <http://e-kompetencia.si/index.php/home-2>), amely tartalmaival, eredményeivel nagyban hozzájárult a tanárok, és így a diákok magyar nyelvi kompetenciáinak fejlesztéséhez. Nem beszélve arról, hogy a keletkezett kétnyelvű anyagok kiváló forrását képezik az oktatásterminológia felgyűjtésének (különösen a tematikus szójegyzékek adnak nekünk rengeteg hasznos információt, közülük is elsősorban a hivatali nyelv szójegyzéke). A passzív megfigyelés, tehát a kétnyelvű közoktatáson “átesett” tanszéki hallgatóink nyelvhasználatának monitorozása is kiapadhatatlan forrása az élő terminusoknak.

5. Oktatásterminológia -- kétnyelvű oktatás – Muravidék (Szlovénia)

Szlovénia két őshonos kisebbsége, a magyar és az olasz nemzeti közösség a klasszikus kisebbségi közösségek csoportjába tartozik (autochton nemzeti közösségek). Ez elsősorban azt jelenti, hogy a pozitív diszkrimináció elvén alapuló, világviszonylatban is példásnak mondható szlovén kisebbségpolitika, a kisebbségi külön jogok érvényessége ahhoz a konkrét területhez van kötve – a nemzetiségek számaránya jogbiztonságukat nem befolyásolja –, ahol ezek a közösségek élnek (territoriális kisebbség): a nemzetiségileg vegyesen lakott terület (kétnyelvű terület) fogalmát az alkotmány meghatározza, kiterjedését az öt érintett közigazgatási egység (községek) statútuma pontosan rögzíti. A 2002. évi népszámlálás hivatalos adatai szerint 6243 fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek (ez Szlovénia összlakosságának 0,31%-a), 7713 fő pedig magyar anyanyelvűnek. Közülük 5212 személy él a kétnyelvű területen (83,5%), 1031 fő pedig másutt az országban, főképp Ljubljanában és Muraszombatban (a témáról bővebben: pl.: Kolláth 2005).

A Muravidéken 1959 óta csak kétnyelvű oktatási intézmények léteznek. Mindkét nyelv tantárgy is és tannyelv is egyben, azaz mind a magyarok, mind a szlovének közös osztályban tanulják egymás nyelvét, és tanulják a többi tantárgyat mindkét nyelven, elméletileg fele-fele arányban.

A mindkét nemzet számára egyaránt kötelező jelleggel működő két(tan)nyelvű oktatást a két nyelv megőrzésének kétirányú/egyenrangú modelljeként tartják ma is számon a Muravidéken (dvosmerni model ohranjanja dveh jezikov). Albina Nečak-Lük (1989: 11) Mackey rendszerében helyezi el ezt az oktatási formát. A kétutas (two-way dual/bilingual; kéttannyelvű) modell a kétnyelvű oktatási programok tipológiájában az erős hatékonyságú kétnyelvű oktatás egyik fajtája (Baker 1996; Garcia 1997). Az utóbbi időkben ezeket – a fogalom kiterjesztésével – kétutas immerziós (belemerítéses; to-way immersion: TWI) oktatásnak is nevezik (Garcia 2002, Cathomas 2005: 97).

Az iskolák ügyintézése is elvileg kétnyelvű, de jól érezhető a szlovén nyelv egyre erősödő dominanciája. Azt látjuk, tapasztaljuk, hogy az oktatás terminusai a hivatalos, írott nyelvhasználatban a legtöbb esetben a magyar standarddal egyenlők, a beszélt nyelvben viszont leginkább maguk a szlovén terminusok, illetve közvetlen fordításaik élnek a magyar nyelvű kommunikációban is.

6. Problémás esetek

A projekt kezdete óta a mélyvízbe dobva érezzük magunkat (nem mindenki lexikológus vagy lexikográfus a csapatban). De úszunk, nehogy elsüllyedjünk. És úgy látjuk, hogy egyre jobban megy az úzás. Ehhez mindenképpen szükséges a rendszeres konzultáció (minden második héten online megbeszélést tartunk). A nyitrai konferencia most különösen fontos volt nekünk, hiszen itt tudtuk először személyesen megbeszélni az eddig felvetődött problémákat, itt fogalmazódtak meg a munka gyakorlatában felvetődött kérdéseink, s itt kerestünk/találtunk rá a megfelelő megoldásra. Merthogy van belőlük bőven. Megpróbáltuk rendszerezni őket, s néhányukat – vázlatosan, a jobbítás szándékával – be is mutatjuk írásunk következő részében.

6.1. Technikai kihívások

Az előzetes tervek szerint a projekt első évében 1000 magyar, illetve további 100 idegen nyelvű terminus teljes körű kidolgozására kerül sor, mind a hét külső régió államnyelvén. Az adatok felvitele, kidolgozása a Google Sheets (Google Táblázatok) ingyenes táblázatkezelő alkalmazásban történik, amely minden – a projektben résztvevő – csoport tagjai számára hozzáférhető. Egy-egy terminushoz jelenleg 35 információs cella tartozik, így összességében elmondható, hogy már a kezdetektől egy kimondottan nagy adathalmazsal kell dolgozni, amely a későbbiekben még nagyságrendekkel nagyobbá fog bővülni. A gyakorlati munka szempontjából az alapvető problémát az jelenti, hogy a táblázatkezelő szoftverek csak korlátozott mértékben alkalmasak adatbáziskezelésre. Vannak ugyan előnyeik is, a Google Táblázatok esetében pl. az, hogy ingyenesen használható, számos eszközről hozzáférhető és könnyen megosztható másokkal. A hátrányok azonban számosabbak: a felhasználók akár véletlenül is beírhatnak a cellákba, előfordul, hogy lelassul a szoftver, limitált a feltölthető anyagok mennyisége, nem olyan strukturáltak az adatok, mint egy adatbáziskezelőben, nehézkes a munkalapok közti adatok keresése (vö. web 1.).

A fenti problémák a mi munkánk során is megjelennek, hiszen a munkafelület egyáltalán nem „kutatóbarát”, a 35 oszlopban és az 1000 sorban történő navigáció rendkívül lassú és körülményes, tekintve, hogy jellemzően kisméretű képernyőkön dolgozunk, ami nem alkalmas a táblázat teljes szélességének áttekintésére, így szükségessé válik a folyamatos horizontális (és néha vertikális) görgetés. Fokozott figyelmet kell fordítani arra is, hogy nehogy véletlenül kitöröljünk, áthelyezzünk adatokat, akár a

saját, akár más régiók munkalapjain, ami a nagy adatmennyiség miatt fel sem tűnik feltétlenül a szerkesztőknek. A fenti problémák kiküszöbölésére némi segítséget jelenthet például az oszlopok fejléceinek kinyomtatása teljes szélességében, így az egyfajta sorvezetőként szolgálhat, amennyiben egyidejűleg szeretnénk dolgozni az oszlopokban. Az adatvesztés elkerülése miatt ajánlott a másolatok folyamatos mentése, így bármikor vissza lehet térni a korábbi állapothoz, illetve a munkatársak közti gördülékenyebb munkavégzés elősegítendő bevezettük a szerkesztőkhöz kötött színekódokat is. Az optimális és végleges megoldás azonban mindenképpen a projekthez dedikált célszoftver bevezetése és használata lenne, amely mennyiségi és minőségi szempontból is előmozdítaná a munkavégzést.

6.2 Biztos alapok, stabil terminusok

Az egyes terminusok kidolgozásának mélysége, gazdagsága a forrásnyelvi (FNY HU) szakszavak pontos, a definícióban vagy a definíciós kontextusban meghatározott kontextuális (aktuális) jelentésének megadásával alapozódhat meg (a korábbi joggyakorlatokról lásd pl. Fóris 2018 és Tamás 2021). Tisztában vagyunk vele, hogy csak így lehet valós a célnyelvi (CNY SL) és a régiós (HU régió) ekvivalensek meghatározása, minden olyan további információ megadása, amelyek a terminus(ok) korrekt használatát teszik lehetővé mind a magyar–magyar, mind a magyar--szlovén kommunikációban. Első látásra talán furesának tűnik pl. az *egészséges életmód* (105.) vagy az *amatőr sportolói sportszerződés* (34.) mint oktatási terminus.³ De a kontextus megadásával világos, mennyire fontos, akár választható tantárgyként is felkínálható tartalmat jelent a testi és lelki egészségre nevelés az összes iskolafokokon, különösen ebben a nehezen élhető világban. A *sportolói sportszerződés*t is a kontextus teszi helyre: a diákok különböző egyesületekben sportolhatnak iskolán kívül is, ez bizonyos szervezési, besorolási kérdéseket vethet fel, akár az egyéni tanrend kérdésének igényléséhez is eljuthat. Ezek (nyelvi) megoldására az iskolának szüksége van. És mivel ez a szerkezet nem kimondottan gyakori az iskolai nyelvhasználatban, nagyon jó, hogy tisztán látjuk az egységesített ekvivalenseket mind a nyolc nyelvben/nyelvváltozatban.

A gondosan elkészített FNYHU lista (A oszlop) 1000 terminust tartalmaz, a köznevelési törvény kivonatolása, amely a magyarországi oktatáspolitikai irányelveit önti jogszabályba. Teljesen normális dolog, hogy a nyolc régió nyelvi helyzetében, oktatáspolitikájában és oktatásrendszerében különbségek vannak, tehát az egyes régiók terminológiája sem lehet teljesen

³ A terminusok utáni zárójeles szám a szó sorszámát jelöli a forrásnyelvi oszlopban (A oszlop).

azonos. Vannak hiányok, lexikai negatívumok, ha nincs meg a régióban maga fogalom. A szlovén oktatási rendszerben nincs pl. se *algimnázium* (16.), se *főgimnázium* (236.). A megadott jelentés alapján a szót le tudjuk fordítani, esetleg terminusjelöltként lehet működtetni, feltételezve, hogy valamikor szükség lesz rá pl. egy magyar szöveg szlovénra fordításában. Ugyanígy járunk el pl. az *állami felsőoktatási intézmény által fenntartott köznevelési intézmény* terminusszerkezettel: ilyen intézmény nincs Szlovéniában, le tudjuk fordítani ezt a szerkezetet is (*javni izobraževalni zavod, ki ga vzdržuje državni visokošolski zavod*), a fordítás hiányában a fordító is ezt teszi majd. Viszont a terminológiai szótárban való megjelenítés (kodifikáció) stabilizálhatja a szerkezetet, terminussá teheti azt, ami ma még egyáltalán nem az, illetve nem tűnik teljesen annak.

A felvételi rendszer is más Szlovéniában: nincs *felvételi vizsga*, se központi, se lokális, az egyes oktatási intézmények felvételi követelményeit (az előző iskolai előmenetel, az országos szintű felmérések eredményei, az érettségi vizsga eredménye stb.) az aktuális felvételi tájékoztató pontosan megfogalmazza (csak akkor van ponthúzás, ha a Minisztérium által megszabott létszámot a jelentkezők száma meghaladja).

Ennek alapján lexikai negatívumként értelmezhető a *központi írásbeli felvételi vizsga vizsgadolgozata* (500.) szerkezet is. És nem érthető a Muravidéken a *“komplex” típusú felsőfokú államilag elismert nyelvvizsga-bizonyítvány* (2.), mert ez a rendszer is másképp működik az országban. Az országosan jegyzett vizsgákról szóló *igazolást* (és nem bizonyítványt) egyszerűen *certifikátnak* nevezik (a szerkezet szlovén fordítása, pontos formai ekvivalense a *potrdilo o opravljenem -- državno priznanem – kompleksnem jezikovnem izpitu*).

Nem létezik a Muravidéken pl. a *kiegészítő nemzetiségi nyelvoktatás* (394), vagy a *kiegészítő nemzetiségi nyelvoktató iskola* (395) sem, mert a kétnyelvűség típusa alapján -- a szlovén iskolarendszer szerves részeként – teljesen más iskolarendszere van a nemzetiségnek. Pontosán ezen okokból kifolyólag nem értelmezhető a *kollégiumi tagsági viszony* (424.) sem, lefordítva talán a *pravica bivanja v dijaškem domu*, azaz a *kollégiumban lakhatás joga* lehetne a funkcionális ekvivalens.⁴

4 Talán az a tény is hozzájárult a szerkezet nem használatához, hogy a Muravidéken nincs kollégium az általános iskolásoknak, a középiskola most kapta az első, közel ötven fős diákothont (*dijaški dom*), a kollégiumi élet, és ennek megfelelően a kapcsolódó terminológia is csak ezt a generációt érinti.

6.3. A nyelvtani szerkezetek különbözőségei

6.3.1. A délszláv flektáló szlovén és a finnugor agglutináló magyar nyelv nyelvtani szerkezetei között elég sok olyan különbség van, ami a terminológiai adatbázisunk építésében feltétlenül figyelembe veendő. Elsőként a nyelvtani nemek problematikája adta másságok (vö. M. Korchmáros 2019.) pontos visszatükrözésének lehetőségeiről szólnunk. A szlovénban vannak nyelvtani nemek (M, F, N), a magyarban nincsenek. Az olyan, foglalkozásokra utaló megnevezések, mint pl. a *tanár* vagy az *orvos* alapalakjában mindkét nemre, nőre és férfira egyaránt vonatkoznak (a nemek megjelenítése szóösszetételben valósul meg: tanárnő, orvosnő, tanár úr, doktorúr stb.).⁵ A szlovénban meg kell különböztetni (általában képzőkkel) a kétféle alakot: a diák vagy *dijak* vagy *dijakinja* (dijak/inja), a tanuló az *učenec* vagy *učenka*, az egyetemi hallgató pl. *študent* vagy *študentka* (študent/ka) formában szerepel a Termini-szótárban is:

student (fn) ~ok/~ek, ~ot/~et, ~ja/~je

1. (Okt) **Mv** (ált) (közh) (köz), **Öv** (ált) (közh) (köz) egyetemista fiú ♥[□]

Mv A bátyám student, ekonomiját tanul Ljubljanában. (f.n.)

2. (Okt) **Öv** (ált) (közh) (köz) egyetemista

[szln študent (fn-m) ,ua' < ném Student (fn-m) ,ua' < lat studens ,ua']

(→studentka, studéroz, studíroz, studírozik, studkönyv, sztudent, sztudíroz)

studentka (fn) ~k, ~t, ~ja

(Okt) **Mv** (ált) (közh) (köz) egyetemista lány ♥[□] Mv A nővérem

studentka, Mariborba jár egyetemre. (f.n.)

[szln študentka ,ua' < ném StudentIn ,ua']

(→student, studéroz, studíroz, studírozik, studkönyv, sztudent, sztudíroz)

A *diák* (dijak) lexéma jelentésében is eltér a magyarországi használati szabálytól: csak és kizárólag a középiskolásokat jelöli, az általános iskolai diák az *učenec/učenka*, az egyetemistáról pedig éppen most ejtettünk szót. Érdekes a *profesor/profesora* terminus is: jelenti egyrészt a középiskolai tanárt (ilyenkor a *prof.* rövidítést – hivatalosan -- a név után írják), és jelenti természetesen az egyetemi oktatót is (a név elé írva). A különbségek adta félreértések elkerülése végett végül is a középiskolai tanár hivatalos megnevezése *srednješolski učitelj/srednješolska učiteljica* lett (középiskolai

⁵ Csak az érdekesség kedvéért: az orvos úr már nem aktív a használatban, felváltotta a doktor.

tanár/nő), de a beszélt nyelvváltozatokban, az iskolai megszólításokban megmaradt a *profesor/profesorica* forma. S hogy mennyire instabil még mindig, és mennyire bonyolult a megkülönböztetés, azt az egyik általános iskola honlapja is mutatja: a tanító szlovénul lehet *učitelj razrednega pouka* is és *profesor razrednega pouka* is. A különbséget minden bizonnyal a bolognai rendszer oktatási programjaiban elérhető végzettség hozta be a rendszerbe (a profesor egyetemi végzettségű tanító, az učiteljnek pedig korábbi főiskolai végzettsége van). Meg kell jegyezni azt is, hogy néhány esetben a terminusok megadott listája is külön lexémában jelülte meg a hím- és nőnemű alakokat: pl. *tanító* (830. učitelj za razredni pouk ‘osztálytanító’) és *tanítónő* (831. učiteljica za razredni pouk ‘osztálytanító nő’), vagy pl. a *tanár* (813.) *tanárnő* (815.) páros esetében.

6.3.2. Köztudomású, hogy az igék szótári alakja nyelvenként változó. A magyarban a kijelentő módú, jelen idejű, egyes szám harmadik személyű, határozatlan ragozású, azaz nulla jel- és ragmorfémás alakváltozat⁶ van megadva a szótárakban. A modern indoeurópai nyelvekben, így a déli szláv szlovénban is a főnévi igenév a szótári alak. Természetesen a terminológiai adatbázisunk is ezt a szemléletet követi, még akkor is, ha elvileg csak a reguláris igék esetében tűnik logikusnak vagy könnyen megtanulhatónak a képzés folyamata (tanul: *tanulni*; olvas : *olvasni*, hoz : *hozni*), a rendhagyó igék esetében (visz : *vinni*; eszik : *enni*; fekszik : *feküdni*; vagy tanít : *tanítani*, de nyit : *nyitni*⁷), viszont az alakilag nehezen követhető igenévi formák (a kivételek próbára teszik a szabályt) különösen a magyar mint idegen nyelv oktatásában elég sok gondot jelentenek. A forrásnyelvi finít igealak és a célnyelvi infinitívusz funkcionális ekvivalensei egymásnak a szótárban.

A célnyelvi (SL) ekvivalensek keresésekor azonnal szembetalálkozik a kutató az igeszemlélet problematikájával is. Felvetődik a kérdés, hogy csak egy szótári alakot adjunk-e meg célnyelvi ekvivalensnek, vagy mindkettőt (folyamatos és/vagy befejezett változat), hiszen a szlovénban – a magyartól eltérő megközelítésben – az igék többsége e szempontból párba rendeződik. Mivel a szótár nem grammatika-központú, hanem elsősorban nyelvhasználatbeli funkciója (fordításegítő) van, abban egyezett meg a kutatócsoport, hogy csak a páros egyik tagja, mégpedig a terminus konkrét, aktuális jelentésének (a definíciós kontextusnak) legjobban megfelelő

⁶ Az ikés igék esetében nem nulla, hanem materiális a rag, e teljesen logikus megoldás mellett a hagyomány és a megegyezés döntött.

⁷ Bár ez utóbbi igének még megvan a nyugati magyar nyelvjárásokban a nyitani, nyittani, nyittanyi változata is.

változat kerül az adott cellamezőbe (minden cellába csak egy adat kerülhet, a többadatúságot másképp rögzítjük az Google-munkafelületen).

6.4. Az iskola nyelve – tantárgyak és érdemjegyek

A Muravidéki kétnyelvű iskolákban az írásbeli ügyintézés nyelve a szlovén és a magyar, a törvény szerint fele-fele arányban. Ez a gyakorlatban úgy néz ki, hogy a hivatali nyelvi érintkezés szlovénul, a szóbeli pedig magyarul is, pontosabban a magyar nyelv kontaktusváltozatain is történik. A helyi standard teljes rangú és általános szerepű kialakulását eddig nem lehetett tapasztalni a kis számú közösségben. A (nyelvi) helyzet színesedik a Muravidéken: a középiskolába ma már egynyelvű (szlovén) területekről is jönnek diákok, elsősorban a szakközépiskolai és a szakiskolai programokba. Ez a helyzet az osztályok (az iskola) megmaradásához elengedhetetlen, viszont a kisebbségi magyar nyelvű változatok iskolai életét eléggé ellehetetleníti a nyelvi szinterek egynyelvűsödésével. Az általános iskolák nyelvi helyzete éppen az ellenkező irányt mutat: nagyon sok diák jár a szomszédos magyarországi településekről a muravidéki kétnyelvű iskolákba. A nagy számok törvényében itt a magyarországi magyar nyelvű változatok iskolai jelenléte egyrészt a helyi magyar kontaktusváltozatok erősödését, másrészt a magyarországi standard nyelvű változat közvetlen elérhetőségét, s ezzel talán nagyobb iskolai jelenlétét hozza magával (erről lásd bővebben: Kolláth 2021).

Az iskola nap mint nap használatos szókincsének egyik legfontosabb csoportját a tantárgyak nevei teszik ki. Az iskolák honlapjain, az ún. *Publikációban* (*Publikacija/Az iskola bemutatása*) az órarend nagyon tanulságos: megvannak benne a szlovén tantárgynevek rövidítései is, valamint ezek feloldásai, ha kell, mindkét nyelven: (pl.: SLJ = Slovenski jezik, MAJ = Madžarski jezik, ITJ = italijanski jezik, MAD = madžarščina kot drugi jezik/magyar mint második nyelv, GUM = glasbena umetnost/zeneművészet, NIT = Naravoslovje in tehnika/természettudomány és technika, VNN = varstvo pred naravnimi in drugimi nesreči/természeti és más balesetek elleni védekezés, ČEB = čebelarstvo/méhészkedés, méhészet stb.

Az érdemjegyek számokban való megjelenítése azonos mind a két oktatási rendszerben. A számjegyes értékelés öt fokozatot különböztet meg, a legjobb jegy az ötös.⁸ Viszont a szöveges értékelésben a szlovén skálán nincsen közepes, s az ötös pedig a kitűnő teljesítmény megnevezése

⁸ Az egyetemi oktatásban tíz szintet jelölnek az érdemjegyek. Az egytől tízig terjedő skálán a tízes a legjobb, s a hatos az utolsó pozitív érdemjegy. Az első öt számértéknek más funkciója van.

(szlovén skála: ötös -- kitűnő, négyes -- jeles, hármas -- jó, kettes -- elégséges, egyes -- elégtelen). Lehet, hogy a szlovének szöveges értékelése gyerekbarátabb? Vagy azért nem árt, ha a skála két vége mellett a közepes szint is stabil irányadó? A munkánk során nemcsak ilyen típusú kérdések merülnek fel. Nagyon érdekesek az iskolatípusok megnevezései, az iskolarendszer felépítése, az egyes függőleges és vízszintes tanítási szakaszok lexémarendszere, természetesen mindig és minden kontrasztív megközelítésben.

7. Összegzés, tanulságok

A Magyar Tudományos Akadémia és a Tudomány a Magyar Nyelvért Nemzeti Program „Magyar terminológiastratégia” Alprogramja keretében folyó, a fentiekben ismertetett projekt az eddigi egyik legnagyobb vállalkozás, amelyben a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat közreműködik. Tanulmányunkban összefoglaltuk – elsősorban a szlovéniai munkacsoport szemszögéből – a projekt indulásától számított szűk fél év legfontosabb történéseit, a munka során felmerült dilemmáinkat, problémáinkat, ill. javaslatainkat. Fontos hangsúlyozni, hogy a tanulmányban megfogalmazott gondolatok az első fázisra, a kezdetekre vonatkozó reflexióink; bízunk benne, hogy kérdésfelvetéseink előremozdítják a közös gondolkodást, új ötleteket, módszereket, nézőpontok megszületését segítik elő, amelyek hozzájárulnak a többéves munkafolyamat (és természetesen a végeredmény) további minőségi javulásához. Az is nyilvánvaló, hogy a színvonalas eredmények megszületésének záloga az adott munkacsoporton belüli és a csapatok közötti szoros és folyamatos együttműködés. Tudatában vagyunk annak, hogy egy szükséges, hasznos, nagyon fontos és aktuális projekt részesei vagyunk. Biztosak vagyunk abban, hogy a munka lezárultával egy olyan adatbázis fog megszületni, amely nemcsak a nyelvészeti diszciplínákat szolgálja ki a kellő mértékben, hanem kiváló és jól hasznosítható forrása lesz más tudományterületeknek is.

Irodalom

- Baker, Colin 1996. *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. Multilingual Matters, Clevedon.
- Benő Attila, Sófalvi Krisztina 2024. *A Termini-szótár hasznosíthatósága a terminológiai adatbázis építésében.* (megjelenés alatt)
- Cathomas, Rico M. 2005. *Schule und Zweisprachigkeit*. Münster: Waxmann Verlag.
- Fóris Ágota 2018. Tudományos kommunikáció a lézerfizikában. A nagy energiájú, atto- és femtoszekundumos, impulzusüzemű lézerek terminológiai harmonizációja. *Magyar Nyelvőr* (142)2: 187–205.
- Garcia, Eugene 2002. *Student Cultural Diversity. Understanding and Meeting the Challenge. Third Edition*. Houghton Mifflin Company, Boston–New York.
- Garcia, Ofelia 1997. Bilingual Education. In: Coulmas, Florian (ed.) *The Handbook of Sociolinguistics*. Oxford / Cambridge: Blackwell. 405–420.
- Kolláth Anna 2005. *Magyarul a Muravidéken*. Maribor: ZORA 39.
- Kolláth Anna 2021. Az iskola nyelve(i). A Termini szótár oktatás és nevelés fogalomkörű kölcsönszavainak élete a Muravidéken. In: Csernicskó István, Kozmács István (szerk.) *Kétnyelvűség-oktatás-nyelvmenedzselés. Írások, tanulmányok Vančo Ildikó születésnapjára*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara. Str. 175–181.
- M. Korchmáros Valéria 2019. A nyelvtani nem hiányának következményei a magyar nyelvben 1. rész. *Magyar Nyelv* (115)4: 408–421.
- Nečak Lük, Albina 1989. *Vzgoja in izobraževanje v večjezičnih okoljih*. Pedagoški inštitut pri Univerzi Edvarda Kardelja v Ljubljani, Ljubljana.
- Papp Eszter 2019. A terminológiastratégia kérdései Európában In: Fóris Ágota, Böleskei Andrea (szerk.) *Terminológiastratégiai kihívások a magyar nyelvterületen*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, OFFI Zrt. 94–104.
- Tamás Dóra Mária 2021. Jogi terminológia a terminológus szemével, avagy milyen célokat érdemes megvalósítani az oktatás, az egységesítés és a terminológiapolitika terén? In: Tamás Dóra Mária, Szoták Szilvia (szerk.) *Terminológiastratégia és jogi alapterminusok a szomszédos országok nyelvén*. Budapest: OFFI. 61–101.
- web1. = 2021. *Why You Shouldn't Use a Spreadsheet as a Database (or CMS)*. <https://engineering.gridly.com/why-you-souldnt-use-a-spreadsheet-as-a-database-or-cms-9b7bacdb4bc> (Hozzáférés: 2024. 06. 24.)

Educational terminology and bilingual education, or the proof of the pudding...

As members of the Termini Hungarian Language Research Network, we have been participating in the compilation of the Termini Hungarian-Hungarian dictionary for many years by presenting the linguistic situation of Hungarian language communities living beyond the borders of Hungary and the coexistence of their mother tongues. In the course of our work, we have gained a lot of useful knowledge and experience - which can be used elsewhere - by collecting and analysing the corpus of the outer region, especially in the field of lexicology and lexicography. This year, in addition to continuing the work on the Termini (Ht) Dictionary, we are facing the professional challenges of a new project. We are very pleased that from this year onwards, as researchers of the Hungarian Academy of Sciences and the “Hungarian Terminology Strategy” sub-programme of the Science for the Hungarian Language National Programme, we will be able to describe the terms of (bilingual) education from a new perspective, from a different content and methodological approach, and the interaction of the native (source) and the state (full, partial) language equivalents, under the guidance and with the support of the Hungarian Research Centre for Linguistics. Such an exploration of the terminology of school and public education will strengthen the development, consolidation and use of vernacular specialist languages.

The first year of the four years long project is about searching for the way forward: the methodological guide(s), the lexicological guidelines, the possibilities offered by the rich corpus, are all to be translated into specific form in the probationary year. The study presents the first experiences of this work: examples of the dilemmas that have arisen, which - precisely through the work of a well-coordinated team - will be resolved, developed, standardised and improved in a short time, so that they will not only serve the work of researchers in other disciplines (e.g. translation), but will also satisfy the needs of the “ordinary” language users.

Key words: Termini Research Network, Hungarian Research Centre for Linguistics Centre, Prekmurje, terminology of education, terminology strategy, bilingual education in Prekmurje

Szlovák–magyar felsőoktatási fogalmak egy oktatásterminológiai adatbázis tükrében¹

1. Bevezetés

A 2000-es évektől elejétől kezdődően a Kárpát-medence magyar kisebbségek által lakott térségeiben fokozatosan nyelvi irodák jöttek létre. Erdélyben a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, Szlovákiában a Gramma Nyelvi Iroda, Kárpátaljána Hodinka Antal Intézet, Muravidéken és Őrvidéken az Imre Samu Nyelvi Intézet, Vajdaságban a Verbi Nyelvi Kutatóműhely, Horvátországban pedig a Glotta Nyelvi Intézet. Ezek a nyelvi műhelyek később hálózatba szerveződtek, és megalakult a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat (a továbbiakban: Termini) (Kolláth 2007/2011: 309/767; Benő 2021: 377–378).

A Termini tevékenysége határtalanítás néven vonult be a köztudatba. E fogalom szűkebb értelemben azokat a kutatásokat jelenti, amelyek révén egyes magyarországi nyelvészeti kiadványokban jelentőségüknek megfelelően határon túli magyar szókészleti elemek is helyet kapnak; míg tágabb értelemben a magyar nyelv szétfejlődésével kapcsolatos nyelvalkítási munkálatokat foglalja magába (Lanstyák 2006: 61, 2008: 124; Lanstyák–Benő–Juhász 2010: 37–38). Ez utóbbi kapcsán egyrészt fontos meghatároznunk, hogy a nyelvi szétfejlődés fogalma azokat a nyelvi és nyelvhasználati változásokat jelöli, amelyek a trianoni békeszerződés aláírása óta – a többségi nyelvek fokozódó hatása és az anyaországtól való elszigetelődés következtében – a kisebbségi magyar nyelvváltozatokban megjelentek (Péntek 2011: 300); másrészt, hogy a nyelvalkítás a metanyelvi tevékenységnek – vagyis a nyelvi reflexiónak – azt a válfaját jelöli,

¹ A tanulmány a szerző „Terminológiaalakítás szlovákiai magyar környezetben. Felsőoktatáshoz kapcsolódó fogalmak terminológiai elemzése” c. írásának (In: Misad Katalin, Száz Pál (szerk.), Nova Posoniensia XV. A pozsonyi magyar tanszék évkönyve. Pozsony: Szenci Molnár Albert Egyesület. 29–51.) aktualizált változata.

amelynek célja az írott és a beszélt nyelvi diskurzusoknak, hosszabb távon a nyelvi rendszernek, a különféle nyelvváltozatoknak a különböző mértékű megváltoztatása, valamint a nyelvnek vagy az egyes nyelvváltozatoknak a létrehozása, illetve elterjesztése a nyelvhasználat új színterein (Lanstyák 2014: 9–10). A szervezett nyelvalkítás válfaja a korpuszalkítás, amely a nyelvi rendszer és a különféle nyelvváltozatok tudatos megváltoztatására irányul. Ennek egyik területe a szaknyelvalkítás. A magyar nyelvtudomány szaknyelvalkító tevékenységének fő céljai közé tartozik, hogy fejlessze és korszerűsítse a Kárpát-medence magyar kisebbségei által használt szaknyelveket, ezáltal megelőzve azok országunkénti szétfejlődését (Misad 2012: 87). Ennek megfelelően 2023 decemberében a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Terminológiastratégia elnevezésű alprogramjának keretében a Termini és a HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont (korábbi nevén MTA Nyelvtudományi Intézet) közösen indította meg azokat a szaknyelvalkítási munkálatokat, amelyek az oktatás szaknyelvi regiszterére vonatkoznak. Az alprogram eredményeképpen egy ingyenesen elérhető nyolcnyelvű digitális oktatásterminológiai adatbázis jön létre, amely magyar, román, szlovák, szerb, ukrán, horvát, szlovén és osztrák oktatási terminusokat tartalmaz (vö. Dančo Jakab 2024; Kolláth–Gaál 2024: 95–108; Lehocki–Samardžić–Csapó–Đelatović 2024: 109–121; Szoták–Tamás 2024: 11–13; Váradi–Hires–László 2024: 51–62; Kocsis 2025: 76). Ez azt jelenti, hogy az adatbázis egyrészt magyar–román, magyar–szlovák, magyar–szerb, magyar–ukrán, magyar–horvát, magyar–szlovén és magyar–német nyelvpárban készül, másrészt román–magyar, szlovák–magyar, szerb–magyar, ukrán–magyar, horvát–magyar, szlovén–magyar és német–magyar nyelvpárban. Ugyanakkor az adatbázisban azok a magyar nyelvű régiós ekvivalensek is helyet kapnak, amelyek a magyar nyelv különböző államokban beszélt változataiban túlnyomórészt a többségi nyelv hatására alakultak ki (Szoták–Tamás 2024: 17).

Az adatbázis küldetése egyrészt az, hogy hozzájáruljon az oktatás területén folytatott szakmai kommunikáció többértelműségének kiküszöböléséhez; másrészt, hogy megteremtse a kisebbségi magyarközösségek számára anyelvi jogaik gyakorlásához szükséges feltételeket (vö. Fóris–Bölcskei 2023: 77).

A tanulmány érdemi részében előbb az oktatásterminológiai adatbázis építésének elméleti és módszertani kereteit vázolom fel. Ezt követően a szlovákiai magyar oktatási terminológia sajátosságaiba nyújtok betekintést, majd néhány felsőoktatáshoz kapcsolódó alapfogalom terminológiai elemzését végzem el.

2. Betekintés a terminológiai munkába

A terminológiai adatbázist olyan elektronikusan tárolt terminológiai adatok összességéként határozhatjuk meg, amely onomasziológiai, azaz fogalomalapú szemléletet követve készül, s létrejöttének előfeltétele az adott szakterület fogalmi rendszerének felvázolása. Jellemzője, hogy egy vagy több szakterület terminusait és a hozzájuk tartozó definíciókat tartalmazza egy vagy több nyelven (Tamás–Sermann 2019: 47). A fogalomalapú megközelítésmód azt jelenti, hogy a terminológiai elemzés kiindulópontját a fogalom adja, vagyis a terminológus a fogalomhoz rendeli hozzá a nyelvi jelölőt. E tekintetben a terminológiai adatbázist szembeállíthatjuk az elektronikus szótárakkal, amelyek készítésekor a lexikográfusok szemasziológiai megközelítést alkalmaznak, tehát a nyelvi jelből indulnak ki és annak keresik a jelentéseit (Tamás 2014: 50, 2015: 47–53).

A terminológiai adatbázisok központi eleme a terminus. Fóris (2020: 26) szerint a terminus olyan, morfológiailag heterogén összetételű elem, amely a szakmai kommunikációban pragmatikailag hasonló funkciót tölt be, vagyis a jelentéssel bíró nyelvi és nem nyelvi jelölőket is terminusnak tekinti, amennyiben azok a vizsgált tárgykörön belül meghatározott fogalmat jelölnek. A terminológiai adatbázisok létrejöttét aprólékos terminológiai munka előzi meg. Ennek főbb tevékenységei közé tartozik a terminusok azonosítása, gyűjtése, elemzése, leírása, osztályozása, ábrázolása, a hiányzó terminusok kidolgozása, a terminusok rendszerének szabványosítása, rögzítése és közzététele. Bár e folyamatra az utóbbi években gyakran a terminológiamenedzsment kifejezéssel utalnak (Fóris 2020: 32), jelen tanulmányban mégis a hagyományos, terminológiai munka megnevezést használom. A terminológiai munkának több fajtája létezik. A Magyar terminológiastratégia alprogram keretében doménorientált terminológiai munka zajlik, hiszen a szakemberek egy adott tárgykör, az oktatás terminusainak részletes leírásával foglalkoznak (vö. Fóris 2014: 30).

A terminológiai munka fent ismertetett fő tevékenységeivel összhangban az oktatásterminológiai adatbázis építését végző nyelvészek és rokon tudományterületek művelői első lépésként a közoktatás és köznevelés, illetve a felsőoktatás tárgykörén belüli aktuális terminológiahasználatot tanulmányozzák át, tehát beazonosítják és összegyűjtik azokat a magyarországi, romániai, szlovákiai, szerbiai, ukrainai, horvátországi, szlovéniai és ausztriai terminusokat, amelyeket fel kívánnak venni az

adatbázisba. Ezt követően a terminusok elemzése következik, melynek során a szakemberek – megbízható források alapján, például jogszabályokban vagy tudományos publikációkban előforduló definíciók segítségével – az egyes terminusok által jelölt fogalmak fogalmi jegyeit azonosítják be (Szoták–Tamás 2024: 18). A fogalmi jegyek összességét a fogalom tartalmának nevezzük; ennek kapcsán fontos szem előtt tartanunk, hogy nem minden fogalmi jegy egyformán fontos. Lényegesnek azokat a fogalmi jegyeket tekintjük, amelyek a fogalom tartalmának megértéséhez feltétlenül szükségesek, és hiányuk jelentősen módosítaná a fogalmat. Amennyiben a vizsgált fogalomnak már létezik definíciója, az adatbázis készítői abból indulnak ki, ellenkező esetben az összegyűjtött lényeges fogalmi jegyek alapján definíciót alkotnak. A definíciófajták közül elsősorban intenzionális definíció létrehozására törekednek, tehát a meghatározni kívánt fogalom kapcsán megadják a fölérendelt fogalmat és azokat a megkülönböztető jegyeket, amelyek azt elkülönítik más fogalmaktól (vö. Sermann 2023: 284–285).

Mivel a készülő oktatásterminológiai adatbázis többnyelvű, a terminológiai munka következő lépése a forrásnyelvi terminusok által jelölt fogalmak célnyelvi ekvivalenseinek meghatározása. Ehhez a szakemberek eredeti, azaz célnyelven készült szakmai szövegeket használnak fel, s azok figyelembevételével végzik el a forrásnyelvi és a célnyelvi terminusok közötti fogalmi összehasonlítást és határozzák meg a közöttük fennálló ekvivalenciát (Tamás 2019: 12).

A terminusok közötti ekvivalenciának különböző esetei, szintjei és osztályozásai léteznek (vö. Tamás 2014: 30–34). Az oktatásterminológiai adatbázis építői az ekvivalenciaszintek alábbi, klasszikus nemzetközi csoportosítását veszik alapul:

(1) teljes ekvivalencia: a forrásnyelvi és a célnyelvi fogalom teljesen fedi egymást;

(2) részleges ekvivalencia: a forrásnyelvi és a célnyelvi fogalom csak részben feleltethető meg egymásnak, több párhuzam is felfedezhető közöttük, de nem fedik egymást teljes mértékben: (2a) rész-egész viszony, (2b) alá-fölérendeltségi viszony;

(3) ekvivalencia hiánya: a forrásnyelvi és a célnyelvi fogalom nem fedi egymást.

Abban az esetben, ha a fogalmi összehasonlítás eredménye teljes fogalmi azonosság, az oktatásban használt forrásnyelvi és célnyelvi terminusokat a szakemberek egyszerűen behelyettesítik egymással. Ha részleges ekvivalenciát állapítanak meg, esetleg ekvivalencia hiányával van dolguk, a fogalmi jegyek különbségének mértékétől függően két lehetőség áll rendelkezésükre: (1) nagymértékű egyezés esetén analóg fogalmat, vagyis funkcionális ekvivalenst használnak; (2) kismértékű egyezés, illetve egyezés hiánya esetén új nyelvi jelet, vagyis terminusjelöltet alkotnak, esetleg parafrázist alkalmaznak (Tamás 2019: 12). A terminusalkotás során az alábbi irányelvekből indulnak ki: (a) átláthatóság: egy kulcsfontosságú fogalmi jegy, általában megkülönböztető jegy felhasználása; (b) konzisztencia: a tárgykör fogalmi rendszerébe való illeszkedés; (c) megfeleléség: a terminus ne hasson idegennek az adott beszélőközösség számára, legyen semleges, ugyanakkor javasolt mellőzni a negatív konnotációval rendelkező terminusokat; (d) nyelvi gazdaságosság: tömörség jellemezze; (e) rugalmasság: illeszkedjen a nyelvi rendszerbe, ragozható és összetételekben is használható legyen; (f) nyelvhelyesség: összhangban legyen az adott nyelv morfológiai, morfoszintaktikai és fonológiai normáival; (g) anyanyelviség: a szókölcsozónzés a terminusalkotás elfogadott formája, mégis az anyanyelvi formákat kell előnyben részesíteni (Sermann 2023: 287, ISO 704a). Amennyiben a szakemberek valamely fogalom megnevezésére az egyes nyelveken belül különböző nyelvi jelölőket is beazonosítanak, szinonimaként tekintenek rájuk, és felveszik őket az adatbázisba.

Összességében véve megállapíthatjuk, hogy az adatbázis fejlesztése során végzett szaknyelvalakítás keretében intralingvális (nyelven belüli) és interlingvális (nyelvek közötti) terminológiai harmonizáció folyik, amelynek tárgyát a fogalmak harmonizációja és a terminusok harmonizációja képezi (vö. Fóris–Sermann 2010: 45).

3. A szlovákiai magyar oktatási terminológia sajátosságai

A Magyar terminológiastratégia alprogram hatóköre értelemszerűen a szlovákiai régióra is kiterjed. Mivel a magyarországi és a szlovákiai oktatási rendszerek történetileg azonos töről fakadnak, szerkezetükben és működésükben manapság is jelentős azonosságok és hasonlóságok mutathatók ki. Ennek köszönhetően a mindkét országban létező fogalmak magyar és szlovák megnevezései – a megfelelő szaktárgyi és nyelvészeti ismeretek birtokában – viszonylag gyorsan beazonosíthatók. Ilyenek például az *előadás* (HU) – *prednáška* (SK),

a *terem* (HU) – *miestnosť* (SK) és az *órarend* (HU) – *rozvrh hodín* (SK) terminuspárok, amelyek esetében a magyarországi magyarok és a szlovákiai magyarok azonos magyar nyelvű terminusokat használnak.²

Abból adódóan, hogy a kisebbségben élő szlovákiai magyarok a mindennapokban elsősorban egymással, illetve a szlovák nyelvű többségi nemzet tagjaival érintkeznek, a magyarországi magyarokkal pedig ritkábban, előfordul, hogy a két ország köz- és felsőoktatásában létező fogalmak jelölésére nem a magyarországi terminust, hanem annak egy szinonimáját használják. Például a tanuló iskolai távollétére a magyarországi közoktatásban a *mulasztás* terminust alkalmazzák, a szlovákiai magyar nyelvhasználatban viszont ennek szinonimája, a *hiányzás* vált általánossá. Gyakoriak ugyanakkor a szlovák terminusok részleges vagy teljes tükörfordításával keletkezett megnevezések is, valamint ezek előnyben részesítése a magyarországi terminusokkal szemben. Ilyen például a szlovák *základná škola* tükörfordításából származó *alapiskola* kifejezés, amely szinte teljes egészében megfeleltethető a magyarországi *általános iskola* terminusnak. Az utóbbi megnevezést a szlovákiai magyar beszélők nagy része valószínűleg ismeri, ám stílusértékét „magyarországiásnak” érzi, ezért ritkábban használja (vö. Lanstyák 2011: 59). Ugyancsak tükörfordítás eredménye a *tanulmányi könyvecske*, amely a szlovák *žiacka knižka* terminusból ered, és a magyarországi *ellenőrző könyv* vagy – később kialakult megnevezéssel – *tájékoztató füzet* megfelelője.

A szlovákiai magyar oktatási terminológia egyik további jellemzője, hogy a kisebbségi beszélők egyes, Magyarországon is élő kifejezéseket a szlovák nyelv hatására részben eltérő fogalmi jelentésben használnak. Tudvalevő például, hogy Magyarországon a *tanító* az általános iskola alsó tagozatában hivatásszerűen oktató személyt jelöl; míg a szlovákiai magyar nyelvhasználatban a többségi nyelvű ekvivalens, az *učiteľ* fogalmi tartalmának hatására az általános iskola felső tagozatában és a középiskolában oktató pedagógust is (Jakab 1998: 39–40).

A szlovákiai és a magyarországi köz- és felsőoktatási rendszer között értelemszerűen vannak különbségek is, tehát kialakulnak olyan fogalmak, amelyek az egyik vagy a másik országban nem léteznek. Ezeket a szakirodalom országspecifikus terminusoknak nevezi (Benő–Péntek 2023: 242). A szlovákiai magyar nyelvhasználatban a szlovák közoktatás sajátos, országspecifikus fogalmainak magyar nyelvű megnevezése legtöbbször spontán módon alakul ki. Ennek oka, hogy az oktatás területén hosszú

² A tanulmány további részében a magyarországi terminusokra a HU, a szlovákiai szlovák terminusokra pedig az SK rövidítéssel utalok.

ideig hiányzott a tudatos szaknyelvalaktó tevékenység (vö. Szabó Mihály 2002: 172, 2014: 104–109). Kedvező irányú változásként értékelhetjük, hogy az utóbbi években Szlovákiában számos közoktatáshoz kötődő, intézményi szintű dokumentum kétnyelvűsített változata készült el. Ezek a Szlovák Köztársaság Oktatási, Kutatási, Fejlesztési és Ifjúságügyi Minisztériumának (a továbbiakban: oktatási minisztérium) honlapján mindenki számára elérhetővé váltak (web1). További jelentős lépésnek számít, hogy az oktatási minisztérium 2020-ban megjelentette a *Slovensko-maďarský glosár školskej terminológie – Szlovák–magyar közoktatási szószeret* című kiadványt (a továbbiakban: Szószeret), amely több mint 500 oktatásszervezéshez fűződő, közoktatással kapcsolatos jogszabályokból és egyéb oktatási dokumentumokból kivonatolt terminust tartalmaz. A Szószeret táblázatba foglalva tartalmazza a szlovák kifejezéseket és azok „javasolt magyar megfelelőt” (Szószeret 2020: 7). Néhány szlovák terminus esetében több, vesszővel elválasztott magyar ekvivalens jelenik meg, például a *diet’a s mentálnym postihnútím* javasolt magyar ekvivalenseként az *értelmi fogyatékos gyermek* és az *értelmileg akadályozott gyermek* is olvasható. A szerzők elmondása szerint, ha több magyar megfelelő szerepel egymás mellett és azok vesszővel vannak elkülönítve, az azt jelzi, hogy a magyar megfelelők egymás szinonimáinak tekinthetők (Szószeret 2020: 5). Emellett a kiadvány néhány esetben a szinonimák stílusértékét is közli, például az *individuálne vzdelávanie* kapcsán az *egyéni munkarend szerinti tanulás* és a *magántanulóként való tanulás* magyar megfelelők jelennek meg, s míg az előbbi mellett a hivatalost, illetve a hivatali nyelvben használatost jelölő *hiv.* rövidítés, addig az utóbbinál a köznyelvit, a mindennapi beszélt nyelvben használatost jelentő *közny.* rövidítés szerepel.

A Szószeret magyar megfeleltetéseiből kiderül, hogy az összeállítók célja a magyarországi terminológiahasználathoz való közeledés volt, a bevezető részben ugyanakkor kiemelik, hogy amennyiben egy-egy terminusnak nemcsak magyarországi, de olyan, a szlovákiai magyar nyelvhasználatba már szervesen beépült megfelelője is létezik, amelynek használata a magyarországi megfelelő létezése ellenére javasolt, akkor azt az adott szó után feltüntetett *szl.m.* rövidítéssel jelzik. Az oktatásterminológiai adatbázis közoktatásra vonatkozó részének építése során a szlovákiai régió képviselői figyelembe veszik a Szószeretet, és az országspecifikus terminusok rögzítésekor a benne szereplő magyar megfelelőkhöz igazodnak. A felsőoktatási terminusokra vonatkozóan azonban nem áll rendelkezésükre hasonló segédeszköz, így a terminológiai munka minden mozzanatában egyéb hiteles forrásokra, például a témában megjelent tudományos publikációkra vagy hivatalos fordításokra támaszkodnak.

A tanulmány további részében néhány, a szlovák felsőoktatáshoz kapcsolódó alapfogalom és a magyar ekvivalensek terminológiai elemzésére vállalkozom, miközben betekintést nyújtok a Magyar terminológiastratégia alprogram keretében folyó munkálatokba.

4. Felsőoktatáshoz kapcsolódó fogalmak terminológiai elemzése

A szlovákiai és a magyarországi felsőoktatásban használt fogalmak összehasonlításának legmegbízhatóbb forrásai az adott területet szabályozó jogszabályok. Ennek megfelelően a következő alfejezetekben elemzett fogalmak definiálásakor egyrészt a szlovák 131/2002-es számú felsőoktatási törvényből (Zákon č. 131/2002 Z. z. Zákon o vysokých školách a o zmene a doplnení niektorých zákonov, a továbbiakban: 131/2002-es törvény), másrészt a magyarországi nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvényből (a továbbiakban: Nftv.) indulok ki. A szlovák terminusok magyar megfelelőinek megállapítása során elsődleges célom a magyarországi szaknyelvhasználathoz való közeledés.

4.1. A felsőoktatási rendszer intézménytípusai

A szlovák felsőoktatási törvény alapfogalma a *vysoká škola*, amely gyűjtőfogalomként szolgál mindazon intézmények megnevezésére, amelyek felsőfokú képzési, tudományos kutatási, illetve művészeti alkotótevékenységi célból működnek. A fogalmi szintű vizsgálat alapján a *vysoká škola* terminus a magyarországi *felsőoktatási intézmény* megnevezésnek feleltethető meg. Fontos ugyanakkor hangsúlyoznunk, hogy a fordítói gyakorlatban a *vysoká škola* segítségével ültetik át szlovákra a *főiskola* terminust is, amely Magyarországon, illetve korábban Szlovákiában az *egyetem* mellett megkülönböztethető felsőoktatási intézményfajtát jelenti (Jakab 1998: 57).

Szlovákiában a felsőoktatási intézményeket fenntartóik alapján az alábbi három típusba soroljuk: (1) *verejné vysoké školy*, (2) *štátne vysoké školy*, (3) *súkromné vysoké školy*. E kategóriákat a terminológiai elemzés során nem állítjuk párhuzamba a magyarországi felsőoktatási intézménytípusokkal, helyette a félreértések elkerülése érdekében országspecifikus terminusokként kezeljük őket (vö. Misad 2015).

A *verejné vysoké školy* megnevezéssel jelölt, törvényi szabályozás alapján létrehozott, önálló jogalanyisággal rendelkező felsőoktatási intézménytípust Szlovákiában a *nyilvános felsőoktatási intézmény* terminusjelölttel fordítják magyarra. Ebbe a kategóriába soroljuk Szlovákia

legrégibb és legjelentősebb egyetemeit, például a Pozsonyi Comenius Egyetemet (*Univerzita Komenského v Bratislave*), a Kassai Pavol Jozef Šafárik Egyetemet (*Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach*) vagy a Pozsonyi Szlovák Műszaki Egyetemet (*Slovenská technická univerzita v Bratislave*). Az oktatási minisztérium honlapján lévő információk szerint jelenleg 20 nyilvános felsőoktatási intézmény működik az országban (web2).

Aštátne vysoké školy típusba sorolt felsőoktatási intézmények sajátossága, hogy a fenntartói jogokat az állam nevében valamely illetékes minisztérium gyakorolja fölöttük. A terminust a szlovákiai magyar nyelvű szakcikknek rendszerint *állami felsőoktatási intézmény* formában adják vissza. Jelenleg három ilyen intézmény működik Szlovákiában: a Liptószentmiklósi Milan Rastislav Štefánik Katonai Akadémia (*Akadémia ozbrojených síl generála Milana Rastislava Štefánika v Liptovskom Mikuláši*), a Pozsonyi Rendőrakadémia (*Akadémia Policajného zboru v Bratislave*), valamint a Szlovák Egészségügyi Egyetem (*Slovenská zdravotnícka univerzita*). A katonai akadémia fenntartója a védelmi minisztérium, a rendőr-akadémiáé a belügyminisztérium, az egészségügyi egyetemet pedig az egészségügyi minisztérium működteti (web2).

A harmadik intézménytípust a *súkromné vysoké školy*, vagyis a *magán felsőoktatási intézmények* alkotják, amelyeket Szlovákiában bejegyzett alapítványok, továbbá szlovákiai székhellyel rendelkező jogi személyek, illetve gazdálkodó szervezetek alapíthatnak és működtethetnek. A magán felsőoktatási intézményekben a képzés jellemzően költségtérítéses formában történik, ugyanakkor – amennyiben ezek az intézmények megfelelnek a hatályos jogszabályi előírásoknak – jogosultak lehetnek állami költségtámogatásra. Szlovákiában jelenleg 10 magán felsőoktatási intézmény működik, köztük például a Páneurópai Főiskola (*Paneurópska vysoká škola*) és a Szent Erzsébet Egészségügyi és Szociális Munka Főiskola (*Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety*) (web2).

4.2. A felsőoktatási intézmény felépítése

A szlovákiai felsőoktatási intézmények típusainak áttekintését követően érdemes részletesebben megvizsgálunk, hogyan épülnek fel szervezetileg a szóban forgó intézmények, különös tekintettel a nyilvános felsőoktatási intézmények testületi struktúrájára.

A szlovák felsőoktatási törvény azokat a testületeket, amelyek a nyilvános felsőoktatási intézmények képviselőtét, irányítását és működését látják el, az *orgány verejnej vysokej školy* gyűjtőfogalommal jelöli. Ehhez hasonló

gyűjtőfogalom a magyarországi felsőoktatási terminológiában nem létezik, helyette az egyes testületeket és tisztségviselőket külön-külön nevezik meg. Az *orgány verejnej vysokej školy* kifejezés tehát országspecifikus terminusnak tekintendő. Magyar nyelvre történő fordításakor a *nyilvános felsőoktatási intézmény testületei* terminusjelölt használatát javaslom, mely a Nftv. terminushasználatát figyelembe véve jól illeszkedik a magyarországi szaknyelvhez.³

A nyilvános felsőoktatási intézmények testületei két fő csoportra tagolódnak: az *orgány akademickej samosprávy verejnej vysokej školy* és a *d'alšie orgány verejnej vysokej školy* egységekre. Az előbbiek esetében a *nyilvános felsőoktatási intézmény önkormányzati testületei*, az utóbbiak esetében pedig a *nyilvános felsőoktatási intézmény egyéb testületei* terminusjelölt használatát javaslom.

A nyilvános felsőoktatási intézmények önkormányzati testületei mint gyűjtőfogalom az alábbi alárendelt szervezeti alegységeket megnevező fogalmakat foglalja magába: (1) *akademický senát*, (2) *rektor*, (3) *vedecká rada* és (4) *disciplinárna komisia* (vö. 1. ábra).

Az *akademický senát* több lényeges fogalmi jegyben is összefüggésbe hozható a magyarországi *szenátus* terminussal, ugyanis mindkettő a felsőoktatási intézmény azon legfőbb önkormányzati, döntéshozó és ellenőrző testületére vonatkozik, amelyben az intézmény alkalmazottai és hallgatói előre meghatározott arányban rendelkeznek képviselettel. A testület alapvető szerepet játszik az intézmény szervezeti és szakmai működésének alakításában: elfogadja a belső szabályzatokat, dönt a hosszú távú fejlesztési irányokról, részt vesz a rektori pályázat kiírásában és értékelésében, valamint közreműködik a rektor megválasztásában. Emellett a költségvetési és gazdálkodási kérdéseket ugyancsak felügyeli. Ugyanakkor eltérések is megfigyelhetők az *akademický senát* és a magyarországi *szenátus* szerveződése és hatásköre között. Ilyen különбözőség például, hogy míg Magyarországon a szenátus elnöke a rektor, addig Szlovákiában az *akademický senát* élén egy választott képviselő áll, aki – a hatályos törvényi rendelkezések szerint – nem lehet azonos a rektor személyével. További eltérés, hogy az *akademický senát* több döntését csak a rektor javaslatára, illetve egy másik, Magyarországon nem létező

3 A 2011. évi nemzeti felsőoktatásról szóló CCIV. törvény 12. § (1) bekezdése a szenátust a felsőoktatási intézmény vezető *testülete*ként határozza meg. Ez a testület Szlovákiában az *orgány verejnej vysokej školy* gyűjtőfogalom egyik alfogalmaként jelenik meg, mely indokoltta teszi a *testület* kifejezés alkalmazását a magyar terminusjelöltben, még akkor is, ha a magyar felsőoktatási rendszer nem használ gyűjtőfogalmakat.

testület a *správna rada* (igazgatótanács) jóváhagyásával hozhatja meg (131/2002-es törvény § 8. (1) és (2) bekezdések, § 9. (1) és (2) bekezdések, Nftv. § 12. (1)–(8) bekezdések). Mindezek alapján a vizsgált fogalmak közötti különbségek elsősorban a testületek gyakorlati tevékenységében mutatkoznak meg, lényegi jegyeiket azonban nem érintik olyan mértékben, hogy az *akademický senát* megfelelőjeként ne lenne indokolt és szakmailag alátámasztható a magyarországi *senátus* terminus alkalmazása.

A következő vizsgált fogalom a *rektor*, amely mind a magyarországi, mind a szlovákiai felsőoktatási rendszerben az intézmény első számú, pályázati eljárás keretében megválasztott vezetőjét és képviselőjét jelöli. Szlovákiában a *rektor* a felsőoktatási intézmény jogi képviselőjeként annak teljes működéséért tartozik felelősséggel, ideértve a szervezeti, személyzeti és gazdasági döntések meghozatalát is. Ezzel szemben Magyarországon a *rektor* elsősorban az oktatással és kutatással kapcsolatos szakmai tevékenységek vezetéséért felel, míg a gazdálkodási feladatokat a *kancellár* látja el (131/2002-es törvény § 10a (1) bekezdés, Nftv. 13. § (1), (2) és (4) bekezdések). Véleményem szerint a szlovákiai *rektor* és a magyarországi *rektor* fogalmi tartalma közötti egybevághóság elég nagy mértékű ahhoz, hogy a szlovák terminus magyarra fordításakor továbbra is a magyarországi felsőoktatási szaknyelvben meghonosodott *rektor* elnevezést használjuk. Emellett a *rektor* használatát támogatja az is, hogy latin jövevényszóként honosodott meg, és jelentésmódosuláson átesve napjainkban mindkét nyelvben az 'egyetem vezetője' értelemben használatos (vö. Zaicz 2006: 688–698; Králik 2015: 498).

Szlovákiában a nyilvános felsőoktatási intézmények önkormányzati testületeinek következő egysége a *vedecká rada*, amelyet a magyarországi *tudományos tanács* fogalmával állíthatunk párhuzamba. A szlovák jogszabályok szerint a *vedecká rada* olyan döntéshozó szerv, amely a felsőoktatási intézmény tudományos és kutatási kérdéseiben illetékes, továbbá kiemelt szerepet tölt be a habilitációs eljárások, a professzori kinevezések és a tudományos fokozatok odaítélésének folyamatában. Mindeközben Magyarországon a *tudományos tanács* javaslattevő testületként működik, amelynek létrehozásáról az egyetem szenátusa dönt. Célja a kutatási-fejlesztési-innovációs stratégiájának kialakítása és megvalósítása. Feladatait és jogait az egyes felsőoktatási intézmények saját szervezeti és működési szabályzatai határozzák meg. Másképp fogalmazva, Szlovákiában a *vedecká rada* szerepe központi és szabályozott, viszont Magyarországon a *tudományos tanács* intézményenként eltérő formában és hatáskörrel tevékenykedik (131/2002-es törvény § 12. (1) bekezdés,

Nftv. § 12. (3) h) pont, web3). Bár a *vedecká rada* és a *tudományos tanács* terminusok fogalmi tartalma nem fedi egymást teljes mértékben, a két testület alapvető funkciója mégis megegyezik, ennél fogva a szlovák *vedecká rada* magyarra fordításakor javasolt a *tudományos tanács* terminus alkalmazása. Amennyiben indokolt, a két terminus közötti jogi és szervezeti különbségekre ki lehet térni lábjegyzetben vagy magyarázatban.

A vizsgált csoport utolsó terminusa a *disciplinárna komisia*, amely magyarul a *fegyelmi bizottság* megnevezéssel adható vissza. Ezek a terminusok funkcionális szempontból megfeleltethetők egymásnak, mivel mindkettő annak a testületnek a megnevezésére szolgál, amely a hallgatók fegyelmi ügyeit tárgyalja.

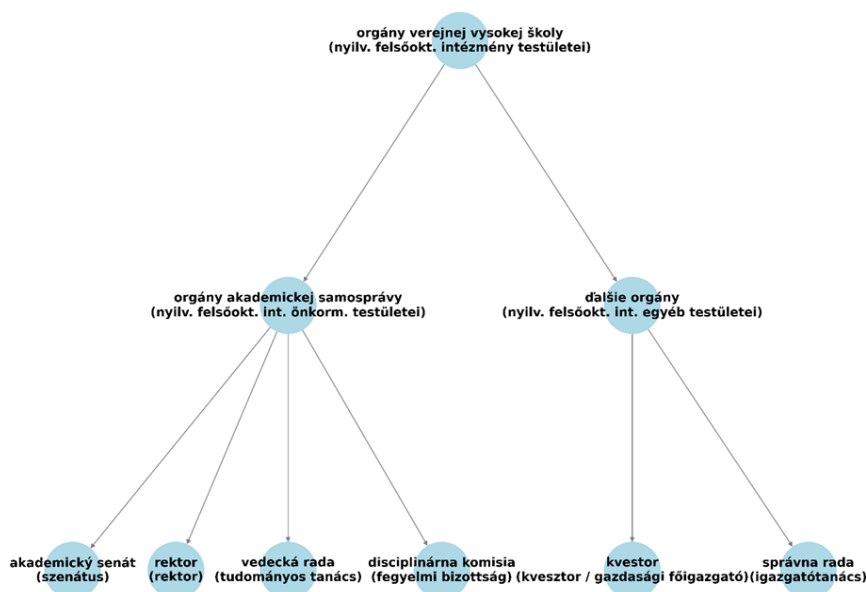
A nyilvános felsőoktatási intézmény egyéb testületei gyűjtőfogalomhoz a (1) *kvestor* és a (2) *správna rada* alfogalmakat soroljuk (vö. 1. ábra).

A *kvestor* terminus által jelölt fogalom a felsőoktatási intézmény azon alkalmazottjára vonatkozik, aki a gazdasági, működési és adminisztratív ügyek irányításáért felel, melyből adódóan egyes fogalmi jegyek tekintetében átfedést mutat a magyarországi felsőoktatási rendszerben használt *kancellár* fogalommal. A közöttük lévő hasonlóságoknál azonban lényegesebbek a különbségek, amelyek közül a legfontosabb, hogy míg a szlovák *kvestor* közvetlenül a rektor irányítása alatt áll, azaz nem rendelkezik önálló döntési jogkörrel, addig a magyarországi *kancellár* nem a rektornak alárendelten működik, hanem az egyetem önálló gazdasági vezetőjeként jár el, és e minőségében önálló felelősséggel tartozik a gazdasági döntések és intézkedések előkészítéséért (131/2002-es törvény § 14. (2) bekezdés, Nftv. § 13. (4) bekezdés). Mindez azt jelzi, hogy a *kvestor* és a *kancellár* jogkörének, illetve feladatainak eltérései túlságosan nagyok ahhoz, hogy fordítás során a magyar és a szlovák terminusokat egyszerűen behelyettesítsük egymással, helyette célszerű a *kvestort* országspecifikus terminusként kezelnünk.

A *kvestor* szlovákiai magyar nyelvű szövegekben leggyakrabban *gazdasági főigazgató*, *gazdasági vezető*, illetve *kvestor* (*gazdasági főigazgató*) formában jelenik meg. Megjegyezzük, hogy a *kvestor* terminus az Európai Unió hivatalos terminológiai adatbázisában, az IATE-ban is szerepel, mégpedig az Európai Parlament elnökségének tanácsadói minőségben működő azon tagjainak megnevezéseként, akik a képviselőket közvetlenül érintő igazgatási és pénzügyi feladatokat látják el (vö. web4). Az IATE adatbázis a *kvestor* terminus magyar fordításaként a *quaestor* tünteti fel. Elméletben tehát alátámasztható a szlovák felsőoktatásban használatos *kvestor* kifejezés *kvestor* formában való magyarítása.

A felsőoktatási intézmény egyéb testületeihez tartozó *správná rada* a felsőoktatási intézmény és a társadalom közötti kapcsolat erősítését szolgálja, különös tekintettel a közérdek érvényesítésére a felsőoktatási intézmény működésének keretein belül. Feladatai közé tartozik, hogy a rektor és a szenátus javaslatai alapján jóváhagyja az intézmény stratégiai, költségvetési és szervezeti döntéseit, ellenőrizze a gazdálkodást és hozzájárulást adjon a jelentősebb vagyoni jogügyletekhez. A *správná rada* feladatkörei részben átfedést mutatnak a magyarországi *kancellár* funkcióival, ugyanakkor lényeges különbség, hogy míg a *správná rada* kollektív döntéshozatali jogkörrel rendelkező testület, addig a *kancellár* egyéni vezetői pozíciót tölt be. A *správná rada* hatáskörébe tartozik a rektor fizetésének meghatározása, valamint – a szenátus előzetes jóváhagyását követően – a szenátus által benyújtott javaslat alapján a rektorjelölés és a rektor visszahívásának eljárási szabályainak jóváhagyása. A testület legalább öt tagból áll; pontos létszámát az egyetem alapszabálya határozza meg oly módon, hogy a tagok száma páratlan legyen, és a szenátus tagjainak egynegyedét tegye ki (131/2002-es törvény § 40. (1) és (2) bekezdések, § 41. (1), (4), (5) és (7) bekezdések). Tekintettel arra, hogy a *správná rada* fogalmának nincs közvetlen magyarországi megfelelője, magyarra való fordításakor a szlovákiai magyar szaknyelvi környezetben már korábban is használt *igazgatótanács* terminusjelölt alkalmazása indokolt.

1. ábra. A nyilvános felsőoktatási intézmények testületeinek rendszere

4.3. Az oktatási időkeretek terminológiája

Ebben az alfejezetben az oktatásszervezés időkereteihez kapcsolódó fogalmakkal foglalkozom. A vonatkozó terület alapterminusa az *akademický rok*, amely a magyarországi *tanév*vel mutat nagyfokú ekvivalenciát. Szlovákiában az *akademický rok* fogalmát a kapcsolódó jogszabályok úgy definiálják, mint a felsőoktatási intézmény által meghatározott, általában szeptember 1-jétől augusztus 31-ig tartó időszakot. Eközben Magyarországon a *tanév* alatt azt az oktatásszervezési időszakot értik, amely legalább tíz, legfeljebb tizenkét hónapból áll. Amint látjuk, a szlovák törvény a naptári évhez viszonyít, a magyar viszont az időtartamhoz (10–12 hónap). Ez az eltérés nem számít lényeges fogalmi jegynek, így a két terminus a szakmai kommunikációban helyettesíthető egymással. A szlovákiai magyar nyelvhasználatban gyakran előfordul, hogy az *akademický rok* terminust *akadémiai év* alakváltozatban, tehát tükörfordításként ültetik át magyarra.

A felsőoktatási intézmények rendszerint szeptember elején közzéteszik az új tanév pontos, dátumokkal ellátott időbeosztását. Ezt a dokumentumot Szlovákiában a soron következő tanév évszámaival ellátva a *harmonogram akademického roka 2025/2026* megnevezéssel jelölik, Magyarországon pedig a *2025/2026-os tanév rendje* nyelvi jelölővel hivatkoznak rá. A szlovákiai magyar nyelvű felsőoktatásban az *akadémiai év időbeosztása* és az *akadémiai év ütemterve* szinonimák is megjelennek.

A tanév mindkét országban további oktatásszervezési egységekre tagolódik: Szlovákiában két (esetenként három) *semester*re, míg Magyarországon legfeljebb öt hónapból álló *félévek*re, amelyek egymás idegen nyelvi ekvivalenseinek tekinthetők. A tanévet alkotó két *semestert* (SK) – *félévet* (HU) a szlovák felsőoktatásban *zimný semester*nek, illetve *letný semester*nek nevezik. Közülük az előbbi a szeptembertől február elejéig tartó időszakot jelöli, az utóbbi pedig a február közepétől június végéig tartó periódust. A *zimný semester* és a *letný semester* időbeli lefedettsége megfeleltethető a magyarországi *ősz*i félév és *tavaszi félév* időszakainak, a szlovákiai magyar szaknyelvi gyakorlatban azonban mégsem ezek a funkcionális ekvivalensek terjedtek el, hanem a tükörfordítással keletkezett *téli szemeszter* és *nyári szemeszter* alakok.

Az őszi félév és a tavaszi félév mind Szlovákiában, mind Magyarországon két további időszakra tagolódik. Az első a tanórák és egyéb tanulmányi kötelezettségek teljesítésére szolgál, a második pedig a félév végéhez kapcsolódó értékelésre. Az előbbire a *výučbová časť* (SK) – *szorgalmi időszak* (HU), az utóbbira pedig a *skúškové obdobie* (SK) – *vizsgaidőszak*

(HU) megnevezések használatosak mint egymás idegen nyelvi megfelelői, amelyek között teljes ekvivalencia áll fenn.

A szlovák felsőoktatásban a szorgalmi időszak utolsó hetére *zápočtový týždeň* néven hivatkoznak. Ennek során az oktatók egyrészt elismerik azoknak a tantárgyaknak a teljesítését, amelyek értékelése az adott félév során folyamatos számonkérés alapján történik (például zárthelyi dolgozatok, gyakorlati feladatok, beszámoló stb.); másrészt igazolják azon tantárgyak tanulmányi követelményeinek teljesítését, amelyek esetében az előírt tanulmányi kötelezettségek teljesítése a vizsgára bocsátás egyik feltétele. Magyarországon a szóban forgó egyhetes időszaknak nincs hivatalos, a *zápočtový týždeň*hez hasonló egységesített elnevezése, jellemzően a *szorgalmi időszak utolsó heteként* írják körül. A szlovákiai magyar felsőoktatási gyakorlatban a *zápočtový týždeň* megfelelőjeként a *beszámító hét* tükörfelfejezés terjedt el. A *zápočtový týždeň* (SK) – *szorgalmi időszak utolsó hete* (HU) folyamán az oktatók az ún. *zápočet* révén igazolják vissza a hallgatók tantárgyi követelményeknek való megfelelését. A *zápočet* magyarországi megfelelője a *félév végi aláírás*, szlovákiai magyar ekvivalense pedig a *beszámító* terminus (vö. Szabómihály 2014: 106).

A tanév során a felsőoktatási intézmény rektora és dékánja eseti döntéssel tanítási szünetet is elrendelhet. Az intézményi szinten, minden karra kiterjedően elrendelt tanítási szünetet a *rektorské voľno* (SK) – *rektori szünet* (HU) terminusokkal jelöljük. Az adott karra korlátozódó tanítási szünetet, amelyet a kar dékánja rendel el, a *dekanské voľno* (SK) – *dékáni szünet* (HU) kifejezésekkel nevezzük meg. A szlovákiai magyar szaknyelvi gyakorlatban ezek a fogalmak gyakran a tükörfordítással keletkezett *rektori szabad* és *dékáni szabad* alakban fordulnak elő.

5. Összegzés

A tanulmányban a Magyar Tudományos Akadémia Magyar terminológiastratégia elnevezésű alprogramjának keretében zajló szaknyelvalakítási, azon belül terminológiaalakítási munkálatokat mutattam be, amelyek célja egy nyolcnyelvű digitális oktatásterminológiai adatbázis létrehozása.

Az írás első részében az adatbázis építésének elméleti és módszertani hátterét ismertettem, majd felvázoltam a szlovákiai magyar oktatási terminológia sajátosságait. A második részben a szlovákiai felsőoktatási intézmények típusaihoz, testületeihez és az oktatásszervezés időkereteihez kapcsolódó alapfogalmak terminológiai elemzését végeztem el.

A fogalmi összehasonlítás során elsődleges forrásként a szlovákiai 131/2002-es számú felsőoktatási törvény és a magyarországi nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény szolgált. Amennyiben a forrásnyelvi és a célnyelvi terminus fogalmi tartalma teljesen vagy nagy mértékben egybevágott, az anyaországi terminust átvételét javasoltam. Kismértékű ekvivalencia vagy fogalmi eltérés esetén új terminusjelöltet alkottam.

Zárásként fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a készülő oktatásterminológiai adatbázis a kisebbségi magyar közösségek szempontjából egyedülálló nyelvi eszköz, amely világszinten is páratlan: jelenleg nem ismerünk más olyan terminológiai adatbázist, amely nyolc ország oktatási terminológiáját – beleértve a kisebbségi nyelvhasználat sajátosságait – egységes rendszerben dolgozná fel, elősegítve ezzel a szakmai kommunikáció egyértelműsítését és az anyanyelvhasználati jogok gyakorlását.

Irodalom

- Benő Attila, Péntek János 2023. A terminológiastratégia szintjei és feltételei Erdélyben. In: Prószéky Gábor, Fóris Ágota, Bölcskei Andrea, B. Papp Eszter, Lipp Veronika (szerk.) *A magyar terminológiastratégia kialakítása*. Budapest: Nyelvtudományi Kutatóközpont. 237–252.
- Benő Attila 2021. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat lexikográfiai és terminológiai kutatásairól. *Magyar Nyelvőr* (145) 4: 377–378.
- Dančo Jakab Veronika 2024. Röviden egy készülő oktatásterminológiai adatbázisról. *Katedra* [online] (32) 5–6. https://katedra.sk/folyoirat/xxxii_05-06_12/ (2025.06.02.)
- Fóris Ágota 2014. A szaknyelvek terminológiai szempontú megközelítése. In: Veszelszky Ágnes, Lengyel Klára (szerk.) *Tudomány, technolektus, terminológia – A tudományok, szakmák nyelve*. Budapest: Éghajlat Könyvkiadó. 27–36.
- Fóris Ágota 2020. *Fordítás és terminológia. Elmélet és gyakorlat*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó.
- Fóris Ágota, Bölcskei Andrea 2023. Ajánlások a magyar terminológiastratégiához. In: Prószéky Gábor, Fóris Ágota, Bölcskei Andrea, B. Papp Eszter, Lipp Veronika (szerk.) *A magyar terminológiastratégia kialakítása*. Budapest: Zöld könyv. Nyelvtudományi Kutatóközpont. 75–105.
- Fóris Ágota, Sermann Eszter 2010. A terminológiai szabványosítás és a terminológiai harmonizáció. *Magyar Terminológia* (3) 1: 41–54.
- Jakab István 1998. *Nyelvünkéről – önmagunkért*. Pozsony: Kalligram.
- Kocsis Károly 2025. A Magyar Tudományos Akadémia és a külföldi magyar tudományosság. *Magyar Tudomány* (186) 1: 69–79.
- Kolláth Anna 2007/2011. Akkor hogyan is beszélünk?... (A Ht adatbázis muravidéki elemei és használati gyakoriságuk). *Kisebbségkutatás* (16) 4: 767–783. Újraközlés: 2011. Benő Attila, Péntek János (szerk.) *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz*

- éve. *Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok*. Dunaszerdahely – Kolozsvár: Gramma Nyelvi Iroda – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet. 309–324.
- Kolláth Anna, Gaál Péter 2024. Oktatóterminológia és kétnyelvű oktatás, avagy a puding próbája... Bauko János, Presinszky Károly (szerk.) *Egyszerű és szervezett nyelvi menedzselés kétnyelvű környezetben*. Nyitra – Törökbálint: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Termini Egyesület. 95–108.
- Lanstyák István 2006. Nyelvi változatosság a határon túli magyar szókinszben. *Kisebbségkutatás* (15) 1: 60–73.
- Lanstyák István 2008. A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után. In: Fedinec Csilla (szerk.) *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. 118–135.
- Lanstyák István 2011. A magyar nyelv szlovákiai változatainak jellemzői. Szabó Mihály Gizella, Lanstyák István (szerk.) *Magyarok Szlovákiában. VII. kötet*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet. 55–81.
- Lanstyák István 2014. *Nyelvalakítás és nyelvi ideológiák*. Pozsony: Comenius Egyetem.
- Lanstyák István, Benő Attila, Juhász Tihamér 2010. A Termini magyar–magyar szótár és adatbázis. *Regio* (21) 3: 37–58.
- Lehocki-Samardžić Anna, Csapó Nándor, Đelatović Sonja 2024. A horvátországi magyar oktatási terminológia sajátosságai a magyar köznevelési rendszerhez viszonyítva. In: Bauko János, Presinszky Károly (szerk.) *Egyszerű és szervezett nyelvi menedzselés kétnyelvű környezetben*. Nyitra–Törökbálint: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara–Termini Egyesület. 109–121.
- Misad Katalin 2012. A magyar szaknyelvek és a magyar nyelvű terminológia tendenciái kisebbségi környezetben különös tekintettel Szlovákiára. In: Misad Katalin, Csehy Zoltán (szerk.) *Nova Posoniensia II. A pozsonyi magyar tanszék évkönyve*. Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület – Kalligram Kiadó. 86–111.
- Misad Katalin 2015. A felsőoktatási rendszer magyar és szlovák megnevezései. *Új Szó* [online]. <https://ujsozso.com/kultura/a-felsooktatasi-rendszer-magyar-es-szlovak-megnevezesei> (2025.06.02.)
- Péntek János 2011. Transzszilvanizmusok, romanizmusok és a határtalanítás programja. In: Benő Attila, Péntek János (szerk.) *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve. Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok*. Dunaszerdahely–Kolozsvár: Gramma Nyelvi Iroda–Szabó T. Attila Nyelvi Intézet. 299–308.
- Sermann Eszter 2023. A terminológiai munkafolyamatok szempontjából releváns ISO szabványok. In: Prószték Gábor, Fóris Ágota, Bölcskei Andrea, B. Papp Eszter, Lipp Veronika (szerk.) *A magyar terminológiastratégia kialakítása*. Budapest: Nyelvtudományi Kutatóközpont. 279–300.
- Szabó Mihály Gizella 2002. A kétnyelvű iskolai iratok magyar szövegével és a szlovákiai magyar oktatási terminológiával kapcsolatos problémákról. In: Lanstyák István, Szabó Mihály Gizella (szerk.) *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 170–181.
- Szabó Mihály Gizella 2014. Az oktatási terminológia egységesítésének időszaki kérdései. In: Cúthné Gyöni Eszter (szerk.) *Nyelv, ami összeköt. Jazyk, ktorý spája*. Komárom: Anyanyelvünkért Polgári Társulás. 104–109.
- Szoták Szilvia, Tamás Dóra Mária 2024. Egy készülő oktatásterminológiai adatbázis

- módszertani elvei. In: Bauko János, Presinszky Károly (szerk.) *Egyszerű és szervezett nyelvi menedzselés kétnyelvű környezetben*. Nyitra–Törökbálint: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem közép-Európai Tanulmányok Kara–Termini Egyesület. 7–26.
- Tamás Dóra Mária 2014. *A gazdasági szakszövegek fordításának terminológiai kérdéseiről. Fordítástudományi értekezések I.* Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék.
- Tamás Dóra Mária 2015. A fordító mint terminológus. In: Horváth Ildikó (szerk.) *A modern fordító és tolmács*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 47–65.
- Tamás Dóra Mária 2019. *Bevezetés a jogi terminológiába a terminológus szemüvegén át*. Budapest: OFFI Zrt.
- Tamás Dóra Mária, Sermann Eszter 2019. Elemzési szempontrendszer terminológiai adatbázisokhoz. *Fordítástudomány* (21) 2: 46–62
- Váradi Krisztián, Hires-László Kornélia 2024. „Návcsánnyá” a magyarországi terminológiai kontextusban. In: Bauko János, Presinszky Károly (szerk.) *Egyszerű és szervezett nyelvi menedzselés kétnyelvű környezetben*. Nyitra–Törökbálint: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara–Termini Egyesület. 51–62.

Elektronikus források

- ISO 704:2022 = Terminology Work – Principles And Methods. International Organization for Standardization. Geneva.
- Szószedet = Slovensko-maďarský glosár školskej terminológie – Szlovák-magyar közoktatási szószedet 2020 https://www.minedu.sk/data/files/9495_final_svk_mad.pdf (Hozzáférés: 2026. március 27.)
- web1. = Nyomtatványok a pedagógiai dokumentációhoz <https://edicnyportal.iedu.sk/Forms> (Hozzáférés: 2026. március 27.)
- web2. = A Szlovákia területén működő felsőoktatási intézmények jegyzéke <https://www.minedu.sk/vysoke-skoly-v-slovenskej-republike/> (Hozzáférés: 2026. március 27.)
- web3 = Tudományos Tanács https://www.elte.hu/bizottsagok/tud_tan (Hozzáférés: 2026. március 27.)
- web4 = IATE – Interactive Terminology for Europe <https://iate.europa.eu/home> (Hozzáférés: 2026. március 27.)

Szótárak

- Králik, Ľubor 2015. *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda.
- Zaicz Gábor (főszerk.) 2006. *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Törvények

- 131/2002-es törvény = Zákon č. 131/2002 Z. z. Zákon o vysokých školách a o zmene a doplnení niektorých zákonov [131/2002. számú törvény a felsőoktatásról] <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2002/131/> (Hozzáférés: 2026. március 27.)
- Nftv. = 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról <https://njt.hu/jogszabaly/2011-204-00-00.103#PR> (Hozzáférés: 2026. március 27.)

1. számú melléklet. A tanulmányban megjelenő fogalmak összefoglaló táblázata

Szlovák terminus	Magyarországi megfelelő (SK–HU terminus közötti teljes vagy részleges ekvivalencia) felsőoktatási intézmény	Javasolt magyar megfelelő (ekvivalencia hiánya: terminusjelölt)	Szlovákiai magyar környezetben használt régiós megfelelő
vysoká škola	felsőoktatási intézmény		
vysoká škola	főiskola		
verejná vysoká škola		nyilvános felsőoktatási intézmény	
štátna vysoká škola		állami felsőoktatási intézmény	
súkromná vysoká škola		magán felsőoktatási intézmény	
orgány verejnej vysokej školy		a nyilvános felsőoktatási intézmény testületei	
orgány akademickej samosprávy verejnej vysokej školy		a nyilvános felsőoktatási intézmény önkormányzati testületei	
d'alšie orgány verejnej vysokej školy		a nyilvános felsőoktatási intézmény egyéb testületei	
akademický senát	szenátus		
Rektor	rektor		
vedecká rada	tudományos tanács		

disciplinárna komisia	fegyelmi bizottság		
kvestor		kvesztor	gazdasági főigazgató, gazdasági vezető, kvesztor (gazdasági főigazgató)
správna rada		igazgatótanács	
akademický rok	tanév		akadémiai év
harmonogram akademického roka 2025/2026	a 2025/2026-os tanév rendje		a 2025/2026-os akadémiai év időbeosztása, a 2025/2026-os akadémiai év ütemterve
semester	félév		szemeszter
zimný semester	ősz félév		téli szemeszter
letný semester	tavaszi félév		nyári szemeszter
zápočtový týždeň	szorgalmi időszak utolsó hete		beszámító hét
zápočet	félév végi aláírás		beszámító
rektorské voľno	rektori szünet		rektori szabad
dekanské voľno	dékáni szünet		dékáni szabad

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem

hires.laszlo.kornelia@kmf.org.ua

<https://orcid.org/0000-0002-6526-6489>

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem; Pannon Egyetem

varadi.krisztian@kmf.org.ua

<https://orcid.org/0000-0001-7554-4158>

Ukrajnai országspecifikus oktatási terminusok az Oktatásterminológiai alprojektben és a Terminiszótár fejlesztésében¹

1. Bevezetés

Az 1920-as trianoni békeszerződés következtében elcsatolt nemzetrészekben élő magyarságnak nemcsak idegen nyelvi közegekkel, hanem országokként eltérő oktatási rendszerekkel is meg kellett ismerkednie. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat és a HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont munkatársai azzal a céllal indították el az Oktatásterminológiai alprojektet, hogy a terminológiai és szociolingvisztikai kutatások összekapcsolásával egy országokon és nyelvjárási régiókon átívelő oktatásterminológiai adatbázist hozzanak létre (Szoták–Tamás 2024: 7). A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat által folyamatosan fejlesztett Termini magyar–magyar szótár (Benő et al. szerk. 2007) célja már évtizedek óta a magyar nyelv határtalanítása (Benő–Péntek szerk. 2011; Szoták 2019: 248), azonban egy, a Kárpát-medence oktatási rendszereinek eltéréseit bemutató korpusz létrehozása eddig példa nélküli vállalkozásnak számít. A négyéves projekt során a magyar oktatási rendszer különböző szintjeihez tartozó (forrásnyelvi) terminusokat feleltetjük meg a szomszédos országokban használt (célnyelvi) terminusokkal. A terminológiai munka

¹ A tanulmány első közlésének adatai: Hires-László Kornélia, Váradi Krisztián 2025. Ukrajnai országspecifikus oktatási terminusok az Oktatásterminológiai alprojektben és a Termini-szótár fejlesztésében. *Magyar Nyelvőr* (149) 3: 328–348. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2025.3.328>

különlegessége, hogy nem pusztán egy hétköznapi szótárt hozunk létre, hanem a szóhatártalanítás szemléletét követve az ország- és régióspecifikus kifejezésekre is kiterjesztjük kutatásunkat.

A jelen tanulmány célja, hogy rövid kutatási beszámolóként betekintést nyújtson az adatbázis építésének első évébe, amikor a Magyarország köznevelési törvényéből (web1) kivonatolt 849 terminust feleltettük meg hét szomszédos ország (Ausztria, Horvátország, Románia, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia, Ukrajna) oktatási rendszerének. Mi most csak az ukrain régió eredményeit összegezzük, külön figyelmet fordítva azon területekre, ahol a legnagyobb eltérések mutatkoztak a két ország oktatási rendszere között (a kutatás első részeredményeiért ld. Hires-László–Váradi 2024; Váradi–Hires-László 2024). Emellett kitérünk a kárpátaljai magyarok által használt, az ukrán államnyelv hatására meghonosodott régióspecifikus oktatási terminusokra is. Végül bemutatjuk, hogyan kapcsolódnak ezek a régióspecifikus kölcsönszavak a Termini magyar–magyar szótár fejlesztéséhez.

2. Az oktatásterminológia határtalanításának fontossága

A magyar – egyes vélemények szerint – többközpontú, pluricentrikus nyelv (Kozmács 2016; Lanstyák 1998), hiszen több országban használják kiemelt státuszban, vagyis az oktatás, kultúra, tudomány, tömegtájékoztatás nyelveként. Egyidejűleg nyolc országban fejlődik (Szoatak 2021: 403), amibe beletartozik Magyarország mellett a korábban említett hét szomszédos ország is. A trianoni határok létrejötte után kezdődött nyelvi szétfejlődést a rendszerváltás után az egymáshoz való közeledés váltotta fel. Ezt képviseli a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat szóhatártalanító munkája a Termini magyar–magyar szótáron keresztül. A szótár hét határon túli régió (Erdély, Felvidék, Horvátország, Kárpátalja, Muravidék, Órvidék, Vajdaság) államnyelvi kölcsönszavait és a régiókban eredeti stílusértékkel megőrzött magyar archaizmusokat gyűjti össze (vö. Benő et al. 2021; Csernicskó–Márku 2021; M. Pintér 2019a, 2019b; M. Pintér et al. 2023; Váradi 2024).

Bár a Termini-szótár tartalmaz az oktatás tárgyköréhez tartozó kölcsönszavakat, ez azonban kevés ahhoz, hogy a Kárpát-medence nyolc országában élő magyarság által ismert, az adott államok törvényi szabályozása szerint felépülő oktatási rendszerek egymással összevethetővé váljanak. Szükség van egy olyan oktatásterminológiai adatbázisra, amely segít megérteni a magyar, horvát, osztrák, román, szerb, szlovák, szlovén és ukrán oktatási rendszerek összefüggéseit. Nem véletlenül az oktatás a

Termini nyelvészeinek egyik legfontosabb kutatási területe (vö. Kolláth et al. 2021; Lehocki-Samardžić–Szoťák 2022; Szoťák 2019, 2021). Romániában készültek már oktatásterminológiai szótárak (ld. Benő et al, szerk. 2009; Fazakas–Tódor szerk. 2015), azonban ezek nem elég részletesek ahhoz, hogy megoldást nyújtsanak akár csak a magyar és a román köznevelési rendszerek közötti terminológiai eltérésekre. Ezért fontos a fejlesztés alatt álló korpusz, amely a szomszédos országok oktatási terminusait ekvivalenciapárokként teszi összevethetővé.

Az oktatásterminológiai adatbázis jelentőségét alátámasztja a tanulmányi mobilitás és a kisebbségi környezetben felnövekvő fiatalok magyarországi továbbtanulása. Erre ukrainai kontextusban megnőtt az igény a 2022 februárjában kirobbant orosz–ukrán háború miatt (Cserniczkó–Gazdag 2023). A diákok gyakran nincsenek tisztában a célország iskolarendszerének működésével, beleértve az oktatási szintek egymásra épülését, a megszerzett végzettségek és érdemjegyek beszámíthatóságát, így számos nehézségbe ütközhetnek továbbtanulás során. Egy digitálisan elérhető oktatásterminológiai adatbázis ezeket a problémákat orvosolhatja, főleg akkor, ha a határmenti régiók oktatási szférával kapcsolatos kölcsönszavait is tartalmazza.

3. A terminológiai munka módszertana

2023 decemberében indult el az MTA Tudomány a Magyar Nyelvért Nemzeti Programján belül a „Magyar terminológiastratégia” alprogram Prószéky Gábor vezetésével, melynek egyik eleme az Oktatásterminológiai alprojekt. A négyéves kutatásban a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat nyelvészei és magyarországi terminológusok vesznek részt. Az első évben Szoťák Szilvia alprojektvezető és Tamás Dóra Mária terminológus 849 terminust kivonatolt Magyarország nemzeti köznevelési törvényéből, amelyeket nyolc nyelvre fordítottunk le: horvát, német, román, szerb, szlovák, szlovén, ukrán és angol.

A terminológiai adatbázis – szemben a hagyományos szótárakkal – a fogalmakra helyezi a hangsúlyt, és minden terminust kontextusban értelmez (Seidl-Pécs 2023: 76; Tamás–Sermann 2019: 48). A definíciók és definíciós kontextusok kidolgozása során elsősorban jogszabályokat és tudományos publikációkat vettünk alapul. A terminusok doménrendszerbe kerültek, amely az „Oktatás” fődoménből kiindulva aldomének, gyűjtemények és fogalmi körök mentén épült fel. Minden rekord egyedi fogalomazonosító kódot kapott. A célnyelvi terminusok meghatározását az adott ország

oktatási rendszerében jártas szakfordítók végezték, ezekhez szintén definíciókat vagy kontextusokat rendeltünk.

Ezután következett a forrás- és célnyelvi terminusok közötti ekvivalenciaszint meghatározása (Váradi–Hires-László 2024: 53). Ha a két fogalom között teljes mértékű fogalmi egyenértékűség állt fenn, akkor teljes ekvivalenciáról beszélhettünk (pl. HU *feladat* – UA завдання 'ua.'). Amikor a két fogalom csak részben egyezett meg egymással, akkor részleges ekvivalenciátípust jelöltünk, a fogalmi eltérések bemutatásával együtt (pl. HU *pedagógusigazolvány* – UA посвідчення вчителя 'tanári igazolvány'). A harmadik eshetőség a funkcionális ekvivalensek, vagyis a forrásnyelvi terminushoz hasonló funkciót betöltő célnyelvi fogalmak adatolása volt (pl. HU *honvédelem tantárgy* – UA навчальний предмет «Захист Вітчизни» '«Haza védelme» tantárgy'). Abban az esetben, ha a forrásnyelvi fogalom egyáltalán nem létezett a célnyelven, egy új terminusjelöltet alkottunk tükörfordítással (pl. HU *munkatankönyv* – UA робочий підручник 'ua.'). A terminusjelölteken belül megkülönböztettük a parafrázisokat, vagyis a körülírással létrehozott célnyelvi terminusokat (pl. HU *cserekapcsolatban álló hazai iskolák* – UA вітчизняні школи, які мають шкіль-партнерів по обміну учнями 'hazai iskolák, amelyek partneriskolákkal rendelkeznek diákcsera céljából').

Ekkor érkeztünk el az adatbázis egyik legfontosabb sajátosságához, a régióspecifikus kifejezések gyűjtéséhez. Erre azért volt szükség, mert a szomszédos államokban élő magyar közösségek mindennapi szókincsében sok olyan idegen eredetű kifejezés jelenik meg, amely az adott ország államnyelvéből került át a magyar nyelvbe, szókölcsonzés útján (vö. Gazdag 2021; Lanstyák 2006; Váradi 2022). A régióspecifikus lexikai elemeket egy külön oszlopban tüntettük fel. Ezzel azt szerettük volna elérni, hogy a készülő adatbázis a standard nyelvi elemeken túl a határon túli szóhasználatot is szemléltesse az oktatás tárgykörén belül.

A régióspecifikus kifejezések mellett az adatbázis másik fontos eleme az országspecifikus oktatási terminusok gyűjtése és magyar ekvivalensekkel való megfeleltetése. Ez többek között lehetővé teszi az Ukrajnában szerzett érettségi bizonyítványok vagy oklevelek gyorsabb és egységesebb fordítását a magyar felsőoktatási felvételi eljárásban.

Az adatbázis rekordjai csak akkor tekinthetők véglegesnek, ha azokat két szerkesztő mellett egy harmadik személy is validálja. Az ukrainai régióban a terminusok fordítását és kidolgozását a tanulmány szerzői mellett Lengyel György szakfordító végezte, a validálás pedig Csernicskó

István nyelvészprofesszor nevéhez fűződik. Az adatgyűjtés egy Google Drive-táblázatban zajlik, nyolc ország nyelvészeinek közös munkájaként. A szótárprogram beüzemelése a tanulmány készítésének pillanatában még nem történt meg.

4.A magyar és az ukrán oktatási rendszerek közötti fogalmi különbségek áthidalása

A következőkben bemutatjuk, hogy a nemzeti köznevelési törvényből kivonatolt 849 terminus alapján melyek voltak a legnagyobb fogalmi eltérések Magyarország és Ukrajna oktatási rendszere között, és hogyan sikerült ezeket áthidalni. A célnyelvi terminusok és definíciók/definíciós kontextusok forrásai elsősorban az alábbi ukrán oktatási törvények voltak:

- Ukrajna 2000. évi törvénye „A tanórán kívüli oktatásról” (web2);
- Ukrajna 2014. évi törvénye „A felsőoktatásról” (web3);
- Ukrajna 2017. évi törvénye „Az oktatásról” (web4);
- Ukrajna 2020. évi törvénye „A teljes általános középfokú oktatásról (web5)”;
- Ukrajna 2024. évi törvénye „Az óvodai nevelésről” (web6);
- Ukrajna 2025. évi törvénye „A szakmai oktatásról” (web7).

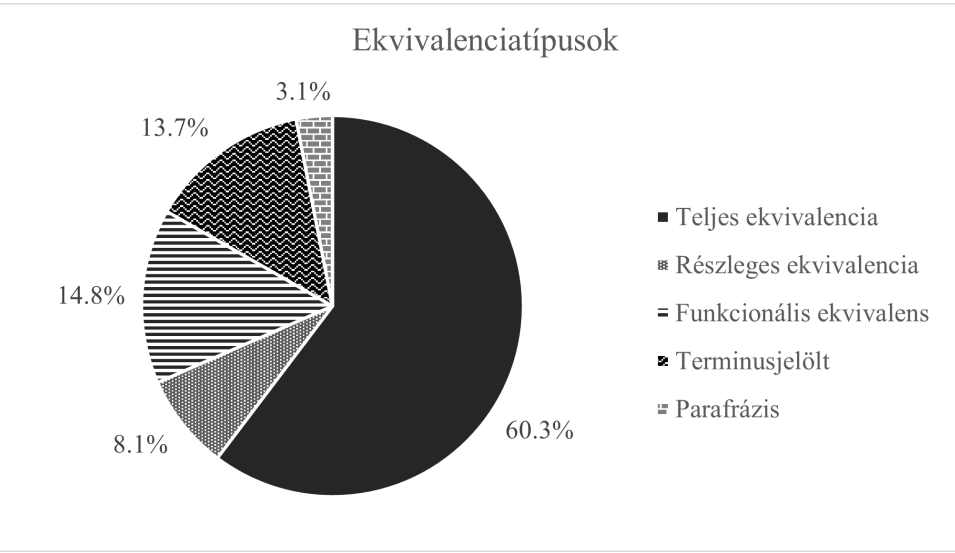
A magyar–ukrán fordításokat gyakran nehezítették a nyelvtani különbségek, mivel genetikailag a magyar nyelv az uráli nyelvcsaládhoz, azon belül is a finnugor nyelvek csoportjához tartozik, míg az ukrán nyelv az indoeurópai nyelvcsalád keleti szláv nyelveinek tagja. De ide sorolhatjuk még azt a nyilvánvaló tény is, hogy míg a magyar nyelv a latin ábécét használja, addig az ukrán nyelv a cirill írásrendszert. Alaktani szempontból is különböznek, hiszen a magyar agglutináló, az ukrán flektáló nyelv. A nyelvek közötti további különbségeket foglalja össze az 1. táblázat.

A forrásnyelvi magyar és célnyelvi ukrán terminusok közötti fogalmi egyenértékűség mértékét a korábban ismertetett öt ekvivalenciatípus szerint osztályoztuk, amelyek megoszlását az 1. ábra mutatja be.

1. táblázat. A magyar és az ukrán nyelv közötti nyelvtani különbségek (Váradi–Hires–László 2024: 55)

Nyelvtani különbségek	Magyar nyelv	Ukrán nyelv
Főnevek neme	Nincs, egyes esetekben lexikai nem előfordul	A főnév alapalakjának utolsó hangja jelzi
Melléknevek alapalakja	Egy formája van: <i>digitális</i>	Három formája van: <i>цифровий, цифрова, цифрове</i>
Igék szótári alakja	E/3. személyű igealak: <i>ismétel</i>	Főnévi igenévi alak: <i>повторити</i>
Szintetikus vs. analitikus szerkezetek	Egy szó: <i>kerettanterv</i>	Több szó: <i>рамковий навчальний план</i>

1. ábra. Magyar–ukrán köznevelési terminusok ekvivalenciátípusai

Az adatokból szembetűnő, hogy 512 magyar köznevelési terminust (60,3%) teljes mértékben meg tudtunk feleltetni egy ukrán nyelvű terminusnak. Elemzésünk szempontjából azonban fontosabb, hogy melyek azok a területek, ahol a két ország köznevelési rendszere eltér egymástól.

4.1. Részleges ekvivalenciájú oktatási terminusok

Részleges ekvivalenciájú terminusból 69 darab (8,1%) volt. A részleges ekvivalencia leggyakoribb oka, hogy egyes ukrán kifejezések többértelműek, és nem elsődleges jelentésükben használtuk őket. Például a magyar törvényekben az *oktatás* és *művelődés* két külön terminus, de ukránul mindkét fogalomra ugyanazt a szót használjuk (освіта), bár elsődleges jelentésében csak az oktatást jelöli. Így a *művelődéshez való jog* ukrán megfelelője a право на освіту, azaz szó szerint „oktatáshoz való jog”. Hasonló fogalmi különbség van a magyar *elbírál* és az értékel igék között, amelyek ugyanúgy hangzanak ukránul (оцінювати 'értékel'). A példákból jól kivehető, hogy bár a magyar nyelvben különbséget teszünk az oktatás és művelődés, elbírálás és értékelés között, az ukrán nyelv szókincsében ez nem mindig érvényesül.

Néha szükség van háttérinformáció beillesztésére a kultúraspecifikus terminusok megértéséhez, amit Klaudy (2018b) jelentésbetoldásnak nevez. Például a *Nemzeti Egységes Tanulói Fittségi Teszt* Ukrajnában ismeretlen, ezért célszerűbb a *Національна перевірка фізичної підготовленості школярів Угорщини* forma, amely jelzi, hogy a fogalom magyar iskolásokra vonatkozik. Egy másik példa a *szakmai munkaközösség*, amelynek célnyelvi ekvivalense a професійна спільнота педагогічних працівників 'pedagógusok szakmai munkaközössége' lett.

A *nevelés-oktatás* kifejezés gyakran előfordul magyar jogi kontextusban, de ez ukránul nehezen visszaadható, így fordításkor többnyire csak az *oktatás* szerepel: *alapfokú nevelés-oktatáshoz való jog* → право на початкову освіту 'alapfokú oktatáshoz való jog'; *középfokú nevelés-oktatás* → середня освіта 'középfokú oktatás'. Ez is részleges ekvivalencia, mivel a forrás- és célnyelvi terminusok között kisebb szemantikai eltérés figyelhető meg.

A magyar és az ukrán nyelv közötti szóalkotási különbségek miatt gyakran előfordult, hogy míg a magyarban egy fogalom akár egy szóba is sűrítendő, addig ukránul három vagy több szóval kell körülírni. Ilyen például az *intézményegység*, ami ukránul структурна одиниця закладу 'intézmény szerkezeti egysége'. A *vizsgázó*, bármennyire is egyszerű terminusnak tűnik, ukránul csak négy szóval írható le: особа, яка складає іспит 'olyan személy, aki vizsgát ad'. További szemléletes példa az *osztálylétszám* terminus (кількість учнів у класах 'tanulók létszáma az osztályokban'), amely a magyar → indoeurópai irányú fordításokban gyakori jelentésfelbontással magyarázható (Klaudy 2018a: 9). Az óvoda terminus ukrán megfelelője is ezt a példát követi: заклад дошкільної освіти 'iskola előtti oktatási intézmény'.

A részleges ekvivalenciájú terminusoknál előfordulnak kisebb jelentésetlértések. Magyarországon például a diákigazolványok *lejárati időpontját* tüntetik fel, Ukrajnában az érvényességi idejét (термін дії). A magyar törvényekben a tanulók *teljesítményéről* írnak, ukrainai viszonylatban viszont a *sikerességükről* (успішність). Míg magyar szövegkörnyezetben előfordul a *hátrányos helyzetű tanuló* kifejezés, ukránul csak *nehéz életkörülményekkel küzdő tanuló* létezik (учень зі складними життєвими обставинами). Szókészleti eltérések figyelhetők meg olyan alapvető szavaknál is, mint például a *szülő*, amelynek ukrán megfelelője csak többes számban létezik (батьки 'szülők').

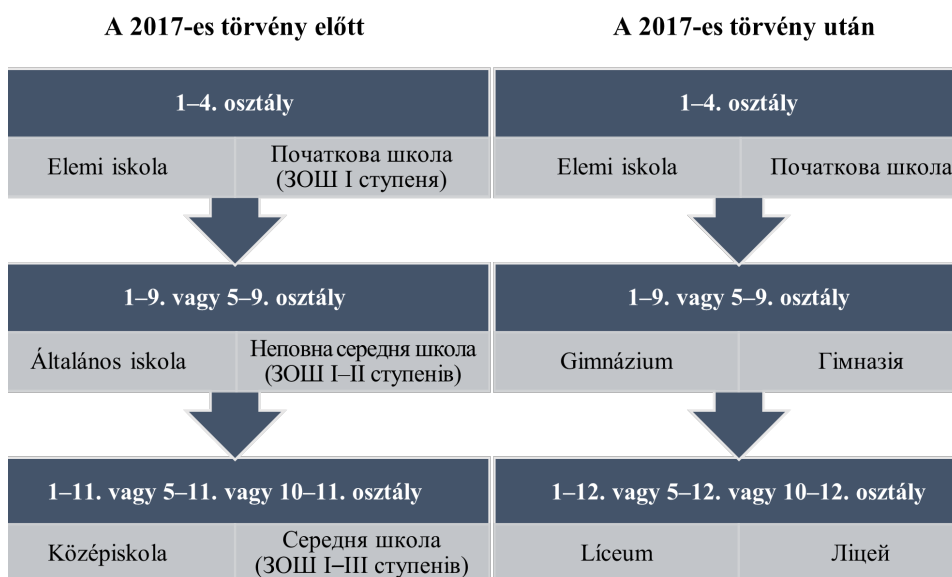
4.2. Funkcionális ekvivalensek

A funkcionális ekvivalenseknél nagyobb a szemantikai eltérés, mivel a célnyelvben a forrásnyelvi fogalom nem létezik, csak egy hasonló funkciót betöltő terminus. Ilyenek például a köznevelési intézmények megnevezései, mivel Ukrajnában a 2017-es oktatási törvény teljesen átalakította az oktatási intézményrendszert (vö. Beregszászi 2020, 2021; Orosz–Pallay 2020). Bár a háromfokozatú közoktatási rendszert megtartották, az intézmények elnevezése megváltozott, és tizenkét évre emelték az érettségihez szükséges évfolyamok számát. A törvény hatályba lépése előtt Ukrajnában az I. fokozatú oktatási intézmények (загальноосвітня школа I ступеня) voltak az elemi iskolák (1–4. osztály), a II. fokozatúak (загальноосвітня школа I–II ступенів) az általános iskolák (5–9. osztály), a III. fokozatúak (загальноосвітня школа I–III ступенів) a középiskolák (9–11. osztály). Ebbe a rendszerbe illeszkedtek a gimnáziumok (гімназія) és az egyházi fenntartású líceumok (лицей), mint tehetséggyondozó II–III. fokozatú intézmények, amelyek érettségit is kiadhattak (Orosz–Pallay 2020: 51). Az új oktatási törvény hatására azonban átneveztek minden általános iskolát gimnáziummá és minden érettségit adó intézményt líceummá. A változásokat a 2. ábra foglalja össze.

Az ukrainai közoktatási rendszer felépítése sok tekintetben eltér a magyarországitól (Beregszászi–Kolozsári-Nagy 2019: 151). Az ehhez hasonló esetekben fontos kihangsúlyozni az ekvivalenciatípus meghatározásánál, hogy milyen különbségek állnak fenn a magyarországi *gimnázium* és az ukrainai *gimnázium* között, hiszen míg előbbi esetben az egyetemi tanulmányokra felkészítő középiskoláról beszélünk, addig utóbbi esetben a gimnázium se érettségit nem ad, se egyetemi tanulmányokra nem készít fel, és a magyarországi általános iskolának felel meg. Jelentésmódosulásnak lehetünk tanúi a *líceum* esetében is. Egyrészt Magyarországon ez egy archaikus intézménytípus, de Kárpátalján számos

magyar tannyelvű egyházi líceum működik, ahol bizonyos tantárgyakat emelt óraszámban oktatnak. Másrészt az új oktatási törvény eredményeként megtízszereződött a líceumok száma Ukrajnában, mivel minden középiskolát és gimnáziumot átneveztek líceummá, tehát jelentésbővülés történt. Az *elemi iskola* is archaizmus Magyarországon, az alsó tagozat megfelelője, de Kárpátalján közhasználatban van, eredeti stílusértékkel – ezeket nevezzük stílusbeli kölcsönszóknak, amelyeket a Termini-szótár is adatul. Továbbá, mivel Ukrajnában nincs *algimnázium*, ezért a початкова школа 'elemi iskola' terminust használtuk funkcionális megfelelőként. E példák is jól mutatják az oktatásterminológiai adatbázis összeállításának és az országspecifikus terminusok gyűjtésének fontosságát.

2. ábra. Az ukrán közoktatási rendszer változásai (Váradi–Hires-László 2024: 59)

Funkcionális ekvivalensnek számítottak az évfolyammegnevezések is, mert az ukrainai iskolákban nem évfolyamok vannak, hanem *első osztály*, *második osztály*, *harmadik osztály*, az államnyelvi kifejezés tükröfordításaként (клас 'osztály'). Évfolyamok csak a felsőoktatásban léteznek, mivel itt már az ukrán курс 'évfolyam' terminust használjuk. A különböző tantárgyak és oktatási komponensek megnevezései szintén különböznek a két ország oktatási rendszerében. Magyarországon *honvédelmi oktatás* van érvényben, ezzel szemben Ukrajnában a hazafias nevelés erősítése céljából „katonai oktatás” (військова освіта) folyik (Orosz 2021: 732).

A *hit- és erkölcstan* helyett „keresztény etikát” (християнська етика) tanítanak, amit Kárpátalján regionálisan csak úgy neveznek, hogy *hittan*.

A legnagyobb kihívást az jelentette, hogy Ukrajnában nem létezik *köznevelés*, nincs ilyen kifejezés az ukrán szótárakban. Ezért ki kellett találnunk egy funkcionális ekvivalenst, amely többé-kevésbé fedi a forrásnyelvi terminus jelentését. Így esett a választásunk az „általános oktatást” jelölő загальна освіта kifejezésre, amely alapján létrehoztuk az összes kapcsolódó terminust: *köznevelési intézmény* → заклад загальної освіти 'általános oktatási intézmény'; *köznevelési rendszer* → система загальної освіти 'általános oktatási rendszer'.

A pedagógusi beosztásokat is a lehető legkisebb szemantikai eltéréssel igyekeztünk átültetni a célnyelvre. Az *óraadó tanár* például викладач по договору 'szerződéses oktató' lett, mert az ukrán kifejezés olyan tanárookra utal, akik rövid távú szerződéssel dolgoznak. A *fejlesztő pedagógus* funkcionális ekvivalense az асистент вчителя 'segédtanár' lett, mivel a törvény szerint a tanársegéd foglalkozik a különleges bánásmódot igénylő gyermekekkel. A *tanulótárs* terminusnak sincs ukrán megfelelője, így a jelentésében szűkebb однокласник 'osztálytárs' terminust használtuk célnyelvi ekvivalensként.

4.3. Terminusjelöltek és parafrázisok

A terminusjelöltek (116 terminus; 13,7%) és parafrázisok (26 terminus; 3,1%) olyan esetekben jöttek létre, amikor a forrásnyelvi fogalomnak egyáltalán nem létezett célnyelvi megfelelője, így a magyar terminusok tükörfordításával alkottunk új ukrán kifejezéseket. Mivel mindkét kategória a két ország oktatási rendszere közötti szemantikai hézagokat hivatott áthidalni, ezért érdemesnek tartottuk egy vázlatpontban összefoglalni őket. Nézzük, hogy a magyar köznevelési rendszer mely aspektusai hiányoztak teljesen az ukrán oktatási rendszerből.

Az egyik hiányzó jelentésréteg az állami köznevelési feladatokra irányult: állami közfeladat-ellátás, állami tankönyvfejlesztést és állami tankönyvkiadást. Ezekre terminusjelölteket dolgoztunk ki: виконання державою суспільних завдань; державна розробка підручників; державне видавництво підручників. További problémát jelentettek a *nemzetiségi* jelzőt tartalmazó kifejezések, mivel Ukrajnában a nemzetiségek kérdése összetett. 2023-ban lépett hatályba Ukrajna törvénye „A nemzeti kisebbségekről (közösségekről)” (web8), amely bevezette a „nemzeti kisebbség (közösség)” fogalmát. Ide azok az ukrán állampolgárok tartoznak, akik etnikailag nem ukránok, de kulturális, vallási, nyelvi alapon azonosak

és törekednek önazonosságuk megőrzésére. Ez egy tág megfogalmazás, hiszen a több mint ezer éve őshonos kárpátaljai magyarság így egy szintre került több száz más nemzetiséggel (Tóth 2024: 44–45). Ukrajnában tehát a „nemzeti kisebbség” és „nemzeti közösség” fogalmak továbbra is tisztázatlanok (Fedinec 2024: 76). Magyarországon a nemzetiségek jogairól szóló törvényben (web9) tizenhárom nemzetiséget ismernek el (bolgár, görög, horvát, lengyel, német, örmény, roma, román, ruszin, szerb, szlovák, szlovén, ukrán), és az egyik legfontosabb feltétel a nemzetiségek elismerését illetően, hogy Magyarország területén legalább egy évszázada honos népcsoportnak kell lenniük.

E háttérinformációk birtokában úgy döntöttünk, hogy a nemzeti kisebbségekre irányuló terminusokat az ukrán національні меншини ’nemzeti kisebbségek’ kifejezéssel fordítjuk le: *nemzetiségi óvoda* → заклад дошкільної освіти національної меншини ’nemzeti kisebbségek óvodája’. Más esetekben tükörfordítással megőriztük a „nemzetiségi” jelzőt: *nemzetiségi népismeret* → народознавство для національностей ’népismeret nemzetiségek számára’. A „nemzeti közösségek” (національні спільноти) kifejezést nem használtuk annak tisztázatlan meghatározása miatt.

A legtöbb terminusjelölt az összetett, komplex fogalmi rétegeket hordozó terminusok esetén született: *gyógypedagógiai, konduktív pedagógiai nevelési-oktatási intézmény* → спеціальний навчальний заклад з кондуктивною педагогікою; *országos pedagógiai-szakmai ellenőrzés működési rendje* → порядок роботи національної педагогічно-професійної інспекції; *országos köznevelési szaktanácsadói névjegyzék* → національний реєстр радників-спеціалістів з питань загальної освіти. Ezek a kifejezések annyira specifikusak, hogy hasonló jelentésű célnyelvi ekvivalensük nem létezett.

Parafrázist akkor alkalmaztunk, amikor a hosszabb terminusokat csak körülírással lehetett lefordítani. A *speciális ismereteket adó egyéni foglalkozás* terminus például csak egy eltérő szerkezetű és szórendű ukrán ekvivalens révén volt megnevezhető: індивідуальне заняття, що надає спеціальні знання ’egyéni foglalkozás, amely speciális ismereteket ad’. Emellett Ukrajnában nem létezik sem államilag elismert, sem „komplex” típusú nyelvvizsga-bizonyítvány, így parafrázist kellett alkalmaznunk a „komplex” típusú *felsőfokú államilag elismert nyelvvizsga-bizonyítvány* terminusnál is: сертифікат про вищий рівень володіння іноземною мовою «комплексного» типу, який визнаний державою. Az országban csak az ukrán államnyelv ismeretének szintjét igazoló nyelvvizsga-

bizonyítvány szerezhető, így a nyelvvizsgák témakörében is szükség van új terminusok kidolgozására (Váradi–Hires–László 2024: 54–55).

A körülírás legfőbb oka az ukrán nyelv flektáló jellege. Például az értesítendő hozzátartozó terminust úgy lehetett ukránra fordítani, hogy körülírtuk azt: *найближчі родичі, яких потрібно повідомити* 'legközelebbi rokonok, akiket értesíteni kell'. De még egy olyan egyszerű kifejezésnek sem volt célnyelvi ekvivalense, mint a *sportoló tanuló*, ezért parafrázist alkalmaztunk: *учень, який займається спортом* 'olyan tanuló, aki sporttal foglalkozik'.

5. Ukrajnai országspecifikus oktatási terminusok

Az oktatásterminológiai adatbázis másik fontos része az országspecifikus terminusok gyűjtése, amelyek a trianoni békekötés utáni különfejlődés nyomán honosodtak meg a Kárpát-medence magyar kisebbségeinek szókincsében (Szoták 2021). A projekten dolgozó nyelvészek régióként 60–150 darab országspecifikus oktatási terminust gyűjtöttek az első évben. Az ukrajnai régióban 100 ilyen terminust adatoltunk ukrán–magyar nyelvpárban. A legtöbb ukrán oktatási terminusnak már létezett magyar megfelelője, amelyeket kárpátaljai oktatási intézmények weboldalairól, valamint kárpátaljai magyar kutatók pedagógiai témájú tanulmányaiból gyűjtöttünk össze. Az eredmény egy olyan korpusz lett, amelyet felhasználhatunk az ukrán közoktatási rendszer sajátosságainak bemutatására és a Termini magyar–magyar szótár bővítésére.

Az érettségi vizsga megnevezése sokáig *külső független tesztelés* vagy *külső független értékelés* volt az ukrán *зовнішнє незалежне оцінювання* terminus alapján. Ennek rövidítése a ЗНО, amelynek latin betűs átírata (ZNO) szintén elterjedt. Az orosz–ukrán háború kitörése után az érettségi vizsgákat számítógépes teszté alakították, hogy a diákoknak ne tantárgyanként, külön napokon vizsgázzanak, így védve őket a rakétatámadásoktól. Létrejött a *nemzeti multidiszciplináris teszt (NMT)* az ukrán *національний мультипредметний тест (НМТ)* alapján. Ahogy a példák mutatják, a kárpátaljai magyarok gyakran kölcsönöznek betűszókat az államnyelvi modellt követve (Csernicskó et al. 2010: 83).

Az országspecifikus terminusokhoz tartozik az Új Ukrán Iskola oktatási program megnevezése (Нова українська школа), amelyet a közoktatás megreformálása céljából vezettek be Ukrajnában a 2018–2019-es tanévtől (Beregszászi–Kolozsvári-Nagy 2019: 166; Hrynevych et al. 2023). A

kárpátaljai magyarok nyelvhasználatában e terminus rövidített formája is államnyelvi mintára honosodott meg: НУІІІ → *NUS*. Ahogy korábban említettük, az ukrán közoktatási rendszer három szintből áll (Markovskiy et al. 2018: 82): початкова освіта → elemi oktatás (1–4. osztály); базова середня освіта → alapszintű középiskolai oktatás (5–9. osztály); профільна середня освіта → szakirányú középiskolai oktatás (9–11/12. osztály). Magyarországi terminológiával élve ez a három szint az *alsó tagozat*, *felső tagozat* és *középiskola* (Beregszászi 2021: 33; Beregszászi–Kolozsvári-Nagy 2019: 151). Annak érdekében, hogy egy fordító, tanár vagy külföldön továbbtanulni vágyó diák tisztában legyen a szomszédos országok oktatási rendszereinek felépítésével és azok egymásnak való megfelelésével, szükség van az oktatásterminológiai adatbázishoz hasonló kezdeményezésekre.

Mind a mai napig vannak olyan részei az ukrán közoktatási rendszernek, amelyekre nem létezik megfelelő magyar fordítás. Ilyen például a közoktatásban használt 1-től 12-ig terjedő értékelési rendszer, amelyet a Felvi.hu weboldalán is megemlítenek, de az egyes osztályzatok megnevezéseiről nem esik szó. Sőt, az Ukrajnában elfogadott minősítési rendszer szerint a magyar érdemjegyeknek történő megfeleltetés sem teljesen pontos. Ahogy az a 2. táblázatban is látható, a legnagyobb eltérés abban figyelhető meg, hogy míg Ukrajnában a 9-es érdemjegy csak „jó” minősítésnek felel meg, addig Magyarországon az egyetemi felvételikén „jeles” osztályzatnak minősül. Emellett azt is érdemes figyelembe venni, hogy az ukrán értékelési rendszer hiába áll 12 érdemjegyből, ha csak négyfokozatú, míg a magyarországi osztályzatok 1-től 5-ig terjednek és ötfokozatúak.

Terminusjelölteket dolgoztunk ki az osztályzatok célnyelvi megnevezésére, mivel a szó szerinti fordítás (початковий – kezdetleges, середній – közepes, достатній – elégséges, високий – magas) félreérthető lenne magyar kontextusban, főleg mert így a „közepes” osztályzat alacsonyabbnak minősülne, mint az „elégséges”. Ezért a magyar osztályozási rendszerhez jobban illeszkedő terminusjelölteket használtunk.

2. táblázat. Az ukrán osztályozási rendszer megfeleltetése

Ukrainai osztályzat	Forrásnyelvi megnevezés	Célnyelvi megnevezés	Magyarországi osztályzat (Felvi.hu)
1	початковий	alapfokú	1 – elégtelen
2			
3			
4	середній	közepes	2 – elégséges
5			
6			
7	достатній	jó	4 – jó
8			
9			
10	високий	kitűnő	5 – jeles
11			
12			

Számos országspecifikus intézménytípust gyűjtöttünk össze a speciális nevelési igényű és hátrányos helyzetű gyermekekkel foglalkozó oktatási-nevelési intézmények területéről. Ukrajnában létezik családi típusú gyermekotthon (дитячий будинок сімейного типу), amelynek létrehozását kezdeményezheti egy házaspár vagy hajadon nő, és legalább öt árvát vagy elhagyott gyermeket kell felnevelniük. Emellett beszélhetünk testileg vagy szellemileg visszamaradott gyermekekkel foglalkozó speciális iskolákról (спеціальна школа), valamint speciális bentlakásos általános iskolákról (спеціальна загальноосвітня школа-інтернат), ahol a speciális nevelési igényű fiatalok akár érettségizhetnek is. A szanatóriumi iskolák (санаторна школа) beteg gyermekeknek nyújtanak gyógykezelést és oktatást. A szociális rehabilitációt segítő iskolákban (школа соціальної реабілітації) a kiskorú törvénysértők szerezhethetnek érettségit. Az iskola-internátusok (школа-інтернат) pedig a hátrányos helyzetű gyermekeknek biztosítanak lakhatást és oktatást (Ferki 2013: 125).

Ukrajnában számos országspecifikus óvodai nevelési intézmény is üzemel. Az egyik ilyen a bölcsőde-óvoda (ясла-садок), ahol 2 hónapos kortól 6–7 éves korig foglalkoznak a gyermekek fejlesztésével. A családi típusú bölcsőde-óvodákban (ясла-садок сімейного типу) szintén csecsemőkortól foglalkoznak a gyermekekkel, de nagyobb hangsúlyt kapnak a családi kapcsolatok. Végezetül, a kombinált bölcsőde-óvodákban

(ясла-садок комбінованого типу) külön csoportokat hoznak létre az egészséges és speciális nevelési igényű gyermekek számára (Nánási-Molnár 2015: 25).

A szakképzés területén a leggyakoribb intézménytípus Ukrajnában a koledzs (коледж), ahol ifjú bachelor (молодший бакалавр) végzettséget lehet szerezni (Kiss 2019: 196). A koledzsoknak több típusa létezik: egészségügyi koledzs (медичний фаховий коледж), technikai koledzs (технічний фаховий коледж), zeneművészeti koledzs (музичний фаховий коледж), erdőipari koledzs (лісотехнічний фаховий коледж), stb. A szakgimnáziumokat фаховий коледж névvel illetik, és lehetnek önálló intézmények vagy főiskolák/egyetemek alegységei. A szakiskolák sorát a szolgáltatóipari szaklíceumok (професійний лицей сфери послуг) bővítik, ahol asztalostól villanyhegesztőig bármilyen szakmát elsajátíthatnak a fiatalok. Ezek az intézménynevek az utóbbi néhány év termései a dekommunizációnak, vagyis a szovjet időszakból megmaradt intézmény- és utcanévnek átkeresztelésének köszönhetően (Csernicskó 2017). A szakiskolákat korábban úgy hívták, hogy професійно-технічне училище, vagyis röviden (szláv eredetű kölcsönszóval élve) *peteu* (Gazdag 2021: 119). Ez a megnevezés azonban túlságosan hasonlít az orosz ekvivalensre (професійно-технічне училище), így minden szakiskolát átneveztek Ukrajnában az új intézménynevek jegyében.

Külön kiemelendők a hazafiasságra és hazaszeretetre nevelő tantárgyak, amelyek szintén országspecifikus terminusokat képeznek. Korábban a tanterv része volt az „Én és Ukrajna” tantárgy (навчальний предмет «Я і Україна»), amely az ország földrajzi, kulturális és társadalmi sajátosságaival ismertette meg a tanulókat. Az „Ukrajna védelme” tantárgy (навчальний предмет «Захист України») keretében havonta egyszer tartanak a középiskolák utolsó két évfolyamán tanulóknak egynapos tréninget, ahol megismerkedhetnek az elsősegélynyújtással, drónvezérléssel, nemzetbiztonsággal, tehát már a középiskolában elkezdik felkészíteni a fiatalokat a haza védelmére. Ehhez szorosan kapcsolódik a „Szokil” („Dzsura”) összukrán gyermek- és ifjúsági katonai hazafias játék: Всеукраїнська дитячо-юнацька військово-патріотична гра «Сокіл» («Джура»). A kozákság történelméből sokat merítő „Dzsura” lényegében iskolák közötti honvédelmi versenyként működik, amelyben szerepel a menetelés, gránátdobás, lőfegyverkezelés. A több mint ezer napja tartó orosz–ukrán háború tehát nagy hatással van a közoktatásra is. Valószínűleg ezért látta fontosnak az ország vezetése a boldogságórák (уроки щастя) bevezetését, ahol az iskolások az emberi kapcsolatokról, az empátiáról, az élet értékéről és a szabadságról tanulnak.

6. Kárpátaljai régióspecifikus oktatási terminusok a Termini-szótár fejlesztésében

Az oktatásterminológiai szótár fejlesztése során a magyar–ukrán és ukrán–magyar irányú fordítások mellett magyar–magyar oktatási terminusokat is gyűjtöttünk, amelyeket csak az adott területen élő magyar közösség (pl. a kárpátaljai magyarság) használ. Ezek az ukrán államnyelvből származó közvetlen kölcsönszavak voltak (pl. *peteu*), vagy jelentésbeli kölcsönszavak, amelyek a magyar köznyelvben ismertek ugyan, de az adott régió államnyelvének hatására új denotatív jelentésre tettek szert (pl. Kárpátalján a *gimnázium*) (vö. Kolláth et al. 2021: 393). A 849 magyar köznevelési terminushoz és a 100 ukrán országspecifikus terminushoz kapcsolódóan 70 kölcsönszót adatoltunk három fő forrásból, vagyis a terminológiai munkát összekötöttük a szociolingvisztikai gyűjtéssel.

Az első forrás a kárpátaljai magyar sajtó volt, a második a korábbi szociolingvisztikai és kontaktológiai kutatások (ld. Gazdag 2021; Váradi 2022), a harmadik pedig a Termini magyar–magyar szótár, amelyben 2024 tavaszán összesen 905 kárpátaljai felségjelzéssel rendelkező szócikk szerepelt, de ebből csak 77 tartozott az oktatás-nevelés tárgykörébe (Váradi–Hires-László 2024: 53). Fontos megjegyezni, hogy egyelőre csak a közneveléshez kapcsolódó kölcsönszavakat építettük be az oktatásterminológiai adatbázisba. A két korpuszt összekapcsolva számos új régiós ekvivalenssel bővítettük a Termini-szótárt. Részben az Oktatásterminológiai alprojekt eredményeként sikerült egy év alatt a kárpátaljai szócikkek számát 1123-ra növelni, amelyek közül 98 tartozott az oktatás-nevelés tárgykörébe.

A korábban már említett kárpátaljai magyar szókészleti elemek mellett olyan regionális ekvivalenseket adatoltunk, mint a *gruppa* 'csoport', *obsezsit* 'kollégium', *olimpiáda* 'tanulmányi verseny', *scsodennék* 'ellenőrző könyv', *sztudenszkij* 'diákigazolvány', *szvidoctvo* 'bizonyítvány', stb. Ide tartoznak azok az ukrán oktatási terminusok is, amelyeknek nincs magyar köznyelvi megfelelője. Ilyen például az állami összegző atesztáció, vagyis a 4. és 9. osztályok végén esedékes vizsgák, amelyek eredménye bekerül a tanulók bizonyítványába is. A *teljes középfokú oktatás* szintén közvetlen kölcsönszónak számít, amely az új törvény szerint a 12. osztály elvégzésével zárul Ukrajnában. De az oktatási formák között is vannak érdekességek (Csernicskó–Fedinec 2017: 273–274), mint például a *hálózati formájú oktatás*, amelyben különféle oktatási intézmények működnek együtt szerződéses alapon, vagy a *pedagógiai patronálás*, amely a hátrányos

helyzetű tanulók oktatáshoz való hozzáférését biztosítja. A korábban említett országspecifikus intézménytípusok (és még sok más, például a *tudományos liceum*) is a regionális ekvivalensek sorát bővítik, és idővel bekerülnek a Termini-szótárba.

7. Összefoglalás

Kutatásunkban az ukrainai régió oktatásterminológiai munkáját összegeztük, amely során 849 magyar köznevelési terminust különböző ekvivalenciatípusok szerint rendeltünk hozzá ukrán megfelelőikhez. A teljes és részleges ekvivalenciájú terminusok mellett 126 funkcionális ekvivalenst azonosítottunk a két ország oktatási rendszerében. További 116 terminusjelöltet és 26 parafrázist dolgoztunk ki ukrán nyelven a szemantikai hézagok áthidalására. Emellett 100 ukrainai országspecifikus oktatási terminus magyar megfelelőjét gyűjtöttük össze vagy dolgoztuk ki, és 70 kárpátaljai régióspecifikus terminust adatoltunk, amelyek hozzájárultak a Termini magyar–magyar szótár bővítéséhez. Munkánk így nemcsak a fordításban és terminológiában, hanem a szociolingvisztikai és kontaktológiai kutatásokban is hasznosult. Kiemelten fontosnak tartjuk, hogy hamarosan mindenki számára elérhetővé váljon az oktatásterminológiai adatbázis, ezzel segítve a fordítók, tanárok és kutatók munkáját, valamint megkönnyítve a trianoni határváltozások következtében különfejlődött magyar nyelvváltozatok összehangolását és a szomszédos államok oktatási rendszereinek áttekinthetőbbé tételét. A munkát 2025-ben a felsőoktatási terminusok megfeleltetésével folytatjuk.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány az MTA Tudomány a Magyar Nyelvért Nemzeti Program „Magyar terminológiastratégia” alprogramjának (TMNP2023-1/2023) támogatásával készült.

Irodalom

- Benő Attila, Ćurković-Major Franciska, Csernicskó István, Gaál Péter, Juhász Tihamér, Kitlei Ibolya, Kolláth Anna, Kovács Lea, Lanstyák István, Lehocki-Samardžić Anna, M. Pintér Tibor, Márku Anita, Molnár Csikós László, Nádor Orsolya, P. Márkus Katalin, Sági Zsuzsanna, Sófalvi Krisztina, Szoták Szilvia, Váradi Krisztián, Žagar Szentesi Orsolya (szerk.) 2007. *Termini magyar–magyar szótár*. Törökbálint: Termini Egyesület. <https://termini.nytud.hu/htonline/>
- Benő Attila, Fazakas Emese, Sárosi-Márdirosz Krisztina (szerk.) 2009. *Román–magyar oktatásterminológiai szótár*. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége.

- Benő Attila, Lanstyák István, P. Márkus Katalin, M. Pintér Tibor 2021. A Termini magyar–magyar szótár és adatbázis szerkezeti és szerkesztési sajátosságai. *Magyar Nyelvőr* (145) 4: 378–389. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2021.4.378>
- Benő Attila, Péntek János (szerk.) 2011. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve*. Dunaszerdahely–Kolozsvár: Gramma Nyelvi Iroda – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.
- Beregszászi Anikó 2020. *A magyar nyelv Ukrajna oktatási rendszerében: oktatásának elméleti és gyakorlati kihívásai kisebbségi helyzetben (Kárpátalja példája)*. Veszprém: Pannon Egyetem.
- Beregszászi Anikó 2021. *Alkalmi mondatok zongorára. A magyar nyelv oktatásának kihívásai kisebbségben*. Törökbálint: Termini Egyesület.
- Beregszászi Anikó, Kolozsvári-Nagy Enikő 2019. Az olvasás és az írás tanítása a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban. *Magyar Nyelvőr* (143) 2: 151–172.
- Csernicskó István 2017. Ideológiai csata a nevek frontján. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* (19) 4: 15–29.
- Csernicskó István, Fedinec Csilla 2017. Ukrajna 2017. szeptember 5-én kelt 2145-VIII. sz. törvénye „Az oktatásról”. *REGIO* (25) 3: 260–277.
- Csernicskó István, Gazdag Vilmos 2023. Kárpátaljai magyarok nyelvi tapasztalatai Magyarországon. *Magyar Nyelv* (119) 2: 215–225. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2023.2.215>
- Csernicskó István, Hires-László Kornélia, Márku Anita 2010. A szókölcsonzés. In: Csernicskó István (szerk.) *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Budapest–Beregszász: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – Hodinka Antal Intézet. 82–93.
- Csernicskó István, Márku Anita 2021. Ízelítők a Termini magyar–magyar szótár kárpátaljai anyagából. *Magyar Nyelvőr* (145) 4: 417–431. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2021.4.417>
- Fazakas Emese, Tódor Erika-Mária (szerk.) 2015. *Magyar–román oktatásterminológiai szótár*. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- Fedinec Csilla 2024. A nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos ukrainai jogalkotás rövid foglalata (1989–2023). *Fórum Társadalomtudományi Szemle* (26) 4: 65–80. <https://doi.org/10.61795/fssr.v26y2024i4.04>
- Ferki Julianna 2013. A beregszászi cigány nemzetiségű magyar anyanyelvű gyerekek iskolázottsági helyzete. In: Kötél Emőke, Szoták Szilvia (szerk.) *Határhelyzetek IV. Hagyomány és jövőkép: Anyanyelv(ek), oktatáspolitikai stratégiák, karrierkövetés*. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium. 121–143.
- Gazdag Vilmos 2021. *Szlávelemek a kárpátaljai Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban*. Törökbálint: Termini Egyesület.
- Hires-László, Kornélia, Váradi, Krisztián 2024. Semantic differences between terms associated with the Hungarian and the Ukrainian public education systems. *Scientific Notes of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: Philology (Linguistics)* (39) 1: 130–139. <https://doi.org/10.31652/2521-1307-2024-39-12>
- Hrynevych, Liliia, Linnik, Olena, Herczyński, Jan 2023. The new Ukrainian school reform: Achievements, developments and challenges. *European Journal of Education* (58) 4: 542–560. <https://doi.org/10.1111/ejed.12583>
- Kiss Julianna 2019. Az ukrainai művészetoktatás az oktatási törvények tükrében

- kurrikuláris és extrakurrikuláris színtereken. In: Berghauer-Olasz Emőke, Gávriljuk Ilona, Hutterer Éva, Pally Katalin (szerk.) *A köz- és felsőoktatás előtt álló kihívások a XXI. században Kelet-Közép-Európában az oktatási reformok tükrében*. Ungvár: „RIK-U” Kft. Ungvár. 193–202.
- Klaudy Kinga 2018a. Az átváltási műveletek rendszere. *Modern Nyelvoktatás* (24) 2–3: 5–15.
- Klaudy Kinga 2018b. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789634541943>
- Kolláth Anna, Lehocki-Samardžić Anna, Vukov Raffai Éva 2021. Az oktatás terminológiája a Termini-szótárban – délszláv nyelvi kontaktusban. *Magyar Nyelvőr* 145 (4): 389–401. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2021.4.389>
- Kozmács István 2016. A magyar nyelv többközpontúsága. *Gradus* (3) 1: 85–91.
- Lanstyák István 1998. Gondolatok a nyelvek többközpontúságáról (Különös tekintettel a magyar nyelv Kárpát-medencei sorsára). In: Lanstyák István (szerk.) *Nyelvünkben – otthon*. Dunaszerdahely: NAP Kiadó. 158–172.
- Lanstyák István 2006. *Nyelvből nyelvbe: Tanulmányok a szókölcsonzéról, kódváltásról és fordításról*. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- Lehocki-Samardžić Anna, Szoták Szilvia 2022. Oktatási terminusok és oktatási rendszerek: avagy mi konvergál, és mi divergál? In Karmacsi Zoltán, Márku Anita, Máté Réka (szerk.) *A határ mint konvergáló és divergáló tényező a nyelvben*. Törökbálint: Termini Egyesület. 133–142.
- M. Pintér Tibor 2019a. Magyar nyelv a határon. A Termini magyar–magyar szótár (1. rész). *Magyar Nyelv* (115) 3: 333–347. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2019.3.333>
- M. Pintér Tibor 2019b. Magyar nyelv a határon. A Termini magyar–magyar szótár (2. rész). *Magyar Nyelv* (115) 4: 473–479. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2019.4.473>
- M. Pintér, Tibor, P. Márkus, Katalin, Benő, Attila 2023. Termini Online Hungarian Dictionary and Database (TOHDD): A Dictionary for Hungarian Varieties Spoken in the Carpathian Basin. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica* (15) 2: 166–181. <https://doi.org/10.2478/ausp-2023-0023>
- Markovskiy, Volodymyr, Demkiv, Roman, Shevchenko, Vyacheslav 2018. Ukrajna nyelvpolitikájának alakulása az őshonos népek és nemzeti kisebbségek anyanyelvi oktatása területén. *Regio* (26) 3: 69–104.
- Nánási-Molnár Anita 2015. **Óvodai tannyelvválasztás Kárpátalján. Doktori disszertáció**. Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar.
- Orosz Ildikó 2021. *Kárpátaljai története: Örökség és kihívások*. Beregszász–Ungvár: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – „RIK-U” Kft.
- Orosz Ildikó, Pally Katalin 2020. *A kárpátaljai oktatás helyzete a 2019-es külső független érettségi eredményeinek tükrében*. Beregszász–Ungvár: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – „RIK-U” Kft.
- Seidl-Pécs Olivia 2023. A terminológiamentesítéshez kapcsolódó kutatási irányzatok. *Fordítástudomány* (25) 2: 73–86. <https://doi.org/10.35924/fordtud.25.2.5>
- Szoták Szilvia 2019. Értjük egymást? Oktatásterminológiai különbségek a magyar–magyar kommunikációban. In: Szoták Szilvia (szerk.) *Diszciplínák találkozása – nyelvi közvetítés a XXI. században*. Budapest: OFFI Zrt. 247–259.
- Szoták Szilvia 2021. Országspecifikus oktatási terminusok terminológiai és szociolingvisztikai

- elemzése a Termini magyar–magyar szótár példái alapján (Ausztria). *Magyar Nyelvőr* 145 (4): 402–417. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2021.4.402>
- Szoták Szilvia, Tamás Dóra Mária 2024. Egy készülő oktatásterminológiai adatbázis módszertani elvei. In: Bauko János, Presinszky Károly (szerk.) *Egyszerű és szervezett nyelvi menedzselés kétnyelvű környezetben*. Nyitra–Törökbálint: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat. 7–26.
- Tamás Dóra Mária, Sermann Eszter 2019. Elemzési szempontrendszer terminológiai adatbázisokhoz. *Fordítástudomány* (21) 2: 46–62. <https://doi.org/10.35924/fordtud.21.2.4>
- Tóth Mihály 2024. Ukrajna európai uniós integrációja és a nemzeti kisebbségek jogainak problémája. *Kisebbségvédelem* (9) 1: 41–98.
- Váradi Krisztián 2022. Kontaktushatások vizsgálata a kárpátaljai diákok nyelvhasználatában. *Anyanyelv-pedagógia* (15) 4: 38–61. <https://doi.org/10.21030/anyp.2022.4.3>
- Váradi, Krisztián 2024. The Termini Dictionary of the Hungarian language containing loanwords from the Carpathian Basin. *Folia Philologica* (8) 1: 4–9. <https://doi.org/10.17721/fofia.philologica/2024/8/1>
- Váradi Krisztián, Hires-László Kornélia 2024. „Návcsánnyá” a magyarországi terminológiai kontextusban. In: Bauko János, Presinszky Károly (szerk.) *Egyszerű és szervezett nyelvi menedzselés kétnyelvű környezetben*. Nyitra–Törökbálint: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat. 51–62.
- web1. = 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről. <https://njt.hu/jogszabaly/2011-190-00-00-86> (Hozzáférés: 2026. március 26.)
- web2. = Закон України 2000, № 46, ст. 393 „Про позашкільну освіту”. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14> (Hozzáférés: 2026. március 26.)
- web3. = Закон України 2014, № 37–38, ст. 2004 „Про вищу освіту”. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (Hozzáférés: 2026. március 26.)
- web4. = Закон України 2017, № 38–39, ст. 380 „Про освіту”. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (Hozzáférés: 2026. március 26.)
- web5. = Закон України 2020, № 31, ст. 226 „Про повну загальну середню освіту”. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20> (Hozzáférés: 2026. március 26.)
- web6. = Закон України 2024, № 42, ст. 258 „Про дошкільну освіту”. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20> (Hozzáférés: 2026. március 26.)
- web7. = Закон України 2025, № 49, ст. 216 „Про професійну освіту”. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4574-20> (Hozzáférés: 2026. március 26.)
- web8. = Закон України 2023, № 46, ст. 114 „Про національні меншини (спільноти) України”. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20> (Hozzáférés: 2026. március 26.)
- web9. = 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól. <https://njt.hu/jogszabaly/2011-179-00-00-60> (Hozzáférés: 2026. március 26.)

Az MTA Tudomány a Magyar Nyelvért Nemzeti Programján belül a „Magyarterminológiastratégia” alprogram Oktatásterminológiai alprojektje azzal a céllal jött létre, hogy kialakítson egy olyan oktatásterminológiai adatbázist, amely megfelelteti egymásnak Magyarország és a Kárpát-medence magyarlakta országainak oktatással kapcsolatos terminusait az oktatási rendszer minden szintjén. A terminológiai adatbázis építése háromrétegű: egyrészt magyar oktatási terminusokat feleltetünk meg a Magyarországgal szomszédos országokban használt ekvivalensekkel; másrészt országspecifikus terminusokat fordítunk le magyarra; harmadrészt a határmenti régiókban előforduló, oktatással kapcsolatos kölcsönszavakat adatolunk. Az adatbázisépítés első évében a közneveléshez kötődő terminusokkal foglalkoztunk. Kutatásunk célja, hogy összefoglaljuk az oktatásterminológiai adatbázis építésének első évét a kárpátaljai régió szemszögéből, fényt derítve azokra a szemantikai területekre, amelyekben a legnagyobb eltérés mutatkozik a magyarországi és az ukrainai köznevelési rendszerek között. Emellett bemutatjuk, hogy az Oktatásterminológiai alprojekt hogyan járul hozzá a Termini magyar–magyar szótár bővítéséhez.

Kulcsszavak: fordítás, Kárpátalja, köznevelés, oktatási terminusok, Termini magyar–magyar szótár, Ukrajna.

IX. OKTATÁS

PÉNTEK JÁNOS

Babeş–Bolyai Tudományegyetem
pentekj@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1620-859X>

Két nyílt levél a romániai magyar közoktatás érdekében¹

A két alábbi nyílt levelet három éves eltéréssel, 2011-ben, ill. 2014-ben írtam, mindkettőt január 22-én, A magyar kultúra napján. Előbb szórólapként sokszorosította őket az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetség, de néhány napon belül bekerültek a romániai magyar sajtóba, újságokba, rádióhírekbe. Nagy visszhangot váltottak ki, heves vitát gerjesztettek. Talán nem volt felesleges, hogy megírtam őket. Párban együtt most jelennek meg először, tartalmuk jórészt ma is időszerű.

I.

Magyarul vagy románul? Milyen nyelven tanuljon a gyermek?

Kedves Szülő!

Mielőtt döntene ebben a kérdésben, amely egy életre meghatározó lehet gyermeke számára, kérem, olvassa el, és gondolja végig alaposan, mi nekem erről a véleményem szülőként, tanárként, a hazai nyelvi helyzettel foglalkozó kutatóként.

A magyar nyelv még Romániában sem kevésbé értékes, mint a román: a román a románok anyanyelve, a magyar a magyaroké. Akinek magyar az anyanyelve, annak az még értékesebb, fontosabb is minden más nyelvnél. Fontos és értékes, mert elődeink évszázadok alatt kiművelték, mindenre alkalmassá tették, amire az embernek szüksége lehet, amikor beszél, olvas vagy ír.

¹ Az írás első megjelenése: Péntek János 2011. Milyen nyelven tanuljon a gyermek? Magyarul vagy románul? Szabadság XXIII, 26, 2011. febr. 2., 3p.

A román hivatalos nyelve az országnak, a magyar az ország legnagyobb kisebbségének nyelve, a mi nyelvünk. A Székelyföldön a legtöbben ezt a nyelvet beszélik, Erdélyben a lakosság 20%-a, azaz minden 5. ember. Mellettünk itt van Magyarország és itt vannak a többi Kárpát-medencei magyarok. A Kárpát-medencében éppen mi, a magyar anyanyelvűek vagyunk a legtöbben. Az pedig, hogy többen leszünk-e a jövőben vagy kevesebben, az is éppen szülői döntéseken múlik.

Országunkban a magyar nyelv használatának széleskörű, törvények által biztosított lehetőségei vannak éppen az oktatásban, az egyházak életében, a tudományos életben, a közigazgatásban, a közéletben. Fontos tudnia, hogy a magyar nyelvű oktatást, a magyar iskolákat a magyar állam és az erdélyi civil szervezetek is jelentősen támogatják ösztöndíjakkal, tanulmányi kirándulásokkal, anyanyelvi versenyekkel és táborokkal. A szorgalmas, tehetséges gyermekeket különösen.

Ha gyermeke a magyar nyelvet tanulta meg elsőként beszélni, akkor írni-olvasni is könnyebben megtanul ezen a nyelven. Az olvasással pedig megismeri ősei történelmét, a magyar irodalmat, mindannyiunk közös kincsét: a magyar kultúrát, szülei vallását. Az anyanyelv tanulása nem ér véget az elemi vagy általános iskolában, a középiskolai és egyetemi tanulmányok során válik magabiztossá, kellően gazdaggá.

Ha gyermeke ezen a nyelven tanul, gyorsabban, pontosabban szerzi meg ismereteit, és amit megtanul, az emlékezetében is inkább megmarad.

Igaz: itt a mi szülőföldünkön fontos a román nyelv megtanulása és ismerete is. Két nyelv még több lehetőséget biztosít újabb ismeretek megszerzésére, szakmák megtanulására. Arra is, hogy eligazodhassunk a mindennapi életben: a hivatalokban, az üzletekben, utazás közben. Hogy beszélni tudjunk szomszédjainkkal vagy azokkal, akikkel találkozunk, megismerkedünk.

De ahhoz, hogy a gyermek megtanuljon románul, nem szükséges román tagozatra, román iskolába járnia. Azt saját szorgalmából és a magyar iskolában is megtanulhatja, és mindenütt gyakorolhatja. És a román nyelvet is nagyon jól meg kell tanulni, sokféle változatában: ahogy az utcán beszélik, ahogy a könyvekben írják, ahogy a televízió közvetíti műsorait. Csak ez a mélyebb és változataiban kiterjedtebb nyelvismeret válik igazán hasznossá, értékessé az életben.

A két nyelv ismeretének, a kétnyelvűségnek akkor van igazi haszna, ha mindkét nyelvben magas szintű, és ha annak az alapja az anyanyelv: ahogy

otthon beszélük, és ahogy közös változatában a legtöbb magyar ember írja és beszéli. Ez az ismeret, ennek mindennapos használata tarthat csak meg bennünket műveltségünkben, magyarságunkban. Ennek alapján, ehhez hozzáadva kell megtanulni, és használni a román nyelvet. És lehetőség szerint más nyelveket is.

Ha Önöknek, a két szülőnek különböző az anyanyelve, akkor a gyermek bizonyára párhuzamosan mindkét nyelven megtanult beszélni. Ilyen esetben az a jó, ha a gyermek a továbbiakban is megmarad mindkét nyelvben. Ezt úgy lehet elérni, ha az egyik oktatási ciklust az egyik, a másikat a másik nyelven végzi. Még ilyenkor is jobb a magyarral kezdeni, az alsó tagozatra (I–IV. osztály) magyar osztályba íratni a gyermeket, hiszen ott a román órákon románul is megtanul írni-olvasni, és később nem okoz számára nagy nehézséget, hogy románra váltson. Ha viszont ezt kihagyja, már nem tud visszatérni a magyar nyelvű íráshoz, olvasáshoz.

Nem igaz

Sok minden *nem igaz abból, amit mások tanácsolnak*, még ha jó szándékkal teszik is.

Nem igaz az, hogy aki románul tanul, jobban boldogul az iskolában és később az életben. Ellenkezőleg: tudományosan is igazolták, hogy a második nyelven nehezebb az előrehaladás az iskolában. A magyar nyelven való tanulásnak pedig javultak a lehetőségei, lényegesen megnöttek az esélyei: folyamatosan bővül a szakoktatás és a magyar egyetemi hálózat. Abból pedig senkinek nincs hátránya, ha tanulmányait végig anyanyelvén folytatja.

Nem igaz, hogy a magyar nyelv jelenti a terhet, egy tantárggyal többet az iskolában, megnövelve a heti órák számát, a vizsgák számát. Gyermekeink számára ez az a tantárgy, amellyel megalapozzák anyanyelvi műveltségüket, minden egyéb iskolai tanulásnak az alapja. A magyarok számára a román nyelv és irodalom jelenti a többletet, ezt azonban jó lehetőségnek kell tekinteni, és vállalnia kell minden Romániában élő magyar gyermeknek, éppen azért, hogy több lehessen, hogy semmi ne jelentsen számára akadályt.

Igaz viszont

Igaz viszont, hogy aki már kisgyermek korában román iskolába kerül, az sohasem tanul meg rendesen magyarul: nem fog tudni írni, kín lesz számára az olvasás.

Igaz viszont, hogy nehezebben boldogul majd más iskolai tantárgyakkal is.

Igaz viszont, hogy az eredeti magyar nyelvtudása is megkophat az idő múlásával, lassan azt is elfelejti, amit kisgyermekként megtanult.

Igaz viszont, hogy ebben a 2. nyelvben kevésbé lesz magabiztos, egyéniségében is bizonytalanná válhat.

Igaz viszont, hogy a jobban ismert és beszélt 2. nyelv eltávolíthatja magyar rokonaitól, ismerőseitől, átvezetheti a másik nyelvet beszélők társaságába.

És igaz az is, hogy az új nyelv és az új kapcsolatok meggyengíthetik magyar tudatát: teljesen felcserélheti nyelvét, feladhatja magyarságát.

Mi tehát a nyeresége annak, ha gyermeke magyar nyelven tanul?

Teljes értékű ember lehet, megmarad a magyar nyelvben és a mi kultúránkban, magyarságában. Tökéletesen megtanulhat románul és más idegen nyelveken is. Szakmákat tanulhat, egyetemen tanulhat.

A magyar nyelvet szeretni lehet. A magyar nyelvet szeretni kell!

Mi történik, ha a román nyelvű tanulást választja?

Akkor is teljes értékű ember lehet, de számolni kell azzal, hogy eltávolodik a magyar nyelvtől, ő vagy gyermekei már könnyebben cserélik fel magyar nyelvüket, vallásukat, nemzetiségüket a többségire, a románra.

Vigyázzon gyermekére! Most helyette dönt: döntsön okosan, döntsön felelősen!

Kolozsvár, 2011. január 22.

II.

Magyarul! De hogyan és hol?

Tisztelt Tisztviselői, azaz Felelősségviselői az erdélyi magyar oktatásnak!

Három évvel ezelőtt, 2011. jan. 22-én, a szülőkhöz fordultam hasonló levéllel, körültekintően érvelve kértem őket, hogy amikor tannyelvet és iskolát választanak, fontolják meg, mennyi előnye van annak, ha anyanyelvén tanul a gyermekük. Az akkor megszólított szülőkkel szemben azóta is

adósnak érzem magam azzal, hogy Önöket, a másik oldalt is megszólítsam, azokat, akik a magyar oktatást, a magyar iskolákat vezetik, igazgatják, képviselik. A szülők kedvező döntésének ugyanis csak az lehet a feltétele és viszonzása, hogy a magyar nyelvű oktatás jó is legyen: eredményes, színvonalas, versenyképes. Hasonló tartozásom van mindazok iránt is, akik az anyaországból, a világ minden részéből vagy éppen Erdélyből jóhiszeműen és teljes bizalommal támogatják az általam kezdeményezett, immár 11. éve működő tehetségtámogató programunkat, a Nyilas Misit. A támogatottak leveleiből, némelyikük sikeres iskolai pályájából tudjuk, hogy programunk valóban csökkenti azt az esélytelenséget, amelyet sokuk számára a pénztelenség jelent, de nem képes megóvni őket oktatási rendszerünk esetlegességeitől és egyenatlenségeitől, némely esetben ijesztően alacsony színvonalától.

Kétségtelen ugyanis, hogy magyar közoktatásunk színvonala, eredményessége, versenyképessége folyamatosan romlik. Ezt mutatja minden nemzetközi és hazai mérés, ennek riasztó jelei a próbavizsgák és a sorsdöntő vizsgák eredményei. És ezt nem lehet „a románokra”, a román oktatási rendszerre, a pedagógusok alacsony bérére vagy éppen a vizsgákon felszerelt kamerákra hárítani. Ez az aggasztó folyamat és helyzet, amelyet mintha legszívesebben elhallgatnánk, sok mindennek a következménye, és maga is sok mindennek az okozója. Nem szeretném megbántani azokat, akik az oktatásban is legjobb tudásuk szerint teszik a dolgukat, de nem hallgathatom el azt a véleményemet, hogy „sok minden”, ami ok és következmény, rajtunk múlik: közoktatásunk tisztségviselőin, tehát felelősségviselőin, iskoláinkon és pedagógusainkon. Még mindig a minőség az egyetlen esélyünk, nem a statisztika. Hiú remény arra számítani, hogy a román oktatási hatóság teszi eredményessé a mi oktatásunkat, vagy arra, hogy az anyaország jó szándékú támogatása pótolja saját mulasztásainkat.

1990 után a jogos restitúció részeként épülhetett újjá közoktatási hálózatunk, a megújult régi és az új tanintézmények nevet is választhattak maguknak. Abban bízhattunk, iskoláink nemcsak büszkéek lehetnek a nagy nevekre, hanem méltóvá is válnak a viselésükre. Ez a reményünk ritkán teljesült. Még mindig nem láttuk be, hogy megtévesztő ideológiáink ellenére a büszkeség és a hivatástudat vagy az arra való hivatkozás nem pótolhatja a szakmai tudást, a tartalmas tanórákat. A tanórákon a tanító, a tanár az úr, elsősorban rajta múlik, mennyire vonzó és tartalmas minden 50 perce a közös munkának. Nem célravezető az az ideológia sem, amely a közösségszolgálatot szembe helyezi az önmegvalósítással. Közösségét is csak az szolgálhatja jól, aki megvalósíthatta önmagát, csak abban lehet kellő alázat, aki tudatában van saját értékének és méltóságának.

Oktatásunk folyamatos romlásának valódi okai annyira nyilvánvalóak, hogy ebben a levélben nem feltétlenül kell a sajtóból is ismert mindennapi történésekre, tapasztalatainkra vagy saját kutatásaink megállapításaira hivatkoznom. Az alapvető okok nyilvánvalóak, de mégsem közismertek, nem merjük kimondani, legalább közösségünk számára tudatosítani őket. Azt, hogy oktatásunknak nincs kellő szakmai megalapozása; nincs összefogott, jól szabályozott irányítása; nincs kellő felügyelete, nem sok jele van a felelősségnek és a fegyelemnek. De mi biztosíthatná például a legfontosabbat, az igazi szakmaiságot, amikor tudjuk, hogy a pedagógusképzés felemás (felső)oktatásunk leggyengébb láncszeme; hogy oktatásunk továbbra is nélkülözni kénytelen egy, a működéséhez nélkülözhetetlen szolgáltató jellegű szakmai háttérintézményt (noha ennek létrehozását a jelenlegi oktatási törvény lehetővé tenné); hogy nem biztosítottak a megfelelő színvonalú tankönyvek és taneszközök.

Mindezekben a hiányokban, hibás döntésekben, döntésképtelenségben, mulasztásokban és megalkuvásokban állami, intézményi szinten szerepük és felelősségük volt és van mindazoknak, akiknek az oktatási hatóságban (minisztériumban, tanfelügyelőségeken, önkormányzatokban, az iskolák vezetőiként) kell képviselniük oktatásunk érdekeit; politikai szinten: oktatáspolitikai tisztségviselőinknek (pártállástól függetlenül) és parlamenti képviselőinknek; szakmai szinten pedagógusképző intézményeinknek, azok vezetőinek, a pedagógusok szakmai szervezetének. Úgy tűnik, akik az oktatási hatóságban kaptak megbízatást, gyakran elfeledkeznek arról, hogy ők a magyar oktatás érdekeinek képviselőiként kerültek oda, nem a központi utasítások egyszerű közvetítőiként, végrehajtóiként.

A 90-es években az intézményépítés láza vonta el a figyelmet magától a minőségi oktatástól, mintha csak az anyanyelvűség vált volna fontossá, az elmúlt 7-8 évben és napjainkban pedig már az akkor kiépített oktatási hálózat lebontása folyik. Ez – és nem a tanulás – tartja izgalomban a tanulókat, a szülőket, a pedagógusokat. 1990 előtt a pedagógusoknak legalább kétharmada kényszerült ingázní, most az iskolások, egész iskolák, sőt néhol óvodások is ingáznak. Lakótelepi tagozatok szűntek meg, falvak sora maradt iskola nélkül. Templomok iskola nélkül, közösségek jövő nélkül. Az országos adatokat nem ismerjük pontosan, de azt például igen, hogy egyedül Hargita megyében több mint 5000 tanuló ingázik, Temesváron pedig 154 kiskolász kényszerül iskolabuszra.

Ez a korábban elkezdett „átszervezés”, amelyre a „gazdaságosság” és a fejpénzen kívül a minőség igényére is hivatkoztak, nemhogy javította volna, hanem tovább rontotta az oktatás színvonalát. Országútra, vasútra

tettük a tanulókat, megterhelve őket az utazás fáradalmával, veszélyeivel, idővesztésével, eltávolítottuk őket otthonuktól, a szülőkre pedig újabb költségeket hárítottunk. Az otthonosság helyett így gyakran az otthontalanság érzése társul az iskolával. Sok helyen már nem a pedagógus az oktatás főszereplője, hanem a sofőr.

A nagyvárosi, lakótelepi magyar osztályokat, tagozatokat „jóindulatúan” és gyakran gátlástalanul felszívja néhány központi „elitiskola”, azoknak a tanulóknak a kivételével persze, akik közben inkább a közelebbi román iskolába kénytelenek átiratkozni. A demográfiai apadás így válik nemcsak okozójává az oktatási hálózat szűkülésének, hanem következményévé is. Mint nemrég egy konferencián is hallhattuk: azok a szülők is, akik gyermekük számára tannyelvként a románt választják, egyre inkább és nem ok nélkül hivatkoznak a magyar iskola alacsony színvonalára, esetleg az idő- és pénzvesztéssel járó nagyobb távolságra.

A szellemi értékekre nem tekintő pénzügyi számítás, az értéksemleges szociológiai és demográfiai statisztikák a „gazdaságosságot” és azt a fejpénzt teszik meg hivatkozási és viszonyítási pontnak, amelyet a költségvetés szán egy-egy tanulóra. Ez nyilvánvalóan és gátlástalanul felülírja a tanuláshoz való alkotmányos jogot, figyelmen kívül hagyja az oktatási törvényben egyébként „garantált” esélyegyenlőséget, már most is súlyosan diszkriminálja és korlátozza a magyar oktatást, és ezzel – mint annak idején a falurombolás – veszélyezteti közösségeink jövőjét. Nincs más választás: Önök, tisztség- és felelősségviselőink, és maga a közösség vagy határozottan elutasítja a pénz logikáját, az ebből eredő hátrányos megkülönböztetést és korlátozást, vagy beletörődik oktatási hálózatunk fokozatos felszámolásába. Most inkább a megértő közreműködés, esetleg beletörődés tapasztalható, mint a határozott érdekképviselés és elutasítás. Vagy már nem is ismerjük érdekeinket?

Az oktatási színvonal romló tendenciáját nem ellensúlyozza, legfeljebb vigasz lehet az, hogy néhány „elitiskolánk” végzősei hazai és nemzetközi szinten is versenyképesek. Az erdélyi magyar értelmiségi és gazdasági elit vigyáz gyermekeire, és jól teszi. De nemcsak róluk van szó, hanem a többiekről, a többi sok tízezerről, akik között ugyanolyan arányban vannak tehetségesek, törekvők, mint az elitek körében. Ők, akik a jelek szerint csak a statisztikában fontosak, kellő tudás, iskolázottság hiányában hol és miben válhatnak versenyképesé? A Kárpát-medence és Európa cselédpiacán? A napszámosok és szezonmunkások piacán?

Kolozsvár, 2014. január 22.

„Úgy tud majd érvényesülni, ha jól beszél szlovákul.”

Részletek tannyelvválasztásról készült interjúkból¹

Bevezetés

A kisebbségben élő magyar közösségek, köztük a szlovákiai magyar beszélőközösség anyanyelvének hosszú távú megőrzését jelentős mértékben befolyásolja az a szülőkre háruló, mélyreható következményekkel járó döntés, milyen tannyelvű oktatási intézményt választanak iskolaköteles gyermekük számára. Azok, akiket a szülők magyar tannyelvű iskolába íratnak, először anyanyelvükön tanulnak meg írni és olvasni, képzésükben a szlovák nyelv órarendi tantárgyként szerepel. A többségi tannyelvű iskolát látogató gyermekek szlovákul kezdik az írást-olvasást, ezen a nyelven történik a pedagógus(ok) személyéhez kötődő mindenfajta kommunikációjuk, miközben anyanyelvüket intézményes formában nem tanulják.

A kisebbségi helyzet nyelvi tényeit feltáró tudományos ismeretek szerint az utódállamokban élő magyar közösségek számára a legcélravezetőbb kétnyelvűségi modell az első nyelv, tehát az anyanyelv dominanciáját feltételező hozzáadó kétnyelvűség lenne, mely szerint a második nyelv, esetünkben a szlovák elsajátítása nem az első nyelv rovására megy, nem szorítja ki azt a használatból, hanem mintegy hozzáadódik, hozzáfejlődik. Ebben a szemléletben tükröződik a kisebbségi helyzetben folyó magyar

¹ A tanulmány a szerző „Ha szlovák iskolába adom, jobban fog érvényesülni” c. írásának (In: Misad Katalin, Csehy Zoltán szerk. *Nova Posoniensia X. A pozsonyi magyar tanszék évkönyve*. Pozsony: Szenci Molnár Albert Egyesület. 29–50.) aktualizált változata, mely a *Formy jazykového a sociálneho znevýhodnenia a možností jazykovej rovnosti na Slovensku* (magyarul: A nyelvi és társadalmi hátrányok formái és a nyelvi esélyegyenlőség megteremtésének lehetőségei Szlovákiában) című, 1/0457/26 számú VEGA-projekt keretében készült.

nyelvű oktatás alapvető nyelvi célja, a funkcionális kétnyelvűség elérése, mely a hozzáadó kétnyelvűségi helyzetben nem gyakorol negatív hatást a gyermek kognitív készségeinek fejlődésére. A Kárpát-medencében élő magyar közösségeknél azonban közös problémaként jelentkezik az államnyelv magyar tannyelvű iskolában történő oktatásának mérsékelt eredményessége, melynek magától értetődő következménye a második nyelv (esetünkben a szlovák) hiányos ismerete. Mivel ez befolyással van a magyar anyanyelvű fiatalok továbbtanulására és társadalmi mobilitására, bizonyíthatóan az egyik fő okát képezi a magyar szülők szlovák oktatási intézményt előtérbe helyező tannyelvválasztási stratégiájának. Az ebből adódó felcserélő kétnyelvűségi helyzetnek több negatív következménye is van, ezek közül az egyik leglényegesebb az, hogy sem az anyanyelvben, sem a második nyelvben nem alakul ki megfelelően a kognitív nyelvi kompetencia (vö. Lampl 1999; Sorbán 2000; Göncz 2004; Kontra 2004; Lanstyák 2005; Csernicskó–Göncz 2009; Kolláth–Varga–Göncz 2009; Séra 2010; Véghová 2010, 2012; Morvai–Szarka 2012; Ravasz 2013; Karmacsi 2016).

Az alábbiakban közzétett első két interjú egy szlovákiai magyar homogén család, illetve egy magyar–szlovák heterogén család tannyelvválasztási stratégiáiba nyújt betekintést; a következő kettő egy magyar óvónő, illetve egy szlovák tanítónő nézőpontjából láttatja a szülők tannyelvválasztási stratégiáit befolyásoló tényezőket. Az interjúk 2018 szeptembere és 2020 januárja között készültek. Az adatközlőkkel félig irányított beszélgetést folytattam családjuk nyelvhasználatáról, az egyes családtagok nyelvi háttéréről és nyelvismeretéről, az általuk látogatott oktatási intézmények tannyelvéhez kapcsolódó tapasztalataikról, valamint tannyelvválasztásuk indokairól. Interjúalanyaim nevének rövidítését anonimitásuk érdekében megváltoztattam, s kérésükre lakóhelyükről is csak annyit közlök, hogy az minden esetben a Dunaszerdahelyi járásban található. Az interjúkban szereplő K rövidítés a kérdező, vagyis a dolgozat szerzőjének azonosítója.

1. interjú

CA neme nő, 51 éves. Egy dél-szlovákiai magyardomináns kisvárosban született, napjainkban is ott él. Homogén magyar családból származik. Magyar nemzetiségűnek és anyanyelvűnek vallja magát. Alap- és középiskolai tanulmányait szlovákul végezte. Jelenleg termékügynökként dolgozik, így napi szinten használja mindkét nyelvet, saját bevallása szerint magyarul és szlovákul egyformán jól beszél. Házasságban él, a férje magyar nemzetiségű és anyanyelvű. Egy fiuk van, aki szlovák nevelési nyelvű

óvodába, majd szlovák tannyelvű alap- és középiskolába járt, jelenleg egy szlovák egyetemen tanul.

K: Ön is, a férje is magyar nemzetiségűnek és magyar anyanyelvűnek vallják magukat. Miért döntöttek mégis úgy, hogy szlovák óvodába íratják a fiukat?

CA: Több oka volt. Én is szlovák óvodába jártam, ahol megtanultam szlovákul, így az iskolában már nem voltak gondjaim a nyelvvel, mint azoknak a gyerekeknek, akik a magyar óvoda után szlovák iskolába mentek. Úgy gondoltuk, azzal, hogy a fiunk szlovák óvodába jár, elkerüli majd azt a kínlódást, ami a szlovákul egy szót se tudó gyerekeket várja az iskolában.

K: Hogy érti azt, hogy kínlódás vár rájuk?

CA: Hát, mert azt se értik, mit mond a tanító, hogy például nyissák ki a füzetet, vagy hogy mit csináljanak. Nem beszélve arról, hogy nem értik a tanító magyarázatát, ezért lemaradnak a tanulásban.

K: A férje is szlovák óvodába járt?

CA: Nem, ő magyarba járt, meg iskolába is magyarba. Épp ezért tudta, hogy ott nem lehet rendesen megtanulni szlovákul, ő is azt akarta, hogy a fiunk szlovák óvodába meg iskolába menjen.

K: Mit ért az alatt, hogy „rendesen” megtanulni?

CA: Hogy folyékonyan beszél valaki szlovákul, nem ökög-mökög, nem keresi a szavakat. És ki tudja fejezni magát, akármilyen témáról van szó.

K: Önök otthon milyen nyelven beszélnek?

CA: Magyarul.

K: A fiukkal is csak magyarul beszélnek/beszéltek?

CA: Igen.

K: Nem okozott neki gondot az óvodában, hogy nem tudott szlovákul?

CA: Hát, az első pár hónap nem volt egyszerű. Kisgyerekként is visszahúzódó volt, nehezen barátkozott. Az óvodában sokáig meg se szólalt, nem közösködött senkivel, mindig magában játszott. Az óvónők kérdezték is, hogy otthon is ilyen csendes, de aztán hallották, hogy mennyit beszél, amikor én vagy az apja érte mentünk.

K: Ha a fiukkal csak magyarul beszéltek, honnan tudták, milyen szinten van a szlovák nyelvtudása?

CA: Úgy-ahogy tudtuk, mert volt egy szlovák szomszédunk, aki mindig szólt hozzá, ha találkoztunk, és egyszer csak azt vettük észre, hogy a fiunk ezt-azt már megért belőle.

K: Hogy vették észre?

CA: Bólogatott, hogy igen vagy nem. Aztán néha már mondott is valamit szlovákul, az iskolában meg már folyékonyan beszélt.

K: Emlékszik még azokra a szlovák szavakra, amiket először mondott? Néhányra legalább?

CA: Egyre emlékszek, de nem tudom, mondhatom-e.

K: Persze, mondja.

CA: A záchod² volt az. Azért emlékszek rá, mert nem ch-val mondta, hanem k-val, zákodnak.

K: A szlovák óvodában szlovák meséket, mondókákat hallanak a gyerekek. Szoktak otthon a fiuknak magyar meséket, mondókákat olvasni?

CA: Sok magyar meséskönyve volt, ezekből is szoktunk mesélni neki, meg az én valamikori szlovák meséskönyveimből is. Szerette a meséket.

K: S ha a fia választhatott mesét, magyar vagy szlovák mesét kért?

CA: Mindig magyart. Érdekes, ezen akkor nem gondolkoztam.

K: És azon, hogy a szlovák óvoda befejezése után milyen tannyelvű iskolába iratják?

CA: Azon nem. Amikor eldöntöttük, hogy szlovák óvodába fog járni, már tudtuk, hogy utána szlovák iskolába megy.

K: Miért volt ez olyan egyértelmű?

CA: Hogy jobban tudjon érvényesülni. Szlovákiában élünk, akármit fog itt dolgozni, mindenhol szüksége lesz a szlovákra. Azt akartuk, hogy ebből ne legyen problémája.

K: Magyar tannyelvű iskolában Ön szerint nem tanult volna meg szlovákul?

² Magyarul: illemhely

CA: Még nem találkoztam olyannal, aki magyar iskolában rendszeren megtanult szlovákul. Úgy hallom, sokszor a szlovák szakos tanító se beszél jól szlovákul, nem tudja folyékonyan kifejezni magát, meg hibákat csinál a ragozásban. Nem értem, hogy akarja ilyen szlovákra tanítani a gyerekeket.

K: Ki mondja azt, hogy a magyar iskolákban a szlovák szakos pedagógusok nem tudnak jól szlovákul?

CA: Hát azok a szülők, akiknek magyar iskolába jár a gyereke. Azt mondják, a kicsik csak olvasni meg írni tanulnak meg szlovákul, a nagyobbak meg esetleg el tudják mondani a tartalmát az olvasmányoknak, de azt se mindenki. Hol van ez a szlováktudástól?

K: Ön szerint hogy lehet az, hogy a magyar középiskolák végzőseinek egy része szlovák egyetemeken folytatja a tanulmányait, és orvosi, mérnöki stb. diplomát szerez?

CA: Úgy, hogy a szülők fizetik nekik a szlovák különórákat. Az okosabbakra meg azokra, akik könnyen tanulnak nyelveket, azért ragad valami szlovák a magyar iskolában is. De hallottam, hogy az első évben ők is csak kínlódnak a szlovák főiskolán, aztán valahogy biztos belejönnek a nyelvbe.

K: A fia szlovák iskolába járt. Voltak valamilyen tanulási problémái?

CA: Az alapiskolában nehezebben ment neki a matematika, a fizika, a kémia, de nem azért, mert nem értette volna, amit tanul, hanem mert nem volt érzéke hozzájuk.

K: És a többi tantárgy?

CA: A történelmet meg a földrajzot nem annyira szerette, mert sok volt bennük a szöveg, a biológiát már inkább, az jobban érdekelte. De legjobban a nyelveket szerette, nem az irodalmat, hanem a nyelveket, a nyelvek tanulását.

K: A gimnáziumban változott valamit a helyzet?

CA: Ott rosszabbak voltak a jegyei, mint az alapiskolában. Hibáztatom magam, hogy rábeszéltem a gimnáziumra, jobb lett volna, ha valamilyen szakmát tanul, mert közben elkezdett profi szinten sportolni, és alig maradt ideje a tanulásra.

K: Magyar történelmi eseményeket fel tud sorolni a fia?

CA: Hát valamit biztos, de neki nem a történelem a legfontosabb.

K: És magyar íróktól szokott valamit olvasni?

CA: Szokott magyarul olvasni, de nem regényeket, hanem sportkönyveket. Azok érdeklik.

K: A beszélgetésünk elején említette, hogy a fia egyetemre jár. Megkérdezhetem, mit tanul?

CA: Először tanári szakra járt, biológiát meg földrajzot tanult, de nem győzte a sok edzés mellett. Most testnevelési főiskolára jár.

K: Ha a fiuk most menne óvodába vagy iskolába, milyen tannyelvűbe iratnák?

CA: Biztos, hogy szlovákba. Itt csak azzal tudja megalapozni az életét.

2. interjú

DV neme nő, 44 éves. Huszonegy éves koráig egy észak-szlovákiai kis településen élt, így értelemszerűen szlovák tannyelvű iskolába járt: a lakóhelyéhez közeli kisváros alapiskoláját, majd szakmunkásképzőjét látogatta. Később levelező tagozaton érettségit szerzett. Szlovák nemzetiségűnek és anyanyelvűnek vallja magát. A szlovákon kívül más nyelvet nem beszél, de elmondása szerint egy kicsit már ért magyarul. A magyardomináns dél-szlovákiai településre, ahol több mint húsz éve él, házasság révén került. Három gyermeke van, két fia közül az egyik közép-, a másik alapiskolás, a lánya óvodás. A fiai szlovák tannyelvű iskolába, a lánya szlovák nevelési nyelvű óvodába jár. Az interjúalannal való beszélgetés szlovákul folyt, a magyar fordítást a dolgozat szerzője készítette.

K: Milyen érzésekkel érkezett egy észak-szlovákiai faluból egy többségében magyarok lakta dél-szlovákiai településre?

DV: Őszintén megmondom, féltem, hisz azelőtt soha nem találkoztam magyarokkal, csak hallottam róla, hogy Szlovákia déli részein sok magyar él, Komáromtól egész Kassáig.

K: Mi volt az oka, hogy ide költözött?

DV: A férjem idevaló.

K: Hol ismerkedtek meg?

DV: A falumban. A férjem építkezéseken dolgozott, járta az országot.

K: Milyen nemzetiségű és anyanyelvű a férje?

DV: Az anyja magyar, az apja szlovák. Az anyjával magyarul, az apjával szlovákul beszél. Szerintem mind a két nyelvet egyformán jól beszéli. A nemzetisége szlovák, a népszámláláskor legalábbis azt jelölte be.

K: És melyik nyelvet tartja az anyanyelvének?

DV: Nem tudom, erről sose beszéltünk.

K: Milyen tannyelvű iskolába járt a férje?

DV: Szlovákba. Az anyja állítólag nagyon akarta, hogy magyar alapiskolába járjon, mert azt mondta, hogy itt gyengék a szlovák iskolák. Az anyósom nagy magyar volt.

K: Ez miben mutatkozott meg?

DV: A férjemmel csak magyarul beszélt, a gyerekeinkhez is magyarul szólt, pedig tudta, hogy én nem értem. Csak magyar újságot meg könyveket olvasott, a tévében is csak magyar műsorokat nézett, magyar zenét hallgatott.

K: Az Ön férje mégis szlovák iskolába járt.

DV: Igen, mert az apja szerint a magyar iskolával sehol se érvényesült volna.

K: Ön is így gondolja?

DV: Nem tudom, de aki Szlovákiában él, annak tudnia kell szlovákul. Igaz, a férjem a munkahelyén túlnyomórészt magyarul beszél, mert a kollégái magyarok. Szlovákul ritkán, csak akkor, ha északon dolgoznak. Észak-Szlovákiában.

K: Három gyermekük van. Otthon milyen nyelven beszélnek velük?

DV: Én csak szlovákul. A férjem is inkább szlovákul, hogy én is értem, de ő azért szól hozzájuk magyarul is.

K: És a gyerekek? Ilyenkor magyarul válaszolnak?

DV: Nem, nem, néha mondanak ugyan valamit magyarul, de aztán szlovákul folytatják.

K: Milyen szavakat mondanak magyarul?

DV: Inkább szlovákul mondom őket: áno, nie, viem, neviem, nehovor.³ Ilyeneket.

K: A két fiuk iskolába, a kislányuk óvodába jár. Egyértelmű volt, hogy szlovák óvodába/iskolába íratják őket?

DV: Igen, egyértelmű. Ezen kívül azt akartam, hogy közel legyen a lakásunkhoz az iskola, hogy ne kelljen kíséretetni a gyerekeket, mert a férjem hajnalban indul dolgozni, a kislányunk meg még pici volt, amikor a fiúk iskolába kezdtek járni, nem hagyhattam otthon egyedül. De kiderült, hogy a szlovák iskolák itt a város szélén vannak.

K: A lakásukhoz közel viszont két magyar tannyelvű iskola is van. Nem gondoltak arra, hogy közülük választanak iskolát a gyerekeknek?

DV: Ez eszünkbe se jutott. Mit szóltak volna a szüleim, a testvéreim, ha magyar iskolába adom a gyerekeimet?

K: Nem örültek volna?

DV: Hát, azt hiszem, haragudtak volna. Apámnak még az esküvőnk előtt megígértem, hogy szlovák iskolába járnak majd a gyerekeim.

K: Miért kellett megígérnie?

DV: Apám eleve nem örült neki, hogy magyarok közé költözöm. Azt mondta, ebből baj lesz.

K: Miért gondolhatta ezt?

DV: Nem tudom, talán attól félt, hogy a magyarok nem fognak befogadni, ha nem tanulom meg a nyelvüket.

K: És hogy érzi, befogadták?

DV: Nem tudom, az időm nagy részét Pozsonyban töltöm, mert ott dolgozom. A gyerekek mellett kevés a szabad időm, de ha mégis van egy kicsi, akkor a barátnőmmel találkozom, aki szintén szlovák.

K: De magyar szomszédai csak vannak?

DV: Persze, vannak, a mellettünk, fölöttünk és a szemben lakó szomszédok is magyarok. De velem szlovákul beszélnek, mert én nem tudok magyarul.

³ Magyarul: igen, nem, tudom, nem tudom, ne mondd.

K: Van egy kislányuk is, említette, hogy ő még óvodás. Milyen óvodába jár?

DV: Szlovákba, de nem volt egyszerű elintézni. A lakásunkhoz közel van egy szlovák óvoda, de lekéstük a beiratkozást, és hiába igazoltam a személyimmal, hogy öt percrenyire lakunk tőle, azt mondták, már így is több gyereket vettek föl, mint amennyi a kapacitásuk. Az egyik lakótelepi szlovák óvodába sikerült aztán beíratni, de az meg épp az ellenkező irányban van, mint a fiam iskolája, aki reggelente elkíséri a húgát az óvodába, mert nekem reggel hétkor már a munkahelyemen kell lennem.

K: A lakásukhoz közel van egy magyar óvoda. Nem gondoltak rá, hogy esetleg oda íratják be a kislányukat?

DV: Nem, miért járna magyar óvodába, ha úgyis szlovák iskolába megy majd? Igaz, egyre több magyar szót tud, mert a szlovák óvodába magyar gyerekek is járnak.

K: Legalább megtanulják egymás nyelvét, nem?

DV: Szerintem a szlovák óvodában szlovákul kellene beszélni, az óvónőknek figyelmeztetniük kellene erre a gyerekeket. Volt is már rá példa, hogy az egyik szlovák anyuka szóvá tette, hogy a gyereke lassan jobban beszél magyarul, mint szlovákul.

K: Ön mit gondol erről? Egyetért ezzel az anyukával?

DV: Én nem tenném szóvá, de én is azt gondolom, hogy szlovák óvodában szlovákul kell beszélni a gyerekeknek is, meg az óvónőknek is. Úgy kell ezt venni, hogy aki Szlovákiában él, annak tudnia kell szlovákul.

3. interjú

LI neme nő. Magyardomináns településen született, jelenleg a járási székhelyen él. Homogén magyar családból származik. Magyar nemzetiségűnek és anyanyelvűnek vallja magát, alap- és középiskolai tanulmányait magyar nyelven végezte. Huszonnyolc évig óvónőként dolgozott egy magyar és szlovák csoportokkal is rendelkező óvodában, két éve egy határ menti magyarországi településen óvodai gyermekgondozó. Egy felnőtt lánya van, aki magyar tannyelvű alap- és középiskolába járt, felsőfokú képesítést pedig egy szlovák egyetemen szerzett.

K: Majdnem harminc évig egy magyar és szlovák csoportokat is működtető óvodában dolgozott. Magyar csoportok óvónőjeként?

LI: Körülbelül húsz évig igen. Aztán egyre több szlovák költözött a településre, köztük sok fiatal család, óvodás korú gyerekekkel. A városban két óvoda volt, a mienk minden szempontból előnyösebb helyzetű: egyrészt a város központjában volt, másrészt csaknem háromszoros férőhellyel működött, mint a másik, a csak magyar nevelési nyelvű óvoda. Egyértelmű volt, hogy a városba költöző szlovák családok hozzánk íratják be a gyerekeiket.

K: Hatással volt ez az óvoda működésére?

LI: De még mennyire! Korábban négy magyar és két szlovák csoportunk volt, de ez az arány hihetetlen gyorsasággal megváltozott. Mivel a szlovák csoportok már nem tudtak újabb gyerekeket fogadni, a szülők beíratták őket a magyar csoportokba, így ezekben rövid idő alatt, szinte egyik hétről a másikra megváltozott a gyerekek anyanyelv szerint aránya, vagyis a tegnap még magyar csoportból egyszer csak szlovák csoport lett. Ma két magyar és négy szlovák csoport van az óvodában, de úgy hallottam, a szlovák szülők már kezdeményezték a városházán egy újabb szlovák csoport engedélyezését.

K: Amikor szlovák gyerekek is kerültek a magyar csoportokba, milyen nyelven zajlottak a foglalkozások?

LI: Először megpróbáltuk két nyelven tartani őket, arra gondolva, hogy az ilyen helyzetnek is lehetnek előnyei, hisz így a gyerekek megtanulják egymás nyelvét. Nekünk, óvónőknek, ez igen fárasztó volt, de azért megbirkóztunk vele valahogy. A szlovák szülőknek viszont nem tetszett, hogy a gyerekük magyar szót is hall, hogy magyar mondókát, magyar mesét tanul, ezért addig jártak az igazgatónő nyakára, míg az arra hivatkozva, hogy úgymint több már a csoportban a szlovák gyerek, magyarról szlovákra változtatta a csoport nevelési nyelvét.

K: Ezzel az Ön munkanyelve is megváltozott?

LI: Szerencsére nem, mert az egyik magyar csoportos kolléganő nyugdíjba ment, én pedig átkértem magam a helyére. Vagyis én továbbra is magyarul tartottam a foglalkozásokat.

K: Nagycsoportosai is voltak?

LI: Én közép- és nagycsoportos gyerekekkel dolgoztam. A nagycsoportosokkal van a legtöbb munka, de én nagyon szerettem velük foglalkozni. Hihetetlen, hogy hatéves korukra mennyire kinyílik az értelmük!

K: Volt arról áttekintése, milyen tannyelvű iskolába íratják a szülők a magyar csoportból a gyerekeket?

LI: Amikor elkezdtem az óvodában dolgozni, a magyar csoportos gyerekeknek körülbelül 20%-át íratják szlovák iskolába a szülők. Ma a 40%-át. Megdöbbentő szám, ugye?

K: Ön szerint mi ennek az oka?

LI: Ezek a szülők mind ugyanazt fűjják, hogy úgy tud majd érvényesülni a gyerek, ha jól megtanul szlovákul. Úgy gondolják, ha magyar óvodából szlovák alapiskolába, majd szlovák középiskolába megy, biztos, hogy elsajátítja a szlovákot, aztán jöhet a szlovák egyetem, ahol diplomát szerez, és könnyebb lesz az élete. Azt is mondják, hogy ők a magyar iskolában nem tanultak meg szlovákul, ezért szenvedés volt számukra a szlovák középiskola, és hogy pont ettől akarják megkímélni a gyerekeiket.

K: Önnek mi erről a véleménye?

LI: Egyrészt igazuk van, a magyar iskolában tényleg nem tanulnak meg szlovákul a gyerekek. Persze nem mondom, hogy ez alól nincs kivétel, de ha van is, igen kevés. Én ennek ellenére azt szoktam mondani a szülőknek, hogy rosszat tesznek maguknak is, a gyerekeknek is, ha szlovákba adják. Képzelje el, ha egy félős, nehezen barátkozó, szlovákul nem tudó kisgyereket szlovák iskolába íratnak! Mindjárt az első órán lemarad, hisz azt se érti, ha a pedagógus azt mondja, nyisd ki a könyvet a hetedik oldalon, nemhogy a tananyagot! És ha a szülő maga se tud szlovákul, ki segít majd neki a tanulásban? Elkeaserítő, hogy sok szülő saját maga osztja ki a gyerekének a rossz tanuló szerepet.

K: Hogy reagáltak azok a szülők, akiket le akart beszélni a szlovák iskoláról?

LI: Hát, nem egyformán. Volt, aki azt mondta, semmi közöm hozzá, milyen iskolába adja a gyerekét. És ez igaz is, ilyenkor nem hoztam többet szóba a témát. Volt olyan is, aki vacillált, aztán mégis szlovákba íratta. De olyan is volt, akit meg lehetett győzni róla, hogy jobb lesz a gyerekeknek a magyar iskolában.

K: Hogy tudta meggyőzni ezeket a szülőket, mit mondott nekik?

LI: Hogy jól meg kell gondolni, mert a szülő döntése a gyerek egész életét meghatározza, nem csak az iskolai éveit és az előmenetelét. Hatással lehet a barátok megválasztására, meg arra is, hogy majd a saját gyerekét milyen iskolába íratja, meg persze, hogy ismerni fogja-e a magyar irodalmat, a

magyar történelmet. Azt is meg szoktam kérdezni, mit szólnak majd hozzá, ha a gyerekük, aki magyar szülők, nagyszülők, dédszülők leszármazottja, felnőttként szlovák nemzetiségűnek karikázza magát a népszámláláskor. Meg mondtam azt is, hogy én is magyar óvodába, alap- és középiskolába jártam, mégis beszélek szlovákul.

K: Meg tudja mondani, hány szülő hallgatott Önre?

LI: Talán négy vagy öt. De ha csak egy hallgatott volna, akkor is azt mondanám, megérte. Tudja, milyen jó érzés, ha találkozom azokkal a gyerekekkel, akiket végül magyar iskolába adtak, és azt hallom tőlük, hogy szeretnek iskolába járni, tanulni, és amikor megmutatják az ellenőrzőjüket, csupa jó jegyet látok benne? Ilyenkor nagyon örülök!

K: Ennek ellenére úgy döntött, hogy más országban és más munkakörben folytatja. Nem akart már óvónő lenni?

LI: Az óvónő és az óvodai gyermekgondozó munkája között nincs nagy eltérés. Most ugyan nem én vezetem a foglalkozásokat, csak asszisztálok az óvónőknek, de ugyanúgy gyerekek között vagyok. Játsszok velük, segítek nekik öltözködni, mosakodni, megetetem, amelyiket kell. Szinte ugyanazt csinálom, mint huszonnyolc évig a volt munkahelyemen. Csak most egy másik óvodában, és Magyarországon.

K: Megkérdezhetem, miért váltott munkahelyet?

LI: Nem akartam megvárni, hogy az óvodámban elballagjon az utolsó magyar csoport.

4. interjú

MA neme nő, 87 éves. Huszonöt éves koráig egy közép-szlovákiai településen élt. Iskoláit szlovák nyelven végezte: alap- és középiskolába a szülőhelyéhez közeli járási székhelyen járt, később egy szlovák egyetem pedagógiai karán szerzett alsó tagozatos tanítói képesítést. Szlovák nemzetiségű és anyanyelvű, saját bevallása szerint a szlovákon kívül más nyelvet nem beszél. A magyardomináns dél-szlovákiai településre, ahol több mint hatvan éve él, szintén szlovák nemzetiségű és anyanyelvű férje hivatalba való kinevezése útján került. Nyugalomba vonulásáig, több mint harminc évig az egyik helyi szlovák tannyelvű alapiskola alsó tagozatán tanított. Az interjúalannal folytatott beszélgetés szlovákul zajlott, a magyar fordítást a dolgozat szerzője készítette, aki az adatközlőt és családját egy részét közelebbről is ismeri.

K: Emlékszik még, mi volt az első benyomása, amikor több mint hatvan éve erre a többségében magyarul telepedésre költözött?

MA: Hogyne emlékeznék, szó szerint sokkot kaptam. Azelőtt sose találkoztam magyarokkal, itt meg mindenki magyarul beszélt, mintha nem szlovák területre, hanem Magyarországra érkeztem volna. Akár a postára, akár más hivatalba vagy üzletbe mentem, mindenki magyarul szólt hozzám.

K: De amikor kiderült, hogy Ön nem tud magyarul, gondolom, szlovákra váltottak.

MA: Ha átváltottak is, igen nehezen ment nekik. Nem akartam elhinni, hogy Szlovákiában élő emberek egyáltalán nem vagy ilyen rosszul beszélnek szlovákul.

K: Több mint harminc évig az egyik helyi szlovák tannyelvű alapiskolában tanított, ahova többségében magyar gyerekek jártak. Feltételezem, voltak köztük olyanok, akik a beiskolázáskor „egyáltalán nem vagy rosszul” beszéltek szlovákul.

MA: Szlovákul általában csak az tudott, aki vegyes házasságban született, de az se mind. Abban az időben az első osztálytól a negyedikig ugyanaz a pedagógus tanította a gyerekeket, volt mit csinálnom, hogy a második osztály végére mindenki beszéljen szlovákul.

K: Hogy értette meg magát azokkal az első osztályosokkal, aki egyáltalán nem beszéltek szlovákul?

MA: Én csak szlovákul beszéltem velük, nem is tudtam volna máshogy, de ha valamelyik tanuló nem értette, amit mondtam, megkértem egy olyat, aki tudott szlovákul, hogy fordítsa le neki. A szülőknek pedig azt javasoltam, hogy otthon is beszéljenek szlovákul a gyerekekkel, ha azt akarják, hogy haladjon az iskolában.

K: Ön szerint természetes ez? El tudná képzelni, hogy a gyermekével nem a megszokott nyelven beszél?

MA: Nekem nem kell ilyet elképzelnem, mert szlovák családként Szlovákiában élünk, az a természetes, hogy otthon is, a hivatalban is, az utcán is szlovákul beszélünk.

K: A fia viszont jól beszél magyarul.

MA: Ha kíváncsi rá, a fiam azért tanult meg magyarul, mert abban a házban, ahol laktunk, rajtunk kívül nem laktak szlovákok, így csak magyar

gyerekekkel tudott játszani. Mivel azok nem beszéltek szlovákul, a fiamnak kellett megtanulnia magyarul, ha barátkozni akart velük.

K: A fiának magyar a felesége. Ők milyen nyelven beszélnek otthon?

MA: Nem gondoltam, hogy magánjellegű dolgokról fogunk beszélgetni, de ha érdeklí, természetesen szlovákul beszélnek. A fiam felelős munkakörben dolgozik, ahol szlovákul beszél. A menyem is jól tud szlovákul, szlovák alap- és középiskolába járt, utána nem akármilyen szlovák egyetemet végzett. Nyugodtan mondhatom, hogy ma már neki is a szlovák az erősebb nyelve.

K: Van egy unokája. Ő tud magyarul?

MA: Egy kicsit tud, annyit, amit a másik nagyszülőktől megtanult. A menyem annak idején gondolkozott rajta, hogy magyar óvodába írhatja, de mivel ő is, a fiam is sokat dolgoztak, a nagyszülők közül pedig még csak én voltam nyugdíjas, nekem kellett volna minden nap elhoznom az óvodából. Én viszont kikötöttem, hogy magyar óvodába nem fogok járni érte.

K: Miért?

MA: Mert szlovák az apja, apai részről az egész családja. Szlovákiában él, már férjnél van, szlovák a férje is, miért kellene, hogy tudjon magyarul?

K: Úgy tudom, az unokája férje magyar–szlovák vegyes házasságban született, és mindkét nyelvet beszéli.

MA: A végén még meggyőző róla, hogy az egész családunk magyar. Hagyja a fiamról, unokámról való faggatózást, az ő dolguk, milyen nyelven beszélnek.

K: Hosszú pedagógusi pályája során előfordult, hogy egy-egy magyar gyereket, akinek a szlovák nyelvismeret hiánya vagy alacsony szintje miatt nehezen ment a tanulás, a szülők végül átíratnak egy magyar tannyelvű iskolába?

MA: Legfeljebb két-három ilyen esetre emlékszem. Általában sikerült rábeszelnem a szülőket, hogy hagyják a gyereket a szlovák iskolában.

K: Milyen érvekkel győzte meg őket?

MA: Valós érvekkel. Hogy a gyerekeik nem fognak tudni érvényesülni, ha nem beszélnek szlovákul; hogy a szlovák nyelvismeretnek köszönhetően sokkal több esélyük lesz a továbbtanulásra; hogy a szlovák iskolában

mindig kevesebb órájuk lesz, mivel nem kell magyar nyelvet, irodalmat tanulniuk. És persze biztosítottam őket arról, hogy a gyerekeiket megtaníttuk szlovákul beszélni.

K: Felsorolna néhány módszert, amit a magyar gyerekek szlovákra tanításakor alkalmazott?

MA: Semmilyen különleges módszert nem alkalmaztam. Szlovák iskolába jártak, szlovák volt a tanítási óra nyelve, szlovákul beszéltem velük én is, a kollégáim is. Sok magyar gyereknek már a szüleit is tanítottam, mind megtanultak szlovákul.

K: Nem maradtak le a tanulásban azok a gyerekek, akik az első osztályba lépéskor nem beszéltek szlovákul?

MA: A tanulásban mindig a gyengébb képességű gyerekek maradnak le. Akinek jók az értelmi képességei, az akkor is tud haladni a tananyaggal, ha magyar az anyanyelve, legfeljebb több energiát kell a tanulásba fektetnie, vagy a szülőnek többet kell vele otthon foglalkoznia.

K: A magyar tannyelvű iskolákban a szlovákot második nyelvként tanítják, a hatályos alaptanterv szerint az alapiskola felső tagozatán és a középiskolákban jelenleg magasabb óraszámban, mint a tanulók anyanyelvét, a magyart. Mi erről a véleménye?

MA: Nem tudtam, hogy a szlovákot magasabb óraszámban tanítják, de ha így van, végre értelmes intézkedést hozott a minisztérium! Ha a magyar iskolákban csak heti két vagy három órában tanítanák a szlovákot, mint ahogy azt évtizedekig tették, akkor a szlovákiai magyarok nagy része sose fog jól beszélni szlovákul. De akárhány órában és bármilyen módszerrel is tanítják a magyar iskolákban az államnyelvet, azt csak szlovák iskolában és a családban való következetes használatával lehet jól elsajátítani.

Tanulságok, következtetések

A fentebb közzétett interjúk alapján az oktatási intézmény tannyelvének megválasztását leginkább a következő motivációs tényezők befolyásolják.

Az elsődlegesnek mutakozó tényező szorosán összefügg a többségi állam részben nyilvános, részben rejtett nyelv- és oktatáspolitikai céljaival, melyek azt sugallják, hogy az államnyelv ismerete könnyebb érvényesülést biztosít a kisebbségi beszélőközösségek számára. Az interjúkból kiderül, hogy ez a stratégia megalapozott érvek nélkül is hatékony és gyorsan

hagyományozódó. A magyar homogén házasságban élő szülők a szlovák nyelv alapszintű ismerete nélkül is többségi tannyelvű iskolába írták a gyermeküket, mert azt remélték, hogy „rendes” szlovák nyelvtudással felvértezve jobban érvényesül majd a továbbtanulás, illetve a munkavállalás terén. A heterogén családban a magyar–szlovák vegyes házasságból született apa szintén azért járt szlovák iskolába, mert a többségi nemzethez tartozó édesapja úgy gondolta, jobban érvényesül majd a szlovák nyelvvel. A szlovák nemzetiségű és anyanyelvű tanítónő véleménye szerint a szlovákul „egyáltalán nem vagy rosszul” beszélő szlovákiai magyarok gyermekei csak akkor tudnak érvényesülni, ha elsajátítják a többség nyelvét. Hasonló vélekedésről számol be egy dél-szlovákiai magyarok körében végzett kutatás eredményeképpen Morvai Tünde és Szarka László is: adatközlőik arra a kérdésre, hogy miért íratják szlovák iskolába a gyermeküket, leggyakrabban az érvényesülést tüntették fel indokként (Morvai–Szarka 2012: 561). Ravasz Ábel egy dél-szlovákiai magyar többségű településen végzett kutatás alapján megállapítja, hogy a gyermeküket szlovák tannyelvű iskolába járató magyar szülők a „sikeresség előfeltételének” tartják a szlovák nyelv megfelelő ismeretét (Ravasz 2013: 55). A fentiekhez hasonló következtetéseket fogalmaz meg Karmacsi Zoltán egy Kárpátalján végzett kutatás alapján: a vizsgálatban részt vevő magyar–ukrán és magyar–orosz heterogén házasságban élő szülők jelentős része gyermeke boldogulását tartja szem előtt, amikor (sok esetben a többségi nyelv alapszintű ismerete nélkül) ukrán tannyelvű iskolába íratja (Karmacsi 216–219).

Az interjúalanyokkal folytatott beszélgetésekből kiderül, hogy a tannyelvválasztásban a családi mintának is meghatározó szerep jut. Mind a négy interjúban megtapasztaltam, hogy a családok nyelvhasználata, a tágabb családon belül kialakult nyelvi modellek, a szülőknek saját szüleik iskolaválasztással kapcsolatos döntései, a nagyszülők és más rokonok kimondott vagy látszólag rejtett véleménye nemcsak a tannyelvválasztásra, hanem annak megindoklására is hatással van. A homogén magyar család egyik szülő tagja többségi tannyelvű iskolába járt, mint ahogy a heterogén család magyarul is beszélő, de vegyes házasságból származó tagja is. A heterogén család esetében a szlovák nemzetiségű és anyanyelvű szülő tartott tőle, hogyan reagáltak volna szülei és testvérei arra, ha magyar iskolába íratja gyermekeit. A szlovák tanítónő tágabb családjának magyar homogén és magyar–szlovák heterogén családból származó tagjai is szlovák óvodába és/vagy iskolába jártak. Gažovičová Tina kutatási eredményei azt mutatják, hogy a szlovákiai magyar szülők közül főként azok íratják többségi tannyelvű iskolába a gyermeküket, akik maguk is szlovák oktatási intézményt látogattak. Vizsgálatai szerint a gyermeküket szlovák iskolába

járató magyar adatközlők 30%-a gondolja úgy, hogy „rossz, ha magyar gyermek magyar iskolába jár, mert ott nem tanul meg szlovákul”; 38%-a pedig azt vallja, hogy „rossz, ha magyar gyermek magyar iskolába jár, mert nehezebben fog tudni érvényesülni” (Gažovičová 2017: 20). Göncz Lajos úgy vélekedik, hogy ez a stratégia gyakran a többségi nyelv dominanciájához és az anyanyelv elsorvadásához vezet (Göncz 2004: 139). Interjúalanyaim közül egyedül a magyar óvónő családjában hagyományozódik a magyar tannyelvű óvoda és iskola választása, mellyel kapcsolatban Sorbán Angella megjegyzi, hogy a családi minta nemcsak a többségi tannyelvű, hanem a kisebbségi tannyelvű iskola választásakor is előtérbe kerülhet (Sorbán 2000: 174–176, vö. Séra 2010: 171–173).

Az interjúk alapján a következő tannyelvválasztásra ható tényező a szülőknek a magyar tannyelvű iskolákban folyó szlovákoktatással kapcsolatos tapasztalata. A homogén magyar család magyar óvodát és iskolát látogató szülő tagja amiatt támogatta fia szlovák óvodába és iskolába íratását, mert ő nem tanult meg szlovákul a magyar iskolában. A szlovák tanítónő szerint szlovákul csak szlovák oktatási intézményben (és a szlovák nyelvnek a családban való következetes használatával) lehet megtanulni, magyar iskolában nem; s a magyar óvónő is úgy vélekedik, hogy a gyerekek a magyar iskolában nem sajátítják el megfelelő szinten a szlovák nyelvet. A fenti vélekedéseket alátámasztja Morvai és Szarka kutatása is, mely szerint a szlovákiai magyar jellegű városokban megfigyelhető egy olyan tendencia, miszerint a magyar szülők egy része többségi nevelési nyelvű óvodába járattja a gyermekét, hogy tanuljon meg szlovákul, utána azonban magyar tannyelvű iskolába íratja be (Morvai–Szarka 2012: 545).

Az interjúkból kiderül, hogy az anyanyelv és a magyar identitástudat megőrzését a megkérdezettek közül csak a magyar óvónő véli fontosnak. A homogén magyar családban élő adatközlő nem tartja szükségesnek, hogy fia meg tudjon nevezni magyar történelmi eseményeket, mint ahogy azt sem, hogy magyar nyelvű könyveket olvasson. A heterogén család egyes házasságból származó szülő tagja szlovák nemzetiségűnek vallja magát. A szlovák tanítónő szerint tágabb családjá homogén magyar házasságból, illetve heterogén magyar–szlovák házasságból származó tagjai is jobban tudnak már szlovákul, mint magyarul. A szakemberek véleménye szerint a tannyelv megválasztása identitásformáló és esélyegyenlőséget növelő hatása miatt is fontos. Az egyén identitása a megélt tapasztalatok révén alakul ki, így magától értetődő, hogy a választott tannyelv döntő módon befolyásolja a gyermek identitásának alakulását (Kolláth–Varga–Göncz 2009: 118–120).

A szülők tannyelvválasztással kapcsolatos döntése kihat a gyermek további életére, lelki fejlődésére, családi és közösségi kapcsolataira. Az, hogy a nemzetiségi kisebbséghez tartozó szülők többségi tannyelvű oktatási intézménybe íratják a gyermeküket, radikális változást idéz elő annak nyelvi környezetében: az első nyelvként elsajátított anyanyelv fejlődése megakad, háttérbe szorul, s ezáltal leépül; helyébe pedig egy másik nyelv lép, amely értelemszerűen később kezd el fejlődni, és inkább csak a gyermek adottságaitól függ, mikor és milyen szintű nyelvtudást eredményez. A szülőnek tehát, amennyiben gyermeke boldogulását tartja szem előtt, a hozzáadott kétnyelvűségi körülmények kialakítására kell törekednie.

Irodalom

- Csernicskó István, Göncz Lajos 2009. *Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban. Útmutató kárpátaljai magyar szülőknek és pedagógusoknak*. Budapest: Miniszterelnöki Hivatal.
- Gažovičová, Tina 2017. Maďarský jazyk a základné školy na Slovensku – národnostné jazykové politiky nepripúšťajú tretiu cestu. In: Misad Katalin, Polgár Anikó (szerk.) *Varii sunt colores. Tanulmányok a többnyelvűség, az identitás és a kulturális sokszínűség kérdéseiről. Štúdie o otázkach mnohojazyčnosti, identity a kultúrnej mnohotvárnosti*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. 7–25.
- Göncz Lajos 2004. Iskolaválasztás Vajdaságban. In: Gábrityné Molnár Irén, Mirnics Zsuzsa (szerk.) *Oktatási oknyomozó. Vajdasági kutatások, tanulmányok*. Szabadka: MTT Könyvtár. 125–140.
- Karmacs Zoltán 2016. Az etnikailag heterogén családok nyelvi szocializációja a tannyelvválasztás tekintetében. *Gyermekevelés* (4) 1: 212–221.
- Kolláth Anna, Varga István Štefan, Göncz Lajos 2009. Magyar1 vagy Magyar2? Tannyelvválasztás Muravidéken. Útmutató a kisebbségi helyzetű szülőknek és pedagógusoknak. In: Kolláth Anna (szerk.) *A muravidéki kétnyelvű oktatás fél évszázada*. Maribor: Zora 68. 115–120.
- Kontra Miklós 2004. Tannyelv, (felső)oktatás, nyelvpolitika. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* (6) 4: 25–42.
- Lampl Zsuzsanna 1999. *A saját útját járó gyermek. Három szociológiai tanulmány a szlovákiai magyarokról*. Pozsony/Bratislava: Madách-Posonium.
- Lanstyák 2005. A kétnyelvű oktatás veszélyei Szlovákiában. In: Ring Éva (szerk.) *Felzárkózás vagy bezárkózás? A többségi nyelvű oktatás előnyei, veszélyei a kisebbségi közösség életében*. Budapest: EÖKIK. 43–73.
- Morvai Tünde, Szarka László 2012. A magyar tannyelvű iskolák választása Dél-Szlovákiában. Gömöri, mátyusföldi és zboralji gyakorlatok. *Kisebbségkutatás* (21) 3: 536–567.
- Ravas Ábel 2013. Tartós döntések: iskolaválasztás Dunaszerdahelyen. *Kisebbségkutatás* (22) 4: 49–59.
- Séra Magdolna 2010. Érvek és ellenérvek az iskolai tannyelvválasztásban (avagy az oktatáspolitikai változások hatása a kárpátaljai magyar közösségre, irányított

- beszélgetések alapján). In: Fábri István, Kötél Emőke (szerk.) *Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományőrzéstől a nyelvi identitásig*. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium. 161–185.
- Sorbán Angella 2000. „Tanuljon románul a gyermek, hogy jobban érvényesülhessen”. Az asszimiláció természetrajzához. *Magyar Kisebbség* (6) 3: 167–180.
- Véghová, Gabriela 2010. *Nyelvhasználat és nyelvválasztás a nemzetiségi oktatás viszonylatában*. Bratislava: FiF UK. (BA szakdolgozat.)
- Véghová, Gabriela 2012. *Kétnyelvűség – iskola – nyelvválasztás*. Bratislava: FiF UK. (MA szakdolgozat.)

Egy stigmatizált igealak anyanyelvnevelési szerepe és hatása Vajdaságban¹

A vajdasági magyar nyelvközösség nyelvváltozatát igen nagy mértékben jellemzi a *-t* végű igék sztenderdtől eltérő kijelentő módú alakja, amelynek E3, T1–3 – a magas hangrendűeknél csak T1-ben – alakja ebben a nyelvváltozatban a felszólító módú igealakkal azonos. A suksükölésnek nevezett jelenségről van szó, amely Vajdaságban szinte általános. Aránylag kevés felmérés született a jelenséggel kapcsolatban, hiszen a jelenségre fókuszáló produktív feladatsoroknál az adatközlők „gyanút fognak” és a nyíltan stigmatizált formát mellőzik, folyamatos szóbeli szöveg produkálásánál pedig nem biztos, hogy adódik olyan nyelvi helyzet, amikor az adott igealak szerepelhet. Olyan felmérés is született, ahol a vajdasági adatközlők igen alacsony arányban fogadták el a felkínált stigmatizált alakokat (Göncz 1999: 196–197), minden bizonnyal a nagyfokú stigmatizáció által kiváltott kontroll működésének köszönhető eredményekről van szó. A *-t* végű igék kijelentő módját az egyetemes nyelvi változók kategóriájába sorolja Lanstyák és Szabó Mihály (1997). Nyelvjárási alapú változatról van szó, amely a magyar nyelvterület egészen megtalálható különböző intenziással.

A suksükölés jelenségével hasonló keletkezésű – *-szt* végű igék esetében – a szukszükölés, amelynek az előbbinél enyhébb stigmatizációjáról több kutatás is szól (ld. Csernicskó 2002). A *-sztjUk* és a *-sszUk* közötti hangtani különbség kisebb, mint a *-tjUk* és a *-ssUk* között, talán ez az oka, hogy a szukszükölést azok is alig észlelik, akik a suksükölést kerülik. Kontra

¹ A tanulmány első megjelenése: Vukov Raffai Éva 2016. Egy stigmatizált igealak anyanyelvnevelési szerepe és hatása Vajdaságban. In: Gazdag Vilmos, Karmacs Zoltán, Tóth Enikő (szerk.) *Értékek és kihívások II.* Ungvár: Autdor-Shark. 262–268.

(1992: 92) a sztenderd követésének fokát teszi függővé attól, hogy a beszélő nyelvhasználatára csak a szukszükszkölés jellemző, vagy emellett még a sukszükszkölés is.

A legolvasottabb vajdasági elektronikus napilap nyelvművelő rovatából a jelenségről megtudhatjuk, hogy „leggyakoribb nyelvi hibáink közé – a nákoláson kívül – a *sukszükszkölés* tartozik. Ez a nyelvjárási eredetű jelenség durva vétség az irodalmi- és köznyelv helyes használata ellen. Ezért kell küzdenünk a visszaszorításáért, illetve megakadályozni a terjedését.” (Viola 2012)

1. Tankönyvi és tantervi reprezentáció

A általános iskolai tanterv² 3. osztálytól kezdve a *-t* végű igék kijelentő módú alakválozataival szinte minden évfolyamra vonatkozóan foglalkozik, a megfogalmazás azonban különböző: hol a *-suk*, *-sük* és a *-szuk*, *-szük* helytelen alkalmazásaként nevezi meg a témát, hol pedig a *-t* végű igék kijelentő módjaként. A 3. osztályos tanterv a következő témákat látja elő: „A helyes igeragozás. A *-suk*, *-sük* és a *-szuk*, *-szük* helytelen alkalmazása. (...) Az igeidők, igemódok, azaz az igeragozás szabályait és azok leggyakoribb nyelvhelyességi vétségeit veszi számba a tanterv.”

A jelenség alábbi módon történő megközelítése semmilyen támpontot sem ad arra vonatkozóan, hogy miről is van szó valójában. A 9 évesek számára bizonytalan, hogy az általuk használt nyelv mely szegmense köthető az alábbi feladathoz:

Karikázd be a kijelentő mondatok sorszámát!

1. Mikor kezdődik a mozielőadás?
2. Bárcsak elállna az eső!
3. Sokáig vártam rád.
4. Adjátok vissza a füzetemet.
5. Megdicsérték a jó tanulókat. (Molnár Csikós – Erdély 2005:6)

Az igékről szóló tananyag egyik fókuszpontja az igemódok használatával kapcsolatos, szabályként az alábbiak találhatók meg a tankönyvben (Molnár Csikós–Erdély 2005: 39): „Ügyeljünk arra, hogy kijelentő módban ne felszólító módú igealakot használjunk!” Tudjuk jól,

² A tantervek forrása minden esetben az aktuális Tanügyi Közlöny.

hogy ilyesmi nem fordulhat elő, csak az, hogy a regionális nyelvváltozatban bizonyos esetben egybeesik a két igemód, de arról szó sincs, hogy valaki például olyan mondatot mondjon, hogy: „Ne aggódj, csak ugráljunk a lépcsőről!” vagy „Remélem, várj a vasútállomáson.” Az alábbi feladatok a suksükölés kiiktatásának céljával szerepelnek a tankönyvben (Molnár Csikós–Erdély 2005: 39–40):

Karikázd be annak a mondatnak a sorszámát, amelyben helytelenül szerepel az ige!

1. Mi szeressük a roston sült ételeket.
2. Jancsi nem látja a táblát.
3. Erzsi néni, lássa már a feliratot?
4. Szomszédaim szeretik a virágot.

A következő kijelentő mondatokban helytelen alakban szerepel az ige. Írd le a mondatot helyesen!

Ők ezt a szint válasszák.

Magdi nem halassza el a látogatást.

Majd beeresszük az udvarra.

A suksükölés jelenségének megfelelő szintű magyarázata nélkül ezek a feladatok céltalanokká válnak. Mindenképpen fontos lenne a használatban levő kétféle normáról szót ejteni, hiszen Vajdaságban az informális (és az azon túli) beszédmódnak állandó velejárója a suksükölés, nem elintézhető 1-2 feladattal, minden magyarázat nélkül.

Az efféle feladatok magas falat állítanak a tankönyvhasználó beszélő/tanuló és a nyelvtan tananyag, illetve a Magyar nyelv nevű tantárgy közé, hiszen a tanulóknak minden magyarázat nélkül olyan döntéseket kell hozniuk feladatmegoldás közben, amelyek szöges ellentétben vannak a nyelvi kompetenciájukkal, nyelvi előtudásukkal, a nyelvhasználatukkal. Tehát így elveszik minden olyan lehetséges szál, amely összeköthetne ez utóbbit a tananyaggal, illetve a saját nyelvi-kommunikatív kompetenciából való merítés, annak mélyítése feladatmegoldás folytán. Itt is érvényes Peter Trudgill megállapítása, miszerint a tankönyvekben azokra a szabályokra fektetik a legnagyobb hangsúlyt, amelyeket a beszélők általában nem tartanak be (Trudgill 2001: 136), tehát nem is az adott szűkebb nyelvi norma részei.

A 4. osztályos tanterv a következőket tartalmazza: „Az igemódokkal kapcsolatos nyelvhelyességi tudnivalók. (...) A feltételes mód helyes használata egyes szám első személyben. Az igekötős igék helyesírása. A *-t*, *-d*, *-n* tövű igék helyesírása. A személyragos igék helyesírása és helyes ejtése kijelentő és felszólító módban.”

A nyelvművelő, nyelvhelyességi feladatok az igemódoknál rendszeresen előfordulnak a 4. osztályos tankönyvben is:

1. Mondd és írd helyesen!

Majd ebéd után bontsuk ki az ajándécsomagot.

Maga melyiket válassza?

Ki tanítsa ezeket a gyerekeket?

(Molnár Csikós–Erdély 2006: 22–23)

Az 5. osztályos tanterv a mondattannal foglalkozik főként, a nyelvhelyességi elemek kevésbé vannak jelen benne, a *-t* végű igék problémakörét ebben az évben nem hangsúlyozza. A 6. osztályos tanterv egy félmondata utalhat a vizsgált jelenségre: „gyakoroltatjuk az igemódokat és igeidőket, valamint az ige ragozását.” A megfogalmazás utal arra a szemléletmódra, amely az egyedüli helyes változatok betanulását célozza meg. A 6. osztályos tankönyvben – eddig először – meg is nevezik a szerzők a jelenséget (Rajslí–Kávai Bózsó 2008: 27):

A „suksükölésnek” („szukszükölésnek”) elnevezett jelenség az, amikor a *-t* végű igék esetében nem különböztetjük meg a kijelentő és felszólító módot, és helytelenül a felszólító módú alakot használjuk kijelentő módban is.

A meghatározásból azonban hiányzik az a fontos információ, hogy a legtöbb ige esetében nem is különbözik a kijelentő és a feltételes igemód. Ezzel a fontos ténnyel rámutathatnánk a regionális nyelvi normára jellemző suksükölés logikus, rendszerszerű, következetes jellegére, szemben a köznyelvi norma által elvárt rendhagyó elemekkel, amelyeknek elsajátítása a tananyag célja. Ezzel a hozzáállással nem azt sugározná a tananyag megfogalmazása, hogy: „Te ezt nem tudtad? Ezek szerint születésedtól fogva rosszul és hibásan használsz az anyanyelved! Hogyan történhetett ez?”, hanem inkább az anyanyelvet jól ismerő tanuló számára adna további ismereteket és hasznos tanácsokat a nyelv különböző rétegeinek felfedésével. A suksüköléssel kapcsolatos ismeretek az oktatásba csakis magyarázattal, a tények kendőzetlen felfedésével építhetők be (ld. még Beregszászi 2012: 55–56).

A tankönyv alábbi feladata abból a szempontból fontos, hogy a morfémakülönbségre is felhívja a figyelmet egy-egy nyelvi közlés esetében, viszont be kellene határolni annak közegnek a körét, annak a kommunikációs térnek a határait, ahol az egyik, illetve a másik mondat helyes vagy helytelen. Enélkül a pontosítás nélkül a feladat nem ad elég támpontot a megoldáshoz:

Válaszd ki az alábbi mondatok közül a nyelvileg helyteleneket!
Húzd alá pirossal!

Sokszor hallgassuk a rádiót.
Sokszor hallgatjuk a rádiót.

Ha jól szerkesszük meg a háromszöget, ötös lesz a dolgozatunk.
Ha jól szerkesztjük meg a háromszöget, ötös lesz a dolgozatunk.
(Rajslí–Kávai Bózsó 2008: 27)

A 7. osztályos tantervben is megtalálható a „-t végű igékkel kapcsolatos nyelvhelyességi tudnivalóknak (...) és az igék teljes hasonulásának, toldalékolásának gyakorlása a mondaton belül.” A tankönyv formai jellegzeteségeiben változott a korábbiakhoz képest, azzal, hogy beiktattak egy színezett háttérű mezőt *Hogyan helyes?* címmel, amely olykor-olykor felbukkan az aktuális tananyaggal kapcsolatos, a tantervben kiemelt fontosságú elemként szereplő nyelvhelyességi tudnivalókkal. Például a mondatok modalitását tárgyaló részben egy ilyen kiemelt mezőben ez szerepel (Pastyik 2009: 34):

Az igénytelen köznyelv gyakran használ ilyen mondatokat:
Majd meglátja, mi lesz belőle.
Ti kiirtsátok a gazt, mi műtrágyázunk.
Kifessük a szobát is.

Durván vétünk a nyelvhelyesség ellen, ha a kijelentő mondatban felszólító módú igét használunk. Helyesen így mondjuk:

Majd meglátja, mi lesz belőle.
Ti kiirtjátok a gazt, mi műtrágyázunk.
Kifestjük a szobát is.

A *nyelvhelyességi hiba* kifejezés tankönyvekben való jelenlétének igen erőteljes múltja van Vajdaságban is (ld. még Papp – Pató – Vajda 1988). A tanterv hangsúlyozza az anyanyelvi ismeretek megvalósítási módját illetően a helyesírási és nyelvhelyességi megközelítést, s ezzel burkoltan máris meghatározza azokat a kulcselemeket, amelyekre építeni szándékozik az anyanyelvi nevelést. A nyelvhelyesség fogalma mint alapvető minőségi rendezőelv jelenik meg, a nyelvi megnyilvánulások két csoportba való sorolásának legalapvetőbb kritériumaként. Eleve a kétpólusúságot kínálja ezáltal fel a tankönyv a tanulóknak: a nyelvi megnyilvánulások java része csak egy formában, egy szerkezetben jelenhet meg.

Az középiskolai anyanyelvi nevelés négyéves tananyagát egyetlen tankönyv közvetíti a tanulóknak (Papp et al 1988). Az 1988-as tankönyv jórészt a magyar nyelvtan (szabály)rendszerét nyújtja, igen kevésé alkalmazva a tanulók környezetére, érdeklődési területeire. Rendszeren túli kitekintésként jelenik meg az aggodalom, hogy esetleg valaki helytelenül, szabálytalanul használ egy-egy nyelvi egységet, „rendszeren” kívüli elemet, illetve jónak, elfogadhatónak minősíti azt.

A könyvben szinte végig jelenlevő fejezetvégi, nyelvhelyesség tudnivalókat tartalmazó szakasz a hangváltozásokkal kapcsolatban a következőkre hívja fel a figyelmet: ”A teljes hasonulás jelölt esetei bizonyos igéknél megzavarják a bizonytalan nyelvérzékét. A *vadásszuk* alaknál p. nincs különbség a *jelentő* és a *felszólító mód* között, de ezt nem vehetjük mintául a *-t* végű igéknél, ahol mást jelent, ha *választjuk*, illetve ha *válásszuk* formát írunk, ejtünk (választyuk); ugyanígy: *látjuk* (láttjuk) és *lássuk*! A „süksükölés” és „szukszükölés” durva nyelvhelyességi hibának számít, mert akinek mindegy a *Lássuk a medvét!* És a *Látjuk a medvét!* különbsége, annak már nem csak a nyelvérzékével van baj.” (Papp et al. 1988: 73)

A suksükölés ostorozása akár az általános iskolai tankönyvekben, akár itt, minden lehető nyelvi-nyelvtani témánál megjelenik, de a suksükölés rendszerszerű szabályosságának magyarázata hiányzik.

Az igével kapcsolatos feladatok (83) legnagyobb része is a nyelvhelyesség irányából vizsgálja a nyelvet:

Nyelvhelyességi hibák fordulnak elő az alábbi mondatokban. Javítsd ki őket!

Mit kutatol abban a táskában?

Engessetek bennünket a kijáráthoz!

De meginnák most egy pohár tejet!

– Mondd egyszerűbben, helyesebben!

A feladat szövege azt sugallja, hogy a „helyes” alak mindig az egyszerűbb, tehát ezáltal is indokoltabb a használata, a „józan ész” is ezt diktálja. További feladatok a tankönyvből:

- Miért nem tartod helyesnek ezeket a kifejezéseket?
- Helyesbítsd a mondatot?
- Mit és miért helytelenítesz az alábbi mondatokban?
Javítsd ki a hibákat!
Mikor kaphatnék új cipőt?– És akkor nagyobbat ugornék? – Ki tanítsa nálatok a fizikát?

A nyelvhelyesség fogalma mint alapvető minőségi rendezőelv jelenik meg a nyelvi megnyilvánulások két csoportba való sorolásának legalapvetőbb kritériumaként. Eleve a kétpólusúságot kínálja ezáltal fel a tankönyv a tanulóknak: a nyelvi megnyilvánulások java része csak egy formában, egy szerkezetben jelenhet meg.

2. A suksükölésről a nyelvi életrajzban

Nyelvi életrajzra, metanyelvi reflexiókra vonatkozó kutatást végeztem 37 vajdasági 20–21 éves tanító szakos egyetemi hallgatóval. A vizsgálat interjú formájában folyt, a felvetett témák között pedig szerepelt a következő kérdés: Mi volt az a nyelvhasználati jelenség, amiért valaha megrótták? A kérdésre adott válaszban a legtöbbször a suksükölés is szerepelt, ekkor a további kérdések arra vonatkoztak, hogy mikor hallotta először a jelenség megnevezését, melyik életszakaszban tudatosult az adatközlőben, hogy jellemzi beszédét a jelenség, történt-e mára valamilyen változás ezzel kapcsolatban a nyelvhasználatát illetően. A vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy kis híján valamennyi adatközlő életében megjelent a suksükölés mint bírált nyelvi forma. Leggyakrabban a középiskolában hallották megnevezni a jelenséget, és egyben akkor tudatosodott bennük, hogy maguk is ezt a nyelvi változót használják. Sokan csak az egyetemre kerülésük után figyeltek fel erre a jelenségre, mert itt javították először ki a beszédüket. Az oktatási intézményekben töltött évek alatt soha sem került sor arra, hogy valaki felfedje előttük a suksükölés rendszerszerű működését, minden alkalommal hibaként hallottak róla. Az adatközlőket három csoportba oszthatjuk aszerint, hogy mára milyen szerepet játszik

nyelvhasználatukban az adott változó. A csoportok egymástól való elkülönítésének kritériuma az önértékelés szövegének azon része, ahol saját bevallásuk szerint minősítik az adott nyelvi jelenséghez való jelenleg fennálló, nyelvi tevékenységükben tükröződő viszonyukat. Egyesek, 8 adatközlő (1) szinte teljesen átállt a szetenderd nyelvváltozatra, 18 további adatközlő (2) formális nyelvhasználatukból száműzte a stigmatizált formát, olykor azonban ez fokozott odafigyelést is jelent, otthon és baráti körben még előfordul, hogy használják. A harmadik csoportba sorolható 11 adatközlő (3) gyakorta használja ma is a –t végű igék kijelentő módjának stigmatizált változatát, folyamatosan erőfeszítést jelent számára a szetenderd alak használatára való törekvés formális nyelvhasználatkor. Ennél a csoportnál nem ritka a hiperkorrekt változat használata, a bizonytalanság. A beszélgetések alábbi részletei nyújtanak érzékelhetőbb képet az adott változó használatához fűződő érzelmi-nyelvi-társadalmi vonatkozásokról:

1. Talán még általános iskolában elkezdődött a nákolás (...) folytatódott a suksüköléssel is, (...) hát tudatosan figyelek rá, és javítom a hibáimat, de viszont vannak olyan helyzetek, amikor nem tudom, hogy melyik lenne a helyes használat.(Palics9.1)
2. Középiskolában erre nem volt példa, hanem itt az egyetemen volt, aki szólt, nem nekem, de valakinek igen. (Péterréve16.)
3. Részemről, ugye a nagymamám nagyon használja, én akkor szembesültem vele, amikor itt az egyetemen kezdtük első osztályban kezdtük, az ilyen különböző tantárgyakkal foglalkozni, szóval odafigyelek rá. (Kishegyes17.1)
4. Középiskolában (...), amikor feleltünk nála, akkor bizony szóvá tett mindenféle nyelvhelytelenséget, és akkor ő hívta fel nekünk a figyelmünket arra, hogy ezt a suksüköt felejtsük el, én addig nem is gondoltam volna, hogy ezt, így én is tagja vagyok ezeknek a suksükölőknek, de akkor elkezdtem jobban figyelni a beszédemre, és észrevettem, hogy bizony gyakran én is így fejezem, ki magam, és akkor kezdtem rá figyelni” (Bácsszőlős17.2)
5. Én is voltaképpen sokszor most már váltok, (...) de hát középiskolában annyira nem figyeltem az ilyesmire, inkább itt lett ez. Hát otthon nagyon suksüköl a család (...) hát még most is van, hogy suksükölök, hogyha nem figyelek, (...) csak itt van egy ilyen mellékes rossz, hogyha én nagyon nem akarok suksükölni, akkor tyuktyukölök a végén. (Óbecse13.1)
6. Középiskolában hívták fel először a figyelmünket rá, szerintem

mindenkivel előfordul, ha olyan érzelmi állapotban van. (Szabadka15.1)

7. 5-6. osztálytól a magyartanárunk erre nagyon ügyelt, ha valakit felszólított. (Ada15.2)
8. Becsúszik néha, de próbálom elhagyni. (Zentagunaras21.1)
9. Az én osztályomban volt egy fiú, aki annyira görcsölt, az miatt, hogy azt hogy kell mondani, hogy túlbonyolította, hogy is mondta? Elkészítjem. Én is, ha nagyon figyelek, akkor ugye nem, de otthon, barátok között előfordul, mások is úgy mondják. (Szabadka22.1)
10. Én is annyira izgultam, hogy hogy kell mondani, hogy sokszor van, hogy azokban a szavakban se használják a sukot, amelyben kellene, mert annyira odafigyelnek, hogy sose használják. Az biztos, hogyha odafigyelek rá, akkor nem mondom, otthon a szüleim használják például, és akkor ha gyakran hallom otthon, egész nap, akkor nálam is előfordul. (Szabadka22.2)
11. Általános iskolában, én igen, suksükölve beszéltem, az egyik osztálytársam szólt rá, hogy ugye, nem suksük, és akkor figyeltem fel rá, hogy tényleg ez mennyivel magyarosabban, magyarországasabban hangzik. Meg olyan helyesebbnek tűnt igazából. Figyeltem aztán, az elején nehéz volt, de aztán átálltam, és most már ez elmarad. Otthon megmaradt. (Ada19.1)
12. Sok ember használja a környezetemben, magamon is észreveszem, nagyon nehéz ezt koordinálni. (Magyarkanizsa18.2)

A fenti vallomások jól tükrözik azt a paradox helyzetet, amit a suksükölés jelenségére reagálva a tágabb társadalmi elvárások, az oktatás, a környezet hoz létre. A beszélőket Bodó (2014) szerint „az a nyelvhasználó, aki (...) a tesztfeladatban nem suksükölt, egyáltalán nem biztos, hogy ezt mint „standard beszélő” tette (...)”. Ennek a gondolatmenetnek egy lehetséges értelmezése szerint továbbhaladva, a suksüköléshez való személyes attitűdöket figyelembe véve azt láthatjuk, hogy egy beszélő megjelenhet suksükölőként egyik beszédhelyzetben, míg a másikon sztenderd beszélőként viselkedhet. Sőt, egy köztes helyzetről is vallanak a fenti adatközlők, akkor, amikor – lappangó suksükölőként – arra törekednek, hogy kerüljék a suksükölést, akkor vajon ők suksükölők? Amikor mégis „becsúszik” egy-egy esetben a suksükölés, akkor bizonyos -t végű igék esetében sztenderd beszélők, más esetekben pedig nem?

Irodalom

- Beregszászi Anikó 2012. *A lehetetlent lehetni*. Budapest: Tinta Könyvkiadó
- Bodó Csanád 2014. Nyelvi ideológiák a magyar nyelvi változók kutatásában. *Magyar Nyelv* 110: 266-284.
- Csernicskó István 2002. A –t végű igék kijelentő módja mint egyetemes változó? *Magyar Nyelv* 98: 313–320.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában* (Vajdaságban). Budapest –Újvidék: Osiris– Forum Könyvkiadó
- Kontra Miklós 1992. Fonológiai általánosítás és szociolingvisztikai realitás. In: Kontra Miklós (szerk.) *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete. 87–95.
- Lanstyák István, Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség. (Nyelvi változók a szlovákiai és magyarországi középiskolások néhány csoportjának magyar nyelvhasználatában.)* Pozsony: Kalligram
- Molnár Csikós László, Erdély Lenke 2005. *Keressük a szót! Munkafüzet anyanyelvből az általános iskolák 3. osztálya számára*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Molnár Csikós László, Erdély Lenke 2006. *Szó és mondat. Munkafüzet anyanyelvből az általános iskolák 4. osztálya számára*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Papp György, Pató Imre, Vajda József 1988. *Magyar nyelv a középiskolák I–IV. osztálya számára*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Pastyik Ilona 2009. *Magyar nyelv. Gyakorló nyelvtan az általános iskolák 7. osztálya számára*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Rajslí Ilona, Kávai Bózsó Ildikó 2008. *Magyar nyelv. Gyakorló nyelvtan az általános iskolák 6. osztálya számára*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Tanügyi Közlöny 2005 = Prosvetni glasnik. Službeni glasnik Republike Srbije. 2005. február 18
- Tanügyi Közlöny 2006 = Prosvetni glasnik. Službeni glasnik Republike Srbije 2006. február 22
- Tanügyi Közlöny 2007 = Prosvetni glasnik. Službeni glasnik Republike Srbije. 2007. Július 25.
- Tanügyi Közlöny 2008 = Prosvetni glasnik. Službeni glasnik Republike Srbije 2008. május 26.
- Tanügyi Közlöny 2009 = Prosvetni glasnik. Službeni glasnik Republike Srbije 2009 június 10.
- Trudgill, Peter 2002. A tankönyvek és a nyelvészeti ideológia – szociolingvisztikai nézőpontból. In: Sándor Klára (szerk.) *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. Szeged: JGYF Kiadó, 133–146.
- Viola Lujza 2012. A suksükölés = <http://www.vajma.info/cikk/anyanyelvunk/10/A-suksukoles.html>

Új stratégiák? Módosulnak a tannyelvválasztási szokások Kárpátalján?¹

1. Bevezető

Ukrajna bolognai rendszerhez kapcsolódása révén (Orosz 2010:93) jelentősen megváltozott az oktatási rendszer Ukrajnában; így Kárpátalján is. Az utóbbi években számos tanulmány, kutatás foglalkozik az iskolai tannyelv-választás kérdéskörével a kárpátaljai magyarok viszonylatában. Az Ukrán Oktatási Minisztérium 2008-as rendelete² értelmében a továbbtanulás feltétele lett a független vizsgaközpontokban tett emelt szintű érettségi vizsga ukrán nyelvből.

A rendelet életbe lépését követően sok szülő ukrán tannyelvű iskolába iskolázta be gyermekét, vagy magyar tannyelvűből ukránba íratta át, annak reményében, hogy magyar gyerekeik is teljesíteni tudják az ukrán anyanyelvű diákok számára kidolgozott tesztet (Orosz 2010; Cserniczkó 2013, Ferenc-Séra 2012, Séra 2009a, 2009b, Séra 2015, Ferenc 2013). A kutatások, amik pont ezt a hirtelen változást próbálták bemutatni főként interjúzással készültek, és a mögöttes motivációkra próbáltak választ adni, vagyis a szülők döntési mechanizmusait vizsgálták meg eltérő élethelyzetek alapján, valamint megpróbálták bemutatni, hogy a döntések mögött milyen értékek húzódnak. A döntési mechanizmusokra a továbbiakban részletesen kitérünk, ahol bemutatjuk azokat a megállapításokat, amik érvényesek Kárpátalján, valamint az összes olyan határon túli térségben, ahol kiépített magyar tannyelvű oktatási rendszer áll rendelkezésre.

1 Hires-László, Kornélia 2016. Új stratégiák? Módosulnak a tannyelvválasztási szokások Kárpátalján? In: Hires-László, Kornélia (szerk.) *Nyelvhasználat, kétnyelvűség: Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból II.* Ungvár: Autdor-Shark. 119–136.

2 2008. december 25-én kiadott 1171. számú rendelet.

A legtöbb írásban főként két olyan „evidencia” fogalmazódik meg az anyanyelvű, vagyis magyar nyelvű oktatásban való részvételnél mint (1) annak relevanciája a gyermek pszichológiai és tudásának fejlődésében illetve (2) az államnyelv oktatásának színvonalának javítását szorgalmazó megállapítások. A hangsúlyt jelen írásunkban az utóbbi megállapításra, vagyis az államnyelvoktatás eredményességére, valamint a nyelvek presztízsének változására szeretnénk helyezni. A jelenlegi ukrain helyzet módosította a tannyelv-választási mechanizmusokat Kárpátalján. Az a kép kezd kirajzolódni, hogy a korábban hiányolt államnyelv oktatásának eredményessége háttérbe szorult és sokkal lényegesebbé vált a magyar nyelv elsajátítása, az ukránnal szemben. Tanulmányunkban azt a tendenciát próbáljuk meg bemutatni, hogy a tannyelv-választási stratégiák milyen módon alakultak Kárpátalján a nyelvek presztízsének módosulásával.

2. A határon túli térségekben élő magyarság tannyelv-választási szokásai

Legáltalánosabb megállapításokat a határon túli magyarok tannyelv-választási szokásairól és azok eredményességeiről Papp Z. Attila (2012a, 2012b) írásaiban olvashatunk, aki mind a piaci mechanizmusok, mind a kisebbségi kontextus függvényében elemzi azok motiváló tényezőit. Az iskolaválasztásra ható tényezőket a Barth (1996) elméletéhez fűződő etnicitás színterein keresztül mutatja be. Etnikailag meghatározó és etnikailag semleges tényezőket mikro-, mezo és makro szinten külön elemzi azokat (1. táblázat).

A táblázat hiányossága, hogy nem tér ki az államnyelv oktatásának minőségére, amit talán a makro, illetve mezo szinten is tárgyalhatnánk. Az államnyelv elsajátításának relevanciája egyedül mikro szinten zajló döntési mechanizmusként kerül említésre, mint karriert befolyásoló tényező. A közintézményekben oktatott államnyelv alacsony minősége szinte minden térségben jelen van (Sorbán 2000, Árendás 2012, Lanstyák–Szabó Mihály 2002: 87), és Kárpátalján külön elemzések is foglalkoznak az államnyelv oktatásának alacsony minőségével, valamint javaslatokat is fogalmaznak meg annak javítása érdekében (Csernicskó 2012, 2015). Kárpátalján végzett a szülők döntési mechanizmusait feltáró vizsgálatoknál többször is visszaköszön az iskolában oktatott államnyelv alacsony színvonala (Ferenc–Séra 2012, Séra 2009a, 2009b). A táblázatban külön kiemeltük a magyar nyelv presztízsét, amire a továbbiakban építjük gondolatmentünket a jelenlegi tannyelv-választási szokások bemutatásánál.

1. táblázat. Az iskolaválasztást befolyásoló tényezők (Papp Z. 2012b: 411)

	Makro	Mezo	Mikro
Etnikailag semleges	Jogi környezet: - szabad iskolaválasztás vs. körzetesítés - kié az iskola (Ki a fenntartó?) Elszámoltathatóság és iskolai autonómia Iskolaszervezet sajátosságai: - horizontális és vertikális inklúzió Település sajátosságai: - falu, város, nagyváros	„Minőség” kérdése (pedagógusok felkészültsége, iskolán kívüli tevékenységek, alternatív programok, step-by-step, művészeti osztály) - De: mi a minőség? Iskola helyi presztízse - „kisvárosi elitizmus” Iskola közelsége Iskola felszereltsége Toborzás, önreklámozás	Család szocioökonómiai háttere és kihatása az iskoláztatásra (PISA) családi minta/hagyomány Nagyobb szinteken: gyerek döntése Kortárs csoport hatás, óvodai szociális hálók Informális hírcsatornák
Etnikailag összefüggő	Magyar nyelv presztízse Normatív finanszírozás – kisebbségi iskola plusz normatíva Település etnikai aránya Oktatási-nevelési támogatás	Romák aránya (white)	Vegyes házasság Családi nyelvi stratégiák (államnyelv, karrierutak)

Az 1. táblázat jó áttekintést ad számunkra, hogy vázlatos képet kapjunk bizonyos jelenségek meglétére, vagy annak hiányosságára különböző szintekhez rendelve a tannyelv-választási szokások témakörében, illetve arra is enged következtetni, hogy ezek a jelenségek mennyire etnikailag determináltak. A továbbiakban néhány bővebb értelmezéssel, szakirodalmi

példával próbálom meg bemutatni, azokat a tényezőket, amik etnikailag determináltak. Külön kitérek azokra a jelenségekre, amik Kárpátalján relevánssá válnak a tannyelv-választás témakörében.

A tannyelv-választás témájában azokat az írásokat és elemzéseket is érdemes megemlítenünk, amelyek Erdély, Vajdaság vagy Felvidék magyarságának iskolaválasztási stratégiáiról jelentek meg. Árendás Zsuzsanna (2012) megmutatja, hogy a piaci körülmények mennyire fontos tényezők a határon túliak iskolaválasztásában is, vagyis az iskolai oktatás minősége és annak felszereltsége markánsan fontos jelenséggé vált a rendszerváltást követő időszakról mind Magyarországon (Mandel–Papp 2007), mind a határon túli régiókban. Elemzése (Árendás 2012) főként arra fókuszál, hogy különböző döntési típusokat soroltat fel tannyelv-választás témakörében más anyagaira is támaszkodva (Sorbán 2000, Lampl 1999). Bemutatja, hogy a döntések során milyen releváns jelenségek játszanak fontos szerepet és azok mennyire etnikailag színezettek vagy sem. Az iskolaválasztás ezek szerint egy olyan döntés, ami legtöbb esetben etnikailag determinált. Többek között elemzéséből kiderül, hogy az etnikailag vegyes házasságokban ez a döntés felszínre hozza az összes addig lappangó, kevésbé releváns etnikai jellemzőket – vagyis a szülők eltérő etnikai csoporthoz tartozása egy konfliktusforrássá válhat az iskolaválasztáskor. Ez a döntés a gyerek identitásánál mérföldkőként jelenik meg, leginkább a vegyes házasságok esetében. Itt dől el, hogy a rejtett tantervnek, illetve az iskolán keresztül kialakult kapcsolati rendszereknek köszönhetően az anya vagy az apa etnikuma kerül-e előtérbe a gyereknél. A tannyelvek alapján egy ún. „pilléresedés” folyamatra lehetünk figyelmesek, amikor egy sokszor áthidalhatatlan szakadék jön létre a magyar és a többségi oktatási rendszerben résztvevők között (Papp Z. 2012a:18–19).

Megpróbáltuk összefoglalni azokat a jellemzőket, amik a tannyelv-választási stratégiáknál említésre kerültek különböző térségekben, és úgy véljük azok markánsan alakítják a szülők döntéseit Kárpátalján (Árendás 2012, Sorbán 2000, Lampl 1999, Bartha 2014, Papp Z. 2012a, 2012b, Ferenc–Séra 2012, Séra 2009a, 2009b, Séra 2015):

- piaci mechanizmusok – az iskola infrastruktúrája valamint a társadalmi közéletben elterjedt híre az iskola oktatásának színvonaláról („minőség”), valamint a továbbtanulásban elért eredmények;
- oktatási-nevelési támogatás;
- a helyi etnikai viszonyok – külön hangsúllyal a romák jelenlétére az oktatási intézményben;

- az iskolai tannyelv-választás lehetőségei a település és annak környékén;
- az alsó tagozat esetében a tanítók oktatásának sikeressége;
- az államnyelv elsajátításának igénye/fontossága;
- az államnyelv oktatásának alacsony minősége;
- a család szocioökonómiai státusza – egyfajta reprodukciós stratégiát képez a gyerekek iskoláztatása (Bourdieu 1996);
- a szülők iskolai tannyelve – a „bejárt út”;
- az idősebb gyermekkel átélt tapasztalatok;
- a vegyes házasságok esetében többnyire többségi iskolaválasztás;
- a baráti kör etnikai megoszlása;
- gender-reprezentáció – a gender szerepek a családban, vagyis az iskolai tanulás követése és segítése az anya feladata, vagyis az anya etnikuma markáns erővel hat;
- a szülők sikertelensége az államnyelv elsajátítása kapcsán („kognitív disszonancia”) (Sorbán 2000);
- a szülők munkahelyén használt nyelv.

Az identitás és tannyelv-választás összefüggésénél meg kell külön említenünk Sorbán Angella (2000) „kognitív disszonancia” elméletét, aminek lényege, hogy az identításban egy disszonancia jön létre gondolatok, értékek valamint viselkedések között. A zömében magyarok lakta térségben vált jellemzővé „annak az álláspontnak a hangsúlyosabb képviselője, miszerint nem akadály a érvényesülésnek a magyarsághoz való tartozás, éppen azok részéről, akik a „jobb érvényesülés” jegyében lemondanak a magyar iskoláról” (Sorbán 2000). Vizsgálati tapasztalatként levont következtetésként alkotta meg a szerző a fogalmat, és főként azokban a térségekben tapasztalták elsősorban, ahol a magyarok zömében laknak. Több határon túli régióban tapasztalták kutatások kapcsán ezt a jelenséget, ha nem is pont ezzel a megfogalmazással éltek az elemzéseknel. Kárpátaljáról konkrét interjúrészletet nem találtam, ám személyes beszélgetéseim alapján elmondhatom³, hogy Kárpátalján is megtalálható volt ez a jelenség, és főként a 2008-as rendeletnek köszönhetően (lásd bővebben lejjebb). Ugyanez a tendencia napjainkban egyre inkább kezd teljesen megváltozni – a továbbiakban erre az átalakulásra szeretnék kitérni a nyelvek presztízsének változásában keresve a választ.

Összességében az erdélyi, a felvidéki, a vajdasági és a kárpátaljai

³ A szerző beregszászi lakos és két gyermek édesanyja, a személyes kapcsolati rendszerében folyamatos beszédtema a tannyelv-választás játszótereken, óvodák folyosóin, iskola előtt a többi szülőkkel várakozva, családi valamint családoknak szóló rendezvényeken. A továbbiakban az itt tapasztaltakat és hallottakat is beépítjük írásunkba.

oktatási rendszer mentén létrejött iskolaválasztási stratégiák nagyon sok közös vonásokat hordoznak, amik a kisebbségi lét mentén rajzolódtak ki – vagyis az etnikum kiszolgáltatottságán keresztül a tannyelv-választás olyan helyzet elé állítja a szülőket, hogy kénytelenek döntésüket átgondolni, vagyis pro-kontra tényeket sorakoztatni az egyik illetve a másik iskolatípussal szemben.

3. A 2008-as rendelet és annak következményei a kárpátaljai magyarság tannyelv-választásában

Az iskolaválasztás kapcsán megjelent írásokban egy mítosz lengi körül azt a 2008-as rendeletet, ami pontosan arról szól, hogy az ukrán oktatási miniszter 2008-as év első felében egy sor rendeletet hozott az ukrán nyelv oktatásának „javítása érdekében” (Csernicskó 2009b: 29–30)⁴. A rendeletek többek között kimondja, hogy az újonnan bevezetett egységes érettségi vizsgák, melyek ezt követően felvételiként is funkcionálnak, csak ukrán nyelven zajlanak majd. A rendelet hozzájárult tehát ahhoz, hogy egyrészt az emeltszintű érettségi bevezetésével Ukrajna csatlakozhasson a bolognai rendszerhez, másrészt, hogy az ukrán nyelv presztízsét és erejét növeljék az országban. A mítosza abban rejlik eme rendeletnek, hogy negatív következményekkel járt a kisebbségi népcsoportokra, vagyis az asszimiláció egyenes útja lett/volt. Így egyre többen kezdtek foglalkozni a rendelet bevezetésével és egyik legfontosabb következményével, az ukrán nyelvtanulás érdekében tett lépésekkel mind tudományos, oktatási és politikai szinten. Az államnyelv oktatásának javítása érdekében tett módosítások túl sok pozitív változást nem hoztak: a hétköznapi emberek vívták (vívják) a hétköznapi harcokat az államnyelv elsajátítása érdekében. Minden szülő azt a lehetőségek alkalmat kereste, ahol a gyermeke legsikeresebben tudja elsajátítani az ukrán nyelvet. Kárpátalján a magyarság körében ez legfőképpen az iskolaválasztásban mutatkozott meg, ahol a kötelezővé tett ukrán nyelvű emeltszintű érettségre

4 Ukrajna elnöke 2008. március 20-án N 244/2008 számmal adta ki az első rendeletet, ami az ukrán oktatás minőségének javítását célozta meg, majd ezt követte az ukrán oktatási miniszter 2008. december 25-én kiadott 1171. számú rendelete, melynek értelmében a felsőoktatásba jelentkezőknek kötelező központi vizsgát tenni ukrán nyelv és irodalomból azonos szempontok szerint. A sorra kiadott rendeletek (melyekben az említett oktatási törvény is szerepel) az országban zajló hatalmi harcok egy kézbe való központosítását célozták meg. Az aktuális politikai erők az orosz nyelv meggyengítése érdekében megpróbálták minden egyes lehetséges területen megszorításokat bevezetni. Tehát elsősorban az orosz nyelvet beszélők ellen irányultak a rendelkezések, ám ezzel együtt az összes kisebbségre hatással voltak.

fókuszálva a szülők iskolakezddéskor, vagy közben ukrán iskolába írást (át) gyermeküket (Csernicskó 2011a, 2011b, 2013, Hires-László 2011).

A 2008-as rendeletet követően a kárpátaljai magyarság körében több vizsgálatot folytattak, amik a nyelvek presztízsének változására próbáltak rávilágítani, és a tannyelv-választáson keresztül próbálták bemutatni azokat a drasztikus változásokat, amik az ukrán nyelvhasználat dominanciáját mutatták be, illetve a sikeres életút egyik alaptételeként jelent meg az ukrán nyelv elsajátítása (Séra 2009a, 2009b, Molnár 2009, Ferenc–Séra 2012, Gazdag 2013). Legtöbb esetben interjúzás módszerével próbáltak fényt deríteni azokra a mögöttes, magyarázó tényezőkre, hogy pontosan mivel is indokolják a szülők az ukrán tannyelvű iskolaválasztást. 2013 tavaszán, Beregszászon Ferenc Viktória (2014:110) és csapata tapasztalta a következőket:

„Ha erről lenne szó, hogy most megint kéne dönteni, tegyük fel: de csak a húszezer forintért nem adnám magyar iskolába a gyereket. Hanem, ha esetleg arról lenne szó, hogy bizony igen, van egy olyan ígéret, hogy hát a magyar iskolában járt gyerekek lesz jövője ebben az országban, akkor igen, akkor azt mondanám, akkor magyarba adnám. (...) Sokkal több gyereket adnának szerintem, hogyha volna olyan ígéret, hogy legalább Kárpátalján tudna jobban boldogulni a magyar iskolát végzett gyerek” (szülő, beregszászi ukrán tannyelvű iskola)

Az interjúrészletben említett összeg az oktatási-nevelési támogatás, amit a Magyar Állam nyújt magyar oktatási intézményben tanuló gyermekek támogatására. Az idézetben jól érezhető, hogy a rendeleteknek is köszönhetően az ukrán nyelv presztízsének mekkora ereje van. Az interjúalany egy felsőbb rendelkezéstől várja a magyar nyelven való létesülést, ahogy az ukrán nyelv presztízsének a mesterséges növelését is elérték ideiglenesen Ukrajnában a rendeleteknek köszönhetően. Nem csupán az emeltszintű teljesítését emeli ki az adatközlő, hanem általában a kisebbségi nyelv használhatóságának a szűk terét és a sikeres életút alaptételének minősíti az ukrán nyelvtudást. Árendás Zsuzsanna az ilyen típusú gondolkodást *elit* hozzáállásnak nevezi, amikor a döntés „gondos kalkulációk során, a nyelvet, kultúrát instrumentalizálva történik” (Árendás 2012:13). A 2013-ból származó idézet jól tükrözi azoknak a szülőknek a véleményét, akik a gyermekük boldogulását és sikerét csak az ukrán iskolában elsajátított ukrán nyelvben látták.

Említést kell tennünk azokról az eredményekről, amik a többségi és magyar tannyelvű intézmények eredményességeiről szólnak. Mivel Ukrajna nem vesz részt a PISA vizsgálatokban, így egy eredményességet mérő vizsgálatot végeztek Kárpátalján különböző jellemzőkkel rendelkező magyar és ukrán oktatási intézményekben (Ferenc 2015, Ferenc 2014). Ennek végkövetkeztéseiben azt olvashatjuk, hogy „A többségi nyelvet választó, az államnyelv könnyebb elsajátításában reménykedő szülők számára jelzésértékű lehet az, hogy a jobb kompetenciákra ítélt gyerekeiket nem tudja ez az oktatási forma kellőképpen fejleszteni” (Ferenc 2014: 213). Tehát azok a szülők, akik a nyelvelsajátítás érdekében többségi intézményt választanak gyermekeiknek amellet, hogy egy lépést adnak az államnyelv esetleges elsajátításához, mindemellett gátolják a gyermekük képességeinek fejlődését. Összességében elmondható, hogy egy aktuális nyelvpolitikai lépésnek köszönhetően nem érdemes olyan nyelvet választani a gyermek tanulásához, ami számára idegen, nem otthonról hozott.

4. Az „új” ukrán társadalmi, politikai és gazdasági krízis hatása a nyelvek presztízisére, a tannyelv-választásra

Az első fejezetben megpróbáltuk bemutatni, hogy nagyon sok közös elem található a magyar kisebbségi térségekben az iskola választásoknál, ám ennek ellenére fontos kihangsúlyozni, hogy minden térség hordoz olyan sajátosságot, ami miatt bizonyos jellemzők dominánsabbá válhatnak. Az adott ország a kisebbségpolitikának vagy a magyarság számarányának köszönhetően térségenként eltérő döntési mechanizmusok válhatnak relevánssá. Ilyen releváns elemmé vált az államnyelv elsajátítása a 2008-as rendelet bevezetését követően Kárpátalján, aminek köszönhetően az ukrán nyelv presztízisének növekedése indult el a kárpátaljai magyarság körében. Úgy tűnik, jelenleg egy ilyen változáson mennek keresztül a tannyelv-választási szokások – egyre nagyobb előnyt élvez a magyar nyelv elsajátítása az ukránnal szemben.

Az Ukrajnában zajló eseményekről a nyelvpolitika aspektusából alapos összefoglalást találhatunk Csernicskó István és Fedinec Csilla (2015) írásában, amit 2015. februárjáig zajló események függvényében elemeznek. A „majdani” tüntetésekhez és az ország keleti részében dúló harcokhoz vezető utat mutatják be azokon a politikai eseményeken, rendelkezéseken és törvényeken keresztül, amik az állam- és kisebbségi nyelvhasználatra irányultak. A konfliktus, aminek következtében végül hatalmi váltásra, terület elvesztésére, háború kitörésére került sor, az ország ukrán és orosz

nyelvi, valamint kulturális megosztottságából eredeztethető. Az ország gazdasági és politikai krízisek sorozatait élte meg az elmúlt két évben.

A háború kitörését követően a sorozások elől menekülő férfiak főként külföldi munkavállalással próbálták elkerülni a behívásokat, és többen családjukkal együtt vagy már ki is költöztek, vagy csak tervezik a teljes kiköltözést. Ebben a folyamatban azok a személyek, akik kettős állampolgársággal rendelkeznek, nyugodtan tudnak munkát vállalni nemcsak Magyarország területén, hanem az Európai Unió bármelyik országában, illetve még Amerikában is. Az új gazdasági és politikai krízis következtében tehát egy hatalmas migrációs hullám indult el, mind a magyar mind az ukrán lakosság körében. Tehát a külföldi munkavállalásnak a magyar állampolgárság megszerzése lett az egyik fontos eszköze. Az állampolgárság megszerzése érdekében azok a lakosok is megtanultak, vagy szeretnének megtanulni magyar nyelven, akik már elfelejtették a nyelvet (annak ellenére, hogy valamelyik szülője vagy nagyszülője magyar volt), vagy soha nem mutattak annak elsajátítására hajlamot korábban. Nem egyedüli eset, hogy az állampolgárságot visszautasítják a magyarországi hatóságok az alacsony nyelvismeretre hivatkozva, illetve hogy annak odaítélése után is megfosztják a magyar állampolgárságtól.⁵

A gazdasági és politikai krízisben keresendő tehát az a nyelvi presztízsből történő változás, ami a magyar nyelv preferenciáját hozta magával, az ukrán nyelv háttérbe kerülésével. Ezzel a ténnyel magyarázhatjuk azt a tendenciát is, ami a tannyelv-választási szokásokban kezd kirajzolódni a kárpátaljai lakosság körében az elmúlt két év során.⁶

Egy szülővel személyes beszélgetésünkkel került szóba, hogy ugyanazzal a rossz példával élt, amivel anno az ő szülei, és belátta, hogy 4 éven keresztül a fiát az ukrán iskolában több lelki sérelem is érte, amit kicsit

5 <http://vs.hu/kozelet/osszes/ujabb-kulhonitol-vontak-meg-a-magyar-allampolgarsagot-0227#ls0>; (2016.02.02)
<http://karpathir.com/2016/01/28/ismet-tobb-ukrantol-vontak-vissza-a-magyar-allampolgarsagot/> (2016.02.02)

6 A szerző akkor lett figyelmes a jelenségre, amikor a nagyobbik fia első osztályos lett, és az iskolájában, a Beregszászi 4-es számú Kossuth Lajos Középiskolában, négy osztályt indítottak 2015-ben a korábbi egy-két osztály helyett. Augusztus utolsó heteiben gyermekeikre várva találkoztuk a magyar iskola kapujában azokkal szülőkkel, akik korábbi beszélgetéseikben az ukrán iskola mellett érveltek. Várakozás közben beszélgetésekkor kiderült, hogy nemcsak a magyar szülők gondolják úgy, hogy gyermekük számára a magyar iskola jelenti a jövőt, hanem a vegyes házasságban élők is. Előfordulnak olyan esetek is, hogy a tisztán ukránok lakta falvakból, ukrán szülők gyermekei járnak be a város magyar iskolájába tanulni.

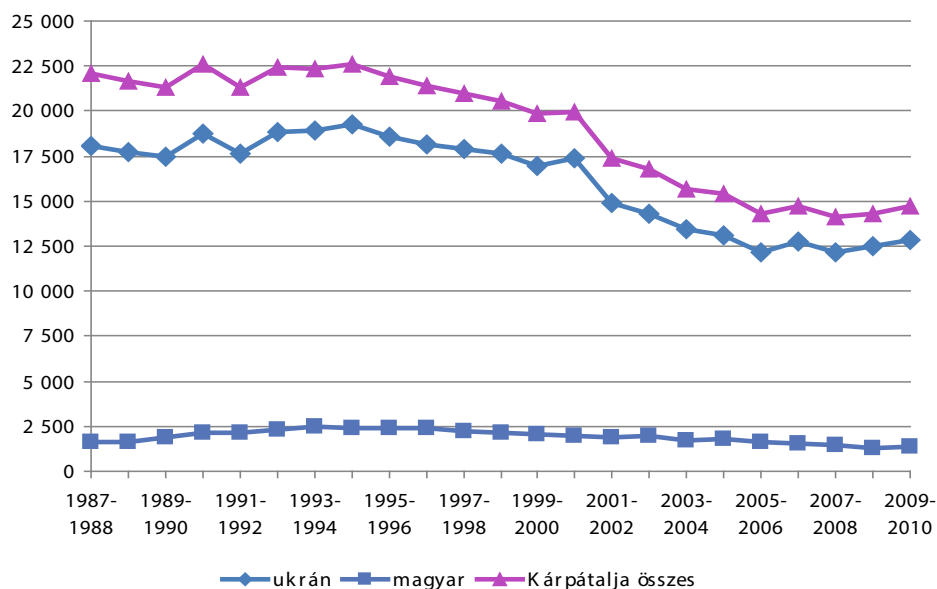
későn láttak be feleségével. Azt is hozzátette, hogy iskolaváltást követően a gyerek feloldódott. Több hasonló esettel is találkozva minduntalan elhangzott, hogy a jövőt csak a magyar tannyelvű iskolában látják újabban a szülők, ahol felkészülnek a magyarországi továbbtanulásra, illetve a tervezett költözés egyik alappirévé vált az itthon elkezdett magyar iskola. Nem egyszer tapasztaltam, hogy a szülők magyar nyelvtanulását segítő lépésként fogják fel a gyerek magyar iskolába íratását, ahogy korábban tették ezt a magyar szülők az ukrán tannyelv-választás kapcsán a 2008-as rendeletet követően.

Eddig több interjú elemzésből nyert eredményeket, megállapításokat foglaltunk össze, nézzük egy kicsit a számok fényében az eddigi jelenségeket, vagyis, miként alakultak, alakulnak beiskolázási arányszámok az elmúlt közel 20 esztendőben. A nyelvi presztízs emelkedése, annak vetülete a tannyelv-választásban nem első eset. A rendszerváltást követően az általában csökkenő tendenciát mutató iskolázási arányszámok ellenére sem történt hanyatlás a magyar iskolákban (1. ábra) – annak ellenére, hogy egy magas migrációs hullám volt jellemző ebben az időszakban a kárpátaljai magyarság körében. Orosz Ildikó (2010) felhívja a figyelmet, hogy markáns erővel hatott ebben az időben (2000-es év környékén) a magyar nyelv presztízisére a kishatárforgalom és a magyarországi továbbtanulás lehetősége, valamint a magyarországi munkavállalás.

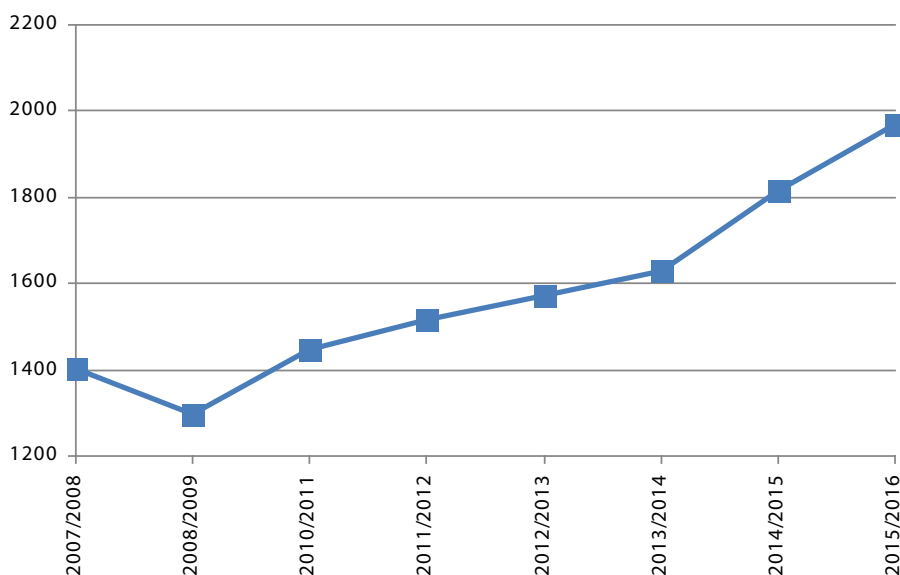
A 2. ábrán a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség adatainak elemzéséből külön kiemelni a 2008-as rendeletet követő időszakot, ahol a hirtelen váltás egy markáns tendenciát mutat, illetve az is szembetűnő, ami a 2014-es tanévkezdés kapcsán alakult: hirtelen közel 2 ezer fővel növekedett a magyar iskolát kezdők száma egy év leforgása alatt. Csupán az a kérdés, hogy vajon miként alakult a gyermekek létszáma ezekben az időszakokban? Erre a választ nehezen tudjuk megadni, ugyanis a népszámlások elmulasztása miatt pontos adatokkal nem rendelkezünk, így sejteni véljük csupán a statisztikai kiadványok (forrás: Megyei Statisztikai Hivatal kiadványai)⁷ adataiból. Azokban a járásokban, ahol magyarok is élnek, csak a 2003-as évig tudtuk visszavezetni a születések számát, így az összehasonlításunk még csökevényesebb. Ennek ellenére mutat számunka valamit: pontosan azt, hogy azok a gyerekek, akik a 2014–2015, valamint 2015–2016-ös tanévben indultak el iskolába, azok feltehetőleg pont akkor születhettek, amikor a 2008-as évet követően emelkedett a születések száma mind Kárpátalja egész területén, mind azokban a járásokban, ahol magyarok is élnek.

7 Статистичний щорічник Закарпаття 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009.

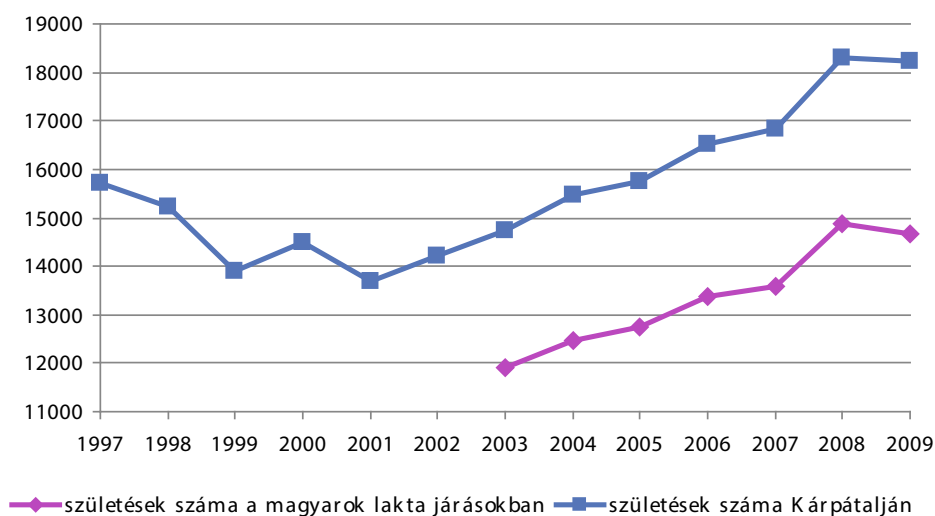
1. ábra. Az első osztályba beiskolázott tanulók megoszlása az oktatás nyelve szerint Kárpátalján 1987–2009 (adatforrás: Orosz 2010:104, saját szerkesztés)

2. ábra. A kárpátaljai magyar tan nyelvű iskolák első osztályainak létszáma (a KMPSZ adatai alapján)

3. ábra. Kárpátalja és annak magyarok lakta járásainak születési száma (1997-2009)
(forrás: megyei statisztikai adatok) (saját szerkesztés)

2. táblázat. Gyermekvállalást segítő támogatás Ukrajnában 2004–2015 között⁸

Év	A támogatás összege	A kifizetés ütemezése	Országos termékenységi mutató (ezer főben)
2004	725 (UAH)	Egyszeri (születéskor)	9,0
2005	8 500(UAH)	Egyszeri (születéskor)	9,0
2006	8 500 (UAH)	3 400 (UAH) születéskor – a fennmaradt összeget 12 hónapon keresztül	9,8
2007	8 500 (UAH)	3 400 (UAH) születéskor – a fennmaradt összeget 12 hónapon keresztül	10,2

⁸ Forrás: http://www.niss.gov.ua/articles/940/#_ftn13; <http://www.i-law.kiev.ua>; <http://mam.ua/news/newsDetail.do?objectId=2259>

Év	A támogatás összege	A kifizetés ütemezése	Országos termékenységi mutató (ezer főben)
2008 - 2010	Első gyermek után 12 240 (UAH)	Első gyermek után: egyszeri 4 800 (UAH), a fennmaradt összeget 12 hónapon keresztül	11,0 (2008-ban)
	Második gyermek után 25 000 (UAH)	Második gyermek után 4 840 (UAH), a fennmaradt összeget 24 hónapon keresztül	11,1 (2009-ben)
	Harmadik és minden azt követő gyermek után 50 000 (UAH)	Harmadik és minden azt követő gyermek után 5 000 (UAH), a fennmaradt összeget 72 hónapon keresztül	10,8 (2010-ben)
2011	Első gyermek után 24 960 (UAH)	Első gyermek után: egyszeri 8 320 (UAH), a fennmaradt összeget 24 hónapon keresztül	11,0
	Második gyermek után 49 920 (UAH)	Második gyermek után 8 320 (UAH), a fennmaradt összeget 48 hónapon keresztül	
	Harmadik és minden azt követő gyermek után 99 840 (UAH)	Harmadik és minden azt követő gyermek után 8 320 (UAH), a fennmaradt összeget 72 hónapon keresztül	

Év	A támogatás összege	A kifizetés ütemezése	Országos termékenységi mutató (ezer főben)
2012	Első gyermek után 27 330 (UAH)	Első gyermek után: egyszeri 9 110 (UAH), a fennmaradt összeget 24 hónapon keresztül	11,0 (2012 májusáig)
	Második gyermek után 54 660 (UAH)	Második gyermek után 9 110 (UAH), a fennmaradt összeget 48 hónapon keresztül	
	Harmadik és minden azt követő gyermek után 109 320 (UAH)	Harmadik és minden azt követő gyermek után 9 110 (UAH), a fennmaradt összeget 72 hónapon keresztül	
2013.01.01. - 2013.12.01.	Első gyermek után 29 160 (UAH) Második gyermek után 58 320 (UAH) Harmadik és minden azt követő gyermek után 116 640 (UAH)	Első gyermek után: egyszeri 9 720 (UAH), a fennmaradt összeget 24 hónapon keresztül Második gyermek után 9 720 (UAH), a fennmaradt összeget 48 hónapon keresztül Harmadik és minden azt követő gyermek után 9 720 (UAH), a fennmaradt összeget 72 hónapon keresztül	—

Év	A támogatás összege	A kifizetés ütemezése	Országos termékenységi mutató (ezer főben)
2013.12.01. - 2014.06.30.	Első gyermek után 30 960 (UAH) Második gyermek után 61 920 (UAH) Harmadik és minden azt követő gyermek után 123 840 (UAH)	Első gyermek után: egyszeri 10 320 (UAH), a fennmaradt összeget 24 hónapon keresztül Második gyermek után: egyszeri 10 320 (UAH), a fennmaradt összeget 48 hónapon keresztül Harmadik és minden azt követő gyermek után 10 320 (UAH), a fennmaradt összeget 78 hónapon keresztül	—
2014.07.01.	Első gyermek után 41 280 (UAH) Második gyermek után 41 820 (UAH) Harmadik és minden azt követő gyermek után 41 820 (UAH)	Első gyermek után: egyszeri 10 320 (UAH), a fennmaradt összeget 36 hónapon keresztül Második gyermek után: egyszeri 10 320 (UAH), a fennmaradt összeget 36 hónapon keresztül Harmadik és minden azt követő gyermek után 10 320 (UAH), a fennmaradt összeget 36 hónapon keresztül	—

A születések számának ez a drasztikus emelkedése mögött az a népességnövekedési politika húzódik meg, ami gyermeknevelési támogatás növelését írta elő. A gyermeknevelési támogatás mértéke bizonyos időszakokban markánsan növekedett. Alakulását a 2. táblázatban foglaltunk össze. A 2008–2010-es időszakban tapasztalt születések számának növekedése mögött az érvényben lévő támogatás hirtelen emelkedése húzódik (2. táblázat). Ez a tendencia az országos születések számában is megmutatkozott. Egy kisebb visszaesés történt a 2010-es évben, amit a globális 2008-as gazdasági krízis okozhatott.

A születések számához azt is meg kell jegyeznünk, hogy nem minden gyerek jut el Kárpátalján a beiskolázásig, a migráció hatalmas változásokat okozhatott az új ukrain helyzetnek köszönhetően, és a migrációs hullám azt a korosztályt érintette főként, kiknek kis- vagy épp iskoláskorú gyermekeik vannak. Vagyis a születések számának változása, csupán egy viszonyulási alaphoz tűnik, ám arra viszont tudunk belőle következtetni, hogy amiként növekedett a születések száma, úgy nőtt a magyar iskolát kezdők száma is. Sajnos jelenleg nem rendelkezünk olyan adatokkal, amik az ukrán iskolát kezdő első osztályosok adatait dolgoznák fel. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy ha a magyar szülők gyermekeikkel elhagyták Kárpátalját, akkor a hiányukat a vegyes vagy ukrán házasságban született gyerekek tölthetik be, akik felzárkóztatása nem kis gondot okoz a pedagógusok számára.

Bár tanulmányunk elsődleges célja a magyar nyelv presztízisének bemutatása az ukránnal szemben, ám említést kell tenni a romákról. Elsősorban abból szempontból, hogy a gyermekszületések számában a romák markánsan alakítják a magyar anyanyelvűek születési számát. Másodsorban, hogy a jelenlétük egy-egy közoktatási intézményben demotiváló tényezővé válhat a magyar szülők döntési mechanizmusában. Valamint a felzárkóztatásuk külön probléma az amúgy is nagy gondokkal küzdő oktatási intézményeknek. A magyar anyanyelvű romák a kárpátaljai magyar közintézmények részeivé, alkotóelemeivé váltak. A főként magyarságot érintő migráció következtében létrejött hiányt tehát nem csak az ukrán és vegyes házasságokban született gyerekek töltik be, hanem a roma gyerekek is bizonyos intézményekben, ahol koncentráltan vannak jelen a romák (pl. Badaló).

A beiskolázási számok valamint a születések számának elemzéséből úgy tűnik, nem rajzolódik ki tisztán az a tendencia, hogy a magyar szülők a magyar iskolát választják, preferálják jobban az új ukrain helyzetnek köszönhetően, hanem az iskolázási tendencia, tannyelv-választási mechanizmusok felderítésére továbbra is csak egyéni szinteken kereshetjük a választ. A téma és a helyzet összetettségének köszönhetően a legalkalmasabbnak a kvalitatív módszerek bizonyulnak, amiben jobban kirajzolódnak a vélemények alakulása. Kárpátalja viszonylatában a magyarság kapcsán mindent csak feltételezéssel állapíthatunk meg a népszámlás folyamatos elhalasztása miatt. A legutóbbi népszámlás óta 15 év telt el, és azóta a 2001-ben született gyermekek például lassan érettségiig eljutnak. Ha pontosan tudhatnánk, hogy mekkora arányban vannak jelen a magyarok a területen, és annak milyen korosztálybeli megoszlásai vannak, azzal több iskolázási adatot is meg tudnánk magyarázni. Így marad

számunkra a kvalitatív módszertani megközelítés, amivel kereshetjük a választ a tannyelv-választási szokások kérdéseire.

5. Összefoglalás

Mint láthattuk, a tendencia, hogy a kárpátaljai magyarság főként egyre inkább a magyar iskolát preferálja a gyermeke számára, egyre jobban érvényes lesz – bár ezekre a tendenciákra nem a számok, hanem egyéni megfigyelések engednek következtetni. A magyar iskolák eredményes oktatására az eddiginél nagyobb hangsúlyt kellene fektetni, hogy bátorítva legyenek mindazok, akik az iskolai eredményességet veszik figyelembe a tannyelv-választás kapcsán. Piaci és politikai mechanizmusok a magyar nyelv presztízsét növelték utóbbi időben Kárpátalján, és ezt a lehetőséget megragadva még nagyobb vonzerőre tehet szert a magyar iskola, mint bármikor az ezt megelőző években. Ebben a fejlődésben két igen fontos jelenséggel kell megküzdenie a kárpátaljai oktatási rendszernek: az első és egyik legfontosabb jelenség a pedagógusokat is érintő migrációs hullám, mivel sokszor a legképzettebb tanárokat veszíti el a kárpátaljai magyarság. A második az, hogy Kárpátalján az ukrán államnyelv oktatásának ügye még mai napig megoldatlan maradt, és sajnos ezek a korábbi ukrán nyelv erősítésére tett lépések a magyar iskolák kárára voltak. Az államnyelv oktatását javító lépések talán még sürgetőbbek és fontosabbak, mint valaha is voltak a kárpátaljai magyarság érdekében. Azok a gyerekek, akik a magyar iskola befejeztével úgy kerülnek majd ki, hogy nem tudják az államnyelvet, feltehetőleg még nagyobb számban folytatják tanulmányaikat Magyarországon, vagy más egyéb országban. A cél az volna, hogy akik időközben nem hagyják el az országot egyéb jelenségek következtében, a további boldogulás céljából el tudják sajátítani ukrán nyelvből a legalapvetőbb kommunikációs készségeket. Mindkét lépés a kárpátaljai magyarság megmaradása érdekében egy igen fontos lépésnek tűnik. A kárpátaljai magyar oktatásnak a bemutatott két problémán túl sok egyéb gonddal kell megküzdenie, ám az új ukrainai helyzet ezekkel az újabb megoldandó kérdésekkel, feladatokkal gyarapítja az iskolák problémáinak sorát.

Irodalom

- Bourdieu, Pierre 1996. Az oktatási rendszer ideologikus funkciója. In: Melegh Csilla (szerk.) *Iskola és társadalom I. Szöveggyűjtemény*. Pécs: JPTE. 10–24.
- Csernicskó István, Fedinec Csilla 2015. Nyelvpolitika határon: a 2012-es ukrainai nyelvtörvény elő- és utóéletéről. In: Márku Anita; Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*, Ungvár: Autdor-Shark. 206–238.
- Csernicskó István 2011a. Egy kényszerű „túlélési stratégia”: a többségi nyelven való tanulás. *Együtt* /4: 81–94.
- Csernicskó István 2011b. Narancsos kacska: a narancsos forradalom nyelvi ideológiája. In: Hires-László Kornélia, Karmacs Zoltán és Márku Anita szerk. *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban: a 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete. 193–203.
- Csernicskó István 2011c. Az ukrainai oktatáspolitikai a nyelvi asszimiláció szolgálatában. In: Benő Attila és Péntek János szerk., *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve*. Dunaszerdahely–Kolozsvár: Gramma Nyelvi Iroda – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet. 259–269.
- Csernicskó István 2012. *Megtanulunk-e ukránul? A kárpátaljai magyarok és az ukrán nyelv*. Ungvár, PoliPrint.
- Csernicskó István 2013. Államok, nyelvek, államnyelvek. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Csernicskó István 2015. Az ukrán mint államnyelv oktatása Kárpátalján: helyzet, problémák és feladatok. In: Vančo Ildikó; Kozmács István szerk. *Nyelvtanulás – nyelvtanítás Fókuszban az államnyelv oktatása kisebbségek számára*, Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem. 11–22.
- Ferenc Viktória, Séra Magdolna 2012. Iskolaválasztás Kárpátalján. *Kisebbségkutatás* 3: 473–513.
- Ferenc Viktória 2014. Ami a nemzetközi mérésekben nem látszik: tanulói kompetenciák Kárpátalján. *Kisebbségkutatás* 4: 188–221.
- Ferenc Viktória 2015. A kisebbségi oktatás értékei és kihívásai Kárpátalján – egy kompetenciamérés tanulságai. In: Gazdag Vilmos (szerk.) *Nyelvi és kulturális sokszínűség Kelet-Közép-Európában: Értékek és kihívások* Absztraktkötet. http://kmf.uz.ua/hun114/images/konyvek/hodinka_abstract_2015.pdf
- Ferenc Viktória 2013. Nyelvet tanulni, továbbtanulni, „létesülni” – többségi iskolaválasztási stratégiák Beregszászban. *Kisebbségkutatás* (22)4: 98–121.
- Gazdag Vilmos 2013. A nyelvválasztási stratégia és a pályaválasztás összefüggései a kárpátaljai beregszászi járás magyar középiskoláinak körében. In: Szoták Szilvia szerk. *Határhelyzetek V. Sztereotípiák, választások, túlélési stratégiák kisebbségi léthelyzetekben*. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest. 200–203.
- Hires-László Kornélia 2011. A kárpátaljai magyar identitás módosulásának lehetősége az egyensúlyozó identitás elméletében. In: XII. RODOSZ Konferencia, I. kötet. Romániai Magyar Doktorandusok és Fiatal Kutatók Szövetsége, Kolozsvár–Temesvár. 325–337.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 2002. *Nyelvpolitika a kisebbségek oktatásában*. In:

- Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*, Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 76–83.
- Mandel Kinga – Papp Z. Attila (szerk.) 2007. *Cammogás. Minőségkonceptiók a romániai középfokú oktatásban*. Csíkszereda, Soros Oktatási Központ.
- Molnár Anita 2009. Tannyelv és nemzeti identitás kapcsolata egy 2006-os felmérés tükrében. In: Karmacsi Zoltán, Márku Anita (szerk.) *Nyelv, identitás és nevelés a XXI. században*. Ungvár, Poli Print. 117–122.
- Orosz Ildikó 2010. A magyar anyanyelvű/anyanyelvi oktatás és képzés helyzete Kárpátalján (1991–2010) In: Darcsi Karolina – Dobos Sándor szerk. *A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének tanulmánygyűjteménye*. Ungvár: PoliPrint. 87–137.
- Papp Z. Attila 2012a. Kisebbségi magyarok oktatási részvételének értelmezési lehetőségei. *Educatio* 1: 3–23.
- Papp Z. Attila 2012b. Az iskolaválasztás motivációi és kisebbségi perspektívái. *Kisebbségkutatás* 3: 399–417.
- Sorbán Angella 2000. „Tanuljon románul a gyermek, hogy jobban érvényesülhessen”. Az asszimiláció természetrajzához. *Magyar Kisebbség* (6)3: 167–180.
- Séra Magdolna 2009a. Képzlet és valóság találkozása kárpátaljai magyar szülők tannyelv-választási döntéseiben. In: Márku Anita és Karmacsi Zoltán szerk. *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. Ungvár: PoliPrint 2009.
- Séra Magdolna 2009b. Az iskolai tannyelv-választás szerepe a kárpátaljai magyar kisebbség jövője és megmaradása szempontjából. In: Kötél Emőke – Szarka László szerk. *Határhelyzetek II. Kultúra–Oktatás–Nyelv–Politika*. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest. 241–267.
- Séra Magdolna 2011. Az oktatáspolitikai és a tannyelv-választás lehetséges következményei a kárpátaljai magyar közösségben. In: Hires-László Kornélia, Karmacsi Zoltán, Márku Anita szerk. *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban*. Tinta Könyvkiadó, Hodinka Antal Intézet, Budapest–Beregszász. 115–118.
- Séra Magdolna 2010a. Érvek és ellenérvek az iskolai tannyelv-választásban (avagy az oktatáspolitikai változások hatása a kárpátaljai magyar közösségre irányított beszélgetések alapján) In: Kötél Emőke, Fábri Zoltán szerk. *Határhelyzetek III. Ön-meghatározási kísérletek: hagyományörzéstől a nyelvi identitásig*. Balassi Intézet, Budapest. 161–185.
- Séra Magdolna 2010b. Cél vagy/és eszköz? (az oktatáspolitikai lehetséges hatásairól). In: Kozmács István–Vančóné Kremmer Ildikó szerk. *Közös jövőnk a nyelv II. Nyelvtudomány és pedagógia. A nyitrai magyar pedagógusképzés 50 éves évfordulója tiszteletére tartott nemzetközi konferencia előadásai*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem. 125–134.

X. NYELVVÁLTOZATOK

A nyelvjárások többletértéke a kisebbségi kettősnyelvűségben és kétnyelvűségben¹

1. Bevezetés

Az előző század a nyelvjárásaikhoz való viszonyukban is megosztotta az anyaországi és a határon túli magyar nyelvközösségeket. Az anyaországban a 20. század a standard százada volt. A nyelv egységesülése jelentős részében kétségtelenül a társadalmi változásokkal összefüggő spontán nyelvi mozgás következményének tekinthető. Mégsem csak erről van szó. Ebben benne volt a tudatos egységesítés is, a fő változat „kiművelése”, amellyel mintegy velejárt a standard szűkítése és merevítése, a nyelvjárások háttérbe szorítása. A nyelvjárásoknak a rendi arisztokratizmusból örökölt, majd a polgári elitizmussal folytatódó lenézettsége átment abba az ideológiába, amely a nyelv esetében is a fejlődést szorgalmazta, és azt a nyelv egységében, egységesítésében látta. A nyelvjárások intenzív kutatása, a fel nem becsülhető értékű nyelvföldrajzi, lexikográfiai szintézisek sem ellensúlyozhatták a standard fölényes dominanciáját a többi nyelvváltozattal szemben, a nyelvjárásai beszéd tovább öröklődő lenézettségét az elitek részéről. Jól mutatja ezt a kétféle *e* használatának megítélése. Amikor Kodály tanár úr – utoljára 1966-ban az egri kiejtési konferencián – szót emelt a rövid zárt *ĕ* védelmében, ezt a szándékát úgy torzították és utasították el, hogy ő mindenki számára kötelezővé akarja tenni a használatát. Ennek ellenében megindult az *ĕ* teljes kiszorítása a standardból. Az egyik, a közelmúltban megjelent kodifikációs kézikönyvünk azzal indokolja az *ĕ* mellőzését,

¹ A tanulmány csekély mértékben módosított változata annak, amely 2019-ben jelent meg a Bódi Zoltán – Ferenczi Gábor – Pál Helén által szerkesztett kötetben: *A magyar nyelvjárások a XXI. században – nyelvstratégiai megközelítésben*. (Tanulmánykötet a Magyar Nyelvstratégiai Intézet által 2018. december 4–5-én rendezett konferencián elhangzott előadásokból. Magyarágkutató Intézet, Budapest, 51–85.) <https://mek.oszk.hu/21200/21299>

hogy „a színház és a média sem él vele”, a szinkronipar sem, tehetjük mi hozzá. Azért nem él vele, mert a hivatásos beszélőket foglalkoztató, a nyelvhasználat tekintetében mintaadó intézmények ebből a körből már eleve kizárják, diszkriminálják azokat, akiknek a beszédében megvan ez a hang. Intézményesült a nyelvjárásellenesség, intézményesültek a nyelvjárással kapcsolatos tévhitek. Ez most azért válik egyre inkább önveszélyessé, mert közelebb viszik a standardot ahhoz, hogy a professzionális beszélőket robotok helyettesítsék. Hírbemondó robotok már vannak.

A határon túli magyar nyelvi régiókban a 20. század a nyelvjárásokba való menekvés százada: az ott élő közösségek kényszerűen elszigetelődtek és bezárkóztak saját nyelvjárásaikba. Több külső tényező függvényében különbözőképpen alakult a regionális köznyelvek és a nyelvjárások használati aránya.

Az 1990 óta eltelt időben a mozgás és a nyelvhasználat szabadságával kedvező folyamatként közeledés és kiegyenlítődés indult el. Ennek egyik veszélye, hogy a külső régiókba is áterjed a nyelvjárásellenesség. Ennek már vannak jelei az oktatásban és a médiában is. Pedig kétségtelen, hogy a regresszív nyelvi folyamatokban a nyelvjárás a nyelvmegtartás utolsó menedéke. Előadásom cáfolata kíván lenni annak a szinte közhelyszerű vélekedésnek, hogy a „kisebbségi helyzetben”, azaz a határon túli régiókban hátrányt jelentene az anyanyelv és többszörös hátrányt a nyelvjárás. Hátrányt csak diszkriminatív, lingvicista rendszerben jelenthet, ezt az ideológiai, nyelvpolitikai keretet kell lebontani. És önbecsülésünket erősíteni.

2. Az előző korszak diagnózisa

Amikor 1990 után – előbb feltételezésként, majd egyre több vizsgálattal alátámasztva – elkezdődhetett annak számba vétele, hogy miben különbözik a határon túli magyar nyelvközösségek nyelve és nyelvhasználata az anyaországitól, azaz, hogy mi jellemzi a magyar nyelvnek ezeket a Trianon után kialakult nyelvváltozatait, a kisebbségi (államnyelvi, kétnyelvű) változatokat, akkor mindenképp előtérbe került a fokozottabban regionális és archaikus jellegű lehetett regisztrálni, valamint a kontaktuselemek lényegesen nagyobb számát. Ezekről korábban is írt Deme László a pozsonyi, Pete István az ungvári vendégtanári tapasztalatai alapján, számunkra pedig, akik benne éltünk a kinti nyelvi valóságban, és a fő kutatási témánk is ez volt, ez annyira triviális volt, hogy a bizonyítását sem éreztük szükségesnek. A fokozottabban regionális és archaikus jellegből rosszhiszeműen

azt a következtetést is le lehetett vonni, hogy ezek a nyelvváltozatok provinciálisak és elmaradottak, megrekedtek a fejlődés alacsonyabb szintjén, a sok kölcsönzés pedig eltávolítja őket a nyelvtisztaság eszméjétől.² Nem folytatom tovább ezt az eszmefuttatást, igaztalan is volnék, mert az ezzel foglalkozó nyelvészek jelentős része megértette, miről van szó, és hozzánk hasonlóan értékelte a jelenségeket. A fokozottabb nyelvjárásiasság okaként az is említésre méltó, hogy a 20. századi elszigeteltségben a határon kívül a standard nem tölthette be azt a szerepet, amit a beszélt és írott köznyelvnek be kellett volna töltenie. Ezt a véleményt rögzítette Kiss Jenő professzor is abban a tanulmányában, amely a Tolcsvai Nagy Gábor szerkesztette, *A magyar nyelv jelene és jövője* című kötetben foglalja össze a nyelvjárások mai helyzetével, mozgásával, jövőbeli funkciójával kapcsolatos értékelő véleményét: „A Kárpát-medencei kisebbségi magyar beszélőknek a nyelvjárásai regionálisabbak és archaikusabbak, mint a magyarországiakéi. Természetes ezért, hogy általában több a regionális elem és sajátosság, s több az archaizmus is, mint a magyarországiakban. Ennek magyarázata a magyar standard gyengébb vagy hiányzó hatása, szemben teljes körű magyarországi hatásával” (Kiss 2017: 207). A tanulmány a határon túli magyar nyelvjárások sajátos helyzetéről, fokozottabb veszélyeztetettségéről is fontos megállapításokat tesz.

Mostani konferenciánk témája szempontjából, amelynek a nyelvjárásokra irányuló nyelvstratégiáról kellene véleményt mondania és fogódzókát nyújtania, arról, hogy hol a helyük napjainkban, és milyen szerepet szánunk a jövőben a nyelvjárásoknak, annak elismeréséből kell kiindulnunk, hogy az, ami némelyek megítélése szerint egyik gyengesége volt a kisebbségi nyelvváltozatoknak, a fokozottabb nyelvjárásiasság, tulajdonképpen az volt a fő erőssége és értéke a mindennapi nyelvhasználatban és a nyelvmegtartásban. A szakmabeliek számára bizonyára ez már nem kérdéses, és nem vagyok egyedül, amikor a nyelvjárások fontosságáról beszélek: többletértékeikről a határon túli régiókban, és folyamatos értékükről a magyar nyelvközösség egészében. A továbbiakban a téma három vonatkozását kívánom kifejezni: (1) a mai helyzet történelmi

2 Ez egyébként logikus következtetés egy olyan nyelvideológiai keretben, amely nyelvfejlődést feltételez, a fejlődés fő feltételének az egységesülést tekinti, a változatosságot pedig a fejlődés akadályának. Ez az ideológia meghatározó volt a 2. világháború utáni évtizedekben. Általánosabb összefüggésben ennek jóval korábbi előzménye volt az a vélemény, hogy a nyelvjárás a köznyelv romlott változata, nem törődve azzal a nyilvánvaló ténnyel, hogy előbb volt a nyelvjárás, és később lett a köznyelv, a standard. Ebből és a nyelvjárási beszélők társadalmi helyzetéből következett aztán a nyelvjárások stigmatizálása, a napjainkban is észlelhető nyelvjárásellenesség.

előzményei (a középmagyar kortól az újabb magyar korig, 1920-ig, külön a 2. világháború utáni időszakban), (2) az elmúlt negyedszázadban bekövetkezett változások, külön a nyelvjárások és a kétnyelvűség viszonya, (3) a nyelvi tervezés és nyelvstratégia céljai és lehetőségei a nyelvjárások vonatkozásában.

3. Periféria és centrum, nyelvjárás és standard a történelemben

A nyelvjárások megléte és mai helyzete egyáltalán nem mellékes kérdése a kisebbségi nyelvváltozatok általános kérdésének, a mai nyelvhasználatnak és a nyelvi jövőnek. Ennek fontosságát már abból is könnyű belátni, amit természetesen így ír le Kiss Jenő:

A tíz nyelvjárási régió között egy sincs, amely csak mai magyarországi volna. Ezzel szemben három is van, amely Magyarországon kívül helyezkedik el: a mezősegi, a székely és a moldvai nyelvjárási régió (mindhárom Romániában, az első kettő Erdélyben). Azaz a tízből hét Magyarországon is található, de mind átnyúlik valamelyik szomszédos ország területére. Ennek oka az, hogy a trianoni békediktátum (1920) a magyar nyelvterületből minden irányban hasított le nyelvjárási beszédű magyarok millióitól lakott területeket. (Kiss 2017: 206)

A Kárpát-medencei magyar nyelvterület (a történelmi szálláshely) kisebb-nagyobb peremrégióiról van szó, a keleti részen pedig egy olyan, országnyi területről, amelynek – mielőtt a 20. században Romániához csatolták volna – a történelem folyamán korábban is változó volt az államjogi státusa: volt Magyarország szerves része, volt önálló fejedelemség, volt különálló tartománya a Habsburg-birodalomnak. A mai határon túli régiók tehát mindig peremrégiói voltak a magyar nyelvterületnek, érintkezési, átfedési, kapcsolati övezetei a környező nyelvekkel. A peremrégiók nyelvének és kultúrájának archaikusabb, a centrumtól eltérő jellege, a folyamatos nyelvi érintkezés velejárói pedig nemcsak a magyarra jellemző sajátosság.³

De itt másról van szó, nem csupán a centrum és periféria megszokott viszonyáról. A magyar nyelvközösség egyes régióinak nyelvi helyzetét a

3 A 18. Élőnyelvi Konferencián 2014-ben Nyitrán bemutatott előadásában Vargha Fruzsina Sára a nyelvatlaszok adataira épülő dialektometriai elemzésekkel térképen is demonstrálta, hogy releváns nyelvi paraméterek térbeli megoszlása szerint is a peremek állnak legtávolabb a köznyelvtől (Vargha 2014). Magam korábban képletesen szólva mondtam a moldvai magyar archaikus jellegéről, hogy Szabófalva években kifejezve is ugyanolyan távolságra van a köznyelvtől, mint a térbeli kilométerekben Budapesttől.

történelem eseményei koronként különbözőképpen alakították, stabilitásuk nem volt sem államjogi tekintetben, sem a környező nyelvekkel való viszonyukban. Éppen a középmagyar kor első felében, amikor a könyvnyomtatással és az írásbeliség terjedésével a nyelvjárásokból kialakul és egyre inkább teret nyer a nyelv közös változata, a három részre szakadt ország centruma gyakorlatilag elnéptelenedik, a korábbi nyelvjárási régiók átrendeződnek. Ez az átrendeződés folytatódik a 18. századi betelepítésekkel, áttelepítésekkel. Ebben az általános mozgásban a peremrégiók bizonyultak viszonylag stabiloknak, különösen a keleti nagyrégió, amely külön magyar hazaként államjogi tekintetben is elkülönült a centrumtól, és viszonylagos önállósága révén hivatalos és hivatali, valamint hitéleti nyelvi funkciójában is használhatta a magyart. Ilyen értelemben közel két évszázadon át Erdély volt a magyar nyelv centruma. A déli peremet kivéve a peremnyelvjárások folyamatossága sem időben, sem térben nem szakadt meg, és bizonyára ez is hozzájárult ahhoz, hogy a legkeletibb tömbnek, a székelynek nyelviileg is különösen nagy presztízse alakult ki. Amikor az újmagyar korban nemzeti programmá vált a közös nyelvváltozat kiteljesítése, az erdélyiek (Aranka, Benkő József, később Brassai) nem voltak hívei a mesterséges nyelvbővítésnek, ők ebben éppen a régi nyelvet és a nyelvjárásokat tekintették kútfőnek. Azt a funkcióelkülönülést, ami közös európai modellként a magyar és a latin között a magyarban is megvolt, és ami egyre inkább akadályává vált a magyar funkcionális kiteljesedésének, a nyelvterület nyugati részében, földrajzilag éppen a centrumban, a 18. században német–magyar diglossziás modell váltotta föl: az arisztokraták és a műveltek jelentős része elfordult a magyartól. A magyar nyelvet reprezentáló nyelvjárás ebben a feudális rendben vált lenézetté, a parasztok, a föld népének nyelvváltozatává, és maradt aztán meg ebben a lenézettségben akkor is, a legújabb korig, amikor a beszélt és írott köznyelv, a standard kiteljesedett.⁴ A standardnak és a nyelvjárásnak ez a presztízsbeli távolsága a peremeken soha nem volt

4 De hogy félreértés ne essék, mint korábban írtam: „...nem maga a nyelv szabályozott (főképpen írott) változata szorította háttérbe, és hozta rossz hírbe a nyelvjárásokat, hanem a nyelvi ideológiák. Azok a nyelvi ideológiák, amelyek rendszerint együtt kárhoztatják az országon belüli többnyelvűséget és a nyelven belüli táji sokféleséget, és amelyek úgy láttatják, hogy a dialektusok a nyelv romlott, korcs helyi változatai. Európában erre sok példát lehetne idézni, mindenekelőtt a franciát, közelünkben a románt. Lenézettség, műveletlenség, iskolázatlanság, helytelen nyelvhasználat – ez társult a nyelvjárási beszédhez, ahhoz, aki nyelvjárásban beszélt” (Péntek 2015: 186). Ezek a nyelvi ideológiák nem függetlenek azoktól az ismert kultúraelméletektől, amelyek szerint a nép nem produkál, csak reprodukál, a népi kultúra elemei a magas kultúrából származnak, onnan süllyedtek le.

annyira nagy, mint a központban. Erdélyben viszont a nyelvjárásoknak alakult ki egyfajta hierarchiájuk azzal, hogy a székely mítosz és büszkeség a székely nyelvjárást mintegy a többi (a moldvai, a mezőségi) fölé emelte.

A peremnyelvjárásoknak ehhez a viszonylagos folyamatosságához mindig hozzátartozott a közvetlen kapcsolat is a környező nyelvekkel, az érintkezés és az átfedés, a kétnyelvűség a vegyes lakosságú településeken. Ez a kétnyelvűség sok helyen a legújabb korig (falusi közösségekben szinte napjainkig) nyelvjárási kétnyelvűséget jelentett, két nyelv helyi nyelvjárásának teljesen szimmetrikus és kölcsönös kapcsolatát (a Mezőségen, Kalotaszegen, néhol Moldvában is). A kontaktuselemek segítették a kétnyelvű beszélő mozgását, spontánná tették a nyelvváltást, részeivé váltak mindkét nyelvjárás rendszerének, szókészletének (magyar elemek a románban, szlovákban, ruszinban, horvátban, szerbben stb., román, szlovák, ruszin, horvát, szerb stb. elemek a helyi magyar nyelvjárásokban).

A 19. században nem szűnt ugyan meg a nyelvjárások lenézettsége, de már a nyelvújítás korában, Erdélyben a Nyelvmívelő Társaság megalakulásával (1793) a magyar nyelv kiteljesítésének programja a nyelvjárások megismerésére is kiterjedt, a táji egyezések és a különbségek leírása fontosnak bizonyult a közös nyelvi norma folyamatos alakításában, a nyelvi funkciók kiterjesztésében. Az Akadémia, amelyet az első három évtizedben elnökként a nyelvész gróf Teleki József irányított, szorgalmazta, támogatta a tájszavak gyűjtését, szótárba szerkesztését, a helyi nyelvjárások, nyelvjáráscsoportok leírását, valóságos expedíciók indultak a legtávolabbi régió, a moldvai magyar megismerésére. A század utolsó harmadában, az unió megvalósulásával, a vonatkozlekedés kiépülésével, a kolozsvári egyetem létrejöttével, nem függetlenül a millenniumi hangulattól és programoktól, Erdélyben történik meg a népművészet felfedezése, a kultúra és a nyelv közvetlen kapcsolatában a keleti nyelvjárásokra való odafigyelés. Ugyanolyan elragadtatással írtak a kalotaszegiek, a székelyek beszédéről, mint a zenéjükéről vagy a népművészetükről. A népnyelv ihletőjévé, gazdagítójává vált az irodalomnak is. Mindez a tudomány szintjén is jól érzékelhető: Szinnyi József Kolozsváron volt egyetemi tanár, amikor a *Magyar tájszótárt* szerkesztette, Horger Antal brassói tanárként szerkeszti meg az első nyelvtérképlapot a székely nyelvjárásokról és írja tanulmányait a moldvai csángókról, Herrmann Antal révén először válik egyetemi stúdiummá Kolozsváron a néprajz. Mindezt jól tükrözik az ebben a korszakban elindult nyelvészeti folyóiratok közleményei.

4. Törés és kedvezőtlen folyamatok a 20. században

A Trianon előtti évtizedekben az egész nyelvterületen, a peremeken is, rendeződött a nyelv két legfontosabb változatának, a köznyelvnek és a nyelvjárásoknak a funkciómegoszlása. Ez nem jelenti azt, hogy ne lettek volna meg akkor is a kétnyelvű területekre jellemző jelenségek és folyamatok: a többé-kevésbé természetesnek tekinthető, többnyire szimmetrikus, mindkét irányú kölcsönzések, a mindkét irányú nyelvcserek és asszimilációk. A feudális rendű erdélyi Mezőségen és a Szilágyságban ebben az időszakban is folyamatos volt a szórványosodás, a magyar nyelvjárás térvesztése a román ellenében.

A törés 1920 után következett be. Ez a törés az utódállamokban a magyar nyelvhasználatnak a jogi alárendeltséggel összefüggő jelentős korlátozásában, a nyelvi diszkriminációban és az elszigeteltségben mutatkozott meg. És ez minden magyar nyelvváltozat helyzetét, állományát, használatát kedvezőtlenül befolyásolta. Kivéve a nyelvjárásokat. Ebben a helyzetben az identitás és a megmaradás záloga elsősorban a nyelvjárás lett, és az is maradt végig a 20. század folyamán. Ezt regisztrálhatták *A magyar nyelv a XX. század végén* című sorozat kötetei is.

Kárpátalján:

A kárpátaljai magyar nyelvjárásokra [...] jellemző még, hogy ezek a leggyakrabban használt kárpátaljai magyar nyelvváltozatok, ugyanis a többi magyar nyelvváltozat színterei meglehetősen beszűkültek: a nyelvhasználati színterek nagy részén, elsősorban a nyilvános, az állami befolyás alá tartozó színtereken ugyanis nem a magyar, hanem az ukrán/orusz nyelv használatos.” (Csernicskó 1998: 203);

Szlovákiában:

[...] a szlovákiai magyar beszélőkre a magyarországiaknál nagyobb mértékben jellemző a nyelvjárási(as) nyelvhasználat formálisabb beszédhelyzetekben is. Ennek [...] a szlovák nyelvnek számos formális regiszterben játszott elsődleges szerepén kívül [...] más okai is vannak, nevezetesen: a szlovákiai magyarok nagy része falun él [...]; a felső- és középfokú végzettségűek aránya a szlovákiai magyarok körében alacsonyabb, mint Magyarországon [...]; a beszélők egy részének – azoknak, akik szlovák tannyelvű iskolába jártak/járnak – nem állt módjukban a magyar standardot intézményes keretek közt elsajátítani; a standard nagyfokú térhódítása Magyarországon

a Trianon utáni időszakban következett be, így ez a folyamat a szlovákiai magyarokat már csak kevésbé – közvetve, másodlagosan – érintette. (Lanstyák 2000: 155)

A kisebbségi beszélők kétnyelvűségében is a nyelvjárások dominálnak. Ez a kétnyelvűség a beszélők jelentős részében magyardomináns és additív (hozzáadó), holott, mint Csernicskó megjegyzi, az állam a szubtraktív (felcserélő) kétnyelvűséget tartja kívánatosnak (Csernicskó i. m.: 198–199; Lanstyák i. m.: 149–150). Mivel azonban ez a kétnyelvűség az esetek többségében nem természetesen alakul ki, hanem „elrendelt” jellegű, ez egy olyan diglossziás elrendeződéshez vezethet, amelyben az államnyelv képviseli az „emelkedett” változatot, az anyanyelv a „közönségeset”, és ez is aszimmetriához vezet. Különösen akkor történik így, ha a gyermek nem anyanyelvén, hanem az állam nyelvén tanul meg írni-olvasni. Ideális esetben a beszélő nyelvjárási és standard szinten is kétnyelvű, sőt mindkét nyelvben megvan a kellő kompetenciája a kódváltásra. Ez az ideális, magas szintű, teljes értékű, anyanyelvdomináns kétnyelvűség biztosíthatja egyidőben a nyelvi otthonosságot és a versenyképességet, a megmaradást és az integrálódást.

Az 1990 előtti nyelvi folyamatok tendenciájukban hasonlóak voltak minden kisebbségi régióban. Az egyes nyelvváltozatok helyzetét és viszonyát azonban sajátossá tette a régió nagysága (lélekszáma és területi kiterjedtsége) és nyelvi hagyománya, a helyi társadalmi folyamatok, az anyanyelvű oktatás és a nyelvi korlátozás, hátrányos megkülönböztetés „fokozata”. Meghatározó a régió nagysága: minden történelmi helyzetben előnyt jelent a nagy lélekszámú nyelvközösség, a nyelvjárást beszélő regionális közösségek, a mindezeket összefogó intézmények hálózatai, és hátrányt jelent a nagyon kicsi, szűkülő és apadó nyelvközösség, amely egy kritikus szint alatt megtarthatja ugyan – éppen a helyi nyelvjárásban – a nyelvi otthonosság érzését, de fokozatosan életképtelenné válik. Ez nemcsak az utódállamok nagyon kicsi régióira érvényes, hanem a nagy régiók helyi, maradékszórványaira, kisebb szigeteire is. Az erdélyi magyar nyelvközösség a 20. század folyamán is előnyösebb helyzetben volt a többi régiónál: nagyobb népessége, kiterjedtsége és szerves történelmi múltja biztosította ezt az előnyt.

Az egész nyelvterületre érvényes Kiss Jenőnek az a megállapítása, hogy „A nyelvjárások felgyorsult ütemű változásának kezdete a magyar nyelvközösségben is a 20. század második felének nagyjából a közepétől datálható.” Uralkodó iránynak a köznyelvhez közeledést látja, és azt is jelzi,

hogy ennek üteme gyorsabb (volt) Magyarországon, mint a külső régiókban (Kiss 2017: 200). A változásokat kiváltó, általa megnevezett okok többé-kevésbé szintén Kárpát-medencei érvényességűek: a falvakat különösen érintő társadalmi átrendeződés, a belső migráció és a belső mobilitás, a tanulás lehetősége és a média fokozódó nyelvi hatása (Kiss 2017: 208–9).

5. Az erdélyi nagyrégió sajátos helyzete

Kétnyelvű területeken ezek a folyamatok bonyolultabban alakultak, bonyolultabb volt az okok és az okozatok láncolata. Erdélyben 1990 előtt nem csökkent, hanem éppen nőtt a magyar anyanyelvűek száma, a területi térvesztés azonban ebben az időszakban is folyamatos volt: apadtak, sőt el is tűntek falusi szórványtelepülések. Ez elsősorban a jobbágymúltú mezőségi nyelvjárást érintette. A téjeszesítéssel gyökerüket és egzisztenciájukat veszített falusiak kénytelenek voltak az erőltetett iparosítás és urbánizáció által nyújtott lehetőségekhez igazodni: ingázóvá váltak vagy beköltöztek az akkor kiépült lakótelepekre, a székelyföldiek közül pedig többen távolabbi bányavidékekre vagy ipartelepekre költöztek. A mezőségi, szilágysági maradékszórványok népességéből, kisebb részben székelyföldiekből jöttek létre a kevert nyelvű és nyelvjárású lakótelepi, ipartelepi szórványok. Ez az új helyzet a jobb iskolázási lehetőségekkel részben a köznyelvhez közelítette őket, részben pedig – mivel egyébként is kétnyelvű gyermekeiket sokan román iskolába írátták – ebben az új környezetben felgyorsította a nyelvcserét és az asszimiláció folyamatát. Az azonban, amit az előzőekben a standard és a nyelvjárás viszonyáról Kárpátaljával és Szlovákiával kapcsolatban Csernicskótól, ill. Lanstyáktól idéztem, Erdélyben másképpen alakult. Magyarországhoz hasonlóan kedvező volt az anyanyelvű oktatás kiterjedése, a falusi iskolák magas színvonala, a mindenki számára elérhető gimnáziumi és – a kezdeti időszakban – felsőfokú oktatás, bőséges volt a könyvkiadás, a körülményekhez képest színvonalasan működtek a kulturális intézmények, folyamatos volt az egyházak nyelvi példája és hatása. Ez a kedvező helyzet folyamatosan romlott ugyan a 70-es évek közepétől, az elszigeteltség is fokozódott, ennek ellenére az anyaországitól regionalitásában és kétnyelvűségében kissé eltérő regionális erdélyi standard (regionális köznyelv) végig betölthette az anyanyelvi standard funkcióját. Ennélfogva a kétnyelvűség is jelentős részében anyanyelvdomináns lehetett, a szórványokban vált másodnyelvdominánssá, felcserélővé. Az anyanyelv iskolai oktatása – a magyarországitól eltérően – elfogadó, sőt a legjobb pedagógusok gyakorlatában bátorító volt a tanulók nyelvjárási beszédmódja iránt. A

80-as évek elején, éppen a leginkább korlátozó időszakban, az általános iskola felső tagozatán sikerült olyan tantárgyreformot megvalósítani, amely iskolai tananyaggá tette a nyelvjárásokat, természetesként mutatta be a nyelvhasználati változatosságot. Az akkori reform tankönyvsorozata és tanári kézikönyve másfél évtizedig volt használatban.⁵

Az oktatásnak ez az egyre kedvezőbbé váló szemlélete és a nyelvjárásiasság általánosan is kedvező megítélése közvetlen kapcsolatban állt a kolozsvári egyetemi tanszéken akkor folyó intenzív nyelvjáráskutatással. A tanárképzést ugyanazok a tanárok végezték, akiknek folyamatos kutatási témája volt az erdélyi nyelvjárások vizsgálata, sőt munkakörükhöz hozzátartozott az iskolákban folyó oktatás felügyelete, a tanárok továbbképzése is. Ez a kapcsolat annyira szoros és közvetlen volt, hogy a magyar szakos tanárok közül nagyon sokan diplomájuk megszerzése után külső munkatársakká váltak a nyelvjárási nyelvi anyag, különösen a szókincs, valamint a hely- és személynevek gyűjtésében. Az ezekben az évtizedekben elkészült szakdolgozatoknak, a tanári ún. „fokozati” dolgozatoknak és a doktori disszertációknak is döntő többségükben ez volt a témája. 1976-ban bekövetkezett haláláig ebben Márton Gyula professzornak volt meghatározó szerepe, akinek a személyisége is olyan volt, hogy fel tudta ébreszteni tanítványai érdeklődését a nyelvjárások iránt, és be tudta őket vonni a kutatásba.⁶ Az akkori kutatások egy része, főképpen jelenségmonográfiák, nyomtatásban is megjelent meglehetősen nagy példányszámban a Kritikon Kiadónál. Ezek és a még nagyobb számú néprajzi régiómonográfiák a nagyközönség felé is értékként közvetítették a népnyelvet és a népi kultúrát.

Erdélyben a nyelvészeknek ehhez a viszonylag szűk köréhez tartoztak azok is, akik rendszeresen közöltek nyelvművelő írásokat a napi sajtóban, vagy a rádióban volt nyelvművelő rovatuk. A veszélyeztetettség érzése többnyire védekező attitűdöt alakított ki a nyelvművelésben. A nyelvjárási jelenségeket, az élőnyelv regionalitásait azonban kellő empátiával kezelték, ezeket nem stigmatizálták,⁷ de a kortárs magyarországi

⁵ Az akkor a nyilvánosságban tabunak számító moldvai magyar (csángó) nyelvjárás külön tananyagként került be a tankönyvbe. A szerénytelenség látszatát is vállalva jelzem, hogy ennek a tantárgyreformnak Kuszálík Piroska és én voltunk az elindítói, az első tankönyvet és a módszertani kézikönyvet együtt írtuk meg (Kuszálík Piroska akkor a Tanártovábbképző Intézet docense volt), a további tankönyveket aztán már olyan volt tanítványaimmal, akik gyakorló tanárok voltak. L. Péntek 1993.

⁶ Munkásságának értékelő bemutatására L. Péntek–Czégényi (szerk.) 2016.

⁷ Ezt nem is lehetett volna másképpen elképzelni például a korszak legszorgalmasabb nyelvművelőjétől, Murádin Lászlótól, aki egyben a nyelvjárásoknak is legeredményesebb,

nyelvművelőknél merevebbek voltak a nyelvi norma értelmezésében, az arra való hivatkozásban, és folyamatos szélmalomharcot folytattak a nyelvjárási szinten és a köznyelvben is már meghonosodott román szavak használata ellen. Szabó T. Attila professzor például, aki egyébként ebben az időszakban ritkán írt nyelvművelő cikkeket, magát elvileg puristának vallotta, a nyelvi valóság azonban rendszerint őt is belátásra kényszerítette. Jellemző egyébként, hogy ez a purizmusban megnyilvánuló defenzív nyelvi szemlélet általánosnak tekinthető ma is a kisebbségi értelmiség idősebb nemzedékében. A fiatalok már másképpen látják a világot, falusi környezetben is.

Az egymást követő nemzedékekben – az iskolázottság és a mobilitás függvényében – egyre inkább általánossá vált már ebben (sőt az ezt megelőző) időszakban a kódváltás képessége is. Ennek a kettősnyelvűségnek a standard kódja az erdélyi regionális standard vagy éppen a „székely” standard, lévén, hogy éppen a székelyben például annyira erőteljesek a regionális karakterek, hogy beszélői nem tudnak, de nem is akarnak elszakadni tőle. Ellenkezőleg: az oda betelepülő nem székelyek is gyorsan székelyes beszédűvé válnak. Asszimilálódnak.⁸ A kódváltás képességére az előző nemzedék nyelvjáráskutatói is felfigyeltek.⁹ A háború idején végzett kalotaszegi nyelvföldrajzi gyűjtésük tapasztalataként írta le a következőket Gálffy Mózes és Márton Gyula:

Azt a megfigyelést tettük, hogy éppen a fiatalság körében nem egy faluban valóságos kétnyelvűség tapasztalható. Otthon úgy beszélnek, mint szüleik, amint bejönnek Kolozsvárra, mindjárt áttérnek a városi beszédmódra, nehogy kikacagják őket. Kivétel azért, ha meglehetősen ritkán is, de ezen a téren is van. Körösfőn például egészen véletlenül összekerültünk egy alig huszonhét-huszonnyolc éves fiatalemberrel. Gazdálkodott is, de főleg varrottasokkal kereskedett már évek óta. Mint általában az ilyen utazgató körösfőiek (már pedig a legtöbbjük ilyesmivel foglalkozik, különösen a téli hónapokban), ha a körülmények úgy kívánták, ő is egy-kettőre levetkőzte a körösfői beszédmódot, de amikor megmagyaráztuk neki, hogy miről van szó, készségesen vállalkozott a munkára s a legjobb adatközlőnek

legtermékenyebb kutatója volt.

8 Ezzel kapcsolatos kutatásról nem tudok, de saját székelyföldi kapcsolataimban tapasztalom, hogy a vegyesházasságban falun élő románok is a magyarnak kizárólag a helyi nyelvjárás legarchaikusabb változatát beszélik.

9 Fel is kellett figyelniük rá, mert velük, városból jött idegenekkel az adatközlők, ha tehették, megpróbálták „a városiak” nyelvén beszélni.

bizonyult. Eredeti körösfői kiejtéssel felelt kérdéseinkre, felhívta figyelmünket, ha az öregek másként mondják, megmondta a köznyelvi kifejezést is és így tovább. Hasonló értelmes nyelvmesterünk volt még ugyan egy-kettő, de ilyen egy sem. (Gálffy–Márton 1944: 22)

6. Kedvező és kedvezőtlen folyamatok 1990 után

Az 1990 után bekövetkezett gyökeres társadalmi-politikai változások, valamint kommunikációújtechnikáianyelvifolyamatok is felgyorsították, és részben más irányba terelték. Ezek közül legkedvezőtlenebb a magyar nyelv demográfiai, területi és funkcionális térvészése, regressziója minden külső régióban, a leginkább kedvező pedig az előző történelmi korszak nyelvi elkülönülését felváltó nyelvi közeledés. Ebben a folyamatban nem csupán az anyaországi és a külső régiók nyelvváltozatai közelednek, hanem most már általánosabban a nyelvjárások és a standard, a regionális köznyelvek és a közmagyar.¹⁰ A mindenkire eljutó rádió és a televízió, valamint az elektronikus kommunikáció révén folyamatosan közös nyelvi minták alakítják a helyi regionális köznyelveket és az egyetemes standardot is. Ebben érzékeltetni lehet a regionális nyelvváltozatok eltéréseinek kölcsönös elfogadását, de azt is, hogy egy viszonylag „steril” standard (a szinkronfilmek standardja) kezd megerősödni és hatni minden regionalitás ellenében. Vannak, akik a médiát csak nyelvjárásmentesen tudják elképzelni (néha már Erdélyben is), a színésziskolák pedig már eleve kizáróknak tekintik például a zárt *ě* használatát.

A térvészés a nyelvjárásokat is érinti: legkevésbé az összefüggő nyelvjáróterületek falusi népességét, leginkább a maradékszórványokat, különösen pedig a városi, nyelvváltozataikban vegyes lakótelepi szórványokat. Városi környezetből leginkább intenzív a migráció, noha még a Székelyföldről is jelentős az elvándorlás, és minden jel szerint szintén városi szórványkörnyezetben leggyakoribb a nyelvcseré és az asszimiláció.

A nyelvi kontaktusok, a kétnyelvűség és a kétnyelvűsödés továbbra is természetes velejárói a kisebbségi létnek. Ennek is természetesen megvannak a nyelvjárásokat érintő regionális vonásai, különbségei: a szórványokra inkább jellemző másodnyelvű, szubtraktív kétnyelvűségben az anyanyelv csak beszélt változatában használatos, előrehaladott lehet a nyelvcseré folyamata.

¹⁰ Ez már egyre kevésbé csak magyarországi standard: óhatatlanul, a természetes nyelvi mozgás révén, de a határtalanítással tudatosan is egyre inkább Kárpát-medencei magyar standard.

Arra nincs mód, hogy megalapozott véleményt mondjak minden peremrégió mai nyelvjárási helyzetéről, folyamatairól. A romániai nyelvjárásokról, szórványokról és szigetekről viszont közvetlenek az ismereteim, és úgy vélem, hogy ami ennek a nagy régiónak az eltérő helyzetű nyelvközösségeiben és nyelvközösségeivel történik, annak a többi régióban is megvannak az analóg folyamatai.¹¹

Folyamatos és friss kutatások alapján jól nyomon követhetők a moldvai magyar tájnyelvben¹² végbemenő folyamatok. A főként nyugatra irányuló migráció és az asszimiláció miatt felgyorsult a korábbi anyanyelvet valamilyen szinten ismerők, esetleg használók számának csökkenése. Ez a szám ötvenezer alá csökkent. A folyamat ütemét esetleg lassíthatja, de nem állíthatja meg az őket támogató nemzeti szolidaritás, a helyi és az innen származó magyarországi értelmiségiek bátorító példája (fontos pl. a csángó rádió működése), az anyanyelvet oktató (revitalizáló) pedagógusok munkája. Nem szűnt meg a lenézettségük a velük közvetlen szomszédságban lévő székelyek részéről. Van viszont végre példa arra is, éppen a hosszabb ideje ott tanító pedagógusok körében, amire a „külső” kutatók ritkán voltak képesek, hogy kellő empátiával belülről érezzék, lássák ennek a közösségnek a belső lelki és nyelvi életét. Ennek szövegeit jegyezte le Máthé Kriszta nemrég megjelent *Apróka eszponka* című könyvében.¹³ Arról most korai volna véleményt mondani, és ez nem is rám tartozna, hogy a lexikális nyelvi értékek megőrzésén kívül lesz-e más szerepe is a nyelvi folyamatok alakításában a szerkesztésben megjelent *A moldvai magyar tájnyelv szótárának*.

A nyelvterület egészében is sajátos a helyzete a székely nyelvjárási régiónak. Az elmúlt negyedszázad nyelvi folyamatairól leginkább Rancz

11 Több alkalommal írtam ezekről az elmúlt évtizedben dialektológiai témájú dolgozataimban (Péntek 2015).

12 A jelenlegi szakmai közvélekedéstől eltérően a moldvai magyart én nem nyelvjárási régiónak tekintem, hanem külső nyelv(járás)szigetnek, és – máshol kifejtett okokból – kerülöm a *csángó* megnevezést.

13 A könyvet a nagyváradi Europrint és az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége Kiadója adta ki 2017-ben a Magyar Nyelvstratégiai Intézet támogatásával. Álljon itt egyetlen nyelvi példa, egy dialógus M. K. és egy frumósza asszony között: „– Jó regvelt! – Adjon a Máriecska! – Jól van-e? Egészsége megvan-e? – Nem mondanám... – Immán telnek az esztendőők, fogy az egészség es... – Mondani fogtad az esztendőőt? De másképp hallik a szádból. – Tizedik esztendeje ülünk Frumószába, immán az eszem es kezd így csángósan jární – nevetek. / Ő is nevet. – Hogy hallik másképp? – Hogy es mondjam, lelkem, olyan, mintha díszes ruhában öltözödöttél vona s méges mezítlábast járnál. – Aranyból, aurból levő papucsok ezek, akkor es ha szemvel nem látható. / Keze szorítását érzem. Indulunk is utunkra.” (108. Aranyapucsok).

Teréznek az identitásra és a nyelvhasználatra irányuló felső-háromszéki kutatásai alapján tájékozódhatunk (Rancz 2015: 2017). Ennek a kutatásnak a végső megállapításai a székely nyelvközösség egészére érvényesnek tűnnek, noha kétségtelenül szembetűnő különbségek vannak az egyes székely régiók modernizációja között. És Felső-Háromszék nem tartozik ennek élvonalába. Látszólag a helyi nyelvváltozat megmaradásának kedvez az országosnál alacsonyabb iskolázottsági szint, a falusi iskolákban folyó oktatás válsága, a falusi fiatalok többszörösen hátrányos helyzete. Ebből legtöbbször a magyarországi vagy a távolabbi nyugati irányú időleges vagy végleges migrációban keresnek kiutat. A diplomás fiatalokat részben a fejlettebb erdélyi városi központok szívják el. A helyi nyelvközösség versenyképességét rontja a román nyelv hatékony oktatásának megoldatlansága, az egyébként természetes anyanyelvdomináns kétnyelvűség alacsony színvonala. Az azonban kétségtelen, hogy „megindult és felerősödni látszik elsősorban a standard térnyerése” (Rancz 2015: 148), sőt:

[...] hangsúlyos vélemény, hogy a saját nyelvváltozat presztízsét a beszélőknek leginkább a standardtól kell féltetniük, megóvniuk, és nem a domináns nyelv hatásától. A közösségi tagság feltétele a helyi nyelvváltozathoz igazodás: az részesül megrovásban, akinek nyelvhasználata vagy a standard, vagy más anyanyelvi nyelvváltozat felé fordult el, nem az, aki nem törekszik a kontaktusnyelvi hatások kiszűrésére. (Rancz 2015: 149)

Ebben szerepe van a középső és idős nemzedék felfokozott nemzeti (székely) büszkeségének. És szerepe van annak is, hogy az oktatásban és a nyilvánosság szintjén (a sajtóban) – bizonyára az egész nyelvterületen egyedülálló módon – folyamatos az érdeklődés, az odafigyelés a székely nyelvjárás értékeire.

Egészen más a helyzete az Erdély régi vármegyei részén fekvő, jobbágymúltú mezőszéki nyelvjárási régióknak. Ez a régió, amelynek magyarsága a moldvai magyarok archaikus csoportjával együtt a legkorábbi, nyelvjárásában és kultúrájában archaikus, sajátos értékeket képviselő népessége a magyar nyelvterületnek, teljesen elszórványosodott, maradék szórványtelepülésekre, góccokra és szigetekre hullott szét. Korábbi beszélői jelentős részükben asszimilálódtak, kisebb részükben Kolozsvár, Torda, Aranyosgýeres, Marosvásárhely lakótelepeire kerültek. Falusi környezetben az a – többnyire szimmetrikus – kétnyelvűség jellemző rájuk, amely a saját nyelvjárásuk és a helyi román nyelvjárás között alakult ki.

Ebben napjainkban inkább a román, mint a magyar standard érvényesül, ennek van nagyobb presztízse, vonzása. Tényszerűen igazolható viszont, hogy magának a kétnyelvűségnek is szerepe van abban, hogy többnyire éppen a nyelvjárási szinten teljesen kétnyelvű régiók és települések őrzik a legarchaikusabb nyelvjárási formákat, reliktumokat. A dominancia nélküli, természetes kétnyelvűség szimmetriára törekszik: megőrzi azt, ami szimmetrikusan megvan mindkét nyelvben, és szimmetriákat alakít ki, ahol ez hiányzik: kiegyenlíti pl. (jelentéskölcsönzéssel) a szójelentéseket. Jellemzően ilyenek az archaikus nyelvjárások múlt idejű igealakjai, amelyeket az őriz a moldvai magyarban, de még a kalotaszegi Gyerőmonostoron is, hogy teljesen párhuzamosak, szimmetrikusak a helyi román nyelvjárás igealakjaival, hasonlóképpen a moldvaiban nagyon gyakori diminutív származékok teljesen megfelelnek a helyi románnak. A rövid zárt *ë* megőrzését is támogatja a román nyelv vele egyező *e* hangja.

Mivel a szórványközösségekben a kétnyelvűségi helyzetnek több évszázados hagyománya van, ezekben az iskolát megelőző elsődleges szocializáció, amely a családban és a szűkebb közösségben a kulturális homogenitás szabályrendszereként működik, jelentős mértékben megnövelheti a nyelvmegtartás felnőttkori esélyeit. „A szórványember sokkal immunisabb, mint az ún. tömbmagyar. A bukaresti székely szolgáltók sokkal gyorsabban románosodtak – románosodnak el, mint a vegyes vidékről származó leányok. Erről [...] katonakoromban, ritka bukaresti kimenőim alkalmával magam is meggyőződhettem” (Bölöni 1994: 47). Vetési László ezt etnikai immunizálásnak nevezi, tudatos nevelési folyamatnak, és a következőképpen írja le:

[...] az interetnikus és szórványkörnyezetben élő gyermekeket kicsi koruktól kezdve a többségtől leválasztó információkkal látják el. [...] Egy egész sor jelkép, egy szimbólumrendszer, szókészlet és eszköztár kíséri ezt, melynek összegyűjtésével és [...] működésével még adósak vagyunk. A [...] hatásos működése jól érzékelhető az Olt mentén és a Mezőség egyes részein is, ahol többek között nagyfokú tudatossággal és alacsony számú vegyes házassággal jár együtt. Innen érthető meg az otthonról kiszakadt, vegyes környezetbe kerülő székelyek gyors (vegyes házasságokban megnyilvánuló) beolvadási készsége, mert az otthon homogén környezetében nem immunizálódhattak. (Vetési 2001: 19)

Ehhez azonban szükség van a szocializációt és az áthagyományozást biztosító családra, a nemzedékek, korosztályok természetes arányára, egyensúlyára, és a kapcsolatra is a nemzedékek között. A demográfiai

adatok, a szórványkutatások viszont mind a falusi szórványközösségek előregedéséről számolnak be: nincs kinek áthagyományozni a nyelvet, a kultúrát (Bodó B. 2009: 205). A városi szórványokban pedig rendszerint éppen a nemzedékek között következik be a törés a tannyelvválasztással, a párválasztással.

A mezőségi nyelvjárás monografikus leírásával, szókincsének összegyűjtésével sajnos a nyelvtudomány is adós maradt. Nem maradt viszont ki a nyelvföldrajzi gyűjtésekből, és a rá jellemző jelenségek közül is többet leírt Murádin László. Részben kárpótolja a nyelvjáráskutatásnak ezt az adósságát az, hogy a 20. század második felében folkloristák, néprajzkutatók (Kallós Zoltán, Nagy Olga, Martin György, Faragó József, dr. Kós Károly, Keszeg Vilmos és mások) ráirányították a figyelmet a régió értékeire: zenéjére, táncára, népköltészetére, nyelvi világára, az innen elindult táncházmozgalom a legújabbkori magyar folklorizmus szimbólumává vált. Az elmúlt negyedszázad népköltészeti publikációinak zöme, nyelvjárási szempontból is vizsgálható jelentős szöveganyaggal, nem székely, hanem mezőségi témájú. Az innen származó íróknak is (Sütő Andrásnak, Horváth Istvánnak) jelentős volt a szerepük mind a nyelvi értékek rögzítésében, mind a nyelvi helyzet és a regresszív nyelvi folyamatok bemutatásában. Régebben írtam arról, hogyan látom én a helyi nyelvjárás és az archaikus kultúra viszonyát a kommunikációban:

[...] a kommunikációs funkcióiban meglehetősen redukált, verbális kidolgozottság tekintetében hézagos moldvai csángó nyelvjárást vagy a mezőségit mint beszédet mintegy kompenzálja a dalban és a hangszeres muzsikában [és a táncban, tehetem hozzá utólag] megvalósuló kommunikáció. Az a látszólagos ellentmondás, amely a hagyományos népköltészet és népzene, valamint a nyelvjárás értékelése között annyira feltűnő a szakirodalomban, éppen áltál oldható fel, ha mindkettőt kommunikációnak tekintjük, egymást kiegészítő kommunikációnak, amelyben a beszéd expresszív funkcióját szinte teljesen a dal és a zene helyettesíti. (Péntek 1988: 100).

A Románia nyugati határán Magyarországról átnyúló nyelvjárási régiók az elmúlt negyedszázadban részben az anyaországihoz hasonló helyzetbe kerültek: nem veszítették el karakterüket, de közeledtek a standardhoz. Ebben folyamatosan szerepe volt a határközeli mobilitásnak (a magyar–magyar kapcsolatoknak) és a média hatásának. Ez a mezőséginél erőteljesebben fékezte, de nem állíthatta meg a Partium és a Bánság további szórványosodását.

A peremek maradékszórványai a folyamatos térvésztes következtében szigetelődtek el a nyelvterület déli, nyugati és északi peremén. A szigethelyzet kettősséget jelent: egyrészt konzerválja a nyelv korábbi állapotát, elemeit, archaikus nyelvi formákat őriz meg, másrészt pedig ebben a helyzetben a nyelv használója kétnyelvűségével, a gyakori kódváltással igazodni kényszerül a környezet nyelvéhez (Péntek 2003, 2013).

7. Érvék és érdekek a nyelvjárások megőrzésében

Milyen érvék szólnak amellet, hogy a külső régiókban meg kell őrizni a nyelvjárásokat, a nyelvi hagyományt? De amellet is, hogy anyanyelvünk egészének továbbra is fontos értéke a változatosság, a színesség? A kisebbségi régiókban a fő cél az anyanyelv megtartása, a benne (az önazonosságban) való megmaradás, az anyanyelv pedig a nyelvjárással (vernakulárisál) kezdődik, csak azzal együtt maradhat meg, és – mint a nyelvcsereét megtapasztaló szórványokban igazolható – utolsóként is attól szakad el a beszélő.

A kilencvenes évek legelején, az 1992 októberében szervezett nyelv művelő konferencián, amelyen a határon túli nyelvészek részvételével a külső régiók nyelv művelése és nyelvi helyzete is téma volt, az előadók közül többen a kontaktuselemek sokaságát, gyarapodását tartották aggasztónak, valamint a standard–nyelvjárás viszonyában tartották túlzottnak a peremrégiók nyelvjárásiaságát. A normát féltették. Ezzel kapcsolatban tisztázó és megnyugtató volt Benkő Loránd elnöki zárszava, amely mostani témánk szempontjából is fontos érvet fogalmazott meg a regionalitás mellett:

A regionális nyelvi problematika, a nyelvjárások problematikája csak úgy vetődhet föl, hogy a belső nyelvi változatok egyazon nyelv értékeit adják. Nem egy nyelv ellenében hatnak, hiszen változatosságot, variációt nyújtanak a kifejezésekre, és ezek egy nyelv életében a legnagyobb értékek. Ezzel egyáltalán nem keverhető össze a norma problematikája, mert anyanyelvünk csak egy van, melyben benne vannak a magyar nyelvjárások, a regionális köznyelvek is, ez a magyar nemzeti nyelv az a köz- és irodalmi nyelv, amit mindnyájan beszélünk. A nyelvi színesség és a nyelvi norma tehát nem ütköznek, hanem egymással együtt élnek, egymást kiegészítik, harmonikusan egymásba olvadnak. (Benkő 1993: 501)

A nyelvjárások tehát nem önmagukért fontosak, hanem mert hozzátartoznak a nyelv természetes sokszínűségéhez, a funkciók teljességéhez. Velük valósulhat meg a nyelvi otthonosság, bennük érvényesülhet a beszélő nyelvi méltósága. A „steril” standard, a norma szerinti abszolút „helyes” beszéd a gépi beszéd felé közelít, nélkülözi az emberi beszéd természetességét. A paradox módon egyszerre atomizálódó és globalizálódó mai világunkban nem csökken, hanem inkább nő a nyelvjárások szerepe. Mint Kiss Jenő írja:

[...] az atomizálódó világban a közösségek identifikálásában az anyanyelvnek (kisebbségi körülmények között) és (az anyaországban) a nem standard nyelvváltozatoknak (elsősorban a nyelvjárásoknak) kiemelt szerepe van. Évtizedekkel ezelőtt Németországban olvastam egy dialektológiai munkában, hogy éppen ez az a funkció, ami a nyelvjárások (kisebbségi körülmények között az anyanyelv) továbbélésének, megmaradásának »a« biztosítója lehet.¹⁴

A helyi közösségek ragaszkodnak saját identitásukhoz, és ennek, valamint a belső szolidaritásnak a nyelvjárás a kifejezője. Ezekben a közösségekben (a moldvaiban például) a köznapi, közösségen belüli köszönést is az egymáshoz szólás helyettesíti: a szó ajándékcseréje, ez erősíti meg a közösségen belüli kapcsolatokat (Péntek 2016).

A közösség saját nyelvváltozata nélkül a helyi népi kultúra megélése is nehezen képzelhető el, még kevésbé a hagyományok megőrzése, átöröktetése, folytonossága. A nyelvjárás és a népi kultúra összefonódását nemcsak azzal a külső ténnyel lehet igazolni, hogy a kettő térbeli tagolódása, a belsőleg is tagolt nyelvjárási régiók és néprajzi tájegységek többé-kevésbé fedik egymást vagy legalább korrelálnak egymással, hanem azzal is, és ez bizonyára fontosabb, hogy a helyi kultúrák sajátos fogalmi világa az általánostól eltérő módon strukturálja a fogalmi struktúrákat és szemantikai mezőket. Szoros kölcsönhatás van a kultúra belső kreativitása és a nyelvi kreativitás között, a kultúra szimbolizáló ereje, erőteljesebben szimbolikus jellege és a helyi nyelv képszerűsége között: az etnopszematika és az etnopszematika példái ezt meggyőzően igazolják (Péntek 1978, 1979; Péntek–Szabó 1985).

Akárhol járunk a peremrégiókban, ahol előrehaladott fázisában van a nyelvcseré, ha még beszélnek magyarul, nyelvjárásban beszélnek.

¹⁴ Az idézet Kiss Jenő 2018. szept. 11-én hozzám írt leveléből való.

A nyelvcserében utolsóként az anyanyelvjárási változat tűnik el. Hosszabb ideig megőrződhetnek – anélkül, hogy használóik értsék őket – a rituálizált reliktszövegek: imádságok, népdalok, állandó szókapcsolatok. Ilyen értelemben az is elmondható, hogy nemcsak „kezdetben vala a nyelvjárás”, de a beszélő – utolsó közösségi kötelekeként, korábbi azonosságának utolsó jegyeként is – a maga nyelvjárásában marad meg, ameddig megmarad. (Péntek 2015: 190)

8. Feladatok, lehetőségek és esélyek a nyelvjárás-stratégiában

Hogy milyen lehetőségek, feladatok vannak a nyelvjárásművelésben, a nyelvjárásokkal kapcsolatos nyelvstratégiában? A nyelvközösségre, a nemzeti nyelvre irányuló általános nyelvstratégiának része a nyelvváltozatok, a nyelvjárások megtartása, a nyelvi sokszínűség értékeinek elismerése. A határon túli régiókban a nyelv megtartása nem képzelhető el a nyelvjárásokban való megmaradás nélkül.

Az anyanyelvhasználatában gyakorlatilag minden utódállamban továbbra is érvényesül valamilyen jogi korlátozás, hátrányos megkülönböztetés. Külön a nyelvjárásias beszédet nem éri ilyen korlátozás, annál inkább stigmatizálás, esetleg diszkrimináció. Szélsőséges formában folyamatosan stigmatizálták pl. a moldvai magyarok nyelvét (Bodó 2013), maga a *csángó* név is a nyelvüket gúnyolta. Sikerült is őket elbátortalanítani, és ezzel hozzájárulni ahhoz, hogy lemondjanak anyanyelvükről. A megbélyegzés, az elmarasztalás helyett legfontosabb a bátorítás. A moldvai, a gyimesi revitalizációs oktatásnak és sok esetben a szórványkollégiumok hasonló helyzetű oktatásának, az anyanyelvbe való visszavezetésnek pedig módszertanilag szintén a helyi (vagy már korábbi) nyelvjáráson át kell haladnia a standard felé.

A műholdas adások révén ma már az egész nyelvterületen jelen van és mintaként hat a televízió és a rádió nyelvhasználata. És ez a hatás nem kedvező a nyelvjárásokra nézve. Fontos volna, hogy se az anyaországi, még kevésbé a helyi, regionális intézményes nyelvi minták (média, színház, szinkron) ne mellőzzék a természetes színességet, a bemondók, színészek nyelvhasználatával ne misztifikálják a steril köznyelvet. Abban pedig elvárható volna az önkorlátozás, hogy kabaré- és más műsorokban meddig mennek el a nyelvjárás (különösen a székely) beszéd karikírozásában, mert ezzel akaratlanul is kedvezőtlenül teszik a nyelvjárások megítélését, nevetségessé teszik a nyelvjárás beszédet. Az egyházak szintén mintaadó

nyelvi gyakorlata ebben a tekintetben is sokkal inkább alkalmazkodik a helyi közösségek elvárásaihoz. Jól érzékelhető ez azoknak a lelkészeknek a nyelvhasználatában, akik életük nagyrésztét ugyanabban a közösségben töltik, és a szószerkezetekhez illő emelkedettebb stílári regiszterben is a helyi közösség beszédéhez igazodnak.

Kétségtelen, hogy az elmúlt évtizedekben változott az anyanyelv-pedagógia szemlélete, bizonyára Magyarországon is, nem csak Erdélyben: toleránsabb a nyelvjárási változatok iránt. Nyílt nyelvjárásellenesség ritkán tapasztalható. Egyáltalán nem megnyugtató viszont, hogy a tananyag kevésbé tükrözi ezt a változást, még kevésbé az, hogy a gyakorlatban a pedagógusok jelentős hányada – mintha ösztönszerűen tenné – nyelvi alapon diszkriminál a tanulói teljesítmények értékelésében. Verbálisan nem stigmatizál, hanem – ami még ennél is súlyosabb –: büntet. Egy négy országra, Magyarországra, Szlovákiára, Romániára és Ukrajnára kiterjedő, nemrég zárult vizsgálat arra a következtetésre jutott, hogy:

A négy ország közel ötszáz magyart tanító pedagógusából és pedagógusjelöltjéből általánosságban 35-50%-ra tehető azoknak az aránya, akik negatívan diszkriminálnak nyelvi alapon. Ez azt jelenti, hogy a vizsgált pedagógusok közül minden második-harmadik egy teljes érdemjeggyel rosszabbat adott a tanulóknak, pusztán azért, mert nem a standard nyelvváltozatnak és nyelvhasználati módnak megfelelően beszéltek – hiába tudták tökéletesen az aktuális tananyagot. [...] bár a kutatási eredmények egyelőre nem terjednek ki más tantárgyakat tanító pedagógusokra, jó okunk van feltételezni, hogy a jelenség az ő értékelési gyakorlatukban is megmutatkozik. Ha pedig így van, akkor a nyelvi diszkrimináció még nagyobb szereppel bír az iskolai sikeresség és sikertelenség tekintetében és még inkább igazolhatóvá válik a Máté-effektus jelensége: akinek több van, annak még több lesz, akinek kevés, annak még kevesebb. (Jánk 2018)

A hátrányos helyzetű tehetséges tanulók támogatását célzó, általam vezetett programban is tapasztaljuk azt a nem javuló, inkább mélyülő tendenciát, hogy az iskola – az egyre inkább általános társadalmi gyakorlat rossz szellemében – nem felzárkóztat, hanem maga is diszkriminál, szegregál, és ezt jelentős mértékben nyelvi alapon teszi.¹⁵ Túl kellene lépni azon, hogy az iskolázottság kizárólag a köznyelvhez kapcsolódjon,

¹⁵ A 2003 óta működő Nyilas Misi Tehetségtámogató programról van szó (l. www.nyilasmisi.ro).

az iskolázatlanság a nyelvjáráshoz, nyelvjárásiassághoz, el kellene kerülni a falusi tanulók, valamint a szintén többnyire nyelvjárást beszélő magyar anyanyelvű romák szegregálását. Az erdélyi pedagógusok egy része már eleve lemond a nyelvjárásban beszélő tehetséges tanulóiról, nem a kettősnyelvűségben való felzárkóztatást választja, hanem a lebeszélést a továbbtanulásról. Amikor a nyelvjárások fontossága mellett érvelünk, nem lehet megnyugtató számunkra, hogy továbbra is vannak olyan gyerekek, akik távol maradnak minden további anyanyelvi műveltségtől: be se kerülnek az oktatásba, még többen olyanok, akik kimaradnak belőle.¹⁶

Az előbbieken már említést tettem arról, hogy a moldvai magyarok nyelvének külső megbélyegzése ahhoz vezetett, hogy maguk is leértékelik saját nyelvüket. *A magyar nyelv a XX. század végén* című kutatásnak az önértékelésre vonatkozó adatai azt mutatják, hogy éppen a legkisebb régiók, a muravidékiek és az ausztriaiak értékelik le leginkább saját (kétnyelvű és nyelvjárásias) nyelvváltozatukat,¹⁷ és ez is rontja nyelvmegtartási esélyeiket. A közvetlen veszélyeztetettséget érző nagyobb régiók, az erdélyiek és a kárpátaljaiak önértékelése viszont pozitív, a vajdaságiak a két csoport között helyezkednek el (Göncz 1999: 85). Az elmúlt negyedszázad elég volt ahhoz, hogy a közeledésnek és a szoros kapcsolatoknak köszönhetően eltűnjenek a határon túliak nyelvhasználatára, nyelvtudására vonatkozó, önbecsülésüket sértő korábbi megjegyzések.¹⁸ Abban, hogy a legutóbbi felmérések szerint is az erdélyi nyelvnek kedvező a külső, és még kedvezőbb a belső megítélése, bizonyára szerepe van Erdély és a Székelyföld történelmi mítoszának, de a mai magyar nyelvhasználat táji színességének is. Ebben természetesen vannak nemzedéki különbségek, vannak elfogultságok: van, aki arra büszke, hogy az ő nyelvhasználat a mentes a nyelvjárásiasságtól, és vannak, akik arra büszkék, hogy az ő nyelvükben a nyelvjárás gazdagsága és színessége is benne van. Biztató, hogy pl. az erdélyi sajtóba olyan hírek is bekerülnek, hogy a csíkszentsimoni általános iskola diákjai magyartanárjuk

16 Az iskolaelhagyás nemzetközi statisztikájában 18%-kal vezető Romániában az országos adattal arányosítva és számszerűsítve azt kell feltételeznünk, hogy 20 ezer körüli lehet azoknak a magyar anyanyelvű tanulóknak a száma, akik iskolakötelesek, de nem járnak iskolába (esetleg be sem kerültek az oktatásba).

17 Érdekes módon a szlovákiai magyarok szintén leértékelik saját nyelvváltozatukat. Ennek oka lehet a palóc általánosabban negatív megítélése, de még inkább az – és ennek minden régióban demoralizáló hatása van –, hogy a nyelvművelés nem képes megszabadulni a *nyelvi romlás, a romlott nyelvváltozat* stigmatizáló narratívájától.

18 Az is előfordul már, és ez nagyon jó jelnek tekinthető, hogy a nyelvjárást beszélő közösségekbe kerülő „városi”, Erdélyben letelepedett anyaországi, moldvai közösségben oktató pedagógus nem a helybeliektől várja el, hogy kódváltással igazodjanak az ő standardjához, hanem maga igyekszik „megtanulni” a helyi nyelvváltozatot.

öszöntzésére csíkszentsimoni és csatószegei szólásokat gyűjtenek.¹⁹ És még inkább biztató az, hogy egyre inkább vannak olyan íróik, költőik a moldvai magyaroknak, akik hitelesen közvetítik anyanyelvjárásuk nyelvi értékeit. És az is, hogy vannak költők, akik Sántha Attilát követve tájnyelvi verseket írnak. Az általa elindított internetes mozgalom is biztató példa: az elmúlt másfél évtizedben több százan vettek részt benne, székely tájszavakat gyűjtöttek, és ebből a gyűjtésből állt össze a *Bühnagy székely szótár* anyaga. A szótárral az ő szándéka is elsősorban az volt, hogy bátorítsa a megmaradást a nyelvi hagyományban. Ezt olvashatjuk a szótár hátsó borítóján:

Azt akartam, hogy az a hihetetlen gazdagság, már-már a filmekre jellemző képszerűség, mely a székely nyelvjárások sajátja, élő maradjon egy olyan korban is, amelyben a televízió, a rádió standard magyarja úgy nyírja ki a helyi sajátosságokat, hogy nem marad utána más, csak por és hamu.

Mindezt összegezve, a határon túli magyar nyelvjárás-stratégiák ajánlott és járható útjai ezek lehetnek:

(a) Az oktatáson is túlmutató nyelvjárásművelés keretében kell biztosítani azt, hogy egyre tisztuló, világos képe legyen a nyelvközösségnek a helyi nyelvváltozatok értékeiről és fontosságáról, mindenekelőtt a helyi kisközösségeknek saját nyelvváltozatukról. El kell oszlatni azt a tévhitet, hogy a nyelvjárási beszéd provinciális, elmaradott, inkább azt kell tudatosítani, hogy a maga helyén, saját közösségében teljes értékű nyelvváltozat, a népköltészet és éppen az erdélyi irodalom jelentős vonulata mutatja, hogy felső foka is van.

(b) Az oktatásban és a nyilvános használatban is kerüljön helyére a standard, a közmagyar és a nyelvjárás múlt század folyamán megbillent egyensúlya, találjon vissza mindkettő a maga természetes szerepéhez. Ehhez sok esetben a standardot kell megerősíteni saját funkciójában, de ez nem mehet át nyelvjárásellenességbe.

(c) Az oktatásban, az anyanyelv-pedagógiában alapelvnek kell lennie mind tananyagként, mind a tanári módszertanban és magatartásban a nyelv természetes változatosságának, nyelvjárási környezetben szintén tananyagként is a helyi nyelvi értékek ismeretének. Nemcsak arról van

19 2018. október 1-jén: <https://liget.ro/eletmod/rittyeg-a-feje-csikszentsimoni-es-csatoszegei-szolasok-nyomaban>.

szó, hogy az anyanyelvoktatás és a magyar nyelvű oktatás nem lehet nyelvjárásellenes, nem stigmatizálhatja és még kevésbé diszkriminálhatja a tanulók nyelvhasználatát, hanem arról is, hogy azt kellő árnyaltsággal vegye figyelembe az értékelésben. Amennyiben a tanulók számára hátrányt jelenthet saját nyelvjárásuk, a pedagógusnak ezt felzárkóztatással (a kódváltás képességének fejlesztésével) kell ellensúlyoznia, nem szegregálással.

(d) A kétnyelvűségben törekedni kell arra, hogy az additív és magas szintű legyen. Lokálisan természetes a nyelvjárási szintű kétnyelvűség, a versenyképességet azonban csak a standard szintű kétnyelvűség biztosíthatja. A nyelvjárások közötti viszonyban is természetesként kell elfogadni, nagyobb toleranciával kell tudomásul venni a kétnyelvűség, a kontaktushelyzet következményeit.

(e) A nyelvi mintának számító professzionális beszélőknek, az őket foglalkoztató intézményeknek (médiának, színháznak, egyházaknak) is elsősorban az adott régió természetes beszédmódjához kell igazodniuk, semmiképpen nem vehetik át a „nyelvjárásmentes” beszéd anyaországi példáját. Csak így őrizhetik meg a régió saját nyelvi értékeit.

BENŐ ATTILA – SÓFALVI KRISZTINA

BBTE BTK Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszék, Kolozsvár

attila.beno@ubbcluj.ro

<https://orcid.org/0000-0002-6931-2999>

Sapientia Magyar Tudományegyetem, Kolozsvár

krisztina.sofalvi@gmail.com

MEZŐSÉGI BESZÉLŐK VERBÁLIS REPERTOÁRJA

1. Bevezetés

Tanulmányunkban a mai mezőségi beszélők nyelvhasználatát vizsgáljuk interjúk anyagok alapján. A kétnyelvű adatközlők verbális repertoárjának összetettségét elemezzük a megnyilatkozásokban megjelenő nyelvek és nyelvváltozatok tekintetében. A nyelvhasználat sokszínűségének szemléltetésére bemutatjuk a nyelvjárási sajátosságokat, a megőrzött régiségeket, a szakmai regiszterek érvényesülését, a közvetett és közvetlen kölcsönzéseket, grammatikai kontaktusjelenségeket és a kódváltás sajátosságait. Ez utóbbi jelenség kapcsán külön utalunk a kódváltások kontextuális jelöltségére a beszéd folyamat megakadásjelenségeinek összefüggésében, illetve a nyelvi hiány jelzett formáira.

2. A kutatás empirikus alapja, anyaggyűjtés

Az anyaggyűjtés, az interjúk készítése 2018 és 2022 között történt 14 belső-mezőségi faluban: Botháza (BH), Buza (Bu), Feketelak (FL), Katona (Ka), Kispulyon (KP), Magyarkályán (az idők során vele összenőtt Kályáni Vám és Kiskályán településekkel együtt: Ká), Magyarpalatka (MP), Magyarszovát (MSZ), Melegföldvár (MF), Mezőkeszű (MK), Mócs (Mó), Pusztakamarás (PK), Vajdakamarás (VK), Visa (Vi).

(A települések földrajzi elhelyezkedését az 1. térkép jelzi.)

Kispulyon, Mócs, Pusztakamarás). Szubjektív szempontként jelentkeztek a személyes ismeretségek, kapcsolatok, melyek több lehetőséget nyújtanak a megfelelő adatközlők kiválasztására.

A vizsgált települések több mint felének magyarsága hagyományőrző közösség, jelentős kulturális örökséggel, jellegzetes mezőségi népviselettel, ma is működő néptáncsoporttal. A román nyelvi környezet természetes következményeként a nyelvhasználatban is egyre erőteljesebben érvényesül a román nyelvi hatás, de mindegyik falu magyar közössége ma is őrzi a mezőségi nyelvjárást hangzórendszerében, szókincsében, jellegzetes kifejezéseiben.

Tervezzük a gyűjtés folytatását más mezőségi falvakban is a következő években. Az interjúszövegek nagy részének a lejegyzése megtörtént az elmúlt időszakban.

3. A verbális repertoár fogalma

A verbális repertoár egy közösség vagy egy adott személy által ismert és használt nyelveket, nyelv- és stílusváltozatokat, regisztereket jelöli (Gal 1987, Bartha 2002, Márku 2013: 21–22). A terminust Dell Hymes vezette be az 1970-es években (Hymes 1974). A nyelvi repertoárt olyan kódkészletnek tekinthetjük, amelyből a beszélő kommunikációs kontextus függvényében választhat a társas környezethez alkalmazkodva. Azon nyelvi és metanyelvi készségek és ismeretek összessége, amelyekkel egy személy rendelkezik egy vagy több nyelvről, valamint ezek különböző stílusbeli és regiszterbeli változatairól.

Egyéni és közösségi verbális repertoárról beszélhetünk, bár ez utóbbi némi általánosításon alapszik. Vagyis azt mondhatjuk, hogy csoport szinten a verbális repertoár egy adott közösség által használt nyelvi kódokra vonatkozik. Az egynyelvű közösség esetében ez a sokszínűség a nyelv belső változatosságához kapcsolódik, a regionális, szaknyelvi és stílusbeli változatokhoz. A két- vagy többnyelvű csoportok esetében a verbális repertoár további nyelvekkel és azok regionális és szociális változataival bővíthet.

Az egyéni vagy közösségi szintű verbális repertoár feltárása számot ad a tényleges beszéd sokszínűségéről, heterogén természetéről, és tudatosítja a nyelvi viselkedés szükségszerűen összetett, heterogén jellegét. A repertoárt alkotó kódok leírása ilyen módon jelzi a beszélők nyelvi erőforrásait, kompetenciáit, nyelvi közlési lehetőségeit.

Megfigyeléseink szerint a mezőszégi beszélők verbális repertoárját a következő nyelvek, nyelv- és stílusváltozatok, regiszterek alkotják:

1. helyi mezőszégi archaikus nyelvjárás
2. helyi mezőszégi neológ nyelvjárás
3. magyar szaknyelvi regiszter (földművelés, állattartás köréből)
4. családi vagy kiscsoportos szleng
5. erdélyi magyar regionális köznyelv
5. magyar standard nyelvi formák (tv, rádió révén)
5. helyi erdélyi román nyelvjárás
6. román szaknyelvi regiszterek (munkahelyi, közigazgatási terminusokkal)
7. román standard nyelvi formák (tv, rádió hatására).

Ezek a nyelvek, nyelvváltozatok és regiszterek természetesen nem különülnek el egymástól, hanem érintkeznek, némelykor egymásba szövődnek, inter- és intralingvális kódváltásokat hoznak létre. Az alábbi, Botházán rögzített párbeszéd példázza ezt:

*O. F¹.: **En** mindig eresztettem ki a **tyukakat**, nem **vákcsináltam** **őket meg**. **Eljött** és vett egy **csü tüübuzát**, nem tudom, hol kapott, a kasnál, és feltette a **töröbúzát**, hogy **híjja** a tyukakat össze, hogy **olvassa meg**, hogy hány van.*

I. A.: Igen, igen, kellett hagyja a botot maga mellett.

*O. F.: Mert ha nem, büntet meg. Hát büntessél meg, mondom, és menj dolgozdra, hagyj nekem **békit**.*

*I. T.: Sándor, az **Iloné** olyan **fáinul** küldi **őket**. **Mereți, că-s a mele, nu-s a tale**, úgy mondja.*

*I. A.: Mondják, hogy elment **Károlyhaz** is. **Și acolo-i un curcan...** **Számította meg**.*

*O. T.: Hát te anyu, nem mondtam meg, mit csinált Zsuzsi néniel? Vett egy olyan **maszkát**.*

I. A.: Akkor nem félted, te ember, mert láttam.

O. F.: Jaj, mikor megijesztett?

*O. T.: Vett egy olyan **urs**, vagy mit tudom én, mit vett, egy olyan*

¹ Az adatközlők nevét kódolva jelenítjük meg.

masca-t, de urs, Ügyelj, mert Zsuzsi néni benn van. Nyisd ki az ajtót. Na, én *kinyitattam* az ajtót. Mikor én *kinyitattam* az ajtót, ő elment.

I. A.: *Bebújt az ajtó **megi**, nem is láttam **gyélok**.*

O. T.: ***Fel de fel de** olyan **mászká**, januárban hogy csinálnak mindenféle maszkurásokokat. Vett egy olyan **mászkát** és egy olyanféle **hálátot**, és zubb bé **réá**. Hát persze, hogy **ijedel** meg, egy asszony. Lehet, egy férfi megüti vagy odavágja, de egy asszony mit csinál.*

I. T.: *Az az öreg Keszübül hogy mondta? **Bolondule, du-te dracului...** mondta, hogy **eu am treabă cu inima**.*

O. T.: *Ez nem **egy tréfa**.*

I. A.: *Hát nem. **Tud halni meg az ember**.*

Az idézett párbeszéd-részletben félkövérrel emeltük ki a beszédbeli heterogenitást jelző nyelvi elemeket: a mezőségi a-zást (*tyukak*, *kinyitattam*, *Károlyhaz*), a hangalaki (*híjja* 'hívja', *csü* 'cső', *mmegi* 'mögé', *réá* 'reá') és tulajdonképpen tájszavakat (*türübuza*), a megőrzött régiségeket (*olvas* 'számol', *ijedel meg* 'megijedsz'), a közvetlen lexikai átvételt (*fáinul* 'szépen', *vákcsinál* 'beolt', *hálát* 'köpeny'), hangalaki kölcsönszót (*mászka* 'maszk'), a grammatikai tükrözést (*Ez nem egy tréfa*, *Tud halni meg az ember* 'meghalhat'), a szószintű kódváltást (*urs* 'medve', *gyélok* 'egyáltalán nem'), szó szerkezeti, kollokációs kódváltást (*masca de urs* 'medvés álarc', *fel de fel de* 'több fajta') és mondatszintű kódváltást (*Mereji, că-s a mele, nu-s a tale* 'Menjete, mert azok az enyéme, nem a tiédek', *Și acolo-i un curcan* 'És ott van egy pulyka', *eu am treabă cu inima* 'gond van a szívemmel', *Bolondule, du-te dracului* 'Bolond, menj az ördögbe'). Ez utóbbi kódváltásos adat egyben a román szleng megjelenését is jelzi.

4. Nyelvi sokszínűség a mezőségi beszélők megnyilatkozásaiban

A beszélők verbális repertoárjának ezt az összetett heterogén jellegét elemezzük a továbbiakban, különös tekintettel a nyelvjárás archaikus jellegére, a neologizmusok érvényesülésére, a szaknyelvi regiszterek megjelenésére és a kontaktusjelenségekre. Külön alfejezetben tárgyaljuk a kódváltás kontextuális kérdéseit, illeszkedési módjait.

4.1. Hagyományos mezősi nyelvjárás (archaikus jelleg)

A mezősi nyelvjárás érvényesülését a hangtani sajátosságok, jellegzetes magánhangzó- és mássalhangzó-megfelelések, nyelvjárási alakváltozatok, archaikus, népies kifejezések, tájszavak, megőrzött régiségek jelzik.

Mivel a Mezőség nyelvjárásilag belülről sem teljesen egységes, a régió fontosabb belső nyelvjáráscsoportjait is elsősorban a **magánhangzó-jellegzetességek**, ezeknek a köznyelvi és irodalmi nyelvi kiejtéstől eltérő nyelvjárási változatai teszik elkülöníthetővé (Benkő 1957, Murádin 1983, Juhász 2003). Ide tartoznak a különféle nyelvjárási magánhangzó-megfelelések: a köznyelvi és irodalmi nyelvhez képest egyes magánhangzók nyíltabb (a-zás, e-zés), más magánhangzók zártabb ejtése (é-zés, i-zés, o-zás, ö-zés, u-zás, ü-zés,), illetve a hosszú magánhangzók fokozatos visszaszorulása a – feltehetően román nyelvi hatásra bekövetkező – rövidülési tendenciák miatt (Mády 2015: 201).

A leghangsúlyosabb magánhangzó-jellegzetesség az a-zás, mely többnyire hangsúlytalan helyzetben, a szavak utolsó szótagjában jelentkezik, de szó belsejében is előfordul: *mondam, tudam, dolgozatt, apósam, oroszak, csuprat, multságat, mozgalódtam*. Az o-zás többnyire abszolút szóvégen figyelhető meg, utolsó szótagban, de ritkábban szó belsejében is előfordul: *iskolábo, csinálto, drágo, ritkábban, vásárnop, járhotunk, hántoni, tálojlál*. De megfigyelhető az a-zás és o-zás párhuzamos előfordulása is egy morfémán belül: *ágyoman, álloman, állotak, házósadtunk, felvállolam, megházosadatt*.

Jellegzetes mássalhangzó-megfelelések: $n > ny < ty$: *disznyóó, idegeny, keszkenyő, paplany, rományok, szappany, vászony, Istvány*; $d < > gy$: *térgy, térgyel*; $t < > ty$: *kastyély, kostyély* "kukoricakas"; $ty, tj > < cs$: *Acsa* "Atya", *csukak, csukjak, , kucsáának, picsókaát, baráccsa*; $sz > < c$: *decka, pulicka* $z > < zs$: *csizsma*.

Nyelvjárási jellegzetességnek minősül a mássalhangzó-kiesés is: kieső v mássalhangzó a *-val, -vel* eszköz- és társhatározórag esetében: *ami(v)el, anyu(v)al, bácsi(v)al, csipké(v)el, kaszá(v)al, lájbi(v)al, ló(v)al, semmi(v)el, szilvafá(v)al, valami(v)el, zené(v)el*; egyes szavakban a *-jt* igevégződésben nem hallható a j hang: *gyú(j)tottam, meggyú(j)totta, gyü(j)tötték, összegyütöttük, nyú(j)tva*.

Gyakoriak a köznyelvi szótól egy-két hangzójukban eltérő, de a megértést nem akadályozó **nyelvjárási alakváltozatok**:

- (1) *Mikor gyerek voltam, itt **annyin** voltunk* ('annyian' VK).
- (2) *Nem **csáltak** semmit* ('csinál, csináltak' BH).

- (3) **Erőst** kevesen vagyunk ('erősen' MK).
- (4) *S akkor azt mondták. Neki, hogy olyan erős, mint a **bihaly*** ('bivaly' Ká).
- (5) *Az az unokám Kolozsvárrul, s az a másik unokám, akkor ez az **ittvaló** unokám...* ('idevalósi' VK).
- (56) *Vitték és kötették oda a **jászozhaz**, hogy ügyelje, aki akarja* ('jászol' Ká).
- (67) *Ahogy kész volt, már **mindjárást** behúzódtunk* ('mindjárt' MP).
- (78) *S mondta az asszony: te, inkább hagyjad békén, **mitsább** hogy történjen valami, hagyjad félbe* ('mintsem') (MP).
- (89) *A koma is **kéremelte**, hogy igyék vele egy sört* ('kérlel' MSZ).
- (9)10) *Mondam **nekije**, hogy né, jól sikerült, nem enged haza?* ('neki' Vi).

Nem ritka a **régies szavak, megőrzött régiségek alkalmazása** sem, ezekből csak néhány bemutatására van lehetőség: *bévályogol* 'betapaszt', *bajoskodás* 'vesződés, küzdés', *bőves* 'valamivel dúsan, nagy mértékben, mennyiségben ellátott', *csúfságol* 'kicsúfol, csúfot űz', *deberke* 'túrósödön', *délebed* 'ebéd', *gúnya* 'ruha', *héjja* 'teteje', *hijju* 'padlás', *honpolgár* 'állampolgár', *kandér* 'kondér, veder', *kanta* 'kanna, tárolóedény', *katulya* 'skatulya, doboz', *kovártély* 'albérlet, bérlakás', *kuffer* 'bőrönd', *megüggyel* 'gondoz, felvigyáz', *menyecske* 'fiatal férjezett nő', 'örömes' 'boldog', *őrlet* 'örlemény', *patikárus* 'patikus', *sajtó* 'prés', *staférung* 'hozomány', *surgyjé* 'szalmazsák', *szerűs* 'egydős', *szervéta* 'szalvéta, kenyérruha', *téka* 'könyvespolc', *(április) utolján* 'végén', *vakszem* 'halánték', *vincellér* 'szőlőműves'.

4.2. Neologizmusok

Ismert, hogy a neologizmusok belső vagy külső forrásból származó új szavak, szókapcsolatok, vagy létező szavaknak új jelentésben vagy eltérő formában való használata. Belső forrásból szóteremtéssel (képzéssel, elvonással, mozaikszó-alkotással, rövidüléssel, szóösszetétellel) vagy külső forrásból más nyelvből átvett szavak meghonosodásával jönnek létre új lexikai egységek (Bokor, 1991, Mínya 2003: 14–15). Keletkezésüket sok esetben korábban nem létező, újonnan létrejövő fogalmak, tárgyak, létesítmények, intézmények megnevezésének szükségessége hívja életre.

Bár kutatásunkban hagyományos, archaikus jellegű mezőségi nyelvjárásról beszélünk, a kétnyelvűségi helyzet ezt a nyelvjárási változatot nyitottabbá, befogadóbbá teszi a neologizmusokra. Amint egy

későbbi részben megfigyelhető lesz, sok esetben a különböző nyelvekből származó idegen szavakat is a mezőségi hangzóságjátosságokkal illesztik be a magyar szövegbe. A nyelvjárási környezetben megjelenő **neologizmusok** részben a hasonló hangzású román szavakra vezethetők vissza, azaz alaki kölcsönszavakként jelentkeznek:

- (1) Átestünk. Hát mi is mind **tesztálva** ('tesztelve') *voltunk a munkahelyen minden héten egyszer* (Ká).
- (2) Csak *húst nem eszik, a legdrágábbakból vásárol, és a **legekologikusologicusokból** ('legkörnyezetkímélőbb'), vagy hogy, ebből a **bioból*** (Mó).
- (3) *Fent is kész, a **parkettát** ('parkett') le akarom tenni fenn és az ajtókat. **Izolálva** ('hőszigetelve') mindent s lefesteríteni s kész* (MP).
- (4) *Akkor még nem tudtuk ezeket a **mészáángyérán** (ang. Messenger 'üzenetküldő szolgáltatás'), hogy lássuk egymást a gépen* (MSZ).

4.3. Szaknyelvi regiszterek érvényesülése

A kétnyelvű beszélők verbális repertoárjában nyelvhasználati szintér szerint érvényesülnek a magyar vagy román szaknyelvi regiszterek, bár nem mindig éles a határ ezek között. A román szaknyelvi elemek elsősorban a munkahelyi, közigazgatási nyelvhasználatához kapcsolódnak. A földműveléshez, állattartáshoz kötődő nyelvhasználatban a magyar nyelv dominál, noha a munkagépek, vegyszerek, a gazdasághoz, értékesítéshez tartozó fogalmak több esetben román terminussal vannak kifejezve. Amint az alábbi példákban és később, a kölcsönszavakkal foglalkozó fejezetben bemutatjuk, a **szaknyelvi regiszterek** sok román kölcsönszót tartalmaznak:

- (1) *Mondam az asszonynak, kikötezünk falura, mert a **firmám**, mert csináltam egy **firmát**, mindenféle **afacere** benne volt. Külfölden is lehetett, tudtam volna csinálni mindent, olyan nagy **firmám** volt. És volt két **firmám**, a **komerc firma** és a **fundácia*** (MP).

A fenti szöveg gazdasági tevékenységhez kapcsolódik, ötször fordul elő benne a *firma* (r. *firmă* 'cég') kölcsönszó, ezen kívül a *komerc firma* (r. *firmă comercială* 'kereskedelmi cég') és a *fundácia* (r. *fundatie* 'alapítvány') terminusok jelzik azt, hogy az ehhez a tevékenységhez tartozó nyelvhasználat többnyire román nyelven történik.

De a különböző hivatalokhoz, hivatalos nyelvhasználatához és pár

évtizeddel ezelőtt a telefonközpontokon keresztül történő telefonáláshoz kötődő fogalmak megnevezésére is kölcsönszavakat használnak, pl. *szfát* ‘néptanács’ (r. *sfat* ‘tanács’ ← *sfat popular* ‘néptanács’), *csentrála* ‘központ’ (r. *centrală [telefonică]* ‘[telefon]központ’):

(2) *Nálunk itt Kályánba csak a szfátnál volt telefon, még a rendőrségen se volt telefon. Csak nálam volt telefon, édesapámnál és a szfátnál. Ez a 3 telefon volt. Mócsra volt csinálva a csentrála, üttettük a villát, vette fel a mócsi, s azon keresztül csináltuk a kapcsolatot* (Ká).

Az orvosi szaknyelvi regiszter is számos román nyelvi elemet tartalmaz, egészségüggyel, az orvosokkal történő ügyintézés, kórházi élmények elbeszélését, a betegségekről történő beszámolókat erőteljesen áthatják a kölcsönszavak, kódváltások. Legtöbb esetben román terminust használnak az egészségügyi dolgozók, az orvosi eszközök és a betegségek, diagnosztikai eljárások, kezelések megnevezésére is:

(3) Összeszedték, ugye, a csontakat és befogták kétfelől egy ilyen *plăcuțăval* (r. *plăcuță* ‘lapocska, lemezke’) és csavarokkal... A tegnap itt volt a szomszédasszonynak a leánya, az dolgozik a Medicala-nál, s mindig hozott nekem ilyen *pansament steril* ((m. ‘steril kötszer’), *olyan fásákat* (m. ‘géz’) is... (PK).

(4) *Megcsináltam a RMN-t, s azt mondta az orvosnő, mikor visszavitte a lányom az eredményt, hogy hát, ami látszik ottan, suprapus. Valami csontok ottan egyik a másikra hogymondjákolta, azt mondja: operáció volna. De látta a doszárt, hogy min mentem keresztül, hogy csináltam a kimioterápiát, s azt mondta, hogy beszéljünk az onkológgal, ha lehet* (Mó).

A fenti megnyilatkozásbanpéldában a modern diagnosztikai eljárás, a mágnesesrezonancia-képalkotás megnevezésére a román RMN betűszót használják, és valószínűleg csak részben azért, mert a magyarban nincs elterjedt megfelelője. A *suprapus* (m. ‘fölötte elhelyezkedő’, itt: ‘egymásra csúszott’) terminus a diagnózis megnevezésének része. Utána körülírással kifejti, hogy miről van szó: *egyik a másikra hogymondjákolta*, de érződik, hogy nem ismeri a magyar megnevezést. Noha az *operáció* ‘műtét’ terminus a magyar nyelvben már meghonosodott idegen szó, a hasonló hangzású román szó gyakorisága az adott közlési helyzetben erősíti annak valószínűségét, hogy a kétnyelvű egyén ezt fogja előnyben részesíteni

a *műtét* helyett. Ehhez hasonlóan a többi idegen szó köréből is inkább azt az alakváltozatot használja, amelyik hangzásban közelebb áll román megfelelőjéhez, pl. *onkológ* (‘onkológus’) (r. *oncolog*), *kimioterápia* (‘kemoterápia’) (r. *chimoterapie*), és így sajátos alaki kölcsönszavak jönnek létre. A *doszár* (‘irattartó, dosszié’, r. *dosar*) több román szaknyelvi regiszter része, bármilyen jellegű ügyintézésről szóló diskurzusban ezt a megnevezését használják, elterjedt az egynyelvű erdélyi beszélők nyelvhasználatában is.

4.4. Lexikai és grammatikai kontaktusjelenségek

4.4.1. Lexikai kontaktusjelenségek

A lexikai kontaktusjelenségeknél közvetlen és közvetett kontaktusjelenségekről beszélhetünk. Az előbbiekhöz a román kölcsönszavak, utóbbiakhoz a tükörfordítások, jelentéskölcsönzések tartoznak.

4.4.1.1. Közvetlen lexikai kontaktusjelenségek

A román kölcsönszavak áthatják a mezőszegi nyelvhasználatnak szinte minden területét, a hivatali nyelvhasználattól az oktatáson, munkahelyen át az orvosnál, munkahelyen, boltban használt nyelvváltozatig. Alább a különböző fogalomkörök szerint csoportosítjuk a legelterjedtebb kölcsönszavakat.²

Leggyakrabban a **hivatali fogalomkörhöz** kapcsolódó szöveggörnyezetben fordulnak elő román kölcsönszavak, ez nem meglepő, mert szinte minden hivatali ügyintézés, a különböző nyomtatványok, űrlapok kitöltése kizárólag román nyelven történik: *anulál* ‘érvénytelenít’, *ángázsál* ‘alkalmaz’, *aprobál* ‘jóváhagy’, *deszfincál* ‘megszüntet’, *doszár* ‘irattartó, dosszié’, *gránica* ‘határ’, *kandidál* ‘jelölteti magát, pályázik’, *primár* ‘polgármester’, *fisa* ‘űrlap’, *szfát* ‘néptanács’, *firma* ‘cég’, *doszár* ‘irattartó, dosszié’, *aprobál* ‘jóváhagy’, *fundácia* ‘alapítvány’, *kamin* ‘1. művelődési ház 2. kollégium’, *ledzsitimáció* ‘(személyi) igazolvány’, *polícia, polició* ‘rendőrség’, *szindikát* ‘szakszervezet’, *direktor* ‘igazgató’, *kamin* ‘1. művelődési ház 2. kollégium’, *penszió* ‘nyugdíj’, *pila* ‘protekción, összeköttetés’, *deszfincál* ‘megszüntet’, *anulál* ‘érvénytelenít’, *penszió* ‘nyugdíj’, *ángázsál* ‘alkalmaz’, *ledzsitimáció* ‘(személyi) igazolvány’, *stampila* ‘pecsét’, *gránica* ‘határ’, *fundácia* ‘alapítvány’, *kandidál* ‘jelölteti magát, pályázik’.

² A felsorolt kölcsönszavak többsége szerepel a Termini magyar-magyar szótárban is.

A szaknyelvi regiszterekben megjelenő román kölcsönszavak azért fontosak, mert a beszélők munkájához, szakmájához kötődő nyelvhasználat sok esetben a hétköznapi nyelvhasználatukat is meghatározza. A katonasághoz kötődő emlékekről mesélve is sok román kölcsönszó fordul elő, hisz ez a szolgálat a magyar fiatal férfiak életében legtöbbször román városokhoz, helyszínekhez, csoportokhoz kötődik. A következő **szaknyelvi fogalmakat** fejezik ki gyakran kölcsönszóval: *patron* ‘főnök, munkáltató’, *báza* ‘központ, bázis’, *pláta* ‘fizetés’, *pontál* ‘jelenlétet igazol’, *grupa* ‘csoport’, *kursza* ‘járat’, *autogára* ‘autóbuszállomás’, *volán* ‘kormánykerék’, *dublál* ‘megkésztet’, *rezerva* ‘tartalék’, *konsztrukció* ‘építés, építkezés’, *sántier* ‘(munka)telep, építkezés’, *liváda* ‘gyümölcsös’, *bordura* ‘szegély, párkány’, *ziáriszt(a)* ‘újságíró’, *somázs* ‘munkanélküliség’, *remorka* ‘pótkocsi’, *csiszterna* ‘tartálykocsi’, *dormitor* ‘hálószoba’.

Nem ritka az **egészségügyi fogalomkörhöz** kapcsolódó fogalmak román kölcsönszavakkal való megnevezése sem, hisz az orvossal történő konzultációk, kórházi tartózkodások diskurzusa is többnyire román nyelven zajlik, ebből kifolyólag sok betegségnek a nevét is csak román eredetű kölcsönelemmel vagy gyakran alaki kölcsönszóval jelzik: *analiza* ‘analízis, laborvizsgálat’, *dezinfektál* ‘fertőtlenít’, *diszpenzár* ‘orvosi rendelő’, *gárda* ‘ügyelet’, *infarkt* ‘szívinfarktus’, *inzsektál* ‘injekcióz’, *kátarákta* ‘szürke hályog’, *konferenciár* ‘(egyetemi előadó, tanár) orvos’, *pándemia* ‘pandémia, járvány’, *paralizál* ‘lebénul’, *tesztál* ‘tesztel’, *urdzsenca* ‘ügyelet, sürgősség’, *vákcsinál* ‘olt’, *vírusz* ‘vírus’, *tesztál* ‘tesztel’, *pándemia* ‘pandémia, járvány’, *kátarákta* ‘szürke hályog’, *infarkt* ‘szívinfarktus’, *paralizál* ‘lebénul’, *diszpenzár* ‘orvosi rendelő’, *inzsektál* ‘injekcióz’, *dezinfektál* ‘fertőtlenít’, *vákcsinál* ‘olt’, *gárda* ‘ügyelet’, *urdzsenca* ‘ügyelet, sürgősség’, *konferenciár* ‘(egyetemi előadó, tanár) orvos’, *ápárát* ‘készülék, berendezés’, *analiza* ‘analízis, laborvizsgálat’.

A mindennapi élethez, háztartáshoz, vásárláshoz, gasztronómiához kapcsolódó és **általános fogalmakat** megnevező román eredetű tulajdonképpen és alaki kölcsönszavak: *abonament* ‘autóbusz- vagy vonatbérlet’, *alimentára* ‘élelmiszerüzlet’, *apartament* ‘tömbházlakás’, *refuzál* ‘elutasít, megtagad’, *bidon* ‘műanyag kanna’, *bufet* ‘falatozó, talponálló büfé’, *diszko* ‘diszkó’, *fajánc* ‘falicsempé’, *faktura* ‘számla’, *hárnyik* ‘dolgos, szorgalmas’, *herbicsidál* ‘növényvédő szerrel permetez’, *kám* ‘körülbelül’, *kárd* ‘bankkártya’, *kártela*, *kartella* ‘telefonkártya’, *kártier* ‘lakónegyed’, *kaszerola* ‘(élelmiszerháztartási) doboz’, *kiria* ‘albérlet’, *konzervánt* ‘tartósítószer’, *navéta* ‘ingázás’, *punga* ‘műanyag zacskó, tasak’, *refuzál* ‘elutasít, megtagad’, *kaszerola* ‘(élelmiszerháztartási) doboz’.

bufet ‘falatozó, talponálló büfé’, *abonament* ‘autóbusz- vagy vonatbérlet’, *kiria* ‘albérlés’, *kártier* ‘negyed’, *fajánc* ‘falicsemp’, *bidon* ‘műanyag kanna’, *alimentára* ‘élelmiszerüzlet’, *konzervánt* ‘tartósítószer’, *herbicsidál* ‘növényvédő szerrel permetez’, *szukk* ‘üdítőital’, *visináta* ‘meggyapálka, meggylikör’, *faktura* ‘számla’, *kártela*, *kartella* ‘telefonkártya’, *kárd* ‘bankkártya’, *diszkotéka* ‘diszkó’, *hárník* ‘dolgos, szorgalmas’, *konveniál* ‘megfelel’, *kám* ‘körülbelül.’

A román kölcsönszavak használatánál tekintettel kell lenni azok morfológiai aspektusára, ami a kölcsönszavak beilleszkedését jelenti a magyar szövegbe. A kölcsönszó meghonosodásának mértékét meghatározza az, hogy milyen toldalékokat vesz fel, beilleszkedik-e a szövegbe a magyar nyelv szóképzési szabályainak megfelelően, vagy csak tőszavakként jelennek meg a román kölcsönszavak, esetleg a magyar ragnak megfelelő román előjárószókkal együtt. A morfológiai jellemzők a kölcsönszó és a kódváltás közötti határt is jelzik, ugyanis ha román toldalékokkal és szabályokkal illeszkedik az idegen szó vagy kifejezés a magyar szövegbe, inkább kódváltásról beszélhetünk.

Az alábbi kölcsönszavak és kölcsönszószerkezetek az igekötővel, képzővel való beillesztést példázzák: *beángázsál* ‘alkalmaz’ (r. *a angaja*), *pentikosztál* ‘pünkösdistá’, *leblokálódik* ‘leáll’ (r. *a se bloca*), *bokaneál* ‘kopogtat’ (r. *a bocăni*), *pénz-vörtyeálás* ‘fpénzforgatás’ (r. *a vărți*), *tunel* ‘alagút’, *pöcál* ‘megjár, bajba kerül’ (r. *a păți*), *déskurkálódik* ‘boldogul’ (r. *a se descuraca*), *megparalizál* ‘lebénulít’ (r. *a se paraliza*), *kontábilné* ‘könyvelőnő’ (r. *conatbil*), *raportál* ‘jelent’ (r. *a raporta*), *elatakálja (a szívit)* ‘megtámadja’ (r. *a ataca*). Ezeknek a képzőknek és igekötőknek a felvétele jelzi a fenti kölcsönszavak meghonosodottságát és produktivitását a magyar beszélők nyelvhasználatában. De olyan esettel is találkozunk, hogy a román szóhoz nem járul magyar toldalék, hanem a román előjárószóval együtt jelenik meg a mondatban, illetve ugyanaz a román szó egy megnyilatkozáson belül magyar toldalékkal és román előjárószóval is megjelenik, és itt már szószerkezeti kódváltással van dolgunk:

- (1) *Most megy másodikba la facultate, vagy hová, a másik évbe* (‘egyetemre’ BH).
- (2) *Én 2 évet estem cu suspendare* (‘felfüggesztéssel’ BH).
- (3) *Én bétettem az autót în parcare, s a parcare-ban eljött a políció hozzám* (‘parkolóba’ BH).

A kölcsönszó még elterjedtebb voltára utalhat az, ha a magyar toldalékok illeszkedésénél is a mezőiségi hangzósajátosságok uralkodnak, mindez

a nyelvjárás és a kétnyelvűség jelenségeinek morfémán belüli együttes előfordulását példázza. Noha a román elemek a hivatalosan használt nyelvhez kötődnek, jól megférnek mellettük a regionális, nyelvjárási sajátosságok is. Sok kölcsönszó beillesztése mezőszéki hangzó-sajátosságokkal (*o*-zás, *a*-zás) történik: *aviz-an* ‘engedélyen’, *aurist-at* ‘aranyárust’, *ambícióskadik* ‘akaratoskodik’, *baschet-at* ‘sportcipőt’, *blokkak* ‘tömbházak’, *blokkat* ‘tömbházat’, *bufetat* ‘talponállót’, *cimentat* ‘cementet’, *firmához* ‘céghez’, *firmákbo* ‘cégekbe’, *komisszióhoz* ‘bizottsághoz’, *navétázzan* ‘ingázzon’, *ortodoxak* ‘ortodoxok’, *paralizálódatt* ‘lebénult’, *revalúció* ‘forradalom’, *restaurant-okhoz* ‘vendéglőkhöz’, *szukkat* ‘üdítőt’, *médiájó* ‘tanulmányi átlaga’, *programáljonak* ‘előjegyezzenek’.

4.4.1.2. Közvetett lexikai kontaktusjelenségek (tükörfordítások és jelentéskölcsönzések)

A közvetett lexikai átvételek eredményeként nem jelenik meg új, lexéma értékű hangsor az átvevő nyelvben, mint a szókölsönzés esetében, hanem az adott nyelv régóta használt szóalakjai és szóelemei gyarapodnak új jelentésekkel vagy összetételi formákkal. Így a közvetett lexikai átvételek kevésbé feltűnőek a közvetlen nyelvi átvételekhez képest (Péntek–Benő, 2020).

Közvetett lexikai kontaktusjelenségeknek számítanak a jelentéskölcsönzések és a **tükörfordítások**. A jelentésbeli kölcsönszók **jelentéskölcsönzés** eredményeképpen jönnek létre, ami azt jelenti, hogy az átvevő nyelvben meglévő, létező etimon az átadó nyelvi megfelelő etimon többértelműségének hatására egy addig nem ismert jelentéssel gazdagodik, a korábban is meglévő átvevő nyelvi elemek addig elő nem forduló jelentésbeli kontextusban válnak használatossá. Az erdélyi magyar nyelvváltozatokban ilyen például a *csenget* ‘telefonon felhív’ (r. *a suna* 1. ‘csenget’, 2. ‘felhív’), *gyűlés* ‘ülés, kezelés’ (r. *ședință* 1. ‘ülés’, 2. ‘gyűlés’), *régiség* ‘szolgálati idő’ (r. *vechime*. 1. régiség, 2. ‘munkahelyi szolgálati idő’).

A közvetett lexikai kontaktusjelenségekhez tartozik az **igei jelentésszerkezet-módosulás** is, amikor egy-egy ige többféle jelentéssel gyarapodhat a megfelelő román ige több jelentése hatására, és ez megváltoztatja az adott lexéma szokásos jelentésszerkezetét, poliszém struktúráját. Ilyen pl. az *áll* ige poliszém jelentésszerkezetének módosulása, mely valószínűleg román hatásra alakult ki, hiszen az ekvivalens román ige (*a sta*) hasonló vagy azonos jelentései ismertek: ‘marad (vhol, vkivel)’, ‘tartózkodik (vhol), ‘lakik’ és ‘fekszik’. Hasonló jelenséget látunk a *vesz* ige sajátos jelentésvonatkozásaiban: ‘kap’, ‘keres (pénzt)’, ‘sikerül

(vmi)', 'fog' (visszaható szerkezetben) jelentésben is, valószínűleg a román *a lua* ige mintájára.

A **tükörszavak** az átadó (esetünkben a román) nyelvből fordítással létrejövő új összetett szavak vagy származékszók. Abban különböznek a jelentéskölcsönzéstől, hogy itt nem a már létező szavakhoz rendelődnek újabb jelentések, hanem fordítással új összetett vagy származékszók keletkeznek az átadó nyelvi minta alapján, az átvevő nyelvben korábban is meglévő nyelvi elemek újszerűen kombinálódnak egymással (Lanstyák 2006: 21), pl. *családorvos* 'házi orvos' (r. *medic de familie*), *küldőpapír* 'beutaló' (r. *bilet de trimitere*).

A **tükörkifejezések** fordítással keletkezett, két vagy több szóból álló szószerkezetek (szintagmák) vagy nagyobb szintaktikai egységek, amelyek az átadó nyelvi szerkezettel az alkotóelemek és az összjelentés tekintetében is megegyeznek. A leggyakoribb tükörszerkezetek az erdélyi magyar nyelvváltozatokban az igei alaptagú szószerkezetek, pl. *telefont ad* 'telefonál' (r. *a da telefon* 'ua.'), *vizsgát ad* 'vizsgál' (r. *a da examen* 'ua.'), de előfordulnak jelzői szószerkezetek is, pl. *családi orvos* 'házi orvos' (r. *medic de familie*).

A **hibridszavak** olyan összetett szavak, amelyeknek egyik eleme idegen szó, a másik eleme pedig tükörfordítással hozzárendelt tag: *taxatornő*, *kolonafőnök*. A **hibridszószerkezetekben** a szintagma egyik eleme idegen szó, a másik eleme pedig tükörfordítással hozzárendelt tag, amely alaptag vagy determináns is lehet. Jelzős és igei alaptagú szószerkezetekben fedezhető fel a jelenség: *fix telefon*, *infarktot csinál*.

A mezőszégi beszélők verbális repertoárjának fontos és tudomásunk szerint eddig még nem kutatott jelensége a **grammatikai tükröztetés**: a fordítás, az átadó nyelvi minta tükröztetése nem csak a tartalmi jelentéssel bíró szóelemekre vonatkozik, hanem sok esetben a csak grammatikai viszonyokat kifejező toldalékmorfémák és bizonyos nyelvtani kategóriák vagy akár egész mondatok román szórend szerinti fordítása is megjelenik a kétnyelvű beszélők nyelvhasználatában, ezért szükséges a grammatikai struktúrák közvetett hatásáról szót ejteni a tükörfordítások kontextusában is. A közvetett kontaktushatások leírásában ez a jelenség köztes kategória a szókészleti és a grammatikai kontaktusjelenségek között.

Rendszeresen előforduló jelenség, hogy a román *se* visszaható névmással és aktív igével kifejezett összetett igealak mintájára a magyar igehez is visszaható igeképzőt illesztenek, így sajátos visszaható és mediális igealakok jönnek létre (*csinálódik*, *hagyódik*, *neveződik*, *vevődik*). Ezek az igei szerkezetek nyelvtanilag köznyelvi formáknak tekinthetők, és a magyar nyelv szóképzési szabályainak megfelelnek, mégis feltűnőek,

furcsán hatnak, mert a magyar köznyelvben vagy csak cselekvő igeiként használatosak, vagy visszaható igeiként is más jelentéssel bírnak, ilyen például a *hallgatózni* 'telefonon beszélni/hallani egymást' kifejezés is: *Szia. Majd később hallgatózunk telefonon* (r. *a se auzi* "ua." Mó). De grammatikai tükröztetést jelez a román mondatbeli szórend vagy a grammatikai viszonyok tükröztetése a román elöljárószók hatására, ezek a jelenségek a következő fejezetben lesznek bemutatva.

4.4.2. Grammatikai kontaktusjelenségek

A kétnyelvű egyének kódkészlete két nyelv lexikai és nyelvtani elemeiből áll össze. Így a kontaktusjelenségek nem csak a szókészletben nyilvánulnak meg, hanem strukturálisan is áthatják a kétnyelvűek nyelvhasználatát, annak grammatikai struktúráit, mondat szerkesztését, raghasználatát is. Fontos hangsúlyozni, hogy ezeknek egy része, különösen a mondatbeli szórendre vonatkozóak a beszélt nyelv kevésbé rendezett jellegének tulajdoníthatóan az egynyelvűek beszédében is megjelenhetnek, csak ritkábban, mint a kétnyelvűekében, ezért ezeket **relatív kontaktusjelenségeknek** tekintjük. Különösen gyakoriak a mondat szintjén előforduló relatív kontaktusjelenségek: a magyar köznyelvtől eltérő szórend, sajátos kettős tagadás, toldalékok, névutók szokatlan használata, a többes számnak a köznyelvtől eltérő alkalmazása. Megemlítendő, hogy a mondattani jelenségek szemantikai szempontból átfedést képeznek a tükörszerkezetekkel, mert az utóbbiak sok esetben a román nyelvű mondatok szó és szerkezet szerinti fordításai, ezért a jövőben fontos lesz a kutatást összekapcsolni a kontaktusnyelvészeti kutatások szemantikai vonatkozásaival is.

A mondattani kontaktusjelenségek egyik leggyakoribb és legszembetűnőbb formája a köznyelvtől eltérő **mondatbeli egyenes szórend**, mely gyakran a román nyelvre jellemző SVO (alany + igei állítmány + tárgy) szórendű szerkezetet követi, nem a magyar mondatot meghatározó SOV (alany + tárgy + igei állítmány) szórendet (Benő 2014, Péntek–Benő 2020). Ez a szokatlan, köznyelvtől eltérő szórendi jelenség több formában megnyilvánulhat: átszöheti a teljes mondat szerkezetet, vagy csak a mondat egy-egy szerkezeti egységében, például a névutós szerkezetekben figyelhető meg, ahol a névutó megelőzi a főnevet a román nyelvi szerkezet mintájára:

- (1) *Nekem van sérvem... Van 11 éve trombózis a lábamba* (MSZ).
- (2) *Én születtem 40-be. S a háború volt 44-be. 45-ig* (BH).
- (3) *Ahol van a báza, alól a bázán, egy nagy üzlet van most ottan* (Mó).

Több olyan mondatszerkesztési, szórendi jelenség fordul elő a mezősegi magyarok nyelvhasználatában, melyeknek *nincs román nyelvi megfelelője*, inkább a két nyelv párhuzamos használatából fakadó bizonytalanság miatt alakul a köznyelvitől eltérő módon a mondat szórendje. Esetenként a megértést is zavaró konstrukciókban is előfordulnak szórendi eltérések.

- (4) *Nem könnyű volt az se. Az is lejárt* (VK).
- (5) *Azt jelentették be, hogy nem fogadnak látogatót, mert van rendezvény. Hát volt rendezvény... Csúnya is idő volt* (MK).
- (6) És M. valamivel jobban *tudna mintha magyarul, mint I.* (Mó).

A kétnyelvű adatközlők nyelvhasználatában sajátos grammatikai kontaktusjelenség a **kettős tagadás**, tagadósók halmozása. A magyar köznyelvben a *sem*, *sincs* tagadószavak magukban foglalják a teljes mondat tagadását, nem tagadjuk külön az állítmányt is, a román nyelvű tagadó mondatban viszont a tagadószó és az alany mellett az állítmány is tagadó formába kerül. A kétnyelvű adatközlők nyelvhasználatában gyakori redundancia-jelenség a szükségtelen tagadósók használata, a sajátos kettős tagadás. De amint az alábbi példák mutatják, a *sosem*, *mégsem* határozószók és az *úgysem* kötőszó használatánál is gyakori a szétagoló forma. Ez a jelenség nem csak a román nyelvű szerkezetek szó szerinti fordításával magyarázható (r. *nici nu*, *niciodată nu*, *oricum nu*, *totuși nu*), hanem azzal is, hogy a kontaktushelyzetben élő beszélők nyelvhasználatában általában elfogadottabb az analitikus, szétagoló formák használata.

- (7) *Műk se nem voltunk szegények* (Vi).
- (8) *Nem szerették, az ételt se nem szerették, többet nem akartak menni* (VK).
- (9) *Sose tejet nem látott a sajt* (MP).
- (10) *Úgyse nincsenek marháim most kin.* (BH).
- (11) *Mégse nem volt ez, másképp volt* (MSZ).

A vonzatkeverés jelenségére más erdélyi szórványközösségek nyelvhasználatából is vannak adatok (Kádár 2000: 95). A Mezőségben gyűjtött adatokban a kétnyelvűségből fakadóan különösen a helyhatározók esetében gyakori a határozóragok szokatlan használata a többjelentésű román előljárószók hatására. A köznyelvi használatukhoz képest más jelentésben is használt határozóragok nem csak főnevekhez kapcsolódnak, hanem a határozószót és határozóragos névmást is érinthetik.

Gyakori a *-hoz/-hez/-höz* határozórag használata a *-ba/-be*, a *-ra/-re* ragok helyett, ugyanis a román nyelvben a *la* többjelentésű előljárószó fejezi ki ezeket a helyviszonyokat:

(12) *Minden vasárnap mentünk a tánchoz* (MSZ).

(13) *Fogd bé hamar a lovat a szekérhez* (BH).

Több település adatközlőinek beszédében hallható a *-nál/-nél* helyhatározórag *-hoz/-hez/-höz*, vagy képes határozói jelentésben:

(14) *Minden hónapban kell menjen az orvosnál* (Ká).

(15) *A lányok elmentek, férjnél mentek* (PK).

(16) *Beszélünk a telefontól velek* (BH).

(17) *Aztán az meghalt, szegény, 52 évnél* (BH).

A **többes szám és számbeli egyeztetés** sajátosságai relatív kontaktusjelenségnek számítanak. A román nyelvben a páros testrészek megnevezése többes számban áll, valószínűleg ez a magyarázat arra, hogy a kétnyelvűeknél a többes számú alak használata sokkal gyakoribb. Ezekben az esetekben értelemszerűen a teljes mondat többes számba kerül.

(18) *Annyira gyengék a lábaim, hogy bottal se már nem tudok elindulni* (MP).

(19) *Mikor öste jöttem haza, úgy fájtak a talpaim, hogy sírtam* (MK).

Gyakran áll többes számban a *sok, több, többi, egész*, illetve az összes mennyiségjelzős szó szerkezetek alaptagja, noha a magyar köznyelvben ezek az elemek inkább egyes számúak. Mivel ez a szerkezet minden vizsgált településen elterjedt, használata rendszeres, és a román nyelvben többes számban áll a mennyiségjelzős szó szerkezetek alaptagja is, kontaktusjelenségnek tekintendő.

(20) *Mük is voltunk sok testvérek* (VK).

(21) *Édesapámék több testvérek voltak* (Mó).

(22) *Négy testvérek voltunk mi* (PK).

(23) *Az egész betegeink voltak koronások* (Ká).

Jellegzetes, rendszerszinten előforduló jelenség a **feltételes mód kifejezése kijelentő módú igével**. Ilyenkor formailag, szerkezetileg kijelentő módba kerül az ige olyan esetekben is, amelyekben a köznyelv feltételes módot alkalmaz. Azért fontos hangsúlyozni, hogy *szerkezetileg* áll kijelentő módban, mert a kontextusból mindig kiderül, hogy a beszélő feltételes módot szándékszik kifejezni, de például az összetett feltételes módú szerkezetekben el is marad egy-egy elem.

Leggyakrabban a *mintha* kötőszóval bevezetett (mellék)mondatokban találkozunk a jelenséggel: *Mintha most is látom...* Valószínűleg azzal magyarázható ez a kifejezés, hogy a román nyelvben ebben a mondat szerkezetben az alárendelt mondatban az ige kijelentő módban áll (r. *parcă îl văd și acum...*):

(24) *Mintha* látom úgy a leánykát, ahogy kapaszkodik az apjába, s hogy sír (PK).

(25) *Volt az a nagy kenyér, 15 lej volt, mintha most is látom* (Ká).

(26) *A magyar hangsúlynál mintha már nálam nagy gond van* (Mó).

4.5. Kódváltások

Adatbázisunkban a kódváltást tartalmazó megnyilatkozások azt jelzik, hogy a kódváltások szinte minden esetben jelöltek: a beszéd folyamatosságát megszakító megakadásjelenségek,³ szünetek, metanyelvi megjegyzések kontextusában jelentkeznek.

A bizonytalanságból adódó megakadásjelenségek akkor érvényesülnek, amikor a beszélő nem tudja határozottan eldönteni, hogy milyen nyelvi formát rendeljen a kifejezendő fogalomhoz (Horváth 2004: 187). Ilyenkor a kódváltást néma szünetek, hezitálások, ismétlések, töltelésszavak, metanyelvi megjegyzések kísérik (Benő–Sófalvi 2021). Olykor ezek a jelenségek halmozódnak egyetlen megnyilatkozásban, amint az alábbi adatok ezt jelzik:

(27) *December 17-én volt egy olyan műtés, már nem műtét, hanem egy valami másegyéb, igen, ilyen, nem tudom ezt se magyarul, minek mondják: ...fibrom uterin.* (rom. *Fibrom uterin* ‘méhfibroma’) (MP).

(28) *A blokkokat építettük, mert mi, mint kőművesek be voltunk iratkozva, de kaptunk egy diplomát, hogy fejezzem ki, románul inkább, ahogy mondanám: ...dulgher montator...Azokat építettük, apartamenteket mind* (r. *dulgher montator* ‘szerelő asztalos’) (Vi).

(29) *A magyar katonák ilyen, hogy mondjam, na, románul ...parfum. Hogy csinálja azt a jó szagot. Kölni. Vettek fel az ölekbe. Kilenc-tíz éves kis gyerekek, vettek az ölekbe* (r. *parfum* ‘parfüm’) (MK).

3 A megakadásjelenségek tipológiáját l. Gósy (szerk.) 2004: 6–186, Horváth 2004, Lanstyák 2009.

(30) *Mámi, én oda megyek. Na, s akkor vagy Vásárhelyre, vagy Kolozsvárra. **Hogy is mondják nekije? Nem is tudom, milyen Academia de Poliție*** (rom. a *Academie de pPoliție* ‘rendőrákadémia’) (PK).

(31) *Volt rák... **cancer**-ja volt az emésztőjénél* (r. *cancer* ‘rák’) (BH).

(32) *Elvált a feleségitől, s visszajött. Akkor aztán ment oda **az italosjavítóknál, ott... la dezalcoolizat*** (r. *la dezalcoolizat* ‘alkohol-elvonókúrán’) (PK).

A nyelvi bizonytalanságra utaló metanyelvi megjegyzések (*nem tudom ezt se magyarul..., minek mondják..., hogy fejezzem ki..., hogy mondjam..., hogy is mondják nekije?*) az (27)–(30)-as megnyilatkozásokban közvetlenül megelőzik a kódváltást, és a nyelvi bizonytalanság ún. töltelékszavak kíséretében fejeződik ki (*igen, ilyen, na, milyen*). Az (31)-es és (32)-es adatban a magyar megnevezést követi a román kódváltásos utalás (*rák – cancer; italosjavítóknál – la dezalcoolizat*), ami azt jelezheti, hogy a beszélő bizonytalan a fogalom megnevezésében, vagy a román megnevezést pontosabbnak, szakszerűbbnek érzi. Érdekes ebben a tekintetben a (32)-es megnyilatkozás, amelyben a beszélő először önálló szóalkotással (*italosjavítóknál*) nevezi meg a fogalmat, majd a román kódváltásos megnevezéssel erősíti meg a kifejezendő tartalmat. A fogalom kétnyelvű megnevezése egyfajta variatív ismétlésként értelmezhető, és gyakran tapasztalható a kódváltásos adatokban. Szinte mindegyik fentebb idézett megnyilatkozásban a kódváltás előtt néma szünet jelentkezik, ami szintén egyfajta kísérője a kódváltás kontextusának, a megakadás tágabb környezetének.

Az idézett kódváltásos mondatok arra utalnak, hogy a beszélőknek főleg a magyar szakkifejezések, terminusok alkalmazásával van gondjuk, ami nyelvi bizonytalanság jelölője, és ez nyilvánvalóan összefüggésben van a nyelvi szocializációs háttérrel: az oktatás nyelvvel és a jelenlegi (gyakran romándomináns) kétnyelvű környezettel.

A kódváltás indítékait számba véve utalnunk kell a következő meghatározó jelenségekre: **mentális lexikon magyar nyelvi lexikai hiánya, nyelvi bizonytalanság, nyelvi lapszus**, más nyelvi megnyilatkozás **szó szerinti idézése** (vö. Péntek–Benő 2020: 330–333). A kódváltás elfogadtatásához járul hozzá a **legitimizálás** mint olyan stratégia, amellyel a kétnyelvű beszélő az idegen nyelvi formát metanyelvi jelzéssel, a nyelvszokásra hivatkozva (*ahogy a román mondja, így mondják románul*) kívánja beilleszthetővé tenni (Benő–Sófalvi 2021: 78).

5. Következtetések

A tanulmányban bemutatott adatok, jelenségek alapján megállapítható, hogy a mezősi beszélők verbális repertoárja heterogén, sokszínű, nem csak a különböző falvak beszélőközösségei vonatkozásában, hanem az egyes beszélőkhöz köthető megnyilatkozásokban is. A hagyományos, különösen hangzósajátosságaiiban és szókincsében archaikus jellegű, de román eredetű elemeket is tartalmazó mezősi nyelvjárás helyi változataiban intenzív a kétnyelvűség hatása és gyakoriak a kontaktusjelenségek. A kétnyelvű beszélők kódkészlete két nyelv lexikai és nyelvtani elemeiből áll össze, így a kontaktusjelenségek lexikai és grammatikai szinten is megjelennek. Kutatásunkból kiderül, hogy a hagyományos nyelvváltozatok is nagymértékben befogadják a másodnyelvi elemekkel szemben, és a nyelvjárási elemek, valamint a kontaktusjelenségek és változatos regiszterek együttes működése komplex megnyilatkozási módot eredményez a helyi beszélők nyelvhasználatában.

Irodalom

- Bartha Csilla. 2002. Nyelvhasználat, nyelvmegtartás, nyelvcseré amerikai magyar közösségekben. In: Kovács Nóra – Szarka László (szerk.): *Tér és terep*. Az MTA Kisebbségkutató Intézetének évkönyve (1). Budapest: Akadémiai Kiadó. 111–136.
- Benkő Loránd. 1957. *Magyar nyelvjárástörténet*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Benő Attila. 2014. *Kontaktusjelenségek az erdélyi magyar nyelvváltozatokban*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Benő Attila – Sófalvi Krisztina. 2021. „... hogy is neveződik?” A nyelvi hiány és a nyelvi bizonytalanság jelzésének formái a mezősi kétnyelvű beszélők megnyilatkozásaiban. *Erdélyi Múzeum* 3: 65–80.
- Bokor József. 1991. Szótan. In: A. Jászó Anna (főszerk.): *A magyar nyelv könyve*. Budapest: Trezor Kiadó. 159–298.
- Gal, Susan. 1987. Linguistic Repertoire. In: Ammon, U. – Dittmar, N. – K. J. Mattheier eds., *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society*. Vol. 1: 286–292. Berlin: Walter de Gruyter.
- Gósy Mária (szerk.) 2004. *Beszéd kutatás 2004. „Nyelvbotlás”-korpusz, tanulmányok*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 19–187.
- Horváth Viktória. 2004. Megakadásjelenségek a párbeszédekben. In: Gósy Mária (szerk.): *Beszéd kutatás 2004. „Nyelvbotlás”-korpusz, tanulmányok*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, 187–199.
- Hymes, Dell. 1974. *Foundations of sociolinguistics: an ethnographic approach*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Juhász Dezső. 2003. A nyelvjárási régiók. In: Kiss Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris. 262–316.
- Lanstyák István. 2006. A kölcsönzavak rendszerezéséről. In: uő. *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsonzésről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony: Kalligram. 15–56.

- Lanstyák István. 2009. *A magyar beszélt nyelv sajátosságai*. Pozsony: Stimul. Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke.
- Mády Katalin. 2015. A fogadodban sok a vendég: hosszú magánhangzók egy mezőségi nyelvjárásban. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.): *Nyelvelmélet és dialektológia*. 3. Piliscsaba: PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. 196–210.
http://real.mtak.hu/35367/1/Nyelvelmelet_es_dialektologia_3_SzIT_u.pdf
http://real.mtak.hu/35367/1/Nyelvelmelet_es_dialektologia_3_SzIT_u.pdf (2020.08.07.)
- Minya Károly. 2003. *Mai magyar nyelvújítás*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Murádin László. 1983. Az á utáni o-zás elterjedtsége a mezőségi nyelvjáróterület nyugati részén. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XXVII/1: 53–60.
- Murádin László. 1989. A mezőségi a-zás. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XXXIII. 1: 23–48.
- Péntek János – Benő Attila 2020. *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*. Kolozsvár – Budapest: Erdélyi Múzeum-Egyesület – Gondolat Kiadó.
- Sófalvi Krisztina. 2020. A-zás és o-zás néhány belső-mezőségi településen. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*. 2: 141–150. http://lett.ubbcluj.ro/nyirk/wp-content/uploads/2021/07/NyIrK_2020_2.pdf
- Sófalvi Krisztina. 2022. Grammatikai vonatkozású kontaktusjelenségek a mezőségi nyelvhasználatban. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica*. 2: 124–148.

Kivonat. A tanulmány az utóbbi években készült mezőségi interjúk alapján ismerteti a helyi magyar anyanyelvű beszélők nyelvi repertoárjának összetettségét. Az elemzések azt jelzik, hogy a nyelvjárási beszélők nyelvi repertoárja – a korábbi homogén szemlélettel ellentétben – sokszínű, változatos, korántsem egynemű. Az interjúalanyok megnyilatkozásaiban a magyar–román, esetenként romándomináns kétnyelvűség hatása és az ezzel járó kontaktusjelenségek mellett megfigyelhető a mezőségi nyelvjárás hagyományos és újabb, másodnyelvi elemeket is tartalmazó változatának alkalmazása, a megőrzött lexikai régiségek és a sajátos, nyelvjárási színezetű neologizmusok megjelenése, a regionális köznyelv egyes elemeinek megnyilvánulása. A sajátos grammatikai és lexikai formák alkalmazása részben kontaktusjelenségként, részben nyelvjárási sajátossággként értelmezhető, ami azt jelzi, hogy a beszélő verbális repertoárja – a sokféle nyelvi hatásra épülő verbális kompetencia ellenére – egységes egészként funkcionál, bár a megnyilatkozásokban a nyelvi, nyelvváltozati határok nem egyértelműek, nem mindig világosan elkülöníthetők, és a magyar nyelvű kommunikáció során gyakran megmutatkoznak a nyelvi bizonytalanság és a nyelvi hiány tünetei.

Kulcsszavak: verbális repertoár, kétnyelvűség, nyelvjárás, kontaktusjelenségek, regionális nyelvváltozat

Abstract. The study describes the complexity of the linguistic repertoire of local native speakers of Hungarian, based on interviews conducted in recent years in villages situated in the Transylvanian Plain. The analyses indicate that the linguistic repertoire of the dialect speakers is – contrary to the earlier homogeneous view – diverse, varied and far from homogeneous. In addition to the influence of Hungarian-Romanian bilingualism (sometimes Romanian-dominant bilingualism) and the contact phenomena that go with it, the interviewees' utterances show the use of traditional and newer varieties of the dialect, including elements of the second language, the appearance of preserved lexical archaisms and specific dialectal neologisms. The use of specific grammatical and lexical forms can be interpreted partly as a contact phenomenon and partly as a dialectal feature, indicating that the speaker's verbal repertoire functions as a unified whole, despite the verbal competence based on a variety of linguistic influences. The results also show that linguistic and linguistic variety boundaries are not always clear and distinct, and the local Hungarian-language communication often shows symptoms of linguistic uncertainty and language deficiency.

Keywords: verbal repertoire, bilingualism, dialect, language contacts, regional language variety.

A magyar nyelv areális európaisága¹

1. A magyar nyelv századai

A magyar nyelv alakulását nagymértékben befolyásolta az, hogy beszélőközössége a X. (vagy már a VII. században, ha elfogadjuk a kettős honfoglalás hipotézisét) Közép-Európába került. A honfoglalással ugyanis a finnugor nyelvet használó nép indoeurópai nyelvű népek közé ékelődött. (László 1978.) A magyar államnak és a magyarországi tudományosságnak a nyelve nyolc évszázadig az indoeurópai latin volt. A magyar nyelv csak a XIX. század derekára kapott hivatalos státust abban az országban, amelyet beszélői hoztak létre. A magyarul beszélők más (többnyire szláv és német) nyelvűek környezetében éltek, és ez nyelvszokásaikra, szóhasználatukra nagy hatással volt. „A magyar nyelv fennmaradását a magyar népnek köszönhetjük – mondja Györffy István –, mert a felsőbb társadalmi réteg többször hűtlen lett hozzá. A honfoglaláskor még az úr is, a köznép is csak magyarul beszélt. A nyugati kereszténység felvétele után azonban az egyház nyelve, a latin a felsőbb társadalmi rétegben lassan tért hódított... Vegyesházbeli királyaink idején a műveltek egymás közt többnyire latinul beszéltek, a magyar nyelv pedig a hagyományőrző réteg, a nép körében maradt meg. Valahányszor nagy nemzeti veszedelem fenyegette a magyarságot, ösztönösen mindig hagyományaiba menekült.” (Györffy 1983)

Az indoeurópai nyelveknek különösen a lexikális hatása a szembetűnő. A magyar nyelvbe összesen 900 latin jövevényszó került, vannak köztük köznyelvek, népnyelvek és szaknyelvek. Nyilván a köznyelvek a legismertebbek. Ilyen teljesen meghonosodott, a magyar köznyelv részévé

¹ A tanulmány első közlésének adatai: Molnár Csikós László 2015. A magyar nyelv areális európaisága, *Hungarológiai Közlemények*, XLVI. évf., 1. sz.: 15–24.

https://epa.oszk.hu/02400/02401/00045/pdf/EPA02401_hungarologiai_kozleme-nyek_2015_01_015-024.pdf

vált latin eredetű szavak például a következők: bacilus, cirkusz, doktor, iskola, kántor, menta, mentor, múzsa, muzsika, palánta, páva, persze, pirula, pólus, porta, posta, praktikus, professzor, rózsa, taktus, sors, titulus, vers, viola, virtus stb. (Fludorovits 1937) A latin nyelvből nemcsak szavakat vettek át a magyarok, hanem nyelvtani formákat is. Efféle latinosságok közé tartozik többek között a többes szám jelének használata egyes számnevek után (pl. többek jelenlétében), tárgy használata némely ige állandó határozója helyett (pl. féli az Istent), az állítmányi jelző és értelmező (pl. Egyezséget kötendő találkoztak.), a szenvedő igeragozás (pl. Közhírré tétetik.), a feltételes mód idegenszerű alkalmazása (pl. Könyörög, hogy méltatlan volna.)

A magyar szókészletben rengeteg szláv jövevényszó fordul elő. Zömük (210) konkrét szláv nyelvhez nem köthető, szláv jövevényszó általában, van továbbá 80 déli szláv jövevényszó általában, 90 szerb és horvát jövevényszó, 30 szlovén jövevényszó, 45 nyugati szláv jövevényszó általában, 90 cseh és szlovák jövevényszó, valamint körülbelül 50 keleti szláv jövevényszó. (Zaicz 2006)

Német jövevényszavakból még valamennyivel több is van, mint szlávból. Mintegy 500 olyan német jövevényszó került a magyarba, amelyről nem lehet megállapítani, hogy a német nyelvterületnek melyik részéről származik. Bajor jövevényszóból körülbelül 130 van, az ausztriai német jövevényszavak száma 55, a felnémet jövevényszavaké pedig 60. Ezenkívül mintegy 15 egyéb német (középnémet, szász, erdélyi német stb.) jövevényszó is eljutott a magyarba. (Zaicz 2006)

Nemcsak az indoeurópai nyelvek hatottak a magyarra, hanem a magyar is hatott rájuk. Jelentős lexikai hatással volt a magyar a ruszinra, a szlovákra, a horvátra, a szerbre és a románra. A vendet (a szlovén nyelv regionális változatát) hangzásbeli hatás is érte (ö és ü). Pl. lük = hagyma (luk helyett). Az említett nyelvekre tett magyar hatás különösen a népnyelvben jut kifejezésre.

A bunyevácok és a ruszinok igen élénk és mélyreható kapcsolatban álltak magyarokkal, erről tanúskodik az a jelenség, hogy számos bunyevác és ruszin ige a magyarból való. Igét viszonylag ritkán vesz át egy nyelv a másiktól. A bunyevác nyelvnek mintegy ötven magyar eredetű igéje van. A nyelvek közötti szókölcsönzés leginkább a főnevek körében jut kifejezésre.

A magyar ige a bunyevácba kerülve rendszerint megváltoztatja képzőjét: firkál – firkat, gurigál – gurigat, hancúrozik – hancurat se, kalapácsol – kalapačat, lófrál – lofrat, magyaráz – madžarat, pisál – pišat, sántít – šantat,

sántikál – šantikát v. šantucat, tolmácsol – tolmačat, versel – versat, vásárol – vasarit stb. Gyakran egy új elemmel is kiegészül az ige: csutakol – čutakovat, filkózik – filkovat, gáncsol – gančovat, gazdálkodik – gazdovat, kormányoz – kormanjovat, korteskodik – kortešovat, lóg – logovat, ministrál – miništrovat, mulat – mulat, palántál – palantovat, pártol – partovat, pislog – pišlogovat, leszurkol – surkovat, slingel – šlingovat, tapsikol – tapšikovat, tromfol – tromfovat, virraszt – virastovat, voksol – vokšovat stb. Bizonyos esetekben az alaktani módosulás hangtanival is párosul. A magyar csíp igéből így lett čapat, illetve čapnit. A čapat jelentése a csipked igéjének felel meg, a čapnit viszont hasonló értelmet hordoz, mint a megcsíp, ill. a lecsíp. (Molnár Csikós 2000)

Jelentéstani szempontból a bunyevác igék általában megfelelnek magyar eredetijüknek, olykor azonban más értelemben használják a szláv igét, mint ami a magyar jelentése. A madžarat ,homályosan, értelmetlenül beszél’ jelentést fejez ki. A magyaráz viszont arra vonatkozik, aki szavakkal érthetővé igyekszik tenni valamit. A marvašit se értelme: ,tékozol / pöffeszkedik’, nem pedig ,mókázik, bolondozik’, mint a marháskodik igének. A tolmačit ,magyaráz’ jelentésben szerepel, a magyar tolmácsol ige értelme viszont ,beszédet előszóval más nyelvre fordít’. A versel ige olyan személyre utal, aki tényleg szaval, a versat ellenben olyan emberre, aki úgy beszél, mintha szavalna. (Molnár Csikós 2000):

A következő ruszin igék is a magyarból valók: banovati (a magyar bán származéka, jelentése ,bánkodik’), čalovati a magyar csal igéből, ,becsap, rászed’ értelmű), čufalovati (alapigéje a csúfol, ,gúnyolódik, csúfol’ jelentést fejez ki), fadarlovati (,fáradozik, munkálkodik’, ,fáraszt, kimerít’, valószínűleg a fárad igéből alkották, felelevati (alapigéje a magyar felel, jelentése ,válaszol’), išcalovati (‘becsap’, a megcsal mintájára), izrontovati (,tönkretesz’, ,lerombol’, ,megszeg’, mintája a magyar ront), keltovati (a magyar költ szóra vezethető vissza, egyrészt ,elkölt’ az értelme, másrészt ,ajándékoz, adományoz, áldoz’), mulatovati (a mulat igéből, szórakozásra vonatkozik). Amint tapasztalhatjuk, a magyar eredetű ruszin igék némelyike több jelentésben is él, tehát viszonylag fontos eleme a nyelvhasználatnak. A magyar ige-kötős igék átvételekor általában csak az alapigét veszik át, az ige-kötőt lefordítják. Olykor viszont ige-kötő nélküli magyar ige ruszin megfelelője is prefixumos lesz: izforkotati (forog). Érdekes, hogy a ruszinban több tartós jelentésű magyar ige mozzanatossá válik. Például: djalazovati (megszégyenít), njarovati (elnyer), rontovati (megront), serzovati (megszerez) kimlevati (kikémlel, felderít) stb. (Molnár Csikós 2001)

Érdekeséggként meg lehet említeni, hogy a magyarországi latinban magyar eredetű szavak is használatban voltak, nevezetesen a jobagio és a birsagium: jobagio < jobbágy < jobbadja ('valaminek jobbik része') birsagium < bírság ('ítélet', már a HB-ben előfordul ebben a jelentésben). Az igazságszolgáltatás jellegzetes magyar műszavai (perel, vádol, panasz, patvar, pecsét, poroszló, tömlőc, zálog stb.) viszont ószláv eredetűek. (Balázs 1980.)

2. Uráli – indoeurópai kapcsolat

Genetikailag a magyar uráli nyelv, a finnugor nyelvcsaládba tartozik, areális szempontból viszont európai nyelvnek is tekinthető, ugyanis mai arculata az indoeurópai nyelvekkel való folytonos kapcsolata nyomán formálódott. Areális tipológiai szempontból a magyar nyelv a dunai nyelvszövetség tagjai közé sorolható annak alapján, hogy különféle nyelvi szinteken kifejezésre jutnak felvett indoeurópai vonásai. A dunai nyelvszövetség tagjainak homogenizálódását a közös latin művelődéstörténeti örökség alapozta meg, ebben a folyamatban fontos szerepet töltöttek be a német nyelvváltozatok (főleg a bajor-osztrák) és a térségben élő szláv nyelvek. Ezekből elsősorban lexikai elemeket vett át és tükrözött, frazeológiát utánozott a magyar, de nyelvtani szerkezeteket is kölcsönözött, és olykor hangzását is idomította hozzájuk.

Az areális nyelvészet arra a felismerésre alapozza megállapításait, hogy a nyelvek közti kölcsönhatás során hasonló vagy azonos rendszerbeli sajátosságok keletkezhetnek, sőt olykor a genetikus kapcsolatokat meghaladó egyezések is létrejönnek. A nyelvek közötti tartós kapcsolat révén közös nyelvi jegyek alakulnak ki, és a nyelvek közti hasonlóságok és azonosságok alapján nyelvszövetség jöhet létre.

Azok a közös jegyek, amelyek alapján nyelvszövetségek jönnek létre, különböző nyelv szinteken jelentkezhetnek (hangtani, szókészleti és frazeológiai, alaktani és mondattani). Az areális nyelvészet művelői (Henrik Becker, Décsy Gyula, Balázs János, Pusztay János, Vladimír Skalička stb.) szerint a magyar nyelv az ún. dunai nyelvszövetségbe sorolható a cseh, a szlovák, a szerb, a horvát, a szlovén és (Pusztay szerint) a német nyelvvel együtt. A számos rokon vonás ellenére arra is fel kell hívnunk a figyelmet, hogy a nyelvszövetség tagjai közül csak a magyar az agglutináló, a többi flektáló. A dunai nyelvszövetségbeli sajátosságok közt megemlíthető többek között a magánhangzók mennyiségi korrelációja, a palatális hangok (ny, j, gy, ty) megléte, az affrikáták előfordulása, a stabil szóhangsúly (a németet

kivéve), a szintetikus névszóragozás (előljárószók használata helyett), valamint a különböző szókészletbeli átfedések.

A magyar szókészlet bizonyos mértékű európaivá válása során a környező nyelvekből átvett, hangtani és alaktani szempontból idomult elemek némelyike időközben tipikusan magyar reáliává vált. A kifli esetét említhetjük példaként. A bajor-osztrák Kipfel szóból jött létre annak idején a magyar kifli. Manapság Ausztriában inkább a Hörnchen ('szarvacska') megnevezés járja, ennek korabeli magyar tükörfordításos megfelelőjét, a szarvast mi már nem használjuk ennek a péksüteménynek a megnevezésére. (Szűcs 228.)

A magyar nyelv rendszerében sajátos módon ötvöződnek a hagyományos elemek és az indoeurópai minták. Hagyományos a melléknévi igeneves szerkezet, vele szemben indoeurópainak számít a jelzői értékű hátravetett határozó (pl. a városba való érkezése > < érkezése a városba). A hátravetett határozó címben nem okoz megértési nehézséget (pl. Levél a hitveshez), a mondatba való beilleszkedése viszont már nem mindig egyértelmű. Mondhatjuk például, hogy Megérkezett a levél a hitveshez, de a Nem találtam a levelet a hitveshez már furcsán hangzik. A Találkozott egy fiúval az utcából mondat helyett megfelelőbb a Találkozott egy utcabeli fiúval, valamint a Nem érti a feliratot a falon mondatot is célszerű átfogalmaznunk: Nem érti a falon levő feliratot. (Molnár Csikós 1980)

Indoeurópai hatásra használnak a magyarul beszélők vonatkozó mondatot jelzős szerkezet helyett: Itt van a kutya, amelyik harap. > Itt van a harapós kutya. A vonatkozó mondattal való fogalmazás nem szándékolt időviszonyok felkeltését is okozhatja. Pl. A gépkocsi elütötte a gyalogost, aki könnyebb sérüléseket szenvedett. Azt hihetnénk, hogy már előzőleg sérült ember került a gépkocsi elé, ezért inkább mellérendelt mondatos megfogalmazás felel meg a hagyományos gondolkodásnak: A gépkocsi elütötte a gyalogost, és az könnyebb sérüléseket szenvedett. (Molnár Csikós 1980)

A magyar nyelv azzal is közelebb került a térség nyelveihez, hogy a jövő idő kifejezésére körülírásos formát kezdett el használni (menend > menni fog). A klasszikus latin még szintetikusan fejezte ki az egyszerű jövő időt, a vulgáris latin viszont körülírást használt. Ezt utánozták a magyarok. (Balázs 1983., 100-101.) A XIX. első felében még élt az -and, -end jeles jövő idő. Madách Imre Az ember tragédiájában többször is használja: „Portested is széthulland így, igaz, / De száz alakban újólag felelsz” (28.), „Egy ábrándkép nem csábítandja-e el?” (60.); „...új vért hozand / Az

elsilányult, megfogyott erekre.” (71.); „Hiu törekvés. Mert egyént sosem / Hozandsz érvényre a kor ellenében”; (83.) „Oh, jó-e kor, mely e rideg közönyt / Leolvasztandja?” (107.); „Tudatlanság álland mellette őrt.” (202.); „Önnek hajói már ma itt leendnek,…” (147.) stb. (Madách Imre: Az ember tragédiája, Szentendre, 2005., Mercator Stúdió)

A németben és a szláv nyelvekben is segédigével alakult futurumok jöttek létre. Például: ich werde gehen (németül), ja hy ићи (szerbül), ja ću ići (horvátul), chystám se jít (csehül), chystám sa íť (szlovákul) stb. Hogy miért tetszett meg a közép-európai nyelveken beszélőknek a menni fogok-féle körülírással jövő idő, azt ma már nehéz lenne megállapítani.

A ható igealak helyettesítése a tud ige és a főnévi igenév kapcsolatával szintén indoeurópai hatásról tanúskodik. Pl. megnézheti > meg tudja nézni. Ez a jelenség különösen az utóbbi időben kezdett elharapózni. A budapestiek szóhasználata nyomán más magyarországi városok beszélőinek körében is terjed. Íme néhány példa a dunaújvárosi OTDK-fórum titkárságának körleveléből: a Gutenberg közre fordulva (jobbra) be tudnak állni a Főiskola területén található parkolóba (beállhatnak) – A csatolva megküldött térkép a Főiskola parkolójának megközelítésében tud segíteni. (segíthet) – Parkolni a Főiskola területén tudnak térítésmentesen, a térképen „P” betűvel jelölt helyeken. (parkolhatnak) – A regisztrációt követően tudja elfoglalni a szállását a kollégiumban. (foglalhatja el) – Ahogyan azt a meghívó levelünkben is jeleztük, szállást a Főiskola Kollégiumában tudunk Önnek biztosítani. (biztosíthatunk) – Ahhoz, hogy a szállását elfoglalhassa, először regisztrálnia szükséges, amit a Főiskola „A” épületében fog tudni megtenni. (tehet meg) – A szállást a helyszínre érkezést követően tudja elfoglalni. (foglalhatja el)

A magyar nyelvnek és az indoeurópai nyelveknek a kapcsolatát etnikai szempontok is befolyásolták. Arról van szó, hogy az évszázadok során a magyar nyelvet sok asszimilálódott német és szláv sajátította el. (Szvatkó 1938) Nyelvcseréjük különféle interferencia-jelenségekkel járt együtt, a magyar nyelvet olykor korábbi anyanyelvük szokásainak megfelelően használták. Utódaik magyar nyelvhasználatában különböző mértékben kifejezésre jutnak indoeurópai vonások. Ezek a kiejtéstől kezdve a mondatszerkesztésig terjedhetnek, és nagyjából hasonlóak azokhoz, amelyek a magyar nyelvet napjainkban tanulók beszédében jelentkeznek. Bárczi Géza írja: „A pesti ember nyelvében található idegen szavak, valamint főképpen a magyar nyelvszokással ellenkező s így bántó, idegen, német fordulatoknak szó szerint való magyarra fordításai nagyrészt abban lelik magyarázatukat, hogy a gyorsan magyarosodó főváros német eredetű,

anyanyelvű és műveltségű lakossága, továbbá a betelepült s túlnyomóan ugyancsak német anyanyelvű zsidóság a magyar nyelvet csak fokozatosan tanulta meg, s hiányos nyelvtudása a német mondat formájában megfogamzott gondolatot sokszor nem tudta megfelelő magyar formába önteni.” (Bárczi 1932)

Annak ellenére, hogy a magyar nyelv folyamatos kapcsolatban volt indoeurópai nyelvekkel, és hogy indoeurópaiak is tömegesen sajátították el az évszázadok során, nem adta fel alapvető uráli sajátosságait. Areálisan közeledett, alkalmazkodott ugyan az indoeurópai nyelvekhez, sok latin-görög műveltségsszóval és egyéb indoeurópai lexémával egészítette ki szóállományát, de nem mind maradt használatban. A magyar nyelv introvertált (befelé forduló) szemléletének megfelelően az indoeurópai szavak és szókapcsolatok jelentős részét belső keletkezésű elemmel helyettesítette. A magyar nyelv szerkezetét ért indoeurópai hatások nem mindig vezettek mélyreható változásokhoz. Összességükben nem került sor olyan mérvű szerkezeti módosulásokra, hogy miattuk a magyar nyelv kénytelen lett volna feladni uráli sajátosságait, és indoeurópaivá vált volna. A magyar nyelvet csupán areálisan lehet európainak minősíteni.

Irodalom

- Austerlitz, Robert 1992. *Nyelvek és kultúrák Euráziában. Válogatott tanulmányok* (Simoncsics Péter szerk.) Budapest.
- Balázs János 1980. *Magyar deákság. Anyanyelvünk és az európai nyelvi modell*. Budapest: Magvető. 341–362.
- Balázs János 1983. Az areális nyelvészeti kutatások története, módszerei és főbb eredményei. In: *Areális nyelvészeti tanulmányok*. Budapest: Tankönyvkiadó. 7–112.
- Balázs János (szerk.) 1989. *Nyelvünk a Duna-tájon*. Budapest: Tankönyvkiadó Vállalat
- Bárczi Géza 1932. *A „pesti nyelv”*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 29.
- Becker, Henrik 1948. *Der Sprachbund*. Leipzig/Berlin: Gerhard Mindt
- Décsy Gyula 1973. *Die linguistische Struktur Europas. Vergangenheit – Gegenwart – Zukunft*. Wiesbaden: Harrassowitz
- Fludorovits Jolán 1937. *A magyar nyelv latin jövevényszavai*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia
- Fodor István 1984. Van-e a Dunatájnak egységes nyelvi alkata? *Magyar Nyelv* (80)1–2: 36–47. 177–86.
- Györffy István 1983. *Alföldi népélet*. Budapest: Gondolat Kiadó
- Hadrovics László 1989. Magyar elemek a szerbhorvát nyelvben. *Híd* (53) 2: 190–201.
- Honti László 2000. A magyar mint „európai” nyelv – mit kellene ezen érteni? *Magyar*

- Nyelvjárások* (38): 187–196.
- Imre Sándor 1891. *A magyar nyelv ó- és középkora*. Budapest: Hornyánszky Viktor bizománya
- Kálmán Béla 1981. A magyar nyelv európaisága. *Magyar Nyelv* (77)2: 129–136.
- László Gyula 1978. *A „kettős honfoglalás”*. Budapest: Magvető Könyvkiadó
- Molnár Csikós László 1980. A jelzői értékű hátravetett határozós, a vonatkozó és a melléknévi igeneves szerkezetek használata a jugoszláviai magyar köznyelvben, *Hungarológiai Közlemények* (12)44: 59–87.
- Molnár Csikós László 1997. Mennyire vált európaivá a magyar nyelv. *Híd* (60)5 358–366.
- Molnár Csikós László 2000. Magyar eredetű igék a bunyevácok nyelvében. *Újvidéki Rádió*, Nyelvművelő jegyzetek, 2000. december 2.
- Molnár Csikós László 2001. Magyar igék a kárpátukránban, *Újvidéki Rádió*, Nyelvművelő jegyzetek, 2001. február 17.
- Nekula, Marek 2003. Sprachbund und Sprachtyp. In: Marek Nekula (szerk.): *Prager Strukturalismus: Methodologische Grundlagen*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter. 79–103.
- Nyomárkay István 2012. A közép-kelet-európai nyelvek szellemi rokonsága. *Magyar Nyelvőr* (136)1: 1–13.
- Pusztay János 2003. *Közép-Európa: nyelvi konvergenciátáj. Fejezetek a nyelvi egységesülés vizsgálatához*. Szombathely, Dissertationes Savariensis 30.
- Rot Sándor 1994. *Ungarisch: eine europäische Sprache*. Budapest: Korona Kiadó
- Skalička, Vladimír 1934. Zur Charakteristik des euroasischen Sprachbundes. *Archiv orientální* (6): 272–274.
- Skalička, Vladimír 1968. Zum Problem des Donausprachbunde. *Ural-altaische Jahrbücher* (40) 3–9.
- Szűcs Tibor 2013. A magyar nyelv és kultúra areális helye Európában. *Hungarológiai Évkönyv* 14: 226–234.
- Szvatkó Pál 1938. Indogermán magyarok. *Apolló* (4)1–2: 7–34.
- Van Pottelberge, Jeroen 2001. Sprachbünde: Beschreiben sie Sprachen oder Linguisten?, *Linguistik online* 8, 1/01, 22.
- Weinreich, Uriel 1968. *Languages in Contact: Findings and Problems*. The Hague: Mouton
- Zaicz Gábor (főszerk.) 2006. *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Budapest: Tinta Könyvkiadó

Összefoglalás

A magyar nyelv beszélőközössége a honfoglalással indoeurópai nyelvű népek közé került. Ahhoz, hogy a magyar nyelv fennmaradjon, idomulnia kellett az indoeurópai nyelvekhez. Tömegesen vett át latin, német és szláv szavakat. Nemcsak az indoeurópai nyelvek hatottak a magyarra, hanem a magyar is hatott rájuk. Különösen erős magyar hatás érte a bunyevác és a ruszin nyelvet. A magyar nyelv areális tipológiai szempontból a dunai nyelvszövetség tagjai közé sorolható, az indoeurópai nyelvekkel való folytonos kapcsolata nyomán formálta arculatát. A magyar nyelv rendszerében sajátos módon ötvöződnek a hagyományos elemek és az indoeurópai minták. Indoeurópainak számít a jelzői értékű hátravetett határozó és a jelzőt helyettesítő vonatkozó mondat. A jövő idő kifejezésére használt körülírásos forma, illetve a ható igealak helyettesítése a tud ige és a főnévi igenév kapcsolatával szintén indoeurópai hatásról tanúskodik. A magyar nyelvnek és az indoeurópai nyelveknek a kapcsolatát az is befolyásolta, hogy az évszázadok során a magyar nyelvet sok asszimilálódott német és szláv sajátította el. A magyar nyelv szerkezetét ért indoeurópai hatások nem voltak olyan mérvűek, hogy miattuk ez a nyelv indoeurópaivá vált volna.

Kulcsszavak: areális nyelvészet, magyar nyelv, indoeurópai nyelvek, lexikális elemek, nyelvi szerkezet

SZOTÁK SZILVIA

Budapesti Metropolitan Egyetem

sszotak@metropolitan.hu

<https://orcid.org/0000-0003-3218-9525>

Az őrvidéki magyar nyelv változatai¹

1. Bevezető

A 21. században megnövekedett azoknak a tényezőknek a száma, amelyek a nyelvre hatást gyakorolnak, s a technikai fejlődés következtében ennek a hatásnak a sebessége is felgyorsult. Ezért lenne különösen fontos esetünkben az egyetemes magyar nyelvstratégia kidolgozása, amelyről most a nyelvjárások, pontosabban az őrvidéki magyar népcsoport és nyelvváltozat bemutatása kapcsán írok. Egy olyan közösség nyelvváltozatát mutatom be, amelynek etnolingvisztikai vitalitása a legalacsonyabb a Kárpát-medencei autochton magyar népcsoportok között, s amely nyelvterületen a standard soha nem alakult ki. A külső nyelvjárásszigetként ismert nyelvközösség a 11. században idetelepített határőrök archaikus nyelvi jegyeit őrzi máig, ugyanakkor az államnyelvi hatás is erőteljesen megmutatkozik az itt élők nyelvhasználatában. Arra is szeretnék utalni, hogy míg a német nyelvterületen a dialektusok presztízse magas, összetartozást és a lokalitást erősítő hatása van, addig Magyarországon a dialektusok megítélése – így a határon túl használt, a magyar standardtól eltérő nyelvváltozat megítélése is – inkább negatív.

A fentebb említett stratégiai gondolkodás a rendszerváltás óta hangsúlyosabban tetten érhető a magyar nyelvterületen tevékenykedő nyelvészek között (vö. Balázs 2001; Kontra 2010; Szoták 2011a, 2017; Kiss 2012; Péntek 2012; Tolcsvai 2013, 2018; stb.)². Abban a szakma egyetért,

1 A tanulmány első megjelenésének forrása: Szoták, Szilvia 2019. Az őrvidéki magyar nyelv változatai. In: Bódi, Zoltán; Ferenczi, Gábor; Pál, Helén (szerk.) A magyar nyelvjárások a XXI. században - nyelvstratégiai megközelítésben : Tanulmánykötet a Magyar Nyelvstratégiai Intézet által 2018. december 4–5-én rendezett konferencián elhangzott előadásokból. Budapest: Magyarságkutató Intézet. 447–468.

2 Számos kormányzati megrendelésre készült, meg nem jelent kézirat is létezik a témakörben.

hogy egészen más teendőkkel, problémákkal kell szembenézni a környező országok magyarlakta területein és közösségeiben, mint az anyaországban. Ezért is szoktunk egyetemes magyar nyelvstratégiáról beszélni, amely a nemzetpolitikai stratégiával összhangban az anyaországra, a Kárpát-medencében és a diaszpórában élő magyarokra, de a hazai kisebbségekre is vonatkozhatna. Egy ilyen dokumentum, valamint a hozzá kapcsolódó cselekvési terv és költségvetés lehetővé tenné, hogy a magyar nyelv jövőjével kapcsolatos kérdésekre – mert a nyelvstratégia a nyelv jövőjét hivatott biztosítani – ne adhoc módon, hanem tudatosan reagáljunk és tudatos döntést hozzunk.

A magyar nyelv Kárpát-medencei vizsgálatakor persze nem lehet figyelmen kívül hagyni a trianoni békeszerződésnek a magyar nyelv későbbi fejlődésére gyakorolt hatását. Ezt a határainkon kívül eső nyelvi fejlődést egészen 1989-ig – bár hiányát érezte – de csak részben vizsgálta a nyelvtudomány (Pl.: Gal 1979). A hagyományos nyelvművelői felfogás értelmében létezik egy magyarországi standard, és ezzel a mércével kell mérni minden magyar nyelvű beszélő nyelvhasználatát, függetlenül attól, hogy magyarországi egynyelvű vagy határainkon kívül élő kétnyelvű (magyar–román, magyar–szlovák, magyar–ukrán, magyar–német stb.) beszélőről van-e szó.

A '80-as évektől kezdődően elindult egy másfajta gondolkodás. Nyelvészek egy csoportja a ma használatos élő nyelvre, a mai magyar nyelvváltozatokra, ezen belül a hazai és a határainkon kívüli magyar, valamint a magyarországi kisebbségi nyelvváltozatokra irányították a figyelmet (vö. Borbély 2009). Kontra Miklós kezdeményezésével elindultak az Élőnyelvi Konferenciák, amelyek napjainkban is a szociolingvisztikai tárgyú kutatások fórumai.³ Ezeken a konferenciákon folyamatosan számolnak be kutatók – köztük a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat⁴ nyelvészköreinek tagjai – a Kárpát-medence különböző régiójában lefolytatott terepmunkák tapasztalatairól. A kutatóhálózat munkatársai által végzett *határtalanítás*⁵ folyamatához szervesen kapcsolódott a 2008-ban az örvidéki településeken végzett gyakorisági vizsgálat. Az Új magyar nyelvatlasz 2009-es gyűjtésének tapasztalatai a helyi dialektusbeli elemek használatának a nagyatlasz gyűjtéséhez képest bekövetkezett változásokat vizsgálta. Ezek tanulságaira építve – de azokat részletesen nem ismertetve

3 Éppen a 15. Élőnyelvi Konferencián mutatkozott be műhelyként az MTA 2007 novemberében megalakult Imre Samu Nyelvi Intézete Párkányban.

4 <http://ht.nytud.hu>

5 <http://ht.nytud.hu/htonline/present.php?action=hatartalanitas>

(vö. Szoták 2008; Szoták 2009a, 2009b) – vonok le következtetéseket az őrvideki magyar nyelv mai állapotáról⁶ abban a kontextusban, hogy a vasfüggöny okozta kisebbségi státusz és az államnyelv milyen hatással voltak az őrvideki magyar nyelv fejlődésére. A gyakorisági vizsgálat során felállított hipotézisem az volt, hogy az államnyelvi kontaktuselemek az őrvideki magyarság nyelvi repertoárjának részét képezik (vö. Kolláth 2007). A 2009-es gyűjtőmunka során arra számítottunk, hogy a magyar közösség nyelve erősen archaikus és dialektális. Ugyanakkor azok a lexemák (tárgyak, fogalmak, igék), amelyek fél évszázaddal ezelőtt még ismertek és használtak voltak a falusi közösségben, azok napjainkban már nem használatosak, és csak az emlékezet szintjén, a passzív szóincsben vannak jelen.

A burgenlandi beszélőközösségről

A legutóbbi hagyományos, 2001-es census alapján 6741⁷ főt számláló burgenlandi magyarság nyelvi és léthelyzete, eltért/eltér a nagyrégiókéétól. Az 1920-as politikai, majd az 1960-as években kezdődő gazdasági, társadalmi változások következtében a burgenlandi zárt paraszti gazdaságok és vallási közösségek felbomlottak, s a jobb megélhetés reményében új munkalehetőségek után néztek az emberek. Sokan Bécsbe ingáznak napjainkban is. Ennek következtében a közösség szociális kapcsolatrendszere alapjaiban változott meg, erőssége gyengült (vö. Gal 1979). Ez azt jelenti, hogy a mindennapokban németül beszéltek, tehát a német lett a magasabb presztízsű, a megélhetés nyelve, s a magyar, amely a paraszti élethez kötődött, s abban az időben a munkanélküliséggel volt társítható, legfeljebb (hétvégi) családi nyelveként maradt meg. Az előbb felsorolt tényezők (státusz, politikai, társadalmi, gazdasági változások, lélekszám) mellett a hatékonyan működő kulturális szervezetek, az egyházak, az iskolarendszer, a média mind szerepet játszanak egy közösség nyelvcserejében (Liebersson et al 1975: 53; Fishman 1966; Paulston 1994;). Gal (1979) szerint a felsőőri magyarok nyelvcsereje már lezárult, ugyanakkor a határnyitás és Magyarország EU-csatlakozása (gazdasági kapcsolatok!) következtében a magyar nyelv presztízse emelkedett. Az

6 Az első egy 2008-ban három burgenlandi településen (Alsóőrben, Felsőőrben és Őriszigeten) elvégzett kérdőíves gyakorisági vizsgálat volt, amely az államnyelvi kontaktuselemek előfordulását mérte; a második a 2009 nyarán végzett Új magyar nyelvatlasz kérdőíves gyűjtése.

7 www.statistik.at. Sajnos friss adatok nem állnak rendelkezésünkre, mert Ausztriában regisztrter alapú népszámlálást tartottak 2011-ben.

az örvidéki magyar gazda, aki földet akart vásárolni Magyarországon, az a munkás, aki magyarokkal dolgozott együtt osztrák üzemekben, az az értelmiségi, aki a magyar nyelvtudása miatt tudott elhelyezkedni bankban, iskolában és egyéb helyen, az az osztrák, aki a határ közelsége miatt gazdasági lehetőséget látott Magyarországon, szívesen tanult, beszélt magyarul és íratta be gyermekeit is magyar órákra az oktatási törvény lehetőségei szerint. A fenti pozitív fordulat következménye 1975-höz képest, hogy a nyelvcserehelyzet megmaradt ugyan, de az iskolákban közel 3000 gyermek tanul magyarul, új egyesületek működnek, s egyre több szintén megszólalnak magyarul az emberek, így a nyelvcsere folyamata lelassult. A Trianon után értelmiségét veszített magyarok csak 1968 alakítottak civil egyesületet, amely egyben érdekvédő szervezetük is. Az 1979-ben megalakult a magyar autochton kisebbség népcsoporttanácsa, amely javaslattételi joggal van csak felruházva. A magyaroknak politikai képviseletük nincs. A magyar népcsoport négy településen regionális szintű hivatalos nyelvhasználat⁸ rendelkezik. A magyar nyelvű oktatás lehetőségeit biztosító törvény⁹ az elméleti kereteket igen, a gyakorlatban sem a közösségi, sem az egyéni kétnyelvűséget önmagában nem tudja garantálni.

Trianon után a magyar nyelv kisebbségi státuszba került, s az értelmisége által elhagyott közösségben a XX. században felgyorsult technikai, gazdasági, tudományos élet változásainak szakszókincse nem tudott meghonosodni. Így az élet minden területén megjelenő „újdomság, újítás” (legyen az hivatali, szakmai szakkifejezés, elvont fogalom stb.) németül rögzült a nyelvhasználatban, a kontaktuselemek egyre nagyobb számát gyarapítva a burgenlandi magyarság nyelvhasználatában (vö. Imre 1943; Szoták 2008). Bár a hivatalokban törvény szerint lenne lehetőség a magyar nyelv használatára, ezzel csak a magyar ajkú bevándorlók élnek. A helyi magyarság nyelvében nincs meg a magyar nyelvű hivatali szakszókincs, így németül könnyebb az ügyintézés. Ez a történelmi múlt ismeretében nem elítélendő, hanem tényként elfogadandó jelenség.

Magyar nyelv az Örvidéken

Bár egy kis létszámú beszélőközösségről van szó, a nyelvi repertoár annál színesebb, korosztályonként mutat eltéréseket, ugyanakkor hasonlóságokat is: egyszerre vannak jelen a nyelvhasználatban a több évszázados

8 Rendelet a magyar hivatali nyelvről. 2000/229.

9 Burgenlandi kisebbségi iskolatörvény 1994/641.

burgenlandi magyar dialektusbeli,¹⁰ a magyar standardbeli, az ausztriai német standardbeli és a hienz dialektusbeli¹¹ elemek, s olykor ezek keveréke¹² (vö. Gal 1977: 313). A fiatalok, akik a '80-as évek végétől részt vesznek magyar nyelvű oktatásban, a német és magyar standardot tanulják, de nagyszüleiktől a helyi lokális dialektust hallják, így beszédükben a kettő keveredik. A legidősebb korosztály nyelvi repertoárjából a standard nyelvváltozatok hiányoznak. A '80-as évektől kezdődően egyre több Magyarországról érkező bevándorló telepedett le Burgenlandban. (Az Erdélyből, Délvidékről érkezők célállomása Bécs volt.) Ők tíz év bejelentett itt-tartózkodás után megkapják az osztrák állampolgárságot. Az ő céljuk a német nyelv elsajátítása, ezt közvetítették gyermekeik felé is. Többen bekapcsolódtak a helyi magyar civil életbe, ahol magyar nyelvtudásukat kamatoztatni tudták (ORF, helyi újság szerkesztése, magyar nyelvtanfolyamok), és ez megélhetést is jelentett számukra. A helyi standard változata Muravidékhez hasonlóan Burgenlandban sem tudott kialakulni (vö. Bokor 2001: 44).

A magyar nyelv 1920 óta minden határon túli régióban külön fejlődik, azaz nem csak egy, hanem egyszerre nyolc országban változik egyszerre. (vö. Lanstyák 2008: 121; Szilágyi N. 2008: 106). Ezt a nyelvi szétfejlődést különböző tényezők befolyásolták. A legkisebb Kárpát-medencei magyar szórvány már a 16. századtól nyelvszigetté vált, s mára négy településre szűkült. Peremhelyzetbe nem Trianon után, hanem jóval előbb került. Az első világháborúig azonban Felsőőr és környéke része volt az anyaországnak, beletartozott a gazdasági, kulturális vérkeringésébe, s közvetlen kapcsolatot ápolt a közeli magyar tömbszel. Ugyanakkor a burgenlandi magyarság évszázadok óta érintkezett a körülötte élő német ajkú lakossággal és az általuk használt német nyelvvel is. A Párizsi környéki békék után a távolságok maradtak, a nyelv státusza és a régiók közötti szabad mozgás változott. Ezeknek az elsősorban politikai, másodsorban gazdasági és társadalmi változásoknak a következménye, hogy a burgenlandi magyarság szókészletében egyszerre vannak jelen: a) tájszavak, b) közmagyar szavak, c) ht eredetű szavak, azaz önálló szóalkotások 1918 után, d) államnyelvi eredetű közvetlen, ill. alaki kölcsönszavak (vö. Lanstyák 2008: 126). Az alábbiakban ezekre a kategóriákra példákat keresve szemléltetem az örvidéki magyar nyelvszínűségét.

10 *pereplő* 'esernyő'; *cicemuca* 'barka'; *urbiszli* 'zöldborsó'; menyét'menyiétasszony'; *javitanyai*, *takarittanyai*;

11 *snargul*'horkol' Schnarchen; *interessál* 'érdeklődik interessieren;

12 *hërcinfarkt*ot *kapott*=szívinfarktust kapott

Tájszavak

A négy magyarlakta település (Felsőőr, Felsőpulya, Alsóőr és Sziget) már a nagyatlazsnak is kutatópontja volt, én Alsóőrben végeztem 2009 nyarán gyűjtést. A területen egyetlen regionális szótárt ismerünk, a *Felsőőri tájszótárt* (Imre 1973), amely segítségül szolgált. A anyaggyűjtés módszereként az Új magyar nyelvatlasz gyűjtési útmutatóját követtem. A munka két részből állt, egy kérdőíves gyűjtésből és egy szociolingvisztika interjú elkészítéséből. Az összesen megkérdezett, különböző korosztályhoz sorolható 10 személy (5 férfi, 5 nő) elég kevésnek bizonyult. A gyűjtés azért volt sikeres, mert ismertek az emberek, kedvesen fogadtak, és szívesen engedtek be házaikba, nem tekintettek idegennek. A gyűjtés során érezni lehetett a nyelvjárások térvesztését és visszaszorulását, a többségi nyelvi elemek nagy számát, de találkoztam a kisebbség saját nyelvével kapcsolatos attitűdjeivel is, amely a legtöbb esetben negatív volt.¹³

„A Felsőőrség (amelyhez a négy falut sorol a szerző – Felsőőr, Alsóőr, Őrisziget, Jobbágyi – nyelvi tekintetben külön nyelvjárást képez, amely nem hasonlít a többi vasmegyei magyar falu nyelvéhez.” (Varga 1903; Kálmán 1937: 345–348). A burgenlandi magyar dialektus az nyugat-dunántúli nyelvjárási régióhoz azon belül az észak-nyugati nyelvjárástípushoz tartozik, de vannak attól eltérő jegyei is (Imre 1973a: 8; 1973b: 334; vö. Kiefer szerk. 2006). A szókészlet táji eredetű

13 2000-től járok Burgenlandba kutatni, de legtöbbször azt hallottam, hogy „*Mi nem beszélünk olyan szépen magyarul, mint a magyarországiak. Ők is azt mondják, ha idejönnek, hogy hát hogyan beszéltek ti magyarul?*” Imre is a következőket írja: „*Ha felsőőri ismerőseimmel, rokonaimmal szó esik a felsőőri tájszlólásról, akkor nagyon sokszor hallom azt, hogy itt milyen csúnyán beszélnek magyarul, milyen furcsán mondanak ki bizonyos szavakat. Ezzel szemben Magyarországon milyen szépen beszélnek. Ezzel a felfogással én nem tudok egyet érteni. ...Szerintem a felsőőri nyelvjárás nagyon érdekes, teljesen sajátos szín a magyar nyelvjárások gazdag változatosságába.*” (Imre 1943.) Hasonló megnyilatkozással a 2008-ban végzett gyakorlati vizsgálat során is találkoztam: „*mert mi nem beszélünk szépen, azért vannak így a mondatok?...*” Ugyanakkor egy 2007-es beszélgetés során az egyik adatközlőm, aki két évtizede él a közösségben, a következő véleményt fogalmazta meg: „*Mentegetőzés, hogy nem tudnak szépen magyarul. Csak kifogást keresnek, hogy ne beszéljenek.*” Az egynyelvűségi szemlélet, s a burgenlandi magyar nyelvváltozat ebből a nézőpontból levezethető magyar–magyar stigmatizációja nyelvhasználatában sérti nemcsak az örvidéki, de a határon túl kisebbségben élő magyarokat is. Nem veszi figyelembe a magyar nyelv Trianon utáni szétfejlődésének, a magyar nyelv többközpontúságának tényét (pl. Lanstyák 1995; vö. Kiss Jenő 1995:75), a területi nyelvváltozatok sajátos típusaiként definiált állami változatokat, amelyek legfontosabb jellemzője a kétnyelvűség és egy másik államhoz való kötődés, valamint annak nyelv- és kisebbségpolitikájától való függés.

szókincse a többi régióhoz hasonlóan még 1918 előtti (vö. Laziczius 1936¹⁴, idézi Kovács 1942: 75; Lanstyák 2008: 126). Vannak olyan lexémák még a valódi tájszavak között is, amelyek a magyarlakta települések mindegyikén ismertek és használatosak: *cimet* 'fahéj'; *cék* 'kullancs'; *sercli* 'kenyér vége'; *macskamíz* 'mézga'; *mënyiëtasszony* menyét; *barátfüle* 'derelye'; *zsompor* 'szakajtó'; *tüskiëzsborz* 'sündisznó'; *vakonda* 'vakondok'; *darametélt* 'grízestéshta'; *tikszem* 'tyúkszem', míg mások csak az egyes települések lakóinak nyelvhasználatára jellemzőek. Ugyanakkor a négy település lakóinak szóhasználatában megfigyelhetők az alaktani és jelentéstani eltérések is az egyes lexémák tekintetében: Aő,¹⁵ Szi¹⁶ *főheny*, Fő¹⁷ *főhény* 'homok'; Fő *lucsl* Pu¹⁸ *lucsi* 'cumi'; Pu *cicemuca*; 'barka'; Szi *urbiszli*, Aő *kikelle* 'zöldborsó'; Fő borsó 'bab'; Pu *patakikü* 'kavics'; Lo¹⁹ *zsibavirág* 'gyermekláncfü'; Aő *lokkon* 'tócsa'. Hasonló megállapítást tett Kovács: „*Érdekes, hogy a nyelvszigeten belül, az egyes községeknyelveközt is vannak bizonyos különbségek.*” (Kovács 1942: 75). Az Új magyar nyelvatlasz újragyűjtése során²⁰ az volt a tapasztalatom, hogy a nemzeti nyelvatlasz fogalomkörének bizonyos részei már csak az idősebbek passzív szókincsében vannak jelen.²¹ Az elmúlt 60 esztendőben olyan technikai fejlődés figyelhető meg a mezőgazdaságban (a földművelés és állattenyésztés teljesen átalakult), s olyan társadalmi változások mentek végbe, hogy szinte általános tendencia, hogy a mezőgazdaságban aktívan dolgozók létszáma lecsökkent, s ezen folyamatok következtében a falvak lakosságának nyelvhasználata jelentősen megváltozott. Az emberek mindennapjainak évtizedek óta nem része a földművelés, az állattartás, a szövés, ennek következtében az ezekkel a tevékenységekkel kapcsolatos szavak az örvidéki magyarlakta településeken sem részei már a mindennapi kommunikációnak, így nehezen előhozható adatok voltak. Idetartoztak

14 „Nagyon sok régiességet őrzött meg az itteni nyelv, mint általában az ú. n. perifériális, a magyar nép talaj szélén levő nyelvjárások (pl. göcseji, palóc, székely stb.), mivel bizonyos nyelvi, művelődési, építésbeli sajátosságok a néptalaj szélén még akkor is megtalálhatók, ha a középponti részekben már régen eltűntek.”

15 Aő=Alsóőr

16 Szi=Örisziget

17 Fő=Felsőőr

18 Pu=Felsőpulya

19 Lo=Locsmánd

20 Imre Samu és Lőrince Lajos 1964-ban gyűjtöttek Burgenlandban, az újragyűjtés 2009-ben volt. Felsőpulyán Zelliger Erzsébet, Felsőőrben Gúthy Lászlóné, Alsóőrben Szoták Szilvia, Öriszigeten Zsótér Irisz végezte el a terepmunkát.

21 A bal oldali és jobb oldali ökör elnevezését (*kiesztüső*; *brázdás*) például a 10 adatközlő közül egy idős házaspár tudta csak felidézni.

a már előbb említett szövessel kapcsolatos szavak (szövőszék, rokka, gerebén), a lószerszámokkal kapcsolatos szavak (kantár, zaboló, gyeplű). Ezzel szemben az ételnevek (*barátfüle* 'derelye'; *karafon* 'fánk'; *bucli nudli* 'krumplis nudli', *mácsiktészta* 'főtt tészta', *csörge* 'tepertő'), a ház körüli kisállatok (*mihi* 'méhecske; *vakonda* 'vakond'; *tüskésborz* 'sündisznó'; *menyétasszony* 'menyét'; *gerend* 'görény'); növények elnevezéseivel (*boza* 'bodza'; *akáca* 'akác'; *hecselli* 'csipkebogyó) kapcsolatos kérdésekre könnyedén válaszoltak az alsóöri adatközlők.

Közmagyar szavak

A burgenlandi magyarok szókincsének egy részét alkotják azok a közmagyar szavak, amelyeket 1918 előtt az egész magyar nyelvterületen használtak, azonban a nyelvi szétfejlődés következtében bizonyos szavak sorsa a különböző régiókban másként alakult. Érdemes különbséget tenni az idegen eredetű és a belső keletkezésű lexémák között (Lanstyák 2008: 127). Ilyen stílusbeli kölcsönszó pl.: *a firma* 'cég'; *inspektor* 'szaktanácsadó, szakfelügyelő'; *internátus* 'diákokthoz, kollégium'; *kaszárnya* 'laktanya'; *penzió* 'nyugdíj'; *szvetter* 'kardigán'; *a cvekker* 'bevásárló szatyor'; *a fuszekli* 'zokni', *vecsernye* 'vacsora idő, esti ima' stb. Míg ezek a szavak a ma magyarul beszélő burgenlandiak szókincsének részei, addig Magyarországon marginálissá váltak. Vannak olyan belső keletkezésű szavak, amelyek Magyarországon régiessé váltak, de Burgenlandban és a többi ht régióban is közhasználatban maradtak. Ilyen a *járás* 'államigazgatási egység, a tartományok részegysége Ausztriában'; *a tanonciskola* 'szakiskola'; az *erszény*, *buksza*, *bugyelláris* 'pénztárca'.

A ht eredetű szavak, azaz önálló szóalkotások

A szétfejlődés következtében jöttek létre az önálló szóalkotások, számuk Őrvidéken csekély. Ilyen jelentésbeli kölcsönszó pl. a *szirup* 'szörp'; *a kredit* 'kölcsön'; *község* 'polgármesteri hivatal'; *kalk* a *magasház* 'emeletes ház'; *a zebracsík* 'gyalogátkelőhely'; *tolószekér* 'tolószék'; *étlapos* 'pecsétes'; tükörkifejezés a *vedd rád* 'vedd fel'; s önálló alkotásként megemlíthető az *árkádünnep* 'felsőöri reformátusok ünnepe'; *a sipoló* 'rádió'; *befutottak* 'gyüttmentek, jöttmentek'.

Az államnyelvi eredetű szavak

Ma a burgenlandi magyarság nyelvének szerves részét alkotják az államnyelvi kontaktuselemek. Varga Ignác 1900 elejéről való tájszógyűjteménye²² még alig tesz említést a kölcsönszavakról, így csak feltételezhetjük, hogy az akkor még kisnemesi előjogaira büszke, a németiséggel nem keveredő közösség által használt kölcsönszavak mennyisége nem volt több, mint amely a köznyelvben is kimutatható. Ugyanakkor Imre Samu a felsőőri magyarok nyelvéről 1943-ban már a következőt írja: „...*a német kölcsönszók száma ma már olyan ijesztően magas, hogy szinte már túl van azon a határon, amit egy nyelv tisztaságának, sőt életének veszélyeztetettsége nélkül elbírhathat.*”²³ Tapasztalata szerint a nemzeti öntudatra sosem nevelt magyarság a kisebbségi sorstól és érzéstől próbált menekülni úgy, hogy a többséghez hasonult: átvette szokásait és nyelvét is (Imre 1984:184; Imre 1971; Gal 1977: 314).

Egy másik aspektusból vizsgálva ezt a folyamatot megállapíthatjuk, hogy az államnyelvi eredetű szavak megjelenése a következőt is jelenti: a burgenlandi magyar nyelvközösség befogadó volt, azaz nyelvi hiányát megpróbálta kontaktuselemekkel pótolni, s azáltal valamelyest használhatóvá tudta tenni az őrvideki nyelvváltozatot egészen napjainkig. Nyelvének veszélyeztetett helyzetét (Szoták 2004) nem a szókölcsonzés okozta, az egyéb nyelven kívüli tényezők következménye volt: a történelmi és társadalmi változások, s az, hogy a magyar nyelv államnyelvhez képest alacsony presztízséből és vitalitásából fakadóan a közösség nem merte/tudta/akarta felvállalni a nyelvátörökítés felelősségét. A magyar nyelvnek nincs írásbelisége Burgenlandban, így az államnyelvi kontaktuselemek csak a szóbeli közlésben pótolják a hiányt. Létükről azonban nem lehet tudomást nem venni, mert kétnyelvűségi helyzetben a szókölcsonzés a leggyakoribb és legelterjedtebb nyelvi jelenség. A 2008 nyarán a három dél-burgenlandi településen (Alsóőrben, Szigeten és Felsőőrben) végzett gyakorisági vizsgálat²⁴ is igazolta, hogy az államnyelvi kontaktuselemek az őrvideki magyarok mentális szótárának szerves részét képezik. Az értelmezett mintavétel módszerével kiválasztott alanyokat egy olyan 50 mondatos kérdőíves vizsgálatnak vetettük alá, amelynek mondatait a magyarnépcsoport olyan tagjai konstruálták, akik az őrvideki vernakuláris nyelvváltozatok birtokosai és használói. Az 50 mondat összesen 73 kölcsönszót tartalmazott.

22 Nyr. XXXII. 176-84.

23 Imre Samu 1943.

24 Hasonló tapasztalatokkal zárult a Kolláth Anna által a Muravidéken végzett gyakorisági vizsgálat is 2007-ben.

A lexémák között voltak a sporthoz kötődő szavak: *schiri* 'bíró'; *tor* 'gól'; étkezéssel kapcsolatos kifejezések: *pommes* 'sültkrumpli'; *schnicli* 'bécsi szelet'; *frankfurter* 'virsl'; *spriccer* 'fröccs'; *strudli* 'rétes'; *stricli* 'kalács'; a hivatali élet szókinszét reprezentáló szavak: *führersejn* 'jogosítvány', *gemájnde* 'hivatal'; *geburckunde* 'születési anyakönyvi kivonat'; *sparbuch* 'takarékkönyv'; *land* 'tartomány'; a közlekedéshez köthető szavak: *kreisverkehr* 'körforgalom'; *bundesstraszni* 'főút, országút' stb.

A kutatást egyetlen mondaton keresztül mutatom csak be területi korlátok miatt:

A kérdőív 30. mondata volt *A feuerwehr vett egy új löschpumpnit meg új löschwognit*.²⁵ A három kölcsönszót tartalmazó mondat egy standard német alakot (Feuerwehr) és két nyelvjárási elemet tartalmaz: Löschpumpe – löschpumpni= az oltópumpa; Löschwagen – löschwogni= oltókocsi. Az örvidéki nyelvjárás toldalékrendszerére jellemző, hogy a német jövevényszavakhoz főnevek esetében – s jelen esetben is – a -li, -ni toldalék kapcsolódik, míg igék esetében az -l: pl: felrögül=felizgatja magát (vö. Imre 1971:75–78; 1977: 310).

A feuerwehr szó esetében a közmagyar irányú helyettesítés összességében 75%-ban megtörtént a 'tűzoltók (31), tűzoltóság (32) kifejezésekkel. A löschpumpnit 40%-ban helyettesítették közmagyar szavakkal: pumpa (21), pompa (1), tűzoltópumpa (5), oltópumpa (4), oltógép (2), tűzoltókészülék (1), míg a löschwognit 51%-ban cserélték le az alábbi kifejezések valamelyikére: autó (11), oltókocsi (9), kocsi (8), tűzoltóautó (7), tűzoltókocsi (4), oltószekér (2), tankkocsi (1), oltó (1).

A kontaktuselem ilyen sokféle helyettesítése igazolni látszik azt a feltevésemet, hogy egyrészt a tűzoltással kapcsolatos magyar nyelvű szakterminológia (is) hiányzik az örvidéki magyarok nyelvéből, másrészt nincs egy közmegegyezésen alapuló olyan magyar szó nyelvvaltozatukban, amely elterjedt és mindenki használja. Alöschpumpni és löschwogniszavak gyakoriságának feldolgozásaközben 5-5 esetben fordult elő, hogy a szavakat hibrid kalkokkal, azaz kölcsönszó előtagú és közmagyar utótagú szavakkal helyettesítették: löschpumpa és löschautó. A kérdőívek feldolgozása során a következő eredményt kaptam: Felsőörben a 25 adatközlő a 73 kölcsönszó közül 45-nél 50%-nál nagyobb arányban a

25 feuerwehr fn. vö. Feuerwehr
löschpumpni fn. vö. Löschpumpe
löschwogni fn. vö. Löschwagen

A mondat jelentése: A tűzoltóság vett egy új oltópumpát és egy új oltókocsit.

kontaktuselem használatát részesítette előnyben, azaz csak kis százalékban alkalmazta a közmagyar irányú helyettesítést. Például: *batri=elem* vö. ném. *Batterie*; *infarkt=infarktus* vö. ném. *Infarkt*; *penzió=nyugdíj* vö. ném. *Pension*; *offiziell=hivatalos*; *frankfurter=frankfurti virsli*; *löschpumpni=oltópumpa* vö. ném. *Löschpumpe*; *löschwogni=oltókocsi* vö. ném. *Löschwagen*; *óma=nagymama* vö. ném. *Oma*; *schnitzli=rántotthús* vö. ném. *Schnitzel*; *strizli=kalács* vö. ném. *Stritzel*; stb.. Alsóőrben és Őriszigeten még nagyobb volt az arány; 58 alkalommal választották a kontaktuselemet. Beigazolódott a hipotézis: ezeknek a lexémáknak stabil a helyzete a burgenlandi magyarok nyelvváltozatában (Gál 1977; Imre 1943; Szoták 2008, 2009).

Összegzés

A burgenlandi magyar nyelvhasználat a határon túli régiókhoz hasonlóan erősen nyelvjárási és erősen kontaktuselemekkel terhelt. Ez következik a kőszeg ostroma után bekövetkező, azaz több évszázados nyelvsziget jellegéből és a Trianon utáni zártságból. A magyar nyelvterület peremére szorulva új nyelvi igényeit a burgenlandi magyar közösség az államnyelvből való közvetlen és közvetett kölcsönzéssel oldotta meg, ezek a német nyelvű kontaktuselemek a kétnyelvű beszélők nyelvi repertoárjának szerves részévé váltak. A magyarországi magyar nyelv 1918 utáni változásainak követésére nem volt esélye a közösségnek. A legújabb nyelvi elemek nem jutottak el a nyugati végekre. Hiányzik pl. a magyar szakszókincs teljes egészében, s a hivatali nyelvhasználat terminológiája is.

A magyar nyelv presztízse a rendszerváltás után emelkedett az egyre élénkülő gazdasági kapcsolatoknak köszönhetően (üzleti kapcsolatok, földvásárlás, piacolás, stb.), azaz a gazdasági előnyök gyakorolták a legnagyobb hatást a nyelvhasználatra a régióban. Ez összefüggésben van az egyik újvidéki civil szervezet vezetőjének a kijelentésével is, amelyet 2009-ben hallottam: „*ha a magyar gazdaság jól megy, akkor jó magyarnak lenni*”. Ezt igazolja az is, hogy egyre nagyobb számban tanulják a magyart idegennyelvként a burgenlandi iskolákban és a délutáni nyelvtanfolyamokon is (Szoták 2011b). Az itteni népcsoport problémái ugyanakkor nagyon hasonlítanak a keleti végeken szintén archaikus nyelvváltozatot beszélt katolikus csángó magyarok helyzetéhez, ugyanis ez az a két archaikus nyelvváltozat nagy különbségeket mutat ahhoz a köznyelvhez képest, amelyet a teljes magyar nyelvterületen megértenek. Az őrségi maroknyi kétnyelvű beszélőközösség archaikus nyelvváltozata tehát közös kincs, de az iskolákban a magyar standardot tanítják idegennyelvként, így nem a helyi

nyelvváltozat öröklődik tovább. Annak ellenére így van ez – s ez nagyon pozitívan értékelhető –, hogy a burgenlandi iskolatörvény támogatja a közintézményekben a helyi nyelvváltozat használatát (Szoták 2011b), s ez a törekvés minden bizonnyal összhangban van a lokalitás erősítésével és azzal is, hogy az osztrák társadalom nyelvjárási attitűdje pozitív, míg a magyar társadalomra ez a kijelentés nem igaz. Hasonlóan az ORF Burgenland mindössze napi 5 perces magyar adása sem támogatja a magyar nyelvi attitűd erősödését (Szoták 2009b). A műsoridőt a rendszerváltás óta nem sikerült megemelni (összehasonlításképpen írom: a muravidéki rádióban 24 órában van magyar adás, s a környező magyarországi megyékben is hallgatják).

Napjainkban már nemcsak az a kérdés, hogy fennmarad-e az örvidéki autochtón magyar nyelvváltozat, hanem az is, hogy van-e ennek a nyelvváltozatnak digitális „lábnyma”. (Az Imre Samu Nyelvi Intézet megalakulása óta (2007) és első kiadványának megjelenése óta kollégáim számos gyűjteményt jelentettek meg magyarul vagy németül is, mert a helyi közösség németül ír és olvas inkább éppen a szaknyelvi regiszterek hiánya miatt.) A kettő természetesen szorosan összefügg. Az Ausztria legkeletibb tartományában élő népcsoportok, köztük a magyarok egy sajátos nyelvi és kulturális sokszínűséget képviselnek, s feltételezhetjük, hogy a magyar nyelv fennmarad a nyugati végeken, azonban az már nem az autochtón, több évszázada külső nyelvjárásszigetet képező őri magyarok egyedi hangzású és szókincsű magyar nyelvváltozata lesz, hanem a gazdasági előnyök reményében betelepülők standard vagy regionális magyar nyelvváltozata.

Irodalom

- Balázs Géza 2001. Magyar nyelvstratégia. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.
- Bokor József 2001. A magyar nyelv és használata a szlovéniai Muravidéken az ezredforduló küszöbén. *Magyar Nyelv* (97)1: 34–52.
- Borbély Anna 2009. Rövid beszámoló a 15. élőnyelvi konferenciáról. *Magyar Nyelv* (105)1: 103–105.
- Fishman, Joshua A. 1966. *Language loyalty in the United States: The maintenance and perpetuation of non-English mother tongues by American ethnic and religious groups*. Mouton, The Hague.
- Gal, Susan 1977. Der Gebrauch der deutschen und ungarischen Sprache in Oberwart. Ladislaus Trieber Hg. *Die Obere Wart*. Innsbruck: Verlagsanstalt Tyrolia. 313–325.
- Gal, Susan 1979. *Language shift: social determinants of linguistic change in bilingual Austria*. New York: Academic Press.
- Imre Samu 1942. A felsőőri nyelvjárás ismeretéhez. *Magyar Nyelv* 38: 310–1.

- Imre Samu 1943. Német kölcönszók a felsőöri magyarország nyelvében Dolgozatok a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetéből 13. Kolozsvár, MNy IV, 183–195.
- Imre Samu 1971. A felsőöri nyelvjárás. Nyelvtudományi Értekezések 72. Budapest :Akadémiai Kiadó.
- Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest :Akadémiai Kiadó
- Imre Samu 1973a. *Felsőöri tájszótár*. Budapest :Akadémiai Kiadó.
- Imre Samu 1973b. Az ausztriai magyar szórványok. In: Ortutay Gyula (szerk.): *Népi kultúra – Népi társadalom*. Budapest :Akadémiai Kiadó. 119–136.
- Imre Samu 1977. Der ungarische Dialekt der Oberen Wart. Ladislaus Trieber Hg. *Die Obere Wart*. Innsbruck: Verlagsanstalt Tyrolia. 301–313.
- Kálmán Béla 1937. Jelentés a Felsőörvidéken végzett nyelvjárásutatóról: *Magyar Nyelv* 33: 56–7.
- Kálmán Béla 1937. Felsőör vidéki növénynevek. *Magyar Nyelv*. 33: 345–348.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss Jenő 2012. A nyelvstratégia nyelvészeti megalapozásának fontossága. In: Eplényi Kata, Kántor Zoltán (szerk.) *Térvesztés és határtalanítás. A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*. Budapest: NPKI–Lucidus Kiadó.. 32–43.
- Kolláth Anna 2007. Akkor hogyan is beszélünk?... (A ht adatbázis muravidéki elemei és használati gyakoriságuk.) *Kisebbségutató* 16 (4): 767–783.
- Kontra Miklós 2010. *Hasznos nyelvészet*. Somorja: Fórum Kisebbségutató Intézet.
- Laziczius Gyula 1936. *A magyar nyelvjárások*. Budapest: MTA. (A magyar nyelvtudomány kézikönyve I. 11.)
- Lanstyák István 1995. A magyar nyelv központjai. *Magyar Tudomány* 10: 1170–1185.
- Lanstyák István 2008. A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után. Fedinec Csilla szerk. *Értékek, dimenziók a magyarországtutatóban*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 118–136.
- Lieberson, Stanley et al. 1975. The course of Mother Tongue Diversity in Nations. *American Journal of Sociology* (81)1: 34–61.
- Paulston, Cristina Bratt 1994. *Linguistic minorities in multilingual settings. Implications for language policies*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Péntek János 2010. Változatok és változások a mai magyar nyelvben. *Magyar Nyelv* 1: 14–23.
- Szilágyi N. Sándor 2008. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. Fedinec Csilla szerk. *Értékek, dimenziók a magyarországtutatóban*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 105–118.
- Szoták Szilvia 2017. A nyelvpolitikai stratégia külhoni vonatkozásai. *Acta Academiae Pedagogicae Agriensis*, Eger
- Szoták Szilvia 2011a. Gondolatok egy magyar nyelvstratégia szempontrendszerének kidolgozásához. *Hungarológiai Évkönyv* (XII)1: 251–259. Dialóg Campus Kiadó. Pécs.
- Szoták Szilvia 2011b. Az osztrák oktatási rendszer és a kisebbségi magyar oktatás. Bartha Csilla, Nádor Orsolya, Péntek János szerk. *Nyelv és oktatás kisebbségben. Kárpát-medencei körkép*. Budapest: Tinta Könyvkiadó 317–353.

- Szoták Szilvia 2009a. „Ha burgenlandi magyarral beszélek, úgy beszélek, ahogy Önök írták. Magyarországi magyarral úgy, ahogy én írtam.” Kontaktusjelenségek vizsgálata a burgenlandi magyarság nyelvében. In: Szoták Szilvia szerk. *Őrvidéki magyarokról őrvidéki magyaroknak*. Kőszeg: Városkapu Kiadó–Umiz–ISNYI. 84–98.
- Szoták Szilvia 2009b. Törvényes garanciák és gyakorlat a horvátországi, szlovéniai és ausztriai magyarság életében. *Magyar Tudomány* 11: 1321–1329.
- Szoták Szilvia 2008. Kontaktusjelenségek az őrvidéki magyarság nyelvében. Egy terepmunka tanulságai. *Nyelvünk és kultúránk* 4: 67–79.
- Szoták Szilvia 2004. Veszélyeztetett nyelvek. A magyar nyelv Burgenlandban. *Kisebbségkutatás* (XIII)1: 37–51.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013. Tervezés, (ön)értelmezés, fenntartás: a magyar nyelvstratégia lehetőségei és kötelességei. *Magyar Nyelv* (109)1: 14–31.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.). 2017. *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest: Gondolat. Kiadó.
- Varga Ignác 1903. *Felsőőrvidék népe és nyelve*. Nyelvészeti Füzetek IX.

Hungarian Language variations in Burgenland. The use of the Hungarian language in Burgenland is strongly dialectical and affected by the official language just like in other regions of the Carpathian Basin. This is the result of its centuries-long “language-island” nature following the siege of Kőszeg and its isolation after the Peace Treaty of Trianon.

As the Hungarian community of Burgenland was forced to the periphery of the Hungarian speech area, they started to borrow elements directly and also indirectly from the official language. These German language contact elements became an integral part of the language repertoire of bilingual speakers. These communities had no chance to follow the changes of the Hungarian language of the home country after 1918. The latest language components didn’t reach the western regions. For example the terminology of official administrative language is missing in its entirety. In my study, I presented the language variations used by the Hungarian-speaking community in the last period of the language shift.

Keywords: ethnolinguistic vitality, language variations, Burgenland, contact elements, outer dialect island, language loss,

XI. A KÖTET SZERZŐI

BÁRÁNY ERZSÉBET egyetemi docens

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem (Beregszász),
Filológia Tanszék

BENŐ ATTILA egyetemi tanár

Babeş–Bolyai Tudományegyetem (Kolozsvár),
Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszék

BENŐ LÓRÁND

Babeş–Bolyai Tudományegyetem (Kolozsvár)

CSERNICKSKÓ ISTVÁN egyetemi tanár

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem (Beregszász),
Filológia Tanszék

DANČO JAKAB VERONIKA egyetemi adjunktus

Comenius Egyetem (Pozsony), Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

GAÁL PÉTER habilitált lektor

Maribori Egyetem, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

GAZDAG VILMOS egyetemi docens

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem (Beregszász),
Filológia Tanszék

HIRESLÁSZLÓ KORNÉLIA egyetemi docens

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem (Beregszász),
Történelem és Társadalomtudományi Tanszék

JUHÁSZ TIHAMÉR

Szabó T. Attila Nyelvi Intézet

KOKOLY ZSOLT egyetemi adjunktus

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem (Kolozsvár),
Jogtudományi Tanszék

KOLLÁTH ANNA egyetemi tanár

Maribori Egyetem (Maribor), Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

LANSTYÁK ISTVÁN egyetemi tanár

Comenius Egyetem (Pozsony), Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

LEHOCKI SAMARDŽIĆ ANNA rendkívüli egyetemi tanár

Josip Juraj Strossmayer Egyetem (Eszék),
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

- LIPP VERONIKA** tudományos főmunkatárs
ELTE Nyelvtudományi Kutatóközpont (Budapest),
Lexikológiai Intézet
- MÁRKU ANITA** egyetemi docens
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem (Eger),
Magyar Nyelvészeti Tanszék
- MÁTÉ RÉKA** egyetemi docens
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem (Beregszász),
Filológia Tanszék
- MISAD KATALIN** egyetemi docens
Comenius Egyetem (Pozsony), Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
- MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ** rendes egyetemi tanár
Újvidéki Egyetem(Újvidék), Magyar Tanszék
- M. PINTÉR TIBOR** habilitált egyetemi docens
Károli Gáspár Református Egyetem (Budapest),
Magyar Nyelvtudományi Tanszék
- P. MÁRKUS KATALIN** habilitált egyetemi docens
Károli Gáspár Református Egyetem (Budapest),
Angol Nyelvészeti Tanszék
- PÉNTEK JÁNOS** professor emeritus
Babeş–Bolyai Tudományegyetem (Kolozsvár),
Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszék
- PRÓSZÉKY GÁBOR** egyetemi tanár, tudományos tanácsadó
ELTE Nyelvtudományi Kutatóközpont (Budapest),
Lexikológiai Intézet
- SÓFALVI KRISZTINA** egyetemi adjunktus
Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem (Kolozsvár),
Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Tanulmányok Tanszék
- SZABÓMIHÁLY GIZELLA** habilitált egyetemi docens
Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem (Nyitra),
Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
- SZOTÁK SZILVIA** egyetemi docens
Budapesti Metropolisz Egyetem (Budapest),
Üzleti Kommunikáció Tanszék
- TAMÁS DÓRA MÁRIA** tudományos főmunkatárs
ELTE Nyelvtudományi Kutatóközpont (Budapest),
Lexikológiai Intézet

TÓTH OROSZ ENIKŐ kutató

Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont (Beregszász)

VÁRADI KRISZTIÁN tanársegéd/асистент/

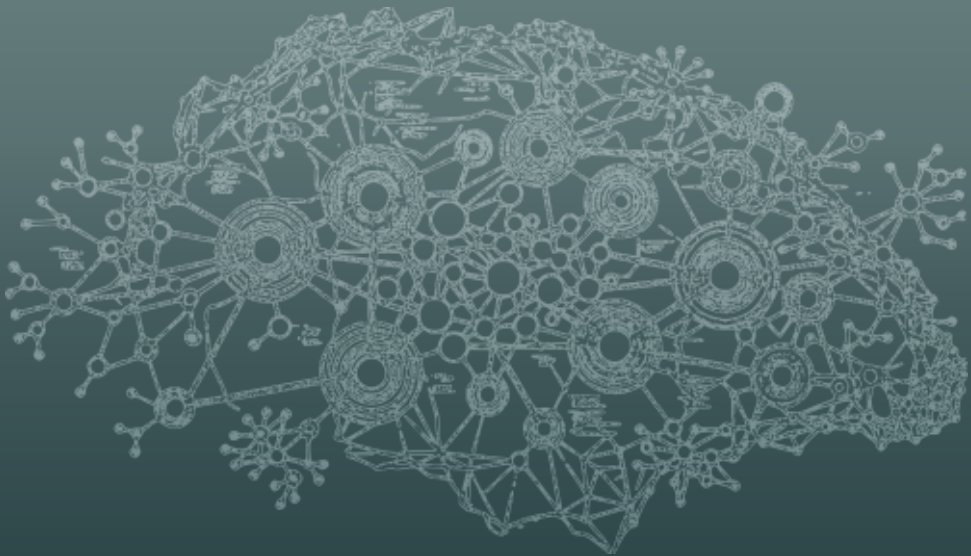
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem (Beregszász),
Filológia Tanszék

VÖRÖS FERENC főiskolai tanár

ELTE Savaria Egyetemi Központ (Szombathely),
Magyar Nyelvtudományi Tanszék

VUKOV RAFFAI ÉVA rendkívüli egyetemi tanár

Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar (Szabadka),
Oktatásmódszertani Tanszék

25 éves a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat

Szabó T. Attila Nyelvi Intézet (Kolozsvár), Gramma Nyelvi Iroda (Somorja),
Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont (Beregszász), Imre Samu Nyelvi Intézet (Alsóőr)
Verbi Nyelvi Kutatóműhely (Szabadka), Glotta Nyelvi Intézet (Eszék)